

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ОРГАН БЕОГРАДСКОГ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА

УРЕДНИК
Д-р ЂОРЂЕ ТАСИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

КЊИГА ДВАДЕСЕТСЕДМА

БЕОГРАД
ИЗДАЊЕ НАСТАВНИКА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА
Краља Александра ул., 69
1940

САДРЖАЈ

1-6 БР. КЊ. ХЛ (LVII) ДРУГО КОЛО

Слободна сарадња правника, од д-ра Ђорђа Тасића 89

СОЦИОЛОГИЈА

- 1) Политичка социологија, од д-ра Ђ. с. Слободана Јовановића . . . 1
- 2) Постанак приватне земљишне својине у нас, од Сретена Вукосављевића . . . 91
- 3) Стварање нације у америчкој федерацији, од д-ра Јована Ђорђевића . . . 206
- 4) Вођи и учесници првог устанка, од Драгослава Јанковића 299

ФИЛОЗОФИЈА ПРАВА И ОПШТА ТЕОРИЈА ПРАВА

- 1) Демократско природно право у политичкој и правној филозофији Боже Грујовића, од Рада Вл. Радовића 40
- 2) Аналогија и дело Живана Спасојевића, од д-ра Божидара С. Марковића 185
- 3) Метода и право (Са гносеолошког гледишта), од д-ра Стевана Живадиновића 217
- 4) Теорија и пракса, од д-ра Ђорђа Тасића 273
- 5) Либерално природно право у политичкој филозофији Јована Стејића и Димитрија Давидовића, од Рада Вл. Радовића 449

ГРАЂАНСКО ПРАВО И ПОСТУПАК

- 1) Породица и наследство, од д-ра Бранислава Недељковића 8
- 2) Улога судске праксе и њено обрађивање, од д-ра Божидара С. Марковића 100
- 3) Аналогија и дело Живана Спасојевића, од д-ра Божидара С. Марковића 185
- 4) Надлежност за дозволу и провођење привремених наредаба, од д-ра Адама П. Лазаревића 191
- 5) О језику у Предоснови Грађанског законика за Краљевину Југославију, од д-ра Ђ. с. Живојина М. Перића 369
- 6) Један поглед на данашње стање материје облигационих уговора, од д-ра Борислава Т. Благојевића 436

КРИВИЧНО ПРАВО И ПОСТУПАК

- 1) Питање организације, надлежности и поступка судова за малолетнике у позитивном законодавству, од д-ра Тихомира Васиљевића . . . 26
- 2) Застарелост по Војном крив. законнику, од Милије Н. Булатовића . . . 308
- 3) Немачко кривично право и рат, од Александра Маклецова 391

ДРЖАВНО, УСТАВНО И АДМИНИСТРАТИВНО ПРАВО

Члан 116 Устава и Уредба о Бановини Хрватској (У светлости теорије о тумачењу), од д-ра Радомира Лукића 113

МЕЂУНАРОДНО ЈАВНО ПРАВО

Италијанско ратно право, од д-ра Илије Пржића 420

ЦРКВЕНО ПРАВО

Изједначење државног верског законодавства, од Сергија Троицког . . . 372

ТРГОВАЧКО, МЕНИЧНО И СТЕЧАЈНО ПРАВО

Управљање пословима привредне задруге, од д-ра Милана Шкерља . . . 277

ЕКОНОМСКЕ И ФИНАНСИСКЕ НАУКЕ

Фискални односи у савезној држави, од д-ра Јована Ст. Ловчевића . . . 397

ИСТОРИЈА СРБА У XIX ВЕКУ

Инструкција првом дипломатском претставнику у Србији кнеза Милоша, од д-ра Алексе Ивића 388

СТАЛЕШКИ ПРОБЛЕМИ

Питање адвокатских приправника, од д-ра Ђорђа Тасића 465

ПРЕГЛЕД НОВИЈЕГ ЗАКОНОДАВСТВА

- 1) Бзновина Хрватска, од д-ра Милана Владисављевића 130
- 2) Карактеристике новог изборног система, од Љубомира Радовановића . . . 314
- 3) Прописи о организацији банске власти, о бановинским службеницима, о управном суду и о рачунском суду Бановине Хрватске, од д-ра Николе С. Стјепановића 466

ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИСКА ХРОНИКА

- 1) Сузбијање скупоте и контрола цена, од д-ра Мија Мирковића 49
- 2) Најновије измене у Закону о непосредним порезима, од д-ра Љубомира С. Дуканца 139
- 3) Спољна трговина неутралних земаља, од д-ра Јована Михаиловића 228
- 4) Уредба о финансирању бановине Хрватске од 30 марта 1940 год., од д-ра Љубомира С. Дуканца 320
- 5) Уговорна одредба о роковима отказа за подизање улога, од д-ра Милана Тодоровића 477
- 6) Организација контроле цена, од д-ра Мија Мирковића 480

МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНА ХРОНИКА

- 1) Будуће обезбеђење мира, од д-ра Милете Ст. Новаковића 135
- 2) Нова установа аташеа за штампу, од д-ра Михаила Станковића 484

СТРАНИ ПРАВНИ ЖИВОТ

- 1) Интересантни случаји из француске јуриспруденције, од д-ра Драгољуба Аранђеловића 144
- 2) Нови грчки Грађански законик, од д-ра Бранислава М. Недељковића . . . 318

АДМИНИСТРАТИВНА ХРОНИКА

- 1) Може ли се водити успешно административни спор и због повреде само формалних прописа, од д-ра Николе С. Стјепановића 54
- 2) О стављању правноснажних управних аката ван снаге, од Љубомира Радовановића 233
- 3) Нови таксени режим код Државног савета и управних судова, од Љубомира Ж. Јевтића 325
- 4) О ништавности административних одлука по изричним законским прописима, од Светозара Аџића 488

СУДСКА ХРОНИКА

1) Државни савет и § 20 Извршног поступка, од д-ра Радоја Вукчевића	56
2) Реквизиције извршене од стране српске и црногорске војске за време прошлог рата нису обухваћене Уредбом о накнади ратне штете, од д-ра Видана О. Благојевића	58
3) За искључење из наслеђа по § 480 ГЗ тражи се да је лице извршило више крађа, харања и друга злочинства, а не само једну крађу, од Јована Д. Смиљанића	62
4) Кућевласник не одговара ако се станар повреди зато што двориште није осветљено, од Ивана Д. Петковића	63
5) У случају превременог исељења закупац је обавезан на плаћање закупне цене све до истека уговореног рока, а од воље закуподавца зависи да ли ће закупно добро за то време издати другом лицу или не, од Петра Д. Вучковића	65
6) Мораторни интерес признат решењем Министарског савета по § 930 а. ГЗ а не по § 928 д. ГЗ, од д-ра Видада О. Благојевића	148
7) Конкубинат није исто што и бракоразводни узрок прељуба, према Брачним правилима, од Јове Давидовића	149
8) Предлог за доношење пресуде због пропуштања, кад има приговора из § 334 ГРПП, може се поднети тек пошто се ти приговори правноснажно одбаце, од Јована Д. Смиљанића	151
9) Примена § 471 ГСП долази у обзир само при извршењу уговора а не и у тренутку закључења уговора о отуђењу земље, од Ивана Д. Петковића	153
10) Муж је по сили закона овлашћен да и без особеног пуномоћија изјављује у име своје жене приговоре и правне лекове у грађанским парницама, од Петра Д. Вучковића	155
11) Пропис § 273 од. 1 КЗ инкриминише полно општење са женским лицем испод 14 година, без обзира на владање и пристанак женског лица, од Јована Д. Смиљанића	156
12) Да ли власник куће одговара ако се његов станар повреди зато што двориште није осветљено?, од д-ра Драгољуба Аранђеловића	235
13) Да ли су грађански судови, при решавању брачних спорова, везани ранијом пресудом католичког црквеног суда?, од д-ра Драгутина Томца	237
14) Старалац пописаног имања који своју законску дужност није уредно обављао одговара по §§ 800 и 805 ГЗ само за половину штете, ако је оштећени пропустио да га на незаконитости у управи благовремено упозори, од д-ра Радоја Вукчевића	242
15) Иако ванбрачно дете није у црквеним књигама уведено на име презумптивног оца, ипак може другим доказним средствима утврђивати да га је отац пред свештеником признао за своје, од Тихомира М. Ивановића	244
16) У случају да се материјалне прилике измене, може се тражити повећање законског издржавања деце, од Иван Д. Петковића (Са примедбом д-ра Ђорђа Тасића)	246
17) И због делимичне неисплате куповне цене продавац може тражити раскинуће уговора, и то по § 656 а не по § 553 ГЗ, од Николе Срзентића	248
18) Удовичко уживање и брачна верност, од д-ра Драгољуба Аранђеловића	329
19) Задруга постоји између пунолетних и малолетних сродника и за образовање такве задруге не тражи се пословна способност малолетника, од Јована Д. Смиљанића (Са примедбом д-ра Бранислава М. Недељковића)	331
20) Кад застари тужба за неправедно обогаћење по меници, онда престају све обавезе акцептанта, од Ивана Д. Петковића	334
21) Својинску тужбу за непокретност може подићи само онај који је у књиге јавне као сопственик уведен, од Ивана Д. Петковића	336
22) За утврђивање државних потраживања, која проистичу из службених односа, надлежне су управне власти а не редовни судови и она се	

	могу административним путем наплаћивати из службеничких активних односно пенз. принадлежности, од Јовице Б. Мијушковића	338
23)	Застарелост водоводних такса Београдске општине, од Родољуба С. Конића	340
24)	У предметима извршења странке заступане адвокатом немају право на накнаду трошкова по правилнику о наградама адвоката, од Миодрага В. Раденковића (Са примедбом д-ра Видана О. Благојевића)	341
25)	Случај аналогije у нашем Крив. законуику, од д-ра Ђорђа Тасића	490
26)	Један случај праведне нужне одбране без прекорачења, од Јована Д. Смиљанића (Са примедбом д-ра Ђорђа Тасића)	491
27)	Право Општине града Београда на тужбу за наплату водоводне и тротоарске таксе застарева за пет година, — § 33 ст. 1 Закона о таксама, од д-ра Видана О. Благојевића	493
28)	Да ли има службеник коме су поверени послови више врсте право на награду за прековремени рад?, од Леонида Таубера	496
29)	Власник ресторана непосредно је одговоран за штету насталу због покварене хране, од Ивана Д. Петковића	499
30)	Држава не одговара за штету коју причини доношењем закона, ако у самом том закону није изречно предвиђена одговорност за накнаду, од Николе Срзентића (Са примедбом д-ра Ђорђа Тасића)	501
31)	Ако услов није испуњен, уговорна страна није дужна да изврши условну обавезу, иако је она спречила да услов наступи, од Николе Срзентића (Са примедбом д-ра Божицара С. Марковића)	504
32)	Рок за тражење повраћаја у пређашње стање, од Јована М. Јовановића (Са примедбом д-ра Адама П. Лазаревића)	507

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

1)	У бризи за сељачки југоисток Европе (Поводом некојих публикација о овом проблему), од д-ра Мија Мирковића	67
2)	Јесу ли теорије Ј. Цвијића о динарском типу и Ст. Станојевића о државотворности Срба расистичке?, од д-ра Ђорђа Тасића	342
3)	Италијанска књижевност из кривичног права, од д-ра h. c. Живојина М. Перића	509

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

1)	Loukitch (R. D.), La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif, од д-ра Ђорђа Тасића	71
2)	Erim (I. H.), Le positivisme juridique et le droit international, од д-ра Борислава Т. Благојевића	72
3)	Heinze (Dr. K.), Verbrechen und Strafe bei Friedrich Nietzsche, од Александра Маклецова	74
4)	Frascona (J. L.), Visit, Search and Seizure on the High Seas, од д-ра Милете Новаковића	75
5)	Wagner (Dr. Lj. S.), Der gefährliche Verbrecher im deutschen, jugoslawischen und italienischen Strafrecht, од д-ра Тихомира Васиљевића	78
6)	Obradović (S. D.), La politique commerciale de la Yougoslavie, од д-ра Љубомира С. Дуканца	79
7)	Ивковић (П.), Наши фискални монополи, од д-ра Љубомира С. Дуканца	80
8)	Bouthoul (G.), La population dans le monde, од д-ра Саве Пантелића	81
9)	Ђорђевић (д-р Ј.), Јавно мњење, од д-ра h. c. Слободана Јовановића	156
10)	Kraljević (N.), La portée théorique du glissement du Droit vers la Sociologie, од д-ра Ђорђа Тасића	159
11)	Horvat (Dr. M.), Vona fides u razvoju rimskoga obligacionoga prava, од д-ра Борислава Т. Благојевића	161
12)	Мирковић (М.), Аграрна политика, од д-ра Љубомира С. Дуканца	163
13)	Мирзић (Д-р инж. М. М.), Економски развој у Србији од досељења Срба до ослобођења од Турака, од д-ра Гојка Грђића	165
14)	Nikolajević (Dr. B.), La repression de la fraude fiscale en matière successoriale, од д-ра Тихомира Ј. Марковића	167

15) Marie-André (Dr. S.), La femme noire en Afrique occidentale, од д-ра Драгољуба Аранђеловића	168
16) Поводом једног приказа, од д-ра Јураја Кулаша	168
17) Бугарски-Златић (Д-р Г. Т.), Енглеска кабинетска влада, од д-ра Ђорђа Тасића	249
18) Балтић (Д-р А.), Општа теорија о појму јавних службеника, од д-ра Ђорђа Тасића	250
19) Djokitch (Dr. S.), La neutralité et le national-socialisme, од д-ра Илије Пржића	251
20) Svetković (Dr. M. V.), Der Schutz nationaler Minderheiten in Jugoslawien, од д-ра Илије Пржића	253
21) Maurović (Dr. I.), Nastojanje i pokušaj da se reformira Opći građanski zakonik, од д-ра Драгољуба Аранђеловића	254
22) Мирковић (М.), О двадесетогодишњици наше аграрне реформе, од д-ра Љубомира С. Дуканца	255
23) Loriga (F.), L'evoluzione della funzione normativa delle associazioni sindacali, од д-ра Љубомира Дуканца	256
24) Weddigen (Dr. W.), Allgemeine Finanzwissenschaft, од д-ра Тихомира Ј. Марковића	257
25) Куколеча (С.), Картели и њихов значај за југословенску привреду, од д-ра Гојка Грђића	257
26) Мићић (З.), Наша културна политика, од д-ра Драгољуба Аранђеловића	258
27) Сењобос (Ш.), Упоредна историја европских народа, од д-ра Јована Ђорђевића	260
28) Grossman (R. H. S.), Government and the Governed, од Ђуре М. Нинчића	262
29) Јанковић (Драгослав), Социолошки преглед (I књига)	346
30) Живковић (Д-р Р. Љ.), Проблем правне природе уговора о раду, од д-ра Божидара С. Марковића	347
31) Сагадин (Д-р Ст.), Управно судство, од д-ра Данила Ј. Данића	350
32) Waciórski (J.), Le terrorisme politique; V. Solnar, Ženevske konvence proti terorizmu, од Александра Маклецова	351
33) „La vie juridique des peuples": Turquie, од д-ра Мехмеда Беговића	352
34) Schmitt (C.), Völkerrechtliche Grossraumordnung mit Interventionsverbot für raumfremde Mächte, од д-ра Милорада М. Симоновића	355
35) Кадрагић (Инж. А. М.), Наша поморска привреда и поморски кредит, од Владимира Розенберга	357
36) Pigou (G.), Néo-libéralisme, néo-corporatisme, néo-socialisme, од Радоша Стаменковића	358
37) Мартинац (Д-р Б. М.), Право и држава у нормативној доктрини Феликса Шомла, од д-ра Ђорђа Тасића	514
38) Calamandrei (P.), Eloge des juges, écrit par un avocat, од д-ра Ђорђа Тасића	516
39) Pribichevich (St.), The Saga of Southeastern Europe, од д-ра Јована Ђорђевића	518
40) Ђетваји (Д-р Д. П.), Развој међународног уговорног капацитета Србије у XIX веку, од д-ра Илије Пржића	519
41) Doubokovitch (N.), Relations italo-yougoslaves de 1914, од д-ра Илије Пржића	521
42) Reber (Dr. K.), Das Notrecht des Staates; die schweizerische Verfassungspraxis, Notrecht und Verfassungsrecht, die gesetzgebungs-politische Aufgabe, од д-ра Радомира Д. Лукића	521
43) Живановић (Д-р Т.), Основни проблеми кривичног и грађанског процесног права (поступка), од д-ра Тихомира Васиљевића	525
44) Robert (P.), La politique d'isolement économique, од д-ра Јована Михаиловића	528
46) Д-р Ф. Подбрежник—инж. Ж. Протић, Припрема привреде за рат, од д-ра Јована Михаиловића	530
46) Hansen (A. H.), Full Recovery or Stagnation?, од д-ра Тихомира Ј. Марковића	531

47) Mihailovitch (Y.), L'Industrialisation des pays agricoles et les échanges internationaux, од д-ра Љубомира С. Дуканца	533
48) Извоз стоке и задругарство, од д-ра Љубомира С. Дуканца	534
49) Schumpeter (J. A.), Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalistic Process, од д-ра Николе Мирковића	536
50) Hedemann (J. W.), Deutsches Wirtschaftsrecht, од д-ра Ханса Бајера	537

НЕКРОЛОГ

Д-р Милета Ст. Новаковић	263
------------------------------------	-----

БЕЛЕШКЕ

1) Читаоцима „Архива“	84
2) Скупштина Друштва за социологију и друштвене науке	84
3) Исправка	85
4) Смрт Селестена Буглеа, од д-ра Јована Ђорђевића	170
5) Један јубилеј: проф. John Wigmore (Chicago), од д-ра h. c. Живојина М. Перића	172
6) За боље обрађивање наше судске праксе, од д-ра Божидара С. Марковића	177
7) Овогодишњи Светосавски темати	178
8) Педесет година Софиског универзитета, од д-ра Илије Пржића	266
9) Расправа Г. проф. Живојина М. Перића о југословенској савезној држави, од д-ра Јована Ђорђевића	268
10) Средње класе код Јужних Словена (Dragoljub Yovanovitch: Les classes moyennes chez les Slaves du Sud), од д-ра Љубомира С. Дуканца	268
11) Од Уредништва	360
12) In memoriam: John A. Hobson, од д-ра Тихомира Ј. Марковића	361
13) Успомени великог филантропа (Поводом 150-годишњице смрти Џона Ховарда), од Александра Маклецова	362
14) Бревијар Павла Анђала	364
15) Овогодишњи Светосавски темати на Правном факултету у Суботици	365
16) Смрт адвоката Боре Поповића, од д-ра Ђорђа Тасића	539
17) Анкета Господарске слоге, Најнужније народне потребе, од Драгослава Јанковића	539
18) Конференција о утицају Европског рата на пољопривреду, од д-ра Николе Мирковића	540
19) Први земаљски конгрес адвокатских приправника	541
ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА	85, 179, 270, 366, 541
НОВЕ КЊИГЕ	87, 184, 272, 368, 543

САРАДНИЦИ „АРХИВА“

Аранђеловић, д-р Драгољуб	144, 168, 235, 254, 258, 329
Ацић, Светозар	488
Бауер, д-р Ханс	537
Беговић, д-р Мехмед	352
Благојевић, д-р Борислав Т.	72, 161, 181, 271, 366, 436
Благојевић, д-р Видан О.	58, 148, 341, 493
Булатовић, Милија Н.	308
Василевић, д-р Тихомир	26, 78, 525
Владисављевић, д-р Милан	130
Вукосављевић, Сретен	91
Вукчевић, д-р Радоје	56, 242
Вучковић, Петар Д.	65, 155
Грђић, д-р Гојко	165, 257
Давидовић, Јово	149
Данић, д-р Данило Ј.	350
Дуканац, д-р Љубомир С.	79, 80, 86, 139, 163, 183, 255, 256, 268, 271, 320, 533, 534
Ђорђевић, д-р Јован	170, 206, 260, 268, 518
Живадиновић, д-р Стеван	217
Ивановић, Тихомир М.	244
Ивић, д-р Алекса	388
Јанковић, Драгослав Р.	299, 346, 539
Јевтић, Љубомир Ж.	325
Јовановић, Јован М.	507
Јовановић, д-р h. c. Слободан	1, 156
Конић, Родољуб С.	340
Кулаш, д-р Јурај	168
Лазаревић, д-р Адам П.	191, 507
Ловчевић, д-р Јован	397
Лукић, д-р Радомир	113, 521
Маклецов, Александар	74, 351, 362, 391
Марковић, д-р Божидар С.	100, 177, 185, 347, 504
Марковић, д-р Тихомир Ј.	167, 257, 361, 531
Мијушковић, Јовица Б.	338
Мирковић, д-р Мијо	49, 67, 480
Мирковић, д-р Никола	536, 540
Михаиловић, д-р Јован Т.	228, 528, 530
Недељковић, д-р Бранислав М.	8, 318, 331
Нинчић, Ђура М.	262
Новаковић, д-р Милета Ст.	75, 135
Пантелић, д-р Сава	81
Перић, д-р h. c. Живојин М.	172, 369, 509
Петковић, Иван Д.	63, 153, 246, 334, 336, 499
Пржић, д-р Илија А.	251, 253, 266, 420, 519, 521
Раденковић, Миодрог В.	341
Радовановић, Љубомир	233, 314
Радовић, Раде В.	40, 449
Розенберг, Владимир	357
Симоновић, д-р Милорад М.	355
Смиљанић, Јован Д.	62, 151, 156, 331, 491
Срзентић, Никола	248, 501, 504
Стаменковић, Радош	358
Станковић, д-р Михаило	484
Стјепановић, д-р Никола С.	54, 466
Тасић, д-р Ђорђе	71, 89, 159, 246, 249, 250, 273, 342, 465, 490, 491, 501, 514, 516
Таубер, Леонид	496
Тодоровић, д-р Милан	477
Томац, д-р Драгутин	237
Троицки, Сергије	372
Шкерљ, д-р Милан	277

АРХИВ ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Год. XXX Друго коло

25 Јануар 1940

Нњига XL (LVII) бр. I

ПОЛИТИЧКА СОЦИОЛОГИЈА

I.

Политичка социологија проучава државу са социалног гледишта, у њеном односу према друштву. Да би могла одвојити државу од друштва као два различна појма, она узима државу у уско правном смислу и види у њој само органе власти и правне норме. Тако уско схваћена, држава се одваја од свих слободних друштвених група које изван државне организације постоје на основи заједничких интереса или заједничких идеала. На пр. вероисповеди, класе, позиви, странке. Све те групе, ради бољег одвајања од државе, обухватају се заједничким називом друштва.

Између државе и друштва, и поред њихове различности, постоји међузависност, — и управо само због те међузависности и могућно је проучавати државу са социалног гледишта. Цело уређење државе зависи од религиозних осећања, политичких уверења, економских интереса њених чланова, а та осећања, та уверења, ти интереси имају за носиоце више или мање организоване групе. Како велики утицај у једној савременој држави имају на државне послове разне странке, разне класе, разне вероисповеди, познато је свакоме. Исто тако и држава од своје стране утиче на друштвене групе, на њихово прикупљање и растурање, на њихов општи правац. Борба која се води на пољу државног законодавства између појединих група потиче отуда што од тог законодавства, дакле, од аката државне воље зависи слободан развитак друштвених група, њихово напредовање и назадовање.

Маколико држава утицала на живот друштвених група, она није у стању да их потпуно укључи у своју организацију. У њима остаје увек нечег што измиче државном надзору, нечег нерегулисаног и слободног. Према држави друштво увек претставља једну више или мање самосталну снагу.

Да државна организација није могла произаћи из себе саме, и да њено порекло ваља тражити у једном ранијем, мање организованом друштвеном стању, то већ на први поглед изгледа јасно. Али у политичкој социологији иде се још и даље, па се узима да државна организација, и пошто једном поникне, није у стању да се даље развија сама од себе. Одвајајући државу од друштва, политичка социологија свела је државу на појам правног стања. Правно стање, то је скуп норма, нешто утврђено и скалупљено, нешто што остављено само себи не би имало никаква повода да се мења. Динамичка снага која би у том стању имала да изазове промене, морала би доћи споља. Одакле? Мало час је поменуто да у друштвеном животу навек остаје један део који држава није успела да ре-

гулише. Тај слободан део друштвеног живота имао би да произведе оне снаге које би од времена на време биле у стању извршити промене у правној организацији државе. Главни значај политичке социологије лежао би у томе што би она одвајањем појма државе од појма друштва, и откривајући иза правних промена социалне узроке, објашњавала динамизам државе који се чисто правним начином, без помоћи социологије не би могао објаснити.

Политичка социологија може бити или теориска или описна. Прва се бави односом између друштва и државе уопште. Како у правној теорији државе увек поред чисто правних разматрања има и социолошких, и како се у општој социологији поред осталих друштвених група узима у обзир и држава, то се општа политичка социологија умногоме поклапа с ове две научне гране. Описна политичка социологија узима одређене државе у одређеном отсеку времена и осветљава њихову политичку еволуцију помоћу социалних чињеница. Имајући у виду поглавито промену политичких установа, она иза те промене открива игру странака, па се не зауставља ни на томе, него показује како се у тој игри странака сукобљавају интереси разних класа произведених даним економским стањем, и погледи разних идеологија како религиозних, тако и световних. Као што општа политичка социологија залази у област правне теорије о држави и опште социологије, тако описна политичка социологија залази у област политичке историје, нарочито откако се у овој стало више пажње обрађати и на социални живот. Али политичка историја толико је претрпана појединоцима политичких догађаја, да се у њој никада не може видети јасно ни главна линија политичке еволуције, а камоли још веза између политичке и социалне еволуције. У том погледу описна политичка социологија могла би корисно допунити политичку историју.

Описној политичкој социологији као социологији „у примерима“ да се замерити да је одвећ конкретна и да не пружа довољно могућности за виша теориска разматрања. Ипак та врста политичке социологије може бити корисна и за општу теорију. На конкретним примерима најбоље се види колико је друштвена стварност сложена, и како начин на који општа теорија покушава да је објасни, јесте често једностран и непотпун.

Област описне политичке социологије огромна је као и област саме политичке историје. Из тог огромног материјала ми ћемо узети само три државе Енглеску, Француску и Немачку, — и посматраћемо их све три само у једном одређеном историском периоду, — и то оном који иде од навечерја Француске револуције до навечерја Светског рата. Тај период већ је толико одмакао у прошлости да се може видети у историској перспективи, — и у исто време толико нам је близак да нам његово познавање може олакшати разумевање наше властите стварности. Помоћу конкретних примера које нам даје политичка историја те три земље социолошки објашњена, разумеће се много боље него помоћу апстрактног теориског разлагања, у чему управо лежи значај описне политичке социологије.

II.

Остављајући да на другом месту изложимо подробније политички и социални развитак Енглеске, Француске и Немачке XIX века, ми ћемо се овде ограничити да у једном сумарном упоређењу забележимо само најглавније сличности и различности тог њиховог развитка.

Две револуције које су се десиле у другој половини XVIII века, — и то једна индустриска у Енглеској, а друга социално политичка у Француској, биле су догађаји од општег, а не само од локалног значаја, и имале су пресудан утицај на ток ствари и у другим земљама, а не само у онима где су се десиле.

Енглеска револуција имала је за последицу индустријализацију, а француска револуција имала је за последицу демократизацију земаља западноевропског културног круга. С једне стране, употреба машина у индустриској производњи, подизање великих фабрика, одлив становништва из села у градове, — с друге стране, слом феудализма и апсолутизма, подела власти између владоца и Народног претставништва, политичко ослобођење доњих редова посредством општег права гласа. У исто време кад је капитализам организовао велике масе за заједничку производњу, демократија је уводила велике масе у јавни живот, — и између те две истовремене појаве природно је претпоставити да је било међузависности.

Тај велики процес обнављања друштва и државе дао се опазити и у Енглеској, и у Француској, и у Немачкој, али опет зато не би се могло рећи да је он у свима тим земљама био потпуно истоветан.

(1) Индустријализација извршена је у Енглеској много потпуније него у Француској и Немачкој. Ту је ради што јачег развијања индустрије пољопривреда била жртвована. У XIX веку Енглеска је престала производити онолико животних намирница колико јој је било потребно ради исхране њеног властитог становништва, и морала се помагати довозом са стране. У накнаду зато њена индустриска производња превазилазила је потребе домаћег тржишта, — и, упућена на извозну трговину, била је дуго времена господар светског тржишта. За разлику од Енглеске, и Француска и Немачка остале су се да и у доба индустријализације спасу пољопривреду. Француска, земља малог поседа, и не врло богата угљем, остала је полу аграрна полу индустриска држава. Немачка је тако развила своју индустрију да се на светском тржишту такмичила с Енглеском, али и поред тога чинила је све могуће да и своју пољопривреду одржи у добром стању. И Француска и Немачка имала је своје аграрце, који су вршили притисак на владу да узму у заштиту домаћу пољопривреду. Али док су француски аграрци представљали интересе малог поседа, немачки аграрци представљали су интересе великог поседа.

(2) Слом феудализма није имао истоветне последице у ове три земље о којима је овде реч. У Француској, не само су укинута феудални терети који су притискивали сељаштво, него су још пле-

мићка имања распарчана и распродана буржоазији и сељацима. Ово је учињено стога што је велики број племића почетком револуције избегао из Француске. Као што је изгубило земљу, француско племство изгубило је и политичку моћ. Ако се изузме доба Ресторације, племство у XIX веку није више било владајућа класа.

У Немачкој феудални терети били су укинута, али племићка имања остала су недирнута. Захваљујући заштитном систему, јункери су сачували своје богатство, и све до Светског рата били су један од главних чинилаца унутрашње политике.

У Енглеској племство није било сталеч у оном смислу у коме је то било у Француској и Немачкој до Француске револуције. Његове повластице нису биле економске већ политичке, и укидање феудалних терета проглашено Француском револуцијом није га погађало. Енглеско племство као год и немачко задржало је свој посед неокрњен, али услед индустријализације, која је донела собом слободну трговину и пад цена аграрних производа, оно није задржало и своје богатство неумањено. Његова политичка превоћ сматра се да је била уништена изборном реформом од 1832, али његов политички утицај трајао је и даље.

(3) Индустријализација је била дело капиталистичке буржоазије. Држећи у својим рукама привредну организацију, она је хтела да држи у својим рукама и политичку организацију. У Енглеској, а донекле и у Немачкој, буржоазија је с племством начинила компромис. У Француској буржоазија и племство сударили су се као две непријатељске класе, и буржоазија је надвладала племство. Иако је Француска била мање индустријализована него Енглеска и Немачка, њена буржоазија имала је на политичком пољу потпунијег успеха него буржоазија енглеска и немачка.

И у Енглеској и у Француској мала буржоазија добијала је све више важности у јавном животу: то њено уздизање било је у Француској очигледније него у Енглеској. У Немачкој мала буржоазија играла је много скромнију улогу, али и поред тога влада је у интересу друштвеног мира бринула о њеним интересима.

(4) Услед све јаче индустријализације, свугде је поникао један раднички ред са својим синдикатима и једна социјалистичка странка. У Енглеској раднички синдикати били су јачи од социјалистичке странке, и држали су је под својим надзором. Енглески синдикати нису исповедали марксистичку идеологију, и водили су углавном опортунистичку политику, решавајући радничко питање мало по мало, путем постепених рефорама. У Француској социјалистичка странка и раднички синдикати нису ишли истим путевима. Синдикати су веровали у могућност социјалне револуције посредством општег штрајка; странка се кретала строго на парламентарном терену, — и чак од времена на време сарађивала с грађанским странкама. У Немачкој социјалистичка странка била је стала на снагу пре синдиката, и вршила је на њих велики утицај. Она је у теорији усвајала марксизам; у пракси, немачки социјалисти ограничавали су се као и њихови француски другови на чисто парламентарну радњу. Разликовали су се од њих само у томе, што су одбијали сарадњу с грађанским странкама.

У све три земље, дакле, индустријализација је произвела исте појаве: појаву радничког реда, појаву радничких синдиката, појаву социјалистичке странке. Али односи између социјалистичке странке и радничких синдиката, као и односи између социјалистичке странке и грађанских странака нису у свима земљама били исти. Марксистичку идеологију били су примили само немачки социјалисти, а склоности за револуционарне начине борбе показивали су само француски синдикалисти. У Енглеској, и ако је била највећа индустријализована, и раднички синдикати и социјалистичка странка показивали су се отпорнији према револуционарним идеологијама него у Француској и Немачкој.

(5) С демократизацијом најдаље се отишло у Француској, која се од монархије преобразила у републику. Енглеска и Немачка задржале су и даље монархиски облик владе. У Енглеској монархија је била и уставна и парламентарна; у Немачкој, само уставна: ту се министри нису узимали из Парламента и одговарали су само пред Краљем. Парламентаризам, који је важио у Енглеској монархији, важио је и у Француској републици, али с том разликом што је у Енглеској, влада, иако парламентарна, имала премоћ над Парламентом, докле је у Француској, обрнуто, парламент имао премоћ над владом.

У Енглеској постојао је двопартиски систем, са странкама које нису носиле искључиво обележје једне класе. То су биле странке политичке, које су обухватале социјално разнородне елементе, тражећи између њих могућност компромиса. У Француској, уместо малог броја великих странака, био је велики број малих група. У накнаду за то политичка борба водила се на великим начелним питањима: монархија или република, — клерикализам или антиклерикализам, — социјализам или индивидуализам. Та велика начелна питања делила су земљу на двоје, — и политичке групе, макако иначе разбијене, морале су се груписати на једној или на другој страни. Поцепаности, према томе, било је више у организацији него у програмима странака. У Немачкој био је исто тако велики број група као у Француској, али с том отежицом што то нису биле политичке, већ махом социјалне странке; та оскудица политичких странака била је једна од сметњи парламентарног режима у Немачкој, и објашњавала је што у тој земљи нису владале као у Француској и Енглеској странке, него је владала бирократија.

(6) Поред странака треба имати у виду и идеологије које су у којој земљи господариле. Енглеске идеологије имале су у себи нечега реалистичког. Оне су постајале поводом одређених проблема практичне политике, и решавале су тешкоће које је живот сам собом доносио. То у истој мери важи и за Манчестерску школу, и за империјалистичку школу, и за социјално реформаторску школу. Манчестерска школа имала је поглавито у виду освајање страних тржишта за енглеску трговину и индустрију и појевтвињавање животних намирница на домаћем тржишту. Социјално реформаторска школа желела је да социјализам начини остварљивим и без једне социјалне револуције, и одбацивала је Марксову теорију борбе класа,

која је била добра за буђење револуционарног заноса, али од које се у области практичне политике није имало много помоћи. Империалистичка школа била је изазвана потребама учвршћивања и организовања енглеског колониалног поседа: те потребе нарочито су осетили и на њих свратили пажњу колониални пионири и администратори на лицу места. Између политичких и религиозних идеологија није у Енглеској било већих сукоба. Политичке идеологије биле су скроз практичне, без прохтева да се прометну у неку нову веру која би службеном протестантизму чинила утакмицу. Уосталоме, и Англиканска црква, због великог броја протестантских секти, није тако владала духовима да је смела лака срца примати борбу с владајућим идеологијама.

У Француској, на основу идеја Револуције, израђена је једна идеологија која је после дуже борбе, с оснивањем Треће републике, подигнута на висину службене идеологије. Као што су се енглеске идеологије одликовале својим реализмом, тако се ова француска идеологија одликовала својим рационализмом. Она је постављала опште човечанске идеале, које је ваљало прихватити као неку нову, лаичку и на чистом разуму основану веру. Следствено, крај једне тако догматичне идеологије није било места ни за какву другу, било световну или религиозну идеологију, — и између идеологије Француске револуције и идеологије католичке цркве морало је доћи до сукоба. Имајући своје идеале у које је безусловно и насупрот свима сметњама стварности веровала, идеологија Француске револуције није се онако повијала за праксом као енглеске идеологије. Али у оним случајима, кад би се у стварности ударило на сувише велики отпор, тражила су се и налазила тумачења која су ту идеологију како тако прилагођавала неодољивим чињеницама. Захваљујући отприлике онаквој казуистици каквом се служила и католичка црква, идеологија Француске револуције непрестано се дотеривала према захтевима времена и одржавала у снази.

Као што је Француска имала једну идеологију изведену из Француске револуције, тако је Немачка имала једну идеологију изведену из идеалистичке философије. У енглеским идеологијама било је нечег реалистичног, у француској идеологији нечег рационалистичког, а у немачкој идеологији нечег метафизичког. Идеалистичку философију, која је полазила од најапстрактнијих метафизичких поставака, Хегел је тако примакао политичкој стварности, да је она у неку руку могла послужити као оправдање пруског система и немачког национализма. Утолико може се рећи да је немачка идеологија по својој практичности имала сличности с енглеским идеологијама. С друге стране, она је као и француска идеологија садржавала једну веру. То није, као у француској идеологији, била вера у права човека и грађанина и у сувереност народа, него вера у светску мисију Немачког народа, која је изгледала доказана једним философским обухватом укупног тока светске историје. Ова националистичка идеологија долазила је у сукоб с католичком идеологијом, али не и с протестантском. Немачки протестантизам одржавао је добре односе са световном влашћу, — и уживајући њену

потпору, био је у националном погледу потпуно исправан.

За Енглезе идеологија је била само метода за решавање питања практичне политике. За Французе и Немце, то је била једна вера, — и то, за Французе, вера једне странке, а за Немце, вера целог народа.

III.

Зашто процес индустријализације и демократизације није ишао истим током у Енглеској, Француској и Немачкој немогуће је објашњавати у једном овако сумарном прегледу. Овде ће се указати само на то, да је свака од ових држава имала своју посебну историску ситуацију, која је утицала на њен развитак и привредни, и социјални, и политички.

Енглеска и Француска прошле су свака кроз по једну велику револуцију. Немачка је прошла кроз сасвим обрнут процес — процес стварања државе и уједињења народа. Енглеска револуција, преносећи врховну власт с Краља на Парламент, ослабила је ту власт. Енглеска је отада живела под слабом владом, и јавно мњење развило се постепено у политичку снагу првог реда. Грађани су се навикли да размишљају о државним потребама и постигли велики степен политичке зрелости. Због тога било је могућно решавати путем компромиса социјалне сукобе, који су иначе, с оскудице јаке власти, могли постати опасни.

У Француској, револуција није ослабила врховну власт: напротив, пре би се могло рећи да ју је ојачала. Али револуција поцепала је земљу на двоје, — и све до учвршћивања Треће републике земљом је управљала једна мањина или једна слаба већина која је свој притисак над осталим деловима народа правдала својом идеологијом. Дух компромиса није се могао под оваквим околностима развити. У политику се уносило више догматизма и начелности него што она подноси, — и било је тренутака када је изгледало да се Француска XIX века враћа у доба верских ратова католика и хугенота. У Енглеској је владало јавно мњење, које је путем слободног претресања и препирања правило синтезу разних страначких погледа; у Француској је владала час ова час она странка: неке од тих странака имале су много идеалистичког полета, али на крају крајева и оне су биле само странке.

У Немачкој нити је државна власт била ослабљена револуцијом нити је револуцијом земља била поцепана на двоје. Ту је напротив једна добро организована државна власт извршила национално уједињење. У Немачкој није владало јавно мњење нити је владала једна странка, него је владала једна историска династија са својом војском и чиновништвом. Та је влада већма тоторисала јавни живот него што је то чинила енглеска влада, али је у том тоторисању показивала много мање страначког духа него француска влада. Уопште говорећи, државна машина биле је боље организована код Немаца него код Енглеза и Француза, али баш зато немачко грађанство је имало мање самосталности и иницијативе.

Укратко, у Енглеској је у државном животу претежну снагу представљало јавно мњење, у Француској странка, а у Немачкој сама државна организација. До овог стања ствари сваку је од ових држава довео њен посебни историски развитак. Ако се сада има на уму да је свака од тих држава с том својом посебном историском ситуацијом ушла у велике преображаје XIX века, онда је разумљиво што је свака од њих преживљавала те преображаје на нешто друкчији начин. И напр. онда је разумљиво зашто је процес индустријализације био мање регулисан у Енглеској, где је државна власт била слаба, него у Немачкој, где је она била јака, — или зашто је процес демократизације био с мање успеха успораван у Француској, која је у револуцији изгубила своју историску династију, него у Немачкој, која је своју историску династију била сачувала.

Код држава истог културног круга обично се у истом историском периоду опажају слични економски, социални, политички процеси. Опет зато те процесе не би требало узимати саме за себе, независно од једне одређене државне средине, па развијати њихове карактеристичне тежње све до крајњих последица. Прогнозе добивене на тај начин, биле би само теориски тачне; у пракси, узимајући у проматрање једну одређену државу, човек никада не би био унапред сигуран да ће се те прогнозе испунити. У свакој држави поменути процеси развијају се под другим околностима које је њен посебни историски развитак произвео. Политичка социологија проучава социалне процесе које се у унутрашњости држава збивају. Државе нису празни оквири: то су израђене историске јединке, од којих свака пружа друкчији терен за развијање социалних процеса. Према томе, кад објашњава промене у животу једне одређене државе, политичка социологија мора, поред општих социалних процеса, узети у обзир и њену посебну историску ситуацију која се у тим процесима такође јавља као једна компонента.

Слободан Јовановић

ПОРОДИЦА И НАСЛЕДСТВО

I.

Прописи о наследном праву су од великог интереса са друштвеног гледишта. Већ сама чињеница да у једном друштву постоји установа наследства указује нам да имамо пред собом једно друштво на вишем ступњу јер наследство претпоставља да је друштво организовано на тај начин да извесне вредности — поименце економске вредности — које припадају једном лицу за живота по смрти његовој прелазе на друго лице одн. везују се за другу личност што није случај у примитивним друштвима која се налазе одн. живе у породичном и баштинском комунизму. Али управо на том примитивном породичном облику — породичном комунизму — оснива се наследно право тј. право сродника на породичну имовину која се сматра као заједничка ствар свих оних који улазе у састав породице, тачније који су у претходној фази сачињавали

породичну заједницу. Право на наследство имају сродници, чланови породице. Ко ће пак бити сродник па према томе и наследник то зависи од тога шта се у једном датом друштву разуме под породицом односно која лица улазе у њен састав. Наслеђивање сродника нам, несумњиво, указује на колективистичко порекло наследног права. С друге стране позната нам је исто тако и чињеница да се наследно право сродника током времена све више ограничавало и изгледа да је то наступало у вези са декомпозицијом породице. Другим речима, уколико су породични облици даљи од породичног колективизма у толико је мањи број сродника који имају право на наследство. Важан фактор у овој еволуцији наследног права јесте и слобода тестирања.

Зависност права наследства од породичне форме јесте неоспорна и када је реч о породици и наследству онда можемо рећи да је породица променљива а наследство функција породице. (Бар то ћемо покушати да докажемо). Несумњиво да о праву наследства не може бити ни говора без индивидуалне својине. Али промене у својинским односима прво утичу на саму породицу: променом економских односа производње и расподеле добара мења се и облик породице а са овим и наследни систем. Сипов је то нарочито утврдио својим испитивањима племенске и правне организације Инка. Међутим ја сам себи поставио ужи задатак, наиме да укажем на зависност наследства од облика породичне организације. По себи се разуме да ће у току излагања бити речи — колико то природе овога рада захтева и допушта — о утицају привреде („својине“) на породицу и наследство.^{1) 2)}

Предоснова у § 103 каже да се породични односи заснивају уговором о браку. То важи међутим само за савремени облик породице. Породица, историски посматрана, не оснива се браком. Тако исто ни крвно сродство не производи увек породична права и дужности. Наша задружна породица независна је од брака: жена удајом улази у већ постојећу задружну породицу (То у толико пре важи за задругу у Тибету у којој постоји колективни брак). Исту појаву видимо у Риму: удајом жена не заснива ни тамо породицу већ постаје члан постојеће породице потпадајући под власт *paterfamilias*-а. Исту ствар констатујемо код Кабила у Сев. Африци. Код Кабила жена удајом прелази из очеве у мужевљу породицу потпуно: Кабили знају само за *marus* брак.³⁾

¹⁾ Везу између породице и привредног развоја наглашавају често на сасвим различит начин између осталих Morgan и Engels, Mc Lennan, Westermarck, Grosse, Müller-Lyer, Hobhouse, Wheeler, Ginsberg, Boas, Bivers, Briffault, Thurnwald, Malinowski. Упор. К. Wittfogel, *Wirtschaftsgeschichtliche Grundlagen der Entwicklung der Familienautorität*, објављено у „*Autorität und Familie*“. Studien aus dem Institut f. Sozialforschung, Paris, 1936.

²⁾ Утицај привредних односа у породици нпр. врло се јасно види у рим. породици: *resulium* с једне стране и *miras* с друге мењају карактер старе породице и утичу на формирање нове, савременије породице.

³⁾ Што се тиче власти мужа код Кабила је шеф породице тај под чију власт долази удата жена било његовог сина или брата. Ипак уколико су одвојени станови ту се развија и мужевља власт одвојено од власти старешине.

Међутим, савремену породицу чине доиста само супрузи са децом. То је тако звана проста, биолошка породица, коју Диркем назива *la famille conjugale*. Интестатско наследно право морало би, према овом што смо рекли, да постоји првенствено у корист чланова биолошке групе. То значи, оца наслеђују деца и мати, супругу отац и деца, односно децу наслеђују њихови родитељи. Ипак, ми видимо, право је и овде у закашњењу за еволуцијом породице, јер по нашем праву жена наслеђује свога супруга тек ако нема сродника мужевљевиx ни из шестог колена по матери. Другим речима, по нашем Грађанском законуку (= ГЗ) ближи је сродник 10 или 12 степена него жена. Исто тако, с обзиром на првенство мушке лозе према женској (§ 408), ближи је сродник 12 степена од материног брата, тј. ујака дефунктусовог и његове деце. Овај наследни систем нам указује у ствари на други облик породице — који претхсди биолошкој породици — који се данас код нас све више губи, на име на задругу, на задружну породицу.

По нашем, српском, праву породица се не схвата као заједница по крви нити је лице ближе по степену крвног сротства (ујак, ујаков син) сродник у смислу ГЗ. Он не долази у породицу, како њу наш народ схвата. За српску породицу сротство у породици одређује се у првом реду по њеним мушким члановима.

Не само наш ГЗ, већ исто тако и наше Обичајно право схватају породицу сасвим другачије, него што је то случај са савременим ГЗ западне Европе. Породица у ГЗ и нашем Обичајном праву јесте нешто слабији ступањ агнатске смесничке породичне заједнице. Тај облик, несумњиво, полако изумире и место њега се развија проста, биолошка породица, али наше законодавство изражава још стварност из прошлих времена.

Али то није све. У нашу задружну породицу не улазе ванбрачна деца: она не наслеђују своје крвне претке, она нису сродници по схватању Обич. права и ГЗ. Затим, нарочито је интересантан случај усвојења и значај који ова институција има, како у Обичајном тако и писаном праву. По нашем ГЗ, отац може и поред живе деце па чак и ако има синова усвојити страна лица. Усвојеник је пуноправни члан породице: он је задругар и наследник усвојитеља. Идеја о усвојењу туђег детета, поред живе деце, изгледа нам у данашњем друштву и неправична и неоправдана, што није био случај у нашем, раније, важећем Обичајном праву.

Ми, дакле, видимо да данашња породица — коју можемо посматрати на Западу а код нас у главном по варошима — јесте нешто сасвим друго од оног породичног облика који видимо у нашем Обичајном праву. Ако би хтели да тачно упознамо природу породице, као и њену правну и социалну структуру, међусобне односе појединих чланова у породици, потребно би било знати историју различитих облика, кроз које је породица прошла пре но што је дошла до свога данашњег облика. Питање је и сувише озбиљно и сложено и спада у најтеже проблеме правне историје (и правне социологије).

Различити облици породице — у којима се она јавља у својој еволуцији — одговарају различитим цивилизацијама. Ми смо ма-

лочас видели на нашем примеру (тј. породице код нас) контуре два породична облика. До душе, дуго времена се веровало да је моногама породица са оцем као шефом и женом и децом основни тип социјалне групе, стар као и само човечанство. Сматрало се да је проста породица (тј. супрузи са децом) не само језгро сваке социјалне групе, већ „у много случајева чак једина социјална група“. То наивно схватање данас је углавном напуштено, захваљујући научним истраживањима Самнера Мена, Бахофена, Мак Ленана, и нарочито Моргана, затим у новије време Фрезера, Турнвалда, Диркема, Колера и др. У проблем порекла породице уведена је трансформистичка идеја: данас је опште усвојено да је породица прошла кроз један одређен број облика.. Облици у којима се јављала породица су промискуитет, групни брак, матријархат, патријархат и модерна породица. Диркемова школа схвата ову еволуцију нешто друкчије. Она одбацује могућност промискуитета и групних бракова. По њој породица је прошла кроз ове облике: прво је постојао аморфни егзогами клан, затим кроз диференцирани утерински или агнатски (патернатски) клан прешло се на смесничко-агнатску породицу и, најзад, би последњи ток еволуције био овај: римска патријархална породица, немачка патернатска и савремена породица.

Ако изузмемо фазу промискуитета и групних бракова (чији су заступници Морган, Фрезер, Колер Huvelin и Куно, да поменемо само најглавније), у првој теорији, и егзогами аморфни клан у Диркемовој теорији постоји општа сагласност у савременој социологији и историји права да се породица у току историје мењала и развијала и да су несумњиво постојали матријархат, патријархат (оа агнатском и патријархалном породицом) и савремена породица. За питање које нас овде интересује спор о првобитном облику породице нема за нас важности, јер обе теорије стоје на становишту да је постојао код оба облика примитивни баштински колективизам а тада се питање наследства није ни могло поставити. Стога ћемо се задржати нешто мало на утеринској (матријархалној) и патријархалној породици, које имају далеко већи значај за нас.

Матријархат је такав облик породице, у коме се сродство одређује по матери. То значи, деца припадају мајци и њеној породици. Дете добија име своје мајке. Шеф породице је обично старији брат мајке. Отац — у колико се зна за њега — не припада тој породици, већ групи сродника своје матере.

Главне карактеристике утеринске породице биле би по Фоконе-у следеће :

1. Утеринско сродство тиче се искључиво потомства. То значи да дете припада материној породичној групи а не очевој: носи име те групе.

2. Што се тиче наследства тј. преноса својине у начелу између оца и деце нема наслеђивања. Ипак има примитивних друштава у којима деца имају право да наследе покретне ствари свога оца (баштина је колективна својина клана) то је већ прелаз са утер. на патријарх. породицу и то значи да је отац у неколико сродник своје деце.

3. То исто важи и за наслеђивање социалнога ранга и пољожаја. Само у утер. породици не наслеђује син мајку већ ујака посреством своје мајке.

На чистоту утер. породице утиче да ли је отац по закључењу брака дошао да живи код женине породице или је пак довео жену својој породици (ту може бити и комбинација тј. привремено живљење у једној па затим у другој породици: патрилокална и матрилокална форма).

Значај утер. сроства се огледа и у тој чињеници што у Атини брак је допуштен између браће и сестара ако су од две мајке, а забрањен је ако су од два оца а једне мајке: дакле сроство се огледа и рачуна по матери.

Да је утеринска породица старија од патриархалне закључујемо по томе што се она налази у друштвима која су на најпримитивнијем ступњу, затим што у свима патр. друштвима налазимо трагове утер. породице (док обратан случај не срећемо) и најзад што се у историском посматрању да констатовати прелаз са утеринске на патр. породицу а готово никада није констатован супротан процес. Следећи стадијум чини патријархат.

Један од разлога распада матријархалне породице и преласка на систем патријархата јесте недостатак сретстава исхране (Колер), који приморава велику групу да се подели у мање које се крећу на пут да би нашле храну. Више се стари систем није ни могао одржати, јер су ујак и материна породица врло далеко и стога дете остаје код оца. Стари систем руши нарочито отмица и куповина жене.⁴⁾ Билатерално сроство не срећемо по правилу, већ само изузетно и с обзиром на наша схватања која су последица нашег биолошког схватања породице то нам изгледа чудно. Ипак је тако и ми у еволуцији породице констатујемо да је појединац увек сродник само једне породице а не обеју (очеве и материне). Како се у примитивном друштву деца сматрају као својина онда је природно да она припадају матери (пример краве на плођење). Тек када човек одводи жену себи купујући је или отмицом он стиче својину на њој па према том и на деци. Тешко је примити тезу да отац, када једном већ има својину над женом и децом, допушта слабљење везе да би уступио своје право потпуно или делимично жени над децом. То је најјачи аргумент који говори за првенство одн. старост (приоритет) утеринске породице. Раније постојање утеринске породице онемогућава да агнатско сроство постане искључиво.

Ко своју жену отме или је купи, он је сматра као својину, не само њу већ и децу коју добија с њом. Сада је отац на челу нове породице. Он је шеф не само жене и деце, већ и даљих потомака. Агнатско сроство је основа ове нове породице. Тај тип патријархалне породице ојачава се и новим елементом, култом предака. По смрти шеф породице постаје бог за породицу којој је био неограничен господар за време свога живота.

Патријархална породица са којом улазимо, по речима једног модерног социолога, у домен писане историје и са тим у домен,

у коме наука упоредног права може да пружи знатну помоћ — током времена уступа место простој породици, у коју улазе супрузи са децом. Основна одлика патријархалне породице је: потпуна потчињеност личности интересу заједнице (и претставнику ове), другим речима патријархална породица значи уништење индивидуалности и индивидуалне слободе. У том лежи и клица њене декомпозиције: она, у сукобу са новом индивидуалистичком привредом, постепено се губи и пропада. На њено место ступа нова породица, она какву ми данас видимо углавном, на страни и код нас: родитељи с децом.

Вук бележи: у Србији и данас доста пута испросе и доведу ђевојку а нити је момак видео њу ни она момка, него се родитељи гледају и договарају. Кад отац жени сина, он не гледа толико на ђевојку, него на људе од какви је; нити ђевојка смије казати оцу, или брату да неће поћи за онога за кога је он даје. Тамо се још не траже новци уз ђевојку, него се за њу дају, н. пр. брату чизме, или ђечерму, матери какву аљину, тако сестри и свима осталим по нешто, а особито новаца у кућу. У Србији су прије неколико година тако много искали за ђевојке, да се сиромачовек није могао оженити: зато је Црни Борђије издао заповијест, да није слободно искати (ни узети) за ђевојку више од једнога дуката.

Отмица: је била тако честа да је и ту Црни Борђије морао издати заповијест да ће свакога момка који отима девојку погубити, попа која венча отету девојку обријати, кума и девера шибати, а осталим отмичарима по 50 батина. После 1813 понова је се уобичајила отмица итд.

Какве су одлике модерне породице? — Брак се закључује слободном вољом супруга. Тенденција је све већа изједначење жене с мужем, што је последица новог положаја жене у друштву. Док у патријархалној породици — која долази у систем затворене кућне привреде — жена се бави тзв. женским кућним пословима⁴⁾ мушки чланови породице, пак, врше најтеже, пољске радове, дотле данас видимо да жена ради подједнако у пољу (јер у малобројној породици нема довољно радне снаге за пољске радове), затим жена ради у фабрици, постаје чиновник итд. Једном речи, жена постаје важан економски чинилац у породици и та јој функција ствара, најпре, једну физичку равноправност с мужем, а постепено то стање консакрирају и законодавства. Савршени брак, основа савремене породице, као слободна заједница, трансформише се у заједницу лица која имају подједнака узајамна права и дужности. Данас би било не само тешко, већ и апсурдно донети одредбу сличну оној у § 920 ГЗ, у којој се удата жена уподобљава „распикућама, пропалицама, младолетним и ума лишеним“. Предоснова каже у § 148: „Муж је глава породице. Као такав он има особито право, да саобразно сврси брака управља домаћинством и целокупним животом своје породице...“ Али, то је само природна последица чињенице да наша породица носи још у себи извесне одлике патријархалне породице. Последња реформа у Француској изједначила је, у главном, приватно-правно жену са мужем.

⁴⁾ Караџић, Рјечник под „женидба.“

⁵⁾ Упор. Г. Жив. М. Перић, Задружно право, passim.

У индивидуалистичкој породици мења се не само однос мужа и жене, већ и однос између родитеља и деце. Родитељску власт не врши само отац, већ и мати (в. § 177 Предосн.) Очинска власт је схваћена у савременом праву другачије но у римском: она је конституисана у интересу деце. Нарочиту улогу у овом правцу има судска пракса. Уосталом, код нас већ задружна породица са својим саветом (§ 510 ГЗ) искључивала је такву власт старешина. У чисто патријархалној породици заједница оца и деце, а са њом и власт очева, трајала је за све време живота оца; у модерној породици она траје до пунолетства, одн. док се дете не ода самосталном послу (Упореди § 188 Предоснове).

На ову трансформацију утицало је више чинилаца. Први је стари привредни систем — систем натуралне привреде — пропада. Стара породица почива на њему.

Прелазак на новчану привреду, затим развитак индивидуализма у економији, политици, идејама у опште утицао је на законодавства у извесној мери. Разуме се, право никада не рефлектира у потпуности друштвене односе свога времена. Оно је увек у извесном закашњењу за фактима. Данас су на пример не само услови породичног живота далеко друкчији, већ се и породица у извесном погледу трансформисала, међутим, и после сто година наше грађанско законодавство је исто. Осим тога, наша судска пракса не игра овде ону улогу коју је одиграла јуриспруденција у примени француског ГЗ. Како се може данас применити пропис о пословној неспособности удате жене која све ређе остаје у кући и одлази на рад било у фабрику, било у службу приватну или државну. Предоснова чини свакако у том правцу извештан напредак али не и велики: она несумњиво заостаје за постојећим друштвеним односима.

Нарочита врста патријархалне породице то је наша задруга. Наша породична заједница (без обзира да ли је то била задруга, велика кућа или „инокосна кућа“) имала је демократски карактер због кога су је (а вероватно и због повољног положаја жене) неки социолози погрешно сматрали као прелаз од матријархата ка патријархалној породици. У ствари она је једна врста колективне агнатске породице нешто ублажене, јер њен старешина нема тако велику власт, као на пр. у римској патријархалној породици. Старешина постаје избором, и ако се не покаже способним, он може бити смењен. Старешина не мора бити најстарији итд. Зато што у задрузи не постоји једино централна власт очинска ми у њој видимо више породичних грана. Што је нарочито важно и интересантно синови са пунолетством⁶⁾ постају равноправни са оцем. У задрузи има управо више простих породица заједно. Смрт старешине — макар то био и предак — не изазива деобу. Такву породицу видимо чак и код Римљана јер она је нужни прелаз из старе кланске ка строго патријархалној породици римској (Fragmenta

⁶⁾ Пунолетство по Обич. праву наступа пре 21: негде са 15 година, у Црној Гори пунолетност се означаје способношћу за ношење пушке, дакле за рат.

Gaii). У почетку о праву деобе није могло бити ни речи. Зато је она могла каткад да броји велики број чланова.

Како је постала задруга? Она постаје издвајањем из веће породице у предходној фази, из генса или племена, и братства или клана. Клан као аграрна заједница у примитивном друштву јесте сметња прогресу: Заједничари не могу уводити нове пољо-привредне мере, оруђа нити вршити мелиориације јер с обзиром на периодично дељење мање породице не уживају дуго времена родовну, кланску земљу. Под утицајем више фактора: економског (усавршавање у начину експлоатације и културе земље), политичког (стварањем држава опада моћ клана, племена итд.) из клана се издваја породица од више побочних грана — и то је задруга која стиче на земљу колективну породичну својину. Задруга има своје оправдање у својој економској функцији. Економска подлога задружне породице јесте „сопствена производња свих својих намирница потрошња сопствених производа у затвореном породичном кругу, осуство додира са тржиштем, осуство сваке помисли или могућности да се привредним контактима искоришћују други. Све док су такви социални и економски услови постојали, породичне задруге држале су се, вршиле су своје економске функције.

„Али је пораст нашег живља, диференцовање његово, саобраћај и додир с другим земљама полако мењао ову основу. Разни узроци изазивали су производњу не само за себе већ и за друге; излазак ван куће да се један део производа прода у вези са све већом потребом за новцем — изазвало је жељу да се што боље продаду изнесени производи, а ова основа стала је израђивати полако и одговарајућа расположења код сваког продавца. Наместо производње за себе, која оставља произвођача социјално мирним, осим бриге за своју сопствену исхрану, дошла је продаја производа, која може бити повољна, али може исто тако бити и неповољна. Дошла је колебљивост која је пробудила код људи једно дотле непознато осећање — осећање економске несамосталности и несигурности, које упућује човека да улучи и искористи сваку прилику која може донети што већи доходак за један производ. Тако се понајлак будио код људи осећај новчаног доходака, који се уз врло мало промена претварао у осећај добити, профита, и тај осећај дао је нов правац свему привредном раду. Али је то у исто време значило економску смрт породичној задрузи.

Када су у породичну задругу почели продирати ови нови економски елементи, они су је начели у њеној најважнијој економској основи. Изгледи на пробитачнију продају производа стали су будити индивидуалне енергије и мамити сваку од њих да самостално огледају своју срећу. Онда је, на место интереса заједнице, изашла на позорницу рачуница и узело се рачунати: колико који члан даје радина а колико нерадина заједници, колико који члан допринеси приходима а колико који расходима итд. И рачуница, као сваки радни бројеви, почела је да говори језиком којим се раније није у породици говорило: стала су се јављати незадовољства и негодовања која су увек доводила до растанка — до деобе породичне задружне привреде.

Тако је удаљавање од задружне привреде постепено уништило ову привреду. Наместо ње дошла је привреда инокосне породице — привреда коју је тражила продаја на тржишту или, још ближе, коју је морала створити привреда у којој се ради за добит. Тако је у исто време изгубило свој празни значај име задружне привреде, која је означавала један дерид у нашој социјалној и економској историји... (Аврамовић, Произвођач, радник, сељак, стр. 18 ssq.).

Тако видимо да се овај чисти тип колективне породице тском времена мења и под утицајем економских разлога и потреба: „...подела рада (земљорадња, занати, трговина) води размени добара

јавља се трговина, и производи се не само за потребе куће већ и за тржиште. И ако овај примитивни колективизам преставља сметњу (као и аграрни у предходној фази) за даљи развој пољопривредне културе и експлоатације; затим са појавом тржишта јавља се тежња да се производи за лични рачун што утиче врло негативно на породичну заједницу слабећи је. Прво слабљење долази са допуштањем права на деобу породичне имовине и давањем права заједници да отуђује породичну баштину; друго задружном животу чини дозвола задругару који се налази ван куће да задржи за себе све што заради, последњи удар задаје обичајним правом дато овлашћење задругару да тестаментом располаже својим уделом у заједничкој имовини, као и право наследства кћери..."

Право на деобу задружне имовине није ни увео ни измислио законодавац од 1844 год. Деоба је свакако постојала и у XVIII веку, али је тек за време Првог устанка узела веће размере. 1808 у Карађорђевој писму војводи Ларађинском читамо следећу наредбу: „Другу оштру наредбу људима издајте, да се не одељују. Ни једном немојте допустити да се дели.“ 1812 наредба Совјета и Карађорђа: „Сваком се забрањује делити који се одели, да кнез јави власти“. Под М. Обреновићем већ се прави разлика (јео није била потреба војне политике издржавање ратника од стране задруге за време I Устанка): „Срески старешина мотри да се породице не деле. У особитом случају кад му се виде довољни узроци к деоби представља такве узроке војном команданту и по добивеном одобрењу дозвољава поделити се“. Док коначно ГЗ признаје свакоме право на деобу (последица и начела личне слободе) и одлука од 18-II-1894 А. 5176 овако образлажава: „И свако дете кад пунолетност достигне, може од родитеља изаћи и за себе живети, пак ни сами родитељи на таково приморати да са њима остане; у толико мање други сродници могу ограничени бити“. То је логична последица схватања ГЗ који задрузи одузима колективистички карактер — своди је на смешништво.

Из задруге се издаваја данашња проста породица чије смо одлике већ видели.

II

Наслеђивање, *successio in universum jus quod defunctus habuerit*, претпоставља да се нешто има да наследи, дакле потребно је да постоји приватна својина која преставља извесну привредну вредност. Претпоставка наслеђивања је према томе да постоји једно организовано друштво на вишем културном привредном ступњу. Наследно право има свој основ у праву својине (индивидуалној својини). Кирр вели: „Без наследнога права индивидуална својина би била само полутанство, ми би у том погледу били само живаоци.“

Један кратак поглед на еволуцију права наследства указује нам да је оно увек стајало и стоји у тесној вези са друштвеним условима овога времена, специјално са обликом породице и својине. Својина, породица, наследство. У друштву са племенском, родовном односно породичном колективном својином о наслеђивању не може бити ни говора јер клан, племе, род, породица су по себи вечити, „неумрли“. Како се наследство показује као привредни

комплекс који се везује за личност човека и по његовој смрти одваја од сопственика и добија самостално значење да би као целина или део било пренето, то сама установа зависи од рада и процене, цењења привредних добара која су дошла у једном друштву до важења, извесне вредности и од степена признања својине. Стога за примитивне народе наслеђивање некретнина не долази у обзир. Наследство у колико се јавља уопште претежно се састоји у покретним стварима. Један део ових који се сматра као срастао са покојником иде с њим у гроб, спаљује се, баца у воду итд. исто онако као и леш (*de cuius-a*). То је последица примитивних претстава по којима извесне ствари чине саставни део човека. Покретне ствари стриктно везане за личност покојника као робови каткад његове жене итд. деле судбину покојника.

Оне пак ствари које су остајале после *de cuius-a* (од „*de cuius successione agitur*“) нису одмах узимане у државину већ се чекало да протекне извесан рок од више недеља, каткад више месеци и тек после тога приступало се деоби њихове покретне имовине. Првобитна деоба *de cuius-ове* имовине вршена је међу члановима рода и то по главама. Тек када породица добије извесну привредну независност право првенства на ту имовину стичу извесни сродници. Право првенства одређено је у примитивним друштвима према владајућем друштвеном поретку и одговарајућем схватању о близини сродства. Узмимо примера ради наследни систем у једном друштву у коме важи матријархат. И муж и жена имају одвојену имовину. Ако умре муж наслеђују га његови сродници, ако умре жена њу наслеђују њени. Пошто се њихова деца сматрају као сродници матере (не и оца) то она наслеђују мајку. Оца наслеђују деца његове сестре. Чак се поклони које он чини својој жени и деци често по његовој смрти враћају деци његове сестре.⁷⁾ У наследном систему са заједничким утицајима матријархата (који је раније важио и чије трагове још можемо констативати) и патријархата (који се јавља) синови наслеђују очево имање на равне делове; кћери такође добијају нешто од очевог имања, ако нема синова наслеђује кћи не брат. Мајку наслеђују само деца не муж. Један део имовине (на пример на Каролинским острвима плодови и кокосови ораси који се уберу по смрти за 12 месеци) издвајају се. Право на то имају сродници који приређују празник мртвих. То су према локалним традицијама час отац или мати час брат или сестра, каткад и стриц односно ујак.

Напротив наследство у патријархалној породици припада само мушким члановима, кћери су искључене. То је случај са нашим наследним правом. Као што је познато редактор ГЗ Јован Хаџић дао је подједнако право синовима и кћерима и поред тога што му је кнез Милош нагласио да према правним обичајима у Србији мушки сродници у истом колону пре наслеђују од женских. Државни савет је нацрт ГЗ вероватно исправио и дао му ову данашњу форму.

⁷⁾ Пример од Малиновског (број 22) цит. код Ђ. Турнвалда, *Die menschliche Gesellschaft V*, S. 83.

Исту ситуацију видимо и код Кабила код којих само мушко потомство и мушки сродници наслеђују, као и у старом германском и енглеском праву (Brentano, Erbrechtspolitik 1890, S. 180) једном речи у друштвима патриархалног породичног система.⁸⁾

Код виших народа који се баве сточарством и земљорадњом, са породичним животом у облику патријархата, истичу се већ први почетци личне својине на земљу. Само тешкоће око деобе једног наследства међу више лица, на пример синова јављају се онда кад земљиште постаје важније за искоришћавање, када се пољопривреда развија и шири. Како не могу више поља бити дељена у одређеним временским размацима међу члановима рода (клана), јер због радом постигнутог побољшања земљишта као и због тога што се јавља оскудност земље услед прираштаја становништва и земља остаје, као што смо видели код појединца (одн. породице) појавила се тешкоћа у томе да се пољопривредно добро подели међу више њих а да се привредне могућности тиме не оштете. Уопште може се рећи, да се сад стајало пред алтернативом или остати при подели делова газдинства на главе или препустити аграрно газдинство једному тим да се осталима да одговарајуће обештећење. Најчешће је био биран овај начин који је водис ограниченој својини на земљу: — ту је порекло установе *Anerbenrecht*: утицај јевр. идеје о прворођеном сину и римске идеје да својина припада оцу који је по герм. и словенском схватању представник породице.

Укратко речено наследног права у правом смислу не може бити све до појаве приватне индивидуалне својине односно до патријархалне уже породице, код нас наследно право јавља се постепено са пропадањем и постепеним исчезавањем задруге, тј. са јављањем приватне својине. Једно с другим иде: наследство допуњује и даје пуну социалну вредност праву својине. Разлози који се износе у прилог приватне својине говоре исто тако и у прилог права наследства. Чињеница да се као наследници јављају сродници указује нам то да наследно право има колективистичко порекло. Према

⁸⁾ Упор. Лујо Brentano: Agrarpolitik, S. 217: „Пошто је постала индив. својина (*Sondereigentum ans Boden*) на земљу, то је најпре било као пород. добро. Првобитна привр. јединица није био појединац већ кућна заједница под руковођењем домаћина, старешине куће. Сви чланови кућне заједнице били су суопственици не само родитељи, већ и њихова деца и унуци и додуше већ за живота родитеља. Умре ли отац, онда не наступа наслеђивање поседа (*Grundbesitz*). Он припада и после, као и пре тога, кућној заједници као целини. Пошто су сви чланови кућне заједнице били суопственици, деоба поседа услед престанка кућне заједнице у поједине породице или услед издвајања појединих породица из кућне заједнице вршила се на равне делове. *Lex Baiuvariorum* као и *lex Saxonum* изричу (исказују) ово сасвим несумњиво. Ту ми имамо дакле једнаку наследну деобу место као последицу продирућег рим. права већ у 7. веку...

У почетцима развоја не добијају кћери никакав удео у поседу. Оне добијају само спремну (мираз, *Ausstattung*) приликом удаје. Ако се не удају онда остају у породици; удају ли се, онда улазе са својом спремом у другу кућну заједницу и имају право наследства на посед тек тада када нема ни једног мушког члана породице“.

томе наслеђивање сродника *de cuius-a* тј. потомства, браће итд. последица је ранијег заједничког живота (било то у облику велике породице или рода). То је најприродније јер како кажу Planiol и др. старање о судбини своје деце, и уопште својих наследника јесте један од фактора који најбоље обезбеђују интензивну експлоатацију добара.

Наслеђивање претпоставља две врсте одн. степена индивидуализације: издвајање из колективне родовне имовине извесних објеката на којима стиче индивидуалну својину појединаца и други, следећи, степен индивидуализације јесте тежња да се продужи ово издвајање имовинских објеката и по смрти овлашћеног. То се постиже на тај начин што имовина прелази на друго лице које је члан породице.

У примитивним друштвима у области наслеђивања игра важну улогу један принцип религиозног карактера. Тај принцип захтева да приватни култ буде и даље одржан а да би тога било потребно је да се личност оца, шефа породице, који је и шеф домаће, кућне религије продужи, овековечи у наследнику тј. лицу способном да настави светковање домаћег култа (обожавање богова) „човек умире, култ остаје, огњиште не треба да се угаси, нити треба гроб да буде напуштен. Пошто се домаћа религија продужава, и право својине треба да се продужава с њоме“.⁹⁾ Несумњиво да у примитивној породици сасвим логично да после смрти оца њега наслеђују деца; то је последица и чињенице да се у то време породица сматра титулар права и обавеза а шеф породице их само врши тј. он је администратор у име њено. То значи да право на имовину у неколико припада и осталим мушким члановима пошто ће они по смрти очевој (уколико не остану заједно под старешинством најстаријег брата, што су и чинили у почетку врло дупо) бити шефови куће. Док су деца по смрти очевој остајала и даље заједно, питање наследства се није постављало, али када је једном шеф куће био не само у име куће вршилац имовинских права већ и њихов индивидуални власник — у присуству смо индивидуалне својине и на земљу — онда се поставило питање наслеђивања; ту је религиски принцип само објашњење једног факта који нужно излази из раније колективне својине, јер „син наслеђује сопственим пуним правом, *ipso jure heres existit*“, он је нужни наследник, *heres necessarius*. Религиско схватање о сталном одржању *sacra privata* јесу не узрок већ рефлекс једног постојећег стања: њима се објашњава нешто што из прастарих времена већ постоји. Син је у Риму *heres suus* тј. „као кад би се казало *heres sui ipsius*“ (Леви—Брил). Он доиста наслеђује само себе самог. Између оца и њега не постоји ни уговор о поклону, ни завештање ни промена својине. Има само продужавање и настављање, *morfe parentis confiniatur dominium*. Већ за живота очева син је био заједно с њиме сопственик њиве и куће, „*vivo quaque patre dominus existi-*

⁹⁾ Фистел де Куланж: „Држава старог века“ стр. 79, прев. Прокића и Милосављевића.

matur (Inst. III, 1, 3; III, 19, 2). Да је идеја о вечитости култа имала утицаја и припомогла уређењу установе наслеђивања то је ван сваке сумње, али и култ и наслеђивање стоји у вези са породицом која је старија и временски и логично.

Наследно право је детерминисано двома установама: приватном својином и устројством породице. О тим моментима треба нарочито водити рачуна када се хоће да утврди да ли је старије законско или тестаментално наслеђивање. Интестатско, законско наслеђивање на основу обичајнога права је систем у коме воља *de sui jure*-а не игра никакву улогу. Како наслеђивање на основу обичајнога права није у ствари ништа друго него рефлекс породичне организације оно може бити, с обзиром на различите породичне организације (матриархат, патриархат: агнатско смесништво, утеринско смесништво у породици) врло различито, као што смо то, уосталом, видели малочас: у матриархату наследник је брат матере тј. ујак пошто се он сматра као шеф породице и њега наслеђују сестрина деца и обратно: пошто ујакова деца не улазе у породицу то он не може наследити своју децу нити она њега; напротив у патриархалној породици оца наслеђују деца и он њих првенствено.

III.

Тестаментално наслеђивање преставља једну интересантност: тестамент производи своје дејство по смрти *de sui jure* тј. када личност тестатора више не постоји. Како је постао? када се јавио тестамент? О тестаментима и уопште располагањима на случај смрти (изјавама последње воље) не може бити говора док имамо родовну (кланску, гентилну) и породичну колективну својину. Тада нема не само тестаментално него ни законско наслеђивања. Тестамент претпоставља не само приватну својину већ и велико слањење породичних веза.

Старо индиско право уопште не зна за тестамент. У Атини је до Солона забрањен тестамент, а Солон допушта само родитељима без деце да располажу својим имањем на случај смрти; У Спарти се тестамент јавља тек после пелопонеских ратова. Платон у својим расправама о законима расветљава врло јасно старе правне обичаје. Он замишља једног човека, који на самртној постели тражи право да начини тестамент и који узвикује: „О богови, зар није то претешко, што не могу да располажем мојим имањем као што ја желим и у корист онога кога ја хоћу, остављајући овом више оном мање, према наклоности коју су ми показали?“ Међутим Законодавац одговара: „Ти који не можеш себи више од једнога дана рачунати за сигурна, ти који си само у пролазу овде на земљи, зар теби припада да решаваш о таквим стварима? Ти ниси господар ни од твога имања ни од себе самога; ти и твоје имање, све то припада твојој породици тј. твојим прецима и твојом потомству“ (Платон, Закони XI, цит по Фистел де Куланжу, *op. cit.* стр. 90 и 91).

Што се тиче појаве тестаментa у римском праву она је „веома тамна за нас“ како то истиче један историчар права. У систему квиритског права као и у XII таблица наслеђивање се ве-зује директно за породицу. (Упор. „О положају породице и на-слеђства у правној системи“ од Валтазара Богишића, стр. 12 и даље; Бонфанте, *Histoire du Droit Romain*, t. I. p. 186 ssq.). Ред излагања је такав да изгледа као да наслеђе служи само трајности породице. И управо то чини нејасним рану појаву тестаментa у римском праву. Ствар изгледа утолико чуднија с обзиром на значај тестаментa у модерном праву. Стога су се јавиле многе теорије о римском тестаменту које су покушале да објасне рану појаву тестаментa на разне начине. По класичној теорији (Жирар-Аплетон) првобитни тестамент — *testamentum calatis comitiis* — имао је и у најстаријој епоси све одлике тестаментa из класичне епохе (то би био опозивљиви акт последње воље у коме је одређиван на-следник, евентуално садржи именоване татора, легате, ослобо-ђавање робова). Против ове теорије су нарочито устали писци упоредног права којима, с правом, изгледа скоро немогуће да прихвате тезу да је већ у време XII таблица римски патерфамилиас могао одредити ма кога (ван своје породице) по својој вољи за свога наследника. Потпуна аутономија воље патерфамилиаса из-гледа многим (Ламбер и др.) као правна монструозност. Стога су критичари класичне теорије стали на гледиште да t. c. c. није био прави тестамент већ један заживотни акт, нека врста адопције са циљем да се у породицу уведе лице које ће по његовој смрти бити шеф породичне имовине. Примера те врсте има у грчком праву, старом германском, старом енглеском итд. Карактеристично је да су ово мишљење заступали нарочито писци упоредног права. Али ово мишљење нема ослоња не само у текстовима већ се тешко да помирити са јаким организацијом римске породице и својине у старој епоси. Поставило се питање: какав би био по-ложај тога лица као наследника који постаје сопственик а који не улази у домус нити потпада под власт патерфамилиаса. Корнил да би отклонио ове основане приговоре мисли да се вршила аро-гација у форми t. c. c. да би се избегла *capitis diminutio* (послед-ица арогације) али само ако декујус није имао деце (синова). Познате романисте Ленел и Кик мислили су да t. c. c. није садр-жавао именоване наследника већ неке друге наредбе, дакле да тс није био прави тестамент.

Поред хипотезе Корнилове највише основано изгледа ми-шљење које заступају Бонфанте и Леви-Брил. Ако се већ хоће да дâ једно задовољавајуће објашњење t. c. c. онда решење које предлаже Ленел није у ствари решење већ отклањање проблема. Све говори напротив за тезу да је t. c. c. прави тестамент. Стога ови аутори сматрају да је t. c. c. имао тај смисао што је декујус могао само између својих синова одредити једнога за свога на-следника. Примитивно римско наследство није имало за циљ да пренесе имовину већ све оне различите власти које сачињавају суверенст над породицом схваћеном као политичким организмом,

јер у тој фази гентилски организам је још недирнут. По смрти патерфамилиас-а породица се не распада већ сви остају под влашћу новог старешине кога одређује дефунктус. И глагол *succedere*, *successio* у класичном језику значи доћи за неким, наследити некога у дужности или некој власти, *potestas*. Како римско право не зна за право прворођења то једини начин „концентрисати у једном способност преставања породице... јесте означити између више синова свога наследника“ (Бонфанте *op. cit.* стр. 188—189). Према томе првобитни римски *f. c. c.* с обзиром на своју функцију не иде противу општег правила да законско наслеђивање увек претходи тестаменталном.

Наш данашњи тестамент развио се тек у току средњега века и без већег утицаја римскога права.

„Да би се тестамент могао да појави потребно је (1) да се јави — афирмира у друштву индивидуа и његова воља, затим (2) како тестамент регулише извесне ствари другачије но Обич. право потребно је да је наступило извесно ослабљење обич. правних односа између добара *de c.* и извесних одређених лица тј. сродника да би воља појединца могла да им се супротстави и произведе нове правне односе и, најзад (3) да би се право тестирања могло да јави потребно је да се за њим осети потреба у друштву тј. да постоји тенденција да појединац располаже својим добрима другачије но што прописује Обич. насл. право н.пр. да се у нашем друштву осети потреба за укидањем ограничења која постоје у корист тзв. нужних законих наследника“ (Леви—Брил, *Droit romain, passim*).

Код старих Словена, Германа ниједан од ових услова није постојао и стога — с обзиром на породични колективизам — тестамент је тамо био непознат.

Под режимом *leges barbarorum* је отприлике исто стање јер и поред рим. тестамена који им је могао послужити за углед домаћа заједница је још била врло јака и нема установе тестамена.

У *leges barbarorum* налазимо код Франака установу *affatimie*, код Ломбарђана *tipx* који замењују тестамент али само ако *de sijus* нема деце или је живог потомка основано искључио из наследства. То је била нека врста *adoptio in hereditate* и то су, ипак, бити *acta inter vivos*.

Тек у епоси меровиншкој и каролиншкој јавља се потреба за мењањем строгог обич. насл. права и то у случајевима када би предак искључивао унуке од другог сина (јер није било права репрезентације) затим у корист жене, најзад у циљу повлашћења једног од синова. Али се тестамент јавља нарочито под утицајем цркве: ради спасења своје душе верни су на случај смрти чинили поклоне сиромашним и завештања у корист црквених установа. Али тестамент се није тако лако развио и поред тога што је римски тестамент био познат. Разуме се да је отпор дошао од сродника који су по обичајном праву с обзиром на снагу колективне породице, полагали извесна права на породичну имовину. Стога извесни тестаменти су добили облик заживотних послова на које су давали пристанак сродници (тестамент је штитила на тај начин сама породица). Други начин се састојао у томе што би *de sijus* за живота уговорио са извесним лицима да испуне његове наредбе по смрти:

тестаментални извршиоци се тако јављају (али овде је још за живота извршилац прибављао право које је по смрти имао да преда даље како је defunctus одредио).

Тек се касније врло лаганом еволуцијом примило да либералитет може бити учињен, одн. да тестамент. извршилац буде одређен актом који дејствује тек смрћу defunctus-а тј. јавља се прави акт последње воље. Тек после XI в. афирмира се ново тестаментални принцип под утицајем цркв. судова. Али у сваком случају тестамент тако регулисан није могао бити употребљен за постављење наследника. Он је постојао ради легата.

Одатле разлика између римског тестаментa (institutio heredis) и француског (легати, спасење душе итд.).

У старом словенском и српском праву није било ни законског ни тестаменталнога наслеђивања. У средњовековној српској држави — с обзиром на прилично развијену трговину и утицај Византије — уколико се распадала стара породична заједница и јавила индивидуална својина јавило се и право наследства сродника (за властелу до 8 степена). Што се тиче себара тешко је нешто одређено рећи; изгледа да уколико су куће биле инокосне да је било неких дерогација у погледу права сродника: пошто се јавља право властелина да му земља буде обрађена а работник који је већ код другог господара (иначе је задруга) не може да ради две земље. Наследно право компликује се и великом покретљивошћу сељака који чим имају рђаве услове беже са земље. — Тестаментa не изгледа да је било. Додуше пок. проф. Тарановски мисли да се тестамент јавио на сличан начин као у средњем веку на западу тј. у вези са завештањем цркви али за то немамо никаквих директних доказа (арг. да Синтагма Властарова не садржи одредбе о тестаменту јер је намењена свет. судству док би тестамент спадао у црквено може да значи и то: да тестамент није био у обичају и да се стога није ни осећала потреба за његовим регулисањем). Петрановић наводи тестамент херц. Ст. Косаче у коме овај располага само својим покр. имањем. Како тај акт датира из 1466 можемо закључити да тестамент није ни био у употреби у Средњем Веку, јер примери који наводи г. Соловјев ограничени су територијално на уску област.¹⁰⁾

За еволуцију тестаментa важна су три момента: прво усвојење кад се нема деце, затим тестамент у форми усвајања и прави тестамент. Само док се римски тестамент јавља као израз

¹⁰⁾ Што се тиче тестаментa Медоја Никулина из жупе Жрновничке (23 фебруара 1392) и тестаментa Влахне Радишевића Стоњанина (8 јануара 1486) они казују оно што је речено о првобитним тестаментима у Средњем веку код Германа и Словена. Наиме ми не знамо да ли су тестаменти били и поштовани одн. да ли су имали дејства и по смрти тестатора. У првом примеру ћерци се не даје ништа од непокретног имања. У другом отац искључује одељеног сина и оставља све ћерци. Затим оба су са српског приморја где је утицај цркве и рим. права био већи. Вид. и тест. Влахуше Кулашића из 1491 г. у Јанини на Стону, Одабрани споменици српског права прикупио и уредио А. Соловјев.

patria potestas, дотле се у сред. веку и код нас тестамент јавља као последица слабљења породичне заједнице.

*

Када нам је позната природа наше породице: то је, видели смо, агнатска породична заједница, и када нам је познато да је сродство — на основу кога се и стиче субјективно право наследства — увек унилатерално у свима старијим облицима породице, онда нам је потпуно разумљива и установа првенства мушке лозе над женском лозом, а тако исто и првенство мушких сродника над женским у истом колону. Све донде док смо имали задругу, велику кућу нема ни говора о наследном праву: према томе пошто ћерка излази удајом из очеве односно задружне породице то је разумљиво да она не може имати неко наследно право на имовини јер је она колективно добро целе куће. Чим се задружна породица, кућа дели онда се имовина дели само међу мушке чланове, пошто женски чланови нису пуноправни односно равноправни чланови задруге већ потчињени. Већ чињеница да се код нас практиковала тако дуго куповина и отмица жене искључује идеју једнакости женских са мушким у породици. Чак и тамо где се изобичајила куповина односно отмица, у српским приморским крајевима кћери нису биле наследнице. У Далмацији и поред важења АВГВ. од 1811 женска деца су се дуго задовољавала малом прђијом (Петрановић 22), у Црној Гори исто. Г. Т. Ђорђевић, навео је масу примера у свом чланку „мираз“ (Наш народни живот“ IV) из којих се види колико је распрострањен овај принцип агнат. породице код Срба: у Македонији редак је био случај да кћи, пошто јој рамазански закон и шеријат. право даје то право, судским путем тражи право наследства. Обичајно право је свуда било јаче. У Дубровнику где је био туђ утицај-канонско и римско право-тако јак отац је могао, по једном закону, располагати само 1/4 имовине и ту је четвртину, вели Богишић, сигурно црква извојевала ради себе, чак је син за живота оца могао располагати четвртином свога очинства. У Дубровнику по првом статуту из 1272 одређује се прђија ћерци а не наследство. Кћи наслеђује тек када нема мушке деце.

Ми смо међутим видели да се наша стара породица распада: она изумире. Насупрот њој изграђује се нова, савремена породица. Стара породична веза, породична солидарност ишчежава, природно је да је и број сродника који долазе у обзир за законско право наследства ограничен. Док по ГЗ имамо шест колена по мушкој и четири по женској лози дотле Предоснова најпре укида првенство мушке лозе над женском, затим првенство мушких над женским у истом колону и ограничава број сродника на трећу линију тј. децу и бабу с потомством а из четврте само имају право наследства прадед и прабаба а не и њихово потомство. Мати и отац подједнако наслеђују своје дете; док је раније не само отац већ и брат искључивао мајку из наследства. Жена наслеђује мужа заједно са децом: добија 1/4. Нем. ГЗ у §-у 1929 дозвољава наслеђивање у неограњеној мери: Довољно је имати заједничког претка па ма он живио

и пре више векова. То је разуме се од користи само за богатије класе специјално племство стога је ту несавремену одредбу с правом критиковао Менгер. Насупрот томе швајц. ГЗ од 1907 има само три колена (парантеле); прадеди и прабаби даје само право на уживање. То практично значи да је закон. наслеђивање сведено до седмог степена (као у главном ABGB и Предоснова). У Француској је Code civil дозволио наслеђивање до 12 степена, међутим каже Л. Жосран то није имало практичне примене: удаљенији сродници који су се јављали били су 8 или 9 степена (сем изузетака из аристократских кругова). Стога је 1917 наслеђивање сведено на шести степен сем у колико су у питању потомци браће и сестара (изузетак: колатерални сродници наслеђују и до 12 степена ако је де сијус умро малолетан или лишен своје власти, чл. 755, 2 CC). Најдаље су отишли у овоме шведско и совјетско насл. право. У Сов. Русији имају насл. право само преживели супруг са децом и потомством као и лица неспособна за рад и сиромашна која су била на терет покојнику за последњу годину пред смрт (то би било евентуално рођаци и послуга). Разуме се насл. право само на покр. стварима у износу до 10.000 рубаља. За нас је врло интересантан шведски наследни систем с обзиром на сличност друштвеног поретка а специјално породичне организације. Тамо наслеђују ови сродници: 1) Деца и њихово потомство; 2) Жена ако има деце има тип Gifforät: droit matrimonial; 3) Усвојеник; 4) Ако нема деце рођене ни усвојеника онда наслеђује преживели супруг; 5) Сродници у правој линији по одређеном рангу и то отац и мати деле с браћом и сестрама, — најдаље до стрица; 6) Ванбрачно дете наслеђује мајку а отац само под одређеним условима (вереништва; признање у зак. прописаној форми). Закони део имају (aglott) само директни наследници. Иначе имање иде нарочитом фонду за помагање, вaspитање духовно и физичко деце у целој земљи.

На крају, да закључимо. Из читавог развоја породице и наследног права могли би извући један општи закључак, неку врсту закона који важи за развој ових двеју установа. Историско посматрање породице показује нам да се породица све више сужава. Променом економских услова, потребама привредне експлоатације у првом реду распада се племе и клан који по свом обиму преставаљају највеће породице. Из њих произилази нешто мања породица: то је задруга код нас, у Тибету, код старих Германа, спец. Англосаксонаца, као римска породица пре чисто патријархалне итд. као последица размене добара, трговине, затим индустрије (производња за тржиште, новчана привреда) распада се и тај облик породице — задруга и на њено место ступа обична, проста биолошка породица. Контрахирање, сужавање, смањење породице наступа у колико се проширује друштвена средина са којом појединац ступа у додир, стоји у непосредном односу. Та се средина шири са распрострањењем привреде: од кућне прелазимо на градску, покрајинску, националну и светску привреду. Стварају се друштвене класе — диференцирање хомогене средине и нове друштвене везе: класне, национална итд. (солидарност). Наследно

право је веран израз овога процеса контрахирања: од наслеђивања покретних ствари свих племеника у племену (по главама) па преко разних наследних система број рођака с правом на законско наследство стално се смањује, последњу тачку те еволуције чине две поменута наследна система — шведски и совјетски — која у главном одговарају облику савремене породице.

Б. Недељковић

ПИТАЊЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ, НАДЛЕЖНОСТИ И ПОСТУПКА СУДОВА ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ У ПОЗИТИВНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

Ранија законодавства, нарочито законодавства 19 века водила су у извесној мери рачуна о малолетницима. То се старање сводило обично на то да су малолетници до извесног доба старости били кривично неодговорни. Преко тога доба ценио се њихов разбор. У случају да су радили са разбором бивали би осуђивани на благу казну но одрасла лица. Постојале су затим извесне специјалне одредбе о извршавању казни над малолетницима, и то је било све. Настало је међутим нагомилавање огромних маса становништва у великим варошима, слабљење породичног живота, запосленост родитеља и немогућност за њих да посвете довољно пажње деци, запосленост саме деце у привреди специјално индустрији, затим велики рат који је оставио пустош за собом, после рата економска криза какву свет не памти. Мере социјалног старања нису ишле паралелно са овим појавама нешто из несхватања, нешто из немогућности. Тако је криминалитет малолетника достигао невероватне размере, и облике који забрањују. Није се више радило у изолованим случајевима и незнатним делима, већ о легионима малолетника на које је по великим варошима отпадао највећи број најдрскијих и најопаснијих крађа и велики део разбојништава, на страну учешће у знатном проценту у проституцији, просјачењу и скитњи, пословима који служе као подлога за каснији крупни криминалитет.

Проблем малолетничког криминалитета избио је тако у појединим земљама на неколико година пре рата и одмах по рату таквом силином и тако изненада да се његовом решавању морало приступити одмах законодавним путем, без уобичајеног претходног теориског проучавања. Обрнуто од онога што обично бива, теориско проучавање проблема и установа дошло је у главном после законодавне интервенције. Важност проблема била је толика да су се решења доносила на супрот извесним начелима за која се дотле веровало да претстављају основ кривичног права и кривичног поступка. Наука кривичног права и кривичног поступка окренута је на главу, идући само за циљем да се малолетници спасу злочина и свет малолетничког криминалитета. Тај законодавни посао био је најреволуционарнији и најбрже изведени посао у области кривичног права и поступка. Нешто из жеље да се нацији сачува један знатан део омладине који је пошао суноврат, много више из жеље да спасе своје грађане од једне напасти која им је угрожавала и животе и имовину, законодавац је морао да предузме радикалне

мере. Није се радило о реформи јер је од малолетничког законодавства постојало само неколико окамењених заблуда, већ о стварању изнова. Стварање се развијало тако да су малолетници подељени у категорије према узрасту: на најмлађе према којима је кривично поступање искључено, на средње за које је заведен један потпуно нов режим у коме је казна искључена и замењена системом васпитно-поправних мера, и најзад на оне блиске цивилном пунолетству за које је задржана ублажена казна са нарочитим системом извршења. Питање разбора које је некада било доминантно код одлучивања о судбини малолетничковој отишло је у позадину, испред њега је дошло питање под каквим условима и због чега је кривично дело учињено и шта треба у конкретном случају учинити да се оно не понови. Нове мере које је законодавство уводило захтевале су промишљенију и еластичнију примену казни. То је довело до образовања специјалних судова за малолетнике, а образовање ових судова до специјалне процедуре коју је изискивала особеност учиниоца и мера које се имају изрећи. Најзад у колико се радило о упућивању у заводе дошли су и специјални заводи за извршавање ових мера.

Рађено брзо, без везе са старим, без дубљег научног претресања, законодавства разних држава се у решавању појединих питања знатно разликују. Захваљујући раду Друштва за казнене заводе у Паризу и Друштва народа ми данас имамо прикупљене податке о стању малолетничког законодавства у свету.¹⁾ На бази ових обавештења у излагањима која следују ми ћемо се задржати на принципима који су разним светским законодавствима послужили као основица за решавања питања надлежности, организације и поступка судова за малолетнике. При том излагању нас неће интересовати они малолетници према којима се никаква санкција не може применити (деца), као ни они на које се примењују редовне казне само ублажене (старији малолетници). Питање васпитно-поправних мера и њиховог извршења остављамо такође овом приликом по страни.

I Организација. — 1. И ако се пође од више мање опште усвојене полазне тачке да: „Узев у обзир ециологију малолетничког криминалитета, и потребу примене специјалних мера, поступак у коме учествују малолетници треба да суде не редовни судови, већ специјалан организам прилагођен особеном карактеру спора, који ће примењивати нарочити поступак“ — ипак организација судова за малолетнике може да се схвати у основи на два различна начина. Све зависи од тога како се схвати малолетнички криминалитет. Ако се он просто схвати као једна грана општег криминалитета онда о њему треба да суде кривични судови. Због природе учиниоца ти судови могу да имају специјалан састав и посту-

1) »L'organisation des tribunaux pour enfants et les expériences faites jusqu'à ce jour«. — Genève 1935. — »Principes applicables aux tribunaux pour mineurs et aux organismes analogues, aux services auxiliaires et aux institutions destinées aux enfants«. — Genève 1933.

пак, али поред тога они остају кривични судови, а поступак само једна специјална врста општег кривичног поступка. То је једно гледиште и на њему већина законодаваца данас стоји. Друго схватање, које је исто тако добило израза у позитивном законодавству, само у много мањој мери, је следеће: Свака држава, у већој или мањој мери, осим о криминалној води рачуна и о овој осталој омладини којој је из различитих разлога потребна помоћ и заштита, било што су сирота, напуштена од родитеља, било што су се одали скитњи, просјачењу итд. Малолетник који је учинио кривично дело спада пре у категорију недораслих којима је потребна помоћ и заштита него у категорију криваца. О њему треба да се старају установе о горе поменутој деци а не кривични судови макар и специјални. Те власти, које не само да нису кривични судови, него ни судови уопште, треба да одлучују о малолетничким кривицама. Последица овога схватања је да се нешто што је до сада било предмет судског кривичног поступка изузме и не буде више ни предмет судског ни кривичног поступања.

Да би се оценила вредност овог другог гледишта мора се прво видети да ли је таква реформа с обзиром на основне принципе који владају у кривичном праву и поступку могућа, затим оценити важност разлога који захтевају ту промену. Издвајање кривичних дела малолетника из области кривичног правосуђа у опште и предавање властима које воде старање и заштиту над малолетницима, претставља више промену по форми но по суштини. Савремени поступак пред судовима за малолетнике изгубио је у ствари већ скоро све особине кривичног поступка. У многим савременим законцима за малолетнике до извесног доба забрањено је изрицање казне ма у ком облику а остављена је само могућност изрицања васпитних и поправних мера. То је и сада кривични поступак за који се извесно и унапред зна да се у њему казна никада не може изрећи. Мере које се могу изрећи не одређују се према тежини кривичног дела, већ према личности учиниоца. Оне се могу изрећи а да се кривична одговорност и не утврђује, као што се могу изрећи и ако је несумњиво утврђено да кривична одговорност не стоји. Од покретања поступка може се одустати, за разлику од редовног поступка из разлога опортунитета када несумњиво стоје и кривично дело и кривична одговорност. Мере које позитивно законодавство о малолетницима предвиђа и специјални кривични судови за малолетнике изричу, никакве везе немају са репресивним кривичним мерама, а са свим су сродне са оним које држава предузима при старању о сиротој и напуштеној деци, о деци која неће у школу или на занат. Када је стање ствари тако, не би велике промене ни новине било, ако би о малолетним злочинцима одлучивале и потребне мере предузимале оне исте власти које се старају о малолетницима уопште. Исто је тако несумњиво да озбиљни разлози постоје који подупиру ово схватање: а.) На тај би се начин створило више јединства, планскога рада и координације у пословима који се односе на заштиту малолетника. Сви малолетници о којима се треба старати, без разлике, били би обухваћени једним поступ-

ком и једним организмом. Та потреба за јединством делања осећа се већ и сада. Кривичним судовима за малолетнике предају се и функције заштите и старање које немају везе са кривичним правом и поступком, и за које је кривични судија потпуно нестручан. Предложено решење било би много логичније од садањег (Такво решење у извесним земљама већ постоји. Дечји законик у Уругвају од 1934 створио је „Савет за децу“ који је одлучујући орган за све ствари које се односе на дете од рођења до пунолетства). — б.) Према малолетнику који је учинио кривично дело изричу се данас по правилу мере којима се подиже физички, морално, професионално и социјално уопште. За изрицање ових мера потребно је педагошко, медицинско знање и знање социјалних наука. Правно знање потребно је у најмањој мери. Ипак тај посао ради судија — правник који је за тај посао најмање стручан. Да тако не мора да буде најбоље се види на примеру Совјетске Русије. Тамо комисија за малолетнике улази у делокруг Месне секције за просвету. Председник је педагог, судија месног народног суда један члан, а други лекар. Претставници сељачких и радничких политичких организација могу имати саветодавни глас. У Француској малолетници до 13 година и ако остају у надлежности суда не остају у надлежности кривичног већ цивилног суда. — в.) Број установа за смештај малолетника и могућност брзог и лаког поступка по њиховим стварима, аутоматски би се повећала. Постојање специјалних завода и специјалних судова само за криминалну омладину, у већем броју и у разним крајевима земље врло је отежано. Због малог броја таквих малолетника те су установе ретке и неприступачне. Одлучивање и смештање било би много лакше, када би то радиле власти које су због тога што раде још велики број других послова у вези са малолетницима многобројније, и са већим бројем установа за смештај на расположењу. — г.) У погледу каснијег рекласирања малолетничког не би било свеједно да ли је он изашао из завода у коме се смештају само малолетни злочинци, или из завода где се смештају малолетници уопште по разним основима. По изласку из завода нико не би знао да ли је он тамо био зато што је злочинац или зато што је сиромашан итд. Чак би се ово друго претпостављало пре, јер се у тим заједничким установама криминална деца губе у множини других. У самом заводу издвајање из педагошких разлога у засебна одељења дало би се извести.

Против овог схватања може се приметити да држава није увек у могућности да подведе криминалну омладину под режим заштите омладине. Организована заштита малолетника не постоји свуда, а криминалитет код малолетника постоји и таквим се малолетницима мора судити у сваком случају. Подвргавање под режим кривичног судства појављује се у том случају као неопходно. У осталом да ли ће се усвојити један или други систем зависи исто тако у знатној мери и од материјалног права. Предвиђа ли законодавство за малолетнике само казну као санкцију, или казну упоредно са мерама васпитања и поправљања, онда је због израцања казне неопходно суђење кривичних судова, тим пре што је негде и самим

специалним судовима за малолетнике одузето право да изричу казну, већ се ако је то потребно ради изрицања казне малолетник шаље редовном суду (Јапан, Холандија: ствар се шаље редовном суду када треба изрећи казну преко 6 месеци затвора или када је из разлога сложености ствари треба упутити редовном одељењу).

2. У случају где су судови за малолетнике замишљени као специална врста редовних кривичних судова, а не као део опште заштите малолетника, законодавства организацију тих судова решавају на два разна начина: а.) Они могу бити схваћени као нарочита одељења редовних кривичних судова одређена да суде малолетничке кривице и б.) Као специални судови потпуно одвојени од редовних судова и са структуром различитом од структуре редовних судова. Крајњи циљ оснивању специалних кривичних судова за малолетнике је постизање специјализације судија. Тачно је да ти судови примењују и један специални поступак, али због тога поступка није дошло до оснивања специалних судова. Њега би, са неким тешкоћама можда, могли да примене и редовни судови. Рачунало се да ће се позивне судије постављене у такве специјалне судове за малолетнике боље упознати са природом и вештином отправаљања тога посла.

Међутим та специјализација или је немогућа или је могућа у сасвим ограниченом обиму. Поверавањем суду и доношења одлуке о малолетнику који је учинио кривично дело, стало се у ствари на гледиште да је решавање правних питања у поступку правих малолетника основно, а да судија има да примени само нешто мало знања из психологије, социологије и других помоћних наука. У ствари суђење малолетнику нема у суштини никакве везе са правном науком. Довољно је само знати циљ и дух закона. Мере према малолетнику се изричу независно од кривичне одговорности. Питање кривичне одговорности и кривичног дела тј. баш оно што правник треба да утврђује, потиснуто је у позадину. У први ред је избила оцена душевног, моралног и социјалног стања малолетничког, и оцена питања шта треба радити да би се малолетник сачувао од пропадања. Оцена ових питања нема никакве везе са судом, судијом и правима. Судија ту никада не може да буде специјалиста, јер је то посао по роду и врсти у основи различит од његовог. Није то продубљивање и стицање специјалног знања из његове професије. То је учење једне нове науке потпуно одвојено од његове, и у којој си и када уложи најбољу вољу остаје обичан аматер. Прилагођавајући процедуру циљу мера које се изричу према малолетнику, законодавац је одузео суду за малолетнике скоро све атрибуте кривичног суда. Све је организовано на бази заштите малолетника, па ипак тај посао не обављају органи заштите, већ судија који у стварима те врсте не може имати ни знања ни искуства.

Усвајањем првог решења — судови за малолетнике као одељења редовних судова — постиже се несумњиво то да се мрежа судова за малолетнике распростире кроз целу земљу и судови постају приступачни заинтересованим. Редовних судова има свуда, па би свуда постојали и судови за малолетнике као одељења ре-

довних судова. Природно да тада ни од оно мало специјализације која би се очекивала не би било ништа, када се зна да се судије ту по годишњем распореду рада смењују и у току рада замењују.

Усвоји ли се друго решење — специјални одвојени судови за малолетнике — у погледу специјализације се постиже нешто више. Докле је у малолетничким одељењима редовних судова немогуће да се судији за малолетнике не повери и какав други посао, или обрнуто да његов посао у својству заменика врши који други судија, у специјалним судовима за малолетнике, судија би силом прилика морао да врши само тај посао јер другог посла у суду нема. Спречен, он би био замењен истим таквим судијом. Могао би се постићи и стручнији састав тих судова на тај начин на пр. што би се за судије тих судова постављала само лица која су на претходном конкурс поставила своју кандидатуру, и тамо доказала извесну специјалну опрему а несумњиво добру вољу да се овим послом баве. (Чилеанско законодавство). Овај систем има затим ту добру страну да судија остаје на истом послу за цело време своје каријере, па ако није имао потребног знања и искуства, што је редовна појава, током времена је стиче. Такво организовање судова има само ту тешкоћу, што би ако би се хтело да се међу њих подели цела државна територија они морали да буду ретки. Њих не би на пр. могао имати сваки административни срез као редовне кривичне судове. Ти би судови нарочито били ретки када би се бавили искључиво кривичним делима малолетника. Чешћи би могли бити ако би им се поверио посао социјалне заштите малолетника уопште (премда би било правилно обрнуто: да се и о криминалној омладини старају институције за заштиту). Ако би такви судови били основани само у крајевима где то локалне потребе изискују (Канада, Египат, Шпанија) онда би имали према малолетницима неједнако поступање: једнима би судио редовни а другима специјални суд за малолетнике. Решење које предвиђа једна покрајина у Канади: завођење путујућег судије за малолетнике да би суд био и стручан и приступачан, — из разлога јасних сваком практичару није за препоруку.

3. Даље питање које се појављује код организације судова за малолетнике је: треба ли за судије узимати правнике или лаике и да ли би учешће лаика уопште требало желети. Ми смо већ изложили да никаква нарочита потреба не постоји да по малолетничкој кривници одлуку доносе судије по професији тј. правници. Правник је чак зато најмање компетентан. Али је неминовно потребно да онај који одлуку доноси правилно схвати циљ и дух установе и да установе правилно примењује. То се добро схватање може очекивати и од лаика као што се и рђаво може очекивати од правника. Позитивна законодавства знају за учешће лаика у судовима за малолетнике. У Шпанији лаик чак може бити и председник већа, а чланови су увек лаици што је објашњено тиме да се „не расправљају правничка питања већ проблеми васпитања, где се тражи специјализација“. У Енглеској само у Лондону суду председава судија, у свим осталим местима суд је састављен искључиво од лаика.

4. Дискутовано је и сувише и на разне начине решавано питање: да ли суд за малолетнике треба да буде појединачан или колегијалан. Инокосни суд има ту добру страну да брже отправља посао и да мање стаје. Затим он може да води, толико хваљени и препоручивани поступак у пријатној и присној атмосфери, који неће да личи на суђење већ на пријатељски разговор и саветовање. У сваком случају може се без резерве рећи, да је колегијум састављен само од судија правника бесмислица. Исто је тако бесмислица повећавати нормалан број судија који улазе у састав суда за малолетнике због тежине кривичног дела које се суди (Данциг). Колегијално суђење малолетницима има свога оправдања само у колико се уводи да би се омогућило учешће стручњака за децу као судија уз судију правника. Но ни то није неопходно. Суд има могућности да њихово мишљење чује као мишљење вештака, које истина не обавезује суд у оној мери као мишљење дато у својству судије.

5. Један од даљих проблема у вези са организацијом судова за малолетнике је питање учешћа жена као судија. Нека законодавства предвиђају само могућност да жене учествују као судије, друга њено учешће чине обавезним, и то нека у сваком случају а нека ако се ради о малолетницима женског пола. Обавезно увођење жена судија било у случајевима где се ради о женској деци, било уопште, не би се могло оправдати. Жену као судију ни у ком случају не треба ни искључити нити је претпоставити судији мушкарцу. Жена самим тим што је жена није неминовно и познавалац детиње психе, као што се при доношењу ових одредаба мисли. Као и мушкарац она ово познавање може да има а може да га нема. Нарочито то познавање може да отпадне код данашње пословне и ван домаћинства запослене жене. Најзад женска нежност и претерана осећајност која не уме да се супротстави детињим жељама и поступцима, многе је малолетнике и довела пред суд. Али при извршењу мера изречених против малолетника, нарочито за извесне послове и према малолетницима ниског доба старости учешће стручног женског особља било би од несумњиве користи. — У вези са личношћу судије за малолетнике у неким законцима као императивни пропис а у другим у облику препоруке законодавчеве, речено је да судија треба да буде жењен, отац породице и узорног владања. Без последње особине мислимо да нико не би требао да буде судија уопште. Што се прве две тиче о њима свакако треба водити рачуна, али такав императиван пропис могао би више да смета него да користи. Много више има смисла наређење (Колумбија) да судија и остала лица придодата суду за малолетнике (лекар, педагог итд) могу своју активност посветити искључиво суду.

И I I д л е ж н о с т. — У погледу стварне надлежности суда за малолетнике светско законодавство показује највећу разноликост. Ту је избачено и озаконљено највише оригиналних идеја и ту је било најмање простог копирања онога што постоји у туђем законодавству.

Прегледањем текстова види се да суд за малолетнике може бити надлежан:

а.) За сва кривична дела малолетника до извесног доба старости.

б.) За нека кривична дела малолетника докле друга остају у надлежности редовних судова (обично најлакша и најтежа кривична дела).

Поверовање иступа редовним властима (Холандија) налази своје оправдање у томе, што су та дела честа и безначајна, тако да се стављање у покрет судског апарата доказује као сувишно. Такво би се стање без икакве опасности могло дозволити, ако иступно законодавство предвиђа могућност остављења малолетника кућном или школском кажњавању, ако постоји могућност изрицању укора, могућност да родитељи за иступе деце, и у место деце, чије су васпитање занемарили, буду осуђени на плаћање новчане казне и накнаде штете и ако је суд за малолетнике овлашћен да изрекне васпитне мере и поред изречене иступне пресуде у случајевима где иступ преставља симптом опасности и покварености.

Давање тежих злочина у надлежност редовних судова или пороте, не да се оправдати. Кривична дела малолетника нису предата специјалним судовима због тога што су лака, већ због тога што ти судови пружају више гаранције да ће се у закону предвиђене мере за малолетнике добро применити. Код таквог стања ствари изузимање тежих кривичних дела из њихове надлежности лишено је смисла. Нелогично је дати гаранцију за добро суђење за лакша, а не дати је за тежа кривична дела. У осталом објективна тежина кривичног дела не мора да има никакве везе са личношћу малолетниковом. — Полумера негде примењивана, да тешка кривична дела суди редовни суд у чији састав тада улази и судија за малолетнике, као свака полумера не значи ништа.

в.) Поред надлежности за кривична дела малолетника и за извесна кривична дела, која су извршила пунолетна лица над малолетником.

Суђење малолетнику како га модрено законодавство замишља преставља у ствари заштиту малолетника. Разумљива је отуда тежња да се све оно што се малолетника тиче а долази у област кривичног права усредреди код једнога суда. Зато се дају схватити и прописи који наређују да суд за малолетнике суди извесна кривична дела трећих лица учињених према малолетнику. Ту долазе: злостављање, напуштање, или искоришћавање од стране оних код којих се малолетник налази на старању, чувању и раду, точење пића, давање опојних дрога, упућивање и подржавање у просјачењу, скитњичењу и блудњичењу, наговарању малолетника да побегне из завода или породице где је смештен ради васпитања, или примање и прикривање одбеглог малолетника. Тешкоћа је само у томе што судови за малолетнике имају специјални састав и специјални поступак, који пунолетног окривљеника лишава многих гаранција и повластица које му редовни поступак даје. Питање је да ли је правично допустити да окривљеник само због тога што је

његова жртва малолетна (а то малолетство жртве обично је већ једном урачунато као елеменат кривичног дела) трпи једну отежицу. Да би се то избегло законодавство у Уругвају предвиђа да ће судија за малолетнике само да сарађује са редовним кривичним судом ако сазна за кривично дело чија је жртва малолетник, али сам не суди. Исто тако и чилеанско законодавство предвиђа да ако судија за малолетнике сазна да је извршено кривично дело које ставља у опасност здравље, васпитање или морал малолетника, а ствар је из надлежности суда, он мора да обавести суд.

г.) За изрицање казне и накнаде штете над родитељима и старатељима за она дела која су извршили малолетници поверени њиховом старању.

Мера, да родитељи и старатељи могу бити осуђени да у место своје деце која су учинила кривично дело, плате новчану казну и накнаде штету, је једна од најсрећнијих мера које је савремено законодавство измислило. Ретки су случајеви, и губе се у маси супротних, да малоленик има сопствених средстава да плати накнаду штете или новчану казну. Та околност, у колико је реч о новчаној казни не претставља неку нарочиту важност, јер новчана казна све више испада из система мера против малолетника, али је обрнуто са накнадом штете. Родитељ треба да буде у првом реду одговоран за накнаду штете јер је он по правилу занемаривањем надзора и васпитања крив што је дошло до штете. Правичност исто тако захтева да родитељ чије је дете штету учинило пре сноси штету но оштећеник.. Ово тим пре што често пута родитељ прикривено вуче корист из кривичног дела, и што је постојање овакве солуције један покретач више да о малолетнику води рачуна. Исто је тако добро што је ово одлучивање стављено у надлежност суда за малолетнике у чијем поступку по правилу учествује и родитељ и има прилике да види шта је његово дете учинило, колико је оштећеник претрпео и где може очигледно да му се покаже колика је његова кривица за то. За оштећеника је то згодно јер не мора да води одвојен поступак у коме по прописима грађанског права можда не би ни имао основа за накнаду.

д.) За мере које треба предузети према малолетницима који нису још извршили кривично дело али су се одали рђавом животу.

Поверавање судовима за малолетнике поступка и изрицања потребних мера према малолетницима који нису извршили кривично дело али су се одали рђавом животу или се одупиру родитељској и школској власти, или су просто напуштена од родитеља или сирота — указује на то да ова деца и деца која су учинила кривично дело чине једну целину. Само место да се криминална деца баце у групу деце којој је потребно специјално старање, учињено је обратно, у многим земљама можда зато што друге врсте социјалног старања за малолетнике нема.

Надлежност судова за малолетнике је проширена негде и на грађанске ствари (старатељство) у колико се односе на малолетника који је учинио кривично дело, негде чак и на ствари његове браће и сестара (вероватно зато да се старатељство не би делило). Нека

законодавства (извесне државе С. А. Д.) овлашћују суд за малолетнике да расправља и питања признавања ванбрачног очинства и алиментације, а у малом броју случајева и питање развода и ништавости брака, и сасвим ретко и питање усвојења. Ово је све један доказ више да целокупно старање о малолетницима треба да врши једна јединствена, али не кривична власт.

III **Поступак.** — Нарочити циљеви због којих је заведено малолетничко законодавство захтевали су и специјалну процедуру прилагођену тим циљевима. Према малолетнику се предузимају превентивне и васпитне мере које претпостављају дубоко познавање малолетникове личности и животних услова. Потребан је зато поступак који ће да омогући да се до тога дође. Да се утврде узроци и нађу погодне мере апарат мора да буде осетљив и гибак. С друге стране потребна је процедура која сама по себи својим функционисањем неће штетно да утиче на живот малолетников. Због тога овај поступак губи све више форму кривичног поступка. Отступања од редовног кривичног поступка су знатна и ми ћемо их навести.

а.) **Покретање поступка.** Иако као правило важи да за официјелна кривична дела поступак покрене државни тужилац, ипак скоро сва законодавства дају овлашћење у већој или мањој мери и другим властима и лицима када је то у интересу малолетниковом. У неким земљама постоје и специјални државни тужиоци за малолетнике, установа која може да користи само ако су специјалном тужиоцу дата и специјална овлашћења у поступку, а она су му у највећем броју случајева и дата. За разлику од поступка према пунолетним лицима који он мора да покрене и води чим се испуне правне и ставрне претпоставке за гоњење (начело легалитета у поступку), код малолетника може државни тужилац у извесним случајевима да се руководи начелом опортунитета, и не покрене никакав кривични поступак иако кривично дело несумњиво стоји, иако је малолетник несумњиво кривац (Напр. у Холандији државни тужилац консултује судију о спортунијету гоњења, а консултује га исто тако ако хоће да одустане од већ започетог гоњења). Та примена начела опортунитета постоји према малолетницима напр. у Чешкој, Југославији итд. У аустриском законодавству државни тужилац није везан начелом легалитета које га веже у другим случајевима. Он може одустати од прогона кривичних дела мање важности, ако друге мере сем већ предузетих старатељских мера нису потребне, или ако има места претпоставци да ће суд малолетнику дати само укор.

С друге стране државни тужилац није у оноликој мери господар парнице у којој је у поступку против пунолетних лица. Многа законодавства учинила су изрицање васпитних мера независним од постојања захтева државног тужиоца за гоњење, и васпитне мере могу бити изречене иако је државни тужилац одустао од гоњења (Мађарска и др.). Постоји по негде чак тенденција да се отстрани учешће државног тужиоца уопште. Поступање се

води по службеној дужности, без пријаве у формалном смислу чим суд сазна за дело, без државног тужиоца. Место њега учествује поузданик али ни он као тужилац већ као претставник интереса малолетникових (Шпанија).

Покретање поступка на приватну тужбу задаје највише тешкоћа. Без обзира у коме је циљу приватном тужиоцу дато право на тужбу он, у колико га врши, врши га да задовољи нагон за осветом или извојује накнаду штете. Он тражи осуду по сваку цену, и колико до њега стоји, он гледа само свој интерес. Тај интерес може да буде, и често и јесте, директно супротан општим интересима. Он може да покреће поступак из освете, из мржње према малолетниковим родитељима, да мисли плитко или да не мисли никако о последицама своје тужбе за малолетника. Њему нису циљ васпитне мере које суд може да изрекне према малолетнику. Он ће од две паралелне процедуре ако већ постоје, чим се реши да тужи, изабрати ону гору по малолетника. Од мера које треба предложити он ће предложити увек ону тежу, без обзира на природу случаја. Или још горе: не желећи да се са децом носи на суду он неће поднети тужбу ни онда када би највећи интерес малолетника био да се тужба подигне. Он ће тим мање поднети што зна да два главна његова интереса: да добије накнаду штете и да види окривљеног осуђеног на казну, по правилу не могу бити у том поступку остварени.

На разне начине се покушало да се сузбију ове незгоде приватне тужбе које у осталом подједнако вреде и за супсидијерну тужбу. Покушаји се могу свести на две групе: а.) Цео извиђајни и истражни поступак сем покретања учинити потпуно независним од предлога приватног тужиоца. Једном покренут поступак тече инквизиторски, и макар приватни тужилац не предлагао ништа суд ће провести све извиђаје који се односе на личност и средину малолетникову, а који се приватног тужиоца ништа не тичу. У погледу мере која се има изрећи суд није везан за предлог приватног тужиоца (као што уопште није везан за предлоге тужиоца у томе смислу). Он је чак овлашћен да се руководи начелом опортунитета при доношењу одлуке. Нека се законодавства задржавају у место на искључењу приватног тужиоца и приватног учесника само на искључењу њихових фактора који би могли да дејствују да се ствар тенденциозно осветли (Queensland). б.) Но како се нашло да све те гаранције нису довољне и да се поред свих овлашћења суду поступак покреће и води тамо где не би требало да се води, законодавства су отишла даље. Место ограничења у току поступка прешло се на ограничење приватног тужиоца у погледу самог покретања поступка. Тако аустриско законодавство о малолетницима просто забрањује приватну тужбу. Оштећени исто тако нема право да се појави као супсидијерни тужилац. Ако малолетник учини кривично дело које може да се гони само на приватну тужбу, оптужницу диже државни тужилац на захтев оштећеног, ако педагошки интереси или легитимни интереси оштећеног претежу над простом жељом за осветом и говоре у корист таквог поступка.

б.) *Извиђаји и истрага* су упућени и на испитивање личности, карактера, физичке и менталне особености (у овом погледу нема ослобођења од дужности сведочења), упознавање околине и породичне средине (социална анкета). Негде се то препоручује. Негде је то облигатно. Оно што их карактерише то је да их не врши само суд и судски органи. Та друштвена, психолошка и педагошка анкета организована је на најразноврсније начине, често врло компликоване (напр. Чиле: пре но што суд донесе одлуку малолетника испитују посетиља за социалну службу, лекар, психолог и учитељ завода, који припремају извештај сваки са свога гледишта). Показује се жеља за дубљим медицинским и психолошким испитивањем, али се исто тако види да је то на главном претресу немогуће. Зато се заводе педагошки диспансери и специални заводи за посматрање за време истраге.

За разлику од поступка према пунолетним лицима у многим законодавствима је спојена функција извиђајног судије и судећег судије (Холандија, Југославија).

в.) *Превентивни затвор* претстављао је специални проблем. С једне стране чињеница је да је већина малолетника или скитница или напуштено дете, или дете без родитеља. Оставити га у слободи, у великој вароши нарочито, после извршеног кривичног дела, значи не видети га више никад. С друге стране затварање било скупно или подвојено није изгледало, и оно стварно није, ни мало подесно. Добронамерни људи (онима што решавају малолетничко питање у свету добронамерност никада не може да се оспори, — може им се оспорити само практични смисао) решили су због тога у неким законодавствима просто да се превентивни затвор укине. Но како је превентивни затвор постојао не зато што га законодавац хоће, него зато што је једна неопходност, није могао бити ни укинута зато што га законодавац више неће. Пропис је укинута али је потреба за ограничење слободе малолетника остала. Олако мишљење да се превентивни затвор може заменити остављањем на чување законском заступнику или родитељу показало се неосновано. Ако родитељи и заступници постоје превентивни затвор би се ретко и наређивао, изузев у колико је облигатан. Али он је по правилу потребан зато што таквих лица нема или не желе да се тога приме јер знају да су над дететом изгубили сваку власт. Смештање у подесну породицу не може да замени затвор. Подесну породицу треба тражити, а ограничење слободе треба наредити одмах јер не трпи одлагања. И онај који би иначе примио дете на чување неће да га прими док не види које је и какво је. Из завода за поправљање и васпитање би се можда нашла породица за смештај. За замену превентивног затвора не. Зато законодавства предвиђају у знатном броју случајева и даље превентивни затвор као крајњу меру а паралелно са њиме предвиђају васпитне мере привременог карактера (смештање у азиле при суду или привремено смештање у завод за васпитање и поправљање).

г.) *Издвајање поступка*. Није редак случај да малолетник одговара са пунолетним лицима или старијим малолетницима. Ако

би се поступак водио по прописима који вреде за пунолетна лица страдали би интереси малолетника, макар се према њима изрицале исте оне мере које су за малолетнике прописане, јер сем санкција они имају повластице и у поступку. Ако би било обрнуто повређени би били интереси пунолетних лица јер би отпале нове гаранције које у брзој и лишеној формалности процедури против малолетника не стоје. Најповољније решење би било издвајање поступка кад год је то могуће. Зато се тај поступак по правилу издваја. Решавано је и обрнуто: да се води јединствени поступак било по оним прописима који важе за малолетнике (Бразилија), било по оним који важе за пунолетне (Холандија: ако су малолетници у друштву са пунолетним суди редовни суд у чији састав улази и судија за малолетнике). Ако је малолетник учинио кривично дело али му се суди пошто је прешао године за које је предвиђен специални поступак, суђење тече по редовном поступку а примењују се мере предвиђене за малолетнике. Разлога за специални поступак нема јер не постоји циљ због кога је овај поступак прописан: чување незреле личности малолетникове од штетног дејства процедуре (Холандија: суд за малолетнике суди ако окривљени у моменту првог претреса нема 18 година).

д.) Главни претрес. Суђење у отсуству се по правилу забрањује. Полази се од гледишта да се малолетник не може оценити докле се не види и докле судија не дође у непосредан додир са њим. Но тако начелно решено питање садржи у себи тешкоће да се малолетник силом мора довести ако на претрес не би дошао поред психолошки рђавог дејства судског апарата на малолетника за време суђења. Да се прва незгода избегне предвиђено је привођење преко поузданика, без садејства униформисаних органа, а италијанско законодавство предвиђа да суд ако суди малолетнику у отсуству може да осуди лице које врши родитељску власт и коме је саопштен позив за малолетника на новчану казну због малолетничког недоласка, ако не докаже да није могао недоласак да спречи. Да се друга незгода спречи законодавства се труде да суђење малолетнику има мање више породични амбијент а испитивање облик слободне конверзације. Зато се предвиђа суђење ван дворане за обична суђења, чак и ван судске зграде, у одвојено време или тек пошто је протекло извесно време од редовних суђења, суђења у судијиним кабинету са судијом без свечане одоре.

Најзад има законодавстава који искључују у сваком случају малолетничково присуство на претресу (Португалија). Малолетник се пре главног претреса саслушава у приватном кабинету претседниковом.

Као што је у интересу малолетниковом предвиђено лично присуство тако је у његовом интересу прописано да ће то присуство трајати само докле је неопходно потребно (Бразилија), и обавезно острањивање за извесно време и за извесне моменте на претресу. Аустриско законодавство предвиђа отстрањивање малолетника за време извесних говора на пример о душевним и телесним недостатцима малолетниковим. По пољском законодавству

малолетник за време претреса остаје у заседању само у колико судија сматра потребним. Италијанско законодавство предвиђа да претседник може да удаљи окривљеног за време извођења појединих доказа и дискусије о ствари. Јапанско законодавство има одредбу да суд да би малолетника сачувао од криминалне атмосфере може да га удаљи за време докле исказују сведоци и говоре адвокати ако то изгледа потребно из моралних обзира.

Правило је затим да се поступак против малолетника а нарочито главни претрес оджава тајно. Тајност не искључује родбину и претставнике друштава који се брину за малолетнике. Мексиканско законодавство дозвољава приступ само пунолетним лицима снабдевеним специалним дозволама за то, што није рђаво, јер се при издавању дозвола ове свакако дају једино оним лицима која имају стварну потребу да присуствују.

Нарочито је подробно регулисано питање публиковања извештаја са претреса путем штампе. Примећује се да англо-саксонске земље где су грађанске слободе изнад свега, мање ограничавају штампу у овом погледу од осталих, и поред ограничавања објаве дозвољавају присуство штампе претресима (Енглеска, Јуж. Афр. Унија). Нека законодавства воде рачуна и о томе да писање штампе може некад да буде и од користи за малолетника и за те га случајеве дозвољавају. Забрана објављивања односно њено ограничење и стављање под разне услове разна је регулисано у разним земљама. Навешћемо неке формуле које изгледају најповољније: „Забрањено је листовима да објављују без нарочитог одобрења извештај о извршеном или на терет стављеном кривичном делу, као и пресуду и сваки други исход поступка против млађег малолетника, када тај извештај открива име малолетника, његових родитеља, старатеља и школе или какве било установе коју је похађао или био питомац, или када се идентитет малолетника указује на други који начин“ (Канада). Објаве претреса, слике малолетника и слике дела су забрањени. Одлука може бити објављена, али само са иницијалима (Француска). Не могу се објавити ни име ни адреса окривљеног (Енглеска). Забрањено је и кажњиво објављивање слике и извештаја о делу или поступку или са одобрењем судије (Чешка). Без специалне дозволе претседника суда забрањено је објављивање извештаја са седнице и спомињање имена малолетника, родитеља, татора или других детаља по којима може да се идентификује малолетник (Ћу Зеланд). Интересантно је да чешко законодавство поставља као услов за тајност претреса и пристанак браниоца или законског заступника.

Питање тајности поступка у колико се односи на само објављивање пресуде од стране суда разна је решавано.

У погледу одбране законодавства стоје на разним гледиштима. Негде је она обавезна за све случајеве и формалне, негде само за тежа дела или под извесним условима (напр. Чешка, само ако је окривљеник у затвору) негде за цео поступак, негде само за главни претрес (Чешка) и правне лекове. Негде се тражи стручна

одбрана, негде се поверава законском заступнику у колико сам није умешан у ствар, негде претставнику заштите, негде је сам суд врши.

Утврђивање кривице. Не само да утврђивање кривице није једини циљ овог поступка (Амерички извештај Друштву народа истиче да већина законодавстава С. А. Д. узима за циљ претреса: да оцени има ли дете потребе за заштитом или старањем и одлучи о најбољем поступку), него се често поступак може водити и окончати а да се питање кривице у опште не расправи. Отуда деоба усменог претресања на рочишта и претресе (Мађарска, Југославија). Судови су овлашћени, ако би нашли да би утврђивање кривице штетно деловало на малолетников будући живот да кривицу у опште не утврђују, већ само да изрекну потребне васпитне мере. Они своју дефинитивну одлуку могу и да одложе на одређено или неодређено време ради покушаја поправки. Негде их закон на то овлашћује (отпуштање на прокушавање), негде пракса сама то чини.

Врло је интересантан и од огромне практичне важности покушај који смо већ споменули говорећи о стварној надлежности, да се кривична одговорност за дела малолетника пребаци у извесним случајевима заједно са грађанском одговорношћу за накнаду штете, на законске заступнике малолетника. Тако законодавство аустралиске покрајине Викторија прописује: „Кад је дете окривљено за кривично дело и када суд сматра да су родитељи или тутори фаворизирали кривично дело вољним пропуштањем или занемаривајући из навике бригу о детету, у колико њихово пропуштање не потиче из беде, могу бити оглашени кривим за саучешће у делу, и осуђени на плаћање новчане казне, штете и трошкова у место детета“. Законодавство покрајине Queensland у Аустралији предвиђа да суд у место да казни малолетног кривца може да му изрекне укор или нареди његовим родитељима или старатељима да плате трошкове или накнаде штету која потиче из кривичног дела. Ова последња одлука не може бити донета у отсуству родитеља или старатеља или пре него што им је дата прилика да се саслушају. Ако су родитељи или старатељи допринели извршењу дела суд може да их казни новчано или затвором, а ако су недостојни да врше родитељску власт да им је одузме (Шпанија).

Д-р Тихомир Васиљевић

ДЕМОКРАТСКО ПРИРОДНО ПРАВО У ПОЛИТИЧКОЈ И ПРАВНОЈ ФИЛОСОФИЈИ БОЖЕ ГРУЛОВИЋА

Природноправне политичке конструкције српских рационалиста XVIII века у коначном резултату имале су за тежњу да ондашњу аустријску државу, у чијем је саставу живео најнапреднији део српског народа, реформишу, у духу просвећене философије и реформама Јосифа II, према новим рационалним циљевима. Међутим, ново време и нов ред ствари, које се у Србији, после успелог народног устанка (1804), почело да рађа у политичком и социал-

ном, постављало је нове проблеме; једна нова политичка стварност, сред политичких борби и растрганости једног поремећеног поретка устаничким ратовима, захтевала је на првом месту успостављање и организацију државне власти као услов сваког културног и политичког развитака, пре свега потребу једне правне државе у којој ће се остварити лична слобода, политичка и правна сигурност ограничити лична самовоља која је почела да узима све више маха. Главни проблем који ће доћи овде на првом месту биће уставни проблем. Први пак који ће овај проблем да начелно постави, и покуша у вези основне теоријске поставке своје и практично да га реши је без сумње Божа Грујовић (Теодор Филиповић).¹⁾ Из његових преосталих артија, које је потомству сачувао прота Матија, могу се видети основне уставне идеје његове; с оним пак што се по указивањима савременика његових може да назире, и из односа његовог према околини која га је окружавала, може да се види у општим цртама слика његових погледа на државу и право и изведе унутрашња форма и структура његове политичке, поглавито правне филозофије.²⁾

¹⁾ Божа Грујовић (или како се раније звао Теодор Филиповић) родио се у Руми 1778. Свршивши правне науке на Универзитету у Пешти (или Пожуну) и поставши доктор права, на препоруку Саве Текелије, као ваљан правник бива изабран за професора универзитета у Харкову где добија катедру „историје права знатнијих народа, старих и нових“. Али није ни почео предавати, јер је исте, 1804, године напустио Русију и отишао са депутацијом протe Матеје у Србију у којој ће као секретар Правитељствујушћег Совета писати прве законе и уредбе. Умро у Варадину године 1807. — Уп. поред М. Ђ. Милићевић, Поменик (1888) стр. 738 и М. Гавриловића, Први српски уставописац Божа Грујовић (Теодор Филиповић), Политика од 29 авг. 1932, нарочито д-р Александар Соловјев, Срби професори универзитета у Русији, Политика, ускршњи број 1937, овде с позивом на Д. Багаљејеву историју харковског универзитета.

²⁾ Извори: За памјат (нацрт његовог Устроенија Совета у 1805) и Слово (беседа коју је спремао да говори 15 августа 1805 када се установи Совет) — обоје објављено у Мемоарима протe Матеје Ненадовића, 1867, стр. 291—297. По овом издању и цитирање у тексту.

За даље појединости у овој вези уп.: Баталака, Историја српског устанка (1898) стр. 171 и сл. и примедбу, стр. 189 и сл., 255 и сл.; Вук, Правитељствујушчи Совет србскиј за времена Карађорђејева (1860) у Скупљени историјски и етнографски списи (1898) књ. I, стр. 61 (1) и сл.; Аноним (Милорад Медакочић?), Устанак Србски 1806—1810, (1866) стр. 56 и сл.; Сурпиен Роберт, Die Slaven der Türkei, Stuttgart, 1844, стр. 203 ff; Leopold Ranke, Die serbische Revolution, Berlin, 1844² стр. 167 и сл.; Ст. Новаковић, Уставно питање и закони Карађорђева времена (1907) стр. 7 и сл., 81 и сл., 114 и реферат Сл. Јовановића у овом Архиву, књ. VI (1908), стр. 169 и сл.; д-р Милован Миловановић, Уставност Србијина, Српски књижевни гласник, књ. XVIII (1907) стр. 742; Сл. Јовановић, Карађорђе и његове војводе, (1939); Миленко Вукићевић, Судови и њихово уређење за време устанка од 1804—1813, Полицијски гласник (1905) бр. 29 стр. 277 и сл.; д-р Данило Данић, Развитак административног судства у Србији и остале скупљене расправе из јавног права (1926) и његов чланак у ускршњем додатку Правде (1938) Постанак српског државног Савета; Mladen J. Žujović, Le Pouvoir Constituant dans les Constitutions Serbes (париска теза), 1928, р. 24 et p. 2 и Јаша Продановић, Уставне борбе у Србији, стр. 10 и сл.

Потстакнут општом потребом политичког стишавања и сталоживања у тек ослобођеној отаџбини својој, Божа Грујовић преузима главне политичке форме рационалистичког мишљења природноправне просвећености XVIII-ог века. По полазној тачци он ће се у многоме приближити главним књижевним представницима политичког рационализма у нас: Доситеју, Војновићу, Трлајићу и Стејићу... Као и код њих, у средишту његовог интересовања ће бити појам суверености, појам суверености врховне државне власти. Али за разлику од њих, он сувереност не изводи из категорије друштвеног уговора да би је апсолутирао било у врховном државном органу — владоцу или у индивидуи и њеним правима, која су постојала у првобитном природном стању, пре установљења сваке државне власти, него је он заснива на правној норми и апсолутира у неограниченој влади апстрактног закона. У најопштијем смислу узета, Грујовићева философија права и државе, с којом је у најужој вези и његова уставна концепција, своди се на један критериум правилног права, на једну хипотезу, на један тип идеалне државе у којој је свака лична воља, сваки лични ауторитет потчињен влади објективног разума, влади једне суверене правне норме, која последњи свој основ налази у идеји чистог (рационалног) права. Само у овој влади безличног закона, у тежњи за ослобођењем од сваког личног ауторитета постулатом Разума који је највиши закон и императивом Правде, тог козмичког принципа који прожима душу појединца и живот заједнице, лежао је за Грујовића велики проблем практичке политике: како да се индивидуална воља државне власти, била она аутократска или демократска, објективнише, како суверености њеној да се ускрати самовоља. Проблем објективирања воље владајуће власти на првом месту је уставни проблем.

Онако како га је поставио, уставни проблем, по њему, сводио се на једно „установљење закона“, на једну правну организацију државних власти у којој ће се свака лична самовоља, сваки лични ауторитет потчинити безличном закону, влади једне суверене правне норме идентификоване с народном вољом, и тако остварити, на првом месту, идеал личне слободе, правне сигурности и једнакости.

Његова идеја слободе има за полазну тачку противстављање правне идеје — „закон“ — личној вољи и сваком личном ауторитету. „Закон“, по Грујовићу, није воља једног или више људи; „закон“ је, пре свега, нешто рационално, опште. „Закон“ је народна воља — „воља вилајетска“,³⁾ општа воља, једна етички заснована воља за право, уздигнута изнад једне исконструисане друштвене воље, једна воља која није нека психичка реалност или

³⁾ По Новаковићу, *op. cit.*, стр. 13 прим. 2., „вилајет“, „вилајетски“ значи „народ“, „народни“. Тако и Ал. С. Јовановић, *Правосуђе Карађорђева доба, Правда* (Београд) од 9 фебр. 1907 и Јаша Продановић, *op. cit.*, стр. 10 насупрот В. Kallay, *Geschichte der Serben* (1878) Bd. I. S. 490, који ову реч преводи са „Land“ — покрајина, покрајински.

само збир појединачних воља него извор етичке везаности која се у општим правилима односи на опште, и која све односе појединаца регулише у морално-социалном смислу, за све подједнако важи, једном речју, једна воља за идеалну, формалну и социалну једнакост. У овој општој вољи, овој вољи за право, у овој сагласној; и уједињеној вољи, — „вољи вилајетској“, Грујовић налази пре свега једну регулативну идеју, један нормативан принцип из кога извире и на коме се све право заснива. Ова општа воља у себи хомогеног народа и овде ће имати сва својства једног врховног правног правила, једне врховне правне норме која у себи садржи гаранцију правде и разумности и она ће свој коначан израз наћи у правној идеји, у „закону“, — јер општа воља у суштини својој је увек и само право. Она је чисти Разум (мисао која за нужну последицу има идеју права у опште); она је непролазна, непроменљива, вечита...

Опште узевши, правна идеја, сведена у принципу у форму метафизике народне суверености, за Грујовића је она снага која везује појединца у заједницу и нужно га овом условљава. Као посредан израз заједничког живота она претходи држави; појам државе овде се издваја из појма права и своди на један изведен принцип. Држава сада није више нека целина која би имала своје посебне интересе; нити је она неко вештачки сконструисано биће које би живот појединаца имало тек да омогући. Правна идеја значи једну заједницу појединаца, замишљену као јединство под једном вољом изнад свих појединачних воља; она претставља објективни систем норма који формално разграничава сверу разумног и допуштеног. Она је овде још сасвим колективно рационална; јуристичког карактера она још увек нема. Јер правна идеја је узвишени идеал његове правне филозофије и по својој чистоћи, и по својој садржини, и по обиму своје. Само у овом смислу узета, правна идеја — „закон“ — биће животни принцип државе и њеног устава, — њене „конституције“ — који овде и није ништа друго него „установљеније закона“ и с тим позитивног права.

Тако ће у „закону“ као акту опште воље која у себи нужно садржи обавезу — дужност појединца да „покорavajuћи се Разуму и Правди“ подједнако се покоравати и закону, и то „једном и истом закону“, дакле непроменљивом и константном, овде држава наћи оживотворење своје у позитивном смислу речи и могућност за постизање и остварење своје основне правне идеје, идеје слободе — „слободе вилајетске“. Тиме ће његов појам права бити одређен како објективно тако и субјективно. Објективно: снагом правне заповести која право остварује, заповести која поред формалне законитости садржи такођер и материјалну правду (ови императиви нису законске заповести „које стварају право“ у модерном смислу, у смислу једне законодавне власти која прави и доноси законе, него они су заповести Разума они су *dictamina rectae rationis*, и по том основном својству своје они правно обавезују; принуда њихова је у евиденцији увиђања њих као таквих, не у свемоћи зако-

нодавчеве воље); и субјективно: признавањем ових правних запознати за обавезне од стране потчињених. За правно просуђивање и оцену људске радње није више од одлучујућег значаја сагласност са суштином унутрашње природе људске, већ спољашња подударност њена с императивом разума и Правде. Идеја права и појам права свде се стапају уједно: *Actio bona est, quae cum lege congruit*.

На другом једном месту, у „Слову“, Грујовић мисао ову нарочито истиче и подвлачи кад каже: „Разум дакле и Правда јесу две половине благополучија: гди Разума и Правде нема, ту нема закона“... Зато да би се остварила влада закона, — „закон који разуман и праведан бити мора“ — да би се остварила влада опште воље, потребно је пре свега „да подигнемо и да добро утврдимо у Србији ова два Реда: Разум и Правду и да их добро укрјепимо са цијелом нашом снагом, да се свака сила и снага њима покори;... да овај мудри и праведни закон наш први господар и заповједник буде: да он заповједа господарима, војводама, Совјету, свјашченству, владицама, и свакоме малому и великому! Он ће нас бранити, и слободу и вољност сачувати“ (стр. 295).

Тако је закон, по Грујовићу, прва и врховна вредност државног поретка; он надвишава све у политичком и државном збивању; он је једина нужна основица државне заједнице. У закону држава налази видно обележје своје: држава је закон, закон је држава. Само „закону, коме се сва сила и снага треба да потчини“ дугује се апсолутна покорност. Има легалитета, не ауторитета одозго. И само онда кад је „закон први господар и судија у вилајету“, кад „под њим буду и господари, и поглавари, и Совјет правитељствујуши, и свјашченство, и војинство, и сав народ и то под једним и тим истим законом“, кад дакле закон буде носио целокупну власт државну којој ће се сви једнако потчинити, Грујовић је веровао да ће се удовољити тежњама Разума и опште Правде која само од разума полази, пре свега, да ће се у влади објективног разума, који законе априори сазнаје, у влади једне врховне правне норме која садржину своју добија из једне трансцендентне, увек апстрактне идеје Правде, моћи остварити слобода и правна једнакост у оквиру правне државе, — „једне добро уређене власти под законом“. Јер „гди је добро уређена власт под законом, ту је слобода, ту је вољност, а гди један или више по својој вољи заповједају, закон не слушају, но оно што хоће чине, ту је умрео вилајет, ту нема слободе, нема сигурности, нема добра, већ је онде пустахилук и ајдуклук, само под другим именом.“ (*ibid.*)⁴⁾

⁴⁾ У крајњој линији, проблем државе и овде се своди на проблем слободе. Држава је само услов да би било праве, законе слободе, — „не оне слободе дивље, спољашње.“ — Јер, вели он, „слобода нас разлучава од зверова, и роб је гори од зверва, јербо човеку робу оно се одузима, што га чини човеком.... Слобода, слобода нас људма чини — слобода и вољност даје војнику јакост, војводама и поглаварима мудрост и правосудије. Она старешинама даје љубезно ка млађим отеческо срце, она свјашченство просвјештава, и руке њихове на благословеније слободнога стада свога воздиже. Слобода Совет народни умудрава, слобода свакога обогаштава; слобода орача у пољу,

Одавде има да се схвати и Грујовићева тежња да се одбаца свака сила, свака самовоља, као и његово тражење правне једнакости и слободе. Јер пред Разумом сви су једнаки, ниједан појединац позван да на основу привилегија влада над другим. Једина, јер неоспорна, остала је само рационална власт, влада закона који су иманентни људској природи и друштву. И као што је Монтескје, наводећи Плутарха ставио на чело главног свог дела мото: „Ко влада над владоцем? — La loi, la reine de tous mortels et immortels” — тако и Грујовићева централна мисао налази пун израз свој у апсолутној влади закона ма каква иначе била форма владе, чији задатак, у крајњој линији, и није ништа друго него вршење закона. Тиме се правно постигло и у идеји: мисао о држави и слободи стапа се овде једна с другом у идеји закона: владалац не стоји изнад закона, него закон влада свима, па и њиме.

Ова идеална држава, како ју је замислио Грујовић, држава „у којој царују разум и правда”, у којој су „добро устроени закони” биће за њега уствари права и истинска држава; свако отступање од ове суштине њене била би негација и права и државе, — „ту је умрео вилајет”. Или, како ће он то на једном другом месту у слици рећи: „Закон је вилајету то, што једном човеку рана, пиће, воздух, одјело и кућа; т. е. како човек кад ране и пића проче нестане умрети мора, тако и вилајет без закона мора да пропадне, да опет у ропство дође, и да се са свим растргне и погине” („Слово”, стр. 295).

II

Одмах ваља рећи да за спровођење ове идеје у смислу рационалистичког конструктивизма за Грујовића није одлучујући само теориски већ и практични моменат. Држава, идентификована са законом или општом вољом народном, има такође за задатак: да се „стара да је у вилајету свакиј сигуран за себе, за живот свој, за децу и жену своју, за дом, имјеније и чест своју... да и оно дете које се ешче родило није иште...: чување живота, имјенија и чести, — што је, уосталом, у пуној сагласности с индивидуалистичком концепцијом његовом да приватно право претходи државном.

Али и једна друга мисао његова долази овде до пуног изражаја. У складу с демократским елементима своје уставне доктрине, Грујовић ће покушати да, у свом „Устроенију Совета”, установом једног Савета обезбеди нормалан ток и свршавање државних послова, да би, пре свега, спречио, бар у начелу, концентрисање све власти државне у једној руци, и тако, и с ове стране, осигурао слободу „вилајетску” безусловно и под сваку цену.

Његов „Начални правитељствујушчиј совјет народњи” је као

пастира код стоке, путника на путу, војника на војсци и домаћина код своје куће весели и утјешава, и мио му живот чини. У свободној земљи у пољу боље роди, и марва се боље плоди, леп се хљеб једе, и добро вино пије. — Једном речју, гди нема слободе, ту нема живота” „Слово” стр. 297). — У овој вези уп. такођер Доситејева Басне, коментаре бр. 122 (стр. 207 б) и бр. 56 (стр. 168 а).

прво безлично заједничко тело које оличава државну целину и заједницу „највећа власт која свима поглавицама запсвједа у свачему“, дакле, врховна („правитељствујушћа“) власт у земљи.⁵⁾ У састав овога „Совјета“, по првобитној Грујовићевој замисли, имао је ући и вођ устанка као његов први „поглавар“ („претсједатељ“) — „који је први у Совјету“.⁶⁾ Поред овлаштења „да заповјести под својим именом издаје“, функције „поглавара“ овде су изрично ограничене на то „да што Совјет опредјели, (он) испуни“. („За памјат“, стр. 291). Иначе, он је први међу равнима.⁷⁾ У колико би пак и било неке разлике између њега и осталих „совјетника“, та разлика углавном сводила се на то, да за случај „кад се совјетници заједно не сложе, он једној половини право дати може“. (*ibid.*) Иначе, и по појму и по садржини, сви совјетници узети заједно виши су од њега. „Совјет“ као целина остаје искључиви носилац врховне власти у земљи. Истина, ако су од 12 совјетника (колико их Грујовићев пројекат предвиђа) шесторица и примили поједине струке као „попечитељи“, то не значи да се поцепао Совјет ради извршне власти, него, напротив, Совјет и даље задржава карактер врховне државне власти док су попечитељи само нарочити повереници Совјета за поједине струке послова под искључивом контролом ње-

⁵⁾ Аноним, *op. cit.*, стр. 56 и сл.; Ст. Новаковић, *op. cit.*, стр. 114 и 4 (овде с позивом на Вука), Сл. Јовановић, у овом Архиву, књ. VI (1908) стр. 170, и Политичке и правне расправе, св. I (1908), стр. 3. — У овој вези да потсетимо на мишљење Св. Марковића који у Совјету такођер види врховну власт у земљи — „праву демократску установу прекројену у народном патријархалном духу; кућу где се народу дели правда и одакле се издају заповести за сву земљу; у исто време кућу, где народ налази склоништа у потреби и уточишта у невољи,...; народом изабрану власт и народно заступништво — све сједињено у једном организму... управо најоригиналнију установу у новој српској држави — најудеснију за ондашње прилике“ — Србија на истоку, Ц. Д. (1892) св. VI, стр. 57 и сл., нарочито стр. 60 и сл.

⁶⁾ Д-р Милован Миловановић, *op. cit.*, стр. 742. — Ст. Новаковић *op. cit.*, стр. 12 напротив заступа гледиште да се није мислило да први председатељ Совјета буде Карађорђе него један господар — навод који би ев. могао бити од извесног политичко-историског интереса не и од теориског значаја с обзиром на Грујовићеву првобитну замисао у овој вези.

⁷⁾ Тако др. Младен Ј. Џујовић, *op. cit.*, п. 24 et n. 2): „Avant l'organisation du Soviet de 1811 — (којој је узета за основуцу првашња уредба Правитељствујушћег Савета, коју је Божо Грујовић у Бранковини 1805 склапао за онај Савет, што се имао узаконити у Боговађи 15 авг. 1805 — Ст. Новаковић *op. cit.*, стр. 81) — Karageorges ne fut que le primus inter pares, il faisait partie du Soviet tout comme tel autre sovietnik, il n'est pas audessus de lui et n'a pas de pouvoir en dehors du Soviet... Même après la réforme de 1811 Kara Georges est président du Soviet et ne peut agir sans accord avec lui, seulement le Soviet perd son indépendance théoretique; il devient le subordonnée de son président!“ — Такођер д-р Данило Данић заступа гледиште да је Совет од 1805 био „централно државно тело које је спајало у себи све власти и законодавну и судску и управну, једно врховно политичко тело које је делило власт са Карађорђем. Карађорђе је био истина његов председник, дакле први међу равнима, но како је он био и врховни војни командант те као таква стално заузет војним стварима и командом над војском у борбама за ослобођење, то је већи део политичких и управних послова прешао сасвим на Државни савет, који је у себи у исто време спајао и функцију врховног народног суда. Уп. *op. cit.*, у ускршем додатку Правде (1938).

говором.⁸⁾ Тако ће и овде Грујовићев Совјет, „који ће у име закона заповједати“, бити извршна власт „воље вилајетске“, закона као опште воље, насупрот деспотији у којој је владалац законодавац и судија у исто време.

У крајњој линији, овде ће се сачувати демократска суштина државе, и не само то, него, насупрот свих либералних конструкција, она ће се код њега одбацивањем поделе власти у принципу као и по предмету још и потенцирати. Овде ће се развити један други тип државе чији ће врховни органи, њена влада, бити сведени на вршење воље закона — овде је владалац само извршни орган ове највише власти, власти закона; суверен је закон, не владалац.

Овај тип апсолутне државе на чисто демократској основи није ради тога ништа мање карактеристичан, јер за сваку чисту демократију тражила се безлична влада закона који свој израз налази у народној вољи — општој вољи. Оно наиндивидуално што влада људима овде нити је Бог — личност, нити је личност владаочева „по Божјој милости“, већ безлично право. Тако ће се и код Грујовића, као и код Доситеја, полазна индивидуалистичка тачка свести на крају крајева на потпуно уништење индивидуе. У ствари, у колико би супротности и било међу њима оне би биле још једино у томе што је Грујовић на место природноправног заснивања врховних државних органа на рационалном уговору, заснивао их на правној норми.

Узевши начелно, по основној замисли, Грујовићева идеја о Совјету могла би се, с обзиром на извесне сличности које нису апсолутне, упоредити посредно са револуционарним учењем монархомаха, и то с доктрином једног од најрадикалнијих међу њима, Јуниусом Брутусом (Junius Brutus — Du Plessis — Morney), с његовим *Vindiciae contra tyrannos*. Доктрина Јуниуса Брутуса⁹⁾ управљена је поглавито против Макијавелијевог „кужног учења“ (*pestifera doctrina*) не само с извесном врстом рационализма, него и са патосом правде. (*Certe justum est, quicquid Deus vult, eo tamen quia vult; at quicquid Rex vult, justum prius esse debet, quam ipse velit; neque enim quid justum est, quia Rex sanxit, sed justus est Rex, qui „quae per se justa sunt, sancta esse jubet“*). Конкретној личности владоца (Rex), Брутус ставља насупрот безлични Regnum и универзални Разум (Ratio) који, насупрот вољи или заповести једне конкретне личности, чини суштину закона. Закон је воља народна; нема закона absque Republicae consensu — отуд и везаност владоца за ове законе (leges) које је народ примио (a populo accipit). Владалац овде није ни dominus vitae ни dominus bonorum он је само administrator, gubernator, curator, minister legis и први слуга државни (supremus regni officarius). Он влада као organum закона, али само као тело, не као душа закона. Јер насупрот вољи или заповести једне конкретне личности закон је сами Разум (ratio), не cupiditas; он не подлежи променама (turbatio), док конкретан човек variis affectibus periturbatur. Поред владоца као заступника Regnum-а има и још других officarii Regni (non Regis) који владоцу нису потчињени, него су његови consortes (et ephori imperii). Целокупна радња владоочева овде је под контролом једнога сената који је на првом месту позват да надзирава тумачење и вршење закона од стране вла-

⁸⁾ Ст. Новаковић, *op. cit.*, стр. 81—82; Ст. Јовановић, у овом Архиву, књ. VI (1908) стр. 171.

⁹⁾ Подаци о Јуниусу Брутусу и главни делови у тексту узети су из дела: Otto Gierke, *Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien*² (1902) S. 145 ff u. Anm. № 66, 74, S. 217 u. Anm. No 20 и S. 280 Anm. 40; Carl Schmitt, *Die Diktatur* (2 Aufl. 1928) S. 19 f. u. Anm. 2, *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*² (1926) S. 52 f.

даоца. Сви ови *officarii Regni ut singuli Rege inferiores, ut universi superiores*; владалац је само први међу њима. Он има да влада (*imperare*): на првом месту да се брине за опште народно добро. Једини је његов задатак *utilitas populi*.¹⁰⁾

*

Демократске идеје Боже Грујовића по апсолутној природи својој само су једна систематизована последица демократских принципа: једнакости и слободе као константних, структуралних елемената који су свакој демократији иманентни, тако рећи, метафизичке су претпоставке њене. Његове уставне идеје, засноване на апстраховању реалног друштва, претстављају једну политичку доктрину, једну идеологију, једно дело мисли која истинитост има у појму не и у политичкој стварности. У највећој мери нереволуционаран, овај први уставописац српски може се сматрати за првог преставника доктрине чисте демократије у нас, на првом месту за претставника оне најновије фазе демократског природног права у којој се пребродила индивидуалистичка или, ако се тако хоће, атомистичка полазна тачка, на којој су заснивале државу и право природноправне (рационалистичке) конструкције у доба Просвећености, и поставиле на место владе индивидуе владу апстрактног Разума.

Уствари, његове политичке идеје претстављале су само један програм за будућност; оне су практично имале да послуже, истина, и једној и другој странци у Србији које су се бориле о превласт, — и Карађорђу и војводама. Отуд и стварна немогућност њихове примене и увођења у живот. Тек специфично либерални елементи правне државе који ће се везати с демократским елементима једног устава имаће да одведу томе да се апсолутна државна власт у систему контрола и запрека ограничи и ослаби. Одлучан обрт у овом правцу, који је у исто време и велики обрт, духовни и политички, у корист слободе у држави доћи ће с друге стране.

Раде Вл. Радовић

¹⁰⁾ У овој вези да потсетимо на познато поређење д-р Милована Миловановића, — *op. cit.*, стр. 742 — Грујовићева Совета са америчким сенатом као представником савеза држава, или на поређење његово „управљања Србијом са таквим Советом“ са „пре неком врстом олигархијске републике, него ли монархије, која је по свом склопу, по облику и принципу владавине ближа млетачкој републици него ли монархији било апсолутној, било представничкој по енглеском типу. — Од старије књижевности у овој вези да поменемо Св. Марковића, који у устројству Совета, све док се овај није поделио на „печитељства“ (у чему види руски утицај), налази сличности са устројством жупанијске управе у Угарској, где народ бира извршан број представника за врховну управу, па они између себе поделе сами послове административне, финансиске и судске како најбоље знају — *op. cit.*, стр. 58. На другом једном месту, на стр. 71., он га упоређује са савезном владом. — Такођер да поменемо у овој вези и мишљење д-р Драгише Станојевића који налази да је Србија у Карађорђево доба била као нека република уп. његову *La République, fondée s. l. libertés absolutes et garantie p. la révolution permanente*, Paris, 1870.

ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИСКА ХРОНИКА

СУЗБИЈАЊЕ СКУПОЋЕ И КОНТРОЛА ЦЕНА

I. Рат ставља привреду пред многобројне задатке, које она има да решава: снабдевање војне силе оружјем, муницијом, опремом, оделом, обућом, храном, снабдевање фабрика са сировинама, снабдевање становништва са потрошним добрима свих врста. У рату се изводи организација целокупне привреде тако да што боље одговара ратним циљевима. Заправо је модерна либерална привреда у првом светском рату постала планска и тако 1914 година претставља неки гранични камен привредне организације. А наука о „ратној привреди“ као посебном типу привредног система и привредне организације настала је у Немачкој још пре 1914 године и њен теориски стваралац је Ото Нојрат, онај исти који је израдио тада и теорију о планској привреди и који је био одређен да ту своју теорију покуша остварити приликом покушаја образовања совјетске државе у Минхену. Нојрат је пре тридесет година доказивао да се може замислити и да се може остварити један привредни систем, у коме је целокупна привреда само једно средство у рукама државе која се налази у рату. Такав систем чак и не мора бити изузетан, привремен, прелазан, он може да буде нормалан, и трајан. Пример је стара римска држава која се налазила у рату кроз векове, и која је чак и живела од рата, освајања, ратног плена и данка.

У првом светском рату 1914—1918 „ратна привреда“ је постала стварношћу у многим земљама, нарочито у онима, које су брзо осетиле оскудицу извесних сировина или средстава за исхрану. Огромну ратну машину створила је кратко време и америчка унија, која је омогућила да је за време од непуне године дана изграђено у Сједињеним државама тада 4,5 милиона тона бродске тонаже за транспорт чета и материјала у Европу (већи бродски простор него што је читав бродски простор Немачке данас, 1940). Неке земље нису никад више прешле од „ратне привреде“ на „нормалну“. У централној Европи је она делимична социјализација привреде извршена после првог светског рата на ранијој ратној привреди (Немачка, Аустрија), а у неким земљама, напр. у Великој Британији у новије време, унутрашња привредна политика: форсирање производње пшенице и шећерне репе редовним субвенцијама, обезбеђивање цена домаћем млеку и сл. вршена је баш на основу искуства из прошлога рата и рачунајући са могућностима блокаде. Слично се десило и у Италији: битка за жито, електрификација, исушвање, искоришћење до максимума домаћих налага угља, освајање Албаније ради обезбеђења петролеја и дрвета, — све је то рађено с обзиром на положај земље у рату. Немачка привреда последњих седам година и није била друго него ратна привреда, а и први руски петогодишњи план завршен је у четири године, да би одмах могао да отпочне други петогодишњи план који је имао да оствари првенствено захтеве војне природе: ње-

гови резултати нису уопште објављивани као ни подаци о томе шта се ради у трећем петогодишњем плану.

Према томе земље, које су ушле у рат у 1939 години спремале су своју привреду за рат, спремале и спремиле. Организационо-технички Немачка је вероватно имала већ на почетку рата 1939 године савршенију привредну организацију него на крају прошлога рата 1918 године.

II. Рат 1939 године унео је природно узнемирење и у оне земље које нису ушле у рат. Како се у рату налазе четири главне велике силе Европе, рат мора имати велика дејства и на мање земље чак и онда, ако оне не буду увучене у рат. Многе од њих страхују, с правом, да ће на крају бити у рат увучене и ако оне то не желе и немају такође на томе никаква интереса. Али боље је увек бити спреман за евентуалности које могу да наступе.

У привредној области мање земље не могу да створе онакву привредну организацију какву стварају велике. Њима не достају многе сировине, не достају им и прерађивачке индустрије. Нарочито то важи за сељачке земље. Али ове земље могу лакше да решавају проблем исхране становништва и снабдевања становништва и са другим потрошним добрима. Ипак и оне добро чине, што се на време спремају да сузбију тешкоће које настају у снабдевању стога што су у рату друге земље и стога што, у случају проширења рата, може да буде скучено и њихово подручје снабдевања.

Снабдевање земље, индустрије и војне силе сировинама је једно посебно важно и велико питање и оно се не решава преко јавних дискусија. Снабдевање становништва потрошним добрима је, међутим, питање отворено и јавно и дискусија о њему је потребна.

Два су питања која се при томе имају решавати. Једно је питање сузбијање спекулације са потрошним добрима, непосредно обогаћивање на рачун сиромашних слојева, обезбеђивање „правилних“, „нормалних“, „правичних цена“. Друго је питање процена количина извесних потрошних добара, оцена момената, кад те количине постају недовољне за нормално снабдевање, рационарање потрошње тих количина и стварање организације за снабдевање са њима.

III. У циљу сузбијања спекулације потрошним добрима влада Краљевине Југославије је одмах на почетку рата донела Уредбу о сузбијању скупље и несавесне спекулације од 20 септембра 1939. Уредбом је прописано што ће потпадати под контролу у смислу њених прописа (животне намирнице, кад их не продаје земљорадник, пољопривредни алати и справе, погонски и грађевински материјал, станови и локали и сл.), она забрањује нагомилање материјала у циљу спекулације, мењање продајних услова, повећавање кирија, наређује ревизију картелних цена и забрањује повећавање цена изнад „уобичајене и дозвољене трговачке добити“. За прекршаје предвиђене су казне које иду до године дана затвора и 100.000 динара новчане казне. Иступе истражују и пресуђују првостепену управну власти (до 30 дана затвора и до 5.000 динара нов-

чане казне), оне истражују и преступе али преступе расправљају и пресуђују срески судови. Постоји право жалбе против пресуде у року од осам дана бану, односно окружном суду.

Кад је донета ова Уредба, Министар социјалне политике умолио је заинтересоване и стручна лица да изнесу своје критике у јавности али тих критика и није много било. Било је опште мишљење, да су ови прописи на месту. Са извесних страна је изражено жаљење да су картели изузети од ове Уредбе и очекивао се резултат ревизије картелних цена, која се има извршити.

Како је Уредба саставни део мера тзв. ратне привреде, она је предвидела и могућност стварања организације снабдевања потрошним добрима (апровизиције), и у томе циљу образована је, истовремено са доношењем ове Уредбе, — али независно од ње, — Дирекција за проучавање и организацију пољопривреде у сврху исхране при Министарству пољопривреде. Али како је ова Дирекција створена за снабдевање храном становништва и војне силе, она се не бави ни детаљистичком трговином, нити врши снабдевање свима потрошним добрима која се продају на мало. Счигледно је дакле, да Уредба о сузбијању скупоће није имала у плану ову дирекцију него изградњу организације за детаљистичку трговину. Ова организација остала је досада опет онаква каква је била и раније, тј. остављена је трговина на мало приватној трговини и набављачким и потрошачким задругама.

На тај начин, према Уредби, подвргнута је контроли првенствено ова продајна организација на мало, али у начин пословања ове продајне организације држава се до сада није мешала.

Продаја на мало обавља се претежно преко појединачних трговачких радњи (приватна трговина) и само једним делом преко задруга. Ова продајна организација има само да лази да не прекрши одредбе Уредбе, да не крије робу, да објављује ценовник продајних артикала (на видном месту, на сваком артиклу или уједно) и да не повећава цене „без потребе“. Никакво максимирање цена није извршено, према томе цене се могу повећавати, али повећавање цена се мора оправдати. Али и оправдање долази тек онда, ако дође до суђења, ако потрошач пријави да су у некој радњи цене неоправдано скочиле или ако управна власт сама дође до сазнања о таквом повећању.

IV. Два главне појаве спекулације има Уредба да сузбије: повећавање цена и гомилање односно прикривање резерви у циљу спекулације.

Има већ четири месеца, како је ова Уредба на снази, у то време се ратни сукоб у Европи заоштрио и проширио, изменили су се услови довоза робе из иностранства, стављени су, према нашој привреди, нови захтеви из иностранства у погледу снабдевања робе, повећала се количина новца у циркулацији и према томе морали су се изменити и извесни фактори који утичу на цене потрошних добара у земљи. При свему томе, нема много гласова о примени одредаба ове Уредбе, ни о истраживању и пресуђивању прекршаја њених одредаба.

Који су узроци томе? Могу бити три: један узрок може бити у томе, да цене главних потрошних добара нису знатно скочиле, јер има у земљи још увек довољна количина тих добара; друго: потрошачи не врше употребу свога права самоодбране и не пријављују неправедно повећавање цена, — и треће: оваква Уредба сама није ефикасна за сузбијање повећавања цена.

Према индексу цена који објављује Народна банка, цене на велико скочиле су од септембра до новембра 1939 за 10 рачунских поена са 76,6 на 86,8 или за 13%, цене на мало у Београду повећане су са 82,0 на 90,2 поена или за 9,7%, тј. повећање није било нарочито велико узевши све цене као целину. Али повећања су била већа у појединим групама: тако су колонијални производи, увек према томе индексу, скочили у прва два месеца са 85,3 поена на 103,0 поена тј. за 17,7 поена или за 20,7%. Питање је колико може индекс Народне банке да се узме као исправан барометар свих цена, чије скакање треба да се сузбије. На сваки начин он има тај практичан недостатак да објављује кретање цена са задоцњењем од месец и по, тако да се његови подаци не могу узети као основа за предузимање мера против скакања цена ни онда кад би начин на који се добијају подаци за израду индекса о кретању цена на мало био довољно практичан за ове циљеве.

Према истим подацима од августа до новембра повећање цена пољопривредних производа за исхрану на мало износе само 3,6 поена или 4,3%, цена занатских производа за исхрану на мало повећана је свега за 5,3 поена или за 6,7%. Стварно и није у то време било већих скокова цена ни млека, ни хлеба, ни меса, ни масти. Сигурно је дакле, да великих и наглих скокова није било и да је до сада главно поскупљење наступило у хлебу тек децембра месеца. Друго је питање да ли је оно релативно „нормално“ кретање последица одредаба Уредбе или последица односа између понуде и тражње. Вероватно је имала нека дејства и Уредба на психологију продаваца, али је главни разлог за кретање цена ипак у релативном обиљу производа за исхрану. У том „нормалном“ кретању цена има извесан значај и сразмерно мали број градског становништва, и још мањи број оних породица средњег staleжа у градском становништву, које могу за потребу своје потрошње да нагомилају у домаћинству веће резерве, које су по закону дозвољене. Никакве нарочите психозе није било, а да је она и постојала, сразмерно би мали број породица располагао таквом куповном снагом да се може снабдеи животним намирницама за неколико месеци или за читаву годину унапред. У колико је таквих настојања било, трговина их је могла у целини да задовољи без тешкоћа и без утицаја на цене. Било је шта више обрнута тенденција од ове: трговци су саветовали потрошачима да накупују веће резерве (брашна, масти), да би повећали промет и решили се створених резерви.

У таквој ситуацији трговци постају као неки саветодавци и пријатељи потрошача, — што је увек у њиховом интересу да створе такав однос или бар изглед таквога односа, — тако да се потро-

шачи не налазе побуђеним а сматрали би то и за нелојално да их пријављују властима.

На крају Уредба сама, оваква каква је, не може да сузбије скупоћу, јер су потрошачи необавештени о томе, да ли су повећане цене оправдане или нису.

V. У овој Уредби постоји један члан (8), којим је овлашћен Министар трговине и индустрије и Министар социјалне политике да „у случају потребе“ донесу Уредбу о контроли цена. Предлог ове Уредбе је стварно већ израђен у Министарству социјалне политике и она има да попуни празнину и уклони недостатак Уредбе о сузбијању скупоће тиме што би се створила организација за контролу цена. Али баш стварање овакве организације мора да наиђе на велике тешкоће. То значи ништа мање него израчунавање продукционих и репродукционих трошкова, за сваки поједини производ који је у питању. Ово израчунавање, технички иначе врло сложено, може да има за последицу да се од досадашњег либералног третирања кретања цена, пређе на много оштрију контролу и на максимирање цена: тј. да организација која буде контролисала цене утврђује у ствари цене по којима имају поједини производи да се продају. Ако би рачуни за поједине производе били погрешни, овакав апарат за контролу цена могао би да има више негативне него позитивне резултате, наиме да дејствује алармантно и да упућује трговце да раде оно, што им Уредба забрањује, наиме да робу скривају.

То не значи да треба напустити мисао о проучавању производних трошкова, набавних и продајних цена, него да то треба схватити као један привредни задатак, врло важан али и врло сложен и осетљив. Ревизија картелних цена је један део тога проблема. Она је предвиђена Уредбом већ септембра 1939, али се не зна, у којој мери је до сада извршена. Искуства ове ревизије могла би се искористити при стварању апарата и програма за истраживање осталих цена.

VI. При свему томе остаје најзначајнија околност да ли има или нема у одређеном моменту потребних количина појединих врста добара. Ово ће се најлакше осетити, ако почиње нестајај из промета неких добара или кад трговци сами покушају да рационалирају потрошњу. Контрола цена биће потребна баш за ове артикле, којих нема довољно али истовремено сама контрола биће неефикасна да сузбије скок цена и да спречи склањање добара. У томе случају интервенција би морала да удари другим правцем и то:

а) или да утврди контингенте и рационалира потрошњу, тј. да пређе на систем рационалирања са картама, како се то већ практикује у зарађеним земљама;

б) или да пође још даље и да преузме једна посебна апропријацијска организација унапред израђена од врха до дна у своје руке све контингенте робе односних производа, којих има мало и да их дели, опет по картама а преко нових организација и путем постојећих (задруга).

У целини до сада није за то било никакве потребе, а ако не дође до нових компликација у Европи, вероватно неће се у нашој земљи таква потреба ни јавити. Свакако при расуђивању о таквој покушају треба имати на уму сву сложеност, одговорност и последице од такве радикалне интервенције у земљи са slabим потрошачким задругарством и недовољно спремним апаратом и особљем за такав посао.

VII. Да завршимо. У првих пет месеци овога рата продајна организација трговине и задруга вршила је, у целини, своју функцију нормално, и, са гледишта снабдевања добро: није било, бар у градовима, ни претераних цена, ни склањања робе, које би утицало на скок цена. Постојала је чак обрнута тенденција, као последица обиља робе. Ову организацију не треба ни стезати ни силити у калупе, у којима не би могла да ради. Уредба о сузбијању скупоће имала је свога дејства и без многих случајева кажњавања.

Апарат за истраживање и контролу цена може да се створи као један привредни орган али без претензије да он може одређивати максималне цене. Стварање апровизиционог апарата спрема се само у државама које помишљају на други рат. Он се мора спремати и пре почетка рата, да се, у случају дезорганизације промета добара, не остане без икакве продајне организације. Али његово ступање у дејство мора се сматрати као средство крајње нужде.

Мијо Мирковић

А ДМИНИСТРАТИВНА ХРОНИКА

МОЖЕ ЛИ СЕ ВОДИТИ УСПЕШНО АДМИНИСТРАТИВНИ СПОР И ЗБОГ ПОВРЕДЕ САМО ФОРМАЛНИХ ПРОПИСА

Државни савет (Д. С.) је 23-XI-1938 донео (под бр. 13009/38) једну пресуду која је својим образложењем мало необична, како с обзиром на изречне законске прописе, тако и с обзиром на улогу Д. С. као административног суда и чувара законитости у вези с радом управних органа. У тој пресуди (коју имамо целу у рукама, а чија је образложење објављено, без коментара, у Службеном гласнику Мин. унутраш. послова, 1939, стр. 165) Д. С. одбацује — на основу чл. 17 и 34 зак. о Држ. савету и управним судовима (ЗДС) — тужбу једне општине, подигнуту против решења Министарства унутрашњих послова због тога што није донето у форми коју предвиђа општи управни поступак са овим образложењем:

„У својој тужби општина и не пориче чињенице од којих зависи благовременост жалбе и на којима је дотична одлука била заснована, већ само истиче да дотична одлука није донета по форми коју закон о општем управном поступку прописује. Међутим само форма одлуке не може бити предмет спора, већ се спор може покренути, само у колико би таквом одлуком било повређено какво тужиочево право односно интерес заснован на закону (чл. 15 и 17 ЗДС). Следствено по поднетој тужби противу једне одлуке власти може се расправљати само о постојању повреде права односно интереса тужиочевог, без обзира на то каква је форма дотичне одлуке...“

Поводом ове пресуде Д. С. могу се поставити два питања: (1) да ли се уопште — начелно — може водити админ. спор због повреде формалних прописа управним актом? и (2) да ли свака, ма и најмања повреда, формалних прописа треба да буде разлог ништења нападнутог админ. акта од стране админ. судова?

На прво питање — наше позитивно право, досадашња пракса Д.С. и теорија одговарају позитивно.

Одредба тач. 2 чл. 23 ЗДС изрично прописује да се у админ. судском поступку може тужити и због тога што управна власт у поступку који је претходно није водила рачуна о прописима поступка. А чл. 26 ЗДС овлашћује наше админ. судове да могу у претходном поступку, не упуштајући се у мериторно решење спора — поништити управни акт, ако су чињенице на којима се акт заснива у битним тачкама непотпуно утврђене, ако у погледу тих чињеница постоји противречност или ако се (ми бисмо додали: иначе) није водило рачуна о формама поступка.¹⁾

Затим, својим ранијим пресудама²⁾ Д. С. је ништио управне акте који нису испуњавали прописану форму (§ 107 ЗУП) или нису водили рачуна о поступку приликом доношења одлуке. — Не мислимо да Д. С. треба да остане доследан својој пракси и онда кад је она погрешна, али не видимо разлога нити их је Д. С. у овој пресуди дао — за промену раније правилне праксе.

Најзад, кад и не би било наведених изричних законских прописа — с обзиром на циљ админ. судства: заштиту законитости у вези с радом управе; с обзиром на могућност да се — по нашем позитивном праву, по нашем систему админ. судства (чл. 15 и 18 ЗДС) — води админ. спор и у случају кад је повређен правни интерес (непосредан личан и на закону заснован) а не само кад је повређено право, — Д. С. би могао дозволити вођење, и то успешно, админ. спора и у случају повреде само формалних прописа. Јер, и ту је у питању законитост реда управе и његова заштита; и ту појединац има, ако не право (по некима и то — проф. Бонар) оно извесно правни интерес — да се одлуке управ. власти које се на њега односе доносе у прописаној форми, од надлежног органа и по одређеном поступку.

Строго субјективистичко схватање циља админ. судства, изражено у овој пресуди Д. С. да без материјалног права нема ни формалног, — не одговара нашем систему админ. судства који штити не само субјективна права појединаца, него и њихове правне интересе (чак и само објективно право као тако: тужбом Главне контроле, чл. 21 ЗДС). Не сме се поред тога изгубити из вида чињеница, коју није тешко у пракси проверити, да и најбољи прописи материјалног права мало значе, ако нема реда и јединства код органа који те прописе примењују. Тај рад и то јединство постижу се прописима формалног права.

Према свему изложеном, цитирано образложење Д. С. је погрешно, нарочито као начелан став од кога се у њему полази, а и за конкретан случај. — Изгледа, да је у конкретном случају заиста требало одбацити тужбу, јер је у питању неблаговремено подношење жалбе у управном поступку, што је истоветно са њеним пропуштањем (ту чињеницу не спори ни сама тужилачка страна). Кад је тако, онда се тужба могла одбацити одлуком, у претходном поступку — тач. 3 чл. 24 ЗДС. Што се другог, горепостављеног питања тиче — на њему се нећемо дуже задржавати, јер то прелази оквир ове хронике. Рећи ћемо само оvolико. — Закон не прави разлику између већих и мањих, такзованих битних и небитних грешака у форми и процедури. Стога би логичан закључак био, да свака ма и најмања грешка код управног акта у форми и процедури може бити админ. суду разлог за поништај нападнутог управ. акта.

Међутим, теорија овде прави разлику између битних и небитних грешака, јер сматра да узимање у овом случају сваке ма и ситне грешке као разлога за поништај нападнутог акта — отежава и одуговлачи, без потребе делатност управне власти.³⁾ А баш у области повреде формалних прописа

1) Напомињемо, да се под формама поступка или боље рећи, под формалним прописима у теорији подразумевају — и то је стварно у позитивним правима — прописи о форми самог акта, надлежности и процесним радњама пре и после доношења акта.

2) В. например пресуде Д. с. бр. 200821³, 23379132, бр. 15490134, 29028,35 34495,35, — код Протић — Лучић, Одлуке, I, стр. 109,110; II, стр. 211, 356, 698.

3) В. д-р И. Крбек Дискрециона оцјена, Загреб, 1937, стр. 407—410. Д-р Л. Костић, Административно право, III, Београд, 1939, стр. 139; Bonnard, Précis de Droit administratif Paris, 1935, pp. 221/222, Waline, Manuel élémentaire de Droit administratif, 1939, p. 161/162.

има највише тих такозваних небитних грешака. Као битне сматрају се овде грешке у утврђивању чињеница, несаслушање странака, доношење одлуке од стране пристрасног органа, недостатци у форми одлуке (осуство образложења, непозивање на законске прописе) и уопште такве процесуалне грешке које утичу на саму одлуку. — Остале, небитне грешке у форми и процедури које у сваком конкретном случају има да цени админ. суд — не би биле, по схватању теорије, разлог за поништај нападнутог управ. акта, иако је, начелно, дозвољено водити админ. спор и због повреде само формалних прописа.

Д-р Н. Стјепановић

СУДСКА ХРОНИКА

ДРЖАВНИ САВЕТ И § 20 ИЗВРШНОГ ПОСТУПКА

Однос између судске и управне власти био је јасан и по старом грађанском судском поступку и по новом закону о извршењу и обезбеђењу (= ИП). Док је по старом поступку егзекуција била поверена управној власти, по новом поступку извршење и обезбеђење поверени су искључиво судској власти. Тако је управна власт из извршног поступка потпуно искључена, сем случајева, кад њену помоћ судски орган затражи, ради одржавања угроженог реда приликом спровођења извршних мера.

Ипак то јасно начело из новог поступка претрпело је један велики изузетак, изражен у § 20 ИП, у вези уредбе Министарства правде бр. 114.320/37. По ИП имовински објекти самоуправних тела, и јавних, опште корисних установа, изузети су од извршења, ако се њиховим одузимањем угрожавају непосредни јавни интереси. И по ИП и по уредби имовинске објекте који су изузети у поступку извршења и обезбеђења одређују управне власти. Док ИП суду признаје право да изјаву или одлуку управне власти о заштићеним објектима тражи само онда кад постоји сумња, — уредба судове наморава да то чине увек, па и онда кад предмет по својој природи није заштићен ниједним законским прописом.¹⁾ Тако је путем уредбе закон измењен, иако § 20 ИП садржи само овлашћење за уредбу којом би се извесна питања расветлила, али никад за уредбу која би се уздигла изнад самог закона

Према уредби одлуку о заштићеним и незаштићеним објектима могу прибавити и веровник и дужник, али ако то није случај, прибавља је сам суд. Противу одлуке управне власти могућа је жалба Министарству унутрашњих послова. О даљим правним лековима уредба уопште и не говори. Тако је настало спорно питање, да ли се противу такве одлуке може поднети тужба Држ. савету. По тач. 5 чл. 7 ове уредбе, управне власти своје одлуке доносе по слободној оцени. По тач. 3 чл. 19 Закона о Држ. савету и управним судовима одлуке које се доносе по слободној оцени, не могу бити нападане. Међутим по чл. 18 истог Закона на одлуку сваког Министарства може се уложити жалба Држ. савету.

У уверењу да је Држ. савет потпуно искључен из свих извршних мера противу ових тела, управне власти у разним крајевима државе, донеле су више одлука из којих би произашло, да је заштићено све што припада самоуправним телима и осталим привилегисаним институцијама. Извршна одлука управне власти за суд је меродавна приликом свих извршења противу свих ових тела. На тај начин слободно уверење управне власти уздигнуто је изнад реда и слободног уверења свих наших судова, код свих извршења и обезбеђења према јавноправним телима, и привилегисаним установама. А пошто општине и привилегисане установе, своју делатност све више распостире на привредно поље, то је овај изузетак све значајнији, а последице оваквих привилегија у правним односима све видљивије.

Овакво преношење надлежности са судске на извршну власт, за сва извршења према јавноправним, самоуправним и привилегисаним телима, као

1) У § 20 каже се да суд може да тражи изјаву управне власти, коју је она дужна дати на сваки захтев суда. Међутим по чл. 9 уредбе бр. 114320/37 која је публикована у „Службеним новинама“ од 27 дец. 1937 суд је по службеној дужности дужан да у сваком случају затражи изјаву односно одлуку управне власти.

и заштићеним установама, проузроковало је небројено компликација у самом почетку важења новог поступка. Док држава поштује извршне судске пресуде, и по њима на основу § 28 Закона о државном правобраниоштву, исплате врши у најдужем року од два месеца, општине и остала привилегисана тела претпостављају, да им је наведеним изузетним прописима у држави признато више права него што га има сама држава. У појединим случајевима управне власти су заузеле гледиште да је код једне општине из извршења и обезбеђења изузето све што је садржано у општинском буџету. Како кроз општински буџет према закону о општинама и о градским општинама, морају проћи сва примања, то би по овом гледишту кирија од општинске куће или примање од електричне струје, били у извршном поступку изузети, али би ван заштите остали сами објекти, који дају плодове или приносе.²⁾ По другом гледишту заштићене су све непокретности, тражбине и удели, па и акције код приватних предузећа, без обзира да ли је са тим вредностима буџет рачунао или није.³⁾

Неједнако тумачење § 20 ИП и прописа из наведене уредбе паралисали су извршење и обезбеђење у свим случајевима где се као дужник појављују самоуправна и остала привилегисана тела.

Министарство унутрашњих послова, све тужбе противу решења управних власти, по овом питању сматрало је недопуштеним. Последњих дана Држ. савет је дошао у прилику да решава и о овом проблему. Својим пресудама бр. 8292/39 и 19239/39 он је цео комплекс ових питања расправдио на следећи начин :

1) Приговор о недопуштености тужбе по тач. 3 чл. 19 Закона о држ. савету и упр. судовима у вези става 5 чл. 7 поменуте уредбе из 1937 није основан. Министру унутрашњих послова пропис из става 3 § 20 ИП у чијем је оквиру уредба донета не даје пре свега такву власт, а затим законско право на тужбу уредба нити укида нити може укинути.

2) Не могу се под заштиту подвести сви објекти које поседује једна општина или привилегисано тело, већ само они чије одузимање значи непосредну повреду јавног интереса. По § 76 Закона о општинама, и чл. 50 став 2 Закона о унутрашњој управи, у вези § 20 ИП, хидроцентрали или електрична централа као и општинске непокретности претстављају заштићене објекте, чије би одузимање непосредно утицало на јавни интерес, који је тим телима поверен. Међутим приходи од продате струје или од зграда где се општине појављују у приватноправној улози као свако друго привредно предузеће, нису у извршном поступку изузети.

3) Удели односно акције општине и осталих привилегисаних тела, нису заштићени ако се слични удели налазе и код других приватних лица. Код електричних централа које највише долазе у питање, пошто се најрадије траже извршења за приходе који из њих проистичу, поседништво удела није пресудно, јер оне једнако функционишу, без обзира на акционаре, или удеонике. Уосталом највећи део општина у држави имају електричне централе које не припадају њима већ другим лицима, обављајући функцију осветљавања исто тако добро, као да самим општинама припадају.

4) По § 20 ИП заштита обухвата само оне објекте или права, који се без повреде непосредних јавних интереса, не могу употребити за намирење веровника. Извршење на примања која су кроз буџет спроведена, или тражбине према другим лицима, уделима и томе сличном, могу посредно утицати на самоуправне финансије, али повреда посредног јавног интереса није критеријум, већ је критеријум повреда непосредног јавног интереса, који је искључен кад се ради о правима из приватноправнога основа.

На овај начин у духу ИП расправљено је питање из § 20 које је до сада задавало много бриге и судовима и Министарству правде и Савезу адвокатских комора.⁴⁾ После оваквог гледишта Држ. савета, било би логично допунити

2) Овако резонује Краљевска банска управа моравске бановине у својим решењима бр. 22070/37, 1252/38 и 5750 38 као и Министарство унутр. послова у својим одлукама бр. 1891/38 и 47358 38. Исте разлоге садржи и одлука Краљ. банске управа приморске бановине бр. 28030 38 као и решење Мин. унутр. послова бр. 39339/38.

3) Тако резонује Краљ. банска управа Врб. бан. под бр. 15574 38, као и Мин. Ун. послова под бр. 42358 38 и 32827/39.

4) Конгрес Коморе у 1937 и 1938 год. бавио се овим проблемом, доносећи резолуције у смислу доцнијих одлука Држ. Савета.

уредбу бр. 114.320/37 и доношење одлука по питању заштићених објеката са управних власти поново пренети на судове, који по закону сами брину о извршењу судских одлука. На тај начин укинуће се значајан изузетак, а онемогућити мешање управне власти у рад наших судова. Јер, кад судови противу општине могу донети пресуду за милионе, онда свакако могу и морају без ичије контроле, доносити и одлуке о њеном извршењу.

Д-р Рад. Вукчевић

РЕКВИЗИЦИЈЕ ИЗВРШЕНЕ ОД СТРАНЕ СРПСКЕ И ЦРНОГОРСКЕ ВОЈСКЕ ЗА
ВРЕМЕ ПРОШЛОГ РАТА НИСУ ОБУХВАЋЕНЕ УРЕДБОМ О НАКНАДИ
РАТНЕ ШТЕТЕ

Српска и црногорска војска реквирирале су крајем 1915 године, дакле, за време рата, тужиоцу разну стоку, по реквириционим признаницама, па му је, по његовој тужби, Златиборски првостепени суд за ратну штету пресудом својом бр. 1447 од 23 јула 1921 до судио одређену суму с позивом на чл. 7, 16, 17, 26, 33 и 42 Уредбе о накнади ратне штете и на чл. 36, 42 и 48 Правилника за извршење ове Уредбе. По жалби заступника Државе, Ужички виши суд за ратну штету пресудом својом бр. 9531 од 11 октобра 1921 о д б и о је тужиоца од тужбеног тражења као неумесног и недоказаног, „јер иста није причињена ратним операцијама било наше или непријатељске војске, већ од наших регуларних трупа, уз дате признанице тужиоцу, које, као пуно-важне исправе, може против Државе употребити и од ње исплату тражити другим путем, а не овим.“ Своју одлуку Виши суд заснива на чл. 3-а, 4, 11, 24, 28, 43, 49, 51 и 56 Уредбе и чл. 51 Правилника. За овим је тужилац покушао преко Команде Ужичког војног округа напалту спорне суме, али му је одговорено, да се до доношења новог закона, којим би се регуларно начин исплате оваквих реквириција, не може ништа исплатити, па по тужби тужиоца против оваквог решења, јер му је Министарство војске и морнарице писмено решење издало у истом смислу, Државни савет је то решење потврдио пресудом својом бр. 3799/26.

Пошто је на овај начин исцрпео административни пут, тужилац се најзад обратио Окружном суду за град Београд тужбом против Државе и, претстављајући спорни однос на горе изложени начин, предложио, да суд осуди Државу, да му накнади вредност реквириране стоке по данашњој вредности. У тужби је нарочито навео, да је са Државом закључио уговор о реквирицији стоке, који је он — тужилац извршио, јер је дао стоку а Држава своју обавезу није извршила, јер није платила куповну цену. Тужена Држава истакла је, на првом рочишту, приговор ненадлежности редовног суда и приговор пресуђене ствари, па је те приговоре, у одговору на тужбу, оправдала на следећи начин: „Према чл. 4 Уредбе од 30 јуна 1920 о накнади штете проузроковане ратом 1914—1920, сматрају се као ратом проузроковане штете и улазе у ову Уредбу и све реквириције покретних ствари, узимање стана и кантонирање извршено од стране непријатељских као и српских или савезничких војска и власти, ако нису плаћени или су недовољно плаћени. С обзиром на ово, тужилац је имао право на накнаду ратне штете, коју је тражио од суда за ратну штету Златиборског среза“ који је досудио тужбено тражење, те је тиме спорни однос дефинитивно расправљен, по чл. 4 у в. чл. 29 Уредбе. Према томе, није надлежан редован суд за расправу спорног односа. Затим, с погледом на чл. 12 и 13а) поменуте Уредбе, тужбено тражење је застарело, баш када би тужилац и доказао своје право на исто. Окружни суд за град Београд закључком бр. По.—560/37 од 5 новембра 1937 о д б и о је истакнути приговор ненадлежности и пресуђене ствари од стране тужене Државе уз следеће образложење: „Из пресуде Суда за ратну штету Златиборског среза од 23 јула 1921 бр. 1447 у Чајетини, види се, да је тужилац одузете му волове пријавио Суду за ратну штету и да му је истом пресудом штета досуђена баш за оне волове који су у тужби означени. На жалбу државног заступника Ужички виши суд за ратну штету пресудом од 11 октобра 1921 бр. 9531 одбио је тужиоца материјално за накнаду штете за одузету му стоку.“ Стога је према чл. 52 и 53 Привременог закона о ликвидацији мораторног стања остављена могућност тужиоцу, да се за своје потраживање обрати редовном суду, што је тужилац и учинио, те не стоји ни приговор пресу-

ђена ствари. По рекурсу тужене Државе, Апелациони суд је закључком бр. П.—1940/37 од 16 децембра 1937 потврдио побигани закључак Окружног суда уз следеће образложење: „Да би могао да се истакне приговор пресуђене ствари, потребно је, да је суд ушао у меритум спорне ствари, односно, потребно је, да као надлежан донесе своју пресуду. У конкретном случају, тужилац је одбијен од свога тражења с тога, што се његово тражење не може исплатити из суме одређене за исплату штете ратом причињене. Дакле, јасно је, да се питање пресуђене ствари не може поставити.“

Приступајући суђењу по главној ствари, Окружни суд за град Београд пресудом По.—560/37 од 21 јуна 1938 уважио је у основи тужбено тражење и осудио тужену Државу на делимичну накнаду за реквирирану стоку према вредности у време реквизиције, а не у време тужбе. Суд је нашао, да није по среди уговор о реквизицији, већ неправедно обогаћење. „Држава је свом реквизицијом тужиоциеве стоке, каже суд, прибавила себи корист, а тужиоцу није платила противвредност, чиме је створила себи обавезу да ово накнади по основу неправедног обогаћења, — §§ 902 у в. 21 ГЗ.“ Да би постојао уговор потребна је сагласност воља уговорача, — § 553 ГЗ, а у овом случају тога елемента нема, јер је Држава силом своје власти одузела од тужиоца потребну јој количину стоке, те према томе, не може се тужиоцу ни досудити нека накнада која потиче само из уговора, односно неиспуњења уговора кад истога нема. Најзад, тужиоцу је, као накнада штете због неисплате одузете стоке на време, досуђен интерес у колико исти није застарео, — § 823 ГЗ.

По призивима обе стране и то тужиоца због делимичне досуде и због преквалификације правног односа претстављеног у тужби између тужиоца и тужене Државе, а тужене Државе због непостојања неправедног обогаћења у корист Државе, а на штету тужиоца, Апелациони суд је пресудом бр. П.—654/39 од 14 јуна 1939 потврдио пресуду Окружног суда и призиве одбацио, уз следеће образложење: „Упуштајући се у оцену призивних навода тужилачке стране Апелац, суд налази: да је неоснован призивни навод о томе, да се пресуда погрешно позива на прописе § 902 ГЗ налазећи, да се овај спор има расправити по пропису који говори о неправедном обогаћењу уместо што је требало да се спор расправи по прописима о купо-продаји. Овај призивни навод неоснован је због тога, што тужилац и сам признаје, да су му волови од стране српске војске одузети путем реквизиције и уз реквизициону признаницу. Па како по § 531 ГЗ уговор стоји само онда када постоји сагласност воља и изјава саговорача управљене на закључење одређеног правног посла, јасно је, да у односу на предметне волове, које је Држава одузела тужиоцу за војне потребе, није ни било никаквог уговора између тужиоца и Државе, већ је поменуте волове Држава путем своје власти одузела од тужиоца и не тражећи његову сагласност. Према томе, првостепени суд је правилно нашао, да овде стоји случај неправедног обогаћења из § 902 ГЗ, које је за Државу наступило одузимањем волова тужиоцу и употребом истих за своје војне потребе, не исплативши тужиоцу противвредност одузетих волова.“ Што се тиче оцене вредности реквирираних волова, Апелац, суд с позивом на § 818 ГЗ сматра, да се исплатом вредности волова према времену реквизиције код накнаде штете спорна ствар поставља у пређашње стање, па је неумесно позивање тужиоца на исплату према вредности исте стоке у времену подизања тужбе. — По призиву тужене стране у коме се предлаже, да се тужилац одбије, јер се његов однос имао расправити по Уредби од 30 јуна 1920, Апелац, суд налази, да је поднетим доказима од тужиоца раније расправљено да се овај однос не може расправити по поменутој Уредби, већ по ГЗ, односно на основу § 902, у толико пре, што је питање примене Уредбе од 30 јуна 1920 н аконкретан случај расправљено правноснажним закључком Окружног суда за град Београд од 5 новембра 1937 донетим поводом приговора ненадлежности суда и пресуђене ствари истакнутог од стране тужене Државе. Са напред изнетих разлога, неоснован је и приговор застарелости који тужена страна истиче с позивом на чл. 12, 13 и 14 поменуте Уредбе.

По ревизијама обе парничне стране, изјављеним из истим разлога као и код призива, Касациони суд је пресудом Рев.—1921/39 од 8 децембра 1939 призивну пресуду потврдио а ревизије одбацио, из следећих разлога: „Це-

нећи ове ревизиске наводе из ревизије тужене стране због повреде тачке 4 § 597 ГРПП, Касац. суд налази, да је тужилац правноснажном одлуком Вишег суда за ратну штету одбијен од тражења да му се досуди накнада штете по Уредби о накнади штете проузроковане ратом од 30 јуна 1920 са разлога, што овај случај није регулисан Уредбом. С обзиром на то, призивни суд је правилно нашао, да је Држава неправедно обогаћена на рачун тужиоца и да је због тога дужна, да тужиоцу плати досуђени износ на основу § 902 ГЗ." Оцењујући наводе из ревизије тужиоца, Касац. суд налази, да реквирирање не претставља уговорни однос „јер код реквизиције не постоји сагласност уговарајућих странака, већ Држава силом своје власти одузима од приватних лица ствари за државне потребе не базирајући се на вољу приватних лица и на њихов пристанак. Због тога, у конкретном случају не може бити речи о испуњењу уговора, нити о накнади због неиспуњења." Поводом навода, да је тужилац имао добити потпуно обештећење, тј. накнаду за реквириране волове по данашњој цени, Касац. суд налази, да је тај навод неумесан, пошто је тужиоцу „досуђен износ по основу неправедног обогаћења, а не као штета коју је он кривицом Државе претрпео. Код неправедног обогаћења, пак, ствар се не поставља у пређашње стање, већ се неправедно обогаћени има обавезати на плаћање оне вредности коју је стварно неправично добио, а то је у конкретном случају цена стоке, која је важила у времену када је реквизиција извршена." Затим даје образложење за досуђени интерес

Овај судски случај, који претставља интересантан преседан и омогућава остварење сличних захтева преко суда оним многобројним лицима која су оштећена услед реквизиција српских или црногорских војних власти за време рата, у својој суштини је правично пресуђен, пошто правда и правда захтевају, да Држава плати оно, што је од својих грађана узела — реквирирала. Не би се, међутим, могли сложити са резонувањем сва три суда, да је по среди случај неправедног обогаћења Државе, на који би се имао применити § 902 ГЗ из разлога, што сматрамо, да овај законски пропис не предвиђа генерално уставноу из приватног права, која се назива неправедним обогаћењем, већ само један изузетан случај и то, када је неко нешто дао у заблуди што није био дужан дати, па то тражи да му се поврати. У аустријском ГЗ, који је послужио нашем ГЗ као изворник, институција неправедног обогаћења нормирана је са много више детаља. Ту су обухваћени и други случајеви о којима не говори наш § 902 ГЗ, па је све то прешло непромењено и у нашу Предоснову ГЗ за Краљевину Југославију (в. §§ 1431—1437 аустр. ГЗ и §§ 1373—1379 Предоснове ГЗ за Краљевину Југославију). Међутим, ни аустријски аутори, као ни аустријска судска пракса, не сматрају, да је поменути прописи уведена институција опште тужбе за неправедно обогаћење, па је аустријска јудикатура ове законске прописе примењивала од случаја до случаја и то онда, када се за то покаже потреба. О свему томе са много више детаља говорили смо у нашем чланку под насловом: Неколико напомена по питању неправедног обогаћења, који је посвећен г. Живојину М. Перићу, професору Универзитета о седамдесетогодишњици његова живота и објављен у Правосуђу бр. 1 и 2 за 1938, па тим саопштењима немамо ништа ни да додамо ни да одуземо, већ читаоце на тај рад упућујемо. Читаоци ће такође наћи корисна обавештења о овој правној институцији у познатој студији г. проф. Драг. Аранђеловића под насловом: О неправедном обогаћењу, објављеној у Архиву од 25 децембра 1925 год. уз ознаку односне литературе.

Не можемо а да ипак са неколико црта не осветлимо институцију неправедног обогаћења примењену на појављени случај, коју сматрамо овде неподобном за примену, јер се је спорни однос могао, такође на основу закона, правде и правиче, расправити без примене ове правне институције. Пре свега налазимо, да § 902 ГЗ по својој стилизацији и намени предвиђа сасвим други случај од онога на који је примењен. Али, без обзира на то, неправедно обогаћење претпоставља обогаћење без праведног основа, *sine justa causa*, дакле, обогаћење потекло из једне фактичке, а не правне ситуације и односа, и то само онда, када се поремећена равнотежа у имовинама заинтересованих лица не може на други начин успоставити. Зато је институција неправедног обогаћења супсидијарне природе и искључена је свакад када се тужбени захтев

може остварити на други начин. У конкретном случају, постоји принудни правни однос између тужиоца и тужене Државе заснован на Закону од 17 јуна 1876 (Зборник 29, стр. 446 и сл.) који је дао право Држави, да за потребе своје војске, у време рата, реквизира разне предмете, који припадају њеним грађанима. И ако ту нема воље у класичном грађанско-правном смислу код онога, чије се ствари реквирирају, ипак за принудни правни однос настао реквизицијом, та воља није ни потребна, пошто закон претпоставља и замењује вољу лица према коме се реквизиција врши. Али тиме није настао између Државе, као извршиоца реквизиције, и лица према коме се реквизиција врши, фактички однос заснован на сили или на каквим другим дозвољеним или недозвољеним поступцима ван закона, већ на против, Држава користи само једно законом јој признато право. Сличан правни однос имамо и код експропријација и принудних јавних продаја, када се између Државе или власти која врши експропријацију или обавља јавну продају и заинтересованих лица, ствара принудни правни однос заснован на закону, који је најсличнији ономе односу који се у праву назива уговором о куповини и продаји и има сва дејства његова. Код таквог случаја, не може се говорити о неправедном обогаћењу, јер, ако је било каквог обогаћења код Државе или какве друге јавне власти, које се користе горе наведеним законским правом, то обогаћење може бити само праведно а никако неправедно, јер искључује заблуду код онога, који је оштећен, а целом правном послу ставља за основ праведну каузу основану на законском овлашћењу да се у дотичном случају на означени начин поступа.

У конкретном случају, интересантно је навести, да Касациони суд, заједно са оба нижа суда, стојећи на становишту, да се на спорни случај има применити § 902 ГЗ, налази, да се неправедним обогаћењем не поставља ствар у пређашње стање, већ да се има платити само она вредност, за коју се тужена Држава неправедно обогатила путем реквизиције спорне стокe, па ипак досуђује интерес на спорни износ, који је по слову и смислу § 902 ГЗ искључен. Самом досудом интереса тужиоцу, и Касациони суд је потврдио, да није по среди неправедно обогаћење. По среди је дакле, један сасвим други однос, који највише личи на уговор о куповини и продаји, код кога закон претпоставља и замењује вољу лица од кога се предмети реквирирају, као принудног продавца, те тако имамо за овај уговор и вољу претпостављену и замењену принудног продавца. Држава, дакле, не одузима реквириране објекте силом своје власти од приватних лица за своје потребе не обзирајући се на њихову вољу и њихов пристанак, већ у свима случајевима реквизиције користи само своје законом признато право, те у овом случају ако има обогаћења оно је са основом и као такво праведно, а не без основа и као такво неправедно. Овакве уговоре странo законодавство и страна судска пракса називају безименим или уговорима по пристанку или јавноправним уговорима о куповини и продаји, код којих, ма да воља једне стране није изражена слободно у класичном грађанско-правном смислу, ипак постоји, јер је један закон претпоставља или је изражава уз многобројне друге воље лица у личном положају, која пристају на понуђене услове или не пристају. Код реквизиције, лице према коме се реквизиција врши, мора дати реквирирану ствар под одређеним условима у закону, јер закон претпоставља његову вољу, а Држава, доносићи претходно закон о реквизицији, ограничава своју власт и право на реквизицију само под тачно утврђеним условима у закону. Све док је Држава на законском терену, ималац ствари, које се реквирирају, мора се покорити вољи државних органа, јер постоји препоставка о његовој сагласности. Али, чим се прекорачи законски терен, заинтересовано лице има сагласности. Али, чим се прекорачи законски терен, заинтересовано лице може се одупрети реквизицији и употребити своје право гоњења односних државних органа кривично-правним путем или грађанско-правним путем тужити ове органе независно или заједно са Државом. Према томе, по среди је однос заснован на закону, из кога не може проистећи неправедно обогаћење, па се евентуални спорови могу водити и судити по сасвим другим основима.

Касациони суд има тенденцију да од уставне предвиђене у § 902 ГЗ створи једну општу установу неправедног обогаћења. То јасно излази из неколико његових последњих одлука којима ћемо се други пут са више детаља позабавити. То се види нарочито из одлуке бр. Рев.—805/35 од 23

октобра 1935, саопштене у изводу у Грађанском законнику издања г. Ивана Д. Петковића. У тој одлуци, Касац. суд каже: „Пропис § 902 ГЗ не претпоставља само делање у заблуди дужника који се сам дужником сматра, већ поставља опште начело, да се нико на рачун другог не може неправедно обогати. С тога ес овај пропис има применити и онда, кад је ко и под ма којим околностима дао некоме нешто што му није био дужан дати и што овај држи без правног основа“.

Примењено на конкретан случај, резонување нашег највишег суда значило би, да ако се жели, да дође до примене § 902 ГЗ, треба да су испуњени следећи услови: да је неко некоме нешто дао, што није био дужан дати а што овај држи без правног основа. У конкретном случају тога нема, јер лице, од кога је Држава реквирирала стоку било је дужно да исту преда Државним органима по Закону о реквизицијама од 17 јуна 1876, тако да Држава реквирирану стоку држи по основу из истог Закона, дакле по правним основу.*)

Д-р Видан О. Благојевић

ЗА ИСКЉУЧЕЊЕ ИЗ НАСЛЕЂА ПО § 480 ГЗ ТРАЖИ СЕ ДА ЈЕ ЛИЦЕ ИЗВРШИЛО ВИШЕ КРАЂА, ХАРАЊА И ДРУГА ЗЛОЧИНСТВА, А НЕ САМО ЈЕДНУ КРАЂУ

У правној ствари тужиоца А. А. противу туженика М. А., због поништаја тестамена, Окружни суд у Ш. пресудом од 21 октобра 1937 По 59, огласио је за неважећи тестаменат пок. С. у колико се односи на тужиоца са разлога: „Тужилачка страна у својој тужби, у поднеску По 59/37, навела јед да је отац тужеников и тужиочев пок. С.А. умро 17 октобра 1935 и оставио од потомства само њих двојицу своје синове, а пред смрт је написао и тестаменат, по коме је тужиоца на основу § 480 ГЗ искључио из наслеђа због тога што се одао крађама и што је за крађу осуђен на годину дана затвора. Даље је тужилац навео, да разлог за искључење из наслеђа који је наведен у том тестаменту не стоји, јер је он свега једном био осуђен за крађу и казну издржао, а законодавац хоће да се искључени из наслеђа одао харању и крађама. Тужена страна у своме одговору на тужбу и расправи наводи да је тужилац А. доиста једном извршио крађу и да је за крађу осуђен на казну од годину и по дана коју је и издржао, па да се ни после тога није поправио већ је у кући био непослушан, тукао своју мајку, па покушао да бије и свога оца, и најзад је напустио очеву кућу а на позивање није хтео да се у њу врати. Проведеним доказима на усменој расправи суд је нашао: да је исказом испитаних сведока П. Б., М. М., Ж. Л. и Т. Н. утврђено само да је тужилац А. једном осуђен за крађу о чему су у осталом сагласне и саме странке а исто се види и из тестамена пок. С. и из уверења бр. 2357 од 1 X 1936. Чињеница да је једном вођена истрага по делу крађе новца из црквене касе и да је тада одговарао и тужилац А. и да је прокоцкао своје панталоне, коју су потврдили испитани сведоци, не утврђује да је тужилац А. за крађе осуђиван из чега би се дало извести, да се „на крађе и харање и друга злочинства дао“. Стога суд налази да узрок за искључење из наслеђа који је пок. С. у свом тестаменту навео да би из наслеђа искључио свога сина А. да се дакле, тужилац дао на харање, крађу и друга злочинства — §480 т. в. ГЗ не може у конкретном случају стајати, јер како је напред изнето тужилац је свега једном осуђиван за крађу, што не доказује да се тужилац и одао крађама и другим злочинствима о чему је као доказ поред признања тужиоца А. могла послужити извршна пресуда кривичног суда, којом би се тужилац осудио за кри-

*) Реквизиције су предмет изучавања административног, а не грађанског права. Међутим, приватноправни односи у вези са реквизицијама морају се по Закону од 1е јуна 1876 године расправљати пред редовним судовима, јер Уредба о накнади ратне штете од 1920 год. не предвиђа накнаде, по тамо прописаном поступку, за реквизиције наших војних власти, а тим Законом редован правни пут није изузет. Тај Закон је међутим укинут Уредбом са законском снагом о реквизицији од 23 децембра 1939 М. с. бр. 16617 објављеном у Службеним новинама од 28 децембра 1939 бр. 298 CV. По овој Уредби, која се у главном држи начела из Закона од 1876, приватно-правни односи у вези са реквизицијама расправљају се по једном посебном административно-правном поступку те је за реквизиције извршене по тој Уредби редован правни пут изузет.

вична дела и то злочинства. Па кад је за искључење тужиоца А. из наслеђа тестаментом његовог оца пок. С. по т. в. § 480 ГЗ потребно, да се тужилац дао на крађе, харање и друга злочинства, дакле да је у извршењу кривичних дела неправљив, а те чињенице нису ничим доказане, то према § 477 ГЗ суд налази да пок. С. није имао права да искључи потпуно из наслеђа свога сина тужиоца А. Тужилац А. према § 177 ГЗ има право да наследи 1/2 зеооставштине пок. С., па је стога суд његов тестаменат огласио за неважећи у колико се односи на закони део наслеђа тужиоца А”.

По призиву тужене стране, Апелациони суд у Београду пресудом од 9 марта 1938 Пл. 2038/37 потврдио је пресуду Окружног суда са разлога: „Упуштајући се у оцену призивних предлога и разлога Апелац. суд је нашао, да исти не могу опстати са разлога изложених у побијаној пресуди, јер је Окружни суд по свом слободном уверењу а с обзиром на утврђено чињеничко стање и поднете доказе у образложењу нападнуге пресуде дао исцрпну и потпуно правилну оцену спорног питања, налазећи да има места тужбеном захтеву. Призивни навод да је први суд погрешно тумачио одредбу прописа § 480 ГЗ када је нашао да тужилац има право на закони део наслеђа не стоји. Напротив Апелац. суд налази да је први суд с обзиром на утврђено чињеничко стање и доказни материјал правилно нашао, да је у см. § 480 ГЗ за искључење потребно, да се тужилац одао на крађе, харање и друга злочинства, дакле да је у вршењу крађа неправљив. Међутим те чињенице нису ничим доказане, већ само то да је једанпут био осуђен за крађу, према томе правилно је први суд нашао да нема места искључењу из законног дела наслеђа.

По ревизији тужене стране, Касациони суд у Београду пресудом од 22 септембра 1938 Рев. 1052 потврдио је пресуду Апелац. суда са разлога: „Ревизијски разлог туженика о погрешној правној оцени из т. 4 § 597 ГРПП у томе што је призивни суд погрешно тумачио одредбу прописа § 480 ГЗ, кад је нашао, да тужилац има право на законити део наслеђа, неоснован је, јер је призивни суд на основу чињеничког стања исцрпно утврђеног од првостепеног суда правилно нашао, да за искључење из наслеђа према пропису § 480 ГЗ под т. в.) потребно је да је то лице извршило више крађа, харања и друга злочинства, а како је у конкретном случају за тужиоца утврђено да је само једаред био осуђиван, јер истрага вођена противу њега за дело крађе из црквене касе самим тим што није вођен даљи поступак противу њега, не може се сматрати као поновљено дело крађе, те је призивни суд правилно нашао, да нема места искључењу из зак. дела наслеђа тужиоца. Исто тако правилно је призивни суд нашао да нема места примени § 480 т. г. ГЗ по коме се за искључење из наслеђа тражи, да се дотично лице блудном и раскалашном животу одало и опоменуто није хтело одустати од тога, — што све чињеничким стањем у овом спору није утврђено“.

(Пресуде Касац. суда у Београду, Рев. 1052 од 22-IX-1938).

Јован Д. Смиљанић.

КУЋЕВЛАСНИК НЕ ОДГОВАРА АКО СЕ СТАНАР ПОВРЕДИ. ЗАТО ШТО ДВОРИШТЕ НИЈЕ ОСВЕТЉЕНО

Тужилца као станар код туженика, пошла је из свога стана да захвати воду са чесме у дворишту, па кад је стала на поклопац од водоводног шахта, овај се изврнуо и она пала у шахт и тако повредила десну ногу, па је тужила туженика и то првог као сопственика зграде, а другог као настојника и тражила да јој накнаде штету. — Туженик Данило, као сопственик куће навео је да до њега нема кривице, јер има настојника куће, уредно оспособљеног за тај посао од власти и зато не може одговарати за ову штету. Туженик Иван, као настојник куће изјавио је да има уредну дозволу за настојника куће, да шахт није био отворен, те да до њега нема кривице.

За овим је суд осудио оба туженика да солидарно плате тужилци суму од 15.500 дин. на име лечења и нерада за то време. Први суд је нашао да се кривица настојника зграде састоји у томе што је он радећи тога дана у водоводном шахту, по завршеном послу пропустио да поклопац од истога добро углави, чиме је створио могућности да неко од кирадџија, у овом случају

тужиља, на исти станае, упадне у шахт и повреди се. — Одговорност туженика Данила, као сопственика куће, састоји се у томе што је пропустио да проведе осветљење у двориште, те је оне вечери услед немања осветљења да осветли чесму и приступ њој и створена могућност и опасност да неко од кирарија падне и повреди се.

Призивни суд је потврдио пресуду првог суда, давши поред осталог следеће образложење: „Заступник тужених побија у целости означену пресуду окружног суда и у својим наводима под 1 и 2 истиче да сопственик куће тужени Данило, који живи стално у Битољу, не може сносити одговорност за повреду тужиље приликом узимања воде са дворишне чесме после 9 часова увече месеца марта, кад се светло по двориштима гаси. Повреду тужиље приписује случају за који није нико одговоран — § 808 ГЗ. Сматра да отпада свака обавеза сопственика да пали светло у дворишту, када је оно месечином довољно осветљено, а тужиља признаје да је била тога вечера месечина и да је она видела поклопац, али је мислила да је био затворен. — Ови наводи су неосновани, јер скуп чињеница да заиста није била намештена инсталација за осветљење чине одговорним и туженог Данила. Он је требало да омогући станарима несметано узимање воде и ноћу, а што би било могућно да могу упалити осветљење када желе да иду на чесму, као што је то обичај код степеншта у зградама, а ово са разлога што станари уопште нису имали чесму у стану. — С обзиром на ово без утицаја је несагласност казивања тужиле да је критичне вечери била месечина и исказа сведока Ков. да је била помрчина, јер и светлост месеца није толико јака, да је тужиља могла видети да поклопац на шахту није био углављен. У толико пре што нормално, редовно треба да може да се станае на поклопац ради узимања воде.”

Међутим Касац. суд није се сложио са овим правним схватањем спорне ствари, па је уваживши ревизију туженика Данила, преиначио делимично пресуду призивног суда и тужилу одбио од тужбеног захтева према туженику Данилу, као сопственику зграде, а са ових разлога: „Касац. суд налази да је пресуда призивног суда донета на погрешној правној оцени ове ствари — тач. 4 § 597 ГРПП. Погрешно је призивни суд нашао да је за накнаду ове штете обавезан и туженик Данило, јер као сопственик зграде није омогућио својим станарима несметано узимање воде и ноћу, пошто није увео инсталацију за осветљавање дворишта. Међутим Касац. суд налази да туженик Данило непостављањем овакве инсталације није повредио никакву дужност, на коју би по закону био обавезан, па нема ни његове одговорности за наступелу штету, јер је иста наступила без икакве његове кривице — § 801 ГЗ.”

(Касациони суд у Београду, Рев. — 502/39 од 4-Х-1939).

*

Одговорност за накнаду штете у нашем ГЗ заснована је на принципу кривице — §§ 800 и 801 ГЗ. Без кривице нема ни одговорности, па не може доћи ни до накнаде. Проузроковач штете треба да је крив у субјективном смислу, па ће бити одговоран за накнаду штете. Не може проузроковач бити одговоран само зато што је он сопственик ствари из које вуче велике користи, док је оштећени можда економски много слабији, јер код питања кривице не одлучују ови економски моменти, који су изазвани свакако осећањем правичности (до чега је дошло правосуђе у другим земљама где се одговорност такође заснива на принципу кривице), већ у таквом случају треба испитати да ли је проузроковач крив за насталу штету.

У овом случају који је расправљен пред судом питање кривице сопственика поставило се на један интересантан начин, односно у једном облику који није обичан, свакодневан. Наиме, одговорност кућевласника (остављамо на страну одговорност настојника куће, која овде несумњиво постоји и није од особитог интереса) заснива се од стране оштећеног на једној нерадњи, односно пропуштању извесне радње, која је требала да се састоји у томе што би кућевласник био дужан да осветли двориште у коме се налазила чесма, са које су станари у његовој кући узимали свакодневну воду пошто ова није била спроведена по појединим становима. Јер, као што се види из чињеница утврђених у овом спору, до штете можда не би дошло да је двориште било осветљено, односно бар чесма до које се налазио шахт у који је тужиља упала.

Питање код оцене кривице јесте у овом случају у томе да се утврди да ли је постојала обавеза кућевласника да двориште осветли, па да би пропуштање ове обавезне радње значило кривицу. Први суд је прихватио тезу тужбе, али јој није скоро дао никакво образложење. Правно питање које се овде поставља јесте у томе да ли је обавеза осветљавања дворишта била такве правне природе да би њено пропуштање могло конституисати кривицу у смислу § 801 ГЗ. Касац. суд налази да та обавеза не постоји јер она није прописана никаквим законским или сличним прописом. По нашем схватању ово гледиште Касац. суда не одговара схватању кривице у приватно правном смислу. Да би постојала кривица у смислу одредаба ГЗ, кад је у питању пропуштање какве радње није потребно да постоји пропуштање какве законом предвиђене позитивне радње. Довољно ће бити ако неко пропусти да предузме какву радњу коју би иначе требао да предузме по обичају, тј. као сваки добар домаћин. Јер људи, живећи у заједници имају извесних, неписаних али одређених обавеза кад поступају један према другом. То могу бити каткад каква правила из обичног живота, каткад из живота људи једне одређене професије, занимања. Сваки појединац има право да очекује од свог ближњег да у одређеној ситуацији поступа према њему на начин који је уобичајен у животу, тј. да поступа као добар домаћин. Свако отступање од тог уобичајеног начина, ако другоме проузрокује штету, претставља извесну грешку, која се може сматрати кривицом у смислу § 801 ГЗ. Истина је да се у оваквом случају поставља питање да ли је то заиста кривица, тј. не испитује се да ли код проузроковача постоји злонамерно поступање и небрежење (нехат) та два облика кривице, већ се његово поступање испитује апстрактно сравњујући га примером доброг домаћина.

Примењено на случај који је решаван у овом спору може се узети да пропуштање од стране кућевласника да осветли двориште у коме је била чесма претставља кривицу у приватно-правном смислу, јер кућевласник није поступио онако као што треба да поступи добар домаћин. Наиме, пошто је та чесма била једина могућност за станаре у његовој кући да се снабдевају водом, то је кућевласник био дужан да им омогући то снабдевање без икаквих опасности као сваки добар домаћин. Пропуштање те дужности може, дакле, претстављати кривицу, истина само њен најблажи облик, али зато није потребно да је та дужност предвиђена и кућевласнику наложена каквим позитивним прописом, како то Касац. суд узима. Јер не може се узети као претпоставка да се станари само дању снабдевају водом, већ то може бити и ноћу те је неправилно захтевати од станара да они траже ноћу по мрак у чесму и да се при томе излажу могућности да претрпе какву штету, већ напротив може се узети да постоји дужност кућевласника да предузме извесне радње како би обезбедио снабдевање водом својих станара тј. осветљењем дворишта или чесме.

Приказујући овај пример хтели смо да укажемо на то да непредузимање извесних мера предострожности, иако те мере нису прописане ни законом ни од стране управних власти, може претстављати кривицу у смислу § 801 ГЗ која повлачи и одговорност за накнаду штете. Опсег тих мера, кад нису прописане позитивним одредбама, одређује обичај, те увек треба испитивати да ли је поступљено онако као што се тражи од једног доброг домаћина.

Иван Д. Петковић

У СЛУЧАЈУ ПРЕВРЕМЕНОГ ИСЕЉЕЊА ЗАКУПАЦ ЈЕ ОБАВЕЗАН НА ПЛАЋАЊЕ ЗАКУПНЕ ЦЕНЕ СВЕ ДО ИСТЕКА УГОВОРЕНОГ РОКА, А ОД ВОЉЕ ЗАКУПОДАВЦА ЗАВИСИ ДА ЛИ ЋЕ ЗАКУПНО ДОБРО ЗА ТО ВРЕМЕ ИЗДАТИ ДРУГОМ ЛИЦУ ИЛИ НЕ

Тужбом је претстављено Среском суду за град Београд од стране тужиоца Н. следеће: да је туженик у кући тужиоца држао под закуп један стан уз месечну цену од 1600.— дин. и тај стан према уговору странак могао се отказати најраније на месец дана пред 1 новембар 1936. — Туженик је у жељи да овај уговор раније раскине отказао стан тужиоцу у месецу априлу 1936 али је суд својом пресудом овај отказ ставио ван снаге, но туженик је још пре донете пресуде напустио закупно добро плативши тужиоцу кирију само

за месец април 1936. Како је тужиоцу на тај начин остала неплаћена кирија за време од 1 априла до 1 новембра 1936, то је тражио да суд донесе пресуду којом ће туженика осудити на плаћање дужне суме у износу од 9600.— дин.

Туженик је побијао тужбене наводе излагајући пред судом, да се он сходно усменом уговору између странака могао иселити пре 1 новембра 1936, а затим и да ничим није утврђено да је стан за горње време био празан. Најзад је навео и то, да су више закупаца хтели да закупе овај стан по исту цену а да — тужилац није пристао да им изда стан, услед чега само он може сносити ту штету а не туженик.

По изведеним доказима средски суд је на дан 19 новембра 1937 донео пресуду П-5331/37 којом је туженика осудио на плаћање утужене суме: „С обзиром на уговор о закупу од 1 септембра 1935, на пресуду овог суда П-2505/1936 од 30 априла 1936, као и с обзиром на неспорно казивање странака утврђено је да је туженик био закупач стана у кући тужиоца уз месечну кирију од 1600 дин., који је стан туженик напустио концем априла 1936. Како према уговору од 1 септембра 1935 тужени је био властан да откаже стан пред 1 новембар 1936, услед чега је извршном пресудом овог суда П-2505/36 од 30 априла 1936 и укинут отказ који је тужени учинио под Р-2291/36 тужиоцу, — то туженик није имао право раскинути закупни однос све до 1 новембра 1936 као најближег рока у коме је туженик сходно закупном уговору могао извршити отказ закупног добра. С обзиром на то туженик је у смислу § 687 ГЗ у вези § 593 истог закона дужан платити кирију све до тог рока, без обзира на то да ли је туженик закупно добро употребљавао или не, јер та употреба претставља у смислу § 684 ГЗ право туженика, а од њега зависи да ли ће то право употребити или не — § 22 ГЗ. Према томе за обавезу туженика за плаћање утужене суме равнодушно је то, да ли је закупно добро за утужено време употребљавао или не, будући да је он у сваком случају дужан да испуни своју уговорну обавезу, која је у овом случају плаћање закупне цене за оно време док је уговор трајао. Суд налази да је навод туженика да је он имао право да тужиоцу откаже по усменом уговору и пре 1 новембра 1936 неумесан, јер се противно утврђује уговором од 1 новембра 1935. Навод пак туженика да је тај уговор имао своју важност само за 1935 неумесан је са разлога што је противно утврђено извршном пресудом овог суда П-2505/36. Но баш када би се узело да је тај уговор важио само за 1935, ипак би и то било без утицаја на право туженика на отказ. Наиме ако се баш узме да је такав уговор важио само за 1935— онда је по сили § 664 тај уговор у целости пређутно обновљен ако се од стране туженика није тражио раскид таквог уговора. Како пак туженик сам изјављује да није тражио такав раскид, то је самим тим по сили закона горњи уговор пређутно продужен и надаље заједно са овим наведеним условима па међу њима и услови из уговора о обостраном отказу само на месец дана пред 1 новембар. — Без утицаја је навод туженика да је тужилац могао и раније да изда закупно добро а да он то није хтео, што тужилац по нахођењу суда није ни био дужан ако то није хтео да издаје закупно добро. Таква његова обавеза не намеће му се по закону с обзиром да је он сходно уговору са тужеником, овом издао стан до најкраћег рока 1 новембра 1936, те је за њега било без важности да тај стан изда или не изда. Ово тим више, што тужилац као власник није дужан да изда стан сваком лицу које му се појави, нити га ма ко може присиљавати да прави уговор с једним лицем кога он не жели као уговорача.“

Окружни суд није уважио позив туженика већ је пресудом Пл. 177/37 од 7 јуна 1938 потврдио првостепену пресуду: „Побијана пресуда је правилна и на закону основана, позивни су разлози неумесни и неосновани и то: позивни разлог да је Средски суд спречио да се ствар исцрпно претресе и темељно оцени тиме, што није дозволио саслушање сведока Ц, из чијег би се исказа утврдило да је у уговору омашком пропуштено да се означи и година отказа поред месеца, као и то што је заступнику туженика приликом саслушања туженика као странке ускраћено право да постави питање које се односило на отказни рок, — неумесни су и неосновани јер се уговор о закупу од 1 септембра 1935 има сматрати у целости обновљен заједно са условима у њему предвиђеним, па и са обостраним отказним роком, пошто туженик у смислу § 664 ГРПП није тражио раскид истог, — то је по нахођењу позивног

суда срески суд правилно поступио када је у смислу § 371 ГРПП одбио као непотребно саслушање горњег сведока. Како је суд преслушање странака одредио ради утврђивања околности: за које је време стан остао празан и са којих разлога, и како је правилно утврдио да туженик није властан да чини отказ пре 1 новембра, то је неумесно и противљење заступника туженика изјављено поводом саслушања туженика као странке о отказном року, пошто би то с обзиром на изведене доказе по нахођењу привног суда било непотребно, те је и привизни навод да је првостепени суд овим спречио да се спорна ствар исцрпно претресе и темељно оцени неоснован. — Исто тако по нахођењу привног суда правилно је становиште првог суда да тужилац није био дужан да, по исељењу туженика тражи новог закупца, јер закуподавац није дужан да закупно добро изда неком са ким не жели да буде у закупном односу. Па како је туженик неблаговременим исељењем из закупног добра тужиоцевог овом проузроковао штету, то је дужан исту надокнадити, услед чега је привизни суд на основу § 591 и 595 ГРПП донео одлуку као у диспозитиву." Ову је пресуду потврдио и Касациони суд пресудом Рев. 174/39 од 14 септембра 1939: Навод ревизије да недостатак поступка првог и привног суда стоји у томе, што је суд одбио предлог тужене страна о саслушању сведока Ц., који би утврдио да су странке при закључењу уговора предвиделе право отказа само за први новембар 1935 и што заступнику туженика није дозвољено да приликом саслушања као странке овом поставља питања, која су се односила на отказни рок, — неоснован је, јер питање о правилности отказа расправљено правоснажном пресудом Среског суда за град Београд П-2505 од 30 априла 1936 којом је стављен ван снаге отказ учињен од туженика тужиоцу, те се стога суд у овом спору није ни могао више упуштати у оцену питања о отказу, па зато ни извођење поменутог доказа није било потребно, нити стоји изнети ревизиски разлог из тач. 2 § 597 ГРПП. — Неоснован је и навод ревизије о погрешној правној оцени привног суда, јер је с обзиром на утврђену чињеницу, да туженик према уговору није имао право да раскине уговор о закупу пре 1 новембра 1936 привизни суд дао правилну правну оцену о спорној ствари, осуђујући туженика да до тога дана плати закупну цену. Кољности што туженик није употребљавао закупно добро, и што тужилац после исељења туженика није ставио цедуљу за издавање закупног добра, без утицаја су, што је од воље туженика зависило да ли ће закупно добро до истека рока користити или не, а чињеничким стањем је утврђено да тужилац до истека закупног рока није издао спорни стан другом лицу. Исто тако без вредности је за пресуђење спорне ствари питање, да ли је тужилац као сопственик закупног добра могао издати исто другом лицу или не, јер је од његове воље зависило, да ли ће закупно добро издати другом лицу или не, а ниједним законским прописом му то није стављено у дужност."

П. Д. Вучковић

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

У БРИЗИ ЗА СЕЉАЧКИ ЈУГОИСТОК ЕВРОПЕ

— Поводом некојих публикација о овом проблему —

Dr. Ernst Wagemann, *Das neue Balkan*, Hamburg 1939, стр. 144.
Doreen Warriner, *Economics of Peasant Farming*, London 1939, стр. 208.
Richard Busch-Zantner, *Albanien — neues Land im Imperium*, Leipzig 1939, стр. 217.

Интерес за европски југоисток, за сељачке земље које леже између европског запада и Совјетске Уније постигао је у наше време свој врхунац. За те земље и за тај простор отпочео је нови европски рат, прошле године. Свет живи у нервозном очекивању да ће се тај рат проширити у овој години и да ће баш сељачке земље бити поприште ратовања. Показало се у светском рату 1914—1918 да се на терену сељачких народа могу брже доносити одлуке, ма и привремене. Показало се то и у случају са ратом у Пољској, који је био одлучен већ првих дана ратовања и завршен у месец дана. Велике инду-

стријске земље третирају мале сељачке земље као предмет свога интереса и настоје да им оне послуже као средство за њихове циљеве.

На другој страни, опет, постоји многобројна свезаност сељачких земаља за индустријске земље. Индустријске земље су њихови главни потрошачи, од њих добијају машине, полупрерађевине, чак и сировине за своју почетну индустрију, од њих су добијале и новчане капитале и зајмове. Економска несамосталност сељачких земаља је често узрок слабије политичке самосталности. Несложне између себе, не претерано сложне изнутра, оне не раде много, ни у својој привреди, ни у својој политици на дуги рок, него једно и друго жртвују потребама дана. Довољна је само једна велика грешка у пресудном тренутку, па да она постане кобна за њихову егзистенцију.

Економски интерес индустријских земаља за земље са аграрном структуром на југоистоку Европе показује се на два начина: у претходним преговорима и споразумима и у привредној литератури. Први начин интересовања је кабинетски и дипломатски и измиче се контроли јавности. Нова техника трговинске размене, која се практикује у нашем делу Европе, и која се састоји у одређивању контингента робе и у споразуму о начину обрачунавања, учинила је и од трговинских преговора и трговинских споразума тајну дипломатију. Ови споразуми не износе се пред законодавно тело, или се износе накнадно, и не објављују се. Према томе они су тајни, бар за ширу јавност. Други начин интересовања је у публикацијама научних радника економиста. Ове публикације се множе, што је врло интересантније много се и читају. Тако је на пр. књига Волтера Хофмана (аутора познатог дела о југоисточној Европи) „Чуновски простор судбина народа“ доживела у кратко време два издања, ма да је потпуно дескриптивне природе. Много више улазе у економске проблеме европског југоистока берлински професор Ернст Вагеман и лондонски доцент Дорин Воринер.

1. Вагеман је професор универзитета у Берлину и претседник тамошњег Института за истраживање коњунктуре. Као писац он популаризује богат статистички материјал који се прикупља у берлинском институту и његова гледања трпе од извесног шаблонизирања. Ако покушају економисти сељачких земаља гледати на проблеме сопствених земаља његовим очима, онда ће то гледање бити или једнострано, или криво, или потпуно бесплодно. У току прошле године он је пропутовао балканске земље, разговарао са многим привредним стручњацима тих земаља, и, као резултат тих разговора, материјала који му је стајао на расположењу и стечених утисака, долази ова његова популарна књига „Нови Балкан“.

Основно гледиште Вагеманово изражено је у предговору: „Чудновато је, каже В., да се у непосредном суседству високо индустријализованих држава Европе, налазе економске области, које су делимично на степену производње и потрошње, какав иначе можемо да нађемо само у далекој Азији, или у далеком пределу Лужне Америке. Удаљеност између Средње Европе и Балкана у улагању рада и капитала као и у животном стандарду становништва је заиста необично велика. Зар да се не мисли, да је то један водопад који ће у блиској будућности испунити Балкан бујним животом средњоевропског и западноевропског животног простора?“ Писац даље изражава наду, да је он својом књижицом доказао, „да овај по изгледу пренасељени предео пружа животни простор још за много милиона људи“.

После погледа кроз тамне наочаре на примитивност и заосталост балканске привреде, В. је брзо натакао светле, да би видео како ће бујан живот настати на Балкану кад средњоевропски водопад донесе овамо своја оплођујућа средства: Балканци ће моћи тада лакше да прехране себе, нове милионе својих потомака и нове придошлице, који ће донети чаробне лекове балканским болестима.

В. на првом месту износи, да се на Балкану може много учинити побољшањем производне технике. „Од двополног или трополног система који још влада моћи ће се често прећи на уређени плодород и то ће већ јако повећати приносе“ (стр. 74). Нове културе, које се у Европи траже, моћи ће да се производе за извоз. „Гвоздени плуг учиниће чуда“ (стр. 76). „Вода ће велика подручја претворити у рај“ (стр. 76). И даље: „Ако би се производна техника у пољопривреди на југоистоку довела до степена средњоевропске или западноевропске, земљиште би могло да даје два и три пута више хране

за људе и стоку него сада" (стр. 77). У низу набрајања таквих општих места и спекулација наводи В. и једну конкретну калкулацију фон Дер Декена, наиме, да би тек онда, кад би аграрне земље европскога југоистока повећале свој принос од ха за 50%, оне могле да покрију потребе увоза Немачке. Ово повећање може да се постигне за 25 година (тврди В., стр. 79); ако се буде рационално газдovalo и ако се примени систем напатања. Рачун врло једноставан, али постоји у њему онај „ако“ и још нешто друго: за 25 година повећаће се становништво свих ових земаља, — ако међутим не буде покошено ратом, — за 25%, а нешто ће се повећати и потребе тога становништва, и рачун В. и опет се неће слагати.

Али колико је оптимист у изношењу онога што би се у сељачким земљама Балкана могло да постигне унапређивањем пољопривреде, В. не показује пут, како да се то уради. Да би повећала само производњу пшенице са 11 квинтала од ха на 13,3 квинтала од ха, тј. за свега 2,3 квинтала од ха или за 20, 9% (рачунајући годишњи просек од почетка „битке за жито“) Италији је требало скоро десет година и много стотина милиона инвестиција, — а при томе вештачко одржавање високих цена пшенице у земљи или конкретно: поскупљавање хлеба за потрошаче, тако да се намеће закључак, да је много једноставније говорити и писати о чудесима („*gevallig Erträge in die Höhe treiben*“, „*Wunder wirken*“), него остваривати чудеса у пољопривреди сељачких земаља. Наводњавање, вештачка ђубрења, нове културе, — све је то потребно и све се то ради, али очекивати велике резултате од тога може се само на дуги рок и свакојако упоредо са побољшањем структуралних односа у пољопривреди у које В. не улази.

В. додирује једно средство које се може на Балкану више искористити, то је тзв. експанзија кредита, аналогно немачком кредитирању, — али то питање само додирује, са напоменом да је за то потребан активан платни биланс, контрола владе над привредом, — а могао је додати још и јака влада и влада која зна шта хоће у привреди да постигне.

Писац упозорава са правом на огроман значај немачког тржишта за извоз балканских земаља и немачких машина, делимично и немачког рада за унапређивање привреде ових земаља. То су неспорне чињенице и неспорна је међународна привредна ситуација Балкана. Спорно је само да ли може сарадња балканских земаља са немачком привредом ићи оним путем, који је предвидео немачко-румунски уговор од 23 марта 1939 према коме би економском политиком Румуније имали да рукују заједнички немачко-румунски координациони одбори, како то мисли В. Такав поступак значи одрицање сопствене нацији способности да управља својом економском политиком. В. доказује неискреност британско-француске економске протуофанзиве на Балкану (пре почетка рата 1939) која тежи за тиме, да од балканских земаља учини „политичке трабанте западних сила“ (стр. 124), и кад би мислио при томе да балканске земље не смеју да буду ничији „трабанти“, — морали бисмо да му одамо признање.

Иначе пише В. о балканским земљама скоро са неком топлином, признаје балканским народима гостољубивост, износи како се сељаци у главном добро хране, што даје народима физичку снагу и отпорност, има разумевања за условљеност привредних облика и у целини на говори von oben herab. Иначе није много конкретан ни прецизан. Не означаје где треба да почиње Балкан, хоће да искључи из Балкана стару културну Далмацију, а не искључује богату и економски напредну Војводину и Славонију.

Неки крајеви, где очекује, да ће немачки водопад (он каже Gefälle, што је неодређено и може да значи водопад, спад, косину, нагиб) учинити (теснија немачко-балканска привредна заједница) у 25 година „чуда“ и „рај“ били су под немачком управом и два пута по 25 година, неки и више, па се чуда нису десила. У неким крајевима је у школству и путевима балканска управа учинила у 20 година више него немачка у сто година.

Књижница професора Вагемана је више козерија и репортажа него озбиљно улажење у привредну проблематику појединих балканских земаља. Он у ствари и не третира земље једну по једну, него износи општа запажања о свима, наводећи сад извесне моменте једне, сад друге земље.

2. Са много више претензија и примене научне апаратуре је писана књига Мис Дорин Воринер, доцента за економску историју у Лондону: Еко-

номија сељачког газдовања, која захвата још шире подручје, наиме поред балканских земаља још и Мађарску, Чехословачку и Пољску, прави екскурзије и у сељачку пољопривреду осталих земаља а једну главу посвећује и руској пољопривреди. У многоме је госпођица Воринер упала у многе грешке сумарног приказивања као и Вагеман, захватајући одвише широка подручја и сувише разноврсне проблеме.

Мис Воринер је много већи песимист него Вагеман у погледу економске способности и развоја привреде у сељачким земљама. Док Вагеман наводи како су дарезљиви сељаци на његовом путу по Балкану више пута клали, њему у част, јагње или прасе, и сматра да се ови сељаци хране здраво и добро, мис Воринер налази, да је седам милиона сељака у Пољској и 5 милиона сељака у Југославији на ивици изгладњења и да тим сељацима економског спаса нема. При томе налази у Маџарској само један милион људи, који су сувишни у пољопривреди и који претстављају аграрни пролетаријат. До тога резултата долази упоређењем односа између пољопривредне површине (или само оранице) и пољопривредног становништва. Да је поступила другим методом и да је извршила анализу поседовних односа у пољопривреди и пољопривредног становништва сигурно би дошла до закључка да у Мађарској има више аграрног пролетаријата него у Југославији.

Свој претерано песимистички суд доноси мис В. на основу тога, што наилази у сељачким земљама на аграрну хиперпопулацију, услед чега постају сељачка газдинства мала, чист принос се на њима не може формирати, стандард живота је низак, побољшања су тешко изводљива. У суштини има она право, сви ти проблеми заиста постоје и намеће се потреба њихова решавања.

Која су то решења. Мис В. наводи их неколико. Једно је немачко решење, тј. оно које препоручује Вагеман, које се делимично остварује, у већој размени добара између сељачких земаља и Немачке. Мис В. наводи негативне стране тога система: Немачка не плаћа продукте сељачких земаља у новцу него у својим продуктима. Клириншки обрачуни имају за последицу да се гомилају потраживања сељачких земаља у Немачкој, која оне не могу да искористићују. Тако долази до немачке економске контроле над овим земљама.

Мис В. признаје многе економске користи које могу да настану сељачким земљама од економске сарадње са Немачком. Али ипак на тај начин се питање аграрне хиперпопулације сељачких земаља не може решити. Немачка може да запосли извесан број сезонских пољопривредних радника, али у индустрији не може да прими знатнији број радника из ових земаља.

Друго решење је руско. То је индустријализација, пребацивање великог броја људи из аграра у индустрију, индустријализација на бази државних предузећа и у аграру колективизација. За велику индустријализацију недостаје аграрним земљама оно богатство сировина, са којим располаже Русија. Колективизација се, по суду мис В. може извести у пољопривреди, али сељачке земље треба да науче од руских грешака. Прво, не смеју да изврше колективизацију сточарства, и затим, у колективизацији обраде земљишта треба унапред дати сељацима неку гаранцију на удео у жетвеном приносу.

Али ни то решење није потпуно: од три излаза: масовна индустријализација или масовно гладовање или масовно исељавање, требаће сељачке земље да изабере један, и Мис В. заговара овај последњи: масовно исељавање у прекоокеанске земље, које нису довољно насељене.

Али то решење не зависи од сељачких земаља. А кад би се и остварила могућност масовног исељавања, сељачке земље сигурно не би бирале само тај пут, него ће бирати и касније, као и до сада; од свега помало.

Књига Мис Воринер, иако у њој Југославија пролази рђаво, — не само у закључцима, него и малом простору, који јој је посвећен, — заслужује пажњу и ми ћемо се на њу још вратити.

3. Проблем Албаније додирнуо је Вагеман сасвим мало: рекао је да су талијани после рата у Албанији скоро све, што је допринело побољшању привреде и живота становништва. Књига Буш-Зентнера је претежно историска, наглашава геополитички значај Албаније за Италију, и по њој се може закључити да је Немачка оставила Албанију као неоспорно подручје талијанских интереса иако границе интересних сфера између сила осовине на Балкану и у Подунављу иначе по свој прилици и нису а вероватно и не могу бити повучене. Из економског прегледа у књизи види се доминантан положај Ита-

лије у албанској спољној трговини и ако је увоз из Италије у Албанију покривао тенденцију опадања. Италија је и пре окупације и анексије имала у својим рукама и у својој режији мелиорационе радове, грађење лука и путева, риболов, саобраћај, станице за унапређивање пољопривреде. Од великог значаја за Италију постаје албанско дрво и нарочито петролеј. За довођење петролеја од Кукове до Валоне створила је Италија подземне водове — цеви у дужини од 73 км., и уређаје у Валони и Гарију са капацитетом од 300.000 тона годишње, према чему се рачуна да ће максимални годишњи капацитет Албаније у производњи петролеја износити толико, што би значило свега 10% талијанске потрошње (10 милиона тона).

Мијо Мирковић

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Radomir D. Loukitch, Docteur en Droit, LA FORCE OBLIGATOIRE DE LA NORME JURIDIQUE ET LE PROBLÈME D'UN DROIT OBJECTIF, Librairie du Recueil Sirey, 1939, стр. 257, 8°.

Г. Лукић у својој тези расправља један од најтежих и, у једном правцу, централни проблем о праву као вредности или објективном праву. У решавању овога питања он је изабрао најсигурнији пут. Држећи се чињеница, искуством доказаних, он се труди да нађе места и оном што је идеално у праву.

Он није задовољан позитивизмом из јоног разлога, који се нормално наводи од стране идеалиста: на име, да се из чињеница као таквих не може извући идеал и из нужности слобода. Овај аргумент г. Л. примењује на теоријама Дигна, Села и других врло оштроумно, указујући стално на то како су њихова позитивистичка, социолошка или социолошко-биолошка објашњења недоговорна када је реч о вредностима, међутим по нужности теже да допру до њих и потврде их због чега изгледају колебаљиве или противречне. На крају крајева, у својој анализи он открива да је индивидуа прави носилац вредности. Незадовољан позитивизмом који хоће да све извуче из друштва, он није задовољан ни теоријама природног права, ни теоријама о објективности (објективном карактеру) вредности. Све ове теорије, ако не траже основа у некој метафизички и апсолутној стварности, траже га у некој вишој свести. Међутим вредност је вредност, ако је дата у реалној и конкретной свести људској и призната од ње или усвојена од ње, мада подлежи једном психичком процесу. И тако г. Л., одбацујући и Келсенов дуализам, по којем су стварност и вредност оштро одвојени, долази до једног синтетичког гледишта. По томе гледишту вредности су друштвене; али, ако је по томе група она средина, у којој оне живе и делују, индивидуа је та, која има да се слободно определи да прими једну вредност.

На овој основи г. Л. приступа да реши питање о објективном праву. По њему погрешне су монистичке теорије, које признају само позитивно право. У духу синтезе је разликовати позитивно право и објективно. Социолошко гледиште већ садржи у себи идеју о јединственим погледима или претставазма моралним у друштву или о правној свести раширеној у маси. Ово без обзира што он то није сретно формулисао. Што се пак тиче природноправних и позитивистичких теорија, оне претпостављају јединствена гледишта код људи, и, како вели г. Л., једини критериум о постојању природног права или објективних вредности јесте да су стварно примљене од свију. Ово објективно право, које се дакле састоји у истоветним моралним претставама, ефикасно је. Водећи рачуна о друштвеној стварности, г. Л. указује, специјално, на улогу елите. Онокако се схвата, ова елита није никако у смислу нових теорија о вођама. Елита остаје израз јавног мњења (и, разуме се, интереса), али је свеснија и утицајнија од других чланова.

Мора се одати г. Л. признање да су његове анализе много пута врло продиране и да са пуном сигурношћу дискутира о многим филозофскоправним теоријама, у првом реду француским. И ако је пошао путем, којим и писац ових редака иде, (путем којим иду још некоји инострани писци у задње време), г. Л. уноси својих личних акцената у главној формули и много своје аргументације, бар у њеном конкретном облику и повезивању. Он је сагледао проблем и многе моменте у њему са једном упадљивом јасноћом.

Проблем који г. Л. расправља има низ претпоставки, од којих зависи правилност решења овог фундаменталног питања о објективном праву. Ми ћемо се овде задовољити да истакнемо само две ствари. Г. Л. проблем посматра

у светлости односа нужности (каузалности) и слободe, друштва и индивидуе. За његово схватање о слободи, врло је карактеристично не толико што наглашава активност човека, колико што верује да, докле вредност као таква подлежи законима психичког живота, садржина њихова јој није потчињена (тј. човек слободно бира садржину). Карактеристичан је такође и његов агностицизам у погледу крајњег порекла вредности, јер он оставља отворено могућност и трансцендентност објашњења њиховог. Одвајање вредности као такве од садржине у горњем смислу не изгледа нам могуће. И, у осталом, држећи се искуства знамо да је и садржина вредности зависна друштвено и историски. Његов агностицизам пак не значи ли у ствари колебање између позитивистичког (или, тачније, емпириског) и идеалистичког (или, тачније, метафизичког) објашњења вредности. Уопште како довести у склад духовно са социјалним, слободно са нужним? Није ли онда сретно решење оних филозофија који, као Бутру и Бергзон, дају један нов појам слободe између детерминизма и индетерминизма у њиховим класичним облицима? Основ за истоветност вредности код чланова друштва г. Л. налази у идентичности духа људског и у идентичности услова, нарочито кад живе у једном истом друштву. У ствари идентичност која служи као основ вредности није чисто психичка, већ је социјалнопсихичка, што значи да из ње не можемо избацити социјално. У једном конкретном друштву и не може бити друкчије; човек међутим и живи само у конкретном друштву. За то није ли боље и сигурније поћи од човека као социјалног бића, обдареног социјалном свешћу? У том случају објашњење јединствености свести налази објашњења и у потребама друштвеног живота и у дисциплини друштвеној, која се између осталог изражава у солидарности и друштвеној свести. Овако како он поставља ствар солидарност би се заснивала само на идентичности природе, и она носи унапред неко индивидуалистичко обележје.

Његово објективно право је схваћено као ефикасно, због чега он и истражује друштвене услове који ће загарантовати да оно то и буде. Ту се не могу поставити неке схеме, и ту може бити меродавно само доследно извођено социјолошко испитивање. Схватајући објективно право као ефикасно, и још као један од услова да објективно право брани и заштићује једна довољно јака група, тешко је повући разлику између позитивног и објективног права. Како је био принуђен да призна да људи примају вредности [дакле и правне системе] индиректно тиме што признају извесне ауторитете, број случајева када човек не може примити један поредак веома се смањује, управо по њему то су само крајњи случајеви. То је врло добро и утешно, али не треба заборавити да у свету вредности код људи какви су играју улогу и ирационални моменти, и људи ће један свој идеал каткад ставити изнад свих ауторитета.

Наша критичка анализа имала је за циљ да укаже да ова врста проблема захтева вешто обнављање умних напора, индивидуално и колективно. Ми верујемо да ово одлично дело г. Л. претставља почетак једног плодног научног рада.

Б. Тасић

Ismail Hihat Erim, LE POSITIVISME JURIDIQUE ET LE DROIT INTERNATIONAL, Paris, 1939, p. 315.

Супротстављању егоизма алтруизму, појединачних интереса општим одговара, у оквиру међународног права, по мишљењу г. Erim-а супротстављање националног шовинизма међународној солидарности. Те две чињенице условљавају, а и нужно диктирају, само постојање и садржину међународног права. Но оне увек не координирају. Шта више, оне се, у данашњем поретку, често и супротстављају. Отуда и разна становишта у погледу питања откуда потиче обавезност права, и посебно међународног права. А на ово питање давани су до сада врло различити одговори, који се по мишљењу аутора могу сви свести на две основне, и супротстављајуће се групе: школу природног права и правни позитивизам. Школа природног права верује у постојање апсолутне и универзалне правде, а у вези са тим и у један правни поредак, садржински каткада врло скучен, који постоји и важи независно од разних законодавних воља на земљи, па биле оне државнога или међудржавнога одн. међународног карактера. Насупрот томе, правни позитивизам негира постојање апсолутне правде, и посматрајући да је релативно све што

подлежи људском сазнању, види обавезност сваког права у некој вољи, дакле у факту да је оно израз нечије суверене воље. Отуда аутор сматра позитивизам и волонтаризам као два синонима појма. И то тако да у овом погледу не постоји разлика у погледу питања обавезности унутрашњег или међународног права: оба ова, тј. свако право, у смислу правног позитивизма, има исти извор: суверену вољу.

У првом делу своје књиге, г. Е. покушава да повуче разлику између филозофског, социолошког и правног позитивизма. При томе, он се не упушта у установљивање битних особина сваког од њих и карактеристика према супротним правцима, већ излаже мишљења неколико познатих ауторитета, сматрајући их ваљда и као карактеристична и као потпуна. Тако код филозофског позитивизма он излаже схватање Огиста Конта; код социолошког позитивизма мишљења Дигија, Бонара и Села; док код правног позитивизма даје и две његове опште карактеристике: одбацавање идеје природног права и недостатак мерила (суда) вредности. Овакво излагање не успева да нам пружи праву слику тако жељеног супротстављања ових позитивизама, нарочито зато што су мишљења изабраних писаца, иако значајна, недовољна за само савремено поимање, када се има у виду да су узети првенствено само иницијатори правца.

У другом делу аутор излаже разне изразе правног позитивизма, онако како се он показивао у току векова а у односу на међународно право. При томе он наглашава да је погрешно гледиште да је правни позитивизам творевина најновијег доба и реакција на идеју природног права заступана од публициста XVII и XVIII века. Позитивизам је постојао и у најстарије доба и управо у старом веку је имао више основа оправдања него данас одн. пре једног века када је тако „цветао“. У Кини, у Индији, код Јевреја, код Грка и Римљана (нарочито софисти), свуда срећемо заступнике овога правца: идеја о једнакости народа и држава није постојала, те је свако право било израз суверене воље изабране државе одн. нације. Чак и ондашње теорије природног права, полазиле су од сличног схватања, тако да није ни могло, тврди писац са својим учитељем Ле Фиром, бити речи о међународном праву. Хришћанство се јавља као реакција на овакво схватање, но оно је имало мало стварног утицаја у смислу промене оваквог схватања. Теорије средњег века имају позитивистички значај. Данте, Марсел из Падове, Гијом Докам, Џон Скот, Лутер и Калвин, сви су они претставници правног позитивизма у средњем веку, јер основ обавезности права виде у нечијој вољи: божанској, владалачкој, народној: Хобес, Спиноза, Гроциус, Гентилис, Рахел, Бинкерсхек, Вател, Мозел, Мартенс, а заједно са њима и Жан-Жак-Русо и Емануел Кант, то су претставници правног позитивизма у времену када је школа природног права била на највишем степену свога развика. Стање од почетка деветнаестог века до данас, аутор дели на више школа: немачка, француска, енглеска, аустриска, латино-американска, и италијанска. У оквиру сваке од ових школа, он набраја њене најглавније претставнике, излажући засебно мишљења свакога од њих (на пр. код немачке школе он наводи Хегела, Савиња, Јеринга, Јелинека, Трипела и националсоцијализам). Овакав начин излагања свакако није најбољи, јер се на тај начин не добија слика система и правца који су се јављали у оквиру правног позитивизма, а посебно на основу квалитета и врсности суверене воље која служи као основ обавезности права као императивног поретка. Овако ми имамо један низ скоро неповезаних слика, који у толико мање има вредности што су код сваког претставника често излагане и ствари које су опште познате, и то у врло упрошћеном и не довољно продубљеном облику.

Пошто је на овакав, рекло би се не много срећан начин изложио историски развој правног позитивизма, г. Еrim покушава да да (на само 20 страница од укупно 315) критику овога правца у праву. У тој критици он је врло једностран, и заснива је на априорном схватању о нужности постојања природног права. У томе погледу он прихвата у свему и некритички идеје свога професора Луј Ле Фира, тако да његов рад, управо његова вредност и тачност, зависе од вредности и тачности схватања самога Ле Фира. А овде се свакако не можемо упуштати у критику његових схватања која се, као што је познато, оснивају на теолошко правно-филозофском схватању општега добра.

D-r Kurt Heinze, VERBRECHEN UND STRAFE BEI FRIEDRICH NIETZSCHE. Versuch einer Deutung und Zusammenschau seiner Gedanken zum Strafrecht. Berlin 1939. Стр. XII + 220.

Дело немачког криминалисте Курта-а Хајнзе-а је посвећено анализи и оцени Ничеовог става према проблему злочина и казне. Ова је тема и пре занимала немачку књижевност. О томе су писали: Steffenheimer (Friedrich Nietzsche als Kriminalist. Z. f. die gesamte Strafrechtswissenschaft. Bd. 20), Kerler (Nietzsche und Vergeltungsidee. Ulm. 1910) и Specht (Nietzsches Anthropologie und Strafrecht. Monatsschrift für Kriminalbiologie. 1939 Н. 8). Поред тога у немачкој књижевности постоји низ покушаја да се одреди Ничеово схватање основних правних питања. Овамо спадају радови Düringer-a (Nietzsches Philosophie vom Standpunkte des modernen Rechts. Leipzig. 1906), Kohler-a (Nietzsche und die Rechtsphilosophie. Archiv für R. Phil. 1908), Abraham-a (F. Nietzsches Bedeutung für die Rechtswissenschaft der Gegenwart. Jur. Rundschau. 1908), Mess-a (Nietzsche als Gesetzgeber, 1930) и др. Као што је познато, Ниче је често пута покретао питање о злочину и казни. Мисли и расуђивање о томе разбацани су у многим његовим делима: Also sprach Zarathustra, Jenseits von Gut und Böse. Zur Genealogie der Moral, Der Wille zur Macht и др. Зато је писац књиге коју приказујемо морао да изврши један веома минуциозан рад. На основу одломака и афористичких изрека немачког филозофа покушава да пружи завршену карактеристику Ничеовог схватања злочина, кривце и казне.

Тежња за злочином није, према Ничеу, нешто изузетно. Потенционално сваки је човек кадар да изврши злочин. Исте мисли још раније су изразили Goethe, Schiller и Schopenhauer. Додуше некоје од ових расуђивања имају упола апокрифни карактер. Тако на пример, Н. наводи Гетеове речи: „Wenn ich von den verschiedenlichen Verbrechen in den Tageszeitungen lese, habe ich die Empfindung, dass ich fähig wäre, ein jegliches davon selbst zu begehen“. Овај навод већ раније смо читали код Wulffen-a у његовој књизи „Kunst und Verbrechen“. Али његову тачност ипак нико није потврдио.

Геније и злочин то су две ствари, које се не подударају, вели Салиери у Пушкиновој драми „Моцарт и Салиери“. Немачки пак криминалисти (Wulffen, Heinze) покушавају да докажу противно. Тарде да геније и злочин не само да се подударају, него су везани дубоким унутрашњим сродством. Поред осталог обавља писца се позивају на речи Фридриха Гебела (Tagebücher, Bd. 2., стр. 154) о Шекспиру: „Шекспир је стварао убочине слике и тиме се сачувао да не постане сâм убица.“ У својој песми „Der Schulgenosse“ Готфрид Келер се сећа свога школског друга, са којим се у младости одавао необузданим фантазијама. Њих је очекивала различита судбина: „Du bist ein Schelm geworden, — ich Poet“.

Већ је Wulffen покушавао да потврди своје тезе позивајући се на примере генијалних људи са злочиначким тежњама. Тако, на пример, Тициан је био лако на новац, прибегавао је преварама, правио се сиромаш, када је мољакао дрове. Салватор Роза је био у младости члан разбојничке банде у Абруцима. Генијални Франциск Бекон, као судија, примао еј мито.

Ниче види у злочину једну од манифестација „воље ка сили“ („Wille zur Macht“). Али то се односи само на зликовце вишег типа. Н. тумачи Ничеову доктрину у том смислу, да „höchstes Vorrecht ist das Verbrechen nur dann, wenn es im Dienste des Willens zur Macht steht, — in unserer Sprache gesprochen: wenn es dem Leben, der Rasse, dem Volke dient“. (Стр. 27). Ова је тврдња тим карактеристичнија што писац свугде покушава да надовеже Ничеово учење на идеологију националсоцијализма.

Према пищевим речима, Ниче разликује два основна типа зликоваца. Један чине зликовци наследно оптерећени, односно зликовци — паразити, други пак зликовци вишег типа, који су изнад нивоа осредњих људи. Против прве врсте криваца, који припадају „злочиначкој раси“, има да се води неумољив рат ради уништења. Против њих може да се примењује чак и ушкопљење (кастрација).

У томе погледу, према пищевом мишљењу, Ниче наговештава тежње националсоцијалистичког законодавства, чија је сврха чишћење расе од штетних и нездравих елемената (die Reinhaltung der Rasse). Истодобно Н. брани Ничеа од приговора да он тобоже велича вулгарне зликовце.

Али шта је тип „вишег злочинца“ у Ничеовом смислу? На ово питање писац даје следећи одговор: „Im grossen Verbrecher verherrlicht Nietzsche kraftgeladene Gestalt des Menschen.“ (Стр. 47). То је надчовек, за којега не важе закони његове средине. То је личност, на коју се примењују изрека Николе Кузанског: non sub lege, sed ipse sibi lex est. То су личности сличне Цезару Бордији, Фридриху II Хохенштауфену и Наполеону. Само такав је човек законодавац, те се уздиже изнад закона. Ствара законе, али сâм се њима не покорава.

Овом приликом Н. заборавља да Ниче велича не само Наполеона и друге крупне историске личности, него и праве злочинце. Да напоменемо његову карактеристику робијаша из „Мртве куће“ од Достојевског: „Die Verbrecher, mit denen Dostojewski zusammen im Zuchthause lebte, waren samt und sonders ungebrochene Naturen, — sind sie nicht hundertmal mehr wert als ein „gebrochener Christ“? (Nietzsches Werke, Bd. 15, стр. 313).

Поричући кривњу као мерило одговорности, Ниче потпуно доследно одбија и казну као одмазду. Одбија он казну и као начин застрашивања и као облик поправног утицаја, јер „казна заоштрава осећај осамљености и повећава отпорну снагу“. Према Ничеу, једини је смисао казне у отстрањивању и уништењу људи — паразита и у недопуштању да се множе („Beseitigung des parasitischen Menschen ist Sinn der Strafe“). Nietzsche Werke, Bd. 13, стр. 201. — „Der Kranke und der Verbrecher sollen nicht als fortpflanzbar anerkannt werden.“ Ibid., Bd. 12, стр. 188).

Ове мисли скоро од речи до речи понавља један од националсоцијалистичких идеолога Алфред Розенберг у својој књизи „Der Mythos des 20. Jahrhunderts“. (Стр. 580): „Није казна једна васпитна мера, као што то желе да нас убеди наши апостоли хуманизма; није казна ни одмазда“. За Розенберга, као и за Ничеа, казна није ништа друго, до „Aussonderung fremder Typen und artfremden Wesens.“

Н. припада безусловним и догматичним присталицама Ничеове доктрине. Он види у њему гласоношу више правде, („Nietzsche als wahren schöpferischer Gesetzgeber von höchster Gerechtigkeit“), која треба да замени хришћанску идеју правде.

На основима ове тобож више правде, према писцу, има да се гради и ново немачко кривично право. Али сâм писац признаје да није још дошло време за то. Ипак покушава да надовеже идеје — водиље препорода овог права на Ничеове идеје. За овај покушај не може се рећи да је баш нарочито успео.

Као што је познато, Пројекат немачког националсоцијалистичког Кривичног законика не одриче се ни идеје кривње, ни идеје одмазде за кривњу. Сама конструкција новог немачког кривичног права као Willensstrafrecht нимало се не подудара са теоријом Ничеа, који се бунио да се мисао и дело изједначују: „Ein Anderes ist der Gedanke, ein Anderes die Tat, ein Anderes das Bild der Tat.“ (Nietzsche: Vom bleichen Verbrecher).

Не може, наравно, да се пориче Ничеов утицај на општу идеологију националсоцијализма, дакле посредно и на некоје тежње новог немачког законодавства у духу расне еугенике. Али нама се чини да је незграпна и неостварљива пишења замисао да се својеврсни Ничеов аморализам стази у службу практичној реформи кривичног права.

По самој својој суштини кривично право има позив да обори најсуровије појаве насиља, преваре и искоришћавања, те већ због тога не може да стоји „с оне стране добра и зла“, „jenseits von Gut und Böse.“

Александар Маклецов

Joseph Lohengrin Frascona, VISIT, SEARCH AND SEIZURE ON THE HIGH SEAS.
Privately published 1938, in — 16, стр. 161.

У овим тренутцима када се рат води углавном на мору и у ваздуху, несумњиво је актуелна свака књига која се бави поморским ратним правом. У књизи коју приказујемо обухваћен је само мали део поморског права неуторности, али део који је практично од велике важности пошто се односи на слободу мора и на међународну поморску трговину у време рата. Писац је покушао да изнесе синтезу правила која се односе на преглед, претрес и заплону бродова на мору, и изнео их је у облику нацрта једне конвенције коју

би државе имале да усвоје. Тај нацрт садржи свега 15 чланова на девет страна, а главни део књиге чине објашњења и коментари којима писац пропраћа сваки члан: Писац не уноси богзна чега новог у овај свој пројекат, већ се труди да систематиче и начини прегледних правила која су утврђена ранијим обичајима, која су усвојена на Другој хашкој конференцији 1907 или у Лондону 1908; он се користи и пројектом америчкога института за међународно право, конвенцијом о поморском неутралитету усвојеном између америчких држава 1923 у Хавани, упуствима за америчанску морнарицу од 1917, конвенцијом донетом у Вашингтону 1922 односно подморница, одлукама Лондонске конференције од 1930 о ограничењу и смањењу поморскога наоружања и др.

Довести у склад права зараћених и права неутралних држава јесте проблем који се одавно поставио у рату на мору, али чије идеално решење изгледа готово недостижно. Зараћене државе имају несумњиво право да не дозволе неутралним бродовима да ратним кријумчарењем повећавају војну снагу непријатеља, и на томе се оснива њихова власт у време рата на слободном отвореноме мору да заустављају неутрални трговачки брод, прегледају његове исправе, прегледају евентуално и његов товар и у случају ратног кријумчарења узалте робу која се кријумчари а евентуално и сам брод који је преноси. Али и неутралне државе и њихови бродови имају исто тако право да у време рата који је за њих *res inter alios acta* продуже своју трговину и своја путовања; рат не треба да има за последицу да слободно море сасвим затвори мирноме саобраћају, већ се права зараћених морају ограничити само на заштитне мере против злоупотреба тога мирног саобраћаја. Отуда ништа лакше него да дође до несугласице између зараћених и неутралних, као што је често и долазило, отуда стално и оправдано тражење гаранција од стране неутралних против злоупотребе зараћених, отуда понављање жалби неутралних против јуриспруденције надлежних судова за плен, отуда неостварени покушаји 1907 да се установи међународни суд за ратни плен као суд изнад националних.

Има додуше питања за која се може рећи да су бар у доктрини пречишћена. Такво је питање подморница које се поставило услед немачке праксе у последњем великом рату 1914—1918. Питање је решено на тај начин што је и за подморнице наглашено да се морају придржавати истих правила као и остали ратни бродови: да не потапају трговачки брод докле претходно не пренесу са њега на сигурно место посаду и исправе брода; да се држе уобичајених правила, то јест да претходно позову брод да се заустави и потчини прегледу, а да приступају уништењу брода само у случају ако брод хоће да избегне преглед било бегством било оружаним отпором. Али у садашњем рату ипак имамо доста примера да немачке подморнице и даље продужују своју стару праксу: потапање и непријатељских и неутралних трговачких бродова без претходног обезбеђења људства и исправа, без претходног проверавања, не питајући се да ли у опште има основа за уништавање брода. Једнодушност доктрине и усвајање Вашингтонске конвенције 1922 имали су као једини резултат то да је у садашњем рату понашање немачких подморница постало нешто хуманије. Док се у рату до 1918 уништавање бродова могло сматрати као правило готово без изузетака, у садашњем рату имамо читав низ примера у којима су и по немачким и по енглеским извештајима немачке подморнице пре постапања једнога брода спасле његово људство... Не само да се немачке подморнице не придржавају увек нових правила, већ је немачка војна команда прибегла и једном новом поморском ратном средству, магнетским минама, средству које је противно Хашкој конвенцији од 1907 о минама. По чл. 1 осме конвенције од 1907, слободне аутоматске мине које плове под морем (а то обухвата и магнетске мине) морају бити тако изграђене да постану безопасне један сат пошто њихов полагач изгуби могућност да их даље контролише. То је правило усвојено у интересу мирне трговачке пловидбе у време рата која би постала немогућа кад би се мине оставиле у морима, неутврђене и без икаквог надзора; пловидба би била опасна не само док један рат траје већ и после завршетка рата. Иста конвенција и у истоме циљу предвиђа и да се на крају рата положене мине покупе и униште (члан 5) што би немогуће било извести код слободних мина пошто им се не би више знало место где се налазе... Употреба магнетских мина је очевидно таква да онемогућава примену осме Хашке конвенције.

Своју праксу је Немачка правдала и правда нужном одбраном од непријатељске блокаде. А та блокада је и у прошлости светском рату и у овоме сада, као год и питање ратнога кријумчарења, подложна такође критици са гледишта међународнога јавног права онако исто као и поступци подморница. Блокада може бити у толико симпатична у колико тежи да ратни циљ постигне не хекатомбама војника већ економским средствима, да непријатеља сломи оскудицом, глађу уместо да огромним људским жртвама неправдо постигне војничку победу; али ма колико то било примамљиво (у прошлости великом рату је дејство блокаде било ипак недовољно, а велико је питање да ли ће у овоме рату моћи бити ефикасније), блокада каква се примењивала и примењује према Немачкој не мање је противна извесним прописима међународнога уговорног права.

Вековима су се неутрални борили против злоупотреба фиктивних блокада, у којима су зараћене државе, на основу просте објаве да сматрају блокираним непријатељске обале, присвајале себи право да ухвате сваку неутралну лађу ма где на мору, која се упутила блокираној обали или долази од блокиране обале, било непосредно било посредно. Резултат те борбе била је Париска декларација од 1856 којом су се државе свечано обавезале да ће у будуће прибећи само ефективној блокади, то јест да ће сматрати блокираним само оно место чији је приступ под сталним надзором ратних бродова државе која блокира, и да ће бити крив за повреду блокаде само онај неутрални брод који и ако довољно обавештен о блокади ипак покуша да продре у блокирано место. Данас се поставља питање, да ли је пракса енглескога адмиралитета у пуној сагласности са декларацијом од 1856 која је још увек у важности? Мени се чини да није. На сваки начин, проширење листе ратне контрабанде се тешко може сложити са одлукама од 1856 које се односе на блокаду и на неутралну својину на мору. Претерано широко схватање ратне контрабанде не противи се додуше никаком позитивном пропису међународних уговора, пошто уговорно право — због неслагања држава — није још обухватило то питање; али индиректно, онемогућајући трговину неутралних са зараћенима, погађа Париску декларацију од 1856.

На Лондонској конференцији 1908 претресано је питање ратне контрабанде и у пројекат конвенције су унете одредбе о контрабанди. Главна идеја тих одредаба је разликовање апсолутне контрабанде од условне. Под апсолутном контрабандом (чл. 22) разуме се све оно што може послужити једино ратним циљевима; под условном контрабандом — оно што се искоришћује за ратне циљеве, али се употребљује, и за друге сврхе (чл. 24). Оружје, лафети, справе за израду муниције јесу примери апсолутне контрабанде а храна, злато и сребро, догледни, потковице јесу примери условне; код апсолутне контрабанде је довољно да се утврди да је роба упућена у непријатељску територију па да буде уапћена; код условне контрабанде се тражи и доказ да је роба упућена самој непријатељској војној или цивилној администрацији и да је брод упућен непријатељском пристаништу. Најзад у чл. 28, пројекат набраја предмете који се ни у ком случају не могу сматрати као контрабанда: сирови памук, вуна, свила, сировине текстилних индустрија, каучук, хмель, сирове коже, руда, хартија итд.

Лондонски пројекат није ратификован, није постао дакле пуноважан уговор зато што су се државе устезале да себи вежу руке обавезама које је он садржавао. Баш у питању контрабанде је било очевидно да државе желе да сачувају слободу акције за случај рата. Догађаји су то потврдили ускоро. Непуних 6 година после Лондонске конференције отпочео је европски рат, и саобразно обичајима зараћене државе су објавиле листе предмета које ће сматрати контрабандом. Те листе се нимало не подударају с одредбама Лондонског пројекта! Под 27 фебруаром 1916 Италија је на пример објавила листу предмета које ће у рату сматрати као контрабанду, и то као апсолутну, и у тој листи се налазе поменути: под бр. 19 вуна, под бр. 20 сирови памук, под бр. 17 сирове коже, дакле предмети који по лондонском пројекту никад не би могли бити контрабанда. Јасно је било зашто државе нису хтеле потврдити оно што је с тешком муком у Лондону било израђено... Уз то је строгост поморских судова за плен према неутралним бродовима била претерана. Таква се утицај бар добија кад се прочитају неке пресуде, као, на пример, пресуда француског суда о заплени грчкога пароброда Елиспонтос. Грчки брод је пренео

90 врећа кафе упућених из Волоса за Пиреј, из једнога неутралног пристаништа у друго. Пошиљалац је био Грк, дакле неутрални поданик; као адресант се јавио такође један грчки трговац из Пиреја. Па ипак је заплена одобрена само зато што исправе на броду нису биле потпуне ни у реду, пошто нису означавале име и адресу примаоца и што је француска безбедност имала доставе да је тај трговац из Пиреја кријумчар за рачун Немачке... Заплена је одобрена 9 новембра 1916.

Поставља се питање да ли је уопште могућа у садашњим ратовима пловидба неутралних бродова кад су изложени не само оваквим строгим схватањима контрабанде већ и пропасти услед акције подморница или мина? Г. Фрасконе у својој књизи додире и правилно решава питање употребе подморница, али у питање контрабанде се не упушта а оно је међутим врло важно ако се хоће да се неутралнима у рату обезбеди колико толико могућност за слободно трговање. Садашњи начини ратовања су доказ да је хитно и неодољно, у општем интересу, да државе утврде међу собом једним обавезним уговором читав низ питања ратнога права: не само питање заштите мирнога становништва на суву, бомбардовања из ваздуха, већ и питање употребе мина и подморница, питање примене блокаде и питање поступања са контрабандом. Ради тога је пројекат Г. Фрасконе сувише узан, требало би га проширити и на друга важна питања поморскога права у рату.

Д-р Милета Новаковић

Dr. Ljubomir S. Wagner, DER GEFÄHRLICHE VERBRECHER IM DEUTSCHEN, JUGOSLAWISCHEN UND ITALIENISCHEN STRAFRECHT. — Verlag Carl Nieff, Bleicherode am Harz — 1939. S. 118.

Књига је ауторова докторска дисертација брањена на Правном факултету у Минхену. Докторским дисертацијама научни свет не поклања нарочиту пажњу. Полази се од веровања, у великом броју случајева тачног, да су то почетнички научни радови, дати не због тога што је аутор имао свету нешто да каже, већ због тога што је то била једна обавеза и нужна формалност, да дође до степена доктора. Узима се да су то неоригинална и безначајна вежбања и компилације, чије публикување има за последицу само повећавање и иначе огромне литературе о појединим питањима, отежавање сналажења у њој и убијање цене и оном малом броју добрих дисертација. — То не би могло да важи за све дисертације нити је неминовно да све дисертације изгледају тако. Оне могу да буду и врло добре и врло корисне ако писац нађе прави предмет и праву меру и ако је вођен са пажњом при изради од оног под чијом контролом ради. При изради дисертације важно је да аутор не прецени своју снагу. Радник почетник, он нема ни потребну ширину и дубину претходне спреме ни искуство, ни довољно времена да расправља основна велика питања. Ако ипак такав предмет изабере његов рад се своди на опширну компилацију без вредности, са закључцима за које сам после неколико година, ако настави са научним радом, види да нису најсрећнији. Зато за докторске дисертације, корисне дисертације, постоји други терен: обрађивање специјалних питања, али зато мање значајних која због потребне сразмере у излагању могу да буду само дотакнута у већим систематским делима, прикупљање сирове грађе и података, статистичких и других за извесне крајеве и извесне појаве са евентуалним покушајем анализе, саопштења о установама и законодавствима страних земаља мало познатим код нас, критично упоређивање страних и домаћих установа и законодавства и упоређивања решења проблема у њима. Такав рад не премаша снагу кандидата за докторску титулу, а савесно и озбиљно вођен корисно служи.

Књига г. Вагнера је из ове друге групе дисертација. Рађена по једном добро замишљеном плану који је доследно спроведен, у коме је свака ствар постављена на своје место, без сувишности, без понављања, она солидно и интелигентно излаже решење проблема опасног кривца-извршиоца у немачком, југословенском и италијанском кривичном законодавству, донекле и судској пракси. Избор законодавства је учињен добро. Италијански и југословенски законик су типски модерни европски законици. Они претстављају врхунац данашњег развоја европске кривичне-правне мисли и кодификацију без скокова и револуционарних измена. Немачко законодавство старије је али је баш у овом правцу интересантно мењано, развијало се под специјалним

околностима, нарочито последњих година, но и његово излагање је од довољног интереса. Аутор приказује схватање опасног кривца у овим законодавствима, како је извршена деоба опасних кривица, које се мере безбедности и казне на њих примењују, услове, под којима се изричу, како се извршују и како престају. Из упоредног излагања ових законодавстава, аутор у другом делу своје дисертације изводи закључке о појединим важним питањима из ове области. Његови закључци се у главном поклапају са мишљењем проф. Т. Живановића.

Најзад књига садржи и статистичке податке о обиму примене мера безбедности, односно резултатима примене за ове три земље. Ти податци нису обимни али су новијег датума. Из њих се види неколико интересантних ствари: 1) Да је обим примене мере безбедности врло узан и ако је скала ових мера широка. Намеће се мисао да то не долази само због тога што је мали број личности на које би те мере требало применити, већ да мора бити и других узрока. 2) Да су резултати примене још доста неизвесни. 3) Да статистика у овом погледу у колико се види не пружа потребну сигурност (пример са цитираном немачком статистиком).

Г. Вагнер је почео добро. Показао је да уме озбиљно и плански да ради. То су две особине које доста значе.

Д-р Тихомир Васиљевић

S. D. Obradović, LA POLITIQUE COMMERCIALE DE LA YOUGOSLAVIE. Београд, 1939, страна 93.

О нашим домаћим привредним питањима пише се сувише мало а нарочито их мало обрађују они који иначе заузимају такве положаје у нашој чиновничкој хијерархији да могу доћи до података који многим другима нису лако приступачни. Утолико се више мора похвалити напор г. О. који и поред свог обимног административног рада стиже да с времена на време објави по неки рад из области наше привредне политике који су значајни баш зато што потичу од лица које је један од главних сарадника у одређивању наше трговинске политике.

Овај занимљив преглед наше поратне трговинске политике не представља потпуну монографију о томе проблему већ проширен реферат који је г. О. поднео Сталној конференцији високих међународних студија. Зато се из њега изостале многе занимљиве појединости које би боље осветлиле узроке многих промена у нашој трговинској политици, као и подробнија анализа развоја наше међународне и домаће трговине. С друге стране, међутим, услед краткоће овог рада цела ова област постаје за читаоца сразмерно прегледнија те се боље запажају основне одлике наше трговинске политике.

Први период наше трговинске политике обележен је проблемом индустријализације који је разумљив када се зна да смо ми пољопривредна земља са великим прираштајем становништва. Он је растао много бржим темпом од напретка производне технике и добијања новог обрадивог земљишта тако да је сувишка наше сеоске радне снаге остао само избор између исељавања и запослења у индустрији. Ускоро му ни тај избор више није остао због ограничења усељавања у прекоморске земље. Морала се дакле наћи могућност да се овом сувишку становништва обезбеди могућност рада у градовима. Тако је дошло до царинске тарифе од 20 јуна 1925 која је у основи била протекционистичка и требало да доведе до бржег развоја домаће индустрије. Овај важан догађај добио је лепу формалну обраду у О-овом делу али не и потпуно објашњење. У глави о социалним и привредним чиниоцима југословенске трговинске политике (странице 52 до 66) не говори се нигде о тако важном питању разлога њеног завођења и о исто тако значајном питању њене конкретне изградње. Индустријализација је била и остаје једно од основних питања наше привредне политике али оно није истоветно са питањем царинске заштите. Јер има заштите и заштите! Може се завести такав васпитни царински систем који ће у великој мери бити у стању да омогући развој индустрије која ће моћи да запосли већи део наше слободне радне снаге. Али је могућа и изградња таквог васпитног система који ће потпомоћи оне индустријске гране које немају услова за природан развој и које нису у стању да запосле већи број домаће радне снаге. А баш је то у приличној мери био случај код нас. И најзад, царинска заштита као средство индустри-

јализације не сме бити пасивна већ активна те да се стално прилагођава измењеним приликама: да смањи царску заштиту ојачалим индустријама и да је да новим које се тек јављају. Како је у томе погледу стајала наша царинска политика? Све су то (и то не сва) питања на која би читалац желео одговора јер се тек на основу њиховог решења може оценити и наша трговинска политика. Јер ова не може никако бити сама себи циљ већ средство за постизање других циљева.

Са 1931 наша држава улази у кризу која изазива нове промене у нашој трговинској политици које се огледају углавном у великом мешању државе у питања извоза и увоза. Овај најновији период, нарочито промене настале после 1933, обрађен је много подробније и са више истицања социјалних чинилаца и последица тих мера. Нарочито је занимљиво оцртано функционисање система клиринга у нашој међународној трговини и однос малих и великих држава у њему. Захваљујући њему Југославија је у трговинским односима са Немачком и Италијом дошла у тај парадоксалан положај да као капиталом сиромашна земља кредитира капиталом далеко богатије земље. Јер вредност нашег извоза је стално надмашивала увоз из њих а вишак нам није плаћен него стављен на рачун будућих наших куповина у тим земљама.

Овде истакнути и још многи непоменути занимљиви проблеми обрађени у овој књизи у стању су да читаоцу пружи врло добру слику о нашој трговинској политици. Али не и потпуно јер је цео проблем посматран највише са економског и донекле политичког гледишта а врло мало у светлости нашег поратног друштвеног развоја. Када би и ова страна проблема била у одговарајућој мери обрађена добила би се много јаснија слика нашег привредног и социјалног развоја. Задржавање претежно на трговинско-техничким питањима прети да нам да сувише „стручну“ а недовољно живу слику наше минуле прошлости. На овоме питању може се још једном видети велики значај социјолошког метода у економским наукама који би баш при обради оваквог материјала дао врло велике услуге да се писац њиме послужио. Али и поред свега О-ева књига остаје један од најлепших приказа наше послератне трговинске политике и значајан за све оне који се баве овим питањима.

Љубомир С. Дуканац

Петар Ивковић, НАШИ ФИСКАЛНИ МОНОПОЛИ. Београд, 1939, страна 164 (теза).

Све чешћа обрада проблема наше привреде и нашега друштва указује на врло симпатичну оријентацију наших млађих економиста који више не потцењују наша питања већ који осећају да њихов рад првенствено треба да буде од користи народу из кога су поникли а чији је развој у економском и социјалном погледу до данас тако слабо био обрађен. Фискални монополи су једно од питања која су од великог значаја за нашу земљу јер с једне стране претстављају врло важан извор државних прихода а с друге знатно утичу на висину дохотка једног великог дела нашег народа који се бави производњом монополисаних предмета. Баш из тога разлога је проблем монопола врло сложен и оцене о њему се морају врло обазриво доносити јер ће наш суд често зависити од становишта са кога га ценимо. Један исти монопол може са фискалног гледишта да буде одличан али са социјалног неповољан. Апсолутног суда о њему нема.

С те тачке могла би И-у да се замери извесна једностраност, несумњиво добронамерна. Као чиновник Управе монопола И. нагиње томе да у фискалним монополима види претежно само добре стране, тако да он са великом енергијом побија многе критике које су им управљене, док сам у њима не налази битне недостатке (мане у самој њиховој природи) већ само техничке: мане организације и техничког спровођења. Отуда му на пр. и кријумчарење изгледа само као последица зле воље произвођача и њиховог несхватања користи које им пружа монопол док и не поставља питање да ли ту нема и извесних социјалних узрока? Ниска откупна цена дувана несумњиво да мора неповољно да утиче на произвођача, нарочито у годинама у којима је цена дувана у слободној продаји у суседним земљама знатно виша од наше. Ван сумње је да се кријумчарење у извесним појединачним случајевима може да сведе на неразумевање или злу вољу појединаца. Али када оно пређе у редовну појаву онда у монополском систему морају да постоје неки недостаци који га изазивају или потпомажу.

Као и економска дејства, тако И. и социална дејства фискалних монопола не сматра тако неповољним. Напротив он сматра да би потрошач и народна привреда имали много веће штете при постојању слободне утакмице него при постојању монопола. Међутим та његова тврдња је недоказана и претставља само његово лично веровање. Исто тако не може да се прими ни тврдња да је каквоћа добара у слободној продаји увек гора од каквоће добара произведених у државној режији. Пре ће бити да је стање обрнуто и то је уосталом један од честих приговора етатизацији предузећа да не воде довољно рачуна о каквоћи производа и о побољшању производне технике пошто им је прођа осигурана монополном. Међутим поред ових недостатака који се морају истаћи, књига г. И-а је пуна занимљивих критика техничке стране монополске организације и предлога за отклањање бирократизације који су актуелни и заслужују да се о њима размисли.

Љубомир С. Дуканац

Gaston Bouthoul, LA POPULATION DANS LE MONDE. Paris, Payot, стр. 253.

Књига Г. Bouthoul-а, професора Школе за високе социалне науке је од великог интереса у доба, када се проблем одржања нације рађањем већ поставља у појединим земљама у забрињујућој форми, док је у другим деловима света сувише снажан ритам наталитета опасност за њих и за друге. Она је у толико више актуелна, што у домену доктрине постоје не само многе збрке у демографији, не само недостаци једног система, најзад не само потреба за проучавањем самог проблема, због напретка у области метода размножавања, већ и због тога, што и оно што постоји често је изнето као аргуменат једне или друге политичке струје.

Књига је подељена у четири дела и закључак. Први део износи историјску страну демографске еволуције у свету. У другом писац излаже акцију социјалних фактора у демографији. Трећи део намењен је међусобним реперкусијама великих историских догађаја и популације. Најзад писац посвећује задњи део могућностима предвиђања у одигравању демографских феномена на бази науке, као што је то случај у теориској економији са економским кризама.

Француска је кроз 19 век претстављала јединствен пример својим степеним и сталним процесом опадања наталитета, што је франкофобе навело да закључе о скором ишчезнућу француске нације, док су напротив њени пријатељи у томе видели само симптом општег опадања прокреације, који ће неминуовно доћи и у другим земљама. Апсолутан број становништва у Француској од галске епохе па до уочи Светског рата скочио је са 8 на 40 милиона. Нарочито је тај пораст значајан у 18 и 19 веку. Карактеристично је да у 19 веку у Француској становништво стално расте, док је наталитет у сталном опадању. Појава се објашњава чињеницом да са опадањем наталитета опада упоредо и морталитет и то још у већој мери, тако да и поред тога природни прираштај је у порасту. Константујући вариације у броју становништва писац је уверења да постоји извесна циклична периодичност, као на пример у економији код криза тј. извештан демографски закон по коме у размаку од века наступа демографска криза.

Опадање рађања почиње у Француској од битке код Аустерлица, што се по некима објашњава (Cauderlier) дужином одвајањем људи од жена. По другима процес индустријализације, који је био веома брз у Немачкој и Енглеској у 19 веку, објашњава нагли пораст популације у овим земљама у то доба, повећањем стандарда живота. У Француској тај процес је ишао лаганим темпом, те је и природни прираштај становништва био мањи од оног у споменутиим земљама. У истину ова друга теза није апсолутно тачна. Познато је да у земљама и без тога процеса наталитет расте захваљујући извесним мерама хигијене и извесној обилности у намирницама (на пр. Румунија). Неки објашњавају денаталитет, нарочито ишчезавање породица са много деце, постојањем посредних пореза. Други (Le Play на пример) виде у одржању патриархалности најбоље средство против опадања наталитета. Исто тако искуство доказује, да царински протекционизам не мора да значи сметњу у прокреацији, као ни отсуство одн. инфериорност у хигијени, јер било је периода, када се није знало ни за либерализам у трговини, ни за хигијену, па ипак је наталитет познатије пораст. Интересантно је, да нагло увођење хигијене у примитивне

средине има веома срећних последица по популацију, која услед смањења смртности, показује нагли прираштај. Чим она постане навиком њено позитивно дејство престаје. Шта више занимљиво је, да спорт негативно утиче на материнство, због тога што се њени трагови откривају при вођењу спорта. Сем тога он изискује веће издатке често немогуће за бројне породице.

Економски услови, у колико се не граниче са глауу и крајњом оскудицом, могу да буду без утицаја на наталитет. Психолошки и социални аспекти појаве денаталитета манифестују се у жељи да се осигура себи и потомцима боља будућност. Међутим сви узроци економске, социалне и психолошке природе су по питању прокреације чисто индивидуалног карактера. Због тога се не може поставити једно опште правило. У истину једна земља је психолошки комплексна појава састављена од разних менталитета. Према томе, да би се имао тачан резултат, не треба поклањати апсолутну вредност коефицијенту наталитета у једној земљи пошто је он апстракција скоро без значаја за појединце, већ треба изучавати појединачно сваки случај. — У извесној мери економски моменат објашњава опадање наталитета, јер са индустријализацијом на пример, настаје погоршање економских услова за живот, услед експлоатисања радника. Тиме је Neumarck доказао узрочну везу између осиромашења мале буржоазије и опадања наталитета. Најзад, искуство доказује, да је пад рађања у својој целини резултат предвиђања. На том основу је један фински статистичар доказао да је наталитет обрнуто сразмеран просечном износу у штедионицама на главу становника. Дакле прокреација је у извесној мери руковођена жељом за осигурањем против неизвесности. Отуда најбогатије земље и у њима најбогатије класе највише ограничавају пород (44).

Опадање наталитета констатованог код Француске није угрозило њену ситуацију ни социално, јер је социално знатно стабилна (она нема ни незапослених ни латифундија), ни културно, ни најзад с гледишта њене колонијалне политике. Економски и политички процес пада порода има својих незгода и опасности. — Ако се појава незапослености продужи, мораће доћи до рационалније организације рада на бази смањења радног дана или увођења нових смена у садашњи радни дан (49). Ако се свет упути систему аутаркије, тада је потребна бројнија популација. За Француску сем тога потребан је повраћај капитала у земљу због којих је често имала велика разочарења. Губљење виталности нације одн. пропорција између способних и неспособних је поражавајућа (на прим. 1912 та сразмера је 59% за Француску, 78,6% за Немачку и 83,6% за Италију). У политичком домену, опадање прокреације је велика опасност, јер није искључено да бројно јачи сосед нападне бројно слабијег. — Односно сретстава против денаталитета, неки препоручују верски препород јер су узрок нове идеје, неморалност у наравима. Други узимају као лек економске мере у корист бројних породица. Стварно узроци су различити и индивидуални, те је најбоље, вели писац, и не постављати по питању прокреације ни проблем лечења.

Демографија римска је окарактерисана великим губицима, услед сталних ратова. Рим није имао национални осећај, као Грчка. Он је далеко од духовних стремљења. Чист је утилитарист. Император Август је желео да помоћу почести и богатства нагна патриције на већи наталитет, јер су они били истребљени међусобним борбама и ратовима. Отуда појава два закона (De maritandis ordinibus и Papia Poppaea). Сем тога демографска деструкција у погледу робова је била страховита (они су бацани у рибњаке, за злочин је одговарала цела породица злочинца смрћу итд.) (62,63). Рим је пропао због недостатака проналазачког духа који је требао да надокнади губитак плена из освајачких ратова. Римљани нису умели да стечена богатства ратовима учине продуктивним и за периоде мира без његовог уништења (на прим. нестанак злата је изазвао тешке пореске терете, због немања монетарне технике).

Демографска ситуација Европе у 19 веку се објашњава применом медицине и хигијене. Данас је констатовано опадање популације Европе. Изгледа да је она економски неспособна за већи наталитет, јер је побеђена у конкуренцији. За то је довољно упоредити индустријску активност појединих европских земаља и Јапана (71). У Француској извештан рационализам у 19 веку у економији нашао је свој израз у демографији, где се јавља тенденција за устаљивањем наталитета на једном нивоу.

Азија је страховито насељена и поред великог морталитета. Та маса се у примитивној економији могла да одржи. Нагло модернизирање Азије чини веома тешким њен положај, јер на прим. у Јапану на породицу од пет члана долази просечно пола хектара земље! (77). Занимљиво је да Јапанац није емигрант по природи, док се то исто не може рећи за Кинеза који га свуда потискује. Захваљујући радној снази, врло јевтиној, Јапан осваја економски и политички страна тржишта. Али јавља се реакција: с једне стране дизање царинских баријера, с друге факат да освојене територије неће моћи дуго да апсорбују сав вишак његове производње.

Односно разлога повећања прокреације писац констатује, да било закон, било обичај фаворизирају наталитет. На пример, у Риму, Кини, отац је могао да прода своју децу (95). Али сем ових економских разлога постоје и други, психолошке природе (на пр. мистицизам свештених радњи код венчања делује снажно на девојке). Индиректно утиче фактор незнања у области секса, које је често раширено у широким масама. Изрично се расправљају као узроци законски прописи или религиозне норме. Код Јевреја верски прописи наређују оснивање породице. Хришћанство се енергично заузима за повећање наталитета. У античко доба, у пркос изв. одредаба у корист побачаја или напуштања деце, а нарочито, због веома развијеног хомосексуализма у Риму, а посебно у Грчкој, где је овај санкционисан обичајима и слављен од песника и филозофа, популација је огромно расла. Међу узроке повољне по прокреацију долазе и повластице економске, моралне и политичке по бројне породице, нарочито прогрес хигијене и медицине.

Ограничења су наталитету: превентивна (моногамија, монаштва итд.) или репресивна (уништење новорођенчади, побачај, разне сметње зачећу без ограничења полног акта или најзад стерилизација). Уништење новорођене деце налазимо у античко доба, као напуштање (Мојсије) или људождерство верске природе (Азтеци у Мексику) или спаљивање (Картагена). Нарочито је то чест случај код жуте расе (у Кини у годинама глади деца су бацана свињама), што истиче из очевог права да располаже децом, чије постојање срећемо код примитивних заједница.

Питање техничког прогреса не сме се никако везивати за проблем густине и број популације. Доказ је сразмерно мала густина становништва у Ч. А. Д., Скандинавији, Аустралији, које су најнапредније и највећег благостања. Чак, ако се узме у обзир главни покретач прогреса, проналазак, примери Рима, Кине, Индије доказују да не постоји узрочна веза између густине и броја популације и прогреса. — Неки сматрају да у погледу духовном бројни наталитет је доказ младости, оптимизма и племенитости једног народа. Међутим у Кини је 1932 само у Шангају умрло од глади близу 40 хиљада лица, а пролазници жуте расе равнодушно су гледали смрт својих земљака, као нешто природно и свакодневно. Изгледа вероватније обрнуто: у великим и бројним центрима све је тако рећи материјализовано, док је свет мањих конгломерација много душевнији.

С гледишта социалног прогреса демографски проблем је био предмет многобројних изучавања у току којих су се искристализовале две супротне тезе: једна оптимистичка, која сматра побољшање социалних услова могућим ма колико била пролифична једна нација, друга песимистичка, која постављајући дефинитивну границу наталитету кроз недостатак у сретствима за одржање (Малтус) сматра неминуовним декаденцу у социалним условима живота као последицу сталног процеса прокреације. — Машинизам је поставио горући проблем незапослености, који је у толико страшнији у колико је пролифичност већа у једној средини. На основу тога је статистички доказана међузависност између незапослености и надница. — Рат у демографији игра улогу кочнице претераног наталитета. Тешко је, међутим, доказати да је повећање порода одн. разлика апсолутног броја двеју нација узрок рату. Ако се упореди густина популације и број са ратничким духом констатује се да између њих нема везе. На прим. кинески сељак је без ратоборности, док мала племена Сахаре су веома ратнички настројена. С гледишта демографског нема примера да је већи апсолутан број популације био узрок рату, јер како би се са тог гледишта објаснила егзистенција малих народа. Сем тога најбројнији није увек најјачи. Историја ратова је пуна примера за ово (199).

С обзиром на ново прокламовну форму принципа националитета тј. право не само да брани себе од евен. напада (ранија концепција), већ да се афирмира у свету на штету других (нова концепција) изгледа да ће демографски моменат карактерисати будуће конфликте. Да се ови избегну потребно је не само материјално, већ и морално разоружање. Ово задње би било донекле у адаптирању демографске еволуције једне земље њеној економској еволуцији.

Што се тиче предвиђања у демографској еволуцији једне земље за будућност, она су сва без стварне вредности, јер ма колико демографија била погодна за прогнозе на бази статистике, ипак су ове само просте хипотезе, често демантоване историјом популације у појединим земљама. Њихов разорни ефекат у међународним односима може бити кобан.

Општа карактеристика студије Г. Bouthoula је занимљивост и актуелност, због природе предмета, богатства детаља и рефлексија којима су пропраћена излагања. Сама систематика дела је пуна наративног динамизма. Излети у историју, којима је радња често испрелетана, делују освежавајући у овој књизи, која је без статистичке документације, захваљујући лакоћи стила, и без сувопарности. Каткад аргументација, на бази историско-демографских примера, није најубедљивија. На пример, кад писац тврди да проређено становништво увек даје способније јединке од густо насељеног и за то налази доказе у историји демографије. То међутим, изгледа неуспело брањено, баш и кад би се бранила, без резерве, обрнута теза. Управо свако од ових гледишта крије један део истине, али је огромна разлика између тога и апсолутне истине на коју претендује аутор. У историји демографије, пак, може се наћи доказа за ову или ону тезу, али никад искључиво за једну једину, јер се с гледишта духовне еволуције не може у демографији поставити неки закон. Исто је, кад писац придаје само малим народима способност да рађају научнике, моралисте, писце итд. То је у најмању руку смело, јер пре би се могло рећи да је то првенствено индивидуално питање, дакле питање склоности појединих народа за различите гране духовног стварања у историји човечанства. Али демографски моменат насељености није овде апсолутан доказ за пищеву тезу, управо би се он са више доказне снаге могао употребити за притивну тезу.

С. П. Пантелић

БЕЛЕШКЕ

Читаоцима „Архива“. — Од ове свеске досадашњи уредник Архива г. професор д-р Михаило Илић преузима функције власника нашег часописа. Услед велике преоптерећености г. проф. Илић је тражио да му се уважи оставка. Савет Правног факултета је усвојио разлоге г. Илића изражавајући му захвалност за његов драгоцен и успешни рад на уређивању Архива и његовом одржавању на овом научном и академском нивоу на коме се он сада налази. Г. Илић као нови власник листа и даље ће сарађивати у његовом издавању.

Савет Правног факултета је изабрао за уредника Архива г. д-ра Ђорђа Ташића, декана Правног факултета. Од ове свеске Архив излази под његовим уредништвом. Поред уредника и секретара г. Милорада В. Симића на уређивању Архива сарађује нови редакциони одбор у који су ушли г. г. д-р Илија

Пржић, д-р Божидар С. Марковић, д-р Јован Ђорђевић и д-р Љубомир Дуканац.

Скупштина Друштва за социологију и друштвене науке. — У недељу 21 јануара састала се IV редовна годишња скупштина Друштва за социологију и друштвене науке. У извештају управног одбора подвучено је неколико значајних видова и успеха делатности коју је Друштво развило у току протекле године.

Поред стручних састанака и предавања, ту спада издавање прве књиге „Социолошког прегледа“. Овај „Преглед“ претставља прву публикацију Друштва као и први јавности предат резултат колективног рада његових чланова на проучавању социологије и друштвених наука. Посвећен поглавито методолошким питањима, и то специјално односу социологије према појединим друштвеним наукама (историји, фило-

зофији, етнологији, економији, праву итд.), он садржи и један преглед о развоју и стању социологије на страни и код нас, као и један преглед о сретствима и настави социологије, такође на страни и код нас.

Посебну пажњу заслужује рад Друштва на социолошком испитивању нашег села. Настављајући делатност предузету још одмах по свом оснивању, Друштво је овај посао разгранало у току 1938 и 1939 год. Предузимајући научна путовања по селима у Србији, оно је прибавило и већ делимично средило богат и разноврсан материјал, који ће, једним делом, до краја ове године бити објављен. Ова истраживања организовано је у сарадњи са члановима управе, г. Сретен Вукосављевић. Сва своја испитивања на терену он је вршио са групама студената и докторанада.

Паралелно овоме, испитивања је вршио и г. Слободан Поповић, стручњак за социјално-психолошка испитивања, који их је извео махом у сарадњи са својим бившим ђацима, данашњим учитељима. Резултати његове делатности већ су делимично објављени по часописима.

Осим овога Друштво је припремило и прикупило више радова о социологији села у вези са Међународним социолошким конгресом у Букурешту. Овај конгрес, који је првобитно требало да се састане почетком септембра прошле године, одложен је за Ускрс ове године.

Најзад поједини чланови Друштва

доприносили су упознавању страних кругова са нашом социологијом. Такав је случај са г. Јованом Ђорђевићем који је годину дана боравио у Сједињеним Америчким Државама и Енглеској.

Обавештавајући скупштину о целокупној овој делатности управни одбор предложио је извесну реорганизацију досадашње активности у области руралне социологије. Ова реорганизација састоји се у координирању делатности Друштва са делатношћу недавно основаног Института за социологију при Правном факултету. Овај Институт преузеће сав посао око теренског испитивања.

Одобравајући овај предлог као и досадашњи рад Друштва скупштина је изабрала за чланове управног одбора гг. Ђорђе Тасића, Михаила Константиновића, Сретена Вукосављевића, Слободана Поповића, Николу Констандиновића, Љубомира Дуканца, Драгослава Тодоровића, Милорада Симића, Радомира Живковића, Николу Вучо и Драгослава Јанковића. За чланове надзорног одбора изабрани су гг. Влада Симић, Илија Пржић и Милош Ђорић.

Исправка. — У прошлoм броју, у чланку Г. др-ра Ива Политеа „Слободна правна сарадња“, на самом почетку (8 ред одозго), грешком стоји „таксативно наведеним пословима“ место „егземпларно наведеним пословима“. Молимо читаоце „Архива“ да исправе ову крупну грешку која квари смисао.

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

БРАНИЧ (Орган Адвокатске коморе у Београду) 1939, бр. 11—12. — Коста Ј. Протић: О одговорности регресних дужника по амортизираним меницама. — Д-р Радоје Вукчевић: Награде за рад у кривичним предметима. — Љубомир Н. Милојковић: О искључењу удове из удовичког уживања.

ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКИ ЖИВОТ 1939, бр. 105—106. — Уредништво: Ратна и одбранбена привреда. — Јован Живанић: Рат и скупоћа. — Славко Ђуковић: Штедња у ратној привреди. — Душан Прванов: Организација снабдевања за време рата. — Д-р Теофан Ристић: Заштита и помагање лица позваних на војну дужност и њихових породица. — Мил. Јовановић: Поводом Уредбе о исплати улога. — Ђорђе С. Мијић: Репулисање улога код новчаних завода.

ЈУГОСЛОВЕНСКИ ЕКОНОМИСТ (Београд) 1939, бр. 9—10. — Д-р Јован Т. Михаиловић: Увозни контингенти. — Д-р Душан Јовановић-Јолић: О застарелости у пореском праву. — Реља А. Ђорђевић: Монопол дувана.

МЈЕСЕЧНИК (Гласило Правничког друштва у Загребу) 1939, бр. 11—12. — Dr. Petar Digović: Hrvatsko državno pravo. Njegov smisao i njegova današnja vrijednost. — Eugen Wagner: Smetanje posjeda ili uredjenje medja. — Dr. Franjo Kesterčanek: Suvlasništvo i njegova uprava. — Nikola Tintić: Uticaj razrješenja službovnoga radnog odnosa na pravo traženja nagrade za prekovremeni rad. — Dr. Valdemar Lunaček: Elementi etike u ekonomiji i

ekonomskim naukama. — Dr. Alfred Fischer: Iz teorije i prakse gradjanskoga parničnoga postupnika. — Gabrijel Badovinac: Stojnice, prekostojnice, despatch-money.

ODVJETNIK (Organ Advokatske komore u Zagrebu) 1940, br. 1. — Abiturienti iz odvjetništva. — Dr. S. Perlberg: O odvjetničkoj nagradi. — Poreska reforma i odvjetnici. — Okružnice nijesu zakon. — Dr. R. Lenac: Kome pripada pravo na utjeranje parn. troška? — Zaštita dužnika. — Nesretnim slučajem. — Kako se nekoć moglo odvijetovati.

ПОЛИЦИЈА (Часопис за политичко-управну, полицијску, судску и самоуправну праксу) 1939, бр. 9—10. — Радивој В. Ђисаловић: Смисао одредбе члана 29 од 1 Септембарског устава. — Душан П. Мишић: Осмогодишњица Југословенског устава. — Славко Вуковић: Обележја наредбе општег значаја и наређења за поједине случајеве из чл. 67 Зуп. — Ј. Кулаш: Кривична одговорност лекара и надрилекара. — Секула Н. Кецојевић: Казне, мере безбедности и одмеравање казне по пројекту закона о иступима. — В. Љ. Павловић: Да ли саучесници у војним кривичним делима одговарају по општем или војном кривичном закону? — Бор. Д. Петровић: Жене судије. — В. Гавриловић: Јавно мишљење. — Тих. Р. Ђорђевић: Неколике кривичне празноверице у нашем народу.

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА 1940, бр. 1. — Љубомир Ж. Јевтић: Оглашавање правноснажне одлуке ништавном на основу § 185 т. 3 Зуп. — Владимир Канте: Полицијске мере по италијанском закону о јавној безбедности. — Алојз Пенк: Чланство општине. — Милорад М. Лазаревић: О праву претставника управне власти да учествује у скупштинама соколских друштава. — Др. Фрања Горшић: Око система нашег обртно-полицијског права.

GIORNALE DEGLI ECONOMISTI E ANNALI DI ECONOMIA. — Бр. 1—2, Јан.—Фебр. 1939. I. — Giuseppe Ugo Papi: *Recenti vedute teoriche inglesi sulla disoccupazione*. Пошто је изложио класичне теорије о незапослености, прелази ка Пигуову по којој је запосленост с једне стране одређена тражњом рада а с друге висином реалне наднице и по којој мешање државе у те односе само повећава незапосленост. Кинс пак сматра да само извесна мера социјализације може да је уманя. Папи критикује ове теорије и сматра да лек ипак лежи у слободној утакмици али организованој и координисаној као у корпоратизму. II. — Libero Lenti: *Osservazioni sulle tavole di fecondità*. Разним математичким методама обрађује статистике плодности италијанског становништва и долази до закључка да она благо опада док смртност расте, те се има очекивати слабији прираштај становништва. III. — Giovanni Demaria: *Le basi logiche dell'economia dinamica nel clima scientifico odierno*. Врло занимљива расправа о методологији и основима економске науке. Прихватајући Планкове тврдње о непостојању узрочности у атомској физици и примењујући их и на друштвене науке показује да је тражењу узрока друштвених појава стављена граница у њиховој сложености те се оне не могу свести на један узрок. Динамичка теорија почива на променљивим (не истовременим) чињеницама и тежи да установи битне услове који везују различита стања (примена корелације) и вероватноће даљег развоја, те почива на појму простор-време. IV. — Renzo Sertoli Salis: *Colonie e colonizzazione secondo gli economisti italiani del settecento*. Износи како су италијански економисти XVIII в. углавном сматрали колоније за мало корисне са економског гледишта и да су њима претпостављале слободну трговину. V. — Alberto Zorli: *Breve storia della prima serie del Giornale degli Economisti di Roma*.

Бр. 3—4, март-април, 1939. I. — Umberto Ricci: *Gioco, assicurazione e risparmio*. Применом математике доказује да цена коју играч плаћа за срећку одговара његовој математичкој субјективној нади и да за играче не важи Госенов закон. Затим подвлачи разлику између лутрије и осигурања и између осигурања и штедње, и најзад обрађује проблем ризика. II. — Ernesto d'Albergo: *Il problema finanziario e le nuove teorie economiche*. Истиче врло лепо да се проблем дејства порезивања не може аутономно испитивати већ само у оквиру сличних економских појава, али да се исто тако и у теорију коњунтура може унети проблем јавних издатака у математичке шеме. Даје занимљив прилог теорији пореских дејстава одбацујући крути детерминизам. III. — Giovanni Demaria: *Sulla teoria dei „clearings“ complementari nel quadro dell'autarchia di approvvigionamento*. Врло занимљива расправа о проблему

комплементарног клиринга којим Демариа назива онај који регулише размену једне јаке и једне слабе земље претварајући ову последњу у „комплементарну“ оној првој. Његова су дејства неповољна за слабу привреду а штетна и за светску. Има чисто политички циљ и опасне политичке последице за слабу земљу. IV. — Leonard Hubbard: *Le classi sociali nell'Unione Sovietica*. Показује да наспрот Маркс-Лењиновој теорији у Русији постоје разне друштвене класе од којих се бирократска аристократија све више издваја од масе радника што изазива и све веће разлике у потребама и жељама ових класа. V. — Walde-mar Mungioi: *L'imposta sul capitale e la sua incidenza sul risparmio investito nelle società per azioni*. Применом математичког метода долази до закључка да порез на капитал уложен од стране једних акционарских предузећа у друга куповином њихових акција, претставља за прва терет већи од онога који је изражен пореском стопом. VI. — Giovanni Demaria: *La teoria dei prezzi*. Критика Маргетове књиге истог наслова.

Бр. 5—6, 1939. I. — Rodolfo Benini: *Il posto del risparmio in un programma di economia induttiva*. Доказује да између богатства и штедње постоји међузависност и да би се она могла установити статистикама када би ове бележиле и друге податке који се сада изостављају, те тражи измену статистичког бележења. Нарочито тражи статистике издатака, продаја, наслеђа итд. II. — Giuseppe Ugo Papi: *Schemi recenti di comunismo e socialismo*. Расправља о могућности комунизма и социјализма држећи се углавном Хајегових и Баронеових закључака. За комунизам сматра да доводи до равномерније расподеле доходака али до неефикаснијег искоришћења производних чинилаца. Што се тиче социјализма Папи критикује Тејлер-Лангеову теорију али често погрешно. У закључку у ствари излаже већ познате Мизесове разлоге против колективизма. III. — Eraldo Fosatti: *Economia corporativa e principio autarchico*. Труди се да покаже да либерална привреда по својој природи није у стању да запосли све производне чиниоце јер је производња у њој зависна од променљивих одлука појединаца и да само корпоративизам својим редом омогућује пуно запослење свих производних чинилаца. А аутархија је средство ове продуктивистичке функције корпоративизма. IV. — Marcello Boldrini: *Sull'impiego investigativo dello scheme probabilistico di Poisson*. Расправа из теорије статистике о Поасоновој шеми вероватноће. V. — Giuseppe Zucconi: *Autarchie monetarie e monete imperiali*. Политику одвајања новца од злата (Енглеска, С.А.Д.) али одржавања вредности злата назива чудним називом „новчана аутархија“. Међутим прихватајући гледиште неких енглеских писаца, сматра да се ово стање неће моћи одржати и да ће се морати било потпуно напустити злато као новчана основа или се вратити систему његовог ковања, тј. начинити од фунте и долара опет империјалне новце. VI. — Luigi Dal Pane: *Intorno alle origini del materialismo storico. I Stein e Marx*. Развија Винклерову тврдњу о томе да је идеје исторског материјализма а исто тако и Комунистичког манифеста Маркс преузео од Штајна и да ни логички ни исторски нема нужне везе између Марксовог исторског схватања и комунизма. VII. — Giovanni Carano Donvito: *Economia ed economisti di Puglia: Giuseppe Maria Romanazzi*. Рад о једном значајном али доста заборављеном италијанском економичару XVIII в.

Бр. 7—8, јули-авг., 1939. I. — Arrigo Bordin: *Della discriminazione dei prezzi*. Математички рад о дискриминацији цена, нарочито о дејству царина на извезене производе слободне и монополистичке производње. II. — Amedeo Gambino: *Forze vive e forze propulsive dell'economia nella concezione tradizionale e in quella corporativa*. Супротставља традиционалистичко и корпоративистичко схватање основних снага привреде. По првоме оне леже у индивидуалним плановима који су најпогоднији да остваре повећање производње а стварање капитала зависи од величине одложене потрошње. Међутим о другом схватању Гамбино даје врло непотпун приказ и у ствари само прерађује постојеће теорије. III. — Francesco Brambilla: *Ricerche teoriche sulle leggi di sviluppo delle industrie nuove*. Математички рад о законима развоја нових индустрија чији узрок појаве највише лежи у техничким проналасцима. Показује да он не иде логичким правцем већ да је прекидан цикличним кретањима. IV. — Aldo De Toma: *La regolamentazione del commercio estero e la pluralità dei cambi*. Изучава последице државног уређивања спољне трговине и установљава да ће стварни курс новца бити увек виши од званичног услед чега

увозници стичу незаслужену добит коју треба порезима вратити заједници. Код извоза је обично обрнуто и он опширно износи дејства извозних премија и сличних мера. V. — Ulisse Gobi: *Appunti critici sul massimo di utilità dafo dalla libera concorrenza*. Кратка критика Демаријиног схватања о максимуму корисности при слободној утакмици. VI. — Giovanni Demaria: *Sulla validità del teorema del massimo di utilità nella concorrenza*. Одговор на претходни чланак заснован на примени математике. VII. — Ulisse Gobi: *Replica*. VIII. — Pietro Martinotti: *Estensioni nel concetto di media*. Расправа из статистике о проширењу појма медијане.

Бр. 9—10, септ.-окт., 1939. — I. — Agostino Lanzillo: *Preliminari ad una economia di guerra*. Истиче да данас економија улази као један од елемената у стратегију и да између мирнодопске и ратне привреде не постоји супротност јер прва омогућава другу. II. — Giovanni Demaria: *Sull'attendibilità di una test del Keynes a proposito di variazioni dei salari monetari e reali*. На врло занимљивим статистикама испитује познату Кинсову тврдњу о супротном кретању номиналне и реалне наднице, наиме да док прве расту друге опадају, и долази до закључка (до кога је већ Кучински раније дошао, али кога не помиње) да ова тврдња ничим није доказана. III. — Giulio Pietranere: *Considerazioni sulla natura dell'atto economico*. Расправља о суштини економског акта и после критике разних схватања прима са извесним изменама Кроћеово по коме он има четири елемента: технолошки, хедонистички, егистички и механички (свај последњи Пиетранера не прима). IV. — L. E. Hubbard: *Il contadino sovietico*. Бројевима доказује да данашње стање совјетског колхозника (припадника једног колективног газдинства) није ништа боље од предратног и да би се большевизам тешко могао одржати без искоришћавања сељачког сталеза од стране радничког и бирократског. V. — Guglielmo Tagliacarne: *Sviluppo della città di Roma in confronto alle altri maggiori città italiane*. Излаже велики напредак Рима у привредном, грађевинском и другом погледима али истиче да он никад није ишао таквим путем да је кочио напредак других италијанских великих градова. VI. — Antonio Fossati: *Una pagina di storia industriale francese durante la crisi del 1831*. Расправља о видовима кризе од 1831 у Француској и о разним њеним последицама, нарочито на трговинске односе са Енглеском. VII. — Giovanni Demaria: *Sulla tassabilità degli extra-profitti di congiuntura*. Кратак чланак о установљавању конјунктурних добитака ради њиховог порезивања које он сматра за могуће.

Љубомир С. Дуканац

НОВЕ КЊИГЕ

Prof. J. M. Péritch, *Droit pénal yougoslave. Liquidation judiciaire d'une conjuration*. Città di Castello, 1939, p. 16. Estratto dalla «Giustizia penale» (1939).

Prof. J. M. Peritch e V. O. Blagoievitch, *Sulla limitazione dei poteri del giudice*. Padova, 1939, p. 6. Estratto dalla «Rivista di Diritto Privato» (1939).

Мијо Мирковић, *Аграрна политика*. Београд, 1940, стр. VIII—312. Издавачко-просветна задруга с. о. ј. (Франкопанова, 15).

Dr. Gorazd Kušej, prof. Univerz. u Ljubljani, *Ustavnopravna pitanja koja se nameću u vezi sa izdanjem Uredbe o postavljanju sudija red. sudova i Uredbe o odgovornosti red. sudija*. Beograd, 1939, str. 11. Posebni otisak iz «Pravosuda» (1939).

Dr. Vladimir Bayer, *Problem sudjelovanja nepravnikа u savremenom kaznenom sudovanju*. Zagreb, 1940, str. 188.

Д-р Иван Рибар, *Хрватско-српски односи у прошлости*. Београд, 1939, стр. 56, цена 7.— дин. Издавачка задруга „Политика и друштво“ с. о. ј.

ФОНД МАРКА СТОЈАНОВИЋА ЗА ПРИВАТНО ПРАВО
ПОМАЖЕ ИЗДАВАЊЕ ОВОГ ЧАСОПИСА

Уредник

Д-р ЂОРЂЕ ТАСИЋ

47, Кнез Михаилова, тел. 23372

Власник у име Правног факултета

Д-р МИХАИЛО ИЛИЋ

15, Алекс Ненадовића, тел. 27173

Штампарија „Привредник“, Жив. Д. Благојевића, Кнез Михаилова 3, Тел. 21-450

АРХИВ ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Год. XXX Друго коло

25 Фебруар 1940

Књига XL (LVII) бр. 2

СЛОБОДНА САРАДЊА ПРАВНИКА

Први глас, који је доспео из бановине Хрватске, после њеног стварања, у наш лист, дошао је од стране г. Политеа, једног од уредника Мјесечника и једног од најугледнијих хрватских адвоката и правника. Овај глас је глас српско-хрватског братства и глас охрабрења, и долази у часу када су браћа Хрвати заузети организацијом своје бановине, и када су понети тим, не задовољавају се да одвоје своје надлежности у области јавној, него то чине и у области приватних друштава и организација, кидајући дотадашње везе. Он долази да нас увери да Хрвати и у оној области, где су они добили пуну слободу, не заборављају да има извесне заједнице интереса и погледа и да су, према томе, потребни додири, сарадња и координација.

Стварање бановине Хрватске треба схватити као једну правичнију и целисходнију поделу надлежности која ће осигурати сарадњу засновану на доброј вољи. Оно, што се изменило, то није суштина, већ само метода. У место да се јединство осигурава путем власти, оно треба да се изводи путем споразумевања. Оноко како је извршена, подела надлежности несумњиво тражи да се у многим стварима ради споразумно, координирано, допуштајући да се изразе у пуној мери интереси делова и целине. Ако је на пр. признато да наша држава чини једно трговинско или царинско подручје, онда не можемо бити равнодушни у многим питањима какву ће политику водити поједине бановине. У овим случајевима, ако држава није овлашћена да сама предузима извесне мере, поједине бановине ће их морати да предузму саме, по доброј вољи и на основу споразума.

Ми Срби другаче и не можемо ни разумети ни примити ново уређење. Ми га примамо што хоћемо да учврстимо нашу државу, и да је оспособимо што више можемо да брани нашу националну независност. Ми га примамо и зато, што нисмо хегемонисти и нећемо чак да то изгледамо, већ што смо вазда готови да свакоме своје дамо и што хоћемо у нашој кући да сви буду задовољни. Из тога, међутим, изилази да ми хоћемо да ново уређење послужи учвршћивању и развијању братске солидарности. То, практично, значи да признајући индивидуалности Срба, Хрвата и Словенаца, ми нећемо да их раставимо него да их ускладимо.

Какав је задатак нас правника у овом моменту? Правници су навек у перисодама преображаја и преуређења државе имали једну важну улогу, разуме се као стручњаци и помагачи политичара и државника. Пре свега наши правници ће морати да се уживе у дух

свог новог уређења, које се одликује својом сложеностју. И то није тако једноставна ствар. Има разних тешкоћа, које ће правници имати да савладају, да се ослободе сугестије извесних појмова на које су се навикли у ранијем уређењу. Срби имају да пређу са појмова једне јединствене и централизоване државе на појмове једне сложене државе. Хрвати истина навикли су на једно сложене уређење, али оно је носило у неким битним стварима друге ознаке, од којих је им се можда теже одвићи него Србима од ранијих једноставнијих. У савезним државама јављају се мање више свуда теорије, једне у корист централне власти и друге посебних државица. То ће се вероватно и код нас појавити. Али неће ваљати ако су на једној страни Срби а на другој Хрвати. Хрвати имају да се ослободе свога јуридикског историцизма, који је стран Србима. Тај историцизам може нарочито у првој периоди наводити хрватске правнике да из текстова истерују што више, и бране тезе које се никако доказати не могу. Морамо признати да нас извесна тумачења, која читамо у хрватским листовима, по мало обесхрабљују. Тако на пр. када читамо да су надлежности државе исцрпно наведене у чл. 2, што апсолутно није тачно. Или када читамо да је ово што је бановина Хрватска и правно дефинитивно, и ако је јасно као дан да то треба да одобри Парламент и, за тим, да ће тек Уставотворна скупштина извести дефинитивно преуређење. Са политичке тачке гледишта заиста тешко се може замислити да се, у начелу, иде натраг. Али формално, правно то је могуће. Или, такође, када читамо теорије о динамичности устава да би се доказало да се устав може створити фактичким путем и да се истакне важност прецедената у провизорном стању, испуштајући из вида да је основ новог уређења један постојећи устав који још увек важи и да је народ тај који ће у Уставотворној скупштини имати да одлучи о свима питањима (што је у осталом, од увек била теза Хрвата); итд. Наш задатак је да чинимо напоре да наше погледе, наше теорије и наша тумачења колико је могуће изједначимо или бар приближимо.

До сада су у нашим листовима сарађивали Хрвати, и ми у њиховима. То треба да наставимо још у већој мери. Сада ћемо имати и једну специјалну дужност да се узајамно обавештавамо о аутономном законодавству појединих бановина. Имаћемо и још једну важнију дужност: да испитамо темељно проблем законодавног изједначења. У унитаристичкој и централистичкој држави ми смо живели у једном судском и законском федерализму. За толико година нисмо успели да изједначимо законодавство и да створимо један Касациони суд за целу земљу. У федералистичком (политичком) уређењу ми ћемо можда, по једном парадоксу, успети да изведемо што нисмо могли у унитаризму у многим и многим стварима. У осталом, ако и не би законодавство било заједничко, оно се мора, из потреба саобраћаја, саглашавати у многим битним тачкама, као што је то показао на пр. г. Политео.

Најзад, споменимо и то да ми сматрамо да лепу традицију држања конгреса правника наставимо, са надом да ће они, под новим условима, имати више утицаја на Владу и Парламент. На овим

конгресима, правници ће имати да се старају колико да проналазе најбоља решења, толико и о томе да се доносе у целој земљи истоветни закони где год је то потребно или корисно и да без потребе не идемо у раскорак.

И у новом уређењу биће пуно правних прописа који ће морати да проучавају сви правници подједнако. Тешко је и замислити доброг правника, који нема бар општи поглед на законодавство друге бановине, којој не припада. У послу сигурно много пута ће им то бити и неопходно. Они ће свој посао вршити на корист народа само ако буду објективни и старају се не само о интересима своје бановине него и о интересима целине.

Б. Тасић

ПОСТАНАК ПРИВАТНЕ ЗЕМЉИШНЕ СВОЈИНЕ У НАС*)

Покушаћемо да дамо слику — бојим се много уопштено — како је постала земљишна својина у нашим селима и како се са тим у вези мењала и привреда.

Садашња приватна земљишна својина није много стара. Не потиче из старе, некадашње приватне земљишне својине, јер је она била прекидана променама држава и масовним исељењима. Била прекидана и тиме, што су целе области остајале скоро пуне и зарастале у дивљину. Приватна својина радне земље прекидана је понекад самим тим што је та земља престајала бити радна. Освајала ју је шума. А шума, ако нема радне земље и ако нема сељака не треба никоме. У старовлашким планинама и у Горњој Херцеговини и сад се може наћи трагова насеља и ратарског рада на местима где је сада пуста планина. У растовој ситногорици поред Дрима, у Метохији, могло се до скоро наћи трагова од канала за наводњавање. Чим би неку радну земљу освојила шума, та би земља губила вредност и престајала бити приватна својина. У осталом земља је престајала бити приватна својина, — и кад је радна земља — ако је господар не ради и ако нема сељака да ју ради. Ни радна земља а камоли шума не представља некакву вредност сама по себи, без сељака, те је нико није хтео да држи као својину.

Претци данашњег становништва, у Шумадији, Босни, Санџаку, неким деловима Јужне Србије и Црне Горе, Северне Далмације и Крајишке Хрватске, дошли су на земље скоро пуне, неискрчене, неурађене. Традиција о томе у неким крајевима свежа је сасвим и потпуна. У крајевима у којима се заборавило на то, није се сасвим заборавило. Та је традиција иста свуда.

Ти насељеници сточари долазе са стоком, често се и не настане за стално, него лутају по околини и тек постепено утврђују једно средиште свога сточарског и ратарског рада — настанују се. За ондашњи главни привредни рад — екстензивно сточарство, њима треба простора и ширине. Стока ваља да се креће, да пасе или

*) Приступно предавање одржано 23 децембра 1939 г. на Правном факултету у Београду.

брсти. Простор на коме се стока креће не сме да буде прошаран земљиштима под усевима, јер би у томе случају било потребно много више пажње и много више чобана око стоке, да би се усеви бранили од потре. За то се одмах по насељењу издвајају из општег земљишног фонда ширски комплекси земље намењени чисто сточарству и израђују народске правне уредбе о томе. Пошто је сточарство главни рад, њему се прилагођава и начин привреде и правни ред и на тим земљиштима која су обично опет као колективне целине колективно намењене ратарству. Рад на тим земљиштима организује се тако, како би и она могла послужити за пашу стоци за све оно време, када усев није на њима. За заједничку пашу, пошто начин сточарских радова захтева слободно кретање и на њима.

Широко засноване и озбиљне научне студије откриле су те струје насељавања, које су етнички уобличиле велике области нашег народа. Показале одакле су потицале и којим правцима текле. Али се још није стигло, да се проучи, како се насељавало. Како се шуме претварале у радну земљу. И што је још важније — како је правно стварана приватна својина радне земље. — А друге приватне земљишне својине сем радне земље није ни било у почетку. Даље: На какву се земљу насељавало? Већ урађену или земљу, коју је тек требало крчити? На чију земљу? Је ли новоселе ко насељавао и ко? У каквом је односу био тај новосел према селу, према властима, према бегу, или аги, или властелину, чије су биле околне земље? — У овом погледу највише се зна о насељавању у Аустроугарску. Није проучено ни како се село ширило. Док је у њему извршен одређени број становништва, дотле је и радне земље једна одређена количина. Како се прирастом становништва повећавала радна земља? Или — што је исто — како се повећавала количина земље, која је у приватној својини? — Село, које је имало десет домова порасло је на двадесет. Повећало се за два пута и радна земља. Порасло на четрдесет домова. Увећало је опет своју радну земљу — и ако, можда, не у истој сразмери, у којој се становништво повећавало. Како је то повећање радне земље бивало? Како је село, кад се повећало изнад извесне мере, почело да мења начине рада, ратарског и сточарског, немогући да повећава радну земљу сразмерно порасту становништва? Како се ствара постепено неједнакост у величини имања. Како је село распоредило насеља, потесе, друге оранице, ливаде, шуме, пашњаке, комуникације? Је ли му се ко мешао у то? Ко? Како?

Врло је мало писаних података о томе свему, сем о насељавању нашег живља у пределе границе (у војничку крајину). Сеоска традиција се у многим крајевима позаборавила. Бивало је времена када се насељеник једва чекао. Власти га турске примале радо, србијанске такође, да оживи земљу и да држави даје порезе. Село га такође једва чекало. Да би било јаче, да би се боље бранило од шуме, која лако осваја нове радне земље; да би се боље бранило од дивљачи из шуме, од хајдука и насилника; да би лакше сносило извесне терете државне који су падали на село као целину. — Познато је већ, како су радо војне власти примале насе-

љенике у пределе аустриске „границе“. Позивале их, давале им довољно радне земље, давале пашњаке и планине, уређене по начелима народског права, а не по позитивним законима, који су у монархији важили.

Имало је времена, кад се због новог суседа није осећао недостатак шуме и испаше, није осећало, да понестаје земљишта за нове захватине. Земље, и шуме, и паше било је преобилато за све. Могло се радовати новоме сусетству, јер се говорило — а тако је и било — „Тешко јунаку у селу нејаку“. Из тога времена је још остало у обичају у планинским селима, да се првоме суседу увек даје прво почасно место за трпезом, па ма ко други за трпезом седео. Сада, кад „сељак и кукуруз не трпе суседа“, мучно је разумети оне прилике.

Насељавања та, крчења шуме и претварања у радну земљу, била су понекад на начин толико прост и слободан, да потсећају на сеобе и односе старозаветних патријараха. Била понекад, али не увек и свуда. Ово потсећа на библијско: Рече Аврам Лоту: није ли ти отворена цела земља, одели се од мене. Ако ћеш ти на лево, ја ћу на десно; ако ли ћеш ти на десно, ја ћу на лево.

Историска кроника је за наша села бележила догађаје само упадљиве. Ратове, буне, поморе, опушћења, војводе и харамбаше. Ова тиха збивања која су права историја села, није ни запажала. За већину села није забележено ни кад су заснована, а ни за једно како се организовало и како поставило ред своје животу. Та тиха збивања била су као засењена бурним, упадљивим, догађајима. За раније досељенике, чија досељења администрација није убележила не зна се ни како су заузимали земљишта. У традицијама нема нигде сећања ни на каква куповања при досељењу. Нема причања о оним врло драматичним и крвавим сукобима између странаца и досељеника, каквих је било много у стариначким крајевима нашега народа. Ово је насељавање било сасвим тихо и мирно.

Ово је било доба великих породичних задруга. Када земље има довољно, колико се год може искрчити и обрадити, онда је главно организовати радну дружину — задругу. То је главни разлог због кога се у то време живело у задругама. Тада важи она реч: „Није газда ко има вслова, но је газда ко има синова“. И у равницама ретко насељеним задруга је више него у планинама насељеним густо. Због релативно густе насељености области из којих се исељавало, задруга је у њима бивало мање, и ако су оне архаичније. Насељеници из тих области стварали су у досељеним земљама велике задруге и они исти, који су у својем старом завичају живели у инокоштини. Кад земље има обилато, задруга је много, чак и ако је земља под теретом властелиновим. Да би се више искрчило и да би се више урадило и он повлађује те велике радне дружине на оном делу земље, који не ради у својој режији. Даље: Обиље земље је главни услсв екстензивном сточарству, а задруга је једна организација удешена за екстензивно сточарско привређивање. Кад се живи у јакој задрузи, кад се има довољно чобана, стоке се може имати колико допушта капацитет земље. Екстензивном сто-

чарству задруга је неопходно потребна. Ратарске пак радове инокосне породице могу радити боље него екстензивне сточарске радове.

Развитак ових тихих збивања ретко се где може тако добро пратити као у селима шумадиским. Насеља су у њима скоро сварелативно скорашња. Сећања у народу досежу до почетка насељавања и прате историју села све до данашњег времена. Поуздано је да су ове традиције чисто народске, а да нису накнадно рестаурисане из књига, јер о овоме није ништа ни писано. Једино што је писано и што је поуздано научно утврђено то је о пореклу насељеника. Традиције се међу собом слажу добро — што је прилично јак доказ за њихову истинитост. Слажу се потпуно и са оним што је научно утврђено о пореклу овога становништва. За испитивање овакве врсте су београдска села и села Шумадиска подесна нарочито због тога, што су овде и насељавања села и њихово организовање и цео развитак ишли спонтано. Поседника, властелина, није било, који би у све ово уносио своју власт, своје планове, своју вољу. Администрација турска, па прва наша, биле су слабе и неорганизоване. Не изгледа да су имале много каквих својих планова за организовање села, а ако су их што и имале, нису имале у селу никаквих својих државних, установа. Све што су радиле, радиле су само преко слободних сељачких установа. За то администрација и није могла све до скоро много утицати на развитак села.

Први су насељеници заузимали земљишта где ко хоће и колико хоће. Онима мало доцнијима, земљу је давало село и одређивало где ће се населити. У врло живом је сећању у Шумадији време, кад су се дошљаку или домаћем сиромашу давала сасвим олако и нашироко велика имања, не на окрајцима, него уза сама села. Поклон је тај био друкче важности него сада што изгледа. Земље је онда било више него радне снаге, те сама по себи није доносила неку ренту нити сама по себи била велика вредност. А и у својину је друкчу давана него што је садашња својина. Давано је само право да се на њој ради и род са ње подигне. Кад год није усева на њој, земља је та и даље служила за пашу свој сеоској стоци. Није бивала потпуно излучивана из заједничке земљишне својине. То што се приватна радна земља заједнички искоришћавала за пашу, било је у време ондашњег екстензивног сточарства врло важно. Овако дефинисана ондашња земљишна својина није се била ни близу потпуно уобличила у индивидуалисану приватну својину, онакву, каквом је позитивно право замишља. Није то ни до данас.

Стварала се на два начина у главном. Прво: захватинама. Из општег земљишног фонда, селине, свако је хватао даље колико му треба према порасту радне снаге своје чељади. Обично хватао тако што је међе својих имања померао дубље у селину. Меру хватањима давала је стварна потреба према броју чељади. Колико ко може обрадити толико је и хватао. Имати земље више него толико није било од користи, јер се није ни могла обрадити ондашњим неусавршеним справама. Кад је пак земља добила вредност сама по себи, кад се могло држати и искоришћавати више

радне земље, него што се може обрадити снагом своје чељади, тек тада се изгубила ова мера захватању. Тек тада су села почела више или мање успешно тражити начине да захватања спрече.

Али шуме на селинама понестаје постепено, а пашњаци постају све мањи и све мање важни у сељачком домаћинству баш због тога, што су се смањили. Постају тескобни за већи број стоке увећаних насеља. Почиње се увиђати да би било корисније, да се опште селине претворе у радну земљу којом је сељак већ постао оскудан. Главна захватања земље већ су била престала. Због тога што се приватна имања нису могла више ширити на рачун селине, цена им је скочила. Док се из селине захватало колико хоће, један комад приватног земљишта није стајао много скупље него што стаје труд и трошак око његовог крчења. Осећање да се селине смањују било је повод више, да се захватањем јуриша на њихове остатке и повод да се почне помишљати на уредне деобе селине. Ратарство све више постаје главна грана привреде како понестаје широких слободних просторија за екстензивно сточарство. Смањује се број оваца. И стока се све више почиње хранити из ратарске привреде сељакове — стајском храном. Потреба за радном земљом постаје све већа.

Деобе селине су други начин стварања приватне земљишне својине. Оне су вршене, а врше се и сад, највише у селима близу већих градова где земљиште у опште има већу вредност. Баш ових последњих дана довршава се, неопажено ни од кога, деоба селина у београдским селима и у Хрватском Загорју и Приморју. Деоба селина утицала је на земљишну имовинску структуру, на пример београдских села, знатно више него све продаје и куповине земљишта за ових последњих педесет година.

Ни једно село није делило селину сву од једном, него део по део; овако по неколико пута за ових последњих педесет година. Помало сваки пут, онолико само колико се мора, да би се утолила љута глад за земљом. Сељак се тешко навикава да прелази на стајско храњење стоке, те се тешко одлучује на деобу пашњака из селине. Докле год има земље довољно и паше довољно, своју привреду не прилагођава тржишту. Све док је радно земљиште могао ширити, сељак није ишао у интензивнију привреду, него се држао екстензивног сточарства или, у колико је привреду мењао, прелазно је само на екстензивно ратарство.

Села су већином сама организовала приватну сељачку земљишну својину, сама израдила поступак за вођење послова. Неке су послове радила по традиционалном реду, неке по поступку, који су стварала сама. За деобе селине, на пример, као посао нов, морала су стварати нове начине рада. Нов је био само конкретни поступак, а село је имало већ израђену апаратуру и за стварање нових поступака и за примењивање постојећих. У колико им се законодавство и администрација нису мешали, села су овај посао радила у главном добро. Ред се израђивао не по некоме у напред замишљеноме плану, него сам од себе, како што затреба. Да би се имао слободан приступ паши и шуми, бранило се бар с једне стране

села, да се приступу на утрину не препрече приватна имања. Пазило се да у утрини не буде приватних радних земљишта, јер се због усева на њима не може стока слободно пуштати на пашу. За то су и кад су је захватили и кад су је делили, чинили то с крајева а не из средине. С времена на време села су исправљала захватања. Тада би за имања, која би се захватила била образовала у средини утрине, или на приступу шуми и водопоју, давала друга. Обично на крају сеоског атара, да би била мање на сметњи и да би приватни власници, чувајући међе својих имања, чували и међе сесских атара од навале из других села. Али то је било само за уређење односа унутра, у селу. За уређивање пак односа међу селима нити је било изграђеног поступка нити какве надлежне народске установе. То је радила државна власт.

И интензивирање и рационализирање сељакове привреде у присној је вези са свим процесом стварања земљишне својине. И ако су општа привредна знања сељакова прилично велика, и ако он познаје земљу, зна јој нарав и потребе, разуме климатске услове, разуме основне законе живота биљака и животиња, и ако и посебна привредна знања лако схвати и научи, пошто већ има овако солидна општа знања, он не мења свој начин рада све док се извесне ствари не промене у земљишној имовинској структури. Сви остали услови за измену технике рада сељаковог нека су повољни, сељака ће ипак врло тешко они сами покренути на промене. Док је колективне паше, брста и креше довољно, он не прелази на стајско храњење стоке и на неговање бољих раса говеди; док је шуме обилато, не уводи никакав ред у шумској економији; док је земље обилато, ради о ратарству мање и само екстензивно.

Док је тога колективног земљишта сасвим обилато, разлика између сељака који има мало свога приватног земљишта и сељака који има много, није тако велика, као што је онда када колективно земљиште понестане. Сељак се лако учи новим начинима рада само онда, када то њему треба, када је то у линији његовог развика, а не када се то споља тражи. Врло напредан сељак баштован из Подунавске окрине Београда био је до скоро туђ и тврдоглав и није могао никако да се научи рационалном баштованству. Могли су се оснивати баштовански курсеви у сваком селу, сељак се не би научио много. Кад су се пак унутра у самом његовом газдинству, појавили разлози за преокрет, када сељака његови досадашњи начини рада нису могли да издржавају, онда је преокрет извршен сам по себи и брзо и добро.

Док је имао земље радне и утринске довољно те могао да живи и ради по сељачки, он се никако није могао прегнути, да се научи рационалном баштованству и ако су спољни услови за то постојали сви исти. И добре цене поврћу и осигурана потрошња свакој произведеној површини и близина тржишта. Тек пошто није могао своју земљу да шири на рачун селине, сељак се присетио да му је у близини једно моћно потрошачко тржиште баштованских производа. Сва она велика и фина стручна знања, која сада овај сељак има, изгледа као да су му тада неким чудом сама с неба пала. Кад

је чему било време и потреба знати, научио се сасвим просто и лако. Један једини човек донео у Вишњицу знање о произвођењу раног поврћа под стаклом. И то, што је он на робији научио, за најкраће време примили су сви. Где је год који сазнао за какво семе, или сам погодио какав савршенији начин рада, одмах се то раширило по целом селу.

Када му је то затребало по унутрашњој логици његовог развитака, сељак је умео да постане осетљив на захтеве тржишта да производи поврће које оно захтева и кад захтева да мимо све своје раније навике сеје пред Божић и ради о поврћу преко зиме. Док је имао земље довољно, он је као и све друге своје послове поврће сејао и садио, кад му је време по његовом плану и распореду рада — и није се старао да му доспе у време када тржиште најбоље плаћа! Сејао оно поврће које њему треба, само вишкове од тога износио на тржиште. Сада пак на тржиште излази свакодневно, почевши од раних производа гајених под стаклом. Али и сада са тржиштем не ступа у присну везу целом својом привредом, нити сву своју земљу и сав свој рад прилагођава тржишним захтевима. У баштованским селима модернизовао је и тржишту прилагодио готово само баштованство. У млекарским само млекарство. Готово све остало ради по старински, по сељачки, назадније него у селима беспутним и удаљеним по коју стотину километара од великих тржишта. Производи жито за своју исхрану и ако би му било корисније да га купи, а да на томе земљишту ради о чему другоме, што блиско тржиште тражи и добро плаћа. Сади једну врло лошу врсту шљиве за ракију, а могао би са готово толико исто труда радити о воћу племенитијем и скупљем. Пићњих биљака скоро не сеје. Има плодоред двополни: ређају се стално само стрмно жито и кукуруз. Тако назадног плодоредом нема више нигде ни у селима високе Шумадије.

Пошто се баштованство у околини Београда ради успешно, оно је сељаку толико корисно да га може издржавати скоро сасвим, те се он не мора старати да и осталу своју привреду усаврши. Може да је ради по старински, по сељачки — да га прође жеља за таквим животом и радом. Када пређе на друкче начине живота и рада, сељаку је тешко, ако се у понечему бар или понекад, не изживи по сељачки. Кад се пчелама даје вештачко саће, мора им се давати непотпуно довршено, мора им се пустити да га оне саме дораде. Ма и сасвим мало, али им се остави посла, на коме ће оне задовољити свој вековима стечени инстинкт грађења саћа.

И теориски и практично врло је важно уочити овај покретач за промене у начинима привређивања у нашем селу. Док је земље у сбиљу, села своју земљишну имовинску структуру израђују само према своме начину привреде и за тај свој начин привреде. Ни агински односи, спахиска права, нигде где их је било, не мењају ствари у основи много. Кад понестане обиље земље, тек онда земљишна имовинска структура почиње сељаку одређивати начине његове привреде.

Није се сељачка приватна својина само ширила физички, она се на неки начин и правно удубљивала. Постајала све више својина. Појам земљишне својине дручи је на селима него у граду чак и у селима око Београда. У планинским крајевима се то осећа још јасније. Потпуна, неспорна, својина једне планинске њиве или ливаде у брђанским племенима на пример, на коју власник има и тапију, оваква је од прилике: Из заједничког земљишног фонда власник у неку руку изузме тај свој комад земље, колико само да га покоси или да га посеје и пожње. Сваке године оно потоне опет у заједнички земљишни фонд и сваки члан заједнице има права да се њиме користи колико и он. Има чак и то, да приватни власник ако није члан те заједнице (тога села) нема права испаше на своје властитом имању, а имају права сви сељани, чак и они, који у томе целом комплексу земљишта немају нигде ни стопе приватне својине. На тој својој ливади власник не може одредити кад ће с пролећа забранити пашу стоци сеоској. Ако је ливада у планини, није властан ни да сам одреди рок, до кога ће докосити и сено или извући или оградити. И то му одређује село или братство или племе. Чак и у Хрватском Загорју има села у којима сељаку не признају никоје право да од сеоске стопе забрани свој комад земље, који хоће да пошуми, ако није заградио и од своје.

Колико су велика колективна права на приватној земљишној својини најјасније се види у режиму „потеса“ или тако зване „царине“. А то нису била једина ограничења приватне земљишне својине. Важних остатака из овога режима потеса — то ћемо већ имати прилике да видимо, — налази се апсолутно свуда у нашем народу. Понегде се одржао тај режим цео — напуштено је само колективно обрађивање потеса свуда где га је било. Понегде га пак није ни било. У режиму потеса или царине сва приватна имања у једном земљишном комплексу била су у једној заједничкој огради а сва под истим економским режимом. Уредбе о тим потесима и обрађивању њиховом биле су израђене тврдо и минуциозно. Имало је чак да, као у Качеру, по седам, осам села држе у заједничкој огради огроман земљишни комплекс. Остатци ове уредбе о потесима задржали су се и сад. На вратима самог Београда, у Жаркову, сва радна земља сеоска подељена је у три готово једнака потеса. У потесу који је ове године за стрмна жита нико не сеје кукуруз или какав било позни усев. Ако би у том потесу било посејано којег усева, који не доспева заједно са стрмним житом, онда потес не би могао после жетве бити слободан за испашу. Само се овако може цео потес пустити у слободну испашу свој сеоској стоци одмах, чим се жита пожњу или покосе. У другом су потесу посејани кукурузи или други који усеви, који доспевају кад и кукурузи. Кад се под јесен кукурузи оберу, онда се и тај цео потес пусти у слободну пашу. У Банату се и сад сећају режима ових потеса са колективним одређивањем плодореда. У Срему се трагова може наћи и сад, у селима у којима земља није комасирана. У Метохији и Пологу има потеса уређених не у сврху заједничког напасања него у сврху заједничког наводњавања. Згруписани виногради су у основи исто што

и потеси уређени у сврху боље пударине. Режим ових потеса, царина, био је много чешћи него што се може слутити, и оставио скоро свуда и врло много трагова у данашњој структури земљишне својине и још више у сељачковим схватањима приватне земљишне својине.

Исто као и приватна земљишна својина тако се постепено стварала и колективна земљишна својина, док је постала, онде где је то постала, тврда и уобличена. Сећања има у многим крајевима на време, када су врло велики земљишни комплекси били у ствари ничија својина. И турски „ахкјами шерије“ само номинално ту земљу назива царском. Постепено се на тим земљиштима израђивала колективна земљишна својина где није лична. Израђивале се и уредбе о искоришћењу и економији на тим колективним земљиштима. Има крајева где оне нису израђене ни тврдо ни прецизно. А зар нема и појединаца, који нису успели да израде добар ред своје газдинству? Та је села било нешто омело да ред израде. Шта? — у току даљег рада покушаћемо да то изнађемо. У главном су две варијанте уредаба о искоришћавању ове колективне својине. Прва. Уредбе о селини. То јест о шуми и испаци у околини села. У појам селине у неким крајевима спадају и сва колективна права на приватним земљиштима. Из те селине је у главном постала приватна земљишна својина. Друга. Уредбе о планини. Реч планина узета је у смислу правном и економском — не географском. У високим и пространим планинама Старога Влаха, Босне, Шумадије, готово више нема режима планине, чија је главна карактеристика колективни издиг стоке. Тај је режим најбоље израђен у нашим брђанским племенима. Прилично и у Југоисточној Босни и на Западним македонским планинским масивима. Израђен је био и у имовним опћинама Крајишке Хрватске. Он ће, такође као и режим селине и присна веза међу њима, бити предмет нашег заједничког проучавања. Народски режим селине законодавац је у Хрватској прихватио и уобличио као земљиште заједнице. Распадање ових облика колективне својине, биће, такође, предмет нашег посебног проучавања.

На овој колективној својини није организовано колективних радова онолико колико би се могло очекивати. Сем бачија на западно-македонским, нишавским и тимочким планинским масивима и сем цеклинског риболова није ми познат који други тврдо и прецизно организован колективни рад на овим колективним земљишним својинама. На личним пак приватним имањима много је више колективног рада, него што се то може и наслутити. Чак и у релативно културним крајевима као што су, на пример, Мачва и Поцерна, велики део, можда чак и већи део пољских радова свршава се у разним облицима колективно организованог рада. За рад се сељаци увек и свуда лако погоде да буде заједнички, погоде се и за трошкове, да им у некоме послу или у некоме весељу буду заједнички; приход пак врло ретко могу да се погоде, да им буде заједнички. Подела прихода било у природи било у новцу — то је скоро увек најслабије организовани део посла у свему што је на селу

колективно. Као што ћемо већ у току даљег рада, мислим, моћи видети, подела прихода организована је тврдо и прецизно сем у бачијама и цеклинском риболову још и у кирицијским дружинама, у баштованским дружинама које раде „на оку“ и у великим породичним задругама при годишњим деобама вуне, конопље и лана и при раздвајању прихода од особине (онога што је лично) и онога што је заједничко. Модерне кооперативне установе на селу у овоме нису успеле ни близу потпуно. Можда би се могли наћи и разлози зашто нису.

Сретен Вукосављевић

УЛОГА СУДСКЕ ПРАКСЕ И ЊЕНО ОБРАЂИВАЊЕ

Из теоријских, из практичних и из формалних разлога судској пракси се из дана у дан придаје све већи значај. Из теоријских зато што наука увиђа и признаје нужност за активном улогом правосуђа у процесу формулисања права. Из практичних што стварност приморава судове да стварају право. А из формалних што и сами законици с једне стране дају све ширу слободу судији, а с друге што упућују на „судијско искуство“ као помешно сретство изналажења права. Ово последње је, како је познато, до нарочитог израза дошло у члану 1 швајцарског Грађ. законика а преко њега и у § 6 наше Предоснове. Отуда и за наше време и за нашу средину познавање и обрађивање судске праксе треба да се налази у првом реду стручног интересовања.

Нећемо се овом приликом задржавати на значају који судска пракса има за студирање и наставу права. С пуно разлога је речено да она претставља „правничку клинику“ — за правника јуриспруденција је заиста оно што је болница за медицинара.¹⁾ Главну пажњу ћемо посветити правосуђу као извору позитивног права.

Функција судске праксе као правног извора долази на првом месту до израза при попуњавању законских празнина и нејасности. Те празнине су, знамо, двојачке углавном: празнине у самој кодификацији (код нас случај с прописима о заблуди или о уговорној казни), и затим празнине које настају накнадно, услед појаве нових друштвених односа којима треба признати правно својство, а које постојећа кодификација није могла да предвиди и регулише (случај колективних уговора, осигурања у корист трећих, уговора о сефу, док о њима нису донети специални прописи). Та врста активности где је суд у недостатку других формалних извора принуђен да сам формулише правило, јављајући се као једини компетентан извор позитивног права, назива се преторском јуриспруденцијом.

Али се активна улога суда не зауставља само на попуњавању празнина. У својој функцији органа који констатује право јуриспруденција иде још један корак даље. Она се не ограничава на то што ће пасивно протумачити текст или попунити празнину.

¹⁾ B. H. Capitant, *Les grands arrêts de la jurisprudence civile* (Préface) и J. Bonnetcase, *Qu'est-ce qu'une Faculté de Droit* (p. p. 184—187).

Често, и све чешће, догађа се да је правило које суд треба да примени у закону сасвим јасно изражено и да нема сумње о његовом правом домаћају. Па ипак, кад нађу да такво правило више не одговара савременим економским потребама, назорима саобраћаја, разлозима целисходности, друштвеним захтевима, осећању правичности — судови и такво, на први поглед јасно правило, тумачењем истезу, проширују га или сужавају, чак му и смисао изнутра измене, старајући се наравно колико је год могуће да своје решење покрију формалним законским аргументима.

Кад се таква решења по једном питању устале, нарочито кад их прихватају и Касациони суд, и онда се говори о стваралачком раду правосуђа или о преторској јуриспруденцији. Овако смело и слободно протумачено законско правило претставља заиста у суштини ново право, независно од формалне воље законодавчеве. Ту суд није само орган који примењује право, он је ту стварно и творца новог права. — А зато што је у суштини мотивисано друштвеним а не формалним законским разлозима, ово правосуђе се назива још и социалном јуриспруденцијом. Социалном јуриспруденцијом која ће и бројем одлука и њиховом садржином бити као извор права утолико значајнија уколико је законодавство старије и уколико су друштвене промене интензивније. Специјално у нашем праву, с једним врло непотпуним, технички слабиим и застарелим Грађ. закоником, јуриспруденција је позвана да одигра особито активну и значајну улогу. И она је стварно и игра, ма да се наша доктрина као целина том појавом недовољно бави, и тако не пружа пракси потребну подршку и охрабрење.

Па и кад нису у питању ови крајњи случајеви, стварно важеће право једне земље је оно како га судови схватају и примењују. То је у толикој мери тачно да није претерано рећи да ко не познаје јуриспруденцију једне земље да тај не познаје ни њено позитивно право. Код нас специјално, као што је констатовао Ж. Спасојевић²⁾ с обзиром на празнине и застарелост наше кодификације „јуриспруденција данас у далеко већој мери претставља позитивно право него избледели текст Грађанског законика.“

Поред овог стварног значаја судске праксе, она има и један формалан значај. Њен ауторитет је изванредно повећан околношћу што не постоји правно сретство којим би се могла обарати одлука Касационог суда; и тим посредним путем за давање позитивности једном правилу у крајњој линији је одлучније схватање судске него законодавне власти. Као што с правом примећује Ж. Перић,³⁾ „Код закона из области судске надлежности законодавац је само теориски суверен, стварни суверен је ту Касациони суд.“ Поред овога свог спољашњег ауторитета судска пракса убеђује најзад и својим унутрашњим разлозима и чињеницом да је кроз њу аргументација за и против најчешће до краја исцрпљена.

Услед свега овога судске одлуке дејствују на појединце и

²⁾ О јуриспруденцији, Архив од 1912, стр. 411—412.

³⁾ О улози судске власти по српском законодавству, стр. 13.

чисто психолошки: људи су склони да у њима виде оно живо право које стварно важи у њиховој земљи. Бројем одлука и својом постојаношћу судска пракса делује стога на публику као објективно право, у саобраћају она добија значај провереног позитивног права. Кад се дакле зна да од јуриспруденције зависи какво ће нам бити право, није потребно више подвлачити потребу њеног упознавања и обрађивања.

*

То нас међутим не овлашћује да пређемо ћутке и преко једне појаве која на први поглед умањује вредност правосуђа као поузданог правног извора. Примећено је да судови, па и Касациони, пошто су годинама подржавали једну праксу, ову напуштају и почну, заузимајући друго становиште, да доносе решења у супротном правцу. Тој појави, познатој под именом превирања или колебања правосуђа, узроци могу бити углавном двојаки.

Једна од првих дужности јуриспруденције јесте да апстрактно законско правило прилагођава животним потребама. И како су ове по својој природи битно променљиве, од судова се не сме ни тражити апсолутна једнообразност. Другим речима судска пракса не сме да заустави и укочи развој права. Нарочито у прелазним економским и социалним периодима она ће припремати долазак новоме праву без великих потреса, наглих преокрета и изненађења. Својим превирањима јуриспруденција дакле задовољава једну од основних потреба правне организације, потребу за еволуцијом права, те и с ове стране врши једну позитивну улогу. Уколико та активност има и негативних последица, она нас само упозорава на једну од основних антиномија у организацији правног поретка, на антиномију која лежи ван моћи јуриспруденције и ван наших моћи уопште и која се, дајући нашој дисциплини једну посебну драматичност, састоји у контрадикцији између тежње за сигурношћу и законском еволуцији.

Али најчешће има и таквих колебања правосуђа која нису мотивисана начелним социалним разлозима, нити су праћена одговарајућим променама у друштвеној структури. Колебања су каткад и последица неслагања у погледу формалних правних аргумената, и ако се понављају знак су да извесна питања или нису благовремено теоретски и формално-правно продубљена или да нису довољно социално образложена. Колебања која немају никакву позитивну улогу у праву и којима се, ако су честа, судство једне земље свакако не може поносити. Такву праксу треба енергично избегавати не само из разлога што вређа начело једнакости и осећај правичности, него поглавито стога што уноси несигурност у правни саобраћај и пометњу у публику изазивајући је на парничења.

Наше правосуђе, као што је познато, обилује превирањима. Сетимо се само фамозног колебања око позивања стрица и синовеце на наслеђе дедовине, где је и Општа седница Касационог суда у току десет година три пута мењала становиште. Сличну судбину је имало у задружном праву питање задружног односа између оца и синова, затим право удовице на уживање из свекровог имања,

питање повраћаја мираза, правна природа девојачке спреме и удомљења, допуштеност *rustum-a reservati domini*, могућност уговорног скраћења рока застарелости, питање накнаде моралне штете итд., итд. Та изузетно велика непостојаност судске праксе у нашем праву је вероватно на првом месту резултат слабе и непотпуне кодификације, али несумњиво да у томе имају свога удела и доктринарна неизрађеност питања и извесна лабавост практичара, а свакако и недостатак једног систематског прегледа јуриспруденције који би јој обезбеђивао континуитет.

Широм света је позната стваралачка улога коју су одиграли француски судови. Чињеница да је у тој земљи преторско правосуђе могло доћи до особито снажног израза, условљена је уосталом извесним разлозима и објективне и субјективне природе. Објективни су застарело законодавство и интензиван друштвени живот који тражи одушке — разлози које наилазимо и код нас. Субјективни су висока правна култура судија и адвоката, свесрдна подршка доктрине, као и опште духовне особине Француза: оштроумност, смелост, свест о праву, смисао за стварност и живо социјално осећање — особине којих ни ми нисмо лишени.

*

И стварно, у пракси наших судова могу се наћи интересантни, интелигентни и чак духовити примери за стваралачку и социјалну јуриспруденцију.

Целом свету је познато како је формално-правно стање по нашем Грађ. законнику неповољно по жену и као члана породице, и као наследника и као брачног друга. С друштвеног и етичког гледишта такав положај женских лица је очигледно неправичан и опште је мишљење да би га требало исправити. И напори које су досад наши судови у томе правцу чинили нису за занемаривање. Они су добрим делом узрок и колебањима јуриспруденције о праву наследства синовице, о величини и правној природи удовичког ужитка, девојачке спреме и удомљења итд. Као један леп пример наше социјалне јуриспруденције у тој области може се навести врло широко тумачење установе домаћег мандата од стране наших судова (§§ 109, 110, 630 и 920 Г. з.); постојеће збирке одлука пуне су веома слободног схватања ове институције и оне су већином мотивисане правичношћу, потребама породице и другим сличним друштвеним разлозима. Исти је случај и с проширењем еманципације и на женску децу, упркос текста §-а 152 ГЗ.

Задржаћемо се мало дуже на једном скорашњем примеру из те области који досад изгледа није привукао потребну пажњу, а који нашем судству може служити на част. То је пресуда Касационог суда у Београду (Рев. 1901 од 24-IX-1938, у Архиву од марта 1939 саопштио г. Јован Д. Смиљанић) којом су судови у сва три степена, почев од Окружног суда у Шапцу па преко Апелационог суда у Београду стали на гледиште да се дукати које миразна жена собом донесе имају сматрати као накит, а не као мираз у новцу, тј. не као потрошно добро.

Значај одлуке је, знамо, у следећем: По §-у 766 ГЗ муж постаје сопствеником потрошних миразних добара жениних, с обавезом да по престанку брачне заједнице њихову вредност врати. Услед таквог једног система, неповољна ситуација женина је очигледна: она њиме губи дотадање стварно право својине на потрошноме миразу док у замену за њега добија само облигационо право према мужу, чије је остварење, пракса показује, најчешће илузорно. Сасвим је друкчији међутим положај жене кад се њена миразна добра састоје из непотрошних ствари — она остају женина својина и муж само приходе од њих може трошити на брачне потребе (§ 767 ГЗ). Зато проглашавање што већег броја ствари за непотрошне значи у истој мери и поправљање женине ситуације. Али, кад је суд у предњем случају дукате огласио за накит, он им није дао само квалитет непотрошних ствари и тиме одузео мужу својину над њима, него им је признао и квалитет „опреме“ из §-а 768, чиме је мужу одузето чак и право уживања и употребе на тим дукатима, и тиме остварено једно несумњиво социјално решење.

Ова би пресуда наравно могла дати повода разматрањима и у другом правцу и у сваком случају би била вредна дискусије и свестранијих коментара. Ми ћемо скренути пажњу још само на аргументацију Апелационог суда који се ослања на тврђење да је жена „спорне дукате донела приликом склапања брачне заједнице... као свој накит, са жељом и намером да се њиме украшава, а не у циљу да њиме олакша њихов заједнички живот...“ — што је суд закључио из чињенице да се жена нанизаним дукатима и пре брака и у току брака служила заиста само као накитом. И узалуд је муж у својој ревизији Кас. суду наводио да у њиховом „крају и месту постоји обичај да удаваче при ступању у брак својим мужевима доносе дукате место мираза у готовом новцу“ — аргуменат који заслужује пажњу и који би био у стању да преокрене решење.

Вероватно да су судови, доносећи предњу пресуду, имали у виду промене које су се и на нашем селу последњих деценија, и поред његове конзервативности, морале догодити с обзиром на стварну улогу златног новца. До пред рат од 1914 дукати су заиста још увек претстављали текући новац, јединицу за мерење вредности, посебно миразних вредности, пошто се мираз оцењивао скоро искључиво у дукатима. После рата, услед све веће улоге папирног новца, дукат је свакако као текућа монета постао апстракција, задржавајући претежну улогу накита. Унаточ свега данас би објективно још увек било тешко тврдити да супрузи на стварне дукате гледају друкчије а не као на део мираза. Украсно својство дуката чини нам се и данас иде у други ред, и канда се тешко може одвојити од миразног значења: девојке се на селу, познато је, ките последњих година и урамљеним новчаницама од хиљаду динара — што је све доказ да је „накит“ ове врсте претежно видљиво показивање и доказивање величине богатства и мираза од стране девојке, сретство да се младожења примаме. Према овој сумарној социјалној анализи основна функција дуката би дакле још увек била

миразна, а тек у другом реду и изузетно накитна, и то онда кад се налазе у мањој количини и у сразмери с осталим имовним стањем девојке (у конкретном случају било је 70 које малих које великих дуката у стварној вредности око 43.000 дин. — капитал који није доносио никакву ренту). Али је наведена пресуда утолико више доказ колико су судови били надахнути тежњом да се незавидан положај жене у браку поправи по сваку цену, макар ни формални ни стварни друштвени разлози не говорили потпуно убедљиво у корист таквога решења.

Не недостају социални мотиви ни у аргументацијама при споровима о конкуренцији стрица и синовике у наслеђу дедовине. Остављајући на страну граматичке аргументе и питање метода тумачења,⁴⁾ и задржавајући се на само једној групи социалних аргумената, могли бисмо навести како се у прилог решењу тога спора на штету синовике износило измеђ осталог да наш законодавац свесно повлашћује мушкарце из разлога што они одржавају за другу, непокретно имање, кућу, име, свећу и славу. Ако је то некад и било тачно, ми можемо тврдити да су се прилике у томе правцу данас знатно измениле: да данас, насупрот Хаџићевом времену, инокосна породица претеже, да градско становништво и апсолутно и релативно бива све бројније, да је патриархална традиција све слабија и да упоредо с тиме женска деца заслужују све више пажње. Ако дакле јуриспруденцију о конкурисању стрица и синовике у наслеђу посматрамо са овога гледишта, онда би те спорове негде до пред крај 19 века требало решавати у корист стрица, и при измаку века би се колебања правосуђа по томе питању могла и похвалити, док би се од краја века наопако пресуде имале доносити у корист синовике. Интересантно је уосталом да се по тој шемаи углавном стварно и крећу одлуке по горњем питању, иако наведени разлози у њима најчешће нису дошли до израза, те се има утисак да је то кретање више интуитивно, ако не и случајно, него строго рационално засновано.

Још је карактеристичнија социална јуриспруденција у области уговора, с обзиром да се ту налазимо у присуству начела аутономије воља као највишег приватно-правног императива, те би стога требало очекивати да у уговорној области активност правосуђа буде најређа и најслабија. Стварност је међутим управо обрнута: ни у једној области приватног права немамо толики број еклатантних примера где је судија улазио у уговорни однос, обилазећи или мењајући му садржину. И та је интервенција најчешће била испуњена бригом о заштити друштвено слабијих редова.

Из наше новије праксе навешћемо у овоме смислу одлуку београдског Касационог суда, Одељења Б у Новом Саду по тужби Југословенске банке против града Новог Сада.⁵⁾ Банка је тражила

⁴⁾ О томе в. чланак д-р Мих. Константиновића, Методе правних конструкција и слободног истраживања права у Правној мисли за новембар—децембар 1937.

⁵⁾ У изводу ова одлука је објављена у Политици од 1-1-1939.

да јој град Нови Сад као ломбардни дужник исплати разлику потраживања коју она као поверилац није могла подмирити из ломбардованих вредности, обвезница аустро-угарског ратног зајма, а по томе основу што је на полеђини уговора о зајму била оштампана клаузула о личној одговорности зајмопримца. И Окружни, и Апелациони и Касациони суд у Новом Саду одбили су да признаду важност уговорној одредби којом се дужник по ломбарду, залогодавац, обавезује и као лични дужник. Формални разлог који је одредели судове да овако поступе лежао је у томе што се, по схватању судова, ломбардни зајам може претворити у лични само онда ако то прималац зајма у уговору изречно прими на себе, а није довољно да такав услов буде само оштампан на полеђини уговора о зајму.

С обзиром на чисто цивилне принципе, на природу уговора о зајму и залогу, горње резоновање судова изгледа прилично напетуто. Грађанском класичном законодавству је непознат неки посебан „уговор о ломбарду“ (§ 321 ГЗ); то је банкарски и тако рећи берзански појам који за правника може доћи у обзир тек супсидијерно, као установа обичајног права. Према томе, ако клаузула о личној одговорности није можда сасвим у складу с пословном природом уговора о ломбарду, она се строго цивилно-правно узев баш подразумева и зато би је требало утолико пре признавати кад је и на полеђини формулара наштампана — под условом наравно да је била позната дужнику. Једино би, с обзиром на њено нормално отсуство код ломбарда, терет доказивања о знању за њу требало пребацити на зајмодавца.

Стварни разлог супротној пресуди лежи међутим на другој страни, и он је такође социалне природе. У конкретном случају посредни су били ломбардни кредити у вези с обвезницама аустро-угарских ратних зајмова које су после рата изгубиле сваку вредност. И пошто су ти зајмови у основи били присилним путем уписивани, вероватна је тежња судова да овакве уписнике ослободе обавезе. Штета је тим путем додуше пребачена на банке које, ако и нису биле мање принуђене да посредујући улазе у овај посао, ипак су економски јаче и као такве лакше ће, сматра се, поднети губитак.

Одлуке ове врсте међутим имају и знатно шири начелан значај. Оне штите и све друге ломбардне дужнике од једне клаузуле чији домаћај нису у стању лако да уоче, а ако га и уоче тешко да јој се могу одупрети. Јер су ти зајмотражиоци најчешће економски слабе јединке, прешношћу и бедом принуђене да приме све услове које им зајмодавац постави. И уговор о ломбарду дакле, као и уговори о раду, осигурању, транспорту и њима слични, долази у категорију адхезионих односа при којима једна, јача страна, другој просто диктира своје услове. — Пресуда коју смо горе навели уосталом није у стању и убудуће заштитити ломбардне зајмотражиоце опасности личне обавезе. Она само упозорава зајмодавце на потребу да ту клаузулу отсад дужник лично, руком или машином, уписује у текст на лице уговора.

Интересантно је још напоменути у вези с овим, да је фран-

цуски Касациони суд у сличном случају, кад је требало одрећи важност клаузулама које су железничке компаније утискивале на карте о превозу робе и путника, и којима су са себе скидале одговорност за несрећне случајеве у току возње — одбијао да их призна наводећи као разлог што путник, вадећи карту, нема времена да се упозна са свима клаузулама на њој.⁶⁾ То резонување се не би могло употребити и у нашем случају, пошто при закључењу уговора о зајму дужник има довољно и времена и прилике да се упозна с условима свога партнера. И та колебљивост судске аргументације управо је оно што је карактеристично код пресуда ове врсте. Код уговора о превозу је разлог што се „нема времена“, код ломбарда што није „изречно уговорено“, код отказа службе „отсуство пристанка“ итсл. Сврха је суда, као што се може приметити, да се по сваку цену донесе решење у одређеном смислу, тј. у корист слабије стране, и свака аргументација којом се то решење може подупрети добро је дошла.

Поред примера напредне јуриспруденције, могло би се истина навести и доста оних где су се наши судови показали конзервативнијим него што је потребно. Али ми ћемо овога пута те случајеве из наше јуриспруденције оставити по страни.⁷⁾

*

Оно међутим на чему треба инсистирати јесте да ће правосуђе свој задатак бити у стању утолико боље да обави уколико буде налазило више подршке у доктрини, и уколико само буде тражило више наслона на доктрину, посебно на науку о тумачењу и на општу теорију права. Јер од тога на првом месту како се схвати природа права и метод његове интерпретације зависиће и место јуриспруденције у систему правних извора, првенствено да ли ће се усвојити традиционална метода формулисана у такозваној „теорији воље“, или ће се прихватити социолошко схватање права. Ми смо данас сведоци да и чињенице и теоријски разлози говоре за ово друго. И макар ми судској пракси и не хтели признати квалитет правног извора, она зато ништа мање неће остати онај фактор од кога зависи шта ће и какво бити наше право, и полуга помоћу које се цела садржина законика може изменити.

Али ако је због овакве улоге правосуђа како ју је савремена наука утврдила све шири власт судије, све је тежи и задатак који се пред њим налази. Њему се све више ставља на плећа: хоће ли шире или уже да тумачи један текст, хоће ли се и у којој мери послужити аналогijом, кад ће и како да учини употребу од идеје правичности, од појма јавног поретка, добрих обичаја, злоупотребе права, и нарочито како ће да оцењује друштвене вредности. Услед свега овога модерни судија мора да располаже и знатно ширим знањима и културом, и општом, и стручним, него његов ста-

⁶⁾ B. Emérentienne de Gaudin de Lagrange, *La crise du contrat et le rôle du juge* (Sirey 1935).

⁷⁾ В. на пример Архив за јули—август 1939, стр. 141—143 или *Правну мисао* за јануар—фебруар 1938.

рији колега из формалистичке епохе код кога је параграфско резонавање било скоро једини инструменат тумачења права.

Доктрина је несумњиво та која је позвана на првом месту да судији пружи помоћ при његовом не лакој послу. Јуриспруденција остављена сама себи пада у опасност да се веже за преседан и да тако падне у рутину — доктрина ће јој дати критичност и освежити је; изолована, јуриспруденција се губи у фрагментима — доктрина је враћа на широк научни план; у непосредном додиру са сировом друштвеном стварношћу, јуриспруденција је склона да склизне на фактичко — доктрина јој предочава нормативни елемент права и потсећа је на правну конструкцију. Не треба мислити уосталом да је доктрина која се не интересује за праксу изложена мањим опасностима: усамљена, она губи из вида практичну примену права, удаљава се од друштвене стварности, занемарује конкретно, ломи се с псевдо-проблемима док стварни остају необрађени.

Из овога се само никако не би смело закључити да су теорија и пракса у праву две различите ствари, да постоји једна практична истина и друга теоријска истина. Не може се примити да једно решење с теоријске стране буде исправно, а с практичне погрешно, и обрнуто, јер је истина јединствена. Једно правно решење је или добро или није добро, основано или неосновано. И теорија и пракса имају у праву исте циљеве и иста сретства: постизање правичних решења кроз законске и друштвене аргументе.

Ако се резултати практичара и теоретичара не слажу, то је само знак да је или пракса или теорија на погрешном путу, ако не и обе истовремено. Њихово неслагање је симптом нездравога стања, и што је размак између доктрине и праксе већи, стање је значајно нездравље. И за њега ће по правилу бити крива доктрина, пошто је удаљенија од животне стварности и склонија апстрактном спекулисању — што нам показују у новије време и примери Егзегетичке школе у Француској и Појмовне јуриспруденције у Немачкој.

О размимоилажењима наше доктрине и праксе у предњем смислу још је рано говорити. Наша пракса још није искористила ни све текстове који јој стоје на расположењу да би остварила социјална решења, а наша доктрина тек рашчишћава основна методолошка питања и, с неколико изузетака (међу којима на прво место долази значајан напор г. Ж. Перића на конструкцији задружног права), није стигла да изгради своја гледишта о појединим позитивно-правним установама. Утолико је код нас у овоме тренутку повољнији терен да се спречи могућ расцеп између теорије и праксе и да се оба облика правне делатности благовремено упуте један на други: пракса да се више обраћа теорији, и теорија да се непрестано савија над праксом.

Све дакле говори да је сарадња између доктрине и судске праксе неопходна. Налазећи се између правне формуле и друштвене стварности и тражећи њихов компромис, јуриспруденција ће да коригује праволинијско резонавање доктрине. А доктрина ће, подржавајући јуриспруденцију или заузимајући критички став према

њој, стварно утицати на формирање судске праксе и тим путем одиграти и корисну улогу у процесу елаборације права. Тако ће напредна пракса држати доктрину у контакту са здравом стварношћу и спасавати је бесплодних апстракција, а кад пракса застрани доктрина ће је враћати на прави пут.

Француска правна историја пружа нам изванредан пример за стање до којег доводи узајамно удаљавање ове две врсте правничке активности. Према чувеноме чланку Esmein-a,⁸⁾ односи теорије и праксе у Француској током 19 века кретали су се овако:

Док у првој половини 19 века писци и професори коментаришу апстрактне прописе Code civil-а старајући се пре свега да их повежу у један складан логички систем, дотле судови у једној сасвим друкчијој атмосфери имају да примењују те прописе. Пред њима се појављују случајеви о којима доктрина, затворена у кабинету и ограничена на текстове, није могла ни да сања. Ту су изукрштани интереси живих људи, нови и неочекивани аргументи и тезе адвоката које, ако и нису увек убедљиве и чисто правне, ипак делом продиру у одлуке, јер у њима најчешће има нечег животног и снажног. Отуда већ у првој половини прошлога века јуриспруденција формира читав један свој хармоничан систем права, који се из предњих разлога наравно морао разликовати од система који су у својим кабинетима стварали теоретичари.

Тај судски систем живог права доктрина је дуго игнорисала. Она се према њему држала с извесном гордошћу као према једној ствари нижега ранга којој недостаје и чистота принципа и строгост научне методе. Практика са своје стране гледала је на теоретичаре као на једну врсту сањалица и педаната, непосвећених у тајне живе стварности и неосетљивих за њих. Тако је у Француској настао расцеп између Школе и Правосуђа.

Али већ средином века доктрина увиђа своју погрешку. Она излази из куле од слонове кости и приближује се пракси: професори цитирају и претресају судске одлуке, допуњујући њима излагање текстова; писци кроз ноте, с Labbé-ом на челу, коментаришу праксу; теоретичари усвајају многе конструкције до којих је дошла јуриспруденција (прикривен поклон, осигурање живота, режим мираза у поскретностима итд.). И данас се велики, ако не највећи, део напора француске доктрине троши на то да накнадно оправда, објасни и објасни солуције донете од стране судске праксе, или да их критикује, побија и исправља. Тој сарадњи углавном има се захвалити за онај изванредно висок углед који у свету уживају и француска доктрина и француска јуриспруденција.

Што се нашег права тиче њему канда прети да се зацари оно стање које је владало у Француској до половине 19 века. Наша теорија и наша пракса не познају једна другу довољно и не интересују се једна за другу довољно. Наша новија доктрина, са изузетком неколико имена (г. г. Ж. Перића и Аранђеловића поглавито), бави се претежно апстрактним теоријским питањима која несумњиво

⁸⁾ *La Jurisprudence et la Doctrine* (Revue trimestrielle de droit civil, 1902).

имају свог научног значаја, али која претстављају скоро луксуз за једну земљу у времену док су у њој многа основна питања свакодневног позитивног права остала необрађена. Док у неким финим теоријским проблемима идемо упоредо с европском науком, дотле се наша пракса, остављена самој себи, спотиче на сваком кораку, лута и каткад чини непотребне грешке.

Свакако, нама није намера да сву одговорност за такво стање ствари свалимо на доктрину, а још мање да је одвраћамо од бављења теоријским проблемима и теорије, која је нама још како потребна. Ми чак не поричемо да и наша пракса, судови и адвокати, носи свој део одговорности за постојеће стање. Код ње се примећује извештан недостатак уморности и интересовања. Она најчешће очекује од доктрине да јој ова пружи готове рецепте за поједине спорове. Каткад не учини напор да се обавести о свима позитивним текстовима који се односе на материју. Има читавих закона који се не примењују, или се примењују врло ретко, пошто захтевају напрезање да се науче.

Али ми овде уопште немамо за сврху да истражујемо кривца. Стање у коме се налазимо израз је наших прилика и оно има и својих објективних узрока. Нама нису непознати услови под којима су судови код нас позвани да раде: поред кише нових текстова потпуно и застарело законодавство, политички притисци, тешкоће економске природе. Али не можемо ни тврдити да при томе немају свој део одговорности и доктрина и судско особље и адвокати и публика. Уосталом не треба се заваравати, и наша јуриспруденција је израз општег правног нивоа наше земље. И, понављамо, не ради се о томе ко је крив — сви смо ми за то подједнако криви — него се ради о томе да се ово стање поправи, уколико то бар од нас, праксе и доктрине, зависи.

Ми бисмо нарочито желели да истакнемо потребу једне више планске активности на овоме пољу и једног смишљенијег и рационалнијег распореда и утрошка наших снага. У томе циљу на првом месту и доктрина и јуриспруденција треба да учине по један корак, ако им бољитак нашег правништва лежи на срцу. И доктрина да се више бави проблемима наше праксе и практичари да покажу више иницијативе и више интересовања за теоријску страну питања. Само тако, здруженим напором и добром вољом, подићи ће се ниво нашег правништва.

*

Да би међутим судска пракса била у стању извршити свој друштвени задатак и да би могла одиграти улогу живог извора права, није довољно да буде, преко доктрине, идејно организована. Неопходно је да она буде и технички организована.

У техничкој организацији јуриспруденције посебан значај припада пракси Касационог суда, пошто је она та која треба да осигура јединство правосуђа и с њиме постизање бар формалне правде у једној земљи. Кад је пракса највишег суда поцепана и нестална, онда судска продукција неће бити способна да одговори

својој улози. А да би се жељена једнообразност постигла, потребно је на првом месту евидентирање одлука у самоме Касационом суду, и о томе постоје специални прописи — код нас, они се налазе у §-у 55 Закона о уређењу редовних судова и у Уредби о отсеку за евиденцију важних одлука и о начелним одлукама Касационог суда. Само то међутим није довољно. Други услов од кога зависи квалитет и улога судске праксе јесте систематско публикавање и коментарисање значајнијих одлука свих судова. На томе питању ћемо се мало дуже задржати.

Главни значај ових систематских збирки не састоји се толико у публикавању самих одлука, колико у њиховим коментарима и критикама од стране појединих правника — специјалиста. Одлуке које кроз коментаре и доктрина прихвати добијају још већи ауторитет и стабилност и мала је вероватноћа да ће судови убудуће, уколико се прилике битно не измене, од њих отступити, јер се коментарисањем аргументација најчешће исцрпљује. Ако пак коментаристе нападну одлуку, то лако може имати за последицу да судови у следећим сличним споровима измене свој став. Коментари дакле, пратећи судску праксу, поткрепљују је новим аргументима, или је критикују, износећи нове против-разлоге. На тај начин и подижу или враћају веру публике у право. А у оба случаја везују праксу за теорију, која пракси враћа њене одлуке прерађене и пречишћене, с аргументацијом систематисаном у једној широј и научнијој перспективи.

Публиковање судских одлука може имати додуше и негативних последица. Оно је у стању да утиче неповољно на активност нижих судова, а и да одбија странке да не пледирају за супротна решења. Нижи судови, каткад и из инерције, нерадо ће се упуштати у полемику с вишим, нарочито кад је у питању одлука Опште седнице Касационог суда. Странке ће се исто тако с устезањем излагати трошковима по једном спору који је Касациони суд већ решио у супротном смислу. Али ове последице може повући собом само просто бележење праксе без коментарисања и неотпорност публике и судећег особља — околности које зависе само од нас и код којих нам нико други не може помоћи сем нас самих. Овде управо долази до израза благотворна улога коментариста: они ће или охрабрити и странке и ниже судије да поново изиђу пред највиши форум, јер ће указати на слабе стране његове претходне одлуке — или ће, ако прихвате постојећу праксу, потврдити њену солидност и узалудност покушаја да се она обори. Коментарисање је дакле начин на који ће доктрина и публици бити од очигледне и непосредне користи.

Систематско објављивање и коментарисање праксе се у напредним земљама врши већ давно кроз збирке судских одлука које се издају периодично. Од тих збирки у Француској су чувене *Recueil Sirey* и *Dalloz*, у Аустрији *Glaser-Unger*, у Немачкој збирке одлука *Reichsgericht-a*, у Италији *La giurisprudenza italiana* и *Foro italiano*. Издавање и коментарисање јуриспруденције је, како је напред поменуто, један од облика научне активности који је нароч-

чито у Француској достигао врло висок ступањ развитака и који претставља један од најважнијих и најоригиналнијих елемената француске правне литературе последњег века. После великог коментатора Labbé-a, највећи ауторитети доктрине, Bufnoir, Beudant, Saleilles, Planiol, Geny, Capitant, Ripert, Josserand и други, сарађују активно на збиркама судске праксе и то сарађивање сматрају за једну од својих првих дужности.

Ми још немамо једну сталну, систематску и периодичну збирку судских одлука. За поједина раздобља постоје у области приватног права познате збирке Ст. Максимовића, Никетића, Ковачевића, Ивановића, као и судским одлукама протумачен текст Грађанског законика (од Урошевића, од Никетића, од Ивана Петковића), али без коментара. И наши правни часописи показују одувек здраву тежњу да посвете што више места објављивању и коментарисању јуриспруденције, посао у коме, поред Архива, предњаче Мјесечник, Словенски правник, Бранич и Правосуђе. Целокупна ова активност, истина, у себи још нема довољно систематског и истрајног. Она је за сада фрагментарна, од случаја до случаја и временски испрекидана.

Међутим ми верујемо да у тим појединачним и повременим покушајима треба видети клице из којих ће се развити нешто заједничко, смишљено, више планско и трајно. Али истовремено морамо подвући да то неће доћи само по себи, него да зависи од заједничког прегалаштва и наших практичара и наших теоретичара. За предузеће ове врсте је на првом месту потребна приватна иницијатива, а затим колективна сарадња, услови који су једино у стању дати таквом послу потребну пуноћу и обезбедити му континуитет. И овај напис је израз вере да ти услови у нашој средини постоје и да је само питање ко ће учинити први корак у потребном правцу.⁹⁾

Б. С. Марковић

⁹⁾ Из врло обилне литературе по питањима додирнутим у овоме чланку, поред оне у тексту наведене, видети нарочито:

Geny, *Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif*, p. p. 178—190, 421—428; — Н. Capitant, *Introduction à l'étude du Droit civil*, p. p. 50—54 (издање од 1929, где је у ноти 1 на стр. 54 наведена француска литература); — Marcel Nast, *La notion de la Jurisprudence dans la vie juridique française* (1922); — Josserand, *La doctrine contre la jurisprudence* (Dalloz hebdomadaire, 1931); — Xavier Janne, *Raisonnement juridique* (Revue roumaine de Droit civil, 1939).

За немачка мишљења в.: Oertmann, *Gesetzeswang und Richterfreiheit*, 1909; — Rumpf, *Gesetz und Richter*, 1906; — Marx, *Der Wissenschaftscharakter der Jurisprudenz*, 1918; — Sauer, *Die Grundsätzliche Bedeutung der höchstrichterlichen Rechtsprechung in Praxis und Wissenschaft* (Festschrift für das Reichsgericht, 1929); — исти, *Rechts-und Staatsphilosophie*, 1936 (S. 447—456).

На нашем језику: Тарановски, *Енциклопедија права*, 186—188, 483—489; — Чед. Марковић, *Грађанско право*, I, 127—128; — Тасић, *Увод у правне науке* (I издање), 206—217; — Лановић, *Увод у правне науке*, 218—228; — Аранђеловић, *Правне расправе и Збирке расправа I и II*; — Д-р Ана Божић, *Положај жене у приватном праву* (ту и даља наша литература по истом питању).

Ж. Перић, *Утицај судије на јавни морал и Судска пракса као извор објективног права* (Правосуђе за 1932); — Карајовановић, *Касациони суд и*

ЧЛАН 116 УСТАВА И УРЕДБА О БАНОВИНИ ХРВАТСКОЈ

У СВЕТЛОСТИ ТЕОРИЈЕ О ТУМАЧЕЊУ

У уставном праву, кризе наилазе брже и јаче но у осталим правним областима, и теже се решавају. Јер ту је најосетљивије тле за сукоб између друштвене и политичке стварности и правне форме, најосетљивије зато што је с једне стране та друштвено-политичка стварност много променљивија и нестабилнија но на пр. у грађанском, или трговачком праву, а, с друге стране, пак, правна форма устава је чвршћа и крућа но остале, обичне законске форме, — устав је увек теже мењати но обичан закон. Стога су промене ове стварности много брже но промене форме, и у нормалним приликама; у ненормалним, какве су на пр. ове које ми проживљавамо, утолико више. И у уставном животу отуд долази до једне опасности која се, како нам то уставна историја показује, врло често и остварује, долази до прекида уставно-правног континуитета, до укидања и промене устава неуставним путем, путем противним уставу. Иако је уставна форма баш зато крућа и нееластичнија да би устав сачувала од промене што је дуже могуће и да би омогућила једну промену што је више могуће промишљену и протудирану, ипак долази да устав буде промењен без икакве правне форме, фактичним путем! Или, ако је уставна криза мање акутна, она се реши неосетном променом устава путем „уставне праксе“, — и тако се добије један сасвим другачији „обичајни“ устав, противан писаном (као на пр. у Француској). Тако се социална садржина показује јачом од уставно-правне форме; она је пробија и ломи, и изражава се и остварује насупрот њој.

Покушава се зато често да се у уставу створи једна одушка, један вентил сигурности, преко којих ће уставна форма моћи с мање тешкоћа да се прилагођава социалној садржини коју устав треба да уобличи. И обично тада долази до овакве комбинације: у начелу, по правилу, за нормалне случајеве остаје крута уставна форма, али се за изузетне случајеве и изванредне прилике предвиди један излаз да се устав промени и без прибегавања нормалној процедури промене, тј. за те случајеве се уставна форма ублажи и учини савитљивом. Разуме се, овде се поставља питање мере, јер постоји опасност да се свака, и нормална, промена устава подвуче под овај изузетни случај, и да се тако права, крута уставна форма не поштује, дакле, укине. А за постојање и поштовање једне круте

јуриспруденција (Бранич, 1906); — Душан П. Мишић, *Двојство код правосуђа* (Бранич, 1931); — Адам Лазаревић, *Теорија тумачења закона и судска пракса* (Архив, 1934); — Фр. Горшић, *О поцеланости судске праксе*, (Правосуђе, 1935); — Владимир Симић, *Судија између закона и живота* (Бранич, 1937); — Т. Васиљевић, *Питање повраћаја мираза и наше судска пракса* (Бранич, 1937); — Габриел Марти, *Изједначење судске праксе путем врховног суда у упоредном праву* (Архив, 1938); — Тасић и Константиновић, *Судска пракса и правне науке* („Политика“ од 7-XII-1938); — Сава Шапчанин, *Да ли се према § 950 Грађ. зак. може уговорити краћа застарелост* (Правосуђе, 1939); — в. још осталу литературу наведену уз §§ 8—11 у Грађанском законнику објашњеном одлукама Кас. суда (средно Иван Д. Петковић, Београд, 1939).

уставне форме говори један јак социални разлог: наиме, потреба стабилности и сигурности. Насупрот општем мењању ствари, појава и регула, друштво хоће да има фиксиране и стабилизиране извесне принципе који имају за њега изузетну важност, и оно их фиксира у уставу, и да им једну круту форму.¹⁾ Невоља је само у томе што промена не штеди ни ове принципе, и што се јављају изузетне прилике кад се од њих мора отступити, иако они, у начелу, остају и даље у важности. Још једном, дакле, враћамо се на проблем мере, и на питање тумачења тих прописа који претстављају „вентиле сигурности“: треба утврдити тумачењем који су случајеви изузетни, када се може мимоићи крута уставна форма, а који нису, и тим тумачењем наћи праву меру, како би и уставна форма била сачувана и друштвена потреба задовољена њеним уставноправним уобличавањем.

Чл. 116 Устава од 3 септембра 1931 претставља, ван сваке сумње, један такав „вентил сигурности“. Тај члан, који се налази у одељку који говори о променама у уставу (што има свог значаја) предвиђа да Краљ може „у случају рата, мобилизације, нереда и побуне, који би довели у питање јавни поредак и сигурност државе или кад су до те мере уопште угрожени јавни интереси“ „указом наредити да се привремено предузму све изванредне, неопходно потребне мере у целој Краљевини или у једном њеном делу независно од уставних и законских прописа.“

Овај члан, који даје тако широка овлашћења Круни, примењен је први пут приликом правног уобличења постигнутог политичког споразума између претставника Хрвата, и претставника Круне и централне владе, доношењем Уредбе о Бановини Хрватској 26 авг. 1939 и уредаба које су с њом у вези. Овлашћења из овог члана употребљена су, дакле, да би се могла уставноправно уобличити једна политичка садржина, независно од прописа о нормалној процедури промене устава (чл. 115).

Зато се одмах поставља питање тумачења уставних прописа, питање да ли је Уредба о Бановини Хрватској у складу с Уставом, као и дубље и даље питање о функцији самог чл. 116 и о томе да ли је њим погођена она фина и нестабилна мера, да ли је нађена она средина између неопходног уставног стабилитета и крутости уставне форме с једне, и нужности уставног уобличавања променљиве друштвене садржине путем једног „вентила сигурности“ с друге стране. Исто тако треба испитати докле може да важи Уредба о Бановини Хрватској, као и да ли, и како, она може да се инкорпорише у Устав, постајући саставни део његов.

Питање да ли је пом. уредба у складу с чл. 116 Устава, може да буде посматрано с два гледишта: с гледишта форме, и с гледишта садржине.

¹⁾ Уствари, оно што се хоће формом, то је да се уведе извесан ред у промени, која је неизбежна. А иза форме стоје извесне друштвене снаге које желе да сачувају принципе које су обукле у такву форму. Са социолошког гледишта, дакле, форма је само сретство непрекидне друштвене борбе, и то сретство конзервативно.

1) С гледишта форме, уредба о Бановини Хрватској је без сумње у складу с Уставом. Чл. 116 Устава доиста не предвиђа никакву особиту форму за мере које Краљ има да донесе у случају изванредног стања. Довољан је један обичан указ, тј. један акт извршне власти. Уредба о Бановини Хрватској је један такав указ.

Додуше, г. д-р Лазо Костић је у свом Коментару Устава заступао гледиште да би најпре требало једним посебним указом констатовати да наступа изванредно стање предвиђено чл. 116 Устава, па тек онда доносити другим указима изванредне мере на основу тог члана. По овом мишљењу, и кад би се оно усвојило, ипак уредба о Бановини Хрватској не би била неисправна с формалног гледишта. Јер би у том случају постојао само један недостатак, тј. Круна би била пропустила да уради нешто што јој налаже чл. 116, али би сама уредба била исправна, јер је донета у форми указа, како то чл. 116 прописује. Било би, дакле, само једног негативног акта, једне нерадње, која не би могла да утиче на важење Уредбе. Међутим, изгледа да је мишљење г. д-ра Костића подложно критици,²⁾ и да се правилно поступило кад се није најпре донео један указ којим се проглашава наступање изванредног стања, па после донела Уредба о Бановини Хрватској. Такав указ не би имао никакав други циљ, до да званично објави да овакво стање наступа. Међутим, подразумева се да је то стање већ наступило чим Круна искоришћава чл. 116 за доношење својих указа. Чему онда један нарочити указ да се објави оно што се већ зна? Поред тога, овакав указ може још и штетно деловати, и може бити неопортун. Довољно је већ доносити мере због изванредног стања, није нужно још и гласно објављивати да је оно наступило, да је сигурност државе угрожена итд. То може психолошки рђаво дејствовати.

Поред овога, чл. 116 предвиђа да се мере које Круна због изванредног стања предузме имају поднети Народном претставништву накнадно на сагласност. Ово давање сагласности Народном претставништву односи се такође на форму ових мера, те бисмо требали расправљати о њему овде. Ми ћемо међутим, говорити о

²⁾ Уставари, чл. 116 Устава не предвиђа „опсадно стање“, како оно постоји у Француској (*état de siège*) и како је постојало пре рата од 1914 г. у Немачкој. Д-р Костић меша појам опсадног стања с појмом изванредног стања, какво је предвиђено у Уставу по чл. 116. Изванредно стање је много шири појам од опсадног стања, које је само једна његова подврста (то је оно изванредно стање у коме је тачно одређена граница и начин делатности управне власти — упореди д-р Крбек: Судска контрола наредбе, стр. 100). Само се код завођења опсадног стања захтева засебан формални акт објаве, и то зато што тад наступају аутоматски извесне правне последице од непосредне важности за грађане: на пр. извршна власт прелази на војску итд. Тако се у Француској сад, и у Немачкој раније захтевао за завођење опсадног стања један формални акт. Такав акт није потребан за наступање изванредног стања по чл. 116, јер и не мора бити таквих непосредних последица. Чл. 48 Вајмарског устава, који је најближи чл. 116 нашег Устава, тумачен је такође у том смислу да за почетак примене његових овлашћења није потребан нарочити формални акт (в. *Anschütz: Kommentar*, S. 247).

томе кад будемо расматрали питање о трајању Уредбе о Бановини Хрватској и њеном инкорпорисању у Устав.

Најзад, како чл. 116 предвиђа, мере на основу њега могу бити предузете само кад је наступило изванредно стање: рат, мобилизација, неред, побуна, или угроженост јавних интереса који доводе у питање јавни поредак и сигурност државе.³⁾ Ово такође дира у форму мера предузетих по чл. 116. Јасно је да се доношење Уредбе о Бановини Хрватској може подвести једино под последњи предвиђени случај: угроженост јавних интереса до те мере да је доведен у питање јавни поредак и сигурност државе. Питање је да ли је та угроженост постојала у време доношења уредбе.

³⁾ Као што се види, ми налазимо да постоје пет случајева кад се, према чл. 116, могу предузимати изванредне мере: рат, мобилизација, неред, побуна, која су четири случаја јасно ограничена, и „угроженост јавних интереса“. Свих пет случајева пак треба да су такви да доводе у питање јавни поредак и сигурност државе. Међутим, д-р Л. Костић сматра да постоје само четири случаја: рат, мобилизација, неред, побуна (д-р Л. Костић: *Происходне норме, „Правна мисао“*, 1939 г. стр. 449 и даље; — у свом „Коментару Устава од 1931 г.“ д-р Костић се није јасно изразио да ли сматра да постоје четири или пет случајева примене чл. 116). На основу тога, г. д-р Костић закључује да је примена чл. 116 доношењем Уредбе о Бановини Хрватској противуставна, јер није постојао ниједан од четири предвиђена случаја за његову примену. И заиста, ако би било тачно да има само та четири случаја, онда би ова Уредба била противуставна, јер ниједан од та четири случаја није постојао. Но д-р Костић не даје никакве разлоге за овакво своје схватање, што је чудно кад је јасно да ствар није несумњива, пошто се већ на основу самог доношења Уредбе о Бановини Хрватској, којом се приликом хтело остати у оквиру чл. 116 Устава, може закључити да постоји гледиште да је чл. 116 предвиђен и пети случај. Стога ћемо навести овде још једном текст чл. 116, из кога, чини нам се, јасно излази да постоје пет случајева његове примене: четири јасно одређена, пети неодређен. Текст гласи: „У случају рата, мобилизације, нерета и побуне, који би довели у питање јавни поредак и сигурност државе или кад су до те мере уопште угрожени јавни интереси“. Овај текст треба схватити тако да има пет случајева, и то из њега два разлога: прво, зато што кад би се схватило да постоје само четири случаја, а да се две последње реченице („који би довели у питање јавни поредак и сигурност државе или кад су до те мере уопште угрожени јавни интереси“) односе само на њихово објашњење (тј. да се чл. 116 има применити само у случају рата, и то само кад рат доводи у питање јавни поредак и сигурност државе, или кад рат до те мере уопште угрожава јавне интересе, итд.), онда би друга од ових двеју реченица била излишна, јер би она значила уствари исто што и прва (угрожава јавне интересе до „те мере“, то очевидно значи до оне мере из прве реченице, до довођења у питање јавног поретка и сигурности државе) и била је једна таутологија, — или бесмислена, пошто би заводила једну дистинкцију коју је немогуће ни замислити и, у сваком случају, утврдити у пракси (дистинкцију између довођења у питање јавног поретка и сигурности државе и угрожавања јавних интереса „до те мере“, тј. дотле да тиме буду доведени у питање поредак и сигурност); — друго, зато што се текст служи погодним начином у првој реченици („који би довели“), која се односи на претходна четири случаја као објашњење, а садашњим временом у другој, те тиме јасно одваја те две реченице. Кад би обе имале исту функцију (објашњење наведених случајева), обе би биле у истом глаголском облику. Овом одвајању служи и реч „кад“. Укратко, да су предвиђена четири случаја, чл. 116 би овако гласило: „У случају рата... који би довели у питање јавни поредак... или до те мере угрозили јавне интересе“. Према томе, тумачење д-р Костића је неисправно, и Уредба о Бан. Хрватској у овом погледу у сагласности с чл. 116. Устава.

Треба одмах рећи да чл. 116 Устава даје Круни дискрециону власт да цени је ли и кад наступио који од случајева предвиђених у том члану.⁴⁾ Нема ниједног органа који би имао да контролише Крунину оцену. Нема према томе ни санкције ако би Круна то своје право злоупотребила, већ по самој природи ствари. Јединс би било могуће да Нар. претставништво одбије да да своју сагласност на такве мере, које би онда престале важити. Према томе, практички, ово питање остаје на оцену Нар. претставништву кад буде решавало о Уредби о Бановини Хрватској. Да би се пак правилно оценило постоји ли та угроженост интереса или не, треба извршити социолошку анализу односног конкретног случаја, јер овде Устав предвиђа не једно правно стање, једну правну чињеницу, већ једно социално стање (угроженост јавних интереса) као услов за извесне правне радње. У нашем случају Бановине Хрватске таква социолошка анализа би била свакако позитивна, јер је нерешено „хрватско питање“ доводило у сталну опасност јавне интересе, јавни поредак и сигурност државе. Угроженост јавних интереса се утолико више појачавала уколико је међународна ситуација постојала све тежа и тражила унутрашње сређивање државе путем споразума.⁵⁾

Може се, дакле, рећи, да је и с овог гледишта уредба о Бановини Хрватској у складу с чл. 116 Устава и да Круна није своју власт злоупотребила.

Питање се само поставља да ли Круна ову своју власт из чл. 116 Устава може пренети и на неки други орган, на пр. на владу. Оно се поставља зато што је у органској вези с Уредбом о Бановини Хрватској донета и Уредба о политичким законима, по којој се овлашћује Министарски савет да путем уредбе донесе нове политичке законе, и то на основу чл. 116. Исто то питање се поставља и за Уредбу о мењању постојећих прописа и доношењу нових којом је влада овлашћена да мења законе и остале прописе и доноси нове. И влада заиста примењује то своје овлашћење: она је већ донела Уредбу о одређивању места становања и припремила Уредбу о избору народних посланика, као и Уредбу о зборовима, удружењима и договорима. Г. д-р Костић и овде сматра да се поступило противно чл. 116 Устава, јер се овлашћење из тог члана односи искључиво на Круну, и она га не може делегирати. Нама

⁴⁾ — Чл. 48 Вајмарског устава не прописује такође никаква ограничења претседнику Рајха да цени кад је угроженост јавне сигурности и реда наступила (в. Anschütz: *op. cit.*, S. 248). Има, међутим, мишљења да суд накнадно може да цени нужност и целисходност мера. Код нас би, у сваком случају, било тешко бранити такво гледиште о судској контроли Краљевих аката на основу чл. 116, јер Краљ има много јачи положај по Уставу од 1931 г. но претседник Рајха по Вајмарском уставу.

⁵⁾ Занимљиво је да је у Немачкој уставна пракса ишла дотле да је сматрала да јавна сигурност и поредак могу бити угрожени и да претседник може да употреби своју власт из чл. 48 и онда кад привредно стање није повољно и захтева извесне мере јавног интереса (в. Anschütz: *op. cit.*, S. 248—9). Овакво тумачење је врло широко и допуштено је да се нормална законска процедура замени уредбама на основу чл. 48.

пак изгледа да г. д-р Костић и овде греши. Тачно је, наиме, у његовом гледишту то да се овлашћење из чл. 116 Устава не може пренети на који други орган, јер се ради о искључивом праву Круне. Али нам се не чини тачним и његово схватање појма преноса овлашћења. По чл. 116 Устава забрањено је преносити то право Круне као такво (*en bloc*), тј. кад би Круна једном уредбом издатом на основу тог члана овластила владу или који други орган да убудуће *ad infinitum* употребљава овлашћење из тог члана како нађе за сходно, да се потпуно субституише Круни. Само таква радња Круне била би пренос овлашћења који је противустанован. Кад, међутим, Круна нареди својим актом једном другом органу, потчињеном хијерархиски, да донесе једну уредбу, која се по предмету тачно дефинише (на пр. уредбу о изборима, о штампи итд.), онда нема ни речи о преносу овлашћења из чл. 116, јер је Круна самим својим указом којим наређује другом органу израду уредбе конзумирала овлашћење из чл. 116. Ту постоји између нижег органа и спонтане употребе овлашћења из чл. 116 (каква би употреба постојала кад би то овлашћење као такво заиста било пренето) један акт Круне. Нижи орган црпе своју власт из тог акта Круне, не из чл. 116 непосредно, као што то чини Круна издавањем тог акта. Према томе нема ни повреде чл. 116 у овом случају. Уствари, као што влада може по овлашћењу парламента да доноси уредбе, тако она може то и по овлашћењу Круне, које јој она даје на основу чл. 116 (чл. који Круни поверава једну такву власт која је сасвим слична парламентарној законодавној власти).⁶⁾ Ово важи, међутим, само за Уредбу о политичким законима. Уредба о изменама постојећих прописа и доншењу нових преноси пак Крунино овлашћење из чл. 116 у много широј мери на владу, јер не наводи тачно које законе влада може мењати и које нове донети, и тиме се много више приближава граници уставности — спонтаној владиној примени чл. 116 Устава. Међутим, ни она није неуставна, како то мисли г. д-р Костић, јер ипак поставља једну границу делатности владе: наиме, одређује да тај пренос траје само до састанка Народне скупштине. Ако не ограничава предметно, она ограничава временски, и тиме остаје у границама чл. 116, јер се њом не преноси Крунино право као такво, већ само за одређен временски период.

II) С гледишта садржине, Уредба о Бановини Хрватској треба да буде испитана углавном у два вида: најпре, у погледу своје трајности, и затим у погледу саме конкретне садржине мера које одређује.

а) Поставља се најпре питање колико Уредба о Бановини Хрватској, према својој садржини може да траје, нарочито у вези с тумачењем чл. 116 који, како се чини бар на први поглед, пред-

⁶⁾ Немачки врховни (уставни) суд, *Reichsgericht*, слично је тумачио чл. 48 Вајмарског устава: претседник Рајха може донети мере на основу тог члана само у главним линијама, а даље њихово изграђивање поверити другим јуристима (в. *Anschütz: op. cit.*, S. 249).

виђа само мере кратког трајања. Предмет пак који регулише Уредба и начин на који га регулише изгледа да јој предодређују дуже трајање, у сваком случају не онакво како се то узимало досада за мере донете по чл. 116. Зато ћемо ми најпре тумачењем чл. 116 видети коликог трајања могу бити мере које он предвиђа, те да видимо да ли Уредба о Бановини Хрватској, одређена, у својој суштини, за дуго трајање, није у супротности с тим чланом.

До доношења Уредбе о Бановини Хрватској, није се ни помишљало⁷⁾ да би се по чл. 116 Устава могле доносити евентуално и мере далекосежнијег значаја и дужег трајања, као што је ова уредба. Коментатори овог члана сматрају га као уношење у наш Устав већ познате установе правне: овлашћења извршној власти да доноси тзв. уредбе по нужди (*Notverordnungen*).⁸⁾ То су акти извршне власти, донети услед изванредних прилика у отсуству парламента, који има да трају само дотле док траје и то изванредно стање, одн. док их парламент не укине или претвори у формални закон. Том схватању изгледа налази се и у самом чл. 116 основ у речима „... указом наредити да се привремено предузму све... мере...”. Реч привремено изгледа да указује на то да те мере има да буду кратког трајања, или бар да има да трају привремено, дакле, ни у ком случају стално. У складу с овим схватањем, узима се да одредба става другог чл. 116 којом се одређује подношење ових мера на сагласност Нар. претставништву, и нема неки велики уставноправни значај, већ да је она више политичког карактера. Уставноправни значај она би имала само кад би донете мере биле трајне; пошто су оне привремене, и у највећем броју случајева престају да важе и пре решавања Нар. претставништва о њима, то поменута одредба има само утолико значаја што даје могућности Нар. претставништву да изрази своје одобравање или неодобравање политичког рада владе (в. д-р Костић, *op. cit.*, стр. 291).

Одмах ћемо рећи да и у овом случају (тј. ако би се узело да мере по чл. 116 Устава могу бити само привремене), Уредба о Бановини Хрватској би могла да траје, у пракси, врло дуго, и то зато што би се њеним укидањем увек изазвало једно изванредно стање у коме би се нашао разлог за њено продужење. Међутим, изгледа да овакво тумачење чл. 116 није добро, да је оно дато под утицајем опште теорије институције „уредбе по нужди”.

Да би се дало исправно тумачење, треба најпре разликовати две могуће врсте мера на основу чл. 116 Устава. То су, прво материјалне радње и, затим, правне радње, правни акти. Материјалне радње су све оне радње које улазе у оквир делатности управне

⁷⁾ Треба учинити изузетак за двојицу каснијих техничких сарадника — стручњака на примени чл. 116, г. д-р Ђ. Тасића, који је у чланку „*L'histoire constitutionnelle de la Serbie*” у „*Revue d'histoire constitutionnelle*” (април—јуни 1938) говорио о „дуплом” уставу који постоји у чл. 116, из кога се може извући цео један нови устав и заменити стари, и г. д-р И. Крбека, који у својој књизи „*Судска контрола наредбе*”, стр. 108, 162 сматра да се на основу чл. 116 може суспендовати цео устав (што *implicite* садржи и мисао да се на основу тога истог члана може и саградити цео нови устав).

⁸⁾ в. особито д-р Л. Костић: Коментар Устава од 1931 г. код чл. 116.

власти (и особито употреба оружане силе, и војне). Правних аката има, пак, две врсте: прво су обични управни акти (тј. и по својој садржини, с материјалног гледишта управни акти, пошто су с формалног гледишта сви правни акти донети на основу чл. 116 управни акти — Краљеви укази), тј. мере индивидуалног карактера, не општи прописи. Ови акти већ по својој природи немају шире значење, и не могу се применити ни на један сличан случај више. Према томе, оне су, по самој природи својој, краткотрајне. Али поред њих, Круна може доносити и мере које су по својој садржини закони, тј. може донети опште прописе, који су намењени да важе за неодређени број истоветних случајева, дакле и за неодређени период времена. Овде се поставља питање колико ове мере могу да важе, будући да су по својој природи дуготрајне.

Коментатори чл. 116 сматрају да ове мере, пошто Нар. претставништво да своју сагласност на њих, важе као закони и убудуће (д-р Костић, стр. 291, С. Јовановић, стр. 165—166 у „Споменици Мауровићу“). Они не кажу изрично докле ове мере има да важе, тј. да ли само до престанка изванредног стања, или без обзира на то док се редовним законодавним путем не измене. С. Јовановић ове мере изрично упоређује с осталим законодавним актима, те се може мислити да, по њему, ове мере има да важе без обзира на престанак изванредног стања, док не буду редовним законодавним путем, као и остали закони, измењене. Разлог за то би био да су оне, давањем сагласности Нар. претставништва, постале закони у формалном смислу, пошто имају сагласност оба законодавна фактора: Круне и парламента. Уосталом, доцније, г. С. Јовановић је и изрично рекао да те мере, сагласношћу Нар. претставништва, постају закони у формалном смислу.

Тако, пошавши од поставке да су мере донете на основу чл. 116 Устава привремене, коментатори су дошли на могућност да оне буду трајног карактера. Међутим, ако је јасно да мере које мењају законске прописе сагласношћу Нар. претставништва могу да постану закони и да важе као и сви остали закони, није јасно како би тако могле важити и мере које су противне уставним прописима, какав је случај с уредбом о Бановини Хрватској. Једна таква мера не би могла важити као обичан закон, јер обичан закон не може бити противан уставу. Она би, и са сагласношћу Нар. претставништва, могла важити само док траје изванредно стање. Ми ћемо ово питање расправљати ниже, а овде ћемо рећи само да су коментатори, баш с обзиром на уредбу о Бановини Хрватској, која мења уставне прописе, закључили да мере, донете на основу чл. 116, које су противне уставу, имају да важе, са сагласношћу Нар. претставништва, до доношења новог устава (Ђ. Тасић), одн. до решавања Уставотворне скупштине о њима (С. Јовановић). За нас је важно то да сви коментатори чл. 116, нарочито после доношења уредбе о Бановини Хрватској, сматрају да се по чл. 116 могу доносити и мере трајног карактера, не само привремене. Остаје само да се испита докле и како те мере могу важити, тј. да ли оне има да важе само за време трајања изванредног стања, или

и касније. Уствари, признаје се да оне могу трајати и по престанку овог стања, јер се каже да има да важе као и остали закони, дакле без обзира на ово стање.

Из свега овога јасно излази да се мере донете на основу чл. 116 Устава не могу изједначити с уредбама по нужди, познатим из теорије, и да чл. 116 треба наћи једно друго објашњење. Оне се не могу изједначити зато што мере из чл. 116 могу мењати и уставне прописе, и то њихов неодређен број, док уредбе по нужди, зато што нису ништа друго до привремени закони (закони донети у форми уредбе јер законодавно тело није било на окупу), то не могу учинити. Отуд оне мере донете на основу чл. 116, а које мењају уставне прописе, не могу ни по одобрењу парламента да важе као закони, као што то могу уредбе по нужди; не могу, јер су противне уставу, и зато оне остају привремене све дотле док не буду и формално инкорпорисане у Устав.

Али, иако донете само „привремено“, услед изванредног стања, и мере из чл. 116, као и уредбе по нужди, могу по својој садржини бити трајне. И тако наши коментатори, а међу њима и д-р Л. Костић, који тврди да су оне привременог карактера, и да ће већином престати да важе већ кад буду дошле на претрес парламенту, ипак признају да оне могу бити и трајне.

Треба само испитати како се може оправдати доношење овако трајних мера на основу чл. 116, јер по правилу, ако су мере одређене да трају дуго, неограничено, треба их донети редовним поступком: законодавним или уставноправним. Ово испитивање може нам дати и извесне директиве за утврђивање времена важења ових мера и начина на који се оне могу инкорпорисати у устав, уколико мењају његове прописе. Да би се ово испитивало, треба тумачењем наћи смисао чл. 116 Устава и његов циљ. Чл. 116 Устава, пак, треба тумачити објективно и еволутивно. Једно уско тумачење уставних прописа учинило би да се они не могу прилагодити покретљивој друштвеној стварности, и ишло би на крају против саме уставне форме, јер би најзад живот морао надјачати форму и прекинути правни континуитет. Чл. 116 даје могућности да се без прекида тог континуитета ускладе уставна форма и социјална садржина. Зато га треба тумачити у том смислу и гледати само на његову садржину, а не на друге сличне, тесерски лепо конструисане установе.

Чл. 116 нигде не каже да његове мере има да трају привремено. Он ништа не говори о трајању мера предузетих на основу њега. Он само каже да њих Краљ привремено предузима, по сили своје власти, привремено зато што их мора поднети на сагласност Нар. претставништву. Колико ће оне трајати ако добију ту сагласност, то зависи једино од њихове садржине, о којој устав не говори уопште.

Према томе, какве мере могу бити предузете на основу чл. 116 Устава, то не треба закључивати из теориски познатих концепција, него из конкретне друштвене потребе. А та друштвена потреба у нашем случају захтева две врсте мера, за које треба

узети да се могу доносити на основу чл. 116. Најпре, ту долазе мере изазване изванредним стањем, и одређене својом садржином да трају док и оно. Ту ће доћи све материјалне мере, и све индивидуалне мере, као и извесан број општих мера, уредаба по нужди у правом смислу. Овде једна привремена потреба друштвена налази начина да путем чл. 116 буде задовољена мерама у оквиру устава, без рушења уставног континуитета. Овакве мере су срачунате само за кратко време, и чим изванредно стање прође, њихова важност престаје, и аутоматски се враћа важност уставних и законских прописа које су оне биле погазиле.

Али, затим, поред ових мера, које су хитне и краткотрајне, може бити и извесних мера које због изванредног стања постају хитне, али које су по својој садржини одређене да трају дуго; мере које мењају дефинитивно уставне и законске прописе.⁹⁾ То су мере које би биле донете редовним путем, да није дошло до изванредног стања, кад су оне постале хитне, толико да Круна, која има да перманентно бди над јавним интересима и сигурности државе, као највиши интегрирајући фактор (чл. 29 Устава), није смела чекати на редовну уставну и законску процедуру да би их ставила на снагу, већ је морала прибећи могућности коју даје чл. 116 у случају појаве изванредног стања. Такве мере се доносе, одн. стављају у живот привремено, како каже чл. 116, због појаве изванредног стања, — али будући да су оне трајног карактера, то треба наћи начин да се што пре инкорпоришу у устав, као његов саставни део, уколико мењају уставне прописе.

Не види се никакав разлог који би могао говорити против тога да је могуће на овај начин донети, на основу чл. 116, и мере трајног карактера. Довољно је, ради оправдања, замислити само каква би ситуација настала ако би се усвојило супротно решење: једна мера, рецимо реформа устава у извесним тачкама, припрема се већ дуже време. Одједном наступа изванредно стање, које тражи хитну примену те мере. Круна има да бира: или да ту меру не донесе, услед чега могу да страдају државни интереси (пошто, по претпоставци, спора уставна процедура не допушта да се та мера на време донесе редовним путем), или да је донесе, па да прекине уставни континуитет, да погази устав. Да би се то избегло, донет је чл. 116, и Круна ће моћи на основу њега да поступи, и тако сачува и устав и државне интересе. Уосталом, ако се по-

⁹⁾ Занимљиво је да тумачећи чл. 48 Вајмарског устава, К. Шмит (*Die Diktatur*, S. 248—9) на основу тог што он употребљава реч „мера“ (*Masnahme*) налази да се на основу тог члана могу предузети само привремене мере, изазване конкретним стицајем околности; не на пр. и издати грађански закон, или извести уставна реформа, јер то нису „мере“. Не чини нам се да и у нашем језику реч мера има тако строго ограничен привремени карактер. По нашем тумачењу, може се на основу чл. 116 издати и грађански законик и извршити уставна реформа, јер ако они нису „мере“ (будући да су трајне), њихово доношење може бити једна „мера“, ако постоји изванредно стање (угроженост интереса) које тражи такву меру. У сваком случају, изгледа нам сувише смело на основу оваквог значења једне речи ограничавати строго власт Круне по чл. 116 на привремене акте.

чл. 116 могу доносити мере краткотрајног карактера, које тражи изванредно стање, зашто се не би могле доносити и мере трајног карактера, које то стање такође тражи, и за које, разуме се, да би важиле и после престанка тог стања, мора да се нађе начин да се инкорпоришу у устав и законе?

Јасно нам изгледа, дакле, да се на основу чл. 116 могу доносити две врсте мера (мере хитне због изванредног стања, али по својој природи краткотрајне, мере хитне из истог разлога, али дуготрајне, и за чије важење и после престанка изузетног стања треба да се нађе начин њиховог инкорпорисања у устав).

Уредба о Бановини Хрватској долази сцигледно у ову другу врсту. Она је била хитна, због наступања, одн. погоршавања изузетног стања; али је она по својој природи једна уставна реформа која је одређена да траје бесконачно, одн. све док се не промене услови, као и свака друга уставна реформа. Ако је она, иако трајног карактера, ипак донета по чл. 116 Устава, у томе нема никакве неправилности само ако се тај члан тумачи онако како треба. Устав говори доиста о привременим мерама, али је и ова уредба једна привремена мера, све док Нар. претставништво не буде решавало о њој, одн. док не буде инкорпорисана у устав.

Пошто је та уредба трајног карактера, поставља се, рекли смо, питање њеног инкорпорисања у Устав, престанка провизорног стања створеног на основу чл. 116. Не ради се, дакле, овде о укидању мере донете на основу тог члана, и о повраћају у важност по престанку изванредног стања оних чланова Устава, које је она била изменила услед наступања тог стања,¹⁰⁾ како је то случај код мера привременог карактера, него напротив о њеном и формалном увођењу у Устав на место оних чланова које она мења. Из тога се могу извести извесне директиве за тумачење уставних прописа које треба применити приликом укидања тог провизорија и уношења, формалног, у Устав. Те директиве су следеће: треба што пре, што простијим поступком, инкорпорисати ову меру у Устав и тако нормализовати једно изванредно уставно стање. Како се то може учинити, расправљаћемо мало ниже.

б) Што се тиче саме конкретне садржине Уредбе о Бановини Хрватској, треба рећи да је чл. 116 Устава доста неодређен и да не даје јасне индикације. Може се рећи да, начелно, треба избегавати да се овако широке и далекосежне уставне реформе, као ова, доносе на основу тог члана. Међутим, како смо рекли, не може се Круни порећи право да то учини у случају изванредног стања. Чл. 116 не ограничава право Круне да доноси мере било какве садржине, — она може променити све уставне прописе.¹¹⁾ Међутим, једном ванредно фином анализом, г. С. Јовановић је дошао до закључка да је то право уствари много више ограничено но што изгледа. Главни закључак г. Јовановића је тај да Круна не сме мерама предузетим по чл. 116 пореметити равнотежу која постоји

¹⁰⁾ Како на пр. д-р Л. Костић (в. *Происходне норме*) мисли да је једино могуће по чл. 116.

¹¹⁾ Упореди д-р И. Крбек: *op. cit. loc. cit.*

између парламента и ње. Тако г. Јовановић долази дотле да би Круна могла на основу чл. 116 мењати само оне уставне прописе који гарантују тзв. основна права грађана (слобода кретања, стана, тајна писама итд.), и који се свуда на свету, при завођењу опсадног стања, могу мењати одн. ставити ван снаге. Тако би по г. Јовановићу изишло да се чл. 116 уствари и не разликује од чл. 48 Вајмарског устава, у коме су изрично наведени чланови који се могу погазити, и који се односе баш на поменута основна права.

Ово гледиште г. Јовановића ипак се може критиковати. Пре свега, и у Немачкој, иако већина писаца сматра наведене чланове устава као оне које претседник једино може ставити ван снаге, ипак има и писаца¹²⁾ који сматрају да чл. 48 Вајмарског устава даје претседнику много шира овлашћења, наиме да претседник има опште право да мења и ставља ван снаге (привремено) све чланове устава, и посебно право да, уколико би се тицало основних права грађана, ставља ван снаге оне чланове које чл. 48 наводи.¹³⁾ По Шмиту, немачка пракса схвата чл. 48 тако као он сам, а не као већина писаца. Он налази да је такво схватање нужно, јер иначе би чл. 48 био бесциљан, пошто не би давао претседнику довољна сретства да поврати редовно стање, и да сачува дух и целину устава. Треба, дакле, допустити претседнику да може ставити ван снаге сваки поједини члан устава, како би га очувао као целину.¹⁴⁾

Шмитово гледиште има заиста много привлачности. Циљ оваквих прописа као што су чл. 48 Вајмарског и чл. 116 нашег Устава и друштвена потреба која је до њих довела јест: очување основног уставног континуитета у сукобу с променљивом друштвеном стварношћу, очување идеје самог устава и уставности, који би — да није оваквих прописа — морали бити порушени употребом сретстава које ови прописи чине уставним. Другим речима, то је жртвовање споредног главном, облика духу, форме садржини. Да би се тај циљ постигао, често ће бити потребно употребити и друга сретства но она предвиђена у чл. 48 Вајмарског устава, и која су пређутно садржана, по г. Јовановићу, и у чл. 116 нашег Устава. Зашто онда забранити Круни да се тим сретствима служи? Кад у Немачкој, где изгледа да чл. 48 заиста ограничава претседника Рајха, може бити заступано једно гледиште да се сви поједини чланови устава могу стављати ван снаге, гледиште поткрепљено уставном праксом, — зашто оно не би могло бити и код нас, где чл. 116 не ставља никаква ограничења? На исправном тумачењу и примени чл. 116 Устава лежи да се њим постигне сва она друштвена корист чије постизање он омогућава.

Поред тога, треба имати у виду да је положај Круне по Уставу од 1931 г. сасвим друкчији но положај претседника Рајха по Вајмар-

¹²⁾ Особито Шмит и Јакоби (в. С. Schmitt: *op. cit.*, S. 215 и даље; реферат E. Jacobi-а у „Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer, Heft 1, S. 105 и даље).

¹³⁾ Schmitt: *op. cit.*, S. 229; Jacobi: S. 117—18.

¹⁴⁾ „... durch eine Ausnahme von Verfassungsbestimmungen die Verfassung selbst als ganzes zu retten“ (Schmitt: *op. cit.*, S. 242).

ском уставу. Претседник Рајха је претседник једне републике, с тачно ограниченом влашћу; Круна је код нас пре Устава од 1931 држала целокупну власт у својим рукама, била апсолутни суверен, и као такав октроисала Устав. Њен положај по овом Уставу, нарочито у вези чл. 29 Устава, који је чини врховним и сталним чуварем свагдашњих државних интереса, у неку руку персонификацијом државе и суверености, потсећа највише на положај монарха у Пруској¹⁵⁾ и Аустроугарској, који су и поред устава задржавали врховну власт и могућност стављања ван снаге и промене целог устава. Несумњиво је да је чл. 116 октроисаног Устава Круна хтела да за себе задржи могућност непосредне промене устава по кратком поступку, и овде најбоље одговара идеја г. д-ра Тасића о „дуплом“ уставу, садржаном у чл. 116. Према томе, овлашћења Круне по чл. 116 јесу много шира но она претседника Рајха по чл. 48, и тако треба и да буду тумачена.

Уосталом, и конкретно, мишљење г. Јовановића се може дискутовати, уколико се оно своди на то да Круна не сме мерама предузетим по чл. 116 да поремети равнотежу између Парламента и себе, из чега г. Јовановић изводи на пр. и то да не сме крњити судску власт, ни самоуправе итд. јер би се и тако та равнотежа реметила. Чл. 116 сигурно ремети ту равнотежу, и ремети је у корист Круне. Једно је јасно, а то је да та равнотежа не би смела бити трајно поремећена, тј. да Круна не би смела ићи даље но што то неопходно тражи¹⁶⁾ изванредно стање, и да, особито, не би смела избегавати парламентарну контролу и по престанку тог стања, али је тешко поставити неке границе активности Круне за време трајања његовог. *Salus rei publicae suprema lex!*

Било како било с овим општим схватањем чл. 116, и са тог гледишта Уредба о Бановини Хрватској била би у складу с Уставом, јер она не крњи ту равнотежу између Круне и Парламента. Уосталом, ово расправљање нема велику практичну важност, јер се практички не би могло предузети ништа противу евентуалних злоупотреба Круних. Остаје, дакле, да се у погледу садржине Уредби не би имало шта приговорити.

Најзад да се осврнемо још на две примедбе које се чине, с правног гледишта, Уредби о Бановини Хрватској. Каже се, најпре, да је Уредба противна вољи уставотворца, који је Уставом од 1931 уводи; и затим да је противна духу устава, који је унитаристички такође. Ни једна ни друга примедба нису основане. Најпре, с гледишта модерне теорије о тумачењу, која је објективна, воља законодавца не сматра се меродавном, него само текст, у вези с конкретним друштвеним стањем. Заиста, нас не може обвезивати воља уставотворца, сем уколико је она јасно у тексту изражена; одн. нас не обвезује воља, него само текст. Ако онај ко доноси

¹⁵⁾ Упореди: Шмит: *op. cit.*, S. 236—7.

¹⁶⁾ Чл. 48 Вајмарског устава немачки писци тумаче такође у том смислу: да се могу предузети само мере које су неопходно потребне. Али ову неопходност суд не може да цени (в. Anschütz, *op. cit.*, S. 249).

правне прописе хоће да нас његова воља обавезује, он треба да је изрази у тексту, — иначе откуда бисмо је ми знали? Унитаристичка воља уставотворца није ни издалека изражена у Уставу, и тиме пада и друга примедба о унитаристичком „духу“ Устава. Заиста, из прописа уставних о управној власти и бановинама не може се извести ни унитаристички ни федералистички дух Устава. Ти прописи су толико штурџи, да се њима савршено прилагођава и Уредба о Бановини Хрватској, федералистичка, као што су им се раније савршено прилагођавали унитаристички прописи.

III) Остаје још једино да се расправи питање давања сагласности Парламента на мере предузете од Круне по чл. 116 Устава. Овај члан само каже да се те мере имају поднети на сагласност Нар. претставништву, али не каже каква та сагласност треба да буде, ни колико те мере могу трајати по добијању сагласности.

Уколико се тиче привремених мера, привремених по својој садржини, одређених да трају само док траје изванредно стање, или само тренутно, питање је просто. Ако мењају законске прописе, својом сагласношћу Нар. претставништво их потврђује, и оне трају до престанка изванредног стања. Али тако исто стоји ствар и ако мењају уставне прописе. За њих се тад не поставља питање инкорпорисања у Устав; не поставља се питање уставне реформе. Сагласношћу парламента, оне не постају уставни прописи, нити закони, — оне остају оно што су: изванредне мере по чл. 116 с привременом важношћу.

Исто тако питање је просто и код мера које су по својој садржини трајне, али које мењају само законске прописе. Сагласношћу Парламента, оне постају закони у формалном смислу, тј. постају обични закони и важе неограничено, и после престанка изванредног стања. То су закони који су имали један формални недостатак: тај што се с њима није сагласио и други законодавни фактор: Парламент, и који сад тај свој недостатак склањају.

Једино још остаје питање трајних мера које мењају уставне прописе, другим речима, питање уставне реформе изведене путем чл. 116. То зато што ове мере треба унети у устав као његов саставни део, заменити њиховим прописима односне уставне прописе. Уредба о Бановини Хрватској је, видели смо, једна таква мера.

С обзиром баш на ову уредбу, г. г. С. Јовановић и д-р Ђ. Тасић су изразили мишљење да она ни давањем сагласности парламента који треба да буде изабран после распуштања досадашњег не може да постане формално део устава, него јој се само може продужити важност до доношења новог устава (како каже д-р Тасић), одн. до сазивања Конституанте (како каже С. Јовановић). Доношење новог устава сигурно је најнепосреднији пут за уношење ове уредбе у Устав. Треба, међутим, приметити да наш Устав не предвиђа засебну уставотворну скупштину. По чл. 115 Устава, промене у Уставу врши обична скупштина, али која је изишла непосредно из избора вршених на уставном питању. Према томе, кад ови писци говоре о новом уставу, и о Конституанти, онда треба узети да они не мисле уствари на један устав донет од Консти-

туанте у правом смислу те речи, јер би то значило или прекид уставног континуитета, тј. поверавање израде новог устава једној конституанти, газећи тако садањи устав, или пак најпре уставну реформу којом би се за промену устава увела Конституанта, па тек онда сазив конституанте и доношење новог устава, у који би ушла и Уредба о Бановини Хрватској. Оба начина су незгодна: први је противустанан, други сувише приметан. Треба, дакле, узети да они имају у виду нормалан пут промене Устава, тј., по састанку новоизабрана скупштина би имала давањем своје сагласности да продужи важење Уредбе до њеног уношења у Устав, а онда би Круна, или парламент, имали да предузму иницијативу за промену Устава у смислу чл. 115. Тако ако би Круна узела ту иницијативу, онда би она имала да саопшти скупштини свој предлог за промену Устава, после чега долази распуштање скупштине, нови избори вршени на уставном питању, и, најзад, дефинитивно решавање о уставној промени, одн. о Бановини Хрватској од стране новоизабране скупштине.

Овај пут несумњиво је нормалан пут, и њему се нема шта приговорити. У конкретном случају само, постоји једна незгода која долази од једне околности коју чл. 116 не предвиђа и коју писци не узимају у обзир. То је распуштање скупштине самим моментом доношења Уредбе о Бановини Хрватској. Тако су постали неопходни избори. Новоизабрана скупштина пак не би могла својом сагласношћу да уведе Уредбу о Бановини Хрватској у Устав. Она би имала само да саслуша Крунин предлог за промену Устава, и, логички, пошто треба ићи што брже, да би се провизориум што пре свршио, требало би да се одмах потом скупштина распусти, и да се иде на нове изборе, за скупштину која ће најзад моћи да решава. Двоји избори у року од неколико месеци, то је заиста незгодно. Но без обзира на то што је незгодно, то је непотребно. Могло би се додуше резоновати овако: довољно је да новоизабрана скупштина само да своју сагласност на продужење важности Уредбе. И онда, узимајући да изванредно стање траје и даље, не би се морала предузимати одмах редовна процедура по чл. 115, него би се са саопштењем Круниног предлога — Уредбе о Бан. Хрватској — о промени Устава могло сачекати дуже време, на пр. све до истека редовног скупштинског четворогодишњег периода. Онда би се предлог саопштио и нова, редовна скупштина би решавала о њему. Тако се добија уштеда једних избора. — На ово се може рећи да чим се на основу чл. 116 донесе једна трајна мера, треба одмах без одлагања предузети све да она, сходно чл. 115, уђе у Устав. Круна је такву меру увела у живот на основу чл. 116 само зато што је редовна процедура дуга; логично је онда да се нормална процедура предузме чим је то могуће. Изванредно стање ту не може процедуру да успорава, напротив, може је само убрзати. Ако се на то одговори да, с формалног гледишта, не види се да ли је та мера трајна, или привремена; и да, као привремена, може да важи све док изванредно стање траје, одн. све док Круна не нађе да је треба унети у устав, треба рећи да је у конкретном

случају Уредбом о Бан. Хрватској уставни проблем несумњиво постављен и да је очигледно да се ради о једној трајној мери, па да према томе треба гледати да уставни провизоријум траје што мање, и да треба што пре предузети процедуру по чл. 115.

У сваком случају, дакле, таква процедура се показује као хитна, с једне стране, и као незгодна, с друге. Треба зато видети да ли није могуће дотичну Уредбу увести у Устав неким другим, краћим путем, држећи се стално руководне мисли при тумачењу: да се што пре уведе нормално уставно стање.

Чл. 116, као ни чл. 115 не предвиђају случај да се истовремено с доношењем једне трајне уставне мере по чл. 116 распусти скупштина и тако створи незгодна ситуација у вези с процедуром по чл. 115. У таквом случају празнину (а Устав од 1931 има уопште доста празнина) треба тумачити онако како је то најцелисходније, како ће најбоље одговорити потребама друштва. Несумњиво је да је овде најбоље што пре укинута уставни провизоријум, који изазива нестабилност и несигурност, и неповорење, и може тако да озбиљно загрози баш оним интересима државним који су се хтели заштитити доношењем Уредбе о Бан. Хрватској. Према томе, чл. 115 и 116, у односу на конкретни случај пом. уредбе, могли би се протумачити овако:

Чл. 115 предвиђа, у случају Крунине иницијативе за промену Устава, бирање нове скупштине, како би се тим путем консултовао народ о уставној промени. Објављивање пак Круниног предлога за уставну промену пред скупштином која се одмах распушта, има два циља: 1) постављање питања уставне промене званичним путем, како би народ био обавештен о томе; 2) ограничавање реформе устава на оне предмете који су у предлогу обухваћени. Главно је за дух устава да су ова два циља испуњена, није главно да се они испуне баш онако како то предвиђа чл. 115. Како чл. 115 не предвиђа распуштање скупштине у нашем случају, то се питање поставља овако: да ли постављање уставног проблема доношењем Уредбе о Бан. Хрватској треба сматрати таквим да испуњава оба циља из чл. 115. Одговор би био позитиван, јер је, најпре, тим званично постављен уставни проблем, и јер је у исти мах уставна промена ограничена. Нема никакве разлике између тога да Краљ прочита пред скупштином свој предлог и тако га учини јавним, и тога да га објави у виду једне уредбе, коју ће уз то одмах да стави на снагу. Чак се може рећи да је у овом случају уставни проблем и ефикасније и прецизније постављен, и има више могућности да дође до знања народу.

Према томе, ако се узме да је, објављењем Уредбе о Бан. Хрватској, испуњен услов из чл. 115, онда треба новоизабраној скупштини признати право да дефинитивно решава о уставној промени, и да ову Уредбу, с евентуалним изменама, унесе у Устав. За ово говори и разлог који наводи г. д-р Тасић: наиме тај да се не може узети да народ у кратком временском размаку промени мишљење о једном тако важном питању као што је ово. Заиста, да ли би се могло замислити да би имало разлике у мишљењу, знатне,

између скупштине која би сад била изабрана, и оне која би била изабрана после ње, после Круниног саопштења о уставној промени, и која би била изабрана неколико месеци, или највише неколико година после ове (г. д-р Тасић узима две године)?

Сви разлози говоре, дакле, зато да се наше уставно питање реши дефинитивно од идуће скупштине. Једини разлог који би говорио против био би овај: ако се узме да ће после извесног времена бити могуће укинути Бан. Хрватску и проблем решити на другој основи. Да ли је то могуће, то је питање социолошког предвиђања. Нама се чини очигледно да треба дати негативан одговор, и према томе да ни тај разлог за одлагање не постоји.

Чл. 115 и чл. 116 устава, у конкретној ситуацији каква је настала после доношења Уредбе о Бан. Хрватској, као и самим доношењем те Уредбе, једне трајне мере, на основи чл. 116 за који се узимало да предвиђа само привремене мере, — ти чланови пружају најбољи предмет за проверавање и примену теорије о тумачењу. Текстови треба да нам пруже стабилност и извешан правац правној еволуцији, која зависи од друштвене еволуције. Текстови ће увек утицати на ту еволуцију, али они треба да буду еластични и да се еластично тумаче како би јој се могли увек прилагодити. Доношење Уредбе о Бан. Хрватској у оквиру Устава од 1931, применом чл. 116, за који се раније није ни могло слутити да пружа толике широке могућности, схватајући га, сходно теорији, као сретство за доношење стриктно безначајних уредби по нужди, — то доношење, одн. тумачење устава које је то доношење омогућило, претставља једну смелу, али исправну практичну примену нових тековина у науци о тумачењу, које иначе тешко налазе пута код нас. Треба само на томе путу отићи до краја, и једном простом и брзом процедуром закључити провизоријум и Уредбу о Бан. Хрватској; унети у Устав.

Овде још једна напомена. Народно претставништво ће без сумње моћи и хтети да мења Уредбу о Бан. Хрватској. Али том уредбом државно преуређење, које је уствари покренуто њом, није завршено. Исправно би било да Круна у складу с начелом једнакости и равноправности, користећи и даље чл. 116, заврши то преуређење, па да онда парламент решава о њему као целини. Али и ако она то не учини, парламент несумњиво има то право, и он може извести комплетно преуређење. И то зато што је Уредбом о Бан. Хрватској означен као предмет уставне промене не само стварање те бановине, него преуређење државе уопште. Оба поступка, према томе, са гледишта уставноправног, исте су вредности, и од политичких момената треба да зависи који ће бити примењен.

Чл. 116 Устава могао је и може изгледати као пропис који даје много власти Круни на штету другог уставног чиниоца, парламента. Међутим, у светлости модерних идеја о тумачењу, у складу с којима је примењен при доношењу уредбе о Бан. Хрватској, овај члан се показује као један ванредно добар инструмент, који не само што не иде на штету парламента, него који омогућује Круни, као највишем уставном чиниоцу, симболу државе, да чува најбит-

није државне интересе и то у једном изузетном периоду. Помоћу овог члана најбоље се може изглађивати онај сукоб, стални сукоб и вечити проблем права: сукоб круте форме и променљивог живота. Чл. 116 је успео да нађе овде средину: он чува уставни стабилитет, форму и континуитет тиме што мере трајне природе донете на основу њега морају накнадно бити подвргнуте нормалном поступку по чл. 115, и задовољава друштвене потребе тиме што омогућује да се резултати непрекидног друштвеног развоја уставноправно уобличе и да одмах ступе на снагу. У данашње изванредно време, време наглих и непредвидљивих промена, кад је извршној власти, која брзо ради, потребно дати што више сретстава за благовремена и хитна решења, чл. 116 се показује још кориснијим но иначе.

Д-р Рад. Д. Лукић

ПРЕГЛЕД НОВИЈЕГ ЗАКОНОДАВСТВА

БАНОВИНА ХРВАТСКА

До 26 августа прошле године уставно уређење Југославије било је идентично са типом тзв. просте или унитарне државе. Одлика је ове државе усредсређивање законодавне и управне функције у једном центру, по чему се таква уставна организација уобичајено назива централизам. Суштину тога нашег централизма није променила ни административна самоуправа бановина, установљена септембарским уставом, тим пре што ова самоуправа *de facto* није ни постојала. Овај уставни положај Југославије измењен је Уредбом о бановини Хрватској од 26 августа 1939, која је издата на основу чл. 116 Устава. Сама Уредба претставља једну изузетну меру, која као таква захтева извесна претходна објашњења.

1. Члан 116 Устава даје Краљу власт да у случају рата, мобилизације, нереди и побуне, или „кад су уопште угрожени јавни интереси“, предузме независно од Устава и закона, изванредне, неопходно потребне мере. Има дакле више узрока који овлашћују Краља на предузимање изванредних мера, али узрок који у овом случају долази у обзир, свакако је онај који је у уводу Уредбе истакнут. Тамо се вели да се Уредба издаје „да би се обезбедило учешће Хрвата у животу државе и тиме очували јавни интереси.“ Овим је посредно указано на то, да се Уредба ослања углавном на онај став који овлашћује на њено издавање услед угрожавања јавних интереса уопште.

Питање је како треба разумети ову формулу „учешће Хрвата у животу државе“? Поводом овако употребљених израза учињена је приметба: зар Хрвати нису учествовали у животу државе? Они су плаћали порезу, служили војску итд., па излази да се предњим речима тврди једна неприродна чињеница. Међутим, овакво тумачење може потећи само од оних који нису упознати са суптилностима правне терминологије. Израз „држава“ има два значења, једно шире, кад она значи исто што и заједницу, и једно уже, кад значи империум или власт. Свакако да је у Уредби овај израз упо-

требљен, у том другом смислу, јер се не може претпоставити да би неко тврдио да Хрвати нису учествовали у животу заједнице. Али да нису учествовали у животу државе као власти, што Уредба тврди, то је сасвим извесно.

Наведене речи у Уредби имају још једно значење на које треба обратити пажњу. Оне садрже мотив или побуде, које су руководиле Круну да Уредбу изда. Мада се побуде у законима не наводе, њихово истицање у овом случају изгледа са формално-правног гледишта сасвим умесно. Уредба је по својој снази равна Уставу, а по форми један генерални управни акт. По форми несавршена норма, Уредба ту своју несавршеност испољава и у случају побуда. Издавање уставних аката нормално спада у надлежност законодавних (одн. уставотворних) органа. Што се тиче управе (одн. Круне) она је само изузетно овлашћена на издавање таквих аката, само у случају кад постоје за то оправдани разлози и кад су оправдане побуде које су навеле на предузимање таквих аката. Постојање тих разлога и оправданост побуда цениће поред управе Народном претставништво, које са предузетим мерама треба да се сагласи или да их одбаца. Да би Народно претставништво могло узети у оцену предузете мере оно мора да буде обавештено о свему, па и о побудама које су руководиле Круну да изда Уредбу. Пред Народним претставништвом Уредба ће се појавити као један законски пројекат, који, као сваки пројекат, треба да садржи објашњење побуда којима се образлаже усвајање предложеног закона.¹⁾

Уредба је уследила као резултат политичког споразума између претседника владе г. Драгише Цветковића и г. д-р Мачека, као претставника Хрвата. При свем том Уредба се, сасвим природно, није везала за тај споразум већ је задржала карактер једностраног државног акта, који као сваки други државни акт те врсте стоји на диспозицији државе, односно њене суверене власти. То важи у сваком случају, дакле и онда кад Уредба стече перфектну правну форму. Нешто противно томе имало би специјално да се нормира.

II. Уредба несумњиво има огроман уставни значај. Она је прекинула са двадесетогодишњом централистичком традицијом у Југославији и поставила прве основе нове, сложне или федералне државе. Промене које је она изазвала састоје се у формирању једне историске административно-политичке јединице, стварању посебне законодавне и управне власти у тој јединици и преносу великог дела државне надлежности на те нове власти.

Уредбом је пре свега повезана у једну целину хрватска област, раније раздвојена углавном на две бановине, Савску и Приморску, чији су географски називи под владом Септембарског устава били избрисали сваки траг о етничком обележју тих области.

¹⁾ Ова и предња чињеница наводе на закључак да је правна техника, примењена у изради Уредбе, сасвим на висини задатка.

Здружене у једну административну целину, те области поново су добиле свој историски назив, који је чак прекинуо са традиционалним тројством у имену Хрватске (Хрватска, Славонија и Далмација) и за све здружене области задржао име матице: бановина Хрватска (чл. 1).

Овом имену, посталом у давној прошлости и срођеном са извесним политичким и социалним институцијама одговарају и оне установе у садашњости које су се формирале и које се имају формирати по Уредби о бановини Хрватској: Сабор, као законодавна власт и Бан, као управна власт на подручју Хрватске.

На ове власти Уредба је пренела низ државних послова, који ће убудуће спадати у надлежност Сабора и Бана. Пренос надлежности на бановину Хрватску извршен је по једном мешовитом систему, који треба да пружи највише гаранције за стабилизацију односа између државе и бановине. Изрично су побројани послови који спадају у надлежност бановине, и то су послови пољопривреде, трговине, индустрије, шума, рудника, грађевина, социалне политике и народног здравља, физичког васпитања, правде, просвете и унутрашње управе. Сви остали послови остали су у надлежности државе. Ту у првом реду спадају послови спољни, војска и морнарица, саобраћај, пошта и телеграф, финансије, али такође и други специјалнији послови, који су углавном набројани у самој Уредби (чл. 2, т. 1—12). Међу ове последње послове неки су задржани за државу само у законодавном погледу док ће их извршавати управа, односно судови бановине.

III. Организација власти у бановини оснива се на начелима монархиског федерализма, што значи да Краљ има учешћа у законодавству и управи бановине. Законодавну власт врше Краљ и Сабор заједнички, разуме се у стварима из надлежности бановине. Управну власт врши Краљ преко Бана. Судску власт врше судови, чије се пресуде изричу у име Краља, на основу закона.

Сабор бановине Хрватске организован је по принципима савременог демократског претставништва. Усвојен је систем општег једнаког, непосредног и тајног гласања, као и претставништво мањина (сразмерно претставништво). Право гласа имају, по Уредби о изборном реду и устројству Сабора Бановине Хрватске од 14-1. 1940, лица мушког пола, завичајна у којој општини бановине Хрватске, стара 24 године. Сабор се сазива Краљевим указом и заседа у Загребу. Изборна периода траје три године. Краљ може Сабор да распусти, али указ о распуштању мора садржавати наредбу за нове изборе у року од три месеца и за нов сазив Сабора у року од четири месеца.

Пренос једног дела законодавне власти са централног парламента на Сабор изазваће појаву дуплог законодавства, закона државних и закона Бановине. Питање је какав ће бити однос ових закона. Начелно, у савезним државама, закони централног парламента старији су од закона локалног парламента. Ово је правило било предвиђено у немачком прератном као и у Вајмарском уставу,

као и у уставу Аустрије, („Das Reichsgesetz geht dem Landesgesetze vor“). Под Аустро-Угарском, Хрвати теориски нису признавали ово правило, већ је шта више проф. Пливерић тврдио, да је хрватски редован суд овлашћен да испитује уставност државног закона и да примени само уставни закон. О питању првенства водила се дакле дискусија, иако су и заједнички закони и аутономни били потврђени од Круне. Али, и поред свега, државни закони (тзв. „заједнички“) примењивани су у Хрватској кад су очигледно били противни и самој нагодби, против чега је проф. Пливерић више пута улагао протесте. Наша ситуација није иста са аустро-угарском, али ће правило о првенству државног закона над бановинским свакако морати да важи бар у овом прелазном стадијуму, до коначног сређења прилика.

Управну власт у стварима из надлежности бановине Хрватске врши Краљ преко Бана. По Уредби о устројству Банске власти од 9-IX-1939, „Бан стоји на челу Банске власти, која је врховни орган управне власти бановине Хрватске“.²⁾ Управна власт врши се по Уставу, Уредби о Бановини Хрватској и осталим прописима. Банска власт је у ствари оно исто што је под Аустро-Угарском била „земаљска влада“. Тај израз је сада замењен, али Уредба о Бановини Хрватској стварно организује ту стару земаљску владу, (сада подељену на једанаест одеља), обезбеђујући јој пуну независност према централној влади. Бан, као шеф земаљске владе био је раније на више начина стављен у зависност према влади у Пешти. Пре свега, он је био именован од Круне на предлог претседника угарске, одн. заједничке владе, док се по Уредби именује Указом Краља који сам премапотписује, разрешавајући истим указом претходника. Даље је бан био дужан да извршује све наредбе централне владе уколико она не би имала својих органа на територији Хрватске (§ 45 Нагодбе). По Уредби, уколико је у питању извршење послова по којима је држава надлежна само за издавање закона, централна власт може издавати упутства Бановини и вршити надзор над радом њених органа, али у случају неслагања и Држава и Бановина могу тражити решење Уставног суда (чл. 14 Уредбе). Најзад, под Аустро-Угарском, између Круне и бана постојао је посредник, у лицу хрватског министра при заједничкој влади у Пешти, који је као члан заједничке владе вршио контролу над радом Бана и Сабора. По Уредби, Бан непосредно општи са Круном, искључујући свако посредовање централне владе у пословима Бановине.

Речено је, да нова организација банске власти треба да осигура завођење парламентарног режима у Хрватској. Бан је по Уредби о устројству Банске власти „одговоран Краљу и Сабору“, што има и политички смисао. Ову одредбу треба довести у везу са чл. 9 Уредбе о Бановини, која нормира кривичну и грађанску одговорност бана.

²⁾ Ова Уредба, као и Уредба о изборном реду и устројству Сабора бановине Хрватске, донете су на предлог Бана као шефа банске власти. Уредбе се имају накнадно поднети Сабору на сагласност, чиме је и њима признат карактер Уредбе из чл. 116 Устава.

Већ је поменуто да Уредба предвиђа Уставни суд. Још већи значај, него што је онај предвиђен чланом 14 Уредбе, имаће тај Суд као орган контроле уставности закона. У државама које су имале потребу за оваквим судом, показало се, да је Уставни суд најчешће добијао веома деликатну функцију арбитра и то не само у стручним, него у стручно-политичким споровима, за које се није тражило једино стручно правничко знање, него и реалан политички смисао и сналажење у компликованим односима једне, по уставној структури, сложене државне заједнице. Из историје тих уставних судова као и из идеје о многострукој сложености државно-правних односа једне федералне државе, даје се назрети огроман значај Уставног суда за даљи нормалан уставни развој.

IV. Уредба о Бановини Хрватској није извела дефинитивну организацију Бановине. Њоме није регулисан финансиски положај Бановине, осим што је утврђена потреба да се Бановини, за свршавање послова њене надлежности, има обезбедити финансијска самосталност, која ће се састојати у самосталном прикупљању одређених прихода и извршењу расхода предвиђених буџетом Бановине (чл. 3 т. 1). Посебном уредбом треба да се реши питање који ће „извори, облици и врсте прихода припасти у надлежност Бановине“. Уредба је, такође, предвидела могућност преноса и других послова са државних власти и установа у надлежност Бановине, и за овај пренос послова овластила Министарски савет, што значи да је могућно и евентуално проширење надлежности Бановине, као што је, уосталом, Министарски савет властан да, проширењем надлежности државе по чл. 2, надлежност Бановине и сузи.³⁾ Најзад, Уредба је оставила сасвим отворено питање о положају Бановине у централној власти. То питање, разуме се, у вези је са реорганизацијом централне власти и са уставном реорганизацијом Државе уопште. Из тих разлога, свакако, Уредба је свесно изоставила ово питање, као што је у вези с тим остављено нерешено питање о гаранцијама аутономије Бановине.

Имајући у виду све то, било би прерано говорити какав је у суштини државноправни положај Бановине Хрватске. Ипак из наведених одредаба о организацији власти у Бановини и њиховој надлежности, даје се закључити да се Бановина жели формирати као једна федерална јединица, као државица у савезној држави. При томе, понављамо, ваља имати у виду да се овде ради о федерализму у монархији, који, маколико да једну унитарну државу раставља на више посебних политичких јединица, остварује ипак међу њима јединство кога нема у републиканском федерализму, захваљујући томе, што Краљ подједнако учествује у законодавству и управи и државе и државица.⁴⁾ У своје време истакли смо тврђење („Архив“, јуни 1939) да и реална унија, иако по теориској конструкцији једна уговорна заједница држава (државни савез, конфеде-

³⁾ Видети о овоме чланак проф. д-р Ђ. Тасића у „Политици“ од 13-II-1940.

⁴⁾ Израз „државица“ увео је у нашу правну терминологију проф. Сл. Јовановић и ми заиста не видимо погоднији израз од овога.

рација) уствари није ништа друго него један посебни тип савезне државе (федерације), баш због тог учешћа монарха у законодавству и управи државица.⁵⁾ Тим више је федералистички принцип ублажен кад је реч о Бановини Хрватској, која поред све своје аутономије и независности свога законодавства, и нарочито своје управе, није изишла из оквира општег државног старања.

У вези са овим променама стоје и друге уставне измене, које тек све заједно дају потпуну слику садашњег уставног положаја Југославије. Те друге измене као и нека нерасправљена питања о Бановини Хрватској, биће предмет следећег чланка.

Д-р Милан Владисављевић

МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНА ХРОНИКА

БУДУЋЕ ОБЕЗБЕЂЕЊЕ МИРА

Ових дана ће се навршити пола године како је отпочело ратно стање између неколико највећих европских држава. Немогуће је рећи колико ће још трајати рат који се води између Немачке, Енглеске и Француске; пролог са брзим освојењем Пољске је одавно окончан; руско-фински сукоб може још трајати, али није вероватно да ће се продужити даље од идућег лета; међутим на главном, западном, фронту борба се може продужити годинама. Западне силе штеде људске животе и теже да непријатеља сломе блокадом, игром времена, да га доведу до финансијске и економске исцрпљености. Сама Немачка изгледа да је одустала од тактике употребљаване у прошлости рату, од оних безобзирних напада који су скрхали стотине хиљада живота али нису Верден освојили. При таквом стању ствари није у изгледу брзо окончање садашњег конфликта.

Маршал Фош је написао у једном своме делу да је сваки рат по начину вођења друкчији, да војсковођа ма колико да добро зна војну вештину и историју ратова треба увек да буде спреман на нове ситуације за које не може наћи примера у ранијим ратовима. То се може рећи и за овај рат и са гледишта ратнога права могу се учинити интересантна опажања у погледу ових досадашњих ратних шест месеци. То питање примене ратнога права у садашњем ратовању остављам за идућу хронику зато што оно заслужује да буде обрађено засебно а не узгред. За сад међутим хоћу да се задржим на извесним појавама које су доказ да се у свету за ових 25 година ратоборност знатно умањила, а врло много повећала жудња за сталним миром.

Једна од тих појава је тежња за локализацијом рата. У том погледу је карактеристичан став неутралних држава, и занимљиво је да ли ће неутралне државе успети да тај став одрже. Додуше ни у

⁵⁾ В. о овоме такође и чланак проф. Ђ. Тасића у „Политици“ од 10-IX-1939, под насловом „Општи поглед на Уредбу о Бановини Хрватској“.

рату 1914—18 нису све државе одмах ушле у рат. Од јула и почетка августа 1914 у рату су биле Немачка, Аустро-Угарска, Србија, Русија, Енглеска, Француска и, силом околности Белгија. Турска је ушла као немачки савезник после више месеци; 1915 су ушле у рат Италија (скоро после годину дана) и Бугарска; 1916 Румунија; 1917 Сједињ. Америчке Државе. Били су, значи, доста велики размаци између уласка у рат појединих држава, и није немогуће ако се рат дуго продужи, да се то и овога пута понови. Али бар за сад можемо констатовати код неутралних држава јаку тежњу (нарочито код Сједињ. Амер. Држава и Италије) да остану у данашњем сукобу по страни. То се може, бар за неке од њих, сматрати и као вешта дипломатска маневра, али се може узети и као знак да је пацифизам народа куд и камо већи него што је био.¹⁾ Сећање на прошли рат, страх од модерних ратних средстава који не штеде ништа и никога, свакако томе доприносе. Ако је тако значи да рат, усавршавајући се технички, сам себе ништи.

Друга карактеристична појава, на којој ћу се овде задржати, јесте претресање питања како да се свет обезбеди од нових ратова по завршетку овога. То је питање покренуто било и у току прошлога великог рата и његово претресање је довело најзад до стварања Друштва народа. Када је по окончању рата, 1919., организовано Друштво народа, код многих је владало уверење да ће та уставна бити довољна да обезбеди свету мир на дуго време. Пакт Друштва народа је предвиђао читав низ процедура са циљем да се осујети поновна појава рата. На жалост ма колико да је механизам, предвиђен у Друштву народа за одржање мира, био добро смишљен, Друштво народа је промашило свој главни циљ не из разлога као што мисли г. Рапар,²⁾ што нису све државе у њему биле, већ поглавито зато што оне државе које су биле чланови друштва нису подједнако биле искрене ни убеђене у потребу одржања мира на бази Версајскога уговора. Код организације која се као Друштво народа ослања само на моралну снагу, успех је могућ једино ако је код свију довољно јака приврженост миру и морална разоружаност — што овде није био случај.

Сада, откако је овај рат почео, покреће се питање будућег обезбеђења мира много раније него у прошлом рату и много јаче. Имајући пред очима рђаво искуство са Друштвом народа, присталице мира сада траже нешто савршеније, нешто моћније од њега. Та моћнија међународна организација може бити само савез или унија држава, унија која би поред моралне снаге какву је имало Друштво народа располагала и војном снагом, довољном да сузбије ратоборне или империјалистичке тежње појединих.

Пацифистичка идеја уније, савеза или федерације држава није нова, и имала је одавном својих поборника. Њу је још 1306 истакао

¹⁾ Очеvidно је да је у великој већини држава улазак у рат врло непопуларан.

²⁾ William E. Rappard, *Du fédéralisme international*. — *L'Esprit International* janvier 1940.

Пјер Дибос, њу је такође проповедао чешки краљ Ђорђе Пођебрад. Војвода од Силија, сарадник великога француског владоца Ханрија IV, предлагао је савез 15 хришћанских држава у Европи (1638). Опат Сен-Пјер у своме делу од 1713 такође се заузимао за конфедерацију европских држава. Емерик Крисе је заступао 1622 исту идеју али на много широј основи: насупрот другима Крисе је предлагао савез не само хришћанских већ свих држава на свету.³⁾ У савремено доба је писао о Паневропи аустриски гроф Куденхове-Калерги. Код нас је сличну идеју изложио проф. Жив. М. Перић.¹⁾ Али су сви ти пројекти и предлози, и прошлих година као и у ранијим вековима били и остали чисто теоријски нацрти, мисли појединих угледних умова без великог практичног утицаја и лишени сваке званичне потпоре. Од утицајних државника једино се може навести Аристид Бријан који је предлагао Пан-Европу у оквиру Друштва народа а у циљу да би само Друштво народа постало јаче и ефикасније. Предлог Бријанов је изнет пред Друштво народа и проучаван, и како је у своје време речено, сахрањен са свима по частима...

Данас се идеја Сједињених држава појављује много интензивније и заступају је људи који су раније били присталице Друштва народа или се у опште нису изјашњавали у погледу организације мира. Међу данашњим поборницима Сједињених држава истиче се нарочито амерички научник Никола Батлер. Убеђени присталица савеза држава, Батлер је ставио на дневни ред јавну дискусију о проблему тога савеза. Његовом иницијативом, а она много значи с обзиром на његов велики лични ауторитет, ствара се читава литература о будућем савезу држава, о његовој организацији и обиму.

Батлер је имао смелости да погледа истини у очи и да утврди једине могуће основе трајне организације мира. Оно пред чим су ранији поборници мира, затварајући очи пред стварношћу, застајали и заваравали се илузијама, он је искрено казао као полазну аксиому за утврђење мира: да је немогућа трајна организација мира ако се не жртвују нациналне суверености. Творци Друштва народа су поштовали суверености појединих држава и нису хтели супер-државу — па ништа нису постигли. Батлер је за супер-државу, за власт над државом, која ће имати снаге да сузбије конфликте и силом мир одржи. То је идеја водилца, идеја да је народна сувереност и нездрава и опасна, њена логичка консеквенца је да се оствари савез држава.

Али ако је то јасно и просто, само остварење савеза је необично компликовано. Пре свега каква би требало да буде организација тога савеза? Једни су за то да се што мање ограничи сувереност држава, из разлога што ће стварно бити врло тешко приволети државе да своју сувереност ограниче, а можда још више зато

³⁾ О томе је опширније писано у: М. Новаковић — Еволуција идеја мира, Архив за правне и друштв. науке, јуни 1933.

¹⁾ Жив. М. Перић, Сједињене Европске Државе, Књижевни север 1927, стр. 415. И на француском: Les Etats-Unis d'Europe (La Revue Mensuelle 1937 p. 6.). На чешком је изашао исти чланак у Lydové Listy.

што нису у стању да се довољно ослободе вековне традиције и рутине основане на апсолутној националној суверености — и они заступају облик конфедерације са централном влашћу коју би чинили равноправни делегати држава — чланова и која би доносила одлуке једногласно. Њима се може одмах приметити да нема велике разлике између таквога савеза и Друштва народа, и да је врло несигурно да би такав савез имао снаге да мир одржи. Савезна власт треба да има и довољну силу да одлуке које донесе у интересу мира изврши, треба да има оружану силу да одбрани савез од оних који нису у њему и који га евентуално нападну, треба да има ту силу и да међу савезницима у даном случају очува мир и ред. Таква сила, као што вели Рапар у поменутом чланку, не може бити без команде, команда не може бити без јаке владе, јаке владе међутим може бити само у савезној држави а никако у савезу држава. Ако се, према томе, хоће одржање мира, тај циљ се може постићи само помоћу федерације или савезне државе.

У федералној држави биле би поред локалних власти и федералне, и то све три и извршна, и судска и законодавна. Поред извршне власти потребна је федерална судска власт за решавање спорова између држава. Потребна је и федерална законодавна власт са надлежношћу да доноси законе за све државе, и то већином гласова, који би били у важности за целу федерацију поред посебнога законодавства сваке државе.

Ту се међутим постављају питања организације тих власти. Узмимо извршну власт. Ко би био на њеном челу? Да ли би се усвојио американски систем да на челу федерације буде једна личност изабрана за кратак одређен рок или швајцарски систем да на челу буде једно заједничко веће? Исто питање се поставља не код судске власти, за коју је решење најлакше, већ код законодавне: да ли би у законодавно тело улазили делегати појединих држава, у ком би случају у многобројној федерацији мале државе могле надгласати велике, или народни посланици из свих држава, у ком би случају опет многољудне државе могле надгласати мале? Најправедније решење би било у дводомном систему тако да у једноме дому буду делегати владâ, а у другом изабрани народни посланици.

Већ по овоме кратком погледу се види колико разних питања има да се пречисти код проблема федерације држава и зато није чудо да се на основу Батлерове иницијативе развија читава литература о томе проблему.

Али није то све. Од питања како би се будућа федерација организовала, још је теже питање како би се приволеле државе да у ту федерацију уђу, како би се одлучиле да ради јаче спољне безбедности жртвују нешто од своје садашње суверености. Само пред непосредном опасношћу би поједине државе пристале на ограничење суверености као на мање зло. Кад би се широке народне масе питале, ствар би ишла лакше. Народ је за мир мање више свуда, и главна му је жеља да се развија и економски напредује у миру. Али народни управљачи, било да их је народ слободно изабрао било да су му наметнути, јогунасто се придржавају традицио-

налних принципа државнога достојанства и апсолутне суверености. И ако код стварања једне федерације не би дошао у питање интегритет ничије територије већ једино право да у спољним питањима држава не потчињава своју вољу ничијој страни вољи, и ако би федерација значила поглавито уступање спољне политике и земаљске одбране федералној централи — ипак би се на то многе државе тешко одлучиле.

Из тога разлога би се пројектована федерација могла остварити само постепено, групишући најпре неколико држава којима би се доцније придружиле и друге. Тако бар мисле они који се сада баве овим питањем. Али ако се они сви слажу да се у почетку може мислити само на федерацију локалну а не универзалну, неслога почиње код питања, које би државе могле најпре склопити федерацију? Једни су за то да се у комбинацију узму само демократске државе (које су ипак дале доказа да су најмање агресивне у својој спољној политици), да федерација у почетку допире само донде у Европи докле се простиру границе слободних режима (Кларенс Стрејт). Други, испуњени оптимизмом, желели би да на неки начин федерација обухвати Италију и Немачку. Мишљења су, дакле, врло подељена.

Међутим, ако је федерацији циљ обезбеђење мира у Европи, хоће ли бити тај циљ постигнут федерацијом само неколико држава? Свакако не. Таква федерација може умањити вероватноћу рата али ће опасност постојати и даље. Да ли ће поједине државе у тим околностима пристати да се одрекну своје апсолутне суверености? Резултат би био недовољан према величини жртве.

Као што се види, тешкоће су толико велике да се питање поставља да ли је у опште могућа федерација држава? А ако је немогућа, може ли се ипак, на који начин обезбедити стални мир у Европи? Потреба за миром, потреба да се европска цивилизација сачува од катастрофе, чине то питање акутним, и о њему ће се све више и све живље дискутовати. И на овом месту ћемо имати прилике да о њему опет говоримо.

Д-р Милета Новаковић

ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИСКА ХРОНИКА

НАЈНОВИЈЕ ИЗМЕНЕ У ЗАКОНУ О НЕПОСРЕДНИМ ПОРЕЗИМА

Наше пореско законодавство обилује законима или уредбама о „измени и допуни“ постојећих прописа али су у њему изузетно ретко предузимане праве реформе законодавства. Наше „измене и допуне“ обично нису задирале у основу и само су мењале разне формалне прописе и компликовале наше и онако не увек јасно законодавство, док оно што нама треба то су праве реформе, измене саме основе нашег пореског система. Сада су у њему опет извршене знатне измене („Службене Новине“ од 23 децембра 1939) и ми ћемо се овде укратко осврнути на оне извршене у Закону о непосредним порезима.

Оно што се одмах мора признати то је да измене од 23 децембра по обиму превазилазе оне које су код нас извршене за последњих 10 година те се мора говорити о делимичној реформи самих основа нашег пореског система. Али, понављамо, најжалост делимичној јер се није приступило систематском претресању целог закона о непосредним порезима већ само измени извесних пореских облика. Разлог за ово најновије крпљење и вечито одлагање озбиљне и потпуне реформе лежи у преовлађивању политичких и фискалних разлога над чисто економским и финансиско-теориским. Другим речима политика влада разумом.

Природа последњих измена у нашем систему непосредних пореза је тројака: пореско-техничка, политичка и фискална. С једне стране се тежило упрошћавању пореске администрације код разреза и наплате извесних пореских облика; с друге се желело постизање извесних социално-политичких циљева, нарочито у области заштите економско слабих слојева; и најзад се имала у виду потреба за повећањем пореских прихода. Зато ћемо и ми овде засебно да прегледамо све три врсте мера да бисмо најзад добили праву слику извршених измена.

I. — Мере пореско-техничког карактера. Паушално порезивање ситних занатлија. Из обавештења дневне штампе о циљу који је Министар финансија притом имао у виду изгледа да је ова мера требало истовремено да задовољи два циља: да упрости пореску администрацију и да сразмерно олакша порески терет ситних занатлија који изгледа да је досада био сувише велики. У начелу ова измена не претставља новину јер је и пре тога постојало паушално порезивање ситних занатлија само што је оно важило једино за занатлије из градова до 20.000 становника, док се оно сада проширује на целу земљу. Да ли ће оно заиста олакшати терет ситних занатлија и у којој мери немогуће је рећи јер ми уопште не располажемо пореском статистиком која би нам једина могла дати тачна обавештења. Жалосно је, али истинито, да ми не водимо статистику наплаћених прихода по појединим пореским облицима непосредних пореза а тек никако не статистику прихода по класама пореских обвезника, тако да уопште не може да се установи колико је ситним занатлијама било разрезано а колико наплаћено пореза. Зато нам не остаје друго до да сачекамо одговор Занатске коморе на основу кога би се могло оценити да ли ова измена претставља олакшање пореског оптерећења све групе пореских обвезника или не.

II — Социално-политичке мере. Социално-политичке мере које су сада донете двојаке су врсте: једне желе да олакшају порески терет сиромашним пореским обвезницима а друге имају за циљ јаче отпорећење богатијих. Али с обзиром на то да је код ових других од исто тако великог утицаја био и фискални разлог навешћемо их у следећем одељку.

1) Ослобођење од плаћања земљарине оних земљорадника чији укупни годишњи чисти катастарски приход на области једне пореске управе не прелази 1.000.— динара. Према чланкописцу у

„Политици“ (број од 23 децембра 1939) овим ослобођењем треба да се користи око 3 милиона земљорадника чији ће положај тиме бити прилично побољшан. Очигледно је да је ова мера у основи социално-политичка и да тежи помагању најсиромашнијих пољопривредника те да као таква она свакако треба да се поздрави. Али ипак не верујемо да ће она допринети знатнијем побољшању ових најсиромашнијих наших сеоских слојева и то поглавито зато што претставља углавном само формалну а не и стварну поправку њиховог положаја. Посредним путем могло се установити (нпр. преко броја принудних наплата, јер жалосно је, али истинито, да непосредних података о томе нема пошто наша држава уопште не води статистику наплаћених прихода појединих пореских облика!) да је дан велики број пореских обвезника који ће одсада потпасти под ово пореско ослобођење последњих година уопште није више плаћао земљарину, не зато што то из субјективних разлога не би хтео, већ зато што објективно није био у стању да то чини. Стање пољопривредника било је такво да су они стварно већ подуже постали неспособни за плаћање земљарине. Завођење овог ослобођења претставља, према томе, само озаконење једног постојећег али непризнатог стања неплаћања пореза али не и нову помоћ земљорадницима. Они ће одсада само бити мирни да им се последња крава неће продати за порез али им приход ничим неће бити увећан. Користи ће осетити само онај далеко мањи број сељака ове групе који је и даље плаћао порезе којих ће сада бити ослобођен. Али за већину неће бити стварне промене.

2) Отпис пореских и таксених засстатака крајем 1937 године у случајевима када би наплата проузроковала економску пропаст дужника, односно концем 1939 сиромашним земљорадницима којима се ослобађа од пореза минимум за опстанак. Ова мера је само допуна претходне и потврђује наше гледиште да наведено ослобођење од земљарине не претставља нову добит за сиромашне сељаке већ само признање њиховог стварног положаја.

III — Фискалне мере. Као што се могло и очекивати, мере ове врсте су најмногобројније и дају право објашњење извршене пореске реформе код нас. Разлог за њено извршење је само малим делом лежао у жељи да се равномерније расподели порески терет а далеко већим делом у жељи да се добију већи приходи. У саму оправданост повећања пореских терета нећемо улазити јер је то чисто политичко питање и великим делом наметнуто нам спољно-политичким разлозима. Светске прилике нам очигледно не дозвољавају вођење неке самосталне политике, нарочито не у погледу извесних издатака, и уколико би се они могли критиковати могло би то да се чини углавном с обзиром на нашу досадашњу политику расхода која је била исувише расипничка и непланска тако да сада нагло морамо да вршимо многе издатке које смо са много мање жртава могли постепено досада да чинимо. Али како то питање прелази оквир нашег рада задржаћемо се само на повећању пореских терета које треба да омогући извршење повећаних расхода. То повећање је врло знатно и као што је Министар финансија изјавио, од

њего се очекује повећање државних прихода за 514 милиона динара годишње.

1) Повећање допунских пореских стопа је једна од мера општег карактера јер је спроведена скоро код свих пореских облика тако да се може говорити о општем повећању пореског терета свих непосредних пореза. Стопе су повећане нарочито код средњих и великих прихода али не у истој сразмери код свих пореских облика тако да је код нас и надаље остала знатна неравномерност у порезивању прихода који потичу из разних привредних грана чиме су једне повлаштене а друге доведене у неповољнији положај. То се лепо може да види из следећег прегледа основних и допунских пореских стопа према данашњем стању. Друштвени порез није могао бити узет у обзир јер се његова допунска пореска стопа одређује према рентабилности предузећа а не према апсолутној висини приноса.

Приход у хиљадама дина.	Земљарина пор. стопа		Кућарина пор. стопа		ТЕЧЕВИНА			Рентни порез чл. 69) пор. стопа	Служб. порез укуп. пор. ст.	
	доп.	укуп.	доп.	укупно	код предузећа пор. стопа		код сл. занимања пор. стопа		на редовне плате	на тал. дневнице, провизије итд.
					доп.	укуп.				
од 1 до 2	2	12	2	14	2	12	10	15	2 — 2,3	4 — 7
" 2 " 4	3	13	2	14	2	12	10	15	2 — 2,3	4 — 7
" 4 " 6	3,5	13,5	2	14	2	12	10	15	2 — 2,3	4 — 7
" 6 " 8	4	14	2	14	2	12	10	15	2 — 2,3	4 — 7
" 8 " 10	4,5	14,5	2	14	2	12	10	15	2 — 2,3	4 — 7
" 10 " 12	5	15	3	15	2,5	12,5	10,5	15	2 — 2,3	8
" 12 " 15	5,5	15,5	3	15	2,5	12,5	10,5	15	2,3 — 4,2	9
" 15 " 20	6	16	3	15	2,5	12,5	10,5	15	2,3 — 4,2	10 — 12
" 20 " 30	7	17	4	16	3	13	11	15	2,3 — 4,2	10 — 12
" 30 " 40	8	18	5	17	4	14	12	15	4,2 — 6	10 — 12
" 40 " 50	8	18	6	18	5	15	13	15	4,2 — 6	10 — 12
" 50 " 60	9	19	7	19	6	16	14	15	4,2 — 6	16
" 60 " 70	9	19	8	20	6	16	14	15	6 — 8	16
" 70 " 90	10	20	9	21	8	18	16	15	6 — 8	16
" 90 " 100	10	20	10	22	10	20	18	15	6 — 8	16
" 100 " 120	12	22	10	22	10	20	18	15	6 — 8	18
" 120 " 150	12	22	11	23	12	22	20	15	10 — 12	18
" 150 " 250	14	24	12	24	14	24	22	15	12 — 15	18
" 250 " 500	16	26	13	25	16	26	24	15	16	18
" 500 " 1.000	16	26	14	26	18	28	26	15	16	18
преко 1.000	16	26	15	27	20	30	28	15	16	18

2) Проширење пореске обавезе. Поред повећања пореских стопа измена предвиђа и проширење пореске обавезе на извесна досад ослобођена лица односно извесне приходе. Тако нпр. службенички порез наплаћиваће се одсад и на „исплаћене или признате тантијеме, дневнице или сличне награде члановима управног и надзорног одбора и службеницима оног предузећа која су било трајно било привремено ослобођена од друштвеног пореза или им је по дотичном билансу разрезан минималан порез услед „помањкања пореске основице“.

Знатно проширење претрпео је и друштвени порез новим одређивањем појма „страних предузећа која су своје пословање проширила на територију Краљевине“ а која су досад била осло-

бођена плаћања овог пореза чиме је се користио велики број предузећа. Многи странци нису хтели да формално уложе свој капитал у наша предузећа и да их пријаве као огранак једног страног предузећа (што су она стварно била) већ су, да би избегли плаћање друштвеног пореза, неком нашем предузећу тобоже давала зајам (редовно под високом каматом) и тако је њихова добит измакла порезивању. Сада то више неће бити могуће јер ће свако домаће предузеће у коме неко страно учествује са 50% или више капитала, учешћа у добити итд. бити сматрано за „пословни уређај иностраног предузећа“ и потпасти под овај порез.

Проширен је знатно и дивидендни порез који ће се одсада по стопи од 15% наплаћивати не само на дивиденде по акцијама него и на посебне накнаде или користи оснивача предузећа итд. (тачка 4, § 82).

Поред ових прописа пооштрени су и казнени прописи и формалне дужности пореских обвезника, тако да су многи одсада дужни да воде трговачке књиге и да их показују пореским властима на увиђај на што раније нису били дужни. Ове последње мере су врло умесне и претстављају похвалан покушај да се разрез пореза постави на објективнију основу јер је он код многих пореских облика досад вршен углавном по субјективној оцени пошто су порески одбори судили по слободном уверењу и само у другом реду на основу извесних формалних индиција. Сада се међутим разрез жели потпуно да заснује на стварном пословном резултату појединог пореског платца што ће значити олакшање за оне којима је порески терет досада теже разрезан а потпуније оптерећење за оне који су досада успевали да сакрију извештан део својих прихода које пореске управе нису успеле да установе.

У целини узев, ова је измена стала на пола пута, али се мора признати да у њој има и добрих измена и да провејава бар жеља за већом равномерношћу порезивања. Међутим са формалне тачке гледишта, са гледишта јасноће и прегледности нашег пореског законодавства требало би већ једном престати са праксом мењања и допуњавања старог пореског законодавства у коме се више ни стручњаци не могу да снађу. Ако би се у будућности опет јавила потреба за каквом изменом или допуном, требало би то учинити на тај начин да се објави целокупан нов текст Закона о непосредним порезима. Јер наше данашње пореско право претставља прави хаос разних прописа и порески обвезник има право да захтева да лако и прегледно нађе у пореском закону оне прописе који се односе на његово пореско задужење. Најзад, та би јасноћа и прегледност у многоме олакшала рад пореских управа и спречила многе узалудне спорове који сада настају само због нејасности многих пореских прописа. Зато се надамо да ће наше Министарство финансија и само увидети ову потребу и кодификовати целокупно наше пореско законодавство и на тај начин показати да има шире хоризонте од уско бирократских.

Љубомир С. Дуканац

СТРАНИ ПРАВНИ ЖИВОТ

ИНТЕРЕСАНТНИ СЛУЧАЈИ ИЗ ФРАНЦУСКЕ ЈУРИСПРУДЕНЦИЈЕ¹⁾

1. Уговорна обавеза за сигурност; уговори који циљају на вршење спорта, трке коња; писцине. Област уговорних обавеза за сигурност шири се без престанка. Сваки дан судови имају да решавају нове тешкоће у овој области. Суд у Лиону у одлуци од 17 новембра 1938 одлучио је да је једно друштво, које приређује коњске трке, уговорно обавезано да осигура безбедност публике која долази на тркалиште. Одлука која је већ била донесена за организаторе једне аутомобилске трке. Али и овде, као и код сваке друге обавезе за сигурност, тешкоћа је у томе да се одреди садржина ове обавезе. Да ли је друштво које приређује трке обавезно само на то да разборито и пажљиво води рачуна о безбедности гледалаца? Онда у овом случају гледаоци морали би доказати неразборитост и непажљивост. Или је, напротив, друштво обавезно да гледаоци здрави и читава изађу са тркалишта? Онда на њ пада дужност да докаже вишу силу или погрешку повређеног гледаоца. Суд у Лиону одлучио се за ову другу солуцију. Изгледа, кажу професори Mazeaud, са разлогом: ако онај који купи карту за улазак на тркалиште има сигурно у виду могућност да са тркалишта изађе празних џепова, он бар верује да ће изаћи здрав и читав. Као што истиче судска одлука, купац карте не прима на себе никакав ризик, бар што се тиче свога физичког интегритета. — По нашем ГЗ између гледалаца коњских трка и друштва које приређује трке закључује се уговор мешовите природе: о кирији за место које гледалац добија (нумерисано или не) — §§ 677, 678, и о најму — § 706 у толико што се друштво обавезује да ће гледаоцима, као еквивалент за наплаћену улазницу за тркалиште, приредити задовољство да гледају, према утврђеном програму, трку коња. Друштво је по самој природи ствари дужно да се постара за безбедност гледалаца на тркалишту, а на то га обавезују и полицијски прописи, донесени ради сигурности публике на тркалишту. Према томе, ако се гледаоцу деси каква незгода за време док је на тркалишту (на пр. сруши се трибина на којој седе гледаоци, тркачки коњ повреди гледаоца и др.), на кога ће пасти терет доказивања: да ли до гледаоца да има кривице или до друштва што је повреда или оштећење наступило или ће друштво, да би се ослободило одговорности, морати доказати да је штета наступила вишом силом или кривоцом самог повређеног лица? С обзиром на §§ 801, 805 и 808 ГЗ мислимо да би терет доказивања у циљу ослобођења од одговорности пао на друштво.

Мало је различна ситуација за сопственика басена за купање (писцине). Купач није прост гледалац. Несумњиво, било би нетачно рећи да он поступа непажљиво, непаметно, кад плива по басену, али бар се може рећи да он зна за ризик и опасност од пливања. Он дакле мора мање захтевати у погледу обавезе за сигурност коју је примио на себе власник басена за купање. Изгледа, веле професори Mazeaud, да вољи странака одговара тумачење да се дужник безбедности, у таквом случају, само ангажовао да поступи паметно и пажљиво, следствено, да треба тражити да повређени докаже кривицу сопственика басена. Такву је одлуку донео суд у Рабату, 2. II. 1938. Уосталом одлука се не ставља на терен уговорне одговорности. — По нашем праву вреди ово: сопственик басена мора доказати да је његов басен израђен по прописима власти, који за такве етаблимане вреде и да их је одржавао у исправном стању, као и да је овај етаблисман у исправном стању био кад се несрећа догодила. Кад то докаже, на оштећеном лежи терет доказивања да етаблисман, у моменту несрећног случаја, ипак није био у таквом стању те се несрећа услед тога догодила.

2. Лекарска одговорност. О једном случају ове одговорности ми смо донели саопштење у 6 броју „Архива“ књ. LVI стр. 526. У случају који сада саопштавамо радило се о овоме: при једној хируршкој

¹⁾ Види: Revue trimestrielle de droit civil, cu. за јули—септембар 1939, стр. 741 и сл.

операцији остале су у телу оперисаног болесника стерилне газе (операцијске компресе). Хирурзи тврде — и треба им веровати — да, према данашњем стању науке, нема начина да се то избегне, без великог ризика. Према томе они су дали мишљење да лекара треба ослободити одговорности у случају кад заборави да то учини. То што је истина за компресе вреди, изгледа, и за штипаљке које се употребљавају приликом оперисања. Међутим суд у Бордоу није хтео да ослободи одговорности једнога хирурга, чији је болесник имао то болно изненађење, две године после операције, да опази да је једна штипаљка продрла у његов стомак. Ипак суд није изгубио из вида немогућност, у којој се катакада налази хирург, да продужи операцију да би тражио једну штипаљку или компресу. Али, сасвим умесно, суд истиче да хирург мора, пре и после операције, да изброји штипаљке, да се тако увери о нестанку једне од њих, да радиографира болесника те да буде у стању да оперише, да би извукао заборављени предмет пре него што би овај могао проузроковати несрећу у организму. — По нашем закону о лекарима „лекар је дужан вршити своје лекарске дужности саобразно напретку науке“ (§ 22 бр. 4, § 25). А по § 802 ГЗ „који јавно као мајстор какав или вештак познат... како се после прими мора за сваку причињену штету добар стајати“. То пак значи да лекар као стручњак одговара за накнаду штете пацијенту која би и из његове мале непажње настала. Да ли је пак у конкретном случају било бар мале непажње, то је ствар суда да о томе, уз помоћ вештака, оцени.

3. Одговорност судских вештака. Једном пресудом сенског суда овај је утврдио да судски вештак одговара за сваку погрешку, и ону из мале непажње причињену. Бар је потребно, истиче суд, да је погрешка проузроковала штету. Али није вештак тај који доноси погрешну пресуду, на коју се жали жртва, него судија. Дакле вештак проузрокује штету жалиоцу, који губи своју парницу, само ако је заблуда, коју је вештак учинио, неопходно утицала на доношење пресуде и ако се услед свога значаја, нарочито у домену чисто техничком, наметнула судији, извлачећи се дискусији и контроли странака. — По нашем праву вреди оно што смо горе под бр. 2 рекли; судски вештак одговара, као и у француском праву, и за малу непажњу у давању мишљења, које је одсудно утицало на судију да, на основу њега, донесе пресуду — § 802 ГЗ.

4. Злоупотреба права на штрајк. Суд у Дијону, одлуком од 27-1-1939, осудио је на накнаду штете председника једне општине који је, у чисто политичком циљу, подбунио раднике једне фабрике да ступе у штрајк и да заузму фабричну зграду. Сенски суд, одлуком од марта 1939, изрекао је принципијелно да је један професионални синдикат, који је изазвао штрајк, вређајући колективни уговор закључен са власником фабрике, обавезан да накнади сву штету коју је овај услед штрајка претрпео (накнаду надница плаћених радницима нештрајкачима, које они нису могли одредити, губитак клијентеле и накнаду за задоцњење у извршењу обавеза власничких и др.). Осим тога изрекао је суд да постоји и лична одговорност секретара синдиката зато што је подржавао штрајк и организовао заузеће фабричне зграде. — Тако би се имало пресудити и по нашем законик у обзиром на §§ 31, 540 и 800 ГЗ.

5. Злоупотреба права на тужбу. И француски судови имали су да се баве интересантним питањем: сме ли неко водити парницу из обести, тј. у уверењу да није у праву. То би била злоупотреба права на тужбу, ако је парницу водио тужилац, односно шиканирање тужиоца, ако је парницу водио туженик, и ако је знао да је дужан испунити, и без тужбе, оно што тужилац од њега тужбом тражи. Француски Касациони суд у више прилика тражио је да нижи судови констатују „злобну намеру“ или „грубу заблуду једнаку злобној намери“ парничара, која се претвара у злоупотребу парничара да води парницу, па да може бити осуђен на накнаду штете. Без сумње, веле професори Mazeaud, судови су дужни да констатују кривицу онога који покрене парницу или се у њој брани, нарочито овога последњег. Али чим је ова кривица утврђена, она обвезује кривца на накнаду сходно чл. 1382 Code civ. — Ми имамо у овој материји изречан пропис §-а 504 ГРПП, који прописује: „Ако суд нађе да је странка која је била побеђена у парници, исту водила очевидно из обести, може је суд по предлогу противне

странке осудити да странци, која је победила, плати као одштету износ који одговара околностима. При одмеравању износа одштете примењиваће се пропис § 369.“

6. Штета нанесена од животиње. У погледу одговорности за штету нанесену од мртвих ствари (чл. 1384 § 1 C. civ.) француски судови једнодушно одлучују да није потребан материјални додир између ствари и жртве: једна ствар може „проузроковати“ штету, не ступајући у материјалан додир са жртвом. То исто вреди и за животиње. Суд у Амијенсу одлуком од 23-III-1939 пресудио је овај случај: један коњ био је привезан за један колац иза једног бурета са водом; у моменту кад је поред овога коња пролазио један кабриолет, у којеу је био упрегнут један коњчић, пони, коњ се нагло окренуо и почео да се рита и да скаче. Пони, уплашен, падне, кабриолет се преврне и човек, који је био у њему, буде рањен. Коњ није додирнуо ни понија ни кабриолет ни повређенога. Али ипак је јасно да је коњ био узрок несрећном случају и, према томе, његов чувар је одговоран за штету по чл. 1385 C. civ.²⁾ — Тако би се пресудило и по нашем ГЗ који у § 815 прописује да за штету причињену животињи одговара онај који ју је „сачувати пренебрегао“, тј. који није на њу пазио те је она својим делом довела до оштећења.

7. Клаузула о искључењу одговорности за штету проузроковану од возача аутомобила који нема шоферску дозволу. Власник једног аутомобила повери волањ своме сину, који нема дозволу за возњу, и седне до њега. Власник је био закључује с осигуравајућим друштвом уговор о осигурању за накнаду штете, настале вожњом аутомобилом, и у полици осигурања стоји да се „гарантија протеже на сваку личност која управља осигураним аутомобилом са пристанком власника аутомобила, под апсолутним условом да ова личност има дозволу за возњу.“ Суд у Весулу пресудом од 22-XII-938 ипак је пресудио да је осигуравајуће друштво одговорно за последице несрећног случаја, који се десио кад је син осигураног власника возио аутомобил. Суд се ослања на то што је овај седео поред свога сина који је возио, сматрајући да власник „ако баш није имао волањ у својим рукама ипак је он управљао аутомобилом.“ Професори Mazeaud критикују ову одлуку узвикујући: „Потпуно непознавање услова под којима се управља аутомобилом!“ — По нашем праву, тумачећи ону клаузулу у договору о осигурању за накнаду штете, и ми бисмо узели да осигуравајуће друштво није обавезно на накнаду штете, јер није испуњен услов његове обавезе: да аутомобилом управља лице које има дозволу за возњу. Син власников није ту дозволу имао, није био способан да управља аутомобилом, а није постао способан ни тиме што је до њега седео његов отац који је знао шофирати. Јер поред све пажње, онај који седи поред невештог возача није у стању, по каткад, да спречи возача да учини погрешку у управљању и проузрокује тиме несрећан случај.

8. Подела породичних успомена између наследника. Како ће се ова извршити. Признаје се у француским правним круговима да су ови предмети, уопште узевши, подложни у погледу поделе специјалном статуту, који варира према природи породичних успомена и према материјалној вредности. Он није увек исти ни за породичне портрете, ни за оружје, ни за одличја, ни за породична писма. Касациони суд признао је да постоји овај специјални статут за породичне успомене из заоставштине у погледу поделе. „Дужност је судија, вели Касациони суд, да они у случају неслагања између наследника сами поделе између наследника такве предмете као: одличја, ратно оружје, породичне портрете, који имају првенствено моралну вредност услед свога нарочитог карактера као породичне успомене, те могу да не буду подложни обичним правилима за поделу. Коментаришући ову одлуку професор Saratier каже да, према њој, судија има већу слободу за расподелу породичних успомена него за ону других наследних добара.

2) Чл. 1385 C. civ. Власник једне животиње или онај који се њоме служи, одговоран је, док је животиња у његовој употреби, за штету коју је животиња проузроковала, било да он чува животињу било да је залутала или побегла.

Али тачније упутство није дато судији. Пред њим је једно специјално право, које има да се створи ван Code-а, према обичају и пракси. Ипак моћ ових није неограничен и одлука Касационог суда даје познати да не треба ићи до потпуног искључења правила утврђених за расподелу. Касациона одлука само изражава да успомене породичне могу да не буду подложне општим правилима за расподелу.

По нашем схватању, вели професор Saratier, једна централна мисао господари овом материјом, а то је да породицу треба сматрати као једно морално биће, снабдевано овде једним почетком цивилне личности, и која је прави носилац моралних права која се врше на предметима успомене. Ова морална права породице не спречавају да предмети породичних успомена имају да буду, услед практичних разлога, додељени расподелом појединим наследницима. Али ово додељивање биће увек под резервом задржања права породице коју представљају сви њени чланови. Покаткада ова права биће таква да ће додељивање вредети само као обавезно чување за породицу. Најчешће, и нарочито ако предмет има какве вредности, онај коме се додели предмет биће његов сопственик, али под резервом права породице, на пр. ако су у питању породични портрети, права на копирање портрета.

За доказ да право на породичне успомене припада породици а не наследницима имовине служи то што одрицање од наследства не лишава чланове породице њихових права на ове успомене. Исто тако, као што истиче горња одлука Касационог суда, која се коментарише, онај коме ће се доделити предмет ове породичне успомене, може бити надживели супруг или који рођак, који може имати на целину заоставштине само релативно незначајно право. — Наравно да и у нашем праву нема прописа о расподели породичних успомена међу наследницима, те се исте тешкоће могу појавити и код нас за расподелу ових предмета. Начелно и за ове предмете вреде прописи §§ 492 и сл. ГЗ о деоби. Али и за наше судије вреде оне консидерације које је истакао француски Касациони суд и француски правници. У погледу расподеле тих предмета који спадају у породичне успомене, наше судије налазе се пред једном празнином у законнику, која се има попунити обичајним правом, ако га има, или прописом који ће сам судија створити по основима „здроваго разума и природне правце“ (§§ 10 и 8 ГЗ).

9. Ништавост јавног тестаментa у којем је означено да је тестатор покушао да потпише, али није могао, а у тестаменту није означено са кога то разлога није могао. У Француској се у пракси и код нижих судова испољавала тенденција да се не пази баш ригорозно на тестаменталне форме. Али виши судови су против те појаве. Суд у Мелену једном одлуком од 1931 оснажио је један јавни тестамент, у којем је јавни бележник био констатовао недостатка свести у моменту кад је требало потписати тестамент, али је виши суд ту одлуку преиначио. Ту строгост у пажењу на форму показао је и апелациони суд у Безансону у одлуци од 13 марта 1939. У питању је био један тестамент, на којем је јавни бележник само био назначио да тестатор, премда је био покушао да потпише тестамент, то није могао учинити. Члан 973 Code civ. пак прописује да јавни тестамент треба тестатор да потпише, а ако овај изјави да не зна или да не може да потпише, онда треба у самом тестаменту да се то изречно спомене као и узрок који га је спречио да потпише. Овај текст који, односећи се на један захтев за свечану форму тестаментa, изгледа да треба да буде строго примењиван, захтева с једне стране да се у тестаменту изречно означи узрок немогућности потписивања, а с друге стране да је ову немогућност сам тестатор изјавио јавном бележнику. Са тог разлога апелациони суд у Безансону преиначио је пресуду првостепеног суда и поништио тестамент. — По нашем ГЗ јавни тестамент може бити писмени и усмени — §§ 299 и сл. 3. о. в. п.

На формалности законом прописане за тестаменте морају и наши судови строго пазити.

10. Немогућност да се прибави писмени доказ; телефонски налог банкарџу за куповину папира. По француском ГЗ не могу се, по правилу, сведоцима доказивати пред судом тражбине које прелазе 500 франка — чл. 1341 С. с. Изузетак предвиђа чл.

1348 за случај кад је било немогућно прибавити писмен доказ. Суд у Сен-Бриеу пресудом од 1939 пресудио је овај случај: Један банкар хтео је да утврди да му је један његов клијент био дао налог да му купи на берзи извесне папире од вредности. За доказ овога налога није могао поднети писмено ни почетак писменог доказа, тврдећи да му је налог био дат преко телефона. Суд је признао „да је тешко узети да је директор банке у Сен-Бриеу, чија је частно врло добро позната, продао папире без налога и да је измислио телефонски разговор ради потребе доказа.“ Али је ипак одбио банку од тражења. Са гледишта француског права ова је одлука несумњиво правилна. Јер, кажу професори Mazeaud, ситуација је сасвим различна од на пр. оне, у којој се налази један лекар. За овога стална судска пракса тврди да му је немогуће да прибави писмени доказ о уговору закљученом са болесником. Ако један лекар не може захтевати такав доказ, а да не ризикује да увреди болесника, јер то није уобичајено, не стоји ствар тако са банкарном.

Овде је баш уобичајено да се налог за куповину на берзи даје писмено. Банкар је могао, као што истиче суд, да од клијента тражи да му депешом потврди дати налог. Зар то у осталом није неопходна опрезност док телевизија не омогући да се при телефонском разговору утврди личност говорника? — Пошто сада по нашем праву суд утврђује чињенице по свом слободном уверењу с обзиром на све околности, то би у конкретном случају наш суд имао да по § 368 ГРПП слободно утврди да ли постоји телефонском дати налог банкарзу за куповину на берзи папира од вредности. Али би, несумњиво, и наш суд, при утврђењу ове чињенице, морао узети у обзир и оне консидарације, које су определиле и француски суд да донесе онаку одлуку. Јер и код нас постоји обичај да се налози за куповину на берзи чине писмено.

Д-р Д. Аранђеловић

СУДСКА ХРОНИКА

МОРАТОРНИ ИНТЕРЕС ПРИЗНАТ РЕШЕЊЕМ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА

ЗАСТАРЕВА ПО § 930 а. ГЗ А НЕ ПО § 928 д. ГЗ

По чл. 4 од. IV Закона о ликвидацији мораторног стања (ЗЛМ) од 24 априла 1920 год., „неплаћене интересе по овом Закону страним држављанима или установама на страни накнадиће Држава по Закону о накнади ратних штета или иначе.“ Сходно овој законској одредби, а у вези чл. 11 Правилника за извршење ЗЛМ, Министарски савет Краљевине Југославије решењем својим од 2 децембра 1922 год. бр. 7794 признао је једном иностраном повериоцу одређени износ на име мораторног интереса. Пошто се призната сума решењем Министарског савета није могла наплатити вансудским путем, инострани поверилац обратио се је тужбом Окружном суду за град Београд тражећи, да му се ова сума исплати. Тужена Држава, уз остале приговоре, истакла је у одговору на тужбу и у свима доцнијим правним лековима, да је тужбено тражење, које потиче од мораторног интереса, застарело по § 928 д. ГЗ из разлога, што је од настале обавезе државне да мораторни интерес плати, па до дана тужбе, протекло више од три године. Тужилац је пак сматрао, да се у овом случају застарелост има ценити по § 930 а. ГЗ односно по § 928 ж. од. I ГЗ, пошто је по среди признање дуга од стране Државе решењем Министарског савета које има све карактерне знаке облигације, те је позивање тужене Државе на § 928 д. ГЗ неумесно.

Сва три суда дали су за право тужиоцу коме су досудили тужбено тражење и нашли, да исто није застарело, јер није протекло рок за застарелост из § 930 а. ГЗ који се на спорни случај има применити. Тако, Окружни суд за град Београд у својој пресуди бр. По. 448/37 од 2 октобра 1937 год. каже: „Тако исто неоснован је и навод тужене стране, да је главно тужбено тражење застарело по основу § 928 д. ГЗ. Мораторни интерес, који тужилачка страна потражује од тужене Државе, нема за тужену страну онај правни карактер интереса о коме је реч у § 928 д. ГЗ. Држава није била никакав зајмопримац тужилачке стране, па да из тога односа зајма тужилачка страна потражује интерес. У овом случају, ради се о једној законској и облигационој

обавези, коју је примила тужена Држава на себе на основу чл. 4 ЗЛМ решењем Министарског савета бр. 7794/22. С тога ово и овако потраживање може застарети само за 24 године, — § 930 а. ГЗ.“ Ову је пресуду потврдио Апелациони суд и то пресудом својом бр. Пл. 1890/37 од 12 априла 1939 год., па је по истакнутом питању од стране тужене Државе односно застарелости тужбеног тражења нашао, да је тај навод неоснован, јер главно тужбено тражење није застарело, пошто се „тужбом не тражи мораторни интерес као такав, већ се исти тражи по облигаторном односу који произилази из чл. 4 ЗЛМ, а из одлуке Министарског савета. Дуг из таквог односа, међутим, не застарева по § 928 д. ГЗ за време од три године, већ по § 930 а. ГЗ за време од 24 године.“ Исто гледиште на појављено питање изразио је и Касациони суд у својој пресуди бр. Рев. 1486/38/2 од 13 јануара 1940 год. где је казао: „Приговор застарелости тужбеног захтева неоснован је, пошто се овде застарелост, с обзиром да је Држава признала своје дуговање у означеном решењу Министарског савета, има проценити по § 930 а. ГЗ. Време прописано овим прописом још није протекло. Признањем мораторног интереса, исти је претворен у главну обавезу, — § 603 ГЗ.“

Спорови у вези са ЗЛМ врло су ретки у последње време па су у толико интересантнији. Њима су се у главном судови бавили одмах из рата, када су били актуелни. Да би расправио спорне односе настале свршетком рата, законодавац је донео горњи ЗЛМ, који је коментарисан од његових главних редактора г. г. Д-р Драгољуба Аранђеловића, професора Универзитета и Д-р Душана М. Суботића, судије Касационог суда (Београд, Издавачка књижевница Геце Кона, 1920 год.). Ови коментатори на страни 18 и даље коментаришу мало необичан чл. 4 ЗЛМ, те читаоце, које питања у вези са ликвидацијом мораторног стања интересују, упућујемо на овај стручан Коментар.

Да није било признања мораторног интереса у смислу обавезе из чл. 4 од. IV ЗЛМ решењем Министарског савета, могло би се поставити питање, по коме пропису из Грађанског законика има да се застарелост цени. Ми сматрамо да и у случају да није било празнања дуга од стране Државе решењем Министарског савета, застарелост би се морала ценити по § 930 а. ГЗ из разлога, што је по среди законска обавеза државна, те према томе није овде обичан интерес, па био он и мораторан. Када се пак томе дода, да је Држава решењем Министарског савета признала дуг иностраном повериоцу који потиче из наредбе у чл. 4 од. IV ЗЛМ, питање се у опште не може поставити, по нама, у погледу застарелости, јер је по среди законска обавеза Државе призната у једном решењу Министарског савета, које има све карактерне особине облигације по ГЗ. У овом случају застарелост износи 24 године за тужбено тражење, па било да се примени § 930 а. ГЗ како су сва три суда правилно нашла или § 928 ж. од. I ГЗ.

Д-р Видан О. Благојевић

КОНКУБИНАТ НИЈЕ ИСТО ШТО И БРАКОРАЗВОДНИ УЗРОК ПРЕЉУБА, ПРЕМА БРАЧНИМ ПРАВИЛИМА

„Тужила је крива, што је знајући да јој ранији брак није разведен, ни престао, ступила у конкубинат те на тај начин начинила преступ из § 90 тач. 2 БП.“ Тако гласи одредба пресуде једног Црквеног суда о разводу брака. Пресуда је из основа погрешна: тужила није ступила у конкубинат, нити је конкубинат преступ из тач. 2 § 90 БП.

Правни појам конкубината (ванбрачног односа, суложништва, наложништва, дивљег брака) даје § 126 БП: „(1) Ванбрачни однос је заједнички живот и трајна полна заједница два лица разног пола која нису везана тајном црквеног брака. (2) Црквена власт дужна је старати се да се православна лица, која живе ванбрачно, венчају, и ако не могу склопити ваљан брак да се одвоје. (3) Лица православне вере, која живе у ванбрачном односу, казниће се за црквену кривицу, а деца из тога односа сматрају се за незакониту, у колико не би била позаконена по државним законима.“

Брак је правни однос двају лица разног пола, такав однос зове се брачни однос. Правна логика искључује да лице које је у једном правном

односу, може истовремено бити ван тога правног односа. Дакле, лице које је у брачном односу према другом лицу не може истовремено бити и у ванбрачном односу (конкубинату, суложништву). — Ванбрачни однос — дакле, однос који нема никакве црквене ни грађанске правне подлоге — могу сачињавати безбрачна лица, што ће рећи, да у конкубинату могу живети само лица која нису везана тајном брака ни међусобно ни једно од њих с трећим лицем, што се јасно види из ст. 2 § 126 БП: „која нису везана тајном црквеног брака.“ Лице које је везано тајном црквеног брака (муж или жена) не може ступити у конкубинат нити у њему живети.

Израз конкубинат (ванбрачни однос, суложништво, дивљи брак) имао је одувек тај правни смисао, да су у том и таквом односу могла пребивати само безбрачна лица. За доказ пружамо ово: „Према римском праву конкубинат је трајно, попут брачног, заједничко живљење безбрачног мушкарца са безбрачним женским лицем које је заостајало за мушкарцем било у сталежу или у моралном гласу и због чега је брак између њих био немогућ. (D-r Zhisman: Das Eherecht der orientalischen Kirche, S. 171). — Тумачећи 26 правило Св. Василија Великог Милаш изрично наводи да је конкубинат полна заједница безбрачног мушкарца са безбрачним женским лицем (Правила с тумачењем II стр. 383). — „Конкубинат је браку сличан заједнички живот два лица разног пола која не могу или неће да удовоље условима под којима брак стиче законску ваљаност.“ (Kirchenlexikon III Band, Freiburg in Breisgau 1884).

Да брачно лице не може живети у конкубинату следи и из прописа ст. 3 § 126 БП који одређује да се деца рођена у ванбрачном односу сматрају за незакониту. Ако би се смело рећи да жена (реч жена односи се правно само на женско лице везано, свеједно којим, браком — испореди § 69, тач. 2 и 3 БП те § 89, 91 и 92 ОГЗ)¹⁾ живи у конкубинату онда би се деца, што их она роди, сматрала за незакониту. Међутим деца, што их роди жена у времену предвиђеном у § 138 ОГЗ (седмога месеца после склопљене женидбе, или десетог месеца после смрти мужа или после коначног разрешења везе женидбене) јесу законита. Жена, дакле, не може бити у конкубинату. Не може то ни муж колико због напред учињених логичких закључака толико због правне једнакости брачних другова (правило 9 Св. Василија Великог).

Код нас је широко распрострањена навика да се речју конкубинат, ванбрачни однос, и томе посве синонимним изразима, назива одвојено живљење једног брачног друга са лицем другог пола. То је посве погрешно јер се тиме потиरे свака разлика између ванбрачног односа и прељубе. Такве погрешке не смеју се налазити у судским исправама. Такве погрешке дужна су баш црквена лица сузбијати, и упућивати да се свака ствар назива њезиним правим и — у овом случају — правним именом. Не може се допустити да се појам ванбрачног живота замењује са појмом живота ван брачне заједнице, и обратно.

Конкубинат је црквени преступ. Овај преступ гони се и кажњава по службеној дужности. У том смислу одредба § 126 БП понавља канонску норму правила 26 Св. Василија Великог. Али — ако је ванбрачни однос црквено-кривично дело, није он преступ прељубе. Лица из ванбрачног односа немају никаквих правно одређених узајамних права и дужности. Због тога лице из ванбрачног односа не чини прељубу ако изврши полни сношај са лицем које с њим не пребива у заједничком животу и у полној заједници. Прељубу може починити само брачно лице дакле, само док је у брачној вези и док ова није престала (правило 4 Св. Григорија Ниског). Преступ из тач. 2 § 90 БП јесте преступ прељубе. Тај преступ може починити брачно лице, дакле оно лице које је браком везано и док је ова веза правно на снази. И то онда ако ступи у нови брак.

Под „новим браком“ не мисле брачна правила само на православни брак (§§ 1, 2 и 36 БП) него на сваки брак (§§ 33 и 34 БП) коме држава

^{*)} Сасвим је погрешно рећи „незаконита жена“. Позитивно право назива женом женско лице браком везано. Према томе законита жена не може у исто време бити и „незаконита“ жена. Надаље је плурализам назвати жену „законитом“. Сама реч жена одређује њен правни положај па је сасвим сувишан макакв придев који тај положај описује и наглашава.

признаје ваљаност. Признање ове ваљаности проистиче из државног усвајања и признања верских заједница.

Одлука не разликује конкубинат од прељубе. Кад би конкубинат и прељуба имали исту правну садржину, онда не би било § 126 БП а прописи § 89, тач. 1 и 3 као и пропис тач. 2 § 90 БП били би већ ради краткоће замењени са изразом конкубинат. — Одлука не разликује конкубинат од брака. „Блуд (конкубинат) није брак, пак ни основа за брак“, — вели Св. Василије велики у већ поменутом канону. Конкубинату се даје значење брака и поред јасних прописа §§ 1, 2 и 36 БП и § 126 БП Суд није опазео да у загради употребљени израз „привидни“ иза речи „нови“ брак значи то, да за Цркву може постојати само један брак (У заштиту брачних правила, сепарат, стр. 43) и да Црква ништи нови брак брачног лица по службеној дужности (§ 38 БП) само ако је склопљен у православној цркви. И за државу вреди само један брак (§ 62 ОГЗ). Због склапања новог брака брачно лице гони државна власт такође по службеној дужности (§ 290 КЗ). — Суд је развео брак због кривице коју брачно лице не може извршити. Он је то могао учинити услед тога што је једној законској одредби приписао смисао, кога не може имати.

Јово Давидовић

ПРЕДЛОГ ЗА ДОНОШЕЊЕ ПРЕСУДЕ ЗБОГ ПРОПУштаЊА, КАД ИМА ПРИГОВОРА ИЗ § 334 ГРПП, МОЖЕ СЕ ПОДНЕТИ ТЕК ПОШТО СЕ ТИ ПРИГОВОРИ ПРАВНОСНАЖНО ОДБАЦЕ

У правној ствари тужиоца П. Б. противу туженика П. жене И. А., ради утврђивања испуњења обавезе, Окружни суд у Зајечару пресудом због пропуштања од 22 септембра 1938 По-97 усвојио је тужбени захтев са разлога: „На првом рочишту одржаном на дан 10 априла 1937 по противтужби По-97/37 дан је туженој страни рок од четири недеље да одговори на тужбу. Овај свој одговор предала је тужена страна на повратни реџепис на пошту 10 маја 1937, дакле по истеку одређеног јој рока. Како је правноснажним закључком овог суда По-97/37 од 28 јан. 1938 одбијен приговор туженика да је ствар правноснажно пресуђена као и предлог за дозволу повраћаја у пређашње стање због пропуштања одговора на тужбу о року и како је тужилачка страна предложила пресуду због пропуштања то се на основу §§ 492 и 494 ГРПП имају сматрати истинитим сви чињенични наводи у противтужби, пошто нису ничим оповргнути“.

По призиву тужене стране, Апелациони суд у Београду закључком од 4. маја 1939 Пл. 453 укинуо је пресуду Окружног суда са разлога: „Тужена Петра, према извештају арх. чиновника није благовремено одговорила на противтужбу тужиоца Б. Поводом овога заступник тужиоца по противтужби поднеском По-97/38-8 ставио је предлог за доношење пресуде због пропуштања. На расправи од 21 јануара 1939 одређеној ради расправе питања истакнутог приговора пресуђене ствари као и предлога за повраћај у пређашње стање, заступник тужиоца по противтужби повукао је овај предлог за доношење пресуде због пропуштања. По расправи питања пресуђене ствари и предлога за повраћај у пређашње стање тужилац по противтужби поднеском од 17 септембра 1938 поновио је предлог за доношење пресуде по противтужби због пропуштања. — Не упуштајући се у оцену осталих призивних разлога, Апелациони суд налази, да је призивни разлог под 2), да је тужилац повлачењем предлога за доношење пресуде због пропуштања изгубио право да поново ставља такав предлог основан. — По пропису § 494 ГРПП, ако туженик не преда на време одговор на тужбу, тужилац има право да предложи да се о главној ствари донесе пресуда због пропуштања према прописима § 492 ГРПП. — Када је тужилац у овом случају искористио своје право из § 494/1 ГРПП на тај начин, што је ставио предлог за доношење пресуде због пропуштања, па затим, приликом расправе о приговору пресуђене ствари и стављеном предлогу за повраћај у пређашње стање, повукао овај свој предлог за доношење пресуде, онда је самим тим престала свака могућност стављања поновог предлога за доношење пресуде због пропуштања, односно поновни предлог не може да произведе правне последице из § 494 ГРПП. Апел. суд сматра да се у грађ. спору не може *ad infinitum* одуговлачити процес од стране странака, остављајући им на вољу да у току процедуре по неколико пута стављају предлог за

доношење пресуде због пропуштања и од њега одустају. Према изложеном, први суд је погрешно, када је поводом поновног предлога донео пресуду због пропуштања“.

По ревизиском рекурсу тужилачке стране, Касациони суд у Београду закључком од 3 октобра 1939 Рек. 443 укинуо је закључак Апелационог суда са разлога: „Рекурсом се побија закључак Апелац. суда зато што се због повлачења предлога за доношење пресуде због пропуштања не може одредити ново рочиште за расправу главне ствари, како је то Апелац. суд одлучио, већ у смислу последњег одељка § 494 у в. §§ 233 и 234 ГРПП поступак има да мирује. А кад протече рок од три месеца из § 322 ГРПП, као што је овде случај, тужилац има понова право да предложи доношење пресуде због пропуштања. — Ценећи овај рекурсни навод, Касац. суд је нашао, да је умесан. Када је тужени у овом спору на првом рочишту истакао приговор, да је ствар правноснажно пресуђена, и када је о том приговору вођено одвојено расправљање, па је најзад тај приговор правноснажно одбачен — онда је у смислу § 494 ст. II ГРПП, тужилац могао поднети предлог, да се донесе пресуда због пропуштања и првостепени суд је правилно поступио кад је тај предлог усвојио и донео пресуду. То што је тужилац одмах после првог рочишта ставио предлог за доношење пресуде због пропуштања, па је од тога предлога у току расправе о приговору одустао, без утицаја је на саму ствар, јер по наведеном закон. пропису предлог за доношење пресуде због пропуштања, кад има приговора из § 334 ГРПП, може се поднети тек пошто су ти приговори правноснажно одбачени. Према чему је подношење предлога за пресуду због пропуштања пре тога момента неумесно и прерано, а одустанак од тога предлога у току расправе о приговорима на своје месту. У § 498 ГРПП лимитативно су побројани случајеви са којих се предлог за доношење пресуде због пропуштања има одбацивати и одредити рочиште за нову расправу. Међу тим случајевима није наведен и одустанак од предлога за доношење пресуде због изостанка, те је призиви суд погрешно, што је такав предлог одбацио само због одустанка“.

(Закључак Касационог суда у Београду Рек. 443 од 3-X-1939).

*

Примедба: Из образложења наведене одлуке Касационог суда произилази:

1) Кад се у спору истакне приговор пресуђене ствари, па се о том приговору нареди одвојено расправљање у см. § 355 ГРПП, онда се предлог за доношење пресуде због пропуштања може ставити тек пошто тај приговор буде правноснажно одбијен — § 494/II ГРПП.

2) Предлог за доношење пресуде због пропуштања може се одбити само из разлога наведених у § 498 ГРПП, али не и са разлога што је такав предлог био повучен.

Прва констатација, по нашем мишљењу, сасвим је правилна и заснива се на § 494/II ГРПП. По том пропису наиме, странка која тражи пресуду због пропуштања, може ставити такав предлог тек пошто буду правноснажно одбијени приговори: да је редовни правни пут недопуштен, да суд није надлежан, да парница тече или да је ствар правноснажно пресуђена, — кад је о тим приговорима била наређена одвојена расправа. Из овога произилази, да раније стављени предлог за доношење пресуде због пропуштања не производи никакво правно дејство, те ако би се такав предлог ставио одмах по протеклу рока за одговор на тужбу, по њему суд не би могао донети пресуду на основу пропуштања у см. § 494 ГРПП. У овом погледу наш законодавац није потпуно прихватио редакцију аустријског парничног поступка, јер док се по новелираном а. ГРПП предлог за доношење пресуде због пропуштања, у наведеном случају, може ставити чим су приговори о којима је одвојено расправљано одбијени, по нашем ГРПП потребно је да су ти приговори правноснажно одбијени. (Коментар грађанског парничног поступка од д-ра Грегора Најмана у преводу д-ра Саве Греговића, књига II, стр. 494 и Коментар грађанског парничног поступка од д-ра Франца Горшића, књига II, стр. 243).

Ови разлози, сматрамо, да су били довољни за укидање закључка Апелационог суда у конкретном случају. Јер, кад стављање предлога пре правноснажног одбијања приговора о пресуђености ствари, није имало никаквог деј-

ства, то и повлачење таквог предлога не би могло имати утицаја на доношење пресуде због пропуштања. Напротив, поновни предлог који није био предан имао би се сматрати као једини, па како он није повучен, разлози Апелационог суда би самим тим опагли.

Што се тиче друге констатације Касационог суда, да се не може одбити доношење пресуде због пропуштања иако је странка одустала од предлога за доношење такве пресуде — сматрамо, да се овакво правно схватање прописа § 498 ГРПП не може у потпуности примити.

По начелу диспозиције странака, које је у парничном поступку доследно спроведено, странке у начелу могу одустати од свих предлога, којима се не би противник у парници доводио у гори положај услед повлачења таквих предлога. Код институције пресуде због пропуштања, туженик који није поднео или није благовремено поднео одговор на тужбу, преклудиран је, тако да он у погледу своје одбране по главној ствари не може више ништа износити. Даља судбина спора је тада у рукама тужиоца, он може предложити доношење пресуде због пропуштања, али то не мора учинити. У овом другом случају суд ће одбацити одговор на тужбу ако је неблаговремен и тиме ће се парница окончати. Питање се поставља, шта ће бити, ако је предлог за доношење пресуде стављен, па је доцније тај предлог повучен. На то питање Касациони суд одговара, да то не може бити разлог да се не донесе пресуда због пропуштања јер тај разлог није наведен у § 498 ГРПП. По нашем мишљењу међутим, тужилац је овлашћен да свој предлог повуче, а самим тим такав предлог више не постоји, те настаје ситуација, као да предлог за доношење пресуде због изостанка уопште није ни стављен. Позивање Касационог суда на § 498 ГРПП не изгледа нам основано, јер и по овом пропису претпоставља се да предлог постоји, али ако њега нема, а ми сматрамо да он не постоји чим је повучен, — онда се ни на основу овог прописа не може донети пресуда због пропуштања.

Остаје још да се испита, шта ће бити у случају, кад је после повученог предлога за доношење пресуде због пропуштања, такав предлог поново стављен. Овде разуме се не мислимо на конкретан случај, који смо изнели, већ претпостављамо, да је предлог уредно и на време учињен. У том случају сматрамо, да такође не би било места доношењу пресуде због пропуштања, јер повлачењем већ стављеног предлога, странка се одрекла осуде, те би ово одрицање њу везивало. У противном настала би ситуација коју предвиђа Апелациони суд у свом закључку, а на име да се тужилац јавља са својим предлозима и повлачењем тих предлога стално, а то би се противило и духу и тексту закона о парничном поступку. Према изложеном, по нашем мишљењу, закључак Касационог суда је правиан, јер у конкретном случају није било повлачења предлога за доношење пресуде због пропуштања, будући да се то повлачење односи на предлог који је био претрано стављен у сл. § 494/II ГРПП — но са другим делом образложења овог закључка по коме предлог за доношење пресуде због пропуштања не може се одбити макар да је тај предлог повучен, — нисмо се могли сложити са изнетих разлога.

Јован Д. Смиљанић

ПРИМЕНА §-а 471 ГСП ДОЛАЗИ У ОБЗИР САМО ПРИ ИЗВРШЕЊУ УГОВОРА А НЕ И У ТРЕНУТКУ ЗАКЉУЧЕЊА УГОВОРА О ОТУЂЕЊУ ЗЕМЉЕ

И мужевљево имање служи жени, за наглавицу по § 471 ГСП

Тужилац је претставио у тужби да је са туженом закључио у току 1933 и 1936 год. два уговора о куповини и продаји њених земаља, па како му није издала талију, то је тужи и тражи пресуду. Тужена није дошла на расправу, па је тужилац тражио пресуду због изостанка.

За овим је први суд одбио тужбени захтев, налазећи да земљорадник не може отуђити уговором своју земљу, ако је нема довољно. Како се из уверења надлежне општине види да тужена у 1933 и 1936 није имала довољно земље колико јој штити § 471 ГСП то су оба уговора у питању ништавна и на основу ових не може се досудити тужбени захтев. Чињеница пак што је продавац—тужена у 1938 путем удаје стекла наглавицу не може утицати на валваност уговора из § 1933 и 1936 већ јој даје само право на закључење нових уговора.

Призивни суд је потврдио ову пресуду првог суда, јер призивни суд налази, да суд има водити рачуна о правилној примени § 471 ГСП и у моменту закључења уговора, јер ако би се овај пропис повредио приликом закључења уговора поставља се питање важности таквог уговора. Суд налази да се такав уговор, заснован на повреди прописа јавноправног карактера, не може валидирати доцнијим наступањем извесних околности. Према томе ирелевантна је околност што се из уверења општинског види да тужена сада има довољно земље, кад је она није имала у времену закључења уговора.

Међутим Касациони суд није се сложио са овим правним схватањем првог и призивног суда, већ је преиначивиши пресуду призивног суда досудио тужиоцу тужбени захтев, давши за то следеће образложење: „Касац. суд је нашао да је основан ревизијски разлог о погрешној правној оцени спорне ствари — § 597 тач. 4 ГРПП. Наиме, неосновано је нахођење призивног суда да су уговори о купопродаји спорних парцела ништавни зато што тужена у времену отуђења није имала довољно земље колико то тражи § 471 ГСП. Напротив пропис § 471 ГСП изриче само забрану извршења уговора, кад се тим уговором продаје земља коју штити овај законски пропис, а не проглашава да су уговори о том имању ништавни. Зато се у сваком конкретном случају имаценити питање да ли се уговор о продаји земље може извршити на имовини продавца с обзиром на наређење § 471 ГСП, те ова оцена с обзиром на начелну одлуку од 20 априла 1911 бр. 5445 не врши се према моменту када је уговор закључен, већ према моменту када је уговор извршен или се извршује. — Према томе, а како тужилац тек сада тражи тужбом извршење уговора, пошто тражи издање тапије у смислу § 286 и § 292 ГЗ то се и питање наглавице има ценити према моменту тужбе, а не према моменту закључења уговора, пошто сам уговор не преноси право својине на непокретним добрима — § 286 и § 292 ГЗ. У конкретном случају види се из уверења општине Б. да тужена у заједници са својим мужем има довољно земље колико тражи § 471 ГСП за сваку мушку порез плаћајућу главу. Одбрана тужене да она лично нема довољно земље није од утицаја на пресуђење ове ствари пошто у овом случају и земља коју има муж служи за оцену да ли тужена сада има довољно земље, јер закон штити земљорадничкову кућу, заједницу инкоосну или задругу, а не може се узети да је он хтео да заштити у таквој кући и сваког појединца, који иначе нема, може бити, својство економске јединке чији је опстанак законодавац имао у виду када је доносио овај законски пропис. Наиме, не може се узети да и жена, домаћица земљорадничкова, кад живи у заједници са мужем ужива ову заштиту. Такву заштиту би могла уживати и жена земљорадник ако је она самостална и као таква имала би се сматрати земљорадником у смислу § 471 ГСП што овде није случај. — Према томе уговори о купопродаји спорних имања, чије су постојање као и обавезе из њих тужене у овом спору утврђене пропуштањем од стране тужене у смислу § 538 ГРПП — могу се извршити из њене имовине, па је зато Касац. суд, уважавајући ревизију тужилачке стране преиначио призивну пресуду и тужену осудио на извршење уговора — §§ 21, 553 и 651 ГЗ.“

(Касациони суд у Београду, Рев—936/38 од 13-X-1939).

*

Овом одлуком о наглавици (окућју) земљорадника, које је питање опет на дневном реду услед најновије Уредбе о заштити сељачког поседа од оврхе, донете на подручју бановине Хрватске, Касациони суд је расправно два питања. Прво, у коме се тренутку врши оцена наглавице с обзиром на примену §-а 471 (у тренутку закључења или извршења уговора о отуђењу земље), и друго, да ли се жени може урачунати као потребан минимум из § 471 ГСП и земља њенога мужа или жена има право на своје засебно окуће.

Код првог питања Касац. суд је сасвим правилно стао на гледиште, држећи се при томе схватања које је изражено у поменутој начелној одлуци, да уговори о овом минимуму земљорадничкове земље коју му штити § 471 ГСП нису забрањени па према томе нису ни ништавни, већ се такви уговори само не могу извршити, јер томе стоји на путу наређење § 471 ГСП. Зато се и оцена наглавице врши не према моменту када је уговор о отуђењу закључен, већ према моменту извршења самог уговора, а то је момент када се врши пренос тапије од продате земље по § 292 ГЗ или према моменту кад се тужбом.

тражи извршење уговора као што је у овом спору био случај. За оцену овог питања не може се узети моменат закључења уговора, пошто се самим уговором не преноси право својине на земљи, већ једино упитом у јавне баштинске књиге, те моменат закључења уговора не игра при овоме никакву улогу, напиме, самим уговором земљорадник—продавац није се још лишио својине на продатој земљи.

Код другог питања, урачунавања мужевљевог имања у наглавицу жени, Касац. суд је стао на гледиште да жена кад живи у заједници са мужем не претставља засебну економску јединку која ужива заштиту по § 471 ГСП одвојено од мужа. Заштита из § 471 ГСП односи се у ствари на земљорадничкову кућу, инокосну или задругу, и величина заштићене земље одређује се према броју мушких пунолетних глава у кући. (Нетачно је према томе тврђење г. Рудолфа Бићанића у „Политици“ од 28 октобра 1939 да србијански закон о окућњу штити само одређену величину поседа, без обзира на број душа које живе у породици, већ и овде величина поседа се мења према броју чланова, мушких пунолетних лица, само што сваки такав члан има заштиту од пет дана орања, а не од пола хектара, као у хрватској уредби о окућњу). С тога се мора узети да жена земљорадничкова која живи у заједници са мужем може отуђити своју земљу иако она лично нема довољно земље, само ако њен муж има земљу колико тражи § 471 ГСП. Зато налазимо да је ова одлука Касационог суда правилна и да одговара духу прописа § 471 ГСП.

Иван Д. Петковић

МУЖ ЈЕ ПО СИЛИ ЗАКОНА ОВЛАШЋЕН ДА И БЕЗ ОСОБЕНОГ ПУНОМОЋЈА ИЗЈАВЉУЈЕ У ИМЕ СВОЈЕ ЖЕНЕ ПРИГОВОРЕ И ПРАВНЕ ЛЕКОВЕ У ГРАЂАНСКИМ ПАРНИЦАМА

По тражењу повериоца Р. срески суд за град Београд под мен. 6492/37 издао је менични платни налог против тужене О. Против овога налога изјавио је приговор муж тужене О., но срески суд је овај приговор одбацио као од неовлашћеног лица поднет, а са следећих разлога: „У име тужене О. поднео је приговор именовани Г., тврдећи да је тужена О. његова жена. Међутим чак и ако би ово тврђење приговорача Г. било тачно, зашто он не подноси никакве доказе, ипак он као муж тужене О. није самим тим овлашћен да у њено име и за њен рачун даје изјаве и предузима правне радње пред Судом, већ је за овакво заступање, у смислу § 603 ГЗ у в. § 127 ГРПП потребно специјално овлашћење тужене О. Па како подносилац приговора Г. ничим не доказује да је овлашћен од своје жене за подношење приговора и заступање у овој ствари, то је суд овај приговор, не пуштајући се у испитивање осталих чињеница, у смислу § 139 у вези § 645 II ГРПП одбацио као од неовлашћеног лица поднет“.

По рекурсу тужене О. Окружни Суд са град Београд укинуо је овај закључак под Пл. 1176/38. „Основан је рекурсни навод да је срески суд погрешно одбацио приговор против меничног налога који је поднео муж тужене О. као од неовлашћеног лица поднет, пошто § 109 ГЗ даје мужу овлашћење да жену, на сваком месту заступа“, — дакле он је њен природни заступник и пуномоћник, што значи да пошто је овлашћен да жену на сваком месту заступа, то може да чини и у њеним грађанским парницама, па је према томе овлашћен и на употребу правног средства — у конкретном случају изјаву приговора против меничног платног налога. За доказ да је Г. муж тужене О. поднео је у рекурсу извод бр. 110, из кога се види да је тужена ступила у брак са Г. 12 септембра 1935. Погрешно је позивање среског Суда на прописе § 609 у в. § 127 ГРПП, пошто § 609 ГЗ говори о пуномоћству као уговору који се закључује између пунолетних лица, док је муж природни заступник своје жене, која се према пропису § 920 ГЗ уподобљује малолетнима. Исто тако нема места примени § 127 ГРПП који тражи да странка буде заступљена по пуномоћнику, али не каже ништа о извору пуномоћства, те као пуномоћник парничне стране може да се појави било пуномоћник на основу уговора о пуномоћству, било природни заступник малолетника односно удате жене, који је силом закона овлашћен да странку заступа“.

П. Д. Вучковић

ПРОПИС § 273 ОД. I КЗ ИНКРИМИНИШЕ ПОЛНО ОПШТЕЊЕ СА ЖЕНСКИМ ЛИЦЕМ ИСПОД 14 ГОДИНА, БЕЗ ОБЗИРА НА ВЛАДАЊЕ И ПРИСТАНАК ЖЕНСКОГ ЛИЦА

У кривичном предмету против С. Д., због дела из § 273 од. I КЗ Окружни суд у Ужичу пресудом од 6 јуна 1939 КЗП. 65, огласио је оптуженика Страшимира кривим, што је неустановљеног дана месеца септембра 1938 у свом стан у Ариљу, извршио обљубу над малолетном Милицом, старом 12 година, чиме је учинио злочинство из § 273 од. I КЗ, налазећи да је оштећена дете испод 14 година, а закон инкриминише обљубу над таквим особама и са њиховим саизвољењем, те суд налази да у претстављеној радњи оптуженог Страшимира стоје сви елементи злочинства из § 273 од. I КЗ а не злочинство из § 269 од. I КЗ према оптужници, јер обљуба није била насилна.

По ревизији оптуженика, Касациони суд у Београду, решењем од 1 новембра 1939 КРЕ 1051, одбацио је ревизију, као неосновану, са разлога: „Неоснован је ревизиски навод о повреди формалног закона из т. 6 § 336 КП јер је одлука суда о свима одлучујућим чињеницама потпуна, јасна и довољно образложена, сем тога у пресуди нема никакве противречности, јер је одлука суда о одлучним чињеницама сагласна са доказима на којима је заснована. Међутим из образложења у ревизији у овом делу не види се јасно, у чему ревидент види противречност. Не стоји навод о повреди материјалног закона из т. 2 § 337 КП због погрешне квалификације дела, јер из чињеничког стања утврђеног у нападнутој пресуди, произилазе сва битна обележја крив. дела из § 273/I КЗ пошто је утврђено да је оптужени Страшмир извршио обљубу над малолет. прив. учесницом Милицом која у том времену није имала 14 година. Неморално владање прив. учеснице и ако је постојало, ни у колико не утиче на квалификацију дела пошто § 273/I КЗ инкриминише полно општење са лицем испод 14 год. без обзира каквог је владања иста и да ли је било пристанка или није. Квалификација дела коју ревизија истиче, не може се усвојити, пошто је чињеничким стањем утврђено, да је постојала обљуба а не блудна радња да би имало места примени § 273/II КЗ.“

(Решење Касац. суда у Београду Кре 1051 од 1-XI-1939).

Јован Д. Смиљанић

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Д-р Јован Ђорђевић, ЈАВНО МНЕЊЕ (Библиотека „Политика и Друштво“). Београд 1939, стр. 116, цена 12 дин.

Ова расправа Г. Јована Ђорђевића заслужује да се на њој задржимо већ и стога што је то у нас први покушај научног расправљања о јавном мњењу. Такви покушаји, као што се види из расправе Г. Ђ., јесу, с изузетком англосаксонских земаља, ретки и у другим земљама.

Теорије које постоје о јавном мњењу више су политичке него научне. У политичким теоријама увек има добар део идеологије, а идеологија није наука у правом смислу. Бесумње политичке теорије никад се не могу сасвим очистити од идеологије. За њих је од највеће важности питање друштвених циљева и друштвених идеала, или, како се данас каже, друштвених вредности. Политичка теорија која би се ограничавала да утврди оно што постоји, а не би хтела да каже, да ли то што постоји, и треба да постоји, — таква политичка теорија не би задовољила никога. Разлика између науке у правом смислу и идеологије лежи баш у томе, што наука не расправља, а идеологија расправља о томе шта треба да буде. Наука нам пружа само мерило тачности; мерило вредности даје нам тек идеологија. То је мерило врло несигурно, јер са сваком новом идеологијом мења се и мерило вредности, — и напр. данас између мерила вредности демократских држава и мерила вредности тоталитарних држава готово нема никакве додирне тачке. Али ма колико било релативно мерило вредности појединих идеологија, оно се прима, јер нема другога.

Г. Ђ. строго одваја та два мерила — научно мерило тачности и идеолошко мерило вредности, али, по његовом мишљењу, ма колико се та два ме-

рила разликовала једно од другог, не сме се сматрати да је ово друго мерило потпуно независно од оног првог мерила. Нека идеологије решавају питања вредности, која још увек леже ван домаћаја науке, али нека не губе из вида оно чињенично стање које је наука утврдила. Наука не казује шта треба да буде, али казује шта може, и шта мора да буде, — а о томе су дужни водити рачуна и они који траже оно што треба да буде. Г. Ђ. има своје одређене становиште у питањима вредности. Он верује у друштвени напредак, и верује исто тако да је демократија један од услова тог напретка, али с друге стране он не прима идеологију демократије без критике. Напротив, он би хтео да је подвргне ревизији и да избаци из ње све оно што не би одговарало данашњем стању науке.

У тој ревизији демократске идеологије, Г. Ђ. се ослања поглавито на социологију. Од свих друштвених наука социологија му изгледа она која се највећа ослободила идеолошких утицаја и достигла највиши степен научности. О демократским идеалима не може се претресати са гледишта социологије: социологија је наука, а идеали не спадају у област науке. Али своје идеале демократија је израдила на основу извесних поставака о природи друштва и човека, о пореклу друштва, о његовом развоју итд. Тачност тих поставака може се претресати с гледишта социологије, — и посредним начином, исправљајући те поставке, социологија је у стању утицати и на преображавање демократских идеала. И у својим ранијим расправама Г. Ђ. је покушавао да старе политичке теорије обнови помоћу резултата нових социолошких истраживања, али, како нама изгледа, ни у једном свом раду није показао више методичности и критичности него у овој расправи о јавном мњењу.

По старој демократској идеологији, јавно мњење било би мишљење које се у самом народу ствара о јавним пословима, и које није увек истоветно с мишљењем претставника власти. Претставници власти, по демократској идеологији, могу се и преварити, али народ се не vara никада: глас народа, глас сина Божија. Зато радњу владе ваља по могућности што више саображавати струјама јавног мњења.

Ово гледиште на јавно мњење изгледало је нарочито оправдано у предемократско доба, кад се народу још није допуштало учешће у јавним пословима. Тада је доиста било могућно да претставници власти, баш зато што су одвојени од народа, не знају његове потребе, и не воде о њима довољно рачуна, — и да стога праву свест о тим потребама треба тражити ван организације власти у тзв. јавном мњењу. Али, пошто је једном усвојена претставничка влада и слободна штампа, растојање између оних који владају и оних над којима се влада, јако је смањено; јавно мњење утиснуто је, на неки начин, у државну организацију, — и ако се и даље грешу у политици, одговорност за то не пада само на владу, него и на народ.

Пошто је демократија успела да од теорије постане пракса, изашле су на видело извесне особине јавног мњења које су докле биле непознате. Показало се пре свега да јавно мњење није једноставно него сложено. Као што се народ састоји из разних друштвених група, од којих свака има своје засебне тежње, тако и јавно мњење јесте само заједничко име за разна мишљења која у јавности долазе до израза. Има тренутака кад се та разна мишљења сливају у једно, али има исто тако тренутака када се та мишљења једно с другим сукобљавају, — и кад се уместо једног уједињеног јавног мњења морамо задовољити само једним његовим делом, и то некипут баш оним који није најразумнији, него најгрлатији.

Као што јавно мњење није једноставно, тако није ни онако свесно као што се некада држало. Оно увек носи у себи нечега од покрета гомиле; оно је и сувише емотивно да бисмо се смели без устручавања поверити његову вољњу; и онда кад вуче добрим правцем, оно тера у крајност.

Па онда јавно мњење није увек ни сасвим самоникло. Има могућности да се оно произведе вештачким путем, — и што се средства публициитета већма усавршавају, то су и случаји извештаченог јавног мњења чешћи. У тоталитарним државама, где власт има искључиву употребу средстава публициитета, јавно се мњење прави озго како кад треба, и личи на једну врсту заједничке хипнозе.

И најзад каже се да у савременој држави баш ни од првог, неизвештаченог јавног мњења не би било много користи. Државни послови постали су тако стручни да се о њима без стручних знања не може судити. Јавно мњење,

то је мњење човека с улице, који нема стручних знања него само здравог разума. Здрав разум је данас исто тако недовољан за управљање државом као и за управљање авионом или подморницом. Техника, која је освојила привредни живот, продира све више и у политички живот.

Пошто су се овако обелоданиле махне јавног мњења, сваки његов бранилац налази се у доста тешком положају. Из тог тешког положаја Г. Ђ. изашао је, како се нама чини, врло вешто. Он је извршио један противнапад, и то на оне који су у својој критици јавног мњења највећма претеривали, доказујући да је државна управа ствар стручњака, из које ваља јавно мњење савсвим искључити. Ово присвајање државне управе од стране стручњака, доиста, изазива чуђење и осуду. Познато је свакоме да стручњаци пате од једног великог недостатка, а то је једностраност. Занет потребама своје струке, стручњак схвата опште државне интересе само уколико се додирују с интересима његове струке. Политичка вештина састоји се управо у томе да се интереси разних грана државне управе подреде једном општем плану: у појединим гранама државне управе може, и треба да преовлађује стручно гледиште, али у општем плану мора се имати шире и више гледиште него што је стручно. То гледиште недостаје стручњацима баш зато што су стручњаци.

Пошто је одбио напад стручњака, Г. Ђ. је одбрану јавног мњења покушао да постави на социолошку основу, доказујући да је државу на данашњем ступњу њеног развитка немогућно водити без сарадње јавног мњења. Док се држава налазила у статичком стању, док се више гледало назад у прошлост него напред у будућност, док се веровало у традицију, у искуство предака, у наслеђене установе и обичаје, док се као добра политика сматрала она која је одржавала друштвени мир и постојеће стање, докле потреба за једним активним јавним мњењем није се нарочито осећала. Али из овог статичког стања држава је прешла у данашње динамичко стање. После уставова које су се преносиле с оца на сина, дошло је доба честих промена уставова. Непрестано се тражи нешто боље, и баш зато што се ниједан поредак више не може да закљони иза традиције, сваки мора да се обраћа на јавно мњење и да га уверава о својој моментаној оправданости и умесности. Што мање имају корена у наслеђеним пређуверенима, тим више уставове морају бити подржаване свешћу грађана. Динамичка држава без активног јавног мњења била би просто немогућна.

Али Г. Ђ. јасно увиђа да тиме што ће се доказати потреба јавног мњења, ствар још није свршена. Уколико се већа улога намењује јавном мњењу у данашњој држави, утолико незгоднијих последица могу имати оне недостаци јавног мњења који су раније поменути, а у првом реду његова неуједначеност и његова емотивност. Какве би користи држава имала од једног јавног мњења које не би ни само знало шта хоће, или би се у свом стремљењу стављало изнад свих практичних могућности. Ту се сада долази на главни проблем јавног мњења у савременој држави, — проблем његовог васпитања.

Проблем је тај врло тежак. Он се не да решити ни на начин старе демократске идеологије ни на начин данашњих тоталитарних држава. Стара демократска идеологија имала је право кад је истицала важност јавног мњења у државном животу, али се варала кад је претпостављала да се просвећено јавно мњење само од себе ствара, — и да се сав проблем састоји у томе, како да се једном већ потпуно формираном јавном мњењу обезбеди слобода изражавања. Исто тако и тоталитарне државе имају право кад тврде да јавно мњење не сме бити остављено само себи, него се мора испразљати и упућивати, али тоталитарне државе varaју се у томе што васпитавање јавног мњења схватају као натурање готових мишљења која имају да се примају без дискусије, као команде у војсци.

Између ове две крајности требало би наћи средњу линију, и нама се чини да ју је Г. Ђ. нашао. Ако смо га добро разумели, он сматра да се јавно мњење не просвећује само од себе, али да његови просветитељи не треба да му натурају готова мишљења, него само да га потстичу на размишљање. Јавном мњењу треба дати чињенице, и треба му ствар осветлити с разних страна: после тога нека се оно само одлучује за шта хоће.

Г. Ђ. се позива на пример Англосаксонских земаља. Нигде се јавно мњење не оставља мање само себи; обавештења и разлози доносе му се са

свију страна, али ако је свакоме слободно на јавно мњење утицати, никоме није слободно стављати га под свој искључиви утицај.

Закључак до кога нас Г. Ђ. доводи, био би отприлике овај. Савременој држави јавно мњење је неопходно потребно, али не какво било, него оно које је просвећено. Просвећенога јавног мњења нема без васпитавања, а у васпитавању јавног мњења као у васпитавању уопште најбоље су оне методе које код васпитаника не угушују активност духа, него је, напротив, буде.

Слободан Јовановић

Novitzka Kralyévitch, LA PORTÉE THÉORIQUE DU GLISSEMENT DU DROIT VERS LA SOCIOLOGIE. La doctrine juridique au point de vue de la Connaissance et de la Sociologie, 1939 — 323 8°.

Г. Краљевић као правник, који је пре правног факултета свршио филозофски, на коме је учио чисту филозофију, изабрао је једну филозофску тему, и то из области методологије. Он расправља питање да ли је правна наука наука. У ствари, он иде и даље од тога, и покушава да нађе праву место међу друштвеним појавама, и заузима свој став према природном праву. Тако да се може рећи да он не одговара само на питање је ли правна наука наука, него истовремено заузима и један одређен став, а то је став емпиризма, који он казује са много енергије и у формулама врло оштрим (ако не увек и прецизним). Г. К. верује да он први систематски расправља горње питање. Тачно је, међутим, можда само то, да га он први у једном засебном делу расправља, јер оно је расправљано обично не само по себи, већ у оквиру једног одређеног научног или филозофског система. (Примера ради, наводимо једну расправу новијег датума: Benno Silberschmitt, Rechtssatz und Rechtsbegriff, Kapitel 5: Rechtswissenschaft und Rechtssatz, Int. Zeitschrift für Theorie des Rechts, 1930/31. где ће се наћи и друга новија литература о томе, иако не потпуно).

Укратко, г. К. сматра да наука има за циљ сазнање или утврђивање истине. До сазнања или до истине долази се само путем искуства. Наука даје објашњења у експликативним судовима о стварима из искуства, и утврђује правилности међу појавама, у светлости нужности или каузалности. Свака наука претпоставља један објект, који мора бити хомоген. Од објекта зависи метод, и нема ниједног објекта, о коме би могле бити истовремено две науке. Филозофија није наука, већ конструкција или спекулација, јер она не утврђује истине, него тражи да мислено протумачимо стварност, без обзира што ће се она послужити резултатима науке.

Правна наука није наука прво, за то што право нема за циљ сазнање, већ један практичан циљ да регулише односе према једној идеји, и, друго, зато што нема једног сопственог и хомогеног предмета изучавања. Иза правних правила и правних аката ми можемо опазити различите објекте стварности: физичке, техничке, социалне, који, сваки за себе, припадају различитим наукама. Право се користи научним сазнањима о овим предметима само у циљу да боље изврши свој практичан задатак.

Ова теза о ненаучности правне науке никако не значи да правна наука не може имати својих теорија; напротив, може имати врло „научних“ и „учених“ теорија. Само то ипак није наука из горња два разлога. Али мисао г. К. није увек прецизна (или бар то нису његове формуле). Иако је као главни циљ својих излагања поставио тезу да правна наука није наука, он то често ублажава што додаје да она то није у строгом смислу или ужем смислу ове речи, да други пут не каже да није то ни у ком смислу. Његово ублажавање иде дотле, да претпоставља формули да није наука у ужем смислу формулу да је вештина.

На страну то, његовом гледишту намећу се неке начелне примедбе. Он пре свега право схвата као неку врсту технике и правници су само конструктори, и то по томе што право има један практичан циљ. Говорити о циљу права, није ли то проблем филозофије права, а не науке? Г. К. није остао веран својој полазној тачки о науци. Он, који поставља себи за циљ да приступи ствари без икаквих гледишта унапред пошао је у ствари од једне поставке о циљу права. Шта више, како изгледа, по њему право поставља циљеве и остварује их на један рационалан начин, као да су законодавци научници и као да је право теорија. (То он, у осталом, и изрично каже). И зато, ако то није филозофија, онда је сигурно правна политика. У том слу-

чају он испушта из вида доношење закона (одн. законодавство) какво је у стварности и говори о томе какво би требало да буде. Али, када при томе г. К. тражи да одреди и циљ, онда је то и филозофија. То очевидно није више емпиријска и експликативна наука него нешто више и нешто друго, и то друго се састоји у идеји да право има за циљ да осигура живот заједнице и утврђује средства споразумевања, или да има за циљ да осигура напредак и побољшање живота. Друга је погрешка у томе, што г. К. тражи од права један засебан, специјалан објект. Таквог заиста нема. Али у праву, у коме има пуно објеката како их живот пружа, објекти добијају специјално значење и обележје, а има и објеката које ствара само право. Без ове претпоставке немогућа би била ни правна социологија. Овај специфични карактер правних објеката су врло добро опазили не само правници, него баш социолози, и зато су неки од њих право сматрали као битан феномен, преко кога се може констатовати стање друштва. (То је једна од основних поставка код Диркема у његовом делу *De la division du travail*). На тој основи може се изградити једна општа правна наука, као и специјалне правне науке.

Према томе долази у обзир само први аргумент. Да правна наука нема задатак да проналази истину и да није наука у ужем смислу, то је већ познато, и то је обично мишљење које се сусреће у науци. Питање се може поставити и на други начин: није важно да ли правна наука даје експликативна објашњења, већ да ли она налази објективних критеријума да изводи закључке при доношењу и тумачењу закона. Ту се поставља питање о објективним вредностима, али и у опште о моментима који би могли да послуже науци да извлачи објективне закључке. Ето то је проблем, који се толико расправља у правној науци и преко кога је г. К. прешао. Он поставља, само, питање о природном праву у смислу апсолутног права, које би, разуме се, послужило као објективни критериум. Аргументи које даје, против постојања природног права, познати су; само морамо признати да он врло добро истиче да се иза те идеје крије субјективно осећање, које је немерљиво за науку, а које садржи убеђење о апсолутној вредности онога, у шта верујемо. У истини његова формула о природном праву је колебаљива. С једне стране оно не би могло постојати, јер ништа апсолутног и непролазног не може наука да констатује; с друге оно не би постојало за науку, а што се тиче филозофије, у то он не би улазио. У логици његовог схватања је да га одбаци, јер ако нешто не постоји за науку, не постоји уопште и никаким спекулисањем не може се створити. Ако би се научно и филозофско гледиште могло разликовати у том погледу, онда би то значило да питање природног права није решио, када га је одбацио са гледишта науке, а не и филозофије.

Г. К. разликује науку о тумачењу од „чисте“ науке. За праву је по њему јасно да није наука и о њој не говори. Другу формулише као науку која тражи, по угледу на природне науке, један принцип из кога ће извући сва друга правила, и која тражи оно што је универзално за право и није везано ни за какав систем. И то је управо она правна наука, за коју доказује да није наука. У ствари он је том формулом обухватио једну школу. Ту он убраја нарочито Келсена, према којем је врло оштар (ма да понавља критику на њега која је позната у иностранству и код нас). Ова „чиста“ теорија могла се обарати и независно од Келсена, јер има још претставника таквих схватања.

У социолошком делу г. К. резимира новије резултате правне социологије и новијих општих теорија правних, блиских социологији, (као на пр. теорије о држави као установи). Али у њему нема у формулама довољно прецизности и има чак, рекло би се, наклоности да се право са социалног гледишта формулише на један механистички начин. По њему право само регулише и не ствара, и према томе оно долази на постојеће односе и постојећи социјалан ред; па ипак по њему оно је и активно. Ако је активно, не ствара ли истовремено? И оно то и јесте по њему, када га дефинише као нешто свесно, израђено по плану и по идеји, а друштво као нешто у суштини, спонтано. Међутим ова разлика између права и друштва је сувише оштра, а и није у сагласности да има и друштвеног реда који као ред свакако треба да има неку самосталност, и нарочито није у сагласности с тим да преко државе друштво само на себе врши утицај, што показује да не постоји оштро разликовање спонтаног и свесног. Најзад, он замислила државу као неку

равнотежу снага, и ту право нема никакве друге улоге него да распоређује снаге, не уништавајући их. Међутим, и право мора да се наслања на неку снагу и према томе на један од активних чинилаца који ће са своје стране вршити утицаја на саму равнотежу па и на појављивање нових снага.

Што се тиче државе Г. К. у главном усваја гледиште Опенхајмерово, по којем држава постаје потчињавањем једног племена од стране другог и служи економском искоришћавању. Само Г. К. сасвим песимистички гледа на државу, јер верује да по садржини држава то остаје, и само може да мења форме. Ако је то тако, онда се ми питамо чему онда толико наглашавање о потреби да се законодавац користи резултатима социологије, и чему наглашавања као циљ права усавршавања, кад држава остаје само средство експлоатисања.

Г. К. је врло енергично, до грубости, нагласио емпиризам. У овом тренутку то је потребно, јер се данас обнавља метафизички дух, дух конструкције и спекулације. Његово дело долази, поред неколико, као реакција на ово. (Ја сам сам на једном конгресу Међународног института за социологију указао на ове тежње у модерној филозофији права). У овом циљу филозофска култура је врло добро послужила Г. К., као што му је послужила да чини понекад оштроумне критике.

Ђ. Тасић

D-r Marijan Horvat, BONA FIDES U RAZVOJU RIMSKOGA OBLIGACIONOGA PRAVA, Zagreb, 1939, стр. 160.

Последњих деценија, сходно општим новијим схватањима, јавља се нов правац обраде римскога права, те неоспорне подлоге свих савремених поредака, па било то у којој мери и било колико то и са којих разлога негирно. Дуго векова наука римскога права сводила је свој задатак на чишћење Јустинијановог кодекса од интерполација, и конструисања једног статичког правног система који је био потпун и самодовољан, а само каткада упоређујући га са оним нормама које су се налазиле у неким ранијим а изван кодексним изворима. Таквим радом добијала се слика све величине и сјаја једног правног система који је тако одговарао односном друштвеном поретку, но његова функција, настанак и развој, њега као целине или његових појединих институција, није била приказана, нити се видела његова развојна линија. у току девет векова (узимамо доба између Закона XII таблица и потпуне Јустинијанове кодификације), а то све у смислу евентуалног утврђивања праћена од стране права наступелих друштвених промена у Риму и римском царству, у смислу дакле утврђивања постојања условљене еволутивности права: и нужности да је Јустинијанова кодификација садржајно правно онако гласила. Овакво, могло би се рећи динамичко изучавање римског права, данас је нарочито вршено од стране проф. Henri Levy-Bruhl-a, Raymond Monier-a и Georges Cornil-a. Оно свакако јако подиже сам значај ове науке и, рекло би се, чини је савременијом, а њени резултати пружају тако много материјала за правну социологију.

Књига г. Хорвата, адвоката и приватног доцента при катедри Римског Права на Правном факултету у Загребу, принципијелно стоји на овом новом становишту. То се види из самог гледања аутора на основне проблеме правне методологије. Право, по њему, треба да корача упоредо са развојем друштвених одношаја међу људима, при чему законодавац није у стању да обухвати и у потпуности предвиди све одношаје на које би се правна норма, према његовој замисли имала протезати. То поготову што напредак цивилизације, развитак технике и промет непрестано мењају структуру друштвених и људских међусобних односа, а законодавац редовно не може корачати упоредо са тим развојем. Отуда потреба за постављањем општинских правила, тзв. генералних клаузула помоћу којих би се вршило прилагођавање права: овој друштвеној еволуцији, а средством широке судиске власти у оквиру граница и у правцу циља тих генералних клаузула. Једна од таквих клаузула: је познато правило да се правни послови имају извршивати како то савесност и поверење захтевају, правило које доминира у француским и аустријским и италијанским грађанским закоником, а које је самостално формулисано право у немачком грађанском закоником (§§ 157 и 242), па затим, на пример, и у

• француско-талијанском пројекту облигационог права, аустриским новелама, пољском закону и облигационом праву, југословенској, чехословачкој, мађарској, талијанској и румунској предоснови грађанског законика. При томе, оваквом стању савремених права хтео се приписати иницијални карактер, и то стање узети за доказ разлике између данашњег и римског права. Г. Х. устаје против таквог схватања и у своме делу пружа тако стручних и тако експертних доказа путем текстова у корист своје тезе која говори у прилог тога да је исто правило владало, бар класичним римским правом у погледу облига и извршења уговорних обавеза.

• Она *bona fides* има значаја у многим гранама права. Посебно у погледу облигационог и стварног права, уколико се она схвати као савесност у правном промету. Отуда њен двоструки изражај: објективан и субјективан. Овај први се тиче облигационог права и, мада са другим има пуно заједничких тачака јер су два *species*-а једног генералног појма, показује своје посебне функције. • Отуда се г. Х. само њиме и бави, ограничавајући тиме обим свога рада. У вези са тим, он одређује и сам појам и функцију *fides*-а у римском праву. • *Fides*, који је типичан римски појам који нема сличног примера у грчкој филозофији и књижевности, значи, углавном и првенствено верност и држање речи, дакле једно етичко својство људи које се састоји у осећању везаности за властите изјаве и речи одн. поверења у изјаве и реч других. То бар у прво време. Као таква, и када се има у виду сав формалитет римског права из времена XII таблица, *fides* се не јавља као правни појам, јер има сасвим другу обавезност и санкцију него правне норме. Изван области права — *ius* развијао се појам римске *fides*, на којој се оснивала обавезност многих односа који нису били обухваћени правом. Јер у Риму, по *ius civile*, само формалистичка обавеза ужива правну заштиту, док *fides* тражи да се одржи дата реч и да се испуни обећање без обзира на форму у којој је оно учињено. *Fides* доноси и проглашује општу дужност испуњења свих уговора. Тај појам *fides* је задржала када јој је додат придев *bona*, јер овај додатак није установу променио у својој битности. Постоји једнакост између *fides* и *bona fides*, и овај додатак је имао више технички значај, или диференцирајући према *fides graeca*, *fides punica*, итд.

• Како за савремено право, тако се и за класично римско право сматра да *bona fides* значи овлашћење суда да садржај и обим туженикове обавезе утврди по својој слободној оцени, а с обзиром на све околности конкретного случаја и на обичаје поштеног промета. Признајући ту функцију установе *bona fides* у класичном праву, г. Х. користећи се, као што смо рекли, историско-социолошком методом, устаје против схватања да је она тај значај увек имала одн. да је то њен првобитни значај. С обзиром на повучену разлику између *ius* и *fides*, он сматра да је и *bona fides* у први мах била један ванправни појам, те се односила на ванправне, у смислу *ius civile*, обавезе, налажући њихово поштовање и извршење, тј. она се у први мах односила на дужност уступања уговора а не толико на начин испуњења. Ту функцију *bona fides* он види оличену у два појавама. С једне стране уступањима од старог формализма римског права и допуштењу утуживости консенсуалних контраката. Код куповине, акт манципације се одваја од претходног споразума, у погледу предмета и цене, и овом споразуму, као неформалном контракту, признаје се утуживост, а све са етичком подлогом *fides*-а. Развој друштвених односа, и посебно економски и оних поверења, учинио је да се призна правна заштита и многим другим консенсуалним контрактима који су дотле заснивали своју обавезност на *fides*-у. С друге стране, просторно проширење римског царства изазвало је све чешће односе између римских грађана — *cives Romani*, и лица са другим *status*-ом *civitatū* (у главном *peregrini*). Ти односи нису били заштићени по *ius civile*, јер је оно било персонално право које је важило само између римских грађана. Обавезност тих односа заснивала се на *fides*-у, а *peregrini* претор, да би заштитио интересе римских грађана, почиње овим односима, посебно контрактима, признавати правну заштиту. На тај начин обавезност дате речи која се оснивала на *fides*-у добија правну снажност; *fides* постаје правни појам и служи, после нестанка формализма, још увек као основ обавезности свих облигационих уговора римског права. На тај начин ствара се *ius gentium* (бар његово облигационо право). Она *fides* увек, кроз цело римско право, све до Јустинијанове кодификације, задржава ову своју првобитну и основну функ-

цију: свако је дужан испунити дату реч, но та њена функција у класичном праву постаје мање значајна или бар мање видљива...

Првобитна функција *bona fides* састојала се у налагању дужности испуњења примљене обавезе — *oportet*, а не и у одређивању обима и начина испуњења обавезе — *quidquid*. То је у најстарије време била и њена једина функција, и тиме је она, путем јурисдикције перегринског претора, одвела правној обавезности и утуживости неформалистичких уговора. Међутим, временом њен домаћај се шири и она добија у римском класичном праву још једну функцију у смислу данашњег поимања, чиме омогућује, и у овом другом правцу, разбијање окова старог *ius civile*. Савесност и поштење у правним односима налажу да се свака склопљена погодба има не само поштовати него и да се она има извршити онако како то налажу правила и обичаји промета. Према томе, када се судија ослободио старог легисакционог поступка и преузео већу власт у примени права, *bona fides* узима на себе другу функцију и преко ње му се даје овлашћење да при доношењу одлуке о дејствима закљученог уговора, посебно о његовој садржини и обиму, узме у обзир и обичаје редовног и поштеног промета. *Bona fides* долази сада да спречи непоштено и долозно понашање једне уговорне стране, да пружи заштиту против оваквог понашања. Тај задатак узима на себе установа *bona fides* већ почетком првог века пре Христа, и он постаје сада њена основна функција, мада, као што смо рекли, ни она првобитна се не губи потпуно. Под упливом, вели г. Х. „ове новије функције и слободнијег тумачења заповреде „*ex bona fide*“ постале су ове три ријечи као формуларни додаток средство, коме су класични правници знали придати толико смисла код оцијенивања међусобних интереса и социјалних дужности, да им је оно служило као основ за ријешавање многих проблема без нарочитих позитивних правних прописа и догматичких научања, којима се служи модерно законодавство и догматика“. И у продужетку таквог закључка, он наводи неколико карактеристичних случајева где је ова функција *bona fides* дошла до нарочитог изражаја: *vis ac metus*, *pacta adiecta*, досуђење камата, досуђење робова и ерогација, компензација, и други.

Књига г. Х. претставља једно значајно дело у нашој правној литератури. И по својој садржини и по својој методологији. Она нам пружа тако јасну и прегледну слику развоја установе *bona fides* у римском праву, те установе која данас влада целим модерним правом имајући један материјално-правни значај, а која спада у централне тачке и промоторе римског права. Помоћу ње се најпре проширио круг правних обавеза, а по том се то постојеће право прилагођавало потребама живота и промета. Помоћу ње настојали су римски класични правници и судије да решавају трајни и тешки проблем посредовања између закона и живота: под лозинком суђења „*ex fide bona*“ развијао се постепено велики историски процес прилагођавања старог строгог и укрућеног права новим животним приликама и захтевима, и то све у границама права. С друге стране, објашњења развоја ове установе, указивање на њен општи друштвени значај и условљеност њене садржине општим схватањима и погледима односно друштвене средине, дати су са толико чињеничних података и тачних запажања, да то чини целу књигу још значајнијом и вредноснијом, иако је већ и њена садржајна вредност велика. А она ће свакако послужити као подстрек за даље радове у овом правцу.

Борислав Т. Благојевић

Мијо Мирковић, АГРАРНА ПОЛИТИКА. Београд, 1940, страна 305.

Прошло је већ десет година откако је г. М. започео писање појединих делова свога система Економске политике који је сада добио и свој завршетак његовом Аграрном политиком. Десет година је дуг период и за научника утолико дужи што су се у току овог времена догодиле многе и дубоке промене на економском и политичком пољу Европе. Али и поред тога последња књига г. М., као и цео његов систем, задржали су и даље своју потпуно уједначеност и логичку повезаност. Оно што тако јако привлачи читаоца свих радова г. М-а, а нарочито његове Аграрне политике, то је одређеност његовог става. Код нас су заиста ретки писци који су тако доследно и са толико поткрепљености умели да у најразноврснијим својим радовима спроведу своје основно гледање на ствари које је израз темељног позна-

вања испитаних проблема и научне објективности. Један од јаких разлога успеха научних радова г. М-а лежи баш у томе што он методолошки савршено исправно стално и оштро дели науку од политике и што у тако мешовитим областима, као што је економска политика, уме да повеже обе ове дисциплине. Нигде код њега не може да се нађе она збрка између закључака који почињају на доказаним чињеницама и оних који су плод субјективних политичких жеља. Чињенице су код њега јасно одвојене од политичких циљева.

Али има још нешто што одликује ову књигу: то је њена блискост нашим стварним приликама. Поникао из народа, са дубоко усађеном љубављу према њему и његовим тешкоћама, г. М. није могао да се угледа на оне писце који су о проблемима пољопривреде писали апстрактно, са мало података о нашим приликама и често са потцењивањем стварних проблема. Напротив, он је Аграрну политику писао с обзиром на услове и потребе наше земље чији су друштвени и економски проблеми тако мало испитани. Он је био сведок многих, често нецелисходних, мера наше аграрне политике које никако нису успеле да реше наш аграрни проблем. Он је видео небројане опите наше економске политике који нису успели да спрече пауперизовање нашег села и назадовање наше пољопривредне производње. Али за разлику од толиких других, г. М. не омаловажава рад оних који су досад, ма и погрешним путем, искрено желели да реше ова питања. Њему није битна полемика већ рад на поправци положаја нашег сељака. Отуда ова књига, поред многих страница које дају тамну слику стања нашег села, ипак у целини пружа неку ведрину, некакав оправдани оптимизам, јер је сва испуњена конструктивним решењима. Указујући на рђаве стране, г. М-у није био циљ рушење већ омогућење изградње бољег пољопривредног уређења.

Отуда је и најјачи утисак који се добија читањем ове књиге осећање велике реалности. Не би се могло рећи да о пољопривреди и проблемима села код нас није писано. Напротив писано је много али сразмерно мало на основу стварних података а много више на основу распрострањене идеалистичке слике о животу на селу. Село Јанка Веселиновића није чак ни у његово доба било типично за прилике у целој Србији а још мање је то оно данас. Па ипак је још 1930 г. Драгољуб Јовановић писао о „мистерији малог сељачког поседа“, о „елементарној страсти“ која сељака везује за земљу и о прокошењу таквог поседа свим економским законима. Међутим ова твђења нису била плод истраживања стварних чињеница већ плод пишчевих жеља или идеалистичких утицаја којима је он био подлегао. Против оваквог посматрања г. М. с правом устаје јер је оно потпуно једнострано. Врло исцрпно и са много података открива нам он праву стварност нашег данашњег села која је далеко од оне идеалне слике коју многи замишљају. Ни у физичком ни у психолошком ни у моралном погледу сељаштво нити је тако хомогено нити тако напредно као што се мисли. Тежак рад, рђави утицаји града и други узроци утичу врло неповољно на сељачку душу и данас су све ређе идеалне сељачке прилике. Идеалисањем се ништа не постизава; напротив оно штоди сељаку. Треба га посматрати онакав какав јесте јер ће се само на тај начин упознати његове особине и потребе и моћи предузети мере да му се помогне.

Иако је село досад најчешће посматрано кроз идеалистичке наочари: ипак се већ од дужег времена осећало да и код нас постоје аграрни проблеми и од Уједињења до данас покушавало се да се он реши. Једино средство које се при том узимало у обзир била је деоба земље, односно аграрна реформа. Сматрало се да само постојање великог поседа омета идиличан живот малог поседника и да ће село нагло напредовати када се безземљашима додели земља коју ће сами обрађивати. Али баш на томе примеру показује г. М. грешке наше аграрне политике. Она је као проблем погрешно поставила: она није претходно испитала стварно стање наше пољопривреде јер би иначе запазила да се аграрно питање код нас уопште не може да реши аграрном реформом. Аграрно питање не поставља се код нас зато што има доста сељака без земље већ зато што ни они који је имају не могу рационално да је обрађују. Постоје четири проблема наше пољопривреде и само њиховим решењем могло би се решити аграрно питање али аграрна реформа не би могла да буде средство ни за једно од њих. Јер проблеми

су следећи: 1) аграрна пренасељеност, 2) сувише мала пољопривредна газдинства, 3) мала производња и 4) несигурност тржишта. Њихов узрок лежи (бар што се тиче прва три) у недовољној индустријализацији земље која нема куда да упуту вишак свога пољопривредног становништва које се сваке године све више множи, и које и даље мора да остане на земљи само на све ситнијим и ситнијим парцелама које све мање постају способне за самосталан опстанак и за производњу вишкова за тржиште. Деоба земље ту ништа не помаже већ једини излаз лежи у налажењу непољопривредног рада за вишак земљорадничког становништва. Главни циљ наше економске политике мора, дакле, да буде разумно омогућење индустријализације које ће запослити вишак нашег становништва. Када то буде омогућено онда ће циљ аграрне политике бити да помогне преостала газдинства утицањем у смислу образовања газдинства целисходне величине и њихове специјализације што ће омогућити већу и бољу производњу за тржиште које ће за нашу земљу, као пољопривредну увек претстављати главни извор народног дохотка. Протекционизам и проширење нашег царинског подручја (царинска унија са Бугарском и Румунијом) требало би да буду основ наше будуће економске политике. Само ову економску нужност не треба схватити у смислу некег економског детерминизма. Она се европским пољопривредним земљама намеће због радничког протекционизма индустријских земаља који је у основи политичког карактера. Услед неједнаке расподеле природних богатстава на земљи, услед неједнаког друштвеног и политичког развоја, дошло је и до врло неједнаког привредног развоја и стандарда живота радника у разним земљама. Оне земље, које су успеле да постигну виши стандард живота, захваљујући разним узроцима, све више ограничавају могућност усељавања становништва из пољопривредних земаља, у којима оно не налази могућност запослења да би онемогућиле његов пад који би могао да наступи услед конкуренције радника усељеника. Само би слободно кретање радника из земаља са високим социјалним притиском (тешким животним условима) ка земљама ниског притиска (добрим животним условима) ублажило неповољан развој пољопривредних земаља. Међутим како је ово кретање онемогућено, овим последњим земљама не остаје ништа друго до да и саме потпомажу развој сопствене индустрије која би могла да упије вишак радне снаге са села која тамо више не налази опстанка.

Дуже се нажалост не можемо задржати на овом тако занимљивом делу, богатом по постављеним проблемима и конструктивним решењима. Али утицај који ће оно имати на нашу економску науку и политику биће несумњиво огроман. Оно баца сасвим нову светлост на толико многа питања и примењује тако целисходне методе да ће оно за дуго служити за пример радова ове врсте. Ми можемо само пожелети да се и наша најшира јавност упозна са овом одличном књигом која ће јој дати праву слику нашег данашњег села и његових потреба.

Љубомир С. Дуканац

Д-р инж. Михаило М. Мирић, ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ У СРБИЈИ ОД ДОСЕЉЕЊА СРБА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА, Загреб, 1939.

Наша оскудна привредно-историска литература добила је у горе наведеној књизи г. д-р Мирића нови прилог. Ово досадашњих прилога у овој области, који се сви крећу у оквиру монографских студија, ово дело г. М. се разликује, што по први пут даје општи историски пресек целокупног привредног развоја Србије кроз значајан период средњег века и читаво турско доба. На основу овога дела г. М. је добио докторску титулу на загребачкој Економско-комерцијалној високој школи. Оно по свом предмету и карактеру прелази оквир саикадашњих докторских дисертација. Место монографских студија, какве се обично дају докторандима на обрађивање, он је подузео тежак посао излагања читавог привредног развоја Србије. Иако такав потхват крије у себи опасности недостатака почетничког рада, г. М. је успео да његово дело награди Српска краљевска академија наука из фонда Димитрија Перовића.

Лисац је поделио своје излагање на три дела. Први део обухвата период од досељења Срба до пропасти њихове средњевековне самосталности. У њему он обухвата пре свега аграрне односе, затим све привредне гране по-

чевши од земљорадње до занатства и трговине и најзад друштвено уређење државе. Поглавље о аграрним односима наslaња се на правне прописе о земљишној својини и њеним разним облицима, а излагање привредних грана обухвата саму привредну делатност у појединим њеним облицима. Кад је писац већ усвојио овакву поделу излагања, учинио би боље, да јој је остао доследан и да је поред правне подлоге у аграрним односима обухватио ту страну и код осталих привредних грана, нарочито трговине и занатства. Тада би излагање чисто привредне материје у другом поглављу добило систематскију форму. По нашем мишљењу пак, још боље би писац учинио да је излагао пољопривреду, занатство и трговину сваку посебно, обрађујући појединачно и правне услове под којима су они развијали своју делатност. Излагање о друштвеном уређењу пак, по својој природи дошло би пре свега овога, јер из њега читалац види оне опште услове под којима се развијала привреда тога времена и чије претходно познавање олакшава разумевање читавог економског развоја.

Исти недостатак у излагању сретамо и у другом делу, посвећеном привредном развоју под Турцима. И ту је задржан исти ред као у првом делу. Трећи део сачињава „закључак“, који обухвата четири стране, и у коме писац прави осврт на своје претходно излагање.

Дело г. М. није резултат истраживања по изворима за историску грађу. Оно претставља синтезу већ објављених монографија и самим тим не показује претензије да у нашу историску литературу унесе нове погледе. И такав потхват заслужује пажњу, иако писац није искористио сву литературу која му је стајала на располагању. С тим у вези вредно је запазити, да је квалитет појединих делова ове књиге зависио од стања у коме се налазе претходни радови на истраживању наше привредне историје. Средњовековна историја боље је обрађена код г. М. него она у турско доба, јер је ова последња у нашој литератури много мање била предмет научног испитивања.

Значајнији недостатак у овом делу чини одсуство општег историског погледа. Под тим разумемо пре свега упоредно обрађивање привредне историје Србије са осталим крајевима наше земље. Јер изванредно утицај једних крајева на друге не може се спорити, а, уколико ипак постоје разлике, оне, јасно подвучене и објашњене, најбоље осветљавају посебну привредно-историску проблематику Србије. На другом месту, општи историски поглед осветлио би историске везе привреде Србије са осталим европским земљама, јер и те постоје ма колико на први поглед изгледало друкчије. Привредни развој Европе наиме, да не идемо преко њених граница, показује од земље до земље значајне сличности а то не само почевши од јаче изражених међународних привредних веза у новом веку, него и далеко пре тога. Та сличност није својствена само занатству, индустрији и трговини него и самој пољопривреди, и ако би се могло веровати да је ова већ по својој природи највише подобна да задржи свој уско национални оквир, неспособан да се прилагоди свим новинама иностранства.

Обрађујући привредни развој средњовековне српске државе писац још, ма да само овлаш, води рачуна о овом опште историском погледу. Али он потпуно недостаје у излагању привреде под Турцима. Било би, међутим, врло интересантно испитати сличност и разлике које постоје између еволуције земљишне својине, на пример, у Европи и у нашој земљи. Јер Турци са својим системом нису овде потпуно оригинални или боље рећи, уколико су у прво време и били оригинални (бар за европске земље), губили су у току времена тај карактер и приближавали се европском схватању. Зар нас правни положај читлука и читлук-сахибија не потсећа у великој мери на немачке поседовне односе источно од Елбе назване властелинско газдинство (Gutsherrschaft), које је са мањим разликама било својствено читавој Источној Европи? И да се тај крути систем задржао заједно са њеним националним ослобођењем. Има у том и низу сличних проблема ванредно интересантних детаља, који на нашу привредну историју бацају посебно светло. Они су, у одсуству општег историског погледа, остали г. М. скривени.

Па ипак њему наша привредно-историска литература дугује овим делом. У оном релативно кратком обиму (165 страница) у ком је замислио своје дело, он није могао ући у све ове проблеме. Наше примедбе би зато требало схватити више као путоказ у ком би се могао кретати евентуални даљи рад г.

М. у овом правцу. Писцу се не може оспорити дисциплинованост у научном излагању, јасноћу у схватању и способност за научну делатност. То су, по свој прилици, квалитети који су и пажњу Српске краљевске академије скренули на овај рад.

Гојко Грђић

Bogdan Nikolajević, Docteur en Droit, LA REPRESION DE LA FRAUDE FISCALE EN MATIÈRE SUCCESSORALE. Paris, 1939, стр. 172.

Када човек прочита тезу г. д-р Богдана Николајевића, онда се опомене на познате речи пок. професора Аликса, који је својим слушаоцима на докторату често понављао: „И не заборавите да читате докторске тезе; има међу њима често врло добрих радова“. Студија г. Н. доиста спада у ред таквих добрих радова на које је мислио пок. проф. Аликс. Г. Н. је узео једно занимљиво и важно питање из финансиског права и финансиске политике и савесно га је обрадио. Он је више волео да буде потпун у једном суженом домену, но сужен у једној широкој теми. И у томе је успео. Успео је под условом да се наслову његове тезе учини само један усталом сматра и узором у погледу организације пореза на наследства и сузбијање пореске дефраудације. Штета је баш због тога, што није један већи део рада посветио том италианском фискалном систему, на који би, по његовом мишљењу, требало да се угледају у овој материји порески системи француски и енглески. Немачку и Сјед. Амер. Државе г. Н. стварно није обухватио својом тезом, сем неких краћих навода.

Главна одлика рада г. Н. лежи у јасноћи и прегледности са којом је материју обрадио. Он је у одличној стилској форми дао једну финансиску студију (ове су најчешће сувопарне!) која се лако чита, без тешкоћа, без досаде. У првome одељку (стр. 15/47) дао је историат опорезивања наследства у Француској и Енглеској, истичући стално дуалитет фискалних тежњи и економских закона, који долазе у сукоб и при чему се економски закони увек показују јачи од мера финансиске политике. Феномен тзв. финансиског, одн. пореског отпора („Steuerwiderstand“, „Steuerabwehr“) јако је изражен у материји опорезивања наследства. Г. Н. је покушао да покаже како дефраудација код пореза на наследства стоји у сразмери са пореском стопом, и да увек налази начина да измакне предузетим мерама фискалне власти. Овде би се одмах могла да учини та примедба да је штета што г. Н. није извесне интересентне наводе поткрепио у јачој мери са примерима и подробнијим разматрањима (тако на пр. на стр. 11, 22, 24, 25, 26, 34, 36, 41, 51, 53, итд...).

У другом и централном делу рада (стр. 49/130) изнети су главни случајеви дефраудације код пореза на наследства и мере које су предузете у Француској и Енглеској ради сузбијања тога пореског отпора. Писац се нарочито трудио да код појединих ових случајева покаже како је приватни капитал увек налазио пута и начина да заобиђе мере јавне власти, које најчешће остају илузорне. Један од најмаркантнијих примера за то јесте случај сефова правних лица у Француској, који не подлежу прописима чл. 258 и сл. француског закона, те омогућују члановима појединих друштава да у корист својих наследника избегну наследне порезе (стр. 129).

У трећем делу (стр. 131/141) писац износи укратко карактеристике немачког, а опширније италианског законодавства о порезу на наслеђивање. Он разликује три фазе у развоју италианског система: а) фазу умерене пореске стопе и фискалне контроле, в) фазу велике реформе и повећања пореских стопа, и с) фазу снижавања стопа, а поштрења фискалне контроле. У првој фази фискални приходи су стално расли; у другој фази јавља се реакција пореских обвезника и јака дефраудација, што се изражава у опадању прихода; трећу фазу истиче писац као најбољу.

У четвртном делу (стр. 143/157) изнете су мере које су предузете на међународном пољу, како билатералним конвенцијама, тако и настојањима Друштва народа. Писац долази до закључка да су мере на међународном пољу дале још слабије резултате но мере унутрашње државне политике.

Уопште узев, г. Н. није бежао од закључака. Он је чак и врло одлучан у својим закључцима, само што је у њима више ишао за практичним дедукцијама него ли за формулисањем теориских поставки. Отуда он нигде у своје раду није споменуо тзв. Закон о опадајућем приносу пореза, мада у целој расправи стално додирује однос између јачине фискалних мера и фискалног ефекта њиховог. То је управо срж његове тезе.

Д-р Тих. Ј. Марковић

LA FEMME NOIRE EN AFRIQUE OCCIDENTALE, par Soeur Marie-André, docteur en droit, са предговором од Georges Hardy, хонорарног директора колонијалне школе, ректора академије у Лилу, Payot, Paris 1939., стр. 278.

Интересантна књига од једне калуђерице, доктора права, мисионарке (беле сестре) која је године провела у мисионарској служби у француској Западној Африци. Сестра Марија описује у овој књизи породични живот и положај црне жене у овој француској колонији, у којој се — као у осталом и у другим деловима црначке Африке — жена, на жалост, још сматра скоро као домаћа животиња. Будући и правник она је у својој мисионарској служби могла стручњачки простудирати породичне установе црначкога живља а као жена ући и у најинтимније односе тамошњег женског света. Служећи дуго у мисионарској служби долазила је у непосредан додир са урођеницима и упознала њихове обичаје и њихову психологију. За дуго низ година радила је на подизању и на поправци положаја црне жене. За време свога боравка у Француској одржала је многобројна предавања о овоме предмету.

У њеној књизи у уводу се говори у опште о породици и друштву урођеника, за тим се описује положај жене у породици (брак, форме и церемоније при закључењу, многоженство, обавезе супруга, развод брака) после се говори о жени у пословном свету и у друштвеном погледу (пословна способност жене, економски живот, естетски укус, религија) и најзад о жени и спољним утицајима (ислам, хришћанство, европска администрација). У закључку се говори о томе каква треба да буде законодавна и васпитна акција колонизаторског народа.

Цело је украшено многобројним фотографијама из живота урођеника. Додати су и циркулари управне власти који се тичу правног положаја црне жене.

Д-р Д. Аранђеловић

ПОВОДОМ ЈЕДНОГ ПРИКАЗА

Г. д-р Т. Васиљевић приказао је у „Архиву“ за децембар 1939 бр. 6, стр. 552 и сл. мој рад „Проблем правних лекова у кривичном праву“ при чему је, очевидно не познавајући сам проблем и одговарајућу страну литературе, изнео извесна тврђења, која не одговарају стварности и могу читаоца довести у заблуду.

Одмах у почетку г. В. примећује, да је моја књига „одјек расправљања овог питања у Немачкој“, при чему се мисли на познату реформу КСП, коју изводе националсоцијалисти (НСД), а коју сам приказао у „Архиву“. Осим тога моје дело би му било „потврда за ту скоро изражено мишљење, да су наша културна настојања одблесак проблема туђег света.“ Међутим из мога рада се јасно види: а) да сам ја реформу КСП коју изводе НСД увек одвојено приказивао; и б) да мој предлог за реформу нема никакве везе са реформом НСД него се наслана на предлоге Адикеса и ост., који су већ пре рата (када се за НСД није ни знало) износили сличне предлоге (стр. 208 бел. 226). Поред тога ја сам реформу НСД отклонио налазећи да није згодна и да у ствари не претставља никакву нарочиту новост. Коначно мишљење да и други народи раде на реформи не значи, да ми не бисмо и смели и морали исто тако радити на том пољу и без обзира, што смо пред десетак година добили нови закон о КСП. Стога је мало необично и тврђење: „...да нас тај проблем (реформе КСП) данас не може да интересује.“ Г. В. сигурно мисли, да су ступањем на снагу нашег новог КСП решени сви проблеми формалног кривичног права, иако је баш из те моје књиге могао научити, да је и цео наш КСП и те какав проблем, ради чега сам и писао

поменуто дело. Њега је свакако заварала и чињеница, да смо пред десетак година добили нови КСП, јер „десетогодишње искуство сувише је кратак рок да се запази, да ли, и шта све треба мењати.“ У ствари нигде не пише, колико година мора закон бити примењиван у пракси, да би се после тога смело на њега стављати примедбе, а поготово не мора за то проћи стотину година. Па кад се зна, да је и тај наш нови КСП копија хрв. КСП, и преко овога аустр. КСП, онда је поготово јасно, како је ова примедба г. В. неумесна. Коначно као судија г. В. је могао и сам уочити, да се нашем новом КСП може много тога приговорити, а што се нарочито лепо запажа у претходном поступку. Додајмо свему овом и чињеницу, да смо ми готово дословно преузели туђи поступак не водећи много рачуна о „нашим културним потребама“, па ће нам бити јасно, ради чега наша расправљања морају бити „одблесак“ туђих расправљања. Ако нам наике није сметало да копирамо туђи поступак, ради чега би нам онда сметало, да заједно са другима расправљамо и о вредности тога поступка. Јер нема сумње, да тај поступак не може нама боље одговарати него онима, у чијој је средини и за чије је прилике враћен. А г. В. би требало да зна, да културни народи имају многе заједничке културне потребе, па кад су им те потребе заједничке логично је, да могу бити заједничка и сретства за задовољење тих заједничких потреба. Могу овде нагласити и то, да је на пр. правни лек ревизије неразумљив како нашем тако и осталим народима, да је бесконечно одуговлачење кривичног поступка штетно за сваки народ, поготово данас, када се живи бржим темпом, услед чега је и реформа таквих институција потреба свих народа, који имају такве уредбе.

Г. В. се уопште није бавио главном садржином мога дела, па је ради тога било незгодно и да даје „оцену“ целог дела. Али и у погледу у мом раду изнетог предлога за реформу морам истаћи, да неки озбиљнији критички став може узети само онај, коме су познати истакнути проблеми и одговарајућа литература. Ипак ћу са неколико речи осврнути се и на тај део приказа. Тако г. В. мисли, да би по моме предлогу настала „прашума“ одлука касационог суда. Али када и ако данас не постоји „прашума“ (да узмем његов израз) таквих одлука, онда по моме предлогу она сигурно не би постојала, с обзиром да он претставља једно пречишћавање, факат је и то, да се и само право, а и касациони суд одвише удаљио од народа као и да касациони суд не врши ефикасан утицај на развој права и праксе. Говорећи о разлици чињеничних и правних питања ја сам дао обележја правних питања „принципијелног значења.“ Између чињеничних и правних питања постоји једно подручје, које је у конкретним случајевима тешко разликовати; али то не важи и за разликовање чињеничних од правних питања принципијелног значења. Ту је разликовање релативно лако, што би г. В. могао и запазити, да је мало боље простудирао тај део књиге. Таквих принципијелних питања не би била „прашума“ него ограничен број, услед чега би и број одлука касационог суда био исто тако ограничен. Да би пак неко могао издејствовати одлуку касационог суда за конкретни случај има доста времена и у току самог поступка по дотичном случају. Јер правна питања принципијелног значења довољно се искристализирају већ у току поступка пред првом инстанцом, док од завршетка поступка пред првом инстанцом и онг пред другом инстанцом свакако има доста времена да се таква одлука прибави. Само што у мом предлогу није важно једино то, да се за неки нови случај прибави одлука касационог суда (нова) него да те одлуке као принципијелне могу послужити за цео низ конкретних случајева. Да ће пак странке више користити овакву институцију и да би она била од куд и камо веће вредности него на пр. наш захтев за заштиту закона у то ни мало не сумњам.

На остале примедбе г. В. нећу се освртати једно, што желим избећи непотребну дискусију, а друго и што се надам, да ће о мом раду дати своје мишљење без сумње и лица, којима је позната како суштина овог проблема тако и стање истог у савременој литератури, јер су то два предуслова, да би неко могао о таквом раду донети „критички приказ.“

Д-р Ј. Кулаш

БЕЛЕШКЕ

Смрт Селестена Буглеа. — 30 јануара 1940 године француска наука, као и цела међународна породица социолога и раденика на друштвеним наукама, су забележили значајан губитак. Један од најпознатијих живих социолога у Француској и један од најбуднијих чувара социолошких оријентација у свим друштвеним наукама, Селестен Бугле је умро, уморан и истрошен болешћу и непрекидним радом.

Рођен 1870 године у Бретањи, он је са Диркемом, својим учитељем, и доцније сарадником, од кога је само десет година био млађи, урадио много на постављању и развоју друштвених наука и социологије нарочито. Биланс његовог научног рада је обилан и разнолик. Али, у њему се могу повући три главна правца. Први обухвата радове из опште социологије, у којима су расправљана основна питања социолошког метода и испитивана оправданост позитивистичке диркемовске социологије на конкретним социалним фактима. Овде се могу убројати његове књиге, *Идеје једнакости*, *Шта је Социологија?* *Оглед о кастинском режиму*, *Демократија пред науком*, *Социолошки курс о развоју вредности и Од Социологије до друштвене акције*. Други правац Буглеове научне активности се односи на историју социологије и социолошких идеја. Нико боље и сигурније од њега није познавао нити је ико тако брижљиво пратио постепени развој диркемовске или, по његовом називу, савремене француске социологије. Он је до краја свога живота остао вешти чувар диркемовског метода у социологији и историчар свих кретања и успеха које је овај метод наилазио било у самој социологији било у посебним друштвеним наукама. Друштвене науке у Немачкој, Прудонова Социологија и мали, спретно састављени Биланс савремене француске социологије, су књиге у којима је овај правац научне активности добио израза. Са овим у вези стоје неколико збирки текстова, као што су Студентски водич кроз социологију, који је израдио у сарадњи са Рафоом. Најзад, трећи правац је вероватно најзначајнији. Ту улазе Буглеова дела из историје идеја: идеја научних, социалних и политичких. Кроз прву књигу ове врсте, *Солидаризам* па преко *расправа Солидаризам и Либерализам*, *Синдикализам* и *Демократија*, *Код социјалистичких пророка*, *Духовни живот* и *друштвена акци-*

ја, *Француски социјализам*, *Шта је француски дух* и *Студентски водич* за питања Друштва народа, па преко збирки текстова са коментарима, *Прудон* и *Дело Сен Симона*, до последње своје књиге *Мајстори француске универзитетске филозофије*, Бугле је пратио, бележио, изражавао и објашњавао све веће идејне и колективне покрете савременог друштва. Он је неоспорно најоштроумнији и најбољи кроничар идеја старе генерације француских научника. Његово најбоље и најоригиналније дело, *Француски социјализам*, представља у исто време пример духовитог, концизног и потпуног излагања и модел сигурне научне анализе и објашњења, Бугле је успео да буде одличан историчар идеја зато што је у исто време био социолог. Он није научне и социјалне идеје и појаве посматрао као издвојене ствари и дате за себе. Он их је увек и врло свесно гледао као социјалне творевине и истраживао њихову везу са друштвеном структуром и оквиром једног датог друштва.

Бугле није творац једног новог научног система у социологији. Он је један од оних мислилаца који упорно и доследно раде на ширењу социолошких и научних гледишта у домену посебних друштвених наука. Он је од почетка усвојио, у основним поставкама, метод диркемовске социологије, мада је увек показивао једну врсту независности и критичности према њему. Како у својим теориским радовима, тако и у својим запаженим прилозима у *Социолошкој години* и нарочито у новообновљеном органу школе, *Социолошким анализама*, чији је био један од главних покретача и уредника, Бугле се трудио да развије, допуни па чак и делимично да исправи основне методолошке поставке диркемовске социологије. Али он нити је тражио нити је успео да овај метод превазиђе и да га учини више конкретним и научним. Његов жилави и умерени бретонски темперамент, као и социолошки и идеолошки оквири његове генерације су окретали његов дух више према ширењу социолошких тачака гледишта него према њиховом методолошком продубљивању. Овај научни напор није од малог значаја. Као што је важно открити једну истину, тако је исто важно учинити да је људи сазнају и буду је свесни. Ако није био творац социолошких идеја, Бугле је био један од најиздржљивијих весника и сејача:

ових идеја. Он је кроз све своје радове, говоре и дискусије указивао људима на нужност да се на све друштвене појаве, односно на економски, правни и политички живот, на моралне, психолошке, верске, уметничке и међународне творевине и догађаје примењују позитивни и критични научни поступци објективног објашњења. Он је у овоме настављао велику идејну традицију француских „филозофа историје“, једног Сен Симона, Фуриеа и Прудона, које је познавао боље него ико, и француске позитивистичке филозофије и социологије, једног Конта и Диркема, које је пронао својом урођеном оштроумношћу. Услед ових разних утицаја које је примао и носио, Бугле је, иако у основи Диркемовац, отишао понекад даље од кругог и делимично апстрактног позитивизма и детерминизма француске социолошке школе. Он је у своме ставу социолога сједињавао диркемовски позитивизам са једним традиционалним хуманизмом француске мале буржоазије и радикалсоцијализма.

Поред позитивизма и хуманизма, који често изражавају идеале француског малог човека и радикалсоцијалиста, Бугле је у своје научно дело уносио јасно изражене идеје релативизма. Он је свуда свестан, и то јасно истиче, да су друштвене појаве историског карактера и да су наши појмови релативни по својој природи. Као код свих најбољих француских социјалних мислилаца, код Буглеа овај релативизам је оптимистичан. Он је израз и знак чињенице, у пркос свему, непрекидне еволуције друштва и човека. Захваљујући доказима историје и социологије, човек није рсб друштва и своје природе него активни творац своје историје и своје судбине, тако да се пред њим отварају изгледи бескрајног и величанственог напретка и усавршавања. Полазећи од овог схватања, Бугле је био против сваког фатализма и у науци и у политици. Отуда је он, логично, морао сматрати да људи треба, просвећени и упућени од науке и социологије, да ступе у социјалну акцију и раде својим интелигенцијамa и својим вољама на усавршавању своје заједнице.

Последњих година свога живота Бугле је био отворен бранилац и заступник идеја о солидарности метода и људи у друштвеним наукама. То је било неизбежно за научника, који брани диркемовску социологију, са њеним енци-

клопедским карактером и идејом о сарадњи опште социологије, посебних социологија и свих друштвених наука, и човека, који носи жилаву упорност и радљивост бретонског сељака. Отуда је разумљиво, да Бугле није само био теоретичар солидарности метода и људи у друштвеним наукама него је ова своја схватања приводио и у стварност. Једно од најзначајнијих животних дела његових у овоме смислу, Средиште документације за друштвену науку, које је основао 1920 године, заиста представља за последњих 20 година најживљи и најактивнији центар скупљања и сарадње француских социолога, економичара, правника, етнолога, историчара, психолога и других стручњака друштвених наука. Три свеске Инвентара су само један од познатих знакова ове делатности.

Најзад, последња карактеристика Буглеове социологије јесте њен међународни дух. Он је истицао више него иједан француски социолог старе генерације да су друштвени и људски проблеми у основи исти без обзира на географске, расне и националне особености и облике кроз које се изражавају. Он је чак искрено веровао да ће се кроз социологију, начелно битно међународну науку, успети да развије дух међународне солидарности и трпеливости у Европи. Отуда је он истицао потребу увођења социологије у све васпитне школе и нужност одржавања међународних социјалних конгреса. Једном од ових конгреса, одржаном у Паризу за време Међународне изложбе 1937, он је био организатор. Иако последњи догађаји изгледа да слабе вредност и утицај ове стране социолошке науке, кривица сигурно није до социолога и до Буглеа. То је само један од доказа више да се човечанство још увек пре креће и понаша према инстинктима и ирационалним снагама него према научним истинама и под утицајем рационалних снага. Али, цело Буглеово дело садржи у себи путоказ за кретање од социологије до социјалне акције и опомену за случајеве када социјална акција одваја од научних идеја и духа истине, сарадње, мира и трпеливости. Због ових свих особина, ово дело, иако више нема Селестена Буглеа, остаће дуго живо у успомени социолога и цивилизованих људи.

Један Јубилеј: Проф. John Wigmore, Chicago. — Проф. John Wigmore, dean (декан) emerite of the School of Laws на Northwestern University, у Чикагу (Држава Illinois, United States of America), долази међу најчувеније правне научнике у Америци и један је од најпознатијих, између њих, у Европи. Г. John Wigmore био је кроз дуги низ година професор и декан Правнога Факултета реченога Универзитета и објавио је велики број најсолиднијих студија из области Права. Г. Wigmore се је интересовао и за наше, Српско, Право а специјално за Старо Право — и добро је упознат са најглавнијим спомеником тога Права Душановим Законом (год. 1349.—54.), Законик који је, у Средњем Веку, у целој Европи био један од најважнијих. Г. Wigmore је чак и писао, у Америци, о Душановом Законику. А и иначе су ствари Словенскога Југа привлачиле и привлаче његову стручну и надлежну пажњу.

Као што је познато, Сев. Амер. Савезне Републике нису чланица Друштва Народа (Женева) али ипак су оне одржавале и одржавају са њом извесне везе (полузваничне) преко т. зв. посматрача (les observateurs) — за разлику од Јапана, Немачке и Италије који су са Лигом Народа прекинули сав односе па, дакле, немају, код ње ни самих полуваничних посматрача. (Једино, наравно, држе тамо своје новинарске заступнике — дописнике). Отуда се Друштво Народа обраћа, по потреби, и на правне стручњаке из Сев. Америчких Савезних Република. Тако, н. пр., када се, код Друштва Народа, покренуло питање о научној својини, оно, Друштво, апеловало је, поред познатог италијанскога правника (Италија је тада још припадала Лиги Народа), сенатора, Г. F. Ruffini-a, и на Г. Wigmore-a, знак и доказ о великом стручњачком гласу који је Г. Wigmore уживао као такав. Да напоменемо да, за сада, још не постоји научна својина нити њено патентирање. Једино што имамо у домену умне (интелектуалне) својине то је својина индустријске, књижевна и уметничка. Индустријска својина код нас је нормирана Законом о Заштити Индустријске својине од 17. Фебруара, 1922. год., са додацима изменама и допунама. Међународним Конвенцијама о Заштити Индустријске својине наша Држава приступила је била још пре овога Закона а то су, као што је познато: Париска Конвенција од 20. Марта, 1883. год., Вашингтонски Аранжман од 14. Априла,

1891. и Бернски Аранжман од 30. Јуна, 1920.: по Нов. Кал. Књижевна и уметничка својина биле су регулисане код нас тек Законом о Заштити Ауторскога Права од 26. Децембра, 1929. год., после чега смо приступили и Бернској (Ревидираној) Конвенцији за заштиту Књижевних и Уметничких Дела од 13. Новембра, 1908. год. (са њеним додатим Протоколом од 20. Марта, 1914. год.: обоје по Нов. Кал.): то је учињено Законом од 22. Марта, 1930. год. (в. овде: Д-р. Јанко Шуман: Бернска Конвенција за Заштиту Књижевних и Уметничких Дела и њене Ревизије, Београд, 1928., и Коментар Закона о Заштити Ауторског Права и Међународних Прописа, Београд, 1935. год.). Међутим, заштита научних принципа односно научна својина не постоји: чак, има Законодавства која изречно предвиђају да научни принципи не могу бити предмет патентирања. (У том смислу је и наш Закон о Заштити Инд. својине: његов §. 9. који говори о проналасцима искљученим „од патентне заштите“ вели, у тач. 2., да се патенти не могу дати: „за научна правила и начела као таква“). В. овде и наш чланак: Jugoslawien. Die wirtschaftliche und soziale Gesetzgebung in den Jahren 1921. und 1922. Überetzt von W. v. Jonquiere, Berlin, штампан у часопису: „Auslandsrecht“, Blätter für Industrie und Handel. Organ des Instituts für ausländisches Recht beim Reichsverband der Deutschen Industrie, Berlin, 15. Dezember 1922., у ком Броју је дат кратак коментар Југосл. Зак. о Заштити инд. својине). Нешто што се не може бранити и одбранити. Каже се, истина, да могу бити предмет патената (brevets d'invention) само технички одн. медицински проналасци (Erfindungen), док научни принципи нису никакви проналасци: они су само открића (découvertes, Entdeckung), т. ј. констатација елементарних закона, и како се ти природни закони које научник није створио (créées) него само утврдио (festgestellt) могу патентовати? (Слично томе, могао би био и Колумбо да патентира своје откриће Америке!). Напротив, конструктор једне машине или једног инструмента (справе), као и проналазач једног лека (н. пр., серума против богиња од Ed. Jenner-a, Bering-Roux-ов серум против дифтерије, Pasteur-ов серум против беснила), то су прави ствараоци, јер су они, слично уметницима, дали друштву и Човечанству нешто што нису нашли у Природи него је дело њиховога сопственога ума и руку. Међутим, на то се да од-

говорити да су и технички и медицински проналасци основани на научним принципима, да су њихова комбинација и остварење: да научници нису открили природне принципе не би било ни техничких ни медицинских проналазака. Прво долази, дакле, сазнање једног природног принципа па, затим, проналазак: хронолошки најпре дође научник па после проналазач, без првога не би било ни овога другога.

И онда када је тако, зар је прво да проналазач може да патентује свој производ (проналазак) и да на томе заради, можда, милионе, док научник чијим открићима се он користи нема правне могућности да, од тога богатства које се дугује и њему (његовом научном раду), и он захтева један део? Тако, н. пр., чувени француски физичар Edouard Branly први је открио принцип радиотелеграфије (radio-conducteur или cohéreur), принцип на бази кога је Marconi пронашао бечкину телеграфију: зна се какве је дохотке имао од тога свога знаменитога проналазача Marconi и акционарско друштво које је он организовао за експлоатисање свога проналазача, проналазач за који је он, по правним прописима о индустриској својини у својој земљи (Италији) као и у другим земљама, добио патент, док је Г. Ђ. Branly био и остао само обичан чиновник — Општине Париске (шеф њенога Лабораториума). Истина, Marconi је, у својој човечанској и научничкој правди, био понудио Г. Ђ. Branly-у извесан број акција — на шта, разуме се, није, правно (него само морално) био обавезан али то Г. Branly, из разлога које, наравно, нећемо овде истраживати, није прихватио. (Г. Ђ. Branly који је сада у 94-ој години живота — он је рођен 1846. год. — живи у Паризу као пензионер Париске Општине).

Нема спора да, у једној друштвеној организацији као што је ова садашња, индивидуалистичка, која се оснива на личној слободи и иницијативи као и на приватној својини, том најјачем изразу приватних, посебице имовинских, права (изузетак, за сада, чини само Совјетски Режим, мада и у њему — истина у минималној мери — постоји приватна својина: в. најновији Совјетски Устав од 5. Децембра, 1936. год., издат у „Москви, у Кремљу“, чл. 9. и 10.), свим би било основано и правилно установити и научну својину и право њенога патентирања — гледишта на које се је, видели смо, ставила и Лига Народа. Али, када се има у виду еволуција со-

цијалне и економске организације у смислу напуштања идеологије индивидуализма и њене замене идејом колективности и колективне својине као диригентних принципа, онда би, разуме се, увођење једне нове врсте приватне својине могло изгледати као једна врста анахронизма и кочење Напредка у малочас реченом правцу а тај правац је база наше, Хришћанске, Културе. И, заиста, на шта стварање једне нове категорије приватне својине, својине научне, када већ и ове данашње категорије личне својине стално трпе све више и више ограничења, што је предзнак њиховога потпунога ишчезнућа? [В. овде, и наш рад: *La Propriété scientifique. Compte rendu présenté à l'Académie Royale de Serbie, sur le rapport de MM. le Sénateur F. Ruffini, Rome, et Prof. John Wigmore, Chicago, soumis à la Société des Nations (Genève), Belgrade, 1924.*, као и проширено издање истога рада на српском под насловом: *Научна својина, оштампано из „Гласника Управе Индустриске Својине“*, Beograd, 1925.: ми смо ту казали још и то да, пошто индивидуална својина има за дејство да изазива и одржава егоистична осећања код људи, било би, са гледишта хришћанске тежње у смислу развијања алтруизма код човека, погрешно заводити овај нов облик индивидуалне својине, својине научне — још један, дакле, подстрек за егоизам појединаца, и то баш код оних, научника, који, служећи само истини, треба да буду далеко од свих лукративних спекулација, дајући тиме охрабрујуће примере људима чија делатност није увек управљена баш најидеалнијим смеровима].

Могло би се поставити питање да ли би један научник чије откриће извесних принципа било је предмет техничкога искоришћавања и зараде био овлашћен захтевати свој удео у тој заради на основу §-а 211. нашега, Српскога, Грађ. Законика који прописује: „Право сопствености на производе сила човечијих и остале покретне (ми смо подвукли) ствари које се силама човечијим придржавају, оснива се на самој природи и т. д.“? Не можемо се овде задржавати на овоме интересантном питању: само ћемо приметити да, после доношења закона о индустриској својини, не би се, као што смо видели, могао добити ник с позивом на ову одредбу Грађ. Зак. патентат на какав научни принцип. Међутим, само се по себи разуме, да једно научно дело ужива заштити по ауторском праву: тако, н. пр.,

нико га не би смео превести и објавити без одобрења писца.

Г. John Wigmore је члан многобројних научних установа: ми ћемо овде поменути само Међународну Академију за Упоредно Право (*Académie internationale de Droit comparé*) основану 1924. год. (њен први председник био је пок. André Weiss, чувени проф. Међун. Прив. Права на Париском Универзитету а од почетка па све до данас, и данас, секретар — сада стални секретар, *secrétaire perpétuel*, — јесте познати мађарски правник, Г. Elemer Balogh, у овај мах професор Универзитета у Јоханесбургу, Јужно-Афричка Унија) где је Г. Wigmore, са најистакнутијим светским правницима, прави члан (јер има — и то у врло малом броју — и дописних чланова). На Првом Конгресу Академије за Међународно Право који је одржан од 2.—6. Августа, 1932. год., у Хагу, Г. Wigmore је имао једну од највиђенијих улога: тако, он је био међу конгресистима један од оних који су били удостојени части да званично поздраве Конгрес. Конгрес који је показао изванредан успех, и по броју својих учесника и по интересовању њиховом за овај први скуп правника из целог Света и из свих Правних Области, као и по великом броју извештаја, општих (*rappports généraux*) и специјалних (*rappports spéciaux*), поднесених Конгресу. Устаоштвом Управе Конгреса а нарочито његовога ученога и предузимљивога секретара, Г. Е. Балоба, публиковано је о Конгресу четири обимне књиге под насловом: *Actorum Academiae Universae Iurisprudentiae Comparative. Quod Illius auspiciis curavit Elemer Balogh.* (Затим долази исти наслов на француском: *Mémoires de l'Académie Internationale de Droit comparé. Publié par les soins de M. Elemer Balogh.*) *Librairie du Recueil Sirey, Paris.* Прва свеска, у којој је портрет Холандске Краљице Вилхелмине, заштитнице Конгреса, и којој су посвећене све четири књиге Конгреса, изишла је 1934. год. и садржи 634 стране; друга књига објављена је исте године и има 894 стране; трећа, страна 681., и четврта, 418 страна, штампане су 1935. год. И ту су само општи извештаји, док посебни извештаји нису, услед одсуства материјалних средстава, могли бити објављени али су многи од њих публиковани по појединим правним европским часописима. Издање ове четири књиге, што је стало знатних трошкова, потпомогла је Карнеџиева Дотација (*Dotation Carnegie*) која, извршујући наредбу пле-

менитога завештаоца, Андрију-а (*Andrew*) Карнеџи-а, омогућава многобројне педифистичко-научне акције.

И на Другом Конгресу Академије за Упоредно Право који је, такође, обављен, са не мањим резултатом, у Хагу, од 4.—11. Августа, 1937. год., Г. Wigmore имао је великога удела: и на њему је он био од онога врло маленога броја Конгресиста који су имали да одрже на Конгресу службене поздравне говоре: као и онај из год. 1932. — оба на енглеском језику — и овај говор Г. Wigmore-а био је пун хумора (Г. Wigmore је познат као врло духовит човек) и интересантности. (На овом Конгресу био је, од стране српских правника, Г. Др. Видан О. Благојевић, адвокат и приватни доцент Универзитета, из Београда: Г. Благојевић је поднео Конгресу два специјална извештаја, један у II. Секцији: *Droit civil. Procédure civile*, по првом питању из ове последње материје: *Étude comparative des preuves*, т. ј. упоредна расправа о доказима у којој је Г. Благојевић изнео своја, нашим правницима добро позната, гледишта о доказној теорији у Грађ. Парн. Поступку, а други, опет специјални, извештај Г. Благојевића био је у Секцији IV.: *Droit public et Droit pénal et Procédure pénale* а, поименце, по првом питању: *Les rapports de la sanction civile et de la sanction pénale* — Однос између грађанске и кривичне санкције. Оба извештаја била су стручњачки изражена и била су веома и симпатично запажена на Конгресу). Радови Другога Конгреса Упореднога Права још су у штампи: њихово објављивање, које ће, мислимо, такође потпомоћи Карнеџиева Дотација, захтева и материјалних издатака и времена. Надамо се да ће секретар Академије, Г. Балог, и тај посао, као и издавање радова Првога Конгреса, од 1932. год., са успехом привести крају, мада ће, сумње нема, он у томе наилазити на тешкоће, данас када је Европу снашла несрећа слична оној из год. 1914.—1918.

Научна активност Г. Wigmore-а је огромна и немогућно нам је дати овде ни приближно преглед његових публикација којих има, мање више, из свих области Социјалних и Правних Наука. У осталом, списак његових радова до год. 1933. штампан је у првој књизи Радова Академије за Упоредно Право горе наведеној. Из њега видимо да је Г. Wigmore објавио (све на енглеском) у год. 1887—1889.: 23 рада, 1898.—1907.: 11, 1908.—1922.: 46, 1923.—1927.: 84,

928.—1931.: 22, и у год. 1932.—1933.: 19 радова: 205 радова од 1887. до 1933. све радови прворазредне вредности: не само, дакле, *multum* него и *multa*, најбољи случај умне делатности.

Од радова Г. Wigmore-а доцнијих од год. 1933. — јер Г. Wigmore, и данас, и поред својих 77 година, ради неуморно, прибележићемо овде само његову тако сугестивну студију: *L'Avenir du système juridique anglo-américain*, студија (преведена са енглескога на француски од Г. Alain Piliot, licencié en Droit) која је изишла у „Споменици“ издатој у част чувенога францускога правника, једнога од носилаца Науке о Упоредном Праву, Г. Едуард-а Ламбер-а, проф. Универзитета у Лиону, који је, пре три године, навршивши *la limite d'âge* (година живота до које се најдуже може остати у активној државној служби), дошао у пензију али је остао на Универзитету и даље као хонорарни професор, као што је и данас директор толико познатог *Institut de Droit comparé* у Лиону, Институт чији је он и оснивалац. (Споменица Г. Ламбера која има за наслов: *Introduction à l'étude de Droit comparé. Recueil d'Etudes en l'honneur d'Edouard Lambert*, долази уопште међу најопсежније споменице које су икада издате као почаст једном научнику. И, заиста, она има три велике свеске: прва свеска са два дела: „*Les aspects, les fonctions et les sources du Droit comparé*“ и: „*Instruments d'études du Droit comparé*“, броји 735 страна, друга свеска, такође са два дела: „*Le Droit comparé comme science juridique moderne*“, и: „*Le Droit comparé comme science internationale moderne*“, има страна 897.; трећа свеска, са једним делом: „*Le Droit comme science sociale*“, садржи 558 страна. Споменица је објављена у издању једне од првих књижарница у Паризу: *Librairie générale de Droit et de Jurisprudence*, 20., Rue Soufflot. За последњих пет шест година издате су у Француској, осим Споменице Г. Е. Lambert-а, још и ове две важне споменице: једна је у част знаменитога францускога правника, Г. François Geny-а, под насловом: „*Recueil d'études sur les sources du Droit en l'honneur de François Geny*“ у две свеске: I. *Aspects historiques et philosophiques* (страна 309); II. *Les sources générales des systèmes juridiques actuels* (573 стране). Споменицу је уредио Г. Проф. Е. Lambert а изишла је у издању не мање важне и познате књижарнице Француске: *Librairie du Re-*

cueil Sirey, Paris, 20. Rue Soufflot, *Дпура* Споменица је у част великога францускога цивилиста, пок. Henri Capitant-а, проф. Права на Париском Универзитету и правога члана Францускога Института. *l'Institut de France: „Études de Droit civil à la mémoire de Henri Capitant“*, у издању, такође, признате париске књижарнице: *Librairie Dalloz*, са 917 страна. Споменицу Н. Capitant-а уредио је Г. Georges Ripert, проф. Парискога Правнога Факултета и члан Института).

Када је, пре неколико година, био избор једног члана Сталнога Суда Међународне Правде (*la Cour permanente de Justice Internationale*) у Хагу, и Г. Wigmore је био истакнут за кандидата, са добрим изгледима да ће имати успеха. Није био изабран али ипак зато није био ни најмање незадовољан: ривал који га је победио био је Г. Kellog, његов санародник (Американац), потписник, са пок. А. Briand-ом, француским министром Спољашњих Послова, Међународнога Акта о Ненападању (*Acte de non-agression*) од год. 1928. Акт који је, на општу жалост и штету, дао тако мало резултата, и поред свих нада које су се у њега биле полагале: после њега дошао је Рат Абисински (1935.—1936.), па Рат Јапанско-Кинески (који још не престано траје: он је почео ове већ трећа година), и Рат (Грађански) у Шпанији, да се све то крунише (крвава круна!) садашњим Ратом у коме, од пет Европских Великих Сила, њих четири (Енглеска, Немачка, Русија и Француска), имају удела и једна мала држава (Финска). И тај нови потрес нашега Континента дошао је после само једанаест година када су се све те државе својим потписима обавезале да једна другу неће више напасти т. ј. проскрибовале су нападни (офанзивни) рат као средство остварења својих циљева. Зар овај пример не показује најбоље колика је то заблуда, код питања обезбеђења мира као услова за општи напредак, веровати у међународне уговоре и на њих се ослањати? Али, када за међународне уговоре кажу да су „свети“ (*saints, sacrés*) људи као Г. Е. Ерио, француски државник, који је по школовању и образовању хуманист (он је, као ученик *de l'École Normale Supérieure* у Паризу, свршио Факултет *ès lettres* на Сорбони т. ј. Факултет Књижевности), дакле нестручњак у Праву, нестручњак бар са гледишта његовога школовања, томе се не треба много чудити. Међутим, друштво ствар стоји, када, као добронамерни политичар и изврсни есеист,

Г. Ерио, говоре често чак и правници који врло добро знају да је, код Права, главнија спољашња страна него унутрашња т. ј. главнија је од садржине норме њена санкција, тако, да за реални живот и његов развој, сама норма без санкције то је не само празна теорија него и теорија опасна, јер она може да нам једну илузију представи као стварност, овде: да нам Међународно Право па, дакле, и Међународне уговоре у коју област и они спадају, дочара као једну сигурну и санкционисану уставу и да на једној таквој илузију, на песку, замишљамо и зидамо зграду Човечанства и његову будућност, илузија и сан од којих су се народи тако често будили у грмљавини топова и праску пушака као, посебице, 1914. и 1. Септембра прошле, 1939., год. И Келог—Брианов Пакт долази међу најдрастичније примере речене илузије, као што је тај Пакт био, такође, и један очигледан доказ свега онога идејнога, можемо слободно рећи, и етичкога сиромаштва Женевске Институције, Лиге Народа. Јер, да је Лига збиља значила оно што се у њој хтело пружити Човечанству, зар би били потребни сви они међународни акти који су дошли после Лиге, и Локарно, и Мала Антанта, и регионални пактови, и Келог-Брианов Пакт, и Минхен (Септембар 1938.), и изјава Боне — фон Рибентроп (6. Децембар, 1938.), и т. д.? Зар сви ти акти нису били једна речита критика Друштва Народа и то од самих њихових потписника а међу њима су се налазили и сами творци Лиге Народа? [В. у вези са овим питањем рад од прворазредне научне ерудиције: Међународно Уговорно Право. Књига I. — Општи Део. Теорија Међународних Уговора: од Г. Д-ра Ђуре Поповића, проф. Унив., нашега признатог правника и стручњака. („Библиотека Југослов. Удружења за Међународно Право“, 22., Београд, 1939.). Г. Поповић је објавио, 1938. год., Београд, још једно дело, од не мање вредности, из исте Правне Области: Увод у Међународно Право].

Стога треба бити једном на чисто са тим да се спас нашем толико искушаноме Копну, Европи — ограничимо се за сада само на њу — може наћи једино у оној истој уставној која је донела мир и појединцима као члановима друштва а то је: право јер санкционисано, т. ј. Право Унутрашње које Право налазимо само у Држави, дакле у унутрашњем а не и у међународном поретку. Другим речима, имамо да створимо Европску Државу, најпре Са-

везну а доцније, у току еволуције европске заједнице и живота, унитарну државу. На ову идеју, ни мало, усталом нову, дошли су и савезници у садашњем Рату, Енглези и Французи, само дошли на њу мало *post festum*. Јер, они су, захваљујући својој интегралној победи 1918. год., имали могућности да створе једну такву Европу али они су, уместо тога, начинили Женевско Друштво Народа, уставову којом су, занемарујући закон поступности (еволуција), обухватили цео Свет, обухватили одједном и прерано (због чега нису могли да га довољно стегну, као што тачно вели позната француска пословица: *Qui trop embrasse mal étreint*: који сувише обухвата не може да стегне). Тој основној — поред других — интелектуалној погрешци, Победници су додали и ону, етичкога реда: да Лига Народа буде један инструменат за одржање статуса датогa нашем Континенту Уговорима о Миру (од год. 1919.—1920.), Уговорима за које се, сигурно, не може казати да су били уговори равнања и споразума (*la paix d'entente, die Verständigungsfriede*), а само овакви уговори могу да заснују један правичан т. ј. хришћански па, зато, и дуготрајан мир међу народима.

Али, та нова Европа, Савезна Европска Држава, коју сви очекујемо после свршетка овога Рата — нека би Бог дао да то буде још сутра — не сме бити друго издање Лиге Народа т. ј. да у њој поједини народи, чланови те Савезне Државе, буду подељени на категорије т. ј. на народе првога реда (то су били у Друштву Народа Победници) и народе другогa реда (Побеђени) односно трећегa ит. д. реда него сви они имају да буду, правно, на равној ноzi, сви т. ј. не само они многобројни (по становништу својих држава — тада ће то бити полусуверене државе) него и они који су бројно најмањи. Само у таквој Европи био би испуњен основни и неопходни услов за мир, т. ј. једнакост међу нацијама, јер једнаки се не бију међу собом, не бију се, пошто би то значило бити се са самим собом. Таква само Европа била би једна солидарна заједница а у једној солидарној заједници искључена је борба међу њеним деловима; иначе, заједница не би била солидарна.

Да се, после ове дигресије и екскурсије чему нас је одвело име Г. Келога, вратимо његовом противкандидату за избор у Хашки Суд и да завршимо овај састав о њему, састав који смо сма-

трали за дужност, захваљујући цене-ном и љубазном гостопримству „Архива“, написати, — као свој скромни прилог једној педесетогодишњици савеснога научнога рада (и више од тога: управо ово је педесет трећа година од појаве првих радова Г. John-а Wigmore-а у год. 1887.: *The Boycott and Kindred Practices as Ground for Damage*, у „*American Law Review*“, vol. 21., и: *Interference with social Relations*, исти часопис, vol. 21.), рада који је имао тако знатан утицај на Англо-Саксонско Правништво: овоме Правништу Г. Wigmore-ов велики таленат дао је један од оних импулса који чине датуме у дотичној Науци.

И још једну педесетогодишњицу имамо задовољство честитати Г. Wigmore-у али педесетогодишњицу друге врсте: 16. Септембра прошле, 1939., године Гђа и Г. Wigmore славили су своју златну свадбу, славили је у потпуној и духовној и телесној свежини. И, у исти-ни, когод их је видео, Августа, 1937. год., у Хагу, приликом Другога Конгреса за Упоредно Право, морао је помислити, ако је само знао колико су Гђа и Г. Wigmore имали стварно година, да су, заиста, Французи у праву када кажу: *On a l'âge qu'on paraît avoir* (човек има онолико година колико изгледа да има). И нека би слављеницима Бог подарио да још дуго и дуго буду случај примене ове француске пословице: од те примене имаће у исто време користи и један брак и једна (Правна) Наука

Ж. М. Перић

За боље обрађивање наше судске праксе. — У намери да унесе што више плана и система у објављивање наше јуриспруденције, уредништво Архива је организовало током прошлога месеца један састанак коме су присуствовали и многобројни сарадници Архива на судској хроници. На састанку је углавном претресано питање које судске одлуке треба публиковаати, затим како их треба публиковати и најзад је разматрана могућност једног сталног и систематског објављивања и коментарисања одлука наших судова.

Као критериуми по којима ће се одређивати које одлуке треба бележити, дошло се до сагласности да то начелно треба да буду: одлуке које указују на празнине и противречности у законодавству; одлуке којима се распразљају теоретски спорни случајеви; одлуке које доносе нова решења (по ко-

јима дотле није било јуриспруденције); одлуке које значе напуштање постојеће праксе; одлуке карактеристичне по начин резновања судија, по њихова социална и морална схватања, по метод тумачења; одлуке које садрже нечег новог у аргументацији; одлуке које значе нешто принципско, те се из њих могу изводити и други заључци; одлуке које су од већег практичног интереса: за публику, посебно за стручну публику, судије и адвокате.

Што се тиче начина како ће се бележити пресуде за које се нађе да претстављају извештај значај, изражена је нарочито жеља да све забележене одлуке по могућству буду пропраћене и коментаром (примедбом, нотом), из којег ће се, поред осталог, видети и разлог зашто се објављују и у комесмислу претстављају извештај интерес. Сваки забележен случај би се према томе састојао из три дела: као заглавље имала би доћи кратка садржина одлуке, за њом сама одлука *in extenso* и најзад коментар. — Посебно је подвучена потреба да навођење одлуке буде што јасније и концизније, ограничено на битне елементе чињеничног стања и са сажето изнетом аргументацијом. Све што је излишно и споредно, те само отежава улажење у суштину питања, треба изостављати, да би се што више рељефа дало околностима које су од одлучујућег интереса. — Изражена је жеља исто тако да и коментари буду што језгровитији. У њима пре свега треба избегавати општа места. Али као критички и најделикатнији део посла, они претпостављају претходну студију целог питања и консултовање литературе, наше у сваком случају. Идеално је да у коментару спор буде дискутован не само с гледишта позитивних текстова, него и с обзиром на дотадању судску праксу, на друштвене разлоге и на теоријску страну. Према потреби, коментари могу претстављати и читаве мале монографије у којима ће се изнети и историјски корени једне институције и њено упоредно-правно стање.

На састанку је указано даље не могућност да се по појединим случајевима који то заслужују, поведе дискусија: кроз неколико бројева, као и на потребу да Архив с времена на време даје и општи поглед на јуриспруденцију за извештај протекли период. Све то треба да буде припрема како би се једнога дана, било у оквиру Архива или ван њега, приступило систематском публикавању судске праксе из свих об-

ласти нашег права, као што се то већ деценијама чини у напредним земљама. У вези с тим је примећено да, поред главних области приватног, јавног и кривичног права, треба посветити посебну пажњу и специјалним законодавствима, радном, финансијском, војном, ауторском, рудничком, шумарском итд...

Том приликом је констатована и потреба да се прошири круг сарадника на судској хроници, особито да се за тај поглед заинтересују и млађи правници, који ће у њему наћи најплодније и најзахвалније поље за развијање своје стручне активности. Поред осталих сугестија о којима ће се дискутовати на следећим састанцима, учињен је предлог да се у сврху што чвршћег контакта образује и један одбор у који ће, поред чланова Уредништва, ући и практичари као референти за судску праксу из појединих области.

На крају присутни су поздравили иницијативу Уредништва и, пошто се увидела корисност састанка ове врсте, изражена је жеља да се додир и даље одржава кроз нове састанке.

Б. С. Марковић

Овогодишњи Светосавски темати. — Школска активност и интерес наших студената за научни рад доласе пред ширу јавност приликом израде светосавских темата, који се заједно са именима награђених писаца саопштавају у ректорском извештају и затим у нашој штампи. Светосавски темати представљају веће и скоро самосталне радове које предузимају наши студенти, обрађујући једно важније питање из теорије и праксе друштвених наука уопште, односно права, економије, социологије. Они се налазе на средњим између семинарских радова и доцњих самосталних радова наше млађе генерације правника. Они су први самостални покушаји наших студената да реше један теориски проблем и да се служе научним методама. Студенти који добијају награде не развију се увек у самосталног научног радника али већина наших научника и професора су започели свој рад са светосавским тематима. Отуда Архив показује нарочиту пажњу за прве радове и научне покушаје, који бацају светлост на најмлађу генерацију наших правника и на њене школске и теориске напоре.

Ове године од расписане 31 теме, које су се односиле на различите области јавног и приватног права, соци-

логије и економије, израђено је коначно 15 тема. За 15 рађених тема поднето је 30 завршених радова, пошто су поједине од њих обрађиване од неколико студената; једна од њих је чак изазвала интерес код осам кандидата. Од 30 поднетих радова награђено је и похваљено 21.

Као што се види из ових података, светосавски радови квантитативно слабије стоје него квалитативно. Процент рађених радова према броју расписаних тема је знатно мањи него процент награђених и похваљених према броју израђених радова. Вероватно је да су опште прилике неизвесности и нервозе, које су у целом свету и код нас настале последњих месеци, утицале на смањење интереса код студената за обраду светосавских темата. Уосталом, појава је општа, јер се запажа и на другим факултетима. Што се тиче квалитета, радови су, као што обично бива у отаквим конкурсима, неједнаке вредности. Новчана награда као мамац за научан рад код млађих људи, нарочито у нашој земљи у којој су студенти већином сиромашни, оправдана је и потребна. Али она привлачи не само оне студенте који су способни да нешто кажу и показују тежњу да реше постављени теориски проблем, него и оне чији главни ако не једини интерес се састоји у задобијању новчане вредности награде. Међутим, међу бољим радовима, а они обухватају више од две трећине израђених темата, запажа се озбиљност у обради. Неки од радова су јасни знаци постојања лепих способности за самосталан научан рад. Што се тиче проблема, осећа се пораст интереса наших студената за питања наше стварности, наше прошлости и садашњости. Најбољи темати су баш они који су обрађивали проблеме ове врсте. Темат Порекло и развој народног преставништва код Срба у XIX веку је привукао пажњу осморце студената, од којих је сваки прешао нужни минимум а неки су отишли и много даље. Као и последњих година, економска, историска и јавноправна питања привлаче највећи интерес. Односно употребљених метода, осећа се тежња да се примењују историске и социолошке тачке гледишта и, уопште узевши, тежња за што ширим и критичнијим расправљањем питања. Неки од кандидата су показали лепу спретност у руковању овим методама.

Из свега овог може се извести један ведрији поглед на рад наше уни-

верзитетске омладине. Наравно још увек нисмо близу онемо што је потребно очекивати за један пунији културни и научни развој наше средине и од оног што би наши студенти могли дати. Али, у својим најбољим деловима, наша омладина показује несумњиву љубав за науку и све стварнији интерес за самостални научни рад. У већини својој, ови су напори још увек недисциплиновани и неповезани. Потребно је настојати на нужности сталнијег и непрекиднијег напора и на развијању интереса за научан и самосталан критичан рад код већег броја наших студената. Више даха, издржљивости, скромности, незаинтересованости и жртве у раду на научном истраживању, то је потребно развијати код наше универзитетске омладине, као уосталом и у целом нашем јавном животу.

Одлуком Савета Правног факултета награђени су ови студенти: наградом Н. В. Краља г. Милорад М. Драшковић, за темат: „Егзархија и Србија (1870—1912)“; наградом из фонда Радослава и Драгослава Гођевића г. Александар Марков, за темат: „Појам вредности“; наградом из фонда Милутина и Стане Јовановић г. Слободан Д. Вујковић, за темат: „Економска и социјална структура Србије пред Светски рат“; наградом из задужбине „Велимиријанум“ г. Хенрик Фингерхут, за темат: „Порекло и развој Народног претставништва у Србији XIX века“; наградом из фонда Јосифа Храбовског г. Михаило Н. Стојановић, за темат: „Развитак пољопривредне производње у Југославији од Уједињења до данас“; наградом из поклоне Индустриске коморе у Београду, г. Боровије Трњанчевић, за темат: „Индустрија дрвета у Југославији“; наградом из поклоне Данице удове Јеврема Симића, бив. посланика при Ватикану, г. Драгослав Аврамовић, за темат: „Егзархија и Србија (1870—1912)“; наградом задужбине Луке Ђеловића-Требињца, гђа Босилјка Јанковић, рођ. Кокановић, за темат: „Исељавање из села у градове у Србији“; наградом из поклоне гђе Марије Павловић у спо-

мен њеног брата поч. Андре Петровића и наградом задужбине Луке Ђеловића-Требињца, г. Љубомир Ј. Петровић, за темат: „Исељавање из села у градове у Србији“; наградом из фонда Јосифа Храбовског г. Александар Анђелић, за темат: „Трговински односи Немачке са балканским државама“; наградом из задужбине „Велимиријанум“ и наградом из поклоне Данице удове Јеврема Симића, г. Мило К. Меденица, за темат: „Порекло и развој Народног претставништва у Србији XIX века“; наградом из задужбине „Велимиријанум“ и наградом из фонда поч. Војина Тошића, бив. студента права, г. Чедомир П. Омчикус, за темат: „Порекло и развој Народног претставништва у Србији XIX века“; наградом из фонда Станислава Савића, гђца Јелисавета П. Влаховић, за темат: „Развитак пољопривредне производње у Југославији од Уједињења до данас“; наградом из задужбине „Велимиријанум“ и наградом из фонда Шемаја-Демаја г. Петар Раткнић, за темат: „Порекло и развој Народног претставништва у Србији XIX века“; наградом из фонда д-р Душана Суботића г. Радомир В. Васиљевић, за темат: „О стањима сна и афектним као основима искључења подобности за урачуљивост“; наградом из фонда д-р Душана Суботића, г. Алекса Ј. Тодоровић, за темат: „О стањима сна и афектним као основима искључења подобности за урачуљивост“; наградом из фонда Шемаја-Демаја, г. Миленко Ристић, за темат: „Државно уређење и правни односи у средњовековној Босни и Хуму“.

Похвалом су награђени следећи студенти: г. Јошко Ј. Симончић, за темат: „Значај пензионог осигурања за обезбеђење намештеничког staleжа“; г. Александар Б. Анђелић, за темат: „Индустрија дрвета у Југославији“; г. Атанаско Радуловић, за темат: „Јесу ли набављачке задруге трговачка друштва или не“ и гђца Десанка Сиришевић, за темат: „О стањима сна и афектним као основима искључења подобности за урачуљивост“.

АПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА'S

БРАНИЧ (Орган Адвокатске коморе у Београду) 1941, бр. 1. — Милан Ж. Живадиновић: Место Палате привреде, нова селска судска београдских судова. — Бора Ч. Поповић: Пореска реформа и адвокати. — Душан П. Мишић: Пуномоћје и правно средство.

ЕКОНОМИСТ (Месечник за савремена економска и социјална питања) 1940, бр. 1. — Karlo Šušterić-Pisačić: Употреба умјетних гвојива код нас и у другим земљама. — Ото

Frangēš: Podizanje privrede u Banovini Hrvatskoj. — Geoffrey Crowther: Ekonomska snaga Velike Britanije i rat.

ЖИВОТ И РАД (Социјално-књижевни часопис) 1939, бр. 26—27. — Др. Михаило Т. Аршић: Стогодишњица Закона о оштивима. — Јгг. Божудр Нешовић: Југословенска производња цемента и народна привреда.

МЈЕСЕЧНИК (Гласило Правничког друштва у Загребу) 1940, бр. 1—2. — Д-р Јован Стефановић: О праву распуштања парламента. — Д-р Јосип Кривошић: Да ли је по § 560 озг. довољно, да опоруџител прихвати за герц; или се тражи, да с м стави рукознак на исправу — Д-р Динко Томашић: Расно тумачење друштва. — Андрија Перушић: Диоба српских и српских шума. — Д-р Борислав Благојевић: Грађанска одговорност liječnika. — Д-р Rudolf Legradić: Analiza правног правила.

НАШ САОБРАЋАЈ (Месечни часопис за железнички, помоћски и речни саобраћај) 1940, бр. 2. — Д-р Михаило Вуковић: Уговор о реморкажи.

NOVA EVROPA, 1940, бр. 1. — Ђ.: Нова Европа. — Д. Polužanski: Masarikova Evropa. — Б. Радица: Најсвада Скитá. — О. Ambrož: Zašto Italija nije ušla u rat. — А. Цилига: Русија у рату.

ODVJETNIK (Organ Advokatske коморе у Загребу) 1940, бр. 2. — Који одвиетник не смије ући у Хрватски Сабор? — Нацрт предлога Уредбе о заштити сељачког посједа од овчје. — Д-р М. Brichta: Измјене прописа о снажанју судских такса. — Судови добрих и рошених људи. — Д-р F. Hermann: Трошковник за одвиетника код Rote Romane. — В. Рачки: О надлежности за одвиетнички трошак.

ПОЛИЦИЈА (Часопис за политичко-управну, полицијску, судску и самоуправну праксу) 1939, бр. 11—12. — Васа Лазаревић: Својим читаоцима и сарадницима. — Д-р Драг. Зудениг: Поступак са странцима. — М. И. Недельковић: Убство из користољубља или разбојништво са убиством. — Душан П. Мишић: Нешто о паушалу из § 314 а к. п. — Вит. А. Недельковић: Наплата трошкова и свјешња казне лишења слободе. — Ник. И. Бачић: Негативан утицај страха на успех у служби органа јавне безбедности. — А. Петровски: Улога и појава сигурносних органа у јавности.

ПРАВОСУЂЕ (Часопис за судску праксу и законодавство) 1940, бр. 1. — Русомир М. Јанковић: Борба за правду. — Војислав В. Лукић: Нема места извршењу ради обезбеђења по § 323 тач 1 Извршног поступка на основу осулног решења задржаног од извршења. — Младен Грубиша: Однос главног мешања према првобитној парници. — Михаило П. Вуковић: Легализација земљишнокњижних исправа. — Миодраг Ст. Миловановић: Сувојина у споровима због сметања поседа. — Новак Петровић: Разумевање одељка 1 §-а 397 К. з. — Бранко Јерић: Убство из § 167 од. 1 К. з.

SLOVENSKI PRAVNIK (Гласило друштва „Pravnik“ у Ljubljani) 1940, бр. 1—2. — Д-р Rudolf Sajovic: Privilegiji denarnih zavodov in izvršba na nepremičnine. — Д-р Avgust Munda: Препровед реформације ип рејус з видика судне праксе. — Д-р Ivan Grašič: Нови трговински закон ип јавни notarji.

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА, 1940, бр. 2. — Д-р Мил и Ђурековић: Правна ситуација инвалида у нашем обртно-полицијском праву. — Владимир Канте: Полицијске мере по италијанском закону о јавној безбедности. — Алојз Пенк: Чланство општине. — Ђође П. Гјгур: Могу ли шумарски чиновници који не испуњавају услове из § 132 Закона о шумама, вршити управу над недржавним шумама?

SOCIJALNI ARHIV (Organ Središnje uprave за посредovanje rada) 1939, бр. 11—12. — Д-р Nikola Konstantinović: Значај социјалних мера. — Д-р Mijo Mirković: Agrarna struktura i agrarna politika srednjевропских zemalja. — Јгг. Jože Kankelj: Problemi statistike rada. — Filip Uratnik: Porodična gazdinstva radničkih i namešteničkih porodica u Slovenačkoj. — Vladaeta Biblija: Berze rada kao nosioci radova за suzbijanje nezaposlnosti.

СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК, 1940, књ. LIX, бр. 3. — Слободан Јовановић: Јован М. Јовановић. — Д-р Драгољуб Јовановић: Слободан Јовановић и народ. — Д-р К. Н. Милутиновић: Светозар Милетић и демократија. — Д-р Мих. С. Радовановић: Дринска бановина. Геополитичка и етнографска разматрања. — Живојин Балугић: Преокрет у тежњима Балканског савеза (Значај састанка у Београду). — Бр. 4. — Авдија Мушовић: Муслимани у данашњици. — Д-р Мих. С. Радовановић: Зетска бановина Геополитичка и етнографска разматрања. — Д-р Драгољуб Јовановић: Александар Видаквић — социјални радник. — Д-р Драгољуб Јовановић: Професор Бугле. — Д-р Војислав М. Грол: Национал-социјалисти-ко схватање неутралности. — Д-р Милан Ст. Протић: Међународне монетарне прилике.

ARCHIV FÜR DIE CIVILISTISCHE PRAXIS. — I Heft, 25 Band N. F., 1939. I — Paul Richard Nitzsche: *Zum Totenrecht*. Правне последице увећаног броја случајева проглашења неког лица за умрло, предмет су ове расправе. Историјату саме установе, позитивном регулисању у савременим правима, следећу закључак у смислу потребе што шире допуштености проглашења несталог лица за умрло, а све то ради потпуније извесности о правним ситуацијама. II. — Ludwig Schnorr von Carolisfeld: *Soziale Ausgestaltung des Erwerbs von Erzeugnissen*. Третирање старог спора прокулеанске и сабинијанске школе о приоритету материје и рада у случају спојидбе, поправке, изградње итд: ствари. У смислу нових поимања о друштвеној вредности рада, истиче се потреба корекције досадањих схватања, заснованих на гледању у својини највеће друштвене и правне вредности, и потреба давања већег удела раду при решавању интереса у сукобу. То регулисање треба да се креће у правцу за:нивања стварно-правних овлашћења радника на ствари коју је, туђом материјом или на туђем земљишту, произвео. III. — Reinhard Freiherr von Godin: *Ist die Ausgabe von Gratisaktien eine Gewinnausschüttung?* На основу немачког законодавства, износи се могућност замене давања тантијеме давањем бесплатних акција акционарима, и указује како на приватно-правну страну овога питања, тако и на фискалне злоупотребе које се могу на овај начин чинити. Са гледишта приватног права ово је допуштено. IV. — Franz Oswald: *Anwendung ausländischen Rechtes in Prozessen vor tschechoslowakischen Gerichten*. Постојање и садржину страног правног прописа, на који се позива, мора заинтересована странка доказати увек када то није суду познато одн. када он то не може сам по службеној дужности да учини. Решење које одговара нашем праву. V. — Karl Lorenz: *Neubau des Privatrecht*. Расматрања поводом књиге проф. Manigk-a: *Neubau des Privatrechts* (1938), а посебно одбрана постојећег појма уговора и општег дела у грађанским законикима и системима грађанског права.

II Heft, 25 Band N. F. I. — Heinrich Lange: *Fragen des Eheschließungsrechtes*. Укупан приказ националсоцијалистичког права о материји закључења брака. Брачна способност, брачне претпоставке и брачне сметње, посебно оне које је, у циљу очувања чистоте немачке расе и крви, увело ново законодавство. Формалности грађанског брака и систем ништавости брака услед неиспуњења услова, систем који одбацује досада укорењено разликовање ништавости и рушљивости. Студија има и критичких запажања, нарочито о потреби проширења домашаја сродства као брачне сметње и корекцију положаја деце рођене у ништавом браку. II. — Ernst Letzgus: *Die Eheschließung im deutschen internationalen Privatrecht*. На основу колизионих норми немачког права, третирају се питања у вези закључења брака код кога се појављује елемент иностраности. Принцип националитета је руководни, али су јасно показани и проблеми квалификација, повраћаја (*renvoi*) упућивања, које долазе услед принципа домицила усвојеног у другим правима. Значај јавног поретка у овој области и нарочито расистичких и верских брачних сметњи. Положај лица без држаљанства је нарочито добро обрађен. III. — Friedrich Megendorfer: *Medizinische Gesichtspunkte zum neuen Ehegesetz*. Медицинске, наследнобиолошке и раснохигијенске основе новог немачког законодавства. Забрана брака између сродника не правда се здравственим и наследнобиолошким разлозима већ чисто етичким и социјалним. Поменути разлози налажу уведене забране склапања брака лицима потпуно болесним, умно болесним, наследноболесним (шизофренија, наследно слепоило, наследно глувило, итд.). Примена и дејство сваке од ових врста болести. При томе је нарочито карактеристично да немачко право усваја чисто субјективистичко становиште, тј. да се појављивање сваке од ових болести као брачне сметње има центи с обзиром на околности појединог случаја и лица у питању. IV. — H. A. Schultz von Lasaulx: *Handel und Gewerbe*. Преглед систематике најновијих уџбеника трговачког права у Немачкој (Julius v. Gierke, Heinrich Lehmann, Rudolf Reinhardt) и пледирање за јасно разликовање трговца и занатлије, и између њих једне пролазне групе: ситних подузетника. Потреба одвајања јавно-правних и приватно-правних елемената, и код ових других давање предности трговцу као типичном обртнику. Један покушај скице за систематику трговачког права.

III Heft, 25 Band N. F., 1939. I. — Hellmut Georg Isele: *Zwischenbilanz des*

neuen Ehescheidungsrechtes. Упоређење принципа по којима је регулисана материја развода брака у новом немачком праву, са оним старог права и права других народа. На место принципа кривице долази као основни принцип раскида, по коме ће суд досудити развод брака само и увек онда када околности конкретног случаја, цењене са националсоцијалистичког друштвеног мерила, чине да је брак у питању постао социјално некористан. Мерило суда је мерило вредности и оцена наступелог раскида, услед чега се јављају многи нови узроци за развод брака. А њихова систематика у светлости правне филозофије дата је врло потпуно. II. — *Ernst Leitzgus: Die Ehescheidung im deutschen internationalen Privatrecht.* Пошто постојање брака у даном случају буде утврђено као претходно питање, на развод брака, по немачком колизионом праву, има се применити завичајно право мужа у моменту подизања тужбе за развод брака одн. право његовог места боравка у то време, ако је он без држављанства. Изузетно само, ради заштите жене немачке држављанке која је удата за странца, може се, када она подиже тужбу, применити и њено завичајно, тј. немачко право. То све као правило, које може бити коригирано применом институције повраћаја и упућивања одн. применом домаћег јавног поретка. III. — *Hermann Krause: Das Einigungsprinzip und die Neugestaltung des Sachenrechts.* У Немачкој се сматра да, при стицању стварних права, између уговора као основа (*animus*) и предаје као објављивања тога стицања (*modus*), постоји и трећи момент спајања ова два — *Einigung*. У чланку се устаје против ове конструкције специфичне немачком праву, и тражи њено укидање. Проблем се састоји у правилном схватању *causa* уговора као основа стицања. IV. — *Rudolf Grieger: Zur Frage des Bestandsschutzes der handelsrechtlichen Personengesellschaft.* По немачком праву лична трговачка друштва престају да постоје у случају сваког иступања из чланства одн. престанка чланства било кога другара и било са кога разлога (отказ учињен од другара, отказ од стране личних повериоца другара, отварање стечаја или поступка поравнања над личном имовином другара, смрт другара). Овакво решење ствара многа незгода за стабилност правних односа. Зато се пледира за супротан систем: трговачка јавна друштва као правна лица или самосталне имовинске масе. V. — *Leo Kaare: Zession einer gestundeten Hypothek.* Хирограферно дејство пророгиране хипотеке, у колико није она уписана у баштинске књиге, а буде у међувремену уступљена другом лицу. VI. — *Ludwig Schnorr von Carolseid: Einige sachenrechtliche Fragen aus dem Erbbhofrecht.*

I Heft, 26 Band N. F., 1939. I. — *Philipp Heck: Der Allgemeine Teil des Privatrechts.* Новим школским редом укинута су на немачким универзитетима предавања из општег дела приватног одн. грађанског права, и то с мотивацијом да су она сувише апстрактна за почетнике и да воде стварању чисто конструктивних појмова. Протагониста школе интересне јуриспруденције устаје против тога, и налази да је тиме учињена велика погрешка. И то како са гледишта методологије наставе, тако и са гледишта законодавне тихнике. Аргументи врло продубљени и убедљиви. II. — *Heinrich Lange: Rechtsgrundabhängigkeit der Verfügung im Boden und Farnisrecht.* Тежња за материјализацијом и објективизацијом у праву имала је за једну од последица стварање категорије апстрактних уговора, а као такви се у немачком праву сматрају сви тзв. стварни уговори. На тај начин је стицање стварних права учињено, бар формално, независним од правних послова у чијем следству оно долази (куповина и продаја, поклон, *Leum*). У чланку се устаје против ове апстрактности и предлаже да се да више места принципу каузалности, и то у мери најбоље заштите и интереса лица које отуђује, и интереса прибавиоца, и интереса заједнице, тј. сигурности промета добара. III. H. I. *Bull: Prozessleitung. Eine Besinnung auf den deutschen Zivilprozess.* Правно-политичка разматрања о уређењу новог процесног права. Значај поравнања и његов облик. Ток пословања суда, усменост, јавност, припремни поступак, судско руковођење спором, дужност говорења истине и писменост, као основе савременог процесног права, Докази и доказни поступак. Све то као принципјелни постулати који су у знатној мери проведени и у немачком законодавству, но који су у многоме били изиграни и изврнути радом самих судова. У ствари Клајнове идеје изражене на другачији начин и са другим образложењем.

THE ECONOMIC JOURNAL. 1939 Бр. 193, март. I. — Theo Suranyi-Unger: *Facts and ends in ecomomics*. Заступа гледиште да је нужно одржавање тесне везе између филозофије и економије. II. — R. F. Harrod: *An essay in dynamic theory*. Даје свој предлог за изградњу динамичке теорије (али у ствари је то само основа кинетичке теорије!) која треба да почива на трима поставкама: да висина друштвеног дохотка одређује обим штедње, да је стопа повећања друштвеног дохотка важна детерминанта друштвене тражње за штедњом и да је тражња равна понуди. III. — J. M. Keynes: *Relative movements of real wages and output*. Победија тарђења Данлопа и Таршиса да пораст номиналних надница доводи и до пораста реалних а да пад номиналних надница може да изазове како пораст тако и пад реалних, служећи се притом углавном дедукцијом. IV. — W. H. Beveridge: *Unemployment in the trade cycle*. На основу најновијих истраживања установљава да се незапосленост за време кризе није јављала једновремено у свим енглеским индустријама већ да се у томе погледу показује првенство извозне индустрије код које се криза јавља раније него у осталој. Други занимљиви закључак је да се прекретнице у флукуацијама јављају обично истих месеци: јула 1929, августа 1932 и августа 1937. V. — A. L. Green: *An economic aspect of local government sinking funds*. Предлаже извесне измене амортизационих фондова самоуправних јединица, нарочито у смислу ограничења њиховог трајања. VI. — Ruth Cohen: *Milk policy and milk prices*. Испитује разне мере у циљу смањења цена млека на мало и истовременог повећања дохотка произвођача млека и налази да је углавном потребна реорганизација посредничког пословања.

Бр. 194, јуни. I. — A. C. Pigou: *Presidential address*. Govor одржан поводом избора Пигуа за председника економске секције Британског удружења. II. — A. F. W. Plumptre: *Interest rates and bank credit in the British Dominions*. Опис развоја каматне стопе у британским доминионима и њихових флукуација. III. — P. T. Bauer and P. R. Marrack: *Depreciation and interest*. Доказује да на појачање инвестиција много више утиче смањење цена капиталних добара (машина итд.) него смањење каматне стопе. IV. — S. R. Dennison: *Vertical integration and the iron and steel industry*. Победија гледиште да се интеграција врши ради веће уштеде у производњи и организацији и истиче да се на пр. у челичној индустрији она врши углавном из технолошких разлога, да се смањи сувишно грејање метала итд. V. — R. G. D. Allen and B. Thomas: *Supply of engineering labour under boom conditions*. Ислаже тешкоће око добијања високо квалификованих радника услед недовољно организованог ученичког система али и услед недовољног посредовања рада за већ постојеће раднике. VI. — H. C. Hillmann: *Size of firms in the boot and shoe industry*. Показује да се при расправљању о величини предузећа мора водити рачуна о томе да је она зависна од целисходног обима појединих његових одељења (на пр. предузимачког, финансиског, набављачког и продајног) и да свако од њих има природне границе свога проширења. Истиче такође да је пре 1900 у обућарској индустрији преовлађивало велико предузеће а данас, због разноликости врста производа, средње и чак мало.

Бр. 195, септембар. I. — H. O. Meredith: *Rates and taxes*. Расправља о разлозима непопуларности пореза и залаже се за непосредне а против великог броја потрошних пореза. II. — J. H. Richardson: *Real wage movements*. Испитује могућности статистичког установљавања реалних надница и истиче да ове више зависе од стандарда живота него од циклличног кретања трговине и запослености. У доба, пак, знатних цикличних флукуација, свако повећање реалне наднице је више него потрвено краћим запослењем и незапосленошћу. III. — G. L. S. Shackle: *Expectations and employment*. Испитује дејство субјективног очекивања будућих ситуација на инвестиције и запосленост и сматра да ће предузимач одлагати одлучна решења док му изгледи не буду јаснији. На тај начин објашњава он слом привредног успона („breakdown of the boom“) тиме да ће услед знатних инвестиција једних предузимача воља других за инвестицијама опасти услед чега ће јасноћа њихових очекивања такође бити слабија. Неодлучност преовлађује и повлачи и остале што најзад изазива крах. IV. — W. E. Armstrong: *The determinateness of the utility function*. Расправља проблем одређености функције корисности, постављене од Лозанске школе, и даје јој нова математичка решења. V. — R. G. Hawtrey: *Mr. Harrod's essay in dynamic theory*. Критика Херодове динамичке теорије објављене

у бр. 193 овог часописа. VI — R. and W. M. Stone: *Indices of industrial output*. Испитује и упоређује краткорочне статистике производње у Великој Британији и показује како се оне могу поправити извесном изменом њиховог прикупљања и састављања.

Бр. 196, децембар. I — J. M. Keynes: *The income and fiscal potential of Great Britain*. Израчунава величину народног дохотка и могућности његовог пореског оптерећења у сврху подмирења ратних потреба. II — E. A. G. Robinson: *Wage policy in war-time*. Сматра да наднице у ратно доба треба подешавати према потреби за радном снагом те да буду више у оној привредној грани у којој је тражња рада хитнија како би се привукла понуда. Износи сличну политику спровођења за време прошлог рата 1914—18 и њене тешкоће и најзад закључује да ипак општи ниво живота радника у доба рата мора да буде нижи јер и остале класе сноси терете повећаних државних издатака. III — Helen Makower and H. W. Robinson: *Labour potential in war-time*. Израчунавају потребе појединих индустрија за радном снагом у доба рата и могућности пребацивања радника из једних у друге. IV — Jan Bowen: *The building industry in war time*. Расправља проблем грађевинске индустрије у доба рата. V — Paul Einzig: *The unofficial market in sterling*. Описује дејство незванично тржишног фунтом (Њујорк) на енглеске финансије и налази да је оно неповољно и са финансијске и политичке тачке гледишта, нарочито због спекулације. Да би се то онемогућило захтева девизна ограничења. VI — Robert Kindersley: *British overseas investments, 1938*. Даје преглед разних врста инвестиција у британским прекоморским поседима са објашњењима. VII — J. R. Hicks: *The foundations of welfare economics*. Расправља о могућности заснивања објективне економске политике и заступа гледиште да је она могућа као наука о најефикаснијој привредној организацији. Циљ јој треба да буде изналажење оптималног типа који би задовољно што већи број појединаца не оштеђујући никог. Постављање проблема је прилично интелектуалистичко и не даје се довољно одређена дефиниција појма „ефикасности“ и „оптimumа“. VIII — M. H. Dobb: *Saving and investment in a socialist economy*. Критикује Лангеов предлог одређивања цена у социјалистичкој привреди сматрајући да он не отклања две основне мане капитализма: незапосленост и нестабилност. Заступа централистичко планско газдовање насупрот Лангеовом децентралистичком али не побијајући ничим критике таквог централизма које су тако оштро поставили Ланге, а пре њега, Бароне, Пирсон, Хајек и други.

Љубомир С. Дуканац

НОВЕ КЊИГЕ

Д-р Сениша Станковић, *Животни простор*. Београд, 1940, стр. 112, цена 12.— дин. Св. 37/38 Библиотеке „Политика и друштво“.

Д-р Јован Савковић, *Милетићеве борбе око Српске новосадске гимназије*. Нови Сад, 1940, стр. 23. Прештампано из „Летописа Матице српске“ (1939).

Д-р Драгољуб Аранђеловић, *Четири чланка*. Београд, 1940, стр. 16.

Момир Николић, *Приговори Уредби о бановини Хрватској*. Београд, 1940, стр. 15.

Извоз стоке и задругарство. Београд, 1940, стр. 102, цена 10.— дин. Бр. 11 библиотеке Главног задружног савеза.

Д-р Стеван З. Иванић, *Авитоминозе у Југославији*. Прилог за проучавање исхране у Југославији. Београд, 1939, стр. 186. Бр. 39 библиотеке Централног хигијенског завода.

ФОНД МАРКА СТОЈАНОВИЋА ЗА ПРИВАТНО ПРАВО ПОМАЖЕ ИЗДАВАЊЕ ОВОГ ЧАСОПИСА

Уредник

Д-р ЂОРЂЕ ТАСИЋ

47, Кнез Михаилова, тел. 23372

Власник у име Прваог факултета

Д-р МИХАИЛО ИЛИЋ

15, Алексе Ненадовића, тел. 27173

Штампарија „Привредник“, Жив. Д. Благојевића, Кнез Михаилова 3, Тел. 21-450

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Год. XXX Друго коло

25 Март 1940

Њига XL (LVII) бр. 3

АНАЛОГИЈА И ДЕЛО ЖИВАНА СПАСОЈЕВИЋА

— ПОВОДОМ ДВОГОДИШЊИЦЕ ЈЕДНЕ СМРТИ*) —

Од како је, захваљујући напорима новије правне теорије, научно постављен, проблем аналогije се креће у једној драматичној дилеми. Два су елемента на којима аналогija почива и с којима оперише: један технички и формални (законски текст, пропис, формула) и други научан и социолошки (друштвена стварност, друштвени интереси, циљеви, вредности, *ratio legis* ако се хоће). Аналогija се заиста делом везује за текст и наслања се на њега, а делом ради независно од текста, каткад и против њега. Због оваквог хибридног карактера аналогiju стога нису могле до краја да приме ни радикална десница (традиционалисте, школа Егзегезе, присталице теорије воље, формалисте), ни радикална левица (нова, „научна“, „социолошка“ школа, покрет слободног права). Традиционално схватање није могло допустити аналогiji да ради мимо и против текста, а претставници новијих тежњи се тешко мире с њеним хипокритским наличјем, да се она прикрива за текст и онда кад га очигледно не поштује, уместо да отворено призна потребу за силажењем у друштвену стварност, с плана формалних на план материјалних извора права. Док је тако за прве аналогija опасна, необуздана и рушилачка чак, за друге је несмела, лицемерна и такође опасна, али у другоме смислу и из других разлога.

У оквиру ове дилеме између формуле и друштвене стварности креће се и дело Живана Спасојевића. Али да би се његов значај исправно схватио и оценио, потребно је посматрати га у линији историског развића проблема: цело дело Спасојевићевз је у тој линији и претставља, као што ће се видети, у једном смислу њен највиши упон.

*

У старијој француској доктрини проблем аналогije се није могао поставити у свој својој замашности. Егзегетичка школа је пред њим затварала очи, пошто по своме општем ставу није признавала ни празнине у закону нити је допуштала превазилажење и непоштовање воље законодавчеве. Непосредна последица тога је

*) Током идућег месеца навршиће се две године како је умро Др Живан Спасојевић, професор Грађанског права на београдском Универзитету (в. Архив од априла 1938 стр. 453—457). — Архив, орган београдског Правног факултета, сматра да ће се његовој упомени најдостојније одужити ако тим поводом посвети неколико реди питању аналогije, питању по коме је пок. професор Спасојевић дао једну изванредно продубљену студију. (J. Spassojevič, *Analogie et l'interprétation*, contribution à l'étude des méthodes en droit privé, Paris 1911, thèse de doctorat).

недовољно јасно одвајање аналогије од тумачења и отсуство једне ближе анализе овога инструмента правне технике.¹⁾

Заслуга је старијих немачких писаца што су одвојили аналогију од тумачења и тиме допринели да се проблем аналогије исправно постави и омогући његов даљи правилан развој. Класично је гледиште које су у томе правцу израдили немачки пандектисти Wächter, Unger и Windscheid. По њима аналогија претставља истовремено и рецептивну и продуктивну активност правника, што треба да значи да се налази на средини између тумачења у ужем смислу речи и слободног стварања права. Аналогија је у тој терминологији рецептивна уколико узима за полазну тачку формално правило, а продуктивна је уколико превазилази формалне изворе да би се прилагодила „позитивној природи ствари“, то јест друштвеној стварности која сачињава материјалне изворе права.

Са извесним ниансама, још увек у тим границама крећу се углавном и новији немачки приватисти, као Dernburg, Regelsberger, Jhering и Gierke. Gierke нпр. каже да аналогија по својој природи претставља стварање права, а по својој правној формули остаје тумачење.²⁾ Ипак, потребно је подвући да ови немачки писци, идући за проблемом, све енергичније кидају с теоријом воље. Они су се већ еманциповали догме о логичкој затворености права и наглашавају текст само као објективан ослонац аналогије. Они већ отворено признају могућност празнина и тврде да аналогија, идући даље од текста, има за сврху да слободним истраживањем допуњује отсућну вољу законодавчеву.

Од француских писаца ове резултате немачке доктрине без резерве усваја и Жени (op. cit. 273). Али, прихватајући их, Жени констатује истовремено да је немачка доктрина стала на пола пута и да није исцрпila проблем. Он се пре свега пита којим ће путем поћи аналогија: да ли ће се развијати по рационалној линији коју јој диктирају формални извори, или ће се пустити клизавим социјалним нагибом којим је позивају материјални извори? Другим речима, да се послужимо језиком пандектиста, да ли ће надјачати рецептивни или продуктивни елемент, хоће ли код аналогије претегнути поступак тумачења или поступак слободног истраживања права? (op. cit. 272).

Не дајући одлучан одговор на ово основно питање, Жени га у ствари сугерира, упозоравајући на једну околност од пресудног значаја. Он примећује да тамо где се спроводи поступак аналогијом у правом смислу речи, да ту не може бити говора о стварној вољи законодавчевој, него само о његовој хипотетичној вољи: да је законодавац знао он би хтео — иначе би то било просто тумачење. Како дакле у тим хипотезама воље законодавчеве стварно нема, онда, ако поступак тумачења, то јест резонување по логици текста применимо и на случајеве који траже аналогију, онда би се у

¹⁾ Gény, *Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif*, стр. 269.

²⁾ Gierke, *Deutsches Privatrecht*, 1895, I, 141; — Gény, op. cit., 269—273; — Spassoiévitch, op. cit., 19—26.

ствари под окриље закона могла увлачити субјективна схватања и воља судије. Пошто се таква привидна аналогија управља по формалним а не по материјалним изворима, њени закључци нити би почивали стварно на закону, нити би се с друге стране заснивали на објективној друштвеној стварности (ор. cit. 273). — Тако добијамо утисак да би нас једна примена аналогије која стаје на пола пута излагала опасности у исто време и произвољних и несоцијалних решења — упозорење којим је Жени очигледно још дубље подрио теорију воље.

Међутим Жени се није одважио да извуче крајње конвенције из предње констатације. Он се задовољио закључком да аналогија претставља један посебан поступак, различит од тумачења, поступак који има сопствену вредност и који је једно од главних оруђа слободног истраживања права. Аналогија има своју специфичну методу поступања која иде другим путем него тумачење. Док је тумач везан и принуђен да се креће чврстом линијом мисли законодавчеве израженом у формалном извору као вишој вољи, дотле је аналогија много одважнија: она превазилази формалне изворе, дајући извесну слободу у констатовању друштвених стварности и оцењивању друштвених вредности. Аналогија тако почива на једном социолошком елементу који допуњава логичку конструкцију формалног правила. И пошто се њен ауторитет не заснива непосредно и искључиво на вољи законодавчевој, она је за судију мање убедљива од тумачења и треба је зато од њега јасно одвајати (ор. cit. 274—275).

*

Спасојевић у својој докторској расправи прихвата сугестију Женијеви у чини последњи корак у диференцирању два елемента аналогије. Као што се Женијева анализа аналогије наслања на резултате немачке доктрине, тако и Спасојевић полази оданде где се Жени зауставио. И као што Жени закључке немачке доктрине није сматрао довољним, тако се ни Спасојевић није могао задовољити оним констатацијама на којима се задржао Жени (стр. 26 и след.).

Спасојевић полази од чињенице да аналогија није јединствена операција која има чисту физиономију. Она час резонује по закону, час силази у слободне елементе друштвеног живота. И на мноштву примера које износи (стр. 70—119), Спасојевић нам показује како је аналогија сва у ступњевима: каткад је сасвим блиска закону тако да се додирује с тумачењем, претстављајући се као његово органско продужење, некад се ослобађа у мањој или већој мери законског оквира, често ствара самостално ново правило, а у крајњим случајевима ради чак и против самога текста.

Постоји дакле, увиђа Спасојевић, с једне стране логика закона а с друге логика друштвене стварности, које се узајамно поричу. „Принуђени смо признати, каже он, да постоје две врсте аналогије које се једна другој противстављају“ (123). „Резоновање по закону има своју логику а наука (која посматра друштвену стварност) опет своју и тешко је рећи шта бива с нашом мишљу

у томе решету." (132). Констатујући тако да постоји још једна логика која је сасвим различита од логике закона, Спасојевић закључује да се ми налазимо пред једном контрадикцијом која је контрадикција самих постулата правне науке.

Стога је први део Спасојевићеве критике упућен теорији воље, то јест оним учењима која у аналогiji хоће да виде само примену воље законодавчеве и да је њоме објасне. У томе правцу он нарочито инсистира на противречности између стваралачког поступка аналогije и репродуктивне операције тумачења. Како то бива, пита се он, да ми, полазећи од законског текста, долазимо дотле да стварамо нова правила; откуд да се елементи којима се служимо истовремено и налазе у закону и доводе до новог права? Ако аналогija своје решење извлачи из текста, ако она у себи као суштину носи законски елеменат, нешто што већ постоји, откуд се онда то решење може сматрати створеним? Пракса нам очигледно показује небројеним примерима како аналогija далеко превазилази мисао законодавчеву, па је чак и дерогира. — Спасојевић подвлачи и материјални антагонизам који постоји између рационалног плана тумачења и телеолошког плана аналогije: као што нас законски и апстрактни рационални план може ставити у супротност са стварним интересима и потребама друштва, тако нас у истој мери циљни елеменат може одвести произвољности. Ето зашто теорија воље, уносећи рационалан елеменат у право и инсистирајући на њему, не само да не решава проблем него га још и компликује (33—37).

Што се Женијеве, социолошке теорије тиче, она, по Спасојевићу, избегава дилему између рационалног и телеолошког плана тиме што обрће улоге: док се у психолошкој теорији воље циљни елеменат имао кретати по рационалној линији текста, дотле се у социолошком схватању текста има повијати по телеолошком елементу. Другим речима, социолошка теорија пледира да се за одређену друштвену потребу по сваку цену има наћи легалан оквир који њој одговара, а не да се тај оквир натиче на друштво (37). Упрошћено и мало грубо изражено, док би се према теорији воље и рационалном плану живот имао управљати према тексту, по социолошкој теорији и телеолошком плану правило би имало ићи за животом.

Али, примећује Спасојевић, ако се закон и право схвате као социолошка творевина сва испуњена циљношћу, онда уопште отпада значај формалних елемената. Онда свако решење има да се руководи циљем а не формулом. На тај начин и по социолошкој теорији поново губимо разлику између тумачења и аналогije, овога пута само услед занемаривања формуле. Зато ни доктрина Женијева, сматра Спасојевић, није успела да реши проблем. Она је у исти мах и сувише узана и сувише широка. Претерано је узана зато што, као и класици, везује своју методу за вољу законодавчеву, не допуштајући тумачу да пређе преко те воље кад је извесна, а претерано је широка што судији при слободном истраживању није пружила објективан критериум који би нас осигурао од произвољности (40—42, 158).

Пошто је тако утврдио недостатке и претераности постојећих теорија, Спасојевић оштроумно примећује да један закон стварно важи само уколико изражава редовно збивање у друштву. Одатле с правом закључује да се ми можемо лишити појма закона уколико он претставља нормалан случај. И зашто га се онда, пита се Спасојевић, не бисмо ослободили у изузетним ситуацијама за које он није ни прављен и оставити само науци елаборацију права? (157 и след., 164). Појам закона је тај који изопачава механизам друштвених догађања и замка у коју су упали класици. Хтети задржати појам закона у традиционалном смислу и с друге стране хтети засновати право на научном елементу, значи унети једну препреку која у стварности не постоји. Ми сами стварамо тешкоћу кад објективан научни оквир хоћемо да помиримо са законом који је чисто практичан оквир (160—164). Отуда, ако постоји метода, које он, која би обухватила целу материју, појам закона не би имао да одигра никакву корисну улогу. А та метода постоји, и то је социолошка метода (145 и след.).

На тај начин, искључујући појам закона, отклања се сметња око које су се ломили покушаји. Отклоњена је једна некорисна идеја и скинута брана која нам је пречила пут. За овим би тек имало доћи постављање позитивних основа за решење питања методе у праву (165—167).

*

Као што се из предњег може закључити, Спасојевићева истраживања се крећу у кругу проблематике коју је Жени покренуо, али је Спасојевић сишао још више у дубину од свога великог претходника. Нарочито је Спасојевић својом критиком изванредно оштро и до апсурда рељефно истакао противречност два основна плана на којима почива не само аналогија него цела правна организација: плана рационалног и телеолошког, практичног и научног оквира, формалних и материјалних извора, текста и друштвене стварности.

И сам Спасојевић признаје истина да није решио проблем на позитиван начин, да је дао углавном негативну критику проблематике а не и позитивне елементе решења. Иако се током целог његовог рада осећа нужност за повлачењем рационалног плана пред телеолошким, тако да његови закључци претстављају уствари позивање на најсмелије решење, он сам у њега није дефинитивно загазио, јер је увиђао потребу за нечим објективним и вишим што ће да обуздава произвољност и ћудљиву стварност. Спасојевић очигледно осећа и норму кад каже да „законодавац више ратификује него што ствара“ (144), и у још већој мери даје доказа о отсуству чисте норме код социолошког елемента (156, 162). Он који верује у социолошку методу осећа да нам она није у стању рећи колико ће у новоме праву бити друштвенога факта а колико чисте норме. Све су то околности које су могле дати повода Женију да Спасојевићеву расправу оквалификује „критичким радом

с неизвесним закључцима“ („travail critique aux conclusions incertaines“.³⁾

И заиста на први поглед рекло би се да је Спасојевић претрпео неуспех сличан ономе који је он код Женија констатовоа, само у другом смислу. Ако би се Женијевој аналогiji могло замерити да је претерано узана и претерано широка у исто време, за Спасојевићеву би се могло рећи само да је претерано широка, уколико пледира за капитулацију рационалног плана пред телеолошким. Тако од две крајности које код Женија једна другу могу да коригују, Спасојевић нас ставља само пред једну од њих коју нема шта да обуздава и која је стога опаснија.

Али би сасвим погрешно било закључити из овога да је Спасојевићев напор остао бесплодан. Показујући како се два елемента аналогije до крајности оштро супротстављају један другоме, он је проблематику аналогije довео до врхунца и указао на њену другу завршну тачку, антиподну оној на којој је стојала стара школа. Ми видимо, захваљујући њему, како дилема настаје услед антагонизма технике и науке чије је путеве немогуће ускладити. И да би се изишло из дилеме у коју нас је затворила та контрадикција да постоје теоријски два радикална излаза: прогласити независност технике од друштвене основе права и тиме се одрећи науке, или укинуги формулу и тиме прећи преко технике. Прву могућност су знамо заступали класици, и то не свесно. Спасојевић указује на другу. Он констатује да људи сами стварају тешкоћу тиме што уносе кроз технику један вештачки елеменат у право, елеменат који не постоји у стварности и који не изражава суштину права. Позитиван резултат несумњиво, јер указује на пут којим треба тражити излаз из дилеме, пут који претставља крајњу супротност формалистичком схватању права и који је свакако ближи истини.

Ако Спасојевић није успео да дође до дефинитивног решења, (до кога се, сматрамо, и не може доћи) њега је анализа аналогije довела до друге једне констатације од још основнијег значаја: да је питање аналогije само слика у маломе целога проблема права. Да би се решило питање аналогije и тумачења, потребно је претходно решити загонетку права, мисао коју је поновио и у својој последњој публикацији. Основно је питање хоће ли се право уопште схватити социолошки или формалистички, и проблем аналогije ће као детаљ отпасти кад се на ово одговори радикално било у једном или у другом правцу (37, 38, 42, 60, 68, 69). Научно на то се питање, сматра Спасојевић, радикално једино и може одговорити, јер наука не сме стати на пола пута. Ако се реши у смислу формалистичком онда нам остаје само традиционално тумачење, а ако се реши социолошки онда нема ни тумачења ни аналогije него само слободног научног истраживања права. — У тој вери у могућност радикалног научног решења проблема права и аналогije лежи можда једина слаба тачка Спасојевићеве расправе.

³⁾ Génv, *Science et Technique en droit privé positif*, I, 158¹.

Право није чиста наука да би се његови проблеми могли решавати искључиво на научном плану: право је и техничка и нормативна дисциплина која се влада и по другим критериумима. Због тога се на питања пред која нас оно ставља не може и не треба увек одговарати ни само научно ни увек радикално. Што наравно не значи да при томе решавању не треба тежити за максималним учешћем науке.

Спасојевић је тај максимум обезбедио. Пошто је извршио вивисекцију аналогије и осветлио њене диспаратне елементе он је одлучно указао на правац којим се мора ићи у даљем научном изграђивању права. Доцнији развој и теорије и праксе потврдили су исправност његове основне тезе, тако да нама у овом тренутку његови закључци не изгледају можда сувише новаторски. Али кад се пренесемо у време пре тридесет година, ми се морамо дивити самосталности и храбрости Спасојевићеве мисли. И ми му не смемо замерити ако он у то доба није успео сасвим јасно формулисати тешкоће и немогућност стопроцентног научног прелаза од социолошког индикатива на правни императив, од друштвеног нормативног факта на чисту норму.

Кроз контрадикцију два плана на којима оперише аналогија Спасојевић је јасно сагледао основни проблем права. Упоран критички дух који иде до дна ствари он би, верујемо, ударио на њега и кроз сваку другу тему чијег би се обрађивања латио. За живота уосталом он је често говорио: ма шта да почнем увек се враћам на то. — И заиста целог века пок. Спасојевић није престајао тражити одговора на ово прво и последње питање наше науке. А до каквих је закључака у томе правцу дошао видеће се из његових веома обилних посмртних рукописа који се још сређују и који ће, надамо се, бити једнога дана објављени.

Б. С. Марковић

НАДЛЕЖНОСТ ЗА ДОЗВОЛУ И ПРОВОЂЕЊЕ

ПРИВРЕМЕНИХ НАРЕДАБА

Претходне напомене. — У низу других средстава која служе извршењу и обезбеђењу приватних права, наш нови Извршни поступак предвиђа и тако зване привремене наредбе (осигурна средства). Ова нова установа нашега процесног права, по својој природи и функцији, слична је средствима обезбеђења, а нарочито забрани и прикљешци, по староме српском Грађанском судском поступку. Али, правно дејство привремених наредба није истоветно са правним дејством других, ранијих и садањих средстава обезбеђења, већ између њих, у томе погледу, постоји једна значајна квалитативна разлика. Наиме, остала средства обезбеђења пружају њиховим корисницима, односно повериоцима, правну и стварну заштиту, не само према самоме дужнику, већ и према другим интересованим лицима. А привремене наредбе

штите повериоце углавном једино од штетних радњи или диспозиција самога дужника (обвезаника). Јер се привременим наредбама не ствара једно апсолутно или стварно право, нити се њима обезбеђује какав првенствени ред или ранг, са правним дејством *erga omnes*, већ те наредбе, напротив, служе само одржавању постојећег фактичног стања (*status quo ante*), а у циљу да се обезбеди једно успешно будуће извршење по истој ствари или да се *de facto* олакша. Привременим наредбама се, дакле, не ствара једно заложно право у правоме смислу те речи, са свима његовим познатим одликама (правом првенства и правом следовања), којег иначе карактеришу, већ оне пружају њиховим корисницима само једну посебну врсту стварне или фактичне заштите. Ова се пак заштита углавном састоји у томе: што се трећа лица, благодаречи публицивету наређених и спроведених мера, упозоравају и одвраћају од предузимања правних радњи и послова или правних трансакција са дужником, у погледу дотичних извршних предмета или ствари извршења. Отуда се обезбеђење у потпуном, тј. и у стварном и правном смислу постиже само средством тако званог извршења ради обезбеђења, којим поверилац, под извесним условима, стиче за своју тражбину заложно право, односно право на намирење са првенственим редом, и то од дана када је то извршење предузето. Али се привременим наредбама ипак не може спорити њихов велики значај и њихово познато својство врло подесних и целисходних инструмената за заштиту и обезбеђење приватних права.

Ми се овде не мислимо упуштати у детаљнија и општа излагања о установи привремених наредба, нити пак у посебну и ближу оцену њихове важности и значаја, или у прецизније испитивање услова и претпоставки за њихову практичну примену. Предмет и циљ ове наше расправе јесте само питање о надлежности судова за решавање по предлозима за дозволу привремених наредба, као и за њихово стварно удејствовање или спровођење.¹⁾

Општи прописи о надлежности за дозволу и спровођење извршења у ужем смислу, односно за извршење ради коначног и потпуног намирења једне извршне тражбине (§§ 6 до 11 и §§ 21 до 24 ИП), важе такође и за извршење ради претходног испуњења (§ 321 ИП), као и за извршење ради обезбеђења (§§ 322 до 328 ИП). Међутим, наш Извршни поступак предвиђа и посебне прописе, који важе за дозволу и спровођење привремених наредба, као и за њихову обуставу, односно укидање и ограничење. Ти прописи претстављају извесна знатнија отступања од општих прописа о надлежности предвиђених за друге врсте извршења. Наиме, за одређи-

¹⁾ В. о привременим наредбама уопште: Д-р Срећко Цуља, Грађанско процесно право, II свеска, Београд, 1938; Д-р Борислав Т. Благојевић, Систем извршног поступка, Београд, 1938; Dr. Anton Rinfelen, Die einstweilige Verfügung, Wien 1905; Gustav Walker, Österreichisches Exekutionsrecht, vierte Auflage, Wien, 1932; Rudolf Pollak, System des österreichisches Zivilprozessrechtes mit Einschluss des Exekutionsrechtes, zweite Auflage, III Teil, Wien 1932; и Dr. Georg Neumann, System des Exekutionsordnung, Wien 1900, — с обзиром и на тамо наведену литературу.

вање месне и стварне надлежности за дозволу и провођење привремених наредба били су одлучујући други правни и стварни критеријуми, различити од оних који важе за остале врсте и облике извршења. Тако, на пример, за разлику од других облика извршења, где, поред осталог, за оцену надлежности имају велику важност и околности које се тичу природе или врсте, као и основа или порекла саме извршне тражбине, овде је као критеријум првенствено усвојен један чисто процесуални моменат. Управо, за одређивање ове надлежности меродавна је околност: у коме се стадијуму налази правна ствар, која се тиче захтева који треба осигурати, и то у часу подношења предлога за дозволу привремене наредбе (§ 337 ИП).²⁾ Ова су пак отступања у погледу надлежности за дозволу и провођење привремених наредба сасвим разумљива, када се има на уму, да и остали услови и претпоставке, који су потребни за дозволу или издавање и провођење или удејствовање привремених наредба, такође нису истоветни са условима и претпоставкама, који се траже за дозволу и провођење извршења и обезбеђења. На пример, једна од битних претпоставки за дозволу извршења ради коначног или ради претходног намираења, као и за дозволу извршења ради обезбеђења, јесте постојање једнога уредног, макар и неправноснажног или неизвршног (§ 1 и став 1 § 322 ИП) извршног наслова (егзекуционог титулуса). Међутим, само постојање једнога таквог извршног наслова чини привремене наредбе уопште недопуштеним; тј. ове наредбе нису уопште допуштене, уколико странка, чија је тражбина у опасности, може у истоме циљу издејствовати извршење ради обезбеђења (став 2 § 329 ИП). Осим тога, у томе погледу бесумње је била од значаја и околност, што се привремене наредбе не тичу непосредно само извршног поступка или извршења, већ се, на против, и то врло често, дозвољавају и проводе и у самоме парничном поступку, па чак и пре покретања овога поступка (став 1 § 329 ИП).³⁾

§ 1. — НАДЛЕЖНОСТ ЗА ДОЗВОЛУ ПРИВРЕМЕНИХ НАРЕДАБА

О надлежности за дозволу привремених наредба говори се у поменутоме § 337 ИП. Ту су предвиђене две посебне врсте ове надлежности, и то с обзиром на време у коме се издавање привремене наредбе у даноме случају тражи. Управо, за утврђивање ове надлежности пресудна је чињеница: да ли је предлог за дозволу привремене наредбе поднет пре или пак после покретања дотичнога правног спора, односно пре или после почетка извршења; а равнодушна је или ирелевантна околност: да ли се изда-

²⁾ Д-р Фрањо Горшић, Тумач Закона о извршењу и обезбеђењу, Загреб 1930, стр. 547.

³⁾ По овоме законском пропису, још пре него што се поведе која парница, као и док парница или извршни поступак тече, може суд по предлогу издати привремене наредбе, да се обезбеди право које странке, а то и онда, ако би тај захтев био везан за рок или за који услов.

вање те наредбе тражи ради обезбеђења новчаних тражбина (§§ 330 и 331 ИП), или пак ради обезбеђења тако званих неновчаних захтева (§§ 332 до 336 ИП). — Ми ћемо сваку од ових алтернатива, у погледу одређивања надлежности, посебно изложити и испитати, пошто им за основицу служе две различите временско-процесуалне претпоставке. Најпре ћемо се задржати на случају надлежности из става првог поменутог § 337.

Надлежност парничног и извршног суда. — Ако се издавање привремених наредба тражи после покретања парничног односно извршног поступка, онда је за дозволу тих наредба стварно и месно надлежан онај суд, код којег је, у време подношења првог (почетног или иницијалног) предлога, у току парница о главној ствари или извршни поступак, у погледу којег се има донети привремена наредба (став 1 § 337 ИП). Овај исти суд је, по овоме законском пропису, даље надлежан и за сва упутства, која су потребна за провођење дозвољених привремених наредба, као и за све предлоге и расправе поводом таквих привремених наредба. — Према томе, овде у ствари разликујемо две врсте надлежних судова и то: парнични суд првог степена (Prozessgericht erster Instanz) и извршни суд (Exekutionsgericht). Први, односно парнични суд биће надлежан у случају, кад је предлог за дозволу извесне привремене наредбе поднет у времену од покретања, па све до правноснажног окончања спора, који се води због тражбине или ствари („главне ствари“ — »Hauptsache«), ради чијег се обезбеђења или осигурања дотична привремена наредба стварно и тражи. Тако, на пример, у поступку по тужбама због сметања поседа или узнемиравања државине, судија пред којим тече поступак може у току расправе издати једну или више привремених наредба, које су по прописима Закона о извршењу и обезбеђењу допуштене, уколико се то показује потребним, да се отклони хитна опасност противправног оштећења, да се спрече насиља и одврати ненакнадива штета (§ 552 ГРПП у вези § 332 ИП.⁴⁾ — Други, односно извршни суд биће надлежан у случају, кад се привремена наредба (die einstweilige Verfügung) тражи за време док је у току извршни поступак, у погледу којег се иста привремена наредба има да донесе, тј. ради чијег се успешног провођења она у ствари и тражи.⁵⁾

Но, да бисмо објаснили потпуни и прави смисао и значај наведених одредаба о надлежности, овде треба учинити неколико важнијих напомена:

1. — У смислу прописа става 1 § 337 ИП, сматраће се да је парница у току већ од момента када је суду стигла тужба по дотичној правној ствари. Отуда се предлог за издавање привремених наредба, нарочито тако званом забележбом спора или забележбом тужбе, може ставити још у тужби.⁶⁾ Није, дакле, по-

⁴⁾ Neumann, *op. cit.*, S. 461.

⁵⁾ Д-р Драгољуб Аранђеловић, Грађанско процесно право Краљевине Југославије, књ. II, Београд, 1933, стр. 266 и след.

⁶⁾ Тако Чуља, *op. cit.*, стр. 192.

требно, да је дотична парница почела тећи и у смислу § 327 ГРПП, тј. да је наступило постојање парнице (литиспенденција), које наступа доставом тужбе туженику; већ је за то, напротив, довољна само предаја тужбе суду. Ово јасно проистиче из текста става 1, § 329 ИП, који прописује: да суд може по предлогу издати привремене наредбе „још пре него што се поведе парница, као и док парница или извршни поступак тече“... А да је то тачно, види се такође из другог става § 337 ИП, којим је предвиђена друга надлежност за дозволу привремене наредбе, предложене за време „пре него што је поведен правни спор“.⁷⁾ Али се, ипак, у овоме случају, сама предаја тужбеног поднеска пошти (§ 193 ГРПП) не може сматрати као предаја тужбе суду; него је потребно, да је суд у моменту подношења предлога за дозволу привремене наредбе дотичну тужбу и фактично примио.⁸⁾ Поред тога, пошто се у овоме случају надлежност за привремене наредбе заснива самом предајом тужбе парничном суду, на ову је надлежност без утицаја и околност: ако би дотична тужба, због тужениковог приговора о ненадлежности, доцније, тј. после издања привремене наредбе, била одбачена; или ако би тужба, у смислу § 357 ГРПП, била спроведена ономе суду, који је од тужиоца означен као супсидијерно надлежан. Главно је то, да је дотична тужба била пуштена у ток и да није још у почетку (a limine) била одбачена.

Све ово важи такође и у случају, ако је првостепени суд погрешно изрекао да је надлежан, па суд друге или треће инстанције (призивни или ревизијски) укине пресуду првога суда и нареди што треба да се поступак поведе пред надлежним судом (§ 569 у вези § 607 ГРПП).⁹⁾ Јер, поменути пропис става 1 § 337 ИП чини надлежност за издавање или дозволу привремене наредбе зависном само од те спољне околности: да парница у време подношења првог предлога за ту наредбу буде у току, а не пак и од околности: да дотични суд буде у истини надлежан за парницу. Али, када надлежност дотичног суда за издавање привремене наредбе постоји у времену кад му је тужба била поднесена, онда се иста не мења том доцнијом околношћу, што парница код дотичног суда — услед њеног правноснажног окончања или пак услед одбачаја тужбе — више није „у току“. Ово схватање одговара и познатоме правилу о трајању надлежности, ма да оно, као и ово правило, које му служи за основицу, не би вредело у случају, ако би се околности које су у почетку биле меродавне за одређивање надлежности,

⁷⁾ Д-р Еуген Мајхснер, Зак. о извршењу и обезбеђењу, Београд, 1938, стр. 675.

⁸⁾ Pollak, op. cit., S. 1046.

⁹⁾ Тако: Д-р Иво Матијевић и Д-р Фердо Чулиновић, Коментар закона о извршењу и обезбеђењу, Београд, 1937—1940, књ. I, стр. 342; Д-р Алексције Бачмеђеји и Стеван Бранковић, Коментар југослов. извр. поступка по коментару Dr. Georg-a Neumann-a, Нови Бечеј, 1932, стр. 696 и след.; Walker, op. cit., S. 384; и Pollak, op. cit., S. 1046, који налази, да је овакво разумевање наведене одредбе о надлежности парничног суда, с обзиром и на хитност решавања по предлозима за обезбеђење, такође и правнополитички (rechtspolitisch) оправдано.

промениле тако, да одузму ствар од домаће судске власти уопште или бар од судске власти редовних судова (§§ 26 и 40 ГРПП у вези § 68 ИП). Ако пак првостепени суд одмах, тј. још пре него што је одредио рочиште, по службеној дужности, утврди, да није надлежан и поднесена тужба буде због тога одбачена (§§ 39, 41 и 325 ГРПП), — онда се има сматрати: да се парница не налази у току и да дотични суд није надлежан ни за доношење одлуке по предлогу за издавање привремене наредбе.¹⁰⁾

И због тога, ако се предлог за издавање привремене наредбе поднесе истовремено са тужбом, ова се мора одмах узети у поступак, да би се утврдила надлежност парничног суда и за решавање по томе предлогу. У случају пак да је суд у истини надлежан, али да постоје такви формални недостатци, који спречавају уредно пословање са тужбеним поднеском (§§ 183, 184 и 321 ГРПП), онда се по предлогу за дозволу привремене наредбе мора донети одлука још пре него што ти недостатци буду уклоњени.¹¹⁾

2. — На супрот горњем схватању и тумачењу става 1 § 337 ИП, по коме се, у погледу утврђивања надлежности, има сматрати да парница о главној ствари тече или да је у току већ од момента подношења тужбе, — извршни поступак, у смислу истога законског прописа, онда је „у току“, кад је по дотичној правној ствари започето и само провођење извршења. А моменат почетка провођења извршења или егзекуције одређује се према томе: да ли је суд, који је у даноме случају дозволио извршење, истовремено и извршни суд, или је то само суд дозволе извршења. У овоме последњем, другом случају, наиме, сматра се да је провођење извршења започето, чим од суда, који је дозволио извршење, стигне извршном суду замолница за провођење извршења; а у првом случају, тј. ако је суд који је надлежан за дозволу извршења уједно и извршни суд, сматраће се да је провођење извршења започело, односно да је извршни поступак, у реченоме смислу, почео да тече, чим органу, који је одређен да проведе извршење, стигне налог за провођење прве извршне радње (ст. 2 § 27 ИП). Иначе се сматра, да овај пропис става 2 § 27 ИП одговара поменутоме пропису § 327 ГРПП, о почетку постојања или тока парнице.

Тачност оваквога тумачења прописа става 1 § 337 ИП, у погледу почетка тока извршног поступка, потврђује се, као што ћемо доцније видети, и самим тумачењем и садржином прописа става другог истога законског прописа, који предвиђа једну сасвим супротну основицу за решење питања о овој надлежности. И зато су за дозволу привремених наредаба, за време док је извршни поступак у смислу става 1 § 337 ИП у току, стварно надлежни само извршни судови, а не и судови дозволе извршења као такви. Суд дозволе извршења (Bewilligungsgericht) може бити надлежан за дозволу привремених наредаба само у случају, ако је он истовремено позван да врши и функцију извршног суда. Како пак ту функцију

¹⁰⁾ Тако Rintelen, *op. cit.*, S. 113.

¹¹⁾ Бачмеђеји—Бранковић, *op. cit.*, стр. 396 и 397.

извршног суда, односно провођење извршења, редовно врше срески судови (§ 21 ИП), то ће срески судови, у овоме случају, редовно бити надлежни и за дозволу привремених наредаба. Али, с друге стране, у свима оним изузетним случајевима, у којима би за провођење извршења изузетно могли бити надлежни и окружни судови, ови би судови такође били надлежни и за дозволу привремених наредаба. На пример, када треба извршење провести на непокретности која се налази у нашој земљи и која је уписана у јавној књизи, или на праву укњиженом на таквој непокретности, биће надлежан да поступи као извршни суд онај суд који води јавну књигу о тој непокретности, и то без обзира да ли је то окружни или срески суд (§§ 22 бр. 1 и 23 ИП).¹²⁾

Тако је по § 15 Закона о уређењу редовних суда предвиђено, да окружни судови у седишту апелационих суда воде тако зване рудничке књиге и врше рудничку судску власт у питањима рудника за цело подручје Апелационог суда, уколико то није у надлежности других суда; а Окружни суд за град Београд води централну земљишну књигу железница и јавних канала за целу државу. Отуда ће именовани окружни судови, у смислу поменутих законских прописа, бити надлежни и вршити и функцију извршног суда у погледу права или непокретнина уписаних у поменутих књигама; па ће исти окружни судови, као такви, бити надлежни и за дозволу и провођење привремених наредаба у погледу поменутих права односно непокретнина. Али би окружни суд, у једноме или другом случају, провођење некојих делова извршног поступка могао пренети на срески суд у чијем се подручју налази дотична непокретнина или њезин већи део (§ 23 ИП).¹³⁾

Постоји такође и мишљење, по коме се сматра да извршни поступак, у смислу става 1 § 337 ИП, почиње тећи или да је „у току“ већ од момента када је суду стигао предлог за дозволу извршења. Што би требало да значи, да би се предлог за издавање привремених наредаба могао поднети истовремено са предлогом за дозволу извршења и то суду дозволе извршења као таквом, тј. и кад он није истовремено и извршни суд.¹⁴⁾ — Овоме се мишљењу, истина, ослањајући се на сам текст поменутог става 1 § 337 ИП, не би ништа озбиљно могло замерити; јер је у њему основна и иста мисао о току парничног и извршног поступка изражена заједнички

¹²⁾ Овакво је објашњење ових прописа дато и у „Образложењу зак. о извршењу и обезбеђењу (Извршног поступка)“, стр. 12. — Иначе се у „Образложењу“ даље (стр. 29) каже, да су „замршени прописи 387 и 388 аустр. зак. о извршењу, о надлежности за дозволу привремених наредаба, замењени једноставнијим прописима 337 пројекта.“

¹³⁾ Поменуће књиге — рудничке и централне земљишне — још нису фактично основане, те зато и примени дотичних наређења о надлежности још у ствари не може имати места. Али, постоје и супротна мишљења, нарочито у погледу рудничких књига односно судава. — В. на пр.: Матијевић—Чулиновић, *op. cit.*, књ. III, стр. 855.

¹⁴⁾ Тако Чуља, *op. cit.*, стр. 192; Благојевић, *op. cit.*, стр. 85 и след. По мишљењу г. Благојевића, предлог за дозволу привремене наредбе имао би се подносити суду дозволе извршења само до почетка провођења извршења (ст. 2 § 27 ИП), а после тога момента извршном суду.

и на један исти начин. Али, ово друго мишљење о току извршног поступка, засновано на једноме више граматичком тумачењу закона, стварно нема практичне вредности, пошто се готово сви аутори наши и страни, као што ћемо даље видети, слажу у томе: да надлежност за дозволу привремених наредаба редовно припада извршном суду, а не суду дозволе извршења као таквом. Управо, сви углавном говоре само о надлежности извршног суда, док надлежност суда дозволе извршења за овај случај помињу само уколико је он истовремено и извршни суд. Ово свакако због тога, што ће разлики целисходности или брзине поступања обично захтевати, да се предлог за издавање привремене наредбе поднесе дотичноме извршном суду, који ће, уосталом, најчешће бити стварно и месно надлежан и за дозволу извршења, било непосредно на основу закона, било пак по вољи одн. по избору тражиоца извршења заснованом на закону (§§ 7 и 22 ИП).

3. — За дозволу привремених наредаба по ст. 1 § 337 ИП биће увек надлежан првостепени парнични суд као такав, без обзира на стање или на процесни стадијум дотичне парнице. Ако се, на пример, у времену кад је стављен први предлог за дозволу привремених наредаба дотична парница налази пред судом вишег степена, ипак ће, све до њеног правноснажног окончања, бити надлежан првостепени суд, како за саму дозволу тих наредаба, тако и за давање потребних даљих упустава у погледу њиховог провођења, па и за све друге наредбе и расправе настале поводом ових наредаба или њиховог укидања.¹⁵⁾ Тако се и противљење против дозволе привремене наредбе, које подноси противник предлагача, мора поднети суду који је у првом степену дозволио ту наредбу, и у случају када се спор, по изјављеноме правном леку, налази пред судом другог или трећег степена (ст. 2 § 346 ИП).

4. — Ако је по прописима Извршног поступка за дозволу и за провођење извршења надлежан окружни или трговачки суд, ове ће послове код окружног или трговачког суда свршавати један судија, кога за то одреди старешина суда, као судија појединац (чл. 11 Уредбе о увођењу Закона о извршењу и обезбеђењу). Овај пропис, у смислу § 331 ИП, важи такође и у погледу надлежности за дозволу и провођење привремених наредаба. Сматрало се наиме, да би решавање извршних ствари у већима, с обзиром на хитност и особиту природу тих ствари, било нецелиходно и често на штету самих странака; нарочито када се има на уму, да те ствари код среског суда увек решава један судија. Тако ће код првостепених зборних судова (окружних и трговачких) за решавање свих питања у вези са издавањем привремених наредаба, као и за све расправе које настану у току или поводом њиховог издавања, а нарочито у вези са поднетим противљењем по § 346 ИП, бити надлежан судија појединац, односно претседник дотичног већа или за то нарочито одређени члан већа (§ 16 Суд. пословника, у вези § 26 Зак. о уређењу редовних судова). Само ће за

¹⁵⁾ Цуља, *op. cit.*, стр. 192; Pollak, *op. cit.*, S. 1046.

решавање по рекурсу против закључка средских судова бити надлежно рекурсно веће зборног суда, и то увек без учешћа тако званих почасних судија (§ 68 ИП).¹⁶⁾

Надлежност средског суда. — Ако се издавање привремених наредба тражи у времену када парнични или извршни поступак нису у току или управо: пре него што је поведен правни спор или после његовог правноснажног довршења, али пре него што је отпочело извршење, односно провођење извршења, — онда је за све горе поменуте дозволе, наредбе, предлоге и расправе стварно надлежан средски суд (ст. 2 § 337 ИП). Међутим, за оцену питања о томе: да ли се и када, у смислу овога законског прописа, има сматрати, да је извршење отпочело, — такође су, као и у претходноме случају, одлучујуће одредбе ст. 2 § 27 ИП. То пак значи, да ће се сматрати да је извршење отпочело, тек ако је, у време подношења првог предлога за дозволу привремене наредбе, започето и само провођење извршења. А све док се дотично извршење налази у делокругу суда дозволе извршења, сматраће се, на против, да извршење у смислу ст. 2 § 337 ИП није отпочело.¹⁷⁾

Тачност овога схватања и тумачења правога смисла садржине прописа ст. 2 § 337 ИП, може се, мислимо, најбоље утврдити поређењем овога законског прописа или речи и израза у њему употребљених са одговарајућим речима и изразима из других прописа Извршног поступка, по којима је моменат почетка извршења такође био одлучујући за нормирање извесних питања, у вези са отпочињањем и током, или пак са обустављањем и престанком извршења. На пример, у § 66 ИП, у коме је реч о накнади трошкова тражиоцу извршења, јасно је повучена разлика између момента када је тражилац извршења „предложио да му се дозволи извршење“ и момента „кад је извршење започето“. То се даље види и из прописа ст. 3 § 36 ИП, по коме је надлежност за тако звану излучну тужбу подељена између суда дозволе извршења и извршног суда, и то према томе: да ли се тужба подноси „пре него што је извршење започело или доцније“. Затим се у истом смислу могу поменути и прописи §§ 22, 44 ст. 2, 212 ст. 2 ИП, и др.¹⁸⁾ — Истина, и овде постоје извесне недоследности у изражавању, пошто се, на пример, на једном месту говори о „почетку извршења“, а на другом пак о „почетку провођења извршења“. Али

¹⁶⁾ Цуља, *op. cit.*, стр. 18; Матијевић — Чулиновић, *op. cit.*, књ. II, стр. 500 и след.

¹⁷⁾ Тако и Pollak, *op. cit.*, S. 1046. — Овај аутор, позивајући се при томе на § 33 аустр. извр. поступка, који одговара § 27 нашег, каже: почетак извршења (егзекуције) треба да значи: почетак провођења извршења („Beginn der Exekution“, soll heißen: Beginn des Exekutionsvollzuges). — Овим се тумачењем и образложењем истовремено потврђује и тачност изнетог тумачења у погледу правога смисла одговарајућих израза о почетку и току извршног поступка по ст. 1 § 337 ИП, где законодавац, одређујући дотичну надлежност, полази од једне стварне и прецесуалне поставке, односно правне ситуације, сасвим супротне овој из ст. 2 § 337 ИП.

¹⁸⁾ Треба, примера ради, такође напоменути: да почетак или ток „извршног поступка“ значи, у смислу закона, исто што и почетак или ток „извршења“.

је то уствари само једна проста разлика у начину изражавања, иначе потпуно истоветних правних појмова. Друкчији је само прави смисао израза „прва извршна радња“, који значи стварни почетак провођења извршења (на пр. пленидба телесних покретних ствари, али не и сам налог суда извршном органу, да ту пленидбу изврши, итд.).¹⁹⁾

Према томе, доследно горњем тумачењу, и за решавање по предлогу за дозволу привремене наредбе, који је поднет после предлога за дозволу извршења, односно после формалног покретања извршног поступка у погледу којега се има донети иста привремена наредба, али пре почетка провођења извршења у смислу става 2 § 27 ИП, — биће стварно надлежан одговарајући средњи суд по ст. 2 § 337 ИП, а не парнични или извршни суд по ст. 1 § 337 ИП. Исто, дакле, као и у случају тражења привремене наредбе када предлог за дозволу извршења није уопште ни био поднет, мада је иначе спор био правноснажно завршен.

Поред горе поменутог тумачења прописа § 337 ИП, у погледу правога значења и смисла правних израза: „извршни поступак или извршење у току“ и „започето извршење“, по коме су ти изрази истоветни или синоними, постоји и мишљење, по коме „моменат када започиње извршење“ и „почетак провођења извршења“ нису појамно истоветни и немају исти правни смисао и значај у погледу ове надлежности.²⁰⁾ По своме мишљењу, наиме, само извршење започиње већ од момента подношења предлога за дозволу извршења; тако да би се отуда морале логично извести нужне практичне последице и у погледу судске надлежности о којој је овде реч. Али је раније изложено тумачење овога законског прописа не само целисходније, с обзиром на стварне и правнополитичке разлоге и потребе, већ је оно — систематски тумачећи Извршни поступак као целину, а у недостатку изричних прописа о томе — и правилније и тачније. Те зато при њему треба коначно и остати.

Месна надлежност средњег суда, — Одређивање месне надлежности стварно надлежног средњег суда у смислу прописа ст. 2 § 337 ИП, не даје повода ни за какву нарочиту дискусију, мада је доста разнолико уређено. Тако, као месно надлежан за дозволу привремене наредбе на првом месту долази у обзир онај средњи суд, у чијем подручју, у време подно-

¹⁹⁾ Матијевић—Чулиновић, *op. cit.*, књ. III, стр. 1030 и след.; Горшић, *op. cit.*, стр. 122; Pollak, *op. cit.*, S. 870. — Овај моменат „почетка извршења“ уопште је значајан за одређивање стварне и месне надлежности у извр. поступку. Њиме се, поред осталог, најчешће обележавају и границе делокруга рада и функција, односно надлежности, између суда дозволе извршења и извршног суда. Отуда потиче и израз: функционална надлежност (*funktionelle Zuständigkeit*). — Pollak, *ibidem*, S. 846 ff.; Благојевић, *op. cit.*, стр. 29 и след.

²⁰⁾ Тако Матијевић—Чулиновић, *op. cit.*, књ. III, стр. 1072. — Ово своје мишљење исти аутори су опширније образложили коментаришући прелазно наређење чл. 27 УИП, по коме се извршења, која су на дан кад је нови Извр. поступак добио обавезну снагу била већ „у току“, имају проводити по досадашњим прописима (*op. cit.*, књ. II, стр. 600). — Али, треба имати на уму, да за тумачење прелазних и уводних наређења и одредаба важе друкчија правила и критеријуми, који се не могу увек усвојити и применити и за тумачење самога дотичног закона, који се тим наређењима у одредбама уводи у живот.

шења првог предлога за издавање те наредбе, противник предлагача има своју општу месну надлежност у спорним стварима (§§ 61 до 72 ГРПП, у вези § 68 ИП). Ако пак противник предлагача, односно извршеник, нема своје опште месне надлежности на територији наше државе („у подручју овог закона“) онда ће за поменуте дозволе, упутства, предлоге и расправе бити месно надлежан: а) онај срески суд, у чијем се подручју налази ствар, у погледу које се има издати наредба; или б) онај срески суд, у чијем подручју дужник противника предлагачевог има своје пребивалиште или боравиште; или в) онај срески суд, у чијем се подручју има иначе предузети радња која служи провођењу привремене наредбе.

Према томе, и за одређивање ове месне надлежности каткада су биле одлучујуће околности и чињенице, које се тичу самих странака или учесника у поступку (субјективни моменти), а каткада околности или чињенице, које се тичу саме правне ствари односно предмета извршења или пак самога судског поступка (објективни моменти или објективне околности, релевантне за утврђивање ове месне надлежности). Првенствено се узима у обзир суд опште месне надлежности (*forum generale*), па тек потом, дакле супсидијерно, остали надлежни судови, који су алтернативно означени, те предлагач може изабрати један од њих, тј. онај чија му надлежност за дани случај изгледа најподеснија.

Но, овде такође треба да учинимо извесне напомене, а наиме:

1. — Прогиси о надлежности среског суда као таквог, по ставу 2 § 337 ИП, важиће и у случају, ако се дотични правни спор води, тј. ако је „у току“ пред којим нередовним или изванредним судом (избрајним, берзанским, обртним и др.). Јер су сви овде поменути и други слични нередовни судови „који врше грађанско *resp.* приватно правосуђе, надлежни само за доношење одлуке по одређеним правним стварима у својству парничних судова, а не и за решавање о принудном остварењу или егзекуцији донетих одлука; и то било да се ствар тиче самога извршења ради намирења, било пак једне или друге врсте обезбеђења приватних права, што редовно и чини предмет извршног поступка. Извршење је, дакле, у свима његовим правним облицима, уколико се тиче привремене заштите или коначног остварења приватних права, дато у надлежност само редовним судовима, који већ и по своме саставу и устројству обично пружају интересованим лицима више сигурности и гаранција, него нередовни или изванредни судови.²¹⁾

2. — Суд означен у ст. 2 § 337 ИП, односно срески суд као такав, биће стварно и месно надлежан за дозволу повремених наредаба и у случају, ако је правни спор по главној ствари у току пред којим иностраним судом. Ово наравно под условом, да у даном случају постоје и остале нужне претпоставке, које се по закону иначе траже за дозволу привремених наредаба.²²⁾

²¹⁾ Горшић, *op. cit.*, стр. 567; Матијевић—Чулиновић, *op. cit.*, књ. I, стр. 342 *in fine*; Бачмеђеји—Бранковић, *op. cit.*, стр. 698; Благојевић, *op. cit.*, стр. 88. — Само су, дакле, редовни судови носиоци извршне судске власти,

²²⁾ Горшић, *op. cit.*, стр. 547.

§ 2. — НАДЛЕЖНОСТ ЗА ПРОВОЂЕЊЕ ПРИВРЕМЕНИХ НАРЕДАБА

Закон о извршењу и обезбеђењу разликује у извршном поступку стварну и месну надлежност суда који дозвољава извршење (суд дозволе извршења), од такве надлежности суда који проводи извршење (извршни суд). Међутим, у поступку о издавању привремених наредба закон не прави такву разлику, већ је суд који дозвољава те наредбе истовремено надлежан и за њихово провођење.

Наиме, провођење привремених наредба није пренето на посебни извршни суд. То је прави смисао одредбе ст. 2 § 337 ИП, по којој су — уколико у самоме закону није што друго наређено — тамо предвиђени и именовани судови (парнични, извршни и срески) надлежни не само за дозволу, већ и за упутства, која су потребна за провођење дозвољених привремених наредба, као и за предлоге и расправе поводом таквих привремених наредба. Истина, суд који дозвољава или издаје привремене наредбе, може се за њихово провођење обратити другом, среском суду, нарочито оном на чијем се подручју налазе предмети или ствари, које су привременом наредбом обухваћене (§ 24 ст. 1 и § 351 ИП.). Али та могућност није последица каквога наређења о подели речене надлежности, на надлежност за дозволу и надлежност за провођење привремених наредба, већ она претставља само једну врсту установе правне помоћи.²³⁾

Ако је, на пример, окружни суд, као парнични суд првог степена у смислу прописа ст. 1 § 337 ИП, дозволио привремену наредбу, онда он може провођење те наредбе пренети на један од среских судова свога подручја (§ 34 ГРПП и § 68 ИП); а може се такође обратити и свакоме другом среском суду, на чијем би се подручју или територији дотична привремена наредба имала провести. Но, такав окружни суд, који је, као месно и стварно надлежан, дозволио привремену наредбу, па се после, у једном или другом случају, за њено провођење обраћа другом, односно среском суду, — остаје и даље извршни суд и као такав задржава надлежност за поступање и одлучивање по свима пословима и питањима, која су законом стављена у надлежност извршног суда. А срески суд коме је таква молба за провођење привремених наредба упућена, имао би у оба случаја да поступи као замољени суд. Управо, цела би се ствар састојала у поверавању сопствених службених послова другим судовима, или пак у узајамној правној помоћи између домаћих судова (§§ 34 и 35 ГРПП).²⁴⁾

Према томе, имамо у ствари три врсте судова надлежних за дозволу и провођење привремених наредба, а то су: парнични суд првог степена, извршни суд и срески суд.

²³⁾ У истом смислу постоји и једна одлука Стола седморице одделење Б, у Загребу, од 25 јуна 1928 г., наведена код Мајхснера, *op. cit.*, стр. 175.

²⁴⁾ Бачмеђеји—Бранковић, *op. cit.*, стр. 699; Матијевић—Чулиновић, *op. cit.*, књ. I, стр. 432. — Ту, дакле, није случај из ст. 1 § 24 ИП, по коме се суд, који је дозволио извршење, а није уједно и извршни суд, треба по службеној дужности да обрати надлежном извршном суду и да га замоли, да то извршење проведе.

Надлежност ванпарничног суда. — Напо-слетку, треба напоменути још и то, да средски суд може такође бити надлежан за дозволу и провођење привремених наредба и у својству ванпарничног, односно старатељског или оставинског суда. Наиме, за време док је у току старатељски или оставински поступак пред средским судом, може овај суд против лица, која се не покуравају његовим наредбама и налозима, по службеној дужности, употребити једно или више принудних средстава, предвиђених у Закону о извршењу и обезбеђењу, или које друго принудно средство, које би према приликама за то било погодно и целисходно (ст. 1 § 19 ВП). Нарочито се код оставинског суда може тражити издавање привремених наредба у циљу обезбеђења оставинске имовине, односно заоставштине, до правноснажног окончања парнице на коју је упућена једна странка (§ 100 ВП). А старатељски суд, односно средски суд у својству старатељског суда, био би специјално надлежан за издавање и провођење привремених наредба, које би се тичале неге, васпитања и издржавања малолетне деце. Ово и онда, ако супрузи, односно родитељи, одвојено живе, а брак још није разведен, нити су супрузи судски растављени (§ 264 ВП у вези чл. 27 Увод. закона за ВП).²⁵⁾

Надлежност црквеног суда. — Међутим, привремене наредбе о горе изложеним питањима, тј. о додељивању деце којем од родитеља, о издржавању жене и деце за време трајања брачног спора, као и одвојеном животу жене за то време — ако по овим питањима не би дошло до споразума међу самим брачним друговима — издају црквени судови. Ове наредбе управо издаје („доноси“) судски повереник, као судија појединац коме је поверено вођење привременог поступка. Али решење о висини издржавања доноси у сваком случају редовни грађански судови, а црквени судови решавају о томе само начелно (§§ 28, 243 до 252 Поступка за судове у Срп. прав. цркви). Управо, чим црквени суд донесе привремену или коначну одлуку о издржавању жене и деце и о додељивању деце једном од родитеља, он мора о томе одмах, по службеној дужности, известити надлежни грађански суд и доставити му оверени препис одлуке, ради установ-

²⁵⁾ В. о томе: Д-р Фрањо Жилић и Д-р Мирослав Шантек, Закон о судском ванпарничном поступку, Загреб, 1934; Горшић, *op. cit.*, стр. 547. — Према закључку Врховног суда у Сарајеву од 4 дец. 1939 г. Рек. 151/1939—1, у коме је била реч о примени привремене наредбе из тачке 8 § 333 ИП, по захтеву брачне жене да јој се досуди привремено издржавање од њеног мужа, који је напустио брачну заједницу, — предмети привременог издржавања (алиментације) нису уређени Извршним поступком, те се имају решавати по Ванпарничном поступку, те ће се по прописима извршног закона поступити само онда, кад жена не рефлектира на привремено издржавање него на стално. — Д-р А. В., Правосуђе, свеска за фебруар 1940. — У погледу издржавања или алиментације ванбрачне деце, чије је оцинство признато, ова надлежност припада старатељском суду по § 181 ВП.

љења висине издржавања. О томе такође има да извести и обе странке у брачном спору.²⁶⁾

Иначе, црквени судови, по правилу, доносе сами одлуку о дозволи и провођењу извршења својих правоснажних и извршних одлука; управо, црквени судови као судске власти издају само наредбу за извршење, а извршење ове наредбе спроводе или они сами, као органи унутрашње црквене управе, или уз помоћ грађанске власти, тј. редовних грађанских одн. средњих судова, а по прописима Правилника за извршење црквених пресуда и казна (§§ 305 и 307 пом. поступка). Познато је пак, да све државне и самоуправне власти дају, на захтев црквених власти, своју административну и другу правну помоћ уопште, па и за извршење пресуда и других пуноважних одлука свих црквених власти и органа (чл. 6 Зак. о срп. православној цркви). Јер црква не располаже физичком силом (*Brachium saeculare*), која је каткада за извршење њених одлука потребна, и зато јој је у томе циљу обезбеђена асистенција и помоћ државних и самоуправних власти.²⁷⁾

§ 3. — НАДЛЕЖНОСТ ЗА УКИДАЊЕ И ОГРАНИЧЕЊЕ ПРИВРЕМЕНИХ НАРЕДАБА

Поред општих правила о надлежности судова за дозволу и провођење привремених наредаба, која су формулисана у познатоме нам § 337 ИП, предвиђени су и посебни и изузетни прописи о судској надлежности за решавање по предлогу за остављању или укидање и ограничење тих наредаба. Наиме, противник предлагача, односно извршеник (туженик или дужник уопште), може у извесним случајевима предложити, да се дозвољена привремена наредба укине или ограничи, мада је његово раније поднето противљење против исте привремене наредбе било одбијено. Разлози и основи за подношење таквих предлога тичу се уопште: непостојања или нестанка потребних услова и претпоставки за издавање привремених наредаба, или непоступања по одлуци суда у вези са дозволом или провођењем привремених наредаба, или пак такве промене дотичних околности, која дозвољену привремену наредбу чини непотребном за обезбеђење странке, у чију је корист била издата. На пример, предлог за укидање привремене наредбе о задржању или стављању у притвор предлагачевог противника одн. дужника, може се поднети због тога, што предлагач у остављеном му року није положио одређени износ или предујам на име трошкова око извршења тога притвора (§§ 336 и

²⁶⁾ Ми ово наводимо само потпуности ради, мада нам је познато, да постоји велика нескладност и неодређеност у погледу судске надлежности по овим стварима, и то како у односу између црквених и редовних грађанских судова с једне, тако и између средњих и окружних као првостепених судова, с друге стране. — Специјално, за провођење привремених наредаба и других одлука црквених судова по горе поменутих правним стварима, надлежни су средњи судови из ст. 2 § 337 ИП.

²⁷⁾ Д-р Војислав Јанић и Миленко Јаношевић, Закон о Српској православној цркви и Устав Српске православне цркве са тумачењима, Београд 1932, стр. 29 и 30.

318 ст. 2 ИП); или због безуспешно протеклог рока, одређеног у корист предлагача за подношење тужбе одн. предлога за дозволу извршења, ради оправдања исте привремене наредбе (§ 340 ст. 2 ИП); или пак због тога, што је дозвољена привремена наредба била проведена у већем обиму, него што је потребно, да се предлагач привремене наредбе обезбеди (§ 348 ст. 1 бр. 1), и др.²⁸⁾

Надлежност суда за одлучивање по горе наведеним и другим сличним предлозима за укидање и ограничење привремених наредба, одређена је с обзиром на време у коме се такви предлози у даноме случају подносе. Наиме, ако се предлог за укидање или ограничење привремене наредбе ставља у времену док још тече парница у главној ствари, онда ће за одлучивање по таквим предлозима бити надлежан парничан суд првог степена. У свима пак другим случајевима за то ће бити надлежан онај суд, код којег је сходно § 337 ИП био стављен предлог за дозволу привремене наредбе (ст. 2 § 348 ИП). Иначе, сва питања у вези са утврђивањем ове надлежности имају се такође просуђивати према одредбама познатог нам § 337 ИП; тако да ће за одлучивање и по свима другим предлозима за укидање или ограничење привремених наредба, у ствари бити надлежни само првостепени судови (парнични, извршни и срески), и то без обзира на процесни стадијум или стање парничног или извршног поступка.²⁹⁾ Тако, у случају ако се у поступку по тужби због сметања поседа извршењем коначног закључка не дира у привремене наредбе, односно привремене мере, наређене у току расправе, онда ће „првостепени судија“ одлучити по своме нахођењу: да ли те наредбе имају остати у снази док се не одлучи по рекурсу или се имају укинути још пре одлучивања по рекурсу (§ 619 ГРПП).³⁰⁾

Напоследку, суд поменут у ставу § 348 ИП надлежан је такође и за доношење потребних одлука у циљу да се, у погледу ствари које су на основу издатих привремених наредба биле узете на чување (§§ 331 бр. 1 и 333 бр. 1 ИП), спречи знатно смањивање вредности, или несразмерни трошкови или друге штете, или пак да се постигне каква корист (ст. 1 § 350 ИП).

Опште напомене. — У недостатку посебних прописа о надлежности за дозволу и провођење привремених наредба, и на њих се имају сходно примењивати општа наређења о надлежности, која важе за друге области извршног поступка (§ 351 ИП). Поред тога, на основу општег овлашћења из § 68 ИП, о примени прописа Грађанског парничног поступка на извршни поступак, на

²⁸⁾ Специјално о надлежности суда за дозволу и укидање притвора као средства извршења и обезбеђења, в. нашу расправу: О притвору дужника, посебни отисак из „Архива“, свеска за октобар 1939.

²⁹⁾ По овим предлозима, док још тече парница у главној ствари, решаваће увек парнични суд првог степена (срески, окружни, трговачки), и ако је други суд дозволио привремену наредбу, чије се укидање или ограничење у даноме случају тражи. — Тако: Мајхснер, *op. cit.*, стр. 675; Матијевић—Чулиновић, *op. cit.*, књ. I, стр. 351.

³⁰⁾ Аранђеловић, *op. cit.*, књ. II, стр. 267.

привремене наредбе, у недостатку посебних одредаба, које би ту промену изреком забрањивале, могли би се применити и општи прописи о надлежности у парничном поступку. Али, при томе треба имати на уму: да су све врсте надлежности у извршном поступку уопште искључиве, те да се споразумом странака ниуколико не могу мењати (§ 64 ИП). Овде, дакле, не важи пропис § 101 ГРПП, који такве споразуме странака начелно допушта и омогућава, како у погледу месне, тако и у погледу стварне надлежности. У овоме погледу, Извршни поступак је ближи Ванпарничном поступку, по коме такође споразуми странака о надлежности судова немају правне важности (ст. 2 § 21 ВП).

И зато, опште правно начело, по коме је суд дужан да цени своју надлежност по службеној дужности, важи такође и за извршни поступак, односно за поступак по предлогу за дозволу и провођење привремених наредба. То се, поред сталог, јасно види из прописа ст. 2 § 11 ИП, по коме је ненадлежни суд дужан, да дотични спис по службеној дужности пошаље надлежном суду.³¹⁾

Д-р Адам П. Лазаревић

СТВАРАЊЕ НАЦИЈЕ У АМЕРИЧКОЈ ФЕДЕРАЦИЈИ

I. Један од најоригиналнијих америчких историчара и социолога, Ф. Тарна, каже на једном месту: „Америка, земља која је скоро без историје, носи слику будуће историје човечанства“.¹⁾ Ове речи Ф. Тарне се односе на неколико решења основних друштвених и политичких питања која садржи америчка историја и која се у овом или оном виду постављају пред Европу па чак и пред светску садашњицу и пред савест цивилизованих људи. Једно од првих искустава која нам Америка нуди је оно које стоји у вези са питањем стварања нације и националног јединства у оквирима једне нарочите државне организације која се узима у извесној мери као противност унитаризму и назива федерација. Маколико да је у историји свако тотално подражавање опасно и неизводљиво и маколико да је тачно да је немогуће преносити искуство једне земље на по правилу друкчије и својствене околности друге земље, амерички пример носи у себи извесне процесе и дејства одређених чинилаца који имају скоро општи, објективни значај. На овој радној идеји је засновано упоредно проучавање друштвених и политичких система. Исто тако она даје смисла тврђењу да друштвени облици на вишем степену развоја носе слику будућности друштвених облика на вишем степену.

II. Пре сто педесет и три године на америчком континенту тринаест скоро самосталних државица, које су живеле у једном државном савезу или конфедерацији, доносе заједнички Устав и оснивају нову, чвршћу и повезанију заједницу, савезну државу или

³¹⁾ Мајхснер, *op. cit.*, стр. 315; Благојевић, *op. cit.*, стр. 88 и 89.

¹⁾ F. I. Turner, *The Frontier in American History*, стр. 11, New York, 1920.

федерацију. Свака од ових државица била је до тада скоро потпуно независна, организована на сопствен начин и претстављала више или мање нарочит и својствен тип друштвене структуре. Њујорк и јужне државице су биле аристократске по свом друштвеном склопу, у којима су земљишни велепоседници давали своја земљишта зависном сељаштву у обраду или су их обрађивали на великим плантажама црначком робовском снагом. Државице на Атлантској обали, познате под именом Нове Енглеске, сачињавале су земље независних фармера, из чијих редова је излазила класа богатих трговаца. Географска удаљеност и отсуство саобраћајних веза и других сретстава комуникације и чешћих додира још су више појачавали ове политичке, економске и друштвене различитости и особености. Њихов улазак у једну државу, федерацију, није био случајан. Он је био изазван извесним објективним околностима, које су биле двојачке: са једне стране, нужност једне јаке повезане политичке заједнице, која би била у стању да се одупре сваком нападу европских земаља, нарочито Енглеске, и са друге стране, објективни интерес богатијих слојева, трговаца и поверљачких група у свим државицама, нарочито на Северу, за једном јаком владом која ће омогућити развој економске акумулације и богаћења а у исто време осигурати вредност позајмица и неповредност уговора.²⁾ У почетку, ново федерално уређење као такво није донело никакво дубље јединство, још мање национално јединство. То уосталом не би био у стању никакав други систем, макако унитаристички и централистички био. Јер, национално јединство се не прави политичким и правним одлукама, оно се не постиже указима. Установљена федерација је у почетку значила само политички савез административних и географских јединица које су имале снажну жељу за широком политичком и самоуправном слободом. Слобода у Америци, после рата за независност, изражавала је бојазан од сваке власти која је историски значила тиранију и веру да је слобода само локална с тим да може допустити само политички оквир савезне спољашње организације. „Главни предмет страха и сумњичења за тринаест колонија, каже Хенри Адамс, била је власт; не само власт у рукама претседника или принца, једне или више скупштина, више или мање личности, него власт као таква, ма где постојала и ма у којем облику да је позната“.³⁾ Овај ужас од власти је увек у историји долазио кад му претходи пример њеног апсолутистичког и неограниченог вршења. Разумљиво је да је Савез тада био само сретство да се постигне независност државица а њихова независност и слобода непосредни циљ. Ова чињеница је врло важна. Она се види и у самом називу који су задржале федералне јединице: државе (states). Она се огледа и у општем имену који носи нова заједница: „Сједињене Америчке Државе“, назив који не обухвата никакву националну

²⁾ Ch. Beard, An Economic Interpretation of the Constitution of the United States, стр. 59, New York, 1924.

³⁾ Henry Adams, History of the United States during du Administration of Jefferson and Madison, књ. 8, стр. 281, New York, (1890—1898).

основу. У самој Уставотворној скупштини у Филаделфији 1787 г. и доцније за време ратификације устава у разним државицама политичари су говорили у име народа Њујорка, Масачусета, Вирџиније а не у име америчке нације. Идеја о државном јединству је још била бледа и још увек великој већини несхватљива. Она је постојала само у главама неколико смелих и моћних државника и мислилаца. Идеја о националном јединству ни објективно ни субјективно није постојала: ни као објективна стварност ни као свест о дубокој духовној заједници.

Али, то није све. Слика америчке нације је врло сложена. Сигурно је да амерички федерализам није заснован на етничким и националним разликама. Али, противно општем мишљењу, чак и народи у првих тринаест државица су били различитог етничког порекла. Поред претежног англосаксонског елемента и домаћег индијанског појаса, ту је већ у XVII и XVIII веку било француских, холандских, немачких и јеврејских културних и крвних група. Међутим, процес досељавања странаца из свих европских, азијских и афричких земаља извршиће се после оснивања америчке федерације, и нарочито у току XIX века. У временском размаку од 1820 до 1914 укупно 33 милиона је ушло у Сједињене Америчке Државе. Овај велики људски блок је састављен од претставника свих раса, свих народа и свих народности. Поред Тевтонаца, Латина, Словена, Јевреја ту долазе Црнци, Кинези, Јапанци, Сирци, Персијанци и други. Овај талас усељавања је од после рата од 1914-18 и од доношења савременог закона о имиграцији од 1924 г. смањен, од 700.000 годишње колико је неколико пута после рата било дозвољено, данас кроз америчке вратнице и кроз задња врата улазе још увек око 400.000 досељеника годишње. Овај етнички и национални плурализам није засновао нови федерализам. Али у сваком случају процес националног уједињења у америчкој федерацији је био тежи и сложенији, имајући да се креће у два правца: у правцу сједињавања и интеграције постојећих и страних различитих политичких, географских и национално-етничких особености и у правцу асимилације и кристализације досељених и нових разноврсних етничких и културних различитости.

У једном ширем смислу, цела америчка историја је производ ова два покрета: покрета асимилације и интеграције, процеса сједињавања и процеса сталног прилива и покретања нових и сложених популација. Отуда је од великог научног и практичног значаја описати и објаснити како се и зашто одиграла ова богата и скоро јединствена историја. Који су то узроци и утицаји који су претворили једну више или мање механичку збирку географских и административних јединица и етничких група у једну стварну друштвено-политичку заједницу, чврсто уоквирену јединственим везама географске територије, економског живота, друштвене кохезије и језика? Које су то околности и снаге које су створиле карактеристике заједничке свим грађанима а које превазилазе раније или постојеће регионалне, наслеђене, класне, професионалне и друге особине? Који су то таласи и утицаји који су ове сличности

и заједничке интересе довели до свести о сличности и заједничким интересима? Које су то околности и снаге које не само да дају свест овој заједници о себи него и одржавају вољу да се ова заједница очува, брани и продуби њена човечанска основа? Сва ова питања се у ствари свode на два битна: који су чиниоци који су произвели стварање америчке нације и одржавали у њој једно јединство и извесне особености које је одликују од других нација?

III. Чиниоци који су условили стварање америчке нације су исто толико многобројни колико и сложени; исто тако објективни и спољни као што су субјективни и унутрашњи.

Први објективни чинилац претставља географија. Утицај географије на стварање јединственог материјалног оквира америчке нације је трострук. На првом месту географски чинилац се појавио у виду топографског склопа земљишта. Земљиште у коме је почео и развијао се живот америчких колонија и државица одликује се широком долином Мисисипе, која се простире од Севера на Југ и чини природну везу међу првобитним државицама, и јединством плодне долине, природно повезне и противне сваком издвајању. На другом месту, географија је деловала својим скоро континенталним карактером. Америчка држава нема ниједног моћног суседа друге расе и другог језика на својим границама. На њеним границама се нарочито не налази ниједна национална држава, чији би се етнички фрагменти сматрали као мањине и у датим приликама као потлачене мањине. На њеним границама се не налази ниједан вечити непријатељ, са којим би се имала борити сваких 20 година за једну траку земље. Најзад, ово земљиште је више од 6000 километара удаљено од Европе. Ово је све од изванредног значаја не само за брже и несметаније образовање политичког и националног јединства него и за постављање тог јединства. Јер, самим овим положајем и сигурношћу овога положаја добија се већ објективна основа за целину. А затим, процес прилагођавања страних етничких група врши се несметаније када се њихова „мајка отаџбина“ налази даље и у немогућности да изазове тежње „ириденде“. Трећи и најважнији утицај географије огледа се у материјалним могућностима и сретствима које је америчко подручје, као богата природна средина, нудило; овај утицај је већ економско-географски. Стварање америчке историје није се одиграло у једној непроменљивој и статичној географској средини. Оно се дешавало у једном стално покретном географском подручју, које је све до почетка овога века имало, како се то каже једним чувеним америчким изразом, отворену границу. И заиста, америчко географско подручје се стално повећавало освајањем природе, крчењем и припитомљавањем шума и прерија према Западу, ка Дивљем Западу, од Истока и Атлантског Океана до крајњег Запада, Пацифика и „Златне Калифорније“. Ова отворена граница је од тринаест првобитних државица створила а затим и делимично ујединила четрдесет и осам чланова америчке федерације који и данас постоје. Важност ове отворене границе је у америчкој науци добила своје теориско тумачење у чувеном делу историчара Тарна,

који је на основу граница и појава које је прате покушао да објасни не само стварање нације и културе него и целу историју и судбину Америке.⁴⁾ У сваком случају, ова отворена граница је огромно утицала на стварно и идејно изједначавање америчке нације. Отворена граница са својим великим могућностима за бољи живот и својим потстицајима за борбу са природом и укусом за авантуру, изазвала је покрете људских популација које су за цело столеће струјале са једног краја Америке на други. Ови људи и ове жене из разних крајева и разног националног порекла су се сусретали, склапали бракове, утицали једни на друге, спајали и изједначавали своје некад различите традиције, обичаје и установе. Као цивилизованији и организованији, људи из Нове Енглеске су донели своје школе, свој пуританизам, своје општинске самоуправе, своје поштење у трговини. Људи са Југа су уносили свој смели пионирски дух, своје традиције вођства и праксу земљорада на широкој основи. Све су се ове групе састајале у заједничкој борби против два велика непријатеља: дивље природе и Индијанаца. Већ је познато у историји друштва да заједничка опасност и свест о заједничком противнику претставља важан чинилац у стварању сличности и јединства. Исто тако, граница са својом грубошћу и борбама на „живот и смрт“ са природом је утицала да се људи покажу и изразе према својим способностима и таленту. Она их је навела да се изједначе и окупе у чвршће колективе како би сигурније могли да савлађују природне и друге препреке. А сарадња и једнакост су моћне снаге у процесу јединства нације. Административно, граница је захтевала неколико врло важних и животних активности средишне владе која се јављала као симбол и сретство растеће нације. Најзад, граница је одиграла улогу моћне моторне силе у спровођењу националнога јединства између разних етничких група које су се досељавале са свих страна света. Економски изглед границе са својом слободном земљом у изобилју и спекулацијом са овом земљом, као и нови процес производње примењен на раскрчене области развојем технике и капитализма, створили су од Америке онај чувени *Melting pot*, који је за релативно кратко време разне националности, вере, традиције и културе мељао, спајао у једну нову нацију, енглеску по језику али са нарочитим својим особинама. Благодаречи економским могућностима слободне земље и већој заради, милиони сељака и занатлија, нарочито они који су дошли из Европе, су се ослобађали вековне економске и социјалне потчињености. Са изгледом и стварном могућношћу промене свога економског и друштвеног стања, они су брзо усвајали начин живота и идеале градскога живља са његовом општошћу комфора, угодноности, сигурности, одмора, једног одређеног стандарда хране, хаљина и кућног живота. Тако економска страна границе је изједначавала на једном вишом нивоу што је њена природна страна изједначавала

⁴⁾ F. I. Turner, *The Frontier in American History*, New York, 1920; F. Parxon, *History of American Frontier*, New York, 1926.

на плану једне елементарне и људске једнакости. Тако је једино било могуће да се ово у извесној мери побуржоазирано друштво привеже за идеје социалне и људске демократије, „демократије на плебејски начин,“ коју је водио и изводио претседник Џексон.⁵⁾

Економски чинилац, праћен развикоом и применом технике је исто тако од изванредне важности за стварање нације у Америци. Економски чинилац у стварању нације не делује увек и по правилу у смислу сједињавања; на против, под извесним околностима он може имати разједињавајуће тежње и дејства. Какве ће он резултате дати зависи у главном од две ствари: у коме периоду развоја економског живота се налази економски систем и у каквим се објективним околностима, нарочито социалним, он остварује. У првој периоди америчке историје, од 1800 до 1860 г., економски живот се развијао у смислу образовања засебних привредних подручја и целокупна заједница је била подељена на три економске области, „секције“: северне државице с трговином и растећом индустријом, Запад са независним малим фармама и Југ са културом памука и робовским радом. При крају ове периоде, економска и друштвена супротност између индустрискога и капиталистичкога Севера и феудално-робовског Југа са производњом памука тако се заоштрила, да је довела у питање не само национално него и политичко јединство Америке. Грађански рат који је из овога произишао претставља најважнију прекретницу у стварању нације. Победа северних државица значи не само победу федерације против сепаратизма и обнову идеологије расне и правне једнакости свих грађана против робовског рада Црнаца, него и победу једног привредног система који је већ пружио своје пипке на све стране, и који је по својој унутрашњој логици тежио да се прошири на што шира и већа тржишта и подручја. Тако је капитализам у моменту свога расцепа и историске младости и напредности одиграо изванредну улогу снажне сједињујуће снаге америчке нације.⁶⁾

Уједињујућа моћ капитализма је била омогућена једним техничким проналаском: локомотивом. Ако је заиста револуција локомотива историје, локомотива је сигурно била револуција америчке историје. Локомотива је омогућила ширење железничке мреже и саобраћаја; железничка трака и све друге саобраћајне мреже су моторне снаге додира, спајања и јединства. Железница је, прелазећи реке, мостове и планине, скраћујући простор и време, омогућила једно ново и моћно масовно струјање људи, добара, мишљења и осећаја од Истока на Запад и Севера на Југ. Јако развијена америчка железничка мрежа, праћена многим техничким сретствима саобраћаја и додира, као што су телефон, телеграф и штампа и данас нарочито радио су дефинитивно развили сепаратистичке тежње и све географске и обласне преграде и повезале земљу у једно све чвршће и све пуније стварно и духовно јединство.

⁵⁾ Charles & Mary Beard, *The Rise of American Civilization*, стр. 587, New York, 1930.

⁶⁾ A. Schlesinger, *New Viewpoints in American History*, стр. 61, New York, 1926 год.

Ова саобраћајна веза је условила и дејство другог облика у коме се јавио економски фактор: дејство индустрије. Велика и моћна америчка индустријска машина је произвела свој утицај на неколико начина. Својом масовном производњом која је омогућила подизања животног стандарда широких слојева и сусретање људи на једном вишем нивоу духовних и материјалних потреба и жеља. Имајући сличне жеље и потребе ма где живели, људи су од индустрије, која се брзо развила у националну по домаћају, добијали иста добра. Кад људи добијају исте вести, исте часописе, исте новине, исто воће, исте каде, исте четкице за зубе, исти папир за писање, они се хтели ни хтели све више осећају једно и то заиста постају. Али сва ова разна добра се не производе свуда него сваки од њих у нарочито специјализираним индустријама које су остварене у разним крајевима и државицама. Воће које цела земља једе гаји се у једној државици, у Калифорнији, када у којој се скоро сваки грађанин купа прави се у Масачусету, хартија на којој се пише израђује се у Чикагу, часописи и новине који се читају штампају се у Њујорку. Тако путем специјализације индустрије у појединим областима постиже се узајамна зависност крајева и државица, и њихова везаност за целину.

Исто тако, индустрија делује уједињавајуће својом структуром и својим привредним и социјалним карактером. Производећи за целу земљу, она је морала да се организује на националној основи, шаљући на све стране своје преставнике и агенте и штампајући и показивајући у свим државицама своје исте рекламе. То је затим допуњено оснивањем филијала готово у свим крајевима земље. Ове економске везе интереса које спајају људе ма где живели у једну заједницу интереса представљају гвоздене руке које држе људске групе у целини, чвршћу целину него макакве расне и друге особине. Најзад, својим карактером либералне и стваралачке привредне снаге у току XIX века, тј. остављена да се у утакмици, проналаску, слободи и стварању организује и покупи своје профите, америчка индустрија је морала да се шири и остварује самостално и задовољавајуће друштво. То јој је давало један универсални, стваралачки, смели и национални карактер. Јер, индустрија и капитализам који су паразитски, живећи од дела вредности које им удели страни привредни свет и од помоћи државног апарата, одржавани извозницама и концесијама, не би овако деловали него би на против имали разједињујуће тежње, помажући пре шовинистичке и уже покрете а не националне и федералистичке захтеве.

IV. Трећа велика снага која је утицала на остварење нације је позната под именом американизације. Овај израз означава скуп извесних објективних и субјективних утицаја, који су уперени да се уједначе и асимилирају разне особености, нарочито етничке и културне особености које су донели собом досељеници из разних крајева света. Први утицај овде долази од једног општег, званичног и друштвеног језика: енглеског језика, који је језик најмоћније и првобитне етничке групе. Јединство језика је важан чинилац у

образовању америчке нације. Благодарећи обавезном школском систему и чињеници да без знања енглеског језика нема економског напретка и социалног угледа, имигранти су били приморани да приђу учењу енглескога језика и већ су га готово у другој генерацији потпуно савлађивали. На американизацију су утицале и друге многобројне снаге. Демократске установе које су увлачиле људе брзо у политички и друштвени живот и омогућавале да још данас око 27% најутицајнијих државника, политичара, мислилаца, професора и високих функционера су на страни рођени. Велике политичке странке са националном осномом, које су организовале бираче. Многобројне цркве које су одвојене од државе, али без чијег чланства нема успеха у друштвеном животу. Опште идеје из америчке Декларације права човека и грађанина о основној слободи и једнакости права свих грађана на срећу. Толеранција верска и расна. Уставна гаранција за једнака права већине и мањине. Распрострањена материјална култура у масама која је омогућавала људима који дођу из целог света, нарочито европским сељацима и радницима, да врло брзо ставе крагну и машину, да носе фабричко одело и ципеле, да купе аутомобил, да иду на спортске утакмице, да седе у биоскопу и трамвају у истој класи са најбогатијим, да се купају у кади, да се брију „жилетом“ и да се загревају парним грејањем. Најзад, стандардизација живота и изгледа маса, друштвена атмосфера која је дуго омогућавала мењање класних оквира, мада је увек имала плутократске и пролетерске елементе. И најзад, целокупна идејна и морална клима сигурности, поверења у будућност, задовољства, вере у бољи живот и призор још увек измучене Европе која се није много променила од времена када је имигрант из ње побегао.

Ова американизација није довршена нити је створила један јединствен етнички тип у Америци. Америчка раса не постоји и врло је мали број људи који би о њој сањао. Етнички Америка је још увек један мозаик. Уосталом, нација не тражи етничко јединство и ретке су нације које су засноване на јединственој раси. Америка, напротив, је дело разних расних утицаја и мешања. Она показује да измешаност разних етничких елемената и култура може да буде једно национално и културно богатство и да у основи не може ометати национално јединство. Мада американизација код свих етничких група није произвела потпуно национално и духовно спајање, опстанак ових различитости ниуком случају за сад не прети политичком јединству земље. Нација није никад потпуно створена. Историско дело, она је у сталном развоју. Процес националног изједначавања међу разним етничким групама у Америци још се увек развија, мада је у односу на извесне групе, нарочито на Црнце још увек у великом задоцњењу. Али све ово за сад не само да не преставаља препреке политичком јединству земље него има изгледа, под постојањем повољних околности, да се продужи у смислу једнога хармоничнијег и потпуног националног претпапања.

V Свака права и пуна нација мора показати извесна својства која чине њен национални карактер, њен менталитет или дух који

је разликује у извесној мери од других нација. Овај национални карактер је састављен од скупа мисаоних, психичких и емотивних ставова и осећања која се изражавају у култури, нарочито у духовној култури земље. Овај национални карактер као субјективни чинилац је производ објективних фактора који су стварали америчку нацију, али у исто време он је фактор у стварању националног јединства и нације. Пре стварања америчке федерације, естетска осећања и културни погледи, животни стил и друштвени живот и морал били су пренети из Енглеске у Америку. Политичка мишљења у многоме су следовали француски мисаони калуп.⁷⁾ Али већ од доношења федералног устава 1787 год., који је поставио основе једног новог система државног уређења, Америка ће почети да ствара један свој културни тип који почиње све више да је одликује. Већ од почетка њена политичка мисао и њена политичка традиција ућиће у ред великих политичких доктрина света. Америчка култура ће увек носити извесне елементе и угледања из Европе, због сталнога досељавања Европљана у њу и због још увек кратке историје ове земље, пошто се култура ствара споро и тражи векове. Али национални карактер Америке није подражавање и дело Европе него производ Америке и њене стварности. Он превазилази, везујући и искоришћавајући разне стране етничке утицаје и традиције, као што повезује и превазилази своје регионалне, класне и професионалне менталитете и погледе. Овде ће се истаћи само неколико најглавнијих карактеристика овог националног карактера.

На првом месту амерички дух је механички у интересу а не сентиментално мистичан, као што је то у главном у Европи. Народ који је створио највећу машинску цивилизацију света, народ чији људи и жене возе ауто, аероплан и трактор, купају, перу, купе прашину, брију се и чисте ципеле електричним справама мора носити механичке трагове у своме менталитету. Развијајући се у једном капиталистичком, побуржоазираним и машинском друштву у коме су техника и рад главне вредности, па према томе рачунање, комбинација и ментални тренинг потребни услови, амерички дух је још и рационалистичан. Овај менталитет није спиритуалан у нашем европском смислу и многи ће Европљани и естетичари напомињати да америчка култура нема „финоће и рафинираности.“⁸⁾ Међутим сва је разлика у томе што је она производ једног нефеудалног, демократског и федералистичког друштва, а није подпроизвод једног старог стратифицираног друштва, феудалства, бирократије, занатства и кућнога робовања.

На другом месту долази један федералистички менталитет: тежња за целином и јединством у политичким и друштвеним стварима и инстинкт за издавањем у личном животу и локалним стварима. Амерички човек тражи и потпомаже централизацију социалног

⁷⁾ Vernon L. Parrington, *Main Currents in American thought*, стр. 19, књ. I, New York, 1939.

⁸⁾ A. Siegfried, *Les Etats Unis d'Amerique*, стр. 97, Paris, 1936.

старања и економске контроле у рукама централне владе. Али он неће да допусти да му се неко меша у управљање основном школом његовог места, као што воли да има кућу на селу. Психолошки овај менталитет је састављен од једне на први поглед супротности која се чврсто држи у равнотежи. Исто тако психолошки америчка нација преставаља једно море капљица које делују као целина, али свака од ових капљица је љубоморна што је то. С овим у вези стоји индивидуализам и осећање солидарности који карактеришу амерички менталитет. На трећем месту, амерички менталитет је идеалистички, емотиван и способан за велике племените замахе али и за брзе нервозе и хистерије.⁹⁾ На четвртном месту, он је легалистичан, јер је наклоњен да се покорава више влади закона него влади људи и зато је установио низ равнотежа, регула и правила које одржава својим изванредним осећањем мере, целине и хармоније. На петом месту, амерички дух је испуњен вером у неумитне промене и побољшавања живота људи. То је разумљиво, јер кратка историја његове земље се скоро одиграла пред његовим очима. Има и данас живих људи који су разговарали са својим очевима, којима су причали њихови очеви, да су видели Вашингтона и остале творце федерације. На тај начин још је увек у живом сећању присутан цео филм стварања Америке, од групе тринаест државица до једне моћне и чврсте државе. Од аграрнога и раздвојенога друштва до једне снажне нације, док се железница градила, градови и облакодери дизали, ропство укидало, водио рат и бранила слобода грађана. У земљи где су се овако живо виделе промене не може бити места за друштвени конзерватизам. У земљи у којој су економија, друштво и мисао о њима били флуидни, идеја о непрекидним променама путева и сретстава живота дају изванредну еластичност политици и омогућавају брза стварања у нацији. Али, најзад, ова тежња за променом и побољшањем није доктринарна. Јер, народ који ствара, ради и рукује машинама, Американци су обазриви, умерени и опрезни, они не одлучују брзо и мере ситуације. Запазићете да готово сваки човек носи писаљку са гумом на крају и да је увек готов да се њоме служи. Али када се одлучи и реши, тада одлуку ставља у покрет сигурно и неумитно. Ове главне психичке и менталне особине издвајају амерички народ од других народа и под изнетим објективним околностима социјалне кохезије постављају елементе једне духовне и идејне хомогености. Као што је свака од ових особина утицала на стварање ове нације, тако и ова хомогеност је карактеристика националног јединства земље.

VI. Какав је допринос федералног система у овом процесу стварања националног јединства? Оно што је одмах јасно, то је да федерализам није спречио да до овога јединства дође. Објективно узевши, федерализам као државни поредак није ни могао да то учини, јер национално јединство се може у сваком систему, под повољним објективним и субјективним околностима постићи и оно нити тражи нити унапред претпоставља унитаризам или центра-

⁹⁾ A. Münzberg, *The Americans*, стр. 207, Boston, 1909.

листички систем. Али улога федерализма у националном јединству није само пасивна, није само у томе што он није спречио процес јединства нације, она је и активна, јер је он утицао на њега као једна врста центрипеталне снаге. Овај утицај је врло важан и сложен. Прво, он се састоји у томе што федерализам представља један јединствен државни систем и увек носи у себи не само механичке снаге јединства него и елементе једног дубљег јединства. Он није само потврда једне политичке нужности „државног јединства“ него и једне више животне нужности „народног јединства“. Под повољним условима, све објективне и субјективне клице, које постоје у оквиру ове животне нужности могу да из себе развију снаге и осећања дубљег, „националног јединства“. Будући један динамичан и стално променљив систем, федерализам се прилагођава свим овим делањима и процесима, омогућавајући им да се развију одоздо, спонтано, неумитно а не одозго, указно и административно. Друго, федерализам је систем који организационо и идејно је везан за народну владавину и демократију. Од општине, области, државице и централне владе, он тражи и омогућује један сталан избор управљача од стране народа, учествовање народа кроз разне изборе и сталну промену управног слоја. На овај начин се производи струјање идеја и мишљења, образовање заједничких гледишта, ставова и потреба и укуса за опште и заједничке проблеме живота и слободе и доводи се у равнотежу чувени сукоб аутономије и централизма, бирократије против индивидуалних слобода и одговорности. Ова изједначавања гледишта, мишљења и слободно постављање проблема, који везују људе и који су увек важнији и многобројнији од оних који их раздвајају и цепају у ускости и партикуларизме, је омогућио федерализам. Отуда је федерализам и пасивно и активно исто тако позитиван фактор у стварању националног јединства.

На крају, амерички федерализам је утицао на стварање не само једне веће и стварне заједнице, која превазилази локалне политике и локалне јединице и једног општег заједничког национализма, који спаја и превазилази регионалне вредности и локалне патриотизме. Он је посредно утицао и на етничка изједначавања, која не леже у његовим основама. Носећи у себи неизбежно уједињена сретства и идеје Слободе, Заједнице и Демократије, федерализам је омогућио мирни и заједнички живот група разног порекла и разних способности и утицао да се пријатељство и сарадња међу њима развију у једну стварну, слободну, духовну заједницу која се издваја неразлучивошћу своје целине и богатством своје сложене културне и мирољубиве цивилизације.

Отуда можемо закључити да мишљење, које је главни идеолог америчке федерације, Хамилтон, изразио пре 150 година, „да федерализам значи право и јединство и пут ка пунијем национализму“¹⁰⁾ у једној напредној и стваралачкој земљи је постало и може постати пуна стварност.

Д-р Јован Ђорђевић

¹⁰⁾ The Federalist, X.

МЕТОДА И ПРАВО

СА ГНОСЕОЛОШКОГ ГЛЕДИШТА*)

Данас није потребно нарочито истицати важност метода код правних студија. Али је важно истаћи питање циља примене одређене методе. Какав може бити тај циљ? Код изучавања права постоје два могућа циља у основи, два циља међусобно одвојена. Један је егзистенција права, а други је сазнање о праву. Правс може постојати и функционисати а да нико не поседује рационално сазнање о његовој природи, његовом положају, његовој условљености, итд. Право је тако егзистирало вековима, и врло се мало или никако није испитивало у циљу сазнања. Напротив испитивања у циљу одржања права, у циљу осигурања егзистенције права и његовог усавршавања, та испитивања врло су стара. Римско право богато је таквим студијама, а савремено право још више. После извесног степена развоја, право у свом постојању зависи добрим делом од изучавања свог. Данас је егзистенција права незамишљива без правне науке и правне доктрине.

С друге стране, данас правник има све већу потребу да сазна шта је уствари право, то право у чијем стварању и функционисању он учествује, то право чији је он носилац, један од носилаца. Правник више није изолован од природних наука. Социологија, психологија, гносеологија постављају му нове проблеме. Са свију страна, у његов уски кабинет, продиру нова струјања мисли. И онда правник, узнемирен, поставља себи питање: Како доћи до сазнања у домену права? Оно што он мисли као правник, представља ли то какво сазнање? Којим путевима поћи ка сазнању?

Као што знамо, предлажу се разни путеви и методе. Њих је тешко дефинисати јер су често имплицитно дати, јер свако филозофско схватање права садржи у себи и извесно, мање или више изражено, схватање о методи. Тих основних схватања о праву има много и она су често неодређена и нејасна. Говорећи само о француској доктрини, Жени вели: „Колика ли неизвесност и конфузија влада још увек, бар на изглед, међу француским правним писцима у питању појма права... Ако је и сувише смело и уосталом нејасно и бескорисно обележавати их (то јест француске доктрине) као романтичне и мистичне, мора се ипак признати да њихово излагање и повезивање оставља необично мучну импресију подвојености, опозиција, контрадикција, у питању елементарних основа правне дисциплине и да наводи оне који то примећују на мисао да и после толико размишљања, истраживања и студија, највећи наред влада у близини „Правне куће“.¹⁾

Рекло би се да је метеж који у овом погледу влада у правној теорији израз, донекле, и саме комплексности правног феномена. Код таквог стања ствари, ми не можемо ни покушати, овом приликом, да изложимо сва постојећа схватања нити теорије. Ми се

*) Приступно предавање одржано 9 новембра 1939, на Правном факултету у Суботици.

¹⁾ F. Gény: La notion du Droit en France, Archives de philosophie du droit, 1931, Nos 1—2, p. 11.

морамо задовољити излагањем елементарних ставова, и дати најосновнији логичан преглед покушаја решења методолошког проблема, истичући гносеолошке карактеристике тих покушаја.

У питању правних студија или, да кажемо још шире, у питању изучавања проблема права, најједноставнији став био би одређење за чисту јуридикску методу, уз игнорисање социолошке методе: „право је, рекло би се ту, појава своје врсте и има се изучавати својом сопственом методом. Никаква друга метода нема вредности за ово изучавање.“

Ми немамо прецизне дефиниције јуридиксне методе, пре свега зато што не постоји једна универзална правна метода, већ разни степени и форме једног начина мишљења, који уствари постаје један само апстракцијом коју врши наш ум. Ипак, јуридиксна метода могла би се окарактерисати као изванредан поступак мисли при изучавању права који се оснива на појмовима који су већ у праву историски дати и на логици која је већ у њему садржана. Многи писци инсистирају на томе да су то појмови вредности. Извесно је да појмови вредности играју важну и можда основну улогу, али ни они ни њихови деривати нису једини карактеристични за право. Узмимо само појмове брака, обавезе, суверенитета. Такви појмови су потпуно *sui generis*, али су на сваки начин појмови активних људи као и појмови вредности. Поред специфичности појмова имамо и специфичност логике. Правна логика подлеже, како изгледа, свим правилима опште логике, али поред тога и неким специјалним правилима, која се могу временом и мењати. Оно што је битно за правни начин мишљења јесте то, да је он једна историска а не рационална категорија, која као таква има нарочиту прагматичку вредност коју не можемо открити у рационалној садржини резултата правног мишљења.

Овако постављена метода не претставља, са гносеолошког гледишта, сретство рационалног сазнања, контемплативног сазнања, јер се субјекат изучавања не разликује по својој мисли од објекта изучавања, па то изучавање претставља, у колико има вредности, и само један моменат у правном збивању, претставља дакле објекат евентуалног сазнања, један део објекта.

Као сретство за ирационално сазнање може ова метода имати, напротив, велику вредност, као што ћемо видети. Само, нажалост, она ту вредност нема увек, јер се та метода често јавља у мање вредним формама, као што је на пр. у извесним моментима метода правних конструкција.

Други основни став у нашем питању био би захтев за искључиву употребу социолошке методе. Ни социолошка метода нема своје прецизне дефиниције, јер још не постоји социологија као формирана наука, са збиром неоспорених основних теза, већ постоје разне социолошке школе, које имају различите филозофске позадине: позитивистичка социологија, историски материјализам, школа колективних претстава, формална социологија итд., итд. Услед тога ми још немамо један одређен инструменат рада који нам се препоручује, већ само једну оријентацију, један став, једно

основно схватање, а то је да је право један друштвени феномен. По социолошком схватању, и право је као и морал, религија, обичаји, мода, нешто што је произишло из друштвеног живота, саставни је његов део и, у извесној, различитој мери, и само условљава тај живот. Право се дакле има изучавати као чињеница, као факат, или боље рећи као веома комплексан сплет чињеница. Даље, чини се, да се намеће каузално-експликативан поступак мисли. Гносеолошки став је овде, у суштини, исти као и код свих природних наука: одвајање субјекта од објекта сазнања; изучавање на основу појмова и логике који нису у објекту дати, већ који су изграђени независно од њега, и који сачињавају, или имају бар тенденцију да сачињавају, једну рационалну а не историску категорију. Једном речи, ради се о сазнању контемплативног и рационалног карактера.

Овај став, који се теориски доста успешно брани, наилази на велике тешкоће у примени. Одвајање субјекта од објекта доста је тешко кад је објекат у крајњој анализи сачињен од људског делања и мисли. Ова тешкоћа се јавља за целокупну социологију а специјално кад је у питању право и морал.

Друга тешкоћа се јавља код поставке да се право има посматрати као факат, јер се одмах поставља питање шта је факат у нашем случају, — питање у чијој позадини такођер стоји проблем одвајања субјекта од објекта сазнања. Хоћемо ли под фактом подразумевати једно конкретно збивање права, то јест одређено деловање и мишљење људи, или ћемо, признајући том деловању и том мишљењу извесну креативну моћ, признати егзистенцију правног факта као нечег што објективно постоји, макар делимично, изван и независно од конкретних елемената на које се у крајњој анализи разрешава. Идеју о креативном дејству норме, односно претставе о норми, наћи ћемо већ код Светог Августина. Она је особито истакнута у новије време од присталица Диркемове школе о колективним претставама. „Правна факта, каже Ибер, су, у целокупности друштвених односа, она која обухватају претставу неке обавезне норме“.

Како социолог резонује само на основу факата, а како се управо не зна поуздано шта је у праву факат, то је примена социолошке методе у домену права одмах наишла на велике тешкоће.

Не водећи рачуна о овим тешкоћама, не водећи рачуна о ефективном постојању разређеног унутрашњег изучавања права, многе су присталице социолошке методе биле задојене претераним оптимизмом. По мишљењу многих, примена социолошке методе у домену права имала је довести до тога да правна наука постане природна наука као што је то биологија, на пример. Од јуридичке методе остала би само једна техника.

Овакво схватање улоге социолошке методе у праву имају пре свега многи социолози, нарочито позитивисти из Контове школе. Од правника, заступа овакво гледиште Диги, такођер Контов следбеник.

Ова претеривања и симплизми чине се данас мало чудним. Али она су ипак разумљива. Код сваког великог напретка људске мисли долази до несмотреног уопштавања, до неконтролисаног проширивања закључака. Такве појаве пратиле су и још прате психоаналитичку науку, а особито су била маркантна она, данас већ заборављена, претеривања које је изазвала Дарвинова доктрина. Није чудо да ни социологија није могла да их избегне.

Трећи став у погледу примене методе био би у извесном смислу компромисан. Истраживач би признао извесну улогу и правној и социолошкој методи. Свака од њих имала би своју одређену примену. Овде је могућа широка скала мишљења уз давање мање или веће преваге једној или другој методи. Са гносеолошког гледишта овде се јављају тешки проблеми.

Од оваквих покушаја најславнији је и најчешће усвајан нормативистички, који се у праву везује за име Ханса Келзена. Теорија о нормативном позната је изван права пре Келзенових написа и треба је везивати за име филозофа Вунта.²⁾ Суштина ове теорије примењене на право састоји се у покушају одвајања две посебне сфере, два посебна домена, тако да се у једном премењује социолошка а у другом правничка метода. То су сфере оног што јесте и оног што треба да буде.

Ово одвајање сфера, са ексклузивном применом једне методе у свакој сфери, може се одржати само онда, ако су обе сфере стварно независне једна од друге. Питање је да ли оно што треба да буде не произилази из оног што јесте, и да ли је могуће закључивати из оног што јесте о оном што треба да буде? Ако је то могуће, онда би се социолошком методом могло, полазећи од оног што јесте, с пуним правом истраживати оно што треба да буде и с пуним правом ући у сферу која се хтела резервисати за правничку методу.

Овакво гледиште, гледиште да је „sollen“ зависан од „sein“ заступају присталице реалистичког позитивизма, међу којима и правник Диги. С друге стране, независност ових категорија афирмишу многи писци, најчешће филозофи, а међу правницима особито Келзен и Жени. Гносеолошки јавља се овде питање о природи овог домена чија се независност истиче, домена оног што треба да буде, и о природи сазнања у том домену. Келзен на ово питање не даје јасан одговор, док Жени истиче да је у том домену сазнање чисто метафизичког карактера и залаже се за такво сазнање. Ако је тако, онда бисмо ту имали све оне тешкоће које се јављају код сваког апеловања на метафизику. И питање је, онда, уколико би се ту о сазнању могло уопште говорити. Да ли може уопште бити науке о оном што треба да буде, пита Леви-Брил? Одговор је, сматра се негативан и под нормативним наукама се обично подразумева изучавање од неког ауторитета већ поставље-

²⁾ На бази Вунтове филозофије изградио је своју методологију и Јелинек. Теорија овог писца, позната често под називом *Zwei-Seiten Theorie*, слична је у основи са Келзеновом, иако је можда мање општа. Неки писци, међутим, одвајају је као независну теорију.

них норми, а не изучавање које би имало за циљ одређивање оног што треба да буде, које би имало да доведе до постављања норми. У том смислу се изражавају Зимел и Келзен.

Овде се поставља питање каква је вредност, гносеолошка вредност, оваквог објашњења норми на чисто логичкој бази, објашњења које не садржи никакав апрецијатив, — да питање правне вредности сада ни не постављамо? Хоћемо ли сматрати такво изучавање норми као сазнање у објективном рационалном смислу? Хоћемо ли сматрати да је могуће остварити овакво тумачење са независношћу субјекта, правника, од објекта, норме? Или ћемо сматрати правника и у овом положају, кад изучава норме, као активног носиоца правног феномена, — у ком случају би његово изучавање могло имати вредност само ирационалног сазнања? Могуће је да се овде обе врсте сазнања не искључују.

Као што се види код нормативистичког става, који је у својој основној замисли исправно упућен, јављају се велике тешкоће. Питања у вези са појмом норме уопште су тешка. Забележимо у том смислу интересантна излагања г. д-ра Спекторског, који доказује, у недавно објављеном чланку, да се у дубљој анализи све науке па и индикативне приказују као нормативне. Забележимо и одговор г. д-ра Билимовића, на тај чланак. Истакнимо уједно и цео велики напор у решавању методолошких проблема код нас, који је постао сасвим значајан у последње време, како сведоче имена писаца који су се тим проблемима бавили: г. д-р Тасић, главни наш теоретичар и иницијатор готово свих наших методолошких покушаја; г. г. д-р Струве, д-р Божидар С. Марковић, д-р Спекторски, д-р Билимовић, д-р М. Туцаковић, д-р Новица Краљевић, д-р Радомир Лукић и многи други. Са овог истог места имали сте прилике да чујете о истим проблемима и излагања д-р Николе Стјепановића, доцента овог факултета.

Али, вратимо се на сам наш проблем у његовом анонимном облику, вратимо се на основне ставове изражене у методолошком проблему.

Ако објективно и без предрасуда погледамо, једно по једно, предложена решења, ми морамо признати да свако од њих садржи извесну дозу истине, али нам се, истодобно, и свако од њих чини недовољним или чак погрешним.

Ексклузивни правнички став је управо упадљиво недовољан, а у извесним правцима и погрешан. Па ипак ми не можемо да се отргнемо утиску, да се помоћу тог става долази код изучавања до извесне реалности коју никако не можемо друкчије докучити. Исто тако, кад ексклузивно примењујемо социолошку методу, ми смо свесни да вршимо један једностран посао, да прелазимо границу, да „претерујемо“. Па ипак осећамо да се приближавамо једном разумевању ствари које ништа не може надоместити.

Код нормативистичког покушаја, ми одмах осећамо у којој мери је оправдана идеја о примени обе методе, колико нам се шири хоризонт пружа, колики смо напредак постигли, али истодобно нас прати утисак да су жртве принесене за тај напредак и

сувише велике и да смо оно најчистије и најспецифичније у нашем сазнању одбацили.

Логички ситуација чини се безизлазном. Или ћемо се определити за чисту правничку методу, али онда жртвујемо цео социолошки експликатив, па се на тој идеји данас једва можемо и зауставити. Или ћемо се определити за чисту социолошку методу, али онда губимо оно најспецифичније у осећању и приказивању правне реалности. Или ћемо се, најзад, определити за компромис, али онда уместо једне жртве чинимо две.

Ми имамо утисак као да нам засада недостаје једна димензија за решење методолошког проблема, као да немамо просторну дубину која би омогућила пуну коегзистенцију метода, већ као да се стално крећемо по једној дводимензијалној површини. Зар не поступамо ми, помало, као неки сликар који би, изучавајући визуелно једну главу, прво био одушевљен сликом из профила, затим сликом „en face“, па који би најзад, свестан вредности обе слике покушавао да их помири у једној трећој слици, такође дводимензионој. Експеримент је, да напоменемо, стварно учинио шпански сликар Пабло Пикасо.

Сликар може чинити овакве покушаје са једног нарочитог уметничког становишта без икакве штете по своје осећање реалности, јер је њему трећа димензија дата непосредно, без икаква напора с његове стране. Али ми правници и социолози, где да тражимо трећу димензију простора у коме би се диалектички, ако већ не логички, помирили социолошко и правно, без деформације и једног и другог?

На ово питање ми смо исто тако мало у стању да одговоримо као и други и признајемо своју немоћ. Па ипак с тим у вези, наведени смо да учинимо извесне примедбе.

Сва три основна методолошка става пате, по нашем мишљењу, од недостатка разликовања положаја субјекта и објекта сазнања и од слабог лучења унутрашње од спољне перспективе мисли.

Проблем унутрашње и спољне перспективе може се излагати на разне начине. Може се почети од уметности, макрофизике, психологије, интерпретативне вештине итд.

Можда је најбоље почети управо од гносеолошког проблема, који нас овде и интересује.

Гносеологија или теорија сазнања дефинише се најчешће као истраживање односа између субјекта и објекта у акту сазнања. При томе се поглавито мисли на вредност претставе субјекта о објекту: у којој мери претстава личи на објекат, и у којој мери субјекат уноси нечег свог у претставу? Уз то се, код рационалног сазнања, тражи увек да се субјекат разликује од објекта и да буде у извесном смислу изван објекта. Овај однос не долази у питање код посматрања мртве природе. Али се свакако поставља питање да ли је такав однос довољан код изучавања људске мисли и осећања. И то је део гносеолошког проблема који нас данас специјално интересује.

Људска мисао може се, пре свега, мислити као што се бол болује, — и онда је она чист феномен. Ако се таква мисао посма-

тра, онда она постаје објекат сазнања, као камен за минералога. Посматрач се ставља изван мисли коју посматра и примењује на њу сопствену мисао. То је посматрање у спољној перспективи.

Најзад, могуће је поново ући у људску мисао, идентификујући се са њеним носиоцем, и разрађивати њеном сопственом логиком. Насупрот ономе што се дешава код рационалног сазнања, овде се субјекат сазнања, односно његова мисао, изједначаје са објектом. И то је сазнање у унутрашњој перспективи.

Потребу сазнања у унутрашњој перспективи изразили су мање или више јасно многи писци. Нарочито су психолози ти који су увидели вредност оваквог сазнања.

Ко се бавио модерном психологијом а специјално психоанализом, свакако је приметио колику важност придају психолози унутрашњем сазнању, које нам пружају многа уметничка а нарочито литерарна дела. Сам Фројд често одаје у том погледу признање уметницима а нарочито Хајне-у. Са меланхолијом примећује он да песници често откривају без икаква напора дубоке тајне људске душе, док је психолозима потребан дуг и тегобан рад да дођу до истог сазнања.

Многи пак писци истичу, у појединим случајевима, већу вредност унутрашњег сазнања. У својој „Похвали Лудости“ Еразмо Роттердамски се пита ко може боље познати лудост од ње саме. Карин Михаелис врло скептично гледа напоре науке у правцу упознавања женске психе, па каже да и најбеднија жена више зна о женској души него сви психолози заједно.

Г. д-р Струве показује потребу уживљавања у те тежње, процене и претставе.

На потребу унутрашњег сазнања наилазимо не само код психолога већ и код социолога. Социолози су често осетили тешкоће које долазе отуда што је код изучавања права (или морала) сâм предмет испитивања деломично један мисаони феномен, и то мисаони феномен који се заснива на другим појмовима него мисао научника социолога. Како ће се сазнати природа тог мисаоног феномена кад је она различита у много чему од мисли која га испитује?

Ту се проблем јасно осећа и онда се говори о потреби саосећања, о потреби разумевања (*Verstehende Soziologie*), о потреби уживљавања (*Einfühlung*). Тенденција је свакако на свом месту: не тежи се више чисто рационалном испитивању које претпоставља издвајање субјекта од објекта испитивања, већ једном ирационалном упознавању које такво издвајање не захтева. Само та тенденција не иде довољно далеко. Овакви покушаји ирационалног сазнања остају углавном на психолошком плану и они који их чине не уочавају увек прави карактер и значај извесних категорија историске мисли.

Код изучавања права са гледишта сазнања није довољно једно психолошко уживљавање у правну мисао. Правна мисао се на извесан начин издваја од субјекта који је носе и објективизира у разним облицима као што су систем норми, или нека правна доктрина, правила правне логике итд. Да би унутрашње упознавање

права добило пуну вредност потребно је да субјекат сазнања усвоји један одређен начин мишљења, правни начин мишљења, са одређеном логиком и одређеним појмовима који ће служити као база за једно специфично ирационално сазнање и формулацију тог сазнања

Тај комплекс појмова са својом логиком и својим специфичним мисаоним поступком могао би се упоредити са једним системом референције у физици, премда његова основна функција није никако гносеолошке природе. Између њега и рационалног комплекса појмова експликативних наука постоји, у датом моменту, однос који би се могао поредити са односом два система референције, — бар у извесном погледу. У сваком од ова два система мисли, рационално-експликативном и правном, може се огледати иста стварност, као што у физици два система референције могу бити основа за посматрање истих феномена. При томе је јасно, у физици, да се подаци добивени у једном систему не подударују са подацима из другог система. Тако ће у једном систему референције брзина неког тела бити означена једном величином, а у другом систему другом величином. Ајнштајн је показао да се чак ни мере времена или простора из два система референције не подударују ако се они налазе један према другом у односу кретања.

Слично је са формулацијама које су добивене у спољној и унутрашњој перспективи права. Формулације се ту не морају подударати иако се односе на исто питање. Формулација која је тачна у једној перспективи постаје нетачна кад се пренесе у другу перспективу.

Ми можемо, на пример, у нашем научно експликативном систему, сасвим мирно истаћи афирмацију да је право чист друштвени феномен. Пренесена у унутрашњу перспективу та афирмација постаје нетачна и за карактерисање права ми смо принуђени да се позивамо на извесне категорије вредности које опет у спољној перспективи немају свог оправдања. Или, ми можемо рећи, говорећи у унутрашњој перспективи, да се правна воља може одвојити од психолошких мотива код једног лица. Та афирмација постаје нетачна у спољној перспективи. Исто тако, афирмација да је људска воља (делимично) слободна, тачна је у унутрашњој перспективи. У спољној перспективи ми морамо рећи да воља није слободна.

Било би свакако погрешно мислити да се обе перспективе односе у свему као два система референције у физици. Паралела ту не иде далеко. Једна од битних разлика је та што се, у физици, подаци из једног система референције могу пренети у други путем трансформације формула. Посматрање феномена из два система референције је додуше различито, али истородно. То свакако не можемо рећи за посматрање у унутрашњој и спољној перспективи права.

Додуше и овде има случајева где ће првобитну неподударност формулација једног и другог система уклонити извесне трансформације формуле. Тако на пример, правна афирмација да је судија (у некој држави) независан не може се, истина, пренети ди-

ректно у склоп социолошких разматрања, али се та афирмација може претворити у једну другу која ће сада бити употребљива за социолога. Ми ћемо рећи да, по друштвеној норми датог друштва, судија треба да буде независан и да му позитивни прописи дотичне друштвене групе омогућавају да буде ван непосредног утицаја управне власти.

Ми ћемо се често моћи користити у спољној перспективи унутрашњим правним формулацијама помоћу оваквих преображаја њихових — који се, дакако, неће базирати на чисто логичној операцији већ и на извесном посматрању стварности. Особиту улогу играће ту често појам онога што треба да буде (*das Sollen*).

Али, ако има случајева где је трансформација формула могућа и где она уклања неподударност између унутрашњег и спољнег посматрања, исто тако има и случајева где то није могуће и где је неподударност непремостива на логичком плану (ако можда није на диалектичном). Регулисање друштвених односа путем права онаквог какво је имплицира извесно схватање о природи друштвене заједнице и о природи човека. Могли бисмо рећи да право са правном науком садржи читав један „*Weltanschauung*“. Поједине правне институције заснивају се на извесним претпоставкама које јасно спадају у домен онога што јесте и, ако се те претпоставке негирају, правне институције постају неразумљиве. Тако рецимо установа кривичне одговорности, и поред њене модерне еволуције, јасно почива на претпоставци постојања макар делимичне слободне воље у човека. Исто тако кривично, а и породично и друга права претпостављају постојање извесних категорија вредности изнад друштва и делимично независних од њега.

Да су такве афирмације нетачне кад се пренесу у спољну перспективу, — то смо већ истакли. Сад морамо подвући и то да никаква трансформација формула којима су оне изражене не омогућава њихово усклађивање са формулацијама из спољне перспективе.

Изучавајући право ми морамо дакле јасно лучити спољну и унутрашњу перспективу. Ми морамо увек знати у ком се систему појмова налазимо, иако се оба система делимично поклапају.

Међутим писци врло често не осећају у ком систему појмова се налазе и обично, кад испитују право ради сазнања, поступају тако као да постоји само спољна перспектива. Уопште узев, унутрашња перспектива права слабо се истиче у једном свесном облику.

Па ипак ми наилазимо на недвосмислене индикације у том правцу код разних писаца. Код нас, на пр. г. д-р Божидар С. Марковић, у свом предавању „Право и Социологија“ говори о унутрашњој диалектици права и о аргументисању изнутра. Исти израз прихвата и д-р Никола Стјепановић.

Ова гносеолошка подела на спољну и унутрашњу перспективу права од основне је важности за питање метода. Кад ми излазимо из права, из друштвеног феномена у коме се по историској нужности налазимо, да би га посматрали споља, кад посматрамо право

у спољној перпективи, ми ћемо се служити социолошком методом, јер се у тој перспективи право појављује као један друштвени феномен. Ексклузивно и без резерве примењиваћемо овде ту методу, јер у овој, спољној перспективи нема места за другу методу осим за психолошку и можда биолошку методу.

Пошто смо упознали спољни изглед права, ми ћемо поново заронити у сам правни феномен, у његову унутрашњост, али сада са задњом мисли да нешто сазнамо у филозофском смислу те речи. У овој перспективи примењиваћемо разуме се правни начин мишљења, и само правни начин мишљења. Ово понирање у унутрашњу перспективу права не односи се само, то нарочито подвлачимо, на догматику и на унутрашње објашњење норми, где доминира логика, већ на целокупну правну мисао, заједно са критиком норми, заједно са идејом о природном праву, — на целокупан онај домен правне мисли где доминирају појмови вредности, па дакле и на правно оцењивање социалне стварности, на правничко посматрање стварности.

То би били, укратко, резултати примене разликовања обеју перспектива на питање методолошко. Сад је лака критика постојећих основних методолошких ставова.

Искључиви правнички став, свакако омогућује сазнање у унутрашњој перспективи права. Само он је недовољан и то у два правца. Пре свега он не омогућава пуно сазнање ни унутрашњој перспективи, јер најчешће недостаје свест о тој унутрашњој перспективи, иако морамо признати да код многих правника постоји једно инстинктивно осећање њиховог положаја које у многоме надомештава ту свест. А затим, јуридикчки став недовољан је, јер уопште не омогућава рационални експликатив феномена.

Ексклузиван социолошки став такођер је недовољан. Он је додуше неопходан у спољној перспективи, и ту се може без резерве употребити. Али помоћу социолошке методе не може се упознати досутрашња перспектива права. Сваки покушај у том погледу значи делимично уништавање објекта сазнања.

Компромисан став, став који се залаже и за једну и за другу методу тачан је по својој замисли. Само је питање о каквом је компромису реч. Ако се тражи компромис на бази поделе подручја, онда се мора доћи да погрешних резултата. Не може се правити подела сфера између субјекта сазнања, односно његове мисли о објекту, и објекта сазнања. Не може се правити подела сфера између оног што се посматра, права, и самог посматрања, социологије.

Неумесност оваквог поступка при одређивању односа правне и социолошке методе долази јасно до изражаја код питања међусобне зависности, односно независности, оног што јесте и оног што треба да буде. Нормативисти, виде само две могућности: зависност или независност. И они се опредељују за независност. Међутим обе су афирмације и тачне и погрешне. Може се доказивати и зависност и независност „Sollen“ од „Sein“, — све зависи у којој се перспективи посматрају ствари.

У унутрашњој перспективи права и морала „Sollen“ је независан од „Sein“, зато што ту стварно постоји нешто што треба да буде. Зато што су у унутрашњој перспективи вредности реалне категорије. Сасвим је друга ствар у спољној перспективи. За социолога не постоји уопште категорија оног што треба да буде, као што не постоји ни категорија вредности. За социолога ништа не треба да буде, јер ништа није ни добро, ни зло. За социолога постоје само људи који мисле да нешто треба да буде, само људска мисао која поставља извесне захтеве и заповести, базиране на оцени вредности и корисности.

Људска мисао, међутим, за социолога је нешто што је друштвено условљено, један феномен који има свој узрок, и то има свој узрок у стварности коју испитује социологија (а затим психологија и биологија). Зато ће социолог применити социолошку методу и у том домену. Он ће испитивати индикативно-научно не само порекло и функцију права, већ и зависност норми и њихове садржине од социалне стварности.

Нормативистички став није само ограничио социолошку методу већ и правничку. Правећи расподелу домена, нормативисти за правничку методу остављају само подручје правне догматике, пошто резервишу за социологију све остало. Тако жртвују целу правничку мисао о праву, а нарочито ону која се тиче природног права. У унутрашњој перспективи правне мисли, то смо већ рекли, не постоји само позитивно право већ и оцена тог права и критика његова са гледишта једног идеалног права, које можемо звати природним правом, или правим правом (*das richtige Recht*), или како друкчије. Само у спољној перспективи, док смо ми спољни посматрачи права, можемо ми и морамо ми негирати природно право и цео идеални домен права. Напротив, у унутрашњој перспективи, све се то приказује као реалност.

То би била укратко критика главних методолошких ставова на бази анализе односа субјекта и објекта сазнања у домену права. Као што смо видели сваки од тих ставова јесте делимитично исправан и не искључује добре резултате као ни рђаве. За нормативистичку теорију мора се признати да ће она често послужити као изврсна база код изучавања многих и многих правних питања. Иако је нашем схватању најближа, нормативистичка доктрина доста је далеко од наше, по својим тезама.

Да ту раздаљину покажемо довољно ће бити да резимирамо наше тезе, а тиме ћемо уједно и закључити ово предавање.

Сазнање у домену права, ако хоће да буде што потпуније, претпоставља два поступка мисли оног који сазнаје. Прво: излажење из датог правног система мисли, одвајање субјекта од објекта сазнања, контекстуално и рационално изучавање споља, применом социолошке методе и, уопште, експликативно-научних метода. Друго: поновно понирање у правни систем, и у правну мисао уопште, изједначавање субјекта, односно његове мисли, са објек-

том сазнања, и ирационално сазнање изнутра применом правне методе.

Најзад, више као нада, стоји дијалектичко помирење обеју перспектива на једном вишем плану. Јер, на крају, ми морамо признати да питање вредности обе врсте сазнања остаје отворено.*)

Стеван Живадиновић

ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИСКА ХРОНИКА

СПОЉНА ТРГОВИНА НЕУТРАЛНИХ ДРЖАВА

Садашњи рат у Европи могао је а priori изгледати као потпун поре-мећај међународне трговине уопште, и тиме катастрофалан за спољну трговину и неутралних земаља. Тежња ка аутаркији, која је пре овога рата била јако изражена у већини држава, није потицала претежно из економских побуда, него је углавном била прожета тежњом да се у евентуалном рату постигне што већа независност од иностранства. Према томе, могло би се логички очекивати да ће са избијањем рата аутаркија доћи до пуне примене и на тај начин међународна трговина у Европи бити паралисана.

У ранијим ратовима, а нарочито у прошлом светском рату, спољна трговина је занемаривана и намерно ограничавана услед недовољних средстава за куповину на страни као и у циљу да би се сва добра сачувала за унутрашње потребе. Поред Немачке, која је у прошлом светском рату, услед блокаде, била приморана на аутаркију, и Француска је водила трговинску политику у томе духу која се, међутим, данас у Француској одбацује као неумесна. У прошлом светском рату Француска је скоро потпуно била укинула извоз. Шта је била последица ове мере? Била је та што су француска тржишта изгубила контакт са светским тржиштем на које су се, уместо Француске, појавиле неутралне земље са својим производима. Данашња схватања су сасвим друкчија. Савремена ратна привреда настоји да се и за време рата води што живља спољна трговина. Само, ту не може бити речи о индивидуалном вођењу трговине, него о таквом начину трговања којим диригује држава. Целокупна спољна трговина има да се контролише преко извозних и увозних контингената — у погледу количина, а путем девизних одредаба и регулисања цена — што се тиче цена. Један од основних задатака јесте да се од сировина и готових фабрика које има довољно да се у земљи обезбеди потребан извоз којим би се компенсирао увоз. Увоз се, пак, мора у првом реду руководити потребама рата, а преко тога уколико се помоћу њега постижу концесије за извоз.

Ово су принципи којима се мање више морају подврћи све зарађене земље и који се стварно спроводи скоро свуда, па и у неутралним земљама. Дириговање спољном трговином претставља уствари проширење дириговања које се већ више година спроводи у области девизног промета који чини један од битних елемената спољне трговине. Како су се ова савремена схватања о ратној спољној трговини конкретно испољила у самом промету

*) Примедба. — Ове поделе о којима смо говорили, разликовања унутрашње од спољне перспективе, рационалне од историске категорије, изучавања права ради његовог постојања од изучавања ради сазнања, итд. немају апсолутан значај. Оне су пре свега појмовне природе и у животу ми их не налазимо тако одређене и тако јасне. Довољно је да кажемо да изучавање права ради његове egzистенције претставља увек и извесно сазнање, да рационални појмови могу постати историске категорије, да садржина спољне перспективе може прелазити у садржину унутрашње. Даље изучавање правне методологије постаје ту и веома тешко и веома интересно. Али за нас је главни задатак био да учинимо основне дискриминације, да покажемо начелне поделе које се могу и морају чинити, не да показујемо релативност тих подела нити дијалектичко прожимање њихових чланова.

добра између зараћених и неутралних земаља? Првих дана рат у Европи имао је за последицу нагли застој у спољној трговини неутралних земаља. Међутим, главни разлог, ако не и једини, треба тражити у области саобраћаја који је у зараћеним земаљама био сав апсорбован превозом војске и војних објеката. Када су завршени први масовни покрети војске, саобраћај је знатним делом растерећен и одмах је стављен у службу снабдевања зараћених земаља предметима неопходним за вођење рата. Услед енглеске блокаде и немачке контра блокаде, што је довело до прекида редовног поморског саобраћаја, и онако повећана потреба за намирницама и сировинама имала је бити подмиривана само из једнога дела света, а то је континентална Европа. Али, може се претпоставити да ће се и поморска трговина прилагодити новој ситуацији, те је вероватно да ће после првих поремећаја, доцније настати веће могућности за довоз из прекоморских земаља. Услед тога може се сматрати да ће првобитна коњунктура за неутралне земље континенталне Европе, нарочито за аграрне производе, у знатној мери попустити. Ипак, то важи углавном за савезничке земље као потрошаче, док ће Немачка и даље остати главни потрошач производа континенталне Европе.

Спољна трговина неутралних земаља

— У милионима домаће валуте —

	Увоз		Извоз	
	1938	1939	1938	1939
Швајцарска	1.607	1.889	1.317	1.928
Белгија	21.670	21.720	23.170	19.680
Холандија	1.415	1.517	1.039	966
Данска	1.625	1.742	1.535	1.575
Норвешка	1.193	1.361	786	808
Шведска	2.080	2.490	1.840	1.880
Бугарска	4.930	5.100	5.580	6.000
Грчка	14.761	12.376	10.149	9.200
Југославија	4.957	4.757	5.047	5.521
Румунија	18.043	22.890	21.699	26.809
Турска	150	113	145	116 (11 мес.)
Мађарска	411	489	522	606

Горња табела показује да је спољна трговина неутралних земаља и у 1939 год. имала добру коњунктуру из чега би се могло закључити да рат за њу није имао неповољних последица. Али то је само привидно што је последица пораста цена у 1939 години. Уствари, кретање спољне трговине неутралних земаља, бар већине, било је резултанта два противположна утицаја: с једне стране, побољшање коњунктуре услед повећаних ратних потреба, а с друге, смањења услед разних ограничења како у зараћеним тако и у самим неутралним земаљама.

Ратна спољна трговина разликује се од мирнодопске нарочито по томе што је тесно везана за проблем блокаде. Услед блокаде поставља се и проблем неутралности, пошто је трговина неутралних земаља главни објекат борбе која се између зараћених земаља води у облику блокаде и одбране од ове. Основни циљ блокаде је био и остао да се непријатељу пресече пут снабдевања материјалом који је важан за вођење рата. Како се модеран рат води као тоталан, то блокада обухвата, по могућству, цео увоз и извоз, а један од специјалних циљева је и пресецање непријатељу путева којим набавља средства за исхрану становништва. Да би то постигле, зараћене државе употребљавају све могуће начине. Поред ратне флоте, која је раније у спровођењу блокаде једина била од већег значаја, данас се тој служби стављају на расположење све привредне, финансиске, интелектуалне и моралне снаге нације. Стално се надзиравају сви могући извори за снабдевање и тамо се врши пропаганда против непријатеља, прати се свака фаза превоза који се отежава на све могуће начине. Конфискација добара означених као контрабанда само је последња карика у ланцу који се стеже око земље против које је блокада уперена. Пошто је Енглеска најјача сила на мору, а морски

путеви најважнији за међународну трговину, то је Енглеска најспособнија да спроводи блокаду. Али, за разлику од прошлога рата, Енглеска не може да одржи под контролом све немачке границе. Међутим, поред непосредне, Енглеска може да спроводи и посредну блокаду преко неутралних земаља.

На енглеску блокаду Немачка је одговорила појачаном борбом на мору која је имала за циљ да отежа саобраћај Енглеске са једним делом света. Немачке mine су проузроковале потапање многих трговачких бродова неутралних земаља у близини Енглеске. Као одговор на рат минама дошла је контрола немачког извоза. За Енглеску је било врло важно да заведе што пре ову меру, јер би захваљујући извозу преко неутралних земаља Немачка могла да дође до девиза и на тај начин да набави сировине неким од заобилазних путева. Енглеска блокада се није ограничила само на контролу над морском пловидбом, него се проширила и на неутралне земље које се граниче са Немачком. Стога се после првих месеци од почетка рата почело да проучава питање, како би се Немачка истисла и са тржишта пограничних неутралних земаља, при чему се дошло до закључка да би требало да Енглеска обори цене својим артиклима испод немачких, а да губитак који буде отуда настао изравна у трговини са осталим земљама. Да би енглески трговци могли да практикују дампинг, држава је пристала да им накнади сваку разлику у цени. Исто тако је одлучено да се у овим земљама купује више но што је то потребно па и таква роба која није никад купована, само ако би могла да буде од користи Немачкој. Најзад, за куповину сировина из земаља Велике Британије траже се специјалне дозволе, тако да зависност од увоза сировина све више омогућава Енглеској да врши притисак на неутралне земље у циљу да се повинују њеним захтевима.

Услед енглеске блокаде и немачке борбе против ове, спољна трговина неутралних земаља често наилази на непропустиве тешкоће. Зараћене државе и саме морају увидети да неутралне земље нису у стању да одрже неутралност у строгом смислу речи, пошто их ове прве приморавају да се повинују њиховим захтевима. Кад на пр. једну неутралну трговачку лађу узалти енглеска флота која врши контролу и одузме јој робу која је намењена Немачкој, то свакако не треба сматрати као повреду неутралности која се може уписати у кривицу дотичној неутралној земљи. С једне стране, код зараћених држава сматра се да се права неутралност једне земље састоји у томе што има да настави нормалне размене робе са зараћеним земљама у истом обиму као раније. С друге стране, доказ о неутралности тражи се у најстрожијем управљању према листама контрабанде које издају противници. Ова два гледишта тешко је помирити. Без сумње да се правилно решење састоји у томе да се на исти начин третирају обе стране, тј. да се спољна трговина настави и са једном и са другом у нормалном обиму или да се обустави са обадвема. Дали ће се овај принцип одржати, не зависи само од неутралних земаља.

Енглеска блокада је у првом реду погодила земље чија се трговина претежно обавља морем. Северне земље, које спадају у ову групу, одмах су заузеле одређен став. Оне су још у септембру прошле године на једној заједничкој конференцији донеле закључак у коме наглашавају право одржавања својих традиционалних односа са свима земљама, па и са онима које су у рату. Одржавање традиционалних односа може, наравно, да буде настављено, и оно ће се и даље практиковати у садашњем обиму. Нагло повећање извоза или увоза могло би се схватити као повреда неутралности. Да би се прилагодили новостореним приликама, ове земље су завеле врло јаку контролу спољне трговине. Строга контрола увоза примењује се због опасности јаког одлива девиза, као и због брзог исцрпљења стокова робе услед појачане потребе зараћених држава, са којом паралелно иде и скок цена. Извоз је, исто тако, подвргнут контроли која се испољава у општим или специфицираним забранама и издавању извозних дозвола. По себи се разуме да су овако оштре мере имале јаких реперкусија на унутрашњу повреду што се непосредно испољило у извесној оскудици потрошних добара. Стога је морало бити заведено рационарирање, нарочито за она добра чији је увоз обустављен. Међутим поједине неутралне земље и сувише су мале и тиме привредно слабе, да би могле да се свака од њих ослони једино на себе саму. Увиђајући ово, северне земље приступиле су тешкој привредној сарадњи.

Данска, која је у ту сврху рационалирала своју сопствену потрошњу, обавезала се да лиферије шећер а Исланд уље и рибе. Из Шведске би се добијале руде а из Финске дрво. Назад, Шведска би имала да доставља рибља уља бакар, шалитру и сумпор.

Земље на југоистоку Европе нису изложене непосредним ударцима блокаде и борбе противу ње. Али, уместо снажних удараца, оне су подложне извесним притисцима са обе зарађене стране, због чега у вођењу своје спољне трговине морају имати ванредног дипломатског такта. Али, и без обзира на ту секундарну блокаду, да је тако назовемо, појачана тражња извесних артикала неопходних за вођење рата с једне, и отежан увоз сировина с друге стране, изазвао је завођење поштрене контроле спољне трговине скоро у свима југоисточним земљама. Тако је у Румунији уредбом од 2 марта 1940, која ступа на снагу 10 марта, румунска влада завела нов режим спољне трговине као и нов девизни режим. Главни прописи те нове уредбе су ови: укида се слободна трговина девизама (до сада је ова трговина била дозвољена у ограниченом обиму за извесне квоте). По свима питањима спољне трговине врховна инстанца биће убудуће Министарство за спољну трговину. За извоз живе стоке, житарица, семена, дрвета и производа нафте потребно је убудуће одобрење извозне дирекције поменутог министарства, док ће извоз остале робе одобрвати локални уреди за контролу цена. Укидају се скоро све извозне премије које је дотада одобравала држава у циљу унапређења извоза. Ово укидање показало се као умесно с обзиром на велику тражњу румунске робе у вези са ратом. И за увоз биће убудуће потребно одобрење Министарства за спољну трговину. Ове дозволе издаваће се по појединим земљама одакле се увоз врши и у границама расположивих средстава на основи тромесечног извоза у те земље. У Бугарској, влада је ових дана донела одлуку да још у већој мери ограничи увоз, како би се извозна коњунктура у пуној мери искористила у циљу лојачања прилива девиза. Од почетка рата Бугарска је, захваљујући лакоћи у погледу пласирања својих производа у иностранству, постигла изванредно привредно оживљење. Међутим, постојала је опасност да услед исто тако снажног пораста увоза потрошних а нарочито луксузних артикала неће доћи до израза онај велики вишак у трговинском билансу. Да би се то спречило, Бугарска влада је одлучила да оснује извозну централу која би као државна установа имала да врши контролу, поред Извозног института и Народне банке, над што економичнијим располагањем девизама. Увозне дозволе које ће ова централа издавати у првом реду се односе на ону врсту робе која се плаћа девизама. Што се тиче остале робе, чији увоз може да се врши и путем компенсације, бугарској увозној трговини су и даље остављене слободне руке, али треба очекивати да ће Увозна централа ускоро приступити и контроли ове врсте увоза. Практично, Бугарска иде, дакле, овим новим регулисањем увозне трговине ка државном монополу увоза. Институт ће се нарочито бавити увозом калаја, производима за штаваљење, белим лимом, содом, ливеним гвожђем, бакром, оловом, хемикалијама, уљем од лана, течним горивима, каучуком и парафином. Грчка је у самом почетку рата завела општу забрану увоза. Увозне олакшице, које су затим дате, имале су за циљ само наплату потраживања у иностранству. Обуставање извоза у Немачку показало се као штетно за Грчку. Пошто су завршени преговори, Грчка Народна банка је почела опет да даје авансе на потраживања грчки извозника за робу намењену Немачкој, после чега је извоз у Немачку брзо порастао.

И наша спољна трговина налази се пред тешким проблемима који се појављују у вези са ратом у Европи. Неки од тих проблема су већ и раније постојали, као на пр. трговина са девизним земљама у које се имао појачавати извоз, а из њих смањивати увоз ради појачања девизног стока. У садашње време извоз се не може посматрати само као средство да се вишкови домаће производње пласирају и тиме ова производња одржи на потребној висини, или као средство за добављање девиза, него се мора посматрати још и са ратно-привредног гледишта. Услед неограничених потреба зарађених држава за извесним артиклима не може се више пустити да потребе потрошачких тржишта одређују колико ће се које врсте артикала извести, него се извоз мора подврћи специалној контроли. Код нас је већ пре овог рата постојала контрола извоза, али је она имала у виду искључиво девизни

моменат. Сада је задатак те контроле да поред девизног момента води рачуна и о општим потребама земље, а специјално да настоји да се принцип неутралности што више поштује на тај начин што ће се према обема зарађеним странама заузети став једнакога третирања.

Нови трговински споразуми имају за задатак да нашу спољну трговину прилагоде новоствореним приликама у свету. Ове прилике налажу да се увоз извесних артикала који нису неопходни ограничи, а исто тако да се диригује наш извоз с обзиром на то да ће многе раније увозне артикле морати да замене домаћи производи. Саобраћајне тешкоће, које су додуше већ знатно смањене али још нису уклоњене, — нарочито у поморској пловидби — поштрена девизна контрола у скоро свима земљама, тешкоће да се наши производи замењују за сировине итд. претстављају проблеме изазване ратом. Све то намеће потребу дириговања нашом спољном трговином, што ће бити задатак Дирекције за спољну трговину која би требало да што пре отпочне рад.

С обзиром на ратне прилике, један од најважнијих проблема је снабдевање сировинама. У досадашњим преговорима то је питање повољно решено. Из Немачке, у накнаду за текстил, моћи ћемо увозити знатно веће количине каменог угља и кокса. Из Италије ћемо увозити памучно предиво. Остаје још нерешен проблем извесних сировина, као што су памук и гвожђе. Изгледа да се у погледу увоза вуне и памука из Енглеске и њених доминиона неће чинити никакве сметње.

Право кретање наше спољне трговине нећемо добити ако посматрамо статистику по вредности, због наглог повећања цена у 1939, него једино ако посматрамо њено кретање по количини.

Кретање наше спољне трговине за последња 4 мес. 1939 год.

— У тонама —

	Извоз	Увоз
1938: IX	296.224	102.411
X	303.324	81.119
XI	323.165	106.907
XII	301.838	114.738
	Укупно: 1,224.551	405.175
1939: IX	107.277	51.629
X	247.475	73.652
XI	343.750	84.362
XII	395.793	79.384
	Укупно: 1,094.295	289.027

1939 према

1938 смањење за: 10,64% 28,67%

Иако према прошлој години наш извоз показује смањење за 10,64%, ипак се може констатовати да је рат у Европи значајно одличну коњунктуру за нашу спољну трговину, што се види по сталном порасту нашега извоза из месеца у месец, тако да је од 107.277 тона у септембру скочио на 395.793 тоне у децембру.

Трговински биланс са клириншким земљама за 4 ратна месеца 1939 забележио је активан салдо од 407,1 мил. дин. према активном салдо од 336,8 мил. дин. за исти период претходне године. Трговински биланс са девизним земљама био је сразмерно далеко повољнији него са клириншким, јер се попео на 317,9 мил. према само 59,1 мил. претходне године. Али, ово побољшање није наступило услед појачаног извоза у девизне земље, него услед јаког смањења нашег увоза из ових. Колико је то корисно са гледишта девизног биланса, толико је штетно са општег привредног гледишта, јер смањен увоз, нарочито сировина и производних средстава значи успоравање привредног процеса у земљи. Сем тога, смањење увоза у крајњој линији повући ће и смањење нашега извоза, пошто ниједна земља није вољна за дужи време да увози без изгледа да ће јој то дати могућности да појача свој извоз.

Д-р Јован Т. Михаиловић

АДМИНИСТРАТИВНА ХРОНИКА

О СТАВЉАЊУ ПРАВНОСНАЖНИХ УПРАВНИХ АКТА ВАН СНАГЕ

— Поводом једне пресуде Државног савета —

а) Чињенице. — Ј. Х. био је постављен у општини Р. за општинског мерника и у општинској служби провео тринаест година; умро је 1916. — По свршетку рата Управни одбор жупаније С. у 1932 призна његовој удовици право на пензију од општине, и својом одлуком упуту незадовољну страну на жалбу Министарству унутрашњих послова. Поступајући по овом упуту о правном леку интересована општина жали се Министру унутрашњих послова, који решење о признању права на пензију као неправилно поништи. Међутим, по тужби удове, Државни савет поништи решење Министра унутрашњих послова са формалних разлога, јер Министар није био надлежан да разматра жалбу на решење жупанијског управног одбора, већ Велики жупан. У то време санкција за погрешан упут о правном леку, установљена законом о општем управном поступку, није још била заведена. На тај начин општина је изгубила рок за жалбу Великом жупану, па је првостепено решење жупаниског управног одбора постало правноснажно. После других покушаја да ову грешку исправи, општина се обратила Министру унутрашњих послова са тражењем, да по праву надзора, на осн. тач. 3) § 135 Зак. о општ. управном поступку (= ЗУП), стави ову одлуку жупаниског управног одбора ван снаге, али је од тог захтева била одбијена.

б) Приговори. — Противу решења Министра унутрашњих послова о овом одбијању општина је водила спор код Држ. савета на основу ових приговора:

1) Удовица нема уопште право на пензију по закону. — У време, када је удовица уопште могла стећи право на пензију (момент смрти њеног мужа), био је на снази Статут општински, по коме су право на пензију, личну и породичну, имали само стални општински чиновници. А по истоме Статуту стални општински чиновници били су само бележници, лекари и ветеринари и шумари. Муж удовице, који је био општински мерник, није уопште имао звање, које повлачи право на пензију, па такву пензију нису могли стећи ни он за себе, нити његова удовица после његове смрти. Према томе њено право на пензију је без законског основа, јер за то право недостаје основни законски услов.

2) И кад би право на пензију имала, не може га имати према општини Р. — Ни по коме пропису, који је тада (и све до 1934) био на снази, ниједна општина у томе правном подручју није вршила службу пензија. Постојали су засебно организовани закљадни мировински фондови по жупанијама, у којима су учествовале све општине са територије дотичне жупаније својим доприносима, поред улога од стране службеника. Службеници, чија су звања повлачила право на пензију, били су чланови свог мировинског фонда, према коме су стицали право на пензију. Општине у том погледу, сем обавеза доприноса, никакве обавезе нису имале и право службеника на пензију према општини уопште се није могло ни стећи. — Према томе ни одлуком Управног одбора Жупаније С. није могла бити конституисана обавеза општине Р. на исплату пензије удовици, пошто таква обавеза нема основа у закону ни о пензијама нити о организацији општинске службе.

3) Ништавост одлуке Управног одбора жупаније. — По тач. 3 § 135 ЗУП надзорна власт, у вршењу права надзора огласиће ништавом одлуку против које нема правног лека, кад садржи грешку, која проузрокује ништавост по некој изричној законској одредби. — Одлука жупаниског управног одбора потпада под овај случај, јер: а) њоме је конституисано једно право, које нема основа у закону и б) њоме је конституисана према општини једна обавеза, за коју такође не постоји основ у закону. У питању није конституисање правних ситуација макар и погрешних, али које имају свој основ у закону, него правних ситуација, којима сваки законски основ потпуно недостаје. Такав недостатак проузрокује ништавост самога акта, па је и захтев општине да се као такав стави ван снаге оправдан.

в) Пресуда Државног савета. — Државни савет одбацио је тужбу општине са овим разлозима: „У тач. 3 ст. 1 § 135 ЗУП прописано је, да ће надзорна власт, у вршењу права надзора, огласити ништавом одлуку

противу које нема правног лека, кад она садржи грешку која проузрокује ништавост по некој изричној законској одредби. По овој одредби, дакле, власти није остављена могућност да због ма какве грешке може једну правноснажну одлуку огласити ништавом, већ само у случају када се ради о одлукама које садрже нарочито грубе повреде правног поретка. То, пак, може бити једино тада, када је грешка таква да из неке изричне законске одредбе произилази, да је одлука ништавна, било да се у закону нека грешка изрично предвиђа као разлог за ништавост, било да то није случај, али из неке законске одредбе несумњиво произилази да закон на ову грешку мисли као на разлог ништавости донесене одлуке. У конкретном спору то није случај; јер у колико би се могло тврдити да су одлуке чије се ништење тражило, донете противно прописима важећег закона, то би био само случај погрешне примене правних прописа. Таква грешка, међутим, не повлачи ништавост по тач. 3 § 135 ЗУП (одлука Опште седнице Држ. савета од 27 и 28 новембра 1935 бр. 32633/35)."

Из ове пресуде може се констатовати, да Држ. савет у ствари није довољно схватио установу стављања управних аката ван снаге. Ту установу, према тексту закона и одлуци опште седнице на коју се позива, он је апстрактно протумачио приближно њеном правом значењу, али је с друге стране апстрактно описао ситуацију, коју је по његовој претпоставци замислио законодавац, остао за њега нејасан. Јер како би иначе могао рећи, да се у претстављеном конкретном случају ради само о „погрешној примени правних прописа“, кад се у ствари ради о примени извесних законских прописа на ситуацију, која под те прописе уопште не потпада. Није грешка овде у томе, што су законски прописи погрешно примењени, јер они у суштини нису погрешно примењени. Спорна пензија одмерена је сасвим правилно према годинама службе и пензиском основу. Грешка је у томе, што су се прописи о пензији применили на једно лице, које уопште по закону нема право на пензију. И није грешка у томе, што би према општини била конституисана обавеза за исплату ове пензије тежа или другчија од оне коју закон предвиђа, него што је та обавеза конституисана према лицу, које по закону такву обавезу уопште не може стећи.

Држ. савет у апстрактном опису значења одредбе тач. 3) § 135 ЗУП повукао је разлику између рушљивих и ништавих управних аката, али кад је ту разлику затим применио на конкретан случај, он је то учинио на начин који показује да стварну разлику између њих није осетио, јер је чист случај ништавног акта подвео под рушљив.

*

Све до ступања на снагу ЗУП, у нашем праву није било одредбе о стављању управних аката ван снаге, али је пракса то допуштала, ослањајући се у главном, са више или мање среће, на теориску разлику рушљивих и ништавих аката.

ЗУП донео је о томе изричне одредбе (§§ 133—135), али није унео више светлости у ово питање. Ако се ограничимо само на случај тач. 3 § 135, о коме је и овде реч и који је и иначе најинтересантнији, његов израз „кад садржи грешку, која проузрокује ништавост по некој изричној законској одредби није довољно јасан.

Пре свега, било је питање, да ли ће се тач. 3 моћи применити само у случају кад у неком закону изрично пише да ће извесна прешка проузроковати ништавост (што би био најужи смисао ове одредбе), или је смисао ове одредбе да грешка треба да буде у недостатку једног услова, који закон изрично предвиђа као услов за постојање извесне правне ситуације?

Држ. савет, по нашем мишљењу потпуно правилно, није прихватио оно право уже значење. По таквом ужем значењу, уосталом, до примене тач. 3 § 135 не би могло ни долазити, пошто у опште нема, или има можда по некоји усамљен случај, личних одредаба у нашим законима. Практика Држ. савета стоји на гледишту ширег тумачења: да је реч о недостацима основних услова за стварање извесне правне ситуације, коју закон објективно нормира.

У том погледу постоје два решења Опште седнице Држ. савета, којима је одредба тач. 3 § 135 протумачена обавезно за одељења:

Прво решење бр. 30253/II од 30 септембра 1932, које гласи: „Има места примени тач. 3 § 135 ЗУП, кад се неком лицу даје право или овлашћење

под претпоставком, да су испуњени сви услови који се изрично траже за стицање тог права или овлашћења, па се накнадно утврди да тих законом предвиђених услова нема. Тај недостатак изрично прописаних услова има се сматрати грешком која проузрокује ништавост по тој законској одредби."

Држ. савет је, дакле, како се види јасно одредио значење ове законске одредбе, али поред свега тога у пракси појединих одељења појавила се сумња, какви су то услови, чији недостатак може произвести ништавост и да ли њихов недостатак у сваком случају може произвести ништавост. На име, да ли је реч о сваком услову, који закон поставља, и да ли се § 135 може применити и на она управна акта, која су била предмет суђења код управног суда.

Да би ово питање расчистио, Држ. савет је донео још једно решење у Општој седници.

Друго решење бр. 32633/III од 27 и 28 новембра 1935, које гласи: „Решења управне власти, донета у извршењу пресуда Држ. савета, не могу се ништити по § 135 тач. 3 ЗУП; исто тако разлози предвиђени за обнову поступка, као и неправилно тумачење законских норми не могу бити основ за примену § 135 тач. 3 истог закона.“

Према гледишту Држ. савета, заузетом у ова два решења своје опште седнице, која чине у том погледу једну целину, постоји разлика између рушљивих управних аката (неправилно тумачење законских норми, који се могу нападати само редовним правним лековима, и ништавних (којима недостаје сам законски основ (услов) за стварање правне ситуације коју закон има у виду. Управни акт биће само рушљив, ако у даном случају постоје услови за конституисање или декларисање извесне правне ситуације, али је управним актом та ситуација погрешно конституисана, односно декларисана. Такав акт је, међутим, ништав, ако је створио одн. декларисао извесну правну ситуацију независно од њених услова постављених у закону или у случају у коме такви услови уопште не постоје.

Уосталом, Држ. савет није овим својим решењима конструисао никакву нову теорију, већ је само, у тумачењу недовољно јасне одредбе тач. 3 § 135 ЗУП, дао тумачење сагласно са основном поделом у систему правних аката на рушљиве и ништаве.

Напред цитирана пресуда Држ. савета, донета у конкретном случају, није у сагласности ни са чињеницама конкретног спора, ни са решењима Опште седнице Држ. савета, нити са општим поставкама разликовања неправилних управних аката. Она је, дакле, и изван општег система и изван нашег позитивног права.

Љ. Радовановић

СУДСКА ХРОНИКА

ДА ЛИ ВЛАСНИК КУЋЕ ОДГОВАРА АКО СЕ ЊЕГОВ СТАНАР ПОВРЕДИ ЗАТО ШТО ДВОРИШТЕ НИЈЕ ОСВЕТЉЕНО?

У јануарском броју „Архива“ од ове године саопштио је и примедбама пропратио г. Иван Д. Петковић један интересантан спор под натписом „Кућевласник не одговара ако се станар повреди зато што двориште није осветљено“. Тужилачка страна као станар код туженика пошла је из свога стана, после 9 сати у вече, на чесму у дворишту да наточи воде — по становима није било чесама —, па кад је стала на поклопац од водоводног шахта, који није био добро углављен, овај се изврнуо и она пала у шахт и тако повредила десну ногу. Тужила је због тога за накнаду штете туженика Данила као сопственика зграде и другог туженика као настојника зграде. Навела је да двориште није било осветљено те се није могла видети добро чесма и шахт.

Првостепени и привизни суд осудили су тужене на накнаду штете, узимајући да постоји кривица њихова што шахт није био добро затворен и што двориште није било осветљено. За сопственика Данила привизни суд сматра да је требало да он омогући станарима несметано узимање воде и ноћу, а што би било могуће кад би могли да упале осветљење кад желе на чесму,

као што је обичај код ступеништа у зградама, а ово са разлога што станари у опште нису имали чесму у стану.

Међутим Касациони суд делимично је преиначио пресуду призивног суда и тужилачку страну одбио од захтева према сопственику зграде, јер Касациони суд налази да је погрешно схватање призивног суда да је сопственик одговоран зато што није увео инсталацију за осветљење дворишта, те им, услед тога, није омогућио несметано узимање воде и ноћу. Касациони суд налази да сопственик Данило непостављањем овакве инсталације није повредио никакву дужност, на коју би по закону био обавезан, па да онда нема никакве његове одговорности за наступилу штету, јер је ова наступила без икакве његове кривице — § 801 ГЗ.

Приказујући овај спор, г. Петковић се не слаже с одлуком Касационог суда а усваја гледиште првостепеног и призивног суда. И ја се слажем са гледиштем нижих судова и г. Петковићем. Само су они одговорност сопственика зграде засновали на §§ 800 и 801 ГЗ, на једном цивилноправном деликту, пропуштању једне радње, која обавезује на накнаду штете. Г. Петковић нарочито инсистира на томе да је сопственик зграде дужан, као добар домаћин, да омогући својим станарима снабдевање водом, без опасности, и ноћу а не само дању. И кад тако не поступа, онда је крив што је штета, услед пропуштања дужности, наступила, те повлачи одговорност за накнаду штете. Али ни он нити судови не истичу да овде постоји и уговорна обавеза, тј. обавеза на накнаду штете због неиспуњења своје уговорне дужности.

На име, по § 681 ГЗ, власник куће дужан је ствар својим трошком у употребљивом стању предати и добар стајати за све недостатке, због којих се ствар не би могла употребити, и такве накнадити и препоне отклонити. Предати ствар кираџији у употребљивом стању и добар стајати за све недостатке под кирију дате ствари односи се не само на стан него и на све оно што иде уз стан, на пр. на ступениште, на подрум, таван, чесму и др. Узимање под кирију стана значи да станодавац ставља кираџији, по сили уговора и без нарочитог уговарања, на расположење и чесму, било у стану било у дворишту. Он је дужан по § 681 ГЗ да му омогући несметану и безбедну употребу чесме у свако доба дана и ноћи, јер има случајева кад станар мора и ноћу излазити по воду (на пр. у случају нагле болести, пожара итд.). Зато је станодавац дужан „и препоне уклонити“ које ометају безбедну употребу чесме и дању и ноћу, дакле, као у конкретном случају, дужан је пазити да шахт буде и дању и ноћу добро затворен, да чесма и приступ к њој буду добро осветљени, јер ће иначе, ако због пропуштања те дужности дође до оштећења, одговарати. Станодавац би се могао ослободити одговорности само кад би доказао да је шахт био добро затворен или да је двориште и приступ чесми било довољно осветљено или да има кривице до саме повређене стварке или кога трећег лица што се несрећа догодила — § 808 ГЗ.

Што се тиче настојника зграде, налазимо да према њему пресуда није правилна. Њега није требало ни тужити за накнаду штете, већ само сопственика зграде. Јер овде није случај из § 810 ГЗ, па да се сопственик може позивати на то да он за туђа (тј. настојникова) дела није дужан одговарати, пошто је настојник био оспособљен за вршење настојничке дужности. Овде је одговорност уговорна; из уговора о кирији станодавац одговара станару за накнаду штете, јер није уговор испунио као што треба, — §§ 553, 681 ГЗ. Да ли је станодавац имао настојника зграде или не, то је без значаја за станодавчеву одговорност својим станарима по уговору о кирији. Али, наравно, да настојник зграде одговара власнику куће за штете, које овај претрпи плаћајући накнаде станарима, које су проистекле из невршења своје дужности од стране настојника. Другачије би ствар стајала да се услед рђаво затвореног шахта и неосветљеног дворишта повредило које треће лице, које није стајало у уговорном односу са власником куће. Тада би то оштећење за власника куће, који има настојника те зграде, и који се о шахту и несми имао старати, представљало туђе дело, за које власник куће начелно не одговара, осим случајева предвиђених у § 810 ГЗ.

ДА ЛИ СУ ГРАЂАНСКИ СУДОВИ, ПРИ РЕШАВАЊУ БРАЧНИХ СПОРОВА, ВЕЗАНИ РАНИЈОМ ПРЕСУДОМ КАТОЛИЧКОГ ЦРКВЕНОГ СУДА?

Једна необично значајна рјешитба Стола седморице из подручја брачног права

Садржај рјешитбе и спор о њеној исправности. — Стол седморице поводом ревизије у једној алиментационој парници донео је закључак од 7 септембра 1939 бр. Рев. 547/39, којим се укидају обе пресуде нижестепених судова те се ствар враћа суду првог степена да о њој поновно расправља. У томе закључку уједно су нижим судовима дане такве директиве, по којима се немају обазирати на пресуду римокат. црквеног суда, којом је односни брак склопљен између припадника римокатоличке цркве и припаднице православне цркве био проглашен ништавним и неопстојним већ питање алиментације треба да реше држећи се овога закључка Стола седморице, којим се истодобно утврђује, да је тај брак за цивилно правно подручје ваљан и опстојао.

Овоме становишту Стола седморице дан је публицитет тиме, што је апел. судија у Загребу д-р Мирослав Шантек у загребачком дневнику „Хрватска Стража“ кроз 2 броја (27 и 28-X-1939 бр. 246—247) објавио опширну расправу под насловом „Да ли грађански судови могу преиспитивати пресуде католичких црквених судова“, у којој понајпре доноси текстуално споменути закључак Стола седморице са читавим образложењем а затим у 8 поглавља побija као неисправно становиште, што га је заузео Стол седморице. Тврђење д-ра Шантека своди се углавном на ове три тезе: 1) Стол седморице без икаква основа у закону присваја право контроле над црквеним судом и право ревизије пресуде у ствари, у којој може да надлежно суди само ркт. црквени суд. — 2) Стол седморице неосновано приговара црквеном суду, да није судио по закону, по којему би имао судити, кад је применио у својој пресуди садашње црквене прописе, који нису у складу са државним законима. — 3) Стол седморице нема право да у таквом случају сам утврђује ваљаност односно неваљаност брака применом овлашћења из § 254 ГРПП.

Будући да се ради о питању од ванредне важности, о решењу којега ће можда овисити даљни смер наше јудикатуре, потребно је утврдити, да ли су приговори изнесени од апел. судије д-ра Мирослава Шантека, који у први мах изгледају необориви, доиста основани. Ваља истакнути, да до сада у нашој јудикатури није било случаја, да би икоји цивилни суд па ни Стол седморице подвргао критици пресуду црквеног суда донесену у његовој надлежности, а камо ли да би себи присвојио право пресуђивања у ствари, гледе које је у позитивним законима надлежност изричито придржана црквеном суду. Овамо спадају спорови о ваљаности или неваљаности брака склопљенога од припадника римокатоличке или православне вероисповести. Ту је до сада вредила пресуда односнога црквеног суда као коначно решење, на основу кога је цивилни суд имао да донесе пресуду о евентуалним имовинско-правним споровима међу таквим супрузима држећи се код тога непоколебиво изреке о ваљаности или неваљаности брака садржане у пресуди црквеног суда.

Међутим у конкретном случају Стол седморице признавајући надлежност црквеног римокатоличког суда ипак не признаје, да би та пресуда донесена по овом суду, а којом је утврђена неваљаност брака (због тога, што је брак склопљен између католика и православкиње у православној цркви) — вредила као коначно решење, на основу којега би имао цивилни суд просудити, да ли жена има или нема право на алиментацију од мужа. Стол седморице правда то своје становиште разлогом, што црквени суд доноси ту пресуду није применио оне законске прописе, који би у смислу конкордата (а који још увек на правном подручју Хрватске и Славоније вреди као државни закон) имао применити, и по којима прописима не би могао овај брак прогласити неваљаним. Даље Стол седморице изјављује, да услед тога што црквени суд није ствар решио применом законских прописа, које би морао применити, пристоји право њему тј. државном суду, да сам реши питање ваљаности односно неваљаности тога брака и то из разлога, јер му такво овлашћење даје пропис § 254 ГРПП. Услед тога Стол седморице утврђује (противно пресуди ркт. црквеног суда) овај брак ваљаним а то опет из разлога, што је ваљан по оним законским прописима, које би био морао применити и црквени суд те стога повраћа предмет нижим судовима с упутом, да стојећи на овом стано-

вишту а без обзира на тому становишту противну пресуду црквенога суда реше питање права на алиментацију.

Стол седморице сигурно није заузео ово „револуционарно“ становиште онако олако без темељитог проучавања ствари. То морамо претпоставити из разлога, што по пракси која влада код Стола седморице у случајевима, кад се одступа од дотадашњег становишта заузетог у јудикатури — спис иде од референта до референта тако да сваки има прилике ствар добро проучити и тек онда решава се на седници коначно. Поврх тога позната је велика осетљивост Ркт. Цркве у тим стварима, а позната је и велика деликатност Стола седморице, којом поступа у питањима, где би могло доћи до какве повреде права било које у нашој држави признате Цркве. Па ипак је Стол седморице донео решење, којим прекида с досадашњом праксом у јудикатури и отвара врата могућности испитивања пресуда црквених судова пред цивилним судовима.

Овде треба споменути, да је питање могућности таквога испитивања црквених пресуда први потакнуо д-р Матија Белић, адвокат и хонорарни универзитетски наставник, у својој расправи под насловом „Правни положај жене у Хрватској и Славонији, чији је брак проглашен неваљаним по канону 1099 § 1 № 2 Cod. Jur. Can.“ изашлој у „Архиву за правне и друштвене науке“ год. 1939 бр. 2 књига XXXVIII, а која је расправа под истим насловом отиснута и у посебној брошури (наручује се код писца у Ђакову). У тој расправи он изричито заступа ово становиште: „Да овакво црквено проглашење брака непостојећим задобије правну вриједност и за државно подручје, нужно је, да се црквене власти придржавају такођер и државних прописа, који о том постоје“ (у брошури на страни 39). Даље д-р Белић цитирајући разне законске прописе вели: „Из ових законских начела слиједи, да постоји и право и дужност грађанских судова, да на захтев интересоване странке одлуче о питању, да ли су и надаље скопчане грађанске последице, и које су те последице, с неким браком, макар да га је духовни суд прогласио неваљаним“ (у брошури на страни 33). Међутим Стол седморице пошао је и даље, те упирући се о пропис § 254 ГРПП присвојио је себи право не само, да реши питање, да ли надаље остају у крпости грађанске последице брака, који је по црквеном суду проглашен неваљаним, него је дапаче сам позитивно а противно становишту црквене пресуде решио, да је тај брак за грађанско подручје потпуно ваљан.

Приговори д-ра Шантека нису основани. Осим разлога, које је сам Стол седморице у односном образложењу свога закључка изнео, могу се навести још и други разлози за оправдање становишта заузетог по Столу седморице у тој тешкој ствари. Изнећемо те разлоге редом.

1. Право контроле цивилнога суда над црквеним. — Ако се постави питање: „По којему законском пропису може цивилни суд вршити контролу над црквеним?“ онда се доиста мора признати, да таквога изричитога законскога прописа нема. Али ако се постави питање, постоји ли могућност да цивилни суд исправно и праведно реши неки спор међу грађанима, за који је он надлежан, а код чијега решавања мора бити претходно исправно утврђена чињеница ваљаности и опстојности брака, онда се мора одговорити да таква могућност за цивилни суд нужно мора постојати. Стога ће цивилни суд бити дужан да испита све оне моменте, који могу бити од користи за исправно и праведно решење, које ће сачињавати „*ius inter partes*“. То право цивилнога суда извире не само из разлога праведности, која мора бити темељно начело исправнога судовања, него и из законскога прописа, по којему суд има дужност, да суди по закону. Кад би цивилни суд, без икаквога испитивања, морао акцептирати пресуду црквенога суда, која је по налажењу цивилнога суда у очитој опреци са законом — био би не само роб туђе самовоље већ би такођер и сам био присиљен судити противно закону. Дакле Стол седморице у конкретном случају упустивши се у испитивање и оцењивање законитости по црквеном суду донешене пресуде поступао је по сили начела законитости, које га обавезује, да донесе пресуду у складу са постојећим законом, а такву пресуду не би могао донети, ако би морао у прејудицијалном питању слепо прихватити пресуду, коју сматра очито противном постојећим законима.

То право цивилнога суда — као органа државе — извире надаље из резерва, које је држава себи придржала код реципирања црквенога права односно код препуштања судовања на том подручју Цркви и њезиним судо-

вима. Те резерве видљиве су из начина, којим се поступало код тога реципирања црквенога права. Учињено је то не обичним законом него у форми уговора или пакта између Цркве и Државе, који је пакт постао и државним законом. Не може се узети, да је Држава тим пактом хтела више и јаче везати себе него ли другог компацисцента. Одатле следи, да држава може не признати правни акт, што га други компацисцент учини прекорачивши овлаштења, која му извиру из односнога пакта. А то и ништа друго тврди Стол седморице у конкретном случају: Црквени орган тј. црквени суд доносиће пресуду о ваљаности брака прекорачио је границе својих овлаштења која му извиру из конкордата, па стога цивилни суд као државни орган није дужан признати такву пресуду за себе обавезном. Након овога логичкога и правно исправнога закључка сва тежина питања стоји још једино у томе, да се докаже, да је црквени суд прекорачио границе својих овлаштења. Но то је предмет расправљања у посебном поглављу.

Уосталом и сам д-р Шантек налази исправним становиште Стола седморице у оном делу закључка, у којему је Стол седморице за овај исти случај утврдио, да „Брачна Правила“ Православне Цркве немају важности за Државу и да цивилни судови нису везани пресудама, што их православни црквени судови доносе по тим правилима. Кад је тако — а то је исправно! — онда се из истог правнога разлога мора признати, да цивилни судови нису везани нити пресудама римокатоличких црквених судова, које су донешене применом црквених прописа, које Држава није усвојила односно изричито одобрила. Сва та аргументација извири из темељнога начела, које сви правници признају, тј. да Држава своје природено право судовања у брачним споровима катакда само преноси на Цркву и њене судове, да су дакле црквени судови у неку руку делегирани од Државе за вршење судбености у тим предметима. Држава стога има право да у појединим случајевима просуди, да ли су ти делегирани судови остали у границама делегације, па ако су отишли преко тих граница — њезини цивилни судови (јер други нарочити форум, који би то имао просуђивати, није основан!) не само да имају право него имају и дужност, да не признају такве пресуде као подлогу за своје пресуде, које морају бити у складу с државним законима!

II. Црквени суд не сме применити прописе „*Codex a iuris canonici*“, кад изриче пресуду с важношћу „*pro foro civili*“ — „*Codex iuris canonici*“ (проглашен од Пале год. 1918), који је законик универзалне Римокатоличке Цркве, садржи бројне и знатне преинаке прописа, који су на подручју брачнога права до тада вредили. Дobar део тих преинака преузет је из декрета Пале Пија X од 2-VIII-1907 („*Ne temere*“). Како декрет „*Ne temere*“ тако и „*Codex iuris canonici*“ издала је Црква те је без икаквога питања Државе и споразума с њоме прогласила норме тога новог брачнога права обавезним за своје припаднике па и у случајевима, кад они ступају у мешовити брак. Од ступања на снагу декрета „*Ne temere*“ односно „*Codex a iuris canonici*“ почели су и код нас судови Римокатоличке Цркве примењивати прописе тих закона без обзира на прописе конкордата од г. 1855 и женидбенога закона за католике од г. 1856, чији су прописи прилагођени конкордату у погледу брачнога права, јер је тај закон издан баш у ту сврху, како се то изричито наводи у уводном патенту од 8-X-1856. Они то не смеју чинити већ из разлога, што сам „*Codex*“ у кан. 3 предвиђа да пактови склопљени између Свете Столице и разних народа имају остати и даље на снази, а исто тако и стечена права („*iura aliis quaesita itemque privilegia atque indulgentia*“) — што је такођер изричито наглашено у кан. 4. Према томе поступак црквених судова, којим примењују прописе „*Codex a*“ у нашој држави, нема ослонаца нити у самом „*Codex u*“. Но кад и неби било тако, ипак је очито, да у смислу конкордата (свеједно, да ли га узмемо као уговор или закон!) таква примена нема места, јер тога не допушта јасни текст конкордата, који у свом члану X. утврђује надлежност ркт. судова у брачним споровима, али уједно тачно и прецизно утврђује и право, које ће ови код тога примењивати „судиће према Светим Канонима и особито по Тридентским декретима“ („*nuxta sacros Canones et Tridentina cumprimis decreta iudicium feret*“). Одређено је дакле, да ти судови имаду судити по црквеним канонима, али да не би било какве двојбе и могућности самовољнога или једностраног преиначења тих канона, додано је нешто, што то сасвим онемогућује. Додано је наиме, да то суђење има бити

особито („cumprimis“) по оним црквеним прописима, што их је у погледу женидбе донео Тридентски црквени сабор. За већу сигурност издан је био и посебни „Напутак за црквене судове“, који се држи истих ограничења. Ето, тако прописује конкордат, који је и државни закон.

Стол седморице нашао је, да се црквени суд није држао тога закона, јер није применио прописе о мешовитој женидби садржане у Тридентским канонима, него је применио прописе садржане у Codex-iuris canonici од г. 1918. Утврдио је, да је црквени суд тиме повредио државни закон, којег би се морао држати и из којег му управо извири његово право да суди у брачним споровима са важношћу „pro foro civili“. Ствар је тако јасна, да нам се чини неумесним напрезање д-ра Шантека, који заговара тезу, да споменути текст конкордата не значи ништа друго него само то, да је Држава дала црквеним судовима слободу да суде по црквеним прописима без обзира на то, какви су ти прописи и како они уређују брачна питања. Да је то Држава хтела, онда би се била задовољила тиме, да у конкордат уђу речи „по црквеним прописима о женидби“ а не би те прописе прецизирала. Д-ру Шантеку се чини, да се на то прецизирање код склапања и састављања конкордата није полагала важност. Али пре свега то његово мишљење је у потпуној опреци са прецизношћу конкордатског текста, а поготово је без основа, ако се узме у обзир нарав ствари, о којој се ради. Држава не пушта никада радо и драговољно из својих руку ствари и установе, у којима је и те како интересирана, а такве су ствари брак и брачно судовање. Она то чини онда, кад је претходно добро просудила, да грађанима а и њој неће одатле настати штета. С гледишта државе штетно је, ако се спречава или отежава склапање брака због — разлике у вери. Тридентски канони били су у том погледу прилично либерални. Прописи новог црквеног права садржани у Codexu iuris canonici су строги те извиру из верске нетрпеливости. Не може држава бити индиферентна према томе, који ће се прописи примењивати на њезине држављане па се стога већ унапред оградилa од прописа, који би били у противности са Тридентским канонима, које је она својим законом одобрила односно усвојила.

Но д-р Шантек и сам види, да је његово тумачење конкордата и као државног закона и интенције законодавца на слабим ногама па стога поставља смиону тезу: „Давање надлежности Црквеним судовима и за грађанско подручје није никада било везано уз увјет, да црквене пресуде буду у складу с државним законом.“ — Као што д-р Шантек ту тезу поставља без доказа, тако је ми просто оспоравамо. Он признаје конкордат државним законом. Признаје, да црквени судови црпу своје право судовања „pro foro civili“ једино из конкордата, који уједно прописује и материјално право, које они у том судовању имају примењивати, па ипак тврди, да те пресуде не требају (по интенцији законодавца) бити у складу с државним законом (конкордатом). Очито погрешна аргументација!

За оправдање становишта, које је у том питању заузео Стол седморице, говори још једна важна околност. Кад се наиме стварао конкордат г. 1855, тада још није била у Римокатоличкој Цркви проглашена догма о примату и непогрешивости Папе. Та је догма проглашена тек г. 1870 на Ватиканском концилу. Проглашењем пак те догме унешен је у однос међу црквеним законодавцем и верницима — који су уједно грађани и поданици Државе — значајни нови моменат, који из основе мења досадање стање ствари. То мора имати реперкусију и у односу између Цркве и Државе. Тако су баш прописи о браку Тридентског црквеног Сабора били донесени у сугласности свих бискупа, који су на том сабору били претставници свих католичких верника. Напротив декрет „Ne temere“ и прописи „Codexa iuris canonici“ донесени су (услед догме од г. 1870) од самог Папе као врховног и непогрешивог поглавара Цркве — без сагласности с бискупима свих верника, и њима су замењени либералнији прописи Тридентског Сабора. Може ли Држава бити према томе индиферентна? Сигурно је, да не може. Стога је то нови аргумент, да се оне речи из чл. X Конкордата имају баш тако тумачити, како текст захтева, јер нигде и никада није Држава изавила, да је њој свеједно, који и какви прописи ће се у погледу брачног права примењивати на њезине грађане. Стога је становиште Стола седморице потпуно оправдано!

III. Компетенција цивилног суда, да изузетно реши питање које спада у надлежност црквеног суда. — Стол

седморице у образложењу цитиранога закључка вели: У таквом случају, кад је надлежни црквени суд ускратио доношење осуде по праву, које важи за грађанско правно подручје — надлежан је за решење претходнога питања о постојању брака по § 254 ГРПП сам грађански суд.

Д-р Шантек напротив тврди, да ту нема места примени § 254 ГРПП. У доказ тога износи само аргумент аналогije из §-а 4 крив. поступка, у којем је прописано, да се кривични судцац никада нема упуштати у решавање питања, да ли брак вреди или не вреди, него увек има сачекати одлуку надлежнога суда о томе. Очито је, да овај аргумент аналогije нема снаге, јер је сасвим други систем кривичнога права и поступка, него што је систем цивилнога права и поступка. Према томе пропис § 4 крив. поступка нимало не спречава цивилнога судца, да се послужи својим правом, које му даје § 254 ГРПП, кад наређује, да цивилни суд у сличном случају може (дакле не мора као што то мора кривични судцац) сачекати одлуку надлежнога суда. Стол седморице исправно је применио пропис § 254 ГРПП, кад је из законодавчева израза „може“ извео закључак, да не мора тако поступати већ може и друкчије. Може се дакле и сам упустити у решавање претходнога питања те га решити аналогно пропису § 10 закона о судском ванпарничном поступку. Баш из околности, што се законодавац у § 254 ГРПП није послужио изразима, који значе забрану, као што је то учинио у § 4 крив. поступка, следи — не оно што хоће д-р Шантек него управо противно томе.

Али д-р Шантек даље тврди, да за овакво поступање у конкретном случају није постојао онај увет, који би баш по прописима § 254 морао постојати, да би његова примена могла бити макар како тако оправдана. По д-ру Шантеку потребно је у смислу § 254 ГРПП да буде у течају парница или поступак код надлежнога суда, и само у том случају може цивилни суд или прекинути поступак до правоснажне одлуке односнога надлежнога суда или сам донети интеримно решење, које ће служити као подлога за пресуђење главнога спора, у којем има да пресуди. У конкретном случају Столу седморице већ је било познато правоснажно решење ркт. црквенога суда, којим је брак био проглашен ништавним, па стога — вели д-р Шантек — никако није смео да сам залази у решавање питања о опстојности односно неопстојности тога брака. — Ова аргументација д-ра Шантека била би добра и сасвим би одговарала смислу и духу прописа § 254 ГРПП да Стол седморице није већ раније био изнео разлоге, због којих не може начелно прихватити становиште, да је питање ваљаности брака већ „*res iudicata*“. Али Стол седморице је у свом образложењу већ истакнуо, да је надлежни суд „ускратио“ доношење осуде у тој ствари, тиме, што неће да то питање реши применом онога права, које би могао применити да би његова пресуда могла важити и „*pro foro civili*“. Услед тога дошло је до тога, да је правоснажна пресуда црквенога суда додуше „*res iudicata*“ али само „*pro foro ecclesiastico*“, док „*pro foro civili*“ не постоји не само нека правоснажна него уопште никаква пресуда. То стање ствари даје цивилном суду право, да се послужи овлаштењем из § 254 ГРПП, а то му је дапаче и дужност због интереса странака, које се на њ обраћају, да им пресуди у спору о алиментацији. — Дакле, аргументација д-ра Шантека, којом одриче цивилном суду то право, стоји и пада с његовом аргументацијом о неисправности стајалишта Стола седморице у погледу примене права, које је црквени суд у том питању применио, као и у погледу права контроле над том применом. Будући да не можемо усвојити његову аргументацију у тим двома стварима, — следи само по себи, да не можемо прихватити ни његово гледиште, по којему би била неисправна примена § 254 ГРПП тобоже због постојања пресуде, којом је по црквеном суду „*res iudicata*“, јер је то само привидно тако док је стварно то питање брака још увек отворено кад се узме у обзир да је поред пресуде ркт. црквенога суда Столу седморице предлежала још и пресуда православ. цркв. суда и да је сваки од тих судова себи присвајао компетенцију, а њихове пресуде о једном те истом предмету су потпуно опречне једна другој. Према таквом стању ствари Стол седморице није могао ништа друго учинити него обе пресуде подвргнути своје расуђивању и одбацивши их обе послужити се правом из § 254 ГРПП, како је то и учинио, а тиме није повредио закон, него је удовољио закону.

Закључак. — Била је крајња потреба, да се расчисте питања, која су искрсла поводом честих случајева мешовитих бракова, у којима Ркт. Црква

проглашује неваљанима мешовите бракове склопљене у Православној Цркви између католика и православаца а исто то чини и Православна Црква с таквим браковима ако су склопљени у Ркт. Цркви. Ту се појавило питање исправности примене црквених прописа на те бракове, затим питање контроле над црквеним судовима, који у тако важној ствари суде и „pro foro civili“, коначно питање како да се исправе неправде, које се у таквим случајевима наносе не само интересираним странкама него и самом правном поретку у држави. Сва та питања захваћена су те исправно решена у цитираној пресуди Стола седморице, па је стога та пресуда од еминентне важности. Она не само што утире пут новој јудикатури већ даје директиву и новом законодавству на подучју брачног права.

Д-р Драгутин Томац

СТАРАЛАЦ ПОПИСАТОГ ИМАЊА КОЈИ СВОЈУ ЗАКОНСКУ ДУЖНОСТ НИЈЕ УРЕДНО ОБАВЉАО ОДГОВАРА ПО §§ 800 И 805 ГЗ САМО ЗА ПОЛОВИНУ ШТЕТЕ, АКО ЈЕ ОШТЕЋЕНИ ПРОПУСТИО ДА ГА НА НЕЗАКОНИТОСТИ У УПРАВИ БЛАГОВРЕМЕНО УПОЗОРИ

М. Д. дуговао је Банци Б. З. неколико милиона динара. За наплату дуга узета је у попис његова зграда, и пописато имање предато на управу староаоцу Н. К. Старалац није имао довољно вере да ће тадањи закупца зграде фирма П. кирију уредно плаћати, те је све просторије закључао и кључеве предао чиновнику Банке. На тај начин постојећи закупца лишен је могућности да закупно добро искористишава, па према томе и обавезе да закупнину плаћа.

Власник пописате зграде М. Д. тужио је староаоца Н. К. наводећи да га је искључењем постојећег закупа а нетражењем новог закупца оштетио за износ који је раван кирији, за све време у којем је зграда остала без прихода. Назначио је да је таквим поступком старалац повредио своје дужности одређене у § 87 Стецишног закона (=СЗ), који се због недостатка специјалних прописа о старатељским обавезама, по налажењу Касационог суда под 747/37, има применити и на установу старатељства у извршном поступку.¹⁾

Туженик Н. К. оспорио је тужбено тражење у основи. Навео је да он кључеве није одузео од закупца већ их је закупца предао извршној власти, а ова њему — староаоцу. Навео је и то да су пописате не само зграда већ и све ствари и машинерија у згради, које једним делом припадају тужиоцу М. Д., а другим делом власништво су Банке, која је попис тражила. Све те пописате и њему као старатељу предате ствари, није било могуће сместити на другом месту, јер би то потребовало велике просторије које се нису могле пронаћи, и јер би демонтажање и транспорт машина коштали неколико стотина хиљада. Поред тога закупца није давао довољно јемства да ће пописане ствари са потребном брижљивошћу чувати. Најзад закупца чак није ни тражио да у закупном добру и даље остане. Самим тим што је кључеве од свих просторија извршној власти без приговора предао, доказује се да је даљи закупни однос био немогућ и од закупчеве стране нежељен.

Окружни суд за прав Београд под ПО 1366/34/26 од 21 фебр. 1928 уважио је тужбени захтев, и туженика осудио на плаћање штете, која је равна непримљеној закупнини за све време његовог староштва. Суд је своју пресуду укратко образложио са следећим разлозима: По § 87 СЗ који опредељује дужности староаца,²⁾ старалац је дужан да се о повереном добру марљиво брине, као добар домаћин, и да одговара за сваку штету коју причини слабом управом. Доказаним чињеницама утврђено је да старалац није пописатим добром на тај начин управљао. Постојећем закупцу није дозволио да у закупном односу остане, а другог закупца није нашао, те је имање за све време староштва остало без прихода.

Апелациони суд је својом пресудом ПЛ 1516/38 од 22 нов. 1938 уважио делимично тужеников призив, а пресуду Окружног суда преиначио, с тим да тужени старалац плати тужиоцу половину причињене штете, а осталу половину има да поднесе сам тужилац. Призивна пресуда образложена је на следећи начин: Старалац није обичан чувар кључева, већ управитељ добра, који

1) Закон о извршењу и обезбеђењу у § 89 преузео је одредбу из § 87 Стец. Зак.
2) Одредба о дужностима пренета је сада и у § 89 ИП.

са пописатом имовином мора руковати као добар домаћин. Кад је утврђено да своју дужност није вршио, и да је тужиоцу као власнику пописатог имања на тај начин штету причинио, онда би по § 87 СЗ у вези § 80 ГЗ био дужан да причињену штету у целини надокнади. Али с друге стране, кад је старалац онемогућио закупцу уживање просторија — тужилац је био дужан да преко извршне власти старалоца упозори на његову старалачку дужност, да од њега затражи полагање рачуна о свим приходима, или да тражи његово смењивање као несавесног старалоца. Кад је он све то пропустио, значи да је половину претрпљене штете сам он скривио. Пошто је тужоцева кривица што извршну власт није упозорио на штетан рад туженог старалоца, исто толико велика колико и кривица туженога, што своју дужност старалоца није савесно вршио, то се на основу § 805 ГЗ, штета између њих има тако расподелити, да сваки сноси по половину.

Са пресудом нису били задовољни ни тужилац ни туженик, те су обојица уложили ревизију. Тужилац је навео: — Кад је по проналажењу оба суда старалац пренебегао своје законске дужности а са пописатим добром управљао несавесно, онда је он по § 31 и 80 ГЗ, дужан да штету надокнади у причињеном износу. Кад његове дужности по налажењу оба суда извиру из § 87 СЗ, како усталом резонује и сам Касациони суд под Рев. 47/37 онда је излишно на такве законске дужности старалоца упозоравати. — Туженик је у ревизији обновио своје раније разлоге.

Касациони суд под Рев. бр. 618/39 од 8 децембра 1939 год. ревизије није уважио, већ је у целини потврдио пресуду Апелационог суда ПЛ 1517/38.

*

Овај случај из судске праксе интересантан је по томе, што је ово један од најређих случајева примене § 85 ГЗ о сразмерној подели штете, као и примене § 87 СЗ, после и § 89 ИП, о дужностима старалоца ван стециног поступка.

По пропису из § 466 б старог ГСП старатељ је имао сва права и дужности старатеља стец. масе. А по пропису из § 87 СЗ старатељ је дужан да масену имовину прибира и обезбеђује као своју властиту. Одредбу из § 87 СЗ преузео је нов извршни поступак у § 89. Изменило се у том погледу није ништа изузев терминологије. Старалац за покретне ствари постао је чувар, а за непокретне управитељ.

Ако је предња пресуда логично расправила питање старатељеве или управитељеве одговорности, она ипак у питању примене § 805 ГЗ садржи извесне поротске немогућности.

По § 805 ГЗ између проузроковача штете и оштећеног, може бити речи о сразмерној подели штете, само онда кад су сразмерно учествовали у њеном изазивању. Али о таквом саучесништву тешко да може бити речи онда кад се не ради о равноправним партнерима. Старатељ односно управитељ с једне, а дужник с друге стране нису равноправни у управи пописате имовине, јер је управа дужнику одузета, а старалоцу поверена. Права и обавезе старалоца не заснивају се на аранжману између њега и дужника, већ на самом закону. Тако и мора бити јер у питању нису само њихови интереси, већ и интереси повериоца. Кад једну дужност закон прописује, онда нико други на ту законску дужност не мора да упозорава. Чим старалац буде у управу имовине уведен, он са својим дужностима мора бити упознат, а у противном *ignorantia iuris* nocet.

Свако упозоравање на основну законску дужност непосредно или преко извршне власти, може пре личити на увреду, него на вршење дужности, у колико се не ради о обавезним упустивима власти. А као што дужник односно извршеник не сме судију да упозорава на дужност објективног суђења, тако он не сме да упозорава ни старалоца — управитеља на дужности савесног управљања. Не сме са простог разлога, што је његову дужност закон прописао, исто тако као што је прописао и судијину дужност. А што закон каже, то нико не мора да понавља или истиче, већ да законску санкцију затражи, ако се закон не поштује.

Са тих разлога проблем може зависити само од чињенице: да ли је старалац односно управитељ своју законску дужност вршио по закону, или није. У првом случају он нема ником да плати ни паре, а у другом случају има да плати пуну штету, без икаквог „сразмерног учешћа“ оштећеног тужиоца.

Тако је морало бити по § 466 б старог ГСП у вези § 87 СЗ а тако мора и сада бити по § 89 новог закона о извршењу и обезбеђењу, у вези § 31 и 800 ГЗ.

Д-р Радоје Вукчевић

ИАКО ВАНБРАЧНО ДЕТЕ НИЈЕ У ЦРКВЕНИМ КЊИГАМА УВЕДЕНО НА ИМЕ ПРЕЗУМПТИВНОГ ОЦА, ИПАК МОЖЕ ДРУГИМ ДОКАЗНИМ СРЕДСТВИМА УТВРЂИВАТИ, ДА ГА ЈЕ ОТАЦ ПРЕД СВЕШТЕНИКОМ ПРИЗНАО ЗА СВОЈЕ

Тужилац Лазар изнео је следеће: Пок. Павле 1912 довео је себи за жену Велику, са њом се брачно испитао 5-VII-1912, после чега су брачно оглашени у цркви. Венчање се није могло обавити због тога, што је Павле отишао у балкански рат из кога се вратио тек 1913. У међувремену тј. 7-IV-1913 Велика је родила сина — тужиоца, који се родио у Павловој кући. По својем повратку из рата Павле се венчао са Великом 10-XI-1913. Овим актом тужилац је постао законити син пок. Павла у смислу § 134 тач. 2 ГЗ и као такав има право наслеђа његове заоставштине. Како му то право оспорава туженик Тихомир то га тужи и тражи пресуду: да је он — тужилац — ванбрачни син Великин и Павлов и да је накнадним венчањем својих родитеља постао позакоњени син Павлов, па као такав има право да наследи заоставштину Павлово.

Туженик Тихомир, пак, навео је, да је по § 130 у ст. I ГЗ. Забрањено ма чиме, па и сведоцима утврђивати ко је отац ванбрачног детета а пок. Павле према § 130 од II ГЗ није пред надлежним свештеником признао Лазара за свога ванбрачног сина. Он — туженик је живео у заједници са пок. Павлом, као стрицем, па пошто Павле није оставио потомства нити ближих сродника, то га наслеђује туженик по § 402 ГЗ.

Окружни суд у Ваљеву донео је пресуду од 20-IX-1938 По — 69/38 у смислу тужбеног захтева са следећих разлога: Исказом сведока П. којој суд верује, утврђује се, да је пок. Павле пред балкански рат довео себи за жену Велику и са њом се брачно испитао а када је отишао у рат, Велика је остала у његовој кући. Била је у другом стању. Изводом из књига црквених, као јавном исправом, утврђено је, да је се тужилац Лазар родио 7-IV-1913 као ванбрачни син Великин а изводом из књига венчаних доказано је, да је се Павле венчао са Великом 10-XI-1913, испитавши се са њом 8-VII-1912. Да је пок. Павле признао тужиоца за свога ванбрачног сина, суд се уверио из сведочење сведока Радована, који је навео да је пок. Павле на дан мобилизације 1914 пошао са братом и још једном женом свештенику, да га моле, да у књигама запише, да је Лазар његово дете а да свештеник није имао марку за таксу па је Павла упутио у општину, да се тамо саслуша и Лазара призна за свога сина, што је Павле и учинио. По исказу истог сведока, Павле се, опраштајући се са својима при поласку у рат 1914, оставио им дете (Лазара) у аманет а често је са фронтом писао писма, поздрављајући у њима сина Лазара. Сведок Благоје, пак, навео је, да је био деловођа у општини, кад је пок. Павле дошао у општину и саслушао се да је Лазар његов син. Истина ово признавање пок. Павла није дато строго формално тј. тужилац Лазар није заведен у црквене књиге као ванбрачни син Велике и Павла, што туженик Тихомир нарочито истиче а то је дошло отуда, што пок. Павле у време рођења тужиоца Лазара није био код куће већ у војсци. Кад је пок. Павле за свога живота признао Лазара за свога ванбрачног сина и кад је се после рођења Лазаревог венчао са његовом мајком Великом, самим тим, по нахођењу суда, тужилац Лазар постао је позакоњени син пок. Павла у смислу § 134 у тач. 2 ГЗ и као такав има да наследи заоставштину Павлово по § 396 ГЗ. Суд је ценио приговор туженика да је у смислу § 130 ГЗ забрањено истраживати ко је отац ванбрачног детета, ако оно није у црквеним књигама уведено на његово име и по његовом одобрењу, па је тај приговор одбацио, као неуместан са разлога, што се овде утврђује околност,

да је отац ванбрачно дете признао за своје и да је каснијим венчањем дете позаконено а стоји и чињеница да је Павле и пред свештеником признао тужиоца за свога сина, само што свештеник, немајући марака, није могао увести тужиоца у црквене књиге. Утврђујући признање пок. Павла, да је тужилац његов ванбрачни син, дакле признање, на основу кога се Лазар може увести и у црквене књиге на очево име, суд сматра да тиме није повредио пропис из § 130 ГЗ.

Апелациони суд у Београду није уважио призив туженика, већ је пресудом од 17-V-1939 Пл. 316/39 потврдио пресуду окружног суда. Призивани приговор о недопуштености тужбе с обзиром на § 130 у ст. I ГЗ Апелац. суд је одбацио, јер основ тужбе није истраживање оца ванбрачног детета, већ доказивање, да ли је сам пок. Павле, као ванбрачни отац, тужиоца Лазара, признао за своје дете.

Касациони суд је потврдио пресуду Апелац. суда, као правилну и на Закону основану. То што тужилац Лазар није од надлежног свештеника у црквеним књигама уведен као ванбрачни син пок. Павла, по нахођењу Касац. суда, без утицаја је на расправу овог спора, с обзиром на констатовану немогућност, када је спречен, да се признају пок. Павла, датом пред свештеником, даде потребна форма.

(Пресуда Касационог суда од 25-XI-1939 Рев. 1830/39).

*

Из предњег излагања, види се, да је исход овога спора зависио од решења два главна питања: 1 да ли је тужилац — као ванбрачно дете — у оскудици писменог признања презумптивног оца у црквеним књигама, могао доказивати, да је тај отац признао пред надлежним свештеником за своје, с обзиром на § 130 од II ГЗ, по коме се ванбрачно дете не сме на ког другог, осим на материно име увести, ван ако га ко сам призна и одобри да се оно на име његово у црквене књиге уведу? 2 Да ли би ово доказивање признања представљало истраживање патернитета, које је према § 130 од. I ГЗ забрањено. О првом питању може се дискутовати тек пошто се даде одговор на друго. Јер, ако се друго питање реши позитивно, тј. да је доказивање признања очинства у ствари доказивање односно истраживање патернитета, онда прво питање само по себи изгледа као беспредметно с обзиром на § 130 I од. ГЗ. Мислимо да ово није случај из овог последњег законског наређења, јер тужба није на то управљена, нити је вођена противу презумптивног ванбрачног оца, односно његове масе за доказивање очинства, већ се спор водио између тужиоца и трећег лица — туженика око наслеђа заоставштине тужиоцевог презумптивног ванбрачног оца. Наиме тужилац је сведоцима и осталим доказима утврђивао једну чињеницу, од које је зависило питање његовог позакончења у смислу § 134 тач. 2 ГЗ, будући да доцније закључени брак између матере ванбрачног детета и презумптивног оца не производи дејство позакончења по наведеном законском наређењу ако нема уписа у црквеним књигама на име очево. Утврдивши факат признања, тужилац у исто време доказује да је позакончени син оставитеља а тиме и своје право на наслеђе његове заоставштине, пошто се позакончењем према § 134 ГЗ небрачна деца равнају у својим правима са брачном. Према томе, тужилац је морао у овом спору око наслеђа понудити доказ, да га је оставитељ пок. Павле, после венчања са тужиоцевом ванбрачном матером признао за своје и поред прописа § 130 од. I ГЗ.

Што се тиче првог питања: да ли се само уписом у црквеним књигама може доказивати, да је неко признао ванбрачно дете за своје и кад се то признање од ванбрачног оца може дати и у којој форми, о томе је Касациони суд у својој Општој седници од 11-XI-1937 Рос — 3/37 дао мишљење по тражењу Министра Правде. Према тој одлуци Касационог суда, отац ванбрачног детета може исто признати за своје, како у моменту рођења, тако и после тога, иако је оно уписано у црквене књиге на име материно. Ирелевантан је начин, на који ће он то извршити: било саслушањем код црквеног суда или надлежног пароха, било својеручним потписом у црквеним књигама. Главно је, да се јасно види, да је отац одобрио, да се његово ванбрачно дете упише на име његово. Из ових последњих израза може се закључити,

да је могућно и дозвољено доказивати одобрење ванбрачног оца, да се дете уведе на његово име и ако је упис у црквеним књигама изостоа услед каквих неотклоњивих сметњи, као што је овде случај, да пок. Павле није могао своју намеру да приведе у дело само због тога, што свештеник није имао таксених марака. Осим тога суд је принетим доказима у току парнице утврдио да пок. Павле не само што је долазио код свештеника да се упише као отац тужиоцев, већ је целим својим држањем манифестовао очинску љубав и бригу према тужиоцу као своме детету, а тиме јасно показао, да га признаје за своје дете. Зато би било, и поред ригорозна наређења § 130 од II ГЗ неправично сматрати тужиоца као ванбрачно дете и лишити га права, које ГЗ признаје брачној деци.

Тих. М. Ивановић

У СЛУЧАЈУ ДА СЕ МАТЕРИЈАЛНЕ ПРИЛИКЕ ИЗМЕНЕ, МОЖЕ СЕ ТРАЖИТИ ПОВЕЋАЊЕ ЗАКОНСКОГ ИЗДРЖАВАЊА ДЕЦЕ

Мајка малолетне деце, која су по споразуму са њеним мужем остала код ње на васпитању и нези, примала је од свога разведеног мужа по споразуму закљученом пред црквеним судом издржавање за ову децу у суми од 2000 дин. месечно. Међутим како су се материјалне прилике од дана њиховог споразума, тј. од 1928 год. измениле јер су деца порасла, а и њен муж сада материјално боље стоји, то је мајка предложила пред старатељским судом да суд досадашњу алиментацију повиси на 4000 дин. месечно за оба детета. Отац малолетне деце противио се овом предлогу, тражећи једновремено да се деца њему предају на чување и старање, пошто су сасвим одрасла. Поред тога изразио је сумњу да мајка целу своту издржавања коју он плаћа, троши на издржавање деце. — За овим је старатељски суд, по извршеном извиђању, као и оцени од стране вештака донео закључак, којим је наложио оцу малолетне деце да даје месечно издржавање од 3000 дин. укупно, као и то да деца и даље остану код мајке на чувању и васпитању. Разлози старатељског суда су следећи: „Пошто је по § 115 ГЗ у вези § 264 ст. II ВП учесник као отац дужан бринути се о издржавању деце и како са друге стране нису установљени никакви разлози са којих треба мењати одлуку духовног суда од 9-II-1928 у погледу чувања малолетника, то је суд одлучио да деца остану и даље код мајке и да отац плаћа алиментацију, чију је висину суд одмерио према узрасту деце, као и према материјалним приликама и друштвеном положају дечијег оца, имајући при том у виду мишљење вештака. — Истовремено је суд ценио и приговоре учесника, па је нашао: да се не може прихватити навод и захтев његов, да му се деца повере на старање, пошто је споразумно између родитеља решено да деца остану код своје мајке до своје удаје односно до мајчине преудаје, а ниједан од речених услова није се још испунио, док с друге стране није утврђено постојање ни једне околности, која би налагала одузимање деце од мајке“ итд.

Овај закључак старатељског судије укинуо је по рекурсу учесника рекурсни суд, и ствар вратио на нову расправу, а са ових разлога: „Што су странке у погледу неговања деце и њиховог материјалног збрињавања, на случај развода брака међу супружницима, власне да се по тој ствари поравнају. Па како се из доказа поднетих у списима види да су странке сагласне како по питању код кога ће супружника деца бити до удаје на старању, тако и колико ће учесник бити дужан давати за њихово издржавање, то је Срески суд погрешно што се је поново на захтев предлагача упустио у одлучивање ових питања, јер за то није имао законско овлашћење — § 118 ГЗ и § 264 од. I ВП“.

Касациони суд међутим укинуо је овај закључак рекурсног суда и ову ствар вратио рекурсном суду на ново одлучивање а са ових разлога: „Касациони суд је нашао да су рекурсни наводи предлагача основани. Наиме, погрешно је нахођење рекурсног суда да старатељски суд није могао питање о повећању издржавања покренути и одлучивати о томе зато што су се супрузи о питању издржавања међусобно споразумели. Напротив, обавеза издржавања деце од стране родитеља установљена законом (§ 115 ГЗ) зависи од више околности које се узимају у оцену кад се одмерава висина издржавања које један родитељ има да плаћа у случају да деца не живе код њега, а обавеза

пада на њега — §§ 116 и 118 ГЗ. Те околности могу бити различите: узраст деце, друштвени положај и материјално стање родитеља, васпитање и врста позива, за који се деца спремају. Све ове околности пак нису такве природе да се оне не могу у току трајања ове законске обавезе издржавања и мењати, било у смислу побољшања, било погоршања. Такве промене ових околности морају саме по себи утицати на величину и обим издржавања, па се не може узети као правилно схватање рекурсног суда да се обим тог издржавања не може у току трајања обавезе мењати по захтеву заинтересоване стране. То што су се родитељи били споразумели о величини овог издржавања не може спречити заинтересовану страну да тражи измену, односно повећање издржавања, ако за то постоје оправдани разлози. Јер обавеза родитеља да издржавају децу не може зависити од споразума њиховог, већ независно од тога њихова обавеза се заснива на законском пропису према деци непосредно, те и она страна која штити интерес деце може поставити захтев да се висина издржавања понова утврди, а према измењеним околностима које утичу на повећање истог. За такво одлучивање пак у смислу § 264 ВП надлежан је старатељски суд”.

(Касациони суд у Београду, Рек. 424/39 од 31-VIII-1939).

Из ове одлуке Касационог суда види се да споразум родитеља о обавези и величини издржавања није сметња да се доцније, ако се прилике измене, тражи повећање издржавања. Рекурсни суд је ствар посматрао са гледишта § 13 ГЗ па је нашао да такав споразум везује странке као закон, те се и без узajамне сагласности не би могло у томе ништа мењати.

Међутим Касац. суд је стао на гледиште да је овде у питању једна законска обавеза, обавеза издржавања деце, која пада на родитеље, а поглавито на оца — § 116 ГЗ. Кад се одређује величина, обим те обавезе, онда при томе одлучују разне околности, променљиве природе. Према томе, а по правилном схватању Касац. суда, ако се те околности промене, оправдан је захтев једне стране да се обим те обавезе промени. Јер код законске обавезе издржавања битно је циљ који се има постићи: издржавање, васпитање и спремање за позив малолетне деце, а није ни од каква утицаја каква непромењена количина, напр. богатство родитеља или томе слично. Зато је закон и питање одређивања величине издржавања оставио суду.

Но није забрањено да се странке и саме о овоме споразумеју. Такав споразум није сметња да се доцније кад се измене околности које су утицале на одређивање величине издржавања, тражи повећање овога. То је и Касац. суд у овој својој одлуци изрекао. Поред тога овде је било у питању издржавање малолетне деце, па самим тим може се већ и због тога узети да споразум њихових родитеља не може ићи на штету њихових интереса.

Налазимо да ово исто вреди и за остале врсте законских обавеза издржавања, као што је обавеза мужа издржавати жену, или обавеза деце да издржавају родитеље. Разлика је једино у погледу надлежности суда, пошто се ове врсте обавезе утврђују, кад не постоји сагласност странака, у редовном спору. Па и у том случају налазимо да већ изречена пресуда о величини издржавања није сметња да се доцније новом тужбом тражи повећање или смањење ове обавезе, ако се прилике измене, и такав спор не би био обнова ранијег спора, већ суђење о новим чињеницама, па према томе и нов спор. У том смислу је и пракса нашег Касационог суда.

Иван Д. Петковић

Примедба. — Г. Петковић је врло добро формулисао проблем, који се поставља, и решење Касационог суда нам изгледа исправно као и њему. Само, да ли не би ваљало поћи још један корак у анализи?

На питању су се супротставила два гледишта: гледиште Рекурсног суда који сматра да је ту у питању уговор и да он као такав везује странке (§ 13 ГЗ) и оно Касационог суда, који сматра да је ту у питању једна законска дужност (§ 253 ГЗ). Ми се питамо: ако је законска дужност, зар суд не би могао изменити величину уговорене суме за издржавање деце и из других разлога, а не само из разлога што су промењене прилике? Ситуација је у ствари ова: растављени муж и жена су се споразумели у погледу суме коју

ће муж давати жени за издржавање деце која се налазе код ње (мајке); тај споразум признаје суд, докле год жена не изјави да није задовољна одређеном сумом, и то једино из разлога што је рђаво оценила величину суме, потребну за издржавање у часу споразума са мужем. Је ли то уговор, када је оно што је утврђено зависно само од једне странке. На крају крајева, намеће се закључак да се суд није мешао у односе мужа и жене из простог разлога што је једно лице, коме се нешто дугује, задовољно оним што му друго, дужник, даје на име дуга, у овом случају жена, мајка деце задовољна оним што јој муж даје за издржавање деце, што је он дужан да чини на основу самог закона. Немешање суда оправдава се још и тиме, што је са свим природна претпоставка да ће се отац и маи старати о својој деци боље него други и да, према томе, споразум међу њима даје највише гаранције деци да ће њихови интереси бити поштовани. Остављам цивилистима да о овом питању изведу последњи закључак

Ђ. Тасић

И ЗБОГ ДЕЛИМИЧНЕ НЕИСПЛАТЕ КУПОВНЕ ЦЕНЕ ПРОДАВАЦ МОЖЕ ТРАЖИТИ РАСКИНУЋЕ УГОВОРА, И ТО ПО § 656 А НЕ ПО § 553 ГЗ

У једном спору тужбом је тражено, да се раскине уговор о куповини и продаји одређеног непокретног имања и тај захтев је образложен овако: Тужилац је продао туженом Славку и његовом брату Светозару своје непокретно имање за цену од 10.500.— динара. Купац Светозар још при закључењу уговора исплатио је свој део куповне цене, док тужени Славко, немајући готовог новца, споразуме се са тужиоцем као продавцем, да му, уместо куповне цене да меницу на суму од 5.000.— динара. Ову меницу, коју је туженик потписао као акцептант, тужилац је есконтовао код једног новчаног завода, пошто је исту претходно потписао као трансант. У прво време, туженик је обавезу по меници испуњавао, али је доцније престао са плаћањем, тако да је тужилац морао остатак меничног дуга у 4.400.— динара да плати, будући да је и он био менични дужник. На тај начин, према наводима тужбе, туженик није испунио обавезу из уговора о куповини и продаји, јер није платио куповну цену, те је са тог разлога тражен раскид уговора. За доказ ових навода, тужилац је поднео писмено од 8 априла 1930 године, које садржава битне елементе уговора и споразум странака по коме тужилац прима од туженика, уместо куповне цене меницу на 5.000.— динара. На крају овог писмена продавац „признаје да је и од купца Славка измирен у продајној цени, јер сума по меници пада на терет купца Славка“.

На прву расправу која је била одређена пред Среским судом у Пироту, туженик није дошао, иако је био уредно позван, па је заступник тужиоца предложио да се на основу § 492 ГРПП донесе пресуда због изостанка. Срески суд усвоји овај предлог, али одбије тужбени захтев из два разлога. По првом, тужилац је требало да тужи и другог купца, јер кад је једно имање продато двојци купаца, онда се због јединственог супарничарства и раскид уговора може тражити само и према једном и према другом купцу заједно. Према другом разлогу, тужилац у опште не може тражити раскид уговора, када сам признаје, да је туженик делимично испунио уговор — § 553 ГЗ.

Окружни суд у Пироту, као позивни, потврдио је ову пресуду првостепеног суда, прихватајући само други разлог пресуде, по коме је туженик, свођењем менице на 4.400.— дин, у ствари делимично испунио уговор, те због тога тужилац има право по § 553 ГЗ да тражи само испуњење уговора, а не и његов раскид.

Касациони суд у Београду међутим, по ревизији тужиоца, преиначио је пресуду позивног суда и усвојио тужбени захтев у целисти, дајући углавном ове разлоге: „Када се чињенички наводи тужбе узму као истинити, а они се као такви имају сматрати, јер нису оповргнути доказима који се налазе пред судом — § 492 ГРПП, онда произилази, да туженик није исплатио тужиоцу куповну цену у целисти, јер не испуњавајући своју обавезу по ме-

ници, како је то било међу странкама уговорено, туженик је довео тужиоца у положај да ову меницу плати, а тиме је тужилац остао без куповне цене у износу од 44.000.— динара. Код оваквог стања ствари, поставља се питање, да ли тужилац има право на раскид уговора, иако му је куповна цена делимично исплаћена, или пак он може тражити само испуњење уговора, односно исплату куповне цене. По овом питању првостепени и позивни суд дали су погрешну правну оцену, када су позивајући се на § 553 ГЗ одбили захтев за раскид уговора. Ово због тога што је § 553 ГЗ општи пропис, који важи за све уговоре, уколико закон није друкче наредио код појединих уговора. Код уговора о куповини и продаји међутим, закон у § 656 ГЗ изузетно наређује, да ако купац не положи куповну цену у целости, онда продавцу стоји на вољу или цену захтевати или уговор раскинути. Па како је према изложеном утврђено, да туженик у конкретном случају није платио куповну цену у целости, то је захтев тужбе требало уважити на основу § 656 ГЗ. На спрот оваквом гледишту не би се могло истаћи ни то, да је туженикова обавеза била да куповну цену плати на почек, јер и код такве куповине долази до примене § 656 ГЗ."

(Пресуда Касационог суда у Београду, Рев—1853/39 од 4 новембра 1939 године).

Образложење које су дали првостепени и позивни суд у изнетом случају, не може се прихватити. Касациони суд са разлогом указује, да се § 553 ГЗ не може применити код уговора о продаји и куповини, када продавац тражи раскид уговора због неисплате цене, јер је тај случај посебно предвиђен у § 656 ГЗ, који се према § 553 ГЗ појављује као *lex specialis*.

Оно што нама не изгледа правилно у изнетом случају, то је само постављање основног питања, а на име, да ли је овде у питању неиспуњење уговора о продаји и куповини, или би се напротив пре могло говорити о неиспуњењу меничне обавезе од стране главног меничног дужника. Узимајући чињеничке наводе тужбе за истините, услед изостанка туженог, произилази, да се туженик немајући новаца да исплати куповну цену, споразумео са тужиоцем, да му изда меницу на 5000.— динара, у циљу, да је овај есконтује код неког новчаног завода и на тај начин дође до готовог новца, односно до исплате куповне цене. Оваквим накнадним споразумом, странке су по нашем мишљењу закључиле уговор о преносу дуга са променом правног основа, тако да је туженик, уместо дужника из основа купопродајног уговора, постао дужник по меници. Код оваквог пак уговора, првобитна обавеза — у овом случају обавеза из уговора о куповини и продаји, престаје, и на место ње заснива се нова — менична обавеза — § 850 ГЗ. Доследно томе, тужилац је у конкретном случају могао подићи против туженика само регресну меничну тужбу, тражећи исплату оне суме, коју је он као трансант платио, но захтеву да се уговор о куповини и продаји раскине није било места, јер се има узети, да је куповна цена у целости исплаћена тужиоцу издавањем менице, на што је он пристао. Ово је уосталом констатовано у самом писмену, које је тужилац, за доказ тужбених навода поднео уз тужбу.

Н. Срзентић

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Д-р Глигорије Т. Бугарски — Златић, ЕНГЛЕСКА КАБИНЕТСКА ВЛАДА, Београд, 1939, стр. 268.

Земља, у којој је поникао парламентаризам и добио свој класичан облик, то је, као што је познато, Енглеска. О њему се писало код нас (нарочито г. С. Јовановић). И Стојан Протић, умео је да да једну врло добру формулу уставног уређења Енглеске, везујући у формули парламентарни систем са системом самоуправа. Прича се као духовити виц да је неко од наших људи на критику у нашем парламенту да се „то“ (о чему је било речи) не би могло десити у Енглеској одговорио: какви смо ми Енглези, такав је и наш енглески парламентаризам. Ми бисмо ствари друкчије поставили: ако нисмо Енглези, ми мо-

жемо нешто научити од Енглеза. И зато су имали право више они политичари код нас „као Стојан Протић, који су узимали Енглеску као узор, ма колико нас она премашала.

Докторска теза г. Бугарског излаже енглески парламентарни систем, који он обележава као кабинетски, систематски и у потпуности онако како он функционише данас „дајући нам и преглед еволуције колико му се чинило потребно да објасни садашњост. Књига у главном излаже конвенције, на којима почива овај систем, и њихов значај у функционисању, са много сигурности у познавању проблема и у оцењивању. Он се не упушта много у чисто правне анализе и теоретисање, због чега можда нема увек прецизне границе између онога што је утврђено као правна конвенција и онога што још спада у политички опортунитет. У социолошке анализе улази при крају тезе сумарно, али са неколико врло добра потеза. Очеvidно бежи од једностраних и брзих закључивања о вредности ове или оне установе, и труди се да се што боље документише, дајући нам више пута и статистичких података, што је врло zgodно и каткад заиста потребно.

Главну промену, у последњој фази развоја енглеског система, г. Б. види у пораслој улози првог министра и потискивању Доњег дома, на место којег долази све више јавно мњење, народ, са ким претседник долази у непосредан додир. Улога и утицај јавног мњења с једне стране и избор вођства или елите, и њихов међусобни однос с друге стране, то изгледају г. Б. судбоносни проблеми, на које има да одговори будућност. Еластичност и прилагодљивост, особине које су енглески парламентаризам и демократија стално показивале у току свога развоја, могли би можда и њега и нас да умире. У толико пре, што се поново јавља двопартиски систем, а не треба заборавити да су темељи вековима грађени и осећање уставности и законитости дубоко укореењени.

Оно што треба да се код нас чује, нарочито данас, када очекујемо да се вратимо демократији и парламентаризму, и када имамо да дефинитивно (релативно) решавамо крупна питања, то је она тајна, којом располажу Енглези, да су успели да у оквиру демократије нађу места за аристократске елементе да помире еволуцију друштвену са политичким установама, да помире већину и мањину, стављајући обоје под обичаје и правила, државну власт и народ, политичке и стручне чиниоце итд., као и да праве компромисе и поступају по разуму, и најзад, да своје установе и своје конвенције прилагођавају приликама и да правилу нађу границу и меру и начине по потреби изузетке (као, нарочито, у кабинетској влади за време Светског рата). Енглези су један народ, који је створио народну владавину без партизанства и без претеривања и ексцеса, који се данас нарочито сусрећу у свету. Такво стање ствари, такву равнотежу не објашњава нам само двопартиски систем, већ и обичаји и менталитет народа, како смо ствар објашњавали још раније, и како је у тези данас објашњава г. Б. Ово су ствари, на којима треба да се у овом тренутку зауставе и Срби и Хрвати.

Дело г. Б. претставља одличан прилог нашој науци. Литература којом се служио богата је, и готово искључиво енглеска. Разуме се, најбоље је и најсигурније служити се енглеском литературом, која има највише разумевања за енглеске установе. Али потребно је допунити и страном литературом, која уноси нове тачке гледишта и, можда, каткада критицизма. Ту и тамо могао је још боље искористити и нашу литературу. То није никакав крупан недостатак, и књига оваква каква је препоручује се свима који се баве актуелним политичким и уставноправним питањима.

Б. Тасић

Д-р Александар Балтић, ОПШТА ТЕОРИЈА О ПОЈМУ ЈАВНИХ СЛУЖБЕНИКА, с нарочитим обзиром на југословенско службеничко законодавство и кривични законик, Београд 1939, стр. 266.

У првом делу тезе, полазећи од општих методолошких погледа, у којем прави разлику социолошке, политичке и правне теорије, г. Балтић посвећује нарочиту пажњу појму чиновника, од којег разликује појам јавних службеника — нечиновника. У другом делу тезе он излаже историју чиновника и јавних службеника у Србији, и, затим, врло опширно појам службеника у смислу Чиновничког закона „и, најзад, кривичноправни појам службеника. У

овом важном проблему, мада му је у нашој литератури и системима административног права посвећена нарочита пажња, још немамо специалног систематског дела. (Теза Г. Стојана Прибићевића који је расправљао о дисциплинској одговорности чиновника није на жалост објављена). Г. Б. приступа овом проблему са врло темељним познавањем литературе о њему, француске, немачке и аустријске. Врло је симпатично, што је пуно пажње посетио делима проф. Стајнова из Софије и што је и нашу искористио у пуној мери, како српску тако и хрватску. Не пропушта да нам пружи историске прегледе у другим земљама и, специално, код нас.

Писац је проблем расправљао са једном упадљивом критичношћу, савесно и исцрпно, али и са једном скромношћу који заслужују похвалу према резултатима које је дао и вредности дела.

Оно што карактерише тезу г. Б. научно, то је тежња да правну теорију одржи у додиру са „стварношћу“, устајући против духа конструкција који је завладао и при решавању овога питања. Одређивање појма чиновника је од оних појмова, које нас може увести у деликатна методолошка расправљања. Ако се једно зна сигурно, наима да су чиновници лица која врше јавну функцију и да они имају један специјалан положај, који их разликује како од оних који не врше јавну функцију у опште, тако и од оних који врше јавну функцију, али нису чиновници, све друго није јасно. Није јасно на пр. да ли у појам чиновника улази вољно улажење (пристанак) или да ли улази плата. Та питања могу се посматрати са више различитих гледишта и, према томе, добијати различити одговори. Шта је по г. Б. „стварност“? Тежња ка стварности (социјалној) може одвести једном социолошком појму или једном политичком појму чиновника. Саме стварности по себи нема, него по њеном значењу и важности у правној организацији, коју ваља посматрати како је изведена позитивним правом. Од социјалне стварности морамо се попети на једно телеолошко гледиште, и то како се оно може извести и применити у правној организацији. Како је тешко на овом методолошком путу одржати се, види се на једном примеру из тезе г. Б. За њега је одлучујући разлог да усвоји гледиште, по коме је за чиновника карактеристика вољно ступање у службу, ово: „Принуда и чиновник, који учествује на један сталан начин у функционисању јавне службе, — два су појма која се искључују, наравно посматрајући их са социјолошкоправне тачке гледишта, а не техничке и формалне. Јавне службе су основни стубови на којима почива модерна држава. Њихово правилно, одређено и константно функционисање је од основне важности. То могу осигурати само они људи, који свесно, драговољно и слободно примају на себе сву озбиљност и одговорност за овакво функционисање“ (стр. 48). Ово резонување, у суштини, правнополитичко, колико вреди са гледишта позитивног права и правне теорије, који треба да се изгради у оквиру овога. Са овог последњег гледишта важније је констатовати да модерна држава, заснована на идеји слободе грађана, узима за чиновнике лица која пристају на то по својој вољи, као и да она нормално тако и чини. Важно је такође, ако не још важније, да ли има неке осетне разлике у положају чиновника који вољно улазе у државну службу и службеника који су принуђени да у њу уђу. Тек када се узму сви ови моменти у обзир, може се извести сигуран закључак. У прокос томе, методолошки напори г. Б. заслужују пажњу.

Ђ. Тасић

Slobodan Djokitch, docteur en droit, LA NEUTRALITÉ ET LE NATIONAL-SOCIALISME. Paris 1940, Librairie du Recueil Sirey, p. 155.

У својој докторској расправи, брањеној на Правном факултету у Паризу, Г. Слободан Ђокић изложио је националсоцијалистичко схватање неутралности. Као да је предвиђао догађаје који ће наступити, Г. Ђ. се прихватио једног занимљивог и у исти мах веома деликатног посла, да француској стручној читалачкој публици изложи националсоцијалистички став по једном питању, иначе јако претресаном у новије време у науци. Дуго се сматрало да је појам неутралности већ потпуно утврђен у науци, и да је овај правни институт добио свој коначни облик. Међутим, у новије време, као и многи други појмови, и појам неутралности је подвргнут критици, и проглашен застарелим. Напори послератне међународне заједнице, усредсређени у првом

реду у Друштву народа, тежили су не само да се рат ограничи правним прописима, већ и да се стави ван закона, прогласи међународним злочином. Како су све државе имале да учествују у угушивању тога злочина, системом колективних санкција, неутралности ту није било места. Тек кад је овај систем дошао у кризу и јавила се сумња да ће се он моћи спровести, наука, као и међународна политика, враћају се опет старим занемареним појмовима и поново се обраћа пажња, између осталог, и појму неутралности. Уз то још и Сједињене америчке државе изграђују читаво законодавство о неутралности, што још више појачава научни интерес за проучавање савременог схватања ове установе. (Од богате литературе по овом предмету ваља поменути одличну докторску расправу Г. д-ра Војина Бесарабића „Неутралност и њена савремена схватања“, Београд, 1939).

Уз обновљени интерес за ново схватање неутралности поставило се још једно интересантно питање: какав је став према неутралности код нових теоретичара међународног права, нарочито оних чији се идеолошки погледи не слажу са досадашњим више или мање утврђеним гледиштима. Г. Ђ. се подухватио да изложи гледиште које доктринари националсоцијализма имају по овом питању. Пишчев задатак није био нимало лак: најпре, националсоцијалистичка доктрина међународног права још је у изградњи, тако да се тешко може видети њена дефинитивна форма; затим, сами писци, присталице ове доктрине, се у многим чему не слажу, још увек тражећи прави израз који би и од осталих био примљен; најзад, литература по питању неутралности, код немачких националсоцијалистичких писаца, сасвим је ограничена, и Г. Ђ. је морао да се понаме многобројним њиховим другим радовима, у којима је питање неутралности једва додирнуто, да би могао да конструише њихово схватање овог појма. Ако се стога у овој књизи можда и не налазе свагда гледишта за која би се са поузданошћу могло рећи да претстављају аутентично схватање националсоцијалиста, писцу се мора одати признање да је исцрпео у потпуности ову доступну литературу по овом питању и да је на веома интересантан и интелигентан начин, из разбацаних одломака, конструисао савремени немачки појам неутралности.

Према излагањима Г. Ђ. националсоцијализам је прихватио обнову појма неутралности, стога што је у томе видео супротстављање универзалистичком схватању међународне заједнице, оличеном у Друштву народа, и у систему колективних санкција, предвиђених Пактом Друштва народа. Супротно овој концепцији, националсоцијалисти уносе индивидуалистичко схватање међународног поретка, које се огледа у суверености држава, независних једне од других. Једно од основних права тих суверених држава је да самостално одлучују хоће ли у неком случају прибећи рату, хоће ли се у другом случају умешати у извесан сукоб, или ће остати по страни од таквог сукоба, дакле остати неутралним. Карактеристика националсоцијалистичког гледишта је да неутралност мора бити тотална. То значи да се, насупрот хашким одредбама о појму неутралности, неутралност протеже поред државних аката и на радње појединаца: у случају рата и појединци не могу наставити слободно трговање са зараћеним странкама. Неутрална држава мора водити рачуна о актима својих грађана, и не сме дозволити да се они јавно ставе на страну неке зараћене државе. Ако једна држава толерира јавне манифестације својих грађана у прилог неке зараћене државе, ма то и не било трговање или помагање на неки материјалан начин, већ ма и каква морална изјава симпатија преко штампе, на неком збору и т. сл., према националсоцијалистичком схватању оваква толеранција би значила да је дотична држава престала бити неутралном. Неутрална држава дужна је да контролише радње својих припадника, и да онемогући какву било њихову манифестацију. Како је у демократијама оваква контрола немогућна, по националсоцијалистичком гледишту изгледа да би само тоталитарна држава, која је једина у могућности да диригује и радњама појединаца, могла да буде „тотално“ неутралном. Полазећи од ових идеја, Г. Ђ. подвргава критици националсоцијалистичко схватање неутралности.

Добар део своје књиге Г. Ђ. је посветио проблему тоталне неутралности у вези са теоријама о животном простору, задржавајући се нарочито на идејама берлинског професора Карла Шмита о међународноправном начелу великих простора. (Ове идеје изложили смо у чланку Проблем мањина

и просторно начело у новом немачком Међународном праву, објављеном у Правосуђу за мај 1939, стр. 239 и сл.). Карл Шмит сматра да има две врсте међународноправних субјеката: државе и империје (Reich). За разлику од држава Рајх се одликује тим својством, што поред свог „животног простора“ има и једну интересну сферу — „Велики простор“ (Grossraum) — у коме спроводи одређену политичку идеју. Међународна заједница не састоји се из низа равноправних држава, већ из таквих „Великих простора“, у сваком од којих преовлађује једна империја (Reich). Г. Ђ. наводи да се из овог гледишта Карла Шмита да извести да у таквом међународном поретку неутрални могу бити само Рајхови, пошто они могу захтевати од држава у свом „Великом простору“ бар економско учешће, ако не и војну помоћ у једном рату, у коме би они били умешани. У оквиру једног „великог простора“ државе су привредно везане за Рајх, и отуда нису у могућности да спроводе „тоталну“ неутралност.

Занимљива излагања Г. Ђ. је проткао својом критиком национал-социјалистичких доктрина. Он се овде показује присталицом демократског, традиционалног схватања. У закључку свога рада признаје неизвесност, која је неизбежна услед самог предмета, подложног и политичком развоју догађаја и евентуалном теоретском излагању неког националсоцијалистичког правника, који би био довољно ауторитативан да своје гледиште натура овој правној школи. Овако, ове идеје ухваћене у једном тренутку развоја, кад још нису добиле свој коначни облик, претстављају интересантност бар по томе што су то за сада једини подаци којима располажемо у погледу националсоцијалистичког схватања неутралности. Отуда књига Г. Ђокића у данашњим временима од много је већег (чак и практичног) интереса за нас и остале данас неутралне државе, но и за саме француске читаоце, којима је намењена.

Д-р Илија Пржић

Dr. Miodrag B. Cvetkovitsch, DER SCHUTZ NATIONALER MINDERHEITEN IN JUGOSLAWIEN, Heidelberg 1939, S. 121.

За предмет своје докторске расправе, поднете правном факултету Универзитета у Хајделбергу, Г. Мiodраг Цветковић је одабрао питање заштите мањина у Југославији. Иако на први поглед обичан предмет за докторску расправу, ово питање је поставило нарочити задатку писцу. Установа заштите мањина, поникла у уговорима о миру 1919—1920 год., била је прихваћена по главито од немачких политичара и правника, као један инструмент њихове послератне спољашње политике. Творци пак ове међународноправне установе били су убеђени да њеним увођењем спроводе демократско начело у области међународних односа, у државама Средње и Источне Европе, створеним на основу другог демократског начела, начела народности. Начело народности је захтевало да се у једној националној држави окупе сви припадници те народности, или бар њихов највећи део, настањен на једној територији. Међутим, како у овом делу Европе нигде није постигнута потпуна хомогеност становништва, заштита мањина имала је да правно омогући слободан национални развој оних група, које су остале као острва у маси већине, која је по начело народности стекла своју националну државу. Распадом на независне националне државе, дотадашња владајућа народност, — у првом реду Немци и Мађари — остала је само као мањина по новим националним државама. Отуда су, природно ове народности прихватиле установу заштите мањина, са свима правним могућностима, које је ова пружала, нарочито заштитом преко Друштва народа. Међутим, доласком националсоцијалиста на власт у Немачкој, јавља се ново схватање Немаца по овом питању. Насупрот међународноправној установи заштите мањина, како је ова изграђена 1919—1920 године, и у оквиру Друштва народа, националсоцијалисти истичу своју теорију о народносним групама и њиховом праву. (Ближе о овом питању писали смо у чланку Проблем мањина и просторно начело у новом немачком Међународном праву, објављеном у Правосуђу за мај 1939 год., стр. 239 и сл.). Сва новија немачка правна наука прожета је овим идејама. Отуда за једног писца, који пише у Немачкој, поставља се на првом месту питање да ли ће свој рад засновати на утврђеном схватању заштите мањина или ће приступити националсоцијалистичким схватањима овог проблема. Ово се питање поготову поставља при

изради докторских дисертација, које често стоје под утицајем наставника, а као што је познато, у данашњој Немачкој на универзитетима се негује само националсоцијалистичка доктрина.

Г. Ц., иако је у свом раду (што се види нарочито у уводу и закључку) водио рачуна о владајућим идејама земље у којој је поднео своју дисертацију, углавном се задржао на утврђеном схватању појма заштите мањина. Пошавши са гледишта да је Југославија везана уговором о заштити мањина, и да има да испуњава тај и такав уговор, он је најпре дао историско излагање развоја „од српства до интегралног југословенства“ и то више као развој стварања државе но као развој идеја. У другом одељку прегледа питање права странаца (мањина) у Србији до светског рата, а у трећем уговорне одредбе о заштити мањина које је Југославија примила после рата. Четврти одељак посвећен је међународноправним основама заштите мањина у Југославији, а пети каснијим уговорима које је наша држава закључила са Италијом и Румунијом. У шестом одељку обрађено је наше школско законодавство о националним мањинама, а у седмом, последњем, изложено је правно и фактичко стање појединих мањинских група код нас, са нарочитим обзиром на немачку мањину.

Писац је, поред овог главног посла, узгред додирнуо још нека споредна питања, као на пр: да ли је заштита мањина правни или политички појам, и т. сл., али се, природно, није упуштао у детаљнију анализу тих питања. У својој књизи старао се да докаже да је Југославија извршила лојално своје обавезе према мањинама, примљене уговорима после 1919 године. То је, по Г. Ц., нашој држави било утолико лакше да спроведе, пошто југословенска држава није „неправда версаљских победничких сила“, „није вештачки производ версаљског уговора, већ санкционисање израза воље три племена, иста по обичајима, језику и крви, која су желела да се уједине на свагда у једној држави.“ Отуда Југославија, по њему, није мањине схватала као политички појам, већ као народносне групе, које су се стицајем околности затекле на нашој територији, и којима се стога могу лојално и стварно дати сва права из међународних уговора.

Д-р Илија Пржић

Dr. Ivan Maurović, NASTOJANJA I POKUŠAJI DA SE REFORMIRA OPĆI GRAĐAN-SKI ZAKONIK, Zagreb, 1940, str. 12, poseban oisak iz Ljetopisa Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, svezak 52.

Академик д-р Мауровић, професор загребачког правног факултета, сматра се за најбољег познаваоца општег грађан. законика у Хрватској. Он је био и најпозванији да нам у времену кад наша публика постаје нестрпљива што се рад на новом ГЗ налази у застоју, изложи историју рада на реформи општег ГЗ у Хрватској од 1852 године, када је у доба апсолутизма царском наредбом у Хрватској уведен, па до стварања југословенске државе. Из његових излагања види се да је у Хрватској било три ревизионистичка покрета. Први је почео 1860 па траје до 1870. У том добу устаје се против ОГЗ погларито зато што је он у Хрватској био октроиран, донесен неуставно, без учешћа Сабора. Други покрет настаје 1905, а трећи 1917. У првом покрету једни су заступали мишљење да не треба ништа мењати у јудицијелним законима донесеним за време апсолутизма. Многи истакнути хрватски правници делили су то мишљење, међу њима и каснији бан, чувени Иван Мажуранић. Други су одбијали све аустријске уредбе и тражили успостављање старог права. Овде су долазили претежно аристократски кругови, велики и мали поседници земаља, стари правници који нису, у главном, ни били упознати са новим аустријским законима. Трећи су били за компромис: да се сви уведени закони поново проуче па да се задржи оно што се показало као добро. Сабор је био одлучио да се закони поново проуче и саборски одбор био је израдио и основу општег грађанског законика и штампао га 1861 године. Али она није постала закон, јер је Сабор био распуштен. Међутим ОГЗ временом је ухватио чврст корен у Хрватској, у пркос првобитном незадовољству са њим из разлога што је неуставно био донесен. Чувени хрватски и југословенски правник и коментатор ОГЗ Марјан Деренчин написао је у своје „Тумачу“ да се „у битности сматра тај закон за благодат које се нитко не жели одрећи, макар нас с њиме надарила ера нашем народном бићу непријатна.“

Други покрет за ревизију појавио се 1905 године као рефлекс струје коју је био нешто раније у Аустрији покренуо сјајни цивилиста Јосиф Унгер својим написом *Zur Revision des ABGB*. Он је тражио само реновирање онога што је трошно, што је застарело и допуну за ново створене одношаје, без дирања у основе овога одличнога законодавнога дела. У Хрватској је тај покрет за ревизију отпочео професор Фрањо Спевец једним предавањем у хрватском правничком друштву. Он је предлагао: извршити у Хрватској ревизију ОГЗ, при том усвојити из Аустрије оно што одговара хрватским приликама, самостално нормирати оне правне односе који се разликују од аустријских. И ако се за ревизију било ангажовало више хрватских одличних правника (д-р Стјепан Посиловић, д-р Мирко Кошутић), ипак до ревизије није било дошло.

Трећи покрет предузела је хрватска земаљска влада поверивши 1917 признатом правнику практичару Славољубу Сови да према аустријским новелама од 1914—16 године и према аустријској наредби о одузимању својевласти новелира општи грађ. законик за Хрватску. И ако је Сова свршио посао, ипак то није постало закон, јер је 1918 године дошло до слома Аустрије.

Даље г. д-р М. говори о раду на изједначењу грађанског права у Југославији, износећи његов историјат. Слаже се с одлуком да се ОГЗ са новелама узме за основу југословенског ГЗ, у чему је с њим сагласна и већина правника у Србији, који знају за тесне везе између аустријског ОГЗ и грађанских законика у Југославији и који познају с једне стране добре особине ОГЗ а с друге тешкоће око доношења сасвим новог, оригиналног грађан. законика које поједини правници у Србији истичу. И који знају такође да и тај „нови“ и „оригинални“ грађански законик у ствари не би био, у већем делу своје, ипак ништа друго до опет рецепција кога другог грађанског законика...

Завршујући своја интересантна разлагања, са којима се потпуно слажемо, г. М. сасвим умесно каже: „У чедним границама проведена ревизија нашега опћега цивилнога права пружа свакако већу гаранцију за реалан успјех неголи смиони захтјев да у данашњим приликама створимо сасвим нов грађански законик. А ипак бисмо — буде ли Предоснова према потреби темељито исправљена и добила моћ закона — имали законик који би био бољи и у многим напреднији од садашњих наших грађанских законика, тј. бољи од хрватског, кудикамо бољи од српскога а напреднији и од словенскога“.

Г. М. напомиње да је после његовога предавања донесена уредба о стварању бановине Хрватске, у чију је надлежност стављено и доношење закона, па према томе више нећемо имати један грађански законик за целу државу, пошто законодавна власт бановине Хрватске може донети за само своју територију грађан. законик. Међутим, умесно каже г. М.: „али законодавство о облигацијама придржано је заједничком законодавству. С обзиром на необориву чињеницу да је цијели ОГЗ једна органска целина, не бих рекао да је баш срећна замисао дијелити компетенцију за доношење његових прописа међу двије законодавне власти.“ Ми пак додајемо да ни најмање није срећна замисао делити компетенцију за све т.зв. јудицијелне законе на два законодавна фактора, на државу и бановину. Као што смо већ на другом месту истакли, најбоље би било и по интересе јединства (које ипак мора постојати и у савезној држави) и по интересе правосуђа, грађана, државе и бановина, да је у компетенцију државних, централних органа остављено доношење: грађанског, кривичног, трговачког законика, грађанског парничног и кривичног судског поступка, и да је установљен један Врховни суд за целу државу.

Д-р Д. Аранђеловић

Мијо Мирковић, О ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИЦИ НАШЕ АГРАРНЕ РЕФОРМЕ. (Посебан отисак из „Социалног Архива“), Београд 1939, страна 8.

Ова мала расправа показује нам у ретко сажетом облику историјат и одлике наше аграрне реформе а истовремено нам даје и врло лепу оцену њених последица и могућности. Нарочито је лепо обрађена политичка страна аграрне реформе и ту можемо да запазимо широке могућности које нам пружа социолошки метод. Не мање је занимљива обрада теориског образложења ове реформе где г. М. истиче погрешност априорног става њених тво-

раца који су веровали да је самим постојањем малог поседа доказана и његова економска и социјална целисходност, заборављајући притом да испитају стварне прилике у српској пољопривреди у којој се већ пре рата јављало аграрно питање. Начин извођења аграрне реформе је највише био нападан и са сразмерно највише разлога али се ту мора имати с једне стране у виду хитност решења овог проблема у првом периоду живота наше нове отаџбине, а доцније уплитање партиско-политичких чинилаца у извођење овако сложеног задатка што је онемогућило његово исправно решење. Међутим мора се признати да су напади на аграрну реформу као такву већином били неосновани и потицали од конзервативних кругова (на пр. фон Франгеша) и да је ипак имала доста добрих последица, мада аграрно питање није по природи ствари могла да реши. Јер пренасељеност, исцелканост поседа и рђава техника обраде која даје слабо приносе, захтева друга средства и не може се отклонити простом деобом великих поседа.

Као и сви радови г. М-а и овај је врло јасан и добро поткрепљен а притом писан са великом непристрасношћу и са много социјалног смисла.

Љубомир С. Дуканац

Francesco Loriga, L'EVOLUZIONE DELLA FUNZIONE NORMATIVA DELLE ASSOCIAZIONI SINDACALI. Milano, 1939, страна 20.

Ова расправа (објављена првобитно у часопису *Studi Economico giuridici*, год. XXVII-1939) иако мала, врло је занимљива и пружа лепо сажет преглед развоја нормативне функције синдикалних удружења у данашњој Италији. Прекретницу у томе развоју несумњиво претставља закон од 3 априла 1926 који је синдикате признао за установе јавног права чиме је и колективни уговор престао да буде ствар само приватног или групног интереса. Индивидуални уговори и даље постоје али увек морају да се заснивају на једном колективном; и што је још занимљивије, супституција прописа колективног уговора прописима индивидуалног врши се аутоматски у свима случајевима када су први за радника повољнији од других.

Колективни уговор предвиђен законом од 1926 разликује се од префашистичког не само по лицима која га закључују (сада лица јавног права) већ и по својем објективном садржају. Ранији уговори уређивали су углавном питање висине наднице те су се јављали као тарифни уговори. Међутим нови колективни уговори почињају на Карти Рада (*Carta del lavoro*) која у својим прописима XI—XX предвиђа које све елементе мора да садржи такав уговор да би био пуноважан. Поред питања најамнице у њему морају да се налазе прописи о дужини радног времена, о недељном и годишњем одмору итд. Он, дакле, мора да уређује и друга хигијенско-социјална питања тако да стварно прима карактер уговора о раду док су ранији претежно носили карактер уговора о надници.

Занимљиве су и промене које су претрпели извесни појмови радног права; тако нпр. одмор губи свој карактер привредног уступака од стране послодавца раднику и постаје елеменат друштвеног и хигијенског реда што се нарочито види из забране замене одмора новцем. Још су значајније промене у појму дисциплинске санкције предузећа која губи свој карактер новчане казне и одсада се јавља у облику вршења права управљања и као пандан послодавчевој одговорности према држави и националној производњи. Зато се казна више не исплаћује послодавцу већ установама за радничку помоћ тога предузећа. За јавно право и економију занимљиво је ново схватање послодавчеве функције као јавне, тако да се послодавац јавља као нека врста органа за управљање производњом а не више као чисто приватно лице. Теорија коју је углавном разрадио Шпан а данас у Немачкој заступа Андреје.

За социологију, политику и економију најважније је међутим данас у Италији владајуће схватање о природи колективног уговора о раду. Супротно немачкој теорији, у Италији се признаје да он „открива и истиче супротност и несаслагласност професионалних интереса“. То нарочито отворено признаје Ботаи (*Botfai*), извршилац владине корпоративне политике, који каже „да су ове супротности стварне и зато неотклоњиве; чак се може рећи да су оне одређене провиђењем јер су знак да је друштво живо и активно и прет-

стављају једну од основних покретних снага друштвеног развоја. Нити је корпоративизам икада говорио о њиховом угушењу већ напротив тежи да им да законит начин изражавања и деловања". (Boffai: *Individuo, sindacato e corporazione*, у „*Diritto del Lavoro*", 1933, I). У овоме питању изражава се најбоље велика разлика између немачког и италијанског схватања друштвених и економских проблема. Немачка је у радним односима прихватила двојну поделу тако да њена индустриска организација признаје само два субјекта производње: државу и послодавца, као претставника јединства предузећа. По немачком схватању предузеће претставља заједницу интереса и рада и супротност класних интереса није стварна него споља наметнута од туђих идеологија. Насупрот томе, италијанско схватање је далеко реалније и оно се изражава тројном поделом субјекта корпоративног уређења: радник, послодавац и претставник државе. Функција последњег састоји се у усклађивању супротних интереса она прва два субјекта и у њиховом приближавању заједничким интересима државе. Према томе у свакој корпоративној установи у Италији налазимо претставнике сваког од ова три субјекта. И што је још занимљивије, Италијани не само да не поричу постојање класне борбе већ чак тврде да је она (ако се води на законит начин) баш „основна покретна снага“ друштвеног развоја. Дух Парета и Лорие је дакле још увек жив.

За оне које занима питање колективног уговора и корпоративистичке организације уопште биће ова књижица од лепе користи не само по јасно изложеном и обрађеном материјалу већ и по томе што је у њој наведена и знатна библиографија из ове области.

Љубомир С. Дуканац

Dr. Dr. Walter Weddigen, ALLGEMEINE FINANZWISSENSCHAFT (FINANZTHEORIE), Leipzig, 1938 стр. 208.

Професор Универзитета у Јени г. д-р Ведиген дао је на двеста страница малога текста сажет, али врло потпун приручник из финансиске теорије. У њему су обухваћени, на врло концизан начин, сви основни проблеми науке о финансијама. При томе је г. В. остао углавном доследан уобичајеној подели финансиске науке, мада се то не види непосредно из његовог распореда градива. Поглавља књиге г. В. следећа су: 1. Наука о финансијама, 2. Јавна привреда, 3. Уређење јавног газдинства (Буџет), 4. Теорија јавних расхода, 5. Теорија јавних прихода, 6. Привредни приходи, 7. Таксе и доприноси, 8. Наука о порезима, 9. Врсте пореза, 10. Самоуправне финансије, 11. Јавни кредит. Може се рећи да је ова класификација градива врло јасна и прегледна; њоме су тачно истакнута најбитнија питања финансиске теорије. Г. В. остао је не само доследан уобичајеној подели финансиске грађе, већ је нарочито остао доследан немачком начину обрађивања науке о финансијама: он се састоји у одвајању финансиске теорије од финансиског права и финансиске политике (код француских теоретичара, напротив, све три дисциплине чине једну мешавину, једну целину). У делцету г. В. налази се доста оно што је најпотребније и најосновније у финансиској теорији, са кратким освртом на најнужнију финансиску литературу. Иако има места која би се дала евент. дискутовати (на пр. стр. 47, 50, 64, 69, 98, 101, 140, итд...), овај приручник претставља неоспорно једно корисно, јасно и прегледно дело којим се обогатила новија светска финансиска литература.

Д-р Тих. Ј. Марковић

Стеван Куколеча, КАРТЕЛИ И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ ЗА ЈУГОСЛОВЕНСКУ ПРИВРЕДУ, Београд, 1939

На 110 страна излаже нам г. Куколеча теориску и практичну страну нашег проблема картела. Мању половину своје књижице он посвећује теориским проблемима картела, обрађујући њихов појам, врсте и дејство, а другу већу половину југословенским картелима с обзиром на њихову величину, узроке њиховог постанка и дејство на привреду.

Под картелом писац разуме „специјално стање тржишта, створено стицајем објективних околности у коме, кроз закон понуде и тражње, једна страна доминира над другом — понуда над тражњом или обрнуто — а експлоати-

сано је од стране више привредних субјеката који су међусобно у конкурентском односу" (стр. 23). Овом дефиницијом писац ставља постанак и престанак картела у зависност од тржишних околности, дакле изван воље картелисаних субјеката. Тим је писац одредио и могућности, које се пружају држави у регулисању картелног режима: њој су везане руке за оно „специјално стање тржишта“ и она не може у том режиму декретом ништа изменити, док то стање тржишта постоји. Г. К. дакле према картелима уопште, и у нашој земљи посебно, заузима позитивно гледиште, разуме се, уколико постоје оне објективне околности које изазивају њихов постанак (без којих, уосталом, не може ни доћи до картела). Он не поставља себи питање, да ли земља, која се налази тек у фази индустријализације поседује све оне елементе, потребне за постанак картела као земље индустријски развијене. Дискусија о картелима, водјена у нашој штампи, често је упирала прстом баш на ову посебну проблематику привредно неразвијених земаља и било је потребно да се г. К. осврне и на тај моменат.

Из горње дефиниције о картелу, да се извести закључак да је цена картелисаних производа картелу дата оним објективним околностима на тржишту, а да је сам картел не одређује. „При образовању картелног режима цене се нису измениле због тога што су се творци тога режима споразумели да цене дижу већ отуда, што су утаничили да ће се на тржишту појавити само под условом да се цена дигне на уговорени ниво.“ (стр. 22). Кад би ово гледиште било тачно, онда би то значило да за један картелисани производ може да постоји само једна цена и да сваки пораст или пад њен испод тога нивоа доноси распад картела. Ту цену картел дакле не би могао мењати јер је она њему тржиштем наметнута. И ми смо мишљења да постоји само једна оптимална цена, али то не значи да с том ценом картел стоји и пада. Постоји једна маржа у којој се картелске цене могу кретати и границе те марже сачињава, по нашем мишљењу, монополска цена и цена слободног тржишта. У тим границама картел може одређивати разне цене за своје производе. Према томе он их одређује, а нису му дате. Јер ако је он у стању да регулише понуду (или тражњу) једног артикла с тим што ће се његови чланови уздржати од излажења на тржиште све док картел не постигне своју цену, онда се то у коначној линији ипак своди на његово властито одређивање цене, коме су дате само горе обележене границе.

Најзначајнији прилог нашој економској литератури дао је г. К. другим делом своје књиге. Ту је он оригиналан, даје низ сасвим нових података и објашњава их са познавањем човека, који се дуже времена бавио нашим картелним режимом. Г. К. обрађује реферат о картелима у Министарству трговине и индустрије и зато је у могућности да о томе каже много више него посматраоци са стране. Својим излагањем југословенског картелског режима он је досад необјављене податке изнео у јавност и тим омогућио широј стручној публици да у свом изучавању располаже сигурнијом подлогом. За нашу економску литературу би било од неоцењиве важности да се и други наши стручњаци, који су на извору драгоцених привредних података, поведу за његовим примером.

Простор нам не дозвољава да дубље улазимо у материју пишења излагања у овом делу књиге. Задовољићемо се са констатацијом, да писац овде показује да потпуно располаже материјалом. На један сажет начин он нас уводи у лавиринт свих могућих картелских веза у нашој привреди, даје низ ванредно интересантних табеларних прегледа и осветљава картелску проблематику са разних страна.

Својим делом г. К. је дискусију о картелима дигао изнад нивоа дискусије у дневној штампи на ком се она досад налазила.

Д-р Гојко Грђић

Загорка Мићић, НАША КУЛТУРНА ПОЛИТИКА, Београд, 1939, стр. 1—77.

У издању издавачке задруге „Политика и друштво“, као 32 свеска њене „Библиотеке политичке и друштво“ изашла је ова књига о значајној проблему нашега културнога подизања. Она је у толико интересантнија, што се у њој излажу мисли једног младог женског аутора који се не поводи за модерном студијом у схватању наших проблема да треба ићи у крајности,

рушећи а не реформишући оно што постоји. Писац у шест поглавља износи своје мисли о схватању културе, о развоју наше културне политике, о потреби свесне оријентације једнога народа у свету и његовој духовној спремности, о нашем националном духовном развоју, о културној политици у савременој држави. Он тачно констатује да културна политика није и не може бити дело неке владе, већ она треба да је израз културног стремљења једнога народа, израз његовога духа, одблесак његових моралних способности и тежњи за свесним културним формирањем свога живота. Иако је присталица мишљења да од високо културних народа треба да усвојимо оно што има трајне вредности, ипак писац мисли да не треба да будемо само одједи туђег кретања и размишљања. Наша интелигенција, вели, није видела првобитне дужности и задатке према свом народу. Код нас су се ломила копча и бучно дискутовало о свим теоријским финесама надреализма и дијалектичког материјализма, а није се говорило о томе, а још мање радило, да се што пре омогући нашим сељачким масама бољи и културнији живот. Треба видети, велимо ми у потврду горњег мишљења, како се живи у селима око Београда, и шта су и колико су сељаци из ових села примили доброга а шта и колико рђавога од београдског живота. Проблем неписмености народних маса стоји једнако нерешен, али зато отварамо непрестано нове гимназије (у Београду је пре неки дан отворена и девета гимназија), као да је преча гимназиска него основна настава... Не умемо да решимо проблем лечења сељака, који представљају 80% становништва, а издајемо силан новац на одржавање медицинских факултета, и гомиламо лекаре по варошима... Писац признаје да је Југославија за две деценије њеног државног живота напредовала на културном пољу. Културне установе у земљи подижу се на све стране, научни институти, високе школе, уметничке школе, музеји и др. Хоћемо што пре да стигнемо Париз, Беч, Праг, да имамо што пре оно што имају европски културни народи. Али, с правом тврди писац, поред свега тога, правог напретка нема, јер нема планског рада за стварање основних услова једног самосталног културног изграђивања нашег друштва и наше националне заједнице. И покрети, који се у последње време јављају, у циљу побољшања економских и културних животних услова нашег сељаштва, пате од тога што нема планског рада великих размера, што нема јединства, система и организације у раду, него владају расцепканост снага и појединачне акције, што слаби ову иначе корисну акцију.

Писац тврди да се појединачно, у мањим или већим групама наших интелектуалаца и образованих слојева у опште, јавља свест о потреби рада на културном подизању широких народних слојева, села и сељака, који су досада били занемарени, али зато је, вели, потребна морална и материјална подршка велике и снажне организације. Дај, Боже, да се у народу осећа тај пионирски рад наших интелектуалаца. Штета што писац није навео неколико бар примера таквога рада, те да видимо у чему се он састоји и у чему је његова корисност, јер се у пионирски рад не би могло рачунати ширење превратничких идеја по селима. Требало би да се тај рад на културном подизању нашега села исполи и у готовости наших младих лекара за здравствени рад у селу, јер са здрављем и хигијенским условима живота у селу стоји рђаво, али млади лекари неће да иду у село да буду здравствени пионир...

У поглављу „потреба свесне оријентације једнога народа у свету“ има такође пуно реалних и умесних погледа. Сасвим тачно писац сматра да се питање независности и опстанка једног народа у данашњем времену оштрих међународних сукоба неће мерити само војном и оружаном снагом него, истовремено, економском издржљивошћу, друштвеном организацијом и духовном отпорношћу. Важно је, вели писац, имати техничко оружје, али се исто тако не сме заборавити човек, који рукује тим оружјем. Он треба свесно да брани своју земљу, да зна зашто је брани. Он мора бити физички и морално припремљен за то. Ја наводим као пример српскога сељака и грађанина, који су херојски бранили своју земљу од моћних непријатеља. У наше време величанствена борба маленога финскога народа са огромном совјетском државом, најбоље показује како ратују слободни фински сељаци и грађани да одбране своје огњиште а како совјетски војници.

Сасвим правилно писац сматра да је у нашој земљи на првом месту било потребно снажити државну свест и убеђивање у неминовност наше др-

јавне заједнице. Није требало ставити југословенски национализам као супротност српском, хрватском и словеначком националном осећању. Југословенски национализам могао се солидно стварати само на основи српског, хрватског и евентуално бугарског националног осећања, као израз и потреба шире националне заједнице и солидарности. Писцу овог приказа, који је још од стварања наше државе Југославије годинама јавно заступао ове мисли, са врло малим друштвом, пријатно је читати да се један млад и интелегентан аутор с овим идејама слаже и одлучно их брани. Наравно и наш аутор сасвим уместо сматра да посебна национална осећања не треба да одведу у национално и политичко слепило и да превиде све реалне могућности државне самосталности. Скорашњи догађаји су показали очигледно сву илузију о самосталности државе од једног или два три милиона људи...

У одељку „културна политика у савременој држави“ писац поставља као најважнији задатак припремати генерације које ће извршити организовање и изграђивање друштвеног, економског и културног живота у земљи. То пак значи стварање свести о облику будућег националног живота, постављање идеала и задатака новим поколењима на пољу националног и општечованског културног развоја. За то је потребна одлучна али добро припремљена акција, окупљање најбољих националних снага, најисправнијих карактера у земљи. Зато морамо више него други (јер смо млада држава и мали народ) ширити националну свест у народу, васпитавати и образовати народне масе да не би биле ни политички ни национално заведене...

Завршујући своја интересантна излагања, која побуђују читаоца на размисавање и на акцију, писац каже да „напредак наше земље и тиме њено културно издизање неће нити сме бити само ствар политичара и њихове добре воље. За велике социјалне и културне задатке, за одлучна прегнућа, потребна је воља и пожртвовање свесно организоване народне целине. У овом случају на првом месту позвана је наша интелегенција и онда саме народне масе.“ А ми додајемо да наша млађа и старија интелегенција има пред собом огроман задатак културног подизања свога народа. Радећи на срећи свога народа она ће радити и на срећи целога човечанства, чији је малени део и наш српски народ...

Д-р Д. Аранђеловић

Шарл Сењобос, УПОРЕДНА ИСТОРИЈА ЕВРОПСКИХ НАРОДА, Београд 1939, стр. 425, Издање Задруге „Политика и Друштво“.

Сењобос није непознато име код нас. Овај више него осамдесетогодишњак је стари и познати учитељ многих генерација наших интелектуалаца, нарочито оних школованих у Француској. Он је кроз дуги низ година научно рада и кроз 60 година наставе на Сорбони указивао многим генерацијама младих људи да историја није архивска и музејска наука и да није проста хроника национализма. Истичући велике и крупне друштвене, техничке, економске и идејне појаве и замашне колективне догађаје, међу којима треба да се нађу односи веза и зависности, С. је отворио многе нове видике у нашем сазнању прошлости и себе самих. Тиме је он навикавао људе да разликују стварно од привидног, важно од споредног, велике ствари од малих, и наговештавао да у људским односима у прошлости постоје извесне повезаности и правилности. То све чини да је овај неуморни истраживач и професор један од неимара оног великог идејног напора који од краја прошлога века иде за тим да покаже да историја, као једна од друштвених дисциплина, може постати наука.

Последње његово дело, *Essai d'une histoire comparée des peuples de L'Europe*, појављено у Француској крајем 1938, представља крајњи резултат оваквих напора и настојања. Отуда је ова књига, коју је у зналачком и течноком преводу Г-ђе Јелисавете Марковић пружила нашој публици Задруга „Политика и Друштво“ користан и оправдан избор. Нема сумње да ова књига може бити од великог значаја како за ширу публику тако и за саме стручњаке. Једни ће имати прилике да, на сигурнији и потпунији начин него што им се то обично даје, сазнају све важније чињенице и догађаје у историји појединих народа Европе, као што ће други бити у стању да на богатој документацији и из плодних поставки извуку науч за даље и још богатије описе и методе.

Више него иједно Сењобосово дело до данас, ова књига је карактеристична са две тачке гледишта: у опису догађаја и у ставу према њима.

С. је пружио за сваку периоду историје Европе критични опис и приказ познатих а делимично и непознатих чињеница. То су факта која сачињавају историју европских народа: факта основна и битна а не површна и споредна. Тако су ту наведени податци о постанку, развоју и пропадању техничких сретстава, економских облика, политичких, идејних и религијозних система. Хронике ратова и борби као и биографије краљева и великих људи су само додирнуте уколико је то потребно за разумевање самог историског процеса. Оно што сачињава живот широких људских маса је добило више места него случаји који се односе на уже и мање групе и скупине. Осим тога, С. је довољно обазрив да не прими текстове устава за прави друштвено-политички систем који влада код једнога народа, да не изједначи законе са стварним обичајима и односима људи и да не проценује истинска народна веровања и тежње према догматским списима и свечаним прокламацијама. Он гледа све ове основне чињенице и догађаје у њиховом општем, људском облику и зато тражи њихове сличности изван државних граница, које маколико у појединим моментима историје европских народа биле високе и непрелазне, нису могле и не могу спречити основне манифестације јединства људске врсте. На овај начин се неизбежно долази до извесних уопштавања и симплификација, које не морају престављати грешке када је историчар свестан њихове релативности. То С. сам истиче у своме предговору, мада у погледу основног оквира свога дела, Европе, он није ту свест о историском карактеру јасно истакао. Тако Европа код њега изгледа да је скоро увек била дата као таква, односно у оном оквиру који познајемо у њеној савременој историји. Међутим, сам појам Европе се стално мењао. За антички свет Европа је углавном усредсређена у средоземном појасу, Рим је имао тешње односе са афричком Египтом него са скандинавским областима у Европи; тек је арабљанска инвазија гурнула Европу даље према континенту и постепено током средњег века, до отприлике XVII в., образује се европска заједница, ширећи се према североистоку. Европа је историска творевина, као и сама њена историја, „историја њених народа“.

Став С. је став једног објективног позитивистичког духа. Он ствари назива њиховим правим именом и труди се да их изрази онакве какве су. Он се чува да буде заведен и преварен, као што јасно изражава вољу да никога сам не заведе. Али, ова воља за објективношћу не значи равнодушност. Са краја на крај ове књиге која прати 2000 година људске историје осећа се један старачки али симпатичан осмејак према свим грешкама, лажима, извитоперавањима и глупостима наше историје и саосећање са свима боловима, трагедијама, напорима за бољим животом људи и релативном величином прегнућа. То не може да изненади, јер научник који утврђује основно јединство људске врсте у прошлости је упућен да, изнад свих нетрпељивости, цепања, борби и ратова, изрази веру у основну сличност и повезаност, како сам каже, „животних снага Европе“.

Као што се из свега овог види, како по материјалу који пружа тако и по своме методу, С. дело је значајно само по себи и корисно за свакога ко се интересује друштвеним наукама. С., који је почео свој рад, као што је већ Бугле забележио, као „чисти историчар“, данас је све ближе друштвеном погледу на историју, па и самом социолошком методу. То је још једна виша потврда оправданости овог метода у историји. Али, поздрављајући овај научни став историчара, социолог не може да пропусти а да не истакне извесне његове непотпуности и ограничености. С. још увек више ређа и допуњава чињенице и догађаје него што их везује и објашњава. Он је сигурно отишао даље од свога ранијег мишљења да је случај чинилац који повезује људске радње и догађаје, али нови чинилац у људској историји који он налази још увек је више психолошки него социолошки. Сигурно је да су психолошки чиниоци важни у историји и садашњици људскога друштва, али кад се они издвоје од других и истакну унапред као одлучујући, они постају неизбежно апстрактни и неодређени. Тако осећање јединства, које људима приписује С., када се утврђује уназад, више даје елементе арбитрарности него научне солидности историском методу. Осим тога, зар само три чиниоца, као што мисли С. улога принуде у друштву, градски карактер цивилизације и развој индивидуалног

према апстрактном и униформном сачињавају основне стваралачке снаге и тиме главну карактеристику европске историје? Нема сумње да би свеснија примена социолошког метода довела С. да истакне и друге, дубље и важније чиниоце у историји и развоју народа Европе.

Али, поред свега овог, својим последњим делом овај значајни историчар старе генерације пружио је руку будућим историчарима нове генерације. Продужујући дело старог учитеља, они ће свесничом сарадњом метода и људи, бити у стању да из људске историје извуку још сигурније и објективније податке о прошлости и тиме о садашњости и будућности људи на земљи. Сам С. је, на основу свог великог искуства и познавања наше прошлости, смело указао тај пут, потврђујући да Европа у својој прошлости је створила елементе за заједнички, миран и напредан живот свих народа кроз солидарност њених „животних снага“.

Ј. Ђорђевић

R. H. S. Crossman, GOVERNMENT AND THE GOVERNED. A History of Political Ideas and Political Practice. Christophers, London, 1939, стр. 297.

У научној литератури англо-саксонских земаља одавно се већ посвећује велика пажња историји политичких доктрина и идеја. Позната су опсежна дела Баркера, Ласкија, Макилвена, Цимерна, Гетела, Кокера и других. Већина ранијих дела из ове области рађена је, међутим, по узору на традиционалне уџбенике историје филозофије: развој мисли посматран је сам за себе, управљан неким својим „иманентним законима“, а без везе са стварним околностима у којима се обављао. Тек у последње време чине се покушаји да се и еволуција политичке мисли у неку руку „социологизира“, да се, другим речима, доведе у везу са својом конкретном историском позадином, да се укаже на сплет разноврсних чинилаца који су имали утицаја на формирање политичких теорија, а затим да се испита уколико су извесне политичке идеје, са своје стране, деловале на политички развој једне одређене епохе. На овој основи рађена је нарочито Ласкијева књига о *Постанку европског либерализма*.

Овим се методом служи и Кросман, раније професор политичких наука у Оксфорду а сада сарадник часописа *New Statesman* иначе веома плодан политички писац. У овој својој последњој књизи К. се бави, као што већ у поднаслову наговештава, упоредним развојем политичких идеја и политичке праксе од Ренесансе до данас. Обухваћени период не изгледа у сразмери с доста ограниченим обимом дела, зато К. и не покушава толико да исцрпно изложи саму материју, колико да на нов начин прикаже извесне политичке идеје и да објасни њихов однос према историском развоју. К. почиње са стварањем модерне националне државе, и са писцем чији је рад најкарактеристичнији за ту епоху, Макијавелијем. Много је интересантнија, међутим, К-ова анализа политичке еволуције у Енглеској. Он указује на све оне елементе који тој еволуцији дају донекле специфично обележје: релативна изолованост од континента, стварање феудалног система одозго у доба Вилхема Освајача, услед чега је и централна државна власт увек била доста независна, итд. Нарочито су занимљива К-ова опажања о Хобсовом Левијатану и Локовом *Civil Government*. Оба су постала у вртлогу грађанског рата, али ипак немају само значај пригодних описа који би заступали становишта једне или друге зараћене стране. За Левијатана К. каже да садржи сву политичку мудрост Ренесансе, док нас Лок већ уводи у XVIII в. Хобс је дубљи мислилац, а Лок окретнији политички писац који живо осећа потребе свога времена. Хобсова филозофија може наћи примене и у данашњим тоталитарним државама, али је зато Локов утицај на савременике био далеко већи. Локова мисао није имала у себи ничег демократског; он само изражава тежње ка „слободумној олигархији“. Ипак су се на њега позивали не само они мислиоци који су хтели такву олигархију да одбране од насртаја јакобинаца, него и они писци који су се залагали чак и за екстремнија начела Француске револуције, као Русо а нарочито Томас Пен, кога К. сматра најизразитијим претставником револуционарне демократије. У доба Француске револуције време није, међутим, још било сазрело за такву демократију; зато су Робеспјер и Бабеф отишли на гилотину, зато се и сама револуција завршила Наполеоновим.

личним режимом који је, усталом, сачувао све оне њене тековине које су одговарале тадашњим објективним историским условима. С индустријском револуцијом на историску позорницу ступа буржоаски либерализам. К. констатује да је либерална демократија успела да се одржи само у оним земљама, у којима су економски преображаји затекли већ стабилизован грађански правни и политички поредак. То је био случај нарочито с Енглеском и Француском. У Енглеској нарочито, либерализам је, од изборне реформе 1832 г. и појаве утилитаристичке филозофије, прожимао целу енглеску спољну и унутрашњу политику, као и политичку мисао. Чак је и раднички покрет био запојан либерално-реформистичким духом, и није добио онај револуционарно-класни карактер који је имао у земљама континенталне Европе. То К. тачно, иако недовољно прецизно, објашњава изузетно повољним положајем који је енглеска привреда уживала од половине прошлога столећа, а који је допуштао да се радничкој класи праве сталне и довољне концесије. — У другим европским земљама либерализам није успео да ухвати корена, и то из мало пре поменутог разлога. У Италији, на пример, он се манифестовао само у свом националистичком аспекту, док у Немачкој уопште није могао доћи до изражаја (тамо је и национално уједињење остварено одозго, „милитаристички и бирократски“, како каже К.). Прелазећи на најновије доба, изгледа нам да К. постаје знатно мање срећан у својим анализама. Појаву фашизма и национал-социјализма објашњава трима главним моментима: слабошћу претставничких установа у Италији и Немачкој, затим Версајским уговором, за који вели да је сав почивао на лажи и обмани, и, најзад, агитацијом крајње левнице, која је, истина, после 1920 године, била сувише слаба да стварно угрози друштвени поредак, али ипак довољна да средње слојеве одржава у сталном неспокојству. Национал-социјализам објашњава још и неким уско психолошким моментима. Узроци појаве фашизма и национал-социјализма свакако су и дубљи и комплекснији, а они моменти на којима К. инсистира и сами су симптоми једне далеко општије кризе.

Уопште се примећује да К., сигуран и критичан кад анализира идеје, постаје донекле површан кад пређе на поједине историске догађаје и покрете. Али, без обзира на то, ова К-ова књига, по методу којим је рађена, по ерудицији на којој се заснива, а нарочито по обиљу занимљивих и оштроумних опажања, заузима засебно место међу многобројним радовима из ове области.

Б. М. Нинчић

НЕКРОЛОГ

† Д-Р МИЛЕТА СТ. НОВАКОВИЋ

19 марта ове године изненадно је преминуо професор Београдског Правног факултета д-р Милета Новаковић. Рођен у Београду 12 децембра 1878 године, као син познатог државника и научника Стојана Новаковића, пок. Милета Новаковић завршио је гимназиско школовање у Београду, а Правни факултет у Паризу, где је положио и докторат права. За доцента Правног факултета изабран је 1906 године, и наставником на факултету остао је до своје смрти.

У име Београдског Универзитета, његових колега и некадашњих ученика са покојником су се опростили декан Правног факултета д-р Ђорђе Тасић и професори Међународног јавног права д-р Илија Пржић и д-р Милош Радојковић.

Декан д-р Ђорђе Тасић опростио се овим речима:

„Последњих година Правни факултет губи једног по једног од својих чланова у њиховим годинама, када на страни људи тек дају зреле плодове свога научног рада. Ево још једног, једног од најдражих и најсимпатичнијих, кога смо сви волели искрено и срдечно.

Милета Новаковић, професор међународног права, дошао је на Универзитет још 1906 године и остао на њему читаве 34 године. Цењен од колега, он је био три пута биран за декана и једно је време замењивао ректора.

Сваки човек има нешто суштастено, поред многих особина једну битну или, може бити, сваки човек са свима својим особинама чини један главни утисак.. У чему је то суштаствено и у чему је тај главни утисак М. Н.? То су његова питомост и благост, скромност и готово снеливљивост, доброта срца и племенитост. Он је могао критиковати, али он није грдио или оговарао. Могао се не сложити с вама, али разговарати с вама као да се слаже, никад не натурајући своје мишљење. Кад се растане с вама, оставља иза себе код ва једно умирење и једну веру да има хуманих људи у свету.

Милета Новаковић је био сав срастао са међународним правом, од кога се никад није одвајао, и које је познавао врло темељно и детаљно. Са овим знањем и са радovima које је објавио многи би успео да себи да много више важности и створи више репутације, него што је он то учинио.

У његовим радovima се види утицај историске методе, јер је сваку установу разматрао историски, и у опште за историју имао много интересовања, што му је свакако наслеђе од великог оца Стојана Новаковића. Али Милета Новаковић се тиме није задовољавао и тражио наслон на један поглед на свет. Он је имао један идеализам, који га уздизао не само изнад историских факата, него и изнад грубе стварности, у којој јачи побеђују слабије. Он је од самог почетка своје научне каријере имао интензивног интересовања за проблеме мира, и веровао у правну свест и солидарност као основе међународне заједнице. Је ли то наивност? Не, нипошто. У овим мрачним данима Европе не само да нам је вера у бољу будућност утеха да можемо морално издржати и истрајати, већ ова вера је један од битних услова, за стварање такве будућности, јер вера је животни пламен и огањ.

Последња два чина овога доброг човека била су: његов предлог факултету да се изабере за хонорарног професора један наш колега Пољак изабеглица, коме је хтео да помогне из племенитости срца, и његов приказ о једној енглеској књизи посвећеној проблему будућег федеративног уређења Европе које је заступао, и ако критично, и Новаковић. Оба два чина претстављају верно у пресеку као човека и научника Милету Новаковића који је хумано осећао и хумано мислио."

Д-р Илија Пржић рекао је:

„Највећи део своје животне активности покојни Милета Новаковић посветио је обради међународног права, у првом реду у школи. Он је тај предмет излагао пред својим слушаоцима на редовном курсу и на докторату за јавно право нашег Правног факултета, као и пред слушаоцима Више школе Војне академије. Његов научни рад добрим делом био је у вези са тим школским радом.

Кад је после Светског рата међународно право добило велики полет, како наглим развојем установка позитивног права тако и продубљавањем доктрине, овај се полет осетио и у нашој школи порастом интересовања за проблеме из ове области, што се одразило у великом броју семинарских радова, докторских теза, као и Светосавских темата из међународног права. Покојни Милета Новаковић, који је стајао на челу катедре за међународно јавно право са општом и националном дипломатском историјом, својом широкогрудошћу и знатним интересовањем за рад младих људи урадио је много за напредак ове научне дисциплине. Пратио је исто тако пажљиво и рад наших људи који су свршавали школу изван београдског Универзитета, приказујући у нашим часописима низ докторских расправа, којима су наши млади писци обогатили стране стручне књижевности.

Кад је једна група младих радника покренула идеју о оснивању Југословенског удружења за Међународно право, Милета Новаковић је свесрдно прихватио мисао о окупљању свих радника на овом научном пољу, постао је први претседник тога Удружења и сарађивао у њему све до своје смрти. Исто тако узео је живог учешћа у оснивању Института за међународне студије при Правном факултету Универзитета у Београду, и полагао велике наде у рад ове наше нове научне тековине, чинећи планове за интензиван рад по уселењу у нову зграду Правног факултета.

Поред школског и научног рада, којима је испуњено преко тридесет пет година његовог плодног живота, Милета Новаковић је своје способности стављао у службу наше државе кад год је то било потребно. Његово знање

дошло је до изражаја на многим конгресима и конференцијама, на којима је претстављао своју земљу.

Тих, повучен, предан свом послу, не отимајући се за звања и почести, он је био свагда готов да пружи своју сарадњу где се потреба укаже. Вазда добронамеран и широкогруд, он је многе задужио добрим, не у очекивању да му се то једнога дана врати, већ у најдубљем убеђењу да врши своју дужност. У његовом прераном одласку са овога света његови ученици, колеге, многобројни пријатељи и цвелаена породица ожалиће искрено губитак једног доброг човека, нежног оца и вредног научног трудбеника.

Слава му!

Д-р Милош Радојковић одржао је следећи говор:

„У личности професора Милете Новаковића Правни факултет је изгубио свога одличног члана, — катедра за међународно јавно право са општом и националном дипломатском историјом изгубила је свога дугогодишњег шефа.

По свршеном Правном факултету и докторату у Паризу, Милета Новаковић је постављен за доцента на Београдском Правном факултету, на коме је, све до последњег часа, као редован професор, предавао углавном међународно јавно право. На катедру међународног јавног права он је дошао после плејаде познатих наших професора, научника и публициста чија се усломена и данас верно чува на нашем Факултету, после Гиге Гершића, Миленка Веснића и Милована Миловановића.

Да би се Милета Новаковић исправно схватио као правни писац, као и да би се схватио смисао његовог научног рада, потребно је бацити поглед и на средину у којој се он формирао баш у тренутку када је и само међународно јавно право остављало утисак да полази новим правцем. То је доба око Прве Хашке конференције мира од 1899 године, која је, и поред свога неуспеха, ипак показивала пут којим је требало да пође бољој будућности наша Европа у којој су и тада државе спроводиле политику „оружаног мира“. То је доба кад се, на Правном факултету у Паризу, на коме предаје и познати интернационалиста Луј Рено, „шири познавање међународног права и чине велики и племенити напори да би се његова правила усавршила, да би она добила праведну и тачну примену, да би место силе право добило превагу у решавању спорова међу државама“. То је доба када се пацифисти и међународни правници залажу за мирно решавање међународних спорова, када они, као најцелисходнији начин тог мирног решавања, истичу изборно суђење, које треба да „има за задатак решавање спорова међу државама путем од њих изабраних судија а на основи поштовања права“.

Милета Новаковић је, под утицајем тих нових стремљења, своју докторску дисертацију посветио, 1905 године, Међународном изборном суђењу од XII до XV века. Он ће, у својој професорској и научној каријери, расправљати и о другим питањима међународног права или о његовим проблемима који су често били од великог значаја и за нашу земљу, али ће се стално враћати на проблеме о уређењу међународне заједнице, на покушаје постављања правних правила за решавање спорова међу државама и на пресуде разних међународних судова по споровима који су им били подношени на расправљање. Зато и није случај да је и последња његова расправа имала за предмет боље уређење европске заједнице.

Тако ће он верно бележити постепени развој међународног права по извесним питањима. Његова расправа о Другој Хашкој конференцији мира, која претставља најзначајнији подухват држава пре светског рата на пољу кодификације међународног права, најбољи је доказ о методи рада и о циљу који међународни правник, по његовом схватању, треба да има пред очима када расправља о проблемима међународне заједнице и жели да и средину у којој дела с тим проблемима упозна.

Иако је несумњиво био ношен идеализмом у проучавању проблема међународног права, Милета Новаковић је ипак избегавао општавања и смеле закључке; он је пратио развој тога права, указивао на постигнуте резултате, али је стално истицао и његове празнине и очекивао усавршавање међународне заједнице од слободног постојања народа једних поред других, од њиховог поштовања међусобних права и дужности, као и од њихове заједничке сарадње

и међусобног разумевања. На том међусобном разумевању он је и лично радои. Југословенско удружење за Друштво народа имало је част да га броји међу својим члановима; дуг низ година он је био и његов главни секретар. Нарочито његовим настојањима дошло је до оснивања Института за међународне студије на нашем Правном факултету. Он је од тога Института много очекивао: не само за упознавање наших студената и наше шире јавности са проблемима међународног права и живота међународне заједнице, него и за упознавање иностранства са нашом стварношћу и нашим ставом у међународним питањима.

У својој студији о Еволуцији идеје мира, у којој је изнео „како је и колико је идеја мира била заступана у низу векова и како је организација мира схватана у разним временима“, он је јасно увидео и заступао гледиште да и само Друштво народа оличава само једну фазу у развоју људске заједнице, једну фазу еволуције и саме идеје мира. Оно није ни прва етапа у тој еволуцији, а вероватно ни последња. Живот тражи своје, он руши застареле појмове и свети се кобним заблудама, застрањивањима и предрасудама. Човек ретке културе и дубоког саосећања за све оно што се око њега збивало, Милета Новаковић је схватио данашњу међународну стварност; он је знао да су чињенице јаче од људских страсти и када је реч о међународној заједници, и залагао се, још ту, недавно, за што приснију сарадњу међу народима, за што организовању заједницу држава.

Водио га је његов заиста слободарски дух. Како у односима међу појединцима тако и у односима међу државама, он је стално истицао идеју права и отстрањивао силу као мерило вредности. Он је то своје основно схватање заступао у свим својим списима, а тако исто и на предавањима својим студентима. Последњих година, Милета Новаковић је издао и своје Основе међународног права у доба мира. То је први оригинални уџбеник на нашем језику из пера једног домаћег писца. Наменен првенствено студентима, он представља резултат његовог научног рада као и дугогодишњих предавања и учешћа на међународним конференцијама. Осврћући се на неосноване замерке оних који још и данас међународном јавном праву оспоравају карактер права, он је с разлогом сматрао да те замерке полазе од погрешне претпоставке да права не може бити без принудне силе која ће му обезбедити примену. Сила, међутим, не ствара право. Милета Новаковић је заступао гледиште да оно што чини уопште правила обавезним јесте свест и осећање солидарности које везује чланове заједнице, у нашем случају чланове међународне заједнице.

Пријатељско расположење које је покојни Милета Новаковић уносио у односе с људима, бескрајно поверење с којим је он приступао својим сарадницима и колегама, и заиста слободоумни његов став који му је дозвољавао да се унесе у мишљења својих сабеседника, чинили су сарадњу с њим интимном и драгоценом.

И данас када се растајемо с пријатељем, добрим човеком и искреним поборником што шире сарадње међу људима и међу народима, ми заиста осећамо да ћемо Милету Новаковића сачувати у драгој и верној успомени. Слава му!"

Б Е Л Е Ш К Е

Педесет година Софијског Универзитета. — У мају месецу прошле године прослављена је свечано педесетогодишњица Универзитета у Софији, уз учешће многобројних страних научних и школских кругова, у којима су нарочито били запажени претставници Београдског Универзитета, који је био заступљен Ректором, свима деканима и великом групом студената. У вези са овом прославом у издањима „Универзитетске библиотеке Софијског Уни-

верзитета" објављена је обимна „Историја Софијског Универзитета Св. Климента Охридског кроз прво полустолеће 1888—1938", од професора М. Арнаудова. На преко 600 страна изложена је, хронолошки, историја више наставе у Бугарској. Одмах после ослобођења, у младој бугарској кнежевини јавила се потреба за једном вишом школом, но тек крајем 1888 године основана је таква школа, под именом Вишег педагошког курса, који је имао најпре

историско-филолошку наставу. Крајем те године доноси се закон о Вишој школи у Софији и идуће године оснива нови физичко-математички факултет, а крајем 1892 године и Правни факултет. У првој години на овај факултет уписује се 94 ученика, а предаје се Енциклопедија права, Римско право, Римско-византиско право, Историја бугарског права, Грађанско право, Кривично право, Кривични поступак, Латински језик, Француски језик и Немачки језик. Крајем 1894 године новим Законом о Вишој школи преуређује се додавашње уређење као и наставни план. Код студената пак почиње интензиван партијски живот, који доводи до честих сукоба и нереда (једном приликом немири су настали поводом убиства Алека Константинова, писца „Баја Гања“, који је требало да постане доцентом за кривично право на Правном факултету).

На степен Универзитета Виша школа је подигнута Законом о Универзитету од 1904 године. Наредне године испуњене су с једне стране напредовањем научне делатности, а с друге стране непрестаним студентским немирима, који доводе скоро до кризе, смирене тек почетком 1908 године. После ратова 1912—1918 г., за време којих је развој активности нешто застао, оснива се нови медицински факултет, па затим агрономски, богословски и ветеринарни. Са владом Стамболског Универзитета долази у сукоб, који престаје тек после пада ове владе. После једног мирног периода настају финансијске тешкоће услед буџетских смањења, која тешко погађају Универзитет, нарочито у добу 1928—1932 године. За последњих неколико година Универзитет је нормално напредовао. Пре пет година је прозван Универзитетом Св. Климента Охридског (1935 год.). После реорганизације новим уредбама, у циљу штедње, извршено је пензионисање неких наставника. Услед сталних студентских немирних, изазваних углавном политичким покретима, Универзитет је једно време био затворен, један број студената отстранен са Универзитета и уведен *numerus clausus* за пријем нових студената. У 1938 години Правни факултет је подељен на два отсека: правни и државно-економских наука. Има предмета, који се обавезно слушају на оба отсека, других који су на једном отсеку обавезни а на другом факултативни, (на пр. социологија), и најзад предмета који се предају само на једном отсеку (на пр. статистика).

Увођењем ограничења уписа студената нису постигнути очекивани резултати. Отворени су само неки нови проблеми, а у првом реду повећан је знатно број студената у иностранству. Према бугарским званичним подацима, само у Југославији налазило се у зимском семестру 1937—38 године 844 бугарских студената, и то 1 на богословском, 11 на фармацеутском, 40 на правним, 45 на филозофским, 75 на ветеринарном, 134 на пољопривредно-шумарским, 190 на техничким и 350 на медицинским факултетима. Услед тако великог броја студената у иностранству, увођење *numerus clausus* није допринело смањењу незапослених интелектуалаца.

Поред државног Универзитета у Софији је постојао и један „Слободни универзитет“, но законом од априла 1938 овај је преуређен у „Вишу школу за економске и друштвено-политичке науке“.

Универзитет у Софији има низ научних публикација. Сваки факултет издаје сваке године свој годишњак, у коме се објављују и многи научни радови професора. Уз то Универзитет издаје једну збирку књига, у првом реду цбеника, у којој је до сада изашло преко 200 великих научних дела, већином оригиналих. Недавано је Универзитет подигао и своју властиту штампарију.

За педесет година на Вишој школи и Универзитету било је 335 наставника, од којих је сада на Универзитету 179 наставника, и уз њих 120 асистената. На првој години 1888/89 било је уписано 49 ученика а у 1938/39 број студената је износио 5553 (4106 мушких и 1447 женских). Највећи број уписаних студената био је у школској години 1919/20, и то 7071 студент, и у школској години 1933/4 и то 7000 студената. Број студената права износио је у 1938/9 школској години 1810 (1661 мушких и 149 женских), док је највећи број правника био у школској 1919/20 години (5465). Пред увођење ограничења уписивања било је у школској 1933/34 години 2539 студената на Правном факултету, док је у школској години 1937/8 тај број спао на 1602 студента. У 1938/9 години број примљених студената повећан је за око 25%, а основан је и нови државно-економски отсек при Правном факултету, на који се прве школске године уписало 175 студената.

И. Пржић

Расправа Г. проф. Живојина М. Перића о Југословенској савезној држави. — Иако је за последњих 20 година, услед неуспеха и грешака централизма и унитаризма у нашој држави, идеја о нужности савезне државе код нас сазрела, ипак се за то време јавило мало озбиљних, трезвених и позваних расправа и размишљања како о федерацији уопште тако и о облику који она треба да добије у Југославији. Г. Живојин Перић претпоставља у овом смислу један леп, и може се сигурно рећи значајан изуметак. Он се и раније у више махова изјаснио за савезну државу у нашој земљи и покушао да нађе принципе њеног уређења на нашем тлу. После започетог преуређења Југославије од 26 августа 1939 Г. П. је изнео неколико својих погледа и размишљања на будућу југословенску федерацију и сад их је објавио у једној потпунијој форми у књижици која носи наслов: *Југословенска савезна држава*. У овој расправи Г. П. показује две значајне и ретке ствари у историји и садашњици расправљања наше јавности о проблему федерације. Прво, он потпуно свесно и јасно разуме и зна шта значи савезна држава и остворено је предлаже као један други и бољи начин да се до целине и јединства државе дође. Друго, он познаје национално питање уопште и национално питање у нашој земљи и зато је у стању да види све недоследности и апсурдности у указној етнографији и стварању народа одозго.

Г. П. истиче јасно да је федерација нужност за Југославију и укратко на сопственим грешкама и предрасудама критикује и одбија унитаризам. Али Г. П. исто тако предлаже и основе за будућу федерацију код нас, за коју сматра да мора неопходно доћи после стварања Бановине Хрватске. Он узима историско начело као основ стварања федеративних јединица и зато би волео видети Југославију као савезну државу Србије, Хрватске и Славоније, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Далмације и Словеначке. Војводину он сматра као аутономију у оквиру федеративне јединице Србије. Г. П. лако указује да триализам, односно стварање федерације на чисто националним основама носи велике незгоде и не претставља никад најбољу основу федеративне државе. Историзизам, који Г. П. истиче као старији конзервативни мислилац који поштује створене вредности и стечена права, је везан у његовим расправама

за етнопсихолошки моменат, који он наглашава као философ волунтариста и хришћански пацифист. Сигурно је да су ово елементи о којима треба да се води рачуна у стварању једнога федеративнога склопа али они нису сви и нису можда ни најглавнији. Г. П. неизбежно упрошћује проблем јер не само што узима унапред за постојеће поједине психе, као што је босанско-херцеговачка, црногорска психа, него он не води рачуна о другим важним чиниоцима као што су економски оквири и могућности, географске околности, политички и међународни моменти и најзад извесне свршене ствари, као што је народност као основ изведеног уређења у Хрватској. Отуда расправа Г. П. претпоставља и изазива још шире и више социолошке можда него политичко-логичне расправе, које ће изнети сву сложену и конкретну проблематику наше стварности. Само из ње може изаћи једна чврста и постојана федералистичка зграда. Г. Живојин Перић је један од оних наших научника који са ретком интелектуалном храбрешћу, познавањем ствари и широкогрудешћу да не кажемо далековидешћу мисли о свим овим проблемима и потстиче на даља размишљања и на даље напоре.

Ј. Ђорђевић

Средње класе код Јужних Словена. (Dragolioub Yovanovitch : *Les classes moyennes chez les Slaves du Sud*. — у „*Inventaires III*“, Paris, 1939, страна 217—250). — Последња свеска „*Inventaires*“ посвећена је проблемима средњих класа како у опште тако и у појединим земљама. За нас је нарочито од значаја онај одељак који је посвећен средњим класама наше државе јер је то једно питање које досад код нас скоро уопште није обрађивано. Циљ Ј-евог рада био је да с једне стране одрца начин постанка и данашњу структуру наших средњих класа а с друге да одреди њихов став према идејним струјањима садашњице и улогу коју би оне могле да играју при реорганизацији данашњег друштва на напреднијој основи.

У првом делу Ј. приказује морфологију нашег друштва и показује да до скорога грађанства у правом смислу код нас скоро уопште није било. У Македонији је било сразмерно више и старијих градова него у Србији али су и „грађанство“ у ствари сачињавали сељаци. У Босни и Херцеговини такође има извесне врсте племства и муслиманске буржоазије која се знатно ди-

ференцирала од осталог народа, а највише је овај процес био напредовао у бившим аустро-угарским покрајинама у којима је буржоазија поглавита била страног порекла и била претстављена бирократијом.

У Србији се напротив буржоазија стварала из сељаштва и Србија је уопште једини пример у историји да су сами сељаци створили државу, а кнеза и краља изабрали из своје средине. Сељаштво је дало и Кнеза Милоша, најбољег администратора кога је видео Балкан, а који није знао ни да чита ни да пише! У Србији је велику улогу у стварању буржоазије одиграла Радикалска странка која је интензивним помагањем трговине, индустрије и других радиности потпомагала образовање већих градова и правог грађанства.

У нашем друштвеном животу нарочито улогу игра држава која је по Ј-у свуда присутна и свемоћна. Она је највећи и скоро једини велики капиталиста. Није онда чудно да се све борбе у земљи воде око власти и узимају политички карактер.

Данас постоје већ знатне средње класе само у градовима него и на селу. Диференцијација је ту знатно напредовала, највише у несрбијанским крајевима и имућни сељак се духовно приближује грађанину. Међутим став тих класа је различит и ретко је самосталан. Држава и ту одлучно утиче на образовање друштвене свести. Већина класа, као нпр. чиновници, који непосредно од ње живе, велики трговци и произвођачи, који у њој налазе најбољег купца, лекари, од којих многи живе од социалног осигурања које је под државним надзором, итд. не усуђују се на предузимање самосталних акција и редовно потпомажу рад оних који су на власти. Али ни радници нису данас у стању да буду носиоци напредне политике јер из бојазни од отпуштања обично гласају за кандидата за кога се определио њихов послодавац а и у осталим друштвеним питањима држе се обично привредно јачих или државе. Има међутим једне класе која и данас код нас има услова за вођење самосталне и напредне политике и која је стварно и води: то је сељаштво. Иако се оно налази у тешким приликама, иако пољопривреда једва исхрањује сељака, ипак је он независан и свестан свога положаја и уме да преузме вођство. То доказује и Хрватска сељачка странка и некадашња радикалска странка у Србији а доказане и будућност. У сељаштву, дакле, по Ј-у лежи клица

друштвеног напретка како економског тако и опште друштвеног.

У томе погледу треба подвући занимљиву разлику у схватањима између Ј-а и Мије Мирковића. Оба ова писца показују велику љубав и интересовање за сељака; и један и други проучавају могућности и услове њиховог опстанка у савременој привреди али сваки од њих долази до супротних закључака. Мија Мирковић је сав реалиста не само у погледу могућности одржања ситног поседа већ уопште пољопривреде која увек мора да заостаје за осталим отсецима народне привреде, да увек остане релативно заостајна. Извесна преимућства показује само крупни капиталистички и колективистички посед али и то само релативно. Напротив Ј. је идеалиста и нарочито у социалном погледу сматра сељаштво за најактивнију класу чије данашње привредне тешкоће нису иманентне већ пролазне а настале су највећим делом услед наглих промена наше привреде и спољних недаћа.

Општа карактеристика Ј-евог рада је велика вера у сељаштво и његову стваралачку моћ што га наводи да у њему углавном види само добре особине а лоше скоро и не запажа. Он исто тако нагиње томе да пољопривредну кризу објашњава само тешкоћама наше државе заборављајући да је мало и средње сељаштво данас у врло тешком положају и у земљама у којима је привредни и друштвени развој ишао много мирнијим током. Најзад изгледа нам да Ј. преувеличава значај државе а умањује утицај јачих привредних кругова који, по њему, изгледају потпуно зависни од ње док стварно често одлучно утичу на развој наше привредне и социјалне политике у смислу супротном од интереса већине народа. То супротстављање државе и бирократије осталим друштвеним класама код нас изгледа доста претерано јер наша бирократија никад није постигла ни сличан степен самосталности према привреди коју је нпр. постигла Немачка. Напротив, баш несталност нашег чиновништва и борба за његовом политизацијом, коју Ј. истиче, изгледају нам пре као доказ утицаја које поједини друштвени кругови врше на државну власт.

Али поред оваквих, често претераних тврђења, ова расправа даје врло занимљиву слику нашег друштвеног развоја и многе тачне опаске о друштвеној свести и оријентацији наших средњих класа.

Љубомир С. Дуканац

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

БРАНИЧ (Орган Адвокатске коморе у Београду) 1940, бр. 2. — Д-р Радоје Вукчевић: Уредба о принудном месту боравка није уставна. — Н. Срвентић: Да ли се повериоци државе, ради наплате својих потраживања морају претходно обратити управној власти. — Фрања Галијан: Пресуда због пропуштања. — Д-р Љубомир С. Вагнер: *Actio libera in causa (seu ad libertatem relatae)* и § 166 КЗ.

EKONOMIST (Мјесећник за савремена економска и социјална питања) 1940, бр. 2—3. — Антон Реитингер: Економска снага велике Немачке у миру и рату. — Александар Тинти-Хајпер: Нови аспекти валутне политике. — Никола Мirković: Квантитативна социјална економија Густава Cassela. — Вилко Рieger: Polјодјелске задруге у данашњој Нјемаčkoј. — Ото Франгељ: Подизање привреде у бановини Хрватској. — Карло Шошарић-Писаћић: Употреба умјетних гнојива код нас и у другим земљама.

ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКИ ЖИВОТ 1940, бр. 107—108. — Д-р Леон Штајниц: — Проблеми међународне размене добара у економском рату. — Проф. Ал. Јовановић: Улога и задатци инжењера економије. — Д-р Никола Мирковић: Неке последице јачања групе старог становништва у Америци. — Здравко Мијатовић: Обвезнице као сретство прибављања капитала. — Р. Јовановић: Додатни порез.

ПОЛИЦИЈА (Часопис за политичко-управну, полицијску, судску и самоуправну праксу) 1940, бр. 1. — Сава Н. Половић: Да ли је уредба о простијем и бржем поступку код кривичних судова у складу са овлашћењем предвиђеним § 64 Финансијског закона за 1934—1935 год. — Александар Р. Миловић: О урачунавању истражног затвора у казну у смислу § 420 Крив. суд. поступка. — Љубомир С. Тасић: Да ли је извршениково својство земљорадника признато по У. Л. З. Д., таква членица која укида извршни захтев § 34 И. П., или пак на основу тога треба само обуставити извршење. — Велимир Јовановић: Одредба § 360 тач. 2 Кавн. законика за Краљевину Србију и чл. 74 Закона о унутрашњој управи.

ПРАВНА МИСАО (Часопис за право и социологију) 1940, бр. 1—2. — Рене Моблан: Шта је дијалектика. — Живојин Цветковић: Традиције и идеологије у животу и друштву. — Д-р Борислав Т. Благојевић: Утицај франц. Грађ. законика на србијански Грађ. зак. — Д-р Радојко Увалић: Цене на великим светским тржиштима и њихов значај за данашњу привреду.

ПРАВНИ ЗБОРНИК (Орган Удружења правника у Подгорици 1939 бр. 10—12. — Прота Никола Марковић: Из брачног права у Цр. Гори до 1904 године. — Божидар С. Томовић: Право на диоуб чланова кућне заједнице. — Јован Божовић: Нови грађански парнични поступак у пракси. — Божо М. Вујошевић: Призив државног тужиоца противу пресуде среског суда.

ПРАВОСУЂЕ (Часопис за судску праксу и законодавство) 1940, бр. 2. — Д-р Ђорђе Ж. Мирковић: Правна природа правила трговачких друштава. — Душан Рашковић: Поништај пресуде Изабраног суда. — Јован Јеремић: За обавезност црквеног брака. — Глигорије Гроздановић: Пресуде аграрних судова. — Драган Б. Костић: Мишљење о поступку по једној Уредби. — Миливој М. Љујић: Разлике у функцијама дисциплинског и државног тужиоца.

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА 1940, бр. 3. — Владимир Канте: Полицијске мере по италијанском закону о јавној безбедности. — Д-р Милан Ђурековић: Правна ситуација инвалида у нашем обртно-полицијском праву. — Евгеније Андрић: О примени Тар. бр. 72 Закона о таксама на промену породичног имена удајом. — Алојз Пенк: Чланство општине. — И. Ковачевић: Жанدارмеријска асистенција у егзекутивном порезном поступку.

СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК 1940, бр. 5. — Д-р Мих. С. Радовановић: Зетска бановина. Географска и етнографска разматрања. — Радоје Л. Кежевић: Љубомир Давидовић. — Живојин Балугџић: Турска опет у Европи. Њен значај у данашњем рату. Бр. 6. — Милош Трифуновић: Морални лик Љубомира Давидовића. — Д-р Милан Гавриловић: Поводом смрти Љубомира Давидовића. — Д-р Мих. Радовановић: Дубровник и Дубровачко Приморје. — Паулина Лебл-Албала: Једна књига о депортацији становништва. — Хари Блунт: Муслимани у Индији. — Живојин Балугџић: Демократија се снажи у данашњем рату.

GIORNALE DEGLI ECONOMISTI, бр. 11—12, 1939: I — С. Е. Bonferroni: *Di una estensione del coefficiente di correlazione*. Рад из теорије статистике о проширењу коефицијента корелације. II — Giuseppe Ugo Papi: *Condizioni di equilibrio tra struttura economica e attività finanziaria*. Износи као своје закључке о неопходности равнотеже између државних пореских прихода и народне привредне снаге док су то у ствари старе и већ давно прихваћене истине. III — Libero Lenti: *Sui rapporti di concentrazione spaciale*. Рад из статистике о просторним серијама. IV — Luigi Lugli: *La funzione dinamica del credito in Schumpeter e Hahn*. Излаже Шумпетерову теорију кредита (коју заступа и Хан) по којој је кредит проблем економске динамике а не и статике и укратко приказује значај за конјунктурни развој. V — Luigi Dal Pane: *Intorno alle origini del materialismo storico. III: La dottrina delle lotte delle classi*. У врло занимљивој расправи показује да теорија борбе класа није оригинална творевина Маркса и Енгелса него да се она већ раније налази код Гротије де Касањака (1838) који истиче да се цела људска историја може објаснити борбом између једне племените и једне ниже (ропске) класе. Као прилог теорији социјалних доктрина овај је прилог врло занимљив али мало мења у значају Марковске теорије која је далеко развијенија и одређенија. VI — Oreste Gualdoni: *A proposito del metodo interpolatorio delle differenze*. Расправља о применљивости интерполација у статистици. VII — A. M. Neumann: *La funzione attiva dei risparmi e la teoria dell'espansione economica. (A proposito di un libro recente di E. Lundberg)*. Поводом Лундбергове књиге о функцији кредита при привредној експанзији (1937) расправља исти проблем и долази до сличних закључака као и Лундберг, наиме да ће активност инвестиција углавном зависити од двога: 1) од цена производних чинилаца, ту убрзана и каматна стопа и 2) од стварне тражње готових производа у крајњем потрошачком сектору.

Љубомир С. Дуканац

REVUE TRIMESTRIELLE DE DROIT CIVIL. — № 1, 38 Année, 1939, I. — Henri Desbois: *L'évolution des droits de l'auteur en matière de reproduction et d'exécution publique*. Механичко репродуковање музичких дела путем грамофона, радија или кинематографа, изазвало је много нових проблема како у погледу моралног тако и у погледу материјалног права аутора, која претстављају две стране заштите коју им закон и међународне конвенције осигуравају. Овакво стање намеће све већа ограничења ауторског права, посебно у погледу забране аутора да његова дела буду јавно извођена Та ограничења иду на корист заједнице, јер је и само музичко дело производ сарадње аутора и друштвене средине у којој он дела, или се бар у сваком случају мора сматрати да створено дело претставља добро заједнице, с тим да аутор одн. његови наследници могу од њега вући за извесно време користи. То је досадањи правац развоја ауторског права. II. Alexandre Cerban: *Nature et domaine d'application de la subrogation réelle*. Излагања о конструкцији збирних ствари — *universitas iuris* и *universitas facti* — и правним последицама ако би поједини од предмета збирне ствари био замењен другим, Очување јединства правног третирања помоћу јединствене економске намене, тако да стварна замена нема утицаја на постојећи правни однос према збирној ствари. — III. — Louis Sébag: *La condition juridique des biens des associations non déclarées*. Правни статус имовине правног лица у стварању одн. самосталне имовинске масе која се не може сматрати пуним правним субјектом. На односе између самих другара имају се, у свему, применити прописи уговора на коме се оснива заједница, а не законска правила о сусвојини. За односе такве заједнице према трећим лицима важе правила о сусвојини, и то тако да се одређени пословођа јавља као пуномоћник свих другара.

№ 2, 38 Année, 1939. I. — Paul Durand: *Le Dualisme de la convention collective de travail*. Два су основна схватања у француској литератури о правној природи колективних уговора: уговорна и регламентарна теорија. Обе оне су унитаристичке, јер у колективном уговору виде јединственост његове правне природе. На основу већ постојећих гледишта у немачкој и талијанској литератури, у чланку се брани дуалистичко гледиште о правној природи: колективни уговори су по својој природи и уговори и регламани-извори права. На питању закључивања и израде ових уговора и на питању њихове садржине

демонстрира се тачност ове дуалистичке концепције. Рекли би ипак са предоминацијом, у оба случаја, уговорног елемента. II. — J. H. du Garreau de la Méchénie: *Des actes que peut faire l'héritier bénéficiaire sans encourir déchéance de son bénéfice d'inventaire*. Наследник који се примио наслеђа са пописом, мора, иако власник, управљати добрима заоставштине на законом одређени начин, како би интереси повериоца заоставштине били заштићени. Као главна санкција ове његове дужности, у француском праву се јавља могућност да буде лишен ове повластице, тј. да одговара за дугове заоставштине и целом својом имовином. Који су ти акти који могу да повуку ову санкцију и како она наступа (аутоматски или тек уз констатацију стварног оштећења повериоца заоставштине), предмет је овог чланка.

N° 3, 38 Année, 1939. I. — Jean Vincent: *L'extenssion en jurisprudence de la notion de solidarité passive*. Као и у другим правима, и у француском праву важи правило да се солидарност никада не претпоставља у области грађанског права, већ да ће она постојати само када то закон посебно наређује или када је то уговорено. Међутим, судска пракса у Француској је, ради задовољења потреба промењених животних односа, увела многе случајеве тзв. судске одн. јуриспрудентне пасивне солидарности. Пасивна солидарност наметнута дужницима обичајем, пасивна солидарност између сакриваца неког деликта, лица оптерећених неком алиментацијом, лица која стоје у нужно-условљавајућем односу (Co-adjonction de situations juridiques successives), то су главни случајеви ове солидарности засноване судском праксом. У чланку се устаје против оваквог становишта праксе, и сматра да се жељени циљ што потпуније заштите повериоца може, сагласно Code civil-у, постићи увођењем конструкције облигације „in solutum“, у случају већег броја обвезних лица који сачињавају интересну заједницу. Само објашњење ове предложене конструкције је врло темељито. II. — Gabriel Marty: *La relation de cause à effet comme condition de la responsabilité civile*. Упоредно излагање теорија о узрочности у области грађанских деликата и усвајање тзв. адекватне теорије. Узето је у обзир стање немачке, енглеске и француске науке. Посебно је наглашена разлика између проблема узрочности и проблема кривике, и то на један, за француску науку, врло оригиналан начин.

Борислав Т. Благојевић

НОВЕ КЊИГЕ

Д-р Ђ. С. Живојин М. Перић, Југословенска Савезна Држава. Друго, примедбама проширено издање. Београд, 1940, стр. 10. Прештампано из „Правне мисли“ (1940).

Д-р Тома Живановић, Основни проблеми Кривичног и Грађанског процесног права (поступка). I. одељак. Београд, 1940, стр. 72, цена 12.— дин. Издање Српске краљ. академије (Глас CLXXXIV).

Милица Радојковић, судски пристав у Београду, Жене у судској струци. Београд, 1939, стр. 4. Посебни отисак из „Правосуђа“ (1939).

Милош Станишић, Упутство за сналажење пред земљишнокњижним судом и за састав земљишнокњижних исправа и молби. Београд, 1939, стр. 117. Издање пишечево (Умка — Срески суд).

Vladimir V. Rozenberg i Jovan Lj. Kostić, *Ko finansira jugoslovensku privredu*. Država, banke, inostrani i domaći kapital u službi privrede. Београд, 1940, стр. 252. Izdanje Balkanske štampe a. d. (Prestoionaslednikov tig, 38).

ФОНД МАРКА СТОЈАНОВИЋА ЗА ПРИВАТНО ПРАВО ПОМАЖЕ ИЗДАВАЊЕ ОВОГ ЧАСОПИСА

Уредник

Д-р ЂОРЂЕ ТАСИЋ

47, Кнез Михаилова, тел. 23372

Власник у име Правног факултета

Д-р МИХАИЛО ИЛИЋ

15, Алекс Ненадовића, тел. 27173

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Год. XXX Друго коло

25 Април 1940

Н'њига XL (LVII) бр. 4

ТЕОРИЈА И ПРАКСА

Теорија има једну своју сопствену улогу, независну од практичних користи, одн. примене у пракси. Она је виши степен људске мисли и људске свести, и, у колико мисао и свест имају, сами по себи, културног значаја, има га и теоретисање и филозофирање. Развијена научна теорија и филозофија су знак вишег културног нивоа једног народа, знак живе опште културне активности у мање више свима областима. Има још једна специјална добра страна теоретисања: то је навикавање на објективно посматрање ствари и зато правичније.

Међутим, како су све ствари повезане међусобно и како ниједна наша активност или наше интересовање се не може одвојити од других, то се теорија и онда када се налази на највишем степену, може показати врло практичном. Многе науке, чисто теоретске или теоретски обрађиване, могу својим резултатима, идући својим сопственим путем, не старајући се ни у колико о пракси, помоћи да се дође до проналазака од огромног и епохалног значаја за човечанство.

По једном историскофилозофском схватању су по свом пореклу и улози у животу и друштву теорија и пракса нераздвојне. Тако француски филозоф Луј Вебер сматра да је подела на науку чисту и науку примењену вештачка и да одговара чињеницама само у малом броју случајева, који се могу запазити наших дана, када се види да индустрија ставља у своју службу извесна теориска открића. Историској истини много више одговара да се разликују, у прогресу сазнања и рефлексije, две тежње и две струје: једна тежња ка искоришћавању материје и друга тежња ка рефлексiji, које се укрштају и уравнотежавају, а да се никада потпуно не стопе. Оне једна другу помажу и смењују. Ако интелигенција почиње техником — првобитна техника једва се разликовала од технике животињских врста —, она се могла развити и достићи виши степен, ослобађајући се рутинерства, зато, што се у међувремену развила моћ рефлексije и израдио један логички апарат, тј., како вели Л. Вебер, створиле претставе *sui generis*, које су истовремено знаци чулних слика и елементи новог света, где ће се дух осећати више код своје куће. Са овог гледишта је спекулативна филозофија (да наведемо један детаљ из историје мисли) била као нека „трамболина“, преко које је пракса високо отскочила.

Ако сада пређемо на право, ту се може лако показати тесна веза теорије и праксе. У правној науци, само рашчишћавање метода и појмова не само да може да нас поштеди од узалудног трошења времена и енергије, него и да нас сачува од погрешних

закључака при решавању практичних питања. На једној таквој или више таквих погрешака почива тзв. конструктивна јуриспруденција, која је критикована највише, што не води рачуна о друштвеном животу. С друге стране, уздижући нас на висине највиших појмова правде и правичности, реда и сигурности, правне свести итд., теоретисање, и то филозофско, даје нам поузданије критериуме при решавању конкретних питања. Шта више, има филозофија права које имају претензија да нас доведу до свести о основним начелима или о највишем начелу и докажу да су она објективно дата, при чему иду неки (присталице природноправне теорије) дотле, да нам доказују да су она апсолутна. Утврђујући њихово постојање, ове филозофије их и оправдавају и, ако хоћете, проповедају¹⁾.

У истини да ли се баш икада могло веровати да су теорија и пракса у области права одвојене? Остављамо на страну ону теорију, која испитује само методолошке поставке и истражује претходне појмове, потребне за систематисање позитивног права, ма какво оно било. Говоримо о оној теорији, која се бави позитивним правом и изграђује се на њему. Теоретичар права, веровао је да су једино оправдани и истинити закључци, које је он изводио као што је, и обрнуто, практичар веровао у своје. Један теоретичар имао је тежњу и амбицију да се његова решења усвоје и примене, и он је каткада имао утицаја, јер је претстављао један ауторитет, чија се реч и чије се мишљење поштовало. И, ако би се пракса удаљила од његовог мишљења, сматрало се да је она у заблуди.

У пркос томе, практично показало се разлика између теорије и праксе, правних факултета и судова. Такво стање ствари, које се могло запазити у Француској и које се бележи као један период, могло би бити изазвано од више узрока. Један би био разлика у правној култури и психологији теоретичара и практичара. Тако на пр. теоретичар има више прилике да се специјализира и да се што дубље и детаљније задржи на једној врсти проблема, него што то, нормално, може практичар, који, у накнаду за то, има једно опште знање целокупног позитивног права које примењује. Теоретичар резонује у систему и апстрактно, практичар на конкретним случајевима. Практичар је изложен опасности од рутинерства, теоретичар је слободнији и критичнији. Један више интуитиван, други више логичан.²⁾ Ипак оно што чини битни узрок за разликавање науке и праксе лежи у нечем другом, на име у правилном схватању права: правних извора и методе тумачења. Садржавајући у себи моралне појмове, као што је то пре свега појам правичности, и наслањајући се на друштвену стварност, сложену и у сталном по-

¹⁾ Ми не улазимо у питање уколико су ове и овакве филозофије исправне.

²⁾ Недавно је рекао један италијански адвокат, Pietro Calamandres, у своје интересантно делу о судијама, и без сумње на основу непосредног искуства, ово: „Добре судије се поуздају више у своју моралну осетљивост него у виртуозност диалектичара“. „Ја не велим — као што сам чуо да се понавља — да сувише интелигенције шкоди судија. Ја велим да је најбољи судија онај код кога брза интуиција претеже над мудрошћу интелигенцијом. (Ecole des juges, écrit par un avocat p. 116 и 119).

крету, законске формуле се конкретизирају и прецизирају тек при примени у пракси. При томе се показује да, поред утицаја моралних и социјалних појмова, има утицаја и сама метода тумачења. На тај начин је призната активна улога тумача и примењивача, у првом реду судије. Према томе, ако хоћемо да познамо позитивно право, морамо да познамо и саму праксу. До тог схватања је међутим довело правилно теориско схватање права, засновано, разуме се, на искуству и, специјално, на посматрању еволуције законског права путем судске праксе. Правна наука, самим тим што друкчије гледа на судску праксу, показује да је проширила свој видик посматрања и да за то може да врши своју улогу саветодавца и помагача праксе. Начелно нема више места, или бар не треба да га буде, за разилажење теорије и праксе. Њихова заједничка полазна тачка је у схватању о моралној и социјалној битности права, коју ваља изразити у виду правних правила и начела, као и појмова и формула.

Могло би се чак рећи да наука на путу свога развоја долази сама до признања судске праксе, пошто је ова иманентан елемент у стварању и развијању права. Међутим ово никако не значи да теорија остаје пасивна. Она задржава своје право, и има дужности, да критично посматра праксу и да предлаже и друга решења од оних које је суд усвојио. То теорија може, и кад се усвоји социјалношко метода изучавања права, јер и онда она може да се систематски користи резултатима социјалних наука и да према њима предлаже решења судији (у колико их сам закон није донео) или законодавцу. Али и раније и сада, ма какву методу усвојили, има нешто о чему само судија одлучује, а то је онај конкретан случај који он има да испита и оцени.

*

Ако хоћемо сада да говоримо о нама, погрешно је веровати да нам није потребно теоретисање, и без основа је бојати се да ће нас сувише високо теоретисање одвојити од живота и удаљити од праксе. Теоретисање и, истину рећи, филозофирање нам је потребно пре свега да бисмо и ми правници учествовали у подизању општег културног нивоа, и нарочито, да бисмо пробудили код нас критичност у мишљењу (јер наша мисао је још увек, када се говори о просечном нивоу, наивна, некохерентна, чак и површна, поред све наше бистрине и несумњиве способности за апстракције). Оно нам је, затим, потребно због оних општинских користи које има правник, и које смо напред навели. Код нас се у главном обрађивало позитивно право, и то највише наше. Један од првих теориских проблема, који је врло много интересовао нашу оскудну и неразвијену доктрину, био је проблем тумачења закона, и литература о томе заузеле сигурно важно место у нашој науци. У своме развоју она је дошла дотле, да призна сву важност судске праксе и да увиди да заслужује да се она проучи како са гледишта чисто правног метода и правне технике, тако и са гледишта историског, социјалношког и психолошког. Наша наука је готова да са своје стране помогне да се наша пракса развије и да јој да смелости и пружи и

нова и разноврснија техничка средства да би што боље и потпуније вршила своју друштвену улогу. Као и свуда у свету, тај задатак није опраничен само на науку цивилног права, јер и друге области и права: кривичног и јавног, показују исто тако интересовање и разумевање за судску праксу и метод тумачења, и може бити стоје пред тежим проблемима. И, као иначе, и овде може бити треба посредника између високе теорије и праксе на корист теорије и праксе.

Ђ. Тасић

УПРАВЉАЊЕ ПОСЛОВИМА ПРИВРЕДНЕ ЗАДРУГЕ

1. Увод. 1. Из круга рада, који закон даје сваком од редовних и обавезних органа привредне задруге,¹⁾ види се да је Ск. замишљена као онај орган који, у границама закона, за задругу и њено пословање доноси норме, другим органима даје упутства за рад²⁾ и цени га одобравањем годишњих закључних рачуна и давањем разрешнице, УО. као онај орган, који непосредно управља задругиним пословима, НО. као онај који непосредно надзирава рад УО.-а. Но границе надлежности задр. органа нису тачно повучене,³⁾ а поред тога закон у изнимним случајевима, у интересу задруге, даје права и налаже дужности које засецају у управљање задругиним пословима, и другим институцијама, па и појединим лицима, тако да бисмо их могли означити као ванредне органе. УО. је дакле редовни, али није једини орган коме је поверено управљање задругиним пословима.

2. Закон појам управљања задругиним пословима (§ 15 став 1) не опредељује, већ претпоставља као познат. Рекли бисмо, за ову студију, да је управљање свака делатност задругиних органа, редовних и ванредних, којој је непосредни или посредни циљ постизавање задругине сврхе, као што је одређена законом (§ 1 став 1 и 2) и правилима (§ 5, став 1, бр. 3: „предмет рада“), односно спровођење ликвидације, изузев нормативну и надзорну. У управљање не спадају само послови, којима се, према задругином предмету рада, непосредно имају да увећају приходи или смањују расходи задругара, већ и послови, који су посредно (§ 1

¹⁾ Скраћенице: ЗПЗ. = закон о привредним задругама од 11 септембра 1937 г., Сл. Н. 267—LXII—463; НТЗ. = нови трговачки закон; Ск. = скупштина; скупшт. = скупштински; УО. = управни одбор; НО. = надзорни одбор; Л. = ликвидатор; рев. = ревизијски; РС. = ревизијски савез; рег. = регистарски; задр. = задружни. Где поред броја §§ није наведен закон, мишљен је ЗПЗ.

²⁾ Правила и њихове измене и допуне, правилници, пословници, одлучивање о престанку.

³⁾ В. студије „Поништавање одлука скупштине по закону о привредним задругама“, „Архив за правне и друштвене науке“, књ. XXXIX (LVI), стр. 14, 15 (даље: „Поништавање одлука . . .“) и „Надлежност скупштине код привредних задруга“, „Правосуђе“ 1940 г. св. 3 (даље: „Надлежност Ск.-е“); у другој студији расправља се и о пословодственим функцијама Ск.-е, зато у овој студији нису напосе обрађене.

став 6 и сл.) потребни за постизавање те сврхе, даље организација задругиних предузећа, а нарочито и спремање предлога за Ск.-у и само сазивање Ск.-е. Управљање у том смислу је предмет ове студије. Природна њена расподела је по органима, којима припада управљање, а у делатности појединог органа можемо разликовати пословодство, тј. управљање у задрузи, и заступство, тј. управљање у односима задруге према трећима, властима и приватним лицима.⁴⁾

II. Управни одбор. А. Опште одредбе. 3. УО. је онај орган којему је управљање пословима задруге поверено изречно и у првом реду (§ 15 став 1). Правила морају садржати одредбе о његовом пословању (§ 5, став 1, бр. 12).⁵⁾ Разуме се да се правилима не може предвидети све што УО. има да учини у свима појединим пословима и свима појединим правним положајима које живот задруге доноси са собом, али могу се дати општа упутства за његов рад, на пр. да мора седнице одржавати у одређеним размацима времена, да изузетно од § 19 став 1 за извесне послове не сме овластити поједине чланове, да је за извесне акте пословодства потребан претходни пристанак Ск.-е (§ 29 став 2) и сл. Мерило је целисходност: уношењем одредаба у правила може се рад УО.-а олакшати и убрзати, позивањем на правила УО. може се лакше бранити од прохтева задругара, али превише исцрпним одредбама рад УО.-а може се и спутавати, може се смањивати осећај одговорности, а ако се покаже потреба промене, ваља изменити сама правила.

4. УО. мора имати претседника, претседник заменика (§ 16 став 1), њих не бира Ск.-а већ сам УО.; то произлази из § 11 став 1: „чланове УО.-а ... бира Ск.-а“.⁶⁾ Чланови УО.-а морају своју дужност вршити лично (§ 10 став 2), они своју функцију не могу ни пролазно пренети чак ни другом члану УО.-а или заменику,⁷⁾ иначе било би могуће изигравање наређења § 16, став 1, реч. 2, сумњиво би могло бити и питање одговорности.⁸⁾ Тиме задруга није ослобођена дужности, да се као заступником или посредником служи припадником извесног звања, кад и колико је

⁴⁾ Готово сваки чин заступства је заједно и чин пословодства, али не и обрнуто. (В. „Надлежност Ск.-е“, т. II, 4 и нап. 8).

⁵⁾ С обзиром на § 5 став 5 то ће бити стварно потребно само ако се правилима отпусти од диспозитивних наређења закона или ако се унесе одредбе о пословању, које закон не садржи, разуме се у оквиру § 5 став 4. У погледу састава, бирања итд. УО.-а в. студију „Чланство у органима привредне задруге“, „Правосуђе“ 1939, стр. 160 и сл. (даље „Чланство у органима“).

⁶⁾ Али могло би се правилима одредити, да УО.-у претседава на пр. најстарији по годинама живота члан, докле УО. не изабере претседника и заменика или кад су они спречени.

⁷⁾ О значењу речи „лично“ в. и студију „Чланство у органима“, Л. ц. т. II, 6, IV, 28.

⁸⁾ ЗПЗ нема наређења које би одговарало §-у 400, став 2, реч. 1 НГЗ, а по слову § 17 став 4 није одговоран члан УО.-а који није био присутан код доношења одлуке, без разлике да ли је отсућност била оправдана или не. В. и т. 10.

то прописано другим законским прописима (на пр. адвокатом, јавним бележником, берзанским сензалом, царинским посредником)

5. Наређењем, да УО. врши „права и дужности, које по законима о стечају и о принудном поравнању ван стечаја припадају дужнику“ (§ 75 став 2), није речено да сме вршити само та права и те дужности; он задржава свој положај у свему, уколико му извесна права или извесне дужности поменутиим законима нису изречно или самом сврхом тих поступака одузети или ограничени. То је различно у сваком од поменутих поступака, али мерило је у суштини исто: УО. не сме ометати постизавање сврхе сваког од поменутих поступака, не сме радити против управитеља стечајне масе односно поравнања, веровничког односно поузданичког одбора. У стечајној ликвидацији по § 88 пак УО. врши дужности које су у §§ 79—87 наложене управитељу стечајне масе.

6. „Чланови УО.-а су дужни управљати пословима задруге брижљивошћу и опрезношћу уредног пословног човека“ (§ 15 став 1). То важи како у пословодству тако и у заступству, једно и друго је управљање задругиним пословима. Није дакле довољна *diligentia boni patris familias*, марљивост доброг домаћина. Изразом „пословног човека“ пак је заједно наглашено, да у УО. не треба да улазе људи који нису довољно упућени у предмет рада задруге, јер не би могли радити захтеваном брижљивошћу и опрезношћу. Члан УО.-а своју одговорност за штету не може отклањати изговором да није био вешт пословима задруге, али и задруга, чија Ск. је, знајући или из немара, изабрала неупућено лице, морала би у погледу обима накнаде штете, коју би тражила од члана УО.-а, сносити последице подељене кривње.⁹⁾ Мерило ће бити различно према предмету и обиму рада задруге. Превише се не може захтевати, јер само задругари могу бити чланови УО.-а. Својим изразом („опрезност“) закон улозорави и на то, да задруге не треба да се баве опасним спекулацијама. Не правно, него стварно олакшање је предвиђено наређењима § 10 став 4 и § 14 став 2, која омогућавају да у управном одбору односно са његовим члановима сарађују стручњаци.¹⁰⁾

Б. Пословодство у опште. 7. УО. је орган, коме је у првом реду поверено пословодство, али он је у пословодству подређен Ск.-и уколико што му ова својим закључцима, уколико се не косе са законом или правилима, може давати упутства и ограничења којих се УО. мора придржавати. Речима „уколико се не косе....“ изражено је и то, да Ск. ни у пословодству УО. не може искључити или ограничити у погледу оних права и дужности, који за њега јасно произлазе из закона или правила. Ск. на пр. не може ком другом наложити састављање годишњих закључних рачуна, сазивање Ск.-е, вођење књига и списка задругара итд., она

⁹⁾ § 1304 ОГЗ., § 805 СРБ ГЗ; § 53 став 2 и 3 истина помињу само лица, која су радила за задругу, но Ск. код избора чланова органа баш ради за задругу.

¹⁰⁾ В. „Чланство у органима“ л. ц. т. II, 10, где сам покушавао ускладити не сасвим сагласна наређења § 10 и § 21.

не може ком другом, на пр. НО.-у, поверити спровођење својих налога и упутстава, који се тичу управљања задругиним пословима (§ 15 став 1).

8. „О предметима, који спадају у надлежност УО.-а, овај решава на седницама“ (§ 16 став 1). Закон се изражава сувише широк. Има предмета о којима није потребно решавати, и предмета о којима се не може решавати на седницама, јер су чисто фактичке природе. Не могу се на седници чувати приступне изјаве, писати рачунске књиге, неће се решавати о томе, да ли ваља примити безусловну исплату доспелог задругиног потраживања, да ли у потрошачкој задрузи члану за готов новац продати утврђену максималну количину робе по утврђеној цени. Али се са друге стране не може тврдити да УО. на седницама решава само о начелним или иначе важним питањима пословодства. Граница није чврста. Могло би се ваљда рећи, да формални закључак на седници није потребан по конкретним предметима, код којих се ради само о извршењу неке дужности која је и уколико је УО.-у одређено наложена законом, правилима или скупшт. закључком, као ни у случајевима кад се ради само о извршењу неке одлуке, коју је већ донео сам УО.; на пр. УО. не решава о томе, да ли ће се вршити редовна Ск., али на седници одређује дан, час, место, дневни ред, разуме се у границама закона и правила; он решава о примању приступне или иступне изјаве, али ако је примио, не решава о спровођењу у списку задругара; не решава о примању уговорене куповнине, али решава о *datio in solutum* итд.

9. Седнице УО.-а сазива претседник или његов заменик (§ 16 став 1, реч. 3); ревизор, али само за време ревизије и само за предмете који су у вези са ревизијом (§ 97 став 5); а *maior ad minus* (§ 79 став 2) управитељ стечајне масе, по аналогији и управитељ поравнања, један и други ради решавања по предметима, који се тичу стечаја или принудног поравнања ван стечаја, један и други без пристанка суда (§ 79 став 2), јер УО. у стечају и принудном поравнању ван стечаја као целина, дакле у седницама, врши права и дужности дужника. — Начин сазива може бити прописан правилима; ако није, допуштен је сваки начин, али је потребно да буду обавештени сви чланови, за које није сигурно да неће моћи да дођу на седницу (на пр. опасно болесни, отсутни). Ни саопштавање дневног реда законом није прописано; ако није ни правилима, наређење § 32 став 1 неће се ни аналогно примењивати. Ако је правилима предвиђено, да извршан број чланова УО.-а може захтевати сазив седнице, претседник је по таквом захтеву дужан сазвати је (§ 16 став 2). Санкција је одговорност претседника за штету од несазивања, али је — разлика од § 30 став 4 — сумњиво да ли може таква мањина сама сазвати седницу;¹¹⁾ свакако она може упозорити НО. и РС., може и потаћи задругаре, да они захтевају сазив Ск.-е. — Ако је члан УО.-а за-

¹¹⁾ То је допуштено по § 299 став 1 НТЗ., за злоупотребу је предвиђена одговорност. Наређење НТЗ.-а је целисходније од наређења ЗПЗ.

друге или савеза, који не врши ревизије, уједно и члан УО.-а РС.-а, у коме је задруга (савез) учлањена, не може учествовати у седницама УО.-а РС.-а, кад се на њима решава штогод о задрузи (савезу); то сходно важи и за чланове УО.-а РС.-а, који су у исто време и чланови УО.-а Главног задружног савеза (§ 96 став 2 и 3).

10. Право гласа има сваки на седници присутни члан УО.-а, али само за себе, заступања нема (§ 10 став 2). За начин гласања сходно ће се примењивати наређење §-а 35 став 2. Закључци се стварају апсолутном већином гласова присутних чланова, претседник гласа, али не диримира: „у случају једнаке поделе гласова сматра се да је предмет остао нерешен“ (§ 16 став 1). Дужност гласања законом није изречно прописана, али по § 17 став 4 одговара и онај члан који није гласао против закључка, ако због закључка задрузи настане — скривљена — штета. Само тако се присутни члан може ослободити одговорности, да гласа против закључка и да захтева да се то посведочи у записнику уједно са разложима које члан наведе (§ 16 став 4). Ни то није законом изречно прописано да чланови морају присуствовати седницама, но у том погледу закон (§ 17 став 4) чини се да је блажији; ко није био присутан, може се одговорности ослободити тиме што НО-у писмено изјави своје противљење против закључка, чим је за њега сазнао. Самим слогом закона није искључено да то учини, ма да није имао довољног разлога за изостанак, па чак и тада када је изостао да избегне гласање. Но ваља имати на уму, да је чланство у УО. и дужност, да УО. своје одлуке доноси на седницама, да је дакле учествовање у њима обавезно, стога наређење § 17 став 4 при крају ваља тумачити рестриктивно: само ако члан из довољног разлога није учествовао у седници, може се користити тим наређењем.¹²⁾ Законом није непосредно речено ни то, да је члан УО.-а од пословодства искључен у предметима, у којима је лично заинтересован, тј. више или друкчије но други задругари; једино о својој разрешници не може гласати (§ 34 став 2) и задругу не може заступати, ако је „као заступник трећег лица заинтересован у послу“ (§ 14 став 1, в. доле т. 15). Но из § 35 став 1, према коме ниједан задругар на Ск.-и не може гласати кад се ради о његовом посебном интересу, и из § 26 став 3, којим је члану НО.-а забрањено да врши своју дужност у пословима задруге у којима је заинтересован, морамо закључити да ни члан УО.-а не може ни на седници ни ван ње вршити акте пословодства или заступства у којима је лично заинтересован. Аналогно §-у 26 став 3 мораће своје изузеће да јави претседнику УО.-а (упор. и § 26 став 1 и § 303 НТЗ).

11. О раду седнице УО.-а мора се водити записник, који се уписује у посебну књигу. За вођење те књиге сходно ће се примењивати наређење § 56 став 3 до 6. У погледу садржине записника §-ом 16 став 3 само је наређено, да записник потписују сви при-

¹²⁾ У том смислу § 400 став 2 НТЗ. У погледу уздржања од гласања упор. § 400 став 3 НТЗ.

сутни чланови УО.-а и да се забележава, ако ко ускрати свој потпис, као и разлог за то, ако га наведе; сходно ће се примењивати и § 36 став 1: дан и место седнице, констатација уредности сазива, имена присутних, дневни ред, донесени закључци са сразмером гласова итд. (упор. и § 299 став 5 НТЗ). Записник није јавна исправа, као ни упис закључка у њега није конституиван, ипак због наређења § 16 став 4 и § 17 став 4 чланови УО.-а имају велики интерес, да се записник води исправно и да се књига савесно чува; осим тога, пошто *littera scripta manet*, сама чињеница да се записник води има свој психолошки значај при доношењу закључака.

12. Споменуто је већ (т. 8), да се не могу и не морају сви акти пословодства вршити на седницама УО.-а. И сам закон предвиђа олакшице. По § 19 став 1 УО може, ако правилима није друкчије одређено, „појединим својим члановима поверити вођење одређених послова или врста послова или појединих грана предузећа и заступања у њима“. Обим овлашћења равна се по датом налогу, „у сумњи узете се да обухвата сва правна делања која су редовно у вези са вршењем таквих послова“ (§ 19 став 2). У ставу 1 закон тачно разликује пословодство од заступства, тако и у почетку става 2 („налог“ и „пуномоћје“), али пресумцију даје само за „правна делања“. Неће бити сумње, да пресумција важи и за неправна, чисто фактична делања, на пр. члан УО.-а, који води задругину млекарницу, одређује, колико ће се млека продати непрерађено, колико прерадити у маслац или сир, осим ако су му посебна упуства дата правилима, скупшт. закључцима или одлукама седнице УО.-а. Не може Ск. простим закључком УО.-у одузети законско овлашћење из § 19 став 1, али може правилима.¹³⁾ УО. пак може овлашћење које је дао опозвати у свако време; по моме мишљењу оно у сумњи престаје само по себи са престанком чланства у УО.-у.¹⁴⁾

13. §-ом 5, став 1, бр. 8 је наређено, да правила морају садржавати „начин, како ће се објављивати закључци Ск.-е и саопштења задруге“, али закон не каже, која су та саопштења и ко има да их даје. Рећи ћемо да се односе на предмете, који се тичу свих задругара, у извесним, законом одређеним случајевима и задругиних веровника, без обзира, дали спадају у круг рада Ск.-е, УО.-а или НО.-а; сва та саопштења су „саопштења задруге“ и врши их, уколико законом није друкчије наређено (на пр. § 30 став 5), као акт пословодства, УО. Ако се саопштење не тиче свих задругара, питање је целисходности, да ли ће се они којих се тиче

¹³⁾ Целисходно то не било. ЗПЗ. се у заступству задовољава са сарадњом по два члана УО.-а, али не у пословодству; ако се УО. не послужи овлашћењем из § 19 или ако му се овлашћење правилима одузме, за пословодство важи решавање у пленуму. У §§ 301 и 302 НТЗ. су за пословодство постављена супротна начела.

¹⁴⁾ Противно Марковић, Коментар закона о привредним задругама, стр. 106, али је свакако природније да овлашћење, дато члану УО.-а као таквом, у сумњи престане са чланством у УО.-у. Поновно овлашћење по престанку чланства није искључено.

обавестити напосе или ће се обавештење објавити као што прописују правила за саопштења.

V. Пословодство, поједини случајеви. 14. Закон на многим местима УО.-у изречно налаже одређене акте пословодства (на пр. у §§ 21, 22, 26, 30, 35 до 39, 45, 46, 47, 51, 52, 55 до 59, 63, 64, 73 до 77, 88 до 93, 96 до 99, 104). Само нека од тих наређења ваља посебно истаћи.

а) УО. је у првом реду позван да сазива Ск.-у (§§ 22, 30, 35 до 37, 76, 79, 98). Кад је сазове, он њој одређује дневни ред, и за њу спрема предлоге, а његов претседник претседава Ск.-и и руководи њеним радом.¹⁵⁾

б) УО. прима чланове у задругу, прима отказе чланства и удела, искључује чланове из задруге, води списак задругара (§§ 21, 39, 45, 46, 47, 51, 52, 91).¹⁶⁾

в) УО. води задругине рачунске књиге сам, а може, на своју одговорност, вођење поверити и службеницима задруге; и ако то не учини, стварно вођење може поверити појединим својим члановима (§ 56 став 1, 2, § 19 став 1). Он саставља годишње закључне рачуне и писмене извештаје о раду и рачунима у прошлој години, са предлогом о подели пословног вишка или полуни губитка, и подноси их НО.-у ради испитивања; он мора Ск.-и поднети засебан извештај, ако примети да је се имовно стање задруге од краја пословне године знатно погоршало, и ставити предлог да се пословни вишак не дели задругарима, колико је потребно за покриће смањења имовине (§ 59 став 3).¹⁷⁾

г) Кад се покаже да задругине обавезе премашају вредност њене имовине, али се може са довољним разлозима очекивати, да се презадуженост даде укинути мерама које Ск. може закључити, УО. мора сазвати Ск.-у, објаснити стање и ставити предлоге ради уклањања презадужености (§ 77 став 1).

д) Чланови УО.-а су дужни, „да ревизору дају истинита, тачна и потпуна обавештења о свему што је потребно да се ревизија правилно и што брже изврши“ (§ 97 став 5). Даље је УО. дужан у границама своје надлежности извршити наредбе РС.-а и на дневни ред прве наредне Ск.-е ставити читање рев. извештаја и решења РС.-а као и предлоге ради удовољења оним наредбама, којих извршење спада у надлежност Ск.-е (§ 98 став 3). Ако би извршење неке наредбе било штетно по задругу, УО. мора то изнети Ск.-и, али ако Ск. не одобри мишљење УО.-а, овај мора наредбу извршити, осим ако би се тиме кршио закон или правила. У овом случају као и када Ск. одобри мишљење УО.-а, овај мора одлуку Ск.-е са својим примедбама упутити РС.-у (§ 99 став 1 до 3)¹⁸⁾.

¹⁵⁾ В. студију „Sklic in potek Sk.-e v gospodarskih zadrugah“, „Zbornik znanstvenih razprav“, књ. XVI (даље „Sklic in potek Sk.-e“).

¹⁶⁾ В. студију „Clanstvo v gospodarski zadrugi“, „Zbornik znanstvenih razprav“, књ. XV.

¹⁷⁾ Упор. студију „Надлежност Ск.-е“, л. ц. т. IV, 15, 6.

¹⁸⁾ Упор. студију „Надлежност Ск.-е“, л. ц. т. IV, 15, д.

ђ) Кад су се задруге спојиле, УО. примајуће задруге је дужан имовином сваке од спојених задруга управљати одвојено, докле се не обави позитивни поступак, прописан у интересу веровника појединих спојених задруга (§ 74 став 2 и 3). Ratio legis је, да се спајањем задруга (§ 73 став 2) не сме погоршати положај веровника, чије су тражбине настале против појединих задруга пре објаве уписа о спајању у задр. регистар. У ту сврху неће у сваком случају бити потребно стварно одвојено управљање, често ће бити довољно надаљно одвојено књиговодство или чак заједничко књиговодство по одвојеним рачунима (контима).¹⁹⁾

е) УО. свом члану не може ни у ком случају дати кредита нити га може примити као јемца ма за које задругино потраживање, осим по писменом одобрењу НО.-а, издатом на основу закључка седнице НО.-а. Ако је правилима или скупшт. закључком давање кредита забрањено, дакако НО. не може дати одобрење, а ако је ограничено или условљено, само у одређеним границама и са прописаним условима (§ 26 став 1 и 2). У задр. савезу чланови УО.-а по самом закону не могу доћи у обавезу спрам савеза ни као дужници ни као јемци (§ 93 став 2).²⁰⁾

Г. Заступство у опште. 15. Задругу према „судовима, осталим властима и трећим лицима“ редовно заступа УО. (§ 14 став 1). Само изнимно Ск. може, односно мора изабрати другог заступника (§ 14 став 1, ако правила то одређују, § 18 став 1, § 27 став 1 и 2), а у случају § 38 став 4 суд задрузи постави заступника. У свим тим случајевима ради се о примени начела, да задругу не може заступати члан УО.-а, који је интересован у послу, било што је сам друга страна у послу, било што је заступник друге стране. То начело додуше у ЗПЗ.-у није довољно јасно изражено, у § 14 став 1 изречно је споменуто само други случај, ипак за изузеће од заступања задруге у првом случају ослонца има у наређењима § 26 став 1 и 3, § 34 (в. т. 10).

16. За потписивање фирме и за изјаву задругине воље закон захтева, ако правила не одређују већи број, сарадњу најмање двају чланова УО.-а. Једнога може заменити службеник задруге, ако га УО. по претходном начелном решењу Ск.-е на то овласти и пријави за упис у задр. регистар. Није довољно јасно, да ли су то преходно решење Ск.-е и упис службеника у задр. регистар

¹⁹⁾ Ваља имати на уму, да стварно одвојено управљање за цело време позивног поступка спречава постизавање сврхе спајања, која је редовно та, да се упрости организација, смање трошкови режије, уклони штетна утакмица итд. Дакако чланови УО.-а примајуће задруге одговарају за штету од неправилног „одвојеног управљања“ (§ 74 став 3).

²⁰⁾ На овом месту само могу споменути потешкоће које се могу јавити због слога закона. Да ли „не може“, „не могу“ значи да је правни посао, којим је повређен закон, ништав, или му је последица само одговорност за штету? Ово друго поготово важи када су само повређени скупшт. закључак или правила (§ 15 став 2). Да се §§ 26 и 93 односе само на обавезе из уговора, није потребно истицати.

²¹⁾ В. и студију „Неколико питања из новог закона о привредним задругама“, „Правосуђе“ 1938, т. 3. (даље „Неколико питања“).

услови за ваљано заступање задруге, тј. да ли задруга из посла стиче права и обавезе и тада, када нема решења или службеник није уписан. Рећи ћемо, да положај ваља ценити са гледишта сигурности правног саобраћаја. Ако је службеник уписан на основу формално правилне пријаве УО.-а и упис је објављен, то за треће лице ствара спољашњи правни изглед овлаштења у смислу § 14 став 2; не може се од трећег лица захтевати, да поред уписа у регистар испитује да ли постоји одобрење Ск.-е или не, ма да би се могло о томе обавестити из скупшт. записника (§ 14 став 2, § 36 став 5, § 21 ванпл., § 286 грпл.). Али само на основу чињенице, да је неко као службеник задруге у пословном саобраћају са по једним чланом УО.-а сапотписао фирму или иначе изразио вољу задруге, треће лице не може сматрати да је службеник уредно по решењу Ск.-е овлаштен за сазаступање. У унутрашњем односу УО. одговарао би за штету од пословања службеника, кога је овластио без претходног пристанка Ск.-е, али не, ако је пристанак дат, осим за *culpa in eligendo et in inspiciendo*.²²⁾ Није забрањено да УО. по одобрењу Ск.-е постави и више службеника као заступнике са члановима УО.-а. Власт заступања службеника једнака је власти чланова УО.-а, за њу не постоји ограничење из § 19 став 2, већа је од овлашћења прокуристе. И заступство морају чланови УО.-а вршити лично (§ 10 став 2), то важи и за службенике-сазаступнике из § 14 став 2.

17. Од начела колективног заступства сам закон познаје изнимке.

а) „Изјава воље, позиви, саопштења и слично, који се имају учинити задрузи, важе, ако се предаду у пословници задруге ма коме лицу које је овлаштено да потписује фирму задруге“ (§ 14 став 4). Само у пословници задруге је дакле у таквим случајевима довољно појединачно заступање по лицу, које је овлаштено за потписивање фирме, тј. по члану УО.-а или службенику из § 14 став 2 (в. и под б), ван пословнице и за акте те врсте потребно је да се учине према толико чланова УО.-а колико је иначе потребно за заступање задруге.²³⁾ Изјаве воље су на пр. понуде, изјаве примања или одбијања понуде, откази упућени задрузи, „позиви и саопштења“ су и протести итд. Појединачно заступање односи се само на поменуте акте, на пр. рок за изјаву о понуди, упућеној задрузи, тече од дана, кога је понуда стигла једном члану УО.-а, о примању понуде, упућене задрузи, *pro inferno* одлучује УО. у седници, пријам или одбијање морају трећем лицу изјавити бар два лица која заступају задругу. Тужба је уредно уручена једном члану; да ли ће се задруга упустити у парницу или одмах

²²⁾ Дубље у ту много спорну материју овде не могу ући, нарочито не у питање, да ли и без уписа у задр. регистар трајно заступање не исправно овлаштеног службеника може створити „правни изглед“ исправности, као што га стварају упис и објава. Ваља наиме признати, да ни становиште, изложено у тексту, није неоспорено, јер се не ради непосредно о којем од случајева поменутих у § 9 став 4.

²³⁾ Ствар није zgodно уређена, упор. § 129 став 2 и § 301 став 3 НТЗ.

подмирити тужбени захтев или покушати вансудско поравнање, о томе одлучује УО. као целина, по закључку УО.-а два члана дају пуномоћије за парницу адвокату или подмире потраживање или почну преговоре за поравнање итд. Посебни случајеви достављања садржани су на пр. у § 82 став 3, § 83 став 2, § 98 став 2; и за њих важи § 14 став 4.

б) У праницама § 19 УО. може поједине своје чланове овластити не само за пословодство (в. т. 12), већ и за заступање. Једно и друго не мора бити повезано, али ће у животу најчешће бити.²⁴⁾ Обим овлаштења се равна према датом пуномоћству, ово не мора бити писмено. У сумњи овлаштење обухвата „сва правна делања, која су редовно у вези са вршењем таквих послова“ (§ 19 став 2). То није тачно изражено, ваља разликовати. У унутрашњем односу у случају сумње о обиму овлаштења овлаштеник биће у првом реду дужан да од УО.-а затражи објашњење; само кад то није могуће, на пр. због хитности, може поступити по законској пресумпцији. За трећа лица садржина пуномоћства је пресудна само уколико им је позната или би им морала бити позната (culpa lata, упор. § 69 НТЗ), иначе могу се поуздати у законску пресумпцију. Задруга је према томе у таквом случају обавезана послом, ма да је њен заступник прекорачио дато пуномоћство, довољно је да је радио у границама пресумпције. Да је ограничење датог пуномоћства противнику било или морало бити познато, мора доказати задруга. За пресумирани обим пуномоћства није пресудно оно што је уобичајено баш код те задруге, мерило пресумпције је објективно: правна делања која су редовно у вези са вршењем таквих послова. Од трећих лица се може очекивати да знаду што заступник таквог предузећа редовно сме у вези са вршењем одређене врсте послова, али не, да знаду пословне обичаје одређене задруге, са којом ваља још нису имала посла.²⁵⁾

в) Не може се управо рећи, да је §-ом 53 став 3 постављена изнимка од начела колективног заступства — не ради се о заступству — али ипак ваља се и §-ом 53 став 3 побавити на овом месту. Задруга је у погледу одговорности зломислена, „ако је које од лица, која су као правилима овлаштени претставници или заступници радили за задругу, поступало злонамерно, или ако је зломислено пропустило да упозори на мане онога ко ради за задругу. То сходно вреди и за просуђивање питања знања, кривње и добре вере задруге“. Довољно је, да од више колективних заступника

²⁴⁾ Код самог вођења књига или списка задругара, на пр., не може се радити о заступству, али саопштење по § 52 став 6 већ је акт заступства.

²⁵⁾ На пр. са чланом УО.-а велике потрошачке задруге, коме је по § 19 поверено набављање брашна, моћи ће треће лице пуноважно да склопи и посао о вагону брашна, али не са оним чланом, коме је поверено водство детаљне продавнице те задруге. Она изречна ограничења пресумираног обима овлаштења, која даје § 68 став 3 НТЗ., ЗПЗ, не даје, стварна разлика неће бити знатна; послови, које изузима НТЗ., ретко ће код задруга бити редовни (отуђивање и оптерећивање непокретне имовине, менично и чековно задуживање, узимање зајма, вођење спорова); ако би код поједине врсте задруга ипак били, законска пресумпција по ЗПЗ, шира је него по НТЗ.

(претставника) у истом послу један ради или ћути зломислено, да један зна, да један није у доброј вери, да један ради немарно. Мање је јасно, ко су „правилима овлаштени“ претставници или заступници, јер чланови УО.-а су овлаштени законом, сазаступник из § 14 став 2 је овлаштен од УО.-а по претходном решењу Ск.-е заступник из § 19 је овлаштен од УО.-а, правила могу само забранити или ограничити давање овлаштења, али га сама не дају.²⁶⁾ Ваљда је се хтело рећи, да се за одговорност задруге не уважава зломисленост итд. лица, које је против одредаба правила било овлаштено да заступа задругу, а није се посебно споменуо закон, јер се разуме да то још више важи за лице, које је против закона постављено за заступника. При томе је пуштено из вида, да треће лице не мора, често и не може знати, да ли код формално правилног постављења неког претставника (заступника) нису материјално повређени закон или правила, на пр. § 10 став 4 или 5. Додајмо још, да је лице било уредно уписано у задр. регистар. И кад бисмо признали да је то лице *falsus procurator*, да дакле задруга није обавезана из послова које за њу склапа, тешко ћемо рећи да није са њеним знањем и са њеном вољом радило за њу (§ 53 став 2). Само тада када треће лице зна или мора знати, да онај који ради за задругу, због формално или материјално не-исправног постављења није њен заступник, за одговорност задруге неће важити § 53 став 3.

18. Ограничења, која у погледу заступања задруге одређују правила или скупшт. закључци, вежу чланове УО.-а у толико што сви повреде своју дужност, ако их не поштују, али сами послови обавезују задругу, јер ограничења према трећима немају правног учинка, знали они за њих или не; законско овлаштење чланова УО.-а је, као што велимо, формално. Разуме се да то не важи за колузију између члана УО.-а и трећег лица на штету задруге, но колузија не претпоставља само да треће лице зна за ограничење, већ и то да члан УО.-а и треће лице знају да се послом задрузи наноси штета. Законска ограничења права заступања пак дејствују и према трећима, задруга није обавезана ни за испуњење ни за накнаду штете.

19. И закључке о заступању задруге УО. доноси на седницама, изузев у случајевима поменутих у т. 17, а) и б).

20. Фирма задруге потписује се по § 14 став 3 на тај начин, што чланови УО.-а и задругин службеник (§ 14 став 2) испод написане или штампане или штамбиљем отиснуте фирме ставе свој потпис. Но то мора да важи у сваком случају потписивања, дакле и за заступника из § 19 и за НО., кад он заступа задругу. Одредбе правила о заступању и потписивању фирме уписују се у задр. ре-

²⁶⁾ У § 135 став 2 и у § 404 НТЗ нема израза „правилима овлаштени.“ У ранијим нацртима ЗПЗ.-а није било наређења § 53 став 3, у каснијима било је, али без поменутог израза, тако и у владином предлогу. У Нар. претставништву поред неких мање важних измена унесен је израз „правилима овлаштени“. Сврха није јасна. Ако се хтела ограничити одговорност задруге, то није постигнуто.

гистар, уписи се објављују (§ 9, став 1, бр. 7, став 2); исто важи и за породично и рођено име, презиме,²⁷⁾ занимање и пребивалиште сваког члана УО.-а (§ 9, став 1, бр. 8), па ће, ма да закон не набраја подробно шта се мора уписати, важити и за случај измене чланова УО.-а, за заменике кад ступају на дужност и за службенике из § 14 став 2 (§§ 13, 14 став 2); положај је свуда исти. Сва та лица морају рег. суду поднети свој оверени потпис или дати свој потпис на записник код рег. суда (§ 7 став 1 бр. 4, § 13 став 2, § 14 став 2).²⁸⁾

21. По § 20 чланови УО.-а легитимишу се овереним изводом из задр. регистра, а други заступници пуномоћијем, које издаје УО. Но за службеника из § 14 став 2 ипак ће важити да се легитимише овереним изводом из задр. регистра, јер он мора бити уписан у регистру.²⁹⁾

Д. Заступство, поједини случајеви. 22. Као и за пословодство, закон за заступство поред општих даје знатан број посебних наређења (на пр. §§ 7, 8, 13, 14, 19, 20, 26, 27, 37 до 39, 45 до 47, 53, 55, 63 до 65, 73 до 77, 79, 82, 89, 91, 93, 99, 100, 102, 105). Извесна од њих ваља поменути напосе.

а) УО. врши све пријаве суду и РС.-у, које нису изречно стављене у дужност кому другом. Он подноси прву пријаву за упис саме задруге у задр. регистар као и исправке те пријаве (§§ 7, 8); пријаве за упис измена у саставу УО.-а, ступања на дужност заменика, првих ликвидатора (§§ 13, 37, 65 став 5, § 79); пријаве за упис службеника из § 14 став 2; пријаве за упис измена или допуна правила (§ 37 и 55), престанка задруге (§ 61 бр. 1, 2 и 4, § 64 став 1), спајања (§§ 37, 73), извештај о закључцима Ск.-е, донесеним у циљу санације задруге (§ 76 став 1). УО. савеза, који испуњава законске услове и жели да буде РС., мора решење Ск.-е пријавити рег. суду ради забележбе у задр. регистру; УО мора задругу за три месеца од дана уписа у задр. регистар пријавити у савез, а за даљих шест месеца своје рег. суду јавити, у ком је савезу задруга учлањена; то важи и за савезе, који сами не врши ревизију, без разлике да ли не испуњавају

²⁷⁾ „Презиме“ је исто што и „надимак“. Пошто су извесна породична и рођена имена врло честа, потпуна истоветност постигнута је неретко тек „презименом“ (кућним именом, надимком).

²⁸⁾ По слову закона мислило би се, да нови чланови УО.-а и заменици свој потпис не могу дати код суда на записник, но то поготово није намеравано. Исто тако нема стварне разлике у томе што закон на неким местима говори о „свом потпису“, на другим о „потпису фирме“. Свуда је мишљено потписивање фирме, јер ко — писмено — заступа задругу, потписује њену фирму (§ 14 став 3). Ствар није без значаја, кад се слог фирме пише руком, као ни тада, када је правилима одређено, да фирму потписује одређени члан УО.-а, на пр. претседник или његов заменик, са још једним — ма којим — чланом УО. Законом таква одредба није забрањена, а може бити практична. Кад су, дакле, у правилима посебне одредбе о начину потписивања фирме, лица која ће потписивати за задругу, даће свој потпис фирме, а не само потпис свг имена.

²⁹⁾ Да § 20 не важи за лица, која заступају задругу, а нису поменута у 1 отсеку III главе, нарочито за НО., неће бити сумњиво. НО. ће се легитимисати овереним изводом из записника Ск.-е, која је изабрала његове чланове.

услове за то или не желе да врше ревизије, УО мора их пријавити у РС.; сходно ће се то примењивати и за РС.-е, који морају бити учлањени у Главном задр. савезу. УО.РС.-а мора рег. суду учлањене задруге (савеза) ради забележбе у задр. регистру јавити да је задруга (савез) примљена у чланство; то мора учинити и за задруге, које његове чланице нису постале непосредно него као чланице савеза, који сам не врши ревизије, а учлањен је у РС.-у.³⁰⁾ Даље су УО.-и свих савеза дужни да крајем сваког тромесечја пријаве нове задруге-чланице и број њихових уписаних удела, и то рег. суд надлежном за чланицу. УО.РС.-а мора за месец дана рег. суд, код кога је чланица уписана, извести о овакој ревизији, а крајем сваког месеца Главни задр. савез, које су задруге прегледане у том месецу. УО. Главног задр. савеза мора надзорну власт извести о успеху ревизије коју је обавио по налогу (§§ 89, 93, 102, 105). УО.РС.-а јавља рег. суду учлањене задруге да сва за две узастопне године није Ск.-и поднела закључне рачуне односно да Ск. о њима није донела закључак (§ 63 став 3). УО. на крају, подноси предлог за отварање стечаја или поступка за принудно поравнање ван стечаја (§ 77 у вези са § 76).

б) Осим већ поменутих рокова закон и за подношење неких других пријава рег. суду изречно одређује рокове (на пр. § 6 став 3, §§ 13, 37, 64, 65) али не за све (на пр. § 14 став 2, § 55 став 2). Но у случају § 55 став 2 може се рећи, да за њега важи рок из § 37, само ће се рачунати од истека тромесечног рока из § 55 став 1. Санкције за задоцњење су, поред цивилне и кривичне одговорности и последица из § 9 став 4, још и друге, на пр. по § 6 став 3 сматра се да задруга није основана; по § 37 измена или допуна правила није пуноважна докле није уписана у задр. регистру; по § 73 став 3 спајање је правно извршено тек уписом односних закључака у задр. регистру суда, надлежног за примајућу задругу; по § 64 став 1 наместо УО.-а РС пријавиће престанак задруге; по § 65 став 5 и § 66 дужност и тиме одговорност УО.-а не престаје докле први ликвидатори нису уписани у задр. регистру; по § 89 став 9 и 10 последица непријављвања је, да суд изрекне престанак задруге (савеза); по § 71 став 2, да суд по службеној дужности избрише задругу из регистра, ако ликвидатори не поднесу пријаву за то. Но има и случајева, у којима посебне санкције нема, на пр. §§ 13, 14, 37 — колико се тиче личних промена у УО.-у — § 63 став 3, § 76 став 1. За све случајеве важи, да кажњавање због неподношења или неблаговременог подношења пријаве не ослобођава од дужности накнадног подношења, осим кад ово стварно више нема смисла — на пр. непријављени нови члан УО.-а већ је умро — или кад је наступила санкција, која пријаву чини немогућом или излишном.

в) Закон не прописује опћенито, као што то чини § 11 став 3 НТЗ., да треба пријави приложити исправе, којима се доказује

³⁰⁾ О односу између § 89 став 1 и став 11 в. студију „Članstvo v gospodarski zadrugi“ л. ц. т. II, 4, а, и нап. 8.

чињеница, која се има уписати, али он на појединим местима наводи потребне прилоге пријаве, на пр. §§ 7, 13, 14, 37, 55 став 2, § 89 став 9 — то ће важити и за став 10. Но и у оним случајевима, у којима закон не помиње прилоге, суд ће по § 2, став 2, бр. 5 ванпл. морати да захтева подношење потребних исправа.³¹⁾

г) Ко мора пријаву потписати, у неким је случајевима одређено законом, на пр. сви чланови УО.-а у случајевима § 7, доследно и у случају исправака по § 8, § 37 и с њим у вези § 55 став 2, §§ 64, 73; у другим случајевима довољно је да пријаву потпише толико чланова УО.-а, колико је иначе потребно за акте заступства, на пр. §§ 13, 14 став 2, 36 став 5, §§ 89, 93 став 5, §§ 102, 105. Пријаву за упис закључака о спајању задруга морају потписати сви чланови свих УО.-а задруга које се спајају. Предлог за отварање стечаја или поступка за принудно поравнање ван стечаја не морају ставити, дакле ни потписати сви чланови. УО.-а, али суд ће преслушати оне, који нису учествовали у подношењу предлога (§ 77 став 2, в. и § 69 стеч. зак., § 1 зак. прин. пор.. в. стеч.).

д) Одјаву, тј. пријаву, да више не постоји уписана чињеница, закон изречно прописује само у § 89 став 11 и § 93 став 5, али исто важи и у свим другим случајевима; из § 13 на пр. произлази да треба пријавити и престанак чланства у УО.-у („...свака измена“), доследно и престанак дужности заменика. Санкција за пропуст „одјаве“ поред одговорности је последица из § 9 став 4.

23. УО. заступа задругу и у парницама против чланова УО.-а и НО.-а (§§ 18, 27) као и у парници која је против задруге покренута ради поништења скупшт. закључка (§ 38 став 3). УО. обавештава односно лица о примању у задругу (§§ 39, 46, 91, 94), о примању отказа пословних удела (§ 45), о искључењу из задруге (§§ 47, 21, 89 став 8, § 100);³²⁾ он износи рег. суду спор између РС.-а и задруге ради извршења наредбе РС.-а (§ 99); УО. Главног задружног савеза одлучује спор о трошковима ревизије (§ 101).³³⁾

24. УО. покреће и спроводи позивни поступак у случајевима §§ 55 и 74, он прима захтеве веровника и подмирује или обезбеђује њихова потраживања према задрузи.

Б. Заменици. 25. На неким местима већ су били изгредно споменути заменици чланова УО.-а. Закон разликује две врсте заменика: по § 10 став 3 и по § 12. У првом случају институција је факултативна: ако правила то прописују, Ск. бира одређени број заменика; у другом је обавезна: кад се број чланова УО.-а после ступања на дужност заменика из § 10 смањи испод половине, НО. је дужан поставити потребан број заменика. Ако правила преви-

³¹⁾ Али, по моме мишљењу, суд не може захтевати, да задруга, којој је по § 54 потребна дозвола за рад, уз пријаву за упис поднесе доказ да има ту дозволу (упор. § 11 НТЗ). За престанак задруге је довољно, да се докаже оно што захтева § 7, но и већ регистрована задруга не може отпочети радом докле не стекне дозволу за рад.

³²⁾ Упор. студије „Неколико питања“, л. ц. т. 6 до 8, и „Članstvo v gospodarstvi zadrugi“ л. ц. т. III, 2, 6) ц).

³³⁾ Упор. студију „Неколико питања“, л. ц. т. 9.

ђају бирање заменика, прописале и то којим редом заменици долазе на упражњена места чланова УО.-а. Правна разлика између обеју врста заменика је знатна. Они из § 12 самим постављењем у погледу пословодства и заступства стичу положај чланова УО.-а, други тек кад долазе на ред да ступе на упражњено место члана УО.-а. За прве је услов, да је број чланова УО.-а спао испод половине, за друге не, но једним и другим дужност траје докле упражњена места не буду попуњена од Ск.-е. Ступање на дужност у случају из § 10 може бити аутоматско (смрт, губитак чланства у задрузи, отварање стечаја над имовином члана УО.-а итд.), по одређеном правилу реду; неће бити аутоматско, већ по позиву УО.-а, кад је члан УО.-а само спречен (болешћу, путовањем)³⁴⁾ а није му престало чланство; тај позив је обавезан само у случају, кад УО. иначе не може вршити своју дужност, јер се више не би могле одржавати седнице, вршити заступање; у том случају позив ће извршити претседник УО.-а односно његов заменик. Пријава за упис у задр. регистру је обавезна, али није конститутивна; и за престанак дужности брисање у задр. регистру није коstitutивно, али ако изостане, наступе последице из § 9 став 4, нарочито ако би заменик, коме је престала дужност, а није избрисан и избрис не објављен, још даље заступао задругу. Но пријава за упис могућа је тек кад заменик ступи на дужност (друкчије по § 307 став 3 НТЗ.). Заменик, који би задругу заступао пре но што је ступио на дужност, а нема ни овлаштења из § 19, falsus је procurator и не обавезује задругу. Пре ступања на дужност заменик нема право да учествује у седницама УО.-а, али свакако је целисходно да учествује, да се упозна са пословањем; по мојем мишљењу могло би се учествовање чак наложити правилу или скуп. закључком; у том случају морали би се заменици позивати на седнице, али не би бројили за кворум и не би имали право гласа, докле не ступе на дужност.

III. Ликвидатори. 26. Закон наређује у § 66, став 2, бр. 2, да ће се за Л.-е, па били и судом постављени, у погледу права, дужности и одговорности примењивати наређења о УО.-у, „уколико одредбе предњих глава (тј. глава I до IV) нису измењене одредбама овог отсека (тј. отсека 2 главе V) или самом сврхом ликвидације. Мисао није сасвим тачно изражена. И 3 и 4 отсек главе V, као и главе VI до VIII, X и XI садрже наређења, која се тичу дужности и права УО.-а у предметима, који се могу појавити и у ликвидацији, а закон поред УО.-а не помиње и Л.-е. Истина неће се десити спајање задруга у ликвидацији; ни прелазна наређења за задруге, које су прешле у ликвидацију пре но што су своја правила саобразиле ЗПЗ.-у, неће бити важна (§ 117 став 4, § 118 став 2 и 5),³⁵⁾ али наређења о РС.-има и о ревизији важе и за

³⁴⁾ Закон се речима „упражњена места“ изражава преуско; упор. „Чланство у органима“, л. ц. т. II, 6, IV, 28.

³⁵⁾ Ма да није изречно забрањено да задруга и у ликвидацији своја правила саобрази ЗПЗ.-у.

задругу у ликвидацији.³⁶⁾ У ствари може се дакле рећи, да Л.-и имају у целости положај, права и дужности УО.-а и његових члачова, уколико закон не наређује што друго или што друго не проилази из сврхе ликвидације, а та сврха је свршавање текућих послова, претварање имовине у готов новац, наплата потраживања, испуњење задругиних обавеза (§ 68), и употреба вишка по наређењима §§ 69 и 70. Што са том сврхом није у складу, Л.-и не могу, па ни по налогу Ск.-е, јер би и такав закључак вређао закон (§ 17 став 1 у вези са § 66 став 2).

27. У оцртаним границама и за Л.-е сходно ће важити што је речено у т. 3, 4, 5 — са изнимком да у ликвидацији нема принудног поравнања ван стечаја (§ 75 став 4) — т. 6 до 14 а), ал не т. 14 б) колико се тиче отказа и искључења (§ 45 став 4 и § 49 став 2), даље т. 14 в), г) са изменама (в. доле т. 33 д), т. 14 д), њ) ако примајућа задруга пређе у ликвидацију пре но што је спроведен позивни поступак, т. 14 е), т. 15, 16 — фирма се потписује са додатком „у ликвидацији“ (§ 66, став 2, бр. 2) — т. 17 а), б) с тим да се овлашћење креће у границама, које даје сврха ликвидације, т. 17 в), т. 18, 19, 20, 21, 22 — в. и доле т. 33 — т. 23, но в. и код т. 14 б). Неће важити т. 24; т. 14 е) биће мало практична јер претпоставља склапање нових послова, које је у ликвидацији врло ограничено (в. доле т. 29).

28. Л.-и састављају почетни и завршни ликвидацијски биланс (§ 67 став 2 и 3, § 71 став 1); ако ликвидација траје дуже од годину дана, по моме мишљењу морају биланс саставити и крајем сваке године ликвидације и поднети га Ск.-и на одобрење (упор. §§ 157, 371 НТЗ.); полугодишњи извештаји РС.-у (§ 69 став 8) не могу заменити биланс, већ стога, што они не удовољавају интересу задругара до обавештавања о току ликвидације. За састављање биланса у ликвидацији закон даје посебна наређења (§ 67 став 2).

29. Л.-и спроводе ликвидацију; без потребне је у закону наглашено, да могу склапати и поравнања. Практично важно је питање, који су „нерешени послови“ и који су „нови послови“, које Л.-и могу склапати ради свршавања „нерешених“. Са „нерешеним“ пословима нису мишљени поједини неиспуњени правни послови, јер такве „текуће послове“ Л.-и и онако морају „свршити“, него правни и привредни положаји, код којих су потребне даље мере, да се постигне претварање имовине у готов новац. Послови, којима се то постигава непосредно, нису „нови“ послови у смислу закона, они су допуштени већ тиме што закон налаже претварање имовине у готов новац, за њих не би било потребно посебно наре-

³⁶⁾ Да задруга и у ликвидацији мора бити учлањена у РС.-у, проилази: из § 89 став 1, који не чини разлике, даље из § 65 став 3 и 6, § 69 став 8, § 71 став 2, § 78 став 1, § 79 став 1, а нарочито из § 110 бр. 3 и 111, став 1, бр. 2 и став 2. Дакако, најтежа санкција против задруге, која се не учлани у РС.-у, наиме изрицање престанка, код задруге која је већ у ликвидацији нема непосредног дејства; санкција је у § 112, став 1, бр. III; отказ чланства у РС.-у могао би РС.-у дати повода, да предложи измену Л.-а. Промена РС.-а у току ликвидације није забрањена, али резервни фонд и други фондови ипак припаду РС.-у, у ком је задруга била учлањена у часу престанка.

ђење. „Нови“ послови су, према томе, такви, у којима се ток поступка за претварање имовине у новац, преокрене: издаје се новац за друге имовинске предмете, или бар заустави: место једног неновчаног имовинског предмета прибави се други, који ће се тек морати да уновчи. Такви послови су начелно забрањени, они су допуштени тек колико су потребни ради „свршавања“ нерешених правних и привредних положаја. Реч „послови“ је дакле у § 68 став 1 употребљена у више но једном смислу.³⁷⁾ Граница „потребности“ је прилично неодређена, рекло би се: брза ликвидација без штете по задругу; нису „потребни“ нови послови да се спречи или смањи губитак добити. Сврха задруге, да унапредује привреду својих чланова, остаје и у ликвидацији, али је ограничена сврхом ликвидације; колико Л.-и могу без штете по задругу ликвидацију брже свршити пословима са незадругарима него пословима са задругарима, допуштени су и послови са незадругарима, који би иначе били забрањени (§ 1). Круг рада, оцртан §-ом 68, је законски ограничен, у пословима преко тих границоа Л.-и су *falsi procuratores*, они не обавезују задругу. Код „нових“ послова у поменутом смислу саговорач не може се поуздавати у задр. регистар или у спољашњи правни изглед.

30. Напосе закон забрањује уновчење непокретних добара на други начин до јавном дражбом, осим ако Ск. Л.-е овласти за други који начин уновчења. И ту се ради о законском ограничењу власти заступања. Исто важи за уновчење „čitаве имовине као целине“, које је могуће само на основу скупшт. закључка (§ 68 став 2). Није јасно, да ли је потребно, у првом случају, да Ск. одреди други начин уновчења, или је довољно да само допусти, да се некретнине не морају продати јавном дражбом; биће прво. У другом случају не ради се о *successio per universitatem*.

31. Ради намирења поверилаца и излучених задругара којима је јамство већ престало Л.-и могу од задругара наплатити још неуплаћене делове њихових пословних удела, без обзира да ли су ти делови већ доспели или не, и то у износу који је потребан за подмирење губитка у часу престанка задруге, али не могу захтевати поновне уплате удела по § 42 став 2 (§ 68 став 3). Граница плаћања задругара је двострука: износ потраживања поверилаца и излучених задругара једна је, износ губитка у часу престанка задруге друга. Мањи износ одлучује, више Л. не могу наплаћивати.³⁸⁾

³⁷⁾ Примера ради: Пре престанка потрошачке задруге је била купљена роба. Л.-и ће морати да приме и плате робу (свршење „текућег посла“); сад је задруга сопственица робе („нерешен посао“, за право правни и привредни положај); роба се мора уновчити (претварање имовине у готов новац); да би је Л.-и могли продати — задругарима — на ситно, мораће да набаве кесице од хартије; ваљда ће већ раније морати да склопе уговор ради превоза са станице у задругино слагалиште, ваљда ће је осигурати против штете од пожара; ваљда ће је дати у комисију, јер је друкчије не могу ускоро уновчити (потребни нови послови).

³⁸⁾ Наређење закона је погрешно. Износи још неуплаћених удела су потраживања задруге, која су Л.-и већ по § 68 став 1 дужни да наплате, разуме се о њиховој доспелости, но у том погледу није криво, да се наплаћивају.

32. Л.-има припада и употреба вишка имовине задруге над њеним дуговањем по наређењима §§ 69 и 70, дужности ликвидатора су у том погледу законом јасно оцртане.³⁹

33. Дужности Л.-а у погледу заступања произлазе из т. 29 до 32. Осим тих законом су им наложене још ове.

а) Пријаве рег. суду и извештаје Р.С.-у у току ликвидације подносе Л.-и; само пријаве за упис престанка задруге и првих Л.-а подноси УО. — Л.-е које је он поставио, суд уписује по службеној дужности, доследно по службеној дужности одређује и брисање Л.-а које је он изменио (§ 65 став 3 до 6, § 66).

б) У року од 15 дана пошто су уписани у задр. регистар Л.-и морају на начин, прописан правилима за објављивање скупшт. закључака и задругиних обавештења, објавити престанак задруге и позвати задругине повериоце, да пријаве своја потраживања од задруге. Позив морају Л.-и поред тога објавити три пута у званичним новинама бановине, у којој задруга има седиште, а ако таквог листа нема, у новинама у којима се објављују уписи у задр. регистар, а познате повериоце морају и непосредно позвати (§ 67 став 1). Тачно ваља разликовати објаву уписа престанка у задр. регистар, који по § 9 став 2 и 5 има да изврши рег. суд, од објаве престанка задруге и позива повериоцима, који по § 67 став 1 имају да изврше Л.-и. Сретства објаве нису у оба случаја иста, па ни садржина, суд не објављује позив веровницима, осим тога суд објављује један пут, Л.-и три пута.

в) Одобрени почетни ликвидацијски биланс Л.-и заједно са скупшт. записником шаљу рег. суду и Р.С.-у, и један пут га објављују на начин, прописан §-ом 67 став 1 (§ 67 став 4), осим тога крајем сваког полугодишта, разуме се ручунајући од почетка ликвидације, извештавају Р.С. о свом раду.⁴⁰

г) На основу записника Ск.-е, која је одобрила завршне ликвидацијске рачуне и Л.-има и члановима НО.-а дала разрешницу. Л.-и пријавиће брисање задруге из задр. регистра и о тој пријави обавестити Р.С. За случај да на Ск.-и, сазваној ради одобрења рачуна и давања разрешнице, нема кворума, а нема га ни на поновној Ск.-и, закон поставља фикцију да су рачуни одобрени и разрешница дата. По свршетку ликвидације осим тога Л.-и су дужни књиге и

вање ограничи пасивом задруге, јер би се превише наплаћени износи свакако морали вратити задругарима (§ 69 став 4). Али у току ликвидације може се показати већи губитак него што је се показао о престанку задруге. Последица наређења § 68 став 3 би била, да морају разлику сносити повериоци или, ако би задруга морала у стечај, на основу јемства и они задругари, који су своје уделе на време потпуно уплатили, а отварање стечаја ваљда не би било ни потребно, да нема §-а 68 став 3. Излаз би био, да Л.-и неплаћене износе удела прво наплате по § 68 став 3, а ако се накнадно покаже већи губитак, остале износе по § 68 став 1. Практично, истина, све то не значи много; код већине задруга збир свих уписаних удела је мален, и мало ће задруга ићи у ликвидацију пре но што су удели потпуно уплаћени, на крају, § 68 став 3 у стечају задруге не важи.

³⁹) Мање јасна су нека наређења у материално-правном погледу.

⁴⁰) Ако се призна, да Л.-и морају Ск.-и подносити годишње ликвидацијске билансе (в. т. 28), § 36 став важиће и за те билансе.

списе бивше задруге предати РС.-у, а Главном задр. савезу, ако је суд престанак задруге изрекао стога што више од шест месеци није била учлањена у РС.-у. Ово ће важити и тада, када је задруга престала из другог разлога, а у време престанка није била учлањена у РС.-у.⁴¹⁾

д) Ако се у току ликвидације покаже да је задруга презадужена, Л.-и морају одмах извршити рег. суд и РС. (§ 78 став 1). Са тим извештајем нису спојене нарочите правне последице; дакако, РС. може наредити „ванредну“ ревизију. Важнија, али мање јасна су даља наређења § 78. Ваља их разумети у вези са § 76 став 1 и 2 и са § 77. То значи: ако не постоје услови из § 78 став 3, а задруга још је способна да врши плаћања (§ 77 став 1), и може се са доволјним разлозима очекивати, да се презадуженост даде укинута мерама које Ск. може закључити, Л.-и ће прво поступити по § 76 став 1; ако Ск. не одлучи о таквим мерама, Л.-и пријавиће стечај.⁴²⁾ Наређење § 79 став 1, као и наређења §§ 82, 83 и 88 важе и за ликвидаторе.

IV. Службеници, заступници. 34. Постављање службеника је акт пословодства, па и заступства, јер са лицем, које треба да постане службеник, ваља склопити уговор. Стога службенике може постављати само УО. или лице које је он за то овластио (§ 19 став 1).⁴³⁾ Али УО. је везан закључком Ск.-е (§ 15 став 1), која може одлучити било само да ће се попунити неко службеничко место, било да ће се попунити одређеним лицем; нарочити случај је уређен у § 14 став 2 (в. т. 16). Круг рада службеника може бити одређен правилима или скупшт. закључком, уколико није, одређује га УО. (§ 19); ако овај и против правила или скупшт. закључка службенику да право заступства, правни послови које службеник склопи у границама свог овлаштења обавезују задругу, она и одговара за таквог службеника по § 53 став 2, његова зломисленост, кривња итд. урачунавају се задрузи (§ 53 став 3, в. и т. 17, в). Круг рада службеника из § 14 став 2 у погледу заступања одређен је законом, али не у погледу пословодства.

35. Службеник са правом заступања је трговачки пуномоћник, јер задруга је трговац у смислу трговачких законика, но овлаштење се равна по § 19 став 2.⁴⁴⁾ За службени однос важе прописи II

⁴¹⁾ То наређење је вероватно у вези са наређењима § 69 став 6 и 7 и § 70; за повериоце и бивше задругаре с обзиром на § 71 став 3 било би целисходније да се књиге чувају на седишту бивше задруге (упор. § 161 став 2, § 377 став 4 НТЗ).

⁴²⁾ Закон жели да се избегне стечај, али средства која даје слаба су, осим ако се наређење § 2 став 4 хоће да разуме тако да Л.-и могу и ван случаја § 88 остваривати обавезе из јамства. Слог закона није баш противан таквом разумевању, али поступак није уређен. Поступак по §§ 80—87 не би се могао примењивати у целости, јер претпоставља сарадњу суда — потешкоћа која ће се појавити и у случају из § 88. У подробности овде није могуће ући.

⁴³⁾ На пр. директор задругине творнице, сам службеник, овлаштен је да прима раднике.

⁴⁴⁾ Између § 19 и §§ 43 хрв. уг., 46 бос. 68 НТЗ, чл. 47 сл. далм. Тз. стварне разлике готово нема. По питању да ли задруга може имати прокуристу у техничком смислу упор. студију „Неколико питања...“, л. ц. т. 2.

дела зак. о радњама (§ 433 став 1 ЗР.Ј). У задр. регистар се службеник, изузев по § 14 став 2, не може уписати; ма колики био обим његовог овлашћења за заступање; службеници се као заступници легитимишу пуномоћијем издатим од УО.-а.⁴⁵⁾

36. Подробно ваља истаћи:

а) На одговорност УО.-а могу књиге водити и службеници (§ 56 став 2).

б) Службеници су дужни ревизору дати објашњења као и чланови УО.-а (в. т. 14, д).

в) § 26 став 1 за службенике не важи, али важе § 26 став 2 и § 93 став 2 (в. т. 14, е).

37. Из § 19 став 1 произлази, да УО. може и лицима, која нису ни чланови УО.-а ни службеници („нарочити пуномоћници“) поверити вођење одређених послова, врста послова или појединих грана предузећа. По слову закона ту би се радило само о заступању, али нема сумње, да ти пуномоћници у границама свог пуномоћства имају и пословодство, уколико је то потребно да могу вршити заступство. У осталом за њих сходно вреди што је речено у т. 34 до 36, разуме се, колико се не тиче службеног односа, на пр. § 26 став 2.

38. И службеницима је пословодство и заступство у ликвидацији ограничено сврхом ликвидације; службеник из § 14 став 2 има положај Л.-а. Питање да ли се у ликвидацији могу постављати нови службеници цени се по начелима за нове послове у ликвидацији.

У. Надзорни одбор. 39. Поред своје главне дужности вршења надзора НО. има и у управљању задругиним пословима извесне важне дужности. Одређује их закон; правилима се не могу проширити, за НО. нема наређења које би сличило §-у 29 став 2, закон не жели мешање управе и надзора преко граница које је сам поставио. Нарочито се УО.-у не може наложити да у одређеним или у „важним“ предметима претходно затражи мишљење или сагласност НО.-а или да о неким предметима оба одбора решавају заједно: ако би НО. на такав начин сарађивао у управљању пословима, не би више био објективан у вршењу надзора, јер би ценио и свој рад.

40. НО. има право и дужност да сазове Ск.-у „без одлагања, ако то захтева интерес задруге, а нарочито ако примети знатније грешке у вођењу послова или у заступању задруге или знатније повреде закона, правила или закључака Ск.-е“ (§ 25 став 1); у истом смислу се изражава § 30 став 3: „кад настане случај предвиђен законом или правилима задруге или кад то изискује интерес задруге“. У неким случајевима НО. Ск.-у сазива примарно (§§ 12, 25 став 3, па и § 25 став 1, кад се ради о грешкама и повредама, слично по § 98 став 3), у другим супсидијарно, кад то благовремено не учини УО. (на пр. § 22 став 1, § 30 став 2 и 4);

⁴⁵⁾ Морао би се у задр. регистар уписати прокуриста, ако се призна да га задруга може имати; легитимисао би се овереним изводом из задр. регистра.

где закон није јасан, право биће супсидијарно.⁴⁶⁾ Ск.-и коју је са-
звао НО. претседава његов претседник (§ 35 став 1).

41. НО. поставља заменике чланове УО.-а у случајевима из
§§ 12 и 25 став 3; в т. 25.⁴⁷⁾

42. Дужност из § 59 став 3 (в. т. 14, в) је наложена и НО.-у,
и то самостално, тј. НО. је дужан Ск.-и поднети извештај и пред-
лог и кад је УО. другог мишљења.

43. Чланови НО.-а су дужни ревизору дати објашњења као и
чланови УО.-а (§ 97 став 5, в. т. 14, д). Пре него што УО. изнесе
Ск.-и своје мишљење, да би извршење неке наредбе РС.-а било
штетно по задругу, мора саслушати НО., овај је дакле дужан дати
своје мишљење, зато и његове чланове погађају последице, кад
рег. суд РС.-у да за право (§ 99).

44. Писмено одобрење НО.-а, дато на седници, потребно је,
ако члан УО.-а према задрузи има да дође у обавезу као дужник
или јемац, но ако правилима или скупшт. закључком није друкчије
прописано, сами чланови НО. могу доћи у обавезу према задрузи
без неких посебних мера предострожности,⁴⁸⁾ али уопште не могу
доћи код задр. савеза (§ 93 став 2).

45. Право заступања задруге НО. има у овим случајевима:
а) Он пријављује за упис у задр. регистар заменике чланова УО.-а,
које је сам поставио (§ 13 став 2); пријава престанка заменикове
дужности ствар је УО.-а.

б) НО. заступа задругу у пословима, у којима је заинтересо-
ванс толико чланова УО.-а, да је остали не могу заступати (§ 14 став
1 и 2), даље у парници против чланова УО.-а ради накнаде штете,
но само ако нема довољно чланова УО.-а, који нису одговорни
(§ 18 став 1), у оба случаја, ако Ск. није изабрала посебних заступ-
ника; задругу заступа и у парници ради поништења скупшт. закључ-
ка, кад је тужбу поднео УО. или његов члан, а и сваки члан НО.
има сам право на ту тужбу.

в) Пре изрицања престанка задруге рег. суд. преслуша и НО.
(§ 63 став 4); по његовом предлогу може рег. суд постављати и
измењивати ликвидаторе (§ 66); по службеној дужности суд не
може избрисати задругу у ликвидацији из задр. регистра, ако НО.
докаже да ликвидација још није свршена (§ 71 став 2).

46. Наређење §а 14 став 1 о искључењу чланова УО.-а од
заступања не важи за чланове НО.-а, али је за њих искључење оп-
ћенито, дакле и у погледу пословодства и заступства, изражено у
§ 26 став 3.

47. У ликвидацији НО. своју дужност задржава у погледу по-
словодства и заступства, са ограничењима која произлазе из сврхе
ликвидације (§ 66, став 2, бр. 1), неће на пр. важити што је ре-
чено у т. 42.

VI. Задружни савези. 48. Круг рада задружних савеза је оцр-
тан у §§ 90 и 95. Из § 90, став 1, бр. 1, види се, да савезима при-

⁴⁶⁾ Подробности в. у студији „Sklic in potek Sk.-e...“, л. ц. т. II, 5.

⁴⁷⁾ В. студију „Чланство у органима...“ л. ц. т. III, 16.

⁴⁸⁾ Строжији је и у толико бољи § 319 НТЗ.

падају акти пословодства и заступања и за учлањене задруге, но то пословање савеза није предмет ове студије. Али поред задатака из §§ 90 и 95 и осим права и дужности ревизије пословања учлањених задруга закон РС.-има даје у животу учлањених задруга извесне функције, које су у вези са дужностима УО.-а и, донекле, и НО.-а; и ту се ради о пословодству и заступству.

49. РС. сазива Ск.-у ради попуњења упражњених места чланова УО.-а или НО.-а, ако то благовремено не учине органи саме задруге (§§ 12, 22 став 2), у случају § 22 став 2 и привремено поставља чланове НО.-а.⁴⁹⁾ Даље РС. супсидијарно сазива редовну Ск.-у (§ 30 став 2), ванредну може и примарно (в. т. 40); кад је сазвао Ск.-у, РС. одређује и председавајућег из реда задругара (§ 35 став 1). По § 71 став 3 РС. односно Главни задр. савез чувар је књига и списа престале задруге.

50. РС. може у интересу задруге поднети тужбу ради поништења скупшт. закључка; по § 64 он ради уписа у задр. регистар пријављује престанак задруге, ако то није за 15 дана, пошто је настао разлог престанка, учинио УО.; по § 65 став 3 и 6 може предложити да се поставе или измене пиквидатори; по § 99 може се обратити рег. суду учлањене задруге, да у емпарничном поступку реши спор, који је између њега и учлањене задруге или њеног УО.-а настао у погледу извршења рев. наредаба. У ликвидацији учлањене задруге РС. права из § 90, став 1, бр. 1, имаће само саограничењима из сврхе ликвидације. Осим тога РС. има право спречити брисање престале задруге из задр. регистра, ако докаже да ликвидација још није свршена (§ 71 став 2). У погледу употребе имовине престале задруге РС.-у законом су наложени посебни задаци (§§ 69, 70, 71 став 5), али ту се више не ради о управљању пословима задруге.

VII. Скупина задругара. 51. Скупина бар једне десетине броја задругара у два случаја управља пословима задруге, и то:

а) По § 30 став 4 може у свако доба захтевати од УО.-а, супсидијарно од НО.-а, да сазове Ск.-у; захтев се мора упутити писмено са назначењем разлога за сазив и дневног реда Ск.-е. Ако ни НО. захтеву не удовољи за 15 дана пошто је га примио, задругари могу од рег. суда тражити одобрење да они сазову Ск.-у; на таквој Ск.-и председава један од сазивача, докле Ск. не изабере председавајућег. То право имају задругари и у ликвидацији задруге.

б) Она може рег. суду предлагати постављање и измену пиквидатора (§ 65 став 3 и 6).

VIII. П о ј е д и н и з а д р у г а р. 53. Задругари „своје право одлучивања о пословима задруге“ начелно врше на Ск.-и (§ 28 став 1). Ипак закон поред случајева поменутих у т. VII изнимно и појединим задругарима даје извесан шири утицај на управљање задругиним пословима.

⁴⁹⁾ За заменике чланова УО.-а то није речено, али мислим да важи и за њих, упор. „Чланство у органима....“ л. ц. т. III, 16. Ако се то призна, РС. по аналогiji из § 13 морао би заменике пријавити ради уписа у задр. регистар.

а) Сваки задругар има право да Ск.-и подноси жалбе и предлоге (§ 29, став 1, бр. 9 и § 30 став 5). Кад се предмет жалбе или предлога не тиче само његовог личног односа према задрузи или њеним органима или личних односа неких одређених задругара, задругар појављује се као ванредни орган задруге. Материјална граница предлога само та је, да се морају тичати задружних односа или прилика задруге, а жалби, да се морају односити на пословање чланова УО.-а или НО.-а.⁵⁰⁾

б) Сваки задругар може под условима из § 18 став 2 „у име задруге“ подићи тужбу против чланова УО.-а или НО.-а, који су повредом своје дужности задрузи нанели штету (§ 18 став 2, § 27 став 1). Задругар се као тужитељ не појављује „у своје име“; ако победи у парници, корист припадне задрузи, њему само посредно као и другим задругарима.⁵¹⁾

в) Задругар, који је Ск.-и присуствовао, против скупшт. закључка уложио протест и тражио да то уђе у записник, може подићи тужбу ради поништења тог закључка (§ 38 став 1). „Пресуда, којом се закључак ништи, важи за све задругаре и против свих“ (§ 38 став 8), задругар дакле као ванредни орган ради за задругу, за правилност пословања Ск.-е.⁵²⁾

г) Све то важи и у ликвидацији; осим тога сваки бивши задругар може покренути поновну ликвидацију, ако се накнадно појави каква имовина престале задруге, и ако он на поновљењу има интереса, што не мора да буде, на пр. ако му је већ потпуно исплаћена вредност његовог удела по почетном ликвидацијском билансу⁵³⁾ (§ 69 став 3, § 71 став 5, „интересовано лице“).

IX. Поверљивост задруге. 53. Поверљивост врше дужност ванредног органа у случајевима из § 65 став 3 и став 6. Услов је по ставу 3, да њихове тражбине износе бар једну четвртину свих дуговања задруге; неће бити сумње да право припада и поједином задругару, ако је његова тражбина тако велика. Ако има више скупина или појединаца, свака скупина и сваки појединац има право да суду предлаже постављење Л.-а, али не може захтевати да суд постави баш лица, која предлажу. Сви предлози из § 65 став 3 имају само сврху, да се изменом или додавањем Л.-а обезбеди успешна, исправна и брза ликвидација у корист свих интересената — не само предлагача. Суд може одбити све предлоге, ако није-

⁵⁰⁾ Не ради на пр. као ванредни орган задруге задругар, који на Ск.-и изнесе жалбу искљученог задругара против одлуке УО.-а о искључењу (§ 47 став 2).

⁵¹⁾ В. „Članstvo v gospodarski zadrugi“, л. ц. т. IV, В, 7.

⁵²⁾ В. нап. 51 и „Поништавање одлука“ л. ц., нарочито т. V. Као ванредни орган задругар не ради, кад рекурсом побија рачун приноса по § 84; сваки задругар поднесе рекурс за себе, тражећи да се у његову корист измени рачун приноса — са теоретском могућношћу да тражи измену у своју штету, мислим, није потребно рачунати. Због саме чињенице, да ће се услед успеха рекурса евентуално, нарочито код задруга са неограниченим јемством, рачун приноса променити и за друге задругаре, не можемо рећи да задругар, који поднесе рекурс, ради као ванредни орган задруге.

⁵³⁾ Упор. Марковић л. ц. стр. 230 и „Чланство в господарски задруги“ л. ц. т. IV, Б, II, 3 и нап. 37.

дан не наводи важних разлога, па и кад све прими, он одређује број и лица Л.-а, које ће поставити, а није везан предлозима. У ставу 6 закон право предлога за измену Л.-а даје свим повериоцима, не помињући износ њихових тражбина, ипак доследно ћемо рећи, да и ту морају износити бар једну четвртину свих задругиних дуговања; *ratio legis* је иста: да не би било превише, ваљда недочаљно основаних предлога који омеђу ток ликвидације.⁵⁴⁾ За то како се рачуна четвртину, закон нема наређења. Пошто се предлог може ставити и пре но што је састављен и одобрен почетни ликвидацијски биланс, до тог тренутка биће пресудан последњи годишњи биланс, даље почетни ликвидацијски биланс, а не годишњи ликвидацијски биланси. ЗПЗ., за разлику од НТЗ., ограничава право поверилаца, а уважавањем даљих ликвидацијских биланса оно би било све више олакшано, јер ће се износ свих дуговања постепено смањивати. — И повериоци имају, и то сваки поједини чија тражбина није потпуно подмирена, право да траже поновну ликвидацију по § 71 став 5.

Д-р Милан Шкерљ

ВОЂИ И УЧЕСНИЦИ ПРВОГ УСТАНКА

I. Српско друштво у Београдском пашалуку за владе Турака обично се замишља као потпуно хомогено и нивелисано; економски, социално и професионално изједначено; као маса подједнако угњетена и експлоатисана од Турака; потиштена раја у којој се нигде не издижу величине ни ауторитети са ширим и значајнијим друштвеним престижом.

Та је слика тачна највећим делом и за најдужи период робовања. Говорећи о периоду до 1791 год., Вук Караџић тврдио је „да народ српски нема други људи осим сељака. Оно мало Срба, што живе по варошима, као трговци (готово саме дућанџије) и мајстори (понајвише ћурчије, терзије, јекмеџије, туфекџије, кујунџије), зову се варошани; и будући да се турски носе и по турском обичају живе, а уз буне и ратове или се затворе с Турцима у градове, или с новцем бјеже у Њемачку; за то они не само што се не броје међу народ српски, него ји још народ и презире“.¹⁾ Међу самим пак сељацима није било знатнијих разлика ни подвојености. „У Србији — писао је прота Матија — није онда било другог господства, кроме бити кнез, поп или калуђер, а и пандур имао је неко мало одличје“.²⁾

⁵⁴⁾ НТЗ. је широкогруднији: свако заинтересовано лице, дакле сваки другар и сваки поверилац може тражити постављење и измену Л.-а. (§§ 151, 369). НТЗ. суду налаже, да пре доношења одлуке саслуша дотадашње Л.-е. НО. итд., осим ако од одлагања прети опасност повериоцима или другарима. Рећи ћемо да ће суд и код задруге то редовно морати да учини већ по начелима ванпарничног поступка, као што ће морати да испита важност наведених разлога.

¹⁾ Даница, за год. 1827, стр. 101.

²⁾ Целокупна дела, стр. 26.

У ствари, и „одличје“ попова било је врло незнатно. Начин живота попова врло мало се разликовао од живота обичних сељака. „Кад су код своје куће, они раде сваке послове домаће, нпр. ору, копају, крче, косе, цијепају прошће итд. као и остали сељаци“.³) Као и остали сељаци, они су били већином сиромашни, јер им се сав приход састојао углавном од нередовних и мршавих прилога за крштење, венчање, опело и друге обредне радње. У цркви су служили врло ретко, некад од године до године. Због тога, као и због њиховог сиромаштва, попови нису могли задобити већи углед и знатнији утицај код сељаштва. У сваком случају њихов утицај не може се уопште мерити са оним који је свештенство на Западу имало.

Уваженији („старији“, како каже Вук) од попова били су калуђери. Они беху богатији, одевенији и ученији. Народ се скупљао највише око манастира и у њих се често склањао од Турака. Неки су од калуђера — као што прича Вук за треношког архимандрита Стефана Јовановића — били прави добротвори и заштитници сиротиње. Но и они немају самосталности, јер „живе од онога што им народ даје, а кнезови их бирају и постављају“ (Ранке).

Кнезови у кнежевинама (оборкнезови, вилаетски кнезови) имали су највише утицаја и части. Ма да су и они били сељаци и, како сведочи Вук, „у домаћему животу слабо се разликовали од осталијех сељака“, ипак су отскакали од других услед свог богатства и посредничких веза са Турцима. Кнезови су судили и сељацима по малим кривицама и у ситнијим споровима и имали пандуре као своје извршне органе. Што је најважније, они су били наследни; у појединим породицама кнежевско достојанство остајало је деценијама па и кроз векове (у породици Ненадовића на пр. и чукундед протe Матије био је кнез). Све то прибављало је кнезовима ауторитет и поштовање од стране сељака. (Прота Матија даје једну сличницу из цркве где се, у оно време распуштених и недисциплинованих нарави, много разговарало и галамило: „Онда обично мој отац, кад је у цркви, опомене народ и запрети да ћуте. Да видите, децо, да је попа цели дан говорио, не би тако ућуткао као мог оца неколико речи. Сви ућуте као да водом сваког залијеш.“⁴) Али, ма како био знатан у границама кнежевине, ауторитет кнезова није се простирао ван тих граница. Услед растрзаности насеља, ретких додира међу сељацима и врло рђавих саобраћајних веза, за многе старешине и истакнуте личности у извесном крају, у другим крајевима Пашалука није се уопште знало.

Међутим, пред крај XVIII века, нарочито од Свиштовског мира (1791 год.), српско друштво у Београдском пашалуку није више тако хомогено и једноставно. У њему почиње већ да се врши професионално и нарочито економско диференцирање.

Као што је познато, са Свиштовским миром настао је у Београдском пашалуку један период мира, реда и релативног благо-

³) Вуков Речник, под „поп“.

⁴) Ор. cit., стр. 33.

стања. Срби су још у већој мери уживали своју кнежинску аутономију и извесне шире слободе. „Трговина била је слободна; ко шта има, коме хоће и пошто може прода“.⁵⁾ Нарочито је процветала трговина стоком; највећи број сељака живео је искључиво од сточарства. (Чак и после устанака, трговина у марви била је — по тврђењу кнеза Милоша — „једини продукт нашег предела који се у ону страну — Аустрију извози и откуд народ наш све потребе себи и данак набавља“). Према једној статистици из Првог устанка (која се, вероватно, односи на год. 1807), само у Аустрију извезено је једне године 200.000 комада свиња у вредности од 1,350.000 форинти и 10.000 комада марве за клање у суми од 150.000 форинти; затим је извезено дрва за грађу и гориво, меда, воћа и кожа, све у укупној вредности од 1,666.000 форинти. Како су потребе наших сељака у то време биле врло неразвијене (увозила се само храна — жито, со, мало чоје и т. сл.), наш увоз из Аустриских држава износио је те године свега 320.000 форинти, тако да је Србима остала добит од 1,340.000 форината.⁶⁾

Трговци-извозници избијају у први друштвени ред. У њиховим рукама гомилају се за оно време крупна богатства. Они имају веза са многим сељацима од којих купују стоку: на тај начин, а затим и позајмљивањем новаца (онда најређег добра), долазе до утицаја на велики број сељака. Везе са странцима којима су продавали стоку, још више утврђују њихов углед и утицај. То није више елита само једног села или једне кнежине, него целог или скоро целог пашалука. За Младена Миловановића, Милана Обреновића, Милутина Гарашанина, Николу Луњевицу и др. зна се да су и пре устанка као марвени трговци били међу најбогатијим људима у Србији и као такви на великом гласу.

С друге стране, било је у исто време и сиротиње, и то пуке сиротиње. Многи су сиромаси служили у газдинским сеоским или још чешће у турским варошким кућама. Кнез Алекса Ненадовић жалио се Мустафа-паши на тешку сиротињу Срба, покушавајући да га умилостиви и стога, свакако, претерујући: „видите и сами да смо све турске куће слугама и слушкињама напунили; и јошт би у најам давали да имамо коме, да би само коју пару заслужили и данак плаћали“ (Мемоари проте Матије, стр. 49). Опет Прота прича да је било и такве сиротиње која ни најнужније хране у рату није имала. Пошто се ратовало с свом руху и круху, коморџије у одређено време зађу од куће до куће у селу те свака кућа шаље своме војнику од хране шта има; „ако ли не има ништа, а оно мора бити брашна и мало соли; ако брашна нема свога, а оно кућани од кога узму на зајам и после газди одаргатају“ (стр. 332).

II. Наши историчари углавном нису улазили у питање: ко је баш покренуо устанак и које су друштвене групе имале највећег удела у револуцији. Они су се, као и код многих других исто-

⁵⁾ Мемоари проте Матије, стр. 25.

⁶⁾ Летопис Матице Србске, за год. 1827, св. 8, стр. 39.

риских догађаја и покрета, задржали на тврђењу да је и то дело народа, у овом случају потиштене и угњетене раје. Међутим, важно је расправити ово питање, јер то стоји у тесној вези с правилним одређивањем узрока и карактера устанка.

Ако потражимо у изворима сведочанства о покретачима првог устанка, наићи ћемо најпре на оно опште познато место из Вишњићеве песме које тврди да „кнезови нису ради кавзи, — нит' су ради Турци изјелице, — ал' је рада сиротиња раја, — која глоба давати не може, — ни трпити турскога зулума, — и ради су божји угодници". С тим тврђењем слаже се највећим делом и тврђење Вука Караџића, који у писму од 12 априла 1832 год. потсећа кнеза Милоша „да су бунџ на даије најрадији били они који ништа нијесу имали, а који су иоле што имали, они су се (и у самом оном превеликом зулуму), из петни жила трудили, да би буну смели и утишали". „И по својј прилици — додаје Вук — тако бива свуда, јер који нема шта изгубити, онај се у свакој промјени и бунџ за цијело нада што добити, а који што има, без велике невоље није рад имање своје на коцку метати".⁷⁾

На другој страни су сведочанства проте Матије Ненадовића. Из његовог причања изишло би да су кнезови (никако сви кнезови) имали пресудну улогу у покретању устанка. Маса је била инертна, равнодушна, плашљива; Прота и остале старешине у Ваљевској нахији имали су муку да покупе сељаке и још више да их задрже. Да би их охрабрио, Прота је измислио причу о изасланику кога је послао Хаџи-Мустафа пашин син да сакупи војску против дахија, и ту причу стално је понављао сакупљеним устаницима. Недисциплиноване, извесне групе устаника улазиле су у бојеве с Турцима ради плачке и после борби својеволно се с пленом растурале кућама. — У новије време, побијајући цитиране Вишњићеве стихове, г. В. Ђоровић изнео је тезу сличну Протиним тврђењима: о кнезовима и угледним домаћинима као покретачима устанка.⁸⁾ Главне припреме за устанак вршили су баш кнезови, угледни домаћини и нека свештена лица: кнез Алекса Ненадовић стајао је у вези с аустријским пограничним властима; кнез Палалија и Јанко Катић имају удела већ у припремама 1802 год. У јесен 1803 год. почињу састанци, договарања и заклетве; у њима учествује низ

⁷⁾ Вукова преписка, II, стр. 639.

⁸⁾ Српски сељак Првог устанка; Наше село, стр. 53 и сл. — Г. Ђоровић је, колико нам је познато, једини од наших историчара додирнуо питање о покретачима првог устанка. Али и он је на крају дошао до закључка, који се са социолошке тачке гледишта, не може примити. „Кад се ствар узме са општијег становишта — пише он — онда би излишно било и расправљати чије је учешће у покретању устанка веће, да ли кнезова или сиротиње раје; — и то просто стога, што су и ти кнезови, у ствари, обични људи из народа, из истих села и колеба, и што је сиротиња раја дала и њих и све вође из народне војске". Иако поникли из истих села и колеба, богати кнезови и угледни домаћини нису могли бити исто што и сиротиња, ни по своме положају и односу према Турцима ни по својим интересима ни по својим погледима и начину мишљења. Што су се они, у овом случају, нашли на истоме путу, то не долази отуда што су били исто, него што су их њихови посебни интереси водили истоме циљу.

кнезова, од којих су неки активни од раније, као на пр. Марко Чарапић и Илија Бирчанин.

После заузећа Пашалука од стране дахија, кнезови су изгубили потпуно своју власт. Па ипак, многи од њих задржали су углед и поштовање код сељака у својим областима. То се види и по томе што је сеча, почетком 1804 г., која је била управљена на то да сељаштво обезглави и лиши вођа, погодила највише њихове редове. Између седамдесет до деведесет посечених жртава било је кметова, попова, бивших буљубаша и других „најотменијих људи“, чувених било по јунаштву или по памети или по богатству, али је сразмерно највећи број кнезова.⁹⁾ Преплашени, пред непосредном опасношћу по живот, остали кнезови посакривају се по манастирима, шумама и планинама.

У самим почецима устанка видимо, ипак, приличан број кнезова. Тачан њихов број не може се утврдити услед недовољних историских података; зна се само, поименце, за извесне кнезове који су предњачили у првим осветама, чаркама и сукобима с Турцима или који су учествовали на збору у Орашцу. Тако на пр. Јаков: Ненадовић, Марко Чарапић, кнез Мата из Тополе, Вићентије Петровић из Кораћице, Јевта из Обрежа, Петар Вукомановић из Сабанте, левачки кнез Мијушко, Милисав из Медвеђе и др.

Улогу кнезова у покретању устанка не треба прецењивати, али исто тако ни потцењивати. По својим традицијама, по своме положају чувара мира и реда, по своме помирљивом духу и менталитету потеклом од сталног посредовања и мирења с Турцима, они у већини нису били ратоборни нити би били „ради каззи“ да није и за њих „крвца из земље проврела“. По једном казивању (Љубе Ненадовића Љубомиру Ковачевићу), прота Матија је оно писмо мајору Митезеру у Земуну, које је дахијама послужило као повод за сечу, написао без очева знања, с намером да компромитује кнезове и на тај начин их нагна на устанак. Било то истина или не, ипак остаје несумњиво да је сеча кнезова један од узрока што су остали кнезови устали на оружје.

Други, још важнији покретач већине кнезова за учествовање у припремама устанка јесте — њихово богатство. Кнезови су били већином имућни људи. У насилничком дахиском режиму, поред већ изгубљене власти, дошло је у опасност, ако није било већ пропало, и њихово имање. У тој дилеми: част и богатство или смртна опасност и убоштво, и најмирољубивијима није било сувише тешко одлучити се.

Овај исти разлог стајао је још у већој мери код трговаца. У периоду иначе врло повољном за просперитет трговине (нарочито извозне трговине марвом) дошао је један узурпаторски режим који је ограничио слободу трговине и уништио правну сигурност у земљи. Јаничарски разбојници и силеџије, којих је био пун Пашалук, могли су да арају и пљачкају несметано и некажњено. Таксе

⁹⁾ Списак жртава тзв. „сече кнезова“ даје А. Гавриловић: „Црте из историје ослобођења Србије“, стр. 21—29.

и намети наплаћују се без реда и без мере. Кад је Карађорђе после Св. Илије 1803 год. послао свог момка Гају Пантелића свима знатнијим трговцима да их позове у друштво против дахија — према причању самога Гаје — најбогатији од њих, Младен Миловановић, рекао му је ово: „Мени, душо, није нужда, како што је Ђорђу, али ми је нужда од вашег Ибраима, анције у Тополи. Ја имам бурунтију од везира и од ага, ал морам кад прођем са свињама, у Тополи дати Ибраиму 1 дукат на џикмеце. Кад ударим Ибраиму на Орашац, и ту ми ваља дати 1 дукат; кад дођем на Рогачу, и ту 1 дукат; на Барајево и ту 1 дукат; на Губеревац, опет 1 дукат; на Моштаницу, опет 1 дукат, и где год дођем на 'ан морам дати по дукат: то је мене тешко: оћу и ја послушати Ђорђа и с њим у то пристати. Поздрави га, ја ћу му веран бити: по вилајету доста браће знам и оће ме послушати и оћу послушати“.¹⁰⁾

У самим почецима устанка видимо знатан број трговаца. Богати трговци су, поред већ поменутих: Ђуша Вуличевић из Азање, Илија Срдан из Прњавора, Јован Протић из Рама, Илија Барјактаровић из Извора, Јован Добрача (Димитријевић) из села Добрача,¹¹⁾ Петар Добрњац (Теодоровић) из села Добрње, Павле Цукић из Крчмара и др. Не треба очекивати да су сви трговци-покретачи устанка били ратници. Неки од њих који су због дахијског зулума пребегли у Аустрију (Земун), помагали су отуда устанак новчано (сами или су сакупљали прилоге па слали устаницима, као што је радио Јеремија Гагић). И у самој Србији било је таквих трговаца; за Николу Луњевицу на пр. саопштава М. Ђ. Милићевић да је „некад и војевао са рудничанима, својим земљацима, али је много више помагао народној ствари дајући, кад је требало, новаца у зајам, и набављајући, преко својих људи, барут, олово и друге ратне ствари“.¹²⁾

Колико је значајан био утицај и удео трговаца и њихова бројност у старешинском кадру и вођству, може се видети и по томе што је Карађорђе и за време самог ратовања помагао и штитио трговину, обећавао трговцима (нарочито страним) да ће им сваку штету накнадити и пратњама обезбеђивао несметан пролаз робе.¹³⁾

Широка сељачка маса пошла је за трговцима, кнезовима и калуђерима највише ради тога да се ослободи тираније дахија и њихових кабадахија и субаша и експлоатације читлуксахибија. Њен интерес и њене тежње нису се даље простирали.

Идеја националног ослобођења („књижевна мисао“, како је назвао Ст. Новаковић) у то време ни међу покретачима ни међу учесницима није уопште постојала. Циљ је устанка био да се скрши

¹⁰⁾ Гласник Друштва Србске Словесности, св. II, стр. 255.

¹¹⁾ За њега је записано у Карађорђевој протоколу (№ 1478) да му је дат пасош да може продати, у Турску, у један мах, 110 волова Његово богатство било је веома чувено.

¹²⁾ Поменик, стр. 309.

¹³⁾ Историја прикљученија у Србији од год. 1804—1812; Летопис Матице Србске, св. 6 (год. 1826), стр. 14.

власт дахија и постигне један праведнији, сношљивији, блажи политички режим; на потпуно ослобођење и независност од султана није се ни помишљало. То се, уосталом, види и по томе што су у припремама за устанак активно учествовали, заједно са Србима, и „царски“ (или „добри“) Турци, нарочито спахије, јер су и њихова права страдала од јаничара (тако на пр. Дервиш-бег, Хаџи-Мустафа пашин син; Хасан-ага, Мехмед-ага Коњалија, Дели Ахмет и др.).

Тек доцније, око 1807 год., почеће да се шири мисао о потпуном ослобођењу од Турака. Како је она настала и откуда је дошла? Да ли се родила најпре у главама најсвеснијих народних старешина, световних и духовних поглавара, у „интелектуалним круговима“, или је потекла са стране? Да ли је, можда, настала под утицајем грађанског елемента Срба из Угарске и Срема (као што тврди г. Васиљ Поповић) или потиче из других, званичних кругова у иностранству? Да ли је, најзад, у томе био пресуднији додир с Аустријом или с Русијом?

Свакако да је било утицаја са стране, нарочито из Русије, јер је и Русији и Аустрији једна, макар како мала, ослобођена Србија била несумњиво у интересу из многих (војних, економских и др.) разлога. Али сигурно је, да су и сама срећа и ратни успеси устаника имали знатног удела у стварању идеје о потпуном ослобођењу од Турака. Вуково тумачење постанка ове идеје самим током устанка, изгледа врло логично: „острвивиши се — вели он — тако срећно на турску крв и намамивши се на пљачку, и познавши сладост слободе, и прости је народ изгубио вољу, а камо ли поглавице, опет постати раја турска“.¹⁴⁾

III. Хајдуци су у покретању устанка одиграли једну посебну улогу.

За најдужи период робовања хајдучија је била једини протест српског народа против турских угњетача. У хајдуке су се одметали, између угњетене масе, углавном само они који су били најсрчанији, најодлучнији, најнетрпељивији, који су највише полагали на понос, част и своје људско достојанство. Маса сиромашног сељаштва поштовала их је, волела и из потаје помагала.

За све време турске владе хајдучија није никако престајала; само је хајдука било мање или више према томе каква је кад била управа у Пашалуку. Чак ни за време благе управе Мустафа-пашине хајдучија се није потпуно изгубила. Прота Матија прича о хајдучким четама које су се непосредно после 1791 год. јављале по Ваљевској нахији; у поједина села долазили су Карађорђе са 50—60 момака, неки Петар Мутњанин са 20—30 момака и неки Јовица из Врбице са 40—50 момака. У села су долазили да се прехране; где год ноће, свуда би заклали по једно говече и од сељака тражили хлеб и пиће а узред би понели и „понеки казанчић и понеки котлић“. Кнезови су их гонили; кнез Алекса Ненадовић организовао је потере од бивших фрајкораца и силом их, оружјем, изгонио из своје нахије.

¹⁴⁾ Даница, за год. 1828, стр. 219.

Под дахијама, као што тврди Вук, „од силе и зулума појдучи се десетина народа: мало у којој кнежини није био по један арамба-баша, најмање с десетак друга, а осим тога било је пет пута по толико људи, који се нијесу били сасвим одвргли у ајдуке, него су само зазирали од Турака и крили се по шуми и по другим селима код своји пријатеља и познаника“.¹⁵⁾

Пре него што је устанак избио, кнезови су у договору са турским спахијама смишљали да организују српске хајдучке чете за борбу против дахија.¹⁶⁾ У самом почетку устанка, први који су ушли у борбе, свакако с највише воље и одушевљења, били су хајдуци. Они су најхрабрији и највештији оружју (Јанко Катић, Хајдук Вељко, Карађорђе, Станоје Главаш, Ђорђе Ђурчија, браћа Недићи, Ђорђе Војиновић, Митар Туфекчић и др.), у сваком погледу елита устаничке војске. Кнезови се сад мире с њима (уколико то нису учинили раније, за време ратовања против дахија под Мустафа-пашом).

Али, ипак, кнезови их не примају искрено као себи равне. На збору у Орашцу, пошто се нико од кнезова и дотадашњих поглавара није хтео примити за старешину, кнез Теодосије издвојио је у страну неколицину од кнезова и рекао им прави разлог зашто се не прима: „Бог с вама, браћо! како ћу ја, као кнез народни, бити старјешина ајдучки чета?“. Кнезови и поглавари хтели су да хајдуке употребе као најамнике, као оруђе у борби. „Ајдуке и ову момчад — говорио је даље кнез Теодосије — ми можемо ласно предати, али кад се ми назовемо поглавице ајдучке, нас не може предати нико... Ако ли се што друкчије окрене (на добро) и ово се протегне, ми ћемо владати и заповиједати, народ је нама свакојако у рукама“. На крају је изабран Карађорђе који је код Турака био познат као стари хајдук (и који је заиста носио све добре хајдучке особине) а у народу више познат као трговац. Али, са великим ратничким успесима Карађорђе је стекао положај и славу коју није било лако оборити, као што су кнезови мислили и желели. „Кнезови и остали поглавари — тише о томе Вук Караџић — изнајприје изаберу и поставе Црнога Ђорђија, као готово да им буде слуга... Кад се ова буна овако срећно протегне и они виде, да старјешинство доноси чест и славу и богатство, онда се сваки стане кајати, што није он старјешина... Зато стану викати на Црнога Ђорђија, да је он ајдук, и да ајдук земљом и народом нити је кад управљао, нити може управљати... А како гођ што су ове најиске поглавице викале на Ђорђија, да је ајдук, тако су га и паше у Бијограду држале само за арамбушу, и кад су се о миру и о другим народним пословима разговарали, нити су га звали, нити им је он ишао, него су понајвише ишли кнезови и знатнији кметови“.¹⁷⁾

IV. Од питања о покретачима устанка, о коме је до сад било речи, треба одвојити питање о ратним старјешинама и учесницима устанка.

¹⁵⁾ Прва година српскога војевања на даије; Даница за год. 1828, стр. 151.

¹⁶⁾ Вид. код Ст. Новаковића: Устанак на дахије, стр. 41-2.

¹⁷⁾ Даница, год. 1828, стр. 216—218.

У старешинском кадру било је највише оних који су били у исто време и покретачи: „најимућнији Срби“ или „газде“, као што сведочи прота Матија. Они су, већ по самом свом богатству, имали највише угледа и утицаја код сељака, а осим тога могли су „повести о својој рани по два, по десет, и по двадесет момака, и отменом момку пушке или штогод за отличије поклонити“.¹⁸⁾ Али, поред богатства, и ратна вештина и јунаштво доносили су исто тако старешински положај. И отуда, осим газда, на војводским положајима налазимо бивше хајдуке (Станоје Главаш) и буљубаше (Миленко Стојковић).

Постало, углавном, природним путем (тј. на основу личних особина или способности), ово је вођство врло брзо чврсто усело на својим положајима. Без питања народа, војводе су постављали као своје органе друге ниже старешине, веће и мање буљубаше. Војводско достојанство сматрало се као неко право и лична сопственост која се могла и у наслеђе оставити (на пр. Хајдук Вељка наследио је као војвода његов брат Милутин, Ђушу Вулићевића његов брат Вујица итд.).

Однос између старешина и сељачке масе није се много разликовао од некадашњег односа између Турака и раје. Као што то редовно бива код револуција и масовних покрета за слободу, по успешно завршеном покрету до слободе и власти долази само највиши слој опозиције; широка маса остаје и даље подређена, сна у суштини само промени господаре.

Уместо Турцима, сиротиња је сад кулучила овојим старешинама и њима давала десетак. Према руским извештајима, само Карађорђе кулучило је по 3000 људи.¹⁹⁾ Старешине су се, користећи свој положај и своју власт, нагло богатиле. Јаков Ненадовић заузео је био све пограничне скеле на Сави; Васа Чарапић, Ђуша Вулићевић и Миленко Стојковић поделили су међу собом скеле на Дунаву, Петар Добрњац имао је све превозе на обалама Мораве а Милан Обреновић у своме крају отворио је пограничне састанке и на њима наплаћивао таксу на све што се прода или трампи. Турска имања старешине су делили међусобно или са својим љубимцима. А кад је доцније прописано да се турске куће и имања имају продавати на лицитацији и продајна цена уносити у народну касу, многе старешине су претњама отстрањивали све који би имање могли купити. И иначе већином „зенђили“, војводе су за девет година устанка толико умножили своја богатства, да је 1813 год., приликом преласка у Аустрију, само новаца у њих нађено и заплењено пола милиона гроша или око 55.000 дуката.²⁰⁾

У личном додиру и опхођењу старешина према обичним сељацима-устанацима било је често суровости, необузданих и пренагљених иступа, неправичног поступања. Казне су биле драконске

¹⁸⁾ Целокупна дела проте Матије, стр. 333.

¹⁹⁾ Код В. М. Г. Медаковића: Први србски устанак и његов жалостни свршетак, стр. 13.

²⁰⁾ Ibid., стр. 14.

(каткада одвећ сурове и за оно време огрубелих и подивљалих нарави); убијања (смртне казне) у љутини, без претходног ислеђења, нису била ретка појава. Баталака прича за Антонија Пљакића да је имао пробље у шанцу, у Карановцу, око куће у којој је седео, од укопаних људи које је он поубијао, кад му је од пића крв на очи наседала. Чак и оно што је под Турцима највише болело сељаке и што их је увек најгоре озлоједило, није изостало ни сада од стране српских старешина: напастовање жена и девојака.

Причајући о људима и догађајима из Првог устанка, Карађорђевић буљубаша Петар Јокић рекао је М. Ђ. Милићевићу, у једном тренутку велике искрености, с огорчењем и јаким душевним болом, ово: „Вељко, Миленко, Милан Обреновић, Васа Чарапић и Јанко Катић, ових пет људи заслужили су да их сваки Србин слави. Остали су само глобили и убијали народ... Бог нека им суди!“²¹⁾

Реакција сељака на угњетавања и неправедно поступање била је иста као и под Турцима: најпоноснији и најсрчанији одметали су се у хајдуке. Чак и у старешинском кадру, млађе није хтео никако да трпи неправде и угњетавање од стране старијег. Чувени богати трговац Никола Луњевица одметнуо се у хајдуке због тога што га је Карађорђе неосновано осумњичио за неку паљевину и осудио да вади мазију. Али било је свакако и одметања у хајдуке, из простог разлога што људи нису хтели трпети власти ни слушати туђе заповести. Петар Молер жалио се проти Матији (у писму од 6-VI-1812) да „сви заповедати би ради а ни један не слушати; како и старији сазове или магистрат ког заиште, он пушку по среди па у међу“. Карактеристичан је за тај период стварања државе из рата и као илустрација у испитивању стварања правне свести код поданика, податак који даје опет Петар Молер: „хотели би да кој скриви да на суд не иде ни старијему док му се некака тврда вера не би дала да му се ништа неће“.²²⁾

Драгослав Р. Јанковић

ЗАСТАРЕЛОСТ ПО ВОЈНОМ КРИВИЧНОМ ЗАКОНИКУ

Војни кривични законик садржи само једну одредбу о застарелости војних кривичних дела и то одредбу §-а 35. У овој одредби су предвиђени само неки од узрока, који спречавају ток застарелости. Као што ћемо доцније видети она сама допуњава одредбе Кривичног законика о застоју застарелости. Но сходно § 3 ВКЗ одредбе општег дела КЗ, које регулишу установу застарелости, а то су одредбе Гл. IX (§§ 78—83), важе и за војна кривична дела. Према томе и за војна кривична дела важе: рокови застарелости (гоњења и извршења казне), околности које прекидају застарелост и др., као и за дела из КЗ. Код примене тих одредаба на војна кри-

²¹⁾ М. Ђ. Милићевић: Причања Петра Јокића, стр. 55.

²²⁾ Голубица, V (1834-4), стр. 203.

вична дела настају два интересантна питања и то: а) од којег момента почиње да тече застарелост и б) кад наступа застој застарелости војних кривичних дела. Размотрићемо оба питања.

а) Од којег момента почиње да тече застарелост. Што се тиче питања од којег момента почиње да тече застарелост то је питање уређено одредбама 1 од. § 79 и 1 од. § 82 КЗ. Према 1 од. § 79 застаревање почиње онога дана када је кривично дело учињено, а према 1 од. § 82 застаревање права на извршење казне почиње онога дана, када је учињено дело, одн. када је пресуда стала на снагу. Из речи „онога дана“ излази да се онај дан када је учињено дело, одн. када је пресуда стала на снагу рачуна као први дан рока застарелости. Ове одредбе сходно § 3 ВКЗ важе и за војна кривична дела. У вези са овим појављују се два питања: 1) када се сматра да је пресуда стала на снагу и 2) када се сматра да је учињено кривично дело.

1) Правна снага пресуде значи да се пресуда више не може нападати редовним правним лековима и да се за странке дефинитивно ствара право. На питање када пресуда стаје на снагу даје нам одговор § 412 КП. Према овој одредби разликују се 4 случаја наступања правноснажности пресуде и то: 1) ако су сви правни лекови употребљени, 2) ако су странке пропустиле рок за изјаву правних лекова а нису тражиле повраћај у пређашње стање, 3) ако су се странке које су овлашћене на употребу правног лека одрекле истога и 4) ако против извесне пресуде нема места правном леку.

Према § 277 Зак. о пост. вој. суд. у крив. дел. (= ВКП) пресуда војног суда извршна је (правноснажна је) у ова два случаја: 1) кад против пресуде првостепеног војног суда нико није поднео жалбу у законском року и 2) кад пресуду одобри Велики војни суд. Моменти правноснажности по овом закону поклапају се са моментима правноснажности по § 412 КП, само што први не предвиђа случајеве под 3) и 4) овог другог, али се ови подразумевају сами по себи. Сем тога у ВКП за појам правноснажности употребљен је израз „извршност“, што је без значаја, пошто су ова два појма по својој суштини истоветна.

2) На питање када се сматра да је кривично дело учињено, даје нам одговор одредба 2 од. § 11 КЗ, која гласи: „Кривично дело је учињено онда, када је учинилац радио или је морао радити, без обзира на наступање последица дела“. Дакле *de lege lata* сматра се, да је кривично дело учињено самом радњом (телесним покретом или пропуштањем телесног покрета) а не и наступањем последице. Према томе у погледу питања, када је учињено кривично дело и од ког момента почиње да тече застарелост, меродаван је телесни покрет одн. пропуштање телесног покрета. Стога код тзв. дистанцих кривичних дела¹⁾, сматра се да је дело учињено већ са извршењем радње и ако још не би наступила последица тј. и ако нису испуњени сви елементи проузроковања. Законодавац да-

¹⁾ То су она дела код којих последица не наступа одмах чим је савршена радња већ доцније.

кле није усвојио претежно гледиште у науци кривичног права, према којем се сматра, да је дело учињено тек онда, кад је наступила последица, нпр. А је пуцао на Б-а 1 маја и ранио га, а Б од те ране умре 15 маја. У овом случају, сходно § 11 КЗ, убиство је свршено онда, када је А пуцао на Б-а, а то је 1 маја, и застарелост ће се рачунати од 1 маја. Или узмимо пример из ВКЗ: Тако дело повреде старешинства из 2 ст. 1 од. § 73, лишењем живота претпостављеног, код којег је смрт наступила доцније, учињено је онда, када је учинилац предузео радњу извршења (пр. ранио) претпостављеног. Затим дело напуштања службе, услед којег је било штетних последица из 2 од. § 86, учињено је у моменту напуштања службе, а не у моменту када је наступила штетна последица.

Код тзв. трајних кривичних дела²⁾ последица је такође без значаја за решење питања када је кривично дело учињено, јер се по КЗ и код ових дела има узети, да је за то питање меродавна радња. Према томе трајно крив. дело учињено је онда, када је извршена радња. Али код ових дела спорно је у науци кривичног права, када се има узети да је радња свршена. Према неким немачким ауторима, као и према д-ру Франку, код тих дела радња траје и за време последице (учинилац и даље „одржава противправно стање“). Према овом схватању имало би се узети, да је дело учињено тек онда, када је престала последица. Међутим према данас усвојеном и претежном гледишту, код трајних крив. дела радња је свршена чим је учињен или пропуштен телесни покрет, док створено стање тим покретом одн. пропуштање истог сачињава последицу, тј. ту само последица траје дуже или краће време. Сматрамо да је ово друго гледиште правилније. Према томе застарелост се има рачунати од саме радње (телесног покрета одн. пропуштања истог) којом је проузроковано трајно стање (противправно стање).

Од трајних кривичних дела из ВКЗ споменућемо, као најтипичнији пример, дело из § 64, тзв. дело бекства. Појам „бекство“ је технички термин; иначе се оно састоји из две радње: самовољног удаљења од своје трупе или службе, притвора или затвора и недоласка на дужност са истеклог или прекинутог му отсуства или допуштеног бављења ван команде стим да је ово самовољно бављење трајало у редовном стању преко 7 дана, а у мобилном или ратном стању преко 3 дана. Радња код овог дела појављује се у првој форми као чињење (комисивни деликт) а у другој форми као нечињење (омисивни деликт). Последица код овог дела је стање недозвољеног бављења ван команде, које је проузроковано поменутих делатностима, и ова је последица без значаја за решење питања када је дело учињено. Дакле, свршетком поменутих делатности (у две форме) има се сматрати, да је сходно 2 од. § 11 КЗ учињено дело бекства. Према томе ако се радња код овог дела састоји у чињењу (првој форми), дело је учињено онда, када је

²⁾ То су она дела, код којих последица може да траје дуже или краће време.

извршено удаљавање (одн. учињен покрет удаљавања), а ако се састоји у нечињењу (другој форми) онда, када је учинилац био дужан, да се јави у команду, а није се јавио. Консеквентно томе има се узети да тече и застарелост. Па ни рок од 7 одн. 3 дана, који је предвиђен у § 64, као елемент овога дела, нема значаја за решење питања, када је извршена радња одн. од када тече застарелост. Истеком ових рокова дело се конкретизира по свом првом елементу-проузроковању, или тачније, истеком тих рокова само се последица конкретизира. Сама радња пак готова је свршетком делатности предвиђених у § 64. Но с обзиром на те рокове ово дело је, поред тога што је трајно, још и дистанчно, јер конкретна последица не наступа одмах, ма да и пре тога наступа једна ближа последица: недопуштено бављење ван команде. Ово је случај и код осталих дистанчних дела. Тако код убиства, код којег је смрт наступила тек доцније, ближа последица — обрана наступа одмах. Но ако је за бекство или самовољно удаљење довољно ма и најкраће време као нпр. код дела из 2 ст. 1 од. § 59, онда последица наступила одмах, те се ту не може говорити о дистанчном крив. делу. Код дела која се састоје у самовољном бављењу ван команде, дуже трајање последице нпр. код бекства преко 7 одн. 3 дана, сачињава специјалну поштровну околност, па се обзиром на ово трајање дела из § 64 и разликују од дела из § 59 ВКЗ.

У пракси се међутим често греша, узимајући да је дело бекства свршено онда када је престало стање недозвољеног бављења ван команде, или пак истеком потребног рока са којим удаљење добија конкретну форму. Прво гледиште било би у сагласности са поменутих схватањем немачких писаца, који узимају да радња траје до престанка последице. Но напред смо видели да то гледиште није правилно, те је и оваква пракса погрешна. Исто тако погрешна је и пракса која узима, да је дело бекства свршено истеком предвиђених рокова, јер је — како смо то напред напоменули — питање, када је радња свршена независно од тих рокова, којима се само последица конкретизира, а тиме и само дело добија конкретну (квалификовану) форму, прелазећи из самовољног удаљења у бекство тј. из дела предвиђеног у § 59 у дело предвиђено у § 64.

Видели смо напред, да застарелост код трајних крив. дела а посебно бекства почиње да тече од онда, када је учинилац радио или морао радити, а не од момента наступања последице одн. престанка исте. С обзиром на то може се десити, да застарелост наступи пре него фактички престане бекство (недозвољено бављење ван команде). Тако бекство у редовном стању из 1 ст. 1 тач. 1 од. § 64 — код којег сходно § 78 КЗ редовна застарелост наступа истеком рока од 5 година одн. сходно 2 ст. 3 од. § 79 КЗ апсолутна застарелост истеком 10 година — протеклом ових рокова застарела, ако није било застоја застарелости, па и ако бекство стварно не би било још престало. Истина у пракси се то не дешава и ако је то теориски могуће, како ћемо то доцније видети.

У вези са овим појављује се још једно интересантно питање, а то је питање када престаје бекство? — Бекство може престати на

разне начине и то: 1) јављањем учиниоца у своју команду, 2) хватањем истога, и 3) престанком својства војног лица (код дела из § 64, специјално, престанком својства подофицира, каплара и редова). Ово својство престаје: а) отпуштањем подофицира или недобравањем поновног рока; б) достигнућем старости, када престаје војна обавеза; в) губљењем држављанства; г) губљењем чинских права; д) губљењем чина итд. Околношћу под 3) бекство престаје зато, што је својство војног лица битан елемент у појму овог дела, који улази у проузроковање тј. у први елемент појма кривичног дела. Околностима пак под 1) и 2) престаје сама последица (недозвољено бављење ван команде). Престанак бекства (стварни) нема утицаја на застарелост, сем у толико што може скратити застој. Но питање да ли је бекство престало раније или доцније има утицаја на судско одмеравање казне.

У погледу питања када почиње да тече застарелост код колективних и продужних крив. дела меродавна је последња делатност (радња). Пошто је радња код тих дела свршена тек кад је извршена и последња делатност, то ће се почетак рока потребног за застарелост и рачунати од тога момента.

б) Кад наступа застој застарелости. Што се тиче установе застоја застарелости ВКЗ у § 35 предвиђа 4 узрока, због којих застарелост гоњења и права на извршење казне не тече, а то су: 1) налажење учиниоца ван домашаја наших власти 2) немогућност да се учинилац пронађе 3) душевно оболење учиниоца и 4) мобилно и ратно стање. Ови узроци (чињенице) су природни догађаји тј. фактички узроци. КЗ пак застој застарелости гоњења, предвиђа у § 80, а застој застарелости извршења казне у § 83. У оба случаја застој може настати само из правних (законских) узрока, нпр. потреба да се реши какво прејудичијално питање, сукоб надлежности итд. Дакле КЗ не признаје и фактичке узроке застоја застарелости као ВКЗ.

Настаје питање, да ли за војна крив. дела поред одредбе §-а 35 ВКЗ у погледу застоја застарелости важе и одредбе §§-а 80 и 83 КЗ тј. да ли ВКЗ признаје поред фактичких разлога застоја застарелости и правне. На ово питање мора се потврдно одговорити, пошто сходно § 3 ВКЗ одредбе општег дела КЗ важе и за војна крив. дела, у колико се у ВКЗ друкчије не наређује. Међутим видимо да одредба § 3 не чини никакво отступање у погледу материје коју регулишу §§ 80 и 83 КЗ тј. она их не дерогира, већ садржи нову материју, те као таква допуњује наведене одредбе КЗ (допунска одредба).

С обзиром на одредбу § 35 ВКЗ, који предвиђа и фактичке узроке због којих не може да тече застарелост, установа застарелости је скоро илузорна у погледу вој. крив. дела, што нарочито важи за дела бекства, код којих обично постоји један од два прва узрока застоја: налажење ван домашаја власти и немогућност да се учинилац пронађе. Истина, теориски је могуће, да се неко налази у бекству, а да не буде ван домашаја власти, и да га власт може пронаћи, али ти су случајеви врло ретки, јер онај који је у бек-

ству обично мора да се крије, пошто се за њим трага и расписују потернице. Према томе све докле се учинилац не би јавио власти или био ухваћен, отпочињање застарелости је скоро немогуће тј. само теориски је могуће. Напротив ако је бекство престало на који други начин (изложен напред под 3), а постоји који од узрока застоја, застарелост не може отпочети одн. не тече докле траје тај узрок. Стога се може десити, ако је војно лице побегло у иностранство са намером, да се више не враћа у отаџбину, да се код нас не би могао никад прекинути крив. поступак по томе делу због застарелости, ма да је исто (бекство) престало, зато што је то лице изгубило својство војног лица. Или ако би се рецимо то лице повратило у отаџбину после 50 или више година (рачунајући од дана бекства) оно би морало одговарати за то бекство. Ово је правна последица поменуте одредбе ВКЗ о застарелости. Ово међутим не би било целисходно, јер таква казна не би одговарала циљу казне: уопште, те је одредба §-а 35 КЗ била сувишна. Ово у толико пре, што за случај застоја застарелости не би могла да се примени апсолутна застарелост по 2 ст. 3 од. § 79 КЗ, као у случају када постоје прекиди застарелости. Но има и противно гледиште, наиме: да апсолутна застарелост наступа и поред тога што би постојао застој. Али ово је гледиште неправилно, пошто је одредба § 80 КЗ (о застоју) независна по свом систематском положају од одредбе § 79, те да је интенција законодавчева била та, да апсолутна застарелост важи и за случај застоја, он би учинио исти додатак и у §-у 80, који се налази у 2 ст. 3 од. § 79 КЗ.

У погледу застарелости бекства треба разликовати: време пре престанка бекства и, време после престанка бекства.

а) У времену пре престанка бекства могу се разликовати опет две ситуације: а) Да у том времену не постоје никакве сметње застарелости (да нема узрока застоја) тј. да нема ни правних (пр. потреба да се реши какво прејудицијално питање, као питање надлежности, или посебно код вој. крив. дела питање да ли је учинилац уопште војно лице), ни фактичких сметњи (оних наведених у § 35). У овом случају нема застоја и застарелост тече, па ако нема прекида застарелости, она ће се навршити после протекла у закону предвиђеног рока. Но рекли смо да се ово у пракси не дешава, пошто обично постоје сметње из §-а 35 ВКЗ; б) Да у том времену постоје правне или фактичке сметње застарелости. У овом случају застарелост не тече, тако да бекство може престати пре него отпочне да тече застарелост.

б) У времену после престанка бекства (на један од напред цитираних начина) могуће су опет две ситуације: а) Да у овом времену не постоје никакве сметње застарелости (ни правни ни фактички узроци застоја). У овом случају застарелост тече и навршава се кад протекне потребан рок (било за релативну било за апсолутну застарелост); б) Да постоје правне или фактичке сметње застарелости. У овом случају застарелост такође не тече.

Може се десити да се у исто време стемну и правни и фактички узроци застоја, што је потпуно ирелевантно (јер у том слу-

чају застарелост не тече, рачунајући ма по ком основу). Може се опет десити да се правни и фактички узроци настављају један за другим — сукцесивно. У овом случају се све то време не рачуна у застарелост (и оно за време постојања правних и оно за време постојања фактичких узрока застоја).

Ако је застарелост отпочела (јер није било узрока застоју), па је после настао застој, онда се оно време што је протекло пре застоја, рачуна у застарелост, и прибравља се току застарелости, ако је она настављена (по престанку застоја).

Све што је досад говорено о застарелости бекства из § 64 ВКЗ важи и за остала дела Гл. IX (из §§ 59, 60, 61, 62, 63 и 65). Ова дела се разликују једно од другог по конкретној форми: што код неких последица наступа пре а код других доцније, што се код неких тражи ово а код других оно посебно својство код извршиоца и што се нека могу извршити у редовном, нека у мобилном, нека у ратном стању итд., што је без важности за питање застарелости.

Милица Н. Булатовић

ПРЕГЛЕД НОВИЈЕГ ЗАКОНОДАВСТВА КАРАКТЕРИСТИКЕ НОВОГ ИЗБОРНОГ СИСТЕМА

I. Уредба о изборима народних посланика, која је ступила на снагу 15 марта 1940, донета је по предлогу Министарског савета, као Краљева уредба, али с позивом на чл. I Уредбе о политичким законима од 26 августа 1939. Поводом оваквог увођења новог изборног система појавило се у штампи мишљење, да је он нелогичан и неправилан, пошто је на тај начин управна власт, која стоји под надзором законодавне (нормално), прописала поступак о организацији те законодавне власти.

Примедба је теориски исправна, иако без практичне правне и политичке вредности у даном случају. Ово стога, што је нормалан законодавни поступак у периоду државног живота који још траје још давно напуштен, а затим и стога, што у даном тренутку није уопште постојала могућност за примену нормалног законодавног поступка.

Већ кроз неколико година пред ову уредбу законодавна власт у нашој земљи није функционисала нормално. Своју законодавну функцију народно претставништво преносило је, путем финансиских закона, на министарски савет и поједине ministre. Пре свега, општим овлашћењем за предузимање свих мера привредног карактера, затим проширењем ових овлашћења и на политичку област; уз то великим бројем посебних овлашћења за поједине ministre. Путем ових овлашћења, пренашаних из једног финансиског закона у други, народно претставништво, у ствари, одрекло се законодавне функције, задржавши за себе само право доношења буџета и финансиског закона, кроз који је у главном обнављало своја овлашћења влади и примало к знању оне министарске одлуке, које су биле донете, било без подлоге у закону или већ раније датим овлашћењима, било без подлоге у редовном буџету.

У погледу политичких уредаба овлашћење Министарског савета из финансиског закона било је ограничено у толико, што је била потребна посебна сагласност одбора народног претставништва који су се у том циљу имали формирати. Овај услов имао је само извесно формалноправно значење, а нема разлога веровању да би у ствари претстављао неко ограничење.

Народна скупштина распуштена је 26 августа и на тај начин онемогућена примена рада постојећег овлашћења из финансиског закона за доношење уредбе о изборима у сагласности са одборима народног претставништва. Из такве ситуације било је свега два излаза: или овај који је прихваћен, или да се доношење новог изборног закона остави за нову скупштину, која би морала бити бирана по старом изборном закону од 1931.

Такав излаз, који на први поглед личи на нормалан, био би, међутим, политички немогућан. Закон од 1931 изгубио је сваки ауторитет. Његова примена значила би континуитет дотадањег политичког стања, с којим је нужно било прекинути. С друге стране, и сам тај изборни закон од 1931 имао је, додуше формалноправни карактер закона, али не и његов пун правни ауторитет, пошто је и он био донет без сарадње народног претставништва, путем указа. Приговор који мора да прими нова уредба о изборима и који смо горе споменули, односи се и на изборни закон од 1931.

Кад је била таква правна и стварна ситуација и кад трећег начина није било, онда је за оцену ове уредбе о изборима значајан сам изборни систем који она уводи, њена материјална садржина.

2) Уредбом о политичким законима од 26 августа 1939 овлашћен је Министарски савет да донесе уредбу о избору народних посланика за народну скупштину. Ова је уредба донета пошто законодавно овлашћење из финансиског закона није више могло да се искористи из разлога, који је напред наведен. Она је донета на осн. 116 Устава, јер је реч о законодавној материји, за коју Министарски савет није по редовним одредбама Устава надлежан.

Уредба о изборима позива се на овај чл. I Уредбе о политичким законима. Међутим, њу није донео Министарски савет, коме је овлашћење у том чл. I дато, већ ју је донео Краљ. Уредба о изборима није, према томе, уредба Министарског савета, као што то предвиђа чл. I Уредбе о политичким законима, већ Краљева уредба. Према томе, у преамбулу изборне уредбе, погрешно је позивање на чл. I Уредбе о политичким законима, уместо на чл. 116 Устава или је погрешно што ју је Министарски савет поднео као свој предлог намесницима, место да ју је по предлогу надлежног министра сам прописао.

3) Нова уредба о изборима донета је према нашем старом изборном закону из 1920, новелираном 1922. Техничка конструкција уредбе у главном одговара техничкој конструкцији тога закона. Изборни поступак такође је у главном исти, или сасвим сличан. То су уосталом одредбе, које су сличне у свима изборним законима, заснованим на општем праву гласа и тајном гласању, ма како иначе била различита њихова политичка и морална вредност. Овде ће према томе бити укратко изложене само оне установе новог изборног система, којима се он карактерише и разликује од досадањих наших изборних поступака, узимајући три главне фазе изборног поступка, кандидовање, гласање и констатовање изборног резултата.

4) К а н д и д о в а њ е. Уредба је напустила срески изборни систем, уведен законом од 1931 и компромитован резултатима, које је показао, и вратила се на систем окружних листа за сваки изборни округ. То значи, да се гласање не врши за среске кандидате, иако их и на окружној листи има, већ за целу листу, и да се изборни резултат не изналази према гласовима датим за среског кандидата, него према гласовима датим за целу окружну листу.

Изборни окрузи образовани су уредбом (чл. 4), груписањем административних срезова. Државни одбор одређује број посланика за сваки изборни округ, по сразмери један посланик на 40.000, односно на вишак преко 25.000 становника. (чл. 7). За прве изборе, међутим, изузетно од ових прописа, уредба је сама одредила број посланика за сваки изборни округ.

Изборни окрузи састављени су махом из приближног броја срезова (5—7); неколико округа је испод овога броја (Сплит — 3, Дервента — 3, Врање — 4, Скопље — 4) а неколико је преко овога броја (Огулин — 12, Госпић — 9, Срем. Митровица — 11, Мостар — 9, Зајечар — 9, Ниш — 8, Цетиње — 9 итд.).

За свестрану оцену начина, по коме је извршено образовање изборних округа, у погледу изборне геометрије, недостају нам поуздани статистички подаци, без којих се тај начин не може правилно оценити.

У систему кандидовања по окружним листама уредба заводи две нове ствари: земаљску листу и партиску кандидацију.

Земаљска листа по уредби нема никакве везе са земаљском листом по досадашњем закону. По њој не врши се расподела мандата, нити од ње та расподела зависи. У погледу мандата она има значаја само у толико, што доноси мандат носиоцу, ако збир гласова који су пали за све окружне листе из чијих је носилаца састављена износи најмање 100.000.

Вишак преко 100.000 не утиче на даље додељивање мандата, ма колики био. (члан 76).

Њена је основна функција да одстрани од учешћа на изборима све оне политичке групације, које не могу самостално истаћи листе у најмање 15 изборних округа. Потребно је имати окружне листе у најмање 15 изборних округа, — не најмање 15 окружних листа, пошто је у једном изборном округу могућно поставити и две окружне листе исте политичке групације.

Ради тога, поред истицања окружних листа потребно је поднети на потврду и земаљску листу, коју, поред носиоца, сачињавају сви носиоци окружних листа исте политичке групе.

Једна политичка групација може имати и више земаљских листа са истим политичким називом.

Одредбе о земаљској листи не онемогућавају, у начелу, учешће у изборима мањим политичким групама, које немају могућности да истакну своје листе у најмање 15 изборних округа, али онемогућавају таквим групама самостално учествовање у изборима. Ради тога такве групе мораће се коалирати са другим сличним политичким групама и истаћи заједничку земаљску листу.

Партиска кандидација. Избори се увек, у нормалним политичким режимима, врше према партиском, одн. политичком опредељењу; кандидатске листе увек имају, пређутно, партиски карактер. Уредба, међутим, заводи овога пута обавезно политичко декларисање кандидатских листа. Свака кандидатска листа мора носити назив, из кога ће се видети којој политичкој групацији припада.

Допуштено је кандидовање или посебних политичких група или коалиције више политичких група. Свака политичка група или коалиција може истаћи у једном изборном округу највише две листе са истим називом. Није ограничен број политичких група, које се могу, при подношењу листе, коалирати. Ограничено је само, да таква коалиција, без обзира из колико је група састављена, или самостална група, не може поднети више од две листе у истом округу.

Уредба даје негативну дефиницију политичке групе одн. изборне коалиције. Она не одређује шта се има сматрати као таква група или коалиција, већ одређује које се политичке групе не могу кандидовати („које раде или проповедају да се насилним путем измени или обори постојећи уставни поредак, као и оне које раде или проповедају рад против територијалне целине државе — чл. 16.“ Никаких других услова нема, што значи да политичка група, под условом да није према чл. 16 изузета, не мора бити организована као партија, нити као таква одобрена по закону који о томе важи.

Није могућно са сигурношћу уочити праве мотиве, из којих је ово политичко кандидовање на овај начин спроведено кроз уредбу. На први поглед би изгледало да је тај мотив у жељи, да се да потстрека партиском или уопште политичком организовању, да се ојача партиска дисциплина и умањи локални утицај при постављању кандидација; да се с друге стране у изборну кампању и опредељивање бирача при гласању унесе начелан политички моменат.

Међутим, овакав циљ уредбом се није могао постићи и горњи мотиви не могу наћи подршке у начину, на који је систем спроведен.

Циљ се није могао постићи већ из једног важног разлога, што политички живот у нашој земљи, нарочито у овим крајевима, није солидно организован и што уредба са овим својим одредбама долази за владе једног режима политичких закона, под којима је партиски живот код нас био разбијен. Ради тога, уредба није могла условити кандидовање партиским листама, јер закон о организовању партија није претходно донет, већ се задржала на политичким групама, чије декларисање зависи искључиво од кандидата, који подноси листу. Такав систем изазваће стварање политичких група искључиво ради избора, чиме се партије неће јачати већ слабити, и изазваће коалирање малих политичких група искључиво техничког карактера, чиме ни начелност у опредељивању бирача неће бити потстанута већ отежана.

У овом погледу против горњих мотива иду и одредбе о могућности више листа са истим називом, неограничени број земаљских и две окружне листе. На тај начин и дисидентске групе појединих постојећих партија могу истаћи листу поред матичне, под условом да такву могућност имају у 15 изборних

округа, и да истим политичким називом унесу забуну међу присталице исте партије. Постављање дисидентских кандидатских листа, које желе да користе политичку клијентелу матичне групе истичући исти политички назив фаворизовано је и одредбом, да и земаљских листа са истим политичким називом може бити више. Ова одредба, уосталом, има и други циљ: једна политичка група (или коалиција), која има добре изгледе на изборни успех и могућност истицања окружних листа у великом броју округа, може поставити више земаљских листа вршећи расподелу окружних листа на њима, како би добила више земаљских листа са више од 100.000 гласова и на тај начин још који мандат носилаца земаљске листе.

Сае ово показује, да у својој примени, Уредба може у партиске односе, и какви сад постоје, унети више забуне него консолидације.

У погледу политичких група, које су искључене из права учешћа на изборима, чл. 16 даје једну дефиницију, коју смо напред истакли, али се, с обзиром на чињеницу да не постоји нужност претходног одобрења за рад политичких група и њихово организовање (чињеница која истиче из недостатка закона о политичким удружењима у складу са овом уредбом), не види на који је начин уредба замислила, да се ова забрана може применити. Ниједна политичка група, одн. коалиција за себе као целину или за поједине групе које је сачињавају, није обавезна да уз кандидатске листе подноси и своја политичка гледишта, програм, да би се могло испитати да ли је не обухвата изузетак из чл. 16. Не постоји ни орган који би за то испитивање био надлежан. Подносиоци кандидатских листа опште непосредно само са окружним судовима и Касационим судом. Ни први (чл. 24) ни други (чл. 19) не упуштају се у испитивање услова из чл. 16 о дозвољености политичког програма, нити уосталом имају начина да то испитају. Једино би код старих познатих партија, које обухвата чл. 16 било могућности да се постојање сметње за кандидовање констатује, кад би таква дужност за судове који листе потврђују била прописана, и под претпоставком да такве групе подносе своје листе под старим партијским називом.

Остаје, према томе, као закључак, да забрана из чл. 16 може доћи до примене тек приликом верификације мандата од стране Народне скупштине. Таква солуција штити слободу избора, али има и својих незгодних страна.

5) Гласање. Гласање се врши по опште усвојеним демократским начелима, које ова уредба изрично прокламује: слободно, опште, једнако, непосредно и тајно. Врши се куглицама.

Обезбеђење ових начела, од којих зависи правилност и слобода избора изведено је у уредби на потпунији начин, него што је то по ранијим законима било. Казне су знатно пооштрене тако да су повреде изборних прописа врло строго кривичноправно санкционисане.

У погледу поступка за гоњење изборних кризица усвојено је официјелно начело гоњења по службеној дужности по општем кривично-судском поступку. Значајно је, међутим, да се појединац, кад је подносилац кривичне пријаве, сматра као оштећеник с правом да сам преузме гоњење као супсидијерни тужилац, ако државни тужилац одустане од гоњења. (чл. 115). За изборне кривице не примењује се условна осуда (чл. 118). На тај начин уредба је створила услове за ефикасну заштиту слободе избора. Да ли ће та слобода заиста и бити боље заштићена, него што је то до сад био случај, зависиће од начина, на који ове одредбе буду примењиване.

При конституисању изборних органа уредба је пружила знатне гаранције за њихову непристрасност. У Државном одбору нема више представника политичких тела, јер се у његовом саставу не налазе председници сената и скупштине. Он је састављен само од највиших судских чиновника, председника Државног савета и Касационих судова. Државни одбор одређује председнике и чланове окружних бирачких одбора из реда судија, али председнике месних бирачких одбора, који су непосредни изборни органи и руководе изборима, не одређује више Државни одбор, као што је до сада био случај, већ окружни суд, и то из списка лица, које унапред састављају срески судови. (чл. 38 и 39).

По закључку гласања и пребројавању гласова председници бирачких одбора су дужни да резултат гласања пред биралиштем одмах објаве и да по један примерак записника о изборном резултату предаду свима представницима листа (чл. 65). На тај начин отежаће се и учинити излишним по-

знате крађе изборних аката, фалсификовање изборних резултата и избећи крајња неизвесност која је у том погледу код нас владала нарочито под режимом досадашњег изборног закона.

6) Констатовање изборног резултата. У овом погледу најважнији је посао додељивање посланичких мандата. Додељивање мандата врши се према резултату кандидатских листа по изборним окрузима. Окружне листе са истим политичким називом, и са исте земаљске листе учествују заједно, тј. њихови се гласови збирају. Све листе учествују у подели мандата, у чему се ова уредба разликује од закона 1920/22, по коме су узимане у обзир само листе које су постигле количник. Мандати се окружним листама додељују по д'Онтовој систему. Мандати, које на тај начин добије окружна листа, додељују се носиоцу окружне листе а затим појединим среским кандидатима према броју гласова, које је од њих добио. Гласови који су пали из једног кандидата, кандидованог у два среза, збирају се (чл. 69).

Што се тиче земаљске листе, мандат се додељује њеном носиоцу, и само њему, у колико је та листа добила најмање 100.000 гласова.

У погледу представништва мањина (сразмерног претставништва) систем, који је усвојила ова уредба одговара више начелу тога претставништва од система који је постојао по закону од 1920/22. Јер се по уредби не врши претходна елиминација оних кандидатских листа, које нису постигле изборни количник, већ се све листе са својим резултатима узимају у обзир.

Из ових основних услова нове уредбе о изборима може се закључити да она, у главном, задовољава захтеве демократског изборног поретка и обезбеђује правилност избора и изборну слободу. У многоме погледу она је боља и од изборног закона из 1920/22, који у пракси није дао рђаве резултате. Најкрупнија замерка која јој се може учинити, то је с погледом на обавезно политичко декларисање, како је оно кроз уредбу спроведено и чије смо тешкоће, бар оне које одмах падају у очи, напред изложили.

Љ. Радовановић

СТРАНИ ПРАВНИ ЖИВОТ

НОВИ ГРЧКИ ГРАЂАНСКИ ЗАКОНИК

15 марта ове године прослављено је свечано окончање рада на новом грчком ГЗ у Министарству правде, који Грчка добија после више од сто година припрема и рада. ГЗ ступа на снагу 1 јула 1941. Досадашње Грчко грађ. законодавство претставља неоспоран интерес не само за цивилисте већ исто толико — ако не и у већој мери — за историчаре права, нарочито романисте. Наиме, декретом од 7-III/23-II 1835 са законском снагом прописано је да „Грађански закони Византиских Императора, они које садржи Арменулоуловос Нехаблос (Шестокињије 1345) биће у важности до промулговања Грађанског законика чија је редакција наређена...“ Тај привремени период у коме је — до доношења новог ГЗ — имао да важи Нехаблос трајао је 105 одн. преко 106 година пошто ће нови ГЗ ступити на снагу тек идуће године (1-VII-1941).

Незгоде, које су из тога произилазиле, биле су огромне. Најпре требало је пронаћи текстове што није увек било лако. То је било узрок нестабилности и несигурности правних односа у Грчкој. Оно што је нарочито поштравало ту ситуацију јесте и чињеница да су стари византиски и латински текстови донети у разним епохама и, сасвим логично, били су често један с другим у контрадикцији. Са разлогом се истиче значај грчке јуриспруденције која је успела током времена да створи извесну правну сигурност својом праксом и на тај начин да умањи тешкоће које су постојале услед таквог законодавства.

Рад на новом Грчком ГЗ није скорашњег датума. Данашњем пројекту претходио је низ других који су били израђени од разних комисија у току 19 и 20 века. Први пут постављено је питање израде новог ГЗ за Грчку 1821, када је решено да се образује комисија за израду ГЗ. Прва нар. скупштина доноси, такође, одлуку у истом смислу 1822. Прву комисију за израду ГЗП и ГЗ, међутим, одређује Каподистрија, гувернер Грчке тек 1828. Тај први покушај

није довео до резултата. Разлог треба тражити несумњиво у политичким приликама онога времена.

1836 образована је нова комисија са налогом да састави ГЗ по узору на француски Code civil од 1804; али и тај покушај није крунисан успехом. Ипак почев од 1849 нова комисија редигује „Јелински Грађански законик“ 1856 обнародован који садржи, осим неколико прописа из Грађ. права, одредбе о међун. прив. праву и држављанству.

Исте године — 1856 — образована је трећа комисија за израду ГЗ: која је припремила једну предоснову, која је завршена 1870. По свршеној ревизији овај пројекат поднет је законодавном телу 1874. Ма да су га стручњаци примили повољно ипак није добио закон. санкцију. 1877 нова комисија ревидира пројекат од 1874; то исто се чини и 1882, али увек без резултата. 1899 и 1906 биле су образоване комисије за израду новог пројекта (повод је био нови немачки ГЗ од 1896—1900). Затим 1911—1922 ради, опет без коначног успеха, нова комисија.

Најзад крајем 1930 (на основу Закона № 4680) образована је комисија у коју су ушли: Константин Демерџи, Ђорђе Балис, Конст. Триантафилопулос, Ђорђе Маридакис (професори правног факултета на универзитету у Атини) и Петар Тивеос, адвокат. Комисија је свој рад на изради ГЗ завршила 1934. Као основа узето је позитивно национално право с тим да се празнине попунасаобразно искуству праксе и резултатима савремених страних законодавстава. Израђени предпројекат требало је ускладити у погледу основних правних схватања (јединство духа у закону) и терминологије. Осим тога политички режим у Грчкој (г. Метаксас) — чије су основне политичке тежње познате — хтео је да се пројекат прилагоди „религиозним и породичним традицијама“. Стога је децембра 1938 влада грчка ставила г. Балису, проф. унив. у задатак да ревидира пројекат што је он и учинио одржавајући у току свога рада „стални контакт“ са владом. Разуме се да је редактор новог ГЗ, г. Балис, узео у обзир и примедбе које су изнели на пројекат грчки правници. Тако ће тај последњи пројекат ГЗ у редакцији проф. Балиса постати обавезним 1-VII-1941.

Редактор ГЗ, г. Балис, приликом ревизије и израде законика пошао је од грчког позитивног права и норми које је створила традиција. „Законодавац ГЗ, каже он, треба да испита оно што му пружа прошлост, оно што је народни дух сковао из свога сопственог живота и које се тежње манифестују у наравима.“

Пошавши од тога начела г. Балис истиче да пород. право прожима конзервативни дух. У погледу брака, брачних сметњи и препрека, ванбр. деце итд. итд. ГЗ је усвојио гледиште које о томе има садашњи политички режим у Грчкој. Брак је религиозан, развод брака могућ је на начелу кривице (неизлечива разарна болест није узрок за развод брака — у том погледу Брачна правила Срп. прав. цркве су далеко либералнија); ванбр. деца су жртвована законитом браку. Наследно право остало је у главном исто. Ипак измене су у главном ове: укинута је разлика између тестаментa и кодицила, нужни закони наследници су поред осталих преживели супруг, уведене су нарочите одредбе о наслеђивању пољопривредног газдинства (заштита целине сељачког поседа).

Што се тиче стварног права, ту је пројекат ишао за савременим страним: узорима у погледу схватања државине, ограничења својине, преноса непокретности, плодоуживања, залогe итд. Емфитевза и суперфициес су укинута. То исто важи и за облигационо право, наиме као право размене добара оно је редиговано у духу савремених правних тежњи.

У погледу израде ГЗ редактори су имали два пута. Први, уобичајен код малих земаља — изузетак Ц. Гора и Швајцарска — састојао се у томе, да се узме страни грађ. законик н. пр. француски, аустриски или било који други, који је на гласу па се, уз извесне мање допуне и измене, преведе и обнародује као национални. У Грчкој је било као што смо видели горе, покушаја у том правцу. Други — много тежи и заматнији — јесте прерада позитивног права у духу нових правних тежњи и потреба, водећи притом рачуна о Обичајном праву. Редактори ГЗ имали су за собом велику традицију византиског права које остаје, уосталом, у важности све до ступања на снагу новог ГЗ (1-VII-1941). Сасвим природно да су узели као основу своје старо право.

које има своје порекло у грчкој филозофији и у рим. праву преко Јустиниана. Они су уствари извели ново класирање и нову систематизацију основних начела и правила свога права уносећи нова савремена начела у облигационо и стварно право (породично и наследно, изгледа, да су рађени саобразно тоталитарним схватањима садашњег политичког система у Грчкој).

У погледу технике редактори су стали на становиште да треба поћи средњим путем између законика који исцрпно регулишу сва могућа питања као што је то био случај са Пруским земаљским правом (са скоро 12.000 параграфа) и законика који се задовољавају да поставе концизна садржајна правила као нпр. Швајц. грађ. законика који има релативно мали број прописа (преко 2000), остављајући судији већу улогу чиме се више постиже у погледу правичности. Нови ГЗ иде средњим путем између оба система, остављајући науци и судији извесну слободу у стварању права.

У опште узев ГЗ желео је да постигне, по речима г. Балиса, јасноћу изражаја, хармоничну комбинацију реформаторског и конзервативног духа, ново класирање материје слично оном које је опште усвојено у савременим ГЗ и, оно што је најважније, правно јединство.

На крају, поменимо, да ће ускоро бити промулгован уводни закон за ГЗ који ће имати да укине изречно старо грађ. право с једне стране и да регулише питања која ће се појавити у прелазном периоду између старог и новог грађ. права.

Б. М. Недељковић

ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИСКА ХРОНИКА

УРЕДБА О ФИНАНСИРАЊУ БАНОВИНЕ ХРВАТСКЕ ОД 30 МАРТА 1940 ГОД.

После уредаба о преносу надлежности појединих досада заједничких ресора на власти бановине Хрватске којима је одређен њихов делокруг рада, остало је да се донесе и уредба о финансирању бановине, јер је ово услов за извршење одређених јој дужности. Разлог што ова уредба није донета истовремено са осталим лежи у тешкоћи и сложености финансиских проблема који су свим федералним државама створиле можда више главобоље него сви привредни и политички проблеми заједно. Нажалост и код нас се из политичких разлога пожурило са доношењем ове Уредбе тако да она има неколико великих празнина што показује да је и она рађена на брзу руку и уз недовољно вођење рачуна о финансиским потребама наше земље.

1) Када се знају првобитни планови о финансиском уређењу бановина, онда се мора признати велики напредак у развоју заједничке свести о потреби очувања јаке државе без које нема ни опстанка бановина. По томе првом плану систем државних финансија почивао би на доприносима бановина тако да држава уопште не би имала сопствених прихода. Срећом је ово немогуће гледиште напуштено и овом је Уредбом извршена подела пореских прихода између државе и бановине Хрватске која слично већини устава федералних држава, почива на општем начелу да непосредни порези припадају савезним државицама а посредни средишњој власти, што се у садашњој пракси показало врло добрим. Али ово што је по својој природи и у законодавству осталих федералних држава само једно опште руководно начело постало је у нашој уредби конкретан пропис као да је он сам за себе у стању да реши спорна питања. Није онда чудо што је Уредба потпуно пренебрегла решење два основна питања без којих се овај пропис не може ни замислити: прво је дефинисање непосредних пореза који имају да припадну бановини а друго је питање права на завођење будућих непосредних пореза. Објашњење ове аномалије лежи вероватно у томе што се услед сложености овог питања није хтело да донесе коначно решење док се у пракси не види како ће Уредба функционисати. Са политичке тачке гледишта је ово можда оправдано али са финансиске и економске није јер је несталност привредног и финансиског уређења једне земље много штетнија по њене привредне односе него и неповољније али утврђено уређење.

У вези са првим, необјашњиво је да је у Уредби могла потпуно да изостане дефиниција појма непосредних пореза, чак ако се прихвати и гледиште да извршена подела пореских прихода није коначна. Уредбодавац се при састављању уредбе држао практичног али ненаучног гледишта да су непосредни порези они који су обухваћени нашим законом о непосредним порезима. Али је он при том заборавио да постоје и други порези који се у теорији сматрају за непосредне а које ми данас немамо, као и да има пореза (које ми такође данас немамо) а чија је финансиско-теориска природа спорна. А и за њих се мора недвосмислено знати у чију надлежност спадају. Шта би на пр. било да држава подвргне саобраћајна предузећа плаћању једне дажбине према броју пређених километара, као што је на пр. уобичајено у С. А. Д? Да ли би то био непосредан или посредан порез и у чију би надлежност он спадао? Или када би држава завела порез на кирије (као што то имају многе државе) као једну врсту пореза на луксуз? У коју би он врсту пореза спадао? За ове и још многе сличне случајеве уопште не би било одговора у Уредби и сукоб између државе и бановине морао би се арбитрарно решити, тј. по вољи државе. Из тога се може видети колико је Уредба непотпуна и изграђена на потпуно статичком схватању пореског система као да наши данас постојећи порески облици морају увек постојати и да се нови неће никад завести.

Баш код овог другог питања, код питања будуће изградње нашег пореског система (државног и бановинских) види се велики недостатак одсуства научне дефиниције непосредних пореза и немогућност да се на основу емпиријске поделе, прихваћене у Уредби, реши ово важно питање. Оставимо за сада по страни мање занимљиве пореске облике и задржимо се само на порезу на доходак. Овај порески облик, који је данас прихваћен од свих напредних држава а који приликом наше пореске реформе 1928 године није примљен, вероватно да ће раније или доцније бити и код нас заведен. Али у чију ће он надлежност спадати? По својој природи он је непосредан порез, ма који основ узели за поделу пореза. Према томе би он имао да припадне бановинама. Али пошто Уредба не предвиђа уступање бановинама непосредних пореза уопште већ само оних који су саставни делови нашег постојећег система непосредних пореза (а овај не познаје порез на доходак), то по Уредби он припада држави. То зато што Уредба стварно не одређује надлежност и државе и бановине већ само одређује пореске облике који припадају бановини док остали, који уопште нису поменути, остају у надлежности државе. Ово је решење уосталом једино прихватљиво са финансиске и економске тачке гледишта јер је то општи порез *par excellence* и као такав треба да буде јединствено организован. Али наша Уредба овакве случајеве изрично не предвиђа и зато је и из овог (врло важног!) разлога нужна допуна ове уредбе.

2) Мада је подела пореских прихода са теориске тачке гледишта углавном целисходно извршена ипак се за сада не може ни приближно оценити њено финансиско дејство јер не постоје статистике о приходима појединих пореских облика. Зато се не може рећи ни да ли ће ови приходи бити довољни или опет сувишни за вршење редовних функција банске владе. Други случај не претставља никакву тешкоћу. Ако би бановински приходи изнели више него што је предвиђено расхода, од бановинске владе зависи хоће ли проширивати поље своје делатности или смањити порески терет. Међутим први је случај много озбиљнији. Ако би бановински порески приходи у знатнијој мери подбацили морале би или да се смање функције бановинске владе или да држава овој да помоћ (доприносе-дотације). Прво решење бановина из политичких разлога данас сигурно не би узела у обзир јер су присталице федеративног државног уређења исувише много обећавале народу да би сада отступили и смањили обим бановинских функција. Зато би се они у томе случају вероватно обратили држави за помоћ и то било у виду давања бановини нових пореских извора изменом постојеће Уредбе, било у виду доприноса државе бановинској влади. Ово последње тражење би свакако изазвало тешкоће државним финансијама (јер се мора претпоставити да би овакву помоћ доцније тражиле и остале бановине) али и тешкоће политичке природе, јер би држава онда с правом тражила да се претходно одреди обим нужних бановинских функција (што је врло тешко и мора бити разли-

чит за разне бановине) а с друге би вероватно тражила и извесне гаранције за здраво финансиско газдовање бановина пошто би у противном могло доћи до расипничког вршења издатака. У сваком случају лако је могуће да извршена подела прихода не буде коначна и да ће то изазвати нове спорове. А они би се могли много лакше решити да је већ ова прва Уредба била боље састављена.

3) Као што смо рекли, у начелу се мора прихватити уступање непосредних пореза бановини јер их ова целисходније може да разрезује и наплаћује а при томе они оптерећују такве изражаје привредног живота који су од претежно покрајинског интереса. Али то није случај са свим уступљеним непосредним порезима, нарочито не са друштвеним порезом. Овај порески облик оптерећује приходе акционарских друштава и са формалне стране би могло да изгледа да је сасвим оправдано да га убира она покрајина у којој се налази седиште тог друштва. То је могло да буде тачно у доба малих привредних предузећа чије се пословање ограничило на један град или једну покрајину. Међутим откако је код нас заведена царинска заштита која је домаће тржиште обезбедила домаћој индустрији, ова је изгубила покрајински и добила национални карактер. Нарочито је то био случај са металуршком, хемиском, цементном и другим индустријама. Да је индустријализација била равномерно спроведена у целој земљи не би уступање друштвеног пореза бановини носило знатне недостатке. Али баш у нашој земљи она је врло неравномерно изведена тако да се на области данашње хрватске бановине налази већина југословенских индустријских предузећа. Пошто се и седиште већине великих банака налази у тој бановини то ће ова имати далеко највећи приход од овог пореског облика. Неравномерност и неправичност таквог уређења лежи у томе што приходи ових друштава, чије се седиште налази на територији бановине Хрватске, не потичу само од послова обављених у овој бановини већ од послова обављених на области целе државе. То значи да стварање прихода ових друштава не омогућује само становништво бановине Хрватске већ далеко већим делом становништво осталих покрајина. Према томе није право да приходи, који потичу од пословања на целој државној територији, припадну већим својим делом само једној покрајини, само зато што се на њеној територији налази седиште централе. Зато би било целисходно да наплату овог пореза врши држава с тим да приход од њега уступи бановинама по извесном кључу, јер би се он на тај начин равномернојије расподелио појединим бановинама и избегло повлашћивање индустријских покрајина на штету аграрних.

4) Овој Уредби недостаје и једна друга битна одредба коју сусрећемо у свим федералним уставима а која је неопходна ради обезбеђења успешног државног и бановинског газдовања. То је одредба да порески системи савезних државица не смеју да штете прикупљању државних пореских прихода: али и да државни финансијски систем не сме да онемогући самосталан живот савезних државица. У Швајцарској је то решено на тај начин што се у случају сукоба између пореских прописа Бунда (средишне владе) и пореских прописа кантона, они последњи аутоматски стављају ван снаге (чл. 2 прелазних одредаба швајцарског савезног устава од 29 маја 1874). У С. А. Д. спорове ове врсте решава Врховни суд али је већ Устав предвидео који порези припадају федералној а који владама државица. Најзад Немачка има такође врло целисходно решење које у великој мери обезбеђује интересе Рајха али истовремено штити и интересе земаља (савезних државица). Тако разрез и наплату најзначајнијих пореза врши Рајх али од тих прихода уступа велики део земаљама. Што се тиче осталих пореских прихода, § 3. Finanzausgleichsgesetz-а, као допуне чл. 11 Устава од 1919 године, предвиђа да земље и општине не могу да заводе порезе који би могли да штете пореским приходима средишне власти, „ако су томе противни претежни интереси државних финансија“. С друге стране чл. 8, I Уводног закона уз закон о реалним порезима од 1 децембра 1936 године одређује да Рајх при наплати пореза мора да води рачуна и о одржању животне способности земаља.

Међутим наша Уредба нема пропис сличан овима и то је осетна празнина. Не само да је неопходно предвидети начин решења сукоба државних и бановинских интереса већ је потребно установити и једно тело чија би дужност била решавање сукоба финансиске надлежности. Ово би било потребно

чак када бисмо и ми прихватили швајцарски начин решења ових сукоба. Јер по данашњем стању, теориски, држава још увек има право да решава сукобе ове врсте пошто потпуно преуређење наше државе још није извршено. Али пошто ми полазимо од претпоставке — која нам се не чини много удаљеном од истине — да општа начела уредаба о организацији бановине Хрватске треба да претстављају костур будућег федералног уређења целе наше државе, то би већ сада требало предвидети начине решења оваквих сукоба у будућности. Тада ће свака бановина знати обим својих права и биће искључена свака арбитражност одлука државних органа.

5) Једно даље основно начело које је прихваћено у свим федералним финансиским системима је забрана савезним државицама да приликом изградње својих финансијских система повреде једнакост фискалног оптерећења у целој земљи и јединство трговинског подручја. Ово предвиђа чл. 31 и 32 швајцарског Устава од 1874 године, затим један низ прописа устава Сједињених Америчких држава, а у Немачкој је ради обезбеђења овог захтева наплату најважнијих пореских прихода узела држава у своје руке. И чл. 4, став 2, наше Уредбе предвиђа: „Приликом доношења државних или бановинских закона о висини пореских и других оптерећења лазиће се (прим.: од нас подвучено) да се одржи једнакост фискалног оптерећења грађана на целој државној територији и јединство трговинског подручја“. Занимљиво је да овај члан истовремено предвиђа и обавезу државе да не штети бановинске интересе. Али оно што је најважније у овом пропису то је његова природа. Наиме није уопште јасно да ли га треба схватити као принудан пропис који забрањује организовање таквих бановинских финансиских система који вређају поменута начела или само као саветодавни који одређује пожељност али не и обавезност оваквог слагања различитих финансиских уређења. Нејасност долази услед употребе израза „лазиће се“ који је потпуно неправилни и савршено неодређеног значења. Сви остали федерални уставни употребљавају изразе „не сме“, „мора“ или њима сличне и само је такав израз и код нас могао да се употреби.

Али није само неодређеност овог прописа која је штетна. У њему недостаје други важан елемент који тренутно није неопходан али који би ипак већ сада требало предвидети с обзиром на будуће организовање и осталих бановина. Јер не треба заборавити да споразум није „нагодба“ између данашње владе и претставника Хрвата већ сагласност о начину државног преуређења тако да организација бановине Хрватске стварно у основи претставља слику будућег уређења и осталих бановина. То је проблем који смо поменули већ у тач. 3) а који је важан и овде: одређивање тела које ће решавати сукобе. Чак и да је у горњем ставу био употребљен израз „мора да се одржи једнакост . . . итд. . . .“ то још не би значило да је немогућа његова повреда. А ако би се то ипак десило, ко би решавао сукоб и какве би биле санкције?

6) По Уредби пореске управе на територији бановине Хрватске постају бановинска надлештва (чл. 5) и оне ће прикупљати како бановинске тако и државне приходе од непосредних (тачније речено катастарских) пореза на својој територији. При управама поставиће Министар финансија референте за државне приходе који ће уз сарадњу органа пореских управа водити службу по приходима који припадају држави.

У целој Уредби је само овај проблем недвосмислено решен и о њему говори читав низ чланова (чланови 5 до 8, 10 и 11). Али то не значи и да је његово решење добро. У свим федералним државама приходе средишне власти прикупља ова преко својих органа на целој области савезне државе, док приходе савезних државица прикупљају покрајински органи. У Немачкој се отишло још даље па најважније пореске облике (чак и ако приход од њих иде савезним државицама — тзв. „деобне порезе“) наплаћује Рајх да би на тај начин обезбедио равноправност пореског оптерећења и боље заштитио интересе средишне владе. Међутим, код нас је заведен систем који је у донекле сличном облику постојао у доба Немачког државног савеза када је немачка државна заједница била још сразмерно слаба у поређењу са савезним државицама које су је сачињавале. Према томе такав систем има за тежњу да створи лабавију везу између бановине и државе тако да ова за своје пореске приходе, које прикупљају пореске управе (а који су врло знатни, на пр. порез на промет, допринос за фонд народне од-

бране итд.), мора да зависи од бановинских управних власти. Овакво уређење је супротно федералном државном уређењу у коме средишна власт увек има у својој руци извршење сопствених послова а истовремено и врховни надзор над радом савезних државица. Међутим по нашој Уредби средишна влада нема ни то основно право да наплаћује сопствене приходе већ и то врше бановински органи.

Који су разлози били меродавни за такво уређење нама је непознато. Али иако не верујемо да би до тога дошло, нужно је ипак истаћи да његове последице могу да буду врло рђаве по заједничку средишњу власт. Пре свега при таквом систему не постоје ефикасне гаранције (јер државни референти при пореским управама немају никакву принудну власт) да ће ова врста државних пореских прихода уопште бити на задовољавајући начин убирана. На тај начин може да буде знатно отежано прикупљање државних прихода. Када буду основане и остале бановине, и када и оне буду добиле ово право, могло би се десити да услед неблаговремене или немарне наплате средишна власт остане без довољних прихода услед чега би било отежано вршење заједничких функција војске, спољних послова, саобраћаја итд.

С обзиром на то да су најважнији заједнички послови остали у рукама државе, неприхватљиво је овакво решење наплаћивања државних пореских прихода јер оно може да омете њихово извршење. Извршење наведених заједничких послова не сме да дође у питање поступцима бановинских власти и бановине не смеју да имају могућности да ометањем извршења ових важних државних функција врше политички притисак на државу. Ако се жели заједничка држава онда она мора бити бар толико јака да буде у стању да задовољи функције које су јој споразумно признате а не да она и за сопствене приходе буде зависна од нижих јавно-правних тела.

7) Изузетно од уређења у другим федералним државама, наша Уредба предвиђа уступање трошарине на вино бановини. Разлог је за то очигледно био фискални али зато против тога говоре јаки пореско-технички и економски разлози. У Швајцарској је монопол алкохола у рукама средишне владе и Уставом је кантонима забрањено завођење кантоналних трошарина на алкохол наплаћених при његовом увозу на територију кантона. У Немачкој је такође наплата трошарине на алкохол у рукама Рајха. У обема земљама је то учинило прво сходно начелу да посредни порези припадају средишњој влади а друго ради обезбеђења једнообразности трошаринског система у целој земљи јер је он од великог утицаја на привредни живот. Зато је требало и код нас, кад се већ желело да се бановини уступи овај приход, наплату трошарине оставити у државним рукама али с тим да се цео њен приход дели бановинама према извесном кључу (на пр. према величини земље под виновом лозом, према броју становника или према неком другом мерилу). Највећа опасност лежи у томе што бановинска сувереност у одређивању трошарине може да доведе до стварања правих унутрашњих царина. Наиме ако једна бановина, увозница вина, заведе високе трошаринске ставове, онда они делују као царина на увоз вина из других у ову бановину. Уопште трошарине наплаћене при увозу на територију бановине требало би потпуно забранити јер су све оне равне унутрашњим царинама које су у противности са начелом јединства трговинског подручја.

8) Као што из целог досадашњег излагања видимо, Уредба о финансирању бановине Хрватске је пошла од доброг начела да и држава и бановина за своје потребе располажу сопственим пореским приходима и подела је у основи добро изведена. Али што се тиче саме Уредбе, она је врло површно састављена, пуна празнина и неодређености и има у виду само тренутне потребе док се о проблемима који се у будућности могу да јаве уопште није водило рачуна. И уместо да се при коначном преуређењу наше државе располаже са добрим финансиским уређењем које би се малим изменама могло протегнути и на остале бановине, моћи ће тада да се задржи само основно начело поделе финансиским надлежности док ће о свему осталом поново морати да се решава. А то ће донети само нове политичке тешкоће без обзира на то што ће се ова Уредба сигурно већ у међувремену морати мењати. Боље је донети добро и јасно решење, па макар у извесној мери политички не баш најцелисходније, него политички опортуно решење али које дозвољава разнолика тумачења.

Љубомир С. Дуканац

АДМИНИСТРАТИВНА ХРОНИКА

НОВИ ТАКСЕНИ РЕЖИМ КОД ДРЖАВНОГ САВЕТА И УПРАВНИХ СУДОВА

Уредбом о изменама и допунама Закона о таксама од 22 децембра 1939 (§§ 17 и 8) ((Службене новине бр. 294-СIII од 23 децембра 1939 год.) измењени су и Т. Бр. 52 и 53 Закона о таксама (ЗОТ).

Овом Уредбом учињене су крупне и значајне измене и у таксеном режиму који је дотле постојао за појединце кад се по разним основима обраћају Државном савету и управним судовима. Ове измене се не односе само на таксену стопу, њима нису измењени само таксени износи, већ се оне дотичу и основа за наплату таксе, па и у том погледу уносе корените новине.

Измењена редакција Тар. бр. 52 ЗОТ, пре свега, предвиђа плаћање код Држ. савета и управних судова двеју посебних такса: таксе за тужбе (жалбе) и таксе за пресуде, што је новина према досадашњем стању, у коме је постојала само такса за пресуду. Полазећи од тога да је такса уопште новчана накнада појединца државној власти за одговарајућу услугу коју му ова чини и да је величина таксе у сразмери са правним значајем те услуге, такса за тужбе била би накнада за рад државне власти по тим тужбама који претходи суђењу и омогућава га, а такса за пресуде одговарала би накнади за функцију самог пресуђења, па пошто је пресуђење правно значајније од оног рада државне власти који претходи самом суђењу, то је и такса за пресуде несравњено већа од таксе за тужбу. Затим, величина једне и друге таксе је различита према томе да ли се појединац обраћа Држ. савету или управном суду. Ако тужбу подноси Држ. савету и по њој код овога захтева пресуђење, такса за тужбу и такса за пресуду су знатно веће него кад су у питању ове таксе код управног суда. Ово свакако зато што се у првом случају појединац обраћа врховној управно судској инстанцији и код ове тражи заштиту, а у другом случају првостепеној инстанцији, те је тако ранг ових установа у управно судској јерархији узет као мерило за величину таксе за тужбе и пресуде.

И у измењеном Тар. бр. 52 вредност спора узета је као критериум за наплату таксе за пресуду. Ако је вредност спора процењива, ова такса износи код Држ. савета и упр. судова 1%, а ако је вредност спора непроцењиве природе плаћа се такса од 400.— дин. за пресуду Д. савета а од 200.— дин. за пресуду управног суда. И у једном и у другом случају, био предмет спора проценив или непроценив, ако се по тужби донесе одлука из чл. 19 и 24 Закона о Држав. савету и упр. судовима (ЗДС), плаћа се такса за такву одлуку Држ. савета 200.— дин., а за такву одлуку управног суда 100.— дин., а и случајеви у којима се тужба таквом одлуком као недопуштена одбацује су следећи: у стварима које спадају у надлежност редовних судова (т. 1 чл. 19) у дисциплинским стварима, у колико законом не би било друкчије одређено (т. 2 чл. 19); у стварима у којима су и у колико управне власти позитивним правом овлашћене да доносе решења на основи слободне оцене (т. 3 чл. 19); против управних послова редовних судова (т. 4 чл. 19); ако је уложена после истека рока (т. 2 чл. 24); против управних аката, против којих се могла изјавити жалба на вишу управну власт па није изјављена (т. 3 чл. 24); за које је очевидно да нису основане ни на каквом непосредном личном интересу заснованом на закону (т. 4 чл. 24); и о којима је суд већ већ једанпут коначно решио (т. 5 чл. 24).¹⁾

¹⁾ Исувише је висока таксена стопа за одлуке Д. савета и упр. судова донете по чл. 19 и 24 ЗДС, којима се тужба одбацује као недопуштена. Разлог је свакако у томе што у овим случајевима тужилац тражи управно судску заштиту, а треба да му је јасно да њој нема места, негде баш његовом кривцом, као код пропуштања рока за тужбу. Пошто се ту не може дефинитивно да исплати такса за пресуду, јер се пресуда и не изриче, било је потребно предвидети таксу за одлуку и наплатом те таксе одвратити тужилоце од честих захтева за покретање управно судске процедуре и у таквим стварима. Инак је ова такса могла бити нижа, јер је овако могућна ситуација да тужилац плати већу таксу за одлуку којом му је тужба одбачена као недопуштена, него што би платио таксу за пресуду, да му је тужба овом, после мериторне оцене, одбачена као неоснована. Такви случајеви неће бити ретки и већ су забележени у пракси. Примера ради: одлука Д. савета бр. 4153/40 од 24 фебруара 1940, којом је тужба заинтересованог лица одбачена као недопуштена на основу чл. 19, ст. 1 и 24, т. 1 ЗДС (надлежност редовног суда) и од тужиоца затражено да за ту одлуку плати допуну таксе од 180 динара, пошто је унапред, поред таксе за тужбу, био платио и таксу за пресуду од 20 динара, колико би за пресуду било довољно с обзиром да је вредност спора била 000 динара.

Узети вредност предмета скора као мерило за наплату таксе за пресуду у административном спору није теориски оправдано, јер се тај спор води само око законитости оспореног управног акта и циљ му је поништај тога управног акта (чл. 15 и 34 ЗДС). Д. савет односно управни суд у административном спору пресуђује само о томе да ли је и у колико је оспорени управни акт основан на закону, и ако се у том спору утврди саобразност управног акта са законом тужба се одбацује, и обрнуто противност управног акта са законом повлачи његов поништај. Какве су и колике су за тужиоца материјалне последице од евентуалне незаконитости управног акта против којег подноси тужбу, колики је за тужиоца новчани ефекат тих последица, то није од битне важности у административном спору, нити то чини предмет овог спора који се води око законитости управног акта. Питање о материјалним последицама незаконитог управног акта поставиће се изван спора и после овога, кад управна власт буде имала, у случају да је тужба уважена и управни акт као незаконит поништен, да репарира према тужиоцу и последице свог понишеног акта. Отуда је врло често тешко утврдити унапред, приликом покретања спора, тачну новчану вредност предмета спора и тамо где је та вредност у принципу процењива. Зато су биле нужне оне допунске одредбе у нап. 2 измењеног Т. бр. 52, према којима ако је вредност спорног предмета процењива, али се ма из ког разлога не може утврдити унапред већ тек по окончаном спору, онда ће се процентуална такса за пресуду односно одлуку наплатити тек по коначном спору, ако тужба (жалба) не буде уважена. Предвиђена је чак и друга могућност да је Д. савет односно управни суд, који по слободној оцени решавају о питању процењивости и непроцењивости предмета спора, у немогућности, и после окончаног спора, да утврди да ли је предмет спора процењив или непроцењив, у ком случају се оставља да то утврди управна власт а њен акт о томе подложен је заснивању новог административног спора. Тако је допунским одредбама измењеног Тар. бр. 52 о процењивости и непроцењивости предмета административног спора ублажен и донекле коригован онај већ раније усвојен принцип, иначе нескладан са суштином административног спора, да се такса за пресуду у административном спору наплаћује према вредности спора.

Значајна новина измењеног таксеног режима за Д. савет и упр. судове садржана је у нап. под 1 уз Т. бр. 52. Према овој напомени, ако, по тужби односно жалби оспорен управни акт буде правоснажно поништен ма из каквог разлога, онда то повлачи за тужиоца односно жалиоца право на повраћај унапред наплаћене таксе за пресуду (одлуку). Одлуку о повраћају ове таксе доноси коначно Д. савет и иста је садржана у његовој пресуди о поништају управног акта, а управни суд одлучује о том повраћају под условом да његова пресуда (одлука) постане правоснажна, а то значи да управни суд, ништећи управни акт, одлучује истовремено и о повраћају таксе за пресуде, само што је та одлука условна, тј. она дели судбину пресуде, па ако пресуда управног суда буде потврђена од стране Д. савета и одлука о повраћају постаје коначна и као таква може бити извршена.

Важно је да правоснажно поништај управног акта ма из каквог разлога даје право на повраћај таксе за пресуду. То значи да тужилац односно жалилац у административном спору има право на повраћај те таксе како онда кад је спорно питање у његову корист мериторно исправљено, тако и онда кад се управни акт о томе правоснажно поништава из формалних разлога, а то су случајеви предвиђени чл. 26 ЗДС: ако постоји у погледу утврђених чињеница противуречност у актима или су те чињенице у битним тачкама непотпуно утврђене или се у управном поступку водило рачуна о формама поступка. У овим случајевима управни акт је поништен да управна власт, пошто претходно отклони противуречност у погледу чињеничног стања, потпуно утврди чињенице односно свој поступак саобрази обавезним формама, поново одлучи о спорној ствари, против којег одлучења заинтересованим је поново отворен пут управно судске заштите, сретством заснивања новог административног спора, у коме се плаћа нова такса за тужбу и нова такса за пресуду. Овде је тужилац понекад принуђен да води и више спорова док не успе да поступање управне власти, кад одлучује о спорној ствари, буде саобразно закону, после чега му остаје, ако управна власт и у правилно спроведеном поступку одлучи по њега неповољно, да води нов административ-

тивни спор о самој спорној ствари. Зато је уредбодзавац сасвим умеено предвидео повраћај таксе за пресуду и кад је управни акт поништен и у оваквим случајевима. Иначе, без тога, могло би да се деси, што се и дешавало пре ове измене, да се странка одрекне управно судске заштите по цену жртвовања свога евентуалног права, јер би заснивањем више административних спорова по истој ствари, претпостављајући напред изнете случајеве, имала више да да у виду таксе него што би добила ако се на крају у управно судској процедури утврди да је повређена у свом праву односно легитимном интересу.

Сасвим је оправдано и правично што се враћа такса за пресуду тужиоцу у административном спору, ако је путем тога спора утврђено да је оспорен управни акт било материјално правно или формално правно противан закону, из чега је за тужиоца проистекла повреда права или непосредног личног интереса заснованог на закону (чл. 15 ЗДС). Тужилац, заснивајући административни спор, тврди да је незаконитим актом управне власти повређен у свом праву или легитимном интересу. Међутим, за покретање управно судске процедуре, кроз коју се долази до управно судске заштите, није довољна та тврдња тужиоца, није довољан његов захтев да му се репарира повређено право или законски интерес, него, уз то, мора да положи и прописну таксу. Полагање ове таксе, при заснивању спора, није цена којом тужилац плаћа управно судску заштиту, јер путем те заштите, ако успе у спору, појединац добија само оно што му по закону припада и што је требало да му припадне, и без спора, да је управна власт радила саобразно закону. Такса се плаћа зато што је на почетку спора неизвесно да ли је управна власт, доносећи свој оспорен акт, повредила закон на штету тужиоца. На једној страни је појединац који, подносећи тужбу, тврди да је оспорен управни акт незаконан на његову штету, а на другој страни је управна власт која кроз свој акт тврди да је исти саобразан закону. Административним спором, и то пошто је овај завршен изрицањем коначне судске одлуке, утврђује се на којој је страни право. Ако је коначна управно судска одлука неповољна за тужиоца, тј. ако је он неоправдано, подносећи прописно таксирану тужбу, ставио у покрет управно судску процедуру, јер се на крају, окончањем спора, утврдило да му оспореним управним актом није повређено ни право нити легитимни интерес, такса положена на почетку спора остаје дефинитивно у државној каси, пошто је тиме наступио суспензивни услов под којим је та такса имала да припадне државној каси. Кад је међутим коначна управно судска одлука повољна за тужиоца, тј. кад је утврђено да је он оправдано тражио управно судску заштиту и да је од стране управне власти био повређен у свом праву или интересу отклонена је она неизвесност која је у почетку спора оправдавала условну наплату таксе и тиме је наступио моменат за њен повраћај. Иначе, без права на повраћај и у оваквом случају, значило би да појединац треба да плати таксом заштиту коју његовим субјективним правима и легитимним интересима пружа управно судство против незаконитог рада управне власти, а то би довело до тога да се управно судским путем не долази до потпуне заштите против незаконитог рада управне власти и да повређено право и добијањем спора не бива потпуно репарирано, оно би, и после тога, остало окрњено за онолико коликом је таксом откупљена његова репарација, што би било у опречи са правилно схваћеним правним поретком, који захтева да појединцима у потпуности, неокрњено припадну права која за њих проистичу из тог поретка, исто онако као што их у потпуности погађају и обавезе засноване на том поретку.

Нов таксени режим за Д. савет и упр. судове оживотворује, предвиђајући повраћај таксе за пресуду у случају добивеног спора, један принцип теориски сасвим оправдан и уз то потпуно правичан. Ово је најзначајнија страна тога новог режима и по томе нарочито он представља велики напредак према дотадашњем стању у коме је била непозната та установа. Међутим, баш с обзиром на свестрану оправданост тога принципа, поставља се питање зашто уредбодзавац није ишао до краја у његовом извођењу, зашто није предвидео повраћај обеју такса (и таксе за тужбу и таксе за пресуду) плаћених у административном спору у случају да је тај спор повољно окончан за тужиоца него само повраћај таксе за пресуду. Свакако се пошло од тога да је она такса што се не враћа минимална и да она одговара непход-

ним трошковима управно судске процедуре. Нама се чини да су разлози за повраћај таксе у добивеном административном спору заједнички и за једну и за другу таксу и да они подједнако захтевају повраћај како једне тако и друге таксе без обзира на њихов износ. Чак иако се узме за мерило повраћаја величина таксене стопе, што не треба да је од значаја, не стоји да је за тужиоца односно жалиоца плаћање таксе за тужбу (жалбу) која се не враћа мезнатна жртва, који он треба да принесе у прилог функционисања управно судске заштите, јер и та такса може да достигне веће износе, па чак и да премаши таксу за пресуду. Тако, на пр., кад појединац подноси тужбу управном суду против одлуке банске управе као више власти платиће, после такса плаћених за одлуке у управном поступку, таксу за тужбу од 30.— динар., а за жалбу Д. савету против пресуде управног суда донете по оној тужби, претпостављајући да је иста одбачена од стране управног суда, платиће таксу од 100.— динара и ако његова жалба буде уважена код Д. савета вратиће му се само такса за пресуду без оних такса за тужбу и жалбу, а ове таксе сабране, под претпоставком мање вредности спора могу да буду и веће од таксе за пресуду. Ово ће поготову бити случај ако је тужилац пре за њега повољног мериторног пресуђења спорне ствари морао да води два или више спорова у којима је успевао да обори управни акт само из формалних разлога (чл. 26 ЗДС) и у сваком од ових спорова плаћао посебну таксу за тужбу односно жалбу које му неће бити враћене, а сабране могу да претстављају замашан износ, понекад већи и од враћеног износа таксе за пресуду. Затим, такса за тужбу за обнову спора код Д. савета износи 400.— динара, а такса за такву тужбу код управног суда је 300.— динар., што значи да такса за тужбу, као у овом случају, може да буде и велика, једнака такси за пресуду Д. савета по спору са непроцењивом вредности односно и већа од таксе за пресуду управног суда кад је предмет спора непроцењив. Дакле, и ако се у питању повраћаја таксе пође од величине таксене стопе не би било оправдања за повраћај само таксе за пресуду као веће, јер и такса за тужбу може да буде знатна па и већа од таксе за пресуду. Дефинитивно задржавање таксе за тужбу у сваком случају, и кад је спор добиен, не може да се оправда ни тиме да тужилац треба, кроз ту таксу, да сноси оне нужне трошкове управно судске процедуре путем које му је пружена заштита. Те трошкове треба да сноси онај чијом су грешком изазвани, а то није тужилац, који је, и кад не би платио ни те трошкове, ипак донекле погођен, јер је морао да води спор и путем спора да дође до оног што му припада по самом закону.

Према томе тешко је наћи оправдан разлог за оно подвајање такса у питању њиховог повраћаја. Зато се треба надати да је овај нови таксени режим са правом делимичног повраћаја, који и као такав претставља несумњив напредак, само прелазан на путу од укинута стања, у коме се управно судска заштита увек плаћала таксом без права на повраћај, до будућег стања, у коме ће та заштита, кадгод је оправдано затражена, бити потпуно бесплатна.

Нови таксени режим доноси знатне промене и у погледу наплате таксе од државних службеника у споровима које воде по питању својих права из службеничких односа. И досада државни службеници при заснивању спора о свом службеничком праву нису унапред плаћали никакву таксу, а после окончаног спора такса им је наплаћивана само ако су спор изгубили, у ком смислу је постојала напомена и уз ранији Тарифни број 52. О разумевању те напомене била су донета и два решења Опште седнице Д. савета, једно од 27 фебруара 1925, друго од 22 јуна 1931, и тим решењима она напомена је била протумачена у том смислу, да држ. службеници плаћају таксу из Тар. бр. 52 само у том случају ако је спор неповољно окончан за њих пресудом на основу чл. 34 ЗДС, којом би њихова тужба, после мериторне оцене, била одбачена као неоснована, а нису плаћали никакву таксу ако би им тужба била одбачена, без мериторне оцене, одлуком на основу чл. 19 и 24 ЗДС. Нови таксени режим задржао је држ. службеницима у споровима око права из службених односа ону повластицу да таксу не плаћају унапред, при заснивању спора, него тек после спора и то ако га изгубе, али то само и једино у погледу таксе за пресуду, што значи да су и они обавезни да, и у тим споровима, увек у почетку спора плате таксу за тужбу која се не враћа, а и одговарајућу таксу за одлуку по чл. 19 и 24 ЗДС ако би им тужба била

одбачена таквом одлуком. Нови таксени режим садржи, дакле, две новине у погледу вођења спорова од стране државних службеника у питању својих службеничких права: обавезу да плате у сваком случају унапред таксу за тужбу и обавезу да плате таксу не само онда ако им је тужба, после мериторне оцене, одбачена пресудом, као досада, него и онда ако им је тужба и без мериторне оцене, одбачена одлуком из чл. 19 и 24 ЗДС.

Нови таксени режим је сасвим оправдано изједначио у питању наплате таксе за одлуку по чл. 19 и 24 ЗДС држ. службенике кад се споре око својих статусних права са осталим тужиоцима, тако да су и једни и други обавезни на плаћање таксе за ону одлуку. Кад је уредбодавац већ предвидео да се за такву одлуку наплаћује такса и то у онако великом износу, то исто мора важити и за држ. службенике, а њихов статус и вођење спора у вези с тим дејствује само у погледу момента наплате таксе за одлуку, па им се и та такса, као и такса за пресуду, наплаћује после донете одлуке о одбацивању тужбе као недопуштене.

Добра страна новог таксеног режима је, пре свега, у његовој потпуности и исцрпности, јер су њима, за разлику од ранијег стања, обухваћени сви случајеви у којима се појединац може обратити Д. савету или управном суду и за сваки од ових предвиђена је одговарајућа таксена стопа. Зато се нови режим састоји из низа ставова и напомена. свака нормирајући посебну ситуацију, док је ранији режим био садржан у само два кратка Тар. броја, први са једном, други са две кратке напомене, што је стварало тешкоће у пракси Д. савета и упр. судова у питању наплате таксе за случајеве неподвижне ранијим режимом, на пр. величина таксе за тужбу за обнову спора, за жалбу по чл. 43 ЗДС, за решење сукоба надлежности по чл. 46 ЗДС, а то је сад све обухваћено и прецизно нормирано. Било би целисходно да су у нови режим унете и одредбе о ослобођењу од плаћања таксе код Д. савета и упр. судова због сиромаштва, нарочито с обзиром на то што у њиховој пракси постоји извесна неуједначеност у питању форме уверења којим се доказује сиромаштво, које по чл. 5 т. 6 ЗОТ повлачи ослобођење и од плаћања такса у административном спору. Затим, поред истакнуте исцрпности, нови режим се одликује и тиме што садржи низ неопходних допунских одредаба, дотле непознатих, у погледу процењивости спора, којима се коригује и ублажава задржани принцип, противан природи административног спора, о наплати таксе према вредности спора. Најзад, најзначајнија одлика новог таксеног режима је у томе што уводи у живот, истина не у потпуности, исправно и правично начело, да правно судска заштита, кагод је умесно затражена, треба да је бесплатна, што се постиже повраћајем таксе плаћене при заснивању административног спора, кад је још било неизвесно да ли се заиста ради о законитом акту управне власти.

Љубомир Ж. Јевтић

СУДСКА ХРОНИКА

УДОВИЧКО УЖИВАЊЕ И БРАЧНА ВЕРНОСТ

Касациони суд у Новом Саду имао је прошле године у децембру да се бави питањем: да ли удовица, која живи у конкубинату, губи услед тога своје удовичко уживање, које јој припада по смрти мужа.¹⁾ Наследници њеног мужа тврдили су да је она, услед ступања у ванбрачни однос, постала недостојна удовичког права уживања, па су тражили да се оно из земљишних књига, у којима је као терет на некретнинама уписано, испише. Првостепени суд је задовољио тужбени захтев у целости, налазећи да је тужена удовица, ступањем у ванбрачни однос, постала недостојном удовичког уживања. Призивни суд потврдио је у целости првостепену пресуду, прихватајући чињенично стање и разлоге првостепене пресуде. По уложеној ревизији Касациони суд је нашао да су првостепени и призивни суд правилно установили чињеницу

1) Ова одлука Касационог суда саопштена је у „Збирци одлука“ која излази у Новом Саду.

да тужена удовица живи већ 9—10 година у ванбрачном односу, што је целом селу познато. Такође се сложио и са мишљењем да удовица, која живи ванбрачно, услед тога постаје недостојна права удовичког уживања. Али како су тужиоци дужне времена трпели ову недостојност, не тражећи да се због тога удовичко уживање укине, то Касациони суд сматра да се то недостојно дело сматра опрштеним и стога тужбу одбија.

По нашем ГЗ (§§ 412, 413, 414, 415, 417) удовици је обезбеђено, по смрти мужа, удовичко уживање на добрима покојној јој мужа. Поставља се питање: да ли би се и по нашем ГЗ случај, расправљен код новосадског Касац. суда, пресудио на исти начин; да ли је дакле право удовичког уживања везано за захтев да удовица, и по смрти мужа, чува брачну верност, коју супружник налаже § 108 ГЗ. Да ли она губи то право услед неморалног живота?

Пре свега морамо утврдити да § 108 наређује да су оба супружника дужна једно другом верни бити. Према томе брачна верност претпоставља постојање брака; док брак траје супрузи су дужни једно другом верни бити, кад брак престане, онда би имала да престане и обавеза брачне верности, јер преживели супруг нема партнера, према коме би имао бити веран. Кад смрћу једнога супруга нема брака више нема ни брачне верности.

Да ли би се та дужност удовице да чува, као и за време трајања брака, брачну верност према покојном мужу, могла извести из § 412 који прописује: „Какогод што је муж дужан своју жену за живота свога хранити и садржавати, тако се та дужност и после смрти његове простире на удовицу докле име његово носи.“ Да ли би се могло узети да то што удовица носи мужевље име да своје преудаје њу обвезује да, чувајући успомену на свога мужа, пази и на своје морално владање, да чува своју верност према мужу и после његове смрти све до преудаје? Тешко би се то могло извести из § 412. Удовичко уживање је по нашем законнику једно право које удовица стиче смрћу мужа и то право није ничим условљено, па ни полним уздржавањем удовице. Јесте да нас, бар у извесним случајевима, вређа мисао да удовица може водити неморалан живот, а уживати имање које јој је покојни муж оставио. Али санкција за то лежи у моралној осуди такве удовице а не у губитку удовичког уживања. Не смемо пак губити из вида ни консидарације да може остати у животу после мужа и млада удовица, од које се не може са разлогом очекивати полна уздржљивост с обзиром на успомену на њеног покојног мужа. Није свако полно општење удовице „неморалан живот“. Чак ни онда кад живи невечано. Лишито је удовичког издржавања због тога што се није могла полно уздржати, што није била верна покојном мужу и преко гроба, не би одговарало нормалном народном схватању ни вољи законодавца. Затим треба имати у виду да ако се тражи брачна верност удовице, онда би то имало да важи и за удовице, којима је тестаментом завештано уживање, и онда би и тестаментални наследници имали права да траже „брачну верност“ удовице као услов за удовичко уживање. Најзад и кад би муж завештао жени један део своје имовине у својину, онда би по истој логици његови сродници као закони или тестаментални наследници имали права, ако се тражи верност удовице као услов за задржање права својине на њој завештаном делу, да траже да јој се својина одузме због нарушења те верности.... А то би и сувише далеко одвело. Још теже је захтевати брачну верност од удовице кад се помисли да она наследи мужа, у осутству законских наследника његових, по § 408. Ко би имао права тражити да јој се одузме наследство због нарушења брачне верности? Да ли најудаљенији сродници мужа преко шестог колена по матриној лози који немају право законскога наслеђивања? Или државни правобранилац као заступник државе, која после удовице има права да наследи по § 530?

Што се тиче наше судске праксе, нашао сам у Ковачевићевој „Судској пракси за 1927 годину“ један случај, који се односи на ово питање. Првостепени и апелациони суд пресудили су да удовица због тога што живи невечано не лишава се права удовичког уживања, позивајући се на § 414, по којем она то право губи само преудајом. И Касац. суд усвојио је ово гледиште већином гласова. Мањина у Касац. суду била је мишљења да она губи то право, позивајући се на §§ 70 тач. 2, 94 тач. 1 и 480, јер „срамоти“ мужевљево име. Али овим законским прописима није оправдано мишљење мањине. Јер § 70 предвиђа случајеве кад „остављена страна“ не може никако тражити накнаду

штете због брачног испита проузроковане. Под в) § 70 прописује се као разлог „због блудног и развратног живота“. Овај се случај не може сходно применити на понашање удовичино после смрти мужа. Пропис § 94 бр. 1. односи се на узрок за развод брака, а то је „прељуба доказана којом је верност супружанска нарушена.“ Видели смо пак да обавеза верности постоји између супружника, а супружнички однос престаје смрћу мужа. И овде се овај пропис не може аналогно применити на живот удовице после смрти мужа. Такође ни § 480 тач. под г), по којем завешталац може своје мушко и женско дете искључити из законног дела „ако се блудном животу... предало...“ И у § 70 и у § 480 говори се о блудном животу. Али шта би био блудни живот за удовицу? Може ли се за њу рећи да живи блудним животом ако има љубавника или живи невенчано? Или би под појам блудног живота долазило само такав њен живот који ствара јаван скандал или кад би због таквог живота била кажњена?

По § 417 удата жена нема право удовичког уживања, ако је мужа „вероломно оставила“. Да ли би с обзиром на овај пропис удовица, која се полно не уздржава, могла бити лишена права удовичког уживања? Мислимо да не би могла, јер она није вероломно оставила мужа него је услед смрти мужа престао заједнички брачни живот, а ни аналогји нема места, јер *ratio legis* за оба случаја није исти. Кад удата жена „вероломно“ остави живог мужа и тиме повреди брачну верност, она тиме vara живог мужа и за то је закон и кажњива не дајући јој право да ужива имовину остављеног мужа, са којим није до краја његовог живота живела. Кад удовица не води моралан живот, она не вређа тиме брачну верност према умрлом мужу, јер његовом смрћу брак је престао а тиме и обавеза на брачну верност.

Можда ће неки сматрати да је неоспорно да удовичко уживање не зависи од удовичиног начина живота, и да није потребно то нарочито доказивати. Али, видели смо, да све три судске инстанције у Војводици имају другачије мишљење, а у једном конкретном случају видели смо да то исто гледиште има и једна мањина Касационог суда у Београду. Зато сам сматрао за потребно да кажем неколико речи о овом питању и да покренем дискусију о њему.

Д-р Д. Аранђеловић

ЗАДРУГА ПОСТОЈИ ИЗМЕЂУ ПУНОЛЕТНИХ И МАЛОЛЕТНИХ СРОДНИКА И ЗА ОБРАЗОВАЊЕ ТАКВЕ ЗАДРУГЕ НЕ ТРАЖИ СЕ ПОСЛОВНА СПОСОБНОСТ МАЛОЛЕТНИКА

У правној ствари В. Ј. противу Д. удове М. Ј., због права наслеђа, Окружни суд за округ београдски пресудом од 14 јула 1938 По—89 одбио је тужбени захтев са разлога: „Тужилачка страна је у тужби и на расправама навела: да је И. Ј. — бив. из Венчана имао три сина Милутина, Милоша и Вел., да се је Милутин оделио 1910, да је И. наставио даљи заједнички живот са синовима Милошем, и Вел. да је Милош умро 17-1-1915 и после смрти оставио сина Лаз., кћер Ј. и удову Д. да је Ј. умрла 25 марта 1935, да је Илија умро 3 априла 1915 а унук му Л. 23 августа 1915; да је Л. у моменту смрти био стар три године; да је пок. И. у моменту смрти оставио имовину у диспозитиву описану; да су пок. И. наследили тужилац В. и пок. Л. син Милоша, да су после смрти Илије Вел. и Лазар заједнички наставили живот те је према томе самим тим фактом, да су живели заједно, да су имали заједничко наслеђено имање и да су у крвном сродству између њих образована задруга — да је према томе В. као задругар наследио пок. Л. Како му тужена Д. мати пок. Л. оспорава право наслеђа на овој имовини, то је ставио тужбени захтев као у диспозитиву. — Тужена страна је у договору на тужбу и на расправи признала све чињенице изложене у тужби осим чињенице, да је постојао задружни однос између Л. и В. пошто је у моменту смрти пок. Илија пок. Л. био стар свега 3 год., а умро је неколико месеци после Илије. Суд је претходно нашао, да је неосновањ приговор тужене стране, да је тужилац изгубио право да води овај спор услед тога, што је тужилац по решењу неспорних дела судије бр. 978/24 противу тужене повео спор о истој ствари али да су акта овога спора остављена у архив као недовољно таксирана према решењу суда од 27 фебруара 1925 бр. 34285, — пошто се по закону узима да тужба, која је на основу Закона о таксама остављена у архив као недовољно таксирана, није ни поднета суду. Тужилац је овим само изгубио право да у ванпарничном по-

ступку истиче то своје право али у парничном поступку у свако доба може тражити остварење свога права. — Прелазећи на главну ствар суд налази, да између пок. Л. и тужиоца В. није постојао задружни однос па према томе тужилац није наследник оног дела заоставштине И. коју је наследио Л. пошто је Л. наследила његова мати тужена Д. — § 402/1 ГЗ. Између пок. И. и његових синова М. и В. није постојао задружни однос, пошто су М. и В. живели на очевом имању, а са истих разлога није постојао задружни однос ни између Ил., Вел. и Лазара. Самим тим, што су тужилац и пок. Л. смрћу Илије наследили његову заоставштину није образована задруга између ове двојице, пошто је наслеђе једна случајна околност која је наступила смрћу Илије. Да би између наследника — крвних сродника могла да се образује задруга потребно би било, да они закључе уговор о задрузи или пак да настављањем заједничког живота и рада прећутно манифестују вољу да образују масу. У конкретном случају пок. Л. је у моменту своје смрти имао свега три године и после смрти пок. И. он је живео свега четири месеца и двадесет дана, па према томе он није ни могао да изјави своју вољу у погледу настављања заједничког живота и рада, пошто зато није био способан. Пок. Л. би ту вољу могао да манифестује евентуално преко својих старалаца да је ове имао. Међутим у моменту смрти пок. И. и Л. био је рат, те судови нису радили а мати тужена Д. по закону није могла заступати пок. Л. пошто она као мати није зак. заступник његов — § 126 ГЗ. Да се између пунолетних и малолетних санаследника не образује задруга самим тим, што су они постали санаследници и наставили заједнички живот, види се из § 493 ГЗ који прописује како ће се поступати у овом случају са имовином малолетног санаследника."

По призиву тужилачке стране, Апелациони суд у Београду пресудом од 5 новембра 1938 Пл. 1426 потврдио је пресуду Округног суда са разлога: „Оцењујући призивне разлоге тужилачке стране: да је први суд погрешно што је одбио тужбени захтев — одн. да тужиоцу призна право наслеђа на делу имовине пок. Л. наставши погрешно да између пок. Л. и тужиоца није постојао задружни однос — Апелациони суд је нашао: да су неосновани ови призивни разлози. Напротив, први суд је правилно нашао, да смрћу пок. И. између тужиоца В. и синовца му Л. није постојао задружни однос. Из акта спора се види, да је пок. Илија умро после смрти свога сина Милоша оца Лазаревог. Због овога између Милоша Лазаревог оца и његовог стрица В. није ни постојао задружни однос, да би Л. као наследник свога оца могао да продужи једно стање засновано за живота његовог оца. Призивни разлог тужиоцев: да је смрћу оца му пок. И. наставио задружни однос са синовцем Л. и да је први суд требао да га огласи за наследника имовине Л. пошто је са овим живео у задрузи не стоји. Истина је, да је тужилац после смрти оца му пок. И. наставио заједнички живот са мал. Л. али то не значи да је он тада с њиме образовао и задругу. Да би између наследника — крвних сродника могла да се образује задруга тј. да заснују тај нови правни однос, потребно је, да закључе уговор о задрузи, или пак, да настављањем заједничког живота и рада прећутно манифестују вољу да образују задругу. Међутим мал. Л. у моменту смрти пок. Илија имао је свега три године, те према томе, није ни могао да изјави своју вољу у погледу настављања заједничког живота и рада са својим стрицем тужиоцем, пошто зато није ни био способан — § 533 ГРПП. Уосталом усвајајући разлоге првога суда Апелац. суд налази, да је први суд исцрпно ствар извидео и правилно своју одлуку донео и тужиоца одбио од тужбеног тражења."

По ревизији тужилачке стране, Касациони суд у Београду пресудом од 9 септембра 1939 Рев. 107, преиначио је пресуду Апелац. суда у Београду и тужиоцу признао право наслеђа на спорном имању, са разлога: „Основан је навод у ревизији да је призивна пресуда заснована на погрешној правној оцени ствари тач. 4 § 597 ГРПП. Основаност овог навода састоји се у томе, што је призивни суд, потврђујући првостепену пресуду погрешно нашао, да између пок. Л. и тужиоца В. није постојао задружни однос — § 507 ГЗ те да према томе тужилац није наследник заоставштине пок. И., коју је наследио Л., већ да је наследник мати пок. Л. тужена Даница. Према нахођењу Касац. суда смрћу пок. Илије постојао је задружни однос између тужиоца и синовца му пок. Л. пошто су имовину пок. Илије наследили тужилац као син и пок. Л. унук пок. И., јер су њиховим заједничким животом као крвних сродника по смрти

пок. Илије њиховог претка, на заједничком имању испуњени сви услови, који карактеришу задружни однос из §§ 507 и 57 ГЗ а на име: заједница живота, заједница имања и крвно сродство. Према томе разлог призивног суда да после смрти пок. И. задруга није могла бити образована са разлога, што је Л. био малолетан, и као такав није био способан да закључи уговор о задрузи, неоснован је, јер се овако налажење призивног суда коси са законодавним тумачењем од 16 маја 1845 бр. 702 отштампаног код § 57 ГЗ а које тумачење гласи: да задруга постоји између пунолетних и малолетних лица, ако између њих постоји смеса заједничког живота и имања, а за образовање задруге не тражи се потребан број година малолетног лица, нити њихова способност за правне послове. Како по § 528 ГЗ при наслеђивању сродство у задрузи је прече од сродства ван задруге, то Касац. суд налази, да је тужилац В. на оном делу заоставштине пок. Илије коју је наследио пок. Лазар будући да је Л. са њиме био у задружном односу и као такав умро, јачи је у праву наслеђа од мајке пок. Л. тужене Д., те стога спорну имовину тужиоцу као пречем у праву наслеђа на основу горе наведеног зак. прописа и досуђује."

(Пресуда Касационог суда у Београду, Рев. 107 од 9-IX-1939).

Јован Д. Смиљанић

Примедба. — У горњем спору Касациони суд је имао да донесе одлуку по два питања од чијег је претходног решења зависила и коначна пресуда. Прво је: када и под којим претпоставкама постоји задружни однос; друго: има ли (и када има) задруге између пунолетних и малолетних лица.

Прво основно питање није исцрпно расветљено у пресуди Кас. суда. Наиме, Кас. суд налази да чим има заједнице живота и имања као и крвног сродства (законитог) онда смо у присуству задружног односа. Међутим, поред ових материјалних реkvизита наш законодавац од 1844 тражи и један субјективни, вољу. Арг. из § 194 ГЗ. „Ово јединство живота и имања ако се оснива на уговору, припадајуће од чести к смесништву имања или ортаклука, од чести пак к одношајима задруге, и по томе ће се мерити и судити." Проф. г. Перић дао је, сасвим основано, ово тумачење: став „ако се оснива на уговору" из § 494 ГЗ значи само то да се смесништво и ортаклук морају изречно уговорити, тако да, ако тога не би било, имало би се узети да су неподељени наследници прећутно уговорили задружни однос. За сваку заједницу, па и за задружну, тражи се и захтева драговољан пристанак свакога од заједничара. Према томе ако и нема изречне воље онда је довољно да је она прећутно изражена. Наш ГЗ полази од тога да чим постоје материјални реkvизити онда се та воља претпоставља. И то је најчешћи случај на селу када, по смрти оца, синови остану неподељени на имању. Стога је Кас. суд морао да се позабави и овим питањем у својој пресуди.

Друго питање, може ли бити задруге између пунолетних и малолетних лица, било је предмет озбиљне дискусије у нашој доктрини. Судска пракса пак није била увек довољно одређена и јасна. По нашем позитивном праву (остављајући по страни како је то питање било регулисано у обичајном праву — а било је свакако у позитивном смислу) задруга је могућа не само између пунолетних и малолетних лица већ и између самих малолетника. Арг. § 57 и Зак. тумачење од 16 маја 1845. Наиме, чим постоје сви материјални услови и воља (изречна или прећутна) ми имамо задругу. Тешкоћу овде чини то што малолетни задругар — у овом спору то је дете од три године — нема у опште воље. Стога је потребно да старалац интервенише. Апелациони суд је нагласио тај моменат у својој пресуди, али се није довољно на њему задржао. Неопходно је потребно да стараци одобре заједнички живот и рад на неподељеном имању. Без тога одобрења не може бити говора о задрузи. Тек када старалац да ово одобрење задруга се образује, пошто тек онда постоје сви потребни реkvизити за задругу. Међутим у овом конкретном спору нема те интервенције старца. (На овај случај се не могу применити ни укинати члан 34 Зак. о старатељству као ни члан 45 Уредбе о убрз. рада, пошто је чл. 34 регулисао ситуацију малолетне деце у већ постојећој задрузи; међутим овде је задруга имала тек да се образује). Шта више морало би се тражити и одобрење старатељског судије. Арг. из § 494, 493 ГЗ, чл. 36, 44, 54 и 75 Зак. о стар.

Према томе горња пресуда Касационог суда није правилно решила спорни случај и мишљење Беогр. окружног суда и Апелационог суда исправно је.

Б. М. Недељковић

КАД ЗАСТАРИ ТУЖБА ЗА НЕПРАВЕДНО ОБОГАЋЕЊЕ ПО МЕНИЦИ, ОНДА ПРЕСТАЈУ СВЕ ОБАВЕЗЕ АКЦЕПТАНТА

Тужилац је у тужби навео да је на дан 28 маја 1938 прибавио цесијом од Лазара Р. меницу коју је овај исплатио М. банци, а на којој је туженик био акцептант јер је туженик није исплатио о року на дан 3 октобра 1931 па је М. банка пренела на њега Лазара сва права из менице на дан исплате. Како туженик неће да му плати своту коју је он за њега платио М. банци, то га тужи и тражи наплату, заснивајући своје тражење на неправедном обогаћењу туженика. Туженик не признаје тужбени захтев, а позива се на застарелост, јер је тужбени захтев због неправедног обогаћења могао бити подигнут противу њега, као акцептанта, само у течају три године од наступеле застарелости менично-правне тужбе, тј. најдаље до 3 октобра 1937 који је рок тужилац пропустио. Поред тога навео је да тужилац није имаоца менице по прописима Меничног закона (= МЗ), јер није легитимисан неиспрекиданом низом индо-самената.

За овим је први суд одбио тужбени захтев налазећи: „Према § 78 МЗ сви менично-правни захтеви против акцептанта застаревају за три године, те су у овом случају сви менично-правни захтеви према туженику застарили на дан 3 октобра 1931. Међутим, према § 85 МЗ акцептант и после застарелости његове меничне обавезе остаје још три године у грађанско-правној обавези према имаоцу менице, ако се је на штету имаоца неправедно обогатио. После истека и ове друге три године, застарева свака обавеза акцептантова. Према томе, тужени Миливоје могао је остати у грађанској обавези према имаоцу менице, односно његовом правопријемнику све до 3 октобра 1937 после кога времена је свака његова обавеза застарила. Како је пак тужилац поднео суду тужбу после овога рока, то јест тек 20 октобра 1938 то је његово право, које тужбом тражи застарело, те га је суд с обзиром на то да се туженик на ову застарелост позвао, одбио од тражења као неумесног“.

Призивни суд је потврдио ову пресуду првостепеног суда, давши за то следеће образложење: „По § 78 МЗ сви менично-правни захтеви против акцептанта застаревају за три године, рачунајући од доспелости за наплату, а та доспелост за наплату била је 3 октобра 1931. Према томе, менично-правно потраживање према акцептанту застарело је на дан 3 октобра 1934. По § 85 МЗ захтев имаоца менице према трансанту и акцептанту, чија се менична обавеза угасила услед застарелости или услед тога што су пропуштена чињења прописана ради одржања меничних права, због накнаде услед неправедног обогаћења застарева за три године. Овај рок тече од дана кад се је менична обавеза угасила на основу застарелости према акцептанту — § 78 МЗ а не од дана када је тужилац ово менично потраживање исплатио, јер ако би се стало на ово гледиште, акцептант би био у сталној обавези по већ застарелој меници, пошто би то зависило од којег потписника менице: да ли хоће или не да исплати једну меницу, која је застарела, а што законодавац није хтео. Правна институција застарелости има за сврху да некога не остави у вечитој обавези и да време те обавезе зависи од имаоца права; ово нарочито по МЗ, где су исцрпно предвиђени краћи рокови за застарелост. Према овоме тужени је на основу § 85 МЗ био у обавези по овој меници до 3-Х-1937 а после тог рока ослобођен је обавезе према имаоцу менице и по овом основу. — Не стоји призивни навод да је истакнуто гледиште првога суда у нападнутој пресуди у противности са одредбама § 21, 833 и 928 ж) ГЗ и да тужиочево право није застарело по ГЗ јер обавезе настале из меница имају се расправити по МЗ, а не по ГЗ. — Стоји навод у призиву да по § 833 ГЗ ко год за другога плати дуг има право тражити наплату од главног дужника, као и да по § 928 ж) ГЗ тражбине по меницама застаревају за три године, а што се слаже и са одредбом § 78 МЗ али не стоји навод да тражење по основу неправедног обогаћења застарева за 24 године, пошто по § 85 МЗ застарева за три године, и на овај случај не могу се применити одредбе ГЗ о застарелости овог тужбеног тражења, нити се може узети да иста застаревају за 24 године по § 928 ж) ГЗ.“

И Касациони суд се сложио са овим правним схватањем, па је потврдио пресуду призивног суда, налазећи: „Касациони суд је нашао, да су неосновани ревизиони наводи тужилачке стране о погрешној примени материјалног

закона на ову спорну ствар § 597 тач. 4 ГРПП. Напротив, правилно је призивни суд нашао да су сва права имаоца менице према туженику као акцептанту застарела с обзиром да је протекло три године од дана када је меницу требало платити — § 78 МЗ. Погрешно је позивање у ревизији да је акцептант остао у меничној обавези за 24 године, а сходно наређењу § 928 ж) ГЗ зато што је тужилац прибавио меницу путем грађанске цесије. Напротив, обавеза туженикова може произилазити само из менице, јер је њеним пријемом туженик на себе примио обавезу да је и исплати и ову његову обавезу не може изменити то што је тужилац прибавио меницу грађанско-правним преносом, а не меничним. Зато је правилно нахођење призивног суда да се не може применити на овај случај § 928 ж) ГЗ пошто је обавеза туженика као менично-правна застарела по § 78 МЗ. — Неосновани су такође ревизиони наводи да тужилац има право на тужбени захтев по основу неправедног обогаћења, а према § 833 ГЗ. Напротив, тужилац је могао евентуално подићи према туженику тужбу због неправедног обогаћења, али само на основу § 85 МЗ. Но правилно је призивни суд нашао да је и ова тужба тужиоцу застарела, пошто је протекло три године од дана када је меница застарела по § 78 МЗ тј. крајњи рок за подизање ове тужбе био је 3 октобар 1937. Неосновано је нахођење у ревизији да се овај рок почиње рачунати од дана када је тужилац меницу прибавио, јер је пропис § 85 МЗ у том погледу јасан, пошто закон имаоцу менице признаје једино право на тужбу по меници и на тужбу по § 85 МЗ и ове две застарелости се надовезују једна на другу, те се не може узети да се ова застарелост може рачунати од неке неодређене чињенице, као што је прибављање менице од неког трећег лица, ван менице. Јер тужилац није ни имаоца по меници, већ му права припадају једино, по цесији од Лазара Р., а то је питање изван менице, те је тужилац могао само онолико права прибавити колико је и његов уступитељ имао, тј. он је прибавио меницу, која је већ била застарела, пошто је застарелост наступила већ 3-Х-1937 а пренос по цесији је извршен на дан 28 маја 1938."

(Касациони суд у Београду, Рев.—2031/39 од 14-XII-1939).

*

Овом својом одлуком Касациони суд је распрвио једно од најспорнијих питања меничног права, а наиме, питања да ли имаоца менице може, ако суменична тужба и тужба због неоправданог обогаћења застареле, подићи против акцептанта или кога другог меничног обвезника тужбу из основног посла. Наш МЗ (§§ 78 и 85) о томе ништа не говори, али § 928 ж) ГЗ предвиђа да се менична обавеза, после застарелости меничне тужбе, претвара у грађанску обавезу и као таква застарела за 24 године.

Тужба из основног посла, то је тужба која се заснива на оном правном односу који је био основа издавању менице. То може бити однос зајма, куповине, кредитирања, гаранције и др.

Ако је имаоца менице био у исто време једна од уговорних страна у правном односу који је основ (causa) издавању менице, он према другој уговорној страни има тужбу из менице (менично-правну тужбу) и тужбу из основног посла (из зајма, куповине, одн. продаје и др.). Не може се узети, како то узимају браниоци, гледиште, које је прихватио и Касациони суд, да је издавањем менице између потписника створен један нов однос, менично-правне природе, потпуно одвојен и независан од ранијег, основног односа. Другим речима, извршена би била новација (пренов) обавеза и место обавеза из основног посла међу потписницима настају обавезе само по меници.

Да основни посао није угашен између меничних потписника нити је створена нека нова, апстрактна обавеза најбоље се види баш из текста § 16 МЗ који допушта да противу имаоца менице обвезници могу истаћи оне приговоре који имају основа у њиховим личним односима. А ти њихови лични односи створени су баш основним послом. Из овога се види да менична обавеза није апстрактна обавеза, већ јој је основ правни однос између лица која су створила меницу.

Не може се прихватити идеја пренова обавеза, јер нити се предмет, нити обим обавеза мења, већ истом предмету и обиму придолazi само менична строгост, битна одлика меничних обавеза. Кад меница изгуби менична својства (прејудуцирање) или кад обавезе меничних потписника застаре, имаоца,

менице, ако је он у исто време једна од уговорних страна у основном послу, губи само преимућства која је имао на основу меничне строгости, али зато није угашена тужба из основног посла. И зато, према нашем схватању овога проблема, он може тужити свога зајмопримца за дуг, или купца за исплату куповне цене. Таква тужба има да се расправља по општем, а не меничном праву, а меница у таквом спору може служити само као доказно средство, а не као исправа у којој је садржано само право. То што је закон (§ 85) допустио имаоцу менице тужбу за неоправдано обogaћење и ову ограничио само на три године, од дана застарелости или прејудуцирања менице, не значи да је тужба из основног посла угашена. Тужба по § 85 МЗ је у ствари тужба за менично покриће и она може бити покренута само противу акцептанта или трасанта, пошто се претпоставља да је покриће код једног од њих. Таква тужба, иако није права менична тужба, није ни тужба из општег права. Она нема више меничне строгости, и зато није менична тужба, али није ни тужба из општег права, јер се не заснива на основном послу, већ само на односу који настаје из менице, тј. њу може подићи само ималац менице противу акцептанта или трасанта, а ни против кога више. Напротив, тужба из основног посла може бити подигнута и против сваког другог потписника, који је учесник, уговорач у основном послу. То је битна разлика између тужбе из основног посла и тужбе по § 85 МЗ. Наравно да тужба из основног посла застарева, не по § 85 МЗ, већ по одредбама о застарелости општег права, а то је по § 928 ж) ГЗ. Зато налазимо, противно нахођењу Касационог суда да тужба из основног посла не застарева по § 85 МЗ већ по § 928 ж) ГЗ за 24 године, с тим да се у овај рок имају рачунати и оних шест година из §§ 78 и 85 МЗ.

У конкретном случају тужилац је прибавио меницу цесијом, а не индосаментом, и то после рока застарелости по §§ 78 и 85 МЗ, дакле после шест година од дана када је меницу требало платити. Такво прибављање менице нема никакве везе са основним послом из кога је меница проистекла, и ако не би имало основа у каквом личном споразуму са акцептантом, могло би се сматрати једино каквим једностраним добротичним актом, поклоном, од стране прибавиоца, који је хтео да плати туђе дугове. Јер плаћање туђих дугова, ако то није случај интервенције по МЗ, или који од случајева из § 628 — § 631 ГЗ не ствара никакву обавезу на страни дужника према платцу. Не може бити овде ни случај из § 833 ГЗ јер тужилац није био никакав јемац или садужник тужеников. Тужилац би изгубио овај спор у ствари зато што није доказао да је био овлашћен од дужника-акцептанта да за њега плати дуг по меници или из основног посла. Тужбу из основног посла тужилац не би могао подићи, јер се не види да је ранији ималац по меници М. банка или Лазар Р. на тужиоца пренео права из основног посла, већ му је само цедирана меница, а она као што смо раније казали не садржи сам основни посао, већ може претстављати само доказно средство између парничара.

Иван Д. Петковић

СВОЈИНСКУ ТУЖБУ ЗА НЕПОКРЕТНОСТ МОЖЕ ПОДИЋИ САМО ОНАЈ КОЈИ ЈЕ У КЊИГЕ ЈАВНЕ КАО СОПСТВЕНИК УВЕДЕН

Тужилац је тужио масу пок. Милије и тражио да суд утврди пресудом право својине, у његову корист на имању које је он купио од пок. Велисава, сина пок. Милије у току 1910 год. Тужени су оспорили тужбени захтев истичући да је пок. Велисав живео у 1910 год. у задруци са својим братом пок. Драгољубом, чији су они претставници и они су се поделили 1935 год. када је спорно имање припало у део њима, а не наследницима пок. Велисава.

Први суд је уважио тужбени захтев, осудио тужену масу пок. Милије да призна право својине тужиоцу и да му уступи у државину спорно имање. Суд је утврдио на основу исказа сведока да је пок. Велисав заиста 1910 год. продао тужиоцу ово имање и од тог времена нико није тужиоца узнемиравао. По приговору тужених да је у времену продаје постојала задруга суд је одбацио, јер је други брат Драгољуб био дужан по § 510 ГЗ да протестује противу ове продаје у року од године дана, што он није учинио.

Призивни суд преиначио је прву пресуду и одбио тужбени захтев, налазећи „да ко постане господарем какве ствари, по § 225 ГЗ мора такву

себи законом прибавити, а за овако прибављање по § 226 ГЗ изискује се пуноважан онов и закони начин". Тек по испуњењу свих тих услова право власништва може се истицати према свакоме, који то буде оспоравао. У конкретном случају тужилац је купио од пок. Велисава спорно имање, али тапију од истог није добио. Таквим уговором утврђено је постојање основа који се по § 226 ГЗ тражи. Међутим околност што тужилац није добио и тапију, доказ је о одсуству законског начина прибављања, који се као и основ, према наведеном законском пропису изискује. Па како тужилац није законим начином прибавио спорно имање, то му се не може ни признати власнички квалитет с обзиром на § 292 ГЗ који власником сматра оно лице које је у баштинске књиге уведено односно које поседује тапију имања за које тврди да је његово. Закључени уговор о купо-продаји, између тужиоца и пок. Велисарта, дејство према пок. Велисаву, односно његовом правном последнику, обавезујући их на издавање тапије саговорачу. Па кад такав уговор има дејство само према саговорачу, онда тужилац, захтевајући на основу тог уговора да му тужена маса призна право својине, не може да успе, јер је уговор у питању за тужену масу *res inter alios acta*. Према томе, и под претпоставком да су све чињенице у тужби истините и утврђене ипак тужилац не може истицати право својине и према трећим лицима, у овом случају према туженој маси, јер овај облигаторни одношај заснован поменутиим уговором, не обавезује трећа лица".

Касациони суд је потврдио ову пресуду позивног суда нашавши следеће: „Неосновани су ревизиони наводи којима се истиче погрешна правна оцена спорне ствари — § 597 тач. 4 ГРПП. Наиме, тужилац је у овом случају подигао противу туженика својинску тужбу, којом је тражио да суд утврди — § 323 ГРПП — да је тужилац сопственик спорног непокретног имања. На својинску тужбу по §§ 218 и 219 ГЗ овлашћен је само онај, који је сопственик спорног предмета, дакле само оно лице, које је по § 292 ГЗ уведено као сопственик у јавне књиге. У конкретном случају тужилац није доказао да је он у смислу § 292 ГЗ постао сопственик спорног имања, те да би могао тражити својину спорног имања. Права пак која тужилац изводи из уговора о купо-продаји спорног имања од пок. Велисава може истицати само према својој саговорачу — §§ 13 и 531 ГЗ — или према наследницима, правним последницима пок. Велисава — § 552 у вези с § 394 ГЗ".

(Касациони суд у Београду Рев. 1790/38 од 22 априла 1939).

Овом својом одлуком Касациони суд је прекинуо са досадашњом својом праксом коју су сви наши судови погрешно подржавали, а наиме, да је својинску тужбу могао подизати сваки онај који је на основу каквог уговора полагао право својине на непокретно добро, и ако то своје право није увео у баштинске књиге у смислу § 292 ГЗ.

Међутим по овој одлуци Касационог суда, својинску тужбу, као најјачу заштиту права својине по § 218 и § 219 ГЗ може подићи само онај који је у баштинске књиге уведен као господар добра. Јер по § 292 ГЗ само се онај сматра за господара, тј. апсолутно, према свима, који је уведен као такав у књиге. Без овог увођења у књиге, што до установљења земљишних књига замењују тапије по закону о издавању тапија, ниједан држалац не може подићи код суда својинску тужбу за заштиту својине, већ би могао у случају угрожавања својих права на добру подићи тужбу по § 223 ГЗ и тражити да му се врати ствар, ако му је неправилно или силом одузета. Ту долази и заштита по одредбама парничног поступка о сметању поседа.

Једини изузетак, кад држалац, иако није уведен у јавне баштинске књиге као сопственик, може подићи својинску тужбу јесте случај предвиђен у § 946 ГЗ тј. кад је застарелошћу, одржајем стекао право својине. У том случају, на основу тужбе по § 946 ГЗ држалац подиже својинску тужбу према сваком оном који му то право оспорава и на основу пресуде која му призна право својине може се увести у баштинске књиге

Ван овог случаја, држалац каквог непокретног добра, може подићи противу свога правног претходника или уступитеља само тужбу којом остварује какво тражено право из уговора, закона или изјаве последње воље —

§§ 226 и 286 ГЗ — и том тужбом може захтевати да суд констатује то његово право, што претставља пак основ по коме може захтевати код суда убаштињење. Право на својинску тужбу, као апсолутну заштиту стварног права, држалац не може имати, јер све док не буде уведен у баштинске књиге као сопственик, он није господар добра у смислу § 292 ГЗ.

Иван Д. Петковић

ЗА УТВРЂИВАЊЕ ДРЖАВНИХ ПОТРАЖИВАЊА, КОЈА ПРОИСТИЧУ ИЗ СЛУЖБЕНИХ ОДНОСА, НАДЛЕЖНЕ СУ УПРАВНЕ ВЛАСТИ А НЕ РЕДОВНИ СУДОВИ И ОНА СЕ МОГУ АДМИНИСТРАТИВНИМ ПУТЕМ НАПЛАЋИВАТИ ИЗ СЛУЖБЕНИЧКИХ АКТИВНИХ ОДНОСНО ПЕНЗ. ПРИНАДЛЕЖНОСТИ

Тужилачка страна у тужби По. 865/35 и на расправи навела је: Да је тужени, као плуковник у пензији, примио од државе на име личног и породичног додатка у времену од 1 априла 1932 до 30 нов. 1934 25.864 динара више но што му је по закону припадало. Ради обезбеђења ове суме стављена му је забрана и административним и судским путем. Предлаже да суд донесе пресуду: да је тужени Ђ. М. дужан да плати држави Краљевини Југославији 25.864 динара са 6% год. интереса од 30 нов. 1934 па до наплате и да накнади парничне трошкове по умерењу суда.

Туженик наводи: да је тужбено тражење неосновано, јер је он наведену суму примио потпуно савесно и у доброј вери, а пошто су надлежни органи и инстанце, ценећи све податке, нашли да он, по прописима Уредбе о додацима на скупоћу има право на те и толике додатке. Предложио је да суд одбије тужилачку страну од тужбеног захтева.

Судија појединац Окружног суда за град Београд, улазећи у ово питање по службеној дужности, по § 40 ГРПП, нашао је, да у конкретном случају није допуштен редовни правни пут, и то из следећих разлога: „По § 94 Закона о чиновницима (= 43) државна потраживања од државних службеника, која проистичу из службеног односа, утврђују се административним путем, тј. путем акта надлежне управне власти. Таквим актом не утврђује се само количина потраживања државе од чиновника, него и њено право на то потраживање. Тиме се заснива један административно правни однос и питање повраћаја утврђеног потраживања може се расправити само административним (управним) актом према прописима § 94 43, а евентуално и административним спором пред надлежним административним судом по § 94 43 у вези чл. 15 и 18 Зак. о Држ. савету и упр. судовима (= ЗДС). Чињеница, да је стављена предбележба заложног права на непокретностима туженог за обезбеду овог потраживања код редовног суда, ниуколико не утиче на надлежност административних власти за одлучивање по овом спору, јер извршни наслов по овој тражбини, по тач. 9 § 2 Закона о извршењу и обезбеђењу, може бити само извршна одлука надлежне редовне власти.“

Са оваквим резонавањем првостепеног суда није се сложио Беогр. апелациони суд, те је закључком Пл. 1212/38 укинуо закључак првостепеног суда По. 886/35 са ових разлога: „Погрешно је гледиште првостепеног судије, да у конкретном случају није допуштен редован правни пут. Спор ради накнаде одн. повраћаја више примљених принадлежности има се расправити по редовном парничном поступку — § 902 ГЗ у в. § 1 ГРПП. Пропис § 94 43 не претставља никакав изузетак од општег правила да у грађанским правним стварима судску власт врше редовни судови. Тај пропис говори само о томе, да се оправданост или неоправданост, као и висина државних потраживања има утврдити административним путем, али не говори о томе, да такво утврђено потраживање претставља осуду за другу страну и да има снагу правноснажне одлуке, да би могло бити речи о изузетку од пом. општег правила. Сваки, пак, тужилац који жели да оствари своје потраживање и дође до одлуке суда о томе, дужан је да формулише и сам утврди своје потраживање. Како је држава правно лице, законодавац је нашао за потребно да пропише начин на који ће се утврдити државна потраживања од државних службеника која проистичу из службеног односа. Тако утврђена потраживања и даље остају само потраживања, о којима има, по тужби државног правобраниоца као заступника државе, да донесе дефинитивну одлуку редован суд, а не административна власт ако су у питању потраживања која спадају у

надлежност редовних судова као што је овде случај. — Неумесно је исто тако и позивање првог суда на чл. 15 и 18 ЗДС, јер овде није у питању административни спор, за који би био надлежан управни суд, већ је у питању грађанска правна ствар, за коју је као што је наведено надлежан редован грађански суд."

Но Касациони суд закључком Рев. бр. 542/2/38 од 28 јануара 1939 укинуо је пом. закључак апелационог суда, ништећи цео досадашњи поступак и тужбу одбацио због недопустивости редовног правног пута, и то са ових разлога: „Не стоје наводи у рекурсу јер је погрешно гледиште рекурсног суда, да је у конкретном случају за решавање надлежан редован суд. Ово стога, што по § 94 ЧЗ државна потраживања од државних службеника, која проистичу из службеног односа, утврђују се административним путем. Тим путем се према овом законском пропису утврђује како право, односно оправданост или неоправданост тражења, тако и висина државних потраживања. Па како се у овом случају тражи повраћај више примљених сума исплаћених туженику М. на име пензије, дакле основ овог потраживања проистиче из службеног односа који је постојао између тужилачке државе и туженика као њеног службеника, то одлуку по овој ствари према наведеном законском пропису има да донесе административна а не редовна судска власт. Нетачан је разлог привоног суда, да је у питању грађанска правна ствар, за коју је надлежан редован грађански суд, јер однос по коме државни органи у име државе врше извесне јавне дужности, и за ту службу примају одређене принадлежности, није заснован на уговору о најму, који предвиђа ГЗ у §§ 706—722 — већ је унапред прописан законима јавно правног карактера, који регулишу и те принадлежности. Због тога, за решавање по питањима, која припадају из овог односа, не могу бити надлежни редовни судови, већ о њима одлучују саме управне власти § 94 ЧЗ и чл. 15 и 18 ЗДС. Исто тако не постоји ни разлог привоног суда, да потраживања, утврђена административним путем, не претстављају осуду за другу страну и да немају снагу правоснажне одлуке. Овај захтев привоног суда не стоји, што према § 160 Зак. о општ. управ. поступку, одлуке административне власти извршни су наслов код власти, код којих се тражи извршење."

*

Ова одлука, која је и по нашем мишљењу правилна и на закону основана, свакако ће допринети да се већ једном устали наша судска пракса о томе: ко је надлежан за расправљање спорова који се врло често јављају између државе и појединаца око неправилно исплаћених активних и пензионих принадлежности. Она ће тим пре добро доћи, што су, као што то умесно примећује д-р Бартош у својој исцрпној студији по овом питању (Архив, св. за април 1939 година, стр. 343) под насловом: Скраћење парница око повраћаја принадлежности, вођени врло често паралелни спорови пред редовним и административним судовима и често са опречним резултатом. То је долазило отуда што је држава стајала на гледишту да је за расправу тога питања надлежна управна власт одн. управно судство, изводећи то своје стајалиште из чл. 94 ЧЗ, док је пракса тврдила да су надлежни редовни судови.

И по д-ру Бартошу пропис § 94 ЧЗ има се разумети у том смислу, као што је то нашао првостепени и Касациони суд у цитираним одлукама, да присуђивање потраживања државе према њеним службеницима, која проистичу из службеног односа спадају у надлежност управне власти, а не у надлежност редовних грађанских судова (§ 1 ГРПП). То долази отуда што ова потраживања не претстављају грађанску парничну правну ствар, јер су последица службених односа, а по §-у 94 ЧЗ они су тим прописом, као специјалним прописом, изречно изузети из надлежности грађанских судова и „expressis verbis стављени у надлежност управних власти." По њему службени однос овде се има схватити у најширем смислу, јер он обухвата све што је саставни део уговорног и законског односа службеника и државе, како његову одговорност за правилност вршења службе, тако и његова права која проистичу из службеног односа.

Дакле, управна власт има да одлучује и по приватно-правним потраживањима у случајевима нормираним у специјалним законима; ма да устари то нису спорови приватно-правне природе, јер не потичу из приватно-правног односа, већ из јавно-правног.

Заиста у оваквим и сличним случајевима често се додирују границе надлежности управних власти и судова, тако да није увек лако да се пресуди, која власт има да одлучи, по правном случају. Али, с обзиром на пом. законски пропис, не сме бити спорно, да овде долази право државе да административним путем утврђује обавезу службеника на повраћај више примљених принадежности, које су му биле исплаћене под видом накнаде и награде из службених односа. Да то потраживање не сме бити оно које се утврђује у рачунској парници, будући утврђивање таквих потраживања спада у надлежност Главне контроле, није потребно нарочито наглашавати.

Најзад, на питања: Шта значи наређење да се државна потраживања „утврђују административним путем“? Како се врши то утврђивање? Како се врши наплата од уживалаца породичне пензије? Када се повраћај принадежности не може пресуђивати административним путем? као и на сва остала друга питања, која се у вези са овим могу појавити, читаоци Архива наћи ће сва потребна објашњења у наведеној расправи д-ра Бартоша, на коју их и упућујемо.

Јовица Б. Мијушковић

ЗАСТАРЕЛОСТ ВОДОВОДНИХ ТАКСА БЕОГРАДСКЕ ОПШТИНЕ

Застарелост потраживања Општине Београдске које потиче из давања воде грађанима путем водовода (водоводне таксе)

Општина града Београда тужила је Н. Н. и тражила да јој туженик плати 30.070 дина. на име дужне водоводске таксе и основне таксе за воду, за време од 12-VI-1935 па до 4-VII-1937. Туженик је, између осталих разлога, који за наш случај нису интересантни, побијао законску основаност овога потраживања и са разлога што налази да је ово потраживање по § 928б ГЗ застарело, јер је Управа водовода општинско предузеће трговачког карактера и као такво продаје воду нетрговцима, те је молио суд да тужбу одбије.

Окружни суд за град Београд пресудом По—бр. 1071/37 усваја тужбени захтев, а приговор застарелости тражбине одбацује, јер налази да се водоводна такса има сматрати јавном општинском дажбином, те се на застарелост потраживања има применити пропис § 928 ГЗ, а не пропис § 928б, како туженик тврди, а по пропису § 928 ГЗ ово потраживање општине није застарело, јер није протекло више од три године, колико се по овоме зак. пропису тражи, рачунајући од дана обавезе туженикове на плаћање ове таксе, па до дана поднете тужбе — до 14-XII-1937. По уложеном призиву туженика, Београдски апелациони суд, пресудом Пл. 28/39 потврђује пресуду Окружног суда, са детаљнијим образложењем у колико се односи на утврђивање да потраживање водоводне таксе претставља јавну дажбину, а не потраживање из приватно-правног односа, што за нас у конкретном случају није од интереса, јер је судска пракса дефинитивно стала на овакво гледиште, али је од интереса у толико, што је потпуно усвојио разлоге првостепеног суда у погледу оцене истакнуте застарелости.

Касациони суд у Београду, својом пресудом Рев. бр. 1224 од 21-X-1939 потврдио је пресуду Апелационог суда и нашао: „да не стоји навод ревизије да је призивни суд дао погрешну правну оцену по питању застарелости тужбеног захтева, јер по оцени Касац. суда правилно призивни суд налази да се дуг за воду има третирати као јавна дажбина — такса, те се на застарелост овога дуга има применити пропис чл. 33 Зак. о таксама, по коме тужбено тражење није застарело.“

*

Ми се слажемо са пресудом сва три суда да је требало одбити истакнуту приговор застарелости и да у конкретном случају није имало места применити прописе § 928б ГЗ, пошто је овде у питању јавна дажбина а не потраживање из односа продате робе од стране трговца нетрговцу. Али се ни са једном од наведених судских инстанција не слажемо у погледу њиховог правног образложења застарелости. Налазимо да су и Окружни и Апелациони и Касациони суд овде применили законске прописе, који се на конкретни случај нису могли применити.

Окружни и Апелациони суд погрешно налазе да је требало применити пропис § 928 ГЗ, јер је у овоме зак. пропису предвиђена установа одржаја којом се прибављају у својину покретне ствари у року од три године. У кон-

кретном случају се међутим ради о застарелости потраживања општине за дужнику водоводну таксу, дакле о застарелости једног облигационог односа. Очигледно је према томе да је пропис § 928 ГЗ погрешно примењен на наш случај (тим пре што је рок за одржај према општини предвиђен у §-у 931 и износи шест година).

Исто тако погрешно је, по нашем мишљењу, нахођење Касационог суда да се питање застарелости овога потраживања има ценити по пропису чл. 33 Зак. о таксама (=ЗОТ). Чл. 33 ЗОТ односи се и може се односити на застарелост само оних такса, које су у томе закону предвиђене, а не и на остале јавне дажбине предвиђене специјалним законима. Ово се јасно види из саме стилизације и садржине овога зак. прописа у коме су побројане застарелости појединих такса, и још боље из претходног прописа чл. 32 ЗОТ, који регулише питање егзекутивне наплате државних и општинских такса, а који то право држави и општини даје само за таксе „које би неко по овом закону био дужан да плати“..., као и из потоњег § 34 ЗОТ у коме је изложен начин наплате „таксе по овом закону“. Уосталом и сама логика ствари иде у прилог овоме мишљењу, јер се не може претпоставити да је законодавац, доносећи пропис чл. 33 ЗОТ имао и могао имати у виду и такве јавне дажбине, које није предвидео у томе закону, и унапред им одређивао застарелост.

Наплата водоводске таксе и обавеза грађана на увођење водовода предвиђене су у чл. 2, 7 и 15 Уредбе о градском водоводу, као специјалним зак. прописима. Како овом Уредбом није ништа прописано о застарелости тих потраживања, то се на њих имају применити одредбе о застарелости из Грађанског законика као општег права, а не одредбе из ЗОТ, као специјалног закона, у коме конкретни правни однос није ни предвиђен.

Налазимо, да се на овај конкретни случај има применити одредба § 928д ГЗ јер се по чл. 15, 19 и 20 Уредбе о градском водоводу основна такса за одржавање водовода и такса за потрошену воду наплаћује месечно, двомесечно или тромесечно, а дужник је обавезан исту платити у року од 10 дана, од дана пријема обрачуна, а у § 928д ГЗ предвиђена је застарелост од три године између осталог и за „у опште све што се плаћа или чини годишње, или у краћим роковима, који се годишње повраћају, рачунајући од дана кад је што требало платити или учинити.“

Родољуб С. Конић

У ПРЕДМЕТИМА ИЗВРШЕЊА СТРАНКЕ ЗАСТУПАНЕ АДВОКАТОМ НЕМАЈУ ПРАВО НА НАКНАДУ ТРОШКОВА ПО ПРАВИЛНИКУ О НАГРАДАМА АДВОКАТА

У ствари наплате потраживања фирме Б. Х. и Комп. — дружба у Лубљани од Ж. С. из Ниша Срески суд у Нишу закључком И—319/39 од 9-III-1939 одмерио је тражиоцу извршења трошкове извршења у 30 дин. и ако је тражилац извршења предложио да му се трошкови одмере у 77,14 дин. Поводом овог и оваког закључка суда у погледу трошкова тражилац извршења је уложио рекурс против одлуке Суда о трошковима и у истом, поред осталог, навео да је само за пуномоћје и поднесак предлога утрошио 46,50 дин. на име таксе. Предложио је због тога да рекурсни Суд преиначи нападути закључак и одмери му трошкове према предлогу.

Окружни суд у Нишу није уважио рекурс тражиоца извршења него је својим закључком Р—692/39 од 1-IX-1939 потврдио закључак са разлога што је нашао: „Да је побијани закључак Среског суда у Нишу И—319/39 од 9-III-1939 правилан и на закону основан са ових разлога: У закону о извршењу није утврђено да је примена правилника о адвокатским наградама обавезна и у извршном поступку, те према томе и првостепени суд при одмеравању трошкова у овом случају није имао дужност да по овом правилнику одмерава трошкове који су тражени. Што ни у пропису § 68/1 зак. о изврш., који говори о примени прописа ГРПП у извршном поступку, није наређено да ће се прописи ГРПП о трошковима примењивати и у извршном поступку. Најзад, по § 68/III изврш. пост. странке не морају бити заступане адвокатом у извршном поступку.“

Миодраг В. Раденковић

Примедба. — Случај који је саопштио г. Раденковић није нов. Свакодневно се срећемо са одлукама судова којима се одбија примена Правилника о висини награда за адвокатске послове од 6 фебруара 1936, објављеног у Службеним новинама бр. 35-VI од 14 фебруара 1936 и који се односи на адвокатске

награде за правне послове пред судовима у којима адвокати суделују. (в. овај Правилник објављен под насловом: Адвокатска тарифа од г. д-ра Јанка Олипа, адвоката из Београда). Тај је Правилник са Тарифом обавезан за судове, јер је у § 143 ст. 2 ГРПП изрично речено: „Ако постоји службено прописана тарифа за награде адвоката или иначе за висину трошкова, онда ће се трошкови одмерити по тој тарифи.“ Правилник је донет да би се задовољило ово законско наређење и испунило овлашћење из § 28 Закона о адвокатима, којим је Министар правде овлашћен, да донесе правилник, по саслушању адвокатских комора и апелационих судова, за оне послове адвоката у судском поступку, који по својој једноставности и природи допуштају просечну процену. Ово одређивање може бити различито за разна места и мења се променом прилика. Правилником одређене награде примењиваће се на случај када награда није у напред уговорена.

Према томе, нема сумње да је и на спорни случај требало применити овај Правилник са Тарифом. То једмах и да докажемо. Срески суд је према наводима из саопштења г. Раденковића произвољно одредио тако минималне трошкове адвокату као заступнику тражиоца извршења, да се њима не покривају ни издаци за пуномоћје. То сигурно није требало да буде, баш и када не би било Правилника и Тарифе, обавезних за суд.

Противно нахођењу суда, Правилник и Тарифа предвиђају награде адвокатима и за послове по извршењима и обезбеђењима и то у чл. 16 Правилника и Тбр. 1, 2 и 3 Тарифе изрично, али се и сви остали њихови прописи, односно тарифни бројеви као општи, примењују и на Извршни поступак у колико нису од те примене изрично изузети. Зато је нетачан разлог суда, да у Закону о извршењу није утврђено, да је примена Правилника у Извршном поступку обавезна, јер, као што рекосмо, овај Правилник изрично предвиђа награде адвоката и за извршења и обезбеђења, што сигурно не би чинио, да је те послове изузео од обавезне примене овог Правилника пред судовима. Још мање је убедљиво позивање суда на § 68 од. I и III ИП. На против, § 68 од. I ИП изрично наређује примену ГРПП у ИП у колико се на странке односи, а то су прописи §§ 102—174 ГРПП, дакле, и прописи о трошковима странака, односно о адвокатским трошковима. Да је на ове прописе законодавац заиста мислио, упућује јасна стилизација овог прописа и сви коментатори, а нарочито г. Еуген Мајхснер у своме Коментару на стр. 322 и г. г. д-р Иво Матијевић и д-р Фердо Чулиновић у Преој свесци њиховог Коментара на стр. 98. Закон у § 68 од. III ИП не забрањује заступање адвокатима, већ нормира, да странке и остали учесници не морају бити заступани адвокатом, из чега излази, да када су ови ипак заступани адвокатом, да адвокатима припада награда по Правилнику и Тарифи, јер баш те случајеве предвиђа § 16 Правилника и Тбр. 1, 2 и 3 Тарифе. Тај навод ИП у осталом, да странке и учесници не морају бити заступани од адвоката пред судом, није апсолутан ни потпуно тачан, јер мало раније, када се у § 68 од. I ИП говори о томе који општи прописи ГРПП важе код овог поступка, помињу се изрично прописи о рекурсу, за које, међутим, законодавац предвиђа обавезно заступање путем адвоката у ГРПП, па према томе ово је заступање обавезно и код рекурса у ИП.

Д-р Видан О. Благојевић

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

ЈЕСУ ЛИ ТЕОРИЈЕ Ј. ЦВИЈИЋА О ДИНАРСКОМ ТИПУ И СТ. СТАНОЈЕВИЋА О ДРЖАВОТВОРНОСТИ СРБА РАСИСТИЧКЕ

Г. д-р Динко Томашић, проф. Загребачког универзитета објавио је два дела у издању Хрватске књижевне накладе „Друштвени развитак Хрвата“ и „Политички развитак Хрвата“. Ова интересантна дела заслужују да се један пут на њима опширније задржимо из више разлога, а нарочито што г. Т. хоће да научно социолошки докаже и развије теорију А. Радића, идеолога Хрватске сељачке странке и тако послужи и он са своје стране овој партији.

Данас ћемо се задржати на једној другој ствари и, на жалост, морамо одбити неке тезе г. Т. У књизи „Политички развитак Хрвата“ (1938) оштампао

је, између осталих чланака, и ова два: Раса и култура и Критика расног тумачења политичке повијести Хрвата и Срба, у којима доказује да су др-р Ј. Цвијић и др-р Ст. Станојевић заступали расистичку теорију. Ми мислимо да се г. Т. вара и да је појам расистичке теорије толико раширио да би под тај појам могла да стане и његова сопствена теорија.

У овом чланку хоћемо да одбијемо тврђење г. Т. да су Ј. Цвијић и Ст. Станојевић били заступници расистичке теорије у нас. Морамо одмах додати, коректности ради да г. Т. сматра и извесне теорије хрватске као расистичке, још нарочито о готском пореклу Хрвата (коју обележава као једну од варијаната нордике теорије) или Шуфлаја који је тврдио да је „динарски тип нека тамна и пастирска крв“ а да је Хрватску међутим саткала „чудесна и свијетла словенска крв“.

I

Кад Цвијића обележава за заступника расистичке теорије, он мисли на његову теорију о динарском типу, коју г. Т. резимира овако. Цвијић је истицао нарочито друштвену и економску организацију динарског типа, што ће рећи да су динарци живели у патријархалним породицама и племенима. Он је затим истицао узајамну наклоност и међусобно економско помагање динараца, особито поштовање предака, а и обичај крсне славе. Истицао је њихову националну свест и свест о националним задацима. И, најзад, он је истицао њихове интелектуалне способности, које су нарочито развијене само код истакнутих појединаца. Као карактеристику Цвијићеве теорије, г. Т. додаје и то, да по њој све што је и код Хрвата и код Срба и код Словенаца најбоље то је динарски тип, и тако Цвијић убрја у динарце Карађорђа, Милоша Обреновића, Вука Караџића, Његоша, Рачкога, Копитара, Мажуранића, Миклошића и Прешерна. Цвијић је још тврдио и то да су три четвртине „динараца“ Срби, а само једна четвртина се налази међу Хрватима. Даље је тврдио да су најбољи међу најбољима Шумадинци и да њима према томе припада културно и политичко вођство.

Јели исправно то што тврди г. Т.? Мислимо не. Г. Т. који је казао пуно тачних ствари о расистичким теоријама у својим чланцима, пребацио се, када је Цвијићево гледиште уврстио у ова. Као што је познато, расистичке теорије садрже идеју о „чистоти расе“, о биолошком основу културе, о вишим и нижим расама; као што је познато и то, да се оне употребљавају у циљевима да један сталеж, каста, класа, народ поробљује и експлоатише други, или бар стави у нижи положај друштвени или политички. Ништа од свега тога код Цвијића. Пре свега, он је и сувише подваличио националну идеју и, проучавајући кретања и салења нашег народа, утврдио како се он измешао да чини једну неразводну целину. У његовом „Балканском полуострву“ (које цитирамо по франц. издању, 1918) може се читати: и Срби који чине готово две трећине југословенског становништва продорли су у Славонију, у Далмацију, јужну Крањску. Они су се интимно мешали са Хрватима и чак до извесне тачке, са Словенцима. Прешавши делимично у католицизам и унијатску религију, они су допринели да се избришу претходне разлике и да се учини јединственије српскохрватско становништво. Разлике културне међу овим групама ослабиле су или су исчезле,“ (стр. 275). Он утврђује чак да „има широких области где се карактер српски и бугарски прожимају и стапају, као у Македонији у ужем смислу речи, на југу Велеса и областима Торлака или Шопа између Тимока и Искарка“ (стр. 277). Ко верује у национално јединство као Цвијић, он не оставља места за теорију о вишем и нижем типу из које би произашло више право за виши и мање за нижи тип. Што се тиче саме теорије о динарском типу, она нема никакве везе са расистичким теоријама. У своме уводу у партији о психолошким типовима нашег народа, Цвијић сам изрично одбацује расистичке теорије и констатује да у сваком народу има индивидуално различитог антрополошког карактера и да су народи Европе ван сваке сумње мешаног порекла. Само Цвијић, врло критичан у овим питањима, као и у другима, неће порицати да антрополошки карактери немају баш никаквог утицаја. До душе, он примећује да су Југословени, мање се мешајући са страним цивилизацијама, сачували чистије различите етничке особине. Али чини врло важних ограда о могућности или условима да се они утврде у опште, па и кад је реч о Југословенима. Овакво гле-

диште није случајно, јер је у духу његових методолошких поставака. Цвијић се добро чува да појаве објашњава само једним чиниоцем, напротив он их објашњава са пуно чинилаца и даје, мада географ, много места друштвеним и историским чиниоцима. Његово практично извођење ових метода, и то баш на питању о динарском типу, то још више потврђује. Он не заборазља дз истанке заједничке психичке особине и да нађе у историским и друштвеним приликама, у активности људи, узроке за психичко јединство или разилажење. У оквиру тог психичког јединства на овај начин ствараног и одржаваног, он налази типове или вариетете или групе типова. Динарски тип је само један од њих то јест један тип или вариетет Југословена, који већ чине једно психичко јединство. Што је још важније, карактеристичне црте овога типа он објашњава утицајем установа, у којима је живео. Наводећи као карактеристику динараца патријархални режим, Цвијић је додао да се „његова карактеристична физиономија великим делом дугује овом начину живота” (стр. 282). Друге психичке особине он објашњава утицајем земље и природе. Задруге које су утиснуле код динараца неке битне црте карактера као узајамну љубав и помагање чланова, не срећу се само код динараца. Ако се ипак код њих највише срећу, то се објашњава изолованомшћу и удаљености насеља једног од другог, јер то их је натерало да живе у многобројним породицама, способним за одбрану и могућним да сами подмирују себи све потребе (како је то било у Шумадији). Ми можемо наводити још пуно примера, из којих ће се јасно видети да Цвијићева теорија о динарском типу није теорија о некој засебној раси, и зато није расистичка.

Могло се десити да су извесни писци хтели употребити Цвијићеву теорију у сврхе, сличне онима за које их употребљавају расистичке теорије. Теорија Цвијићева какву нам је оставио, не пружа основе зато. Треба међутим при крају напоменути ово. Ако се расистичка теорија одбаци, то не значи да антрополошки моменти немају никакве важности или да међу народима, у оквиру једног народа, међу његовим појединим деловима, не постоје психичке разлике и да се не може говорити о бољим и горим типовима, разуме се, са ове или оне тачке гледишта, и у овом или оном правцу и смислу. Са тог гледишта може се поставити питање о исправности поделе Цвијићеве типова нашег народа на основу чињеница и поновних изучавања уз помоћ више удружених наука. Али и данас се може рећи, да је Цвијић, и у том погледу заорао дубоку бразду.

II

Везујући расистичку теорију у првом реду за име Цвијића, као географа динарског типа, г. Т. не пропушта да критикује оштро Станоја Станојевића. Он ту има у виду пре свега његов „Постанак српског народа” (1934) где је покушао Станојевић да у једном синтетичном погледу објасни историју српског народа. Оно против чега се буни г. Т., то је тврђење Станојевића да се српско племе (Срби) истакло, међу осталим племенима, својим физичким и моралним способностима и својом физичком и моралном онагом, и да је оно постало још у VII в. претставник српске расе и носилац пропатор свих српских расних особина. Међу овим особинама прво место заузимају „велики смисао за државну организацију и необична способност за стварање државе”, што значи за њега такође и смисао за опште интересе, велику способност асимилације и јак патријархални морал, па чак и неке добре особине примљене од староседеоца. У овим особинама открива г. Т. све оне особине, које су расни идеолози присвајали за њихову расу: слобода, културно и политичко водство, борбеност, интелектуална и морална супериорност. И оне, изводи одмах закључак г. Т., не значе ништа друго експанзивне и империјалистичке тежње тих раса које налазе оправдања у томе да има „супериорних” и „инфериорних” народа и „да ови супериорни народи имају право и дужност да своје супериорне облике намећу локореним народима и да њима владају, јер је са гледишта тих теорија слобода привилегија само супериорних раса, само господујућих скупина” (стр. 216).

Треба одмах утврдити да г. Т. чини један скок у закључивању. Пре свега другог, Станојевић не говори у опште о раси, него о једном племену, једном међу другима, и то „етнички врло блиских, често идентичних” како изрично

вели; а то је очевидно нешто друго него раса и, према томе, расистичка теорија. А, затим, није исто водство културно и политичко и империјализам. Виших раса одн. разликовање на више и ниже расе. Водства има у сваком друштву, и унапред не може се говорити да код једног народа, где није још извршена асимилација, једно племе има, бар у извесној историској периоди, водство. Појам „расе“, као и појам „расизма“ варира, као што социјални и политички појмови у опште варирају. Ипак овакво проширење појма расизма које чини г. Т. да овај обухвати и гледиште Ст. Станојевића о српском племени, и сувише је велико и недопуштено је.

Сам Станојевић међутим у својој тези и оваквој каква је (нерасистичка) чини једну резерву, која није без значаја. Он говори о могућности да је српско племе дошло на Балканско полуострво као добро организовано и да се својом снагом одликовало од осталих југословенских племена. У осталом, иако закључује да је српско племе много више „натурало“ своје особине старинарима, него што су их примали, признаје утицај и ових на српско племе и говори о „понеким накалемљеним добрим особинама старог становништва“.

Али од битне је важности то, што он признаје утицај и улогу и других чинилаца на државотворство српског племена. Један од тих чинилаца, које је он истакао, то је географски положај, у коме се нашло српско племе. „Јер је од особите важности за цео живот и будућност српског народа било нарочито то што су крајеви које је населило српско племе били готово на свима странама оивичени високим, тешко приступачним брдима, тако да је то српско племе становало као у једном великом неприступачном граду, готово са свих страна осигураном природним утврђењима. Са тих природних утврђења био је отворен пут, лако је било силазити и продирати у свима правцима и на све стране, а у случају неуспеле офанзиве лако је било повлачење у ту велику природну тврђаву, док је непријатељу било врло тешко да отвара и пробија себи пут у неприступачне планине и кланце, који су водили у крајеве где је становало српско племе“. По овоме, гледиште Станојевића не би се могло никако обележити расистичком теоријом, јер се приписује огроман значај географском фактору.

Поред географског фактора, има своје место и један фактор социјалне природе. У процесу освајања по Станојевићу игра важну улогу и та чињеница, што су Срби били сточари који су услед вишка становништва и „набујале снаге сточара — горштаци“ имали потребе за продирањем и ширењем територијалним. Овим су нема сумње признати и економски мотиви, као мотиви територијалног продирања. У самом процесу асимилације социјални моменти имају такође улогу, јер се сточари, бар делимично, претварају у ратаре.

Станојевић није заступао, дакле, никакву расистичку теорију. Али г. Д. Т. могао је поставити ствар на једну другу основу. Када је Станојевић хтео да да један синтетичан поглед на историју нашег народа, он је морао да пронађе главне покретне узроке њене. Као један од најважнијих узрока, Станојевић је истакао психичка и морална својства српског народа. У овоме ваља бити заиста веома опрезан и детаљно и свестрано испитати у колико су учинили објективни услови и прилике да једно племе од осталих сличних или идентичних и створи и води државу, а у колико долази од његових особина. У својим анализама Станојевић је морао наићи и на друге чињенице, као што су то географске или економско-социјалне. У излагању само и историског развоја морао је водити рачуна о политичким и војничким приликама, спољашњим и унутрашњим, као и самом току историског развоја (јер од ранијих догађаја зависе доцнији). Али је потребно поставити анализу и испитивање на ширу основу и, нарочито, не сме се заборавити на друштвену структуру и говорити о српском народу као једној аморфној целини. Г. Т. указује с правом на непотпуности у том погледу, али од тога до тврђења да је Станојевићева теорија расистичка има велике раздаљине.

Б. Тасић

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

СОЦИОЛОШКИ ПРЕГЛЕД. I књига. Издање Друштва за социологију и друштвене науке. Београд, 1939 год.; стр. 436; цена 70 дин.

Ова прва едиција Друштва за социологију и друштвене науке посвећена је највећим делом методолошким питањима, и то односу и везама социологије и других друштвених или суседних наука. Нарочито с обзиром на почетну фазу у којој се наша социологија још налази, потребно је било и несумњиво врло корисно за њен даљи правилан развој да се ова питања поставе и да се приступи њиховом расправљању.

У уводном чланку, испред ових методолошких расправа, г. Сл. Јовановић даје социолошку интерпретацију једног питања из наше историје: „Кнез Милош и сељачко питање“. Налазећи и приказујући исцрпну узроке незадовољства сељачких маса у време кнеза Милоша, он закључује да један од главних узрока кризе Милошевог режима лежи у томе, што Милош није дао правну сигурност и економску слободу, која се у то време нагло ширења новчане привреде и почетака капитализма, јављала као неминовна нужност и потреба.

О односима социологије и других друштвених наука пишу наши најпознатији социолози, правници и економисти, затим два биолога, један историчар и један психолог. О везама филозофије и социологије г. д-р Ђ. Тасић, о везама социологије и психологије г. г. д-р Н. Вучо и д-р Сл. Поповић, Г. д-р Б. Д. Милојевић у врло садржајном и солидно обрађеном чланку о односу биологије и социологије, даје истовремено и програм за будућа испитивања, указујући на питања где је сарадња социолога и биолога корисна и потребна. Њему се придружује г. д-р С. Станковић који, у чланку „Људско друштво и жива природа“, нарочито подвлачи динамичност, променљивост и узajамну условљеност оба ова фактора.

О односу социологије и историје пишу један историчар — г. д-р Д. Поповић и један социолог — г. д-р Ј. Ђорђевић. Први, не улазећи дубље у проблем, више се задржава на пракси и примерима којима хоће да покаже нужност социолошке културе за историчара и нужност познавања историје за социолога. — Други, г. Ј. Ђорђевић, даје слику сложености и изукрштаности односа између историје и социологије. И поред многобројности тих односа, г. Ђ. их логично посматра у овим основним правцима. Социологија уноси ред у историске догађаје и тиме даје сретства за објашњење историје; затим, пружа историји тачке гледишта одн. метод и, најзад, позива историју на служење објективној истини. Историја, пак, даје или потврђује извесне хипотезе социологије; затим, служи као главни инструмент скупљања материјала и чињеница за социологију и, најзад, пружа свест о историском и релативном карактеру друштвених наука.

Даље расправе обрађују везе социологије са етнологијом (г. д-р Р. Живковић), са статистиком (г. д-р Б. Пањевац), с економијом (г. г. д-р Сл. Драшковић и д-р Драг. Тодоровић), с науком о финансијама (г. д-р Љ. Дуканац), с правом (г. г. д-р Ј. Ђорђевић и д-р Б. С. Марковић). Г. д-р Б. Недељковић посвећује чланак односима права и економије, а г. д-р Ђ. Тасић завршава овај одељак Прегледа расправљањем проблема „Социологија и акција“.

Преглед наше социологије и наших друштвених наука даје г. д-р Ђ. Тасић. — Обично се мисли да је социологија код нас, у Србији, потпуно нова наука, да се јавила сасвим недавно, тако рећи јуче. То је тачно само ако се мисли на планско, организовано, систематско научно обрађивање ове дисциплине (какво се на пр. врши на универзитетима). Таквог изучавања заиста није било све до најновијег времена. Али погрешно је ако се под новиним социологије за нашу друштвену средину подразумева да ће до сада уопште није било. Социологија је код нас постојала, за њу се знало, она има своју историју, и то у двоструком смислу: (1) Било је, и то рано, појединаца који су се интересовали социологијом као науком и, више или мање успешно, обрађивали њене поставке и њене основне проблеме. Да поменемо само М. Ракића који је 1876 год. држао у Грађанској касини у Београду предавање: „Један лист из физике социјалне“, затим Ст. Ловчевића који је у „Раду“ од 1881 год., помажући се литературом Х. Спенсера и Г. Ле Бона, обрадио „Једну главу из

Социологије". Таквих појединаца који су имали интересовања за социологију као науку, било је вероватно и раније а несумњиво да их има знатно више од оних горе на које смо узгред, наишли. Занимљиво би било прикупити и прегледати све те усамљене покушаје одомаћивања социологије код нас, пронаћи изворе и стране утицаје, испитати пријем на који су наилазили у нашој друштвеној средини, узроке због којих њихово пресађивање није успело итд. То би био посао једне (социолошке) Историје наше социологије. (2) Код многих научника и писаца, који нису били социолози по струци, може се наћи не само социолошког материјала него и социолошког гледања и објашњавања, више или мање свесног коришћења социолошког метода. То су претече данашњих социолога, и њиховим радовима данашња социологија може и треба да се користи.

У значајном и корисном чланку под насловом „Општи преглед наше социологије и наших друштвених наука“, г. Тасић је ишао овим другим путем. Он је одабрао неколико наших старих (Вук Караџић, Светозар Марковић, Божидар Кнежевић) и неколико модернијих наших научника (Ј. Цвијића, Сл. Јовановића, Тих. Борђевића), изложио критички њихов значај и њихов рад са гледишта социологије и уочио у њиховом делу материјал и идеје од интереса за савремену нашу социологију.

Нама се, ипак, чини да је међу најзначајнијим Вук Караџић. Г. Тасић га с правом назива „нашим првим социологом“ и истиче његов несумњиви социолошки таленат. То је, заиста, био богодани социолошки дух који је, незнајући за социологију и њене принципе, на многим местима свог дела јасно уочио односе и установе у друштву и излагао их на један концизан, једноставан а при том ретко импресиван начин. — Код Светозара Марковића, г. Тасић је указао на његову крупну заслугу која до сада није била довољно истакнута, а та је: да је Св. Марковић први учинио покушај једног синтетичног објашњења наше историје XIX века (дајући, при томе, примарну важност економским чињеницама). Тај покушај је у многоме успео; и данас многа места у „Србији на Истоку“ изазивају дивљење по тачности запажања и исправности схватања.

Излажући дело Ј. Цвијића, г. Т. на једном месту пледира да се из Цвијићевих монографија и дела његових ученика изуче све што има значаја за социологију. Тај рад, „изведен без сумње колективно“, имао би да послужи као основ за социолошку синтезу. Овај предлог г. Т. односи се стварно не само на радове Цвијића и његове школе, него и на дела скоро свих осталих научника о којима г. Т. пише, затим и на наше публикације и часописе, јер се и у њима, како г. Т. каже, „може наћи сигурно још више — можда и више него што очекујемо — социологије“. Не треба очекивати да би тај посао код нас било лако извести; имајући у виду нашу друштвену средину, наше нарави и наша средства, — сметња и тешкоћа било би знатно. Али тај рад је толико користан и неминован за даљи правилан развој наше социологије, а нарочито за конкретна испитивања наше друштвене стварности (којима се Друштво за социологију већ бави), да му, упркос свега, свакако треба приступити.

Осим наведених расправа, књига садржи и преглед социологије код страних народа: у Америци (чланак г. М. Аврамовића), Француској (приказ г. д-р Н. Вуча), Румунији (А. Пампу), затим чланак о разитку социологије код Хрвата (д-р И. Есих), чланке о настави социологије, о уџбеницима, колективним публикацијама, социолошким конгресима и т. сл. Најзад, један велики део (од преко 80 страна) посвећен је критичком прегледу важнијих књига из социологије и других друштвених наука које су објављене последњих година.

Д. Јанковић

Д-р Радомир Љ. Живковић, ПРОБЛЕМ ПРАВНЕ ПРИРОДЕ УГОВОРА О РАДУ, (у светлости историје и савременог друштвеног и привредног поретка), Београд 1940, стр. 311.

Уговор о раду претставља једну од оних правних категорија при којима римско наслеђе није у стању да задовољи потребе модерног друштва. Друкчија привредна и социјална структура Рима, посебно установа ропства, оставили су нам оквире у које наша стварност не може да уђе. И зато данас, кад највећи део људског рода живи од рада за другог и кад је радничко

питање постало најболнији проблем наше цивилизације, модерна мисао је стављена пред задатак да пружи доказа о својој конструктивности, да рационално и правнички изрази и задовољи друштвену стварност свога времена. Докторска расправа г. Ж. јесте прилог научном и правном изражавању појма савременог радног односа.

Ово питање се за г. Ж. појављује у два вида. Један од њих он назива проблемом правне природе уговора о раду, а други проблемом његове техничке конструкције. Први обухвата посматрање радног односа на плану социјалном, тј. привредном, политичком, моралном, историском, психолошком итд., док се други састоји у истраживању формалног критериума за појам уговора о раду, посебно у циљу његовог разликовања од уговора о делу. И ма колико увиђао да су ова два вида узајамно тесно повезана, г. Ж. се због обимности материала за сад ограничио на први као примордијалан. Други, претежно јуридикчки, треба да буде обрађен после овога који је углавном правно-социолошки.

„Као правна веза у коју ступају и од које живе најшири друштвени слојеви, уговор о раду је — констатује г. Ж. (13) — одувек био најприсније повезан с преображајима који су се низали на економском и социјалном плану. Али као правна категорија, тј. као израз правних мишљења и правних појмова, он се мењао много спорије, повијајући се за развојем друштва и права редовно с извесним задоцњењем.“ — И стварно ми видимо како, паралелно с променама на социјално-историској подлози, радни однос и као правна категорија гравитира ка четири основна типа. У индивидуалистичком поретку он се усредсређује око уговорне, класичне римске концепције, која у радном односу гледа чисту облигациону везу имовинске природе. Средњовековно друштвено уређење окреће се неимовинској концепцији: у њему долази до израза посебна лична веза између радника и послодавца, веза која доводи у питање тражбено-правни карактер радног односа. На трећем месту се појављује против-уговорна, статусна теза која радни однос схвата као објективно стање наметнуто од јаче стране слабијој, теза која се у својој германској варијанти везује с лично-правним и другим моментима (ауторитет послодавчеве личности, организациона веза рада), да би у законодавству Трећег Рајха радни однос био проглашен за „однос верности и заједница у служби народа и државе.“ Најзад у четвртој перспективи, која се назире на хоризонту као решење будућности и у којој се заједница супституише капиталистичком послодавцу, радни однос отворено излази из области приватнога права и тежи да постане јавно-правни. На овој форми г. Ж. не инсистира пошто своја истраживања ограничава на земље с капиталистичком структуром.

Сходно своме основном методолошком ставу, г. Ж. је своју тезу поделио на два дела. У првоме су историски изнети и правно анализирани стварни услови — друштвени, економски, морални и правни — под којима се радни однос развијао и чије главне епохе чине Рим, Средњи век, Нови век и најновије доба. У другоме делу, у светлости тако изнетог социолошког материјала и савремене друштвене и привредне основе радног односа, г. Ж. приступа питању његове правне природе.

Анализа свих чињених конструкција, посматраних кроз перспективу реалних извора, наводи г. Ж. на закључак „да је уговор о раду аутентичан уговор облигационог типа који редовно али не увек узима облик уговора по приступу. Битна, примарна одлика његова остаје у његовој имовинској, облигационој природи, и услед тога сва остала питања имају се решити полазећи одатле“ (291). Другим речима, адхезиони уговор, уговор по приступу, као правна конструкција радног односа најбоље одговара данашњој стварности у капиталистичком поретку. На тај начин радни однос још увек почива на римском оквиру, на појму уговора, чија се правна суштина састоји у сагласности воља и у дејствима те сагласности.

Одбацујући остале покушаје друкчије правне квалификације радног односа, г. Ж. посебну пажњу поклања модерној немачкој концепцији, и о њој нас исцрпно информираше. У најновијој немачкој доктрини, показује нам он, радни однос се схвата као „тотална, органска, лично-правна веза која не почива ни на каквој неравноправности или сукобу радника и послодавца, већ на њиховом јединству у функцији општег интереса, и која више нема ничег ни имовинског ни облигационог. Она претпоставља вршење рада као нацио-

налну дужност, а не имовински однос размене рада за награду, те отуда настаје једном сагласношћу боља која нема никакве везе са класичним појмом уговора." (16).

Према таквом новаторском схватању г. Ж. заузима оштар критички став. Износећи слабе тачке Гиркеове тезе о подређености и надређености код радног односа, као и доктрине Потхофа и Мансфелда, главних национал-социјалистичких теоретичара у овој области, он нас упозорава на њихову општу склоност ка конструисању и преувеличавању значаја појединих детаља. Увиђамо како су и њихова схватања радног односа израз тежње да се кроз „конструисано“ унесе у право извесни у основи социјолошки елементи који, хипертрофирани конструкцијом, почињу да добијају једну усиљену и социјолошки нервалну нормативност, да дејствују хетерономно. Случај с личношћу подређеношћу, с техничким положајем рада и радника, с идејом организационог јединства — појаве које су друштвена факта свакојако, али којима је немачко законодавство дало претеран значај на рачун осталих. Ми осећамо кроз његову критику између осталог и како се форсира значај реформи у Трећем Рајху и да он по сваку цену хоће да има своју социјалну револуцију, макако она била површинска и идејно штура. У национал-социјалистичкој конструкцији радног односа ми назиремо на пример један доста провидан *expédient* помоћу којег национал-социјализам покушава да обиђе класни сукоб рада и капитала.

Интересантнији можда још од ових конкретних закључака јесте начин на који је г. Ж. радио своју расправу. Он се није ограничио на формално-правну структуру уговора о раду него се претходно баџио на његову социјалну условљеност. Не хотећи да приђе правно конструисаноме пре него што изложи друштвено дато, он је радни однос посматрао у атмосфери широког наглашеног економског, политичког, историског и опште друштвеног момента и показао нам везу између његове стварне и формалне структуре. Да је г. Ж. питање правне природе уговора о раду схватио као питање односа између друштвено датог и правно конструисаног, најбоље се види из његовог Увода у коме он излаже смисао, оквире и методолошку основу свога проблема: „...наш проблем се поставља на истим оним плановима на којима се поставља и само право. Он претставља синтезу двојног вида права, његовог индикативног или реалног вида, где су у питању правни феномени друштвене стварности, тј. друштвена стања и односи као такви, и његовог активног или нормативног вида, где су у питању правна правила, правне норме које одређују понашање друштвених односа и стања са гледишта циљева и идеала.“ (21).

Али ако је цела теза г. Ж. рађена у перспективи овога двојства планова, он није пао у грешку да та два плана симплицистички одвоји један од другог. Увиђајући како се они интимно преплићу, он та преплитања излаже с толико суптилности да се нама каткад чини и да губимо јасну претстава о њиховим границама — утисак коме, поред апстрактности и тежине проблема, вероватно треба тражити разлога и у недовољној изражености наше терминологије. — „...Социологија и право, констатује он, несумњиво иду заједно, али је исто тако несумњиво да иду само донекле заједно. Подређеност правног друштвеног исто је толико очевидна колико и аутономност права у односу на друштво“ (35, 36). Исто тако он нам показује да се и норма јавља као самосталан, рекли бисмо материјалан извор права, и да се њено аутономно дејство осећа и на сировом, примарном социјолошком плану: „Закон ништа не значи као творац облика (појмова) који изражавају суштину датог феномена, него тек у колико је творац саме ове суштине“ (20).

Кроз конструкцију, која је по превасходству носила нормативног елемента, право се заиста одваја од дате друштвене стварности и почиње да делује аутоматски, као једна слепа сила. Док је на пример данас на Западу правни план радног односа према социјолошком нервално индивидуалистички, у национал-социјалистичкој концепцији он је несразмерно статусни на терет стварности. Норма дакле правно важи иако не одговара друштвеној реалности.

Још једна ствар која заслужује пажњу у раду г. Ж. јесте његов теоретски оквир. Ми се, констатује он, „данас налазимо у фази када тековине опште теорије права треба да сићу са свог апстрактног пиедестала у живот, када треба да се примене на конкретна питања.“ (17). У томе духу

он посматра свој проблем кроз широку призму правне социологије и философије права и зато је његова студија у исто време и правно-социолошка и философско-правна. Научну методу, засновану углавном на Женијевом разликовању датог и конструисаног он је применио на радни однос и његовом анализом осветлио ту методу. Тиме је постигао двоструку корист: о самом уговору о раду као конкретном питању добили смо слику из највише перспективе, поред тога најапстрактније теоретске проблеме осетили смо на једном живом примеру.

Везујући свој проблем за највиша методолошка питања наше науке и третирајући га на двоструком плану, Ж. је, с радног односа скинуо историске и локалне наслаге, све оно што је временски и просторно акцидантелно и извукао као његову „константну и категоријалну особину“ својство облигационог, имовинског уговора. На тај начин је г. Ж. на уговору о раду спонтано извршио операцију познату под именом „феноменолошке редукције“. Као што знамо, та операција тежи да утврди, у смислу феноменолошке школе, правно-логички априорне, ванвременске и ванпросторне елементе права, ослобођене случајних примеса, а да би се изнашао један правни надсвет у чијем се оквиру имају кретати конкретна позитивна права дата у времену и простору (ближе о феноменолошкој методи у праву и философији, в. Архив од новембра 1935, стр. 525—528 и Загорка Мићић, Феноменологија Едмунда Хусерла, Београд 1937). Интересантно је и значајно да је г. Ж. кроз правну социологију самостално и интуитивно дошао до редуктивне методе (нарочито изражено на стр. 296—297).

Ипак је крајњи утисак ових излагања да радном односу, ма он и данас формално задржавао уговорну форму, не треба тражити једну дефинитивну правну категорију. Историско искуство и правно-социолошки аргументи показују нам да ће правни појам радног односа зависити од склопа друштвене материје чије потребе и напоре треба да задовољи и за којима ће се с више или мање еластичности повијати. Уместо неког апсолутног правног типа који би универзално важио треба тежити конкретном облику који ће у датом тренутку изражавати структуру одређене средине. Зато се и с римских фиксних категорија, које претстављају завршне фазе једног сазрелог и љуске једног прохујалог друштва, наша пажња, пажња једног друштва свег у напону и покрету, окреће двојству планова и тражи решење у њиховом усклађивању.

Уосталом и за г. Ж. се крајње решење поставља као методско: „сасвим се природно намеће закључак да оваквом преображају на телеолошком или регулативном плану права треба да одговори и преображај на плану правних појмова“ (293) — и да „модерна теорија иде за тим да установи законитости, правилности по којима се долази и по којима ће се и у будуће долазити дослобдне правне норме“ (294).

При данашњем стању међутим социолошки и правни план иду у раскорак и у њиховом међупростору се управо одиграва драма радничке класе. Од такве тиранске и ђудљиве радне формуле, која је и добар слуга и опак господар, наука би хтела, уносећи у њу што више рационалнога, да начини само доброг друштвеног слугу. У томе стремљењу, да се једним научним поступком смањи размак између социолошког и правног плана, треба видети крајњи циљ и у њему лежи високо хуман и практичан значај овога теоретског подухвата г. Живковића.

Б. С. Марковић

Д-р Стеван Сагадин, претседник Државног савета, УПРАВНО СУДСТВО, Београд, 1940 г. АНА 30 дин.

Овај рад г. Сагадина о управном судству штампан је поводом стогодишњице рада ове наше највише административне установе. Као што се из саме садржине овога дела види, писац није имао намеру да изнесе теорију о админ. судству као таквом, у циљу обраде једног дела административног права. Његова је намера била више у томе, да изнесе историски развитак ове установе у европским државама, специјално у Француској, која се сматра ко-

левком ове установе. Са гиме у вези, да би ово историско излагање о развитуку ове установе било потпуно, писац је узео у обзир и друге европске државе: Немачку, Италију, Румунију, Грчку и др. Изнео је најзад и неке друге типове: управног судства, као што је то случај са Белгијом, Енглеском и Америчком Унијом, тако да ово излагање заврши са историским развитуком ове установе у Србији све до њене последње реформе извршене Видовданским уставом и законом од 1922 г.

Дело Г. С. нема великих претензија, али баш с тога оно побуђује велики интерес и претставља један врло добар прилог нашој стручној литератури из ове области, која је код нас доста оскудна. Ако оставимо на страну излагања: пишчеве о историском развитуку ове установе у Француској, што је писац врло добро схватио, прегледно изнео и веома савесно обрадио на основу најважније: француске литературе, интересантно је скренути пажњу на његова разматрања: која се тичу развитака ове установе у Србији.

На име, писац констатује, да су се данашњи управни спорови у строгом смислу развили из преноса јурисдикције неких спорова цивилно-правне природе: на Државни Савет као тело у саставу управне власти, док се у Србији то десило без посредног овог стадијума, у главном, развило се из надзорне власти, коју је Савет некада имао над „попечитељима“. Поред тога, предатна Србија долази у ретке земље у Европи, која је успела да створи овакву једну установу: и да преко ње организује у току времена и само управно судство, једну установу која се у већини европских држава осим Француске, није добро ни познавала. Писац је тачно уочио, да се до ове установе у Србији није дошло, неким копирањем са стране, већ се може узети у једном извесном смислу да је то једна наша самоникла установа, изникла из наших посебних историских услова и политичких прилика. Ово је тачно донекле у колико се односи на „Синод“ и „Правитељствујушчи Совјет Сербски“, али што се тиче његове: управно-судске функције, која се развила са појавом конституционализма у Србији, угледање је извршено по француском узору, ма да у доста скученом обиму, готово рудиментарном.

Књига Г. С. има све одлике добре систематске обраде. Излагање је: прегледно и сумарно, јер све што је непотребно и нема блиске везе са предметом, остављено је на страну. Г. С. је имао намеру, да изнесе историјат Држ. Савета као управног суда. Но он је изнео и његов развитак од првих дана његовог установљења. Тај период који је у ствари и најважнији с обзиром на то, да је установа Држ. савета тесно везана са целим државним и политичким развитуком предатне Србије, није у излагањима писца изнет на један рељефнији и непосреднији начин. То вероватно долази отуда, што је у писцу правник победио државно-правног и политичког историчара. То ипак ништа не одузима високој стручној вредности књиге Г. Сагадина.

Д-р Д. Данић

Jerzy Waciórski, Substitut du Procureur de la République près le Tribunal de Varsovie, LE TERRORISME POLITIQUE. Préface de H. Donnedieu de Vabres,, professeur à la Faculté de Droit de l'Université de Paris. Paris, 1939. Стр. 184.

Univ. prof. Vladimír Solnar, ŽENEVSKE KONVENCE PROTI TERORISMU. V Praze. 1938. Стр. 25.

У нашем приказу хоћемо да укратко забележимо два нова дела словенских правника о сузбијању тероризма: књигу Пољака Waciórskog и расправу: Чеха професора Solnara.

Женевске конвенције о сузбијању међународног тероризма и о стварању Међународног кривичног суда од 1937 изазвале су одјек у стручној књижевности. О њима су писали на француском језику Pella (Les conventions de Genève pour la prévention et la répression du terrorisme et pour la création de la Cour pénale internationale. Revue de droit pénal et de criminologie. 1938), Donnedieu de Vabres (La répression internationale du terrorisme. Revue de droit international et de la législation comparée 1938), Caloyanni (Deux conventions: Prévention et répression du terrorisme. Création d'une Cour pénale internationale. Revue de Science criminelle et de droit pénal comparé. 1938), на руском језику:

И. Вољски (Пројект међународне конвенције о борби с тероризмом. Часопис „Закон и Суд“, 1936) и др. Од југославенских правника о истом питању су расправљали поред владиног заступника на међународним конференцијама проф. Томе Живановића још и проф. Илија Пржић (Архив, 1939) и Борислав А. Милојковић (Бранич, 1937).

Donnedieu de Vabres у своме предговору књиге пољског правника признаје да је тачна дефиниција појма „политичког тероризма“ потребна већ због тога, јер се деликти, који спадају у овај појам, третирају строже него остали политички деликти: „Le caractère politique de l'entreprise criminelle a d'autant plus besoin d'être défini qu'il doit servir de base à un traitement de rigueur, à justifier la formation, contre ses agents, d'une Sainte. Alliance des États“ (стр. 7).

Књига пољског правника састоји се од два дела, од којих је први посвећен теорији политичког тероризма, док у другом, писац расправља о међународном значају политичког тероризма и о сретствима за његово сузбијање. Аутор наглашава да је идеја-водиља његове књиге поглавито криминално-политичка: „L'idée directrice de la présente étude... n'est pas de faire un traité de la théorie du droit pénal, mais de renforcer l'action contre la criminalité“ (стр. 103).

В. даје подробен преглед деловања двеју међународних организација, које су се бавиле проблемом сузбијања тероризма, наиме међународних конференција за унификацију кривичног права и Друштва народа. Пољски правник посвећује много пажње историском развоју „теорије тероризма“ у вези с анархизмом и нихилизмом (Бакунин, Петар Кропоткин, Малатеста, Reclus и др.). Између осталог наводи и дефиницију тероризма коју даје Лав Троцки у својој књизи: *Le terrorisme* (Paris, 1920). Револуционарни терор, према Троцком, тежи за остварењем истог циља као и рат. Победоносна војска обично уништава само незнатан део противне војске, али она застрава и ломи вољу оних, који нису били уништени. Метода револуције је иста: „Elles supprime des personnes isolées et en terrifie des millions“ (стр. 99).

Што се тиче развоја кривично-правне доктрине о сузбијању тероризма, В. констатује да се пре Марсељског атентата правна теорија бавила како општим (унутрашњим), тако и међународним тероризмом: „Mais après le crime de Marseille, le terrorisme de droit commun rentre dans l'ombre et tout l'effort de la science se concentre sur le terrorisme politique“ (стр. 86).

Посебно односни значај међународног тероризма потпуно оправдава да се за злочинце ове врсте искључи право на уточиште (droit d'asile), пошто би примена овог права имала за последицу њихову потпуно некажњивост: „L'application du droit d'asile est équivalente à l'impunité complète du criminel“.

Књига В. садржи много корисног градива за изучавање међународног тероризма. Али недостатак његовог рада састоји се у недовољно тачном разликовању између историске, социолошке и правно-догматичке методе.

У томе погледу расправа чешког криминалиста проф. Владимира Солнаржа, иако много мања по своме опсегу, има несумњиво преимућство. Аутор је усредсредило своју пажњу на чисто правној страни проблема о сузбијању међународног тероризма и јасно обележио обим и значај овог проблема. Осим тога поклања пажњу и питању, у каквом правцу су потребне промене и допуне позитивног права појединих држава после ратификације Женевских конвенција од 1937, пошто државе, које су приступиле овим конвенцијама, истодобно су преузеле обавезу да обезбеде њихову практичну примену.

Александар Маклецов

TURQUIE — *La vie Juridique des peuples*, Bibliothèque de droit contemporain sous la direction de H. Levy Ullmann et B. Mirkine-Guetzévitch, Paris, 1939, p. 406.

Библиотека „La vie juridique des peuples“ има за циљ, како vele њени уредници „да упозна у целини правну структуру појединих земаља“. Она је до сад издала седам свезака, које су рађене једнообразно по истом плану и од најбољих стручњака оне земље о којој је реч.

Свеска о Турској претставља нарочити интерес, јер даје у пресеку кратак и јасан преглед целокупног правног живота нове Турске. Ту је изнет у општим потезима развој правног уређења Турске за последњих 100 година,

кад се у овој земљи почиње осећати, некад јаче а некад слабије, тежња за правним реформама и преуређењем државног устројства. Највећа пажња посвећена је правном устројству после Велике националне револуције, када је брзим, оштрим и отсечним темпом постављен на нове основе цео културни, привредни и правни живот Турске.

Свака револуција има своје идеале, своја начела оличена у кратким девизима. Турска национална револуција поставила је као идеје водиле ових шест начела: 1. национализам, 2. револуционизам, 3. републиканизам, 4. лаицизам, 5. етатизам и 6. популизам. На овим начелима сазидана је цела зграда друштвеног устројства нове Турске. Ова начела стоје у потпуној супротности са дотадашњим уређењем и схватањем, где је готово цео правни живот почивао на верским принципима, а власт припадала султану као верском и световном поглавици. Наведена начела налазе најјачи израз у јавном а нарочито у уставном праву, за које турски правници веле да је самостална творевина њихова духа, напора, живота и потреба.

У првој глави свеске о Турској професор Али Фуад Басгил излаже државно и уставно уређење ове земље у њеном историском развоју. Државно уређење Турске у својој еволуцији прошло је кроз три фазе: 1. теократска апсолутна монархија, 2. нека врста уставне монархије и 3. народна република. У првој фази владар је био уједно верски поглавица свих муслимана (халифа) и световни владар Турске Царевине (султан). Његова власт заснивала се на верским принципима, била је апсолутна и неприкосновена. После царске декларације од 1839 почиње нова фаза. Турска добива донекле изглед уставне монархије и сам владалац својом свечаном изјавом ограничава своју власт и права. 1876 Турска добива први октроисани устав заснован на принципу поделе власти, који је био краткога века. Младотурска револуција 1908 уводи поново уставно уређење и ограничава султанову власт, постављајући принцип да султан не може распустити парламенат. Тај принцип укинут је из политичких и партиских разлога 1912 и султану је поново дата власт да може распустити парламенат. Како се види султан је остао и даље главни носилац власти и одлучујући фактор у државном животу.

После Велике националне револуције ствар се из основа мења. Народ постаје одлучујући фактор, сматра се као извор власти и изражава своју вољу кроз Велику народну скупштину. То је начело постављено у уставу од 1921 и усвојено у уставу од 1924 и 1937. Национална револуција је извршила огромно дело, остварила је право чудо у средини и народу који је вековима био научен и васпитан на теократско уређење државе. Ова револуција је збрисала халифат и султанат, вратила власт и сувереност народу и признала политичка права свим грађанима без разлике пола. Народни суверенитет и воља оличени су у Великој народној скупштини. Народ бира претставнике за ову скупштину општим и посредним гласањем. Право гласа, што је врло карактеристично, не признаје се грађанима који не знају читати и писати. Скупштина доноси законе, врши контролу над врховном државном управом и газдинством, бира претседника републике, државне саветнике и чланове главне контроле и она је надлежна да донесе закључак о свом распуштању.

У другој глави ове књиге професор Сидик Онар излаже административно и финансиско уређење Турске Републике. На овом пољу извршене су такођер значајне реформе у односу на пређашње стање. У Турској није проведено начело поделе власти. Законодавна и врховна управна власт сједињене су у рукама Велике народне скупштине. Једино судска власт живи и има извесну аутономију. Централну управу сачињава претседник републике кога бира народна скупштина и министри које бира претседник републике између народних посланка. Влада не може донети важније одлуке без претходног консултовања са државним саветом који врши поред ове саветодавне и судску функцију у административним споровима. Државна управа почива на принципу децентрализације власти. У смислу тога начела извесни круг управних послова пренет је у надлежност покрајина и општина.

Држава не ограничава своју економску и финансиску делатност на прибирању пореза и других дажбина, него такођер узима видног учешћа у народној привреди. Мешање државе у привредни живот врши се преко државних банака у смислу уставног начела о „етатизму“.

У трећој глави Сафет Тунџај говори о правним лековима против аката управне власти. Нарочито се задржава на устројству и надлежности државног савета који је позван да даје савете влади и надлежан да расправља административне спорове у последњој инстанцији.

У четвртој глави Џевдет Феит Басман износи у кратким потезима основе кривичнога права и поступка. Нови Турски кривични законик од 1926 рађен је по узору на италијански кривични законик од 1889. Разлике између ова два законика су врло незнатне. Турски кривични законик за разлику од италијанског уводи смртну казну за тежа кривична дела, а не предвиђа никакву казну за бигамију. Кривични поступак од 1929 рађен је у свему према немачком законнику о кривичном поступку од 1-11-1879.

У петој глави Хусеин Авни Гектирк излаже основе грађанскога права. Турски грађански законик од 1926 није оригинална творевина, као уосталом и други турски законци, него је рађен по узору на Швајцарски грађански законик. У породичном праву турски законодавац отступио је унеколико од свог изворника, док му је у другим областима остао веран. Породично право претстављало је најтежи проблем за турског законодавца. Тешко је било кидати са традицијама, дирати у породичне односе и поставити породични живот и брак, који је народ сматрао као верску светињу, на нове, туђе и световне темеље. Увођење начела једнакоправности брачних другова у личним и имовинским односима претстављало је најосетљивије питање, јер је турско јавно мњење било од вајкада научено да мушкарцу даје предност и превласт у породици и друштву.

У упоређењу са ранијим стањем, законодавац је у породичним односима извршио најсмелији подухват и најзначајније дело. Породица је постављена на световне темеље у смислу револуционарног начела о „лаицизму“. Брак је стављен под контролу државе, закључује се у грађанској форми, развод се не може вршити као раније по вољи брачних другова него једино по одлуци суда из разлога наведених у закону. Тиме је брак добио јачу и чвршћу подлогу него што је то било раније. Брак не утиче на пословну способност жене. Она је слободна да располаже својом имовином и да се обавезује без пристанка свога мужа. У смислу принципа једнакости, жена је дужна да доприноси издржавању породице, док по шеријатском праву та обавеза није постојала. Турски законодавац усвојио је по узору на шеријатско право режим одвојених добара као законски режим. Ту је отступио од швајц. ГЗ који усваја режим заједнице добара.

Породица се раније у Турској у смислу шеријатскога права могла развијати и заснивати само природним путем, рађањем у браку. Није постојала ни установа адопције, ни признање и истраживање очинства ванбрачне деце, ни легитимација. Данас међутим све ове установе постоје у турском праву.

Шеста глава посвећена је трговачком праву. Трговачки законик од 1926 рађен је по узору на Немачки и Талијански тргов. законик а допуњен је 1929 специјалним додатком о поморском праву. Још у половини XIX века Турска је отступила од шеријатског трговачког права које није могло да задовољи потребе савремене трговине и трговачког промета. Она је стварно 1850 израдила трговачки законик по узору на француски трговачки законик. Према томе у овој правној области већ је раније прокрчен пут за реформисање и усвајање страног законодавства. Нови трговачки законик нема нарочитих особености које би га разликовале од његових изворника.

У седмој глави изложени су укратко принципи грађанског поступка. Турски законик о грађанском поступку од 1927 рађен је по узору на немачки и немачки законик. У овој правној области као и у другим турским законодавца радије је брзо служећи се системом рецепције. Тако стварно улога законодавчева сводила се углавном на превођење страних текстова без самосталног стварања правних принципа који би били у духу животне стварности турскога народа.

Последња глава посвећена је међународном праву и положају Турске. Велика национална револуција донела је економску и политичку слободу турском народу. Од слабе, политички зависне и запостављене државе створена је за кратко време слободна и равноправна народна држава, држава са јаким угледом и независним положајем. На рушевинама старе дотрајале државне зграде створена је нова државна заједница са јаким националним духом и.

животном снагом која осигурава народу његову независност, слободу и напредак.

Лозански уговор од 24-VII-1923 најзначајнији је политички успех нове Турске. Тим уговором она је обезбедила своју политичку независност и коначно се ослободила капитулација, терета који је осетно спутавао и ограничавао сувереност државе.

Џемал Билсел у кратким потезима износи борбу турског народа за независност и анализира међународне уговоре и положај Турске Републике после ратова за ослобођење. На концу Кемаледин Бирсен анализира закон о држављанству од 28-V-1928 и износи положај странаца према новом турском законодавству и уговорима.

Писци свеске о правном животу Турске успели су да даду прегледну слику напора и успеха Турске Републике на правном политичком, економском и културном пољу. Књига је прегледна, документована, лако и сажето писана и читалац може кроз њене ретке са интересовањем да прати развој правних установа турског народа кроз његову историју.

Турска револуција извршила је за кратко време беспримеран успех и величанствено дело. Она је препородила турски народ, извела га из чамотиње и заосталости, оспособила га за нова духовна и друштвена стремљења и привела га у ред напредних нација. Револуција је за кратко време изменила изглед једне земље и народа, све је постављено на нове основе државно уређење, политика, привреда, наука и уметност. Овако смион потез и овако широке и брзе реформе изазивају чуђење. Човек се пита како је то све могло да се изведе без јаче реакције народних слојева који су вековима били научени на један посебан начин живота и мишљења. То се може објаснити једино психолошки. Турци су по инстинкту војнички народ који прима и усваја без нарочитог отпора оно што долази озго, што долази од законите власти. Турски народ изводи је реформе које су долазиле одозго готово исто онако као што изводи војничке заповести. Он је реформе Велике револуције примио тим пре што су оне дошле после славне победе иза толико пораза и страдања, победе која је занела и опила турски народ и вратила му веру у његову снагу и војничке врлине. Ту лежи узрок брзог успеха онако радикалних реформа које би тешко могле успети код народа који има друкчију психологију.

М. Беговић

Carl Schmitt, VÖLKERRECHTLICHE GROSSRAUMORDNUNG MIT INTERVENTIONS-
VERBOT FÜR RAUMFREMDE MÄCHTE. — Berlin-Wien, 1939, S. 88.

Ова политичко-правна расправа берлинског професора Карла Шмита јесте прештампано предавање које је одржао 1 априла прошле године на Институту за политику и међународно право при Килском универзитету. Временски она долази непосредно после промене спољне-политичког курса националсоцијалистичке Немачке која из фазе интегрирања немачких мањина у Рајх прелази у фазу империјализма у доба окупације Чешке (март 1939). Јасно је, да је Немачка овом променом спољне политике радикално изменила своју дотадашњу доктрину засновану на принципу националитета и националног самоопредељења. Зато је немачка доктрина јавног права морала приступити општој ревизији појма државе и међународног поретка и тражити нове правне конструкције ради теоретског формулисања и оправдања новоствореног политичког стања у Европи. Професор Шмит и овог пута, као и раније, предњачи немачкој доктрини јавног права и отвара јој нове перспективе.

Да би избегао приговор илегалитета који је са разних страна упућиван немачким освајачима у Европи, Ш. предлаже нову конструкцију међународног права и међународног поретка. Он одбацује досадашње принципе националитета и међународноправне личности државе као основне појмове међународног права и замењује их концепцијом великопросторног поретка (*Grossraumordnung*). Субјекти међународног права нису више, по овом писцу, државе (које су се током 19 и 20 века претвориле у националне институције) већ само народи који су носиоци империја и којима одговарају велики простори у којима они врше политичку и економску експанзију. Велики

животни простор немачког народа који му је одређен географским положајем јесте средња и источна Европа. У том простору само он има права да шири свој политичко-војнички и економски утицај искључујући сваку интервенцију простору страних сила.

Појам империје (Рајха) састоји се из три елемента: владајућег народа, великог простора и политичке идеје коју тај народ носи и остварује у том простору. Ш. инсистира на политичкој идеји, јер је само она релевантна за међународноправну конструкцију великопросторног поретка. Географски положај сам по себи није довољан за одређивање правног појма великог простора и империје; нужна је политичка идеја ношена од једног народа који је остварује у великом простору. Та идеја заједно са принципом забране интервенције даје великом простору његов политичко-правни смисао. Ш. не одбацује постојећу систематику међународног права засновану на појму државе, већ сматра да је треба пренети на појам народа носиоца Рајха и допунити двема новим консидерацијама. Прва се односи на појам државе као организације. Свака држава садржи извесан минимум организације. Али како је данас појам Рајха превазишао досадашњи појам државе, то ова у свом новом облику претставља само апарат (у смислу Рајнхарда Хена) или чврсту и моћну организацију (у смислу Готфрида Несеса) која се налази у рукама водећег народа ради остварења циљева империје. Будући да свака држава претпоставља извесну дисциплину и организацију које траже високе моралне и духовне квалитете, то сви народи нису способни за државу и не могу бити сматрани субјектима међународног права. — Друга се односи на појам територије државе, односно Рајха. Многобројни и велики проналасци модерне технике знатно су изменили наше појмове и критеријуме простора. Данас се мисли и дела у великим просторима. Постојање територијално малих суверених држава смета економско-техничком развоју нашега доба. Зато је потребно ревидирати појам територије државе и изменити га у смислу великопросторног поретка.

Ш. верује да налази историско-правни ослонац својој теорији великопросторног поретка у чувеној Монроевој доктрини. Ова доктрина, као што је познато, састоји се у принципу „Америка Американцима“ и забрани интервенције европским силама на америчком континенту. Ш. покушава да пренесе ову доктрину на средњу и источну Европу забрањујући у њој интервенцију сваке стране силе. Овај историски пример није убедљив у смислу који би он желео да му да ради поткрепљења своје теорије, већ напротив говори против самог основа те „правне“ конструкције. Јер, заиста, док су Сједињене америчке државе прокламовале принцип неинтервенције ради ослобођења и заштите америчких народа, докле националсоцијалистичка Немачка прокламује тај принцип ради подјармљивања и негирања права егзистенције народа средње и источне Европе сматрајући овај део европског копна као обичан животни простор немачког народа. Докле Монроева доктрина говори у прилог националних држава и њихове међународноправне личности, докле Шмитова доктрина значи негацију националних држава и као таква претставља антипод Монроеве доктрине.

Да би што рељефније истакао националсоцијалистичку концепцију великог простора, Ш. је упоређује са принципом сигурности саобраћајних путева Британског царства. Ово царство које се протеже по читавој земљиној кугли не пружа слику географски јединствене целине већ је напротив раздвојено многим морима и копнима. Тај географски положај британске империје захтева као њен животни интерес обезбеђење саобраћајних путева који везују њене саставне делове. Планетарни карактер ове империје одредио је универзалистичко-хуманитарну концепцију међународног права британског народа и његово стално практиковање политике интервенције, нарочито посредством Друштва народа. — Географски положај немачког Рајха као просторно јединствене целине означио је средњу и источну Европу за искључиво његов животни простор и утицао је на политичко-правни менталитет немачког народа. Насупрот британском универзалистичком схватању међународног права и принципу интервенције овај правни писац ствара немачку концепцију великопросторног међународног поретка са принципом забране сваке стране интервенције у истом.

Ово су, укратко изложене, идеје проф. К. Шмита које је он изнео у гореозначеном делу и које представљају покушај конструисања новог међународног права заснованог на принципу великог простора. Идејна сродност ове Ш. међународно правне доктрине са његовом ранијом теоријом државе као политичког јединства је тако велика да она представља, у извесном смислу, транспозицију његове уставне теорије на међународно право саображену новим политичким околностима. У сваком случају основна мисао је иста. Држава, односно Рајх, јесте политичко јединство засновано од извесног носиоца политичке власти; а право је одлука воље политичког, владајућег фактора. То је смисао његове децизионистичке доктрине у праву. Само докле је у државном праву носилац политичке одлуке или један човек или једна група људи или већина народа, дотле у међународном праву тај носилац јесте један владајући народ. У оба случаја принцип формирања политичко-правног поретка је исти: стварни однос политичких снага. Овим потпуним подвођењем права под одлуку политички доминирајућег фактора Ш. доктрина изилази практично на прокламовање силе основним принципом права и представља ео ipso негацију саме идеје права.

Д-р Милорад М. Симоновић

Инж. Алија М. Кадрагић, НАША ПОМОРСКА ПРИВРЕДА И ПОМОРСКИ КРЕДИТ. Београд, 1940, стр. 207, цена 80 динара.

Неоспорна вредност дела госп. Кадрагића састоји се у томе што је писац изабрао за тезу систематског обрађивања једну грану наше привреде које је све досада остала скоро ван сваке пажње од стране југословенских економиста. Ако су се неки од њих и бавили кадгод појединим питањима из ове области привреде, резултат ових проучавања долазио је до свога изражаја главним делом у виду новинарских чланака а у релативно малобројним случајевима у облику расправа објављених у часописима или ревијама, — али ни једно, ни друго с обзиром на обим и начин излагања не претставља темељно студирање предмета у целини. То истиче и писац предговора госп. д-р Вл. Брајковић, Доцент Правног факултета у Суботици када каже да рад Г. К. претставља прво систематско дело у коме су компаративно испитани сви проблеми који се посредно или непосредно тичу поморства.

Овај систематски склоп питања која обухватају, према пишчевом мишљењу, појам и садржину поморске привреде претставља донекле само увод за други део коме писац посвећује нарочиту пажњу и то поморском кредиту.

Посматрање поморске привреде писац ставља у везу са поморским духом, те стога најпре анализира каква је поморска оријентација нашег народа. Он замера да код нас преовлађује „континентални дух у схватању важности и бриге за поморство и да докле се борба вредних помораца и привредних предузећа против таквог расположења духова не заврши променом оријентације нашег света све дотле не може се очекивати знатан напредак и развој у нашој поморској привреди.”

Глава која следује не одговара сасвим своме називу. То није анализа поморске оријентације нашег народа већ збијена политичка историја народа који је живео на јадранској обали. Но без обзира на то ова глава садржи описивање читавог низа занимљивих историских догађаја и чита се са интересом.

Писац дели своје излагање поморске привреде на два дела: у првом он пружа карактеристику појединих елемената од којих се састоји ова привреда, док се у другом он концентрише на једном проблему — на облицима и карактеру мешања државе у ову привредну делатност.

Г. К. набраја као основне елементе поморске привреде: трговачку морнарицу, луке, бродоградилшта, јавна складишта, слободне царинске зоне, поморско рибарство, пошумљење поморске обале, поморску управу, поморски трговачки закон. Испустио сам намерно из овога списка два проблема које писац третира поред других у овом делу и то туризам и поморску сарадњу балканских држава, јер ова два питања кваре пишчеву архитектуру. Напред поменути два проблема — туризам и сарадња балканских

држава у поморској пловидби — нису основни елементи поморске државе већ са једне стране особите врсте искоришћавања морнарице, а са друге искоришћавање обале (хотелијерство). Па и остали горе поменути елементи поморске привреде нису такође једнаке важности и значења. Њихова ближа класификација би била од користи. Штета је да писац није обрадио привредну страну односа које регулише поморско приватно премо, јер је то прави темељ на којем се заснивају сви проблеми привредно-административног типа, који уосталом највише привлаче пажњу г. К. Писац обрађује проблеме са статистичке тачке гледишта и пружа читаоцу пажљиво сакупљену документацију уредаба и осталих законских и административних прописа који се односе на дотични предмет. У томе је велика његова заслуга, јер није тако лако утврдити евиденцију законских прописа ма по коме питању. „Службене новине“ су тек недавно увеле алфabetни регистар а остали извори законских и административних прописа нису довољно сређени. Најбоље обрађена глава у овом делу је она о изграђивању и развоју наших лука; штета је само што писац није снабдео своју књигу картом бар главних јадранских лука што би много допринело јасном разумевању овога иначе успелог дела студије.

Трећи део — јавна интервенција у поморској привреди — је највише разрађен. Писац посматра редом разне повластице и завршава тај преглед анализом два основна појма — субвенције и премије. Он истиче извесне сукобе интереса разних група (бродовласници, бродоградилшна предузећа, луке) и каже да наша привредна поморска политика треба да буде општа, да не води рачуна о појединцима него о једној привредној грани као целини. При крају овога дела писац износи свој предлог који је следећи. „После ступања на снагу одредаба о поморској хипотеци ствара се могућност да сви наши бродовласници добију поморски кредит на подлози бродова. Уколико би држава повећала кредите за субвенције за 10% од постојећег износа и ту разлику ставила на расположење оном новчаном заводу који буде вршио кредитирање поморства неоспорно је да би се тиме деловало на осетно смањење каматне стопе по новим кредитима. Већи део камата или бар једну половину плаћала би држава из субвенција, а бродовласник би сносио највише половину камата. (Стр. 123).

Наведени предлог додирује и питање о поморском кредиту који чини део студије г. К. Ту, разуме се, писац поглавито описује стање поморског кредита у разним земљама, а нарочито у Француској, у којој је овај кредит организован на начин који највише конвенира нашим привредним приликама. Даље се писац бави питањем, како се одређује квалитет лађе што је битни услов за уређење хипотекарног каско-кредита. На крају г. К. говори о развоју каматне стопе код нас и о изгледима за пласирање поморских облигација које проистичу од хипотекарних зајмова на лађе.

Узимајући у обзир да је закон од 1939 о стварним правима на броду и о поморским привилегијама ударио прави темељ могућности хипотекарног кредита и да се налазимо на прагу привредне организације тога посла, треба признати да је књига г. К. дошла баш на време.

Влад. Розенберг

Gaétan Pirou, NÉO-LIBÉRALISME, NÉO-CORPORATISME, NÉO-SOCIALISME.
Paris, 1939, страна 216.

Г. Г. П. нам приказује нове видове традиционалног сукоба између либерализма и корпоратизма с једне и индивидуализма и колективизма са друге стране, посматраног углавном у оквиру данашње Француске.

Писац почиње са излагањем схватања класичних либералиста који своје гледиште заснивају на једном статичком посматрању ранага капитализма. Два елемента леже у основи процеса: лични интерес и слободна утакмица. Класичари сматрају да ови елементи сигурно обезбеђују ред и хармоничност у привреди. Конкуренција обезбеђује равнотежу између понуде и тражње, даје потстрека техничком и економском развитку, а при том обезбеђује потрошачке масе од експлоатације произвођача. Међутим, привредни развој убрзо доводи у кризу овакав идеалистички начин посматрања. Борба између појединих предузећа доводи до пропасти она слабије организована и снабде-

вена. Врши се непрекидна концентрација. Велика предузећа добијају на тржишту монополски положај, што онемогућује правилно дејство слободне утакмице. Старије теоретичаре ово много не узнемирује. По њиховом мишљењу не постоји велика опасност од фактичких монопола, пошто утакмица увек може да оживи доласком нових произвођача на тржиште. Они се једино плаше државне интервенције која би извесним друштвима дала искључиво право експлоатације у извесном привредном сектору.

Међутим, привредни развој иде својим током. Предузећа бацају све више производа на тржиште и у исти мах, да би привукла купце, сама обарају цене својим производима. У таквом стању конкуренција може да користи једино потрошачу и то приморава произвођаче на усвајање компромисних решења. Од два основна елемента покретача, остао је само лични интерес, али у једном у неку руку ублаженом смислу. Г. П. цитира Прудона: „Утакмица убија утакмицу.“

Да видимо шта при оваквом стању предлажу савремени браниоци либералне доктрине. Г. П. нам углавном износи мишљење америчког публицисте Валтера Липмана, чије су идеје наишле на врло јак одјек у извесним француским круговима. Да кажемо одмах да неолибералисти у многоме прибегавају државној интервенцији. На првом месту у производњи треба укинути акционарска друштва, холдинге и уопште сва предузећа која својом величином ометају правилно дејство слободне утакмице. Најзгоднији начин да се ово постигне био би забрана самофинансирања, тј. требало би онемогућити друштвима да вишак своје добити (изузев делова за амортизацију и резервне фондове) задржавају и инвестирају у циљу повећања сопственог обима и на тај начин извлаче капитале с тржишта и испод дејства закона понуде и тражње. У размени, улога државе била би да заштити купца који сам није довољно способан да процењује квалитет робе коју купује. Поред тога намеће се заштита извесне класе продаваца (селянци, ситни занатлије, радници) који су по природи добара која нуде, приморани да продају одмах, без обзира на цену и не познавајући стварно стање на тржишту. Према томе, држава неће прекорачити своју улогу ако буде помагала оснивање произвођачких и потрошачких задруга. Остаје још новац, питање у коме класични либералисти показују највећи конзерватизам и доследност. Међутим, савремени заступници имају и овде сасвим различито схватање. Оно што је битно, то је да вредност новца буде једнака у разним временским периодима (такође и теза Г. Рузвелта) и у ту сврху требало би дозволити држави све потребне манипулације. Што се финансиске политике тиче, предлажу се високе таксе на наслеђе и прогресивни порез на приход.

Дакле као што се види од основних начела класичног либерализма није остало скоро ништа. Па ипак неолибералисти врло жучно устају против сваког мешања са интервенционистима сваке друге врсте, јер овако схваћена улога државе не би имала да циљ дељење милостиње, већ поправку „стања које ствара сиромаше“, тј. борбу против монопола а у корист слободне утакмице.

Прелазимо на корпоратизам, чије је битно обележје према Г. П., да сви припадници једне професије предузимачи, радници, стручњаци, сачињавају једно тело коме се признаје карактер јавноправне установе. Одмах да кажемо да под неокорпоратизмом не треба подразумевати повратак из стања пре француске револуције. Намера савремених доктринара је да се организују професије тако да служе као посредници између појединца и државе. Била би употребљена два елемента, послодавци и радници, који би, обрнуто од оног што имамо данас, били увучени у оквир корпорација чије би одлуке биле обавезне за све. Оваква организација била би на темељу јавног права. Уговорни споразуми и слободна воља престали би да постоје, а на њихово место дошла би професионална правила. Овакве организације играле би улогу и на економском и на социјалном пољу. На економском, забраном рада појединим предузећима и строгим одређивањем начина рада, а на социјалном, углавном сузбијањем незапослености. Што се тиче политичког утицаја, мишљења су подељена. По једном, корпорације би имале да задрже карактер чисто привредних организација, док би према другима требало да добију и извесну политичку компетенцију. Тако напр. предлаже се да најмање један од два дома буде састављен од њихових претставника. Преимущество овог система у односу

на либерализам, било би у успостављању извесног реда и дисциплине у привреди на место анархизма и несигурности који данас владају. У односу на етатизам истиче се да корпоратизам претставља организацију привреде, вођену од оних лица која у њој имају непосредног учешћа. И најзад преимућства над синдикализмом, огледала би се у факултативности и идеолошкој исцепканој ови последњих.

Што се социјализма тиче, Г. П. каже да је и овде традиционална (Маркова) доктрина претрпела дубоке преображаје. С једне стране у самој теорији вредности морало се учинити извесно место капиталу и природним факторима, с друге опет, борба класа прелази с интернационалног на национални план, ублажена при том еластичнијим схватањима појма класе. Уколико је реч о разним конкретним колективистичким плановима, и ту се опажа знатна еволуција. Пре свега напушта се идеја једне интегралне планификације, и уместо ње усваја се извесан степености систем, од потуне индивидуалне слободе ка потпуној национализацији оних индустрија које се сматрају неопходним за државу. Затим борба против личне својине све више уступа место борби против извесних облика крупног капитала, чији притисак највише осећају средње класе и аграрно становништво. Напоменимо још да се напушта и идеја о укидању механизма модерне привреде (тржиште, цене итд.), што би довело до огромних тешкоћа при прорачунавању вредности, већ се задовољава уравнотежењем производње и куповне моћи потрошачких маса.

Према томе сукоб између доктрина постоји још увек и то како на филозофском и моралном тако и на пољу личних интереса. Али оно што очевидно излази чак и из једног овако сумарног прегледа, јест да постоји знатно зближење између трију доктрина, а нарочито уколико се тиче њихових техничких страна.

Неолиберализам прибегава у знатној мери државној помоћи. Неокорпоратизам ограничава своје амбиције и ставља државу изнад професионалних интереса. Неосоцијализам оставља места личној иницијативи и усваја у својим прорачунима и економским плановима извесне елементе капиталистичке технике. Замраченост политичког хоризонта и економска криза која поред свих секундарних осцилација задржава перманентан карактер, такође доводе до усвајања компромисних решења.

Г. П. извлачи крајњи закључак, да при оваквом стању ствари економска реалност не може да се идентификује ни с једним од три велика система које јој пружају доктринари: она нужно захтева једну сложену мешавину (и то покретног састава) између трију тенденција које се налазе у сукобу.

Радош М. Стаменковић

БЕЛЕШКЕ

Од Уредништва. — До сада Архив је објавио свега два чланка о уредби о бановини Хрватској: чланак г. д-р М. Владисављевића, у којем је он укратко изложио садржину нове уредбе, и чланак г. д-ра Р. Лукића о чл. 116 У. Пре тога Архив је објавио чланак г. д-ра И. Политеа, који је српским правницима упутио пријатељски позив за сарадњу, на који је два броја доцније одговорио уредник Архива једним уводним чланком у истом духу и смислу.

Неоспорно је да је један од првих задатака једног стручног правног часописа да бележи важније појаве у нашем законодавству. У пркос томе, бележење уредбе о бановини Хрватској неким људима се није свидело и ано-

нимно су напали уредништво и Архив. Ти напади су апсурдни, пошто су чланци, које је Архив објавио (и то после 6 и 7 мес. од доношења уредбе), чисто правни, без икаквих политичких расуђивања. И не треба нарочито рећи да ће Архив сваки чланак и расправу, који не садржи личне нападе, објавити.

Међутим напад је дошао и са друге стране, и то у једном стручном часопису, Загребачком Мјесечнику, у чланку „Ново уставно стање“ потписатом од г. д-ра Диговића. Г. Диговић приписује г. Тасићу намеру да умањи важност уредбе о бановини Хрватској и замера му необјективност, због чега не верује у искреност његова позива на сарадњу правника српских и хрватских. Како је г. Т. нападнут због оних

истих теза, које је и г. Владисављевић заступао у својем чланку, објављеном у Архиву — који је, у осталом, такође цитиран у чланку г. Д., — то Архив сматра за потребно да учини следећу изјаву. Архив, као ни до сада, неће ни од сада објављивати чланке, у којима ће се неко лично и то нарочито са политичког гледишта напасти. Он верује да је то гледиште и Мјесечника. Што се тиче г. Д., надамо се да ће се он наскоро уверити у коликој је заблуди како у погледу правних теза тако и у погледу објективности г. Т.

In memoriam: John A. Hobson. — Ових дана преминуо је један од најчувенијих енглеских социолога и економиста. Са његовом смрћу можемо да кажемо да је једног савесног и објективног научника мање у свету. Иако је заступао извесно одређено становиште у свима друштвеним проблемима, он је увек умео да се уздигне на високи ниво научне објективности, а то ће рећи да је као свој највиши позив у животу сматрао службу истини. Оно што је Хобсона нарочито одликовало, то је његова готовост да увек прихвати аргументе других, када му они изгледају довољно убедљиви. То је, уосталом, одлика сваког правог човека од науке; без те основне особине, не може бити праве службе истини. Хобсон је до својих последњих дана пратио стручну литературу, и своја схватања такорећи до задњег дана подвргавао сталној аутокритици и ревизији. Сећам се врло живо када сам га у јесен 1937 посетили у његовом скромном дому у Лондону (он је становао у Hampstead-у), како је он баш тада пажљиво студирао најновије чланке чувеног економисте Џ. М. Кејнса. Овај је баш тада био објавио најновију своју књигу (*The General Theory of employment, interest and money*) у којој се дотакао и Хобсонове теорије. Осим тога објавио је био у последњем броју *Economic Journal*-а расправу о истоме питању. Хобсон никако није могао да види тачну замисао Кејнсових разматрања, а с правом је критиковао и извесне недоследности овога чувеног енглеског економисте. Са оном простодушношћу која је, уосталом, својствена нарочито Англо-саксонцима, он ми је тада говорио: „Или ја не могу добро да схватим његову мисао, или он просто обилази око главне ствари“. Он се није устручавао да призна да нешто не схвата, када му је нејасно, исто као што би признао када би од некога неку мисао прихватио као своју. Он се ни-

је бојао сенке других величина, и то је била у њему једна од најсветлијих одлика његовог великог духа. Са таквим одликама он је почео своју значајну научничку каријеру, са таквим је љу и завршио. До последњих година он је успео да остане изнад уских доктринарних питања, а да при томе ипак задржи у свакоме проблему своје одређено и убеђено схватање.

Хобсон је своју научну делатност, тако плодну, тако свестрану, започео крајем XIX века. Године 1889 он је, на име, објавио једну књигу, *The Physiology of Industry*, коју је написао у сарадњи са једним познатим истраживачем, Мамеријем (*Mumery*); овај је доцније страдао приликом пењања на један од најистакнутијих врхова планинских у свету). Управо, како сам Хобсон у својој великој научној скромности истиче, та књига написана је највише под инспирацијом самога Мамерија, с којим је Хобсон имао дуготрајне и дубоке дискусије о економским и социјалним питањима. Те дискусије потсећају, иако у знатно мањем оквиру, на фамозну кореспонденцију између Маркса и Енглса. Енглс је био индустријалац и послован човек, и он је, као што је познато, огромно утицао на поједина схватања Карла Маркса. Сличан је случај био и са Хобсоном. Он је, уосталом, нека врста англо-саксонског Карла Маркса. Исто као и Енглс на Маркса, на Хобсона је одлучно утицао Мамери, послован и искусан човек. Хобсон тврди да је као плод тих њихових дискусија проистекла његова теорија о претераној штедњи, коју он доцније развио у безброј књига и расправа. Хобсонова научна продуктивност веома је велика. Он, ваљда, ни сам не зна тачно колико је, шта и где написао. Колико ми је познато, написао је најмање 70 књига, а поред тога објавио је већи број чланака и расправа. Ипак је један од најјачих трагова у његовој научничкој каријери оставио онај први рад написан са Мамеријем, односно његова доцнија самостална студија *The Problem of the Unemployed*; ово је делце угледало света 1894 године, и он је ту са још већим убеђењем развио своје идеје заступљене у „Физиологији индустрије“. Када се има у виду да са објавом овог другог дела готово истовремено пада и појава треће књиге Марксовог „Капитала“, као и чувено дело Тугана-Барановског о кризама, онда се може схватити сав значај Хобсонове појаве у историји економске науке. Отуда су не-

ки ишли и дотле, да су чак рекли да је Хобсон у извесној мери и претекао Маркса, пошто је већ 1889 године изнео извесно гледиште, које је ближе расправљено у III-ој књизи „Капитала“.

Од важнијих Хобсонових дела треба навести следећа: *The Evolution of modern capitalism*, које је доживело огроман број издања, и у коме је изнета привредна историја XIX века; *The Industrial System*, у коме је дао неку врсту уџбеника из теориске економије; *Imperialism*, такође веома важно дело, које је ту скоро доживело ново издање, и у коме је Хобсон цео проблем империјализма изнео у светлости Бурског рата (он је у ту сврху и био отпутовао у Јужну Африку); *The Economics of Unemployment, Rationalisation and Unemployment*, два дела о светској привредној кризи; *The Economics of Distribution*, написано још пре 40 година и објављено у Америци, а које, иако доста значајно, није много запажено у стручној јавности; сличне је судбине било и одлично његово дело *Free Thought in the Social Sciences*, у коме је расправљао о једном тако кардиналном проблему друштвених наука (објављено 1926 године) и које је такође остало недовољно запажено; затим је Хобсон дао и извесне добре монографије, односно биографије (као што је н. пр. скорија студија Thorstein Veblen); треба спомнути још и: *Wealth and Life, Work and Wealth*, дела у којима се нарочито трудио да прикаже разлике између „људских“ вредности и тржишног образовања цена; *The Social Problem, Gold prices and wages, Problems of Poverty, Poverty in Plenty, Incentives in the new Industrial Order*, итд.... Једно од последњих дела које је написао носи наслов: *Property and Improperly*, и објављено је у 1937 год., оно претставља економска разматрања у вези са шпанским ратом. Најзад, као да је предосећао своју скору смрт, Хобсон је написао неку врсту малих мемоара, објављујући 1938 године књигу: *Confessions of an Economic Heretic*; у тим „Исповестима“ он је изнео не само кратку скицу своје плодне делатности као јавног радника, већ и читава сажети преглед развоја економско-социалне мисли у Енглеској.

Д-р Тихомир Ј. Марковић

Успомени великог филантропа. (Поводом 150-годишњице смрти Џона Ховарда). — Време које проживљујемо није баш много подесно за

прославе јубилеја. Ипак има датума преко којих не смео равнодушно да прођемо. Овамо спада и 150-годишњица смрти великог енглеског филантропа и чувеног пионира реформе казних завода у Енглеској и у читавој Европи — Џона Ховарда (John Howard).

Као што је познато, највеће заслуге као поборници реформе казненог права у XVIII столећу стекли су Италијан Бекарија и Енглез Ховард. Место које заузима у томе погледу Ховард од нарочите је важности. За разлику од Бекарије као типичног заступника идеолошких стремљења XVIII столећа, Ховард је реалист и практичар. Његова метода није апстрактно-дедуктивна, него емпиричка и индуктивна. Значајно је да је он сам истицао на прво место баш знање факата, „the knowledge of facts“. Његова амбиција није ишла за тим, да се истакне као књижевник, него да упозна што шире друштвене слојеве са правим стањем ствари, о којима је писао: „A person of more ability, with my knowledge of facts, would have not the fame of an author. Hearing the cry of the miserable, I devoted my time to their relief. In order to procure it, I made it my business to collect materials, the authenticity of which could not be disputed.“*) Друга његова жеља је била да помаже да се отстрани постојеће зло — „to suggest remedies to the evils which I had been witness“ (стр. 167).

Џон Ховард се родио у околини Лондона (Hackney) 2 септембра 1726 у једној imuћној пуританској породици. У школи се није одликовао и његово формално образовање било је доста ограничено. Попунио га је сâм у току свог живота и својих многобројних путовања.

Случај је хтео да се већ у својој тридесетој години упозна са жалосним положајем затвореника. Кад је 1756 путовао из Лондона у Лисабон да посети крајеве, који су настрадали од земљотреса, енглеска лађа је била заробљена од једног француског каперског брода и одведена у Брест. Путници су били затворени. Онда је Х. први пут видео властитим очима, у каквом се неиздржливом положају налазе ухапшеници.

1773 Х. је био наименован за високог шерифа (High Sheriff) у Бедфорду. У делокруг шерифа, између осталог, спадао је и надзор над затворима

*) Стр. 367. Цитате наводио према издању: *The State of Prisons by John Howard. Introduction by Kenneth Ruck. Everyman's Library, edited by Ernest Rhys. London. 1929.*

и апсанама. Х. се одмах почео борити против неправичности и злоупотреба које је тамо опазио. У вези са тиме је подузео своје прво путовање по Енглеској у циљу да се упозна са положајем других казних завода. 1776 о резултатима својих изучавања даје извештај енглеском парламенту који му изражава захвалност за његово пожртвован рад. Исте године парламент је изгласао два закона о реформи казних завода. Први од њих наговештавао је мере за поправљање здравственог стања у заводима. На основу другог закона били су укинута прописи који су дозвољавали да се осуђеници задржавају у затворима преко рока, одређеног у пресуди, све докле год не измире трошкове свог издржавања.

Али тиме се Х. није задовољио. У честим путовањима посетио је Немачку, Француску, Италију, Шпанију, Португалију, Сев. Африку, Данску, Шведску, Холандију, Швајцарску, Турску, Русију (два пута) и Пољску. Циљ му је био исти: хтео је да проучи стање казних завода и болница у иностранним државама. Путовао је о своме трошку и није се бојао тешкоћа и опасности, с којима су била скопчана оваква путовања у доба, кад није било нити железница, нити аутомобила и авиоплана.

Већ 1780 Берк је писао о Ховарду: „Х. је обишао Европу не зато да би разгледао њене величанствене дворце, катедрале и музеје. Он је ишао тамо, где су људи патили, ишао је у тамнице, робијашнице и пољске болнице. Његов је циљ био да упореди и прикупи јаде свих људи у свима земљама („to compare and collate the miseries of all men in all countries“).

1777 Х. је објавио своје прво чувено дело о стању казних завода.***) Касније је изишла још друга његова књига о главним европским болницама.***)

У својим књигама Х. је непристрасно, без реторике и сентименталности, описао право стање, у коме су се налазили ондашњи казнени и други слични заводима. Али баш Ховардова објективност имала је посебно дејство на читаоце, јер се видело да Х. нимало не претерује и говори само голу истину, једино оно, што је лично опазио и утврдио.

***) The State of prisons in England and Wales, with preliminary observations of some foreign prisons, London, 1777.

****) Account of the principal Lazzarettas in Europe. London, 1789.

Књига „State of prisons“ је доживела изванредан успех у Енглеској као и у другим државама. Била је преседана најпре на француски језик п. н.: *État des prisons, des hôpitaux et des maisons de force*. Предговоре овом преводу су написали гроф Мирабо и Вењамин Франклин. 1786 изишао је и немачки превод Ховардове књиге п. н.: *Über Gefängnisse und Zuchthäuser*. Пример енглеског писца нашао је и подражаваоце. Тако је на пример Вагниц (*Wagnitz*) у Немачкој објавио опширно дело: *Historische Nachrichten und Bemerkungen über die merkwürdigsten Zuchthäuser in Deutschland* (2 тома, 1871—1794). Вагниц се директно позивао на Ховарда као на свога инспиратора. Писао је да његове заслуге „mit goldenen Buchstaben im Himmel angeschrieben sind“.

Стање казних завода у XVIII столећу, осим ретких изузетака (Холандија, Швајцарска), било је очајно. О многим заводима ове врсте би се могло рећи оно, што је о средњовековним тамницама казао Сarpzow: „locus subterraneus, horribilis et immundus.“

Казнионе и истражни затвори су били легла заразних болести. У Енглеској се више пута догодило да судије, поротници и скоро сви, који су присуствовали за време поротног заседања у судској згради, добију тифус од оптуженика.

О целисходној подели затвореника није се ни мислило. Покаткад су се чак мушки и женске налазили у истим просторијама. У енглеским затворима већину нису сачињавали прави зликовци, него инсолвентни дужници. Сиromaшни осуђеници су морали добивати средства за исхрану помоћу просјачења, док су имућнији безбрижно проводили време у крчмама. Осуде се нису тачно извршивале. Тако је, на пример, парламентарна анкета утврдила, да се у лондонском заводу *Fleet* налазило 52 осуђеника који би морали бити ослобођени већ пре десет година. Некоји заводима су били дани у закуп приватним лицима који су се понашали према осуђеницима као према својој робљу.

Х. се нарочито заузимао за целисходну организацију рада у казним заводима као најбољег средства за поправљање осуђеника према начелу: „Make men diligent, and they will be honest“. Захтевао је да буду дисциплинске казне тачно одређене у закону, а не препуштене самовољи тамничара. Предлагао је да се uvede инспекција казних завода. Израдио је

нацрт за рационалну хигијену у затворима. Био је иницијатор условног отпуста из казних завода.

У својим настојањима за ефикасну борбу против криминалитета, Х. је упозорио на потребу да се малолетници чувају одвојено од пунолетних осуђеника: „Boys confined for correction should always be separate from other prisoners“ (Стр. 39). Тражио је, осим тога, да се уведу нарочита одељења за душевно болесне делинквенте. Посебну пажњу је посвећивао избору поштених, вредних и хуманих функционера казних завода: „The first care must be to find a good man for a gaoler; one that is honest, active and humane“ (стр. 25). Као дубоко религиозан човек, сматрао је вероко васпитање као важно средство код поправљања осуђеника. Иако није био безусловни противник смртне казне, ипак се заузимао за њено ограничење. У својим захтевима био је увек трезвен, практичан и умерен: „I am no advocate for luxury in prisons“ (Стр. 41). Казна треба да буде „sufficiently irksome and disagreeable, especially to the idee and profligate“ (стр. 44). У току својих путовања, Х. је посетио и обадве словенске државе које су тада уопште постојале, наиме Русију и Пољску. У Русији је забележио права властеле да кажњава своје сељацима. На другој пак страни је утврдио да у Русији већ од доба царице Јелисавете није постојала смртна казна чак ни због најтежих злочина; изузетак је био само издаја државе: „There is no capital punishment for any crime but treason“ (стр. 75). Х. помиње и реформаторске тежње царице Катарине II, које су биле изражене у њеном познатом „Наказу“, тј. у упутству за састављање новог законика.

Осим казних завода енглески филантроп је посетио и нове руске васпитне заводе. Овом приликом се упознао са чувеним сарадником Катарине II на пољу народне просвете, наиме Беџким. Х. карактерише Беџког као просвећеног и либералног човека („the enlightener and liberal head“) (стр. 78).

У Пољској је Х. посетио само казнене заводе и дом за принудан рад у Варшави. Подробно је описао њихово стање, које је било нарочито рђаво у хигијенском погледу. То је направило на Ховарда толико мучан утисак да је одлучио да намера да посети казнионе у другим пољским варошима.

Ховард је умро 12 јануара 1790, далеко од своје отаџбине, у јужној руској

вароши Херсону, где је добио тифус приликом посете војне болнице. Његова смрт је била симболична: умро је, вршећи своју хуману мисију, којој је посветио 16 година свог живота. Његову посмртну маску је много касније руски цар Александар I послао у Енглеску.

У част великог енглеског филантропа подигнута су два споменика: један у Русији, у Херсону, други у Лондонској катедрали Св. Павла.

Његов рад није остао без следбеника: најактивнија организација за реформу казненог права у Енглеској носи име Ховарда: Howard League for Penal Reforme. У нашој пак стручној књижевности његовом раду посветио је још пре педесет година једну исцрпну студију д-р Миленко Р. Веснић, под насловом „Џон Хауард — један апостол XVIII столећа“ (Београд 1893, стр. 30, на по се штампано из XIII „Годишњице Н. Чупића“).

Александар Маклецов

Бревијар Павла Анђала (Angyal Pal Breviarium). — Под овим насловом издали су сарадници Павла Анђала, професора Кривичног права на Универзитету у Будимпешти, споменицу приликом четрдесетогодишњице његовог наименовања за професора Академије права у Печују. У предговору овог издања наглашене су заслуге познатог маџарског правног научника професора Анђала око научног објашњавања прописа важећег кривичног права и његов литерарни рад на учвршћењу оних идеолошких темеља на којима они почивају. Проф. Анђал, вели се ту, није само зналац и професионални литерат кривично-правни, него и про-тагониста једне нарочите идеологије.

У Бревијару су објављена четири рада проф. Анђала.

Први од њих носи наслов Вера и правда. Указујући на једностраност материјалистичког гледања на свет, писац проповеда враћање ка вери, која је од вајкада била један од основа друштвеног уређења. За разлику од многих учења, хришћанство се супротставља сваком рушењу и оно је у првом реду позвано да обезбеди прогрес и просперитет човечанства. И у животу појединца хришћанство успоставља потребну хармонију између душевних и материјалних прохтева, у јавном животу пак оно је осигурало поштовање етичких вредности и победу хуманитарних

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

БРАНИЧ (Орган Адвокатске коморе у Београду) 1940, бр. 3. — Миодраг П. Поповић: Срески суд за град Београд. — Лаза М. Костић: Посматрање Уредбе о Бановини Хрватској. — Д-р Радоје Вукчевић: Односи између адвоката и њихових приправника. — Лука Пешић: О потреби пуне аутономије дисциплинске власти и власти одбора Коморе адвокатског реда. — Жарко В. Богдановић: Идеја друштвене солидарности и задругарство (кооперативизам). — Радован М. Јелић: О потписивању судских одлука и аката. — Д-р Љубомир С. Багнер: Питање увреде у најужем породичном кругу и § 297 к. з. — Марсел Р. Финци: Преузиматељско право заступања у грађанским парницама у случају смрти адвоката.

ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКИ ЖИВОТ 1940, бр. 109—110. — Коста Васиљевић: Средишњи уред за осигурање радника. — Милан Г. Бајић: Проблеми финансијског разграничења између државе и њених нижих јединица. — Лазар Соколовић: Проблем инд. биљака у Повардарију. — Д-р Лео Прегнер: Звање привредног саветника у пракси.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ 1940, бр. 3—4. — Бранко Лазаревић: Лик Слободана Јовановића. — Д-р Васил Поповић: Развизак империјалистичких проблема у Средоземном мору. — Д-р Јован Ђорђевић: Рузвелтова реформа и савремена Америка. — Д-р Лаза М. Костић: Федерација, аутономија, самоуправа.

МЈЕСЕЧНИК (Гласило Правничког друштва) 1940, бр. 3—4. — Д-р Јован Стефановић: О праву гаспуштања парламента. — Д-р Петар Диговић: Ново уставно стање. — Д-р Бранко Базала: Уредба према ванпарничном и овршном поступку. — Д-р Милан Полак: Предједњење правосудја у Врховини Хрватској. — Д-р Велико Гортан: Земљораднички закон. — Д-р Антон Дабиновић: Nomos georgikos. — Д-р Фердо Чулиновић: Наши „безпризорни“.

ODVJETNIK (Organ Advokatske коморе у Загребу) 1940, бр. 3—4. — Мјера и tempo у реформама. — Неколико ријечи о именовању судца. — Око реформе правосудја у Бановини Хрватској. — Д-р Р. Вукчевић: Уредба о принудном мјесту боравка. — Д-р И. Крњић: Бранитељ. — Још о одвјетнику, који не смије ући у хрватски Сабор. — Д-р Д. Zwieback: Примјетбе нацрту предлога о измени Уредбе о заштити сељ. посједа од оврхе. — Д-р В. Штенгел: Избрани одбори.

ПОЛИЦИЈА (Часопис за политичко-управну, полицијску, судску и самоуправну праксу) 1940, бр. 2. — Д-р Петар Кирац: О називу градско поглаварство. — Душан П. Мишић: Заштита закона у грађанској области. — Ник. И. Гајић: Стечена права по закону о радњама и трговачки обичаји са гледишта истог закона. — Никола Р. Анђелковић: Злоковарно осуство као узрок за развод брака. — Звонко Радић: Преваре код осигурања. — Обрад. Огњеновић: Пријављивање војних лица која долазе на отсуства и боловања.

ПРАВОСУЂЕ (Часопис за судску праксу и законодавство) 1940, бр. 3. — Д-р Тома Живановић: Међународно кривично право. — Д-р Милан Шкерљ: Надлежност скупштине код привредних задруга. — Д-р Ђорђе Ж. Мирковић: Правна природа правила трговачких друштава. — Д-р Фердо Чулиновић: Социјалност у извршењу. — Јован Јермић: За обавезност црквеног брака.

ПРЕГЛЕД 1940, св. 193. — Уредници „Прегледа“: Државно преуређење и избори. — Д-р Хамдија Ђемерлић: Либерални изборни закони. — Слободан Братић: Критика једног сељачко-аполитичког утопизма. — Св. 194 Исидора Секулић: Балкан (Беленика једног балканофила). — W. Ivor Jennings: Britanski parlament i rat. — Александар Вучинић: Основи научног хуманизма. — Никола Тришић: Трагање аустро-угарских власти за Мухамедом Мехмедбашићем.

SLOVENSKI PRAVNIK (Гласило друштва „Правника“ у Љубљани), бр. 3—4. — Д-р Стојан Бајић: Колективни спор. — Д-р Војзидар Кобе: Изврша на правце интелектуалне својине. — Д-р Иван Грашић: Нови трговински закон и јавни нотарји. — Д-р Rudolf Andrejka: Д-р Антон Ројс.

СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК 1940, бр. 7. — Д-р Слободан Ђокић: Немачко схватање Мојровега начела. — Живојин Балугџић: Финска постаје предстража европских демократских сила. — Бр. 8. — Богдан Поповић: Три особине енглеског народа. — Живојин Балугџић: Основе досадашњих несугласица између Срба и Хрвата.

REVUE CRITIQUE DE LEGISLATION ET DE JURISPRUDENCE. — № 1—2; 1939. — Georges Ripert: *Edgard Allix*, извод из говора одржаног приликом свечаног отварања школске године на Правном факултету у Паризу. — Paul Cuche: *Chronique pénale et pénitentiaire*, указивање на неколико актуелних проблема француског кривичног права, и посебно пледирање за даљи опстанак колонијалних казни, тј. за издржавање тешких казни лишења слободе

у Гијани а не у затворима метрополе. — René Savatier: *Les responsabilités nées des contrats de service gratuit*, даје појам установе бесплатних чинидби и посебно бесплатног превоза, као и њихову правну природу (уговор или не), а у вези са тим и питања одговорности која може настати између лица која би се нашла у оваквом односу. Расправа је део недавно изашлог систематског дела проф. Savatier-a: *Traité de la responsabilité civile.* — René Boblot: *La transmission héréditaire de la maison et de l'exploitation familiales.* Принципи једнакости између наследника и посебно њихово овлашћење да траже непосредну поделу свих добара заоставштине (једнакост не у вредносним квотама већ у реалним деловима), који су свуда прокламовани после Француске револуције, учинили су да је с једне стране наступило знатно цепање поседа а с друге стране онеспособљавање читавих привредних предузећа за даљи рад, што све има штетних последица по економску заједницу. Та незгодна последица била је запажена већ при доношењу Code civil-a, а нарочито у новије време од стране многих социолога и економиста. Зато се у чланку истражују начини за отклањање ових штетних последица у смислу давања првенства једном наследнику (кога правни поредак одреди) који би добио цело наследство или неокрњене делове који претстављају привредне целине, док би остали наследници имали да буду исплаћени. Посебно се указује на установу Erbhof-a у новом немачком законодавству, која би, бар као идеја, имала да послужи за углед. — Francois David: *De la mise en demeure.* У француском праву, бар као правило, не важи принцип Dies interpellat pro homine, већ поверилац мора, да би дужник пао у дошњу, и поред протеча рока обавезе, позвати овога да својој дужности одговори. У чланку се ближе објашњава сама установа опонињања дужника (mise en demeure).

№ 3—4; 1939. — Roger Houin: *L'inertie de la chose et l'acceptation des risques par la victime sont-elles des causes d'exonération de la présomption de l'article 1384 al. 1 du Code civil.* Разматрања поводом једне пресуде француских судова о принципу претпостављене кривице власника за штете причињене ствари, и о изузецима од овога принципа у случају да је штета причињена аутом који није био у покрету а повређено лице се драговољно и бесплатно примило да помогне око њега. Аутор пледира за општост и безизузетност ове претпоставке, па без обзира да ли је у питању некретљива ствар или не, и да ли је у питању теретни или добротични однос. — R. Thénard: *Le transport gratuit.* Најпре је дат појам бесплатног превоза, под којим се разумо само незаинтересовани превоз, превоз предузет уз *animus donandi*, тако да се сваки други превоз, самосталан или у вези другог правног посла, има третирати као теретни и са накнадом (на пр. бесплатан превоз радника до фабрике, жељезничара, купца аута при проби). У вези с тим поставља се питање правне природе бесплатног превоза, тј. питање да ли је то уговор или не, и какве је врсте тај уговор. У чланку се пледира за антиуговорно схватање и у вези с тиме даје преглед правних последица које могу настати поводом бесплатног превоза, посебно се износи постојање одговорности на страни власника превозног средства одн. превозиоца. — Allex Weill: *Dommages-intérêts compensatoires et mise en demeure.* Систематско излагање случајева када ни у француском праву поверилац није дужан да, за довођење дужника у дошњу, тј. за настајање његове обавезе на плаћање мораторних штета и посебно мораторних интереса опомене дужника на испуњење обавеза и после протеча тачно одређеног рока. Дакле навођење и објашњење изузетака од правила *Dies non interpellat pro homine*, насталих било по самом закону, било по изречном споразуму уговорача, или по природи предмета правног односа.

№ 5—6; 1939. — E. — H. Perreau: *Examen doctrinal de la jurisprudence civile.* Уобичајени преглед и коментар праксе француских судова о питањима осигурања. — Jean Hémar: *Le consentement de la victime dans le délit de coups et blessures.* Указивање на значај пристанка повређеног на нанете му телесне повреде. Покушај разграничења домена где воља повређенога не може да утиче на кривичну одговорност извршиоца, и домена где та воља може да произведе дејства у смислу искључења или смањења одговорности. Посебно значај пристанка на лекарске одн. хируршке интервенције, и пристанка играча да учествује на спортским утакмицама. У закључку се указује на регенерацију овога проблема у савременом кривичном праву. — Jean Barbey: *Le domicile d'un étranger en France.* Преглед новијег законодавства о питању могућности да странци имају домицил у Француској. Декрет од 12 новембра,

1938 год. који прописује, за разлику од права германског система (и нашег), посебне услове за стицање ове могућности, а у вези са тим и третирање питања уживања и вршења права домицила странаца у Француској. У исти мах и критика француског система. — Michel de Juglart: *Des aliénations qui entraînent purge par elles-mêmes*. Основни принцип је да промене у лицу власника неке ствари не утичу на стварна права, посебно на заложна права која би трећа лица имала на ствари у питању. Ипак и од тога постоје изузеци. У чланку се разматрају поједини случајеви када отуђење ствари изазива престанак свих терета постојећих у корист трећих лица, па без обзира да ли су она зато добила какву накнаду или не, тако да се они деле у две групе: када је то отуђење извршено уз учешће поверилаца — трећих лица (судска продаја ствари, отуђење у стечају, конверзација пленидбом стеченог права у добровољну продају, одрицање заинтересованих поверилаца од својих овлашћења), или против њихове воље одн. бар без њиховог знања (у случају надлонуде, експропријације, поклањања добара администрацији у јавне сврхе). — Hubert de la Massue: *L'influence d'une entière et juste perspective de la loi du 13 juillet 1907 et de la loi du 18 février 1938 sur le droit de donner entre vifs des biens réservés*.

№ 7—8; 1939. — Marc Desserteaux: *Examen doctrinal de la jurisprudence civile*. Уобичајени преглед и коментар праксе француских судова о питањима облигација и угвора. — Jean Dabin: *Les droits intellectuels comme catégorie iuridique*. Поред стварних и облигационих односа, у теорији се истиче и постојање треће врсте, истог категоријалног квалитета, права: интелектуална својина, иматеријална имовинска права. У ову групу би дошло право индустријске својине, ауторско право, право марке, узорака и жига, право на трговачко и грађанско име, право на клијентелу, портфеја, фабричне тајне и многа друга чији се број стално повећава. Она нису, по новијим теоријама, ни стварна ни облигациона, већ претстављају једну нову, до сада непознату категорију, будући, по правилу, састављена из две компоненте: моралног и пекунјарног карактера. Аутор устаје против ових нових схватања, и, једном суптилном анализом, показује да и код свих ових права на страни имаоца постоје овлашћења *usus, fructus* и *abusus* (истина на посебни начин вршена), а то је довољно да буду сврстана у до сада постојећу поделу. — J. van Kan: *Le Code civil néerlandais et le Code civil français*. Кратак преглед, у вези стогодишњице холандског грађанског законика, утицаја француског грађ. законика на холандски, јер је овај у главном превод француског са не много знатним изменама. — E. — H. Renau: *Initiation première à la philosophie du Droit. A propos d'un livre récent*. Разматрања поводом појаве књиге проф. Claude de Pasquie: *Introduction à la théorie générale et à la philosophie du Droit*.

Борислав Т. Благојевић

НОВЕ КЊИГЕ

Слободан Јовановић, *Примери политичке социологије* (Енглеска, Француска, Немачка). Београд, 1940, стр. 519. Издавачко и књижевско предузеће Геца Кон а. д.

Д-р Ханс Бауер, *Вештачење писмених исправа*. Материјал за прављење писмених исправа и хемијско испитивање домаћег мастила. Београд, 1940, стр. 235.

Univ. prof. Aleksander Maklecov, *Vračunljivost, krivda in nevaznost*. Ljubljana, 1940, str. 43. Ponotis iz „Zbornika znanstvenih razprav“ (I. XVI). Izdanje Pravnog fakulteta u Ljubljani.

Лука Смодлака, *Скандинавизам*. Београд, 1940, стр. 57, цена 8.— дин. Издавачка задруга „Политика и друштво“ с. о. ј. (Драшковићева, 14/1 — Чек. рачун бр. 57763).

ФОНД МАРКА СТОЈАНОВИЋА ЗА ПРИВАТНО ПРАВО
ПОМАЖЕ ИЗДАВАЊЕ ОВОГ ЧАСОПИСА

Уредник

Власник у име Правног факултета

Д-р ЂОРЂЕ ТАСИЋ

Д-р МИХАИЛО ИЛИЋ

47, Кнез Михаилова, тел. 23372

15, Алекс Ненадовића, тел. 27173

Штампарија „Привредник“, Жив. Д. Благојевића, Кнез Михаилова 3, Тел. 21-450

АРХИВ ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Год. XXX Друго коло

Мај-Јуни 1940

Њига XL (LVII) бр. 5-6

О ЈЕЗИКУ У ПРЕДОСНОВИ ГРАЂАНСКОГА ЗАКОНИКА ЗА КРАЉЕВИНУ ЈУГОСЛАВИЈУ

У своме раду: *Образложење* §§. 1—319 *Predosnove Građanskoga Zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju* који је, пре краткога времена, изишао у издању Министарства Правде (*Štampa Državne Štamarije Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 1939, XXIII + 346 strana) а, поименце, у *Предговору*, говорили смо, разуме се, у неколико, и о језику Предоснове (Str. XVII. à XX.). Ми смо ту, између осталог, казали: „Jedna od nemalih teškoća kod sastavljanja Predosnove bilo je i piñanje pravne terminologije“ (Str. XVII.). Ми се нисмо могли, на томе месту, упуштати у објашњење: зашто се је то питање постављало? Нека нам је допуштено да, сасвим неслужбено, то, укратко, учинимо овде, у „Архиву“, захваљујући унапред Уредништву на његовом цењеном и љубазном гостопримству.

Поменута тешкоћа долази отуда што, иако Устав Краљевине Југославије од 3. Септембра, 1931. год., слично Уставу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28. Јуна, 1921. год. (чл. 3.), прописује у чл. 3.: „Службени језик Краљевине је српско-хрватско-словеначки“, то је, наравно, више жеља и тежња за формирањем једног истог југословенског језика (једног југословенског есперанта, да се тако изразимо) — жеља и тежња сасвим оправдана и са гледишта Хришћанске Идеологије и која ће се, можда, једног дана претворити и у дело — али то још није стварност: нема, или бар нема за сада, таквог језика. Јер, мада се може говорити о једном српско-хрватском језику, то се не може рећи и за појам „српско-хрватско-словеначки језик“, пошто се, као што је познато, словеначки језик толико разликује од српско-хрватскога да је слободно тврдити да, и ако је то, истина, такође један словенски језик, ипак он представља један засебан језик. Па и између самога српскога и хрватскога језика има разлика због чега се не би могло казати да је то апсолутно исти језик. При свем том, те разлике су довољно мало важне и малобројне да се може, најзад, сматрати да су српски и хрватски један језик. Због те различности између српско-хрватскога с једне и словеначкога језика с друге стране морала би бити и два издања будућег Општега Југословенскога Грађанскога Законика, једно на српско-хрватском а друго на словеначком. Слично је поступио Швајцарски Законодавац када је донео Општи Швајцарски Грађански Законик од год. 1907. [ступио на снагу 1. Јануара, 1912. год. н. кал. (да приметимо да тај Законик не садржи прописе о Тражбеном одн. Облигационом Праву: о њему постоји посебан

закон: Облигационо Право, Obligationenrecht, од 21. Јуна, 1881. год. н. кал., измењен и допуњен почетком XX. Века тако да је, у најновијем свом издању, од 30. Марта, 1911. н. кал., тај Закон ступио на снагу, такође, 1. Јануара, 1912. год.: в. Art. 63 der Anwendungs- und Übergangsbestimmungen]): он има три службена издања, на сваком од три језика Швајцарске Федерације: немачком, француском и италианском (сада је признат и четврти језик, али као само национални језик, романски, специјално у Кантону Graubünden, Canton des Grisons; на територији тога Кантона романски језик је, мислимо, такође службени језик), стим да, и ако сва три издања имају подједнаку законску важност т. ј. стављена су на равну ногу тако да, у случају њиховога неслагања, не може се ни једно издање узети као законски меродавно и обавезно („Bei der Feststellung des richtigen Textes greift nun das oberewähnte Prinzip der Gleichberechtigung ein. Zum vorneherein haben alle drei Texte gleiche Anspruch auf Beachtung. Es darf keiner von ihnen gerade aus dem Grunde, weil er in der betreffenden Sprache abgefasst ist, hintangesetzt werden“: Dr. Peter Tuor, *Das Schweizerische Zivilgesetzbuch*, Dritte Auflage, Zürich, 1934., S. 30.), ипак се не може, код већине спорних случајева, како вели Г. Dr. P. Tuor (*op. cit.*, S. 31.) порицати првенство немачком издању одн. његовом тексту („Es lässt sich hiebei für die meisten Fällen ein Vorrang des deutschen Textes vor dem französischen und italienischen nicht leugnen“). Ово стога што је редактор Швајц. Грађ. Законика био чувени швајцарски правни научник, Dr. Eugen Huber, ред. проф. Универзитета у Берну: он је, пошто му је немачки био матерњи језик, саставио Основу Швај. Грађ. Законика на немачком језику. С погледом на то да је Предоснова Југосл. Грађ. Законика израђена на српско-хрватском језику, требало би, слично Швајцарцима, да Словеначко Издање Грађ. Законика буде, у случају потребе, тумачено текстом Српско-Хрватскога Издања истога Законика.

То је, дакле, једна наша сугестија, сугестија, као што смо већ напред рекли, незванична, чисто приватна а колико она вреди, није наше да то оцењујемо.

Додаћемо, као што смо већ то истакли и у своме Предговору, да је „Komisija, svuda tamo gde je u Hrvatskom Pravu bilo terminologije u kojoj je Srpsko Pravo oskudevalo ili je terminologija prvoga Prava bila bolja i jasnija od terminologije drugoga Prava (н. пр. израз „правоснажан“, rechtskräftig, који код нас није био раније у употреби и који смо ми, са разлогом, узели од Хрвата: код нас су се Право и Законодавство служили термином: „извршан“, vollstreckbar, exécutoire, али та реч се не поклапа увек са изразом „правоснажан“, јер може једна одлука судска да буде извршна а да не буде правоснажна и, обрнуто, може судска одлука да буде правоснажна а не и извршна поименце, ако, по §-у 6. Закона о Извршењу и Обезбеђењу од 9. Јула, 1930. год., надлежни суд није или још није дао дозволу за извршење), употребила hrvatsku terminologiju, ali stvar nije bila laka kada se ticalo slučajeva da su za isti pravni pojam po-

stojala u srpskom i hrvatskom dva različna tehnička termina (долазе примери). Šta se je moglo i trebalo raditi u takvim slučajevima? Pretpostaviti jednu terminologiju drugoj nije bilo nikakvog razloga za to" (Predgovor *Образложеном*, Str. XVI. i XVII.). Казали смо, дакле, у *Образложеном*, да није било никаквога разлога за то а овде у „Архиву“ напомињемо: осим ако би се, за повлашћење српскога језика, примило начело народне већине (Срба је у овој Држави више него Хрвата) али принцип већине и мањине је само један *modus glasaња* (да се дође до одлуке, ако се не да постићи једнодушност), тај принцип не значи да већина има више права него мањина, јер су и у већини и у мањини људи а они имају да буду једнаки у правима.

И „Komisija je onda pravila kompromise: negde je dala prevagu srpskom negde hrvatskom izrazu a negde je opet ostavila oba izraza od kojih jedan u zagradi: n. pr. »Ugovor o posluži (o posudi)« (Predgovor, str. XVII.).

Каква ће бити судбина Предоснове Грађанскога Законика за Краљевину Југославију? Ми мислимо овде специјално на Уредбу о Хрватској Бановини од 26. Августа прош. год. по чијем чл. 2. ⁽³⁾ 9. само Облигационо Право, од целокупнога Грађ. Права, долази међу материје из атрибуција Опште Законодавне Власти у нашој Држави (наведени пропис, осим Облигационога Права, предвиђа још: Менично, Чековно, Трговачко и Ауторско Право), што значи да остали делови Грађ. Права спадају у надлежност посебне Хрватске Законодавне Власти, тако да израђена Предоснова не представља више једну Општу Предоснову Грађ. Законика у Југословенској Држави: изузимајући Облигационо Право (односно кога би Предоснова остала и даље један Општи Нацрт за целу Државу па, дакле, и за Хрватску Бановину, у колико, разуме се, Предоснова и ту, из којих других разлога, не би уопште била одбачена), Предоснова не би имала карактер једног нацрта који би се тицао и Хрватске Бановине и који би се, од стране Министарства Правде (наравно, када би та Предоснова, после њене ревизије, постала Основом Грађ. Зак.: од „*Avant-Projet*“ претворила се у „*Projet*“), могао и имао упутити Хрватском Сабору на решавање (да га прими — можда са изменама и допунама — или одбије).

Али, иако је овако, према Уредби о Хрватској Аутономији, ипак ништа не смета да Хрватска Влада прими целокупну Предоснову и за свој нацрт Грађ. Законика (осим, наравно, Облигационога Права о коме има да решава заједничка, Савезна, Законодавна Власт) и да, на тој бази, продужи и доврши кодификацију Хрватскога Грађанскога Права. И имајући у виду шта је о истој Предоснови рекао, у својој приступној академској беседи, Г. Др. Иван Мауровић, ред. проф. Грађ. Права на Загребачком Универзитету и један од најбољих и најутицајнијих цивилиста не само у Хрватској него и у целој Југославији, није искључено очекивање да ће и бити онако како то горе претпостависмо, ово тим пре што је Г. Мауровић био, у исто време, и један од чланова редактора Предоснове о којој је реч у овом нашем чланку. (В. Др.

Ivan Maurović, *Nastojanja i pokušaji da se reformira Opći Građanski Zakonik*, Zagreb, 1940, 13 str. poseban otisak iz Ljetopisa Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, svezak 52., као и сугестиван приказ Г. Проф. Др-а Драг. Аранђеловића ове учене студије Г. Мауровића у „Архиву“, Бр. од 25. Марта ове год., стр. 254.—255.).

Ж. М. Перић

ИЗЈЕДНАЧЕЊЕ ДРЖАВНОГ ВЕРСКОГ ЗАКОНОДАВСТВА

Нема потребе доказивати неопходност изједначења закона у држави. О томе постоји код нас већ доста опширна књижевност.¹⁾ Постоје чак специјални опширни радови о питању, како треба решавати сукобе покрајинских закона.²⁾ Али ако потреба за изједначењем целог законодавства стоји ван сумње, у корист изједначења верског законодавства, осим опшних, постоје још и специјални разлози.

Први је разлог — велики број вероисповести код нас. Према дефинитивном резултату пописа становништва од 31-III-1931, у Југославији сем две велике хришћанске цркве-православне (48,70 %) и католичке са три обреда (37,77 %), постоје три евангеличке цркве — лутеранска-немачка (0,81 %), словачка (0,45 %) и калвинска реформатска (0,40 %) и црква старокатоличка (0,05 %), а у незнатном броју постоје такође баптисти, адвентисти и назарени. Нехришћанске вероисповести подељене су на муслимане (11,20 %) и три јеврејске секте ешкенаског (0,28 %), сефардског (0,19 %) и ортодоконг (0,02 %) обреда.³⁾

Други специјални мотив у корист изједначења државног верског законодавства су особине објекта овог законодавства — искључивост и нетолерантност у мањој или већој мери ових верских организација. Свака верска организација сама себе сматра за истиниту и у учењу других види заблуду опасну за своје чланове, са којом мора да се бори. Због тога ако државно законодавство не би решило питања међуверског карактера, на пр. о начину прелаза из једне вероисповести у другу, о склапању мешовитих бракова, о вероисповести деце у таквим браковима итд., већ би оставило решавање тих питања самим вероисповестима, оне би донеле контрадикторне одредбе, које би поставиле у безизлазан положај чла-

¹⁾ Види на пр. М. Константиновић, *Изједначење закона, Књижевни Север*, 1925, бр. 2; Д-р Рад. Поповић, *Проблем унификације приватног права*, Суботица, 1926; М. Чубински, *Основне одредбе пројекта Српског казног законика и проблем изједначења права* у Кр. С. Х. С., Архив за пр. и др. науке, 1920 г. II 170—187; Исти, *Проблем изједначења југословенског права и основне одредбе Српског казног законика*, Београд, 1921; Исти, *Изједначење и реформа закона* у Кр. С. Х. С. Лет. Мат. Српске, 1926, март и др.

²⁾ Види на пр. d-г Stanko Lapajne, *Mednarodno in medpokrajinsko zasebno pravo* Kr. S. H. S. Ljubljana, 1939; d-г Bertold Eisner, *Medunarodno, medupokrajinsko (Interlokalno) i meduversko bračno pravo* Kr. Jugoslavije, Zagreb, 1935.

³⁾ Види Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 марта 1931 год. II, стр. VI и VII, Београд 1938.

нове тих вероисповести и саму државну власт и постале би извором сталних сукоба између верских организација. Ово није само теориска претпоставка, већ жалосна стварност. На пр. по важећим прописима православне и римокатоличке цркве мешовити бракови нису могући, јер Католички кодекс тражи да такви бракови буду склопљени у католичкој цркви, — пошто сматра брак склопљен у православној цркви као ништаван, — и исто тако захтева да се странке обавежу да користе и васпитавају сву децу у католичкој вери (с. 1061, 2^о; с. 1063), а брачна правила православне цркве (§ 115, 2 и 3. § 123) траже баш обрнуто, да мешовити брак буде склопљен у православној цркви и сва деца буду крштена и васпитана у православној вери.

На тај начин само једно државно законодавство може решити питања међуверског карактера и тиме осигурати права и интересе појединаца и верски мир у држави.⁴⁾

Постоји још и трећи специјални разлог у корист тога, да законодавни рад буде сада упућен баш у правцу изједначења верског законодавства. Ово је последња реформа. Према т. 5, ст. 3 чл. 2 Уредбе о Бановини Хрватској од 26-VIII-1939 г. („Сл. Н.“ бр. 194-A-LXVIII, стр. 1197) „послови вера“ укључени су у број оних послова, „који, као послови од особитог значаја по опште интересе државе, остају у надлежности државне власти.“ Због тога док рад на изједначењу законодавства о многим другим пословима мора да се заустави до завршетка темељне државне реформе, рад на изједначењу законодавства о верским пословима може да се несметано продужи.

Шта је потребно учинити за такво изједначење, можемо видети тек онда, кад претходно прегледамо како стање верског законодавства у појединим покрајинама у тренутку Уједињења, тако и досадашњи законодавни рад на изједначењу тог законодавства у Југославији.

1. У тренутку Уједињења државно верско законодавство претстављало је врло шарену слику. Тада су постојала шест различитих верских законодавстава, при чему је разлика међу њима била врло велика и битна, јер су она полазила од различитих основних начела. Док је у Србији и Црној Гори важио систем државне цркве, у осталим покрајинама био је усвојен систем државног врховенства над вероисповестима, при чему су у Војводини биле већ учињене неке реформе у правцу одељења верских организација од државе. У појединости :

А) Пошто је у Србији и Црној Гори већина становништва припадала православној вери и православна црква државна, овде је државно законодавство било ограничено само на православну цркву, док су о другим вероисповестима и узајамном односу вероисповести постојали само фрагментарни малобројни прописи. Државни Устав од 2-VI-1903 г.⁵⁾ говорио је већином о правима и устројству Православне цркве (чл. 3, 19, 41, 42, 189—191), а у по-

⁴⁾ В. такође д-р Коста Ђурић, Потреба интерконфесионалног закона код нас, Службени Гласник Мин. Ун. послова, 1939, бр. 6 и 7.

⁵⁾ Зборник закона и уредаба 58, стр. 558—598. Београд, 1903.

гледу осталих вероисповести има само малобројних одредаба, којима се даје појединим вероисповестима, сагласно са 35 чланом Берлинског уговора од 1878 г., слобода вере и савести, у колико вршење њихових обреда не вређа јавни ред и морал (чл. 18⁶⁾), а њихови прописи не сметају грађанским и војним дужностима (чл. 20), а сем тога осигурава им се и самоуправа (чл. 189, ст. 2; чл. 190 ст. 1), ограничена надзором Министра црквених послова (чл. 189, ст. 3; 190, ст. 2, чл. 191, ст. 2) и земаљским кривичним и грађанским законима (чл. 190, ст. 1 и 3). Сем ових уставних директива постојали су законски прописи само о мешовитим браковима, и то Законодавно решење од 9-IX--1853. В. № 859, додата § 60 Грађанског законика и Уредба од 7-XII-1861 В. No 2444, додата § 99 Грађанског законика⁷⁾ као и неколико расписа Министарства просвете и црквених послова, на пр. о сузбијању назаренства,⁸⁾ о списковима преведених у православну веру,⁹⁾ о ступању у брак српских поданика у Аустро-Угарској и аустро-угарских поданика у Србији¹⁰⁾ и др. Одредбе самог Грађанског Законика тичу се само православне цркве. Кривични законик говори и о другим вероисповестима. О римокатоличкој цркви говори конкордат од 1914 године.¹¹⁾

Б) У Црној Гори о вероисповедним односима говоре неки чланови Државног Устава 1905 г., Устава православне Консисторије 1904 г. (чл. 34, 39, 174, т. 4, 180, 241—244 и др.) и Конкордат 1886 г. Ни у Србији ни у Црној Гори није било ниједног специјалног закона о међуверским односима.

В) Много је боље било разрађено верско законодавство у покрајинама, које су раније припадале Аустро-Угарској и где је становништво било подељено између неколико вероисповести.

Тако у Далмацији и Словенији о положају вероисповести говоре следећи аустриски закони: а) Основни државни закон о општим правима грађана од 21-XI-1867 у којем чланови 6, ст. 2 и чл. 14—17 говоре о верским правима.¹²⁾ б) Интерконфесионални закон од 25-V-1863 од 18 чланова;¹³⁾ в) Закон о законском признању верских удружења од 20-V-1874,¹⁴⁾ на основу којег је била издата 18-X-1877 министарска одлука о признању старокатоличке цркве.¹⁵⁾ — Треба такође споменути: Закон од 1868 г. о успостављењу одредаба о браку другог одељка Грађанског законика, за католике¹⁶⁾ о односу школе према цркви исте године и о спољним правним односима Римокатолика.¹⁷⁾ Закон од 9-IV-1870 о браку особа, које не припадају признатој вери¹⁸⁾ и Закон од 15-VII-1912 о признању исламске вероисповести.¹⁹⁾

Г) У Војводини и Међумурју положај вероисповести био је доста подробно регулисан угарским законима. Наиме: а) LIII законски чланак од 1866 г. „О узајамности законом признатих хришћанских вероисповести“ од 24 параграфа, допуњен XLII законским чланком од 1895 г. „О јеврејској вероисповести“ од 3 параграфа. б) XXXII законски чланак од 1894 г. „О вероисповести

⁶⁾ Ј. Ристић, Дипл. Историја Србије II, Београд, 1887, стр. 256—276; Д. Ђетвај, Развој међунар. уговорног капацитета Србије у XIX в. Нови Сад, 1939, стр. 250.

⁷⁾ Зборник зак. VII, 80 и XIV, 202.

⁸⁾ В. Зборник закона, уредаба и наредба Мин. просвете и цркв. послова по црквеној струци, Београд, 1912, стр. 81 и 153.

⁹⁾ Зборник, стр. 56.

¹⁰⁾ Зборник, стр. 59.

¹¹⁾ В. Српске Нов. од 3-IX-1914, бр. 199. Д-р Т(омашић), Zbirka konkordata, Београд, 1934, стр. 35—44.

¹²⁾ Текст на пр. у Ernst Mayrhofer, Handbuch für D. Polit. Verwaltungsdienst, Wien, 1896, II, 83—85.

¹³⁾ Наштампан у Reichsges. Blatt 1868, № 49; Archiv f. Kath. K. R. BD. 20, S. 164...; Mayrhofer, S. 128—134.

¹⁴⁾ R. G. Bl. 1874, № 68; Archiv BD. 32, S. 287 сл.

¹⁵⁾ Archiv BD. 39, S. 364.

¹⁶⁾ R. G. BL. 1868, № 47; Archiv, BD. 20, S. 170 сл.

¹⁷⁾ K. G. BL. 1868, № 48; Archiv, BD. 20 S. 168 сл., Mayrhofer IV, 26—173.

¹⁸⁾ K. G. BL. 1870, № 51.

¹⁹⁾ K. G. BL. 1912, № 159.

деце" од 10 параграфа и в) XLIII законски чланак од 1895 г. „О слободи вероисповести" од 34 параграфа.²⁰⁾

Имају везу са питањем о правном положају вероисповести такође XXXI законски чланак од 1894 г. „О брачном праву", XXXIII законски чланак 1894 г. „О државним матицама" и XXXVI законски чланак од 1904 г. О измени овог закона.²¹⁾

Д) У Хрватској и Славонији важио је Закон од 17-I-1906 о вероисповедним односима од 31 члана, допуњен Проведбеном наредбом од 15-IV-1907 бр. 6889,²²⁾ допуњен законом од 27-IV-1916 о признању исламске вероисповести²³⁾. Сем тога овде није изгубио силу закона аустриски конкордат 1855 г., уколико он није укинут каснијим законима.²⁴⁾

Ђ) У Босни и Херцеговини важила је Уредба сарајевске владе од 9-VII-1891 бр. 55694, која регулише питање о прелазу у другу веру.²⁵⁾

На тај начин видимо, да су у тренутку уједињења на територији Краљевине важила ни мање ни више него 6 верских законодавстава, која су полазила од сасвим различитих основних гледишта и решавала питања о положају вероисповести на различити начин. Да узмемо за пример основно питање о слободи вере и савести. Док су закони, који су важили у Војводини, Међумурју, Далмацији и Словенији, дозвољавали безверско стање, закони осталих покрајина то стање нису признавали, а Српски устав признавао је слободу савести, али није говорио о слободи вере и забранио је прозелитизам између чланова Православне цркве; у Хрватској и Славонији није био дозвољен прелаз у нехришћ. веру. Као *annus discretionis* у Далмацији и Словенији било је одређено 14 година, у Војводини, Међумурју, Хрватској и Славонији 18 година, у Босни и Херцеговини — пунолетство или зрелост, а у Србији и Црној Гори то питање уопште није било решено. Различити су били прописи о поступку приликом промене вере. У Далмацији и Словенији овде има главну улогу грађанска власт, у Војводини и Међумурју, Хрватској и Славонији, Босни и Херцеговини ова улога припада верској власти, док српски и црногорски закони уопште о томе не говоре. У мешовитим браковима, ако нема споразума родитеља, а у Војводини, Међумурју, Далмацији и Словенији синови следе веру очеву, кћери — материну, у Хрватској и Славонији сва деца следе веру очеву, у Србији и Црној Гори, ако је један од родитеља православан, сва деца морају бити православна,

²⁰⁾ Српски превод свих ових закона види у књизи д-ра Косте Ђурића. Ручна књига правних матичара, Велики Бечкерек, 1924, стр. 38—54; Закон о вероисповести деце такође у брошури: „Законски чланци XXXI—XXXIII од год. 1894 о брачном праву", Ср. Карловци, стр. 45—48.

²¹⁾ Српски превод д-р Ђурић, *op. cit.*, стр. 5—37; а прва два закона такође у брошури „Законски чланци XXXI—XXXIII од 1894 г. о брачном праву. Ср. Карл., стр. 3—44, 49—80. Нем. превод ових закона и зак. о вероисповести деце у брош. Dr. Desider Marcus, Die Ungarischen kirchenpolit. Gesetze, 1895.

²²⁾ Посебно издање у брошури д-ра Ј. Валенића, Закон о вероиспов. односима. Загреб, 1908, где је наштампано такође образложење закона, саборска расправа приликом претреса закона и неке наредбе хрватске владе о верским питањима.

²³⁾ Zbornik zakona i naredaba br. 45/1916.

²⁴⁾ Српски превод у брошури д-р Т(омашића), Збирка конкордата. Загреб, 1934, стр. 8—29.

²⁵⁾ Зборник закона и уредаба за Босну и Херцеговину 1891, бр. 71.

у Србији са изузетком случаја, кад у браку, који је био закључен пред римокатоличким свештеником, постоји уговор супруга о католичкој вероисповести деце.²⁶⁾ Основно начело равноправности вероисповести у једним покрајинама (у Далмацији и Словенији, у Војводини и Међумурју) било је признато, у другим није.

Други је недостатак верског законодавства, који је Југославија наследила од својих покрајина, његов фрагментарни карактер, услед чега су многа важна питања, на пр. о условима признања вероисповести, о прелазу из једне вероисповести у другу, о положају вероисповести нехришћанских и непризнатих итд. остала нерешена на већем делу државне територије.

Напослетку правна важност неких од ових верских прописа била је сумњива. Ово треба казати пре свега о свим гореспомнутим конкордатима, који су, према чак званичним изјавама, били стављени ван снаге изјавом папе Бенедикта XI од 21-XI-1921 г.²⁷⁾ и који нису укључени у ауторитетна римска издања важећих конкордата.²⁸⁾

2. Сви ови различити закони ипак, на основу начела континуитета, сачували су своју снагу и у Југославији. Потпуно је разумљиво, да је већ у првим годинама постојања наше Краљевине било покренуто питање о изједначењу верског законодавства и од тог времена до сада нешто је већ учињено у томе правцу. Да прегледамо општи ток овог законодавног рада.

С почетка су била проглашена основна начела изједначења верског законодавства и створен је специјални орган за управу верским пословима. Већ Манифест Регента од 6-I-1919 године прогласио је начело верске равноправности у Краљевини, а још пре тога, на основу Краљевог указа од 7-XII-1918 г. уређено је ново посебно Министарство Вера, те у Уредби о устројству овог Министарства од 31-VII-1919 г. било је казано, да је Министарство вера „спојни и контролни орган, који зајамчује доследну проведбу основног начела равноправности свију законом признатих вероисповести у Краљевству“²⁹⁾

Уговор о заштити мањина, усвојен од наше државе 5-XII-1919 и озакоњен Привременим законом од 1-V-1920,³⁰⁾ проглашује три основна начела, према којима мора бити уређено цело државно законодавство, тако да „никакав закон, никаква уредба и никаква званична радња не буду у противречности са тим одредбама и да

²⁶⁾ О разлици покрајинских закона у погледу брачног права в. Dr. Eisner, *Međunarodno, међупокрајинско (interlokarno) i међуверско брачно право*, стр. 149—188.

²⁷⁾ В. о томе наш чланак: „Да ли важи у Југославији конкордат са Србијом од 1914 г.“ „Архив“ 1938, јули—август и посебно, Београд, 1938.

²⁸⁾ Напр. у издању папског института *ultriusque iuris*, које је приредио Angelus Perugini — *Concordata vigentia, Romae*, 1934.

²⁹⁾ „Сл. Нов.“ од 26-VIII-1919, бр. 86, стр. 2; исправка 1921 г. бр. 171; Г. Никетић, *Збирка закона*, 77 св. Београд, 1926, стр. 1—8.

³⁰⁾ „С. Н.“ од 19-VI-1920 бр. 133а; дефинитивно тај уговор био је озакоњен 1922 г. (Сл. Н. 1922, бр. 224—XXX); в. др-р И. Пржић, *Заштита мањина*, Београд, 1933, стр. 117—129.

се њима не може противстати ниједан закон, ниједна уредба и ниједна званична радња" (чл. 1).

Ова су начела: 1. Слобода вере и савести: „Сви становници Државе С. Х. С. имаће право на слободно вршење како јавно тако и приватно сваке вере, религије или веровања, чије исповедање неће бити у супротности са јавним поретком и моралом" (чл. 2, ст. 2).

2. Равноправност припадника свих вероисповести:³¹⁾ „Држава С. Х. С. обавезује се да свима становницима да пуну и потпуну заштиту живота и слободе без обзира... на веру" (чл. 2, ст. 1). — „Сви припадници српско-хрватско-словеначки биће једнаки пред законом и уживаће иста грађанска и политичка права без обзира... на веру" — „Разлика у религији, верском уверењу или вероисповести не сме да смета ни једном припаднику С. Х. С.-ом у уживању грађанских и политичких права нити нарочито за пријем у јавне службе, звања или почasti или за вршење разних занимања и индустрије" (чл. 7, ст. 1 и 2).

3. Равноправност верских мањина, као организација у правном и економском погледу са другим верским организацијама. — „С. Х. С.-и припадници, који образују... верске... мањине, уживаће исто поступање правно и фактичко и исте гаранције, како и остали С. Х. С. припадници..." (чл. 8). — „У варошима и срезивима настањеним у знатној мери припадницима С. Х. С., који припадају мањинама,... по вери... овим ће се мањинама осигурати правичан удео у искоришћавању и додељивању оних сума, које би из јавних фондова државног буџета општинским и другим буџетима могле бити намењене,... верским циљевима". — Одредбе овог члана важиће само за територије додељене Србији или Држави С. Х. С. после 1 јануара 1919 г." (чл. 9, ст. 3 и 4).

Особити положај даје уговор муслиманима: „Држава С. Х. С. пристаје, да за муслимане, у колико се тиче њиховог породичног и личног статуса, донесе одредбе, које допуштају да се та питања регулишу по муслиманским обичајима". — „Влада С. Х. С. предузеће кораке да се наменује Реисул-Улема". — „Влада С. Х. С. обавезује се да пружи заштиту џамијама, гробљима и другим верским установама муслимана" и да да потребне олакшице и дозволе верским задужбинама (вакуфима) и верским добротворним установама, како за постојеће, тако и за стварање нових".

Видовдански устав у своме 12 члану дао је подробније директиве у погледу будућег верског законодавства, тако рећи, програм за то законодавство. Он је усвојио тај систем односа између државе и верских организација, који је постојао раније у Аустро-Угарској (ма да и није доследно био тамо проведен)³²⁾ и који се зове систем државног суверенитета над овим организацијама.

³¹⁾ О равноправности самих вероисповести уговор изрично не говори.

³²⁾ Прва четири става 12 члана Вид. Устава су само препривавање и развијање 14 и 15 члана аустриског „Основног државног закона о општим правима грађана" од 21-XI-1867 г. За доказ наводимо паралелне текстове:

12 члан Видов. устава:

Став 1, реч. 1: Ујемчав се слобода вере и савести.

Став 1, реч. 2: Усвојене вероисповести равноправне су пред законом и могу свој верозакон јавно исповедати.

Став 2: Уживање грађанских и политичких права независно је од исповедања вере. Нико се не може осло-

Аустриски основни закон:

Чл. 14, реч. 1: Die volle Glaubens- und Gewissensfreiheit ist Jedermann gewährleistet.

Чл. 15, реч. 1: Jede gesetzlich anerkannte Kirche und Religionsgesellschaft hat das Recht der gemeinsamen öffentlichen Religionsübung.

Чл. 14, реч. 2: Der Genuss der bürgerlichen und politischen Rechte ist von dem Religionsbekenntnisse unabhängig,

Тај систем полази од три максиме у погледу верских организација: 1) оне имају особиту различиту од државе природу, 2) оне су корисне за државу у социалном и моралном погледу и 3) оне су потчињене државном суверенитету. Полазећи од прве претпоставке, Устав сматра да решење питања о истинитости или о упоредном угледу вероисповести стоји ван државне компетенције и због тога даје појединцима слободу вере и савести (чл. 12, ст. 1), а самим вероисповестима аутономију (ст. 3) и равноправност (ст. 1, речен. 2). Полазећи од друге претпоставке, Устав даје вероисповестима положај привилегисаних јавноправних корпорација (ст. 1, реч. 2), право јуридикчког лица (ст. 3, реч. 3), право на конфесионалну верску наставу (чл. 16, ст. 7), право на материјалну помоћ од државе (чл. 12, ст. 6).

Напоследку, полазећи од начела државног суверенитета, Устав ограничава како лична, тако и корпоративна верска права, у колико она противрече битним државним интересима, кад забрањује ослобођење од грађанских и војних дужности у име верских прописа и дозвољава у неким случајевима обавезно учешће у верским обредима (ст. 2, реч. 2 и ст. 4, реч. 2), уводи верску аутономију у границе државног закона (ст. 1, реч. 2; ст. 3 и 5), забрањује употребавање духовне власти у партиске циљеве (ст. 7), даје директиве у погледу правца наставе у свим школама и све школе потчињава

бодити својих грађанских и војних дужности и обавеза позивајући се на прописе своје вере.

Став 3: Усвајају се оне вере, које су ма у ком делу Краљевине већ добиле законско признање. Друге вере могу бити признате само законом. Усвојене и признате вере самостално уређују своје унутрашње послове и управљају својим закладама и фондовима у границама закона.

Став 4: „Нико није дужан да своје осведочење јавно исповеда. Нико није дужан да суделује у верозаконим актима, свечаностима, обредима и вежбама, осим код држ. празника и свечаности и у колико то одреди закон за особе које су подложне очинској, турској и војној власти.“

Разлика између 12 чл. Видов. устава и његова аустриског извора је та, што док су у извору одредбе строго логички подељене на одредбе о верским правима појединаца (чл. 14) и на одредбе о правима верских организација, у Видов. уставу „прописи једне и друге врсте су испрметани“, како то правилно пише проф. Л. Костић (Коментар Устава, стр. 34), скоро као у циљу маскирања те сличности. Ст. 5 чл. 12 Устава има неку сличност са чл. 191 Српског Устава 1903 г., ст. 6 — са § 6 Хрват. закона 1906 г. и § 23 Угарског XLIII зак. чланка, 1868 г. ст. 7 сличан је допунама 1871 и 1876 г. према немачком казненом законнику („Kanzelparagraf“). Додати у Септемб. уставу 8 члан сличан је ст. 2, § 19 Угарског XLIII зак. чланка 1895 г.

doch darf den staatsbürgerlichen Pflichten durch das Religionsbekenntnis kein Abbruch geschehen.

Чл. 15: Jede gesetzlich anerkannte Kirche und Religionsgesellschaft hat das Recht der gemeinsamen öffentlichen Religionsübung, ordnet und verwaltet ihre inneren Angelegenheiten selbständig bleibt im Besitz und Genusse ihrer für Cultus-, Unterrichts und Wohlthätigkeitszwecke bestimmten Anstalten, Stiftungen und Fonds, ist aber wie jede Gesellschaft den allgemeinen Staatsgesetzen unterworfen.

Чл. 14, реч. 3: Niemand kann zu einer kirchlichen Handlung oder zu Theilnahme an einer kirchlichen Feierlichkeit gezwungen werden, insofern er nicht der nach dem Gesetze hiezu berechtigten Gewalt eines anderen untersteht.

државном надзору (чл. 16, ст. 5 и 10), а брак узима под своју заштиту (чл. 28). Напослетку узимајући у обзир чл. 10 уговора о мањинама, Устав каже: „У породичним и наследним пословима Муслимана суде државни шеријатски судије“ (чл. 109, ст. 3).

Таке директиве и такав програм за будуће верско законодавство дали су Уговор о мањинама и Видовдански Устав. И треба признати да је тај програм одговарао државним потребама. Видели смо већ, да је већина одредаба 12 члана Устава узета из Аустриског основног закона 1867 г., али ова околност ни у најмањој мери не говори против Устава. Државно законодавство није неки биро за проналаске и оно мора да усваја из туђег законодавства све, што одговара потребама дотичне државе, а аустријски основни закон није био туђ за знатни део становништва наше државе. Сем тога чим је наша држава усвојила систем државног врховенства над верама, сличност са законом, који полази из исте основе, била је неминовна и ову сличност ми налазимо у уставним одредбама верског карактера свих држава, које су прихватиле тај систем.³³⁾

Напослетку у корист верских одредаба Видовданског устава говори већ њихова стабилност. Извор ових одредаба — аустријски закон 1867 г., — сачувао је своју снагу у Аустрији и по новом Уставу од 1-X-1920, на основу чл. 149 тог Устава.³⁴⁾

Исто тако и у нашој Краљевини чл. 12 буквално је поновљен у чл. 11 Септембарског устава 1931 г., при чему је само испуштена у трећем ставу дефиниција усвојених вера, која је била везана са временом издања Видовданског устава („Усвајају се све вере, које су у ма ком делу Краљевине већ добиле законско признање“) и због тога није могла бити укључена у нови Устав и додат је 8 став (о забрани политичке агитације на верским скуповима). Може се приговорити верским одредбама Видовданског устава, да оне немају логичког реда и да у њима постоје празнине (на пр. у погледу правног положаја непризнатих вероисповести), али први недостатак има чисто формални карактер, а други може бити уклоњен путем правне и законске аналогije.

На тај начин можемо да се задовољимо основом, који је био дат у уговору о мањинама и у Видовданском уставу за државно верско законодавство. А сада да прегледамо, каква је зграда била сазидана³⁵⁾ на овом темељу у току ове две деценије. Морамо

³³⁾ В. ове одредбе на пр. у издању R. Dareste и T. Dareste, *Les constitutions modernes*, 4 ed. Paris, 1928, I, p. 88—90 (Немачки Пајк), 350-35 (Белгија); II, 323—329 (Португалија); II, 848—850 — (Чехословачка) и др.

³⁴⁾ Dareste, I, 335.

³⁵⁾ У историјату нашег верског законодавства треба скренути пажњу на анкету, на коју је Министарство вера одлуком својом од 1-XI-1921 г. позвало заступнике православне, римокатоличке и евангеличке цркве, те муслиманске и јеврејске вероисповести са намером да упозна мишљења претставника појединих вероисповести о питањима: а) о правном положају вероисповести у држави, б) о уређењу међуверских односа, в) о материјалном обезбеђењу верских службеника и г) о верским и државним празницима. Компетентне верске власти одредиле су на ту анкету своје претставнике и она је радила у Београду 15—23 новембра 1921 г.

признати, да је ова зграда доста обимна, али да она има један битни дефекат — она има готово завршене горње спратове, али нема приземља. Наше верско законодавство има већ неколико државних закона о појединим признатим вероисповестима, има израђене на основу тих закона и потврђене од државне власти уставе о унутрашњем устројству ових вероисповести и напослетку има многобројне статуте, самостално издате од самих вероисповести, од којих су неки донети са знањем државне власти, али оно нема досада општег закона о вероисповестима, који би оваплоћило у конкретне законске прописе уставне директиве и решио питања, која не могу бити решена у специјалним законима о појединим вероисповестима, на пр. питање о положају непризнатих вероисповести, о узајамним односима вероисповести, о прелазу из једне вероисповести у другу, о вероисповести деце у мешовитим браковима итд.

На тај начин наше државно верско законодавство извршило је оно, што има за њега другостепено значење, јер се устројство појединих вероисповести тиче пре свега самих тих вероисповести и спада у надлежност њихових аутономних власти, али није извршило оно, што је за државу најважније — опште законско регулисање положаја вероисповести у држави.

Не може се казати да у томе правцу досада није учињено апсолутно ништа. Нека поједина питања верског живота већ су једнако решена за све вероисповести. Тако готово сва школска питања верског карактера регулисана су општим за све вероисповести „Законом о верској настави“ од 23-IX-1933 („Сл. Н.“ од 17-X-1938, бр. 237-LXIX, стр. 1239, и појединим параграфима у Закону о уџбеницима од 27 септембра 1929 г., („Сл. Н.“ од 2-X-929 бр. 230—XLIV, стр. 858, § 9) и у Законима о разним школама, а такође правилима о вршењу верских дужности ученика (од 31-X-1938 и 10-VI-1935) и правилницима о празновању празника у школама (од 22-IX-1938) итд.³⁶⁾ Постоји и закон о празницима од 27-IX-1929 (Сл. Н. од 2-IX-1929, бр. 204—LXXXI, стр. 1525) и неколико специјалних уредаба о томе. Личне и имовинске верске повластице одређене су у Закону о устројству војске и морнарице, у Закону о непосредним порезима, у Закону о таксама, у Закону

Мишљење верских претставника в. у брошури: Dr. Rado Kusej, Верска анкета у Београду и њени закључци, Љубљана, 1922, а гледиште претставника православне и римокатоличке цркве такође у брошури: Бож. Д. Лукић, Министарство вера, Београд, 1922, стр. 26, 115—119; истих вероисповести — у чланку: Стручна комисија Мин. вера, Весник српске цркве, 1922 јануар 75-98.

У гледишту католичке цркве налазимо реченицу: „Очевидна је потреба, да се државним законом уреде међуверски односи у нас“. Слично томе и Српски Арх. Сабор донео је 13-IX-1932 г. (АС. Бр. 61/61) одлуку о томе да треба „урегуирати интерконфесионални закон“. — Одлука III Редовне Скупштине Српског Свештенства у Сарајеву од 6-IX-1922 гласи: „Да се има што пре донети основни закон у погледу уређења односа између државе и конфесија, саобразно начелима чл. 12 Устава.“

³⁶⁾ В. Душан Р. Милојевић, Збирка прописа о верској настави и верским дужностима у школама, Београд, 1935.

о недржавним путевима од 8-V-1929, (Сл. Н. од 13-V-1929, бр. 110—XIV — кулук). Тиче се верских питања и закон о личним именима од 19-II-1929 (Сл. Н. од 26-II-1929, бр. 47—XXI, стр. 285). Али сви ти прописи решавају само уска специјална питања и ни у којој мери не могу заменити општи закон о међуверским односима.

Непостојање таквог закона има рђаве последице за правни живот у држави. Ствар је у томе, што у нашој држави, као и у другим европским државама, уставна начела су само опште политичке максиме, које морално вежу законодавне чиниоце, али које немају обавезног практичког значења, док не буду детаљним законима фактички у живот проведене. Због тога 12 члан Устава седам пута понавља императив, да дотична верска питања буду уређена законом, а одлагање доношења таквих проведених закона јесте у суштини измирење са противуставним стањем и хаосом у области верских правних односа.

Пре свега готово сви гореспоменути многобројни и толико различити покрајински закони о међуверским односима, пошто нису замењени заједничким законом, ма да стоје у контрадикцији не само између себе, него и са државним Уставом, чувају своју снагу још увек и стварају прави хаос у многим правним питањима. Ово је стање донело рђаве последице и у погледу законодавства о појединим вероисповестима. Законодавац није имао јединог обавезног критерија за процењивање захтева појединих вероисповести и због тога начело равноправности вероисповести није се сачувало, и то се види не само из упоређења одредаба закона о појединим вероисповестима, него још више из околности, што је од шест признатих вероисповести државно законодавство регулисало положај само четири вероисповести, док положај двеју (римокатоличке и старокатоличке) остао је без државних законских регулатива. Непостојање општих законских норма за вероисповести дало је могућности појединим вероисповестима да оду сувише далеко у својим прописима и уређују и такве односе, који би морали спадати искључиво у државну компетенцију и при томе их уређују у правцу, који не може да се доведе у сагласност са уставним начелима равноправности вероисповести и једнакости грађана пред законом, чиме се још повећао хаос, створен старим различитим законима. И сама државна власт је осећала потребу закона о међуверским односима и чак је извршила радове у томе циљу, али до доношења закона због неких разлога до сада није ни дошло.

Колико је нама познато, до сада била су спремана три званична пројекта међуверског закона, а сем тога постоји и један приватни.³⁷⁾ Први по времену пројекат под насловом „Пројекат

³⁷⁾ Не рачунајући „Предлог закона о међуверским односима у Краљевини С. Х. С., који је израдио д-р Мих. Лановић, Начелник Министарства вера још 1920 г., тј. пре Видовданског устава (В. Бож. Лукић, Краљевина Југославија за решење верског проблема, Весник Српске цркве, 1931, јануар—март, стр. 782). — Исто тако ми не говоримо о елаборату, који је израдила 30-XI-1920 г. на захтев Министра вера д-ра Ивана Крстеља стручна комисија,

основног закона о верама и међуверским односима" од 71 члана био је израђен у Министарству Вера. 28-IV-1925 г. изашао је Краљевски указ, којим је Министар вера био овлашћен да поднесе тај пројекат Народној скупштини, којој га је Министар вера М. Трифуновић и упутио 28-IV-1925 (В.Бр. 5153). Пројекат је изазвао многе приговоре. Српски Архијерејски Сабор упутио је Министарству Вера подробну његову критику („Примедбе“) и свој пројекат од 50 чланова састављен као замена владиног пројекта. Већина саборских приговора полазе из претпоставака, да Видовдански устав не допушта постојање ни непризнатих вероисповести, ни безверског стања.³⁸⁾ Ни једна, ни друга претпоставка нису оправдане. Како право на безверско стање, тако и право исповедања непризнате државом вере спадају у појам проглашеног Уставом начела слободе вере и савести, тако да ако би Уставотворац хтео забранити постојање таквих стања, он би то морао казати изрично. Не слажу се те претпоставке ни са уговором о мањинама, који проглашују пуну слободу не само вера, религија, него и „веровања“ и „верских уверења“, (чл. 2, ст. 2; чл. 7 ст. 2). Због тога и наши судски поступци (Кривични § 117 и Грађански § 432) говоре о лицима, која „не припадају никаквој вероисповести“, а званични пописи становништва бележе бројеве лица „без конфесија“. Позивање саборских примедба на чл. 58, 61, 74, 90, 128 и 129 Устава, који за извесне положаје у држави прописују заклетву са позивом на Бога, која се обавеза противи начелу неограниченог права личног веровања, није убедљиво, јер се ови чланови тичу само државних функционера, а не свих грађана. Али има у „Примедбама“ и оправданих приговора. Многе одредбе Пројекта биле су узете из аустријских гореспомнутих закона (1868 и 1874)³⁹⁾, а

под насловом: „Основне мисли за израду закона о верским заједницама и њиховим међусобним односима у Краљ. С. Х. С. по Уставу од 28-VI-1921“. Тај елаборат наштампан је у чланку Бож. Лукића: Основни државни закон о конфесијама („Весник Српске цркве“, 1923, јануар—фебруар, стр. 1—18). Претседник комисије био је д-р В. Маринковић, чланови: д-р Ч. Митровић, д-р Радо Кушеј и д-р И. Алкалај. Ма да елаборат нема облика предлога закона, ипак његове 33 тезе дају добар материјал за такав предлог. Напослетку не говоримо ми ни о пројекту „Закона о међув. односима“ Мин. правде 1931 г. од 30 параграфа, јер он досада није публикован. У гореспомнутом раду проф. Ајзнера налазимо §§ 18—25 овог пројекта (стр. 181—183).

³⁸⁾ Слично томе и претставници католичке цркве на анкети изјаснили су се против прелаза на безконфесионалност, али су они отишли и још даље и тражили забрану прелаза на нехришћанство и прелаза из католичке цркве на коју другу веру. Поводом тога д-р Кушеј изражава мишљење да израду закона о интерконфесионалним односима треба поверити само правницима стручњацима без суделовања заступника различитих конфесија и активних политичара, јер само на тај начин би се правилно и стално држало на уму конзеквенце, које излазе из факта да су све признате конфесије равноправне (Verska anketa, стр. 8). А д-р М. Лановић изражава мишљење и подробно га доказује да у „Министарству вера не би смело бити верског службеника ниједне конфесије“ (Видовдански устав о верама, „Весник Српске цркве“, 1922, септембар—децембар, стр. 589).

³⁹⁾ А неке одредбе узете су из хрватског закона о вероисповестима 1906 г., и угарског закона 1868 и 1895 г.

ови закони били су издати за време аустриског „културкампа“, када је држава донела неке одредбе, које нису биле сагласне са уставним начелом верске аутономије. На пр. чл. 7 пројекта тражи одобрење Министра вера за сваку промену у организацији вероисповести; ст. 2 чл. 9 тражи одобрење државне власти за везе са иностраним верским поглаварима, који немају екстериторијалитета; чл. 13, да се сва верска акта намењена јавности шаљу Министру Вера, који може и забранити њихово извршење и то не само у случају, када се она противе законима, него и онда, када се она противе јавном поретку и општим интересима; чл. 15, који је узет из § 60 аустриског закона од 7-V-1874, даје право Министру, да кажњава верске органе, који се огреше о овај закон, новчаним глобама и другим законским принудним сретствима; чл. 35 пројекта каже, да ће Министар вера одредити начин одржавања јавних молитава о државним празницима договорно са духовним властима итд.

Од других важнијих недостатака пројекта треба споменути неправилан распоред материјала. Пројекат је подељен на 9 глава, при чему прва глава говори о слободи вере и савести, глава шеста о вероисповести деце, глава седма о иступању из вере и прелажењу у другу веру. Али све ово спада у један појам личних верских права, тако да би било потребно те главе разместити редом. Глава II има сувише широки наслов: „Верске организације“, под који би могле потпасти и главе III, IV, V и VIII, које такође говоре о правима и функцијама верских организација, тј. о корпоративним верским правима.

Сем овог формалног недостатка пројекат стоји у контрадикцији како са уговором о мањинама, тако и са Уставом, када ограничава у своме 3 члану Уставом осигурана права само усвојеним Уставом вероисповестима, које пројекат набраја таксативно, а о свим осталим, дакле чак и о усвојеним и признатим после издања Устава, каже, да су оне „ограничене на приватно исповедање вере у дому и породици и не могу ни под којим видом оснивати удружења у верске сврхе“.⁴⁰⁾

⁴⁰⁾ Подробније о недостацима овог пројекта в. наш чланак: „Пројекат основног закона о верама и међуверским односима“, „Хришћ. Живот“, 1925, децембар, стр. 515—524.

Ни пројекат Архиепископског Сабора од 50 чланова није без недостатака, које смо замерили министарском пројекту. Он је сачувао исти неправилни распоред материјала, и само га није поделио на главе. Он испушта противуставна ограничења верске аутономије, али у својој заштити аутономије иде сувише далеко и избацује из пројекта и потпуно оправдане одредбе, на пр. 10 члан уперен против злоупотреба верских власти; 1 став чл. 15, који говори о праву врховног надзора Министра вера над конфесијском управом; чл. 22 о обавезној регулацији верских установа; чл. 24, који говори о квалификацијама верских службеника; чл. 51 и 52, који говоре о браку, избацује, наводећи као разлог да „се венчање изван усвојених вера не признаје“, док у ствари ти чланови говоре о грађанском браку код непризнатих вероисповести итд. Исто тако саборски пројекат испушта и све, што је у министарском пројекту било казано о непризнатим вероисповестима и безверском стању. Природно је, да је такав пројекат био остављен на страну, те је у своме даљем раду на међуверском закону Министарство вера полазило од свог пројекта 1925 год.

Године 1928 одбор од 8 чланова⁴¹⁾ израдио је нови трећи пројекат основног закона о верама и међуверским односима, који се у суштини јавља само новом редакцијом првог пројекта.⁴²⁾ Од 71 члана првог пројекта овде је испуштен само један — 49-ти, али је његов основни садржај укључен у претходни члан, док су осталих 70 чланова укључени у нови пројекат или буквално или са неким изменама. Буквално је поновљено 27 чланова, 9—11, 14, 24, 26, 29, 32, 34—37, 39, 42, 50, 52, 55, 56, 62—68. У 25 чланова (5, 7, 16, 17, 18—22, 25—28, 33, 40, 41, 43, 47, 53, 54, 57—61) промене се тичу само стила и језика, на пр. место „конфесиско“ казано је „верско“, место „имају достављати“ — „достављаће“ итд. Важније измене учињене су у члановима:

Пројекат 1925 г.:

Чл. 1, ст. 1: „... ујемчава се потпуна слобода личног веровања“.

Чл. 3, ст. 1: „... усвојених вера:... менонити.“

Чл. 3, ст. 2: „Присталице свих осталих Уставом усвојених вера ограничени су на приватно исповедање вере у дому и породици и не могу...“

Чл. 31 тражи за богословске школе одобрење за наставни план.

Чл. 49 замењен је

Чл. 45: „Свакако је забрањено нагонити, манити и наговарати.“

Чл. 51: „Оглашавање (наповеди) и венчање вереника од којих ни једно не припада Уставом усвојеној или законом признатој вери“.

Исто и у ст. 2 чл. 53.

Сем тога у новом пројекту неки су ставови старог испуштени, а неки су додати. Испуштени су: У чл. 13, ст. 2: „Министар вера може да забрани извршење наређења конфесиских власти, ако се противе постојећим законима, јавном поретку или општим интересима“. — У чл. 15, ст. 2 — гореспоменути одредба о новчаним глобама за нарушавање основног закона о верама. — У чл. 50 испуштена је реченица: „Само ако туђи држављанин жели да изврши формални прелазак на веру, која у нашој Краљевини није Уставом усвојена ни законом призната или која није код нас организована, има он ту своју накану да изјави код административне власти.“

У пројекту 1928 г. додати су: У чл. 8, ст. 1 после речи „усвојене и признате вере“ додато је из става 2 чл. 23 првог пројекта: „и њихова удружења (редови, братства, конгрегације итд.)“, а на крају члана: „односно њиховог верског удружења“ и нови став: „Исто тако без одобрења државне власти не може се оснивати ново верско удружење (ред, братство, конгрегације итд.), нити може уопште, које верско удружење, које нема седишта у нашој држави, проширити своје деловање на нашој територији, нити које од постојећих може проширити круг свога рада изван територије своје досадање

Пројекат 1928 г.:

... вере и савести.

менонити нису споменути.

... друге вере могу бити признати само законом. Мимо тога не могу законом непризнате вере ни под којим видом оснивати удружења у верске сврхе.

додаје се: „... и програм.“

новом реченицом у чл. 43: „али је дужан до краја календарске године по иступању подмити све редовне верске приносе остављене вере.“

реч „нагонити“ испуштена је.

речи: „од којих... вери“ испуштене.

⁴¹⁾ У тај одбор ушли су: д-р Алауповић, д-р Чед. Митровић, А. Чичић, Ст. Димитријевић, д-р В. Јанић, д-р Алкалај, Љуб. Поповић и Х. Ребац.

⁴²⁾ Наштампан, на пр., у „Веснику Српске цркве“, 1923, март, стр. 161—176.

делатности". — У чл. 12 (О brachium saeculare) додата је нова 5 тачка: „Кад се у парницама ради развода или поништаја брака странка или сведок оглуши позиву суда". — У чл. 38, т. 5 на крају: „у овом случају место за гроб одређиће дотична конфесијска власт". — У чл. 71(70) додат је став 2: „Министар вера а по потреби у договору са осталим надлежним министрима, овлашћен је да издаје потребне уредбе, упутства и правилнике за издање овог закона".

На тај начин нови пројекат учинио је само следеће битне промене у старом :

1) Док стари пројекат чини велику разлику између усвојених и признатих вероисповести, нови проширује начело паритета и на непризнате вероисповести. 2) Док први пројекат допушта могућност безверског стања и регулише делимично положај непризнатих вероисповести, нови не допушта безверско стање и о непризнатим вероисповестима има само једну одредбу и при томе негативног карактера. 3) Нови пројекат укинуо је нека ограничења верске аутономије, која су постојала у старом пројекту.

И овај пројекат изазвао је критику и није постао закон. Такву критику дао је, на пр. прота Љуба Влацић у чланку: „Примедбе на Пројекат основног закона о верама и међуверским односима"⁴³⁾ Његова критика нема теориског карактера, јер писац обично нема смелости да критикује сам извор пројекта — аустријске законе, већ се тиче већином језика и стила, а многе су примедбе и сасвим погрешне.

На пр. он налази да би чл. 8 и 9, који говоре о везама са верским поглаварима у иностранству, могли бити замењени кратком одредбом о везама са папом. Међутим ти чланови тичу се и исламске вероисповести а евентуално и православне и уопште свих вероисповести, које могу бити признате у будуће и које имају својих поглавара у иностранству. Он предлаже да у чл. 19 реч „сопственик" буде замењена речју „вероисповест", док у свакој вероисповести постоје више правних лица, која имају право сопствености. Није оправдан приговор поводом реченице чл. 25 „у колико државна власт њима не поставља верске службенике", да је она „нетачна, пошто ни на неку јавну верску државну службу не може нико бити постављен без пристанка за то надлежне верске власти". Али чл. 25 и не говори о постављењу без пристанка, и потпуно је тачно да државна власт сама поставља верске службенике, на пр. војне свештенике, свештенике у државним болницама, у казним заводима итд. — Критичар приговара реченици чл. 26 „у колико за службенике појединих вероисповести није прописан нарочити образац званичне заклетве" и налази да „заклетва мора бити једнака за припаднике свију вероисповести". У ствари конкордати одређују нарочити текст заклетве за католичке епископе (аустријски — 1855 г., чл. 20, црногорски, чл. 4, српски, чл. 7). Погрешан је приговор да су речи „за државно подручје" у чл. 23 и др. „сувишне, јер сваки разуме да се ово односи на ову, а не на инострану коју државу". У ствари овде се разуме правно, а не територијално подручје. Не схвата критичар смисао чл. 50, кад претпоставља, да овде место „конфесије усвојеној" треба читати „неусвојеној", јер у Југославији постоје не само признате, али неорганизоване конфесије, него и усвојене али неорганизоване конфесије (на пр. баптисти, менонити), које су биле признате у Аустрији и у Угарској и због тога на основу ст. 3 чл. 12 Видовданског устава сматрају се

⁴³⁾ Архив за пр. и др. н. 1928, VII—IX, стр. 108—119, 217—223; в. такође чланак проте Анђелковића, начелн. Министарства вера: „Какав је пројекат основног закона о верама и међуверским односима", „Весник Српске цркве", 1928, април, стр. 275—286, где су оправдани приговори у погледу језика пројекта, док приговори правног садржаја су увише су наивни и не заслужују пажње.

као усвојене у нашој Краљевини. Одавде потиче и пишчево неразумеване алинеје 2 чл. 52 и чл. 68. Није оправдана примедба да чл. 61 стоји у контрадикцији са чл. 56. У ствари 56 члан говори о надлежности суда за парнице у погледу мешовитих бракова, док чл. 61 — о браковима, у којима оба супруга припадају истој вероисповести. Није оправдан пишчев захтев, да чл. 62 и 63 буду сједињени са чл. 24, јер прва два члана имају привремени, прелазни карактер и због тога морају бити укључени у главу „Прелазна и закључна наређења“.

Као неку замену овог пројекта критичар је наштампао 1934 г. свој пројекат „Основног закона о верама и међуверским односима“.⁴⁴⁾ Овај пројекат подробнији је од ранијих пројеката и има 82 члана, при чему писац у примедбама указује и изворе сваког члана. Свој материјал писац већином узима из пројекта 1928 г., али додаје још одредбе узете из аустријских и угарских закона и одлука аустријске и угарске власти, из Државног устава 1931 г., из југословенског Кривичног законика, из Закона и Устава Српске православне цркве, из Закона о верској настави 1933 г., из Српског конкордата и др. Уопште искоришћен је доста опширан материјал али ни тај пројекат није задовољавајући. Писац је узео буквално многе чланове из Државног устава (1, 2, 3, ст. 2, 5 ст. 1, 6, 11, 14, 16, 27, ст. 2 чл. 36, ст. 1, чл. 44 и Кривичног законика (чл. 6—10, 35, 36, ст. 2), а међу тим у својим „Примедбама,“ он је сам писао, да овим члановима у оваквом закону не може бити места (стр. 109, 111). Устав понекад даје директиве за будуће верске законе, на пр. у погледу суделовања у верским актима, у погледу одржавања веза са иностранним верским поглаварима, а писац место тога, да би извршио те директиве у конкретним прописима пројекта, само буквално понавља ове директиве (чл. 3, ст. 2. 2; чл. 6; чл. 11; чл. 14) и на тај начин оставља ту задаћу за неки будући закон.

Није разумљиво зашто писац узима у обзир у југословенском законодавству 1929—1932 г. само законске прописе о српској православној цркви, те игнорише издате за ово време државне прописе о другим усвојеним вероисповестима — протестантској, муслиманској и јеврејској. Више би одговарало уставном начелу равноправности вероисповести, кад би он упоредио све те прописе и свима њима опште одредбе укључио у свој пројекат. Нису узети у обзир ни многи други закони, на пр. Закон о непосредним порезима, Закон о устројству војске и морнарице, Закон о недржавним путевима, Закон о таксама (чл. 22), Закон о пошти (чл. 24) и др. У одељку III — услови за законито признање једне вере, није узет у обзир II одељак Угарског закона о слободи вероисповести 1895 г. (§§ 7—21), можда због тога, шта он говори о вероисповестима, које ће се у будуће усвојити, али у преводу угарских закона термин „усвојити“ одговара термину „признати“ у Државном уставу и обрнуто. Писац наводи и такве законске одредбе, које за време расправљања пројекта већ нису важиле, јер су биле замењене новима. На пр. у чл. 10 он наводи (и то нетачно) чл. 302 Кривичног законика, али по тексту, који је био укинут Законом о изменама и допунама у овом Законику („Сл. Н.“ од 20-X 1931, бр. 245—LXXV). Исто тако у чл. 24 он наводи чл. 13 Закона о С. п. цркви, који је био измењен у 36 чл. Устава С. п. цркве, у Закону о пошти, телеграфу и телефону 1931 г. и коначно у Уредби о ослобођењу од поштанских такса од 16-IX-1932 („Сл. Н.“ од 25-VI-1932, бр. 142, стр. 677—686). У чл. 48 поновљена је реченица Закона о С. п. цркви (чл. 17, ст. 2): „За цибенике

⁴⁴⁾ Нови Источник, 1934, август—септембар, бр. 8—9, стр. 245—263 и посебно — Сарајево, 1934, 23 ст.; види о њему белешку И. П(ржића) у „Архиву“ 1934, децембар, стр. 534—535.

веронауке важиће прописи Закона о уџбеницима". Али тај закон био је донет још 27-IX-1929 г. („Сл. Н." од 2-X-1929, бр. 230—XCIV стр. 858) и било би потребно навести садржај § 9 овог закона. Није задовољавајући ни распоред материјала. У томе распореду тисац следује истом погрешном правцу, који је био усвојен у пројектима 1925 и 1928 г. и обично меша одредбе о личним верским правима са одредбама о правима верских корпорација. Није било потребно одељак о признатим верама издвајати из одељка о правима и државној заштити усвојених вера, јер по чл. 13 признате вере уживају сва права усвојених вера, а сем тога, деоба вера на усвојене и признате имала је свог разлога само у Видовданском уставу, док сада у Септембарском, како то правилно примећује проф. Л. Костић⁴⁵⁾ „термин усвојене вере нема више никаквог смисла". У глави IV мешају се различити појмови — права и повластице вера, а сем тога стално се мешају права и привилегије, које потичу из верске аутономије са онима, које потичу из положаја верских организација као јавноправних повлашћених корпорација. Погрешно је укључена уставна забрана политичке агитације на верским скуповима у главу V, која говори о јавним органима, јер субјектом те кривике могу бити и световњаци. У чл. 23, ст. 3 исте главе, који говори о постављењу верских службеника, укључена је одредба и о њиховом уклањању са службе, а у даљим члановима одредбе о постављењу (чл. 30—33) службеника измешане су са одредбама о њиховим функцијама (29, 35, 36) и повластицама (34). Исто видимо и у другим главама.

Искоришћавање извора различитог порекла понекад изазива у пројекту јавне контрадикције. На пр. чл. 11 понавља југословенску уставну одредбу „вере могу бити признате само законом", а чл. 13 наводи одредбу из § 1 аустриског закона 1874 г. да „Министар правде изриче признање једне вере. У § 50 пројекат наводи § 140 аустр. ГЗ: „Политички прописи одређују: у којој ће се вери васпитати дете, чији су родитељи разних вера, и у коме је добу узраста дете овлашћено прећи у другу веру...", тако да се добија утисак да та питања не спадају у садржај основног закона о верама. Међутим даље §§ 52 и 53 та питања се решавају сагласно аустриском закону 1868 г. Зашто је дакле био потребан § 50? X глава има наслов: „Иступање из једне вере", а XI глава — „прелаз у другу веру". Ова разлика постоји у Угарском закону 1895 г., који допушта безверско стање, али не може да постоји у пројекту, који за такво стање не зна. Одавде потиче да XI глава говори не само о иступању, него и о промени (чл. 62) и прелажењу у другу веру (чл. 63), што спада у садржај главе X, и да је чл. 62 X главе поновљен и у чл. 68 главе XI.

Изазива приговор језик и стил самог писца, ма да је он сувише строг у критици пројекта 1928 г. На пр. ст. 1 чл. 3 гласи: „Нико не може бити присиљен да не ради у светачке дане друге вере". Чл. 5 говори о „душе-старатељским обредима", при чему речју „обредима" преведена је немачка реч „Funktionen". Чл. 20 почиње се речима: „Вере у питањима вере", где иста реч „вера" има различита смисла — вероисповести и догматског учења. Ст. 2 чл. 38 гласи: „За правна лица сматрају се као празници дани, кад власт по закону о празницима не ради". Чл. 40: „Једино убедљивим средствима државна власт има да забрани звонање за време олуже"; Чл. 47: Присилно придружавање верској школи припадника других вера није допуштено"; док немачки оригинал говори о принудном сједињењу школа разних вероисповести (аустриски закон 1868 г., § 10). Погрешно је преведен у 29 чл. и § 17 аустриског закона 1874 г.: „Одлуке и одредбе верских власти по предметима верско-политичке природе немају уопште правне ваљаности и не могу се обнародовати без претходног одобрења државне власти". Али ако такве одлуке уопште немају правне ваљаности, нема никаквог смисла да се оне обнародују. У ствари немачки оригинал говори само о праву власти да забрани црквену наредбу у погледу јавног богослужења, ако налази да је она противна јавним обзирима („Rucksichten"). Чл. 51 гласи: „Сва деца морају припадати једној вери уставом усвојеној или законом признатој". При таквој стилизацији може се мислити, да сва деца у држави морају припадати само једној одређеној вероисповести. Чак, ако би овде разумели децу истих роди-

⁴⁵⁾ Коментар Устава, стр. 37.

теља, и онда тај члан био би у контрадикцији са чл. 52 и 56, према којима у мешовитим браковима „синови следе веру очеву, а кћери веру материну“. Вероватно је писац хтео да каже, да деца не могу припадати непризнатој вери. У ст. 3 чл. 3 чл. 61 (о прелазу из једног обреда у други) укључена је и мотивација одредбе, што законодавна техника не допушта, а сем тога овде је потребно било решити питања и о јеврејским и муслиманским обредима. У ст. 3 чл. 74 читамо: „иностранци, који... способни су за предузимање радњи и послова“. Да се не би мислило, да се овде говори о способности за рад, било је потребно казати „пословно способни иностранци.“

Уопште пројекат чини утисак нестручног, аматерског рада, који ни у којем случају не би могао да постане закон и чије се позитивно значење састоји само у сакупљању материјала за будући рад на пројекту. Исто можемо казати и о осталим пројектима. Можда су у праву д-р Кушеј и д-р Лановић, који мисле да један од узрока овог неуспеха треба тражити у чињеници, што су у раду на пројекту међуверског законодавства до сада главну улогу имали верски службеници, везани интересима своје конфесије, свог стаљежа и зависношћу од верске власти и неспособни да у овоме раду стану на једини подесан за њега терен — опште-државних интереса.

С. Троицки

ИНСТРУКЦИЈА ПРВОМ ДИПЛОМАТСКОМ ПРЕТСТАВНИКУ У СРБИЈИ КНЕЗА МИЛОША.

Први стални дипломатски агент једне стране државе у Карађорђевој Србији постављен је после три и по године од почетка устанка, а прво стално дипломатско претставништво једне стране силе у Србији кнеза Милоша основано је тек после двадесет и једне године од постанка српске кнежевине. За време Карађорђа велике силе су се живо интересовале за српске догађаје, јер су се тадашње српске претензије нагло развијале и расле и није се знало, где ће се зауставити. Милошев устанак је кратко трајао, а после начињеног споразума са Марашли-Али-пашом Србија је била немоћан и безопасан фактор и велике силе нису о њој у прво време водиле много рачуна. Стога у Карађорђевој Србији не само да је прво стално дипломатско претставништво брже заведено него је и специјалних дипломатских мисија у њој било далеко више него у кнез-Милошевој Србији.

За време Карађорђа политичке везе Русије са Србијом биле су, нарочито од почетка 1807 године, тешње него везе са Аустријом, те Русија не само да је поставила свог дипломатског претставника у Београду него је успела у два маха да осујети постављање аустриског конзула у Србији. Оснивање првог конзулата у Милошевој Србији диктовали су у првом реду трговачки интереси, а трговачке везе Србије са Аустријом биле су неупоредиво јаче него са Русијом и осталим великим силама. Отуда је Аустрија пре других великих сила успела да оснује у Београду свој конзулат.

За постављање конзула у Карађорђевој Србији био је довољан пристанак Србије односно Карађорђа, а за постављање кон-

зула у Милошевој Србији била је покрај пристанка кнеза Милоша потребна и дозвола Порте. Аустрија је искористила Милошев боравак у Цариграду (од 5 авг. до 14 окт. 1835), да у личном додиру аустриског интернунција на Порти барона Штирмера са кнезом Милошем придобије овога за оснивање аустриског конзулата у Београду. Милош се у први мах није загревао за аустриски предлог. Није му било мило, да конзул дојављује у Беч све што се догађа у Србији, а осим тога осећао је, да ће по примеру Аустрије основати и друге силе у Београду своје конзулате, те ће конзули хватати везе и са кнежевим противницима, којих је бивало све више и уносиће у народ идеје, које нису у складу са кнежевим начином владања. Ипак је Штирмер успео, да разбије бојазан кнеза и пошто је добио од њега пристанак, обратио се у децембру 1835 Порти са молбом, да даде дозволу за оснивање аустриског конзулата у Београду. Султан се сагласио са Штирмеровом молбом те је аустриска влада у лето 1836 извршила све припреме за отварање конзулата. За конзула је цар именовао Антонија Михановића, познатог хрватског књижевника (рођ. 1796 у Загребу, † 1861 у Новим Дворима), а влада је за новог конзула саставила писмену инструкцију, коју је цар Фердинанд својом одлуком од 25 јуна 1836 усвојио.

Инструкција за аустриског конзула у Београду умножена је у више примерака, да би се са њом упознале све аустриске власти, с којима ће конзул бити у сталном контакту. Један примерак доспео је у архив пок. Јоце Вујића те ћу по том примерку изнети садржину инструкције. При изради инструкције служио је као основ делокруг, који су имале дипломатске агенције у Влашкој и Молдавској и конзулат у Галацу. Узете су у обзир и напомене земунске Војне команде, која је у својој претставци од 20 фебруара 1834, управљеној Ратном савету, указала на потребу, да се оснује конзулат у Београду.

Састављачима инструкције лебдели су пред очима у првом реду аустриски комерцијални интереси, али нису губили из вида ни остале функције, које су спадале у делокруг новог конзула. Инструкција се састоји од двадесет и једног параграфа. Изнећемо у крупним потезима њихову садржину.

§ 1. Делокруг конзулског звања у Београду простире се на целу кнежевину Србију и обухвата политичке и дипломатске послове, затим послове речне пловидбе и трговине као и све друге ствари правне и пословне природе, које ће бити поближе означене у даљем току инструкције. § 2. Конзулско звање у Београду потчињено је непосредно Општој дворској комори у Бечу и дужно је, да њој подноси извештаје у конзулским пословима и у стварима, које се односе на финансиску управу и на персонал конзулата и да од ње прима налоге у свима овим предметима. — У пословима, који се тичу спољне политике, потчињен је конзулат Тајној дворској и државној канцеларији у Бечу и дужан је, да испуњава њене наредбе и да је извештава о свима догађајима, који стоје у вези са спољном политиком. Послове, у којима је потребна одлука Дивана или других централних власти Порте, дужан је конзулат да саопшти у виду извештаја аустриској Интернунцијатури (амбасади) у Цариграду, која ће учинити потребне кораке и по њеним наредбама конзулат има деље да поступа. Исто тако и у пословима полициског и судског карактера има конзулат да прима упутства и налог Интернунцијатуре као више инстанције. — Осим тога шеф конзулата има да одржава сталну и непосредну везу са ге-

нералним и региментским заповедништима војних округа, који граниче са Србијом као и са тврђавним командантом у Земуну у свима стварима, које се тичу споменутих војних органа и да их обавештава о догађајима у Србији и у осталим турским провинцијама, у колико би догађаји у војном, политичком и санитетском погледу могли бити од интереса за ове пограничне војне власти. У опште конзулат има у свима пословима, који се тичу војне границе, да ради у најужем споразуму са граничарским војним властима.

Даљи параграфи набрајају специјалне дужности конзулског звања. § 3 одређује, да конзул има пажљиво да прати аустриску и другу трговачку пловидбу на Дунаву и Сави уз границу Србије и трговачки промет воденим и сувим путем са Србијом, о промету треба да прикупи тачне податке и да поднесе предлоге, на који начин би се могао промет са Аустријом појачати. Конзулат је дужан да води у евиденцији све аустриске поданике, који се налазе у кнежевини Србији, да заштићава ове поданике пред тамошњим земаљским властима и да им иде на руку у њиховим трговачким и другим пословима, у колико је то могуће. Над аустриским поданицима, који бораве у Србији, конзулат има права, према уговору са Портом, да врши полициску и судску власт, а исто тако је дужан да бди над што тачнијим испуњавањем државних уговора, склопљених између Аустрије и Турске, нарочито у ствари осигурања свих предности, које аустриским трговцима као највише погодованим, припадају. § 4 наређује, да конзул мора проучити све законе и прописе, који постоје у кнежевини Србији као и оне, који се буду донели, у колико се ти закони и прописи односе на трговину, речну пловидбу, индустрију, царину и санитетске прилике и саопштавати их аустриским централним властима и граничарским заповедницима. § 5 понавља, да је конзулат дужан, да ради на појачању промета са Србијом и да отклања сметње развитку тога промета.

§ 6 ставља конзулу у дужност, да покрај повремених извештаја шаље крајем сваке године Дворској комори и један генерални извештај о броју аустриских поданика, који су током године водили трговину са Србијом, о врсти и вредности робе, која је из Аустрије извезена у Србију и обратно, о прегледу и компарацији аустриско-српског промета са прометом осталих држава и о упоређењу аустриско-српског промета у тој години са прометом ранијих година. § 7 захтева, да се исти такав генерални извештај поднесе крајем сваке године о стању трговачке пловидбе на Дунаву и Сави уз српску обалу, о броју аустриских и страних лађа, о истовару, врсти и количини робе и њеној вредности. § 8 поближе означаје потребу санитетских извештаја, а § 9 налаже конзулу, да саопшти у овим генералним извештајима резултате својих опажања, која би могла бити од користи аустриским трговцима и поданицима. § 10 говори врло опширно о вршењу судиског звања над аустриским поданицима у Србији, прописује судски поступак и конституисање изабраног суда, који ће судити у грађанским парницама спорове аустриских и србијанских трговаца итд. § 11 образлаже конзулово вршење полициског звања и контроле над аустриским поданицима у Србији и истиче процедуру око изручења аустриских дезертера, нарочито злочинаца.

Остали параграфи од 12—21 говоре о унутрашњем уређењу и раду конзулата, о легализовању аустриских јавних исправа, о издавању пасоша, о таксама, које конзулат има да наплаћује, о постављању конзуларних агената, о вођењу протокола и благајничких књига, о архиву конзулата, о конзулском печату, о издацима и обрачунавању прихода и расхода и о новим прописима и наредбама централних власти, које ће стизати у току пословања конзулата и које ће употпунити ову инструкцију.

Пошто су обављене све претходне формалности око отварања конзулата и пошто је опремљена и намештена зграда конзулата, прешао је Михановић средином септембра 1836 у Београд, посетио је београдског пашу и кнеза Милоша, предао им своја пуномоћна писма и отпочео је уредовање. О свему своме известио је козул Михановић 24 септембра земунског генерала Фојта.¹⁾ До

¹⁾ Овим се утврђује датум, кад је отворен и кад је отпочео рад аустриски конзулат у Београду. До сада се то није тачно знало. Г. д-р Страњаковић у делу „Србија од 1834—1858 године“ на стр. 63 вели да је бечки кабинет „у пролеће 1836 год. установио у Србији свој конзулат“.

овог времена је генерал Фојт управљао обавештајном службом у Србији и знајући да је овај посао поверен новом конзулу, питао је дописом од 29 септембра петроварадинског заповедника барона Чолића, да ли он треба сада да престане са шиљањем поверљивих извештаја о догађајима у Србији и да отпусти своје конфиденте.²⁾ Барон Чолић по добивеном упутству из Беча одговорио је Фојту, да и даље шаље надлежним властима извештаје о приликама у Србији.

Тако су од сада стизали у Беч конфидентски извештаји од генерала Фојта Ратном Савету, а од конзула Михановића Тајној дворској и државној канцеларији.

Алекса Ивић

НЕМАЧКО КРИВИЧНО ПРАВО И РАТ*)

У вези са садашњим ратом немачко кривично право доживело је врло значајне промене. Иако су ратни догађаји изазвали прекид реформе немачког Кривичног законика у његовој целини, ипак је Немачка подузела без одлагања читав низ мера у циљу да се кривично право и поступак прилагоде потребама државе, која се налази у ратном стању.

У нашем чланку хоћемо да дамо сумарни преглед најглавнијих промена у немачком кривичном праву и поступку, које су уведене у подручју општег кривичног права (*das allgemeine Kriegsstrafrecht*), остављајући привремено на страни специјално војно кривично право (*Militärstrafrecht* или *Wehrstrafrecht*).

У почетку рата је Немачки канцелар потписао више указа о општем опроштају од казне због кривичних дела мање важности. Амнестија обухвата у главном деликте, за које је одређена новчана

²⁾ У писму од 29 септ. 1836, управљеном генералу барону Чолићу, вели генерал Фојт: „Nachdem der Herr Consul von Mihanovich gemäss dessen aus Belgrad unterm 24-ten d. M. mir gemachten offiziellen Mittheilung, seine Amtswirksamkeit in Serbien bereits begonnen hat, so veranlasst mich dieses Ergebniss Euer Excellenz hohe Weisung mir zu erbitten, ob ich bei dieser dadurch geänderten Dienststellung der Einsendung der Kundschaftsnachrichten fortsetzen oder aber die Berechnung der für diesen Zweck empfangenen Gelder mit Ende September d. J. abschliessen und den überbleibenden Rest abführen sollk«. (Heeres Archiv, Praes).

*) Употребљена књижевност: Wenzel Graf von Gleispach: *Das Kriegsstrafrecht*. Teil 8: *Das allgemeine Kriegsstrafrecht*. Berlin. 1939. — Dr. Edmund Mezger: *Kriegsstrafrecht und Kriegsverfahrensstrafrecht*, *Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht*. 1940. H. 4. — Dr. Klee: *Die Verordnung über die Zuständigkeit der Strafgerichte, die Sondergerichte und sonstige strafverfahrensrechtliche Vorschriften vom 21. Februar 1940*. *Ibid.*, H. 6. — Dr. Helmut Mumme: *Das neue, aus Anlass des Krieges erlassene zivile Straf- und Strafverfahrensrecht Deutschlands*. *Monatsschrift für Kriminalbiologie und Strafrechtsreform*. 1940. H. 1—2. — Kayser: *Schärfster Kampf dem Gewaltverbrecher*. *Deutsches Recht*. 1940. H. 10. — Klee: *Zur Bedeutung der Gewaltverbrecher für d. Strafsystem und gesetzgeberische Methodik*. *Ibid.* — R. Freisler: *Gedanken zur Verordnung gegen Volksschädlinge*. *Deutsche Justiz*. 1939. Стр. 1450 и сл.

казна или затвор мањи од шест месеци. Изузети су повратници као и лица, против којих су биле примењене личне мере безбедности.¹⁾

Разлози, због којих се Немачка одлучила да спроведе и ако делимичне, али ипак важне реформе кривичног права, били су, према подацима званичних коментатора, у главном следећи. Рат налаже сваком држављанину нарочите дужности и обавезе. На другој пак страни рат ствара нове побуде и прилике за криминалну делатност. У вези са тиме јављају се и нови облици криминалитета. Зликовци искоришћавају, на пример, моменте опште узбуне приликом напада из ваздуха и замрачивања или хитне евакуације становништва итд. Природно и да је реакција поштених држављана према кривичним делима учињеним у току рата, оштрија него ли обично.

Из свега тога следи потреба строжих санкција за кривична дела, предвиђена у Кривичном законнику, као и увођење нових прописа о таквим деликтима, које досадашње право није познавало.

Реформе кривичног поступка су биле спроведене ради убрзања и упрошћења процедуре као и ради економије личних снага у судском особљу, пошто је знатан његов део био мобилисан.

А. МАТЕРИЈАЛНО КРИВИЧНО ПРАВО

Што се тиче пре свега нових материјално-правних прописа, треба нарочито нагласити особине своје врсте у самој законодавној техници. Типологија злочинаца ступа у новим законима на место по-дробно диференцираних „бића“ кривичних дела. За разлику од традиционалног исцрпног набрајања свих обележја кривичног дела („Merkmalstechnik“) ново немачко кривично законодавство се служи тзв. „пластичком техником“ („Bildtechnik“). Законодавац тежи за тим да наслика у закону типичне слике злочинаца („plastische Verbrecherbilder“). Судовима је препуштена врло широка слобода одређивања, да ли припада извршилац злочина извесном типу или не. Према карактеристици проф. Мецгера, код примене нових кривичних закона суд има више да се управља према емционалној, него ли према когнитивној логици. Другим речима, нови закони претпостављају да ће се судови руководити у првом реду некаквом интуицијом. У вези са тиме дискрециона власт судова постаје скоро неограничена. Истовремено се повећава и опасност неправедних пресуда, нарочито ако узмемо у обзир да је поступак врло убрзан и упрошћен и да против пресуда у овим случајевима нема редовног правног лека.

Легална типологија злочинаца је нашла свој изражај у читавом низу уредаба.

1. Група насилних злочинаца или „гангстера.“ — На првом месту треба истаћи Уредбу против насилних злочинаца (Verordnung gegen Gewaltverbrecher) од 9 децембра 1939 г.

¹⁾ Упор. указе о амнестији од 1 септембра, 9 септембра, 21 октобра, 30 новембра и 4 децембра 1939, који су наведени у књизи Gleispach-a, стр. 56—67. Види такође: Dr. Werner: Zur Technik der Amnestiegesetzgebung. Z. d. Akademie f. Deutsches Recht. 1940. Н. 8, стр. 130, 131.

Према овој Уредби кажњава се смрћу онај, који употребљава код силовања, разбојничког напада на улици (*Strassenraub*), напада на новчане заводе или код другог насилног дела ватрено, тупо или оштро оружје или угрожава тело или живот другог лица таквим оружјем. Смртна казна се може одредити у овим случајевима чак и код покушаја и саучесништва. Исто тако се кажњава злочинац, ако напада или одбија оне, који га гоне код потере. Приватна лица, која се лично труде да га ухвате, уживају исту кривично правну заштиту као и чиновници полиције и правосуђа. За суђење свих ових дела је надлежан ванредни суд (*Sondergericht*). Уредба има повратну моћ, али ипак само са пристанком државног тужиоца.²⁾

Уредба против насилних злочинаца има у виду зликовце, који су познати под именом „гангстера“. Њихова су дела израз насилничког расположења („*der Ausdruck brutaler gewalttätiger Gesinnung*“). За примену смртне казне овде се не тражи да би основни деликт био злочинство у техничком смислу ове речи. Основни деликт дакле може да буде и преступ. Уопште није толико у питању квалификација кривичног дела као таквог, него околност да кривац припада одређеном криминалном типу.³⁾

II. Група народних шкољиваца. — Циљ Уредбе од 5 септембра 1939 (*Verordnung gegen Volksschädlinge*) је сузбијање делатности тзв. народних шкољиваца (*Volksschädlinge*), тј. свију оних, који покушавају ослабити народну снагу немачког народа у време рата. Уредба обухвата следећа кривична дела:

1. Пљачка у евакуисаним крајевима. — Пљачка у евакуисаним крајевима или у добровољно испражњеним зградама и просторијама се кажњава смрћу. У овом случају се смртна казна може извршити и вешањем. Овај начин сматра немачко право као нарочито срамотан.

2. Кривична дела приликом опасности напада из ваздуха. — Ко искоришћавајући мере предузете ради одбране против напада из ваздуха учини злочинство или преступ против живота, тела или имовине (осим оних, који се гоне на оштећеников предлог) кажњава се робијом до 15 година или вечитом робијом, а у особито тешким случајевима смрћу. Као напад против тела немачка јудикатура сматра чак и кривична дела против јавног морала.⁴⁾

Смрћу се кажњава даље и онај, који учини паљевину или друго опште опасно злочинство и тиме оштети отпорну снагу немачког народа.

Осим тога искоришћење војног стања сматра се и као општи разлог за повећање казна. Ко намерно искоришћавајући ванредне прилике, које је изазвало војно стање, учини какво друго кривично

²⁾ „Die rückwirkende Anwendung bedarf in diesen Fällen der Zustimmung des Staatsanwalts“. Gleispach, стр. 69.

³⁾ Gleispach у своме коментару цит. Уредбе директно наглашава да је сврха Уредбе — „Verbrechertypen zu erfassen, die in erster Reiche durch Charakter und Gesinnung bestimmt werden“. Gleispach, стр. 26.

⁴⁾ Упореди пресуду Немачког Царевинског Суда од 6 децембра 1939, објављену у часопису *Z. der Akademie f. Deutsches Recht*. 1940. Н. 3, стр. 48.

дело тај се кажњава без обзира на обични оквир казне, предвиђене у закону, робијом до 15 година, вечитом робијом или чак и смрћу, ако здрави народни осећај захтева то због посебне одвратности кривичног дела („wenn dies das gesunde Volksempfinden wegen besonderen Verwerflichkeit der Tat erfordert“.)

Прописи споменуте Уредбе важе и у Протекторату Чешке и Моравске и то чак и за лица, која нису немачки држављани. Поред тога у Протекторату постоји још посебна Уредба о сузбијању саботаже од 26 августа 1939.

III. Група тешких злочинаца - малолетника. — Уредбом од 9 октобра 1939 (Die Verordnung zum Schutz gegen jugendliche Schwerverbrecher) Немачка је увела врло строге мере против превремено зрелих злочинаца-малолетника („die Gruppe frühreifer Schwerverbrecher“).

Против малолетника, који су у време учињења кривичног дела навршили 16 годину, може државни тужилац поднети оптужбу и код суда, који је надлежан за суђење пунолетним лицима. У том случају суд одређује малолетним кривцима казне и мере безбедности, које су иначе предвиђене против пунолетних лица, ако је учињилац по своје душевном и моралном развоју једнак лицу, које је навршило 18 годину и ако то захтева особито рђаво душевно расположење, које се показало код учињеног дела, или ако је то потребно у интересу заштите народа.

Овом Уредбом су делимично укинута прописи Немачког (од г. 1923) и Аустриског (од г. 1928) закона о судовима за малолетнике. Као разлог за увођење строжих мера против малолетника истиче се да заштита народа у време рата тражи исто поступање према превремено зрелим малолетницима као и према пунолетним лицима.⁵⁾ У овим горе поменутих случајевима одлука о алтернативној надлежности општег суда или специјалног суда за малолетнике препуштена је државном тужиоштву, које може по своје нахођењу поднети оптужбу против малолетника и код општег суда са евентуалном применом најтежих санкција, не изузев и смртну казну.

Између других кривично-правних новела, које су у непосредној вези са ратом, од нарочите важности су Уредбе о заштити народне привреде и о обезбеђењу душевног држања (der Schutz der seelischen Haltung) немачког народа.

Заштита народне привреде у време рата. — Већ 4 септембра 1939 је изишла Уредба о заштити народне привреде у време рата (Kriegswirtschaftsverordnung.) Ова Уредба тежи да сузбија кривична дела, која непосредно или посредно наносе штету народној привреди, организованој према потребама државе у ратном стању. Затвором, робијом, у особито тешким случајевима чак и смрћу се кажњава онај, који уништи, уклони на страну или сакрије сировине или намирнице, које припадају важним

⁵⁾ „Der Schutz des Volkes fordert die Behandlung des Frühreifen gleich der eines Erwachsenen“. Gleispach, стр. 49.

животним потребама становништва („die zum Lebensbedarf der Bevölkerung gehören“), и тиме злонамерно угрожава подмирење ових потреба. Строге казне (затвор, робија) су предвиђене и за сакривање новчаних знакова (Geldzeichen). Ова и још друге мање важне уредбе из подручја привредног кривичног права (Wirtschaftsstrafrecht) допуњавају прописе, који су били издани још пре рата. Између њих треба нарочито истаћи Закон о привредној саботажи од 1 децембра 1936. Овим законом је законодавац хтео спречити штету по народну привреду, коју причињава кријумчарење имовине у иностранство, односно остављене имовине у иностранству.⁶⁾

Обезбеђење душевног држања немачког народа. — Овој сврси служи Уредба о ванредним мерама у погледу радиофоније од 1 септембра 1939 (Verordnung über ausserordentliche Rundfunkmassnahmen).

У званичним мотивима к овој Уредби између осталог речено је: У модерном рату противник се бори не само војним оружјем, него и средствима, која делају на душу народа. Једно од ових средстава је радио. Добронамерни држављани су свесни опасности туђе радио-пропаганде. Ипак су потребне мере за оне, код којих нема ове свести о одговорности (für diejenigen Volksgenossen, denen dieses Verantwortungsbewusstsein fehlt).

Због поменутих разлога је намерно слушање (das absichtliche Abhören) иностраних радио-станица забрањено. Повреда ове забране се кажњава робијом, а у лакшим случајевима затвором. Дотични радио-апарати се одузимају. Лош строже санкције (робија, смртна казна) су одређене за намерно ширење вести иностраних радио-станица, ако су ове вести способне да угрожавају отпорну снагу немачког народа. Од примене свих ових одредаба нису изузети ни странци, који се налазе на немачкој територији. Забрана важи и за слушање радиофонских преноса из неутралних и савезничких држава, и то не само у погледу војних и политичких обавештења, него у погледу свих преноса без икаквих изузетака. За суђење у свима случајевима надлежан је ванредни суд. Прописи ове Уредбе не важе за дела, учињена код извршивања службене дужности.

Б. КРИВИЧНИ ПОСТУПАК

Промене, које је Немачка извршила од почетка рата у подручју кривичног поступка, су исто тако врло радикалне. Ове промене се тичу уређења кривичних судова као и самог поступка у кривичним стварима.

Уредбом од 1 септембра 1939 (Verordnung über Massnahmen auf dem Gebiete der Gerichtsverfassung und der Rechtspflege или укратко: Vereinfachungsverordnung) била је укинута сталност судија. Присталице ове мере покушавају доказати њену оправданост са гледишта национал-социјалистичке идеологије, која полаже већу важност на тзв. „унутрашњу независност“ судова, него на

⁶⁾ Упореди: Hedemann: Deutsches Wirtschaftsstrafrecht.

формалне гаранције ове независности. Овај назор брани нарочито Мецгер, који пориче, да би укидање судиске сталности уздрмало независност судова.⁷⁾ Његово резонување није нимало убедљиво.

Истодобно с укидањем судиске сталности биле су у Немачкој укинуте и све врсте суделовања лаика у кривичном правосуђу, наиме приседнички суд (суд „шефена“, Schöffengericht) и порота. У подручју надлежности судова за малолетнике престали су важити сви специјални прописи, који се односе на поступак у овим стварима.⁸⁾

Све то означава битну промену и, могло би се казати, некакво демонтирање досадашњег уређења кривичног правосуђа у Немачкој у циљу упрошћења и убрзања његовог пословања.⁹⁾

Томе треба још додати увођење знатне једноставности у доказни поступак. Суд може отклонити предлог странака у погледу доказа, ако по своме слободном нахођењу (nach seinen freien Ermessen) не сматра то потребним за проналажење истине. У поступку код ванредних судова мора се пресуда изрећи без обзира на постојеће прописе о рсковима, ако је учинилац ухваћен на лицу места или ако је иначе његова кривица очигледна.

Према најновијој Уредби о надлежности кривичних судова и ванредних судова од 21 фебруара 1940, која је ступила на снагу 15 марта ове године, државно тужиштво има неограничено право да поднесе оптужбу код ванредног суда, ако сматра да је то потребно с обзиром на тежину или одвратност учињеног дела, на узбуђење, које је кривично дело изазвало у јавности, или због важног угрожавања јавног поретка или безбедности. То је тзв. систем алтернативне или паничне надлежности („das System der beweglichen Zuständigkeit“). Државном тужиштву је препуштено да бира између редовног или нередовног кривичног суда („die Möglichkeit der Wahl des Strafgerichts“, „Anklagewahlmöglichkeit“). Као што је познато, нешто слично је предвиђено и у југословенском Закону о државном суду за заштиту државе (§ 10 и сл.), мада у много мањем опсегу.

Напоследку треба још споменути да против пресуда нередовних судова (Sondergerichte) нема редовног правног лека. Допуштена је само нарочита врста тужбе ради ништавости („Nichtigkeitsbeschwerde“), која према Уредби од 22 фебруара 1940, за разлику од овог појма у бившем аустриском кривичном поступку, претпоставља да је поступак већ завршен правноснажном пресудом.¹⁰⁾ У ствари

⁷⁾ „Es wäre m. E. nicht richtig, darin ohne weiteres eine gefährliche „Eingriffen“ in die Unabhängigkeit zu sehen.“ Mezger, стр. 60.

⁸⁾ „Die Jugendschöffengerichte und die besonderen Verfahrensvorschriften für Jugendliche (2. Abschnitt des Jugendgerichtsgesetzes) sind aufgehoben.“ Klee, стр. 90.

⁹⁾ Према речима Мумме-а, „die Verordnung v. 1. September 1939. bezeichnet... eine allgemeine Vereinfachung und Beschleunigung des Verfahrens“. Мумме, стр. 15.

¹⁰⁾ „Die Nichtigkeitsbeschwerde der Verordnung vom 21. Februar 1940. setzt Rechtskraft des Urteils voraus.“ Klee, стр. 90.

је то некакав нов облик захтева да се понови кривични поступак, који у погледу својих процесних претпоставака је донекле сличан ревизији („der revisions ähnliche Charakter der Nichtigkeitsbeschwerde“).¹¹⁾

Значај овог нередовног правног лека је умањен још и тиме да за његову употребу у корист и на штету правноснажно осуђеног лица је овлашћен само врховни државни тужилац код Царевинског суда (Oberreichs-anwalt).

Из нашег кратког прегледа следи да најкарактеристичније тежње, које се огледају у немачком општем кривичном праву у вези са ратом, у главном су следеће: 1. Опште пооштрење репресије и нарочито широка примена смртне казне. 2. Репресија није управљена толико против посебних кривичних дела, колико против одређених типолошких група злочинаца. 3. Укидање сталности професионалних судија и суделовања лаика у кривичном правосудју. 4. Битне промене у уређењу кривичних судова и у кривичном поступку у циљу његовог упроштавања и убрзања. 5. Стављање изван снаге читавог низа важних процесних гаранција.

Немачки реформатори сматрају да динамички и активистички значај кривичног права потпуно одговара идеологији тоталитарне државе. „Dem Deutschen ist Leben — Volks- wie Einzelleben — Ringen, Kampf. Das deutsche Strafrecht muss daher kämpferisch, soldatisch sein.“¹²⁾ Ова формула више него све остало открива тесну и нераздржљиву везу између идеологије национал-социализма и најновијег развоја немачког кривичног права.

Александар Маклецов

ФИСКАЛНИ ОДНОСИ У САВЕЗНОЈ ДРЖАВИ

У савременој држави подложност искључиво једној фискалној власти улази у ред изузетних појава. У унитарној држави пореска снага цензита служи као извор прихода државе али у исто време и самоуправних тела и евентуално сталешких организација. За рационално искоришћење те снаге, у духу економских и социјално-политичких постулата, позвана је да се стара држава. И она је ту арбитер. Ствар се међутим компликује у случају савезне државе, у којој порески обвезник улази у утицајну сферу двају финансијских суверенитета, централне и посебне државе.¹⁾ Треба зами-

¹¹⁾ „Der Gesetzgeber nähert sich mehr der Revision an, indem er die Entscheidung nur dann für beschwerdefähig erklärt, wenn sie wegen eines Fehlers bei der Anwendung des Rechts auf die festgestellten Tatsachen ungerecht ist.“ Klee, стр. 90.

¹²⁾ Staatssekretär Dr. Roland Freisler: Allgemeines und Wehrstrafrecht — ein Spiegel der Volkshaltung. Beiträge zur Rechtserneuerung, herausgegeben von Dr. R. Freisler. Berlin, 1936, стр. 8.

¹⁾ A. Hensel, Der Finanzausgleich im Bundesstaat, 1922, означава финансијски суверенитет као нарочити израз општег суверенитета државе. Састоји се у власти државе да новчана сретства, потребна за извршење одређених задатака, прибави на начин који за најбољи нађе.

Суштина је дакле, финансијског суверенитета (моћи) у праву опорезивања. Његова природа и величина држи се у границама које су обележене

слити такву државу у којој између централне и регионалне власти не би на фискалном пољу постојала сагласност рада. Из тога стања изашли би оштећени интереси не само пореских обвезника већ и целе привреде: док би с једне стране цензители трпели од неравномерног и неправичног оптерећења двају независних фискауса, дотле би паралелне финансијске привреде могле нанети штете снази народне привреде из које оне подмирују своје потребе.²⁾ Тешкоће се могу избећи само правилним разграничавањем фискалних домена тих колективитета. Отуда се нужност, да савезна држава формира порески систем јавне руке у једну херметичну целину, намеће сама по себи. Али у федералним финансијама потреба за сарадњом не исцрпљује се са решеним проблемом прихода. Из чињенице да висина намета стоји у тесној вези са обимом задатака које су позвани да изврше савез и државице, излази да проблем расхода у савезној држави није ништа мање важан. Стога и питање деобе функција и њиховог покрића улази у област заједничких интереса. Постаје најзад јасно да комплекс финансијских проблема који се јављају у сложеном организму савезне државе може бити решен само координацијом финансијских моћи колективитета у федеративној заједници. То се постиже кроз финансијскоправни инструмент који је познат код именованог финансијске тегодобе (нагодбе; *Finanzausgleich*; *compromis fiscal*). Сврха финансијског компромиса је да у федеративном државном уређењу установи трајну равнотежу финансијских моћи (*Finanzkraft*) централне и посебних држава, у циљу правилног вршења функција које су им у јавном интересу поверене (*Steiger*)³⁾ Равнотежа је

пореском повериоцу у погледу власти да доноси пореске законе. Докле је то право код централне државе оригинарно, оно је код посебне државе изведено, а то значи да је омеђено највишим законом (згодна *Hensel*-ова кованница *Restfinanzhoheit*). На тај начин проблем фискалне компетенције добива у федеративној држави прворазредан значај, пошто њен прелаз на страну савеза, односно државице, даје различите финансијске ефекте, једне са више централистичким, друге са више аутономним карактером.

Новије немачко пор. право разликује *Objektshoheit* (сувереност у опорезовању) од *Ertragshoheit* (суверена употреба пореског приноса). Може држава бити суверена што ће пореску материју својим законима регулисати без обзира да ли ће принос пореза задржати за себе или неће. Са друге стране, независно од права законодавног, може располагати само правом коришћења приноса пореза, ма у чијој руци била фискална моћ. *A. Jessen, Finanzen und Steuern, 1929, 67—69.*

²⁾ „За приреду савезне државе постојање двеју мање више независних финансијских суверенитета претставља увек опасност. Ако централна власт и посебне државе приликом утврђивања својих прихода не поведу рачуна једни о другим, то ће у првом реду осетити порески обвезник а у њему је оличена народна привреда. *V. Steiger, Der Finanzausgleich zwischen Bund und Kantonen, 1923, 205.*

³⁾ Проблематиком финансијског компромиса досада се највише бавила немачка финансијска наука, којој припадају и највећи ауторитети у тој материји. Један од најбољих познавалаца тог питања је несумњиво *J. Popitz*; види његове студије у *Handwörterbuch der Staatswissenschaft, 1926, књ. III* и у *Handbuch der Finanzwissenschaft, 1927, књ. II*. Вредно је поменути да су у Немачкој и неки универзитети установили специјалне семинаре за изучавање финансијских

неминовна у сваком јавном газдовању, али док је у унитарној држави довољна и као хоризонтална, у заједници држава она мора бити и вертикална: у том је сав смисао погодбе. Јер компромис се јавља само онда, када два равноправна субјекта не стоје у односу потчињености, тако да је само један од њих фискално суверен (на пр. држава и општина), већ када оба тела имају својства државе које у свом суверенитету налазе извор својих сретстава (Popitz). Стога је прави терен за финансијски компромис савезна држава и донекле државни савез.⁴⁾

Даља излагања намењујемо не једном идеалном фискалном споразуму, јер у домену фискализма такви се резултати тешко постижу („прави фиск. компромис је идеал који се, при стварно датим приликама не може никада потпуно постићи“), него основним карактеристикама те врсте односа какве се показују посматрачу федералних финансија главних савезних држава.

У савезној држави систем унитарног финансирања (систем централистичког уређења) не долази у обзир, пошто се федералне јединице без аутономног покривања сопствених расхода не могу замислити. Плурализам у финансијама федерације у пракси познаје два типа односа између средишне и посебних држава: систем подвојених сретстава (с. с е п а р а ц и је; Trennungssystem) и систем заједничких сретстава (с. з а ј е д н и ц е; Mischsystem).

нагодби, и да је 1931 основано чак и једно удружење за студију те фискалне области.

И поред разрађене доктрине о Finanzausgleich-у, немачки теоретичари нису сложни у дефиницији. Институцију неки посматрају са чисто порескоправног становишта, док други уносе економски и политички елементат. Аутори прве групе (поред Hensel-a, K. Bräuer, Ueberweisungen im öffentlichen Haushalt, Hw. d. Staatswiss., 1928, књ. VIII; Schaeffer-Brode, Finanzwissenschaft, 1931) подвлаче правну страну проблема са фискалним елементима као доминантним: по њима свака финансијска нагодба садржи материјално законодавство о деоби фискалног суверенитета, односно норме које регулишу деобу пореских објеката и приноса између колективитета савезне државе као пореских поверилаца. — Jessel, Finanzausgleich у Wb. d. Volkswirtschaft, 1931; R. Pfandler, Der Finanzausgleich in Oesterreich, 1931, и Popitz иду даље: за њих је компромис у јавним теретима, расходима (Lastenausgleich) нераздвојна допуна фискалне погодбе; његову природу условљавају јавне потребе које законски или фактично терете. буџет савеза одн. државица; та два компромиса не само да иду паралелно, него се сливају у једно (Jessel).

Поред правног и економског финансијски компромис има и свој политички вид. Компромис је резултат односа политичких снага у земљи. У државно-правном уређењу са централистичком тенденцијом његов је значај нешто подређен, али зато сав замах добива победом партикуларистичких тежњи. Његово је својство, како запажа Popitz, да на миран начин, постепеним слабљењем финансијских права државица, сасвим елиминише федеративни елементат и да помоћне победи унитаризма. Али, са друге стране треба водити рачуна да, ако је рђаво решен, може да уздрма и саме основе савезне државе и да проузрокује рашчлањавање на аутономне државе; такав може бити узрок оштрих борби (Немачка) и повод за слабљење организма према спољашњем непријатељу (Аустро-Угарска).

⁴⁾ Нас интересује само деоба пореске компетенције као главно питање федералних финансија. Стога остављамо на страну проблем буџета и дугова у савезној држави.

А. — СИСТЕМ СЕПАРАЦИЈЕ

По систему сепарације („негативни“ или „пасивни“ компромис) савез и посебне државе имају своје сопствене кругове надлежности (расходе) према којима стоје самостални извори прихода (порези углавном); значи по овом систему и сувереност у порезивању и сувереност у пореском приносу припадају истој власти. На страни пореза треба правити још ужу поделу: између „слободног“ и „везаног“ система сепарације.⁵⁾

1. — Код слободног порезивања је свако ограничавање пореске компетенције искључено: и савез и државице могу паралелно, истим порезом да оптерете исти порески објекат. Код везаног система тачно је утврђено који порези припадају савезу а који остају државицама.⁶⁾

У чистом облику систем паралелног порезивања могао би постојати само у федерацијама фискално децентрализованим. Његова добра је страна што и савез и државице финансирају потпуно независно једна од друге. Али у томе је и слабост система: однос пореза виших и нижих заједница оставља широм отворена врата дуплом порезивању. Зато га могу имати само земље са високим нивоом привредне снаге. У пракси овај систем налазимо у федерацијама ван Европе, ма да не у сасвим чистом облику.⁷⁾

Сједињене Државе Америке. Устав од 1787 загарантовао је Унији порески суверенитет над свима објектима, а исто тако дао је и државама конкурентна пореска права. Унија је, сем тога, добила искључиво право на царинске приходе⁸⁾ и у сектору непосредних пореза на „апорционе“ порезе.⁸⁾ Пред крај прошлог века, услед увећане потребе за новим сретствима, Унија је повела борбу за уклањање зависности од држава у погледу непосредних пореза. Уочи светског рата Унија је извојевала право да самостално уводи све врсте непосредних пореза: одмах га је искористила за порез на укупан доходак. Како тај порески облик имају у својим системима готово све државице, то су амерички порески обвезници постали жртвом типичног дуплог порезивања. Амерички порески систем — писао је после рата Büchner⁹⁾ — оставља изглед потпуног хаоса: Унија наплаћује порезе не базирајући се на посебне државе и општине, а ове не воде рачуна о Унији... На другој страни, систем пореза држава оставља утисак великог шаренила, које је тешко

⁵⁾ Pfandwert дели на паралелно (Parallelbesteuerung) и подвојено право порезивање (Verteilung d. Besteuerungsrechte).

⁶⁾ Слободан систем сепарације могућан је само код прихода али не и код расхода.

Приликом утврђивања компетенција, а то се обично чини Уставом, савез за себе, по правилу, задржава спољашњу, трговинску и царинску политику и војску.

⁷⁾ Popitz, Hw. d. Staatswiss., 1039 —; Hensel, 41 —.

⁸⁾ Дирекне порезе Унија је могла да наплаћује само репартицијом на државе, сразмерно броју становника. Апорциони порези потсећају на матрикуларне доприносе, али нису исто (в. стр. 407).

⁹⁾ Büchner, Die Finanzpolitik u. das Bundessteuersystem der Ver. Staaten von Amerika von 1789 bis 1926, 1926, 349.

ма и сажето изложити. Са преласком тежишта на финансије Уније, чији су се порези после рата много јаче развили од пореза држава, може се тврдити да време класичног система сепарације у Америци полако пролази.

Мексико је постао савезном из унитарне државе, што је оставило трага и у Уставу, његову проноснирано централистичком карактеру. Изузев царина које су резервисане само за савез, остале пореске облике могу конкурентно да спроводе и савез и државице. Као једну реткост у систему федералних финансија треба навести оригиналан извор прихода за савезну касу: прирез (cuota federal) уз све порезе државица (познато је да се нормално прирези нижих тела наслањају на порезе виших).

Аргентински систем сепарације мало се разликује од претходног. Ипак га карактерише знатно развијена употреба државне помоћи (дотације, субвенције) државицама са недовољним буџетским средствима.

Фискална погодба у Бразилији углавном је копија североамеричког система сепарације. То је разлог што су бразилијанске државице далеко аутономније у финансијском погледу од државица осталих латинских федерација. Њихова велика независност огледа се и у томе што савез у своју корист има права да наплаћује само увозне царине али не и извозне, које припадају државицама.¹⁰⁾

Енглеске колоније у Канади, Аустралији и Јуж. Африци, данас доминиони, образују савезне државе. Њихове савезне власти карактерише: интензиван централизам у финансијама, искључиво право наплате царинских прихода и неограничена фискална сувереност. За посебне државе односни фискални компромиси имају значаја што им зајемчују право да (осим царинских) користе исте фискалне изворе као и савез. Важну улогу у финансијама посебних колонија (државица) играју дотације и субвенције, које као приходи карактеришу (в. даље) централизовани систем финансирања у савезној држави.

2. — Као што систем паралелних пореза у свом првобитном облику није могао да се одржи (у Сједињеним Државама осетно се развија систем субвенција Уније државицама; за путеве, школе, соц. старање)¹¹⁾ тако је еволуирао и систем подвојених пореза (везани систем: тј. једне порезе има савез, а друге посебна држава). То је напр. случај Швајцарске која је раније имала поменути систем, али који је напустила из разлога што је оквир, обележен Уставом од 1848, надлежностима и приходима Бунда био исувише узак.

¹⁰⁾ Ово је велики изузетак од опште прихваћеног правила да у савезној држави царине претстављају искључиви приход савезне касе. Та норма оправдава се тиме што царине, сем фискалног, могу имати и економски карактер. Помоћу њих држава подиже и штити своју индустријску и пољопривредну производњу. Али то са успехом може да постигне само ако цела државна територија буде претстављала јединствено царинско подручје.

¹¹⁾ Ed. Seligman, Staatshaushalt u. Steuersystem der Ver. Staaten von Nordamerika, Hw. d. Finanzwiss., III, 424.

У колико су временом са компетенцијама савеза расле и његове потребе, а са овима и јаче захватање у сектор кантоналних непосредних пореза, у толико су и кантони апеловали на све већу помоћ од савеза у порезима (удели).¹²⁾ Но Швајцарска није једини случај; у свима савезним државама чим би настао пораст расхода, повећавани су и порески терети; тада се правилна (и правична) расподела није могла постићи без заједничког регулисања пореског питања.

Б. — ЗАЈЕДНИЧКИ ИЗВОРИ ПРИХОДА (СИСТЕМ ЗАЈЕДНИЦЕ)

Амерички систем сепарације није нашао примену у европским савезним државама Швајцарској, Немачкој, Аустрији и Совјетској Русији. Други политички, економски и финансијски мотиви определили су ове државе за систем заједничких извора прихода („активни“ или „позитивни“ компромис). Од претходног овај се разликује тиме што се и савез и државице не служе више засебним пореским изворима, већ потребна средства налазе у заједничком искоришћавању истих пореских облика. Како се, међутим, федеративне јединице, са расходима већим но што имају приходе, помажу средствима осталих колективитета федерације који су у повољнијем финансијском положају, то заједница између виших и нижих политичких организама постоји и у погледу расхода. Финансијски компромиси обухватају и једну и другу заједницу, и кад је о њима реч обично се мисли на ове односе у федеративној држави. Даље ће излагање показати да се финансијски режими у федерацијама не служе равномерно обема врстама односа и да се једне ослањају више на заједницу у расходима (Швајцарска) а друге више на заједницу у приходима (Немачка, Аустрија, Совј. Русија).

1. — Помоћ у расходима

Питање расхода у јавним финансијама заузима и у унитарној држави посебно место. Од њиховог обима зависи фискалан терет у земљи и, даље, развој привреде и благостања и одбранбене снаге државе. У федеративној заједници проблем расхода поставља се као проблем поделе надлежности између централне државе и посебних држава и зато заузима врло важно место у фискалним односима у савезној држави. Како ће се надлежности (расходи) поделити између савеза, државица и општина, то је фактично питање и његово решење зависиће од политичких (у првом реду), али и привредних и финансијских критеријума. Без сумње на чело свих стаће расходи на чување опстанка саме заједнице, за које се средства морају увек наћи. Њихово утврђивање остаће у сваком случају у компетенцији централне власти. У њеној ће надлежности остати и сви они послови који „излазе из локалног оквира“ и који су од значаја за целу државну територију (трговинска, царинска, општа привредна политика). Поред ових функција

¹²⁾ О праву кантона да траже оштету од савеза в. стр. 409.

буџети савезних држава примају на свој терет и расходе који са посебних држава прелазе на савез. Појава која се може констатовати у европским федерацијама као последица „привлачне снаге највећег буџета“ о којој говори Popitz. Наиме, приходи државица само су толики колики су им у нормалним приликама потребни; чим наиђу непредвиђени догађаји (потребе) који изазивају повећање расхода, државице се у отсуству еластичних прихода за потребна средства обраћају „највећем буџету“ (савезне државе).¹³⁾

Солидарност у расходима између централне власти и посебних делова у федерацији потребна је још из ових разлога. У савезној држави нису сви посебни делови по својој финансијској снази равни: њихов порески потенцијал зависи од величине територије, од броја становника, од врсте и обима привредне делатности тог краја, итд. Расходи који падају на терет тих делова морали би бити у размери са њиховом пореском снагом. Теоријски, поделу надлежности у савезној држави требало би извршити по том (финансијском) критеријуму; у пракси, међутим, претеже политички моменат. Изгубљена равнотежа, као последица тога, враћа се помоћу изједначења у расходима (Lastenausgleich),¹⁴⁾ које се састоји у томе, што колективитет вишег степена (савез) учествује у расходима нижестепеног колективитета (државице, општине). За то му стоје на располагању два начина.

(1) посредан начин. — Он је у томе, што заједница вишег ранга прима на себе расходе заједнице нижег степена. Напр. немачки закон о фискалном компромису (Finanzausgleichgesetz) овлашћује Рајх да „земљама“ (општинама) наметне нову или прошири какву постојећу функцију, под условом да сâм обезбеди у потпуности потребно покриће.

(2) непосредан начин. — Случај је важнији од претходног и у много широј употреби данас. Овде средишња држава не узима на себе расходе државица, ови и даље остају на њима, али заједница у расходима је у томе што виша заједница, из својих опшних (буџетских) средстава даје помоћ нижој заједници у циљу покрића њених расхода. Ова новчана давања одозго доле узимају вид отштете (Entschädigung) када претстављају накнаду (обештећење) за трошкове ниже заједнице проузроковане наредбом вишег тела (тако: процентуално обештећење локалне пореске власти за наплату савезног пореза; случај у Немачкој пре 1914).

Далеко значајнију улогу од ових отштета играју, међутим, дотације и субвенције, у коме се облику заједница у расходима најјаче манифестује.

а) дотације. — Дотације које од централне владе примају посебне државе ове употребљавају за покриће својих редовних потреба које премашају расположива средства („додељивање

¹³⁾ Феномен је регистрован више пута после рата у Немачкој, чије су државице изгубиле свој еластичан предратни систем пореза и због тога помоћ тражиле из буџета Рајха.

¹⁴⁾ Popitz, Hb. d. Finanzwiss., 346—369; Jessen, Hb. d. V., 789; Steiger, passim 9—125.

новца за опште задатке државица“). Дотације, према томе, нису намењене (дестиниране) одређеним расходима државица. Систем дотација тесно је повезан са комуналним финансирањем. Најбоље је заступљен у Пруској (познати пруски закони од 1872 и 1902 о дотацијама окрузима и срезовима). Дотација има директних и индиректних. Индиректне су када савез даје помоћ напр. у виду позајмице под изузетно повољним условом (ниска камата), или када швајцарски Бунд даје обештећење сиромашним кантонима за одузете им непосредне порезе, у износу намерно већем но што је стваран губитак ових.

б) Субвенције. — Субвенције су новчане помоћи које савезна држава даје државицама да би ове оспособила за вршење одређених расхода; помоћ је, као што се види, везана за извршење тачно означених задатака. Субвенционирање има основ у томе што државица врши једну општу функцију, која је у интересу целине, али за чије постизање она нема довољна материјална средства.¹⁵⁾ Код субвенција веза између више и ниже заједнице много је тешња него код дотација. Страна која помаже не само што задржава право да испита величину потреба стране која прима, већ она даје директиве за искоришћење помоћи и прати њихов утрошак; речју, врши контролу над употребом субвенција. Субвенције се деле на привремене и трајне. Прве служе да се постигне одређени објекат (подизање моста, изградња жељезничке станице) и престају чим је циљ постигнут. Субвенције су перманентни расходи савезне државе ако помоћу њих помаже трајне издатке, као одржавање школа (Швајцарска), социјално осигурање, итд.¹⁶⁾

Дотације и субвенције припадају врсти фискалних односа који систему заједнице дају једну централистичку црту. Средишња држава помоћу њих држи савезне јединице у зависности, која код дотација не мора бити велика (сем у Аргентини, где је савез потпуно неограничен у додељивању помоћи), али која је код субвенција увек знатна. Систем субвенције, по мишљењу Hensel-a, може изазвати извесна ограничења појединих суверених права код државица, али им од тога не прети никаква опасност: „Када видимо да оно што је у систему добро претеже над његовим несумњивим

¹⁵⁾ Bräuer, 365, оспорава да се између дотација и субвенција може повући јасна разлика. Па ипак и он им признаје извесне специфичне особине. По њему, код дотација није нарочито важно што их државице троше по свом нахођењу; он види карактеристике дотације у томе: што их истовремено прима више федералних јединица и што су обично дуже време непроменљиве висине. У погледу субвенција и он се слаже да оне претстављају „помоћи из општих средстава за спровођење одређених задатака“ чији значај прелази границе субвенционираниог тела.

¹⁶⁾ Као и дотације субвенције су општа мера: када их држава даје, она то чини према свима подређеним јој колективитетима. Међутим у Немачкој су познате и специјалне субвенције (Sonderzuweisungen) на које имају права само неке државице. Мотив њиховог установљења није прави Lastenausgleich, али је циљ ипак снажење извора прихода тих држава. Тако Баварска, Виртембершка и Баден, „земље“ које се у Немачкој истичу надпросечном потрошњом пива, добијају специјалне субвенције из савезног пореза на пиво.

недостатцима, онда установу субвенција не смемо без предомишљања одбацити".

Савезне државе које се служе више дотацијама су Канада и Јуж. Африка, док су субвенције у употреби у Бразилији, Аргентини, Немачкој, Сједињеним Државама Америке и, нарочито, у Швајцарској.¹⁷⁾ Швајцарска претставља најважнији случај финансирања субвенцијама у сложеној држави.¹⁸⁾ Субвенције су се ту развиле како под утицајем преноса све већег броја послова са Бунда на кантоне, тако и из тежње да се помогну мали, привредно слаби кантони у пословима важним за просперитет целе земље. Свој правни основ субвенције имају у Уставу 1848 и савезним законима. Већи део је предвиђен изрично уставним одредбама (за путеве, бујице, шуме, основну наставу, контролу намирница); друге су основане посредно на Уставу (поглавито на чл. 2 који говори о општем подизању благостања у народу) где долазе нарочито субвенције пољопривреди; најзад, треће су установљене појединим савезним законима (лов, риболов, сузбијање заразних болести). После рата јавиле су се нове субвенције на пољу социјалне заштите, а за време велике кризе читав низ субвенција за отклањање последица кризе. Савезна влада дели (сталне) субвенције према разним кључевима од којих је најважнији број становника (код субвенција за подизање сточарства кључ је број крава). У обзир долазе и финансијски моменти: богати кантони примају мање, сиромашни веће субвенције (у кантонима Obwalden и Nidwalden субвенције износе преко 20% кант. буџ. расхода; у кант. Zürich и

¹⁷⁾ У комуналним финансијама многе државе познају систем државне помоћи. У бановинским буџетима имамо их и ми. Но њихова се номенклатура не подудара са досада изложеним њиховим карактеристикама: субвенције се код нас дају само „пасивним“ бановинама (врбаска, зетска, приморска), док остале примају дотације (не све).

Субвенције употребљавају у општинским финансијама и Француска и Енглеска; код последње врло значајне у облику *grants in aid* (Popitz, Hb. d. Finanzwiss., II, 374).

У Немачкој су субвенције играле велику (и кобну!) улогу после рата, за време инфлације: Рајх је био принуђен да скоро сав терет чиновничких припадљености (Besoldungszuschüße) државица и општина прими на себе. После стабилизације (1924) остале су само неке дотације и субвенције (за социјалне сврхе, путеве, полицију). (Bräuer, 365; Jessen, Wb. d. V., 789). То, наравно, не значи да је Finanzausgleich децентрализовао финансије у Немачкој; констатоваћемо баш супротно (в. стр. 415).

У Сједињеним Државама, и поред односа сепарације између Уније и држава, субвенције су у давнашњој пракси. Али оне из прошлог века треба разликовати од данашњих. Годинā 30. и 80. пр. века Унија је давала државама субвенције „да би се отресла непотребних суфицита“: то нису биле праве субвенције. Ове су установљене за време светског рата (соц. полит. циљеви; помоћ пољопривредној настави; борба са полним болестима) и сада се све више развијају. Субвенције претстављају опону између системā сепарације и заједнице, коме Сједињене Државе све више прилазе (Bräuer, 346).

У Аустрији, после обнове финансија (1923), ком је приликом извршено разграничавање надлежности између савеза и „земаља“, субвенције су постале сувишне: остао их је само један мали број, у социјалне и научне сврхе (Wittschieben, Das oesterreichische Besteuerungssystem, 1928, 62).

¹⁸⁾ Steiger, passim, 138—207; Société de Banque suisse, Bulletins N-os 5/1938; 3/1939; Hensel, 96.

Basel испод 7%). Субвенције у савезном буџету сада износе око $\frac{1}{3}$ свих расхода Бунда. Њихову деобу према намени показује табела (у мил. шв. франака).

ф е д е р а л н е с у б в е н ц и ј е	буџет 1939	завршни рачуни		
		1937	1936	1935
1) редовне ¹⁹⁾	51.7	51.1	50	58.6
2) специјалне ²⁰⁾	65.2	51.4	59.7	55.6
3) за сузбијање кризе ²¹⁾	72.3	87.2	95.5	95.8
у к у п н о :	189.2	189.7	205.2	210

Пошто су субвенције накнада кантонима за повећане расходе проузроковане преносом послова на њих, то оне не искључују сопствене издатке кантона на исте расходе; на против, кантони су обавезни код већине субвенционираних послова да из сопствених средстава покрију бар 50—60% трошкова. Примајући субвенције кантони се стављају под контролу савеза и обавезују да раде под његовим сугестијама. У противном ризикују да изгубе помоћ. Та контрола, међутим, није правно прецизно оивичена, она није у свим пословима ни иста, њена јачина и обим зависиће од важности расхода по интересе целине. Али, у сваком случају, она не сме да пређе границе „остатка финансијске суверености“ (Hensel), који сваком кантону припада. Суштину те контроле тачно карактерише Steiger када каже да надзор савеза над кантонима нема за циљ да кантонима смета, већ да постигне уску сарадњу између Бунда и кантона у обављању јавних послова које појединачно не би успели да изврше.

II. — Заједница у приходима

Без сумње најделикатније питање које у савезној држави има да реши финансијски компромис јесте рационална подела извора прихода између централне владе и федеративних јединица. Реч је, наравно, о фискалним изворима, јер привредне приходе много је простије репартирати.²²⁾ Ма да поменута подела не подлежи ни-

¹⁹⁾ Углавном: осигурање у болести и несрећ. случајевима; пољопривреда; путеви и бујице; професионал. настава итд.

²⁰⁾ Углавном: снабдевање земље житом; осигурање у старости итд.

²¹⁾ Углавном: стварање могућности запосленя; пољопривреди у кризи; помоћ незапосленима итд.

²²⁾ Критеријум на основу којег се у већини савезних држава вршила деоба јавних предузећа, доста је прост: предузећа којих делатност обухвата територију државе и која интересује све крајеве подједнако остају у рукама централне власти (саобраћајна: жељезнице, пловидба, ваздушни саобраћај; поште и телеграф; новац; предузећа (домени) регионалног карактера остају у експлоатацији државица (шуме, термалне воде, водне снаге); најзад, предузећа локалног интереса остају општинама (осветљење).

каквим устаљеним правилима, тако да идући од једне државе другој наилазимо на разноврсне комбинације и кључеве репартиције пореских извора, ипак се извесне заједничке тачке могу да уоче; иако са доста изузетака, нека општа места у пракси, којом се служе порески системи савезних држава, могу да нађу. На њима ћемо у даљим редовима да се задржимо.

Заједница пореских извора манифестује се углавном на три начина: у виду доприноса, у виду удела у заједничким порезима и у прирезима.

(1) **Д о п р и н о с и** (матрикуларни доприноси).²³⁾ Код заједнице у расходима утврдили смо кретање финансијских средстава одозго доле, од савеза ка посебним државама. Код матрикуларних доприноса обрнут је правац: сада су посебне државе те које из својих прихода снабдевају савезну државу потребним средствима. Као што субвенције показују фискалну надмоћ савеза, тако су доприноси доказ о пореском суверенитету посебне државе. То излази јасно из чињенице што се код доприноса савезна каса не обраћа непосредно пореским обвезницима, већ до прихода долази преко буџета државица, а овима је остављено да саме утврде из којих ће извора одвојити потребне своте (није, дакле, означен порез као у случају апорционог система).²⁴⁾ То је, са гледишта државица, добра страна доприноса; њихово је, пак, наличје у томе што је висина тог намета неизвесна, јер зависи од величине дефицита у буџету савезне државе. Има тешкоћа и у изналажењу кључа по коме се распоређују на пореске обвезнике. Најчешће је био употребљаван разрез према броју становника у посебној држави (Немачка): последица је била да су највеће износе давале државице густо насељене али фискално не у истој мери снажне.

Као начин финансирања матр. доприноси налазе своје оправдање у тежњи да се што дуже сачува порески систем посебних држава, докле год буде одолевао централистичкој тенденцији савезног буџета. Стога познаваоци федералистичких финансија виде у доприносима само почетан стадијум финансирања у сложеној држави, као што је то био случај у Немачкој до прошлог рата. Матрикуларни доприноси, доиста, доминирају финансијама Рајха пред-ратног периода, али више са уставног но са фискалног гледишта:²⁵⁾ историја матрикуларних доприноса у ствари је историја борбе Рајха са „земљама“ око пореске супрематије. Доприноси су били предви-

²³⁾ N. Wurmbrand, Der oesterr. bundesstaatl. Finanzausgleich des Jahres 1922 u. seine staatsrechtliche Bedeutung, Zeitsch. für öffentl. Recht, 1922/3, 641; Hensel, 152; Popitz, Hw. d. Staatswiss., 1023.

²⁴⁾ Доприноси су били сретство финансирања и у државним савезима. Али између доприноса држ. савеза и оних у савезној држави има разлике. Савезна држава има права да принуди посебну државу на плаћање доприноса; ова га плаћа на основи своје потчињености савезној власти. Државни савез не стоји над државама: допринос („прилог“ по називу Сл. Јовановића, О држави 1922) које ове полажу није, стога, последица подложности већ хонорисање једне државноправне уговорне обавезе.

²⁵⁾ W. Gerloff, Der Staatshaushalt u. d. Finanzsystem Deutschlands, Hw. d. Finanzwiss., 1929, II, 24.

ђени у чл. 70 Устава 1871, којим је Рајх добио право да, у недостатку довољних средстава и до увођења царевинских пореза (*clausula Miquel*), расходе покрива из доприноса „земља“, према броју њихових становника. Привременост доприноса претворена је, међутим, у сталан режим који је трајао у Немачкој близу пола века. Када су приходи од царина и трошарина порасли 1879 у толикој мери да се могло приступити укидању доприноса, Рајхстаг се томе успротивио (укидање је сматрао као сужавање права контроле над буџетирањем Рајха). Место укидања примљено је предлог (*clausula Frankenstein*) да Рајх за своје потребе од прихода царина и пореза на дуван може задржати 130 мил. м. годишње; вишак преко те суме имао је да вирманише у корист „земља“. Доцније овај систем је протегнут још на неке порезе; 90-тих година ови вирмани давали су „земљама“ веће приходе но што су износили њихови доприноси Рајху. Матрикуларни доприноси трајали су све до 1919, када су укинати великом финансијском реформом, која је донела централистичку организацију финансија у Немачкој.

Иако се матрикуларни доприноси сматрају типичним средством финансирања у федералистичком поретку,²⁶⁾ савезне државе не служе се више њима. Они припадају историји. Теоријски, истина, постоје и сада у Швајцарској. Наиме, чл. 42 Устава предвиђа „*Geldkontingente*“ на које су обавезни кантони, у случају стварних тешкоћа у којима би се нашао Бунд. Швајцарска се, међутим, доприносима није користила већ скоро читав век.²⁷⁾ ²⁸⁾

*

Потпуности ради навешћемо један извор прихода у сложеној држави који је сродан доприносима, то је квота. Тако је назван допринос који су у Двојној Монархији плаћале према пореској снази Аустрија и Угарска, за покриће расхода код заједничких послова. На основи погодбе од 1867 учешће у заједничким трошковима било је: 70% на терет Аустрије и 30% Угарске. Сваке деценије квоте су ревидиране: 1917 однос је био 63.6% : 36.4%. У подмиривању заједничких издатака (аустро-угарских и хрватско-угарских) учествовала је, по погодби са Угарском од 1868, и Хрватска, са квотом од 6.44%,²⁹⁾ (за време рата 8.13%). Финан-

²⁶⁾ Тачније би било рећи да матрикуларни доприноси одговарају пре државном савезу него савезној држави. Још *Jellinek* је тврдио да м. доприноси боље пристају уз финансије држ. савеза.

²⁷⁾ Бунд се послужио овим доприносима свега једном приликом, 1849 год. за исплату мобилизационих трошкова за време „баварских немира“. *Steiger*, 134.

²⁸⁾ Само је занимљива, али мало важна, појава доприноса у комуналним финансијама. Тако у двама аустријским *Bundesländer*, Г. Аустрији и Корушкој, општине су биле обавезне да плаћају „земљама“ општинске доприносе (4 шил. од пунолетног становника у Г. А., а 1.5 у К.). Уствари то су биле дажбине старог кова, код нас познате под именом гларварина; и аустријски писци сматрали су их као „преживеле пореске облике“. *Pfaundler*, 514.

²⁹⁾ *Fran Vrbanić*, *Osvrt na financijsalnu nagodu između Hrvatske i Ugarske, 1879; V. Lunaček*, *Ugarsko-hrvatska financijska nagodba, Obzor — spomen knjiga 1860—1935*.

сирање квотом и тангентом³⁰⁾ у Хрватској је стално изазивало противљење политичара и финансијских доктринара. Крајем прошлог века отпочела је борба за финансијску самосталност Хрватске, која је пред прошли рат кулминирала у брошурама проф. Егерсдорфера.³¹⁾

(2) Систем „удела“ у порезима (Steueranteile).³²⁾ Ово је најважнији облик у коме се јавља повезаност федералних пореских поверилаца. Систем удела постоји у оном случају када нижи савезни организми учествују са својим утврђеним уделима у приносу извесног пореза који припада савезној држави. Овде имамо случај који је обрнут матрикуларном систему: код доприноса савез је „на косту“ код посебне државе, док код система удела, напротив, централна држава има сву власт порезовања у рукама (Objektshocheit), а државицама уступа само део власти над приносом (Ertragshocheit).

Систем удела данас претставља базу фискалних односа у европским федерацијама; он доминира у аустро-немачким финансијама, а добива све већи значај у швајцарским. Тај повлашћени положај његов објашњава се динамиком функција централне државе: у све већем обиму њених расхода и, отуда, у потреби за добијањем нових извора прихода. До истих резултата довело је и снажење централистичке идеологије после рата у Немачкој и Аустрији. Нове приходе централна власт могла је наћи само залазећи у порески домен посебних држава. Предратна формула федералних финансија; посредне порезе централној, непосредне посебној држави — морала је бити ревидирана. Државице су на попуштање пристајале само под условом да, уступајући право коришћења непосредних пореза, себи обезбеде уделе у тим пореским облицима. Тиме су добијале неку врсту обештећења. Њихов пак постанак треба тражити и ван политичких разлога. Тако се код удела може констатовати да доприносе и ефикаснијој експлоатацији по-

³⁰⁾ За покриће сопствених расхода Хрватској је истом погодбом призната тангента тј. процентуалан удео у свим непосредним и посредним порезима са територије Хрватске (изузев царинских прихода који су били заједнички за целу Монархију). Тангента је износила 45% од пом. прихода, 55% ишло је за покриће „расхода хрватско-угарске државне заједнице“. Погодба је предвиђала законодавство и управу у пореским и уопште свим финансијским пословима као заједничка хрватско-угарска agenda. До краја европског рата погодба је ревидирана још четири пута, али без већих измена код тангента. 1914 је тангента претстављала износ од 32,5 мил. кр. (а то је око 450 мил., у буџету Хрватске од око 480 мил. данашњих динара).

³¹⁾ Заузимао се за укидање квоте и тангенте и деобу пореза на аутономне и заједничке. Требало је да аутономни порези добију потпуну самосталност у погледу законодавства и управе, док је за заједничке предлагао да егзекутива остане у рукама хрватских пореских власти. Плод маште проницилног професора, ова је теза после три деценије тачно тако остварена у Уредби о финансиј. самосталности бановине Хрватске.

³²⁾ Popitz, Hw. d. Staatswiss., 1024; —, Hb. d. Fin., 358; Bräuer, 365; Schneider, Der Haushalt u. d. Finanzsystem der Schweiz, Hb. d. Finanzwiss. III, 188; Hensel, 25, 155, 159.

Овај систем немачка терминологија означава са „Ueberweisungssystem“; француска „système de virements“, или „fonds commun“.

реских извора. Steiger то напр. наводи за Швајцарску: са системом удела омогућено је да Бунд добије нове приходе а да кантони не буду оштећени. Код деобе таксе показало се да су заједничком наплатом не само савез него и кантони добили веће приходе но што су имали за време док су их самостално наплаћивали. Најзад, њихову употребу у савезном финансирању можемо објаснити и одлуком да централна држава, из економских или социјалних мотива, држи извесне изворе прихода у својим рукама: то је случај са царинским приходима у Немачкој и Аустрији, са учешћем кантона у чистој заради Швајцарске Народне банке, итд.

Ма да на први поглед сличне установе, порески удели и субвенције разликују се доста једни од других: а) са државоправног становишта: у погледу субвенција обавеза савеза према државицама није тако јака као код удела; за државице удели значе приход на који оне полажу право као на сопствене порезе; слично право (обавеза) не постоји код субвенција; б) са финансијског гледишта: удели су редовни приходи државица, док субвенције немају тај карактер; уделима државице могу располагати како знају и умеју (надзор ређе постоји), субвенције морају трошити по упутствима и под контролом савезних органа;³³) удели се дају из одређених пореза, субвенције из општих сретстава савезне државе; в) са финансијско-техничког гледишта: субвенције се обично деле по популационом кључу, код удела постоје и други критеријуми.

Ну и систем удела има својих слабих страна. На првом месту, губљењем фискалног суверенитета државице су постале зависне од централне власти: тим самим је и федерална мисао изгубила од своје снаге. Друго, када би био доследно проведен, и када посебне државе не би истовремено располагале и сопственим порезима, систем удела не би се разликовао од финансија у унитарној држави. Али стога монистички нигде у пракси није ни спроведен. Треће, његов можда највећи недостатак је у тешкоћама да се пронађе један правилан начин у деоби пореског приноса: а оне су знатне, не само са гледишта политичког (борба федерализма са централизмом), него и чисто техничког, јер без обилне статистичке документације систем удела не да се ни замислити.

Репартициони кључеви. — Редак је случај да федеративне јединице суделују у свима порезима централне државе (пре рата у Аустралији). Најчешћа је пракса да се издвоји неколико крупних пореза савезне државе у којима ће државице партиципирати. Тако је у Немачкој, Аустрији, Швајцарској и Русији. Наравно, то нису свуда исти порези, а исто тако ни квоте учешћа у њима нису идентичне.

³³) Има изузетака од начела неспецијалности пореских удела, само су ретки. У Швајцарској је познат случај пореза на алкохол: од 1922 кантони су обавезни да 15% његовог приноса употребе на сузбијање алкохолизма. По немачком *Finanzausgleichgesetz* (1926) (§§ 41 и 42) „земље“ су дужне да целокупан износ удела у порезу на моторна возила употребе на одржавање путева и мостова; од удела у порезу на опкладе (трке) 33% су обавезне да утроше на гајење коњарства. *Schaeffer-Brode*, 109.

По Bräuer-овој систематизацији деобни кључеви дају ову слику. Постоје две деобе пореског приноса: прва и друга. По првој деоби (кључу) из одређеног савезног пореза најпре се издваја квота која припада свима посебним државама као једном блоку. Ова је деоба проста и не претставља особите тешкоће. Задатак је, затим, друге деобе да изврши распоред квоте на поједине државице. Ова пак репартиција скопчана је са пуно тешкоћа, с обзиром на чињеницу да између федеративних јединица постоје знатне разлике, као последица њихове величине, настањености, привредног карактера итд.

а) прва деоба. — Код прве деобе, којој је задатак да утврди глобални удео државица у савезном порезу, могу бити три решења:

1. федеративне јединице примају као удео утврђену (максимирану) суму, док остатак припада вишој заједници. Оваква деоба може имати различите последице за оба интересента. За ниже јединице добра је, пошто могу рачунати са редовним и утврђеним приходом у буџету; рђава је, пак, у колико не могу да користе конјунктурни развој пореза ако се икако јави. За вишу заједницу играју улогу ти исти моменти, само у обрнутом смислу. Овај систем је у пракси редак.

2. случај који је у свему обрнут према горњем: сада савезна држава обезбеђује себи фиксни приход, а сав вишак предаје федеративним јединицама. Овде ризико од динамике пореских прихода пада сав на државице. Ни овај начин деобе није тако чест. Као најважнији познат је случај Франкенштајнове клаузуле у Немачкој 1879.

3. теоријски најзначајнији и у пракси највише употребљен деобни кључ је квотни систем, тј. пропорционална деоба пореског приноса између савеза и блока државица. Тако, примера ради, швајцарски кантони учествују са 40% у савезном порезу Krisensteuer, а 60% задржава Бунд за своје циљеве; у Немачкој се дели између Рајха и „земаља“, поред осталих, порез на укупни доходак (Einkommensteuer) и то: 25% задржава Рајх, а 75% иде „земљама“. У Аустрији је нешто сложенији случај: тамо је закон о деоби пореза утврђивао одмах уделе за све интересенте: савез, земље и општине (то није случај у Немачкој и Швајцарској). Сем тога, удели су мењани у доста кратким роковима (последица променљивих потреба савезних јединица).³⁴⁾, ³⁵⁾ „Прва деоба“ из године 1922, као најпростија, изгледала је овако (само типични порези).

	Бунд	земље	општине
	у %/о %/о		
доходарина, друштвени и рентни порез и др.	50	25	25
порез на алкохол, вино	80	10	10
порез на шампањ	20	—	80

Преимућство пропорционалног система, који је освојио праксу, у томе је што, супротно кључевима под 1. и 2., обе стране имају исте шансе: деле добро и зло подједнако и у просперитету и у депресији. Квотна деоба најмање даје повода сукобима између заинтересованих страна; она, по речима Hensel-овим „најбоље решава проблем федералистичке централизације“.

б) друга деоба. — Када је прва деоба утврдила квоту, у наредној етапи та квота треба да се распореди на поједине државице. Теорија за то предвиђа три мерила: (1) број становника, (2) принос порезе са одн.

³⁴⁾ На квотну деобу у Аустрији утицао је и тзв. *Bundespräcipuum*. То је сума која се пре деобе заједничких пореза резервише за Бунд (1924—1926 износио је 50 мил. шил., а после 40 мил.). Сврха је те установе да уравнотежи финансијске односе Бунда и „земаља“: после вишегодишњег заједничког финансирања показало се да Бунд не располаже довољним сретствима, док су „земље“ и општине (Беч) из удела у заједничким порезима и из сопствених дажбина добијале претеране за њих приходе. *Wiifschieben*, 52.

³⁵⁾ *Pfaundler*, прилог уз стр. 142.

територије и (3) индекс благостања. Ово су општи кључеви, који се махом комбинују. Поред њих има и посебних кључева, више везаних за саму природу пореза који се дели.

ad 1. — Подела квоте по броју становника не употребљава се ретко (у Швајцарској кантони учествују са 20% у заједничким таксама које међу собом деле по броју становника; по истом кључу деле се приходи од пореза на алкохол и добит Народне банке; у Немачкој „земље“ добивају 30% од пореза на пословни промет, од тога $\frac{2}{3}$ деле по популационом кључу). Овај деобни кључ намеће се својом простом техником, али је као мерило груб и неправичан. Зато се ретко јавља сâм, обично га комбинују са другим кључевима. Мана је његова што не прави разлику између федеративних јединица: по њему, привредно заостале државице имају исте уделе као и оне у пуном привредном напону, само ако имају истобројно становништво. Међутим, то често не одговара начелу једнакости пред јавним теретима, јер напр. индустријски развијене државице имају скупљу управу, плаћају веће дажбине, па је оправдано да приме и сразмерно веће уделе од густо насељених али сиромашних савезних јединица. Овај доста крупан недостатак популационог кључа у неким државама (Аустрија, Немачка) исправљан је („оплемењаван“) разним коефицијентима и прирезима у корист гушће настањених, напреднијих општина (индустријских центара).³⁶⁾

ad 2. — Код пореско-територијалног кључа мерило је: да територије (државице) које фискусу дају већи део прихода репартиционог пореза имају права да у укупном приносу учествују са већим уделом, који ће бити сразмеран територијалном приносу пореза. Овај кључ је свуда у употреби, било сâм, било комбинован са кључем под 1. У Немачкој: порез на укупан доходак дели Рајх са „земљама“; ове репартирају ту квоту у „другој деоби“ према проценту наплаћеног пореза на њиховој територији (örtliches Steueraufkommen). Швајцарски кантони су по овом кључу делили (деле) оба ратна пореза и порез на ратне добити, војници и таксу на тргов. регистре. У Аустрији исто тако главни порези (доходарина, друштвени порез) репартирани су по овом методу.

Како данас ствари стоје, може се закључити да се европске федерације служе углавном комбинацијом популационог и територијалног кључа.

ad 3. — Индексни кључ је после рата предложио познати амерички професор финансија Seligman. Његов метод утврђивања удела базирао је на једном комбинованом индексу (број становника, степен благостања, дужина жељезничке пруге, водене снаге итд.) помоћу којег би се утврдио привредни капацитет појединих државица, као основа за деобу пореза. Предлог је учињен у вези реформе америчког пореза на наслеђе. Колико нам је познато индексни метод није нашао примене у европским федерацијама.

За утврђивање удела „другом деобом“ код извесних пореза служе посебни критеријуми, који одговарају карактеру пореза који се дели. Тако код немачког пореза на моторна возила, који припада Рајху, али чији принос у целини (100%) користе „земље“, деобни кључ је, поред броја становника, и величина „земље“. Код аустријских извозних царина на дрво за утврђивање удела служи површина под шумама појединих Bundesländer.

Поред општих кључева значај посебних је минималан.

3. Прирези.³⁷⁾ — Ма да као извор прихода припадају првенствено домену комуналних финансија, прирези су и врста прихода из заједнице пореских извора у федеративном газдинству. Њихова карактеристика иста је као у финансијама унитарне државе: виша финансијска власт опорезује главним порезом одређени објекат, остављајући нижој заједници да свој приход утврди у проценту према главном порезу. Са фискалног гледишта прирези стоје иза удела. Од ових се разликују тиме што су самостални и еластични,

³⁶⁾ Види Bräuer, 370/1; Wittschieben, 56/7.

³⁷⁾ Popitz, Hw. d. Staatswiss., 1024; —, Hb. d. Finanzwiss., 361; Hensel, 164—179; Wittschieben, 15—45; Schäffer-Brode, 189—191; Kienböck V., Das oesterr. Sanierungswerk, 1925, 76.

те се утврђују према потребама фискаса ниже заједнице. Према уделима садрже већу дозу самосталности. Недостатак је приреза што порески обвезници према себи имају два (три) фискална повериоца, а то не искључује поскупљивање пореске администрације и компликације у пореском поступку.

Употреба приреза у финансијама савезних држава нема великог значаја. У Швајцарској нису кантонални приходи. У Немачкој иду уз свега два савезна пореза: (1) порез на моторна возила, по коме „земље“ имају право на прирез од 15% (1929) за подмиривање трошкова око ванредне употребе јавних путева и (2) преносну таксу, на коју „земље“, а по њихову овлашћењу и општина, могу разрезивати прирез у висини до 2%. У предратној Аустрији прирези су били главни извор прихода „земаља“; у сенжерменској Аустрији прирези су тај значај изгубили. Постоје само три савезна пореза на које „земље“ смеју ставити прирезе (Zuschlagabgaben). То су изразито локалне дажбине: такса на пренос некретнина, таксени еквивалент и порез на огкладе (прирези се крећу од 50% до 100%).

В. — ПРОБЛЕМИ ФИСКАЛНИХ ОДНОСА У САВЕЗНОЈ ДРЖАВИ

1. Подела сфера између пореза централне државе и посебних држава. — При деоби пореских извора између савеза и државица фискалне погодбе воде рачуна о привредним и финансијским моментима. Први захтевају да они порези који своју изворну снагу црпе из привредне делатности са целе државне територије, уђу у сферу савезног фискаса, док порези основани на привређивању локалног карактера имају припасти заједницама ужег територијалног обима, државицама или општинама. По финансијском критеријуму, савезној држави чије су функције од елементарног значаја за опстанак заједнице за које се безусловно мора наћи покриће, треба доделити снажне и издашне пореске изворе, сем тога и стабилне, који се у депресији неће нагло смањивати; јавно-правна тела са другостепеним задацима морају се задовољити мањим порезима, који бројем могу накнадити своју неиздашност. Према тим руководним начелима централној држави одговарали би царински приходи, потрошни порези, монополи и „велики“ саобраћајни порези; посебним државама (и општинама) припали би реални порези и друге дажбине месног карактера. У погледу субјективних пореза на доходак и на имовину доктрина није одлучна: има аргумената за њихово додељивање савезу, као што извесни говоре у прилог државица. Али ово што је наведено више су теоријски постулати, којих се законодавац увек не придржава. Потврду овога даће нам сумарно излагање система пореза у европским савезним државама.

Швајцарска. — Разграничење компетенције у погледу прихода регулисано је Уставом 1848. Кантони имају велику слободу избора прихода, што није случај са савезом. Може се рећи да ни у једној од федеративних држава савезу није дат тако скучен избор

прихода као у Швајцарској. Устав набраја само неколико извора прихода додељених Бунду;³⁸⁾ за свако проширење пореских права тражи се (референдумом) нова уставна одредба.

Кантони, напротив, имају права на сваку дажбину коју им Устав није изрично забранио. Једино што је и Бунду и кантонима забрањено, то је увођење пореза који би спречавали слободан развој трговине и индустрије.

Фискални односи у Швајцарској претстављају типичан случај пореског система заједнице (Mischsystem). Заступљене су све врсте прихода који се у том систему појављују: самостални порези (савеза и кантона), заједнички порези, субвенције и доприноси. Као база пореске надлежности послужио је класичан распоред: посредне порезе добио је савез, а непосредне кантони. Али је временом та база напуштена. У току рата 1914—1918 Бунд је тражећи нова сретства зашао у област непосредних пореза, те је увео ратне порезе и порез на ратне добити, а после рата Krisensteuer. Осим тога добио је потрошне порезе на дуван и алкохол, пића, таксе и купонски порез. Данас су главни приходи савеза од такса и царина, ма да је значај ових последњих опао: оне су 1900 износили 90% буџетских прихода, у 1938 мишле су на 65%.

Порески систем кантона врло је хетероген. Међу самосталним порезима налазе се и посредни и непосредни порези. По финансијском ефекту важнији су непосредни, међу којима на челу стоје порези на укупан доходак и порез на имовину (за овај пор. облик карактеристично је, да је само он уведен у свим кантонима, док су остали порези врло неједнако искоришћени.³⁹⁾ Однос кантоналних (самосталних) пореза показује преглед (Schneider, стр. 180).

	1876	1913	1920
		у % %	
непосредни порези	61,72	69,90	80,04
посредни порези:			
порез на наслеђе	6,20	10,23	7,35
— на пренос имовине	21,06	10,19	6,89
потрошни порези	11,02	8,97	5,72
	100	100	100

Кантони, сем тога, учествују (удели) у свима непосредним порезима Бунда и таксама: са 50% у војници; 40% у Krisensteuer; 20% у таксама; у добити Швајцарске Народне банке итд. (са мањим процентима учествовали су за време прошлог рата, и у ратним порезима, па су извесни кантони увели чак и кантонални порез на ратне добити). Финансирање кантона уделима добија у последње

³⁸⁾ По чл. 42 Устава то су: приходи од имовине; од царине; пошт. и телеграф. таксе; регал барута; 50% кантоналног пор. војнице; матрикуларни доприноси.

³⁹⁾ Hensel наводи (89) 24 пореска облика, којима се кантони различито служе. Леп преглед федералних пореза в. код Schneider-а, 183.

време све више у важности. Приходи кантона од удела знатно су мањи од прихода које примају од субвенција: у 1937 удели су износили 44 мил., док су субвенције достигале суму од 190 мил. Царински приходи су увек припадали искључиво савезној власти.

Немачка⁴⁰⁾. — У Немачкој после рата тежиште финансијске власти прешло је са „земаља“ на Рајх. Дотле су главни порези Einkommensteuer и Vermögenssteuer припадали државицама и општинама. После фискалне реформе 1919 та два важна пореска облика, поред других, пренети су на Рајх.

Вајмарски Устав и Finanzausgleichgesetz од 1926 предвидели су за финансирање „земаља“ мешовити систем пореза. Пореско законодавство је конкурентно, само са јаком централистичком тенденцијом. Само Рајх сме да регулише домен царинских прихода и да их наплаћује. Државице имају права да доносе пореске законе, али само у колико се не би сукобљавали са уставним одредбама (ограничењима) и законима Рајха.

Самостални порези државица и општина (reichsfreie Steuern) малобројни су: само порез на земљиште и зграде, и течевина.⁴¹⁾ Али то нису једини порески приходи „земаља“. Главна финансијска сретства „земље“ добијају из заједничких пореза које деле са Рајхом. Ти порези Рајха, са уделима државица ови су:

	удели „земаља“ (у %)
1 Einkommensteuer, Vermögenssteuer (доходарина, порез на имовину)	75
2 порези на пословни промет	30
3 порез на пиво	16,6
4 порез на пренос некретнина	} ⁴²⁾ 100
5 — — моторна возила	
6 — — опкладе (трке)	
7 — — минералну воду	

Националсоцијалистички режим својим фискалним законима, помоћу којих је из политичких и војних разлога радио на снажењу државних финансија, донекле је изменио дотадашњи режим фискалног компромиса (до дец. 1938 спроведена су четири закона којим се мењају одредбе Finanzausgleichgesetz-а; двама законима од фебруара и марта 1936 удео „земаља“ у порезима под 1) и 2) смањен је), али су основе његове остале и даље.

Аустрија⁴³⁾. — На принципима на којима су изграђени:

⁴⁰⁾ Schäffer-Brode, 106 —; Walt. Blümich, Finanzen und Steuern, 1939, 22—28; Jessen, Hw. d. V., 792.

⁴¹⁾ Реформом реалних пореза од I-XII-1936 ове дажбине пренете су у надлежност општина, које су сем тога добиле и нов порез, грађански порез (Bürgersteuer).

⁴²⁾ Карактеристика је ова четири пореска облика што припадају Рајху, али он цео износ уступа „земљама“ (порез на мин. воду општинама). Овде је дакле случај да Ertragshoheit припада државицама.

⁴³⁾ Wittschieben, passim; Popitz, Hb. d. Fin., 167 —; —, Hw. d. Staatswiss., 1035 —.

фискални односи између „савеза и државица“ у Немачкој базирао се и аустријски Finanzausgleich. Постојале су три групе пореза: а) порези Бунда (савеза), б) порези Bundesländer-а (државица) и в) заједнички порези (geteilte Abgaben). Последња група је најважнија.

У Аустрији су удели „земаља“ (и општина) у заједничким порезима били већи но у Немачкој. Износили су:

- 80 % код таксе на пренос имовине
- 50 % — непосредних пореза: доходарине; п. на имовину; друштвеног пореза; рентног пореза
- 40 % — посредних пореза: на пословни промет
- 30 % — — — трошарина на алкахолна пића

Одавде се јасно види да је удео био већи у колико је порез више локалног (реалног) карактера.

За порез на наслеђе постојало је посебно регулисање: тај порески облик био је у компетенцији Бунда који га је и убирао за свој фиск, али је истовремено наплаћивао за рачун „земаља“ и један прирез у висини од 4 %.

У погледу самосталних пореза „земље“ су (као у Немачкој) биле ограничене на реалне порезе („земљарина, кућарина“) и ситне посредне порезе (у знатном броју).

У искључивој надлежности Бунда остали су велики посредни порези: царине, трошарине (не на алкохол), саобраћајни порези и таксе.

Совјетска Русија. — Буџет совјетске федерације одговара државно-правном уређењу те земље, које је уствари административна децентрализација, на бази начела националности.⁴⁴⁾ Док буџет Уније добива све више особине буџета унитарне државе, прорачуни федеративних република све више личе на буџете самоуправних тела.

Од 1930 главни извор прихода постао је порез на пословни промет, који је дошао на место ситних потрошних пореза. То је „заједнички“ порез, јер га Унија дели са фед. републикама. Осим тога свој буџет Унија допуњава и приходима од јавних предузећа (индустријских, трговинских, банкарских).

Приходи федералних јединица састоји се из: а) удела у заједничком порезу, б) самосталних мањих пореза („земљарина“) и в) прихода од локалних јавних предузећа. Уколико су средства њихових буџета недовољна, добијају дотације из општих прихода Уније. Значи, и у совјетској федерацији влада фискалан режим јединице прихода, са централистичком тенденцијом.

2. Јединство фискалног законодавства⁴⁵⁾. — Две основне функције има да подмири свака фискална погодба: да регулише

⁴⁴⁾ A. Michelson, Le droit budgetaire de l'U. R. S. S., Annales de finances publiques, № III, 1937.

⁴⁵⁾ Jessen, Hw. d. V., 792; Popitz, Hb. d. Fin., 366; —, Hw. d. Staatswiss., 1035; Wittschleben, 8; Steiger, 135.

питање распореда пореза (разграничење сфера) између савезне и посебних држава, и да обезбеди јединство пореског законодавства у федеративној држави. Овај други задатак није мање важан од првог: без координације фискалних привилегија у држави настаје опасност да са једне стране порески обвезници буду притешњени између више фискуса и са друге да фискалне власти присвоје права која им не припадају.

Свуда у европским федерацијама савез је обезбедио себи уставним или законским путем право да чува хомогеност финансијског подручја. Ма да постоје нијансе у постизању тог циља између држава, потреба за тим „федеративним централизмом“ свуда је призната.

Швајцарски кантони су несумњиво независне федеративне јединице, али су и њихова фискална права широка само колико да не смета привредним и политичким интересима целине. Ни кантони нису слободни да уводе дажбине које би кочиле привредну делатност у земљи; и њима је забрањено да уводе монополе које Бунд већ експлоатише; не смеју да порезима терете савезне приходе итд. Њихова независност највише је ограничена, видели смо, путем субвенција. Па ипак, о неком изразито фискално-правном централизму у Швајцарској можда се не би могло говорити. Дружчије ствар стоји у Немачкој и Аустрији.

У Немачкој се јединство фискалног законодавства постиже на два начина, позитивно и негативно. — (1) Постоји више пореза који су *de facto* порези „земаља“, јер њихове приносе оне у потпуности користе, али који су *de jure* порези Рајха, јер их у циљу једнообразног спровођења регулише он својим законима (и наплаћује преко својих органа). (То су порези које смо навели на стр. 415 под 4), 5), 6), 7). Фискална сувереност овде је потпуно на страни Рајха. Свој порески домен Рајх може да заштићује још само једним солидним средством: не допуштајући да „земље“ користе заједничке („делеве“) порезе пре но што саме исцрпе сопствене фискалне изворе. Стога Рајх тражи од „земаља“ и општина да обавезно уведу неке порезе. То су порез на закупнине, на прираштај вредности некретнина и порез на забаве (општине). — (2) Још ефикаснији начин је забрана. По чл. 6 Вајмарског Устава само је Рајх овлашћен да уводи царине. Федератив. јединицама је ускраћено да се тим извором прихода служе. Исто тако, порески закони „земаља“ који би били у супротности са законима Рајха губе своју важност (*Reichsrecht bricht Landesrecht*). На основу чл. 11 Устава Рајх је добио читав низ права којима обезбеђује своју пореску супрематију. Тако, „земљама“ и општинама забрањено је да уводе оне порезе које Рајх већ наплаћује; нису им дозвољени ни порески облици који би, ма на који начин били од штете по приходе Рајха; без изричног одобрења Рајха, ниже заједнице не смеју увести прирезе на државне порезе итд. „Јасно је, каже Hensel, са каквим снажним средствима контроле располаже Рајх; слобода кретања „земаља“ једва постоји на финансијско-правном терену, када се

узме у обзир да су стварно сви важнији порески објекти већ постали саставним делом новог финансијског система Рајха.“

Врло сличне одредбе имала је Аустрија. Ни овде државице нису смеле да уводе конкурентне порезе, нити да разрезају без дозволе приреза. Они порези државица који би повредили „јединство новца, привредно и царинско подручје“, били би утуживи (пред једним посебним парламентарним одбором). Чланом 140 Устава предвиђена је и казна за оне „земље“ које би се огрешиле о те прописе: њихов удео у заједничким порезима, за време трајања бесправне употребе, припао би савезној каси.

3. Пореска егзекутива.⁴⁶⁾ — Иако формално-правног значаја јавља се и питање пореске егзекутиве у савезној држави, Оно не претставља нарочите тешкоће у унитарној држави, јер је најчешће разрез и прикупљање и самоуправних дажбина поверено државној пореској администрацији. Тај проблем поставља се сасвим друкчије у савезној држави: која ће власт наплаћивати порезе у земљи, савез или државице; и, могу ли обе?

Поменуто је да у америчким федерацијама, под режимом сепарације фискалних односа, посебне државе имају своју пореску егзекутиву, потпуно одељену од савезних власти. Такав систем свакако добар је бар са те стране што је прости, одређен и што не даје већег маха сукобима компетенција. Али је лош по томе што је скуп, што трошкови дуплих администрација терете ипак једне исте цензите. У отсуству јединства прописа и директива он постаје и вексаторан (на пример делатност предузећа у више држава).

Режим фискалне егзекутиве у федерацијама Европе друкчији је. Ту се паралелизам егзекутива приклонио у већини земаља јединственој администрацији, и то у корист савезне. Зашто није преовладао систем да савезне дажбине прикупљају регионалне пореске власти? Разлог је нарочито политичке природе: у том случају савезна каса постаје у великој мери зависном од егзекутиве савезних држава. То стање Roritz правилно карактерише када каже да оно не пружа сигурност идентичног управљања у привредно и политички различитим државицама и да у данима политичких криза може давање пореза централној држави доћи у питање: централна државе постаје трибутарном од лојалног и брзог отправања дужности својих делова.

То је био систем Немачке до краја прошлог рата: Рајх је прикупљање својих пореза поверио „земљама“.⁴⁷⁾ Са уступањем Рајху доходарине после 1919, наплату својих пореза Рајх је узео у своје руке. Али се отишло и корак даље. Вајмарски устав овластио је државице да наплату својих пореза могу поверити државним органима. И скоро све „земље“ пренеле су постепено

⁴⁶⁾ Поред поменутих дела, в. Lotz, Finanzwissenschaft, 1931, 301; Joch. Schwandt, Finanzverwaltung des Deutschen Reichs, Ergänzungsband Hw. d. Staatswissenschaft, 251.

⁴⁷⁾ У Аустро-Угарској су заједнички приходи од царина наплаћивали преко посебних аустријских и угарских царинарница.

своје главне порезе на државну пореску власт (једино је Пруска већи број својих пореза задржала у надлежности сопствене администрације). На тај начин је спроведена не само централизација пореске службе, него и јака контрола Рајха над свима пореским властима у земљи.⁴⁸⁾ Рајх врши послове око „земаљских“ пореза без икакве накнаде.⁴⁹⁾

Са Аустријом је слично. За своје порезе Бунд је имао сопствено пореско чиновништво; изузетно, у Бечу и Грацу, општинске власти су биле обавезне да прикупљају државне порезе (уз накнаду). Бунд је осим тога преко својег пореског апарата вршио наплату реалних пореза и приреза „савезних земаља“ (са обештећењем од 5%). Државице и општине наплаћивале су преко својих пореских органа само сопствене порезе; а према чл. 8 финансијско-уставног закона признато им је било право на „одмерени утицај“ у погледу разреза „заједничких“ пореза (преко својих претставника у пореским одборима).

Швајцарски Бунд у начелу наплаћује своје порезе самостално, али може да овласти кантоналне пореске органе да врше наплату и савезних пореза.⁵⁰⁾

*

Расматрајући проблем фискалних односа у савезним државама долазимо до закључка да се у федерацијама у све већој мери врши прикупљање фискалне моћи код савезне власти. То се примећује и у државама система сепарације; тај развој још више показују европске федерације. Систем субвенција, све шири употреба заједничких пореза, контрола фискалног законодавства државица од стране централне државе и прикупљање пореске егзекутиве у руке савезне власти — све су то знаци снажења привилегија централног фиска. Та тенденција данас је јача него пре рата. Ауторитарни режими само су је потенцирали и убрзали. Објашњење те појаве треба тражити у све већем обиму функција савезне државе. Нови проблеми на пољу социјалном, економском, политичком и војном стварајући нове издатке траже и нове приходе. До њих савезна влада може доћи само проширењем свог фискалног домена; фискални централизам после је само фатална последица тога. Времена која преживљујемо стављају на тешку пробу централну државу. Њене заштитне функције захтевају велика материјална средства, која може дати само један снажан фиск. Онда постаје јасно какви треба да су фискални односи у савезној држави данас.

⁴⁸⁾ По Lotz-у немачке општине имају сопствене пореске органе за наплату општинских пореза. По Popitz-у (Hb. d. Fin., 373) изгледа да се преко њих прикупљају и неки мањи порези Рајха, који им за то даје извесну накнаду.

⁴⁹⁾ Изузев код дајбина наведених на стр. 415 и 417.

⁵⁰⁾ Steiger, 174, наводи војницу, таксе из тргов. саобраћаја, први и други ратни порез.

ИТАЛИЈАНСКО РАТНО ПРАВО

1. Нови италијански закон о рату. У систематици правних наука сматра се да правно уређење проблема ратног права спада у област међународног јавног права. Сви покушаји који су до сада чињени да се правним прописима уреде односи за време рата, сводили су се на међународноправну кодификацију норма ратног права. И у том погледу учињен је током последњих деценија знатан напредак, почевши од Женевске конвенције о заштити рањеника и санитарских установа, па све до недавних покушаја — који су на жалост остали само лепе жеље — да се рат начини човечнијим.¹⁾ Било је, додуше, усамљених случајева да прописи појединих држава утичу на развој ратног права,²⁾ али се сем тих ретких изузетака може рећи да се ратно право развијало искључиво у оквиру међународног јавног права. Међутим, у најновије време, утврђено гледиште почело је да се колеба и у овом питању. Нагли технички напретци у области ратне технике доносе из дана у дан нова ратна средства, док се правно уређење употребе тих средстава ни близу не развија истим темпом. Уз то још, показало се да међународна организација нашег времена, нарочито после ослабљеног угледа Друштва народа, није у могућности да организује међународну кодификацију ни оних питања у којима би интерес држава био куд и камо мање погођен, но што је то случај са уређењем употребе ратних средстава. Са свих тих разлога постало је јасно да правно уређење ратног права далеко заостаје за потребама нашег времена. Отуда се јавила мисао да се покуша уређење ових проблема изван области међународног јавног права. Ваља истаћи да је Италија била прва држава која је ову мисао остварила доносећи законе о ратном праву и праву неутралности.

Италијанска влада је још крајем 1935 године наименовала једну комисију правних и војних стручњака, под претседништвом сенатора и професора Правног факултета у Риму г. Амедеа Банини, са задатком да изради пројект закона о рату. Ова комисија завршила је свој задатак до 1937 године, па је пројект, заједно са мотивима, испитан од једне шире комисије, и најзад, законом од 8 јула 1938 године овлашћен је претседник владе г. Мусолини да прогласи и објави закон о рату и закон о неутралности. Потписани истог дана, ови су закони објављени у Службеним новинама 15 септембра 1938 године.³⁾

¹⁾ В. д-р Илија А. Пржић. Напори за ублажење ратних свирепости Архив, 1935, књ. XXX (XLVII), стр. 435.

²⁾ Тако, на пример, на развој ратног права јако су утицали амерички прописи за војску у ратном стању, познати под именом Либерових инструкција, од 1863 године.

³⁾ Approvazione dei testi della legge di guerre e della legge di neutralità. Regio decreto 8 luglio 1938—XVI, N. 1415, pubblicato nel supplemento ordinario alla „Gazzetta ufficiale del Regno d'Italia“ del 15 settembre 1938—XVI, N. 211. — Досадашња литература о овом закону: Н. Arthur Steiner, *Italian war and neutrality legislation*, American Journal of International Law, vol. XXXIII, 1939, p. 151; Alfred v. Verdross, *Das neue italienische Kriegs- und Neutralitätsrecht*, Zeitschrift für

Уз уводни закон од 12 чланова, закон о рату претставља један прави законик од 364 чланова, док закон о неутралности садржи 35 чланова. Уводни закон садржи одредбе да ће се закон о рату применити у целини или делимично кад Италија ступи у рат са неком другом државом. Примена закона о рату може се ограничити на једну или више одређених области. У случају потребе, краљевим указом може се наредити примена овог закона и кад се Италија не налази у рату с којом другом државом, само се тада у томе указу морају навести разлози због којих се закон почиње да примењује. Ако је територија краљевине Италије или њених колонија и поседа угрожена неком страном озбиљном и непосредном опасношћу, врховна војна команда може да нареди примену закона о рату. Почетак примене закона о рату мора бити обзнањен становништву. Одлуку о примени закона о рату, као и све остале прописе о њеном провођењу потписује за Италију министар унутрашњих послова, за колоније министар за италијанску Африку, а за остале италијанске поседе министар иностраних послова. Одредбе закона о рату примењују се и на територију коју би окупирале италијанске оружане снаге, сем у случају кад је што друго изречно прописано. Кривци за повреду закона о рату кажњавају се према војном кривичном законнику, а по одредбама за случај рата.

Закон о неутралности примењује се у случају неког рата у коме би италијанска држава била неутрална. Сем тог случаја примена закона о неутралности, у целини или појединачна, може се наредити ако то изискује нарочита међународна ситуација. Примена као и престанак примене закона о неутралности наређује се краљевим указом. Једним чланом уводног закона овлашћена је влада да може доносити одредбе о реквизицији непокретних и покретних добара, о индивидуалним или колективним службама и казним санкцијама за повреду тих одредаба, затим одредбе о поступку за суђење пред судовима за поморски плен, као и све остале одредбе потребне за провођење закона о рату.

У овим законима сакупљен је, поред одредаба међународно-правног карактера, тј. таквих који су до сада уређивани обично међународним конвенцијама, још и низ прописа административно-правне, приватноправне или кривичноправне природе. У законе су унети сви прописи међународних уговора, које је Италија закључила, али и много прописа уговора које Италија није потписала, као и низ прописа међународног обичајног права. У првом реду унете су у закон одредбе Друге хашке конференције мира од 1907 године, женевске конвенције о поступању са заробљеницима и побољшању положаја рањених и болесних војника у рату (1906

ANALI PER I anali.rs
öffentliches Recht, Bd. XIX, 1939, S. 193; Prof. Roberto Sandiford, *Das italienische Kriegs- und Neutralitätsgesetz*, Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, IX, 1939, S. 605. — Мотиви комисије објављени су у књизи *Atti della Commissione per le leggi di Guerra e di Neutralità*. Roma 1937 Tip. Ministero degli Affari Esteri.

и 1929 године), као и чл. 22 Лондонског уговора од 22 априла 1930 о подморничком рату. Исто тако узете су у обзир одредбе нератификоване Лондонске декларације о поморском праву од 1909 године, као и прописи пројекта хашке правничке комисије о ваздухопловном рату. Уз то је на много места вођено рачуна о пракси у Светском рату, нарочито у прописима о привредном рату (у петом одељку закона о рату).

Оно што даје нарочити значај новом италијанском ратном праву, нису толико неке нове одредбе у овој области, колико начин на који су оне кодификоване. Тиме што је започела са домаћом кодификацијом међународноправних одредаба, Италија је указала нови пут за развој ратног права. Велика незгода досадашњег ратног права састојала се у томе што многе државе нису потписале или нису ратификовале међународне конвенције по овој материји. И чим је једна држава сматрала да није везана таквом конвенцијом, и друге зарађене државе, иако потписнице конвенције, нису је примењивале. Отуда, кадгод се говорило о „повреди међународног права“, ваљало је испитивати да ли је повређено једно позитивно правно правило, које је признато таквим од свих зарађених држава, или је њиме везана само држава која је истицала ту повреду, док друга држава, која је оптужена за повреду, није била везана тим правилом, па би се у таквом случају тешко могло говорити о повреди једног правила. Нови пут, којим је пошла Италија, отклања ове незгоде. Како је ратно право донето у форми закона а не међународне конвенције, Италија има да примењује те прописе према свакој држави са којом би била у рату, без обзира да ли постоје или не постоје узајамне уговорне обавезе са том државом. Тиме је начињен несумњиви напредак у погледу обавезне снаге и примене прописа ратног права. По себи се разуме да би Италија имала да примењује те прописе само у случају ако их и друга зарађена страна поштује. У случају да их се друга страна не држи, Италија би могла, применом реторзије, да врши и мере које би биле у супротности са одредбама њеног закона о рату. У сваком случају, сама чињеница доношења првог закона о ратном праву, који је у ствари пречишћена кодификација оних одредаба које једна држава може да прими као обавезне приликом вођења рата, и где су искључене ове претеране пацифистичке утопије, које при данашњем стању међународног поретка остају још увек само један удаљени идеал, значи нову полазну тачку за будући развој ратног права. У италијанском закону налазимо утврђене оне несумњиве тековине напора да се правно уреди ратно стање. Те су тековине редиговане на један јасан начин, који смањује могућност злоупотреба и злонамерних извртања тумачењем. Стога италијански закон о рату претставља за овај део међународног права, ако не једну прекретницу, оно у сваком случају једну појаву од изванредног значаја.

Закон о рату подељен је на седам делова. У првом се налазе опште одредбе: о ратном закону и његовој примени, о почетку

и престанку ратног стања, о оперативној зони и о властима војних органа у тој зони и о властима владе с обзиром на саобраћајна средства. У другој глави су одредбе о рату на суву: о зараћеним странкама, о актима непријатељстава, о војној окупацији непријатељског земљишта, о парламентарима и војним конвенцијама, о стражама и објавама, о рањеницима, болесницима и заробљеницима, о правним актима војника у оперативној зони, о роковима застарелости за војнике у ратној служби. Трећа глава садржи одредбе о поморском рату. Уз прописе о ратним операцијама, ту су и правила о контроли поморске пловидбе: о пловидби и трговини непријатељских и неутралних бродова, о ратној контрабанди, о поморској блокади, о задржавању, претресу и узапћењу бродова и робе на њима. У четвртој глави су прописи о ваздушном рату, као и о контроли ваздушног саобраћаја. У петој су одредбе о привредном рату: о поступању са непријатељским држављанима и њиховим добрима и о привредним односима са непријатељем. Шеста глава садржи казнене санкције, а седма закључне одредбе.

2. Опште одредбе закона о рату. — У смислу овог закона државном територијом сматра се сва област која потпада под сувереност италијанске државе, и која обухвата и прибрежна мора са морским дном као и ваздушни простор изнад истих. Непријатељским подаником, у смислу овог закона, сматра се лице које је у тренутку примене закона имало држављанство непријатељске државе, па и у случају ако је истовремено било држављанин италијански или које друге државе; затим лице које је стекло држављанство непријатељске државе после објављене примене закона о рату, исто тако и у случају ако истовремено има држављанство италијанско или које друге државе; лица без држављанства, која су ма када била држављани непријатељске државе, или чији су родитељи били држављани страних држава, односно су то још у тренутку објаве примене овог закона, као и они чији је домицил (*residenza*) на непријатељској територији; супруга лица које се у смислу предњих одредаба сматра непријатељским држављанином, сем ако је у тренутку објаве примене Закона била италијанска држављанка. Предње се одредбе неће примењивати на лица која су стекла италијанско држављанство после објаве о примени закона о рату, као и на лица која су после тога тренутка ступила у службу оружане силе италијанске државе. У смислу овог закона сматра се да једно правно лице има непријатељско држављанство, ако према законима непријатељске државе има држављанство те државе, или ако у томе друштву преовлађују интереси непријатељских поданика. Значи да би се сматрало непријатељским друштвом једно домаће акционарско друштво у коме би већину имали непријатељски поданици. Својом уредбом шеф владе (Дуче) може да пропише на које се категорије наведених лица неће примењивати одредбе о поступку са лицима непријатељског држављанства.

Поштовање обавеза међународнога права може се обуставити у виду репресалија, ако се зараћени непријатељ у целини

или делимице не држи тих обавеза. Циљ је репресалијама да на-терају зараћеног непријатеља на испуњавање обавеза које про-изилазе из међународнога права, и може се постићи било актима аналогним онима услед којих се изводе, било актима друге при-роде. Не би се могле вршити репресалије изрично забрањене међународним уговорима. Исто тако може се у виду реторзије обуставити примена правних норма донетих независно од међу-народноправних обавеза, ако се зараћени непријатељ не држи начела на којима су засноване те норме. Репресалије или ретор-зије наређује преставник Дучеа, по његовом одобрењу. Ако акти репресалија и реторзија спадају у војне операције, наређује их врховни командант, односно, у случају потребе непосредне и ег-земпларне акције, и који други командант.

Објавом којом се наређује примена одредаба закона о рату може се обзнанити и ратно стање, да би се могао приме-њивати ратни кривични законик, и да би се произвела сва остала дејства такве обзнане. Непријатељска област окупирана од ита-лијанских оружаних снага сматра се у ратном стању. Командант окупаторских снага објављује становништву да је наступило ратно стање, и становништво је дужно да га поштује, од тренутка те објаве. Од тренутка објаве мобилизације сви бродови и вазду-хоплови се сматрају у ратном стању. Престанак ратног стања обзнањује иста власт која га је и наредила.

Врховни командант одређује шта ће се сматрати оператив-ном зоном. У ту зону спада непријатељска територија окупирана од италијанских оружаних снага. У оперативној зони врховном ко-манданту припада и цивилна власт.

По обзнани ратног стања може се краљевим уредбама увести превентивна цензура штампе и свих штампаних публикација, цензура или контрола поштанске кореспонденције и телеграфских, телефонских, радиоелектричних и осталих саопштења. Преписка дипломатских и консуларних агената је уређена специалним про-писима. Закон садржи затим детаљне одредбе о телекомуника-цијама и сигнализацији. Предвиђени су затим прописи о реквизи-цији саобраћајних средста сваке врсте, о секвестрацији, рекви-зицији и конфискацији непријатељских саобраћајних средстава. У случају потребе може се реквизирати и искористити и желез-нички материјал који припада некој неутралној држави, и исто тако и неутрални бродови и ваздухоплови који се затекну у ита-лијанским лукама одн. аеродромима, разуме се уз накнаду, и са обавезом да се врате тој неутралној земљи чим се за то укаже могућност.

3. О с у в о з е м н о м р а т у. — Први одељак ове главе говори о борцима. Сматрају се легитимним борцима лица у саставу ору-жане снаге једне државе, као и милиција и добровољачки одреди. Борци морају бити организовани у јединице, униформисани, тако да се и издалека могу познати, морају да отворено носе оружје и да поштују ратне законе и обичаје. У италијанску оружану снагу спадају лица у саставу војске, марине, ваздухопловства, финанси-

ске страже и добровољна милиција за народну безбедност, а исто тако и сва цивилна лица мобилисана и искоришћена за војне потребе. Карактеристично је да италијански закон сматра борцима и оно становништво неокупиране територије које се подигне у маси и спонтано прихвати оружја да сузбија нападача, — под условом да отворено носи оружје и поштује ратне законе и обичаје. У колико закон изречно не прописује друкчије, приватна лица која не учествују у актима непријатељства биће штићена у погледу личне безбедности и неповредности својине и поседа као и у вршењу осталих својих права. Лица, која се у смислу наведених прописа не сматрају легитимним борцима, а врше акте непријатељства, биће кажњена по одредбама ратног кривичног закона.

Службеници неутралних сила уредно акредитовани код врховне команде, новинари и остала лица која имају нарочите дозволе, могу се придружити оперативној војсци. Њима се та дозвола може дати, под условом да своју преписку и написе подносе на контролу војним властима. Ако се не придржавају тога услова, може им се одузети дозвола. Дозвола се може опозвати у свако време. Опозивање се мора саопштити заинтересованом лицу.

Шпијуном се сматра лице које тајно или под лажним изговором скупља или покуша да окупља, у намери да саопшти непријатељу, обавештења која би му могла користити у колико се односе на војне операције. Неће се сматрати шпијунима војници који у својој униформи скупљају податке и такве податке достављају својој војсци. Шпијун који се затече на делу казниће се према одредби кривичног законика, и без редовног суђења. Шпијун, ухваћен пошто се придружио својој војној јединици, сматраће се као ратни заробљеник.

Одредбе ратног права о дозвољеним и забрањеним средствима односе се само на борце. У рату су дозвољена сва насилна средства у границама војних потреба и у колико нису у супротности са војничком части. При томе се непријатељу не смеју задавати ни прекомерни болови нити чинити претеране штете и разорења. Изречно је забрањена: употреба отрова или отрованог оружја; мучко убиство или рањавање, као и убиство и рањавање непријатеља који је бацио оружје и нема могућности да се брани већ се предаје; забрањено је пуцати на дављеника на мору или на ваздухопловца чији је апарат уништен; (међутим, по чл. 38 овог закона, допуштено је пуцати на непријатеља који се појединачно или у маси спушта из ваздухоплова помоћу падобрана); забрањено је даље објављивати да се ником неће дати милост; забрањена је употреба експлозивних и запаљивих пројектила лакших од 400 грама, сем у ваздушној или противавионској борби; забрањена је употреба распрскавајућих зрна (дум-дум); забрањено је пљачкање места, чак и ако су заузета на јуриш, и најзад, забрањено је уништавање или одузимање непријатељских добара, сем у случају ратне неопходности, и ако то дозвољавају одредбе поморског или ваздушног рата. Дозвољено је разоравање непријатељских телеграфских и телефонских

каблова, као и каблова који везују непријатеља са неутралним земљама, ако их непријатељ искоришћује за своје ратне потребе. Ратна лукавства која нису у супротности са војничком части су дозвољена, али је забрањена злоупотреба заставе парламентарара или знака Црвеног крста или других утврђених обележја милосрдних друштава, болничких бродова и санитетских ваздухоплова, као и употреба туђе заставе, обележја или туђе војне униформе. Забрањено је приморавати непријатељске поданике, у колико ови нису и италијански поданици и не подлеже италијанској војној обавези, да учествују у ратним мерама против своје отаџбине, или да служе као путовође, прикупљају обавештења војне природе и т. сл. Забрањена је употреба бактериолошких средстава, загушљивих или отровних или сличних гасова, као и сличних течности, материја и поступака, на основу важећих међународних одредаба, или под претпоставком обостраности, тј. ако се и непријатељ држи ових ограничења. Забрањено је нападати на извесна лица и предмете. То су на првом месту парламентарари као и личности које их прате: трубачи, добшари, носиоци заставе или тумачи, затим посада брода, ваздухоплова или ма ког саобраћајног средства које је парламентарар употребио за вршење свог задатка. Исто тако забрањен је напад на лица којима је неки војни заповедник загарантовао заштиту или слободан пролаз, као на пр. на неборце, санитетско особље, војне свештенике. Сва ова лица губе право на заштиту, ако учине какав акт непријатељства. Забрањен је напад на места или предмете, који уживају нарочиту заштиту, на саобраћајна средства која употребљава парламентарар, на санитетске установе и санитетска саобраћајна средства, на богомоље и зграде намењене уметности, науци или доброчинству. Но и те зграде могу бити нападнуте, ако се употребе за ратне сврхе.

Док наведени прописи о забрањеним средствима у рату садрже у ствари попис одредаба до сада утврђених међународно-правним уговорима, одредбе о бомбардовању садрже и неке новине. Дозвољено је бомбардовање војних објеката сваке врсте (трупа, војних слагалишта, логора, ратних бродова, војних ваздухоплова, путева и свих саобраћајних објеката, као и кула светиља, радио станица и осталих сигналних инсталација, у колико о овима нема нарочитих прописа у међународним уговорима). На ратном попришћу и морској обали дозвољено је бомбардовање градова, места, насеља и зграда, ако се може установити да се тамо налазе војна постројења или припреме које би оправдале бомбардовање. Но при бомбардовању мора се водити обзира о штети коју ће тиме да претрпи грађанско становништво. Забрањена су у сваком случају бомбардовања, чији је једини циљ уништавање грађанског становништва или оштећење и разаравање добара која не претстављају војнички интерес. Исто тако не смеју се бомбардовати санитетске установе, болнички бродови и санитетски ваздухоплови, уколико се исти не злоупотребљавају. Под условом реципроцитета могу се краљевом уредбом прописати одредбе, којима ће се ставити под нарочиту заштиту извесни градови или места, која ће служити

искључиво санитарским циљевима или заштити цивилног становништва. Ова одредба, којом је дата могућност за стварање т. зв. санитарних градова или градова безбедности, преузета је из одлука конференције у Монаку, одржане фебруара 1934 год. у циљу заштите грађанског становништва.⁴⁾ Приликом бомбардовања морају се предузети мере да се колико је год могућно заштите богомоље и зграде намењене уметностима, науци и добротиним установама, као и историски споменици, грађанске болнице и остала места намењена сакупљању болесника и рањеника, вазда под претпоставком да се не злоупотребљавају. Те зграде морају бити видно обележене нарочитим знацима. У колико је то могућно са војног гледишта, пре почетка бомбардовања треба о томе обавестити месне власти.

Врховни командант овлашћен је да за време рата закључује војне конвенције са непријатељем, преко делегата, и то у писменом облику. Но ако би у таквом уговору било одредаба, којима би се битно мењао положај зараћених страна или повлачиле основе будућег уговора о миру, за такав уговор потребан је пристанак владаоцев. Врховни командант може да закључује уговоре о примирју, о обустави непријатељстава и о капитулацијама. Италијански закон о рату садржи подрбности о начину закључења ових уговора и о њиховој садржини, као и о парламентарима преко којих се воде преговори за закључење тих уговора, о њиховом положају, правима и дужностима.

После одредаба о стражама које постављају војни заповедници и о објавама за кретање у оперативној зони, закон о рату садржи прописе о рањеницима, болесницима и заробљеницима. У погледу положаја рањеника и болесника закон се позива на одредбе међународних конвенција ко све и под којим условима потпада под заштиту. За примену ових одредаба тражи се услов реципроцитета. У случају да узajамност не постоји, одредбе о поступању са рањеницима и болесницима важе као италијански законски прописи. Прописано је да ће се са непријатељским рањеницима и болесницима поступати на исти начин као и са домаћим. Поштовање погинулих на бојишту уређено је једном одредбом. Исто тако уређена је заштита санитарског особља, свештеника, као и санитарских установа и материјала. Прописани су и услови за рад добровољних установа за неговање рањеника и болесника, као и помоћи од стране приватних удружења и санитарских мисија неутралних држава.

Прописи о заробљеницима и таоцима оснивају се такође на одредбама женевске конвенције о ратним заробљеницима од 1929 год. Могу бити заробљени легитимни борци, који улазе у састав државне оружане силе. Сем њих могу бити заробљени државни поглавари, друге политичке личности и виши државни функционери противничке државе. Могу бити заробљена и лица која стоје у служби војске, као путовође, носачи, послуга, продајци животних на-

⁴⁾ Види примедбу под 1).

мирница, лиферанти итд. И таоци се сматрају ратним заробљеницима. Не могу се пак заробити војни изасланици неутралних држава, затим неутрални новинари, фотографи, кинооператери, који прате једну војску, а не стоје у њеној служби. Но и ова лица могу под извесним условима бити привремено задржана. Даље може бити заробљена посада неког трговачког брода, ако су чланови посаде држављани непријатељске државе, као и неутралци чланови посаде брода који је вршио извесне непријатељске радње према Италији. Што се тиче путника, нарочито ако се брод са непријатељским држављанима случајно затекао у домаћој луци у тренутку објаве непријатељства, они се по правилу неће сматрати ратним заробљеницима, сем ако су вршили извесне акте непријатељства или ако постоје општи услови за њихово интернирање. Ратним заробљеницима сматраће се и лица ухваћена на непријатељском војном ваздухоплову, затим посаде непријатељских цивилних ваздухоплова, као и путници, који су за време летења починили непријатељске радње. Остали ће се путници пустити слободно, у колико не постоје војни разлози да се они задрже. Непријатељски поданици на неутралним ваздухопловима биће заробљени само ако су за време летења починили какве непријатељске радње. — Низом прописа уређен је положај здравих, болесних и рањених заробљеника. Одредбе о заробљеницима могу се краљевом уредбом применити и на држављане држава које нису приступиле међународној конвенцији о заробљеницима. Што се тиче поступка са заробљеницима, прописано је да се са њима мора човечно поступати. Морају се чувати од излишних мука. Не смеју бити затворени у нездравим зградама, или у логорима који су изложени непријатељској ватри. Не смеју се употребљавати за послове који не одговарају њиховом рангу, нити за ратне потребе уперене против њихове властите државе. У оквирима војних прописа толерираће се слобода вере и богослужења. Заробљеници могу задржати своју личну својину, изузев оружја, војног прибора и исправа. Новац и драгоцености могу им бити привремено одузети. Рањени и оболели заробљеници имају право на исту негу као и војници властите војске. Заробљеници стоје под прописима војног кривичног права и дисциплинским одредбама државе која их је заробила. Ипак, предвиђено је да се неће казнити бегство, покушај бегства и саучешће при истом. Заробљеник се може пустити на часну реч да неће више учествовати у рату, само по претходном одобрењу своје владе. Ако се ухвати да је прекршио часну реч, може бити кривичноправно гоњен.

Поред одредаба о заробљеницима, које се углавном заснивају на међународним прописима, италијански закон о рату садржи и одредбе о цивилном интернирању, које до сада нису уређене ни једним међународним прописом. Министар унутрашњих послова је овлашћен да својом уредбом нареди интернирање непријатељских држављана, који се налазе на италијанском земљишту, способних да носе оружје, или на које се иначе може сумњати да ће вршити радње штетне по Италију. Уредбом министра унутрашњих послова може се странцима наредити принудан боравак у једном одређе-

ном месту. У оба случаја мора се водити рачуна о личном положају дотичног лица (дубока старост, болест) као и о породичним односима. Све те мере не могу се применити на чланове колегиума кардинала. Уредбом ће се утврдити поступак са цивилним интерниранима, аналого поступку са ратним заробљеницима.

Једно поглавље посвећено је односима на окупираној непријатељској територији. Поредак у окупираној области прописују војне власти. Занимљива је одредба да ће власти и грађански чиновници у окупираној области наставити свој рад, сем ако не постоји политички, војнички или какав други јавни интерес да они обуставе рад. Окупаторска војна власт може да задржи на раду нарочито санитарске органе и органе јавне безбедности. Сви службеници, које окупаторска власт задржи у служби дужни су да даду изјаву лојалности, док је забрањено да се од становништва захтева изјава верности према окупаторској држави. Даљи чланови садрже прописе да се приватна својина не може конфисковати, прописе о поступку са покретним и непокретним добрима, са добрима локалних власти, о реквизицији и контрибуцијама у новцу. Прописано је да се не може наложити колективна санкција, било у новцу или иначе, целом становништву, за индивидуалне акте појединаца, који повлаче кривичну одговорност.

Правним актима војника у операционој зони посвећено је једно поглавље са много подробних одредаба о актима приликом смрти и рођења, затим о упрошћеној форми за сачињавање тестамената (ове се одредбе односе и на ратне заробљенике), и читавом низу других питања: о признању и позаконьењу ванбрачне деце, о пуномоћству за закључење грађанског брака, католичког црквеног брака, или каквог другог верског брака, о закључењу осталих правних аката, и о исправама за све поменуће акте. Исто тако прописан је и мораториум за све рокове војника, који се налазе у војној служби.

4. П о м о р с к и р а т. — Одредбе о поморском рату важе за све ратне мере поморских снага и обухватају и питања поморског плена (узапћења). Оне се односе и на ратне мере ваздухоплова према бродовима (док војне мере бродова према ваздухопловима спадају у одељак о рату у ваздуху).

У ратне поморске јединице спадају сви ратни бродови, тј. такви бродови чији су командант и посада војна или милитаризована лица, као и они трговачки бродови који су прилагођени за ратне бродове (т. зв. помоћне крстарице). Међутим, прописано је да се таква преправка не сме вршити у току пловидбе.

Забрањена је лажна употреба туђе заставе. Забрањено је вршење ратних операција у неутралним или неутралисаним водама. Прописана је употреба торпеда и мина. Полагање мина у неутралним водама забрањено је. Подробно су прописани услови кад се може напасти један трговачки брод. Дато је право заповедницима ратних бродова, у случају ако им се приближи који трговачки брод, да му могу наредити да промени правац пута, и да му могу одузети

све сигнале и друге знаке, којима би могао користити непријатељу. Ако трговачки брод не би послушао ова наређења, ратни брод га може на то силом принудити, а по потреби и заплени и конфисковати.

Прописи о контроли поморске пловидбе обрађени су у свима појединостима. Тачно је утврђено шта се има сматрати непријатељским бродом и робом. Критериум за држављанство брода је застава коју носи. Ако се не може утврдити право брода да носи заставу, онда се као критериум узима држављанство власника. Сматраће се да је брод неутралан, ако власник није поданик непријатељске државе или ако је власник лице без држављанства (апатрид). Промена држављанства неће се узимати у обзир, ако је учињена после почетка непријатељстава, или на 60 дана пре почетка непријатељстава. Непријатељски трговачки брод, или брод који носи непријатељску или непријатељу намењену робу, може се заплени. Не могу се заплени бродови парламентарара (картелни бродови), као и бродови снабдевени пропусницом, затим бродови који служе у научне, хумане и верске сврхе, болнички бродови и најзад бродови намењени прибрежном рибарењу и малој локалној пловидби.

Неће се заплени непријатељски приватни брод, који се у тренутку објаве непријатељстава затекао у некој италијанској луци, и добио дозволу да исплови са путницима и товаром. Таква дозвола даће се и бродовима који су упловили у неко италијанско пристаниште не знајући за почетак непријатељстава. Сматраће се ипак да им је познато ратно стање, ако су после објаве почетка непријатељстава пристали било у пристаништу једне од зараћених држава, било у неком неутралном пристаништу.

Уз прописе о ратном плену, прописане су и појединости о ратној контрабанди, о поморској блокади, о помагану непријатељу, о прегледу бродова, о запленању и уништавању трговачких бродова, о поступку према посади и путницима, о поштанским пошиљкама, о накнади штете, и о организацији и поступку судова за поморски плен.

5. Рат у ваздуху. — Почетком рата се обустављају све међународне конвенције о ваздушној пловидби, нарочито конвенције закључене са непријатељском државом. У операцијама учествују војни ваздухоплови. И сви остали ваздухоплови се стављају по потреби у службу државе. Војни ваздухоплов мора бити обележен одређеним знаком, мора бити у непосредној власти и под контролом државе, мора имати као заповедника лице уписано у списку војног особља, и посада му се мора састојати од активних или резервних војних лица. Сматра се непријатељским или неутралним ваздухоплов, који припада држављанству дотичних држава. Одредбама о рату у ваздуху обухваћене су и операције ваздухоплова против бродова. Италијанским законом није предвиђен положај цивилног ваздухоплова, ако се претвори у војни.

Ратне операције за рат у ваздуху уређене су прописима слич-

ним одредбама о поморском рату. Војни ваздухоплови могу да воде операције против непријатеља у ваздуху, да нападају његове базе и да учествују у операцијама рата на суви и на мору. Сем тога могу да нападају непријатељске цивилне ваздухоплове који прелећу италијанску државну област, врше непријатељске радње у корист противника или му достављају војне вести које може одмах искористити, или на који други начин учествују у ратним операцијама, који пружају активан отпор, дају сигнале пошто су добили наређење да то не чине, не слушају наредбу да промене правац пута и не извршују остале законите наредбе војних власти. Ако је један цивилан ваздухоплов праћен од војних апарата, излаже се опасности да буде сматран ратним ваздухопловом. Италијанским законом дозвољена је употреба експлозивних и запаљивих пројектила (и испод 400 грама) од стране ваздухоплова или против њих.

И одредбе о плену у ваздушном рату заснивају се на сличним прописима поморског ратног права. Може се запленили непријатељски војни или цивилни ваздухоплов, или приватан ваздухоплов чији је власник непријатељски држављанин, или најзад ваздухоплов који нема ознаке или има лажну ознаку држављанства. Непријатељским ваздухопловом сматра се справа, која је променила држављанство у шездесетодневном размаку пре почетка непријатељстава, или после почетка рата. И у ваздушном рату не сме се пленили справа са истих узрока као и у поморском рату, разуме се у колико је то могуће с обзиром на различиту природу ових срестава. Изрично је прописано да се не смеју пленили санитарски ваздухоплови. Ако се неки непријатељски ваздухоплов затекне на почетку рата на италијанском земљишту, он се не сме конфисковати, већ се може само задржати за време трајања рата и реквирирати. Ваздухоплови којима је дозвољено одлазак из Италије, па они то не учине у одређеном року, могу бити секвестрирани за време трајања рата, или одузети уз награду. И непријатељска роба, која се налази на домаћем или непријатељском ваздухоплову, може бити заплена, уколико о томе нема каквих међународних уговорних одредаба. Поштанске пошиљке које се налазе на непријатељском ваздухоплову не могу се запленили. Ако је ваздухоплов заплена, пошта се мора вратити неповређена, у колико не постоје разлози да се цензурише. Ово ослобођење не односи се на поштанске пакете, нити на писма угуђена једној опсађеној или блокираној области, односно на пошиљке које долазе из такве области. За дипломатску и консуларну преписку важе нарочити прописи. Непријатељска роба на ваздухопловима може се секвестрирати или реквирирати. Ако се не учини ни једно ни друго, роба остаје на располагању сопственика. Роба на ваздухоплову сматра се непријатељском, ако је њен власник непријатељски држављанин. Роба која се затекне на непријатељском ваздухоплову сматра се непријатељском ако нема доказа о супротном. То важи и у случају ако је роба променила власника у току превоза. Једино ако је у току превоза роба неки неутралац стекао њом власништво по основу стечаја, роба ће се сматрати да припада неутралном власнику.

После одредаба о ратној контрабанди, које одговарају сличним прописима поморског ратног права, изложена су правила о прегледу и узапћењу ваздухоплова. Сваки ваздухоплов мора да носи доказе о свом држављанству, као и остале потребне исправе. Војне власти могу да проверавају у сваком тренутку идентитет страног ваздухоплова. Ако се ваздухоплов томе одупре, може бити силом приморан на извршење наредбе. Ако један војни заповедник нареди узапћење неког ваздухоплова, и посада и терет потпадају под његова наређења. Ако се само одузме роба то се мора унети у исправе ваздухоплова. Кад надлежна власт нађе за потребно, један непријатељски ваздухоплов може се уништити. Ипак посада ваздухоплова и његове исправе мора се отпремити на сигурно место. Исто треба учинити и ако је један ваздухоплов настрадао услед више силе.

Прописи о суду за поморски плен и о поступку тога суда важе аналогно и за плен у ваздушном рату.

6. П р и в р е д н и р а т. — Под насловом „о поступку са лицима непријатељског држављанства, са непријатељским добрима и са привредним односима према непријатељу“ обухваћено је преко педесет чланова који садрже одредбе о привредном рату. Према тим одредбама непријатељским држављанима није одузет правни пут, већ је изречно прописано да и они имају пуну грађанску правну способност, могу да се користе својим правима, убрајајући ту и активно и пасивно процесно право. Ако се непријатељски држављанин јавља као странка у поступку, па није у могућности да дође на рочиште, именује му се по службеној дужности заступник. У овом погледу постоји основна разлика између наведене италијанске норме и англо-америчке доктрине о *alien enemy*. Но и по италијанском праву странци непријатељи могу бити подвргнути разним ограничењима: може им бити забрањен долазак у Италију, могу бити протерани или под извесним условима интернирани или конфинирани. Нарочито морају да подносе извесна имовинскоправна ограничења.

Својина једне непријатељске државе, нарочито ако може бити непосредно употребљена за ратне сврхе, као на пр. оружје, муниција и животне намирнице, а која се затекне на италијанском земљишту, може бити конфискована. Имовина приватних лица, непријатељских држављана, може се реквизирати само уз оштету. Но сем тога та имовина може бити и секвестрирана (одузета принудним путем). Од овога се изузимају предмети који служе за вршење верских обреда римокатоличке, или које друге признате верске заједнице. Италијански закон садржи низ прописа о провођењу принудне управе. Исто тако садржи и прописе о одлагању плаћања повериоцима који су непријатељски држављани, било да се као дужник јавља италијанска држава или њени држављани. Правни послови о преносу добара непријатељских држављана или заснивању стварних права на тим добрима су ништави. Изузеци од овог правила прописани су у самом закону. За време рата суспендује се

регистравање патената и жигова у корист непријатељских држављана, као и преноси на таква лица.

Забрањено је трговање и сви остали привредни односи између италијанских и непријатељских држављана. Забрањено је и трговање са лицима која се налазе на „црној листи“, утврђеној од владе и објављеној у „Службеним новинама.“ Забрањен је увоз или транзит робе непријатељског производа или порекла, као и извоз и транзит робе намењене непријатељу, непријатељским држављанима или лицима чије се име налази на „црној листи“. Забрањен је извоз новца и хартија од вредности у иностранство, као и сва плаћања ако су намењена непријатељској држави, непријатељским држављанима и лицима која живе у непријатељској земљи. Од ове забране плаћања изузимају се суме које се плаћају за употребу патената, узорака, фабричних жигова, уговора о осигурању и реосигурању и других права, које изузетке утврђује Дуче својом уредбом. У свима осталим случајевима дужник полаже доспеле суме одређеној кредитној установи. Уговори закључени између Италијана и непријатељских држављана после почетка непријатељства, сматрају се ништавим. Сем тога, својом уредбом Дуче може да пропише који ће се уговори, — приватних лица или државе, — закључени пре почетка рата, ако у њима преовлађује интерес непријатеља, сматрати укинутим. Као што се види, сва правила о привредном рату заснована су на територијалном начелу, и забране које садрже ова правила односе се на сва лица настањена у Италији, домаће као и странце. Насупрот томе, радње Италијана у иностранству оцењују се према персоналном начелу.

7. Закон о неутралности. — Закон о неутралности садржи знатно мање прописа но закон о рату. Међу општим одредбама налази се најпре дефиниција појма државне територије, која је истоветна са дефиницијом истог појма у закону о рату. Даље одредбе прецизирају појам неутралности. На територији Италије не допуштају се акти непријатељства страних зараћених држава, убрајајући ту и преглед и узапћење бродова и ваздухоплова. Италијанска територија не може се искористити ни као база за непријатељске операције. Забрањује се и прелаз сувоземним путем, преко италијанског земљишта, трупа зараћених држава или транспората муниције и осталог снабдевања. Може се дозволити само прелаз конвоја са болесницима и рањеницима, уколико то обавља искључиво санитарска служба. Закон изречно предвиђа да се не сме чинити разликовање у корист једне зараћене државе.

Ако трупе или војници једне зараћене државе пређу на италијанску територију, биће интернирани у неком месту удаљеном од ратне позорнице. Њихово наоружање, саобраћајна средства, војни материјал — сем санитарског — и војни документи биће секвестрирани до краја рата. Официри се могу оставити на слободи, ако се обавезу да неће напустити без дозволе италијанску територију. Заробљеници, који пребегну на италијанско земљиште, сматрају се да су ослобођени. Но они се могу приморати да се настане у одређе-

ним им местима. Дучеовом наредбом заробљеници односно рањеници и болесници, могу се пустити у њихову отаџбину, под условом да се обавезу да неће учествовати у рату.

Забрањено је образовање борачких јединица једне зараћене државе на италијанској територији, као и рад на врбовању војника за неку зараћену државу. Италијанске власти не смеју снабдевати зараћене државе оружјем, муницијом или ма чиме што би било употребљено за војску, нити смеју давати кредите или ма какву финансиску помоћ. Краљевим указом може се забранити потпуно или делимично приватна трговина оружјем и ратним материјалом са зараћеним државама, превоз таквих предмета преко италијанског земљишта, давање кредита од стране приватних лица и установа зараћеним државама или њиховим кредитним установама. Истим указом ће се одредити и санкције за повреде овог прописа. Дозвољен је прелаз преко италијанског земљишта, као и набавка у Италији санитарског материјала и особља, без обзира да ли те набавке врше власти или приватна лица и установе неке зараћене државе. Најзад, забрањено је италијанским радио-станицама да објављују вести о кретању трупа или о војним операцијама једне зараћене државе, да се тиме не би користила друга држава. Од ове забране изузето је објављивање званичних саопштења издатих од власти зараћених држава.

После ових општих одредаба о неутралности, закон је обратио нарочиту пажњу питањима поморске неутралности. Краљевим указом може се забранити и прости пролаз ратних бродова и бродова који би могли бити заплени, кроз италијанске прибрежне воде. Да би се спречиле штете које би могле погодити италијанску обалу, може се ова обала заштитити полагањем мина. То постављање мина мора се саопштити свима страним државама, са означавањем минираних зона, како би о томе могли бити обавештени сви бродови. Ако неки брод зараћене државе заплени у италијанским прибрежним водама какав други брод предузеће се све мере да се такав брод ослободи од узапћења, а особље брода који је извршио узапћење, биће интернирано. Ако ли је брод, заплени у италијанским прибрежним водама, већ испловио из истих, предузеће се све мере код владе која је извршила узапћење, да се такав брод ослободи. Зараћеним државама није дозвољено да стварају судове за поморски плен на италијанској територији, и да на њој инсталирају радиоелектричне станице или апарате намењене општењу са војним јединицама зараћених држава. Забрањено је исто тако искоришћење италијанских лука, залива и прибрежних вода за базе поморских операција. Сем у случају невремена или хаварије, може се дозволити привремени боравак у лукама и прибрежним италијанским водама, највише по три ратна брода сваке зараћене државе у једном сектору обале. Ратни бродови зараћених држава и бродова који подлеже пленидби могу остати у италијанским водама највише 24 часа, сем у случају невремена или хаварије, но тада морају напустити италијанске воде чим ти узроци престану. За време свог боравака у италијанским водама ови бродови не смеју злонамерно:

отуђити предмете који би могли бити заплењени. Италијанске власти су дужне да спречавају такве злоупотребе. Краљевим указом може се дозволити зараћеним државама да доводе у италијанске воде и изводе пред италијанске судове за поморски плен бродове и робу заплењене изван италијанских прибрежних вода. Ако се у тренутку објаве непријатељства неки брод зараћене државе затекне у италијанским прибрежним водама или лукама, дужан је да их напусти у року од 24 часа, или, у случају невремена или хаварије, одмах чим ови узроци престану. Ако се у некој луци налазе ратни бродови више међу собом зараћених држава, морају напустити луку, тако да између одласка бродова разних држава има размак од 24 часа. Одлазак бродова се врши по реду којим су упловили, сем случаја да се неком броду дозволи дужи боравак услед хаварије. Један ратни брод неке зараћене државе не може напустити италијанску луку пре истека рока од 24 часа, од тренутка кад је из луке испловио трговачки брод друге зараћене државе. Поморске власти могу дозволити да се у италијанским лукама, бродоградилштима или прибрежним водама изврши репарација хаварија ратног брода неке зараћене државе но у границама стриктно неопходним за безбедност пловидбе, и под условом да та репарација ни на који начин не повећа ратни потенцијал брода. Поморске власти утврдиће природу репарације, која се мора извршити што је могућно брже. Забрањено је у италијанским водама вршити преправке ратних бродова зараћених држава, допустити снабдевање наоружањем и попуњавање посаде. Посада се сме попуњити само до броја неопходно потребног за безбедност пловидбе, тако да брод може допловити до своје најближе луке. Ратни брод неке зараћене државе, који се снабдео погонским материјалом у једној италијанској луци, може се поново снабдети у некој другој луци тек по истеку три месеца од првог снабдевања. Све доведе наведене одредбе о боравку у италијанским лукама и прибрежним водама, не односе се на бродове зараћених држава намењене искључиво верским, научним и хуманитарним мисијама. Ако један ратни брод не изврши наређење о напуштању италијанских вода, предузеће се мере да се задржи до краја рата. Особље и часници удаљиће се са брода и подврћи мерама које ће се накнадно утврдити. Ако такво особље буде ухваћено у покушају бегства, биће интернирано. Ваздухоплови који се налазе на ратном броду зараћене државе, убрајајући ту и бродове — носаче ваздухоплова, сматраће се као саставни делови дотичног брода.

Законом о неутралности прописано је и неколико одредаба о ваздушној неутралности. Прелетање италијанске територије забрањено је војним ваздухопловима зараћених држава. Међутим, може се дозволити прелетање санитарних ваздухоплова, који преносе болеснике и рањенике, с тим да се на њима може налазити само санитарско особље и материјал. Војни ваздухоплов зараћене државе, који се затекне у тренутку објаве непријатељстава на италијанском земљишту, дужан је да отпутује у року од 12 часова, кад му се саопшти наредба за одлазак, сем ако му надлежна ваздухо-

пловна власт не продужи овај рок, услед неке околности више силе. Војни ваздухоплов зараћене државе, који не поштује одредбе италијанског закона о неутралности, биће задржан до краја рата. Особље ће бити подвргнуто нарочитим мерама ограничења слободe, које ће накнадно бити прописане.

Завршне одредбе овог закона садрже овлашћење дато Дучеу да пропише правилник о поступку са интернираним, да може наредбом суспендовати провођење одредаба овог закона према држави која не поштује италијанску неутралност, и да може подносити Краљу на потпис, по сагласности министарског савета, уредбе о предузимању појединих мера на основу овога закона.

8. **З а к љ у ч а к .** — Италијанско законодавство о рату и неутралности је прва кодификација ове материје извршена путем једног националног закона. Као таква она ће бити несумњиво од утицаја и на међународноправне прописе у овој области. Она је извршена на један конзервативан начин, то јест озаконјене су само оне одредбе о чијој примени не може бити никакве сумње и које се могу применити тако да се њиховом применом ниуколико не ограничава слобода вођења ратних операција. Ови закони неће задовољити пацифисте, јер још увек допуштају могућност рата, само га стављају у правни оквир. Али зато они претстављају интересантност за правнике. Међутим, та унутрашња кодификација претставља с друге стране незгodu, што је примена свих одредаба остављена искључиво доброј вољи једне државе. И уводни закон и закони о рату и о неутралности садрже ограничење да се све одредбе не морају примењивати у сваком случају. Речено је, додуше, да се неће примењивати само у случају ако их друга зараћена страна не поштује. Али је остављено италијанским властима да једнострано оцене када је такав моменат наступио, и да суспендују примену законских одредаба о рату. Тиме је отворено широко поље произвољним тумачењима, која могу бити често руковођена ратним потребама а не правичношћу. Овај недостатак, који је последица унутрашње кодификације, чини да ми још увек претпостављамо међународну кодификацију. Можда ова последња нема за сада организованих санкција, али даје објективније могућности да се утврди повреда извесних правних правила и допушта мање могућности арбитражности у примени тих правила, која иде чак дотле да једна држава може једнострано да прогlašава кад ће и у којој мери да примењује одредбе ратног права.

Илија А. Пржић

ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ДАНАШЊЕ СТАЊЕ МАТЕРИЈЕ ОБЛИГАЦИОНИХ УГОВОРА

Често се, чак упорно тврди да облигације претстављају једну непроменљиву материју у праву (*lex et sempiterna et immutabilis*), материју која је врло консеквентно и логично обрађена од стране римских правника и која не само да не захтева него и не трпи никакве измене, материју која је самодовољна, тј. која садржи у себи решења за све случајеве који су се догодили у

току времена, па чак и за оне који ће се појавити у будућности. Формуле Јустинијановог кодекса, усвојене од савремених законика, израз су разумног права, тако да су оне довољно еластичне да кроз себе приме и правно регулишу све правно-релевантне појаве, дајући им решење које се мора примити као најбоље, а у једнакој мери заштићујући интересе свих лица у питању, јер су оне донете од једне незаинтересоване силе која се трудила да у највећој могућој мери остави појединцима могућности да они своју вољу изразе у праву. Отуда стално везивање данашњег облигационог права за оно римскога доба, јер се у њему видео један костур који и данас служи као основни, и то не само у погледу изражајних формула него и у погледу принципа, начела којима су те формуле надахнуте, која владају облигационим правом.

Овакво гледиште нам не изгледа тачно, јер се општа појава трансформације, преображаја, коју срећемо како у праву тако и у свим другим друштвеним наукама, одржава и у области облигационог права, и посебно у области облигационих уговора. Трансформација је општи закон природних и друштвених наука, јер нема ничега утврђеног, сталног и непроменљивог на земљи. Са променом генерација мењају се и прилике, економске и социјалне у друштву; јављају се нове идеје; појављују се нове институције, а мењају старе; друштвени односи и облици у сталном су развоју, трансформацији, еволуцији, и тако, као што је рекао мудрац из Ефеза, све пролази, све се мења. Отуда, ма колико да су формуле постављене пре двадесет векова логичне и тачне, живот је многе од њих учинио неупотребљивим, кадкада их само проширио, а кадкада их сасвим уништио. Економски развој, нарочито у току последњег века, стална концентрација капитала, машинизација, повећавање ризика и опасности, и најзад нове идеје како у погледу личности тако и у погледу економског статуса човека, захтевали су и нове правне норме, захтевали су и ново право. Иначе, право би престало да буде право, и санкција дата нормама које не одговарају стварним односима у друштву, постала би насиље: право не може остати вечито непромењено и може задржати своју социјалну вредност само ако еволуира у исто време када и само друштво. За нова времена и нове правне установе.

Материја облигационог права претрпела је знатних промена у току последњег века. Те промене су биле нарочито видљиве код питања грађанско-правне одговорности, тако да је њима у теорији поклањана посебна пажња, а њихова појава је узимана као битна карактеристика и обележје савременог облигационог права. Међутим, ма колико да су ове промене у погледу грађанске одговорности биле, и квалитативно и квантитативно, знатне, ма колико да оне дају тон скоро целокупном приватном праву, оне нису биле и једине у овој области. Паралелно са овим променама, можда са нешто мање видљивости и упадљивости, и материја облигационих уговора је претрпела многе, квалитативне и квантитативне, промене, тако да је данашње стање ове правне области у многоме другачије од онога које је постојало у време великих индивидуалистичких

кодификација, тј. у време доношења француског и аустријског грађанског законика, и нарочито од онога које је постојало у римском праву. Данас те промене постају све јасније и различитости све упадљивије. Основни принципи уговорног права су уздрмани и место њих прокламују се нова начела, која већ образују костур једног система који би имао да боље одговара данашњим друштвеним односима и постулату социјалне правде и комутативне једнакости. Практична неупотребљивост извесних установа које су некада сматране за најчешће и најуобичајније; промењени обим, домашај, и дејство других установа које су још остале у употреби; појава многих нових институција преко којих се изражавају данашњи уговорни односи, све је то доказ једне промене која је данас већ свршени факат, факат који је, зато што се скоро неприметно догодио, предмет како великих хвала тако и врло оштрих критика у савременој правној науци. Не упуштајући се у подробно излагање сваке конкретне промене и новине, а указујући на њих ради илустрације закључака, покушаћемо да у најкраћим цртама бацимо поглед на основне принципе којима се данас карактерише стање, у теорији и позитивном праву, материје облигационих уговора.

1. — Наслеђен још из римског права, код облигационих уговора је дуго времена неограничено владао индивидуалистички принцип, који је у појединцу видео извор свих права, па отуда који је појединцу и његовој вољи признавао свемоћ у праву, чак, могло би се рећи, који је, бар у овој области, проглашавао сувереност воља појединаца. У човеку, појединцу, личности, гледала се не само полазна него и крајња тачка друштва. Човек има права изван и пре друштва, и само ради своје користи он ступа у друштво, но при свем том он, у највећој могућој мери, задржава и даље своја права, допуштајући ограничење своје слободе и права само у колико је то неопходно потребно ради осигурања слободе и права других лица. Отуда су и облик, садржина, дејство и престанак облигационих уговора зависили једино и само од воље лица у питању, која је изражавала најбољу оцену њихових интереса.

Овакво принципијелно индивидуалистичко становиште је било изложено врло основаној критици. Одбацујући могућност постојања стања у коме је човек живео сам, ново схватање полази од поставке да је човек од увек живео у друштву, да је човек, као што је то рекао Аристотел, „друштвена животиња“. Отуда сва његова правна овлашћења имају свој основ и извор у друштву те зато морају бити и друштвено детерминисана, и то како у погледу свога циља тако и у погледу своје садржине. Сваки облигациони уговор претставља једну друштвену појаву која више или мање интересује заједницу као такву, те он не сме, ни непосредно ни посредно, ићи на штету друштва. Основ обавезности правних односа се тиме мења, а то нужно повлачи и промену општег статуса облигационих уговора. Домашај воље појединца бива ограничен све већом ингеренцијом друштва у тзв. приватно-правну сферу. То све у циљу да се право што је могуће више прилагоди

новом односу снага који је настао стварањем све већих економских разлика и све већом несразмером између друштвених снага уговорача. Друштво се труди да, правним нормама, ублажи и отклони штетне последице економске неједнакости без повреде суштине постојећег друштвеног и економског поретка (или бар формално без те повреде). Друштво, не могући да отклони економску неједнакост, стара се да бар отклони њене рђаве последице у погледу појединаца економски слабијих, и оно то чини интервенишући у односе који се заснивају између појединаца економски неједнаких снага, и то било отклањајући могућност злоупотреба те неједнакости било отклањајући евентуалне штетне последице. Отуда се јача интервенција друштва појављује не само као корисна, већ и као потребна, па чак и нужна. Она је корисна, јер потпомаже правилан развитак друштва; она је потребна, јер отклања дисхармонију и могуће сукобе између економски неједнако јаким последица; она је нужна, јер отклања „побуну стварности против права“.

Либерализам је био, као што видимо, основни принцип старог уговорног права. Међутим, искуство је показало да слобода без стварне једнакости, а то ће рећи у првом реду без економске једнакости, претставља само један проглашени принцип који није у друштву оживотворен. Таква слобода претставља, као што је рекао Антон Менгер, слободу стављену поред гиљотине, тако да је њена употреба у самој ствари значила њено уништење, њено вођење на гиљотину. Отуда либерализам, који је у области облигационих уговора оличен у принципу аутономије воље, бива замењен или бар допуњен државним интервенционизмом. Том појавом се нарочито карактерише данашње облигационо право. На супрот индивидуализму долази социјалност; на супрот либерализму долази интервенционизам. На место дезаинтересованости друштва-државе за стварање, дејство и опстанак облигационих уговора, долази дириговање од стране државе у смислу регулисања свих момената ситуација које стоје у вези уговорних односа. То задирање друштва у облигационе односе постаје сваким даном све шире и често изазива темељите промене у односу на схватања која су раније постојала. Отуда каткада и тврђења да нове правне ситуације, нове правне формуле не претстављају више уговоре, већ посебне правне конструкције које до сада нису биле познате. Схватања проф. Leon Duguit-а и Gaston Morin-а су нарочито карактеристична у овом погледу. Ми ипак мислимо да све те промене не излазе изван оквира категорије уговора, која има и у будуће да послужи као основна у овој области. Оне само чине да се уговор динамизира, услед чега и његов нов правни режим. Истина тај нови режим претставља каткада револуцију према ономе што је раније постојало, а што многи савременици тешко схватају, а још теже прихватају. Позитивни резултати до којих је он довео свакако су најбољи докази његове социјалне корисности, а тиме и најјачи основи његове оправданости.

Савремено уговорно право се карактерише интервенционизмом одн. дириџизмом од стране јавних власти. Тај интервенционизам се врши преко свих органа државне управе: законодавних, судских и административних. Он се врши било путем издавања генералних норми-закона или уредаба којима би ова материја била принципиелно регулисана, било путем непосредне интервенције при формирању или чак и у току постојања неког уговорног односа. Средства помоћу којих се врши ова интервенција, и нарочито непосредна интервенција код конкретног односа, врло су различита. О њима је на другом месту већ било речи, а њихово излагање би у самој ствари претстављало излагање целокупне материје данашњег уговорног права посматраног са једног одређеног становишта. Садржински, та интервенција државе креће се у три правца: у погледу заснивања облигационих уговора; у погледу њиховог дејства и обвезности; у погледу њиховог престанка. У та три правца се у исти мах изражава и ова најглавнија карактеристика данашњег стања материје облигационих уговора.

Појединцима је била остављена потпуна слобода у погледу заснивања облигационих уговора, и то тако што су они могли, како су то хтели, закључивати било какве уговоре, а овако закљученим уговорима давати, по њиховој вољи, произвољну садржину. У томе правцу се ишло скоро до безграничности. Сем ограничења израженог у установи јавног поретка и морала, којима, по својој садржини, уговори нису смели противуречити, ограничења које је у пракси ретко долазило до примене, и, у неким правима, установе забране оштећења преко половине, странкама је била остављена потпуна слобода уговарања: свако је био препуштен сам себи да штити своје интересе у моменту када закључује какав уговор са другим лицем. Државе и правног поретка се није тицало да ли је то лице, с обзиром на своју стварну ситуацију, заиста и у стању да те своје, кадкада најосновније и за живот у друштву неопходне интересе заштити. Овакав став државе и правног поретка заснивао се на идеји једнакости, која је тако засенила духове непосредно после Француске револуције. Отуда је он могао опстати само док је опстало и веровање да су сви људи једнаки и да су сви људи, самим тим што се рађају слободни, и у стању да у једнакој мери, у животној борби и конкуренцији, штите своје интересе, а тиме посредно и интересе заједнице. Чим би то веровање било доведено у питање, морао би бити доведен у питање и овај став државе у односу на слободу заснивања облигационих уговора, посебно у односу на њихову садржину. А то се убрзо догодило. Неограничена конкуренција која је дошла до изражаја у току деветнаестог века довела је до нових подела у друштву, посебно до класне поделе засноване на различитости економских снага појединих чланова друштва одн. појединих друштвених група. Та економска неједнакост је имала великог утицаја и на формирање облигационих уговора који су се у таквом друштвеном поретку закључивали, нарочито у погледу уговора до којих је долазило између економски јачих и слабијих појединаца. И то како у погледу самог начина закључења уговора, тако и

у погледу садржине уговора. Начин закључења уговора, под утицајем промењених економских прилика, другачији је од начина који је раније постојао. Развијени односи траже и погодан начин брзог закључења. На место дугог погађања и обостраног утврђивања услова стварају се шаблони по којима се закључују уговори, а они су по правилу једнострано формулисани од стране економски јачег уговорача. С друге стране, економски јачи уговорач користи ту своју социјалну предност и садржински диктира услове уговора који иду само њему на корист, тако да друга уговорна страна постаје скоро објект овог једнострано диктираног правног односа, који се и даље називао уговор. Те клаузуле у корист економски јачег уговорача иду дотле да оне скоро сасвим изобличују уговор у питању, тако да он добија лихварско-неморалан карактер (иако то судови у много случајева не признају, већ се само задржавају на формално-правној страни), а диктирање таквих клаузула бива још олакшано чињеницом да је друга страна често нуждом свога друштвеног положаја и економског стања била приморана да на све пристане, јер би одбијање значило за њу потпуну економску пропаст.

На овај начин, претерано искоришћавање економски слабијих уговорача постало је стварност. Тиме је био доведен у питање не само развитак него и сам опстанак широких народних маса, које су чиниле реалну снагу заједнице а тиме и развитак и опстанак саме заједнице као такве. За државу није смело остати индиферентно да ли ће радник радити осам или четрнаест радних часова, и под којим ће условима и околностима, нарочито хигијенским, обављати своју службу; да ли ће и најтеже послове моћи обављати деца између десет и шеснаест година, те да би тиме била рано уништена њихова радна способност и очекивани продуктивитет; да ли ће странци моћи куповати свуда земљу, и посебно у тзв. пограничном појасу; да ли ће се моћи закључивањем облигационих уговора вршити преваре на штету трећих лица. Држава је морала интервенисати, ако неће да допусти да дође до већих потреса у друштвеном животу. Она је морала да у првом реду узме у заштиту економски слабије, а затим да забрани закључивање извесних уговора одн. уговорних клаузула који би могли да шкоде заједници. Ако се већ није смело дирати у постојећи поредак, а овај је нужно наметао приказано правно стање, онда је бар било потребно координирати све те различите интересе који су каткада губили меру допуштености свога домањаја. Ако је уговорни однос и даље морао остати диригован, онда је било потребно да у томе дириговању учествује у првом реду држава, како би она, у колико је то уопште могуће, могла да буде непристрасан судија интереса у сукобу, или бар да постојећи однос учини сношљивијим и по сам опстанак заједнице безопасним. Отуда у свакој држави читав низ новијих прописа којима се регулише закључивање и одређивање садржине појединих уговора. Држава императивно одређује било способност за закључење уговора, било цене извесних артикала, било максимум допуштене зараде, било садржину услова уговора,

било ограничења при заснивању уговора, итд. Она се дакле меша у преговоре око постанка уговора, одређујући њихову садржину и начин закључења. У једном случају императивно намеће обавезу неким лицима да пристану на закључење одређене врсте уговора; у другом случају забрањује уношење у уговор појединих клаузула које би се појављивале као неморалне и лихварске; у трећем случају императивно сматра извесне установе као саставни део уговора (на пр. обавеза сигурности). Наше најновије законодавство о заштити радника, о минималној надници, о колективним уговорима проширеним од стране управне власти, о сузбијању несавесне шпекулације, о клаузули конкуренције, о ограничењима куповине земљишта, о моторним возилима, о погонском материјалу, о осигурању, и много друго, све је то доказ да држава стално интервенише и да она мора да интервенише при заснивању појединих уговора. Та појава је општа и у свима другим правима, по интензитету јача у земљама са развијенијим привредним и правним животом, а долази као нужна последица политике социалног старања коју данашња држава, у интересу целине и заштите одн. подршке економски слабијих, мора да води. Истина, против овог мешања државе у привредне и правне односе грађана дижу се често протести, истичући да се тиме вређа свето и неповредиво право слободе, а у вези њега и право слободне конкуренције. Но не треба се бојати да ће овом и оваквом интервенцијом бити уништена слобода. Напротив, она ће бити сачувана, истина у смањеном обиму, али она стварна слобода. Јер, не треба заборавити да слобода сама себи није циљ и да је она оправдана само док је социјално корисна. Чим се претвори у злоупотребу она не само да престаје бити корисна, него се поставља и питање њеног укидања. Да се не би то догодило, потребно је слободу увек управити у оном циљу ради кога она постоји: правилан развитак индивидуе, који је као такав потребан друштву, но који претпоставља координирани развитак свих индивидуа које у даном моменту чине друштво. С тога свако ограничење слободе у томе циљу не само да се може одобрити, него се мора и желити. У противном, слобода-право би престала то да буде. Она би постала слобода-насиље.

С друге стране, полазећи од поставке да је уговор закон за странке, сматрало се да је свака уговорна страна дужна испунити своје обавезе из уговора на који је пристала, па без обзира на накнадно наступеле околности које би пуно испуњење уговорних обавеза чиниле штетним не само за појединца-дужника у питању, већ и за саму заједницу, за опстанак и напредак државе у питању. Отуда правило *Pacta sunt servanda* као основно у облигационом праву: свака страна мора испунити обавезе из уговора, па макар то значило и њену пропад, одн. свака страна се може користити у потпуности својим уговорним овлашћењима, па макар то претстављало и ничим незаслужене погодности или проузроковало несразмерних штета за другу страну. А то значи, аналогно старом правилу: *Fiat iustitia pereat mundus*, да уговорна обавеза, закључена било кад и било под каквим околностима и надама, има да

буде испуњена, па без обзира на социјалне последице њеног испуњења и без обзира на одговарајућу вредност која је некада била примљена.

Држава је, као што смо изложили прво интервенисала при закључењу уговора, прописујући његову садржину и начин закључења, а тиме узимајући у заштиту економски слабије уговораче или непосредно штитећи опште интересе. За даљи живот правног односа и за његово извршење она се дуго дезаинтересовала, тако да је правило *Pacta sunt servanda*, тј. да је уговор закон за странке и да се мора у сваком случају испунити (као што се закон мора у сваком случају поштовати *dura lex, sed lex*), било апсолутно. Међутим, дешавало се да су се животне прилике, па чак и опште друштвене прилике, мењале, у колико је био у питању какав сукобљиван орочени однос, за време трајања, живота пуноважно закљученог уговора. И то по правилу без обзира на став и држање уговорача, а у сваком случају без њихове кривице, или бар без кривице економски слабије стране (на пр. услед рата, настале економске кризе, извршене монетарне реформе, какве елементарне непогоде). Те промене прилике су често непосредно утицале на постојеће правне односе, тако да је њихов даљи отпстанак у постојећем облику и посебно извршење обавеза које из њих проистичу, претстављало скоро немогућност одн. вођење пропасти читавих група људи, а услед чега су могли да настану знатни друштвени поремећаји. Имајући ове то у виду, држава је морала да и у овом правцу интервенише, да, дакле, учини извесна уступања од правила *Pacta sunt servanda*. Она доноси норме којима модификује постојеће уговорне обавезе, смањује дугове, императивно продужава трајање већ заснованих односа, одлаже исплате и плаћања дугова, а каткада чак ослобађа дужнике, као економски слабије, и сваке обавезе из неког уговора. Регулисање земљорадничких дугова, одлагање исплате улога код кредитних установа, смањење уговорених каматних стопа до одређеног максимума, забрана повишења кирија, одлагања извршења, накнадно регулисање већ пуноважних уговора о осигурању, и много друго, све је то доказ да држава себи узима право и дужност да мотри над животом облигационих односа и да се стара да њихову садржину и дејство прилагоди приликама свакога момента. Она дакле динамизира живот уговора, а правна наука је већ нашла пуно теорија за објашњење ових појава, тј. за оправдање ове интервенције државе у живот уговора: *clausula rebus sic stantibus*, теорија непредвиђености, теорија прећутног пристанка, гледање у уговору једног облика институције (у смислу схватања проф. *Hauriou-a* и *Renard-a*). Та интервенција се врши преко законодавних или преко судских и управних органа; било путем генералних норми било путем прилагођавања сваког уговора новонасталом стању, и она је дошла као нужна у последњи час. Уговор бива диригован од стране судије тако да се његова обавезност не заснива више на сагласности воља већ на ауторитету власти (*Josserand*); долази се до законског статута уговора (*E. H. Perreau*); улога судије бива знатно про-

ширена, јер он нема да у сваком моменту води само рачуна о сагласности странака већ има и да се стара да их доведе у сагласност са захтевима јавног мишљења (Morin). Истина, тврди се понекада да ће овом интервенцијом бити доведено у питање и уздрмано поверење у уговорну реч, у сам уговор као такав. Тврди се, у вези са овим, да се на тај начин доводи у питање правна сигурност. Међутим, сви ови приговори не могу да издрже критику, чак ни онда када се чине добронамерно. Две су ствари које се никада не смеју губити из вида. С једне стране заштита економско слабијих, а с друге стране потреба сагласности права са захтевима правилног развитка друштвеног живота. А како се све ово често може задовољити само уз помоћ ревизионизма постојећих уговорних односа, то се ова интервенција државе појављује као оправдана. И при томе се не треба плашити за правну сигурност. Она ће свакако на овај начин бити већа и потпунија него да се економски исцрпљени и упропашћени редови лате последњих средстава. Јер се данас на место статичке правне сигурности ставља динамичка правна сигурност.

Најзад, у вези правила да је уговор закон за странке, сматрало се да сваки уговор може да престане важити само вољом странака, и то посебно испуњењем уговорних обавеза. Никакав други начин престанка, потпуног или делимичног, уговорних обавеза није допуштен, и свако мешање било кога у ово сматрало се као довођење у питање самог правног поретка, правног реда и сигурности одн. заједнице. Међутим, како се и ово схватање заснивало на апсолутности правила *Pacta sunt servanda*, и оно је данас коригирано у смислу права па чак и дужности државе да отклони извршење оних уговорних обавеза које за поверилачку страну не значе велику корист и чије би извршење водило економској пропастима дужника. Стало се на становиште да је много боље и социјалније жртвовати један облигациони однос, заснован и постојећи по правилу у приватном интересу, него његовим извршењем (одн. извршењем обавеза које су настале на основу и у вези тога односа) довести у питање економску егзистенцију некога лица, кадкада чак његову даљу продуктивну способност, а све то због промењених прилика за чије наступање нема ни најмање кривике на страни лица у питању.

II. — Државна интервенција код облигационих уговора је данас факат. Она се изражава у разним правцима, имајући разни обим и интензитет. Она је нужна с обзиром на данашње друштвено уређење. Та нужност је и намеће и оправдава, а њен домашјај ће зависити од прилика и околности места и времена. У сваком случају она је једно корисно средство да право следи пут трансформације, да право следи потребе друштвеног живота. Она је, дакле, свакако један корак ка стварању једног бољег и правичнијег правног поретка, ка стварању једног социјалнијег правног поретка.

Но интервенционизам државе, тј. диригованост уговора, није једина карактеристика савременог стања материје облигационих уговора. Број врста уговора у римском праву је био тачно одређен,

тако да се друге врсте, бар у периоди апсолутног формализма, нису могле заснивати. И у овој области је владао принцип таксативности, који се данас задржао у области стварнога права. У класичном римском праву овај се број нешто увећао, али се и стабилизовао. Тако је остало све до почетка деветнаестог века, када либерализам цепа устаљене уговорне калупе. Постојеће врсте уговора јављају се у многим варијацијама које иду до самосталности у односу на основни класични тип. Стварају се нове врсте и нови облици уговора, како би се преко њих правизирао тј. у оквир права каналисао друштвени живот и ново створени економски и друштвени односи. Поред класичног облика уговора о куповини и продаји и његових ранијих варијација јављају се и нове подврсте: куповина на почек, пренумерациона куповина, спецификациона куповина, куповина по типу и друге. Поред класичног уговора о зајму, јављају се нови модалитети: ломбардни посао, штедни послови, јавни зајмови свих облика, текући рачун, отварање кредита, рента итд. С друге стране стварају се многи нови уговорни облици који раније нису постојали. Уговори о осигурању, уговори по престанку, колективни уговори у корист трећих лица, разне врсте предуговора, издавачки уговор и многи други. Све су то нови облици „техничке еволуције уговора“ као основне правне категорије, облици који су били диктовани новонасталим приликама. Најзад, савремени живот је учинио да су се јавили многи случајеви мешовитих уговора, за које је требало створити нови правни режим, јер кумулација прописа односећих се на сваки поједини саставни део или није била могућа или није водила најбољем и социјално најкориснијем решењу.

Све ове појаве указују на квантитативну промену која је извршена у материји облигационих уговора. Отуда се она данас карактерише увећаним бројем уговорних врста и подврста, а то све у циљу да право прати потребе друштвеног саобраћаја. Та промена је већим делом уследила праксом судова и административних власти, који су, користећи се тзв. генералним клаузулама (Hedemann) и каучук параграфима (Larenz) уводили у правни систем све нове и нове облике. А у тој новини управљеној у смислу техничког усавршавања уговора, ишло се кадкада толико далеко да се појединим од ових нових облика спорио квалитет уговора: у њима се видео *Gesamtfakt*, *convention*, *union*, *Vereinbarung*, и много другог. Ми, пак, мислимо, као што је већ речено, да су сва та схватања погрешна и да сви нови облици јесу по својој основној природи уговори. Јер, ако се уговор дефинише као сагласност изјава воља у намери да се произведе извесно правно дејство које није противно постојећим прописима, а које ће имати за циљ да задовољи не само интересе уговорних страна, него и да не повреди општи интерес, онда и ови нови облици садрже све елементе ове дефиниције. А то је довољно да они сачувају свој уговорни квалитет.

III. — Увећани број уговорних врста и подврста изражава квантитативну карактеристику данашњег стања материје облигационих уговора. Но и квалитативно, тј. у колико је у питању обим

дејства и домашај уговора, данашње се стање у многоме разликује од оног ранијег. Уговор се данас сматра као један објективисани друштвено-релевантан факат чији радиус дејства може бити, све према врсти уговора, шири или ужи. Отуда квалитативно проширење домашаја уговора у два правца: између самих уговорача и према трећим лицима.

Главну садржину уговора обично одређују сами уговорачи, и то по правилу изрично. Нарочито када пуноважност уговора зависи од извесности основних елемената (на пр. у погледу цене и предмета код уговора о куповини и продаји). Остале споредне елементе, у колико и они нису изречно уговорени, одређује сам закон путем диспозитивних норми или судска одн. административна пракса путем тумачења односнога уговора. При томе, у данашње време и законодавство и судска пракса показују тенденцију да овим допунским елементима, по правилу изречно нерегулисаним уговором, дају што шири домашај тј. да их што више увећају. И то све у намери да се у што је могуће већој мери постигне стварни циљ уговора, тј. да се постигну они резултати који се појављују као жељени сходно објективном тумачењу уговора као правног акта, као друштвено-релевантног факта. Међу тим споредним клаузулама, чији број и обим постаје сваки дан све већи, истиче се нарочито обавеза сигурности у смислу осигурања интегритета и неповредивости лица или ствари. Она се данас сматра као саставни део на пр. уговора о превозу, уговора о раду, уговора о васпитању, уговора о најму хотелске собе, уговора о закупу и код многих других. При томе обавезност ове клаузуле сигурности, тј. њена нужност као саставног дела уговора, је у појединим случајевима различита, тако да се она код извесних уговора сматра толико битном да ни изречном вољом странака не може бити отклоњена ако се неће да правни посао у питању изгуби онај карактер који му се номинално даје (на пр. код уговора о превозу лица и ствари). — Поред ове клаузуле јављају се и друге, као на пр. обавеза послодавца да пружи раднику, ако му уопште даје, здраву храну, јер би иначе могао одговарати због неиспуњења уговора; обавеза власника предузећа да се стара о остави одела радника за време док они раде у радионицама, јер би иначе могао да одговара за нестанак ствари одн. за неиспуњење уговора; итд.

С друге стране, квалитативно проширење домашаја уговора односи се и на његову обавезност одн. на његово правно дејство. у погледу трећих лица а не само уговорача и лица која су њима уподобљена, тј. не само у погледу лица која су, лично или преко пуномоћника учествовала при закључењу уговора или бар на њега пристала. Док у римском праву није било могуће закључивати правне послове преко пуномоћника, док је индивидуалистичко гледиште сматрало да нико не може својим радњама и другога обавезивати (*Res inter alios acta alios nec nocet nec prodest; alieni stipulari nemo potest*), данашње право допушта заснивање правно релевантних ситуација за трећа лица а без сваког њиховог учешћа или чак и против њихове воље. Установе уговора у корист и на терет трећих лица, колективних уговора, принудних поравнања у

стечају и ван стечаја, (ако се ова поравнања имају сматрати уговорима) најбољи су и најеклатантнији доказ наступиле промене и све карактеристике савременог стања облигационих уговора. С овим и неким другим случајевима, као што каже проф. Josserand, уговорни закон се намеће не само уговорним странама, онима које су закључиле и потписале погодбу, већ и лицима која су свему томе била страна или чак и која су свему томе била противна; мањина се налази везана већином; колективна воља обавезује, милост или силом, појединачне воље; трећа лица тако морају да подносе уговорну стегу.

IV. — Умножени правни односи показали су да униформно регулисање појединих врста облигационих уговора, које је било извршено у грађанским кодексима, не може да задовољи све потребе савременог живота и да пружи право решење за сукобе интереса у питању. Отуда потреба диференцијације у овом погледу, тј. потреба да се за поједине групе истоврсних уговора поставе посебна правила. Јединство и истоветност, која се, у следству формално-правне једнакости проглашене Декларацијом права Човека и Грађанина, сматрала као основни принцип правног саобраћаја, морала је данас бити одбачена. Друштвена једнакост је остала само проглашена, а у стварности су постојале многе класе и многи стаљежи. Све је то захтевало стварање посебног корпоративног, професионалног, класног права, и то било као нових категорија било као модалитета већ постојећих. А та тенденција није мимсишла ни облигационо право. Поред општих норми о уговору о раду из грађанских законика, ствара се читава нова грана права: радно право. Поред норми односећих се на уговор о делу као такав, стварају се нове групе норми које посебно регулишу поједине облике овог уговора: уговор о превозу, уговор о посредништву, уговор о пуномоћству, и други. Поред норми односећих се на уговор о грађанском ортаклуку, као заједници имовинских интереса, стварају се и нове групе норми о многим облицима трговачких друштава, као изразима заједница имовинских интереса. На тај начин, могло би се рећи, да се материја облигационих уговора данас одликује, поред осталог и изложеног, и све већом специфицираношћу пропису у циљу да право, и по својој нормативној структури, што више одговара постојећој структури друштва. Отуда кадкада ова појава даје повода да се данашње право назива класним (Ripert).

*

Покушали смо да укажемо на неколико основних принципа којима се данас карактерише стање, у теорији и позитивном праву, материје облигационих уговора. Све изложено, мислимо, пружа пуно основа тврђењу да се то стање у многоме и битноме разликује од оног које је раније постојало, а које се одржавало као израз свемоћног индивидуалистичког одн. либералистичког принципа. Сама деонтолошка, вредносна оцена овога стања зависила би од становишта за кога би била давана. Зато би она морала овде да изостане, а и њен значај би био ограничен. Могли би само са сигурношћу устврдити да је данашње стање материје облигационих уговора само један ступањ у развоју правних установа које долазе

у оквир ове правне области и то позитиван ступањ, тј. ступањ напред на путу ка једном бољем и социјалнијем правном поретку.

Борислав Т. Благојевић

Литература: D. Andresco: *L'égalité des prestations dans les contrats*, Paris, 1922; — A. Barreyn: *L'évolution de la crise du contrat* Bordeaux, 1937; — М. Бартош: Државни интервенционизам у тражбеним односима, Архив, 1936, стр. 104; — Ibid: Појава нових именованих уговора кроз административне законе, Архив, 1937, стр. 528; — Brouillonet: *Des contrats comportant une dette de sécurité*, Montpellier, 1934; — E. Bruni: *Socialismo e diritto privato*, Palermo, 1909; — A. Bruzin: *Essai sur la notion d'imprévision et sur son rôle en matière contractuelle*, Bordeaux, 1922; — H. Capitant: *Le régime de la violation des contrats*. Daloz hebdomadaire, 1934. No. 1; — J. Charmoni: *Le droit et l'esprit démocratique*, Montpellier, 1908; — Ibid: *Les transformations du droit civil*, Paris, 1921; — E. Cimbali: *La nuova fase del diritto civile nei rapporti economici e sociali*, Torino, 1895; — Ibid: *La funzione sociale dei contratti e la causa giuridica della loro forza obbligatoria*, Archivio giuridico, XXXIII, p. 204; — F. Consentini: *La réforme de la législation civile*, Paris, 1913; — Ibid: *Il socialismo giuridico*, Catania, 1910; — P. Desqueyrat: *L'institution*, Paris, 1933; — L. Dikoff: *L'évolution de la notion de contrat*, Recueil Capitant, p. 201; — L. Duguit: *Les transformations générales du droit privé depuis le code Napoléon*, Paris, 1920; — Ibid: *L'Etat le droit objectif et la loi positive*, Paris, 1901; — E. Gianturco: *L'individualismo e il socialismo nel diritto contrattuale Napoli*, 1891; — G. Gurvitch: *L'idée du droit social*, Paris, 1932; — J. W. Hedemann: *Die Fortschritte des Zivilrechts im XIX Jahrhundert*, Erster Teil, Berlin, 1910; — Ibid: *Das bürgerliche Recht und die neue Zeit* Jena, 1919; — T. Janosco: *De la volonté dans la formation des contrats*, Recueil Gény, p. 368; — L. Josserrand: *L'essor moderne du concept de contrat*, Recueil Gény, p. 333; — Ibid: *Comment les textes de loi changent de valeur au gré des phénomènes économiques*, Recueil Capitant, p. 369; — Ibid: *Libéralisme et verbalisme*, Dalloz hebdomadaire, 1933, No. 23; — Ibid: *Le contrat dirigé*, Dalloz hebdomadaire, 1933, № 32; — Ibid: *Aperçu général des tendances actuelles de la théorie des contrats*, Revue trimestrielle, 1937, p. 1; — E. de Lagrange: *La crise du contrat et la rôle du juge*, Paris, 1935; — P. Louis-Lucas: *L'autonomie de la volonté en droit privé interne et en droit international privé*, Recueil Capitant, p. 491; — A. Menger: *Das bürgerliche Recht und die bezitzlosen Volksklassen*, Tübingen, 1908; — Ibid: *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag*, Berlin, 1910; — G. Morin: *La révolte des faits contre le code*, Paris, 1920; — Ibid: *La loi et le contrat*, Paris, 1927; — Ibid: *Les tendances actuelles de la théorie des contrats et les relations du réel et des concepts*, Revue trimestrielle, 1937, p. 553; — M. Pappenheim: *Die Vertragsfreiheit und die moderne Entwicklung des Verkehrsrechts*, Zürich 1915; — E. Patterson: *Le droit des juges de sous-entendre des conditions dans les contrats*, Recueil Gény, p. 379; — E. H. Perreau: *Une évolution vers un Statut légal des Contrats*, Recueil Gény, p. 354; — G. Renard: *La théorie de l'institution*, Paris, 1930; — G. Ripert: *La règle morale dans les obligations civiles*, Paris, 1927; — Ibid: *L'ordre économique et la liberté contractuelle*, Recueil Gény, p. 347; — Ibid: *Le régime démocratique et le droit civil moderne*, Paris, 1936; — Ibid: *Le droit de ne pas payer ses dettes*, Dalloz hebdomadaire, 1936, № 17; — G. Roussel: *Le contrat. De l'intervention du juge et du législateur dans son exécution*, Paris, 1936; — R. Savatier: *Le pretendu principe de l'effet relatif des contrats*, Revue trimestrielle, 1934, p. 525; — E. Salle: *L'évolution technique du contrats et ses conséquences juridiques*, Paris, 1930; — G. Tarde: *Les transformations du droit*, Paris, 1892; — A. Toulemon: *Le mépris des contrats et la crise*, Paris, 1938; — N. Veniamin: *Essai sur les données économiques dans l'obligation civile*, Paris, 1932; — C. Vivante: *La pénétration du socialisme dans le droit privé*, Lyon, 1903; — P. Voirin: *De l'imprévision dans les contrats de droit privé*, Paris, 1922; — A. Weill: *La relativité des conventions en droit privé français*, Paris, 1939; — као и наше радове: Уговори по пристанку — Формуларни уговори, Београд, 1934; — Критика теорије институције, Београд, 1935; — Савремене тенденције развоја приватнога права, Београд, 1938; — Посебни део Облигационог права, Београд, 1939; — Овде смо навели само најглавнију и принципелну литературу. Остала литература се може наћи цитирана било у овде наведеним делима било у многим систематским делима о Облигационом праву.

ЛИБЕРАЛНО ПРИРОДНО ПРАВО У ПОЛИТИЧКОЈ ФИЛОСОФИЈИ ЈОВАНА СТЕЈИЋА И ДИМИТРИЈА ДАВИДОВИЋА

Почетком тридесетих година прошлог века, пошто је у Србији владалачка власт углавном била установљена, јавља се у нашој књижевности радикалан и одлучан покрет, управљен поглавито против усредсређивања све власти државне у рукама једног човека. Реакција против крутог апсолутизма Кнеза Милоша који се изметнуо у самовољу једне оријенталне деспотије, добија овде обележје једног политичког покрета који ће се водити у тежњи да се у Србији у живот уведе нови поредак ствари и деспотска самовоља Кнежева замени законитошћу модерне правне државе у којој ће се ускладити правни поредак са личном и имовном слободом и остварити уставна монархија као модерна државна форма. Либерални аргументи природноправне школе, које Стејић преноси у књижевност са старом теоријом друштвеног уговора, послужиће овде, у исто време, Димитрију Давидовићу да покуша да примени у оквиру Сретењског устава либерална начела ова и у практичном државном животу, у крајњем циљу: да се ограничи задатак државе на заштиту права личне слободе и сопствености као главних услова сваког напретка и културе.

I.

Политичка философија Јована Стејића (1803—1853)¹⁾ је у основи својој философија слободе; његова правна философија у ствари претставља примену моралне философије његове. Да би се потпуно разумеле политичка и правна философија његова,²⁾ основне

¹⁾ Извори: (I) — Забаве за разум и срце, I књ. (Беч, 1828): Неколико речи о просвештенију, стр. 22—63; (II) — Забаве за разум и срце, II књ. (Будим, 1831): О нарави човека, стр. 24 и сл. (нарочито: Гл. IV — Опредељење човека, стр. 58 и сл. и Гл. V — О дружбини човеческој, стр. 70—83) и Кључић за честност и мудрост, стр. 214 и сл.; (III) — Сабор истине и науке, (Београд, 1832): Природна права човека, стр. 15—57 (о овом: Вукова преписка, књ. II, стр. 664—66 и књ. V, стр. 637, 657 и Љуб. Стојановић, Живот и рад Вука Ст. Караџића, (1924), стр. 363, 367—69); (IV) — Огледи умне науке или забаве за ум и срце, (Будим, 1836): О добродетели и дужностима, стр. 1—22 (о овом: Павле Стаматовић, Сербска Пчела, Нови Сад (1838) стр. 115—117) и Пословице и њине науке, стр. 58—84, нарочито стр. 67 и сл. и 70—84; (V) — Нови прилог за душевну забаву, (Нови Сад, 1839): Отбирци, нарочито: VI, стр. 243—45 и VII, Владјетел, стр. 246—47; (VI) — О држави, Голубица, књ. IV (1842) стр. 112—119. — Анализа Стејићевих идеја која ће се овде покушати, по свом циљу ограничиће се на правну и политичку философију његову. Што се пак тиче општег значаја његовог за књижевни и културни развитак, упућујемо на документовану расправу Катарине Богдановић, Јован Стејић, Нови Сад, 1914 — Књиге Матице Српске, Бр. 46: Чланци и прилози о српској књижевности прве половине XIX века, стр. 82—109 у којој је исцрпна библиографија.

²⁾ У предговору своје етике — О добродетели и дужностима — IV, стр. 17, он изрично каже „да се први део у овој књизи састави с оним из III части (III — Природна права човека, стр. 15—57) па ће се имати најглавнија чест моралне философије.“ — Али веза ова између етике, и политичке и правне философије није свугде потпуно и доследно спроведена. Стога ако се у анализи његових главних идеја буду нашла извесна понављања и, по изгледу, че-

идеје етике његове морају се безусловно знати. Ове идеје изложимо и ми овде што краће.³⁾

I — Полазна је тачка Стејићеве моралне философије, његове философије слободе, противстављање чулне (физичке) духовној природи људској. Као физичко биће, које је овисно од чулних нагона, човек није слободан. Али то не значи да је, услед потчињености ове физичким законима природе, тиме и биће његово као човека исцрпено. Човек је, на првом месту, духовно биће, „словесан створ, коме ум, а не животиња, којој нагон, закона живота прописује. Кад би он само по нагону живио, често би грешио, или оно чинио, што је уму, који вољи закон добродетељи даје, противно... (IV, стр. 5; III, стр. 25—26; II, стр. 66) као би у ниско оно и узано коло, гди нужна и само сљепа нагон неразумни, и без слободе живући, створења влада“.... (III, стр. 28).

Обдарен „силним умом, који је многомоћан и свети дар Божества,“ (III, 21), човек се „својом словесном умном нарави“, уздиже изнад чулне природе своје и постиже своју праву слободу. Другим речима, као створење слободно човек уопште може да допре до духовног живота, и опет, уколико допире до духовног живота, он је уствари слободан. И управо зато, што је слободан, он мора „по оним законима поступати које му ум прописује“, јер слобода није самовоља да радимо ово или оно, него је она везивање наше за законе ума као за наше сопствено биће. И само зато, јер подједнако припада у оба света, природни и духовни, за човека постоји појам моралног морања или дужности. Појам дужности је, дакле, мост између царства природе и царства духа, између човека као чулног и човека као моралног бића. Према томе, морално морање и дужност ова управо захтева од човека, на првом месту, да

сто и непотребна опширност разлог је за то пре свега у недовршености његовог система и местимично контрадикторном карактеру његових погледа, ово и услед разних школских утицаја.

³⁾ Од писаца, под чијим је непосредним утицајем стајао, или, како он каже: „код којих је руководство у главним мислима тражио“ долазе овде на прво место немачки популарни философи: Johann Jakob Engel (1741—1802), познат поглавито са свог популарног дела *Philosoph für die Welt* (Збирка философских чланака разне садржине са прилозима Гарвеа, Еберхарда, М. Менделсона и Фридлендера); Christian J. Garve (1742—1798), следбеник Локов и емпиричара Локовог правца, са расправама *Über die Verbindung der Moral und Politik und Versuche über verschiedene Gegenstände aus der Moral, der Literatur und dem geselligen Leben*; Johann August Eberhard (1739—1809) „славњешји у Германији филозоф“ како га називље Доситеј у свом Животу и приљученијама, такође из круга немачких популарних философа Николаја и Менделсона, познат са својих приручника *Handbücher über verschiedene Teile der Philosophie*, писаних по његовим предавањима која је држао у Хали у духу Лајбниц-Волфове философије и Wilhelm Traugott Krug (1770—1842) чију су философију, нарочито етику, популарисали у нас Михаил Христифор Ристић (1839—1897) и Константин Бранковић (1814—1865): први у својој *Системи целокупне философије* (1858—1860) књ. VIII и други, поред прераде *Krugs Handbuch der Philosophie und der philosophischen Kultur* — под насловом *Основно мудрословије* (1848), нарочито у своме *Нравословије или Етика* (у рукопису, по коме је он више година предавао на Великој школи). — У извесне додирне тачке Стејићеве етике са системима Бранковића и Ристића овде се неће улазити, остављајући то за другу прилику да се на то опширније осврнемо.

се потчини општем умном закону, „закону естественом који се прописује од ума“, без обзира на нагоне који му стоје насупрот. Само онај који ради запостављајући све нагоне своје, који ради само из дужности, из поштовања пред законом моралним оно „што је добро и право, па још у сваком могућном догађају само за љубав и почест... без сваког обзирања на његов какви год повод“, — он ради сходно свом истинском бићу. Отуд је слобода или радња из дужности једини циљ који је човеку сам ум поставио: „не чини ништа, што конач умне нарави у теби и у другима кварити и укидати може — закон правде, и чини све оно што конач умне нарави у теби и у другима произвести и улепшати може — закон доброте“ (IV, стр. 8).

II. — Од етике у ширем — као науке о моралу Стејић разликује етику у ужем смислу — науку о праву. Према томе, дужности су правне или моралне. Моралне дужности — „обвезателства“ — су оне дужности „које нам чинити треба не по судејском закону који натерује, већ из поштовања к умној људској нарави, дакле по закону добродетељи који налаже да човек у вољном свом поступку оно, што ум, као највиши законодавац, за добро призна, дакле и допушта, чини, а све друго, што с њим за зло признато, дакле и забрањено, не чини (IV, стр. 17, 2); правне дужности су пак оне „које нам императив разума налаже да чинити ваља: да по законима које државно правителство по различним времена и људства потребама издаје и силу и власт имају, натеривати — живимо добро и поштено, по захтевању особне и општинеке среће... (IV, стр. 80), дакле: поштовање и покорност према законима државе...“ (IV, стр. 22). И дужности моралне као и дужности правне које основ свој у природном праву имају — „у праву које човек по природи има“ — важе категорички, без обзира на то да ли им се други покорављају или не. Тако су правне дужности, по Стејићу, и етичке дужности, јер на истом основу засноване: на разуму и природном праву чији се императив своди на остварење права одн. правног поретка у држави. Ову мисао он нарочито истиче и подвлачи кад каже: „да човек с другим људима не може другојачије живети, него с везом у грађанској дружини или држави; јер се само у њој закони права у сили држати и све потребе, које су за истинити човечији живот нужне, за најбољи начин наћи могу. Зато је учасће к грађанству или љубав к државном стању за оваког човека најнужније савести дужност, будући да грађанство, у ком живимо, своје назначено стање, свој образ има, то нам та дужност налаже, не само да нигда оно не чинимо, што држави вред или опасност нанети може, дакле: немир, бунт, издају итд., него још све да чинимо, што државу одржати, осилити и украсити може, дакле: поштовање и покорност према законима државе; одбрану против напасти непријатељске у нужди с пожртвовањем и самога свога живота; добровољно плаћање законом наложеног данка; потпомагање јавног и општег благостања; особито подизањем заведених земаљских потреба, и поправљања устава и закона.“ (IV, стр. 21 и сл.)

Конфликт између етике и права овде је, чини се, унапред искључен јер, у крајњој линији, и етика и право заснивају се на једном закону: закону слободе. „Нигди — вели он — чисте слободе нема, гди мудри⁴ и добри⁴ закона нема; који друго ништа нису, него правила мудрости и обштинске воље, по правима природе састављени и објављени... Они су чувари и бранитељи слободе“... (III, стр. 29, VI, стр. 118).⁴) А „закони грађански које искусни и мудри људи, правом правитељствујуће власти, састављају и издају, који народ у јединству држе, и чине, да се његови различни редови и удови сложено за опште народње и отечествено добро старају и труде (IV, стр. 80) — средства су којима се права слобода обштини људској, као грађанству, даје, чува, и распрострањава.“ (III, стр. 29). Једном речју, „права слобода може у дружини обстати само кад је закон признат и моћан, као што се и дружина држи под нагонитељним законом државе.“ (VI, стр. 114).

Тиме ће се, поред наглашене етичке и правне самосталности индивидуе, овде нарочито подвући рационалистичка конструкција државног јединства — „државног строја“ — и државне суверености да би се, с једне стране, рационалним извођењем државних и културних циљева у односу на једну позитивну вољу законодавца која ће поштовање закона моћи и да изнуди, постигла општа сигурност и благодане; или, с друге стране, у смислу идеалистичком, спровело важење правне идеје, — „правног закона“ као највише етичке вредности. Јер ако је већ једном завладала општа резузданост, неједнакост, насиље, природно право може само да се у виду принудних правних правила том злу одупре и на њ реагира, да буде сретство а и лек. Управо у овом принудном карактеру „правног закона“ који штити слободу личности и својину и народне масе организује у државу подводећи их под њен правни поредак према идеји права, и лежи суштина природног права. Јер, у крајњој линији, „шта је скупље и боље од мира и од безбедности, уживања свога добра, и тихог, постепеног напредовања средством бољих и удеснијих закона! Сунце се и месец мења; али прости пук остаје све простији пук кога само страх од закона у миру и поретку држати може.“ (VI, стр. 118).

III. — У етици Стејићу је у првом реду стало тога да важи морални закон; у правној философији да важи тј. стало му је да

⁴) У овој вези, уп. Глигорије Терлаић, *Кратког обзреније положителних прав и их проихожденија* (његово уводно предавање из Енциклопедије права које је држао 1806 у присуству руског цара Александра I), *Сербске Летописи*, Г. IV (1828) 1' честица, част 12, стр. 72: „Естествоено право по поштаному определенију јест совокупност всјех тјех условиј, под которими произвол одного с произволом другогое соединитсја может по всеопшћему закону свободи“... Свакако и други елементи у овој правној категорији, уколико би се смело по извесним указивањима закључити, налазе се у списима одличног овог правника српског, који нам нису били доступни. Тако у његовом *Кратког руководство ко систематическому познанију гражданског частнаго права России*, Част I и II (С Петербург, 1810) у коме опширан увод о Енциклопедији и историји права, и у његовој *Енциклопедији права*, коју помиње Атанасије Стојковић у *Спомену Терлаићу* (In memoriam Gregorii Terlaits, natione serbica oriundi, Doctoris Philosophiae et in Caesarea Universitate Charkoviensi Juris Naturae, Politici et gentium Professoris publ. ordinarij etc. 1812). — Подунавка (1843) Бр. 25 и 26 стр. 105—106, 109—110. О овом уп. В. И. Григорович, *Срби у Русији* (у изводу — *Летопис Матице српске*, књ. 120 (1879) стр. 175—194 — из „Записки императорског новоросііскога университета, XX (1876) — (овде с позивом на К. Неволина, *Историја росііских гражданских законов*, т. I стр. 1.).

оправда правну заповест као заповест везану принудом. Само таква принуда може, по Стејићевом уверењу, бити правно сходна која етичком основном императиву слободе не противречи.

Питање које се овде, пре свега поставља: како се правна принуда може са законом слободе да измири, и затим, како се она, с гледишта задатка слободе може слободом да оправда — Стејић покушава да реши на тај начин што ће повући разлику између самовоље и слободе. Ограничење слободе, по њему, није свако ограничење самовоље да се ради све оно што се хоће, јер слобода не значи могућност за каквагод радњу, већ могућност за морално одговорну радњу. Ко нас спречава да нешто чинимо што нашој моралној слободној вољи супроти, тај спречава, истина, делање наше самовоље али не спречава делање наше слободе. Према томе, правну принуду могуће је измирити са идејом слободе: кад нас правном принудом не нагоне ни на шта друго, него на оно што би од нас тражила сопствена наша слободна воља, другим речима, кад би само наша самовоља али не и наша слобода била ограничена. Отуд и формула његовог „правног закона“: ограничење самовоље слободе ради. Овако се по прилици има да разуме кад Стејић каже : „права слобода може у дружини опстати само кад је закон признат и моћан, као што се и дружина држи под нагонитељним законом државе“ (VI, стр. 113—114).

„Јер — вели он — што природна права, као свети и тврди закони ума и срца, препоручују и налажу, не може нам криво и тешко бити; тако исто неће нам ни оно тешко и неповољно бити, што и закони грађански налажу и заповедају, који се на темељу и по обрасцу природних наших права састављају и издају. Јер они само оно од нас захтевају, што је добро и право, па дакле што нашем оностранском и грађанском животу мир, напредак и срећу оснива, утврђује и увеличава (III, стр. 18—19). ... Они природну човека слободу нигда ником не крате и не руше... Они су чувари и бранитељи слободе. Разумни и поштени људи знају, која су им права слободе, и, владајући се по пропису разума и чистог срца, они ничија права не газе, нити коме зло и неправо какво чине. Они би и без ових закона слободни и добри могли бити. Но многи, премноги људи нису доста разумни, доста просвећени, или добри или поштени; они' је разум слаб, па не познају права и дужности своје, по којима им се треба владати, да добродетелни и полезни поступак живота покажу; а ових је срце неваљало, па су злоћуди, зли и пусти; и радо права општинска под ноге мећу, а тако и слободу и срећу других људи подкопавају и руше. За њих се грађански закони највише издају и издавати морају; због њи' власт општинску и сваког човека понаособ слободу стегом и нагоном, који им закони налажу, бране и чувају... Од добрих и мудрих закона нигда се дакле не треба бојати, но од глупости, немарности, непошретка, од неваљалих склоности и страсти; јер само оне упропашћују нашу слободу и човека робом и злочинцем чине“ (III, 29—30, 18).

Самовоља, дакле, мора бити ограничена да би слободе могло бити (VI, стр. 118). Зато се „сваки мора онога посла и владања одрећи с којим се добро стање целог друштва не слаже и од ког се оно вређа и нарушава; зато још мора сваки једну чест од своје независности за општину жртвовати...“ (II, стр. 77) да би праву слободу своју сачувао. Шта више, може се рећи, да је човек „дивљу, незакону“, слободу потпуно напустио да би за њу своју праву сло-

боду, слободу у опште, у законој зависности несметано опет нашао. Јер „нашто би човек тражио друштво и разумно и законо управљивање, кад би му од природе дато било да се по шумедијама скита и да по праву јачега, тј. по праву курјака, медведа, тигра и орлова, живи!“... (I, стр. 25).

Ограничење самовоље слободе ради за Стејића је садржина правне идеје из које ће он моћи развити једно либерално природно право које се по садржини неће много разликовати од владајућег учења природног права његовог времена. Од нарочитог је значаја овде да у списима његовим продира мисао да право свој последњи основ мора наћи не у самовољи, него у идеји ума као јединој инстанци која има да укаже на један правни поредак који своју вредност и важење сам у себи носи. Увиђавношћу ума који је највиши законодавац, „толковатељ“, има се указати на овај поредак и открити оно право које је с човеком рођено и у његовом бићу као човека основано, дакле, природно право људског разума, „које ни време ни ум законодавца не рађа... него га сама божествена природа, средством разума и осећањем срца, као наравно имаће и благо човечије личности развија и човечеству као мудро руководство доброга и поштенога живота предаје и препоручује..., чисто, вечно и непроменљиво право.“ (III, стр. 17).

Тако, по Стејићу, природно право (*leges naturae*) садржи скуп „правних закона“ који су легитимни не по сили свог постанка од једног легитимног законодавца, него по своме чисто иманентном квалитету, легитимни у колико се садржина њихова не коси, одн. не супроти једном на „разуму“ и „природи људској“ постављеном друштвеном поретку. Позитивно пак право које садржи „правила мудрости и обштинске воље по правима природе састављена и објављена“ (III, стр. 29, 18—19) овде се, у крајњој линији, своди на вршење одредаба природног права чијим је вредностима у принципу условљено његово важење као и важење правног поретка уопште. Према томе, природна права: „право изображења и културе“; „право слободе и једнакости“; „право слободног учења, писања и мишљења“; „право чести и доброг имена“; „право имања и стеченога добра“; „право безбедности и обране нашег живота, наше слободе, нашег мира и имања“ итд. овде су само битни елементи таквог једног правног поретка. Њихова театралика одговара и овде истој врсти људских и грађанских права, формулисаних у америчким и француским револуционарним уставима. Она су чиста вечита, непроменљива; у смислу општих правила, она обвезују и њима ни сам правни поредак не сме да противуречи, јер обавезну снагу своју она изводе из једног поретка који се темељи на „светом и вечитом од природе и Бога праву“, чистом и неприкосновеном.

IV. — Под утицајем писаца филантропистичког покрета, нарочито Гарвеа и Стувеа,⁵⁾ (код којих су идеје о васпитању, у смислу хармоничког васпитања целог човека, његових телесних, духовних и моралних особина државом и за државу имале пропагандистички карактер) —, Стејић задатак државе и права није увек видео на овај чисто етички начин. Он га заснива и на „материјалном“ принципу, наиме на принципу усавршавања.

Он полази од тога „да је друштво човеку од нарави опредељено, јер тек у овом и с овим бива он оно, што јест и што би требало увек да је — човек“. (I, стр. 50, II, стр. 82). Наша „морална важност, дакле, наша добро-

⁵⁾ Johann St. Stuve (1752—1793), познат по збирци чланака који су изашли после његове смрти: „Kleine Schriften gemein nützigen Inhalts“ (1794).

детель и наша заслуга — плод су само грађанске и људске дружбине (II, стр. 75).. А кад је то без сваке сумње тако, оно још тврдо следује да се сваки човек за друштво и за друштвени живот мора изобразити..." Јер „природа — вели он — хоће да човек све способности своје потпуно развије... Гди су оне, ако ће и од части само, сакривене, затајене и неразвијене, онде је и личност и нарав човечија слаба и недоразвијена... (III, стр. 19, I, стр. 23—39, V, стр. 244)... Развијање и изображање више или душевне нарави човеку је колико природно, толико и нужно: природно, да постане прави човек, као што естества закони ишту; нужно, да као савршен човек може дарове овога света потпуно уживати и као слободно и разумно створење не само срећно но и полезно како за себе тако и за осталу своју браћу живети, мислити и радити (II, стр. 21, 82). Зато ово право, „свето и вечито од природе и Бога право култивирати се и изображавати — не само што му никакo не треба ускратити; још старати се ваља, да му се сва она средства набаве и даду, којима се по њему, лепо и добро изобразити и изучити може. Старање то, на првом месту, је дужност општине и правитељства... — јер је у њега за то власт и прилика — да путове отвори и згоде установи мудрим законима и заповестима или указима, јер те дужности од њих не само право човека природно иште, но и полза и слава колико народа, толико и свакога старешинства које народом влада, јавно захтева... (III, стр. 20, 23 и сл.) Отуд и „дружина која се за њега старала, заслужује да се и он за њу стара, и да и он према њој исто тако себи заслуге набавља, као што је она, трудећи се за њега, себе скупила... И будући да он за свашта њој једној и самој има благодарити, то мора, не само чинити много за њу, но и жртвовати, телгити и трпити"... (II, стр. 77, 82 и сл.).

У једној тачци, међутим, он ће мисао ову истаћи још једном у пуној јасноћи и указати на далекосежни значај политичког либерализма: својим учењем о друштвеном уговору.

V — Стејићево учење о друштвеном уговору је у пуној сагласности с индивидуалистичком концепцијом његовом: право, по рангу, претходи држави, и то приватно право претходи државном: отуд и његово разликовање једног „природног“ и једног „грађанског“ стања.

Под „природним“ стањем Стејић не разуме као Доситеј потпуно незаконo стање, стање рата свих против сваког, већ једно стање у коме важи природно право уколико приватно право; у „природном“ стању има исто тако већ својине као и уговора приватно-правног карактера, али нема једне јавне власти која би била у стању да ујемчи приватноправну заштиту. Ако „природно“ стање ово, у принципу, није и не мора бити стање неправде, оно је ипак стање бесправности, стање, где се не налази судија да одлучи о спорном праву, и где овлаштени не може рачунати да ће доћи до свога права, за случај да му оно буде оспорено. „Слаб“ је — вели он — човек у првобитном свом стању против природе, која је често непостижна, а тако и против звјерова и звјерских људи; он хоће ред, да је слободан, али шта му помаже право које није у стању, у сили и цјелости држати?" (VI, стр. 113). Отуд правна идеја тражи да се изађе из овог несигурног стања и да се заснује правно стање тј. да се ради обезбеде приватног права организује државна власт, „па зато и ступа у дружину остављајући нека своја природна права да би веће добро задобио"... (VI, стр. 113; II, стр. 78).⁶⁾ Јер се само у држави или грађанској дружини „закони

⁶⁾ У овој вези уп. Г. Терлаић, *op. cit.* стр. 72, где каже: „Человек переходя из естественного состояния в общество, не лишается сего права

права у сили држати и све потребе, које су за истинити човечији живот нужне, за најбољи начин наћи могу" (IV, стр. 21)... у држави, „која многу неједнакост природе опет равна и силу јачега ограничава" (VI, стр. 113).

Природно стање као и друштвени уговор који га окончава само је једна хипотеза која му овде, пре свега, има да послужи да на бази основних либералних поставака друштвеног уговора угради у свој систем природна права, неотуђива и за државу неприкосновена, поглавито природна права личне слободе и сопствености, и да овом природноправном систему обезбеди правно теориски значај једног правног стања које апсолутно важи и једне друштвене свезе коју је сама природа основала у „дружини грађанској" која ће се, као што вели у моту своје књиге, темељити: „на Влади са слободом и законом". Овде је за Стејића од одлучујућег значаја: да се идеја државе и права и идеја слободе измире и у јединство доведу с идејом „правног закона." Као и Божа Грујовић тако ће и Стејић и овде заступати мишљење да је закон врховна вредност државног живота, да је закон над свима па и над владоцем. У непосредној политичкој борби против крутог апсолутизма, овоме ће се прикључити и даљи захтеви његови све у духу једног новог, либералног политичког покрета, чије ће главне идеје, у исто време, у смислу рационалистичког конструктивизма покушати Димитрије Давидовић да унесе у свој Устав од 1835 год.

II

Онако како га је поставио и покушао да реши,⁷⁾ уставни проблем по Давидовићу (1789—1838) своди се углавном на то да се

природи, а тољко ограничавајет оноје по толику, по колику сего ограничења требујут общественија соотношенија; а посему положитељнија права членов основијаујетса на сем прави природи, если свјатости право судија бит основанијем свенароднога благодествија." — У истом смислу навод у „Световиду" (Беч, 1854), Бр. 18 — О постанку и трајању првог Совјета (синада или сената) у Књажеству Србији у 1805 години: „Карађорђе готов на све оно, што је ишло на ползу народу, пристане одма — и све војводе и сав народ једва су чекали, да се подвргну закону и уредбама, и сваки је радо по нешто од своје хајдучке слободе жертовати био готов, за љубав обштег србског напретка и својих ближњих."

⁷⁾ Не улазећи у уставно право као такво, овде се ограничавамо на то да неколико главних, често употребљаваних уставно-правних појмова ближе одредимо и да у оквиру уставне доктрине начелно утврдимо најједноставније односе појединих уставних одредаба, остављајући по страни питање: да ли су и у колико су постављена уставна начела ова била у Сретењском уставу доследно спроведена. — Извори: (I) — Мемоар од 30 јануара 1830: Записка видов књаза Милоша Обреновича и Старјишних народа Србскога односително дјел их с Портоју Отоманскоју (текст код Д-р Мих. Гавриловића, Милош Обреновић, књ. III (1912) — Прилози, стр. 560—584 — превод (не сасвим тачан): Медаковић, Први српски устанак и његов жалосни свршетак (Н. Сад, 1843) стр. 101—130; (II) — Пројекат Хатишерифа за Србију од 26 априла одн. 1 маја 1830 (Држ. Арх. К. К. 204 — 4 мај 1830: Давидовић — Милошу) — Д-р Мих. Гавриловић, *ibid.* стр. 192 и сл.; (III) — Сретењски устав од 3 фебр. 1835 (Зборник закона и уредаба, Књ. XXX, стр. 1 и сл. — потпун текст такође код Јаше Продановића, Уставне борбе у Србији, стр. 44—60); (IV) — Слово Србскога Књаза Милоша Т. Обреновића, читано при отварању скупштине народа

слобода појединца у држави измири с интересима монархиске државне власти. Једно мудро самоограничење владаоца, по мишљењу његовом, био је најједноставнији пут да се до овог циља дође.⁸⁾ У првом реду, начело поделе власти: на „законодателну, законо-извршителну и судејску“ (чл. 5) и њено демократисање послужиће му овде као средство да се државна воља очисти од сваке личне самовоље и истави као једна независна, објективна норма која ће без изузетка стајати изнад сваке индивидуалне воље (чл. 48).⁹⁾ У исто време, као нужна претпоставка сваког слободоумног устава подела власти и њено додељивање на разне носиоце (чл. 6) пружиће му организациону основу уставног права, чије ће поједине каутеле дејствовати у истом правцу, поглавито у смислу заштите и одржања личне слободе и сопствености у једном систему мера и противмера, контрола и запрека .

I. — Сама реч „устав“, чији је творац Давидовић¹⁰⁾, носи у себи основну карактеристику ову. У речи „устав“ (од: „установити“, „заустановити“) одређен је, шта више и наглашен, појам устављања владалачке власти, њено ограничавање.¹¹⁾ С чисто теоријског гле-

србскога 2 фебруара 1835 у Крагујевцу — Новине Србске, Бр. 5 од 2 фебр. 1835, стр. 33 и сл., Нил Попов, *Росија и Србија* (Москва, 1869) I књ., стр. 320 и сл.; (V) — *Благотворно писмо Народне скупштине к Књазу*, — Новине Србске, Бр. 6 од 9 фебр. 1835, стр. 47 и сл.; (VI) — Указ о Државном савету, дужностима министара и кнежевском кабинету од 14 фебр. 1835 — Зборник з. и у Књ. XXX, стр. 23 и сл. и (VII) — *Устројство Државног Савета од 29 јуна 1835* — Зборник з. и у. Књ. XXX, стр. 59—74. — Књ и ж е в н о с т: У колико буде у вези с излагањем у тексту, употребљена књижевност биће наведена. Потпуна библиографија о Д. Д. налази се у чланку Живорада П. Јовановића, *Дилитрије Давидовић као дипломата и писац првог устава обновљене Србије*, *Правна мисао*, Књ. IV (1938), стр. 271—72.

⁸⁾ Уп. његов Мемоар од 30 јан. 1830 — Гавриловић, *op. cit.* стр. 569 и сл. — где се каже: „Как правленије народа без законех и благодествовије онако производит не может, то чтоб на књаза и Совјет народа сербскога в хатишериф возложилос бремја, по сили законех сходних оним других просвјешчених европејских народова а соображених своствјеностјам доњешњим обичајем народа сербскога и вјероисповједанију его, управљат њим“... и његов пројекат Хатишерифа, где су — према М. Миловановићу, Д. Давидовић (1888) стр. 19 и сл. (овде с позивом на Куниберта, Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића (1901) — ушли чл. 2 и 15 по иницијативи Давидовићевој, којима се ограничава власт кнежева. — Уп. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 192 и сл., 203, 605 и сл. и, у овој вези, Миловановић, *op. cit.*, стр. 11 и 15.

⁹⁾ Миловановић, *op. cit.*, loc. cit.

¹⁰⁾ Миловановић, *op. cit.*, стр. 26.

¹¹⁾ Од овог ваља строго разликовати изразе: „оустав“, „устав“ (што значи — уредбу, наредбу, уређење — вид. Фр. Миклошић, *Краткии словарь шести слованских језиков*, (1885), стр. 884—85 и *Lexicon palaeoslovenico — graeco* — latinum (1862—1865), стр. 1068: оустав — *regula* и *законоустав*“, израз који се употребљава у Декларацији Милошевој од 3 јуна 1830 (на којој није сарађивао Давидовић) у значењу: установљења закона, уредбе (вид. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 220—21) за разлику од „конституције“ — устава. („По мом мњењу, — вели Милош, — није ни требало у хатишериф формалитет конституције уводити и с тим вид дати, као да народ благодетије обезбеђенија слободе своје и у уставима правителства од Султана получава, и довољно би било да је о правителству речено, да се народу даје независно внутрење правленије, које ће отпраљвати Књаз и Совет по законоуставима земаљским“... Или, на другом једном месту, кад тражи: „да се из руског пројекта изабачи место које

дишта, Давидовићев устав своди се у принципу на једну апаратуру спречавања власти једне другом, на једну баријеру, једно сретство против апсолутног владооца, све у циљу, да се једној неуставној, самовољној влади апсолутног режима стави насупрот једна „уставна“, конституционална протутежа у корист појединца, поглавито ради заштите његове личне слободе и сопствености. Једном речју, за Давидовића је било устава само онда уколико у њему призната и загарантована „слобода личности и безбједност имања и права сваког Србина“, дакле општа народна права,¹²⁾ која су, као што се у то време уопште узимало, била предмет првобитног уговора између народа и владооца, за обе стране непроменљива и непрокосновена; све друго није устав, него деспотизам, тиранија, ропство. Поред културне мисије државе,^{12а)} слобода личности и сопствености појединаца и овде долази на прво место; она је крајњи циљ и права и државе.

Бацимо ли општи поглед на историски ток развоја идеје уставности у Србији, њеног ширења и политичких односа који су је условљавали, може да се утврди једна линија њеног развитка, почевши од Боже Грујовића који је у Србији први поставио уставни проблем и покушао начелно да га реши до Димитрија Давидовића који му је дао, бар начелно, коначан израз.

У борби против самовлашћа, деспотизма, тираније и ропства, Грујовић под уставом схвата „установљеније закона“, једну правну организацију државних власти, где ће се свака лична самовоља, сваки лични ауторитет потчи-

гласи: „у колико конституцији српској не буду противни государствености султановој...“) — У овој вези уп. такође Св. Марковић, Србија на истоку (Ц. Д. VI св.) стр. 93, где се под изразом „устав“, за разлику од конституције под којом се на западу разуме основни закон где се одређују основна политичка права народа, код Руса разуме просто устројство нпр. „устав војени“ или „устав гимназијски“ итд. тако да су „по свом појму о уставу Руси хтели да се у српском уставу разложе само правила бирократске државне организације, која је у главном била усвојена у Србији. Говорити о уставу и правима народа и правима грађана, о дужностима владе и Кнеза итд. то је већ било демократски и револуционарно.

¹²⁾ У овом смислу, нарочито с обзиром на појединости, уп. Јоаким Вујић, Путештвије по Србији, (1828) изд. 1901, Књ. I, стр. 3 кад говори о томе „каква је код народа србскога конституција, то јест србско пражданско право илити просто рећи србска правица“, или, у Књ. II, у додатку, стр. 181—206, кад говори о „србској правици — *constitutio serbica*“ — у којој види „главњејше основије грађданскога закона: у којему содржава се суд и правце народа србскога“, узимајући овде за основу „закон јестествени Христа Спаситеља нашего и начела Свјатаго евангелија“... У овој вези уп. примедбу Јована Ердѣљановића, Бр. 1. Књ. I, стр. 1, који под „конституцијом“ разуме „права и повластице, дате народу као основу државног уређења“. — Такође Јован Стејић под уставом разуме „превод евангелија, устав мира и слободе... који ваља сваки на памет да научи „да по њему и по науци о народном благу и наравствености треба чувати се да се самовољство не осили и право човечије у милост не претвори. Уп. Нови прилог за душевну забаву (1839): Отбирци, стр. 245 и О држави, Голубица IV, (1842), стр. 117.

^{12а)} У почетку своје молбе од 1821 г. „Правитељима народа србског у Србији“, у којој ће изнети побуде свог преласка у Србију и програм свога рада, он изрично наглашава да је „просвећеност у свима редовима и за све чланове најпреча потреба свакому народу“ и каже: да „сем слободе која значи много, али не све, треба прибавити и све науке и вештине којима се поносе други учени и просвећени народи“... Уп. Катарина Богдановић, Димитрије Давидовић, — Српски књижевни гласник, XXV (1910), стр. 287.

нити безличном закону и тако остварити идеал личне слободе, правне сигурности и једнакости.¹³⁾ Овај Грујовићев појам устава не значи ништа друго него да се нешто чега раније није било, а то је правни поредак, доведе у једно утврђено и постојано стање.

У начелно истоветном правцу крећу се и Вукове политичке идеје, нарочито његово тражење „правице“ — устава, у смислу: „да се одреди начин правитељства и правитељство да се постави“. Полазна тачка је код Вука као и код Грујовића принцип правде. Али, за разлику од Грујовића, Вук под „правдом“, „правицом“¹⁴⁾ не разуме као овај неку трансцендентну, апстрактну идеју правде која ће бити критериум свих позитивних закона, судских одлука, радња правних субјеката „дакле, бити једно мерило по коме ће се просуђивати: да ли је оно што ови закони прописују, или што се пресудама изриче, или што правни субјекти чине праведно или није. Под „праведним законом“ Вук разуме оно што остварује правду, дакле, оно што одговара у закону реализираном појму правде, што је у сагласности с позитивним правом: с једне стране, да су одлуке оног који је позват да изриче правду, да примењује законе у сагласности с позитивним законима државе; с друге стране, да се држање и понашање појединца једног према другом и осталим у државној заједници управља према постојећем правном поретку ове заједнице. Другим речима, позитивно право је за Вука само сретство да се оно што је праведно и реализује. Позитивна правда почива, дакле, у правилној и доследној примени *hinc et nunc* важећег права.

Али правду, у смислу „правице“, устава, Вук разуме и у једном ширем смислу, ово и с обзиром на то што је она норма за просуђивање како држања и понашања грађана у држави и спрам државе, тако и ове према њима. Да би формално избегао технички израз „конституција“ која се обично доводила у везу са француском револуцијом, правима човека и грађанина, уставотворним скупштинама и њиним револуционарним духом — а то је већ био довољан разлог да се при самом помену те речи створи неповерење код владе — Вук под уставом — „правицом“ не мисли, дакле, „конституцију Француску, или Англијску, или нову Грчку; него, од прилике, да се одреди начин правитељства и правитељство да се постави...: да се сваком човеку осигура живот, имање и част; да свако свој посао, који никоме није на штету, може радити по својој вољи, и по својој вољи живети; да сваки човек зна, шта му ваља чинити, да се не боји ништа вас (т. ј. Милоша) нити икога другога; да нико никога не може на силу натерати да га служи; да се тврдо зна, који је чиновник старији, који ли је млађи; да се без правога узрока и без суда не може чиновник ни из службе истерати нити натраг у мањи чин повратити; да се нико не може натерати да се против своје воље прими како службе, и да сваки чиновник, кад му буде воља, може службу оставити...¹⁵⁾ А док се год ово не постави и

¹³⁾ О овом ближе у нашем чланку *Демократско природно право у политичкој и правној философији Боже Грујовића*, у овом часопису, јануар 1940. — Видети у овој вези претходне примедбе — Бр. 11 и 12.

¹⁴⁾ Уп. његов Српски Рјечник (1818), стр. 626, 627: *правица* = *пáвда* — *Das Recht, Die Gerechtigkeit; iustitia, iustum*.

¹⁵⁾ Љуб. Стојановић, *Вук Караџић о унутрашњој политици Кнеза Милоша* — његово писмо Кнезу од 12 апр. 1832 — (1923), стр. 17 и сл. — Да су схватили конституцију и уставобранитељи као један акт који ће „дати правци“ народу и чиновништву — „народу на тај начин што ће свакоме осигурати живот, имање и част, заједно са слободом радње (у првом реду слободом трговине); чиновништву пак на тај начин што ће се чиновницима обезбедити сталност службе и неповредност чина, тако да нико не може изгубити службу без кривице, нити може са вишега чина бити свргнут на нижи“ — вид. Сл. Јовановић, у овом часопису, књ. VII (XXIV), 1923, стр. 225. — Поред уставног пројекта Јакова Живановића, у коме су у Гл. V предвиђена „општа права личности и сопствености“ (вид. Јаша Продановић, *op. cit.*, стр. 65), није без интереса у овој вези навести такођер уставни пројекат Јована Хаџића од 7/19 марта 1838 коме су „за основу и директиву“, служили — поред „права која је српски народ добио од Султана, постојећих обичаја који одговарају духу и тежњама народним и постојећег реда и народних потреба чије задовољење

не утерди, дотле се не може ни о законима ништа управо радити, како год што се не може ни кућа нити икака друга зграда начинити, док јој се најпре темељ не постави“...¹⁶⁾

У уској вези с овим је и његова револуционарна доктрина која је допуштала право, чак и правдала збацивање владоаца с престола за случај злоупотребе власти и насиља његова шта више, да народ за то, по потреби, има право да употреби и силу. „Сваки онај, био ко му драго — каже он — који би то (ову правду и законе) погазио и преступио, непријатељ је народа и отечества и као таквом ће му се судити...“¹⁷⁾ „Ето-, у наше време имамо у Европи примера, — каже он даље — „како народ збациује и прогони своје краљеве, којима је краљевство остало Бог зна од колико дедова; а како ли у Србији, где сви људи знаду, кад сте ви (т.ј. Кнез Милош) били, као и они што су, и могу казати, да су вам они то господство и сву власт и право, које мислите да над њима имате, купили са својим трудом и с имањем, са својом краљу и са својим робљем...“¹⁸⁾ Јер „хоће ли, и могу ли људи допустити, да један има све, и власт, и господство, и богатство, и част и славу и други нико да нема ништа? А ко то на силу притисне и присвоји, он мора једнако у страху живети, јер сила до века не може трајати, и што се год на силу узме и држи, то свак има право на силу и преузети... Кад сваки човек у народу буде сигуран са својим животом, с имањем и чашћу, онда ћете само и ви бити сигурни с вашим животом, с вашим имањем и с вашом чашћу, па не само ви за живота, него и ваша деца наком вас; докле год ви имате власт свакога по својој вољи без икака узрока погубити, узети му све што има, или макар што од његова имања, и срамотити га, дотле и народ (и сваки члан народа) има право, како му буде могуће, чинити од вас и од ваше деце, што му је воља.“¹⁹⁾

II. — Основно начело индивидуалне слободе које Давидовић уноси и у свом уставу развија у неразлучној је вези с његовим схва-

мора бити задатак сваког закона“ — и „главни принципи разума и правичности који су признати за истините и корисне и који у добро уређеним државама служе као директива“. Тако у Гл. IV, посвећеној Народној скупштини, Хаџићев уставни нацрт предвиђа: да скупштина одређује порез, разрезује га на народ и округе, повећава или смањује; да прописује начин управљања и употребе државних и народних добара; да одређује, повећава или смањује годишње дотације Кнезу, члановима његове породице и старацима малолетног Кнеза; да одређује и одобрава пристојну награду заслужним синовима отаџбине... одлучује о свему што се односи на опстанак и безбедност земље и народа, као и народних права у опште. У Гл. IX: „Гарантије нарочитих права становника“ — „да су личности и својина свакога Србина неповредне; да се нико без редовне истраге и законске пресуде не може лишити својих права, службе и имања; право куповине и продаје и држање покретних и непокретних имања... где ко хоће и колико хоће; слобода трговине мора бити неометана и према томе може сваки (изузев свештенство и чиновништво) живом или мртвом робом по вољи и без икаква притиска водити трговину итд. Најзад, у Гл. X — „Нарочита права чиновника“ — „да су сви чиновници подложни редовним судовима и да не могу бити кажњени телесном казном; да се чиновнику који да оставку на службу ова мора уважити; право пензије итд.... Уп. Нил Попов, ор. cit., стр. 361 и сл.; Ј. Продановић, ор. cit., стр. 72 и сл., где текст у изводу; од књижевности: нарочито Сл. Јовановић, Политичке и правне расправе, Књ. I (1908) Јован Хаџић, стр. 106 и сл. и Д-р Мираш Кићковић, Јован Хаџић (Нови Сад, 1930), стр. 87 и сл.

¹⁶⁾ Љуб. Стојановић, ор. cit., стр. 19 и сл.

¹⁷⁾ *ibid.*, стр. 20.

¹⁸⁾ *ibid.*, стр. 21.

¹⁹⁾ *ibid.*, стр. 31, 20, 21. — Наводећи ово место у Животу и раду Вука Стеф. Караџића (1924) стр. 389, Љуб. Стојановић додаје, да је у Аустрији било допуштено штампати америчку декларацију независности, човек би помислио да је Вук само знао и другим речима исказао Џеферсонову завршну реченицу: да је не само право, него и дужност народа да збаци владу која хоће да га подвргне апсолутном деспотизму.

тањем писаног устава као устава у формалном смислу. (У овом се он много приближује Вуковом схватању). Донет на начин, литургијски свечан²⁰⁾, Сретењски устав садржи на првом месту један низ правних прописа који нормирају и изрично гарантују разна грађанска права и слободе (гл. XI: Општа народна права Србина, чл. 108—131). Одредбе о организацији врховне државне власти и подели њених функција на разне државне органе овде су само једно сретство, метода контроле да се функцијама и релацијама разних државних власти на првом месту пруже уставне гаранције против злоупотребе сваке од њих појединачно²¹⁾ и да се на тај начин и с ове стране заштите основна народна права која су овде уставно право у правом смислу речи, јер само у оваквом поретку она су конститутивни елементи државног јединства, припадају дакле конституцији, уставу.²²⁾ Поред опште представе да се нешто што је писмено

²⁰⁾ Да потсетимо само на познате форме литургијског церемонијала приликом доношења овог Устава. Ево како се у Новинама Србским од 9 фебр. 1835, (Бр. 6, стр. 43 и сл.) описује ова радња. Пре свега „била је торжествена служба“ у Крагујевачкој цркви. За време службе читана су „предуготовителна ектенија к благодаренију Свевишњему Творцу, који је сподобио Народ Србски доживити дан и час, у које Књаз Милош установљава закон и подвргава све и сва закону“. При вршетку јутрење, „положи Г. Митрополит Устав речени, написан на великој артији, на налоњу испод честног крста и Светог Евангелија с десне стране иконостаса; и ту је стајао за све време божествене службе под реченим светињама; тим самим получио је Устав светињу, која пристоји оваквоме дјеланију у Србији“... После службе „дигне Г. Митрополит крст и еванђелије, извади испод њи Устав и вручи га протосинђелу свому да га носи. Пак онда дигне се права литија у ливаду Књажеску... Напред црквени барјаци, затим ђаци средњих и основних школа појећи „Благословен јеси Христе Боже наш“, па онда протосинђел с Уставом, па Митрополит, окружен владикама у свем епископском округу, за њима барјак који је представљао боју и грб Србије; најзад, сам Кнез са својом породицом, праћен свим чиновништвом и мноштвом осталог народа. Цео је спровод пратила гарда Кнежева, и пешачка, и коњичка, ова последња с музиком. На ливади је Кнежевој био чардак. Митрополит се са свештенством први „препне“; после изађе и Кнез „на то зданије“. Око чардака се слеже сав остали народ, око десет тисућа душа. Господар поздравиле гологлав скупштину „са названијем доброг јутра“, па јој рече „да ће се сад прочитати Устав, о коме је јуче у Слову споменуто, зато свакиј внимателно да слуша како гласи“. Кад Митрополит прочита Устав, народ повика у сав глас: „Господару, Бог да те поживи!“ Сад се приступи заклинању. Први се закле Кнез, после чега Митрополит узме читати заклетву, коју је народ имао да положи не само за Устав, него и за Кнеза. У том тренутку свет поврвље налоњу и „кои су могли доспјети, ставе руке на еванђелије, и на крст, а остали и на налоњу, и изрекну дигнувши три прста у вис заједно са свом скупштином за Г. Митрополитом заклетву“. — Јован Хаџић, Огледало србско, Књ. I (1864), стр. 68, нарочито, Сл. Јовановић, Велика Народна скупштина (1900), стр. 34 и сл.

²¹⁾ У овој вези и израз „вагу одржава“ у смислу одржавања равнотеже између Народне скупштине, с једне, и Кнеза и Савета, с друге стране „из страха од злоупотреба њихових“. Уп. Д-р Мих. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 219.

²²⁾ Овај смисао Устава нарочито је наглашен у заклетви Кнежевој на Устав. Уп. текст његове заклетве у Новинама Србским од 9 фебр. 1835 (Бр. 6 стр. 44): „... да ћу Устав овај у целости Књажества Србије нерушимо држати; да ћу и свакога другога придржавати да ји нерушимо држи; и да ћу чувати и бранити и слободу личности и безбедност имања сваког Србина“. У овој вези уп. такођер „Слово Србског Кнеза...“, читано при отварању скупштине 2 фебр. 1835 у Крагујевцу — Новине Србске од 2 фебр. 1835 (Бр. 5, стр. 34

фиксирано може боље да утврди и докаже,²³⁾ с овим су у најужој вези и прописи о уставној ревизији (чл. 140 и 141), у смислу формалног отежавања сваке уставне промене, како би се и на тај начин уставу појачала стабилност и пружила нормираним вредностима извесна сталност и сигурност.

Утицај природног права, и у овој вези декларациски карактер основних права (принцип сасвим друкчији него онај у француској револуцији), у Давидовићевом је уставу очевидан.²⁴⁾ Поред индивидуалних права, где долазе одређена процесуална права оптуженог (чл. 111—115), ово је нарочито истакнуто у уставним одредбама о неповредивости права личне сопствености (чл. 119) из чега се изводило право поданика на заштиту од пореске самовоље државне (чл. 9, 86—88, 91 у вези чл. 102—105). Питање легитимности установљених пореза на тај начин условљено је пристанком Народне скупштине (чл. 9, 86 и 91) за случај државног мешања у сферу личне сопствености. Тако један од најбитнијих садржаја основног закона монархије долази овде на првоместо: да се, поред слободе личности, појединцу гарантује и лична сопственост по природноправној аксиоми: да је својина неповредна, следствено, да се за свако смањивање њено порезима изискује пристанак овлашћених, све у духу физиократске економске доктрине, која се и овде уско додирује са природним правом у његовим основним поставкама и крајњим закључцима: да је право својине срж основних права човека.

III. — С идејом слободе у Давидовићевом уставу је у најужој вези појам закона као општег правила, — „закона који се целога народа, народа воопште каса“ — за разлику од закона у формалном смислу — „уредбе, указа, који се касају само једног дела части његове, каквога заведенија или предмета“ (чл. 7 Устава; чл. 42 Устроенија Државног Савета од 29 јуна 1835 г. — Зборник, XXX, стр. 71.)²⁵⁾

Уношењем овог појма закона у устав, овде се, бар у начелу, идентификовао устав с начелом поделе власти која се сматрала да само утолико смисла има уколико се под законом имало

где се изречно каже: „И рјешило сам се тврдо: сачинити и издати Устав Србски, у ком би стојала избројана права и дужности Књаза Србскога, права и дужности власти наших и права и дужности сваког Србина... Из њега ћете видети да су обштенародна права, или права, која ће сваки Србин уживати, пространо, и онако описана и разграната, како их само човечество предписује; у њима ћете наћи да је личност сваког Србина слободна и да је сваки Србин господар од свог имања...“ У овом смислу такођер, *Благотворно писмо Народне скупштине Књазу — Новине Србске, 1835, Бр. 6, стр. 47 и сл.* — где се, између осталог, каже: „... Примили смо из руку Вашег Књажескога Височества Устав Књажевства Србије, којим се приватељство наше установљава, а у коме стоје и права сваког Србина... Ми сад још и не знамо предсказати, како ће се зданије ово по времену распрострањити, колико ће ползе по Србију од њега произићи; но то што знамо сви и разумјемо да су нам слобода личности, безбједност имања и умјереност данка, које сте нам јуче завели, највеће благодјејаније, које је преблаг и Бог могао излити преко Вас на Народ Србски...“

²³⁾ Тако једним делом лежи смисао уставне кодификације, нпр. у Вуковом наглашавању писаног — „штампаног“ устава (устава у формалном смислу) као и у Милошевом изразу „везивања за артију“ — в. Љуб. Стојановић, *ор. cit.*, стр. 20 (прим. 18), 36 и сл. (прим. 42). Ово схватање устава у формалном смислу одржава се овде у једном значењу које далеко превазилази појам устава у материјалном смислу.

²⁴⁾ Уп. Dr. Mladen J. Žujović, *Le Pouvoir Constituant dans les Constitutions Serbes.* (1928) pp. 102 et s., где ближа упоређења Гл. XI Устава, нарочито чл. 111, 116, 114, 118, 119, 120 са француским револуционарним уставима; Сл. Јовановић, *Политичке и правне расправе* (1908), Књ. I, стр. 11.

²⁵⁾ Уп. Драгослав Б. Јовановић, *Појам закона* (1923), стр. 33, 35, нарочито 74—77.

да разуме опште правило, генерална норма. Повукавши разлику између закона као општег правила и уредбе, указа, појединачних мера, заповести итд., без обзира на то да ли је закон добар или рђав, Давидовић је тиме на првом месту покушао да обезбеди правном животу у држави извесну равномерност и сигурност и, да у исто време, спречи законодавну власт (која је била у рукама владоца и Државног Савета) да на место владе једне опште норме она не стави своју сопствену вољу (Чл. 48, 46 у вези чл. 44, 71 и 75 Устава). Јер кад би се узело све оно за закон што би законодавна власт донела путем законодавног поступка, уместо владе закона у правној држави настао би апсолутизам законодавне власти и тако би нестало сваког њеног разликовања од друге две власти, судске и извршне. Борба за правну државу против апсолутизма, у том случају, била би једна празна илузија и ништа више.

Овај општи карактер закона узетог у материјалном смислу, у Давидовићевом уставу заснива се на начелу: да се поједини индивидуални случајеви субсумцијом има да подводе под закон као опште правно правило, одн. да се по појединим случајевима не доносе непосредне одлуке путем закона.

Према томе, државно мешање у личну слободу и сопственост појединца по овом Уставу биће допуштено само на основу закона као општег правила. Ово је нарочито карактеристично за случај експропријације: да се експроприсати може само у случају „ако би правитељство србско потребовало имање чије на опште народну ползу... почем даде имаоцу накнаду за њега“ (чл. 120). Овом уставном одредбом искључена је већ унапред могућност да се законом у формалном смислу — „указом“ сме експроприсати.

С овим схватањем закона као општег правила у најужој је вези и његов појам једнакости. Једнакост, по Уставу (чл. 111 у вези чл. 79), не значи само једнаку примену једног већ издатог закона, но и заштиту против разних диспензација и привилегисања, свеједно у којој форми то долазило. Овај појам закона претпоставља такођер и начело независности судије (чл. 80 у вези чл. 79), које овде значи нешто сасвим друго него што је зависност од специјалних наредба већих или мањих власти, значи управо нешто сасвим супротно овом, наиме, да само уколико се буде судија држао закона као општег правила, „оног што му закони предписују“, судија ће бити у истини независан. У овој вези, најзад, ваља поменути и начело *nulla poena sine lege* (чл. 112, 114), што све, у крајњој линији, показује да свако органистичко спровођење заштите грађанске слободе почива на везивању државне власти за закон као опште правило.

IV. — Најзад, с идејом слободе у Сретењском уставу, у најужој вези је и Давидовићево схватање Народне скупштине (Народног претставништва).

По Уставу (чл. 86—88, 90—91), Народна скупштина позвана је на првом месту да заступа народне интересе уставом гарантоване, поглавито личну слободу и заштиту сопствености, према уставном начелу: да се ни једном поданику не могу наметнути порески терети сем с његовим пристанком (чл. 86, 91).²⁶⁾ Иначе, изузевши на пољу финансиском, Давидовић је у Уставу лишио Народну скупштину сваке активне улоге, свдећи њен задатак искључиво на дефанзиван став, на пасивну одбрану: било да она служи Државном савету као потпора против Кнежеве самовоље, или да служи

²⁶⁾ Уп. Ст. Јовановић, Уставно право Краљевине Србије (1907), стр. 219 (§ 75) и у овој вези његове Политичке и правне расправе, Књ. II (1910), стр. 131 и сл.; Милован Миловановић, Димитрије Давидовић (1888), стр. 29 и сл. и Уставност Србијина — Српски Књижевни Гласник, Књ. XVIII (1907): стр. 747 и сл.

Кнезу против саветских покушаја да овај сву власт државну не узурпира у своје руке.²⁷⁾

Стављена тако у латентан положај, лишена идеалне сфере вредности, сведена на техничко заступање,²⁸⁾ Народна скупштина је сретство против сваког насртаја на општа народна права (чл. 9, 86—88, 90, 91 и 104).²⁹⁾ Шта више, за случај уставне ревизије (чл. 140 и 141), њена функција је у овом правцу још и појачана. Позвата на првом месту да брани народна права, уставом утврђена и загарантована (чл. 90) — Народна скупштина је увек у могућности да, у ставу одбране, својом већином спречи и уставну ревизију, уколико би се овом нарушавала народна права, или, у најмању руку, у колико би њома она могла бити доведена у опасност.

Истина и раније кад се либерализам и демократија појамно нису оштро подвајали, по свом историјском као и идејном развиту доводило се у везу начело слободе са репрезентативним системом, почевши од Bill of right и Habeas Corpus act-а па до декларације француских револуционарних устава о правима човека и грађанина. Основни закони који су садржавали основна права, по својој замисли и крајној интенцији, били су управљени поглавито против апсолутног владоца који је права грађана, њихову слободу и сопственост, доводио у опасност. Парламенат је овде важио као најважнија уставноправна установа против монархиске самовоље, позват на првом месту да штити индивидуалну слободу и сопственост од насртаја владаочевих. Карактеристично је овде напоменути да се Давидовић, у борби за народна права, у уставу ограничио на то да из декларације француских револуционарних устава преузме само материјално-правну садржину у субјективистичко-индивидуалистичком смислу и одбаци начело народне суверености, поглавито учествовање народа одн. Претставништва народног у стварању државне воље, учествовање његово у законодавној власти.

*

Либерално природно право које смо овде у главним линијама покушали да изложимо претставља у неку руку последњу теорију у политичкој и правној философији војвођанских Срба, која се преко пола столећа развијала под утицајем природноправних школа XVII-ог и XVIII-ог века. Обрађивано под разним утицајима, изукрштаним и комбинованим, ово либерално природно право чини у извесном смислу прелаз (јер, посред утицаја француске и енглеске просвећености, оно је једним делом и под утицајем немачке критичке философије) у новију фазу развита природног права у нас — тзв. чистог умног (природног) права — које ће, допуњено и продубљено, под искључивим утицајем немачке критичке и идеалистичке философије XIX века у системима Јована Филиповића, Михаила Хр. Ристића, Димитрија Матића и Николе Крстића (да споменемо бар најглавније) добити свој продубљен и употпуњен израз.

Раде Вл. Радовић

²⁷⁾ Уп. Миловановић, *op. cit.* loc. cit.

²⁸⁾ У овом овде само површно наговештеном смислу ово је тачно уочио Сл. Јовановић, *Уставно право Краљевине Србије*, стр. 143 (§ 49). Према чл. 84 Устава који прописује „да сваки депутат шиље се на скупштину народну о трошку онога, који га шаље“ излази, по Јовановићу, да Устав схвата посланика као једну врсту пуномоћника њихових бирача.

²⁹⁾ Сл. Јовановић, *op. cit.*, стр. 243 (§ 79) и Милован Миловановић, *Димитрије Давидовић*, стр. 30 и сл. и *Уставно Србијина*, стр. 747 и сл.

СТАЛЕШКИ ПРОБЛЕМИ

ПИТАЊЕ АДВОКАТСКИХ ПРИПРАВНИКА

Има две три године како адвокатски приправници воде борбу за побољшање свoga стања, и недавно су одржали у Београду један конгрес свих приправника у нашој земљи. Према ономе што су изнели у својој брошури: Положај адвокатских приправника 1939 и, на конгресу, у своме извештају и што се чуло на овом последњем, они нису задовољни, што је стаж од 3 год., колико је био раније, повишен на 5 год. и, нарочито, што морају да бесплатно раде годину дана у суду. Они нису задовољни такође ни наградом, као ни условима рада у опште. Из података, које наводе, види се да је њихово стање врло неповољно, управо, врло тешко. Како међу њима има много људи сиромашног стања, то значи да су ти људи стављени у један безизлазан положај. Такво стање ствари може да има за последицу смањење прилива младих људи у редове адвоката. Отуда приправници траже смањење стажа на 3 год., укидање „гладне“ године и побољшање награде и услова рада.

Питање подмлатка, судиског ако и адвокатског, је једно важно питање, јер његово регрутовање треба да се врши под условима и на начин да добијамо што боље судије и адвокате како у стручном тако и у моралном погледу. Отуда не можемо бити равнодушни ни са општег гледишта што се тиче положаја адвокатских приправника. Са гледишта спремања за позив мислимо да је довољно 3 год. Ове 3 год. и 4 год. на правном факултету (на коме се обично остаје дуже), то су 7 год. То је довољно за један позив који треба да спреми помагаче судији у поступку (адвокате) и где од воље странака зависи избор (браниоца), а није у питању директно општи интерес.

Као разлог за дужи стаж наводи се хиперпродукција адвоката. Ја не знам да ли има ове хиперпродукције и, у осталом, не знам који би критериум узели за ову појаву. Узмимо да има хиперпродукције: то не може да се сматра као довољан разлог за повишење стажа. Затворити врата младим људима за улазак у овај позив, било би оправдано, ако би се нашло на другој страни запослења. Али ако се то не може, не види се зашто би баш овде затварали врата; и најмање овде то треба чинити, пошто ту влада однос слободне утакмице. Једино средство, које би се могло употребити, могло би се наћи у строгим испитима. Међутим особито је важан у овом питању социјалан момент. Како су наши адвокатски приправници у великом броју сиромашни, то повишење стажа преко времена, потребног за стицање стручне спреме, ствара привилегован положај за имућније, који овај стаж могу да поднесу. Нарочито пада тешко тзв. гладна година, тј. година бесплатног рада у суду. Никакав оправдан социјалан разлог не може да се нађе да се читавој групи људи (сиромашнијим) отежа или онемогући да постану адвокати. Са социјалног гледишта бисмо, напротив, могли желети да прилив у адвокате долази и из сиромашних редова. Изгледа да стаж од 5 год. има заиста ефект да знатно смањује

прилив у адвокатске редове. У Београду на пр. год. 1934 прилив је имао да буде најмање 140 (јер уписаних адвокатских приправника било је 161); међутим по званичној статистици адвокатске коморе у Београду прилив је био само 46. (Разуме се да ово треба мало ближе проучити и утврдити тачно узроке).

Однос међу адвокатом и приправником није однос послодавца и радника, пошто се један приправник спрема да сâм наскоро постане адвокат и пошто су у ствари, по својој стручној спреми и менталитету, колеге. То је однос учитеља и ученика или мајстора и помоћника, и чак однос сарадника. Овај однос у нашој пракси као да у извесним случајевима добија друкчији карактер. У редовима приправника јављају се схватања и формуле као да је њихов однос према адвокатима класни, што ће рећи однос радника према послодавцима. Сем тога они се жале да се понеки адвокати према њима понашају као да имају пред собом радника не само по награди — јер плаћају их каткад горе него што се плаћају радници, већ у свакодневном пословном опхођењу. О овоме бисмо хтели да чујемо нарочито претставнике адвокатске коморе. У сваком случају има ту неких нездравих појава, које ваља искоренити. Нема сумње да су за ове појаве, као у опште за неповољан положај адвокатских приправника, криве тешке опште економске прилике, услед којих један број адвоката долази у тежак материјалан положај, као и опште стање наших обичаја и наших нарави. А можда је случај и овде, као и у неким другим односима, да се стари „добри патријархални“ појмови — који и нису можда били тако добри како изгледају — преседе у нове прилике, којима не одговарају. Нерегулисани раније на један општи начин, правно, они данас морају бити регулисани и стандаризовани, и адвокатски приправници то морају осигурати.

Да се потпуно осветли ово питање, треба знати како је то било у ранијим генерацијама. У том погледу биће нам драгоцено сведочанство наших старих адвоката. Јер, ваља се сетити, да за адвокатски позив у Француској важи изрека: „Ако не умреш од глади у почетку, сигурно је да ћеш на крају направити богатство“. Ја не велим да се с овим ваља помирити. Ја велим само да, знајући како је раније било, можемо ући дубље у питање и бити правичнији када судимо о данашњим приликама. Међутим, према свима подацима, које имамо стање није добро. Ово питање морају узети озбиљно министар правде, и влада, као и адвокатска комора.

Ђ. Тасић

ПРЕГЛЕД НОВИЈЕГ ЗАКОНОДАВСТВА

ПРОПИСИ О ОРГАНИЗАЦИЈИ БАНСКЕ ВЛАСТИ, О БАНОВИНСКИМ СЛУЖБЕНИЦИМА, О УПРАВНОМ СУДУ И О РАЧУНСКОМ СУДУ БАНОВИНЕ ХРВАТСКЕ

Даном 26 августа 1939 године почиње нов, трећи период уставне и административне организације наше државе. Пре тога смо имали период Видовданског устава (до 6-1-1929) и период шестојануарског режима са Септембарским уставом.

Уредба о бановини Хрватској од 26-VIII-1939 год. (УБХ) и друге уредбе донете у вези с њом врло осетно мењају уставно и административно уређење Југославије. Овим је започето преуређење наше државе које се — као и у два претходна периода — треба да заврши доношењем новог устава.

Потсећајући на чланак г. Владисављевића у претпрошлом броју овога часописа — ми ћемо се на овом месту, у најширим потезима, задржати на променама које засецају у домен административног права.

Пре свега, промењен је делокруг рада и правно-организациони положај Врховне државне управе (министарстава) у односу на бивше биновине од којих је створена бановина Хрватска.

Наиме, УБХ (чл. 2) пренети су на бановину Хрватску са малим изузетком послови министарстава : правде, просвете, унутрашњих послова, пољопривреде, грађевина, трговине и индустрије, шума и рудника, социјалне политике и народног здравља и физичког васпитања . У циљу детаљног разграничења стварне надлежности Б. Х. и поменутих министарстава донето је 7 специјалних уредаба о томе, које носе име „Уредбе о преносу“; остало је још да се донесу овакве уредбе за министарство унутрашњих послова и физичког васпитања (обе су у припреми). — Све донете уредбе о преносу садрже карактеристичну одредбу да је Б. Х. надлежна за послове односног ресора, у колико они нису задржани за државу. — Из наведених девет ресора нису пренети на Б. Х. послови који имају везе са међународним односима наше државе — најшире схваћено — и послови од особитог значаја за опште државне интересе. — Бановина Хрватска има, поред послова своје надлежности да врши и извесне послове пренесеног делокруга.

Самим преношењем наведених послова на Б. Х. не би њен положај у административном погледу био много друкчији од положаја који су имале досадање бановине Савска и Приморска и који још имају остале бановине (сем извесног проширења делокруга, нарочито додавањем управе правосуђа). Разлика је, међутим, у положају (функционалном) Бана бановине Хрватске у односу на остале у томе, што је он добио за послове из своје надлежности положај врховног органа управне власти, јер су његови акти, и кад су првостепени, коначни у управном поступку и не могу се нападати жалбом на вишег управног органа, који овде више не постоји, него само тужбом редовном или управном суду, под законским условима (ст. 1 чл. 10 УБХ). Ни надзорна контрола аката није могућа у управном поступку, него само у управно-судском. Јер, Претседник министарског савета, односно од њега овлашћени орган — ако сматра да је актом Бана или које друге власти Бановине, која је предмет решила коначно, повређен државни или бановински закон на штету општих државних интереса — може поднети само тужбу на управни суд у Загребу (ст. 2 чл. 11 УБХ). — Иако у стварима о којима је држава надлежна само за доношење закона (а Б. Х. за њихово извршење) централна власт може издавати општа упутства за примену тих закона; ма да су бановинске власти дужне на захтев централне власти уклонити неправилности учињене у примени државних закона, — ипак овде у случају неслагања ствар се не свршава у управном поступку, него у судском, и то у овом случају код Уставног суда.

Сем тога, сваки писмени чин Краљевске власти у стварима из надлежности Б. Х. премоћује Бан и за њега сноси одговорност (чл. 5 УБХ). А до доношења бановинског закона о иривичној одговорности Бана, сходно ће се примењивати прописи о министарској одговорности с тим, да Бана место Народне скупштине оптужује Сабор, а суди му посебан бановински суд (чл. 9 УБХ).

Из свега предњег јасно излази да је бановина Хрватска добила у административно-правном погледу највећу могућу самосталност коју једна јединица, саставни део неке државе, може имати, — а Бан бановине Хрватске добио је (функционално) положај министра, што никако није случај са досадањим, односно засад осталим бановинама.

Споразум Цветковић—Мачек који је претходио УБХ дао је повода стварању једног новог звања Врховне државне управе. Уредбом о Потпретседништву министарског савета од 2-IX-1939 створено је ново звање: Потпретседника министарског савета, који је у погледу личних припадности и до-

датака изједначен са Претседником. Потпретседништво није ресор, грана државне управе, — него титула једног од министара без портфеља. — Ма да се то у Уредби не каже, потпретседничко звање може се схватити у материјалном смислу и узети да је Потпретседник законски заменик Претседника (што је у пракси донекле и учињено).

*

Надлештво преко кога се у Б. Х. врши врховна управа послова бановине зове се „Банска Власт“, а не Банска управа; ваљда се хтело подвући да је то надлештво које има империум. — Донета је на предлог Бана Уредба о устројству Банске власти од 9-IX-1939 г. Према одредбама те Уредбе, на челу Банске власти стоји Бан који одговара Краљу и Сабору. Помоћник Бана има звање Подбана. Он је највиши стручни и помоћни орган Бана и његов законски заменик; има положај I положајне групе, дакле виши од осталих помоћника банова.

Банска Власт дели се на једанаест „одјела“: за — унутрашње послове, просвету, правосудје, сељачко господарство, шумарство, рударство, — обрт, индустрију и трговину —, техничке радове, социјалну политику, народно здравље и за финансијске послове. Поред одјела постоји Претседнички уред са кабинетом Бана. — Одјели се деле на отсеке и подотсеке чији број и делокруг одређује Бан својом наредбом (уредбом).

У циљу ликвидације раније Краљевске банске управе у Сплиту — за њено подручје и срезове Дубровник, Фојница и Травник установљена је привремено Испостава Банске власти у Сплиту, којој стоји на челу повереник, одређен од Бана. Надлежност, унутрашње уређење и пословање ове испостава одређује Бан.

У извршењу и на основу Уредбе о устројству Банске власти (чл. 3 и 4) донео је Бан Б. Х. Наредбу о унутрашњем уређењу Банске власти од 1 децембра 1939 г., којом је прописано унутрашње уређење Банске власти, специјално извршена подела одјела на отсеке, и установљен самосталан (непосредно под Баном) отсек за ветеринарство — са подотсецима. Поред тога, побројене су и посебне установе при Банској власти, као на пример: Геофизички завод, Геолошки завод, Статистички уред, Завод за осигурање, Економски институт итд.

Чл. 11 предње Наредбе прописује да ће се тачан делокруг појединих одјела, отсека и подотсека, као састав и делокруг стручних савета, односно стручних повјеренстава (комисија) прописати посебним наредбама; нарочити правилници имају се донети за рад посебних уснова (у току јануара и фебруара т. г. већ је донето неколико оваквих правилника).

На основу и у извршењу овог прописа Бан Б. Х. донео је, у току месеца децембра 1939 г., једанаест наредба и то: девет наредба о делокругу девет одјела и по једну наредбу о делокругу Претседничког уреда и самосталног отсека за ветеринарство. Остали су само још одјел за унутрашње послове и одјел за финансијске послове без детаљних прописа о надлежности, било одјела уопште било појединих његових организационих делова, иако се из Наредбе о унутрашњем уређењу Банске Власти види донекле и ова надлежност.

Из назива појединих наведених одјела види се углавном њихова надлежност; исти је случај са кабинетом Бана. Али шта је надлежност Претседничког уреда? Наредба о његовом делокругу од 3-XI-1939 г. (чл. 1) у 29 тачака набраја надлежност овога Уреда. Не набрајајући све ове тачке, може се рећи да се надлежност поменутог Уреда односи на: персонална питања (предлози или видирање предлога Указа и решења о статусу бановинских службеника, вођење њихових службеничких листова, постављења испитних комисија и комисија за оцену идр.), — писмени саобраћај Банске власти и Хрватског Сабора, одлуке о променама унутрашњег уређења Банске власти, набавке канцелариског и другог материјала, нужног за функционисање Банске власти, израда предлога за законе и уредбе које се односе на службене односе бановинских службеника — и др.

*

Уредба о службеним односима бановинских службеника од 12-X-1939 г., допуњена 16-XI-1939 не регулише у потпуности статус бановинских службеника Б. Х., него садржи само одступања од досадашњих прописа којима се уређују службени односи државних и бановинских службеника јер ти прописи „остају и надаље на снази, у колико нису промијењени овом Уредбом“ (чл. 2). С друге стране, чл. 27 ове Уредбе укида Правилнике о службеним односима бановинских службеника Савске и Приморске Бановине као и, за Бановину Хрватску, Правилнике осталих бановина чији су срезови припојени Б. Х.; остављен је на снази само § 29 Правилника Савске бановине од 15-IV-1932 г. Према томе, ова Уредба садржи за бановинске службенике Б. Х. допуну и одступања од ЧЗ (Закон о чиновницима од 1931 г.) и специјалних закона који садрже одредбе о статусу службеника — државних и бановинских. — За судије редовних судова и судско правосудно особље је одређено да важе досадањи прописи (чл. 26), иако би то следовало и на основу опште одредбе наведеног члана 2.

Одступања у овој Уредби нису увек у садржини, него често само у називу. То је нарочито случај у чл. 29 који садржи распоред звања из струка: унутрашње управе, сељачког господарства, шумарске и рударске, струке за обрт, индустрију и трговину, за техничке радове, социјалне и здравствене струке, финансијске и рачунско-благајничке струке. — У вези с овим распоредом звања треба истаћи, да он не прејудуцира питање надлежности Б. Х., односно питање преноса надлежности са Државе на Бановину (чл. 30). Поред тога, овај распоред звања је опште постављен за све бановинске службенике и њиме се не стављају ван снаге специјални прописи за поједине струке (ал. 2 чл. 29). Нераспоредена звања распоређује Бан. — Уредба дели Бановинске службенике на: чиновничке вјешбанике, званичнике и подворнике. Даје се чак и распоред звања, боље рећи називи чиновничких вјешбеника у појединим струкама (пероводни вјешбеник, суглент, шумарски, здравствени, рачунски, манипулативни вјешбеник и сл.).

У циљу што успешнијег спровођења нове организације Бановине могу се чиновници изузетно постављати (унапређивати и наименовати) без обзира на рокове из § 49 ЧЗ (чл. 7). — А из слободне професије могу се у Бановинску службу примати лица у сва звања (изузетак од § 59 ЧЗ); тако примљеном чиновнику и дужнику одређује Бан почетну рупу с обзиром на квалификације и дужину времена проведеног у слободној професији (чл. 8). — Реактивираним службенику коме је служба била престала оставком, признаје се за пензију цело време пре оставке (чл. 10 — одступање од § 117 ЧЗ). — Пероводни вјешбеници (ранији политичко-управни приправници од VIII положајне групе) могу полагати државни стручни испит после једне године приправне службе и одмах после испита добити звање VIII положајне групе (чл. 24 — одступање од § 13 ЧЗ).

Одлуке о статусу (постављењу, унапређењу, пензионисању итд.) бановинских службеника доноси Бан, сем случаја где је за то потребан указ (чл. 13); а према чл. 10 УБХ Указом се и за Бановину Хрватску постављају и унапређују: судије Касационог, апелационог судова, Управног суда, Рачунског суда и окружних судова — као и сви чиновници прве три положајне групе. Из тога, што се у чл. 10 УБХ код Указа не помињу пензионисање и други начини престанка активне службе — у пракси се протумачило, да се ови чиновници могу пензионисати одлуком Бана, мада се постављају и унапређују Указом. То је, мислимо, неправилно, јер је опште усвојено правило да служба престаје одлуком оног органа чијом је и заснована, ако друкчије изрично није прописано; а овде о томе није ништа изрично прописано.

Ови укази се доносе на предлог Бана, који према-потписује и Указ о свом постављењу (чл. 5 и 8 УБХ).

Уредба о службеним односима бановинских службеника (УБС) садржи и текст заклетве коју и бановински службеници при првом ступању у службу или реактивирању морају положити: „Ја Н.Н. заклинам се Свемогућим Богом, да ћу Краљу и домовини бити веран, да ћу се у своме раду тачно придржавати бановинских и државних закона и законских прописа, да ћу дужности свога звања тачно отпављати и интересе бановине Хрватске као и интересе Краљевине Југославије заступати и бранити. Тако ми Бог помогао!“ (чл. 11).

За породичне пензије (мировине) установљује се Мировинска заклада бановинских службеника БХ (чл. 14), чије уређење и пословање има се прописати Банском наредбом.

Чл. 16 УБС изрично каже да одредбе главе XI ЧЗ, тј. његови дисциплински прописи важе и за дисциплинску одговорност бановинских службеника БХ са отступањима која се набрајају у 8 тачака овога члана. Отступања се односе само на надлежност за суђење о дисциплинским преступима, тј. тежим повредама службе и угледа службеника. Бановинским службеницима БХ до укључиво IV групе 2 степена суди за дисциплинске преступе Банско дисциплинско повјеренство, састављено од три члана. Поред тога, установљује се и Банско више дисциплинско повјеренство, састављено такође од три члана, од којих двојица морају бити судије који се Указом постављају. Банско више дисциплинско повјеренство решава у другом степену о жалбама на одлуке Банског дисциплинског повјеренства, а у првом степену суди за дисциплинске преступе бановинским чиновницима од IV групе 1 степена на више. Против првостепених одлука Банског вишег дисциплинског повјеренства има места жалби на Управни суд у Загребу.

Претседнике, чланове као и њихове заменике за обадва поменута повјеренства именује Бан; она су у саставу Претседничког уреда Банске власти, али су у раду независна. Сем тога, има се установити једно дисциплинско повјеренство, и код испоставе у Сплиту са надлежношћу првостепеног дисциплинског повјеренства.

Прописи главе VIII и XI Закона о унутрашњој управи (о одговорности, нарочито дисциплинској) као и прописи Уредбе о дисциплинској одговорности школских надзорника и наставника народних школа неће се више примењивати на бановинске службенике Б. Х. (чл. 20), што је повољно за службенике, јер им одсада за дисциплинске преступе могу изрицати дисциплинске казне само дисциплинска повјеренства, која функционишу као судови, а чији у ком случају и старешине.

У вези са дисциплинским прописима У. Б. С. донета је банска Наредба од 5-XII-1939 о provedби дисциплинских прописа садржаних у члановима 16 до 20 Уредбе о службеним односима бановинских службеника која поближе одређује састав и надлежност наведених дисциплинских повјеренстава и установљује још једно дисциплинско повјеренство код одјела за просвету. Тако постоје три првостепена дисциплинска повјеренства и једно другостепено које као што смо видели суди у извесним случајевима и у првом степену.

*

Уредба о Управном суду у Загребу од 12-X-1939 год. (УУСЗ) претставља потпуно самостални организациони пропис о надлежности, организацији и поступку овога Суда, а не отступања или допуне Закона о Државном савету и управним судовима од 1922 год. (ЗДС) и Закона о пословном реду Државног савета и управним судовима од 1929 год. (ЗПР), који више не важе за Управни суд у Загребу, сем за административне спорове који су код њега покренути до 30-IX-1939.

УБХ (чл. 11) је створен, а предњом Уредбом организован засебан бановински управни суд Бановине Хрватске, и то као врховни управни суд (чл. 1), који у административним споровима у стварима из надлежности БХ решава коначно — у првом и последњем степену.

УС у Загребу састоји се од претседника, потпретседника и потребног броја судија; број судија засад (док се законом не одреди) одређује Бан по саслушању УС (Персоналног већа). — Као помоћно особље суд има потребан број секретара (тајника), пристава, приправника, манипулативних чиновника, званичника и служитеља.

Претседник и потпретседник и судије морају имати свршени правни факултет, четрдесет година живота и петнаест година јавне службе, односно јавног рада (пооштрени услови према досадашњем); могу бити именовани из државне или самоуправне службе, као и из слободне професије. — Једна трећина судија мора имати услове за судије редовног суда (ново); не каже се кога суда — па је довољно да имају услове за судију среског суда. Женска лица не могу бити ни судије УС. Секретари, пристави и њихови приправници морају имати свршени правни факултет. Једна трећина секретара мора да су

оспособљени за судије редовних судова. Упражњена места претседника, потпретседника, судија и секретара попуњавају се конкурсом (ново).

Док се бановинским законом не изврши распоред звања особља УС у Загребу — важи досадањи распоред (Гл. XIII ЧЗ).

Интересантно да УУСЗ, у којој се изрично (чл. 8) каже да су претседник, потпретседник и судије независни и да у изричној правде не стоје ни под каквом влашћу, него суде по закону — не садржи одредбу о сталности и непокретности њиховој. — Они не могу бити тужени за свој рад без одобрења опште седнице Суда, нити могу без свога пристанка и одобрења опште седнице Суда бити употребљени за друге послове сем за оне који спадају у круг њиховог рада (исто чл. 13 ЗДС). О дисциплинским кривицама њиховим доноси одлуку у првом и последњем степену општа седница Суда, која је дисциплински суд и за остало особље његово.

Код Управног суда у Загребу постоје следећи органи за обављање додељених му послова.

1) Претседник, кога замењује потпретседник, односно по рангу најстарији претседник већа. Он претставља Суд и руководи његовим пословима; води службени надзор над целокупним особљем и бригу о једнообразности правосуђа у Суду.

2) Персонално веће, кога сачињавају претседник, потпретседник и претседници већа. Ово веће даје мишљење о кандидатима за наименовање и унапређење помоћног особља, — прима молбе пријављених кандидата за претседника, потпретседника или судије, од којих препоручује тројицу а све молбе спроводи Б. Х.

3) По правилу, УС решава у већима од пет чланова. Банском наредбом, на предлог опште седнице Суда, могу се одредити врсте предмета о којима ће решавати веће од три судије. Број и делокруг већа одређује Персонално веће, а распоред судија и њихових заменика врши претседник. За управне спорове финансијске природе мора бити образовано бар једно веће. Распоред се врши у децембру за идућу годину и објављује у „Народним новинама“, службеном листу Б. Х. — Претседници већа су претседник потпретседник и по рангу најстарије судије.

4) Општа седница Управног суда, коју сачињавају претседник, потпретседник и све судије, а сазива је и њом руководи претседник односно његов заменик. Кворум за решавање је две трећине судија; седница мора имати деловођу кога одређује претседник између секретара. — Већ су помињане извесне надлежности опште седнице. На овом месту да истакнемо најважнију надлежност њену — улогу коју има у одржању једнообразности правосуђа. — Ако се појаве размиоилажења у решавању правних питања разних већа или отступања од досадање праксе у истом већу, општа седница Суда доноси о томе одлуку, која је обавезна у будуће за сва већа, све док је општа седница не измени или не укине.

Специјалном евиденционом отсеку достављају се све одлуке Суда у административним споровима. Овај одсек упозорава веће чија одлука садржи супротности у пракси, било истог већа било у односу на друга већа, па ако се ове не отклоне — о томе се извештава претседник ради сазивања опште седнице. На исти начин може и један члан већа изазвати општу седницу, ако опази да је мишљење већине у супротности са дотадањом праксом и то потврди евиденциони одсек. Овако изазвана одлука опште седнице служи као подлога за одлуку већа о предмету који је дао повода за одлуку опште седнице.

Одлуке опште седнице уносе се у збирку начелних одлука, достављају свима већима и објављују у „Народним новинама“.

Претседник УС подноси по истеку сваке године извештај Бану о раду Суда са означавањем важнијих спорова који могу послужити као грађа за законодаван рад или као директива за власти у чију надлежност спада надзор над управним или самоуправним органима.

Територијална надлежност УС у Загребу јесте цела територија Б. Х. Стога је Уредбом о пословима правде од 27-IX-1939 год. (чл. 24, 25) седиште Управног суда у Дубровнику — из чијег је подручја издвојена територија бивше Приморске бановине и управног среза Дубровника — пренета са 1-XI-1939 у Подгорицу, чије је подручје од тада Зетска бановина (без Дубровника).

Управни суд у Загребу решава административне спорове који се односе на ствари из надлежности Б. Х. — Као тужиоци могу се појавити: 1) појединци (физичка и правна лица), кад им је актом управне власти повређено право или непосредан, лични интерес, заснован на закону; 2) органи Б. Х. кад је повређен закон у корист појединца актом управне власти; претпоставка надлежности је овде за бановинско одвјетништво, ако није друкчије одређено — као што је то случај са Рачунским судом, о чему ће ниже бити речи; и 3) претседник министарског савета односно од њега овлашћен орган у горе наведеном случају (ст. 2 чл. 11 УБХ).

Под управним властима подразумевају се и самоуправне власти; а као акти управне власти сматрају се и управно-казнене одлуке, у колико није у питању помагање кривичних судова од стране управних органа. — И Укази, у колико су из надлежности Бановине Хрватске, могу бити предмет спора код УС у Загребу.

Претходна употреба жалбе у управном поступку, ако је могућа и допуштена, услов је за могућност употребе тужбе на УС (чл. 22 УУСЗ као чл. 18 ЗДС).

Разлог за тужбу може бити повреда или непримена како материјалних тако и формалних прописа (чл. 23 УУСЗ као чл. 23 ЗДС).

Интересантно је поређење чл. 19 ЗДС и чл. 24 УУСЗ који набрајају случајеве, кад није допуштена управно-судска тужба. Чл. 24 УУСЗ не садржи уопште одредбу т. 1 чл. 19 ЗДС, јер се она сама по себи подразумева (да Управни суд није надлежан у случајевима где је надлежан редовни суд). У погледу управних аката слободне оцене и чл. 24 УУСЗ садржи одредбу по којој ови акти не могу бити предмет управно-судске тужбе, али садржи и резерву по којој дискрециона власт треба да је употребљена „у смислу и циљу закона“. Дакле, изрично је уведена установа *detournement du pouvoir*, која се могла извести и из т. 3 чл. 19 ЗДС, само Државни савет није имао смелости да је развије. — Поред тога, чл. 24 УУСЗ садржи једну нову тачку (тач. 4), које у чл. 19 ЗДС нема: тужба није допуштена „у стварима, о којима одлучују у првом и последњем степену стална повјеренства (комисије) ако су њихови чланови у вршењу ове функције независни и ако је међу њима најмање један судца, а у колико законом не би изрично допуштен правни лијек на Управни суд.“

УС у Загребу решава сукобе надлежности између бановинских управних и самоуправних власти, као и између тих самоуправних власти. Прописан је такође поступак за покретање спора у случају негативног и позитивног сукоба надлежности (чл. 28).

Карактеристична је и за наш систем нова, одредба чл. 26 УУСЗ: „Управни суд је надлежан, да због прекорачења надлежности поништава одлуке специјалних управних судова највишег степена — подразумевајући ту и Рачунски суд — као и одлуке донесене у последњем степену под тачком 2 и 4 чл. 24. Све то под претпоставком, да оцјена такве одлуке не спада у делокруг редовних судова.“ Тачку 4 чл. 24 малочас смо цитирали, а т. 2 истог члана говора о дисциплинским стварима.

Глава III. УУСЗ садржи опширно (чл. 29—70) одредбе о поступку које се у главном поклапају са одредбама ЗДС и ЗПР о томе. Извесне ствари су нарочито истакнуте, неке додате, а одступања врло ретка. На тим истакнутим и новим стварима задржаћемо се за моменат. Тако, изрично се каже да су странке у управно-судском поступку не само појединци који подносе тужбе и управне власти чији се акти туже, него и јавни органи који подносе тужбе. Затим је прецизније одређен положај интересиента (заинтересованог лица) — дајући му изрично положај странке. УС се изрично овлашћује да решава прејудациона питања на која наиђе, а олет нарочито се забрањује повраћај у пређашње стање у поступку код административних спорова. — Ново је да се у неколико случајева упућује на ЗУП (Закон о општем управном поступку) иако се иначе за све случајеве који Уредбом нису изрично предвиђени имају и у УС у Загребу сходно примењивати односни прописи закона о уређењу редовних судова, грађанског парничног поступка (на чије понеке одредбе Уредбе посебно упућује) и правилника за пословање редовних судова (чл. 71). Побробрани су случајеви искључења и изузећа и прописан поступак о њима (чл. 37—39).

Прописан је јединствен рок за тужбу, без обзира да ли су у питању Укази или решења; тај рок је два месеца (друкчије него у чл. 21 ЗДС), који тече од дана саопштења, ако се акт мора саопштити, иначе од дана јавне објаве.

УС у Загребу решава, по правилу, у нејавној седници, без присуства странака. Али, ако сам Суд налази за потребно, или ако то тражи ма која од странака па Суд нађе да ће то послужити темељитије расправљању предмета — може Суд (веће) решити да се одреди усмена расправа, — сем случаја кад се решава о тужбама против Указа и против аката о службеним односима јавних службеника (чл. 56). — У вези с овим карактеристична је одредба ст. 4 чл. 58 да странке које учествују у поступку морају исцрпети по могућности у својим писменим поднесцима све чињенице и доказна средства на којима заснивају своје захтеве.

Особеност поступка по тужбама против Указа састоји се, код УС у Загребу, у томе што о њиховој правилности — у случају да веће не прихвати одговор Бана или разјашњење његовог претставника — доноси пресуду општа седница (чл. 59).

Мада и УС у Загребу решава по правилу на основу чињеница које је утврдила управна власт — чл. 60 УУСЗ изрично овлашћује Суд да може и сам утврђивати чињенично стање, ако нађе да је то у интересу економије посла — било због једноставности самог питања, било због његове уске везе с правним питањем. Овакво изрично овлашћење на садржи ЗДС, али се оно може извести из чл. 25 ЗДС.

Из одредбе чл. 61 УУСЗ по којој Суд, ако не одбаци тужбу а лимине, односно ако не обустави поступак, доноси пресуду којом или тужбу одбија као неосновану или је уважава а оспорени акт ништи — јасно излази да тим Управни суд у Загребу, по правилу, има само касаторну моћ, а не врши такозвану пуну јурисдикцију (изузетак је и овде § 134 ЗУП). Тим се и у најбитнијој тачци, поред осталог, остало при нашем досадашњем систему административног судства. И УС у Загребу изриче пресуду у име Краља.

Оно што су и досад Државни Савет и управни судови сходном применом ГРПП у главном радили: да суде само у границама тужбе, — то ће одсад УС у Загребу радити по изричном пропису ст. 3 чл. 21 УУСЗ. Али, исти пропис садржи још две, у овом погледу интересантне, а нове одредбе: 1) Кад Суд нађе да би се која тачка тужбе могла уважити из разлога који није у тужби наведен, заслушаће о томе странке; и 2) на ништавност акта („поступка“) по § 135 ЗУП Суд мора да pazi по службеној дужности.

УС у Загребу добио је овлашћење (чл. 64) да може у општој седници доносити управне акте, потребне за извршење његових пресуда које није хтела управна власт извршити у року од три месеца по пријему. Ово овлашћење имао је до сада само Државни савет по чл. 43 ЗДС, као санкцију проглашене обавезности пресуда административних судова за управне власти.

Док ЗДС (чл. 44) упућује у погледу разлога за обновљење административног спора на грађански судски поступак — УУСЗ у чл. 66 набраја те разлоге у целости, сем што се у тачци 4 чл. 66 позива на разлоге предвиђене у § 128 ЗУП за обнову управног поступка, ако су ти разлози настали у поступку код Суда. Као нарочити разлог за обновљење административног спора наводи се, поред осталог, случај да неко од већа није применило одлуку опште седнице. У вези с обновљењем поступка интересантна је и нова одредба (ст. 2 чл. 66), по којој — ако су разлози за обновљење поступка настали код управне власти, управна власт може допустити обновљење и том приликом није везана ранијом одлуком Суда која је донесена на основу другог чињеничног стања.

Као што се из предњих излагања види Управни суд у Загребу по својој новој организацији, надлежности и поступку више личи на Државни савет (општа седница, већа од пет чланова, надлежност за спорове против Указа, решавање сукоба надлежности, право на доношење управног акта у извршењу пресуда и др.) него на остале своје имењаке. То се објашњава улогом коју је УС у Загребу добио као врховни управни суд Бановине Хрватске. Овде треба додати, да су у стварима из надлежности Бановине Хрватске на Управни суд у Загребу прешле и све оне надлежности Државног савета које су му

одређене посебним прописима (чл. 11 УБХ), а где се он у главном појављује као саветодавац или сарадник активне управе.

Тако је реорганизацијом УС у Загребу створено, поред паралелног законодавства и управе, и паралелно управно судство, које се по основним својим ознакама не разликује од досадањег, јединственог. Извршено је само разграничење послова, као у управи и законодавству, а није створено шаренило у административно-судском систему.

Ипак наведени паралелизам није изведен до краја, јер није створен нов државни првостепени управни суд за подручје Бановине Хрватске, него је та улога додељена УС у Загребу. Наиме, Уредба од 6-XII-1939 год. о надлежности у административним споровима поводом аката државних власти на подручју Бановине Хрватске — прописује да је Управни суд у Загребу надлежан за расправљање административних спорова, насталих поводом акта државне управне власти са седиштем у Бановини Хрватској (чл. 1). А наредбом Бана Бановине Хрватске од 22-I-1940 год., донетом на основу ст. 1 чл. 11 УУСЗ одређује се да Управни Суд у Загребу доноси одлуке о оваквим споровима у већу од три члана. У овим случајевима против одлука Управног суда у Загребу има места жалби Државном савету преко Управног суда, у року од петнаест дана од дана пријема одлуке. Одлуке Државног савета, донете по оваквим жалбама обавезне су за УС у Загребу, — а ако је Државни савет донео пресуду, она је обавезна и за управну власт (чл. 4). — Чл. 5 ове Уредбе предвиђа поново (поред чл. 43 ЗДС) за Државни савет могућност доношења управног акта у циљу извршења његових пресуда, ако их управна власт не изврши у року од три месеца по пријему.

С обзиром на наведене две Уредбе Управни суд у Загребу има дво-струку улогу: 1) он је врховни управни суд Бановине Хрватске и саветодавни помоћни орган Банске власти; и 2) он је првостепени (у пренесеном делокругу) државни управни суд. — Он се неоспорно појављује као врховни управни суд у споровима против аката бановинских управних власти у стварима из надлежности БХ., без обзира да ли је у питању повреда државних или бановинских закона и без обзира ко је тужилац. С друге стране, УС у Загребу неоспорно је првостепени државни управни суд у споровима против аката државне власти са седиштем у БХ. — Није јасно у којој би се — ма да врло ретко — улози имао појавити УС у Загребу у случају спора против аката бановинске управне власти, а у стварима где БХ врши пренесену надлежност за државу. Логично би било да се у том случају појављује као првостепени државни управни суд. Исто тако, треба прецизити — да ли ће УС у Загребу решаавати као првостепени државни управни суд или као бановински врховни управни суд у случају тужбе појединца против аката бановинске управне власти у стварима у којима је држава надлежна само за доношење закона (наравно овде долази у обзир само закони после 26-VIII-1939 год.). Природније би било да овде решава као државни првостепени суд, јер је у питању извршење државних закона, — ако се овакви спорови не пренесу у целисти на Уставни суд, пошто према чл. 14 УБХ бановинске власти су дужне код ових ствари на захтев централне власти уклонити неправилности учињене у примени државних закона, а у случају неслагања може како Држава тако и Бановина затражити решење Уставног суда.

*

Уредба о прорачуну, рачуноводству и Рачунском суду Бановине Хрватске од 12-X-1939 год. садржи у гл. I (чл. 1—10) основне принципе и одредбе о саставу буџета БХ., а у гл. II (чл. 11—21) најважније одредбе о организационим јединицама и обављању бановинских финансиских послова, које води Одио за финансиске послове. Друге финансиске организације јединице у оквиру или под овим Одјелом јесу: Главни бановински рачунски уред у Загребу, споредна рачуноводства, Главна благајна у Загребу и споредне благајне.

Вирмане, позитивним прописима дозвољене, одобрава Бан. — Набавке, продаје и радови до пет хиљада динара могу се вршити и закључивати непосредном погодбом, без лицитације и комисије, — ако је вредност преко пет хиљада до двадесет и пет хиљада динара потребна је комисија, без писмених понуда које се траже за набавке, продаје и радове у вредности преко два-

десетпет хиљада до сто хиљада динара. За набавке, продаје и радове преко 100.000 дин. нужна је јефтимба (лицитација). — Интересантна је одредба чл. 16 поменуте Уредбе: „1) Мањкаву наредбу за исплату дужно је рачуноводство са својом примједбом вратити власти односно установи, која ју је издала. Бан може успркос примједбе наредбу за исплату обновити назначивши на истој „Исплата се има извршити на наредбу“. Такову наредбу за исплату има рачуноводство провести сходно одредби чл. 15 ове Уредбе и пригодом књижења у ступцу „Опаска“ ставити ознаку „На наредбу“.

2) Препис такове наредбе за исплату дужно је рачуноводство са образложењем извјештем по извршеној исплати доставити Рачунском суду.“

Иначе, и даље и за Бановину Хрватску остаје на снази Закон о државном рачуноводству од 1910 год., са свима изменама и допунама и Правилницима, — у колико ова уредба не садржи одступања која смо углавном назвали.

*

Глава III (чл. 26—34) предње Уредбе прописује састав, организацију и надлежност самосталног Рачунског суда Бановине Хрватске, створеног УБХ (ст. 3 чл. 11).

Рачунски суд састоји се од претседника и најмање шест већника, који имају ранг претседника односно судија Управног суда. Као помоћно особље Рачунски суд има потребан број секретара (тајника), рачунског и другог помоћног особља.

Претседник и већници Рачунског суда морају испуњавати исте услове као претседник и судије Управног суда, само што ниједан не мора бити оспособљен са судију редовног суда. — Секретари морају имати правни факултет или економско-комерцијалну високу школу и најмање три године државне или самоуправне службе. — За остало особље важе опште одредбе о службеницима и специјални прописи њихове струке.

Није прописан нарочити поступак за постављање претседника и већника већ се они постављају указом на прост предлог Бана, а остало особље одлуком Бана.

Правило је да Рачунски суд решава у већу од три члана са деловођом. Поред тога, он доноси одлуке у већу од пет чланова и у општој седници, обоје са деловођом. Комесаре или изасланике Уредба не предвиђа, али ће их морати пракса увести — с обзиром на надлежност „опћег прегледа господарења“ о којем ће ниже бити говора.

Рачунски суд одлучује у пословима своје надлежности самостално, тј. без дужности покоравња упутствима и наредбама друге власти — и, по правилу, коначно.

У већу је увек референт један већник (у Главној контроли то је случај само у општој седници).

Главна надлежност Рачунског суда јесте да врши контролу извршења буџета бановине Хрватске, општина, крајишких имовинских општина и водних задруга. Надзору Рачунског суда подлежи и извршење буџета свих усанова на подручју БХ., које примају њену субвенцију. Надзору Рачунског суда измичу диспозициони фондови Бана и самоуправних тела.

Рачунски суд врши по правилу само накнадну контролу наведених буџета путем прегледа завршних рачуна. Зато Рачунски суд нема подручних органа. — Ипак, изузетно Рачунски суд врши и превентивну контролу, јер се тражи његово одобрење (чл. 29) за одлуке Б. Х. и других горе наведених власти и усанова, ако се оне односе на: 1) употребу резервних буџетских кредита а прелазе суму од 10.000 дин. — 2) прекорачење буџетских кредита и вршење ванбуџетских издатака, — и 3) распоред закључених зајмова; 4) исто тако састав и извршење буџета свих заклада које су под управом Бановине или самоуправних тела морају се доставити Рачунском суду на одобрење.

Ако Рачунски суд приликом прегледа завршних рачуна или приликом ванредног прегледа газдовања нађе штету, учињену Бановини или самоуправним телима, надлежан је да пресудом расправи питање о накнади те штете. Против такве пресуде може се изјавити жалба Столу седморице у Загребу, у року од 15 дана, а према прописима Грађанског парничног поступка који важе за ревизију.

Рачунски суд испитује и тромесечне благајничке и рачунске извештаје (исказе) које му Банска власт мора подносити месец дана по истеку сваког тромесечја.

На захтев Бана или Сабора, као и по иницијативи претседника или неког од већа — може рачунски суд извршити „опћи преглед господарења“ наведених власти и установа. Ово одговара ванредном прегледу каса, књига и материјала по Закону о Главној контроли. Разлика је само у томе што Рачунски суд овакав ванредни преглед Банске власти не може извршити по својој иницијативи, него само на захтев Бана или Сабора, док га Главна контрола може извршити по својој иницијативи у свима Министарствима, па и у Претседништву министарског савета, а не само у подручним надлештвима и установама.

При доношењу прописа о измени рачуноводствене службе Бан мора претходно саслушати мишљење Рачунског суда (ст. 2 чл. 34). У свом годишњем извештају о раду који подноси Бану сваке године — Рачунски суд може изнети предлоге за реформу рачунског и финансиског пословања Бановине и самоуправних тела у Бановини (ст. 1 чл. 34).

Рачунски суд сам врши власт дисциплинског суда над целокупним својим особљем, и то у општој седници.

Рачунски суд се појављује као тужилац код Управног суда у Загребу против Указа и решења о постављењу, унапређењу и пензионисању бановинских службеника, као и против одлука о регулисању количине пензије, ако су Указом или решењем повређени постојећи прописи у корист појединца (ст. 2 чл. 29 ове Уредбе, у вези ст. 1 под б) чл. 20 УУСЗ). Сви наведени Укази и решења морају се достављати Рачунском суду у препису са свима потребним подацима за оцену њихове правилности. Рок за тужбу је исти као и за приватна лица (2 месеца, без обзира који је акт у питању); ток рока прекида се захтевом за допуну података и почиње поново тећи од дана кад Рачунски суд добије тражене податке.

Кад још додамо (чл. 32) да Штедионица бановине Хрватске и све општинске штедионице морају своје билансе подносити Рачунском суду са детаљним образложењем, на које Суд може изнети Бану своје евентуалне примедбе — онда смо исцрпели надлежности Рачунског суда, предвиђене наведеном Уредбом.

Треба још поменути одредбу ст. 6 чл. 22 исте Уредбе која каже, да ће Рачунски суд, поред послова поверених му овом Уредбом, обављати и оне послове који му буду поверени другим законским прописима.

Банска власт дужна је, у року од шест месеци по истеку буџетске године, доставити Рачунском суду завршни рачун за ту годину са свима потребним прилозима. — Решавање о овом завршном рачуну, као и о завршним рачунима самоуправних тела чији је укупни износ већи од 100,000.000 дин. врши се у већу од пет чланова. Рачунски суд је дужан у року од три месеца по пријему извршити преглед завршног рачуна Бановине па га са својим евентуалним примедбама и извештајем предложити Сабору на законску одлуку. Препис извештаја са примедбама доставља се и Бану.

Што се тиче других власти и установа чије буџете Рачунски суд контролише — оне су дужне поднети му своје завршне рачуне у року од три месеца по истеку буџетске године — а Рачунски суд мора извршити преглед ових рачуна до краја текуће буџетске године. Предлагачи рачуна дужни су давати Рачунском суду, на његов захтев, све податке и објашњења у вези с поднетим рачуном.

Одлука Рачунског суда о исправном и правилном рачуну зове се одобрење, а не разрешница и доставља се преко Бана власти или установи које се тиче.

При прегледу завршних рачуна Рачунски суд се не мора ограничити само на испитивање формалне, рачунске и материјално-правне стране рачуна и појединих издатака и примања у њему, него може улазити и у оцену, да ли пословање, показано у рачуну, одговара начелима „штедљивог и рационалног господарства“ (чл. 28). Свакако да у овом последњем случају нерационално газдовање не може бити разлог неодобрења иначе правилног рачуна, него може само уз одобрење — дати повода за евентуалне примедбе.

Ако Рачунски суд приликом прегледа завршног рачуна наиђе на неправилности које не може отклонити редовним примедбама, претседник може наредити општи преглед газдовања. Извештај о томе прегледу — у ком треба да се утврде неправилности и одговорност за њих — подноси Рачунски суд Бану ради покретања дисциплинског или редовног судског поступка.

Рачунски суд Бановине Хрватске, који за ту Бановину и за послове из њене надлежности има да замени Главну контролу — заиста и личи на њу по својој организацији и надлежности. Разлика је нарочито у погледу обима надлежности (Главна контрола има шири круг послова), који утиче на саму организацију (Рачунски суд нема, а Главна контрола има подручне, локалне органе — месне контроле). У поређењу ових двеју установа пада у очи, у погледу надлежности, да Рачунски суд по правилу не врши превентивну контролу извршења буџета, док је Главна контрола врши. Даље се, на пр., може запазити, да Рачунском суду није дато право учешћа у доношењу одлука о статусу његовог помоћног особља, као што то има Главна контрола. Поред тога, Рачунски суд нема никакву дисциплинску власт над предлагачима рачуна, док Главна контрола има над њима дисциплинску власт хијерархиског старешине.

Може се приметити да је наведеном Уредбом општа седница Рачунског суда поменута само као дисциплински суд за његово особље, иако би било нормално да је она надлежна и у случају поменутог чл. 34 исте Уредбе.

Што се тиче односа Рачунског суда бановине Хрватске и Главне контроле треба истаћи — да су они два потпуно паралелна надлештва — једно бановинско, друго у односу на бановину Хрватску искључиво државно, те се нигде у пословању не додирују. Шта више и Закон о Главној контроли од 1922 г. ни у чему не важи за Рачунски суд, — као што уопште више не важи за послове из надлежности Бановине Хрватске. — Ипак се овим територијална надлежност Главне контроле није смањила, јер и надаље подлеже њеном надзору — у виду превентивне и накнадне контроле буџета — сва државна надлештва и установе са седиштем у Бановини Хрватској, као и она ван те бановине — са осталим бановинама и — општинама, ван бановине Хрватске.

Д-р Никола С. Стјепановић

ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИСКА ХРОНИКА

УГОВОРНА ОДРЕДБА О РОКОВИМА ОТКАЗА ЗА ПОДИЗАЊЕ УЛОГА

На уложним књижицама свих кредитних установа (новчаних завода) наћи ћемо оштампано неколико уговорних одредаба који регулишу права и обавезе уговорних страна (улагача — новчаног завода). Међу тим уговорним одредбама видно место заузима одредба о отказу за подизање улога која ће одредба бити предмет нашег излагања.

Уговорна одредба о року отказа за подизање улога има следећу садржину: 1) улагач има права да једну минималну суму може подићи и без отказа (по виђењу); 2) за подизање веће суме тражи се отказни рок, чија дужина стоји у правој сразмери са величином суме која се жели подићи; 3) повећање отказног рока иде до два до три месеца, тако да се највеће суме после тога отказног рока могу подигнути.

Примера ради овде ћемо цитирати уговорну одредбу о року отказа код једног већег београдског новчаног завода.

„Сваки улагач може без отказа подићи суму у вредности (ваљда у висини) до динара 5.000.—.

Свако даље подизање уложеног новца потребно је унапред отказати и то за суму: од динара 5001 до 10.000 — 5 дана; од динара 10.001 до 20.000 — 10 дана; од динара 20.001 до 50.000 — 20 дана; од динара 50.001 до 100.000 — 30 дана; од динара 100.001 до 150.000 — 50 дана; преко 150.000 — 60 дана.“

Ма да су разлози који су захтевали уговорну одредбу о року отказа за подизање улога и сувише добро познати, ми ипак сматрамо да није излишно да са неколико речи дамо објашњење тих разлога који су ову одредбу изазвали.

Уговорна одредба о року отказа за подизање улога има за циљ, да пружи новчаним заводима потребну заштиту за случај, да улагачи, било из оправданих било из неоправданих разлога, навале на новчани завод и затраже исплату својих улога у великим сумама, а завод није у могућности да одговори својим обавезама.

Да ово мало објаснимо.

Улози претстављају за новчане заводе једну пасивну обавезу по виђењу: улагач који даје новац на улог има потребе и жели да са тим новцем може у свако доба располагати. Овај новац (који је примљен под тим условима) новчани заводи пласирају тако, да могу сами такође у свако доба односно у најкраћем року њиме располагати, — по основном банкарском принципу по коме новчани заводи своје активне послове управљају према својим пасивним пословима.

Али, додајемо одмах, између улога као пасивног посла код новчаних завода и активних послова које су новчани заводи направили са новцем добивеним по улозима (менични кредит ломбард итд.) постоји једна мала дисхармонија: Улог је пасиван посао и то по виђењу тј. сваки улагач имао би права да у сваком моменту подигне цео улог; активни кредитни послови пак које су новчани заводи направили са новцем који су примили на улог нису по виђењу већ су послови на врло кратак рок (2 до 3 месеца). Услед ове мале дисхармоније у року сваки новчани завод могао би теориски сваког момента доћи у немогућност да одговара својим обавезама: Кад би се наиме сви улагачи једновремено пријавили да подигну новац са својих улога, новчани заводи не би могли одговорити тој обавези (бар не би могли одговорити одмах) јер своја потраживања која су креирали новцем примљеним на улог, могу наплатити тек после два до три месеца — а за то време они су, како се то каже неликвидни.

Уговорна одредба о року отказа за подизање улога има за циљ да ову дисхармонију, односно последице које из тога могу наступити, отклоне. Уговорна одредба о року отказа претвара обавезу по виђењу, у обавезу на кратак рок, претвара је на тај начин, што резервише за себе право: да тражи отказни рок за подизање са улога свих већих сума преко оне минималне која се мора исплатити увек и без отказа. Ова резерва ставља новчани завод у могућност, да за случај потребе одложи исплату по улозима за оно време које му је потребно да наплати своја потраживања која је креирао новцем добивеним на улог. Благодаревши овој корекцији воспоставља се потпуна хармонија између одговарајућих активних и пасивних послова код једног новчаног завода, он постаје ликвидан.

Из објашњења које смо горе дали види се врло јасно значај и домашај уговорне одредбе о року, као и начин на који се та одредба у пракси има применити. Новчани заводи унели су ову уговорну одредбу једино и искључиво у томе циљу, да се одбране од улагача ако ови изузетно затраже да подигну велике суме са својих улога; за редовна времена, кад и док те изузетне навале на улоге нема, ова одредба постаје за новчане заводе потпуно непотребна. Отказни рок је дакле једно право али не и једна дужност за новчане заводе; ово право новчани заводи не употребљају за све време док се прилике развијају нормално, а само у изузетним приликама, када се улагачи алармирају и навале да подижу велике улоге, новчани заводи чине изузетну употребу од тога права.

Једва је и потребно да нагласимо, да новчани заводи немају никаква интереса да чине употребу од права отказа и за редовне прилике. Они немају интереса да то чине из два врло крупна разлога: (1) За новчани завод чист је губитак да захтева од улагача отказни рок и онда кад у својим касама има новац који му лежи бесплодан; и (2) кад новчани заводи, без потребе, не исплаћују улагачима новац без отказног рока, код улагача се појављује сумња у солвентност и ликвидност дотичног новчаног завода. Из овога дакле излази, да уговорна одредба о року отказа за подизање улога једна уговорна одредба, која се у пракси само по изузетку употребљаје, — на име само у случају политичке или економске кризе кад улагачи врше навалу на банке и траже подизање улога у великим количинама.

У излагању које претходи дали смо садржину и објашњење уговорне одредбе о року отказа за подизање улога онако како је та одредба стипулирана код свих кредитних установа; сада нам пак преостаје да укажемо на две допуне које се налазе уз дотичну одредбу код појединих новчаних завода.

1. Код многих новчаних завода одредба о року отказа допуњена је са једном алинејом која гласи: „Банка може са појединим улагачима уговорити и специјалне одредбе о роковима отказа.“

За једну овакву допунску одредбу могу имати интереса и улагачи као и банка — новчани завод.

Ако улагачи имају потребе да новац са улога могу подићи у сваком моменту по виђењу, без и најкраћег отказног рока, онда они — уколико не претпостављају да новац држе у својим касама или у сефу — морају направити специјалан уговор са банком којој дају новац на улог, и у томе уговору резервисати за себе право да могу подизати новац у сваком моменту без отказа. [Новчани заводи налазе се увек у могућности да приме према појединим улагачима овакве специјалне обавезе, а имају и интереса да их приме, јер такви улагачи пристају да даду новчаном заводу и повољније услове — нешто мању каматну стопу.]

Новчани заводи пак, са своје стране, имаће потребе да праве специјалне уговоре о року отказа са оним улагачима, који имају и сувише велике улоге. Претпоставимо, примера ради, да улог једног улагача односно два-три велика улагача износи 50% и више укупног улога код једног новчаног завода. Ако би остала уобичајена одредба о року, без икакве допуне, дотични новчани завод могао би лако доћи у тежак положај, када би се један од тих великих улагача или и ови скупа пријавили да подигну улоге, који је новац банка пласирала и који ће добити награду тек после извесног времена. За такав случај банка ће са тим великим улагачем односно са неколико великих улагача правити специјалне уговорне одредбе о роковима отказа. Она ће наиме тражити у тим уговорима мало дуже отказне рокове, и у накнаду за то понудиће дотичним улагачима нешто повољније услове — мало већу каматну стопу.

Одмах да опоменемо да се ова допуна одредбе о роковима отказа сама по себи подразумева и кад је у тексту не би било. Слобода уговарања, која је општи принцип и у нашем облигационом праву, пружа могућност новчаним заводима и улагачима да и без те допунске алинеје праве специјалне уговорне одредбе о роковима отказа.

2. Код малог броја новчаних завода налази се једна друга допуна у уговорној одредби о року отказа која гласи: „Банка може исплатити без отказа и веће суме од оне минималне ако то стање њене благајне допушта; само у том случају, неће се рачунати камата на улог за оно време, за које је исплаћена сума требала бити отказана.“

За ову допуну ми не можемо наћи ни један оправдан разлог. Уговорна одредба о року отказа има, као што смо горе утврдили, за циљ, да прецизира права и обавезе уговарача у погледу на време када се новац са улога може подићи. Ова допуна коју смо овде цитирали не мења ни у колико права и обавезе уговарача у томе правцу; њихова права и обавезе у погледу на време отказа остали су непромењени, а, промена која је наступила, и која са тим роком нема никакве везе, лежи у томе, што се од камате која је већ дорасла на дотични улог, одбија један део у корист новчаног завода.

С обзиром на овакав резултат (на овакве последице од дотичне уговорне одредбе) могло би се закључити: да је ова одредба постала код малих паланачких новчаних завода, који и иначе марљиво искоришћују све прилике, да створе ма и најмање зараде на терет и на рачун својих комитената; и постала код тих паланачких завода, она се некако увукла и код појединих престониичких завода, где се погрешно и сада одржава.

Ту скоро поводом политичке кризе која је изазвана чехословачко-немачким сукобом, кад је настала навала на новчане заводе у Београду и подизање улога у јачим размерама, чуло се мишљење: да је горња допуна потребна и корисна као једна казна, која се има применити на оне улагаче који су се „без разлога“ уплашили и потрчали да подигну своје улоге — банка их кажњава на тај начин што има одузима један део камате која им иначе припада.

Ми не можемо да примимо ово мишљење као тачно. По коме основу новчани заводи присвајају себи право, да место улагача процењују који су

разлози оправдани или не за подизање улога? Сваки улагач има и право и дужност, да процењује и да даје прогнозе о појединим политичким догађајима, и да на основу те процене одлучи да ли ће подићи новац са улога или не. Ако улагач налази, да политички догађаји садрже опасност за рат, онда је његово и право и дужност да са свога улога подигне онолико колико му треба; ако и када се пак буде показало, да је та опасност прошла односно да није била основана, он ће свој улог вратити натраг. Казнити га због тога што је био обазрив, или што се пребацио у својој прогнози, сматрамо да је посве неумесно, — јер се у оцени и у прогнози политичких догађаја готово редовно пребацују и најкомпетентнији политичари.

Уосталом ако су улагачи збиља без потребе били алармирани и као такви навалили на шалтере новчаних завода тражећи да подигну своје улоге, новчани заводи имају једно много сигурније средство да их умире, но што је ова казна која се горе препоручује. Најсигурније средство које је способно да умири улагаче састоји се у томе да банке отворе своје шалтере и да кулантно исплаћују улагачима њихове улоге без отказног рока: у свима до сада познатим случајевима показало се као тачно, да је кулантна исплата улога била умирујуће средство против панике.

Д-р Милан Тодоровић

ОРГАНИЗАЦИЈА КОНТРОЛЕ ЦЕНА

I. У деветом месецу другог светског рата наша земља успева да се још увек држи ван ратних сукоба, и у колико то буде од ње зависило, она ће сигурно у таквоме положају и остати. Али за то њена народна привреда ипак је подложна утицајима који долазе од рата великих сила и нарочито од начина на који ове велике силе воде рат. Пре десет година нико није хтео да прима наше продукте и наши министри налазили су се у улози трговачких путника, који узалуд нуде добру, солидну и јевтину робу. Данас велике силе на обема зараћеним странама траже од нас оно што можемо да им дамо и оно што не можемо. При томе, највећи недостатак наше извозне политике је баш у томе, да не знамо што смо да извеземо, а да унутрашње снабдевање не трпи од тога. Не само ове године, него и прошлих година извозили смо више него што смо смели, нарочито у пшеници, кукурузу и пасуљу. Последица је недостатак и скупоћа тих артикала на пролеће. Ове три главне намирнице исхране народа поскупеле су у ових девет месеци за око 50%. Са тзв. „аграрног“ гледишта ово пењање цена изгледа повољно. Са тога гледишта тражи се и даљи успон ових цена. Са гледишта „сељачкога“ ово поскупљивање узнемирује, јер већина сељака у нашој земљи не продаје ове производе, него их купује. Њихово поскупљивање значи побољшање економског положаја богатих сељака и погоршање економског положаја сиромашних сељака, унапређивања интереса пољопривреде равничних крајева и запостављања интереса сељаштва у брдским пределима. Овај процес може да буде користан као прва практична лекција економске политике нашим сељачким и земљорадничким партијама које су на власти. Али у потрошачким слојевима овај процес изазива прилично узнемирање, тим пре што поскупљивање цене житарицама не долази само од nestaшице, него и од спекулације великих произвођача и прекупца у равничким крајевима, где се, у чекању на већу цену држе резерве пшенице у неподесним магацинима двеју или трију жетва.

Организацију снабдевања земље и војске храном имала је да преузме на себе Дирекција за исхрану, основана као нека огромна установа већ првих дана рата са високим чиновничким положајима и 130 чиновника. Изгледа да је ова дирекција до сада мало допринела „организацији снабдевања земље и војне силе храном“, пошто са целим својим апаратом није стигла да у девет месеци утврди ни количине кукуруза и пшенице које се у земљи налазе. На сваки начин она није ни мало успела да утиче на цене хране, нарочито у тзв. пасивним крајевима.

II. За контролу цена образован је на основу специјалне уредбе од 5 фебруара 1940 г. (донете опет на основу чл. 9 и 23 Уредбе са законском снагом о сузбијању скупоће од 20 септембра 1939 г.) посебан Уред за контролу цена.

Уредбом о контроли цена од 5 фебруара 1940 стављено је у дужност Уреду за контролу цена:

- а) проучавање кретања цена;
- б) максимирање цена;
- в) координација послова око контроле и иницијатива у сузбијању скупље;
- г) иницијатива у стварању организација за снабдевање.

а) Први задатак: проучавање цена је сам по себи важан, чак неопходан за економску политику. Потребно је да се зна, шта утиче на цене, како се формирају цене појединих артикала, колико износи цена сировина, како се повећава цена у појединим фазама прераде до финалног продукта, и у појединим фазама промета да би се могло утврдити, у којој фази је стопа повећања (нпр. између пшенице, брашна и хлеба) економски неоправдана и спекулативне природе. Овај задатак је доста сложен, за његово вршење је неопходна контрола рачуна, закључнија и књиговодства појединих предузећа, чему ће се свако појединачно предузеће одупирати, али на крају овај посао је од свих других задатака, који би имао уред да врши, ипак најједноставнији и он се може организовати на основу постојеће уредбе.

При томе не треба губити из вида компликације које ће и у овоме послу сигурно настати, а које могу да доведу уред до погрешних закључака о оправданости повећања појединих цена. Могу, наиме да се у продаји на велико и на мало од стране трговаца заведу две врсте цена: једна законита и рачунска, у фактури и друга тржна. Трговац кафе, на пример, може у фактури да назначи једну цену, али при предавању џакова са кафом детаљисти удари још једну премијалну цену која се плаћа у готову. Детаљиста може опет да назначи законску цену, али се по њој не може добити роба, или се може добити само роба нижега квалитета. Уред за цене неће бити у стању да увек утврди ове неправилности са законског гледишта, које су, са гледишта пословног, правилности и ствараће своје рачуне на основу фиктивних цена.

Извесна средства против овакве праксе у слободном промету, која су ипак ефикаснија од казна, ма биле оне и оштре (ако нису теже казне затвора, — у Немачкој чак и смртне казне) могу да буду или забрана трошења таквих артикала (нпр. кафе у Италији), кад артикал није неопходан за живот, или набавка довољних количина кад су то увозни продукти, или забрана извоза или извозне царине, кад су то извозни продукти, или форсирање трошења сурогата. Ово последње може са успехом да се практикује у нашој земљи за мали број артикала, али ипак артикала важних за исхрану: да се заведе трошење само једне врсте хлеба, или да се при производњи хлеба меша пшенично и кукурузно брашно, или да се место кафе форсира трошење јечмене кафе, цикорије, и томе слично.

б) **Максимирање цена**, предвиђено уредбом има да наступи као резултат проучавања цена: уред има да одреди, по потреби највише цене, изнад којих трговци не могу да иду, Ово је једна административно-полицијска функција, од које могу влада и потрошачи да очекују, да ће се њоме цене стабилизирати и сузбити њихово повећање, и оба ова фактора могу у томе својом очекивању да се преваре.

Прво, само „максимирање“, тј. одређивање највише цене изнад које не може да се иде у законској трговини је увек једна ризикантна мера. Са њом се постиже редовно обрнуто од онога што се хтело, наиме сузбијање цена. Трговина одмах прелази на максималне цене, тј. повећава цене, продаје по највећим дозвољеним ценама. Максимиране цене постају „нормалне цене“ за први моменат и истовремено позиција за образлагање потребе још већих цена. И роба нижега квалитета продаје се тада по максимираним ценама и квалитет робе уопште попушта. Ако се нпр. пропишу максималне цене за хлеб, пекари ће покварити квалитет хлеба и тражиће да се смањи тежина хлеба, која се има продавати по тој цени. Према томе максимирање цене показало би одмах неефикасност контролних мера. Ако би држава хтела ипак да остане при својој, она би морала да сама организује снабдевање, и тако би имала да приступи стварању апровизиционог апарата. Уредба истина не тражи да се цене морају максимирати, него се прво тражи пријављивање повећања цена и одобравање тих повећања, што је много целисходније. Али се из духа уредбе ипак може закључити да ће један од главних задатака уреда бити максимирање цена.

Друго, за такво максимирање Уред за контролу цена, како се има формирати по уредби, има слабу административну позицију. Може се чак правно оспорити његова надлежност у том правцу. Састављен од самих хонорарних функционера, он има више карактер једне комисије, него административног органа. Ако се његово правно стање не измени, он мора да тражи да сваку цену одређује по његовом предлогу министар.

Али и кад се максималне цене не би прописивале, него се одобравале само цене, које би трговина предлагала, односно цене које би уред утврдио као плутоказ трговини, било би потребно често доношење одлука и тражење да тим одлукама даје снагу својим потписом министар трговине. Стога се намеће потреба или да се уред за цене јаче укоча у администрацију једнога постојећег министарства или једнога новог министарства, које би се створило за координацију целокупне привредне политике или само за организацију снабдевања.

в) и г) Трећи задатак Уреда: координација послова око сузбијања скупоће, око вршења контроле и четврти задатак: иницијатива за организацију снабдевања упућује такође на потребу стварања једног органа, чији ће положај бити правно одређенији, административно виши и са већим ауторитетом и већом влашћу, него што је има уред по садашњој организацији.

Орган који хоће да врши контролу цене, да сузбија скупоћу, да координира мере контроле, да даје иницијативу за организацију снабдевања, или да чак ту организацију и сам врши, не може да се служи само репресивним мерама, него мора да се служи и позитивним мерама тј. он не може само да прописује цене, максимира цене, ставља предлоге за кажњавање, него мора да води активно старање за снабдевање, мора дакле да води економску политику. У томе вођењу економске политике у циљу снабдевања он би се, ако би остао садашњи прописани правни положај уреда, непрестано замршавао у споровима око компетенције и гушио би се у својој немоћи да ма шта позитивно уради. Треба имати на уму, да је садашња уредба донета са закашњењем и као последица сукоба компетенције између министарстава трговине и министарства социјалне политике и да ће такви и слични сукоби трајно ометати рад Уреда.

III. — Уред за контролу цена образован је као једно ново звање министарства трговине, али његов правни положај није јасно одређен. Са образовањем уреда није ништа измењена организација Министарства трговине. Уред има своје чиновнике, али и њихов положај такође није одређен. Ма да је стварање уреда прописано 5 фебруара његови чиновници нису још ни 5 маја примили ни једног динара плате. Према уредби се види само то, да по њој није створено ни једно ново буџетско место. По свему, ново звање треба да се схвати као један помоћни орган Министра трговине и индустрије, на који министар преноси функцију истраживања цена, као што је раније, у 1930 години пренео функцију пропаганде и организовања извоза на завод за унапређење спољне трговине.

Кад је образован тај Завод, сви његови службеници били су низ година хонорарни и контрактуални чиновници. Њихов положај је остао дуго неодређен, већине службеника и до данас. Отуда су настајале штете и за чиновнике и за Завод и за правилност обављања функције, које је завод вршио. При томе је Завод створен пре десет година био и боље припремљен и финансијски самосталнији и боље организован и ако су у почетку његове функције биле мање важне од функција овога Уреда. Са стварањем уреда о контроли цена опасност је већа. Она се може ублажити, али не потпуно избећи, ако се у нови уред делегирају чиновници, који већ имају у државној служби и одређени положај и стечена искуства. Она се може отстранити реорганизацијом уреда на другој правној основи. Ако би се уред потпуно контрактуалним и хонорарним чиновницима, а уреду остале оне функције не само истраживања, него и контрола цена, па чак и прописивања цена, које су му намењене садашњом уредбом, одмах би настало питање, да ли његови службеници имају потребне квалификације за обављање такво осетљивих и одговорних дужности. И какве се санкције могу предузети против службеника, који би свој посао обављали несавесно, ако губитак привременог положаја у звању не би за њих значајно материјални губитак и осетљиву моралну штету.

Колико може да смета неодређено правно стање Уреда за контролу цена показује чињеница, да је од доношења уредбе о контроли цена, тј. од 5 фебруара 1940, — прошло више од три месеца а да кредит ни за фебруар није искоришћен и да је чиновништво радило у њему неколико месеца на вересију очекујући да ће се њихов положај некако доцније регулисати.

IV. — Контрола цена и организација снабдевања предвиђене су као изразито ратне мере, мере привредно-политичке природе једне земље, која, ма да се сама не налази у ратном стању данас, има да трпи економске ударце од зараћеног стања великих сила, које нису само политички, него и економски велике силе. Као аграрна и претежно сељачка земља, Југославија данас још увек, и док њена територија остане неокрњена и ван рата, имаће извесних артикала исхране, хлеба и меса у довољној количини. Ове количине могу бити угрожене извозом. Али баш зато што је сељачка земља, Југославија већ сада нема довољно индустријских сировина, полуперађевина и индустријских финалних производа. Ових артикала имаће вероватно у блиској будућности још мање. То су напр. сви текстилни полуфабрикати и готове израђевине, гвожђарске израђевине, извесне полуперађевине сировине или помоћни материјал за занате и индустрију итсл.

Према томе успех регулисања цена зависиће:

- а) од регулисања извоза извозних артикала;
- б) од регулисања увоза, заправо од осигурања увоза увозних артикала;
- в) од утврђења резерви артикала у земљи, количина њихове потрошње и евентуалног регулисања потрошње.

Несташица појединих сировина, полуфабриката и готових израђевина изазваће борбу интересената за њих и за њихове цене: занатлије, индустријалци, трговци, градски потрошачи и сељаци, сви ови привредни и друштвени слојеви ступиће у економску и социалну борбу, служиће се, према своме утицају, штампом и политичким групама, постављаће своје захтеве.

Према тој борби интереса Уред за цене, који би имао да савладава само техничка питања или да предлаже или и доноси само репресивне мере, био би немоћан. Само један јак орган, који је способан да води економску политику, могао би можда бити дорастао — опет само релативно дорастао — решавању тако великих економско-политичких задатака.

V. — Проблем цена је важнији данас, у време, кад се цене и код нас већ нагло пењу, од ма којег проблема делокруга рада појединих привредних министарстава, и тај проблем везује истовремено проблематику свих ресора. Проблем цена је економско-политички и политички проблем. Онај, који би преузео на себе да води политику цена у Југославији данас, преузео би на себе далеко већу одговорност од ма којег ресорног министра из привредних министарстава.

Цене не зависе од репресивних мера контроле него од организације снабдевања, потрошње, производње, промета. Цене су резултат односа између добара, и у њима се изражавају разноврсни односи: количине тражених добара, хитност тражње, количина новца у промету, циркулација новца итд.

Узалудно је тражење стабилности цена, ако добра нема или ако се повећава новчани оптицај или ако се мењају услови производње, промета, итд.

Исто тако је за формирање цена од значаја да су све цене међусобно повезане, не само у томе смислу да нпр. цена хлеба зависи од цене пшенице и брашна, горивог дрвета и радничке најамнице, него и у томе смислу да цене хлеба зависе и од цене текстилне робе, коју купује сељак, млинар, пекар и њихови радници. Владање над ценама не зависи дакле од правне могућности доношења максималних цена, него оно зависи од могућности владања свима оним економским односима који утичу на висину цена.

Из овога резултује, да свако једнострано, делимично само административно утицање на цене, или само на цене појединих артикала остаје недовољно, редовно неплодно, по правилу безуспешно и штетно. Ако нема на тржишту једног добра у довољној количини тј. у оној количини, која може потпуно да задовољи сву тражњу, максимирање цена тога добра, ако се истовремено не набаве и довољне количине, мора да има економски штетно дејство, јер се то добро, у слободном промету неће јављати, него ће се заобилазним путем продавати по много већој цени. Већ је то данас случај са петролејом на селу.

Манипулисање ценама, дириговање цена не претставља дакле један задатак административне природе, него задатак економске политике, у широком смислу, које има да ради на уклањању узрока који изазивају пораст цена.

VI. — При оснивању Уреда за контролу цена, чија правна основа је и сувише недовољна за вршење тога посла, чињени су од стране владе апели на стручњаке, који би требали Уред да воде. При томе је сметнуто с ума да контрола цена има не само једну стручно — техничку страну, која се састоји у проучавању цена, него и једну економско-политичку, чак и чисто политичку страну коју смо додирнули на почетку овога чланка, а која се састоји у вођењу политике цена. То вођење политике цена, није више посао стручњака, него политичара. Одлучивање о ценама значи одлучивање о кретању и расподели дохотка народа. Другим речима: влада мора знати којим друштвеним слојевима ће дозволити обogaћивање у рату и влада мора за то понети и одговорност. Политика цена је у крајној линији једно политичко питање.

Мијо Мирковић

МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНА ХРОНИКА

НОВА УСТАНОВА АТАШЕА ЗА ШТАМПУ

Постављање аташеа за штампу у иностранству дошло је до изражаја после светског рата као последица стварања пресбираа. Али је аташеа за штампу постао неопходни агент у дипломатији тек у најновије доба: у току последње две-три године скоро је удвостручен број ове врсте претставника на страни. Само у 1937, на пример, италијанска влада је упутила својим амбасадама и посланствима четрнаест нових аташеа за штампу.

Све доскоро придавао се другоразредни значај улози аташеа за штампу. Пишци дипломатских уџбеника једва је и помињу. У обимним томовима Раула Женеа¹⁾ само се узгред каже да је дипломатским мисијама у оно време (1931 године) придодато још неко особље. Личности које припадају финансијским, трговачким и пољопривредним круговима, као и аташеи за штампу, могли су да буду додељени дипломатским мисијама, акредитованим у демократским земљама, у циљу или да се посвете изучавању живота, потреба, финансијских, трговачких и пољопривредних метода, или да ближим и непосреднијим додиром са страном штампом осигурају својој земљи вешто одржавање симпатија које би у извесном смислу и у извесним тренуцима међународног ритма могле да утичу на политичке и привредне проблеме. Поменути писац је категоричан у свом закључку: „Само по себи се разуме да ови „изасланици-експерти“ и ови аташеи за штампу немају ни у ком случају дипломатски карактер и да су, само захваљујући трпеливости, која се већ ближи крају, могле ове личности да уђу у оквир мисије“. Уосталом, ове напомене су учињене једино зато да се писцу „не би пребацивало незнање“.

Још је теже наћи неку појединост о односу аташеа за штампу према претпостављенима. Барон де Силаси²⁾ у своме „Практичном уџбенику модерне дипломатије“ говори о војним аташеима, али се његово расматрање може данас применити и на аташее за штампу. „Ма каква био војни чин аташеа — каже овај мађарски дипломата — он остаје хијерархиски потчињен шефу дипломатске мисије којој припада. То је начело. У пракси је сасвим другачије, јер аташеи у великој мери стоје у зависности од министара који су их наименовали. Отуда се у многим случајевима јавља конкурентски рад, упоредан с радом дипломатске мисије“. Ова констатација и данас је актуелна у погледу аташеа за штампу. Јавља се чак начелно питање, да ли су они постављени зато да олакшају рад шефа дипломатске мисије или њихова појава значи киданање са класичном дипломатијом. Уствари, улога аташеа за штампу претрпела је у послератном периоду важну еволуцију која стоји у непосредној

1) Genet Raoul: *Traité de diplomatie et de droit diplomatique*, Paris, 1931, том. II стр. 349.

2) De Szilassi: *Traité pratique de diplomatie moderne*, Paris, 1928, стр. 20¹, 202.

узрочној вези са судбином дипломатије. Они који пишу о кризи дипломатије истичу да су последњих година дуги дипломатски преговори све чешће замењивани непосредним састанцима државних шефова и да се дипломатска активност више води у домаћим него у страним престоницама, то јест, не полаже се више много у дипломатску вештину појединих претставника, јер се дипломатија заснива на привредној и оружаном моћи. Да би се знали чиниоци размера снага, потребно је да једна влада буде што брже и потпуније обавештена о ономе што се збива у иностранству. За то је требало више гипкости и хитрине, па су дипломатској мисији додате нове личности, специјализоване у појединим гранама. Али је одмах у почетку показана тежња да се у оквиру дипломатског претставништва координира рад на обавештавању и одржавању односа с иностранством. Ако је динамичност појединих режима нагнала да се занемари та координација; то не иде у прилог залагања за хетерогену акцију у једној истој страниј престоници (јер је у ствари координиран рад у врховима хијерархије). Дакле, правило је да аташеи буду стављени на расположење шефу мисије, али је могућно да њихова обавештајна улога премаши надлежност Министарства спољних послова. Како се кроз новинарске изворе може да дође до драгоцених података о животу и снази, склоностима и плановима једне земље, аташе за штампу има најшире поље рада и залази у делокруг свих осталих аташеа.

Да би се разумело како је дошло до рехабилитације звања аташеа за штампу, треба познавати природу његовог посла и значај који се томе послу данас придаје. О особинама аташеа за штампу изјашњава се без колебања један практичар, бивши чехословачки конзул г. Оскар Бутер у својој књизи „Штампа и међународни политички односи“.³⁾ То је новинар, вели он, кога „њух“ доброг репортера ставља у везу са људима који припадају разним срединама, где сам дипломат не би могао да продре, и који зна благовремено да обрати пажњу своје шефу на претстојеће догађаје који „бацају испред себе карактеристичан одблесак“. Министар на страни има да искористи способности једног доброг аташеа за штампу као што би то учинио главни уредник са својим спољним сарадником. Аташе за штампу је у стању да пружи своје шефу таква обавештења која ће му омогућити да у своје политичке извештаје унесе више од онога што објављују листови. За једног доброг аташеа г. Бутер захтева савршено познавање средине, њеног привредног, политичког и културног живота. То му омогућује да стекне многобројне везе из чега ће имати двоструку корист: 1) моћи ће да пружи корисне податке о еволуцији јавног мњења у погледу разних питања; 2) даће најподеснији облик вестима које потичу из његове отаџбине или се на њу односе.

Приметиће се да исте те дужности има и дипломатски претставник. Разлика је, међутим, у томе што се аташеи за штампу обраћају листовима и новинарима који су, опет, нека врста посредника између управљача земље и политичких кругова, с једне стране, и широких маса, с друге стране. Исти писац долази до закључка да се од једног дипломате тражи данас, осим правничког знања, широка општа култура. То значи да се од савременог дипломате и политичара захтева скоро исто што и од модерног новинара. Из тога, наравно, не треба да се закључи да је новинарски занат најбоља припрема за дипломатску каријеру. Али је политика тако уско повезана с новинарством, да су потребне скоро исте ствари да би се успело на једном као и на другом пољу, и у практичном животу често видимо да се из једног прелази у друго, па чак и да се обе дужности врше у исти мах. Г. Бутер је мишљења да озбиљан стаж у новинарству (било у неком уредништву, било у државном пресбиру) може да послужи као корисно средство да се створи нов тип чиновника, блиског публици и ослобођеног од административног шаблона.

Постављање опробаних новинара за аташеа за штампу дало је најбоље резултате, како у демократским тако и у тоталитарним земљама. Дужност специјалног дописника у иностранству најбоље одговара дужности аташеа за штампу: познавање посла и експедитивност ту долазе до најбољег изражаја. Данашњи новинар још више је позван на ту мисију, јер се његове квалификације не заснивају само на новинарској пракси. Као што се констатује у но-

3) Butter (Oscar): La presse et les relations politiques internationales. Recueil des cours de l'Académie de Droit international, 1933, III, том 45, стр. 125 и сл.

вембарској свесци загребачког „Економиста“, велике силе Француска и Немачка одавно су постигле да се код њих број академски образованих новинара попео на 50^{0/0}, а има и малих држава, на пример, Швајцарска и скандинавска група, у којима је тај број далеко премашен. У тим земљама свакако је олакшан прелаз с једног на друго поље рада.

Поред обавештајне улоге све чешће се додељује аташеу за штампу нарочита културна мисија. Можете је назвати и пропагандом, што она и јесте уствари, али не треба сметнути с ума да се могу пропагирати и добро и зло, и да за једну и за другу ствар треба бити довољно убедљив. Према новој италијанској пракси, Министарство народне културе (пређе: Министарство штампе и пропаганде) одређује специјалисте који ће, по угледу на остале техничке аташее, на најкориснији начин доћи у додир са штампом земље у којој се акредитују. „Њихова улога — рекао је гроф Ђано у једном свом говору од 1936 — не треба да се ограничи само на то да праве исечке из новина. Опсег њиховог рада је много шири. Пратећи свакодневно шта се објављује у штампи, они ће имати да спроводе једну здраву пропаганду и да објективно прикажу све што у нашем јавном животу, у нашој стваралачкој делатности и у нашем духовном, културном и научном покрету заслужује пажњу иностранства. Аташе за штампу биће у свету тако рећи весник националне мисли „уметности и културе“. Има и мањих земаља, као што је Бугарска, кад којих је аташе за штампу у исто време културни аташе. Друге, опет, а међу њима се налазе и Југославија, имају засебне т.зв. просветне референте који се старају не само о омладини која студира на страни, него прате све културне манифестације, учествују у њима и организују их кад год је могућно претставити духовне вредности отаџбине. Ако има више специјализованих претставника, које професор г. де Ла Прадел назива интелектуалним аташеима, неопходна је њихова сарадња и подела интересних зона. Једно је сигурно: у свима земљама које активно учествују у међународном животу и које су се из културних побуда или због старања за свој опстанак тргле из стања учмалости, јавила се потреба за пропагандом у иностранству и при том је аташе за штампу морао да добије већи значај. Он није више ограничен на то да прелистава новине и дели званична саопштења, већ има за дужност да одржава сталну везу с јавним мњењем земље у коју је послат, да прати све његове промене и да о томе непосредно обавештава шефа дипломатске мисије, као и да буде у свакодневној вези с министарством пропаганде или пресбиroom министарства спољних послова, а тиме и са владом, и да, с обзиром на ову последњу дужност, буде заиста у положају новинарског дописника из иностранства. Као што смо већ изнели, свему томе додаје се и активно заступање земље, било кад је реч о верном претстављању њеног развоја и сузбијању лажних вести које би шкодиле њеном угледу или њеној привреди, било кад је реч о спровођењу систематске пропаганде на идеолошком, пацифистичком, културном, спорском, туристичком и другим пољима.

Не само што су тоталитарне земље доделиле аташеу за штампу ту деликатну мисију, створивши претходно доктрину пропаганде, већ и велики број малих држава, које немају амбиције да врше неку офанзивну пропаганду, схватио је потребу званичних новинарских претставника у иностранству, који би најбрже обавештавали владу о светској политици која се развија вртоглавом брзином. У новом добу, када је страх од рата заменио гаранције међународног права, потреба благовременог обавештавања показала се исто тако неопходна као и захтеви земаљске одбране. Мали народи, који су често жртве грубе силе, морају да прате — каткад с ужасом — све појаве које се сустичу у иностранству.

У великим престоницама аташеи за штампу имају веома обиман посао. Писани извештаји, телеграми, телефонски извештаји пресбиroom, чланци за стране и домаће новине, предавања и одржавање веза на свима странама, све то спада у делокруг аташеа за штампу коме се најчешће налазе на услузи један помоћник и једна дактилографкиња. Влада тражи од свог аташеа да буде што је могуће пре обавештена о сваком покрету јавног мишљења, који долази до изражаја у листовима на отворен или прикривен начин, као и у политичким и интелектуалним круговима. Присуство на лицу места, званичне и личне везе, познавање јавног живота, омогућује аташеу за штампу да најбрже схвати смисао извесне појаве која се јавља самостално или у низу ранијих

које је он пажљиво пратио. Приликом значајних догађаја аташе је више пута дневно у телефонској вези са министарством или пресбиром своје земље.

Очевидно је да аташе за штампу не би могао да испуни своју дужност како ваља ако би био роб канцеларије, ако би био скучен у погледу материјалних сретстава. И занимљиво је да су то међу првима схватиле извесне мање земље, пре неких великих сила, и организовале читаве пресбиросе у великим престоницама с довољним особљем и потребним средствима.

Ма да је аташе за штампу рехабилитован и његово звање признато као неопходно, његов положај остао је у већини земаља неодређен. Тешко је наћи неку уредбу о устројству службе, у којој би се помињало звање аташеа за штампу. Код нас, на пример, о њима говоре само поверљиви циркулари. Ако његов положај није специјално одређен и сврстан међу дипломатска звања, аташе за штампу остаје чиновник министарства пропаганде, пресбироса или недипломатски службеник министарства спољних послова. Изузев тоталитарних земаља, које дају аташеу за штампу угледан чин, на пример, саветника или секретара посланства, та личност је и даље у извесној подређености према чисто дипломатском особљу. Дипломати гаје неповерење према изасланицима који не долазе из дипломатских редова и показују се непријатељски расположени према сваком проширењу дипломатских привилегија. Тамо где их је аташе за штампу успео да добије, тврди се да оне нису потребне томе чиновнику који „прави исечке“. Ми мислимо да аташе за штампу, чији рад није канцелариски, треба да располаже довољним ауторитетом и свима привилегијама које би могле олакшати његову мисију. У великим престоницама, где новине штампају милионе примерака и где је често теже бити примљен код директора великог дневног листа него код државног потсекретара, један аташе за штампу са скромним средствима биће изгубљен међу стотинама страних новинара и приморан да чека последња издања листова, чију садржину неће бити у стању да провери. Не само да не треба ограничити привилегије и материјална средства аташеа за штампу, него их, ако је то могуће, треба проширити када су она недовољна.

Укратко, могла би се дати следећа ознака аташеа за штампу: то је дипломатски чиновник који је, пошто је изабран међу образованим новинарима или њима који су свршили неку новинарску школу, издржао извесан стаж у пресбиросу министарства спољних послова, у земљи или иностранству. (Пошто је за ову службу меродавнија школа живота, а знамо да она дужи траје, каријера аташеа за штампу може се почети без обзира на године). Најприродније је, дакле, да аташеа за штампу именује министар спољних послова, као што је исто тако природно да спољна служба пресбироса буде у ресурсу спољних послова а не у неком другом.

Када су у питању земље које носе демократско обележје, мора се најенергичније захтевати деполитизација аташеа за штампу. Када треба претстављати земљу на страни и прикупљати обавештења о ономе што се односи на судбину целе заједнице, не могу се слати у иностранство експоненти владајуће странке, који не би имали ништа друго пред очима него старане о одржању на власти једне шаке људи, често без икаква корена у народу. Такав партиски аташе за штампу труди се да се у свима листовима пише о претседнику владе и његовим личним успесима, како би се после прештампавањем тих славопојки показало домаћој јавности да иностранство цени његов рад. Наравно, при том се не штете извори диспозиционих фондова, и сви издаци за пропаганду земље своде се на пропаганду једне владе или једног човека. Само ванстраначке, непристрасне личности, с осведоченом љубављу за своју земљу и свој позив, могу с успехом обављати дужност аташеа за штампу и осигурати континуитет ове мисије.

Да напоменемо да је по дипломатској процедури једна држава обавезна да тражи од друге агреман за свог дипломатског претставника. Давање агремана испочетка је било ограничено на шефа мисије, али је после рата проширено и на војног аташеа.

У току последних година у више махова поставило се питање, да ли једна држава може да спречи долазак неког аташеа за штампу који је ваљано наменован од стране земље с којом се одржавају редовни дипломатски односи, или да му доцније одрекне гостопримство. У међународним односима има неколико таквих случајева. Године 1932 грчка влада је замолила

југословенску владу да повуче свог аташеа за штампу из Атине, пошто је овај у једном листу написао чланак који се није свиђао тамошњим владајућим круговима; грчка влада је сматрала за потребно да достави да таква личност не би могла корисно да послужи пријатељским односима двеју суседних земаља. Аташе за штампу био је премештен и тако је ликвидран овој случај. Годину дана доцније из бивше Аустрије је протеран немачки аташе за штампу, коме је стављено у грех непријатељско држање према федералној влади. Немачка је одговорила репресалијама, и аустриски аташе за штампу био је протеран из Берлина. У односима Италије и Сједињених Америчких Држава налази се и једна појединост која се односи на наш предмет. Претседник Рузвелт није хтео да одобри италијанском званичном аташеу за штампу приступ у Белу кућу. Због тога је италијанска влада била принуђена да дописнику једног италијанског листа повери улогу посматрача на конференцијама које Рузвелт држи са штампом, и тај претставник није био ни наименован ни акредитован. Како у Италији влада режим дириговане штампе, лако је било поверити дописнику једног листа да преузме званичну улогу аташеа за штампу.

Питање агремана, као што се види, поставља се с времена на време, било између земаља које стоје у пријатељским односима, било у времену затегнуте међународне ситуације, када се примењују репресалије. Чињеница да постоје непожељни новинари, протерани дописници појединих листова, који би се доцније могли појавити у улози аташеа за штампу, свакако упућује на то да се пажљиво испита прошлост једног таквог претставника. Логично би било да новинар који је водио непријатељску кампању против једне земље и скрнавио њене светиње не може бити пуштен да интерпретира јавно мњење те исте земље. Ако не обавезни агреман, могућност приговора морала би постојати. Проширење дужности аташеа за штампу, које се јавило у току последњих година, значај који се придаје званичној новинарској мисији с обзиром на потребу брзог обавештавања и пропаганде у иностранству и, најзад, питање агремана подижу не само углед аташеа за штампу него и самог новинарства.

Д-р Михаило Станковић

АДМИНИСТРАТИВНА ХРОНИКА

О НИШТАВНОСТИ АДМИНИСТРАТИВНИХ ОДЛУКА ПО ИЗРИЧНИМ ЗАКОНСКИМ ПРОПИСИМА

По § 135 тач. 3 Закона о општем управном поступку (— ЗУП), надзорна власт у вршењу права надзора огласиће ништавном одлуку против које нема правног лека кад садржи грешку која проузрокује ништавност по некој изричној законској одредби.

Позната су нам два случаја која су била предмет спора по цитираној одредби. И један и други су расправљани на исти начин. Сматрајући да административни суд почиње заснивати њима једну погрешну праксу, износимо један од тих случајева:

Т. А., према извештају Ректората Универзитета у Лубљани бр. 864/34, уписао се за редовног слушаоца Правног факултета тога Универзитета на основу неког сведочанства Државне реалне гимназије у Б. на ком није био означен ни број, а по ком је виши течајни испит (матуру) положио у тој школи; на Правном факултету у Љ., према истом извештају, провео је два семестра и исписао се; потом је, према извештају Ректората Универзитета у Београду бр. 62/23, примљен за редовног слушаоца Правног факултета Универзитета у Београду; на том Факултету је оверио остале потребне семестре и положио испите, а потом под бр. 2169 од 25 јуна 1935 добио диплому о свршеном Правном факултету. Државна реална гимназија у Б., пошто је Т.А. изјавио да је у њој положио матуру, поднела је под бр. 3/35 извештај: да Т.А. није био ученик VIII разреда те школе у времену од 1919 до 1923, што је утврђено прегледом свих уписница редовних и приватних ученика не само VIII него и осталих разреда и да његово име није пронађено ни у протоколу

испита зрелости ни у деловодном протоколу школе из чега излази да је свака могућност искључена да је матурирао у тој школи. Држ. тужилац у Н., према извештају Мин. правде, водио је по овом извиде, јер је нашао да стоји дело из § 214 КЗ, али је пријаву морао одбацити пошто је право на гоњење према § 78 КЗ застарело.

Министарство просвете према изнетом чињеничном стању одлуком I бр. 63 од 15-11-1939 поништило је, нао снову § 135 тач. 3 ЗУП, упис, семестре и диплому заинтересованог Т. А.

Држ. савет по тужби Т. А., пресудом бр. 8159 од 8 маја 1939, на основу чл. 34 ЗДС, поништио је ово решење. Разлози пресуде су: „Оспорено решење засновано је на пропису §-а 135 тач. 3 ЗУП. Овим прописом одређено је да ће врховна надзорна власт у вршењу права надзора, огласити ништавном одлуку противу које нема места правном леку, ако садржи грешку која повлачи ништавност одлука по неком изричитом законском пропису. У конкретном случају управна власт оспореним решењем и одговором на тужбу не наводи ни један законски пропис који би садржавао изричиту одредбу, да ће се огласити ништавном диплома стечена на Универзитету, ако се после добијања исте појави сумња у исправност сведочанства о вишем течајном испиту оног лица о чијој се дипломи ради. Такав пропис заиста и не постоји у нашем позитивном праву. — Истакнути разлози оспореног решења као и позивање управне власти у одговор на тужбу на пресуду Држ. савета бр. 14049/37, којом као да је Држ. савет нашао, да се предметна правна ствар има расправити по тач. 3 § 135 неосновано је, јер услови за оглашавање ништавним правноснажних аката управне власти лимитативно су побројани у §-у 135 ЗУП. Обзиром на тај начин нормирања и на принцип обавезности правоснажних одлука (§ 136 ЗУП) као и на околност да је тај пропис § 135 садржан у глави III ЗУП, која носи наслов „посебни случајеви укидања и мењања одлука“ исти се мора најуже тумачити. Тумачећи га тако, исти није у конкретном случају могао бити примењен, јер сумња у исправност једне исправе која је у узрочном низу условила доношење одлуке у питању није услов за оглашање ништавном те одлуке. Уколико управна власт под изразом „нелегално“ матурско сведочанство сматра, да је односна исправа била лажна, то се не може уважити, пошто се лажност исправа као кривично правни појам може утврдити само у редовном кривичном поступку. Исто тако околност да су се накнадно евентуално појавиле нове чињенице, које би биле релевантне за упис тужиоца на факултет односно да се накнадно можда утврдило да је тужилац погрешно био уписан на факултет, нису од утицаја за примену тач. 3 § 135 ЗУП. Ово стога, што су нове чињенице и докази основ за обнову управног поступка — § 128 тач. 3 ЗУП, — а према решењу опште седнице Држ. савета бр. 32633/35 разлози предвиђени за обнову управног поступка, као и неправилно тумачење законских прописа, не могу бити основ за примену § 135 ЗУП.“

Поставља се питање: да ли је заиста тачно тврђење Држ. савета да у нашем позитивном праву нема одредбе по којој би одлука била ништавна и да ли је, према томе, случај требало расправити по § 135 тач. 3 ЗУП тј. ништењем акта или по § 128 ЗУП тј. обновом поступка, како ДС мисли.

Према гледишту ДС § 135 тач. 3 ЗУП је мртво слово на хартији, његовој примени опште нема места, јер нема у позитивном праву одредбе по којој би акт управне власти био ништаван. Такво тврђење је произвољно. Сдредба § 135 тач. 3 ЗУП нити може бити без примене нити је без примене. У конкретном случају постоји неоспорно изрична одредба која упис и диплому Т. А. чини ништавним. Ту одредбу садржи члан 28 Закона о Универзитету од 1905, који је важио у моменту његовог уписа на Универзитет и моменту пријема дипломе о свршеном факултету. Пропис гласи: „За редовне слушаоце Универзитета примају се они ученици, који поднесу сведочанство о положеном испиту зрелости у средњим школама.“ Пропис тражи сведошбу о свршеној средњој школи за упис на универзитет. Тај услов је битан. Сваки акт универзитетских власти који би био противан том законском наређењу ништаван је. Утврђено је да Т. А. при упису није имао легалну матурску сведошбу, због чега су универзитетски акти који се односе на њега ништавни.

Д-р Франа Горшић, коментатор Зак. о општем упр. пост. каже за тач. 3 § 135 ЗУП: „Овде избија суплаторни карактер ЗУП. Специални законски

прописи важе у сваком случају, па тако и овде. Јасно је да је Закон морао навести овај генерални разлог ништавности да би стао на пут евентуалној сумњи, да ли су специјални законски прописи остављени на снази."

Према одлуци Опште седнице Држ. савета (Протић—Лучић: Одлуке Држ. савета стр. 161, пресуда бр. 58) о разумевању § 135 тач. 3 ЗУП „примени тога прописа има места, када се неком лицу даје право или овлашћење под претпоставком да су испуњени сви услови који се изрично траже за стицање тог права и овлашћење, па се накнадно утврди да тих законом предвиђених услова нема."

При упису Т. А. на факултет постојала је претпоставка да је сведочанство о свршеној средњој школи које је поднео легално и да испуњава услове за упис. Доцније се показало да је та претпоставка била погрешна, тј. да он нема свршену средњу школу и матурски испит, па према томе, ни услове за упис односно студије на факултету.

Случај се, дакле, у свему олаже са цитираним тумачењем § 135 тач. 3 ЗУП од стране Опште седнице Држ. савета.

Према томе, поништено решење је правилно засновано на § 135 тач. 3 ЗУП. Са ових разлога опадају разлози изнети у пресуди у корист § 128 ЗУП.

Светозар Ацић

СУДСКА ХРОНИКА

СЛУЧАЈ АНАЛОГИЈЕ У НАШЕМ КРИВ. ЗАКОНИКУ

— Празнина или аналогија —

У модерном кривичном праву важи, као што је познато, начело, nulla poena sine lege. Смисао овога начела је заштита индивидуалних права. Отуда се стајало на гледишту да се у кривичном праву аналогија не може употребити само у колико би се тицало погоршања ситуације окривљеног или оптуженог. Иначе, цео свет је признавао да је судија могао да проширује значење текстова, који предвиђају чињенице које оправдавају и ослобађају оптуженог (као што је цео свет такође признавао да се даје повратна сила закону који уводи блажу казну). Али данас се гледиште изменило и мисли се да не треба буквално тумачити не само законе у корист појединца (кривца) већ и законе на његову штету. Раније се стајало на гледишту буквалног тумачења закона на штету оптуженог због неповерења које се имало према репресивним законима, као законима „odieuses", онако исто као и према финансиским законима, што је било израз индивидуалистичког гледања на државу. Данас међутим стоји се на гледишту да се ни кривични закони не могу тумачити буквално већ у вези текста са текстом, водећи рачуна о правичности, општим интересима, друштвеним схватањима. И, на основу тога, допуштало се судији и шире тумачење, па чак и једна врста аналогије. Никада се међутим у западноевропским државама, ни у теорији ни у пракси, није ишло дотле, да се тумачењем мењају прописи, сужавајући их или проширујући, искључујући на пр. неке чињенице као повод казне, и ако су предвиђене, додајући друге, и ако нису предвиђене.

Код нас се проф. Чубински, у својем Коментару, који по чешћим либералним тумачењима заслужује пажњу оних који се баве теоријом о тумачењу закона, није устекао да предложи да се искључи прогон и кажњавање у једном случају, који закон није предвидео изрично. У питању је § 269 КЗ. За дело предвиђено овим §-ом (насилно вршење обљубе над женским лицем — силовање и вршење обљубе над лицем које је учинилац претходно довео у несвесно стање или га онеспособио за одбрану) није казано нити да се гони на предлог жртве нити да се казни ако је учинилац ступио у брак са жртвом, као што је то учињено код низа других дела, и зато се оно гони по службеној дужности. Ипак, г. Ч. мисли да се учинилац, који би се оженио жртвом, не треба да гони. „Дело силовања је тешко дело против јавног морала и против женске части и слободе, које се казни у јавном интересу и ради моралног

задовољења жртве. Склапањем брака учинилац је искупио свој грех и пред друштвом и пред жртвом. У овом случају започети или продужити гоњење то би значило дати жртви дела нов тежак ударац, принуђавајући је, да или лаже и упркос стварности и свога женског достојанства тврди да је она пристала на обљубу, или да за време издржавања казне изгуби мужа, коме је опростила своје патње и с киме је ступила у брачну везу. Да не би дошле све ове незгодне и неправедне последице, држимо да празнину која постоји у §-у 269 треба тумачити, излазећи из духа и смисла закона, у том правцу да, ако је учинилац дела ступио у брак са жртвом, дело из §-а 269 (као и §-а 270) не може се гонити, а већ започето гоњење мора се обуставити" (Коментар, ст. 418). За овај случај г. Ч. употребљава реч „празнина“ и стварно, ово је по њему празнина. Судаћи према његовој аргументацији, ова се састоји у томе, што супротност решење води апсурдumu, као и да води „незгодним и неправичним“ последицама, које су истину рећи у супротности са циљем који може имати разуман законодавац.

Ми се можемо у резултату сложити са г. Ч. (иако једна детаљнија анализа овога случаја и аргумената на основи наших моралних оцењивања не би била сувишна). Држимо да је много сигурније да овај случај не схватимо као попуњавање празнине и, према томе, сужавање смисла текста закона који није предвидео горње исључење прогона и кажњавања, већ да га схватимо као случај аналогije. Аналогija нам пружа наслон на законске тестове. Ти су прописи садржани у §-има 276, 277 и 278, који предвиђају слична кривична дела. Ови прописи истовремено предвиђају да се чинилац не гони, ако се ожени жртвом, а разлози за ово могу бити они исти које г. Ч. наводи за § 269. Разумо се да, када се ово усвоји, питање је да ли се аналогija неће проширити још на који §. Г. Ч. је проширује и на § 270. Да ли се не може проширити још на који суседан §, то је питање. Ако правни систем има експанзивне снаге, њу има и сама аналогija, чија употреба зависи много од наших моралних оцењивања и гледишта.

Ђ. Тасић

ЈЕДАН СЛУЧАЈ ПРАВЕДНЕ НУЖНЕ ОДБРАНЕ БЕЗ ПРЕКОРАЧЕЊА

У кривичном предмету противу М. А., због дела из § 167 од. I КЗ, Окружни суд у Смедереву пресудом од 24 јуна 1939 КЗП 322 ослободио је од оптужбе оптужену Милицу за убиство свога мужа са разлога: „Пок. Милован, муж Милице са њом је од дуже време, нарочито последњих три године, врло рђаво поступао, тукао ју је, злостављао и подвргавао сталној тортури. Сам је био алкохоличар и то у толикој мери да је на уштрб брака, жене и четворо деце трошио већи део, готово све новце на пиће. При пићу је такође био најагресивнији у својим нападима према опт. Милици, деци и својим пријатељима. Критичне вечери, пок. Милован је после проведеног дана у пијанчењу и претњама пуњеним опт. Милици, пок. Милован је дошао пијан кући почео је да напада жену речима, вређајући је, затим ју је потегав једним земљаним лонцем и најзад, ма да му опт. Милица није ничим дала повода, узео је нож почео посвати Милицу и са исуканим ножем насрнуо на њу. Опт. Милица је одмах за време овог противправног напада, налезећи се до кућњег прага, преко кога је хтела изаћи, дохватила секиру, која је ту, као и обично у то време стајала и њоме ударила два пут пок. Милована по глави, на овај начин одбавиши овај напад од себе. Од ових удараца, од којих је први био смртоносан, пок. Милован је задобио повреде које су учиниле да он одмах и умре. — Овакво чињенично стање суд је засновао на потпуном, чистом и јасном признању опт. Милице, које се у свему слаже са резултатом изведених доказа и осталим утврђеним чињеницама на претресу, сем тога суд је поверовао сведоцима Костадину А., Љубинки А., Александру Г., Сретену Г., Живадину Р., Станоју Т. и Живку А. При оцени исказа сведока Костадина, Љубинке и Живка, суд је ценио њихово сродство са опт., па је нашао да исто није учинило на објективност њиховог сведочења, те им је поклонило вере. Најзад, протоколом у увиђају прегледу и парању леша, суд се уверио у чињенице да је пок. Милован задобио две повреде по глави од којих је и умро, а да је баш први ударац био смртоносан. — Код оваквог утврђеног чињеничног стања, суд на-

лази да радња опт. Милице није противправна, јер то искључује праведна нужна одбрана опт. Милице у којој се она налазила одбијајући на овај начин противправни напад од себе. По оцени суда, у конкретном случају све су испуњене околности за примену § 24 од. I КЗ на име: напад ножем пок. Милована на опт. Милицу био је противправан, истовремен и тако интензиван будући да је као и многи раније био управљен на живот оптужене, па је према томе и радња опт. Милице била потребна да се исти на овај начин отклони, што пак све чини да оваква радња оптужене по овом зак. пропису није противправна, па је са изложеног а на основу § 280 КП у в. § од. I КЗ оптужену и ваљало ослободити од оптужбе. — Суд је ценио и околности да је опт. Милица задала два удараца по глави пок. Миловану, што би могло да створи сумњу да је и опт. прекорачила границе нужне одбране, па је нашао уверивши се претходно из обдукционог налаза да је баш први ударац био смртоносан, да је ова околност без утицаја за постојање примене § 24 од. I КЗ. Ово зато што други ударац није произвео никакву повреду закона, јер је тада пок. Милован већ био мртав. Тако исто суд налази, с обзиром на све напред утврђено, да је ирелевантна околност да ли је оптужена могла и овога пута да избегне напад бегством као и толико пута и раније, јер она није дужна бегством да се спасава од напада. По оцени суда, битна је то чињеница да је секира ту била случајно на месту, а не припремљена од опт. Милице, када се дело одиграло била је скоро ноћ, те је стога оправдана одбрана оптужене да је секира била унета у кућу као и обично да не би ноћила напољу, што би умањило безбедност куће“.

По ревизији државног тужиоца, Касациони суд у Београду решењем од 22 новембра 1939 Кре 1305 одбацио је ревизију са разлога: „Државни тужилац у оправдању своје ревизије наводи повреду материјалног закона из тач. 1 под б) § 337 КП у томе што је Окружни суд према оптуженој применио пропис § 24 КЗ, иако у овом случају нема праведне нужне одбране, јер је оптужена изашла у двориште узела секиру, па се вратила у кућу и убила пок. Милована, према чему није дело извршила одбијајући противправни напад пок. Милована, — неоснован је, јер су чињеничним стањем које је изложено у пресуди окружног суда, утврђени сви елементи праведне нужне одбране, па и постојање истовременог противправног напада који је оптужена одбила дохвативши секиру која се у кући налазила и ударивши њоме пок. Милована по глави. Према овоме истакнута повреда материјалног закона из тач. 1 под б) § 337 КП не стоји, а ревизија износиће чињенично стање друкчије од онога што је суд утврдио у ствари критикује чињенично стање, противно пропису § 335 КП“

(Решење Касационог суда у Београду Кре 1305 од 22-XI-1939).

Јован Д. Смиљанић

Примедба. — Као што се види из пресуде, суд није водио рачуна о могућности да оптужена побегне. Ово је у сагласности са модерном теоријом, за то што се сматра да је нужна одбрана „право које се бори против неправда“. Оваква формула, бојимо се да не крије једну логичку конструкцију, из које излазе као логички нужни и они закључци, који то нису и не могу бити. Ако се нужна одбрана сматра као право против неправда, из тога још не излази у којој мери је и у којим границама је дато то право у односима према праву оних који нападају, узимајући у обзир и друштвене интересе. Реч је дакле о моралним оцењивањима и појмовима који могу да се у историском развоју мењају као што је то случај баш са питањем могућности бежања нападнутог пред нападачем. Пошто сам закон не регулише конкретно ово питање, као и друга, него оставља то слободном оцењивању судије, интересантно је испитати нашу судску праксу и узети с тим исто тако испитати како народ гледа на то, у колико је то могуће.

Ђ. Тасић

ПРАВО ОПШТИНЕ ГРАДА БЕОГРАДА НА ТУЖБУ ЗА НАПЛАТУ ВОДОВОДНЕ И ТРОТОАРСКЕ ТАКСЕ ЗАСТАРЕВА ЗА ПЕТ ГОДИНА, — § 33 СТ. 1 ЗАКОНА О ТАКСАМА

Општина града Београда у својој тужби од 24 децембра 1938 противу Б. З. преставила је, да јој ови дугују на име накнаде за израду тротоара и на име дуга од основних водоводских такса, одређени износ, а према дуговању закљученом са 1 јануаром 1937. За доказ својих навода поднела је извод из својих књига, из кога се види, да је на дан 1 јануара 1937 пренет салдо дуговања тужених из 1932. Тужени су у одговору на тужбу порекли тужбено тражење у основи и количини, па су предложили, да се тужба одбаци због недопустивости редовног правног пута, јер је за наплату спорног потраживања прописан административно-правни пут, а не судски пут. Сем тога, истакли су и застарелост од три године, — § 928 под д) ГЗ, јер је од дана задужења па до дана тужбе протекло више од три године.

Окружни суд за град Београд пресудом бр. По.—1071/38 од 3 маја 1939, пошто је одбацио приговор тужених о недопустивости редовног правног пута, одбио је тужилачку Општину од тужбеног тражења, из разлога, што је исто застарело. „По § 928 ГЗ каже Окружни суд све што се плаћа или чини годишње или у краћим роковима застарева за три године од дана кад је што требало платити или учинити, а по чл. 4 Правилника за наплату тротоарских такса (= ПНТ), ова такса плаћа се у четири шестомесечне отплате, док се по чл. 9 Правилника о везивању водовода и наплати водоводних такса (= ПНВ) од 25-1-1927 основна водовна такса, која се тужбом тражи, плаћа месечно. Пошто се утужени износи тужбом плаћају шестомесечно и месечно, то се на њих има и применити застарелост предвиђена у § 928 д) ГЗ. Па како је пуномоћник тужене Општине града Београда истакао на данашњем рочишту да су туженици задужени износима, који су предмет овог спора, закључно до 10 јуна 1932, а тужба је суду поднета тек 24-XII-1938, дакле, по протеклу више од 6 година, рачунајући од доспелости неплаћених водоводних и тротоарских такса, то је онда тужбено тражење застарело. Стога је суд на основу наведених зак. прописа и § 949 ГЗ донео своју одлуку као у диспозитиву пресуде под II. У оцену других навода парничних страна суд се није ни упуштао с обзиром на напред утврђено стање застарелости тужбеног потраживања.“

У призиву на ову пресуду тужилачка Општина сматра, да тужбено тражење није застарело, па наводи: „Ноторно је, пак, да су водоводне и тротоарске таксе дажбине јавноправног карактера, које се наплаћују по сили закона. То се види из ПНВ, — чл. 16 који је важио у доба задужења, односно по чл. 21 Уредбе о градском водоводу у Београду, као и из ПНТ, — чл. 6. Како се из чињеничног стања, признања тужених види, да је имање прешло у својину општине београдске тек 3 маја 1935, то се тужени не могу користити приговором застарелости из § 928 тач. д) ГЗ, као што првостепени суд у разлозима побијане пресуде наводи, већ је по среди дужа застарелост из § 931 ГЗ. То гледиште, да су тротоарска и водоводна такса јавноправне дажбине, усвојила је и Општа седница Касационог суда. Али Беогр. апелациони суд призив није уважио, већ је пресуду Окружног суда за град Београд потврдио и то пресудом бр. Пл.—1109/39 од 25 новембра 1939 само из других разлога. „Тужилачка страна у призиву истиче, каже Апелациони суд, да је пресуда првога суда заснована на погрешној правној оцени утврђеног чињеничног стања код првога суда, а та погрешна правна оцена састоји се у томе, што погрешно први суд налази, да тротоарске и водоводне таксе нису јавно-правне дажбине, према томе, да је на конкретан случај погрешно примењен § 928 под д) ГЗ, већ се имао применити пропис § 931. Апелаци. суд, ценећи напред истакнут призивни навод налази, да исти стоји у колико се тиче примене § 928 под д) ГЗ, пошто се на ово потраживање није могао применити овај законски пропис, према томе застарелост се не може ценити по истом. Овај суд, ценећи истакнуто питање застарелости, налази, да се на овај случај има применити пропис § 128 Закона о градским општинама (= ЗГО), по коме, градски порези и остале дажбине наплаћују се екзекутивно и застаревају као и државне дажбине, а по чл. 153 Закона о непосредним порезима (= ЗНП), право Државе на наплату разрезаног пореза застарева за пет година рачунајући од дана када је по про-

писима овог закона учињено саопштење о извршеном разрезу. Како се по чл. 4 ПНТ ова такса плаћа у четири месечне отплате, а по чл. 9 ПНВ од 25 јануара 1927 ова такса плаћа месечно, па како су тужени овом сумом задужени закључком од 10 јуна 1932, а тужба је поднета суду 24 децембра 1938, то је ово тужбено тражење застарело по § 128 ЗГО у вези чл. 153 ЗНП."

Изјављујући ревизију на горњу пресуду, тужилачка Општина налази, да се на спорни случај не може применити § 128 ЗГО, из разлога, што потраживање тужилачке Општине потиче из времена када ЗГО није био још ступио на снагу, тј. из времена које је претходило 24 септембру 1934. Застарелост се имала ценити по чл. 33 Закона о таксама (= ЗОТ), по коме закону у таксене обавезе долази основна водоводна такса без обзира на утрошак воде, — Тбр. 383, чишћење улица, — Тбр. 384, за опомене, — Тбр. 358, за употребу и одржавање уличних канала, — Тбр. 392 а, као и специјална такса за употребу канала у посебном случају — предвиђена у горњем Тар. броју под 1 и даље, за обезбеђење од пожара, — Тбр. 393. „Све те таксе урачунате су, каже се у ревизији, и наплаћују се истовремено са утрошком пијаће воде и обухватају се истом опоменом или закључком под именом „водоводне таксе“ — „По чл. 33 ЗОТ предмет застарелости од пет година, тј. редовна застарелост претвара се у дужу застарелост од 24 године ако постоји ма каква одлука самоуправне власти о плаћању. По чл. 16 ПНВ од 25 јануара 1927, наплата се врши уз претходну писмену опомену и дугована такса са уплатом и отплатом завођена је у посебне водоводне књижице, које су после 1932 замењене чековним упутницама. На тај начин, опоменом Управе водовода, као фискалним закључком за плаћање, прекинута је обична застарелост од пет година у дужу застарелост од 24 године. Па како и сам Апелаци. суд у образложењу своје пресуде констатује, да су тужени спорном сумом задужени закључком од 10 јуна 1932, то је самим тим прекинута застарелост, као што је напред наведено. Што се тиче наплате тротоарске таксе и у том питању привилни суд погрешно је у оцени питања застарелости, јер се тротоарска такса заснива на чл. 8 Закона о продужењу важности, изменама и допунама одредаба финансиских закона односећих се на самоуправна тела од 28 новембра 1929 у вези чл. 364 Финансиског закона за 1938/39, што ће рећи, да се застарелост у конкретном случају за тротоарску таксу има да цени с обзиром на § 930 а ГЗ, као на посебну врсту застарелости, која није предвиђена по осталим одредбама главе IV ГЗ. Па како се из наведеног види, да постоји погрешна правна оцена ствари у погледу питања застарелости тужбеног тражења, то је оправдан ревизијски разлог из § 597 тач. 4 ГРПП." У одговору на ревизију, тужена страна сматра, да се тужилачка Општина погрешно позива на чл. 33 ЗОТ, пошто водоводске и тротоарске таксе не долазе под појам такса из ЗОТ. Иначе, ако би се узело, да се овај Закон ипак може применити на спорни случај, онда би и по овом законском пропису тужбено тражење било застарело на основу ст. 1, јер је од дана задужења па до дана тужбе протекло више од пет година. Задужење, пак, у погледу застарелости, не долази под појам пресуде или одлуке из ст. 2, чл. 33 ЗОТ, јер није било никакве пресуде или одлуке на основу које би тужена Општина могла приступити извршењу, већ је и поред задужења морала тужбом тражити своје право, што значи, да се на конкретан случај не може применити застарелост од 24 године, већ само она од пет година. Међутим, баш и кад би било у питању потраживање тужилачке Општине по основу такса, оно опет не би могло бити расправљено по ЗОТ у погледу застарелости, пошто је ЗОТ као ранији замењен ЗГО од 22 јула 1934 као доцнијим, који у § 129 изрично изједначаје општинске прирезе и дажбине, као што су водоводске и тротоарске дажбине, које према чл. 153 ЗНП застаревају за пет година.

Касациони суд пресудом бр. Рев.—32/40 од 7 фебруара 1940 није уважио ревизију тужилачке стране, већ је пресуду Апелационог суда потврдио, али из других разлога. Касациони суд налази, да је привилни суд правилно поступио што је тужбено тражење одбио као застарело, али је погрешно питање застарелости тужбеног тражења ценио с погледом на чл. 128 ЗГО у вези § 153 ЗНП. „По нахођењу Касационог суда питање застарелости у погледу права наплате и водоводске и тротоарске таксе има се ценити по ст. 1 чл. 33 ЗОТ, по коме, право за наплату таксе застарева за пет година. Ова застарелост из чл. 33 ЗОТ има се применити и то: за тротоарску таксу

зато, што по чл. 6 ПНТ од 4 јуна 1930 год. Општина града Београда наплату ове таксе врши егzekутивно сходно § 465 ГСП, односно по тач. 10 § 2 ИП и чл. 32 ЗОТ, те се застарелост има ценити по чл. 33 ЗОТ; а за водоводну таксу, застарелост се има ценити такође по наведеном пропису ЗОТ зато, што се по чл. 2, 8, 9 и 16 ПНВ од 25 јануара 1927 такса за воду сматра као јавна дажбина која се као такса наплаћује егzekутивно по § 465 ГСП, односно по тач. 10 § 2 ИП, који законски пропис сада важи. Према овоме, а с обзиром да се из утврђеног чињеничног стања види, да су тужници задужени износима који су предмет овог спора 10 јуна 1932 год., а из списка се види, да је тужба суду поднета 24 децембра 1938, дакле после шест година рачунајући од доспелости ненаплаћених такса, то је онда и тужбено тражење застарело према ст. 1 чл. 33 ЗОТ. Неумесно је позивање ревизије на ст. 2 чл. 33 ЗОТ, јер по овом ставу поменутог члана право на наплату такса застарева за 24 године када је такса досуђена пресудом, што овде није случај."

*

Карактеристика овог случаја јесте у томе, што сва три суда одбијају тужилачку Општину по захтеву за наплату водоводних и тротоарских намета као од захтева застарелог, само се дијаметрално разликују у томе, под који закон ову застарелост треба подвести. Сви се судови слажу у томе, да задужење по општинским књигама никако не претставља, по својем правном карактеру у природи, пресуду или одлуку, којом би била прекинута кратка застарелост и настала редовна застарелост од 24 године. Такође, сва три суда налазе, да се на спорни случај није имала применити удвојена кратка застарелост, пошто за то није било законских услова. Према томе, сва три суда су сагласни у томе, да се на спорни случај има применити кратка застарелост и то једнострука, а не удвојена, али нису сагласни у погледу примене закона и дужине трајања ове застарелости. Сва три гледишта сва три суда сјајно су образложена и могу се готово са подједнаком правном снагом бранити. Првостепени суд полази од гледишта, да је по среди обичан тражбени однос који застарева за три године. Другостепени суд, опет, уподобљава водоводне и тротоарске дажбине појму општинских приреза и дажбина из § 128 ЗГО, па застарелост цени према чл. 153 ЗНП и рачуна је са пет година од дана задужења по општинским књигама. Касациони суд, пак, полази од становишта, да су водоводне и тротоарске дажбина у ствари таксе о којима говори ЗОТ, па у погледу застарелости тужбеног тражења примењује ст. 1 чл. 33 ЗОТ с позивом и на § 465 ГСП и тач. 10 § 2 ИП. Од три изнета мишљења, ми прихватамо оно које је изложено у пресуди Округног суда за град Београд, јер сматрамо, да тужбено тражење није могло доћи под појам општинских приреза или дажбина или под појам такса, већ само и искључиво под појам обичне тражбине из ГЗ, па се на спорни случај с погледом на природу тужбеног тражења имала применити трогодишња застарелост из § 928 под д) ГЗ. Када наплаћује водоводне и тротоарске таксе Општина не врши јавну функцију, не понаша се, дакле, као носилац јавне власти, већ само као концесионар једног посла који могу обављати као концесионара и сва друга приватна лица. Зато не можемо ову врсту намета или овај приватан правни однос уподобити са односом из јавног права из кога неминовно Општина наплаћује таксе или друге прирезе. Стога стојимо на становишту да је у конкретном случају требало применити ГЗ у одредби § 928 под д).

У судској хроници објављеној у Архиву, свеска за април 1940 г. Родољуб С. Конић такође се не слаже са гледиштем Касационог суда о примени чл. 33 ЗОТ на потраживање Општине града Београда о којима је горе реч а по питању застарелости, па и он сматра, да се на спорни облигационо-правни однос има у свему применити у погледу застарелости § 928 д) ГЗ а не одредбе из специјалних закона. Поред аргумената из области строгог тумачења закона, са којима се слажемо, г. Конић се је ради оправдања свога гледишта сасвим умесно позвао и на логику „јер се не може претпоставити, да је законодавац, доносећи пропис чл. 33 ЗОТ имао и могао имати у виду и такве јавне дажбине, које није предвидео у томе закону и унапред им одређивао застарелост“.

Касациони суд је, пре горе наведених одлука, имао још прилике да се изјасни по спорном питању, па ћемо у циљу објашњења ранијег схватања

нашег највишег суда, изложити две одлуке и то: једну саопштenu у Архиву за јули—август 1938 год. стр. 144 и сл. од стране г. Јована Д. Смиљанића са коментаром г. д-ра Милана Бартоша поводом наплате електричне струје и другу саопштenu у Полицији за март 1934 год. стр. 241 и сл. од стране г. Тих. М. Ивановића по питању застарелости права Општине града Београда на наплату водоводске таксе. (В. Иван Петковић: Грађански законик, пракса испод § 928 д).

У првом случају Срески суд за град Београд стао је, по нашем мишљењу, на исправно становиште, да потраживање Општине града Београда застарева по § 928 д) ГЗ. Окружни суд за град Београд потврдио је исту пресуду Среског суда, само што је нашао, да се на конкретан случај имао применити § 928 б) ГЗ с обзиром да тужбено тражење потиче од продате — утрошене струје. Будући да је по среди уговор о куповини и продаји електричне струје Општина се, по нахођењу Окружног суда, појављује као административна власт са обележјем јавноправне институције. Касациони суд је потврдио пресуду Окружног суда са изменом и допуном разлога, нашавши „да није требало применити на конкретан случај § 928 б) ГЗ „јер овај пропис предвиђа застарелост од године дана и односи се на тужбе лекара, трговаца и других. Међутим, тужбени однос потиче из неплаћене електричне струје која се плаћа месечно, те се у овом случају има применити пропис застарелости из § 928 ГЗ а не из § 931 ГЗ како то тужилац ревизијом истиче, јер се ова законска одредба не односи на кратке застарелости у које спада и § 928 д) ГЗ“.

У другом случају срећемо се са схватањем које је у противности са изложеним схватањем у раније наведеном случају. Окружни суд за град Београд и Одељење Касационог суда са његовом Општом седницом, стали су на становиште, да водоводне таксе долазе у ред „дажбина јавно-правног карактера као што су: порез, прирез итд. јер ова такса за воду има све карактеристичне одлике дажбина јавно-правног карактера, пошто је иста уведена у јавном интересу из здравствених разлога, па се, као таква, принудно и разрезује и наплаћује.“ Апелациони суд међутим, био је противног мишљења, да се у овом случају јавља Општина као установа приватног карактера. Грађани су везани са Општином приликом узимања воде приватно-правним односом, пошто Општина, издржавајући у својој режији установу давања воде, јесте приватно предузеће. Даље, Апелациони суд је по нашем мишљењу правилно окарактерисао овакав однос као уговор закључен под унапред одређеним условима од једног уговорача — Општине града Београда — дакле као неку врсту уговора по престанку. Зато мислимо да је г. др. Борислав Т. Благојевић уврстио правилно међу уговоре по престанку и овакве уговоре у својој докторској дисертацији под насловом: Уговори по престанку, стр. 156—157. Та правна природа оваквих уговора ниуколико не мења њихов приватно-правни карактер, јер се Општина са својим принудним прописима ипак јавља као концесионар који нуди своје услуге под унапред утврђеним условима на које странка може пристати или не пристати, али нема права да их мења.

Према томе, питање које нас овде интересује прошло је кроз разне фазе у теорији и пракси и није искристалисано, тако да се може очекивати и даље отступање од горе изложених начела. За нас међутим није спорно, да је по среди чист приватно-правни однос између концесионара — Општине и корисника, пошто Општина у овом случају дела као приватно-правна личност а не као носилац јавне власти.

Д-р Видан О. Благојевић

ДА ЛИ ИМА СЛУЖБЕНИК КОМЕ СУ ПОВЕРЕНИ ПОСЛОВИ ВИШЕ ВРСТЕ ПРАВО НА НАГРАДУ ЗА ПРЕКОВРЕМЕНИ РАД?

Београд, апелациони суд (II грађ. веће) пресудом од 12 септембра 1939 потврдио је пресуду Трговачког суда у Београду по спору тужиоца инжењера В. А. против туженика грађевинског друштва Б., којом је тужилац В. А. одбијен од сазног тужбеног захтева да му туженик исплати награду за прековремени рад. У образложењу суд је навео између других разлога и ово: I Закон о заштити радника (— ЗЗР) уређује на посебан начин радни однос оних лица, који непосредно раде и суделују у самом организованом производном поступку

предузећа. Прописујући заштиту и законски уређујући интересе и права тих лица, ЗЗР истовремено предвиђа да ће се његове одредбе о радној заштити само и искључиво на та лица и односити. Тиме је речено да се и одредбе о прековременом раду односе и важе само за она лица на која се закон о заштити радника уопште протеже, а то су она лица која су обухваћена појмом помоћног особља у смислу ЗЗР. Прописи §§ 3 и 4 ЗЗР то јасно прописују, наглашавајући притом изрично да се под помоћним особљем у смислу ЗЗР не сматрају лица којима се поверавају послови више врсте, примерице набрајајући књиговође, пословође па и инжењере. А тужилац је управо био угослен као инжењер, коме су били поверени послови више врсте, како то показује чињенично утврђене побијене пресуде, а у чему су и странке сагласне. Према томе, кад тужилац не спада у помоћно особље у смислу ЗЗР, кад ЗЗР питање награде за прековремени рад уређује само у погледу оног помоћног особља на које се ЗЗР протеже, нема сумње да тужилац своје право на награду за прековремени рад не може заснивати на прописима ЗЗР и да примени тога закона у овом случају уопште нема места, како је то и први суд правилно нашао. — II Не стоји да се у овом случају има узети да је радно време између тужиоца и туженика прећутно уговорено, како то призивалац у свом призивном приговору наводи. Наиме, по наводима призиваоца, радно време код туженика било је опште утврђено на осам сати дневно, с тим да недеље и државни празници не спадају у радне дане. Будући да је то радно време код туженика било опште утврђено и да је тужиоцу познато, тужилац није имао потребе да са тужеником ма шта изрично уговара у погледу радног времена, већ уговарајући само висину плате, тужилац и туженик су прећутно договорили да и за тужиоца важи радно време опште утврђено код туженика. Ово разлагање призиваоца с обзиром на законску квалификацију рада а нарочито с обзиром на законску заштиту није основано. Опште утврђено радно време код туженика, о коме призивалац говори, то је радно време које уређује ЗЗР и које се односи само на помоћно особље на које се ЗЗР и протеже. Тужилац по својој раду и природи посла не спада у помоћно особље по ЗЗР и, будући ван радне заштите овог закона, не може користити радно време по овом закону ако тако изрично није уговорио. — У погледу радног времена Закон о радњама (= ЗОР) уколико и говори, не садржи такве одредбе и не уређује то питање на начин како је то учињено у ЗЗР. У прописима §§ 152 и 154 ЗОР не говори се колико има трајати радно време помоћног особља, већ се прописује да у времену од 20 до 5 часова сви локали, продавнице итд. у радним данима, недељом и на државне празнике морају бити затворени, предвиђајући притом и могућности за отступања од овог ограничења. Пропис пак § 157 ЗОР упућује да радно време помоћног особља у радњама регулишу прописи за заштиту радника, што ће рећи да у погледу радног времена важе прописи који за заштиту радника постоје, — дакле не само прописи ЗЗР, пошто се прописи овог закона односе само на одређена лица, већ и други који ће се специјално издати или су већ издати, као што је то уредба о отварању и затварању радња од 26 априла 1929, која је остала у важности и по ступању на снагу закона о радњама а односи се на помоћно особље угослено у трговачким и занатским радњама. Пошто се ЗЗР не односи на категорију особља у које спада тужилац, као ни поменута уредба, нити који други пропис о заштити радника то уређује, произлази из таквог стања ствари да за категорију особља, у коју тужилац спада, не постоји уређено законско време, већ се има приликом ступања у службу уговорити. Ако том приликом радно време није уговорено, с обзиром на § 210 у в. § 324 ЗОР, има се узети да је радно време оно које је примерено околностима, односно према околностима природи посла. — III. Али ако би се стало на гледиште призиваоца и прихватило да је између тужиоца и туженика прећутно уговорено радно време и то радно време опште утврђено код туженика, — ипак та чињеница не би била одлучна за спорни случај, јер из тога још не произилази да тужилац има право и на награду за прековремени рад. Прековремени рад мора се платити кад је у питању помоћно особље из ЗР. Сваки други рад, кад је у питању помоћно особље других категорија изван помоћног особља из ЗЗР, који је извршен преко дужног радног времена, и ако је уствари прековремени рад, не мора се ипак исплатити као прековремени рад. У тим случајевима, случајевима ван ЗЗР, није довољно да се уговори трајање радног времена па да се има

право и може тражити награда за прековремени рад, већ је потребно да се награда за прековремени рад и уговори. Ако се не уговори, има се сматрати, као што је већ изложено, да постоји прећутни пристанак на уговорену награду и за тај рад. Стоји да према § 210 ЗОР, ако о начину и обиму службе није ништа закључено, службопримац ће вршити службу примерено околностима. Овим прописом је према томе само регулисан радни однос на случај да о начину и обиму службе није ништа уговорено, па и питање радног времена уређује тако да ће радно време одговарати раду службопримачеву и природи посла. Али се из овог прописа не може закључити и то да службопримац ако би радио преко радног времена, одговарајућег околностима, има право на награду за тај прековремени рад. Призивни суд је на гледишту да је овај пропис јасан и одређен. Он између осталог одређује и радно време ако није уговорено, а уопште не говори нити прописује право на награду за рад преко радног времена. Тумачењем текста овог прописа, а с обзиром и на остале прописе ове главе ЗОР, апсолутно се не може извести такво право за службопримце, а то показује и последња реченица којом се изузимају извесни послови од дужног рада ако није изрично уговорено, што упућује на закључак да би се рекло и о награди за прековремени рад да је се то мислило и хтело. Према томе, да би се у оваквим случајевима право на награду за прековремени рад, недељом и држ. празницима имало, потребно је да је то и уговорено.

Пресуда беогр. апелац. суда постала је извршна, јер тужилац није ишао пред Касац. суд.

I У првом делу пресуде (подела пресуде на делове припада писцу ове белешке) Апелациони суд је утврдио, у складу са изричним прописима закона и постојећом судском праксом, да се прописи §§ 3 и 4 ЗЗР не односе на лица којима се поверавају послови више врсте, па и на инжењере као што је тужилац В. А. Стога нема сумње да тужилац своје право на награду за прековремени рад не може заснивати на прописима ЗЗР.

II У другом делу пресуде Апелац. суд је нашао да у погледу вишег помоћног особља као што је био инжењер В. А., у ЗОР не постоји законско уређено време, већ се има приликом ступања у службу уговорити. Ако није уговорено, има се узети да је радно време оно које је примерено околностима односно радно време се одређује према околностима и природи посла. У вези са тим Апелац. суд налази да за В. А. и недеље и државни празници спадају у радне дане, ма да није утврдио које су околности захтевале од њега да ради и у то време. Према томе произлази да лица која спадају у помоћно особље у грађевинском предузећу уопште не смеју уживати недељни одмор, ако такав одмор нису изрично уговорили.

Такво тумачење прописа § 210 ЗОР не одговара ни граматичком тумачењу закона нити намери законодавчевој. Да би се нашло да је време службе у извесном предузећу за извесног службеника више врсте примерено околностима, треба индивидуално испитати које су конкретне околности захтевале да тај службеник ради и недељом и државним празницима. Док такве околности нису утврђене, примерено околностима је оно *quod plerumque fit*, тј. уобичајени одмор недељом и државним празницима.

III Даље, пресуда Апелац. суда тврди да кад је у питању више помоћно особље, сваки рад који је извршен преко дужног радног времена не мора се ипак платити као прековремени рад. Потребно је да се награда за прековремени рад и уговори.

Ово мишљење Апелац. суда није у складу са § 211 ЗОР који спада у општа наређења о помоћном особљу, дакле обухвата не само ниже помоћно особље (на пр. занатске и фабричке раднике), већ и сва друга лица којима се поверава обављање трговачких, занатских и других техничких служби, па и инжењере (упор. §§ 206 и 324 ЗОР).

Према § 211, ако у уговору није одређена плата (зарада) а није закључена ни бесплатност рада, сматра се да је закључена примерена плата. Према томе, иако није уговорена плата, бесплатност рада још се не претпоставља. Међутим у наведеном пасусу пресуде Апелац. суд у суштини полази од ове претпоставке. Уствари ако је радно време изрично уговорено, на пр. у оквиру 10 часова дневно, а службеник (који иначе не потпада под ЗЗР) је радио 12 часова дневно, он према резонувању Апелац. суда *ipso jure* нема права на

награду за та два часа прековременог рада, ако није изрично уговорио награду за то. Међутим у наведеном случају дневни ред службеника састоји се из два дела: из десеточасовног рада за који је одређена плата и из двочасовног рада за који није одређена награда, али није закључена ни његова бесплатност. Према логици Апелац, суда службеник би морао у овом случају радити два часа дневно бесплатно. Међутим према § 211 сматра се да је за та два часа закључена примерена награда. Ово тумачење можда излази из оквира строго граматичког тумачења § 211, али свакако остаје у границама логичке интерпретације и стога се мора прихватити.

Изгледа Апелац, суд је поделио целу област радног права на два дела: на односе између службодаваца и службопримаца који уживају специјалну заштиту по ЗЗР, и односе између службодаваца и свих осталих службопримаца. Док у оквиру првих односа господари *jus cogens*, у другим све је препуштено аутономној вољи странака која се има тумачити на најформалистичнији начин према правилу: *quod non est in actis non est in mundo*. Овакво схватање радног одношаја не одговара ни савременим назорима нити ставу који је заузео наш ЗОР, јер он садржи прописе и за више помоћно особље који се могу изменити уговором само у корист службопримца а никако на његову штету. То су ван сумње прописи који спадају у *jus cogens* и имају за циљ заштиту службопримаца. Њима се ограничава слобода уговарања да не би ишла на штету службопримаца. Такви су на пр. прописи о минималном и максималном отказном року (§§ 234—235 и 332), о праву на плату за време боловања (§326), о праву на одмор у току године (§ 329), о отплатини (§ 333) итд. Према томе не постоји потпуна супротност, са гледишта заштите службопримаца, између оних који спадају под ЗЗР и свих осталих службеника, већ само разлика у степену заштите. Износ награде за прековремени рад првих тачно је одређен у ЗЗР, док за друге постоји у ЗОР само начело да та награда мора бити примерена околностима.

Али правник који тражи одговор на питање да ли има службеник право на награду за прековремени рад ако то није специјално уговорено, не мора се зауставити само на прописима радног права и не сме заборавити основно начело прањанског права, према којем није допуштено неоправдано обогаћење.

Још у римском праву било је наглашено да *natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri lokuptionem* (I. 14 D. de cond. indebiti 12, 6). § 812 немачког BGB вели: *Wer durch die Leistung eines Anderen oder in Sonstiger Weise auf dessen Kosten etwas ohne rechtlichen Grund erlangt, ist ihm zur Herausgabe verpflichtet*. Па и § 902 нашег ГЗ заповеда: *И ако ко учини што није дужан био учинити, има право награду приличну искати*.

Према томе, ако је било уговорено радно време за ма којег службопримца а он је био оптерећен радом преко уговореног времена, што није био дужан учинити, има право за то награду приличну искати. Службодавац, користећи бесплатно извешан део његовог рада (јер по уговору није био дужан радити преко одређеног времена), тиме је уштедио плату коју би иначе платио другом службопримцу, а према томе се неоправдано обогатио без правног основа на рачун првог службопримца. Стога закон даје том службопримцу право на награду за тај прековремени рад.

Овоме можемо додати да се и у чехословачком праву сматра да се награда за прековремени рад, која није изрично уговорена, може тражити на име накнаде штете и неоправданог обогаћења (в. Dr. Ad. Proháska, Prag: Vom Standpunkte des tchecoslowakischen Obersten Gerichtes zur Überstundenentlohnung. Zeitschr. f. Ostrecht. 1931 H. 8/9, нарочито стр. 611).

Л. Таубер

ВЛАСНИК РЕСТОРАНА НЕПОСРЕДНО ЈЕ ОДГОВОРАН ЗА ШТЕТУ НАСТАЛУ
 } ЗБОГ ПОКВАРЕНЕ ХРАНЕ

Тужитељица је у тужби претставила да је на дан 2 августа 1937 у друштву својих познаника вечерала у тужениковом ресторану и јела заједно са њима јело звано „беф Струганов“. У току ноћи после тога осетила је јаку нељagodност. Сутрадан су је њени познаници питали телефоном како се осећала, испривавши јој том приликом да су они те ноћи имали јаке грчеве и да су повраћали. После дугог лечења лекари су констатовали да има запаљење бу-

брега и да је то запаљење последица тровања храном. Тужила је власника ресторана и тражила да га суд осуди да јој плати: трошкове лечења и претрпљене болове.

Тужени је оспорио тужбени захтев, наводећи да тужила није доказала да је тровање наступило услед покварене хране. Признаје да је тужена заиста означеног дана вечерала код њега поменуто јело, али је и сутра дан дошла, жалећи се само да је покварила стомак.

За овим је суд на основу изведених доказа утврдио да је болест тужиле последица тровања од узетог јела у ресторану тужениковом, па је туженог на основу §§ 801, 812 и 820 ГЗ осудио на плаћање накнаде за утрощак око лечења као и за претрпљене болове.

Призивни суд је потврдио ову пресуду, а Касациони суд није уважио ревизију тужене стране, већ је такође потврдио пресуду призивног суда, допунивши у неколико правно образложење ове спорне ствари. Наиме, Касац. суд је поред осталог нашао следеће: Навод ревизије да је призивни суд дао погрешну правну оцену о спорној ствари и да је на спорни случај погрешно применио прописе §§ 801, 812 и 820 ГЗ пошто, вели, примени § 801 и 820 ГЗ није било места стога што није утврђена кривица туженикова, а § 812 ГЗ се не односи на овај случај — неоснован је, јер је по оцени Касац. суда призивни суд на спорни случај правилно применио прописе §§ 801 и 802 ГЗ с обзиром на утврђене чињенице, да се тужила разболела од покварене хране, коју је појела у ресторану тужениковом, чиме је утврђена и кривица туженика као сопственика ресторана. Истина, и по оцени Касац. суда у овом случају није било места примени § 812 ГЗ који се односи на оштећење путничких ствари од стране послуге у гостионицама, крчмама итд. а не и на овакав случај, али како је иначе правна оцена призивног суда правилна, пошто тужила и по оцени Касац. суда припада тражена накнада по пропису §§ 801 и 820 ГЗ, то је ово погрешно позивање суда на пропис § 812 ГЗ без утицаја на одлуку суда, те и поред ове погрешке суда не стоји ревизијски разлог из тач. 4 § 597 ГРПП на коју се ревизија позива“.

(Касациони суд у Београду, Рев. 1495/39 од 30 октобра 1939 год.).

*

У овом спору утврђено је да је штета наступила од узете покварене хране у ресторану тужениковом. Питање је било спорно каква је одговорност власника ресторана, наиме, да ли би се власник ресторана могао бранити чињеницом да он лично никаквом својом радњом или пропуштањем није проузроковао штету.

Иако наш ГЗ одговорност за накнаду штете заснива једино на начелу кривице (§ 801 ГЗ), иако би се можда у конкретном случају могло узети да је штета наступила не од радње или нерадње туженикове, већ због кривице његових људи (кувару итд.) за које он не мора одговорати по § 810 ГЗ ипак налазимо да ће власник ресторана бити одговоран за причињену штету услед покварене хране зато што је он прекршио једну своју дужност, обавезу коју има према сваком госту који се храни, а као његов саговорач. Наиме, кад гост дође у ресторан и поручи јело, он закључује са власником ресторана (радње) иако не лично, већ преко за то овлашћеног лица (послуге), уговор о купопродаји готове хране уз одређену цену. Обавеза је власника да да госту здраву храну у обично одређеној количини. Ако гост уместо здраве хране, добије покварену, власник не само што није извршио уговорну обавезу, већ се може узети да је он лично проузроковач настале штете (оболења). Наиме, без обзира ко је припремио рђаву храну, покварену храну, и од чега је то дошло, (неумешност особља, рђаве инсталације, већ покварене намирнице итд.) власник радње је непосредно одговоран госту по принципу кривице, јер је продајући у своје ресторану покварену храну причинио он лично штету а не његово особље. Овде се не поставља питање одговорности за туђа дела (особља) по § 810, 812 ГЗ већ власник радње одговара по § 801 ГЗ зато што је продавао покварену храну, без обзира ко је ту храну припремио.

Иван Д. Петковић

ДРЖАВА НЕ ОДГОВАРА ЗА ШТЕТУ КОЈУ ПРИЧЕНИ ДОНОШЕЊЕМ ЗАКОНА,
АКО У САМОМ ТОМ ЗАКОНУ НИЈЕ ИЗРЕЧНО ПРЕДВИЂЕНА ОДГОВОРНОСТ
ЗА НАКНАДУ

У једном спору тражено је, да се Држава Краљевине Југославије осуди на плаћање износа од 5.000.000.— дин. и тај захтев је образложен овако: У току 1916, 1917 и 1918 тужилац је бившој аустроугарској влади, по њеним поручбинама, лиферовао разне животне намирнице за потребе војске, и из тог односа аустроугарска влада остала је тужиоцу дужна 2.698.002.— круна. Дуговања ове врсте аустриска влада примила је на себе да исплати Уговором о миру закљученом у Сен-Жермену (чл. 205), а Угарска влада Уговором закљученим у Трианону (чл. 188). После рата, тужиочево потраживање делимично је и признато од стране Војног ликвидационог уреда савезног министарства финансија Аустриске Републике у Бечу и то у износу од 1.776.650.— круна. — Међутим, споразумом у Хагу од 20. јануара 1930 (чл. III) и доцније споразумом у Паризу од 28. априла 1930 — државе потписнице ових споразума, а међу њима Држава Краљевина Југославија, ослободиле су аустриску и угарску владу обавеза, које су оне примиле Сен-Жерменским и Трианонским уговором, па и обавеза према грађанима држава потписница, тако да је услед тога и потраживање тужиоца према аустриској и угарској влади остало неостварено.¹⁾ Из ових чињеница тужилац закључује, да је држава Краљевина Југославија, потписујући Хашки и Париски споразум, примила обавезу према својим држављанима, да им исплати све оно што је била дужна аустриска влада. Па како је тужиоцу било признато 1.778.650.— круна, а исто није могао наплатити зато, што се држава Краљевина Југославија у име његово одрекла овог потраживања, то је тужилац у парници тражио да му држава плати признати износ, који је сведен на суму од 5.000.000.— динара.

Овај захтев тужбе одбијен је у све три инстанције, но са различитим образложењем.

Првостепени и призивни суд прихватили су тезу тужбе у основи и констатовали, да тим, што се у име својих држављана одрекла потраживања, која су они имали према аустроугарској влади, — држава је примила ту обавезу на себе. Ипак тужбени захтев је одбијен, углавном из два разлога. Прво с тога, што се фирма, која је вршила лиферације бившој аустроугарској влади, није налазила на територији наше државе, већ у Трсту, те без обзира, да ли је тужилац као власник те фирме наш држављанин, он не може истицати никакву тражбину према држави Краљевине Југославије. Други разлог за одбијање тужбеног захтева, на коме је нарочито инсистирао призивни суд, лежи у томе, што су се државе потписнице споразума у Хагу и у Паризу одрекле потраживања њихових држављана само у колико та потраживања нису ликвидирана, а тужиочево потраживање, будући признато од Војног ликвидационог уреда има се сматрати ликвидираним, те се на исто не односе споразуми у Хагу и Паризу. — Сем тога и први и призивни суд налазе, да је кривицом самог тужиоца, остало његово потраживање неостварено, а то због тога што је Банка Адријатика у Трсту, по тужиочевом пристанку, узабрала ово потраживање.

1) Прописи на које се тужилац позива гласе:

Чл. 205 посл. ст. Уговора о миру у Сен-Жермену од 10. септембра 1919. Садашња аустриска влада биће једина одговорна за све обавезе, које је уговорима на себе узела у току рата некадашња аустриска влада, а које нису претстављене рентом, боновима, обвезницама, хартијама од вредности и новчаницама изрично предвиђеним овим уговором.

чл. 188 посл. ст. Уговора закљученог у Трианону од 4. јуна 1920. Угарска влада биће једино одговорна за све обавезе, које је некадашња угарска влада уговорима на себе узела у току рата, а које нису претстављене рентом, хартијама од вредности или новчаницама предвиђеним овим уговором.

чл. III Споразума у Хагу од 20. јануара 1930. — Под резервом одредаба чл. IV овог споразума, напуштају се узајамно сва тражења и противтражења, која нису регулисана до овог дана, а која произилазе из уговора у Сен-Жермену или Примрја или која произилазе из ратних мера између Аустрије с једне стране, и других сила потписница овог споразума с друге стране, или између аустриских држављана и речених сила или између речених сила и Аустрије.

Касациони суд међутим, решавајући по ревизији тужиоца, поставио је ствар на другу основу. — У првом делу образложења, Касац. суд претходно констатује, да је држава Краљевине Југославије чл. III Споразума у Хагу од 30 јануара 1930 заиста напустила сва потраживања своја и својих грађана према аустриској влади, али да ни у овом члану нити у ма којој другој тачки Хашког или Париског споразума, није признала право својим држављанима да од ње траже исплату оних потраживања, која су они имали према аустриској или угарској влади. Уосталом, ни сам тужилац не тврди, да је овакву обавезу држава изрично примила на себе неким уговором или на основу законског прописа. — „Остаје према томе да се испита, у колико је држава одговорна за штету која је причињена њеним држављанима тиме, што су напуштена њихова потраживања према аустриској и угарској влади. Оцењујући ово питање, Касац. суд пре свега констатује, да је Хашки споразум од 20 јануара 1930 признат Законом од 4 јуна 1930 (Сл. нов. Бр. 124—XLVII) те због тога све одредбе овог споразума имају карактер законских прописа. Што се тиче Париског споразума од 28 априла 1930 правна ситуација је иста, јер је и овај споразум признат законом и у погледу обавеза мађарске владе позива се на Хашки споразум од 20 јануара 1930, те и одредбе овог споразума закљученог у Паризу имају карактер законских прописа. Доследно овоме, произилази, да уколико је настала штета за наше држављане тиме, што су напуштене обавезе које је имала бивша аустроугарска влада према њима, — та је штета настала доношењем једног закона. Да би пак било одговорности за накнаду штете, потребно је, поред постојања штете, да се утврди, да је иста проузрокована једном радњом или пропуштањем, које би било противно објективном праву. У конкретном случају међутим, радња којом је проузрокована штета, састоји се баш у стварању објективног права, односно у доношењу закона, и због тога, баш и кад би се утврдило да је неко таквом радњом оштећен, он не би имао право на накнаду те штете. Другим речима, свако право на накнаду штете, претпоставља једну незакониту — противправну радњу или нерадњу, те кад је штета причињена радњом, која је призната законом, онда таква радња не може бити противправна, а доследно томе, те оштећени у таквом случају нема право на накнаду — §§ 800 и 806 ГЗ. — Држава у својству јавноправне личности, овлашћена је да у интересу заједнице доноси законе, који ће често погађати интересе појединца, али из тога не може произаћи одговорност државе за накнаду штете, када то закон изрично не предвиђа. Смањење интересне стопе, које држава врши, затим пружање земљорадницима олакшице при испуњењу уговорних обавеза, па чак и отпис дуга — све су то акти, којима се наноси штета појединцима, али како се то врши у кругу овлашћења, које законодавно тело у држави има, оштећени имају право да због тога траже накнаду штете од државе, јер за то недостаје битни елемент противправност радње којом се вређа нечије право. У конкретном случају дакле, баш и када би се утврдило све оно што наводи тужилац, а наиме, да је он држављанин Краљевине Југославије, да је његово потраживање и у основи и у количини оправдано, да исто није исплаћено нити регулисано у смислу чл. III Хашког споразума од 20 јануара 1930 и најзад, да није постојала никаква забрана банке Адријатика у Трсту, — ипак тужбеном захтеву не би било места, јер ниједним законским прописом држава није примила на себе обавезу, да својим држављанима исплаћује потраживања, која су они имали од бивше аустроугарске државе, нити је напуштајући ова потраживања у име својих држављана, она одговорна за накнаду штете, која је овим напуштањем настала.“

(Пресуда Касационог суда у Београду Рев. 455/39 од 7 октобра 1939).

*

Питање одговорности државе за накнаду штете, коју она причини појединцима доношењем закона, од интереса је нарочито данас, када је државна интервенција у економским односима све изразитија и када се услед тога често дешава, да права појединца буду повређена. Закон о ликвидацији земљорадничких дугова и Уредба о максимирању камате најбољи су примери у нашем законодавству докле иде интервенција државе у правноправним односима и у којој мери права појединца могу бити повређена.

Доношење једног закона, којим се вређају права појединаца претставља у ствари сукоб између неограниченог овлашћења, које законодавно тело има у држави и правног принципа, да се стечена права појединаца не могу законом вређати. У таквом случају по речима проф. д-ра Ђ. Тасића „држава која врши своје функције, вређајући при том права појединаца, с једне стране врши своју правну дужност, креће се дакле у границама права, с друге стране вређа права појединаца и тиме излази из граница права.“

Код овакве ситуације постављају се два питања. Прво се тиче, да ли је држави уопште допуштено, да доношењем закона вређа права појединаца и друго, ако се то право држави призна, да ли је она одговорна за накнаду штете и ако исту закон није предвидео. По првом питању, у науци мишљења нису много контроверзна. Законодавна власт је суверена и из саме те поставке произилази, да она не може бити ограничена. Сем тога, ограничењем законодавне власти онемогућило би се држави, да врши своје задатке, а држава има не само право, већ и дужност да вређа права појединаца, ако се ради о општем интересу. — Да ли ће држава бити и одговорна за штету, коју причини законом у материјалном смислу и по ком основу, претставља напротив питање, које је у науци, посебно у Административном праву, врло спорно.²⁾

С обзиром на предмет, који је у изнетој одлуци Касационог суда решаван, од значаја је сама улога суда при одређивању накнаде штете, а наима, да ли је суд, у случају када закон вређајући права појединаца не одређује накнаду штете, овлашћен да одговорност за накнаду штете сам одреди. У изузетном случају Касац. суд је стао на гледиште, да кад у закону није изрично предвиђена одговорност државе за накнаду штете, да ту одговорност не може сам суд конституисати. При томе Касац. суд је ствар посматрао с обзиром на принцип кризнице, који је у ГЗ јасно изражен код питања о накнади штете. Познато је наима, да је право на накнаду штете условљено постојањем једног противправног — недопуштеног акта, те кад се остане на гледишту, да је законодавно тело овлашћено да доноси законе без ограничења, онда се акт државе, када она доноси закон, макар са њиме и вређала права појединаца, — не може сматрати као противправан, па према томе ни држава због таквог акта не може одговарати за накнаду штете.

Овакво решење постављеног питања изгледа нам правилно. Законодавац би према томе био дужан, да предвиди одговорност за штету у сваком закону, којим се вређају права појединаца, и ако то не учини такав закон можда неће бити израз правичности, што сваки закон треба да буде, али такав закон судови не могу допуњавати одређујући одговорност за накнаду штете, јер би тиме излазили из круга своје надлежности. Зависта тешко би било бранити мишљење, да у појам тумачења једног закона, спада и одређивање накнаде штете, коју законодавац није предвидео.

Овакво гледиште консеквентно спроведено до краја, несумњиво да води тешко прихватљивим закључцима. Јер, иако Касац. суд у својој пресуди истиче, „да је држава овлашћена у интересу заједнице да доноси законе, који ће погађати интересе појединаца“ — питање је шта би било са накнадом штете код закона, који није донет у општем интересу или којим се вређају права одређеног појединца.³⁾

У таквој ситуацији можда би било основа за конструисање одговорности државе по основу неправедног богаћења,⁴⁾ јер би држава у таквим случајевима, иако не противправно, али ипак без права обвезивања појединца нешто што они нису дужни — § 902 ГЗ.

Никола Срзентић

Примедба. — Идеја да држава одговара и за законе везана је за покрет да се држава подеде што је могуће више под право. Пошто изнад закона стоји Устав и можда виши принципи права, онда унапред се не може одбити идеја да држава одговара и за законе. Особито је било дискусије о значењу начела једнакости, које је најчешће служило као основ за ову одго-

2) У расправи проф. д-ра Ђ. Тасића: Одговорност државе по принципу једнакости терета, Београд, 1924, стр. 112—140, изнети су главни правци по овом питању.

3) G. Jéze, Principes généraux du droit administratif, II ed. p. 108—109.

4) Hauriou, Précis de droit administratif et de droit public, p. 384 et s.

ворност државе. Да ово није било само голо теоретисање, види се по томе, што је било земаља где су судови у контроли над поштовањем начела једнакости ишли врло далеко и чинили читаво поглавље правног развоја, као на пр. у Швајцарској и Сједињеним америчким државама, где је суд оцењивао уставност закона и био заштитник индивидуалних права. Са увођењем Уставног суда, који предвиђа уредба о бановини Хрватској, који ће имати свакако и код нас задатак да штити индивидуално право, питање о одговорности државе биће код нас поново актуелно.

Ђ. Тасић

АКО УСЛОВ НИЈЕ ИСПУЊЕН, УГОВОРНА СТРАНА НИЈЕ ДУЖНА ДА ИЗВРШИ УСЛОВНУ ОБАВЕЗУ, ИАКО ЈЕ ОНА СПРЕЧИЛА ДА УСЛОВ НАСТУПИ

Тужилац је у својству адвоката заступао тужену у кривичном поступку као супсидијерну тужитељицу. За рад око заступања, тужена је платила тужиоцу 5.000.— динара, а обавезала се уз то да ће му платити још 5.000.— динара под условом, ако ма који од оптужених, против којих је вођен кривични поступак, буде и осуђен. После извесног времена међутим, тужена без знања свога заступника одустане од кривичне тужбе и услед тога се кривични поступак обустави. Како је на овај начин тужена онемогућила испуњење услова, тужилац је парницом тражио, да се осуди на испуњење условне обавезе.

Првостепени — Срески суд за град Београд одбио је тужбени захтев налазећи, да тужилац нема право на тражени износ, јер је обавеза тужене била условна, а услов није испуњен.

Призивни — Окружни суд за град Београд напротив, усвојио је тужбено тражење, сматрајући да је тужена дужна да испуни своју уговорну обавезу, иако услов није испуњен, јер је она сама својом радњом онемогућила испуњење услова.

Ревизиони — Касациони суд у Београду није се сложио са правним схватањем призивног суда, већ је уважавајући ревизију тужене стране, одбио тужбени захтев са ових разлога: „Стоји истина чињеница, да је тужена одусталајући од тужбе, онемогућила да наступи случај, који би тужиоцу давао право да од тужене тражи испуњење тужбеног захтева, но несумњиво је такође, да је тужена имала право да одустане од кривичног гоњења и да у погледу тог њеног права, уговором између парничних страна, није ништа измењено. — У конкретном случају, наступање уговореног услова зависило је с једне стране од воље саме тужене, јер је она могла да одустане од кривичне тужбе, а с друге стране испуњење овог услова зависило је од будућег неизвесног догађаја — осуде оптужених од стране кривичног суда. Због тога клаузула у уговору, по којој је тужилац имао да добије још 5.000.— динара ако неко од оптужених буде осуђен, може се узети као наступање неизвесног догађаја само у случају, да тужена не одустане од тужбе. — Странке су дакле, још при закључењу уговора, морале знати, да наступање околности, која тужиоцу даје право на исплату 5.000.— динара зависи и од воље тужене, па како приликом уговарања у том погледу није учињена никаква резерва, нити се тужена обавезала да ће тужиоцу исплатити 5.000.— динара ако одустане од тужбе, а како с друге стране услов из уговора није наступио, то тужилац при оваквом стању ствари нема право на захтев који је постављен у тужби. — § 546 Г. З. — Према изложеном, не може се узети, као што се то истиче у ревизиском одговору, да кривицом тужене није испуњен уговорни услов, већ се напротив има сматрати, да је тужена искористила само једно своје право, чија употреба није била везана ничим, па ни уговором са тужиоцем. При томе треба поново нагласити, да је тужилац још при закључењу уговора морао знати за право тужене, па ипак употреба тог права није условљена неком нахнадом тужиоцу. — Најзад, позивање призивног суда на пропис § 706 Г. З. такође није основано, јер ни овај пропис не даје право тужиоцу да тражи тужбени износ. Несумњиво је наима, да је тужиоцу припадала награда као заступнику тужене, па му је та награда делимично и исплаћена. Што се тиче тужбеног тражења, оно је било условљено, а према изложеном тај услов није

наступио и због тога тужилац не може тражити испуњење овако условљене обавезе."

(Пресуда Касационог суда у Београду Рев. — 290/40 од 8 марта 1940).

Питање које је било предмет ове одлуке Касационог суда није у нашем Грађанском закону изрично расправљено.

Услов, који је међу странама у конкретном случају уговорен, спадао би међу мешовите (насупротив каузалним и потестативним) тј. међу услове чије наступање зависи и од воље једне уговарајуће стране и од воље неког трећег лица (art. 1171 cod. civ.). Питање је, да ли је код оваких услова допуштено, страни, од чије воље зависи наступање услова, да без одговорности преузима акте, којима би спречавала испуњење услова. Касациони суд одговара потврдно. Међутим, могло би се истаћи, да овако решење омогућује да се једна страна увек ослободи уговорне обавезе, јер би, по таквом схватању, од њене воље зависило да ли ће спречити испуњење услова. Уговор пак, макар закључен и под условом (суспензивним) веже обе стране и онај уговорач, који очекује добит од испуњења услова, стиче једно право пре него што је услов испуњен, а доследно томе обавезна страна не би имала право, да без посебне одговорности, утиче на испуњење услова.

Тужена страна у овом спору несумњиво да је имала право да одустане од кривичне тужбе и „употреба тог права није била ничим везана, па ни уговором са тужиоцем“ — како то констатује Касациони суд, (нити је могла бити везана, јер уговор којим би се тужена одрекла права да одустане од кривичне тужбе, био би противан § 13 Г З), али, право тужене да одустане од кривичне тужбе не може имати за последицу престанак уговорене обавезе према тужиоцу. Напротив, ако је тужена користећи једно своје право, онемогућила да тужилац дође до очекиване добити, онда је она одговорна за штету, коју је због тога тужилац претрпео, односно дужна је да изврши усмену обавезу, иако услов није испуњен. У том смислу чл. 941 Црногорског О И З изрично прописује, да ће се сматрати, као да је услов наступио, ако дужник, на било који начин, спречи његово наступање.

Никола Срзентић

Примедба. — Питање положаја уговорне стране која је спречила наступање услова интересантно је како због начина на који се у нашем позитивном праву уопште поставља питање услова, тако и с обзиром на начин на који је Касациони суд расправио конкретан случај.

О условима у нашем позитивном праву (поред §-а 474 Г З који овде не долази у обзир) говори само § 546: „Ако би при уговору особити услови стављени били, они се морају разумно у призрање узети.“ Из тога би излазило да се наше право у погледу услова налази пред законском празнином коју би требало попуњити по општим начелима о попуњавању празнина, и ту би између осталог нашу пажњу међ првим аргументима задржао О А Г З као изворник нашега. То би међутим био погрешан пут, пошто је наш законодавац овде, као што ћемо видети кренуо сасвим другим путем него његов претходник. Код питања услова ми се у ствари и не налазимо пред празнином у формалном смислу речи, него пред једном другом појавом. § 546 нас упућује наиме на један посебан начин тражења потребног правила, на идеју разумнога које се имамо држати као врховне опште норме у материји услова.

„Разумно“ и други њему слични термини, све чешћи у модерним кодификацијама, називају се, као што је познато, правним стандардима. Међу њих, поред осталог, треба убројати и идеју добрих обичаја, јавног поретка, правичности, примеренога, злоупотребе, добронамерности и т. д. Улога и природа њихова није у теорији још довољно расветљена и литература о њима је релативно сиромашна.*) Што се посебно стандарда разумнога тиче њега је,

*) Код нас је о стандардима у казненом праву писао Г. Станко Франк (АРХИВ за мај-јуни 1939, где је наведена и даља литература). Главне радове дати су: чувени амерички правник Roscoe Pound (Readings on the history and system of the common law, 1927, u An introduction of the philosophy of law, 1930), Edouard Lambert (Le gouvernement des juges, 1921) Maurice Hauriou (Police juridique et fond du droit у Revue trimestrielle за 1920), O. Statti (Le Standard juridique теза Париз 1927), A.—A. Al—Sanhoury (Le standard juridique, у Recueil Geny II), J. W. Hedenmann (Die Flucht in die Generalklauseln, Tübingen, 1933).

као и све стандарде усталом, тешко дефинисати, околност која је њихова гласна врлина, али несумњиво и извор многих опасности. Разумно као правни стандард је у суштини смисао за меру, осећање за стварност и природу ствари, равнотежа између формално-логичког закључивања и друштвеног опортунитета. Његова је улога да коригује формалистичко правно резонување и да га ублажава осталим социјалним захтевима.

Те особине стандарда разумнога (standard of reasonableness) нарочито су се јасно испојиле у англо-саксонском правном систему. Илустрације ради навешћемо два случаја из праксе енглеских и америчких судова. На првом месту standard of reasonableness је нашао широку примену при пресуђивању важности клаузула којима су странке узајамно ограничавале своју слободу рада: та ограничења остају пуноважна само ако су „разумна“ — а разумна су онда кад не ремете економску равнотежу интереса и не иду против смисла извесних основних друштвених институција (личне слободе и економског опстанка, закона утакмице, понуде и тражње и т. сл.). Не мање важну улогу standard of reasonableness одиграва при примени теорије непредвидљивости одн. клаузуле *rebus sic stantibus*. Последница „разумне могућности предвиђања“ је ослобођење дужника од обавезе ако су после закључења уговора наступиле околности које се нормално нису могле предвидети, а услед којих је извршење обавезе стварно постало немогуће или је знатно отежано (конкретне примере за оба случаја в. у наведеној расправи Sanhoury-a).

Ако се сад вратимо на примену стандарда разумнога у специјалној области услова која нас интересује, прва околност која ће нам привући пажњу јесте начин на који је наше питање решено у оним позитивним правима која о њему садрже изречан пропис. Ту ћемо констатовати да већ римска јуриспруденција пре Јулијана уноси фикцију по којој се услов сматра испуњеним кад је дужник, обавезан под тим условом, тај који је осујетио његово испуњење (в. Edouard Cuq, *Institutions juridiques des Romains*, 2 изд. 1928, стр. 397). Исто решење прихватају и сва важнија европска законодавства: Art. 1178 Code civil-a, § 699 OAG у вези с §-ом 897, члан 941 Божишићевог ОИЗ, § 160 немачког ГЗ, Art. 152 швајцарског Законика о облигацијама, Предоснове §§ 883 и 693 итд. Ако се запитамо који је то рационални разлог што лежи у основи овакве солуције, одговор ћемо наћи у начелу облигационог везивања воља, што је и г. Срзентић у својој ноти одлично уочио. Заиста, ми знамо да је за ослобођење уговорне обавезе потребна нова сагласност воља, онако исто као и за њено закључење. Супротно решење би значило да се уговорна страна сама може ослободити обавезе и тако једнострано раскинути уговорни однос, што се и догодило у нашем случају. И фикција по којој се услов сматра оствареним кад је дужник онемогућио његово испуњење, јесте у ствари специјална санкција за повреду тога уговорног односа, санкција која замењује накнаду штете која би се иначе могла тражити по општим прописима због неиспуњења уговорне обавезе.

Да у томе смислу стандард разумнога пледира у конкретном случају, може се извести и анализом резонувања Кас. суда. Централни аргуменат на коме почива решење Кас. суда јесте: „да су странке, још при закључењу уговора, морале знати да наступање околности... зависно и од воље тужене, па како у томе погледу није учињена никаква резерва нити се тужена обавезала да ће тужиоцу исплатити 5.000.— динара ако одустане од тужбе... то тужилац нема права на захтев постављен у тужби.“ — Као што се из овога може приметити, и Кас. суд заснива своју аргументацију на начелу везаности воља, само он узима да је дужник још при закључењу уговора себи придржао право једностраног ослобођења (пример за *Gestaltungsrecht*, по немачкој терминологији) и то једном прећутном клаузулом која би проистицала из природе ствари. И ту је управо слаба тачка његовог резонувања.

Кас. суд узима да је судбина главног услова везана за једну прећутну претпоставку, која у конкретном случају добија обележје чисто потестативног споредног услова, за вољу тужене да у кривичном поступку иде до краја. И прећутни услови одн. претпоставке свакако се могу примити, ако се не косе само с израженом вољом странака. Ту је по среди дакле и тумачење намере уговорница. У нашем случају, међутим, баш из факта егзистенције главног услова, мора се управо супротно закључити. Наиме да тужена хоће да води поступак до краја чим јој је стало да адвоката заинтересује за крајњи исход

спора и једном посебном наградом, изван редовног хонорара. Из тога се никако не може закључити да тужена намерава одустати од поступка. Напротив, из самог постојања услова изводи се прећутна претпоставка о неодустајању од поступка. Ако се тело супротно, онда је требало да то тужена изречно стипулише у своју корист, резервишући себи право одустајка од тужбе, а не да се то захтева од адвоката и да се на његов терет ставља претпоставка о праву одустајка. Тужена је имала рећи: „Ако не одустанем од поступка и ако тужени буде осуђен, платићу вам још 5.000.— динара.“ Тада би адвокат под сасвим другим перспективама ушао у спор и не би се можда у њему ни ангажовао јер би у томе случају његов хонорар уместо од једне околности (осуда туженога) која зависи добрим делом и од њега, био условљен још једном околношћу која лежи потпуно ван његове моћи (одустанак тужене). Уместо само од једног позитивног и каузалног услова, адвокатав хонорар би зависио и од другог негативног и чисто потестативног услова.

Ако би се ишло до краја с овом тезом Кас. суда да потестативан услов може бити и прећутан и да се подразумева, онда би се дошло до врло опасних последица. Онда би се морало узети да се и уз остале уговоре подразумева прећутна клаузула од стране дужника *si voluerit* (ако ја будем хтео), што би велики број обавеза учинило илузорним. Да се овакав закључак не може примити види се и из чињенице што позитивна законодавства обавезе закључене и под изречним потестативним условом сматрају ништавим (Art. 1174 Code civil-a). — Према томе не може се прихватити тврдња Кас. суда да је тужена, одустајући од поступка, „искористила само једно своје право чија употреба није била везана ничим, па ни уговором са тужиоцем.“ Напротив јасно је да је употреба тога права према адвокату била везана уговором о заступању.

С обзиром да доводи до закључака који се не могу примити, за резолување Кас. суда не би се могло рећи да је оно на које нас стандард разумнога упућује. Стиче се напротив утисак да услов о коме се ради није био овом приликом од највишег суда „разумно у призрење узет“, како тражи § 546 нашег Г З. — Ми се тако у погледу конкретног случаја слажемо с решењем које предлаже и г. Срзентић.

Још више нам је стало међутим да поводом њега нашој пракси и доктрини обратимо пажњу на досад занемарени стандард разумнога, коме у нашем позитивном праву није остављена само област услова, него чију нам примену § 8 Г З препоручује у целој материји приватнога права. У њему би наше право могло наћи један изванредан инструмент за тумачење нејасних и за попуњавање непотпуних прописа, за модернизовање застарелих текстова и за доношење социјалнијих решења. „Разумно“ је моћно оруђе на коме нам могу позавидети и многа модернија законодавства, а које ми не искоришћавамо, иако нас срећна стилизација Хаџићева тим путем увелико позива. Нама заиста није познат случај да се у нашој доктрини или пракси покушало с продубљењем овога благодарног стандарда. У теорији на њега код нас досад канда нико није обратио нарочиту пажњу. Наша јуриспруденција се с временом на време истина позива на „разумно“, али то чини олако и симплицистички, задовољавајући се општом фразом из §-а 8 (где „разумно“ иде готово увек заједно с правичношћу, и што је углавном на свом месту) и служећи се њиме као комотним споредним аргументом који треба да покрије празне рупе на прецизнијој аргументацији. Нека би ова белешка била и један потстрек нашој доктрини за теоријско продубљавање стандарда разумнога и за његово интензивније искоришћавање од стране наших судова.

Б. С. Марковић

РОК ЗА ТРАЖЕЊЕ ПОВРАЋАЈА У ПРЕБАШЊЕ СТАЊЕ

Тужилац Р. М., предузимач из В. П., тужио је Х. Л., шпедитера из З. Среском суду у Б. П., ради накнаде штете, због неизвршења уговора у 12.000 дин. Рочиште за усмену спорну расправу одређено је за 20-VI-1939, тужени Л. Х. на рочиште није дошао, већ се из П. телеграфски јавио, „да услед квара аутомобила (19-VI) и немајући превозно средство немогуће ми је приступит расправи, молим одгоду“. Суд на предлог пуномоћника ту-

жилачке странке на дан 20-VI-1939 донео је пресуду због изостанка туженика. Туженик је исту примио 8-VII-1939 и преко поште у З. 22-VII предао предлог за повраћај у пређашње стање. У предлогу је изнео исте разлоге, као у телеграму за одговор с тим, да се неколико дана иза одржаног рочишта разболео од грипа и лежао 15 дана, те да није био у стању да преда молбу за повраћај, позивајући се на сведоке Д. П. и А. М.

Срески суд у Б. П. не закажујући рочиште за усмену расправу по § 213/III ГРПП те и не ценећи разлоге за повраћај, по § 212 у в. § 213/IV ГРПП закључком П. 28/39, одбацио је предлог као очевидно прекасно поднесен, а са разлога: „Рок од 15 дана по § 212 ГРПП почео је да тече од дана када је настало препреке, а то је 19-VI-1939 јер предлагач признаје, да је тога дана, по задоцњењу од 10 сати ауто оправрио и могао доћи у суд, па је био дужан тражити од тада, па за 15 дана повраћај у пређашње стање, а не по пријему пресуде, пошто су у позиву за расправу означене правне последице пропуштања доласка на рочиште.“ Предлагач је, са истих разлога, као у молби за повраћај, изјавио рекурс Окружном суду у Б., наводећи да је за пропуштање сазнао пријемом контумационе пресуде 8-VII-1939. — Окружни суд одлучује закључком Пл. 20/40 од 25-I-1940: „укида се закључак првостепеног суда П. 28/39, као на закону неоснован, те се туженом Л. Х. одобрава повраћај у пређашње стање, налазећи да је туженик сазнао за пресуду због изостанка даном примања исте, тј. 8-VII те да је предлог према § 212 ГРПП благовремен и да су разлози у истом оправдани.

Првостепени суд за овај конкретни случај држи, да је предлог заиста очевидно прекасно поднесен. Туженик је навео да је њега незгода — квар аутомобила задесила на путу на дан пред рочиште 19-VI тако да је тога дана (али свакако на сам дан расправе 20-VI) могао стићи у Б. П. да је продужио пут и заинтересовао се за исход спора. Према томе, тога дана настала је препрека, која је проузроковала, да је туженик пропустио рочиште и по § 212 ГРПП почео му је тога дана тећи рок за предлог за повраћај у пређашње стање. У закључку за рочиште за усмену расправу стоји поука: „Противу странке која не дође на ово рочиште може се по предлогу изрећи пресуда због изостанка“. Тако туженик је добијајући тужбу у смислу § 195 у в. § 209 ГРПП био обавештен о последицама пропуштања рочишта — § 492 ГРПП. Нетачно је мишљење предлагача и Окружног суда, да је сазнање о пропуштању настало пријемом пресуде због изостанка 8-VII и да је тога дана почео тећи рок за предлог по коме би исти био благовремен. Сазнање о пропуштању у коме се мисли у § 212 ГРПП односи се на друге случајеве пропуштања на пр. пропуштање одговора на тужбу из § 495 ГРПП а не и на случајеве — где је странка унапред — пријемом тужбе и закључка на рочиште у смислу § 195 у в. § 209 ГРПП била упозорена на последице предвиђене у § 492 ГРПП.

Но, било и да је погрешно правно резонување првостепеног суда у погледу рачунања почетка рока за повраћај, рекурсни суд је погрешно, кад је, укинувши закључак првостепеног суда одлучио и да одобрава повраћај. Ово због тога, што се без претходне усмене расправе предлог за повраћај у пређашње стање може одобрити само, ако се предлог правда чињеницама, које су суду опште познате § 213/III ГРПП. Квар аутомобила, те ради тога задржавање од неколико сати, као и „грип“, који се сведоцима доказује, нису чињенице, које су рекурсном суду опште познате, да би, како он наводи, разлози у предлогу били оправдани, па да одлучи као у свом закључку Пл. 20/40.

Поред тога, кад је већ одобрио повраћај, онда је рекурсни суд био дужан по § 214 ГРПП да укине контумациону пресуду, што није учинио.

Овакв закључак рекурсног суда обавезује првостепени суд, и ако се по њему не може поступити. Оваквом дозволом повраћаја не зна се, у које се стање парница враћа. Да ли према оваквом закључку, у коме није укинута и контумациона пресуда, треба пред првостепеним судом заказати расправу о одлучивању за повраћај, па да на истој узме, да ли је одобрен повраћај од вишег суда, што га обавезује, и да и он одлучи исто, противно правном принципу *ne bis in idem*, и противно самом закону. Или да сматра, да је по § 214 ГРПП дозволом повраћаја од рекурсног суда, укинута и конту-

мациона пресуда, противно закључку рекурсног суда Пл. 20/40 у коме то није речено, па да закаже усмену расправу по главној ствари — тужби.

По мишљењу првостепеног суда, закључак рекурсног суда је нејасан, нелогичан и противан закону. Он је одлучивао о једном чисто претходном питању — благовремености предлога и кад је нашао, да је благовремен, онда је требао укинути закључак П. 28/39 и првостепеном суду вратити списе, да овај закаже рочиште за усмену расправу. На рочишту да изведе понуђене доказе у предлогу и након тога одлучи да ли је предлагач изведеним доказима учинио вероватним чињенице којима поткрепљује свој предлог, па да дозволи или не, повраћај у пређашње стање.

Јован М. Јовановић

Примедба. — Закључак окружног суда правилан је уколико се тиче одређивања момента од кога је, у даноме случају, почео тећи рок за подношење предлога за повраћај у пређашње стање. Јер тај рок по смислу § 212 ГРПП, увек почиње тећи од дана, кад је странка сазнала за пропуштање, изузев случаја, кад је странка за то сазнала још пре него што је нестало препреке, која је произуковала пропуштање, у коме случају исти рок тече од дана нестанка те препреке. У овоме пак случају, има се узети да је странка сазнала за пропуштање тек по пријему изречене пресуде због изостанка.

Остале пак примедбе и замјерке, које г. Јовановић чини наведеноме закључку окружног суда, умесне су и тачне.

Д-р Адам П. Лазаревић

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

ИТАЛИЈАНСКА КЊИЖЕВНОСТ ИЗ КРИВИЧНОГ ПРАВА

Као што, код људи који се баве, теориски или практично, научним дисциплинама, махом постоји деоба рада и специјализације, тако исто и код појединих народа постоји нешто слично томе: научни радници код једног народа осигурали су овоме да кажемо првенство односно вођство у једној а код другога у другој категорији наука. У Праву, н. пр., Немци се нарочито истичу у области Приватнога Права, свакако зато, или, бар, и зато, што су, више него други народи, реципирали Римско Право (познато, у Немачкој, као „*Gemeines Recht*“) где је, као што се зна, нарочито било разрађено Приватно Право (а на првом месту Право Имовинско) а, можда, и стога што су Немци добили кодификовано Грађ. Право тек 1896. год., што им је омогућавало ширу научну и систематску активност у томе домену него Француским правницима који су се, добивши свој Грађ. Законик још 1804. год., кроз деценије ограничавали на егзегезу одн. на коментарисање истога Законика. Затим, Немци су, ваљда, понајбоље обрадили питања Јавнога Права, нарочито, пак, она која се тичу разних облика федерације, а то се објашњава чињеницом да је Немачки Народ, рачунајући ту и Аустрију, био организован у реченом облику. Међутим, Француска је од увек била једна унитарна држава са мање више централистичком управом којој је специјално ударен темељ под Владом Наполеона I. Истина, треба приметити да је опет та и таква Администрација дала подстрека да се, у Француској Науци, свестрано претресу питања из Управнога Права и на далеко су чувена дела француских аутора на овоме пољу као *Batbie, Laferrière, Ducrocq, Esmein, L. Duguit, Hauriou, Henry Berthélemy* (члан Института, почасни декан Парискога Правнога Факултета, чија књига о Административном Праву била је, још пре неколико година, доживела четрнаесто издање).

Али, што се тиче Међународнога Права, ту је опет, можемо рећи, на Европском Континенту — ми се овде ограничавамо само на њега — Француска Наука прва. Док је Немачка, због свога федеративнога уређења, имала мање спољашњих а више унутрашњих државно-правних односа, дотле је Француска, која је била, као што мало час казасмо, унитаристичка земља, неговала разви-

јеније међународне односе а ово особито откада је постала и колонијална држава. Посебиче, Међународно Приватно Право долази међу правне материје које су нарочито у Француској на великој висини. Може се, скоро, тврдити да су Французи и створили ту Науку. Немци су, тек, последњих година почели да отварају специјалне катедре на Универзитетима (иначе су питања из тога Права била растурена по другим наукама: тако, о држављанству и правном положају странаца предавало се у Државном Праву, о Формалном Праву у Грађ. Суд. Пост., а о сукобу закона у Грађ. Праву. Ми смо о томе раније говорили у „Архиву“, поводом приказа једног рада Г. van Eggen-a, Фламанца, који је тада био професор на Универзитету у Вонп-у, о настави из Међ. Прив. Права у Немачкој: Г. v. Eggen је имао доста заслуге што су и Немци, у тој настави, усвојили француски систем и завели, на Универзитетима, специјалан предмет Међун. Прив. Права).

У Кривичном Праву, пак, то су Италијани који непрестано заузимају најистакнутије место (после њих долазе немачки па, затим, француских криминалисти: Faustin - Hélie, Ortolan, Léveillé, Garraud, отац и син, Garçon, Le Poittevin, Cuche, Hugueney, Roux, Donnedieu de Vabres и др.). Тај ранг одржавају Италијани почињући од Beccaria, 1738.—1794. (који је, у својој 27-ој години, написао своје чувено дело О деликтима и казнама, дело које значи епоху у Кривичном Праву: дотле се узимала као циљ казне друштвена освета према учиниоцу крив. дела а Beccaria је истакао идеју друштвене одбране, дакле, нешто објективно на место субјективнога елемента везаног за мисао о освети) па све до данас. Они су, први, почели уносити у Науку Крив. Права идеју индивидуалисане казне: штитећи друштво од делинквената, не треба поступати подједнако са овима учиниоцима једног дела, код кога су испуњени сви објективни реквизити па да се оно сматра као кажњиво, него треба испитати сваког окривљеника лично и извидети колико морално до њега има одговорности (кривице): на тај начин ће се десити да се, за исто кривично дело, примене, на разне оптужене, и неједнаке казне. Није, дакле, казна само према кривичној радњи него и према самом њеном учиниоцу. [В.: Н. Donnedieu de Vabres, *La Justice pénale d'aujourd'hui*, Collection Armand Colin (Section de Droit). Librairie Armand Colin, Paris, 1929, p. 48 et suiv. Из наше правне књижевности в. за исто питање: учену дисертацију Г. Др-а Страхине М. Суботића, *Мотив и његов значај у Кривичном Праву и Југословенском Кривичном Законику*, 1938., Нови Сад, стр. 91. и даље]. Дакле, разликовање кривца од дела као једна потреба за правичније одмеравање казне, то је, такође, заслуга италијанских криминалиста, поименце Е. Ferri-a. [Примећујемо да овде није реч о тродојној теорији — према додеобној — у Крив. Праву: в., за исту теорију, исцрпну тезу Г. Др-а Боривоја Петровића, *Проблем акцесорне природе саучешћа у Науци Кривичног Права с обзиром на бипартитни (дводеобни) и трипартитни (тродообни) Систем у овој, Београд, 1935.*] Исто тако, италијански научници су покренули и питање о моралној одговорности делинквената. Свакако Lombroso-ва теорија о рођеноме кривцу (*il delinquente nato*) није се одржала у томе смислу да би сви преступници били болесници са медицинскога гледишта, али је остала од тога научна добит да су често деликти резултат извесних дефеката у организму учиниоца дела и да се стога такви делинквенти не могу, у погледу одговорности, ставити на равну ногу са лицима потпуно нормалнима: то су т. зв. делинквенти са смањеном урачунљивошћу (*die verminderte Zurechnungsfähigkeit*: француски израз: *demi-imputable* — у пола урачунљив — није адекватан, јер такви кривци могу бити изнад или испод половине урачунљиви, и у опште ту не може бити неког математичког мерења). Међу најистакнутијим представницима ублажене Ломброзове Школе долази чувени криминалист Garofalo који је умро пре неку годину. (Мислимо да му је последњи Конгрес коме је присуствовао био III. Међународни Конгрес за Кривично Право, Априла, 1933. год., у Палерму, где је Garofalo узео нарочито реч у дебати о пороти, изјашњавајући се, и том приликом, против те установе: његови аргументи били су врло убедљиви и оставили су јак утисак на Конгресисте).

Најзад су Италијани успели да даду, 1930. год., један од најмодернијих кривичних законика који је, несумњиво, имао не малога утицаја на доцније кодификације Крив. Права [па, на сваки начин, и на Швајц. Крив. Законик, *Schweizerisches Strafgesetzbuch*, од 21. Децембра 1937. год.: он има 401 члан

и ступа на снагу („*frift... in Kraft*“ — управо задобија обавезну снагу) 1. Јануара 1942. год.]

Од новије Кривично-правне књижевности ми ћемо, за овај мах, прибележити ове радове.

Avv. Gennaro Escobedo, Рим. Г. Ескобедо је познат југословенским правницима и из приказа његових ранијих радова у „Архиву“. Подсетићемо да је он, најпре, један од најбољих адвоката у Риму и директор је добро познатог и цењеног часописа „*La Giustizia Penale*“ (Roma) који је посвећен како Материалном тако и Формалном Крив. Праву: он доноси расправе, судске одлуке, библиографију, и италијанску и страну (врло исцрпну и корисну); окупио је око себе, као што је и раније „Архив“ то донео, велики број сарадника из Италије и целе Европе. Часопис излази тачно и са обилном садржином. Г. Escobedo, осим редовнога посла на часопису, објавио је у последње време ове значајне научне радове из Крив. Права.

1) *In tema di circonvenzione di incapaci* (О обмани неспособних), Città di Castello, 1938, 364 p. Ту се налази: „*Difesa, Sentenze ed osservazioni in causa Ricardo Gamberini*“ (Одбрана, Пресуде и Примедбе у спору Рикарда Гамберини), Estratto de „*La Giustizia Penale*“. Овде Г. Ескобедо излаже један случај примене чл. 643. Итал. Крив. Зак. који се тиче обмане, ради неке користи за себе или за другог (per procurare a sè o ad altri un profitto), једног малолетника или малолетника неким махинацијама, наводећи га да изврши какав акт од правнога дејства („...ovvero abusando dello stato di infermità o deficienza psichica di una persona, anche se non interdetta o inabilitata, la induce a compiere un atto che importiqualsiasi effetto giuridico per lei o per altri dannoso etc.“: томе би одговарао §. 360. нашега Крив. Законика; в. Dr. Metod Dolenc i Aleksandar Maklecov, *Sistem celokupnog Krivičnog Prava Kraljevine Jugoslavije*, Beograd 1935., Str. 206.). У оваквим случајима већ сам Грађ. Зак. пружа заштите пословно неспособном лицу, сматрајући правни посао непуноважним односно и непостојећим, ако се тиче малолетника испод 7 год. или умноболесних изван случаја помоћништва, Beistand (в. §. §. 15. и 16. Уводнога Закона од 26. Јула, 1934. год. за Ванпарн. Суд. Поступак), заштита, дакле, приватно-правна, али Закон ту заштиту ојачава и кривичном заштитом, ако би неспособно лице свршило правни посао у приликама које закон квалификује као кривично дело. Искористићавање у материјалне сврхе пословно неспособних лица законодавац сматра, дакле, у толикој мери неетичком радњом да за њега узима кривичну санкцију.

2) *Atto giudiziari inesistente ed amnistia. Limite dei poteri del giudice civile in seguito all'estinzione del reato pronunziata dal giudice penale.* (Непостојећи судски акти и амнестија. Границе власти грађанскога судије после гашења кривичнога дела изреченога од стране кривичнога судије). Estratto da „*La Giustizia Penale*“, Città di Castello, 1938., 254 p.

У овоме своме делу, Г. Ескобедо износи, такође, почетак, развој и окончање спорова који су имали за предмет питања истажнута у наслову књиге. Ми, наравно, не можемо то износити овде ни у најкраћим потезима. Само ћемо приметити, односно амнестије, да, код те уставове, има доста спорних тачака и једна од најинтересантнијих јесте она која се тиче грађанско-правнога дејства амнестије а, наиме, у погледу накнаде штете проузроковане амнестираном радњом. Ово питање се постаља стога што амнестија ствара једну законску фикцију: ту да се сматра као да уопште никакво кривично дело није учињено. Дело које је материјално било, закон га не може, свакако, избрисати из физичкога света али му може одузети свако правно значење („...il est en son pouvoir de leur — чиницама — ôter toute signification juridique“: J. A. Roux, *Cours de Droit pénal et de procédure pénale*, Paris, 1920., p. 392. В. о амнестији и: Dr. M. Dolenc i A. Maklecov, op. cit., Str. 150. i 151., и наш рад: *De l'amnistie en Droit pénal serbe*. Extrait de la „*Revue Générale du Droit, de la Législation et de la Jurisprudence*“, Paris, 1907). Отуда, како може бити говора о праву на накнаду штете због једног амнестираног дела када то дело закон не сматра више као противправно дело, услов потребан па да може постојати право накнаде штете? Амнестија брише узрок, саусам, па, тиме, и последицу, effectus, која је из ње, до амнестије, проистичала. Осим тога, и разлог амнестије — да се учињена кривица преда заборава — противно би се накнади штете, јер, да би се ова утврдила, морао би се водити грађански спор а то би значило

покретати, у том облику, оно што се амнестијом желело избећи: амнистирани кривац не би могао бити законски кажњен али би то био морално приликом приватно-правнога процеса.

Међутим, против тога се истиче принцип стечених права. И, заиста, од момента учињенога кривичнога дела, настало је стечено право оштећенога (ако зблива има за приватнога штете, било моралне или материјалне) на накнаду (§. 800. Срп., §. 1293. Аустр. Грађ. Зак.) а стечено право, које је осветљено законом (§. 7. Срп., §. 5. Аустр. Грађ. Зак.), не може бити уништено амнестијом која је један акат Извршне Власти, Краља и Министра Правде (чл. 30. Устава од 3. Септембра, 1931. год.) а Законодавна Власт стоји изнад Власти Извршне. [Стечено право, по Србијанским Уставима од год. 1888. и 1903. није могло бити повређено ни самим законом али тај принцип који је један темељ индивидуалистичко-буржоаскога социјалнога система није задржан ни у једном од досадашња два Југословенска Устава, од год. 1921. и 1931., иако су оба далеко од свакога колективизма (в. ипак извесне прописе Одељ III: „Социјалне и Економске Одредбе“, као н. пр., чл. 23., 26., 27., 29., 31., 37., 39. Устава од 1921. год.), изузимајући право својине али и ту је било односно има стеченога права само у колико се тиче његове економске вредности а не и облика].

Затим, пошто је, по правилу, амнестија једна мера која се предузима у општем интересу, ради стишавања политичких страсти у народу посталих услед догађаја после којих је дошла амнестија, дати амнестији тако широко дејство да она гаси и приватно-правне тужбе, то би значило жртвовати општем интересу приватна права појединаца. Да приватни интерес има да уступи пред општем интересом, то је савим логично и разумљиво, јер у одсуству општега интереса не би било ни интереса приватнога, али ставити општи интерес изнад права појединаца, права која се, као, специјално, право на имаовину, сматрају за природна и основна (индивидуална) права човека (ми овде резонујемо, наравно, на бази садашњег, индивидуалистичкога, друштвенога система који постоји у свима државама осим у Совјетској Русији и, делимично, Националсоцијалистичкој Немачкој и Фашистичкој Италији), то би ишло директно против идеје (индивидуализма) да је држава (државни, друштвени, општи, интерес) баш и дошла да та права зајамчи. Ако би се пошло тим путем и амнестији признала и моћ да приватнога учесника одн. приватнога тужиоца (§. 6. ст. 5. Крив. Суд. Пост. од 16. Фебруара, 1929. год.) лиши и његовога права на накнаду штете, т. ј. да општи интерес иде чак и пре права појединаца, онда би се, тим путем, могло доћи и до теорије да циљ оправдава средство по којој се један појединац може и убити само ако то неминовно захтева општи интерес (Макијавели у своме *Владаоцу*).

И зато је, у начелу, решено у свима Законодавствима да амнестија има само кривично-правна а не и приватно-правна дејства. Такав је и наш Устав који, у наведеном чл. 30., прописује: „али се њоме (т. ј. амнестијом) не могу враћати права приватних лица на накнаду штете“, став 1. реч. 1. (У истом смислу и Устав од год. 1921., чл. 50.). Ову одредбу ваља тумачити *lato sensu* и рећи да се амнестијом не могу опште враћати приватна права, јер ових има још, осим права на накнаду штете, н. пр., амнистирано дело било је само-влашће (§. 383. Крив. Зак.), при чему је, рецимо, кривац одузео једну ствар њеном сопственику: амнестија не би ништа сметала сопственику да против амнистираног подигне државинску тужбу (*interdictum rei recuperandae*) односно *rei vindicatio* или *publiciana actio* — према његовом нахођењу. (Интересантно је да Србијански Устави од год. 1888. и 1903. — 5. Јуни — нису се изјашњавали о приватно-правном учинку амнестије: они су садржавали само норму „Краљ има право амнестије“, чл. 50. А Устав од 6. Априла, 1901. год., пошто је, у чл. 14., ст. 5., био казао: „Краљ има право амнестије за политичке кривце“, додао је: „Он има право помиловања; али помиловање не уништава пресуду у њеном грађанском делу“, исти чл., став 6. Може бити да је Уставотворац овде мислио да, пошто се амнестија могла дати само за политичке кривце — Устави Србијански од год. 1888. и 1903. као ни оба Југословенска не садрже односно амнестије ово ограничење — амнестија нема везе са приватним правима, мада се и једним политичким деликтом дају повредити и права те категорије. Српски Устав од год. 1869. уопште не говори о амнестији него само у чл. 118. признаје Књазу — доцнијем Краљу — право помиловања).

У конкретном случају, којим се бави Г. Ескобедо тичало се накнаде моралне штете причињене амнестираним делом, при чему Г. Ескобедо почиње са наводом праксе Италианскога Касационога Суда (della Corte Suprema) која се састоји овде из две максиме (due massime): прво, да неимовинска накнада штета (il danno non patrimoniale) може проистећи само из кривичне радње (da reato); друго, да, после гашења деликта, амнестијом, смрћу итд., суд може утврдити постојање деликта (l'esistenza del reato) у сврси да досуди накнаду неимовинске (моралне) штете, са чиме се Г. Escobedo не слаже. И, заиста, ситуација није иста у овом случају и у случају када се тиче имовинске накнаде штете код амнестије. Јер, неуговорна (боље: неobligациона) имовинска накнада штете (римска аквилаанска штета, ex Lege Aquilia) не мора проистицати из једне кажњиве радње (штета ex delicto): има, изван облигационе штете, аквилаанских штета које не потичу из таквих противправних радњи које закон квалификује као кажњиво дело (то је случај грађанскога деликта, le delit civil). Према томе, када оштећени (туженик) заснује после амнестије приватно-правни спор за накнаду штете због повреде једног имовинског права то не значи хтети оживети угашену кривичну парницу: тужени ће само утврдити, на терет (бившега) окривљеника, материалне чињенице из којих је проистекла за њега имовинска штета; утврдити те чињенице, то још није утврдити постојање кривичнога дела, јер, рекосмо, аквилаанска имовинска штета не претпоставља нужно извршење једне кривичне радње. То је само констатовање материалнога факта који је произвео штету а, видели смо, амнестија не брише чињенице него само њихово кривично-правно дејство.

Међутим, није тако код репарације моралне штете (la réparation du préjudice morale), будући, као што узима Итал. Кас. Суд, таква штета може бити само последица једног деликта. Отуда, допустити, после амнестије, процес ове врсте, то значи допустити констатовање — ма и без могућности изрицања казне — једног кривичног дела, што би, најпре, ишло против смера и циља амнестије а, затим, како грађански судија може пресудити да постоји кривично дело — без чега не би могао досудити накнаду моралне штете — када, после амнестије, нема више кривичнога дела односно када је прогласио кривични судија крив. дело за угашено? („...perchè in tal caso si verrebbe all' assurdo che il giudice civile dovesse dichiarare esistente, sia pure agli effetti civili del danno patrimoniale, quello stesso reato che il giudice penale ha dichiarato estinto“, вели Г. Escobedo, op. cit., p. 246). Не можемо се, у обиму једне белешке, бавити опширније овим тако занимљивим питањем које Г. Escobedo зналачки расправља већ ћемо само још, по Г. Escobedo-у, упутити на ове учене студије италијанских аутора: Francesco Carnelutti, Accertamento degli effetti civili del reato estinto („Rivista di Diritto processuale civile“, 1938); Gianni Giosi, Le obbligazioni civili derivanti da reato estinto per amnistia („Foro italiano“, 1937); Gentile, Rassegna della giurisprudenza sul danno non patrimoniale, 1938; Brasiello, Estinzione del reato o della pena („Nuovo Digesto italiano“, §. 5); Mario Stella Richter, La risarcibilità dei danni morali e amnistia („Rivista penale“, 1938); Salvatore Adinolfi, La estinzione del reato e le obbligazioni civili („Il Tribunale“, 1937); Fietta, Le obbligazioni civili derivanti dal reato estinto. Il giudice civile conoscerà del reato („Scuola positiva“, 1937); Stesso A., Il giudice civile giudicherà del reato estinto, a gli effetti del danno non patrimoniale „Scola positiva“, 1938).

3.) У једном од наредних бројева „Архива“ приказаћемо и остале радове Г. Escobedo из Кривичнога Права које је он објавио у току прошле, 1939., године и којих има на броју седам (сви оштампани из његовога часописа: „La Giustizia Penale“), а нарочито његову опсежнију монографију (96 стр.) о новом Швајцарском Кривичном Законику: рад овај Г. Escobedo-а је један мали али изврстан коментар истог Закона који би било веома корисно превести на наш језик.

Тако исто приказаћемо овде, мало доцније, и једну веома сугестивну студију Г. Giuliano Vassalli-a, assistente nell' Università Cattolica di Milano, incaricato (chargé de cours) di Diritto penale nell' Università di Urbino о питању: „Nullum crimen sine lege“, Estratto dalla „Giurisprudenza Italiana“, Torino, 1939.

Као што је југословенским криминалистима познато, био је 1937. год. (Јула месеца) у Паризу (за време Велике Међународне Изложбе) Четврти Међународни Конгрес за Кривично Право (организован од l'Association internationale de Droit penal: Главни секретар Г. J. A. Roux, хон. судија Парискога Касац. Суда, ранији проф. Унив. у Strasbourg-у) и један од најважнијих tractanda на Конгресу било је и питање којим се Г. Vassalli бави у горњем раду. Г. Vassalli је и један од највереднијих сарадника у „La Giustizia Penale” Г. Escobedo-a.

Ж. М. Перић

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Д-р Боровоје М. Мартинац, ПРАВО И ДРЖАВА У НОРМАТИВНОЈ ДОКТРИНИ ФЕЛИКСА ШОМЛА, 1938, стр. 580.

Теорија Ф. Шомла је несумњиво једна значајна појава у науци; у немачкој науци она је била запажена и живо дискутована у своје време. Дошавши после Келсена, Шомло покушава да ограничи нормативну методу на садржину правних правила, докле суштину права и државе оставља социологији. У овој тачки се његова теорија и разликује од Келсеновог нормативизма који хоће да формулише и право и државу нормативистички. То је дакле узмак нормативизма ка социолошком позитивизму.

У својој врло опсежној дисертацији Г. Мартинац излаже теорије о норми, праву, вољи, колективној вољи, затим теорије о држави, о методама којима се ова служи, о правној личности, суверености итд. Он се особито задржава на теоријама сродним Шомловој: Келсена, Венцела, Дигија и пре свега, на теорији Енглеза Остина, под чијим је великим утицајем био Шомло. Али г. М. обично даје исцрпан преглед свих главних теорија о питању тако да пред нама дефилују најзначајније теорије модерне науке. Како су излагане опширно, без нервозе, и односе се на најкрупнија теориска питања, књига г. М. може да буде веома корисна нашим читаоцима, јер им замењује читање и студирање дела дотичних писаца. То је у неку руку једна читанка. Писац је највише пажње посветио немачкој науци, али су ушла и нека велика имена француске науке, као и енглеске и руске. Он излаже ове теорије да би у поређењу са њима показао смисао и значај теорије Шомлоа. У томе није одржао пропорције, па се увек довољно не види Шомло, и још мање наш писац и његово мишљење.

Дело Шомлово има првенствено методолошки карактер, разликујући две врсте појмова који одговарају двострукој методи. Зато је г. М. могао да расправља о исправности таквог разликовања у оквиру чисто методолошком. Он то није учинио него је ишао од проблема до проблема, стално упоређујући Шомлову теорију са другим теоријама и на тај начин испитујући исправност теорија и формула његових. То није лоше, и још више, то је потребно, јер једна теорија вреди ако се може конкретно применити. Само пропустио је да у закључку повеже све појединачне резултате, до којих је дошао у току излагања. Његов закључак је међутим несразмерно сиромашан према богатству излагања. Због одсуства начелне и непосредне (филозофске) анализе и критике методолошког дуализма Шомловог, није објашњено ни тачно значење Шомлове поделе. Ово оставља утисак да је он ипак расправљао проблем у оквиру државног права, а не филозофије права.

Г. М. је одушевљен Шомлом, нарочито његовим схватањем права и државе. Што се тиче првог питања, г. М. налази дубину Ш. гледишта у томе, што оно, као позитивистичко и социолошко, узима право као нормативну категорију. Ово је могао стога, што налази као позадину права не у односу грубих социолошких сила, већ у дијалектички повезаној интеграцији најразноврснијих социолошких елемената и снага, колико материјалних у најширем смислу речи, толико духовних. У интерпретацији г. М. у ствари та позадина је етичка, „јер само равнотежа друштвених сила означава већ извесну моћ етичких принципа везаних за саму природу човека и опстанак друштва“ (ст. 120). Што се тиче државе, г. М. верује да је Ш. „са једном изванредном интуицијом успео да осветли многе тајне, које крије појам државе у себи“, винувши се

у „мрачне домене људскога живота“. По Ш. држава „није само однос друштвених снага и историских сила, већ је она и једна нормолошка појава, јер се и после стечене констелације друштвених сила јавља норма, као правни израз тих односа.“ У сваком друштву јавља се једна социјална сила, чија је функција регулативна. Иако једина позвана да каже шта је норма, она није идентична са бруталном физичком силом. Јер „она би дошла у опреку са самом собом, када би отступила од своје намене да буде социјални организатор и пала у насиље и силу“. Да би се она уздигла на степен правног ауторитета „потребно је да норме те највише нормодавне инстанце продру у већој или мањој мери кроз свест и психу дотичне социјалне средине“.

Друга „дубока и фина“ мисао Ш., можда још оригиналнија од прве, сасвим нова, то је теорија Ш. о нормама обећања. Ове норме нису нужне, али су могуће у праву, и у једном периоду, у оном на пр., у којем се јављају субјективна јавна права појединаца, оне се заиста појављују, и више се право не може објаснити само нормама заповедања. Шта значи норма обећања као једна специјална категорија? То да се поданицима даје овлашћење да захтевају испуњење онога, што је правна сила, по својој вољи, аутономно обећала. Другим речима, од сада се обвезивање може изменити или укинути само од поданика (пријемника обећања). Без пристанка ових, норма се не може правилно укинути или изменити. Или, другим речима, издајући норме обећања у погледу своје делатности и свога односа према поданицима, она је дужна да их поштује. У крајњој линији, ова обавезност се објашњава тиме, што је правна сила своје нормодавне моћи стопила са дотичном социјалном средином, што ће се видети по дубоком одјеку, који ће те норме наћи у дотичној средини. Норма обећања је по Ш. несумњиво један факт, нарочито у модерној држави, од краја 18 в. Према томе обавезност ове норме настаје, када морални друштвени чиниоци продриру у правну силу. И ако је, нема сумње, ово објашњење ингиениозно, не изгледа нам да погађа суштину ствари. Основа обавезности је, као што се види, у томе што се правна сила стапа са друштвеном. Ово пак можемо обрнути и рећи: што се друштво (грађани) стапају са правном силом и они сами то постају. То значи да ту више није реч о обећању, него о самообвезивању, а ако се хоће да ово избегне, онда је основ у општој свести и код власника и код народа, и како је ту реч с правима која се дају грађанима од стране државе, онда у свести о правима. Ово све није много јасно. Изгледа као да свест о држави и власти, јерархији, као и о потреби њиховог постојања даје држави правни карактер; пре то, него да она у интересу својег ауторитета и моћи не сме да се претвори у грубу силу. Код Ш. према интерпретацији г. М., питање се своди на проблем колективне воље или друштва, јер ми „свесно или несвесно, са потребним убеђењем или без њега, силом или по својој вољи, следујемо нормама те силе“. „(То) бескрајно море социјалних односа ствара једну силу, која нас нси собом, фатално и мимо нашу вољу, увлачи нас својом неодољивом моћи у једну заједницу...“ „Силом своје неумитне социјалне природе ми смо нераздвајиво везани за друштвену целину.“ Од вредности појма колективне воље зависи дакле и вредност свега овог објашњења. Такво објашњење, међутим, није ни најмање ново. Сличан покушај чини на много конкретнији и прецизнији начин, као и на много дубљи начин, француска социолошка школа (Дави), па није успела. Г. М., који толико много полагае на ово објашњење, није се задржао дубље на појму колективне воље, нити му је пало на памет да тражи помоћи од социологије. Јер, као што је познато, неки претставници француске социологије, покушавају, не више помоћу идеје колективне воље, већ помоћу идеје колективних претстава, да објасне сувереност државе.

Г. М., који је посветио тезу једном маџарском писцу, од наших писаца цитирао је само г. С. Јовановића и потписаног. Чини ми се да их има више и да се и код нас писало о многим питањима, о којима је г. М. говорио. Он би се могао лако уверити да су понеки наши писци бранили извесна гледишта и пре неких страних писаца. Од редова потписаног г. М. цитира само његову докторску тезу, и ако је од онда прошло 20 год, и он је објавио пуно расправа и једно систематско дело, у којима је заузео свој став у дотичним питањима. Г. М. наводећи тезу потписаног одобрава његову критику Келсена у једној битној тачки, али додаје да је и он сâм, бар у

овој периоди теоретисања, подлегао „великом утицају“, владајуће теорије, на име да сматра да је држава творац права. Зар г. М. није видео да је основна идеја потписатог онда била да је право друштвено и да, ако га ствара држава, од почетка до краја га ствара у једној друштвеној атмосфери? И зар није видео да је право добило шире значење од закона и државних аката у опште? И, најзад, зар није видео, да је потписати чинио напоре да учини разликовања метода правног и социолошког на начин сличан Шомлоу, што је опазио г. д-р Сагадин у својем приказу, његове докторске тезе (који је констатовао да потписати није у то време познавао Шомла)?

Поред свих примедба, које сам учинио, ваља признати да је г. М. обогатио нашу литературу једним одличним делом. Нарочито је за похвалу, што је г. М., по струци адвокат, унео толико много пожртвовања у посао и толико идеализма, погледавши тезу највишим теоретским проблемима. Што се тиче примедба у погледу цитирања наше литературе, било је то потребно, јер се код нас стварају извесни обичаји који нису за похвалу. О томе ћемо други пут засебно и начелно говорити.

Ђ. Тасић

Piero Calamandrei, ELOGE DES JUGES, ECRIT PAR UN AVOCAT, Bruxelles, Charles Dessart éditeur, p. 172 (traduit de l'italien par Mc. Georges Petit).

Ово је књига о судији како је он гледан од адвоката. Али у њој се говори готово исто толико о адвокату колико и о судији, јер адвокат пишући о судији говорио је о односу адвоката према судији, и зато неминовно и о првом колико и о последњем. Писана на основу једног дугог искуства и препуна психолошких запажања она ће остати један документ. И, како је то писац умео да посматра судију у светлости професионалне проблематике, која садржи извесне опште проблеме психолошке, моралне или које друге, који нису везани за један народ, то књига претставља и један документ од општег значаја. Али, писана у једној литерарној форми неке врсте сентенција, сабијених запажања и рефлексија, она садржи пре скуп личних запажања и искуства, чега строго научну истину у смислу социјалних наука и социологије. Има ту јакође и схватања о улози судије и адвоката у једном судском процесу при истраживању правде.

Поред многих запажања, која носе чисто психолошки карактер — у које овде не можемо улазити, као основна идеја се истиче следеће. Судија и адвокат се међусобно допуњају и они играју, како писац вели, у механизму правде улогу комплементарних боја на слици. Он чини поређење са славном сликом сликара Шампењеа: адвокат оштрим погледом посматра истину с профила; судија, који седи, на слици, у центру, посматра је мирно и у лице. Адвокат посматра истину субјективно, али то је баш потребно да судија открије целу истину. По једној дијалектици различите субјективности откривају различите стране стварности и оспособљавају судију да донесе један објективан суд. На основу дискусије двеју противничких странака он ће моћи да пронађе целу стварност и праву истину. У најодвратнијем делу он ће, по људском милосрђу, да пронађе нешто што ће умањити тежину кривице једног окривљеног лица — оно што ће друга страна, тужилац, вођен и сугериран идејом о кривци овога, испустити из вида и чак и нехотице постати неправичан. Оно што један испусти у опште то ће други допунити. Кад је у питању морално или правно оцењивање, ту увек има светло и тамно, или по речима писца „интервенција двеју супротних идеја или екстремних идеја је потребна, као што су потребна два таса на терезијама, који да би се уравнотежили, треба да стоје на крајевима сваког крака. Тако адвокати, извлачећи сваки највише што се може са сваке стране, стварају равнотежу коју судија тражи...“ Отуда код судије оно што највише поштујемо то је његова „беспристрасност, отпорност према свима искушењима осећања, његову ведром равнодушност готово свештеничку“, која ће се изразити „у строгој легалној формули“ при решавању једног правног спора. Али ове његове врлине не би сјале таквим сјајем, ако поред њих не би стајале супротне врлине адвоката, тј. по речима писца, „страст племените борбе за право, побуна против сваког лукавства, тежња супротна оној код судије, да ублажи жаром осећања тврди метал закона да би га прилагодио боље живој људској стварности“.

Различите улоге, различите су и њихове психологије и одговорности — судије и адвоката. То се види и по положају, који за време поступка на суду они имају: судија седи, адвокат стоји; судија држи главу међу рукама, повучен у себе и непокретан, адвокат, руку испружених као пипци, агресиван је и сав у покрету. Један оличава статичан моменат, други динамичан. Умереност и мудрост су најјачи дар судије. Па ипак, додаје писац, судија је адвокат „постоао мудар и оплемењен годинама“. И енглески систем, по којем се од старих адвоката бирају судије, изгледа му да пружа практичну потврду ове психолошке еволуције. Судија треба да има чврст карактер, јер његов задатак је врло тежак. Независност судија, како писац вели, је једна горка привилегија. Она намеће оное коме је пала у део „храброст остати сам.“ Драма судије је усамљеност. „Ако опази да му се приближава какво пријатељство, он има дужност да га избегне са неповерењем“. Писац чини занимљиво запажање да судија кад прву пресуду има да изрекне, запажа писац, осети страх. Позив судије има сличности са позивом једног лекара, јер обојица гледају ране и беду људску. Улога адвоката се састоји насупрот улози судије која се састоји у томе да објективно и храбро изрекне пресуду — да нађе олакшања људима, узнемираним, поплашеним и потиштеним. То је улога његова као браниоца правде, која тражи не ретко грађанску храброст, јер бранећи људе од неправде, адвокат се може изложити опасностима. Писац је умео да истакне колико су једно другом потребни судија и адвокат, из чега изилази да је потребно да се они узајамно поштују и поступају једно према другоме лoјално у процесу.

Оно што је можда најлепше у овој књизи, то је вера писачева да се разлозима, стварним и објективним, као и поштењем, може више постићи, него не знам каквим мајсторијама и вештинама. Од свега тога вреди више имати разлога. Има момената потпуне искрености, када се адвокат обраћа судији као човек човеку, ословљавајући га простим речима, и ови моменти више вреде него најбоље састављена и изговорена одбрана. „Реч „правда“ постаје свежа и нова, као да је изговорена први пут. И то је оно што откупљује ову професију од свих њених беда“. „Против лукавства правника, саветује писац адвоката, ти немаш другог средства осем вере у правду.“ Врло племенита улога адвоката је да клијенте потсети пре на морал него на право. „Мисија адвоката ће затим бити да објасни клијенту да је грађанско законодавство направљено за центлмене (поштене људе)“. Што се тиче доказа, писац истиче важност чињеница, и адвокат ће најбоље учинити ако помогне судији да прикупи и објасни чињенице. Он мисли да би у професионалном спремању судија ваљало дати што више места експерименталним студијама, као на пр. психологији сведока.

У тесној вези с тим је констатација писца да интуиција и осећање имају при суђењу доста често ширег удела него што то изгледа споља. То не значи „да сувише интелигенције шкоди судији.“ То значи „да је најбољи судија онај код кога брза интуиција претеже над мудроом интелигенцијом“. Дobar судија се узда више у своју моралну осетљивост него у дијалектичку виртуозност. Трагичан је сукоб за једног судију када интуицијом нађе решење, али не може да нађе логичке доказе. У сагласности са овим опажањима је да је важније судити добро него мотивисати добро. Мотивација кратка и сумарна кад када је знак за сигурност убеђења судије.

Најзад да наведемо још запажање писца о говорништву адвоката, које иде у исти ред као и ово учињено о судијама. Данас се свет променио и извесне театралности адвокатског говорништва изашле су из моде. А адвокати су данас свесни да се извесне неумерености морају спутати и место њих развити свест о томе да врше јавну функцију. Следствено, њихов говор треба да је логичан, прецизан, документован. То данас и мора да буде када се имају на судовима толико ствари да свршавају. С тог гледишта, у школама говорничким, ако би таквих било, вежбања у адвокатском беседништву би имала за циљ нарочито да се млади људи науче да у што краћем времену изложе један спор јасно и убедљиво.

Stoyan Pribichevich, THE SAGA OF SOUTHEASTERN EUROPE, New York, Reynal and Hitchcock, 1940, стр. 418.

Књига г. Прибићевића представља културну и политичку историју балканских и средњеевропских земаља, које се данас према енглеско-американској географско-политичкој терминологији називају Југо-Источна Европа. Она има два главна дела: један културно-историски а други политичко-међународни. Први део служи за разумевање конкретне економске, социјалне, културне и политичке ситуације народа овог краја Европе. Полазећи од историје свих ових народа, г. П. пружа вешто и тачно изабране податке о економским приликама, социјалној структури, политичким и уставним борбама и духовној култури становништва од 100.000.000 душа који живе у Југоисточном Европском појасу. Он нарочито са пажњом и подвлачењем указује на живот и судбину сељаштва, коме придаје велики значај за будућу организацију не само Југоисточне него и целе Европе. У описима сељаштва г. П. достиже акценат лиризма, који је само делимично ослабљен прилично романтичном социолошком основном његовог излагања важности сељаштва за савремени економски и политички живот.

Други део, испуњен описом политичких и дипломатских односа између земаља Европског Југоистока и њих као целине и великих, западних сила, служи за решавање балканског и средњеевропског проблема. Јер, овај проблем постоји у свој својој стратешкој и политичкој важности данас као што је постојао и раније, за време садашњег рата као и за време прошлог Светског рата. Г. П. указује на сав трагичан значај овог географског подручја, положеног на путу од Истока на Запад. Отуда је овај крај Европе био предмет прижељкивања, отимања, интрига и рата од стране свих великих европских сила. Балкан је био сандук са барутом; али тај барут су стране силе, велике силе уносиле у њега. Отуда, г. П. сматра да Балкан треба да се остави балканским земљама, да га оне слободно и заједнички уреде и организују. Само једна царинска унија, маколико данас била значајна, не би представљала довољну форму једне јаке и сигурне регионалне заједнице. Исто тако, он са правом примећује да би формула „Балкан балканским народима“ била слаба и несигурна ако би се она сводила само на текстове на основу којих би се стране, велике силе одрекле утицаја на решење животног питања у овом делу Европе. Поред свега тога, оне би се гложиле и сукобљавале све док балкански народи не реше своје унутрашње економске, социјалне и политичке проблеме и тако искрено и масовно уђу у заједницу Југоистока. Показујући нужност народне владавине и демократије као битног услова за стварање солидне балканске заједнице, г. П. не превазилази много либералистичка гледања на проблеме. Једна дубља анализа друштвене структуре и изналажење оних друштвених снага које су у стању да зидају и носе веће заједнице би овде имала да допуни иначе испразну политичку анализу. Наглашавајући релативну особеност и издвојеност балканске судбине, г. П. не пада у грешку да се она може наћи против и изван решења општих Европских проблема. Он предвиђа потребу позитивне и слободне сарадње, али одбија учешће Запада као завојевачке и патронске силе. Јер, он закључује, да се Балкан у основи не може укључити у државни и национални систем неке постојеће државне силе; за то је он сувише национално отпоран и зрео и политички свестан. Балкан може да уђе као равноправан члан европске федерације, у равноправној сарадњи са западним силама.

Књига г. П. је писана интелигентно, убедљиво, зналачки и смирено. Она показује страном јавности, нарочито америчкој јавности сву сложеност европских проблема и велики значај Дунавског базена за решење ових проблема. Она показује све тежње, напоре, успехе и слабости становништва које лежи између Русије и Немачке и које обухвата једну трећину целокупног становништва Европе. Оно је још увек непознато оветској јавности, јер га је Запад показивао или у својој функцији или као једну европску егзотику. Међутим, без једне сталне и чврсте друштвене и политичке организације ових народа нема трајног мира, нема мира уопште у Европи. Европа не може да реши своје питање, као што је до сад мислила, против овог дела и на рачун Југоистока него са њим и у његову корист. Али, први који то треба да схвате имају бити народи и одговорни државници Балкана и Средње Европе. Мира и напретка у Европи не може бити без њих. Али њихова унутрашња слабост, ривалства и расула су елемент европске кризе. Као што Европа, ако је стварно у стању

мислити о себи, је дужна да помогне изграђивање слободног и мирног Балкана, тако и Балкан има велики задатак да реши своје проблеме и да јак и уједињен унесе свој допринос европској равнотежи и миру.

Указујући на све ово, Г. П. је дао један нов поглед на Европску стварност, поглед који допуњује и поправља уобичајена гледишта која центар Европе стављају на Запад, у Париз и Лондон. Тиме је он америчкој и светској јавности показао још једну позитивну ствар: као што нема мира Европе без мирног и слободног Балкана, тако нема ни разумевања ни правог решења будуће Европске организације без учешћа и знања овог другог, „Југоисточног погледа“. Г. Прибићевићева књига је значајан и позитиван доказ о вредности овог погледа и значаја који спремне и културне млађе генерације Југоистока могу и морају имати у изградњи бољег и правичнијег Балкана, услова боље и правичније Европе.

Ј. Ђорђевић

Д-р Драгутин П. Ђетваји, РАЗВОЈ МЕЂУНАРОДНОГ УГОВОРНОГ КАПАЦИТЕТА СРБИЈЕ У XIX ВЕКУ. Докторска дисертација брањена на Правном факултету у Суботици. Нови Сад, 1939, стр. 435.

Књига Г. Ђетваја је прва докторска дисертација на Правном факултету у Суботици из области међународног јавног права. Писац је себи ставио у задатак да обради проблем полусуверених држава, у првом реду васалних држава, и то на примеру који у том погледу пружа развој Србије у XIX веку. Његова обимна књига садржи три дела: у првом писац развија теорију васалности у међународном праву; други део обухвата историјски развој уговорних односа Србије у XIX веку; у трећем писац покушава да синтетично изложи еволуцију међународног уговорног капацитета Србије у XIX веку.

Писац полази од излагања проблема суверености, да би се затим задржао на питањима полусуверености. У излагању проблема суверености, писац се задржава на класичном схватању, и једва помиње Дигија и Села, не упуштајући се у анализу и евентуално критику њиховог учења. Ауторе, који су се у новије време бавили овим проблемом, Политиса, Сукјеничког, и од наших проф. Ј. Андрашиа, писац уопште не спомиње. Отуда је његово излагање једнострано, па стога оставља утисак убедљивости. Нарочиту пажњу писац посвећује проблему васалности у међународном праву, повлачећи разлику од васалности индивидуалне природе. По овом питању он се обилно користи књигом д-ра Милоша Богичевића о полусуверености, иако се на много места не слаже са закључцима Б., и нарочито одбацује тезу Б. да је Србија постала васална држава тек 1856, Париским уговором. Г. Ђ. стоји на гледишту да иако је формално васалност призната Србији тек 1856, Србија тада није постала васална држава, већ је само призната таквом. Постанак васалности Србије, према Ђ. почиње већ 1830 од кога је доба Србија по пристанку Порте вршила извесне атрибуте спољашње суверености, а нарочито *ius legandi*. Свој закључак Ђ. изводи из излагања својстава васалности, а нарочито својстава *ius contrahendi*, које — према њему — врше и васалне а не само потпуно суверене државе. Иако он допушта да васалне државе могу одржавати међународне уговорне односе, па у извесним случајевима закључивати и међународне уговоре, ипак наглашава да васалне државе *ius contrahendi* врше зависно, што значи да је њихов међународни капацитет ограничен. Проучавајући положај Србије у XIX веку, писац закључује да је Србија имала међународноправну субјективност, што је за њега први услов за закључење правоваљаних међународних уговора, уз уговорни објект и уговорну форму. Писац из тога изводи да васалност Србије почиње 1830, а од тога времена датира и њена међународноправна субјективност. Србија је тада, по њему, постала нормалан субјект међународног права, но ипак се разликовала од осталих међународноправних субјеката, које су чиниле суверене државе, по томе што није уживала неограничен међународноправни капацитет. „Васална Србија није вршила независно атрибуте спољашње суверене власти. Она их барем формално није могла да врши независно, што не искључује могућност њиховог независног вршења фактичким путем. Србија је као васална држава одржавала међународне уговорне односе како с Портом, тако и са осталим страним државама. Она је дакле вршила *ius contrahendi*. А као последица његовог вршења јесу споразуми који су међународни уговори

у пуном смислу речи. Васална је Србија дакле закључивала уговоре међународноправне природе. Из тога излази да је Србија уживала међународни уговорни капацитет и пре него што је призната 1878 за суверену државу. Међународно уговорно право Србије у XIX веку дакле не везује се за период њене формалне суверености, већ иде назад и обухвата и цело доба њене васалности 1830—1878. После 1878 Србија је у својству суверене државе продужила да врши *ius contrahendi* неограничено и независно."

Док васалност Србије конструише од 1830 године, писац сматра да Карађорђева Србија („устаничка српска држава 1807—1813") није била васална, већ нова, стварно суверена држава.

Своје закључке писац изводи како из својих теориских постулата, тако и из детаљног историског излагања развоја уговорних односа Србије у XIX веку. Ту се нарочито опширно бави добом Карађорђево Србије, помињући многе подробности, на основу архивске грађе, објављене углавном од проф. Ал. Ивића. Отуда су односи устаника са Аустријом проучавани несразмерно детаљније но односи према Турској, Русији и Француској. Исту несразмеру писац је унео и у знатно скраћенијем проучавању односа за време кнеза Милоша Обреновића и касније, према обиму излагања односа из времена Карађорђево. Ово се примећује и по цитатима: док за Карађорђево доба обилно цитира архивску грађу, скоро искључиво прикупљену и делимице обрађену од проф. Ивића, у каснијем излагању задржава се само на главним цртама: огроман рад кнеза Милоша на испуњењу букурешког уговора писац само резимира, задржавајући се на спољашњој, формалној страни вођених преговора. Кнез Михаилове уговоре о савезу помиње укратко, и на пр. за уговор са Грчком наводи француски чланак С. Ласкариса, а не помиње чланак истог писца објављен у загребачкој „Новој Европи" 1930 год., нити важну расправу проф. Г. Јакшића, објављену у „Архиву за правне и друштвене науке" за 1924 год., пре наведене Ласкарисове расправе на француском језику. Исто тако не наводи литературу о уговору сз Црном Гором. — Излажући питање тајне конвенције, не наводи значајан рад Г. Јакшића (иако га цитира у литератури, на крају своје књиге), а помиње да „Ст. Протић тврди да поводом закључења тајне конвенције није вођена никаква претписка". У анализи тајне конвенције (стр. 406) писац заступа два опречна гледишта: да тајна конвенција није била међународни уговор и да је то била Опредељује се, најзад, за ово друго гледиште, али наводећи као аргумент предмет тајне конвенције, налази да је политички моменат једино обуздавање и спречавање националне пропаганде Србије у Босни, а прелази преко важне одредбе да ће нам Аустроугарска пружити дипломатску помоћ за наше евентуално проширење према југу, изузев Нопопазарског санџака, што је краљ Милан навећ истицао као главну страну ове конвенције. — Није убедљива ни анализа српско-бугарских односа 1885-6, са гледишта међународнога права, јер ту писац изводи закључак да је „српско-бугарски мир у ствари успостављен српско-турским уговором о миру." Ово се не слаже са његовим теориским закључцима о праву уговарања васалних држава, у првом делу књиге. — Помињући српско-бугарски трговински уговор од фебруара 1897, као карактеристичан по питању вршења *ius contrahendi* Бугарске, као васалне државе, писац закључује да је „Турска пристала да њен васал врши *ius contrahendi* у области трговинских одношаја, што она није допуштала раније у периоду до 1878 када су трговински уговори Турске обухватили и васалну Србију. Значи да оно што сизерена Турска није допуштала својим васалима у времену до 1878 признала је Бугарској 1897. Уосталом и правило је да васал може да врши *ius contrahendi*, ако је у питању закључивање неполитичких, према томе и трговинских уговора." Међутим, писац је пропустио да каже да је Бугарска истих дана кад и трговински уговор, закључила са Србијом 19 фебруара 1897 и један чисто политички уговор: „Угодбу". Занимљиво би било да нам Г. Ђ. изложи како се слаже са васалности Бугарске акт закључења политичких уговора. — И по питању учешћа Србије на Првој хашкој конференцији мира писац је пропустио да наведе чланак др Војислава Вељковића, једног од делегата Србије на тој конференцији.

Ове примедбе, као и друге сличне, које би се могле начинити књизи Г. Ђетваја, као најзад и све остале ситније омашке и пропуштање навођења наше

стручне литературе, не умањују вредност дела. Труд који је писац уложио да теориски обради једно наше важно питање, научан метод којим се служио, његови закључци (са којима се додуше свагда не можемо сложити), показују да је наша правна наука у овом младом писцу добила једног савесног радника, а наша се правничка књижевност обогатила једним занимљивим делом.

И. Пржић

Niko Dubokovitch, RELATIONS ITALO-YOUGOSLAVES DE 1914 À 1920. Dissertation. Lausanne 1938. P. 164.

Расправа Г. Дубоковића излаже дипломатске и политичке односе Србије и Југославије са Италијом, од почетка светског рата до Рапалског уговора. Писац је најпре дао поглед на италијанску политику до избијања светског рата. Затим прелази на главни део своје расправе, излажући догађаје до уласка Италије у рат, и, природно, задржавајући се нарочито на Лондонском уговору. У трећем делу књиге говори о југословенским тежњама за ослобођење и о односима Југословена и Италијана до краја рата. Четврти део је посвећен излагањима спорних питања између Југословена и Италије, преговорима у Паризу за време конференције мира, стању савезника и интервенцији Вилсоновој о јадранском питању. Последњи, пети део, обухватио је уређење односа између Југославије и Италије, Рапалским уговором и другим актима који су имали да га спроведу у живот, са кратким погледом на садашње односе итало-југословенске, према пакту о пријатељству од 1937 године.

У књизи су расправљана, или бар додирнута, сва важнија политичка питања која постоје између нас и Италије, и изложена је њихова генеза. Стога је корисно консултовати ову књигу, иако о питањима која су у њој обрађена постоји већ доста обимна литература.

И. Пржић

Dr. Kurt Reber, DAS NOTRECHT DES STAATES; DIE SCHWEIZERISCHE VERFASSUNGSPRAXIS, NOTRECHT UND VERFASSUNGSRECHT, DIE GESETZGEBUNGSPOLITISCHE AUFGABE, Zürich, 1938.

И раније већ, али последња криза особито, најпре економска, а затим и политичка, ставила је на пробу многобројна правила уставног права, нарочито у демократским земљама. Међу њима и оно о доношењу законских прописа од парламента, као најближег претставника народа, одн. од народа самог (референдум). Показало се да они, и особито парламент, који ту игра главну улогу, нису погодни за време кризе, која у првом реду тражи брзе одлуке. И дошло се тако, сасвим природно, на то да се законодавна функција, уколико се односи на кризу, пренесе на владу, која може да ради много брже. Овлашћења влади да доноси уредбе са законском снагом давана су од стране парламента често и противно уставу, или су се с муком могла довести у склад с њим. Разуме се да се онда у пракси уставно-парламентарној, а још више у теорији, почело тражити објашњење и оправдање ове појаве, нарочито гађења устава. Најпогодније оправдање се, изгледа, нашло у оној старој пословици: „Нужда закон мења“ — наиме тврдило се да држава има једно специјално „право нужде“ да у случају кад њен опстанак дође у питање, погази и устав, да би се спасла.

То право нужде и његову примену у швајцарском уставном животу износи и претреса Р. у својој књизи. Он овом изучавању приступа с циљем да утврди како једна држава, особито демократска, као што је то Швајцарска, треба да буде устројена да би и у најтежим временима остала уставна држава, тј. да њени органи ни тада не погазе устав. Тај циљ је, дакле, практичан, што је за наше уставно право, баш с обзиром на период уставне реформе у коме се сада налазимо, од особитог интереса. Биће корисно да упознамо швајцарску праксу и резултате теоретских напора швајцарских правника.

*

Р. у уводу излаже швајцарску уставну праксу, где се право нужде примењивало особито за време светског рата, због спољне ситуације, и за време

привредне кризе од 1931—37 г. У Швајцарској се радило оно исто што и у Француској и у другим земљама: скраћивао се законодавни поступак и мењао законодавни орган — наместо парламента, влада је доносила уредбе са законском снагом, било на основу самог устава, који јој налаже да одржава ред и сигурност, било на основу овлашћења — делегације — парламента; а парламент је сам доносио хитне одредбе противно уставној процедури (избегавајући референдум). Р. налази, заједно с већином швајцарских теоретичара (бар тако он каже), да оваква пракса стоји у супротности с уставом и у погледу форме, и у погледу садржине. Он полемише с писцима који тврде супротно, и налази да они погрешно тумаче устав, и то како поједине његове одредбе (на пр. ону која поверава влади одржавање мира, сигурности, интегритета итд. одакле они изводе да влада у случају нужде може да доноси уредбе са законском снагом — Р. налази да се влада мора кретати само у оквиру устава, тј. доносити само обичне уредбе), тако и његов „дух“. Право нужде није предвиђено у швајцарском уставу, и оно је противуствано, дакле, и противправно.

Затим, у I глави, Р. прелази на дубље теоретско испитивање права нужде и његовог основа, питајући се да ли је ово право уопште могуће правно оправдати. Он зато испитује однос права, чиме усваја чист правни позитивизам (у вези с тим стоји и његово гледиште да се важење устава не може правно засновати). Пошто је право садржано једино у формалном праву, одн. у уставу, то кад се, за оправдање повреде устава држава (одн. њени органи) позива на једно право нужде, које *per hypothesam* своји ван устава, и изнад њега, она се, уствари, позива на један ванправни појам. Што се тиче државе, она се по њему разликује од устава као стварност од постулата, будући да је она апарат за примену, остваривање устава. Но независно од тога, држава је једна организација етичког реда, која има за битни циљ остваривање правде, и која, поред правних, употребљава за то остварење и политичка сретства.

Отуд он изводи одговор на питање како се гажење устава у случају нужде тј. право нужде, које се правно не може оправдати, може друкчије оправдати: Држава остварује правду, дакле етички циљ. Пошто је држава нужна за остварење правде, то је за њен опстанак, независно од права, оправдано свако сретство које је у складу с моралом. Држава као морални факт преовлађује над уставом, правним фактом, — да би се држава очувала, може се погизати устав, то и из разлога што, уосталом, без државе не би било ни устава. Право нужде се, дакле, не може оправдати правно, али може етички, утолико пре што изгледа а priori немогуће да држава испуњава своје етичке задатке, а да никад не повреди устав. Према томе, право нужде је један етичко-политички принцип, који треба да служи опстанку државе (државе онакве каква је дефинисана уставом, не друкчије — на пр. за Швајцарску, парламентарне, либералне и федеративне), и на основу кога се могу употребити и противуствана сретства кад уставна нису довољна. Право нужде се тако у дубљој перспективи показује као последица неслагласности између права и стварности, сувише сложене да би се могла потпуно подврћи његовом формализму; између идеала и чињенице.

Р. подвлачи да се право нужде како га он формулише не може идентификовати с фамозним „државним разлогом“ (*Staatsraison*), јер право нужде претпоставља државу као сретство за остварење етичког циља, док државни разлог напротив претпоставља државу као циљ за себе. Рецимо одмах да ова разлика, практички говорећи, не постоји: по Р. заиста свака држава остварује правду и нужен је услов за то остварење, значи да може увек и да примени право нужде; разлике би било тек ако би се дао критеријум поделе држава на две категорије, на оне с етичким циљем, и на оне без њега, — а то Р. не чини. Практички, дакле, и на основу права нужде, како га Р. схвата, и на основу државног разлога, држава може, кадгод дође у опасност, да погази устав.

Р. даље констатује да ће гажење устава на основу права нужде бити особито често у демократској држави, где управна власт има сразмерно мало могућности за рад у изванредним приликама.

Особито је важно овде питање да ли се право нужде може унети у устав, а да он не буде противречан; може ли се на пр. у устав ставити одредба

да у случају нужде држ. органи имају право да погазе устав (нешто слично је предвиђено у чл. 48 Вајмарског, и чл. 116 нашег устава). Р. истиче против тога практичке тешкоће: немогућност да се тачно одреди нужно стање, стварање дуплог поретка надлежности; и теоретске: право нужде је по својој „природи“ ванправно, и не може никад постати део позитивног права. Зато једна уставна одредба која ово право предвиђа не може, уствари, да га учини правним појмом, — и поред тога, право нужде као морално-политички појам постојало би и даље.

Потом Р. прелази на критику других гледишта о праву нужде, и одбацује она која га изводе из природног права или из једног неписаног права равнoг уставу на основу поставке да нема права ван формалног права, ван устава, одбацујући и остала гледишта која право нужде изводе из међународног права, или га сматрају за обичан факт, као и гледиште Келсена, који је противан овом појму уопште (Р. налази да се право нужде не може негирати).

У другој глави Р. примењује своје теоретске закључке на швајцарско право, и налази да у Швајцарској управна власт нема, према уставу, довољно могућности за рад у изванредним приликама, па да према томе треба допустити употребу права нужде. Покушава зато да одреди услове под којима оно може да се примени, признајући да је врло тешко одредити их *in abstracto*. Конкретно наводи ове случајеве кад је примена оправдана: рат, глад, куга, тешка привредна криза и тсл. Одобрава праксу швајцарског уставног суда који одбија да испитује уставност мера донетих с позивом на право нужде.

Потом разматра критички многобројне предлоге за уставну реформу у Швајцарској, који уносе право нужде у устав, истичући основни разлог да се право нужде не може правно регулисати, јер је ванправни појам, и постоји независно од устава. Ипак признаје да има практичних разлога који говоре за његово уношење у устав, јер би оно могло учинити ређом примену „правог“, вануставног права нужде, дајући више могућности за рад државним органима. Тако даје и он на крају један предлог о уставној реформи, који уствари, у једном облику, уводи право нужде у устав, и чија је главна тачка стварање једног засебног привредног законодавства, с упрошћеном формом.

Неколико битних ствари чини нам се да треба подвући поводом овог рада Р. Најпре, Р. сасвим оправдано дели државу од права, иако то не занзива на једној оштријој социолошкој анализи. Ово одвајање је веома плодно и основа за решење постављеног проблема. Ако је с правног гледишта устав, одн. право уопште, (мислимо формално, позитивно право), можда и примарна чињеница, социолошки гледано, држава је несумњиво примарна, а устав секундарна. Кад дођу у сукоб устав и држава, као што је то случај код стања нужде, онда се да социолошки скоро без изузетка утврдити да држава претже и жртвује устав свом опстанку. И чак и не придајући држави етичке квалитете (о којима се може оправдано дискутовати и у које се може сумњати), као што чини Р., не бисмо погрешили тврдећи да држава треба да жртвује устав свом опстанку, рецимо и на основу права нужде.

Разуме се да у праву овакву тврдњу треба поткрепити правно, и овде се баш налази друга битна страна Р. схватања коју ми не бисмо могли примити, наиме његов формалистички позитивизам, његово изједначавање права с формалним правом. Из тог позитивизма потиче и одбацивање права нужде ван правне сфере, његово квалификовање као моралног, не правног појма. Уствари Р. овде противречи самом себи, јер најпре тврди да је правно све што се садржи у уставу, а затим да право нужде, и унето у устав, не постаје правним појмом, већ лебди и даље изнад устава, јер је „по природи својој“ ванправно. Р. дакле несвесно примењује овде једну другу дефиницију права, одвајајући га од морала, не ону коју истиче, чисто формалну. Но независно од тога, Р. је ипак морао признати и практичке користи од правног регулисања права нужде, па и сам дати, уствари, предлог за његово регулисање. Међутим, ако се одбаци овакав формалистички позитивизам, који, како се види, ни Р. не може да доследно спроведе до краја, онда се отварају широке могућности за решење овог проблема у правном оквиру.

Само постојање права нужде, или тачније сама уставна пракса гажења устава проширењем надлежности управне власти на штету законодавне, могла је да покаже Р. да право има један дубљи извор но што је и сам устав, наиме

— друштво. Уствари, ту се ради о вечитом сукобу форме права и његове друштвене садржине: устав, форма, у изванредним приликама не одговара више друштвеној садржини, и треба да се мења, уколико не успе да ту садржину подвргне себи, да факта потчини идеалу, норми (Р. је уосталом сам то утврдио, али није извукао потребне консеквенце). А да устав не успева да је подвргне себи, види се по томе што бива погажен на основу права нужде. Уствари, дакле, налазимо се овде на самом извору права, пред самим тајанственим процесом његовог постанка, његовог лучења из друштва. Из друштва се издваја једно друштвено, „слободно“, неформално право, које се манифестује у почетку само као друштвена свест, и које се супротставља формалном праву, уставу, у облику афирмирања права нужде. Уствари, друштво као такво, друштвена средина, еманира у исти мах и државу и право, у облику друштвеног права јер их обоје носи својом свешћу. Држава и друштвено право су истовредни чиниоци, ту држава није више примарни чинилац, као што је она то у односу на формално право, на устав. И ово друштвено право служи одржавању државе, и на њега ће се позвати држава, одн. њени органи насупрот уставу, формалном праву. Формално право има само да се прилагоди овом друштвеном праву, и што пре, то боље.

Тако нам се чини, дакле, да се право нужде може правно оправдати на основу друштвеног, слободног права. Право нужде тако постаје један правни појам, не само морални, како хоће Р. И чини нам се да баш „по својој природи“ оно пре иде у право но у морал, али то овде не можемо дубље образложавати, јер требало би онда говорити о разлици права и морала уопште. Разуме се да је за правника увек тешко кад мора да жртвује правну форму друштвеној садржини, формално право друштвеном, јер је опасност ту велика. Тај пут води право у анархију, и постаје могуће оправдати свако гажење устава, и сваки државни удар, с позивом на друштвено право. Али треба истаћи, насупрот томе, да се због страха од злоупотребе не може начелно забранити употреба, као и да тврђом да је право нужде етички појам такође не избегавамо могућност злоупотребе. Напротив, много је боље право нужде квалификовати као правни појам, и одредити му границе, прецизирати га, укратко обући и њега у једну, макако несавршену, форму, него, проглашавајући га за морални појам, оставити широм отворена врата злоупотреби.

Треба, дакле, дати формулу овог права. Формуле су, међутим, не само непотпуне, него такође и опасне, и ми не бисмо могли ни покушати у овом уском оквиру да је дамо. Само ћемо оцртати главни правац у коме би се она могла кретати. Треба у датом моменту кризе да постоји друштвена свест да је за опстанак државе нужно погазити устав (давањем на пр. овлашћења влади да доноси уредбе са законском снагом, или чак и у оштријој форми). Свест та, дакле, треба да се односи како на форму (гажење устава), тако и на садржину (конкретна мера којом се устав гази), и на разлог гажења (опстанак државе, не и озбиљан интерес њен). Сводећи примену права нужде на отклањање опасности за опстанак државе штеди се у довољној мери форма, која је, у једном смислу, битна за право, али се у исти мах поштује и друштвена неопходност.

У пракси, разуме се, примена оваких формула је још несравњено много тежа но што је њено формулисање. Све наравно зависи од развијености правне и политичке свести у друштву и свести о одговорности у државних органа. Напоменимо само да ми ту друштвену свест не замишљамо неминовно као свест већине, бар уколико се тиче сретстава за остварење циља, опстанка државе, тј. уколико се тиче конкретне садржине мере којом се устав гази. Ту ће, напротив, елита имати да одигра главну улогу.

Сходно томе, изгледа нам да чим постоји једна оваква друштвена свест, чим се право нужде налази афирмисано у друштвеном праву, треба да буде примљено и у формално право, треба, дакле, да по могућству буде регулисано у уставу. Разуме се да, кад је тешко у теорији дати формулу за право нужде, то ће бити још теже у пракси, у уставном тексту, и да ће стога увек остати извесних необухваћених ствари, и отуд увек бити потребе да се, против устава, тражи ослонац у живом друштвеном праву. Но то је неизбежно, и, у једном правцу, здраво.

Д-р Т. Живановић, ОСНОВНИ ПРОБЛЕМИ КРИВИЧНОГ И ГРАЂАНСКОГ ПРОЦЕСНОГ ПРАВА (ПОСТУПКА). I одељак. (Глас С. К. Академије CLXXXIV — Београд 1940. Стр. 70).

Пре тридесет година аутор је својим „Основним проблемима кривичног права“ створио у погледу догматике, систематике и методологије кривичног права један нов правац. Књига чији је први одељак сада изашао представља новину истог смисла и значаја за област кривичног и грађанског процесног права.

Аутор полази од поставке да је право научно сазнање објеката једне науке само синтетично сазнање. Синтетично је оно сазнање које полази од најнижих појмова предмета једне науке и долази до највиших, основних појмова. Објекти правних наука су правне институције и они ће синтетички бити сазнати, када се генерализацијом дође до највиших појмова о тим установама и од њих створи општи, од подређених појмова посебни део сваке науке. — У области процедуре такав посао је саввим могућ. Иако привезани за две гране права (кривично и грађанско) које немају оближњи заједнички род, кривично и грађанско процесно право се ипак могу свести на заједнички род, род који обухвата и друге гране процесног права (административно, стечајно итд.). Та генеричка сличност указује на то да ће се у садржини оба процесна права наћи иста основна правна бића и да ће њихове науке садржавати исте основне појмове. Но поред свега тога у процесном праву генерализација и синтетично објашњење објеката најмање су спроведени. У научним делима се налази извесан ред у излагању, извесан систематски распоред садржине, али не права систематика, систематика створена синтетички. Нема ни деобе ни зачетака деобе на општи и посебни део. Процесуалисте, одвише заузети процесним детаљима, пропустили су истраживање виших суштина, генусних основа ових детаља, виших правних бића које би везивале разне процесно правне институције једну за другу. У колико је на томе да данас рађено, рађено је несвесно и зато је недоследно и непотпуно изведено. У постојећој литератури често пута код схватања једног истог објекта постоји потпуна несагласност и противуречност, што је последица опште систематске и методске пометености постојеће кривичне и грађанске процесуалне књижевности. То је у исто време знак научне недовршености ове две правне дисциплине. Писац зато свој рад управља у правцу отклањања ових недостатака. Он хоће да синтетички открије основне појмове двеју процедура и тако конструиса њихове опште делове, и закључује да је потребно „увести ред систематизирањем и новим персоналистичким методом процесуалног научног рада, раскрчити терен пун идеја, међу собом неповезаних, провести путеве и стазе кроз њ и тако идејно (диалектички али на реалној бази) расветлити процесуално право, једно и друго, и омогућити даљи научни рад на њима“.

У циљу остварења овога задатка писац је дао дело чији први одељак имамо пред собом (други ће одељак изаћи касније). У овом одељку аутор се бави изналагањем основних појмова науке двају процесних права (наслов „Основни проблеми“ долази отуда што писац под тиме разуме систем највиших, основних, појмова извесне науке). У другом одељку који тек треба да дође у главном би било обухваћено дефинисање овако изнађених основних појмова и одређивање појмова који су у вези с њима.

Да би изнашао основне појмове процесног права аутор прво даје дефиницију Кривичног и Грађанског процесног права (поступка), и излаже положај ова два права у систему норми, затим излаже својство поступка као правног односа, и најзад утврђује основне процесне појмове.

Дефинишући поступак аутор каже да кривични поступак може да буде схваћен као једна грана права. Ту је кривични поступак у „објективном“, неправом смислу. У томе смислу он је „скуп државних правних прописа којима се одређују поступне радње (т. за. процесне радње) управљене на утврђивање основности државног кривичног захтева у једном даном случају и на извршења кривичног захтева, чија је основаност и мера утврђена, и вршиоце тих радњи (тзв. процесни субјекти). Исто тако објективно може бити схваћен и грађански поступак који се појављује као „скуп државних правних прописа којима се одређује поступање (тзв. процесне радње) управљене на утврђивање основности приватно-правног захтева (потраживања) у једном даном

случају, и на принудно остварење (извршење) једног таквог захтева у случају утврђења његове основаности и његовог обима, као и вршимоце тих радњи (процесни субјекти)". — Но кривични поступак исто као и грађански може бити схваћен и као скуп процесних радњи, као једно поступање. То је поступак у правом, „субјективном“ смислу. Тако схваћен он би у ствари био поступно делане одређених лица. Но могуће су две концепције поступка у правом, (субјективном) смислу: реалистичка по којој је кривични поступак „скуп законом одређених кривично-процесних радњи процесних субјеката“, или пошто су радње и субјекти установе кривичног поступка „скуп кривично-процесних усанова“, а грађански поступак „скуп законом одређених грађанских процесних радњи процесних субјеката“ — и јуристичка по којој је Кривични поступак „скуп правних односа“ или „правни однос процесних субјеката“, дефиниција која вреди и за Грађански поступак. За јуристичку дефиницију писац каже да је то само посредна консеквентна дефиниција поступка у правом (субјективном) смислу, јер је процесни однос који јој служи за основу нужна правна последица процесних радњи процесних субјеката, премда творци ове дефиниције тога нису били свесни.

Писац се нарочито задржава на јуристичкој дефиницији поступка тј. поступка схваћеног као правни однос и ту дефиницију употпуњава. Иако се може рећи да је поступак у јуристичком смислу правни однос процесних субјеката, ипак је правни однос само основно обележје тога појма који је сложен из више обележја. Зато би његова потпуна дефиниција гласила „поступак (кривични и грађански) у јуристичком смислу је тростран, јавно-правни однос који се процесним радњама процесних субјеката развија континуирано и ка одређеном циљу и који поред свих промена у току свог развијања остаје генерички увек исти“. Писац узима у оцену и гледиште да је поступак не правни односно правни положај (ситуација), па налази да и када би се поступак схватио тако, то би схватање могло само да се придружи схватању поступка као правног односа а не да га замени. Он затим даје потпуну реалистичку дефиницију поступку у правом смислу речима „скуп процесних радњи процесних субјеката, који се продужено развија и чини једну целину на основу повезаности својих састојака јединством њиховога циља.“

Из самих датих дефиниција указују се основни процесни појмови: процесна радња и процесни субјекти. Но да би те појмове утврдио коначно као основне, писац поред логичног синтетичног закључивања узима за основицу и процесну књижевност и норме оба процесна права. Са теориског гледишта он одбацује могућност да би се појам процесно правног односа могао узети за основни појам поступка и за основ систематике. Налази да би то било противно самом појму система. У основи систематике једне науке могу бити само основни појмови те науке тј. појмови на које се своде њени поједини објекти. Објекти процесно правних наука, разне процесне установе, не појављују се као врста процесно правних односа. Они се појављују као бића која су било процесна лица, било процесне радње, дакле нешто што по самом себи није правни однос. Од њих се само могу саставити процесно-правни односи привезујући процесне субјекте за процесне радње. Уопште узев па и у конкретном случају прави објекти правних наука су само елементи правних односа. Према томе са гледишта процесуалне систематике, и схватање поступка као правног односа и схватање поступка као правног положаја су без значаја, и они су за основ те систематике ретко искоришћавани. Када се водећи рачуна о генерализацији расмотри процесна литература, види се да писци поред других појмова највише истичу два појма: процесне субјекте и процесну радњу. И још нешто више: у систематизацији по овом основу учињени су (невесно) већ извесни кораци у појединим систематским делима (Сабатини, Розенберг), а у систематском подвајању процесних радњи и процесних лица најдаље је отишао грађански процесуалиста Клајнфелер. Његово дело има увод, затим књигу посвећену процесним субјектима и књигу посвећену процесним радњама, само учење по овим предметима у колико је опште није издвојено у општи део, а остало у посебни. Мада је Клајнфелеров рад логични правилан научни рад, он је несвесан јер он ту стварну највишу процесну генерализацију и не претставља као издвајање највишег бића процесног права.

Писац истиче да се у науци прећутно или изрично изражава мисао да би тзв. „општи принципи“ поступка могли да послуже као значајан елемент

за систематику тако да би они сачињавали општи део или општа учења док би остала материја чинила посебни део. Писац примећује да су општи принципи само привезани уз општа бића. Зато учење о принципима не спада у основне проблеме у колико не утичу на сам појам једног или другог процесног бића. Ти су принципи везани или за процесну радњу или за једног од трију процесних субјеката (на пр. принцип јавности, усмености итд.). Њихов систематски положај у науци је неодређен, али је јасно да када су они сами привезани за процесну радњу и субјекте, не могу да послуже као основ система-тици. Изграђивање система на бази основних принципа је немогуће. Када се добро размисли види се да су основни принципи на супрот основним појмовима који су највиши појмови о правним установама до којих се дошло генерализацијом — само општи захтеви које законодавац и теорија постављају у погледу процесних радњи и процесних субјеката без обзира о којој се процесној радњи ради, да би се циљ поступка боље постигао.

Али ако се књижевност остави на страну, проучавајући садржину самих процесних норми види се да су процесне радње и процесни субјекти основни појмови грађанског и кривичног поступка. У погледу радње то произлази из чињенице да је она саставни део процесних правила, а у погледу лица из тога што процесне радње морају обављати лица. Када су и та лица састојци процесних правила то се и она морају узети у обзир и претставити саобразно њиховој природи, индицираној њиховим законским местом као правна бића кривичног и грађанског поступка. Та су лица (субјекти) аутономна процесна бића поред процесне радње. Не може се узети да је у појму процесне радње обухваћен и субјект, те да према томе није аутономни процесни појам. Произвођач се не може сматрати саставним делом производа. У противном процесна радња би морала да се дефинише објективно-субјективно, као вољно држање, што би било потребно процесно-правној стварности. Изучавањем текстова неко треће основно биће поступка не може се наћи.

Пошто је закључио да и књижевност и правне норме указују на генусне процесне појмове које би требало издвојити као основне појмове и тако као опште делове ових наука и да су то процесна радња и субјекти, писац предлаже овакву систематику процесних наука: постојаће увод који ће садржати појам и историју поступка и његове науке, и затим два одељка: о процесним радњама и о процесним субјектима. То би био општи део где би ушли општи појмови о овим предметима. Оно што не претставља опште појмове остало би за посебни део.

Утврдивши тако основне процесне појмове писац разматра питање субјективног елемента у процесној радњи. Његов је закључак да из процесне радње треба елиминисати субјективне елементе. Пут којим је до тога закључка дошао је следећи: процесна радња обухвата и чињење и нечињење тј. њен је генус људско држање. Да би једна процесна радња произвела правно дејство она мора да буде учињена вољно (није довољно да буде учињена само свесно). Последица пак процесне радње (за разлику од Кривичног права) није промена у спољном свету већ одређено процесно правно дејство. Међутим без значаја је за процесно-правну ирелевантност радње процесног лица да ли је вршилац исте хтео или не и њено евентуално процесно правно дејство. Вољност се тражи у погледу радње не у погледу последица. Процесна радња која се не врши вољно нема процесног дејства. — Поставља се питање да ли је то тј. процесна радња без вољности процесна радња уопште или је то једна правно ирелевантна радња. Другим речима да ли је вољност држања елеменат процесне радње, тако да се процесна радња као генус појављује не као држање већ као вољно држање. То је у ствари питање субјективног елемента процесне радње. Ако се одговори да вољност није елеменат процесне радње онда субјект процесне радње мора бити самостално биће у чији појам тада улази вољност радње, и то би био нов доказ процесне бипартиције. Ако се вољност држања узме као елеменат процесне радње онда се вољност уноси у појам радње, тако да нема процесне радње ако нема вољности, она је ништавна (такав је став данашње процесне књижевности). Писац је првог мишљења и то образлаже овако: Као уопште, и посебце у Кривичном праву и осталим деликтним правима, субјективни моменат не може бити ни у процесном праву унет као обележје у појам радња. Могућ је само чист објективни појам процесне радње јер је процесна радња нешто објективно, а лични моменти страни

њеној природи. Вољност је психички феномен код извршиоца. Уношењем вољности у појам радње произвођач се делом уноси у производ. Константовањем да радња не постоји због одсуства вољности долази се у сукоб са правном стварношћу. Процесна радња у ствари постоји, само не може да произведе дејство. Вољност мора негде доћи. Она је психолошког карактера и зато мора ући у учење о субјектима. То је и један разлог да субјект буде самостално правно биће. Према томе, поред констатације да постоје два основана правна појма, писац као нов разлог за ово констатује да субјективном елементу нема места у појму процесне радње, већ да му је место у појму процесног субјекта.

Овако замишљен систем процесног права писац означава као бипартитни јер има два основна бића (процесна радња и процесни субјект), а пошто је субјект, људска личност, аутономно процесно правно биће, и персоналистички. Писац се пита са којим бићем почети општи део. Данас када у литератури нема подвајања на општи и посебни део писци су принуђени да започињу систем са учењем о лицима јер је друкчије логички и дидактички немогуће. Издвајањем општег дела та нужуда отпада, и још више: логика захтева да се у једном синтетичком систему почне са процесном радњом исто онако као што се у Кривичном праву почиње са кривичним делом. Радње може бити без субјекта, али субјеката без радње не. Тако започињање општег дела захтева и систематика посебног дела коју је могуће засновати једино на природи процесне радње, јер се само радње у току поступка мењају а лица остају иста, и природа процесних радњи мора да служи као основ класификацији садржине посебног дела.

Писац истиче да су бипартиције и персонализам у исто време и метод грађанског и кривичног процесног права. Раздељујући садржину процесних наука бипартитно-персоналистички даје се један нов начин за обраду разних објеката процесних доктрина, и тако правилно схвате и обраде, избегну контрадиције и противречне конструкције као што је она са распоредом тако зв. општих принципа у данашњој књижевности.

Књига претставља идеју о једној новој систематици, догматици и методу процесног права. Техничка могућност њеног спровођења биће стављена на пробу приликом приступања изради једног система Кривичног или Грађанског процесног права на бази ове основне идеје. Тада ће се најбоље видети теориске и практичне последице овог схватања, код појединих процесних питања. Тешкоћа ће свакако бити, јер се удара једним потпуно новим путем. Ми нарочито очекујемо тешкоће код издвајања материје која треба да уђе у општи од материје која треба да уђе у посебни део. Аутор је пред собом имао већ једном сличан задатак, само много тежи, при трипартитној обради Кривичног права. Он га је извео до краја и у том систему проблеми су се појавили у новој светлости, а њихова решења се показала не само логички добра него и практички потпуно применљива. Нема стога разлога сумњи да ће у обради процесног права бити друкчије.

Д-р Тихомир Васиљевић

Paul Robert, LA POLITIQUE D'ISOLEMENT ÉCONOMIQUE, стр. 98, Paris.

У овој студији се испитују узроци који су утицали на државе да се економски изолују, излажу мере које се у том циљу примењују и најзад последице овакве политике. Писац покушава да одговори на ово питање и да формулише мишљење о таквој политици коју људи осуђују на конгресима и конференцијама, али коју упорно спроводе када су на челу влада. Већи део књиге обухвата питање аутаркије уопште а мањи — проблем који се у том погледу поставља за Француску.

Који су узроци аутаркије? Има их удаљених чији се корен може наћи још пре 1890: индустријализација нових земаља, то стремљење земаља економски младих које Лисиен Брокар назива „општа тенденција ка сложеној привреди“, стремљење чији је развој прошли светски рат убрзао. Има их и много старијих рат 1914—18 и општи поремећај који је изазвао у светском привредном организму: универзалну хипертрофију индустрије, хроничне болести државних финансија, нестабилност валута; криза 1929 (чија је оштрина великим делом последица самога рата) и рефлекси одбране које је ова изазвала. Постоји најзад један узрок који последњих година влада над свима осталим, а то је визија рата која натерује државе било што имају агресивне намере, било што се осећају угроженим, — да заведу у оквиру својих пра-ница ратну привреду већ у доба мира.

Економски узрок садашње аутаркиске политике јесте општа хиперпродукција која карактерише кризу од 1929: у недостатку спољних тржишта која се затварају, произвођачи настоје да себи обезбеде своје национално тржиште. Почев од 1890 америчке државе заштићују своју младу индустрију помоћу царина. Раније увознице производа европских земаља, оне постају њихови конкуренти. Али ускоро затим следују примеру С. А. Д. британски доминиони, Јужна Америка и Јапан. Тек што су се мало опоравиле од рата, старе индустријске земље су се пожуриле да допринесу индустријализацији нових земаља снабдевајући их капиталима, техничким стручњацима, машинама и справама да би опремиле њихове фабрике. Оне су тако створиле, својим сопственим трудом, инструменте једне страшне конкуренције, лишавајући се у исто време својих ранијих тржишта. Хиперпродукција је тако била неминовна и криза избија 1929. Државе код којих је прво настала сувишна производња, по сваку цену су извозиле и тиме почеле страховито да конкуришу другим земљама. Да би одбраниле своју индустрију и пољопривреду државе у које је увожена роба у све јачој мери по дампинг-ценама нагло су почеле да дижу најпре царине, а доцније да заводе контингенте, девизна ограничења и сл.

Поред општих економских узрока аутаркији су допринели и новчани поремећаји у свету. Наместо равнотеже која је, пре првог светског рата, одржавана захваљујући међународном златном важењу, настао је општи монетарни хаос. Писац укратко потсећа на догађаје који су се одиграли у свету после пада Кредит-Аншталта а који су имали за последицу напуштање златног важења у Енглеској и девалвацију валута у низу држава. Услед бекства капитала: многе државе су морале да заведу девизна ограничења. Извозна премија којом се користе земље са депресираном валутом приморала је земље са јаком валутом да се бране. Нестабилност валута води ка протекционизму и аутаркији. Што се тиче политичког узрока, писац истиче да се идеал великог броја земаља углавном поклапа са идеалом који је Фердинанд Фрид изложио у својој књизи „Аутаркија“ (1932). Овај писац хоће да Немачка престане да зависи од иностранства, не само у погледу увоза, него и извоза. Национална таштина, тежња ка независношћу: свака земља тежи да буде довољна сама себи. Ово се нарочито односи на Немачку која се спремила за случај блокаде у евентуалном рату.

У последице аутаркије писац убрја пад увоза, пад извоза, пропадање многих претежно извозних индустрија, незапосленост, повећање производних трошкова и поскупљење живота, диспарат цена, смањење државних прихода, стварање и појачавање ратне психозе. Ако се економска политика схвати као настојање да се постигне што веће народно благостање, онда је свакако најинтересантније питање како аутаркија утиче на незапосленост. Писац о томе каже, да уколико сузбијање стране конкуренције унапређује национална предузећа која већ постоје и потстиче оснивање нових, аутаркија смањује незапосленост. Овај резултат изгледа да је постигнут у Немачкој, али не треба заборавити да је то настало великим делом захваљујући рестриктивној политици надница и експанзији кредита коју су девизна ограничења омогућила Немачкој да практикује не ризикујући спољни пад свога новца. Напротив, аутаркија је узрок незапослености, када се радници запослени у извозним предузећима која су пропала нађу у немогућности да промене посао. То је случај многих текстилних радника у Француској.

Књига обилује стручним излагањем многих специјалних питања која су у тесној вези са аутаркијом. Иако је писац, као што се види против аутаркије, ипак се труди да буде објективан приказујући ствари онакве какве су, а не какве би према његовој тези, требало да буду. Иначе, овом раду недостају шири потези, а сем тога писац не показује довољно смисла за ниансе. Може му се замислити што је пропустио да подвуче да су мотиви аутаркије мета-економска категорија, и то не толико политичка колико мистична. Сем тога, он не повлачи разлику између сложене привреде и протекционизма с једне стране и аутаркије, с друге. Најзад, писац је пропустио да објасни како то да када се зна да су индустријске земље најбољи клиенти индустријских земаља, може индустријализација аграрних земаља да буде штетна за међународну трговину.

Д-р Јован Т. Михаиловић

Д-р Инж. Фран Подбрежник — Инж. Живојин Протић, ПРИПРЕМА ПРИВРЕДЕ ЗА РАТ, — Београд 1940, стр. 86.

Горња књига је прва већа економска студија о ратној привреди код нас. Писци су обухватили цео комплекс проблема који се односе на привреду у савременом рату. У самом почетку књиге налазимо на лепа запажања. Тако инж. Протић каже да веза између привреде и рата није створена у светском рату (1914—1918), као што се то често мисли, него се на њу извесно време није обраћала пажња, а то је у доба када су се средства за вођење рата могла да производе без нарочитих тешкоћа. Ипак још пре 1914 видело се да ће у модерном рату привредна питања играти главну и одлучујућу улогу. Писац затим даје појмове о ратној привреди, одбранбеној привреди, привредном рату, организацији привреде у рату и привредној мобилизацији. Он дословно усваја појмове како их је дао Scherbening. Не образлажева зашто је баш између толиког броја аутора изабрао Scherbeninga, а то без икакве резерве. Дословно придржавање туђих излагања могло би се разумети у погледу неких детаљних питања, али при давању основних појмова треба да значи да писац себе не сматра довољно стручним за питање које третира. Уосталом, не можемо се сложити у свему ни са Шербенингом. Пре свега да се одбранбена привреда може дефинисати као народна привреда у будућем рату. То се, по нашем мишљењу, противи логици. Народна привреда у будућем рату може бити и привреда једне државе која се уопште приредно не спрема за рат; и она може претстављати народну привреду у будућем рату, под претпоставком да та држава једнога дана зарати. Уствари одбранбена привреда значи организовање привреде већ у мирно доба по принципима ратне привреде. Исто тако сматрамо да је погрешно рећи да насупрот појму ратна привреда стоји појам привредни рат. Зашто насупрот? Ако се ратна привреда схвати као државна политика која има за циљ да привреду прилагоди рату, онда је привредни рат низ мера привредног карактера којима је циљ слабљење привредне снаге противника. Међутим, када апстрахујемо ове резерве, појмови које писац овде наводи претстављају добру основу за разумевање привреде модерног рата.

У партији о финансирању рата д-р инж. Подбрежник каже, да је проблем финансирања привреде у рату уствари данас проблем финансирања рата. Како се будући рат замишља као тоталитарни рат, то ће у служби тог рата бити целокупна привредна активност земље и тако се проблем финансирања те привреде поставља као проблем финансирања рата. Одмах затим писац наводи Dr. Horst Jehl-а, по коме се потребе привреде у рату могу подмитити на ове начине: 1) повишењем производних способности (капацитета) целокупне привреде у рату, 2) смањивањем потреба потрошње приватних добара и употребом тих добара за ратне сврхе као и преориентисањем већег дела производње потрошних добара ка ратној производњи, 3) одлагањем свих нових инвестиција капитала у привреду, сем у привредне предузећа која раде непосредно за потребе рата итд. Налазимо да је овде појам финансирања и сувише широко схваћен. И наука о ратној привреди мора да води рачуна о терминима који су уопште усвојени у економско-финансиским наукама. Исто као што питање производног капацитета и његово проширење не спада у област изучавања мирнодопских финансија, исто тако то не може ући ни у категорију ратних финансија.

Простор нам не дозвољава да се критички позабавимо и осталим партијама ове интересантне књиге. У даљем излагању писац се бави, тзв. директним финансирањем рата, тј. финансирањем у правом смислу речи. Добра је партија у којој се говори о питању радништва у рату. О индустрији инж. Подбрежник говори свега на 4 стране, али зато о њој опширније говори инж. Протић у поглављу о рационализацији и привредној мобилизацији. Излажући о ценама у рату, писац је имао пред очима немачку привреду где су цене регулисане и у мирно доба захваљујући планској привреди. Добра је партија „ратна и планска привреда“, само је требало имати у виду да су се прве контуре савремене привреде привреде појавиле још у прошлом светском рату, а не тек почев од 1930 год.

Ратна привреда обухвата велики комплекс питања. Ко пише о ратној привреди мора да има пречишћене појмове из народне економије (између

осталог о новцу, цени, индустрији, спољној и унутрашњој трговини итд.), о државним финансијама, затим о принципима модерног ратовања као и о многим питањима техничке природе, специјално ратне технике. Писци су проучили углавном домен ратне привреде, али се осећа да су им други економски домени туђи. Тако, нису схватили значај спољне трговине у рату, затим не разликују појам инфлације од појма капплена новца што је уствари девалвација. Исто тако писци су морали да повуку разлику између земаља са релативно слободном привредом за време мира као што су Енглеска, Француска и земаља са планском мирнодопском привредом (уствари одбранбеном привредом) као што су Немачка, Италија, Јапан. Нема сумње да се либералистички ориентисане привреде знатно теже прилагођавају ратној привреди од плански вођених.

И поред ових примедба, сматрамо да ће горња студија корисно послужити како широкој читалачкој публици, тако и самим економистима и војним стручњацима. У њој су углавном обухваћена сва питања ратне привреде на основу савремене литературе, јасно су изложени њени основни принципи и дат низ корисних запажања и чињеница.

Д-р Јован Т. Михаиловић

Alvin Harvey Hansen, FULL RECOVERY OR STAGNATION?, London, 1939, p. 350.

Ова најновија књига професора Хансена јесте једно од оних ретких великих дела која се појављују једанпут сваких десет година, и која, када се једном узму у руке — више се из руку не испуштају. Х. имао је ту срећну замисао, која се иначе ређе спроводи, да разне своје новије чланке и студије сакупи, допуни и повеже у једну целину. У овој његовој најновијој књизи налазе се стварно сви његови огледи које је у разним часописима и публикацијама објавио од појаве последњег његовог дела: *Economic stabilization in an unbalanced world*, London, 1932. Колико је потребно и корисно што је он то учинио, може се закључити из прегледа публикација у којима је он објављивао своје напise; тај преглед он даје на страни 9/10, у уводној речи. Из њега се види да би немогуће било чак и за оне који стално бораве у Паризу или Лондону да непрекидно и потпуно прате рад Х., јер се његове студије налазе разбацане по најразноврснијим часописима и публикацијама америчким, које се скапа могу наћи доиста само у америчким библиотекама.

Но, Х. учинио нам је, осим тога, и једну другу огромну корист: он је не само прештампао и сакупио све своје чланке и студије, већ је од њих начинио једну значајну целину. Иако његова најновија књига садржи неколико оделитих партија (I. Новије конјунктурне теорије, II. Потрошачка куповна моћ, III. Међународна новчана и трговинска ситуација, IV. Најновије тежње конјунктурног развоја у С. А. Д.), ипак она чини једну складну и добро повезану целину, која нам даје преглед најновијег развоја привредних односа и вредних идеја на Западу.

Први део књиге садржи критички преглед скорашње литературе из области конјунктурне теорије. Х. анализира најскорије веће дело Кејнсово, затим дела младог економисте Харода и професора Хајека, као и теорије о „Социјалном кредиту“ (Даглас); одељак завршава исцрпним прегледом најновијих студија о конјунктури. У овоме последњем прегледу, Х. чини неколико значајнијих запажања, која овде успут бележимо. Тако н. пр. он каже на стр. 119 да новија схватања одбацују замисао о сталном новчаном дохотку по глави. — Недовољно се обраћа пажња на неједнаке стопе пораста појединих чинилаца производње и отуда проистичуће промене у њиховом релативном граничном дејству. — Још увек има теоретичара који заборављају да се штедња улаже не само у производна оруђа, већ и у трајна потрошна добра (стр. 123). — Променљиви однос између потрошње и инвестиција зависи од дејства инвестиција на потрошњу (преко множења), као и од дејства акцелерације. — Извесне новије теорије учиниле су ту погрешку, што су идентификовале флукуације у инвестицијама са флукуацијама у производним индустријама (стр. 127). — Математска испитивања и приказивања економских појава могу да послуже једино као сретство упрошћавања (стр. 132).

У другоме делу, Х. анализира проблем оживљавања привредне делатности путем повећања потрошње. У овој партији стварно је садржана, у

основним својим линијама и на фрагментаран начин, срж X. теорије о конјунктурима. Као што је познато, он заступа теорију погрешне и прекомерне капитализације, мада уистини стоји на средини између Шпитхофа и Тугана-Барановског с једне стране, и Кејнса и Уиксела с друге стране. Он је одлучан противник теорија субконсомације. Недовољна потрошња, тврди он, не узрокује конјунктурне флукутације нити кризе, јер потрошња готово и не учествује у променама привреднога тока; она бар на њих не утиче (стр. 137/40). Конјунктурне флукутације, то су стварно флукутације производних и употребних добара (стр. 126, 145, 152). Међутим, X. указује на извесне случајеве у којима Уикселова разматрања о манипулисању каматне стопе не могу да дејствују; у таквим случајевима оживљавање не може да потекне од саме предузимачке делатности: треба прибећи оживљавању саме потрошње и издацима јавне руке (стр. 142, 145, 154). — У даљем току излагања X. разматра ове проблеме, нарочито установу потрошачког резервног фонда. Ова разматрања X. нарочито су значајна због његове теорије о конјунктурима, која одлучно одбацује тезу о недовољној потрошњи. Та разматрања стоје у органској вези са четвртом партијом, у којој су изнете основне тежње најновијег привредног развоја у Сјед. Амер. Државама.

Трећи део књиге садржи критичку анализу развоја новчаних прилика у свету. У томе делу X. разматра новчани опит „Народног фронта“ у Француској, излажући како је дејство девалвације и на привреду и на финансије уништено скоком цена, који је опет потекло од социјалних мера, повишења надница, итсл. Поред развоја прилика у Француској, X. анализира даље и новчано стање Немачке, истичући вештину д-ра Шахта у спровођењу скривене девалвације марке. Он је мишљења да је марка у 1938 год. већ била девалвирана за 30—40% (стр. 206). — Писац даље анализира развој златног важења у току последњих година. Пре светског рата постојао је међународни валутни систем, односно систем који се ослањао на енглеску фунту, а који је иначе функционисао на бази аутоматизма слободних економских снага (стр. 208, 234). Он је користио општу тежњу за скоком цена. У послератној новчаној политици опажемо двојаку тежњу, једну која иде за организовањем међународног златног важења, другу која је управљена к манипулисању народних валута (стр. 210/11). Писац наводи разлоге који су разбили прву тежњу, а појачали другу; то су међународни ратни дугови, репарације, инострани зајмови, рђаво изабрани златни паритети, различито социјално законодавство, картели, монополи, разнолике технолошке промене у појединим државама, различите мере фискалне политике, јавно задужење, различита политика новчаних банака, различита царинска политика, важне структурне промене у пољопривреди у вези са опадањем у порасту становништва, аграрни протекционизам, нагла индустријализација и развиће заосталих земаља, велика покретљивост краткорочног капитала (стр. 210—216). Све те чињенице онемогућују данас организовање једног међународног златног важења у предратном облику. Новчани сток злата сваке поједине земље подељен је у два дела: у унутрашњи и у спољни део. Данас се настоји да фондови за изједначење валута спрече спољни утицај на унутрашњи развитак (стр. 220). Сјед. Амер. Државе јесу данас једина држава чврсто везана за златно важење (стр. 222). Новчани проблеми особито су важни за демократске земље (стр. 225). Повећање производње злата може корисно да утиче на сузбијање дуготрајне депресије (стр. 231). Од свих догађаја проистеклих из Светске привредне кризе најважнији је пад енглеске фунте, и образовање нове, уже британске привредне заједнице (стр. 235). Овај слом међународног новчаног система најважнији је узрок што је Немачка повела тако одлучну борбу за сировине (стр. 237). У свету је у току стварање преференцијалних блокова (стр. 240).

Као што се види из овог фрагментарног набрајања, књига проф. Хенсена садржи огроман број набацианих тема од највећег значаја. За сваку поједину од њих могу се писати читаве посебне студије.

У поглављу „Економске основе мира“ (стр. 244—260) писац анализира важне проблеме популације, колонија, сировина. Односно првог, он констатије да проблем „тескобности“ не постоји за Немачку, док постоји за Италију и Јапан. Ове две земље и даље имају јак прираштај становништва, а уско и неиздашно тло, док ће Немачка у току идуће генерације опати за 30%. — Односно колонија, писац подвлачи да оне нису у довољној мери послужиле

као колонизациона подручја. — Што се тиче сировина, тај проблем, по мишљењу писца, треба да се реши нормализовањем новчаних односа и постепеним враћањем на слободнију трговину. У томе реду мисли нарочито истиче политику америчког министра Кордел Хала, који систематски проширује нови круг земаља везаних уговорима о највећем повлашћењу (стр. 261—264).

Иза овога долази четврти део ове значајне књиге, који је уско повезан са другим делом. Та четврта партија уствари је најважнија и најзанимљивија, и она заслужује не само један обичан приказ, већ читаву посебну студију. Зато ћемо се на овој горњем задржати, са закључном напоменом да је у четвртном делу, а у вези са другим, садржано читаво гледање пишечево на важне привредне проблеме, а посебно на проблем конјунктурне политике.

Д-р Тихомир Ј. Марковић

Yovan Mihailovitch, L'INDUSTRIALISATION DES PAYS AGRICOLES ET LES ÉCHANGES INTERNATIONAUX. (Extrait de la „Revue Economique Internationale“, mars 1939) страна 29.

Проблем индустријализације пољопривредних земаља није нимало нов али је ипак врло актуелан на целом европском југоистоку. Непосредно после првог светског рата скоро све аграрне земље Европе покушале су да реше аграрно питање аграрном реформом, али без успеха. Зато су оне ускоро пришле заштитивању своје домаће прерађивачке радиности (код нас протекционистичка царинска тарифа од 1925) како би се омогућио њен развој а тиме и запослење сувишног пољопривредног становништва у индустрији. Овакав развој је дакле наметнут пољопривредним земљама и за њих он претставља (под датим политичким и привредним односима) једино решење.

Само г. М. нешто друкчије схвата ову релативну нужност протекционизма. По њему она није једна врста нужног зла или тачније речено једина могућност опстанка и развоја аграрних земаља већ израз њихове жеље за уздизањем ка развијенијим земљама, коју он по Димону зове „светском привредном капиларношћу“ (тј. тежњом да се нижи уздигну до виших). Проблем индустријализације губи тако свој карактер неопходности и баш напротив постаје израз извесног релативног благостања тих земаља које сада могу да мисле на то да се и привредно подигну до великих држава. Ово је у суштини стара Листова теорија и теорија коју сада заступа Франђеско Вито, а по којима је протекционизам средство претварања „просте“ (неразвијене) у „сложену“ (тј. потпуно развијену) државу, односно средство пењања уз лествице привредног развоја. По тој теорији би поједине земље могле да опстану (па евентуално чак и да се развијају) и без заштите само што би увек остајале сразмерно неразвијеније од индустријских.

Међутим нама изгледа да проблем индустријализације европских пољопривредних земаља почива на другим основама. Као што је то г. Мијо Мирковић нарочито лепо истакао, индустријализација се код нас не поставља као нека врста луксуза, као тежња да стигнемо напредније народе, већ као једини излаз да привредно и друштвено не почнемо једног дана да назадујемо, пошто је наша пољопривреда све мање у стању да исхрани наше све бројније становништво коме се мора обезбедити запослење на другој страни, првенствено у индустрији. Управо код нас уопште није у питању подизање индустрије ради ње као такве већ стварање могућности за рад једном великом броју људи. Напротив, за Листа, Вита, па чак и за Манојлеска, циљ коме треба тежити је индустријализација као таква јер она омогућава виши трговачки и пољопривредни живот (Вито) или равноправнију размену међу државама (Манојлеско). А ту битну разлику између ова два конкретна циља протекционизма изгледа да г. М. није довољно истакао.

Из тога разлога не можемо делити ни г. М-ево прихватање већег дела Манојлескове теорије која говори о врстама индустрије које треба заштитити. У основи она и не одговара нашим приликама. Као што је то г. Грђић код нас истакао (вид. „Манојлескова теорија протекционизма“, „Архив за правне и друштвене науке“, књ. 53, бр. 4) а и ми смо на то обратили нарочиту пажњу (вид. Противречности у теорији васпитне заштите, „Архив за правне и друштвене науке“, књ. 56 број 5, 1939) у Манојлесковој теорији недостаје оно што је чини најпривлачнијом за пољопривредне

земље: захтев за заштитом оних привредних грана које запослују највећи број радника. Напротив, као што је у тим радовима подвучено, а и сам г. М. то врло тачно наводи (стр. 20 тачка 5), Манојлеско се залаже само за заштиту оних индустрија које производе предмете велике продуктивности што значи да то могу да буду (и скоро редовно и јесу) баш оне које запослују мали број али високо квалификованих радника. А таква заштита је потпуно бескорисна за пољопривредне земље. Прихватање овог Манојлесковог захтева од г. М-а чуди нас утолико више што је он самостално (и баш насупротив Манојлеску!) раније врло добро оцртао циљеве нашег протекционизма који су необично реални и морају нарочито да се подвуку. Тамо је (стр. 12) г. М. тачно истакао да аграрне земље треба да заштите само оне индустрије које првенствено запослују неквалификовано радништво и у сразмерно већем броју (то би на пр. била текстилна индустрија која запослује око 69% неквалификованих радника) а не и скупа индустрија која ради са високо стручним радништвом. А то не одговара Манојлесковом већ баш М. Мирковићевом схватању (у књизи *Аграрна политика*).

Најзад морамо истаћи две врло исправне Михајловићеве примедбе протекционизму које се такође морају имати у виду при оцењивању могућности које он пружа нашој земљи. На првом месту М. тачно истиче да примери Енглеске и Немачке који се често наводе не могу уопште да се узму у обзир јер су прилике у којима су некад биле ове две земље и оне у којима се данас налази наша крајње различите. Оне две су тада имале пространо унутрашње тржиште и врло слабу утакмицу на међународном тржишту. Насупрот томе Југославија и Бугарска имају мало унутрашње тржиште и врло велику утакмицу на међународном тако да ће и протекционизам данас код нас имати много слабије успехе него некада у оним државама.

Поред тога не треба заборавити да никад не смеју да се изгубе из вида рђаве последице протекционизма од којих је најнеповољнија поскупљење живота. Тек када се све то има у виду може се о њему донети коначан суд који ће се доста разликовати од слике на коју смо навикли. Иако је, дакле, г. М. у почетку свога рада излагао доста спорне идеје, на крају он ипак (често чак и насупротив њима) долази до закључака од којих већину можемо примити и који доказују да је он увидео праве потребе наше привреде. Похвално је и то што он Југославију и Бугарску обично наводи упоредо, залажући се за јединственост привредне области ових двеју земаља које су природно упућене на заједнички живот и заједничку судбину.

Љубомир С. Дуканац

ИЗВОЗ СТОКЕ И ЗАДРУГАРСТВО. Библиотека Главног задружног савеза — бр. 11. — Београд, 1940, страна 102.

Извоз стоке као и осталих наших пољопривредних производа је од кризе на овамо пролазио кроз разне фазе које су све биле врло удаљене од некадашњег система слободне међународне размене. С једне стране уплитање државе у послове у којима до тада није имала никаква искуства, а с друге разноврсност интереса разних друштвених група за које је проблем извоза стоке важан изазвали су колебаљивост облика државног интервенционизма на овом месту.

Књига коју приказујемо иако је занимљива и прегледно излаже најважније развојне фазе нашег система извоза стоке, ипак није потпуно непристрасна расправа о овом тако важном питању јер јој је циљ да брани интересе произвођача стоке и да докаже корисност извесних предлога који се у њој износе. Зато су у њој наведене само чињенице које иду у прилог пословању Главног задружног савеза а не и оне које су за њега неповољне. То је утолико више за жаљење што већина закључака изнетих у овој књизи несумњиво да су тачни и потпуно објективно испитивање овог тако важног питања претстављало би за нас врло велику добит. Овако ова књига и поред многих тачних опаски ипак остаје првенствено сталешки обојена.

У првом њеном делу излаже се значај сточарства за целокупну нашу привреду и његово садашње стање. Затим се описује наш извозни систем до

1932 (тј. до оснивања Уреда за контролу извоза стоке) у коме наши трговци — извозници стоје у зависности од страних комисионара који су по величини своје провизије у ствари ортаци а не прости комисионари наших извозника. Године 1932, услед завођења клириншког система у Аустрији, заведен је код нас већ поменути Уред који је добио дужност да контингенте за извоз стоке додељене нашој држави расподели на поједина заинтересована лица. Кључ је испао неповољан за задругарство које је добило свега 40% количине извоза док су трговци-извозници добили других 40% а товљачи стоке 20%. Имајући у виду да ове последње две категорије обухватају само неколико стотина лица док задружни савез има неколико стотина хиљада чланова, излази да су задругари добили много мањи удео од оног који би им требало да припадне. Међутим убрзо је и тај кључ изигран завођењем тзв. ексонтингената (ванредних контингената) које су добијали поједини извозници ван општег контингента додељеног нашој држави, па су они често чак монополисали поједина тржишта. Тако су нпр. две наше извозничке фирме годинама држале тржиште у Винернајштату и Грацу и ова су посебна права чак унета у наше међународне трговачке уговоре!

Један од узрока оваквих појава је и бирократизам Уреда за контролу и Завода за унапређење спољне трговине који је обично радио по заповести, без довољног познавања ствари и са класично-либералистичким идејама, примајући радо сугестије трговачких кругова за потпуно исправне.

У даљем делу излаже се оснивање сточарске секције у крилу Главног задружног савеза која има за циљ да даје мишљења и предлоге о развоју и могућности развоја сточарства, да предузима мере његовог унапређења, да штити интересе произвођача итд. Али оно што у овој књизи није истакнуто, а што је врло значајно, то је смер развоја нашег задругарства и посебно задружног савеза. Задругарство у другим земљама има највећим делом за циљ економско и социјално подизање својих чланова и јасно је одељено од свих установа сталешког карактера. Међутим наше задругарство иде једним особеним путем и изгледа нам да је близу час када ће оно бити не само средство привредног подизања земљорадника него и заступник сталешких интереса земљорадничке класе, другим речима синдикална организација. Тешко је већ сада рећи да ли ће ово двојство бити корисно или штетно за наше земљораднике. Али према досадашњем развоју изгледа да ће временом Главни задружни савез постати синдикат произвођача за тржиште, дакле имућнијих сељака, док ће интереси пољопривредника који производе само за подмирење својих потреба као и интереси пољопривредних радника остати необезбеђени. Овај развој који је у неколико наврата тако јасно предвиђао г. Мијо Мирковић, несумњиво ће користити оним сељацима који имају шта да изнесу на тржиште, али не и осталима. Зато би било боље и код нас одвојити задругарни покрет од пољопривредног синдикалног покрета. Први би тако могао да остане средство подизања и ситних сељака или бар њиховог одржања, јер њихови изгледи у будућности нису ружичасти. А пољопривредни синдикат би постао орган сељака који имају могућности опстанка, тј. оних земљорадника који ће временом престати да буду „сељаци“ и постати „пољопривредни предузимачи“. Међутим како је данас пошло, задругарство ће ускоро престати да буде прибежиште ситних сељака.

Уопште је највећа мана ове књиге што стално претпоставља да је задругарство неки претставнички орган целе наше земљорадње и што уопште не узима у обзир да оно обухвата само један његов део. То се види, поред примера које смо навели, још и из потпуног испуштања из вида да је један од јаким узрока незадовоља нашег сточарства исцелканост поседа и пренасељеност на селу, док писац ове књиге тражи узроке само у недовољној просвећености нашег сељака. Затим и при расправљању о користима од учешћа задругарства у извозу претпоставља да је она равномерно притицала свим задругарима док писац и ту заборавља различит степен учешћа појединих сељака у производњи за тржиште. Уопште, писац је имао сувише уске видике и није нам пружио податке који би нам могли бити од велике важности. Али при свем том књига садржи доста богат статистички и други материјал који ће корисно послужити онима који желе у краћим потезима да се упознају са системом нашег извоза стоке.

Љубомир С. Дуканац

Joseph A. Schumpeter, BUSINESS CYCLES: A THEORETICAL, HISTORICAL AND STATISTICAL ANALYSIS OF THE CAPITALISTIC PROCES, Two Volumes First Edition, New York and London, 1939, McGraw-Hill. Volume I, 448 pp., Volume II, 449—1095 pp.

Пред нама су две велике свеске једног мајсторског дела, које би требало да изврши један од отсудних утицаја на ток економске науке ако буде прихваћено онако како оно заслужује, ако наиђе на довољно разумевања у Америци, која се данас слободно може сматрати средиштем научног рада у економији. Дело коме су биле посвећене године стрпљивог рада најзад је објављено и већ се сад може рећи да му припада место међу најређе и најумније радове теоретске економије. Оно се још налази на читању у рукама научника и студената, а за неколико месеци моћи ћемо видети прве реакције. Ми на овоме месту моћи ћемо да видимо само: у чему је основа и оригиналност Ш.-ове теорије и какав материјал ново дело обухвата.

Прва свеска Ш. дела обухвата претежно теориски материјал, од чега су нарочито важна поглавља III и IV у којима се налазе изложене основе његова учења. У другој свесци налазимо примену теориске грађе на конкретним категоријама привредног живота (цена, надница, профит), које су логички и органски укључане у његову теорију привредног развитка, тј. науке о конјунктурима. Писац је прошао кроз једно изобилје привредно-историског материјала, тако да обе свеске претстављају истовремено одличне историје привредне динамике новог времена. За оне који се подробније баве науком о конјунктурима добро ће доћи детаљна и оштроумна Ш. дискусија појединих конјунктурних теорија, нарочито оних Кондратијева и Жиглара (Juglar).

За оне који познају Ш. „Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung“ његово ново дело неће бити новина што се тиче концепција, мада ће их морати задивити својим разним особинама. Теориски делови су дотерани у многоме. Али, што је важније од тога, писац је овога пута покушао да своју теорију са много више успеха и истрајности докаже применом на једну необичну обимну и важну стварну материју. Ш. је данас заиста једини писац о конјунктурним проблемима, који је успео да направи целину од теорије политичке економије и теорије конјунктуре, тј. да статику и динамику у привредној теорији на један логичан начин повеже. Док код свих осталих писаца, без разлике скоро, учење о конјунктурима виси негде у ваздуху, потпуно отсечено од теорије, код Ш. та два дела чине целину, која је врло убедљива и врло разумна. Та целина у ствари је последица посебног Ш. схватања привредног развитка.

Суштина његовог учења је у томе да је економску теорију начинио еволутивном, тј. покушао да покаже да има законитости и у временском привредном погледу, а не само у међусобном односу делова у једном затвореном кругу производње и расподеле (статика). Тиме је он у савременој науци о конјунктурима у ствари једини дао једну прихватљиву теорију привредне динамике, давши извесног смисла томе појму, који се у економији до крајности злоупотребљава. У томе погледу Ш. теорија није потпуно оригинална, већ се појамно ослања на извесне делове Марксовог учења, што је Ш. углавном и сам подвукао још у својој „Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung“. Решење питања које он поставља у ствари је од највеће важности за економску науку. Наиме, ако је његова теорија развитка тачна, онда је немогуће одржати чистим гледиште о непостојању „историских закона“ у економији. Ми мислимо да је Ш. учење тачно с извесним бројем квалификација. Чак иако се прими његова теорија привредног развитка она ће имати да задржи једно уже значење. Ни издалека то још не мора да значи да је економска наука отворена разним „историским законима“ у смислу у коме су они постављани у историској и њој сличним школама. Посебно пак треба избећи неконтролисано преношење закључака на остале друштвене науке, нарочито социологију, која још не би смела да изиђе из своје дескриптивно-експликативне фазе. Најпре, због тога што је од свих друштвених наука једино економија дорасла логичко-дедуктивном поступку, затим што би уношење појмова и спорова такве врсте у социологију (што напр. чини Мизес) унело пометњу и непотребно довело

у питање већ постигнуте резултате једне младе дисциплине која још мора да утроши доста времена радећи једним претежно индуктивним методом.

Непотребно је овде улазити у детаље Ш. учења. За европског читаоца најбоље је да се упозна са „Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung“. Мада је тај рад у своје време био преведен и на енглески (Theory of Economic Development), он није био у стању да произведе дубљи утисак у англосаксонском свету. Разлози томе су многоструки, а један од најважнијих је да би прихватање учења пореметило зграду „еквилибарско-статичке“ економије, која се задњих десетак година јако брижљиво гради у Енглеској и Америци и која је нарочито после појаве Кејнсове (Keynes) „Општа теорије“ (General theory of Unemployment, Interest and Money, 1936) добила извесне устаљене и завршне облике. Нова студија има више могућности да изврши јачи утицај на америчку економску науку, најпре због тога што се осећа извесна заморност од Кејнса, Робинсонове и Хикса, који су задњих година имали овде јакот уплива, затим што исто није више превод, већ производ американизираног Шумпетера, који већ око десет година предаје на Харвардском универзитету.

Никола Мирковић

Justus Wilhelm Hedemann, DEUTSCHES WIRTSCHAFTSRECHT (Ein Grundriss). Junker und Dünhaupt Verlag, Berlin, 1939 XVIII + 456 страна.

Писац, који је један од истакнутих правника Немачке, излаже у својем делу развој немачког привредног права почев од краја светског рата па до његовог садашњег стања.

Одмах после светског рата приступила је Немачка модернизацији и унификацији свог привредног права. Овај рад био је у почетку због разних иностраних и унутрашњих политичких догађаја ометан, а тек после 1933 почело се интензивно радити на овој унификацији. Док су раније постојале разне уредбе и правилници без међусобне везе, приступило се у последње време стварању јединственог привредног права за целу Немачку.

Ма да се из самог назива види да књига претставља само приказ садашњег стања, писац је уз сваку грану привредног права изложио и њен правни развој и додао јој и интересантне случајеве из праксе немачких судова, особито немачког Државног суда у Лајпцигу, као највише правне установе.

У уводу писац излаже значај привреде за сваку државу уопште и потребу да се привредна делатност државе и њених грађана регулише законским нормама. Говорећи о томе излаже почетак рада на том пољу још пре рата, а особито за време светског рата, када су изузетне прилике принудиле готово сваку државу да приступи законском регулисању своје привреде у циљу што веће концентрације привредних снага. Ово је имало за последицу све веће удаљавање од до тада готово опште важеће либералистичке школе. Док се у XIX веку држава само изузетно мешала у привредне односе и делатности својих грађана, свакоки рат је створио потребу да држава интервенише у многим случајевима као регулатор привредног живота у циљу заштите интереса како привредно слабијих кругова, тако и саме државе. Трећи и одлучни чорак у удаљавању од либералистичке школе учињен је према пицшевом излагању доласком новог режима у Немачкој почетком 1933.

У првој глави првог одељка изложен је однос између државе и привреде уопште. Привреда као таква може бити или један део државног уређења или је пак самостална правна установа поред државе као установе и напослетку привреда и држава могу бити само подређени народној целини. Но и у овом случају држава диригује привредом, наиме, држава је позвана да у интересу народне целине регулише привредне односе. Даље се подробно говори о учествовању националсоцијалистичке партије у раду око модернизације и унификације привредног права у Немачкој. Следствено томе прелази се и на питање државног дириговања народне привреде и при томе писац

заступа гледиште да је дириговање привреде од стране државе данас једна неминовна потреба. На крају ове главе говори се о радним методама код овог дириговања и о територијалној подели државе на привредне територијалне јединице.

У другој глави писац прелази на питање регулисања односа народне привреде као и односа између привреде с једне стране и државе, односно народне целине с друге стране. И у овој глави изложен је правно-историски развој појединих правних принципа. Писац полаже особиту важност на питање судства у привредно-правним односима, као и на санкције у случају неизвршења одредаба привредног законодавства. Стварањем засебног привредног кривичног права и оснивањем привредне полиције има се у пракси постићи циљ који је постављен стварањем привредног права.

У трећој и четвртој глави првог одељка књиге изложени су основни принципи привреде и структура и однос појединих привредних грана међу собом. Тако је најпре оцртано под којим условима се извесно лице може бавити привредном делатношћу, како су регулисани међусобни односи појединаца (Закон о сузбијању нелојалне конкуренције, Закон о ванредним попустима итд.), а затим се прелази на централистичко уређење тржишта у земљи ради утрђивања цена и контингената. Напоследку је дотакнуто и питање учествовања саме државе у привреди својим привредним установама (државним железницама, Народном банком, учествовањем државе у акционарским друштвима итд.). Као и држава тако могу и мање управне јединице, напр. општине учествовати у привредним установама и то или као самостални власници таквих установа или учествујући у њима поред приватних лица. У свему томе види се пре свега све већа тежња да се изврши социјализација добити од привреде, тј. да користи привредне делатности буду у што већој мери приступачне народној целини, а истовремено и тежња за аутаркијом чији је значај за време рата много већи него за време мира.

У другом одељку књиге говори се о привреди као самосталној целини и о односима појединаца према овој целини. Поједине главе овог одељка посвећене су појединим елементима привреде, тј. приватној својини, земљи и њеним материјама, новцу итд. Затим се прелази на питање организације рада коме је посвећена особита пажња. Најпре су изложени правни основи организације рада, радни уговори и остали правни принципи у трговачком и привредном саобраћају, а затим се говори о оснивању и организацији привредних установа као што су ортакче радње, јавна трговачка друштва, командитна друштва, задруге, акционарска друштва и радње са ограниченим јемством, савеза и организација, као што су картели, концерни и принудна удружења.

На крају књиге изложена је у свом данашњем стању и у смерницама даљег њеног развоја врховна државна организација немачке привреде, која се оснива на сталешкој подели народа и спроведена по принципима немачке националсоцијалистичке странке.

Од интереса је додаток књизи који је посвећен ратној привреди. Књига је била завршена баш у време почетка немачко-пољског рата, те се у додатку говори о преуређењу државне привреде према потребама рата како у погледу државне иницијативе тако и у погледу привредне делатности појединаца. Писац завршава свој рад упоређењем дејства привредног рата 1914-18 и вероватног дејства садашњег привредног рата.

Из овог кратког приказа види се да рад професора Хедемана претставља у сваком погледу исцрпан преглед садашњег немачког привредног права и привредног уређења Немачке, те је стога од интереса и информативног значаја за наше правнике и економисте, јер се у књизи на врло прегледан начин излаже како развој једне нове привредне организације, тако и целокупно ново немачко привредно право.

Д-р Ханс Бауер

Б Е Л Е Ш К Е

Смрт адвоката Боре Поповића. — На дан 28 фебруара ове године умро је Бора Л. Поповић, адвокат, који је нешто више од тридесет година адвоцирао у Београду. Б. Поповић, који је имао леп углед код наших адвоката и правника, имао је живог интересовања за питања свога стаљежа (адвокатског) и њему је Адвокатска комора поверавала да је претставља на Међународним конгресима адвоката. Он је уживао угледа и код иностраних адвоката, нарочито француских, са којима је одржавао приснијих веза.

Б. Поповић је био француски ђак и као такав унео је у свој посао од француског духа, мишљења, изражавања и манира. Али оно што треба пре свега истаћи на овом месту, то је његово велико интересовање за вишу правну теорију. Он је можда први код нас појмио значај идеја Леона Дигија. Он је осетио шта оне значе још у време, када је Диги, млад професор универзитета у унутрашњости Француске (Бордоу), био непознат и непризнат. Б. Поповић је био Дигијем усхићен и у њему гледао откриватеља нових истина. Оно, што је највише ценио код Дигија и што га њему највише привлачило, то је изгледа његова идеја, да право, будући друштвеног порекла и израз друштвене солидарности, везује и управљаче. У томе је гледао и велики васпитни значај Дигијеве теорије, и због тога сматрао да је потребно популарисати код нас Дигијеве идеје. У томе циљу објавио је два чланка у Буктињи, у току 1926 (Дигијеве идеје о праву и држави и О суверености); али своју намеру да његове идеје у потпуности изложи популарно, на жалост, није извршио. Б. Поповић је добро схватио колико је потребно да се у нашој средини, у којој нема још утврђеног и развијеног осећања законитости и поштовања права и индивидуе, подвуче идеја права.

Б. Т.

Anketa Gospodarske sloge, Najnužnije narodne potrebe. Zagreb, 1940 god.; str. 55. — Многочлана и јака сељачка задруга Господарска слога у Загребу основала је пре неколико година у свом оквиру Завод за проучавање сељачког и народног господарства, који има задатак да изгради један економски план за подизање села а осим

тога да служи и као саветодавни стручни орган задруге.

Овај Завод спровео је још у току 1938 год. једну значајну анкету, углавном економског карактера, о економском стању села и поседовним односима на селу у хрватским крајевима. Материјал из око 2000 испитаних села био је прикупљен и сређен почетком 1939 год., али резултати до сада још нису објављени (није нам познато из којих разлога).

Сада су, међутим, објављени резултати једне друге анкете која је обављена у јесен 1939 год. Предмет ове анкете — најнужније народне потребе — од интереса је и користи више за практичну политику и непосредну политичку акцију него за науку. Њен садржај обухвата углавном питања исхране на селу (да ли село има довољно хране до нове жетве, колико му недостаје или има вишка, какву храну набавља, где и по којој цени) и питања о најпречим економским потребама села.

И ова анкета, као и она ранија о економској структури села, обављена је преко сеоских повереништава Господарске слоге. Упитници се пошљују свима сеоским повереницима. Повереници кад примем упитници сазивају месни састанак Господарске слоге коме присуствују сви задругари или, ако је село велико, 20—30 домаћина. На састанку сељаци се договоре какве ће одговоре дати. Нико сем сељака — задругара, на пр. свештеник, учитељ и др., не сме присуствовати састанку. Тај начин давања одговора изабран је не само да би анкета постигла што већу тачност и верност, него и да би добила карактер једног народног плевисцита. Метода непосредне анкете — како је у предговору подвукао г. д-р Р. Бићанић — „код самих заинтересираних људи, који дају одговоре, изазивље потребу, да се о својим приликама заједнички поразговоре. На тај се начин разбистравају погледи и људи налазе сами рјешења. Тако доиста постају сељаци субјект то јест активан непосредан чинилац у стварању економске политике“. — Код сређивања анкете и извођења закључака Завод се служи индуктивном методом. Поједини одговори сређују се у табеле по котаревима (срезовима), потом се срезови сличне економске структуре скупљају у подреоне а ови у реоне. У својена је, као најподеснија, подела Бачевине Хрватске на три реона: ратарски

(Славонија и Срем), сточарски (бивше жупаније беловарско-крижевачка, varaždinska и загребачка) и пасивни реон (сав остали део Бановине).

Резултати анкете о најнужнијим народним потребама обрађени су на основу 1755 одговора из 518 општина. На упитник су одговарали само задругари Господарске слоге; остали који нису чланови задруге — велепоседници, стране мањине и највећи део српског становништва — нису обухваћени анкетом. Због тога закључци ове анкете не могу рефлектирати на потпуну тачност и реалност; сами њени редактори признају да је она илустративног карактера.

Ипак, анкета даје занимљиве и значајне закључке. Тако на пр.: да преко два милиона сељака у Бановини нема довољно житне хране сопствене производње до нове жетве; за њихову прехрану потребно је око 32 и по хиљаде вагона житне хране (отприлике колико износи и просечни југословенски извоз пшенице); како у ратарском реону а нешто мало и у сточарском има вишкова хране, треба да се увезе ове године у Бановину око 23.000 вагона житне хране (само за потребе сељака, не рачунајући градове и војску) у вредности од око 400 милиона динара. — Као најнужније своје потребе сељаци наводе: грађење и поправку путева и мостова, регулације река, потока и изворе, мелиорације и канализације поља, набавку хране, грађење бунара и водовода, индустријализацију, кредит, ревизију аграрне реформе итд.

Резултати анкете изложени су трошкуро: помоћу табела, текстова и преношењем на многобројне мапе.

Драг. Јанковић

Конференција о утицају Европског рата на пољопривреду. — Крајем 1939 године одржана је на Ђанинијевој фондацији за аграрну економију (Giannini Foundation of Agricultural Economics) при Калифорнском универзитету (University of California) у Берклију (San Francisco Bay) конференција о утицају новог Европског рата на пољопривреду, посебно на америчку и калифорнску пољопривреду оријентисану на извоз својих производа. Одржана су углавном три дужа састанка, на којима су стручњаци са Калифорнског универзитета, Станфордског универзитета и државног одељења за пољопривреду поднели своје рефера-

те, под претседништвом д-ра Карл Л. Алсберга, директора Ђанинијевој фондације (реферати су били праћени дугим дискусијом).

Први састанак био је посвећен претежно начелним и теоретским питањима с особитим обзиром на искуства прошлог рата и највећи број реферата поднели су чланови Економског факултета Калифорнског универзитета. Д-р Шнајдер је први одржао краћи реферат о општем кретању цена аграрних производа у току прошлог рата. Проф. Стурт Дагет поднео је реферат о кретању паробродских тарифа, из кога се види да су, како у прошлост тако и у овом рату, исте у врло наглој порасту. У једном даљем реферату изнето је кретање прекоморских бродова у овоме рату. Сем Данске Источно-азијске линије, све компаније неутралних земаља обуставиле су саобраћај између америчких пацифичких лука и лука зарађених земаља.

Професор Ховард С. Елис изнео је могуће утицаје рата на валутне курсеве. Средње-европске државе су се већ раније прилагодили ванредним приликама и рат неће изненађујуће утицати на њихове валуте. Валутна контрола исто тако је спроведена и у Енглеској и Француској. Овај реферат био је допуњен излагањем д-ра В. Фелнера о односу фунте и долара.

Један састанак био је посвећен утицају рата на поједине главне аграрне производе, нарочито на производњу, цене и извоз ових. Д-р Е. Коток говорио је о дрвету, д-р Бенет са Института за истраживање исхране на Станфордском универзитету поднео је исцрпан реферат о пшеници, који је био допуњен једним рефератом д-ра Холброк Воркинга.

Задњи састанак био је посвећен специјално могућим утицајима новог Европског рата на извоз калифорнског воћа (сушено воће, конзервисано воће, лимуни, нараџе итд.) и пажња је поклоњена нарочито западно-европском тржишту које је било од великог значаја за калифорнски извоз. Дискутоване су у великој мери могућности енглеског тржишта, док је претпостављено да ће средње-европско готово потпуно отпасти, у првом реду због британске блокаде. Овој првој конференцији уследиће по свој прилици још неколико других каснијих месеци кад се буду прикупила прва јаснија искуства и информације о кретању привреде под утицајем рата. Писац ове белешке учество-

вао је у раду конференције давши извесне информације о производњи пшенице у Италији с посебним обзиром на „битку за жито“ и о немачком житном режиму у окупираним областима за време прошлог Светског рата.

Н. Мирковић

Први земаљски конгрес адвокатских приправника. — 5 и 6 маја т. г. одржан је у Београду први земаљски конгрес адв. приправника у присуству делегата из целе земље и делегата већег броја омладинских организација из Београда. Свечаном делу конгреса присуствовали су још и г. д-р Ђорђе Тасић, декан Правнога факултета и Влада Симић, претседник Београдске адвокатске коморе.

Кроз све поздравне говоре које су одржали делегати из разних крајева наше земље, провејавала је и стално наглашавана једна основна мисао: да је

положај адв. приправника, у поређењу са положајем интелектуалне омладине, релативно најтежи. Нарочито је указивано на „гладну годину“ у суду као на провалију пред којом се многи адв. приправници зауставили. На радном делу конгреса сва су та питања, као и питања регулисања односа између адвоката и адв. приправника, детаљно и са много аргумената, расправљана у посебним рефератима. У општој дискусији насталој после ових реферата, поново је констатована једнодушност свих адв. приправника по свим питањима њиховог правног и економско-социалног положаја, као и по питању, на који начин да се поправи такав њихов положај. Исход конгреса свакако је и велика гаранција за успешно решење постављених питања, јер су ова сада добила много ширу и моралну и правну подлогу (Централни секретаријат), него што је то био случај док је носилац акције било само једно удружење.

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

БРАНИЧ (Орган Адвокатских комора у Београду и Скопљу) 1940, Бр. 4. — Владимир Симић: „Бранич“ орган Адвокатских комора у Београду и Скопљу. — Павле Милићевић: О адвокатском заступању тужника у парницама по тужбама адвоката за дужну награду. — Драгомир И. Ивковић: Смисао § 320 Грађанског парничног поступка. — Алексије Митровић: Да ли је слободно судијско уверење ограничено у погледу оцењивања доказа и ако јесте — када је? — Никола М. Радовић: Правни карактер потраживања Државне хипотекарне банке. — Милорад В. Кукољцац: Садашњи проблем организације и рада наших судова.

IZRAZ (Časopis za sva kulturna pitanja) 1940, br. 3. — Stjepan Kranjčević: O prvom programu Hrvatske pučke seljačke stranke. — Br. 4. — Dr. Rade Pribičević: Zaračene sile i neutralci. — Br. 5. — August Cesarec: E. Kvaternik i ekonomski problemi njegova vremena.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ 1940, бр. 5—6. — Д-р Никола Радојчић: Ратничке врлине Срба у Средњем веку. — Трифун Ђукић: Његош и бечка дипломатија.

ПОЛИЦИЈА (Часопис за управну, полицијску, судску и самоуправну праксу) 1940 књ. I — св. 3. — Велибор Гинић: Заштита општине (и села) у грађанским споровима од стране државног правобраниоца. — Александар Р. Миловић: Паушални износ и приватни учесник, оштећеник. — Витомир А. Недељковић: Застарелост иступа.

ПРАВНА МИСАО (Часопис за право и социологију) 1940, бр. 3—4. — Проф. д-р Ђ. с. Живојин М. Перић: Животни простор. — Д-р Бранислав Недељковић: О неким нарочитим облицима колективне баштине код Срба. — Живојин Цветковић: Уметност, друштво и радничка класа. — Загорка Мићић: Друштвени задатак филозофије. — D-r Anton Ulllein - Reviczky: Објективни основ међународног права. — Д-р Лазо М. Костић: Једна мотивација уредбе.

ПРАВНИЧКИ ГЛАСНИК (Орган Удружења правника у Новом Саду) 1940, бр. 5. — Д-р Борислав Т. Благојевић: Врсте тужба по процесном критериуму. — Коршош Тибор: Брачно право протестаната у Југославији.

ПРАВОСУЂЕ (Часопис за судску праксу и законодавство) 1940, бр. 4—5. — Д-р Иво Политео: Увод у Радно право. — Д-р Милан Шкерљ: Надлежност скупштине код привредних задруга. — Д-р Ђорђе Ж. Мирковић: Правна природа правила трговачких друштава. — Д-р Фердо Чулиновић: Социјалност у извршењу. — Јован Јеремић: За обавезност црквеног брака. — Душан Рашковић: Уредба о заштити сељачког посједа од

оврхе у Бановини Хрватској. — Радован М. Јелић: Противвразлочи. — Д-р Душан Ј. Станојевић и Велимир Лекић: О Тбр. 21 и 29 Закона о судским таксама. — Д-р Александар Соловјев: Судска реформа г. 1864 у Русији. — Д-р Адам П. Лазаревић: Шта универзитетска омладина мисли о нашем Правосуђу.

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК Министарства унутрашњих послова, 1940, бр. 5. — И. Ковачевић: Процесуална својства повраћаја у пређашње стање и обнове поступка по Закону о општем управном поступку. — Атанасије Ј. Јаковљевић: Полицијска служба у пасивној заштити.

СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК, 1940, Књ. LX, бр. 1. — Д-р Душан Стојановић: Божидар Кнежевић и енглеска мисао. — Д-р Мих. С. Радовановић: Верска подела у Босни и Херцеговини. — Живојин Балугџић: Неспokoјство због догађаја у Скандинавији. — Књ. LX, бр. 2. — Д-р Коста Милутиновић: Национални карактер Војводине. — Живојин Балугџић: Узбурканост Средоземног Мора.

ECONOMIC JOURNAL, No 197, vol. 1, март 1940. I — T. Balogh: *Foreign exchange and export trade policy*. С обзиром на нужност пуне употребе свих средстава у рату писац истиче да је потребно повећање увоза који се плаћа извозом и активна интервенција у неутралним земљама које се граниче са Немачком ради спречавања њеног снабдевања и то путем трговинских и финансиских мера за разлику од поморских. У томе циљу препоручује девизну контролу, пуну производњу без обзира на домаће потребе, увођење спољно-трговинске контроле и клириншког система, али ово последње само према земљама према којима Енглеска има монопол куповине или чија трговинска размена не утиче знатно на енглески платни биланс. Најзад у погледу извоза тражи субвенције, клиринге и складиштење робе до повољних прилика за њену продају. Тиме се он много приближује немачкој пракси последњих година. — II — J. Stafford: *Planning for war*. Расправља утицај војних планова на економске и начин организовања привреде да би се они први постигли, али и да се после рата омогући повољан повратак на мирнодопску производњу. III — M. J. Elsas: *War and housing*. Обрађује проблем ограничења градње кућа у Енглеској услед недостатка дрвета, цемента, опеке, стакла итд. потребних за војне сврхе и подвлачи да строге мере у том погледу могу доцније да имају тешке последице нарочито ако услед разоравања буде после рата било недовољно зграда за становање. Али и ситна трговина и приватни капитал који раде за грађевинарство биће тешко погођени. Зато препоручује грађење у индустријским градовима, редовно одржавање зграда, складиште грађевинског материјала за доцније потребе итд. IV — H. Tout: *A statistical note on family allowances*. Испитује стандард живота сиромашних породица и висину помоћи за децу. V — J. M. Keynes: *The concept of national income*. У вези са мноштвом расправа које обрађују питање начина за финансирање рата, Кинс одређује појмове „националне производње“ и „дохотка који се порески може оптеретити“. VI — W. H. Huff: *The concept of consumer's sovereignty*. Одговор на Фрејзерову критику раније објављеног пишевог појма „потрошачке суверености“. VII — N. Kaldor: *A model of the trade cycle*. Даје математички модел привредног циклуса углавном изведеног на основу функције тражње за инвестицијама, слично Херодовим и Кинсовим теоријама.

JAHREBUCHER FÜR NATIONALÖKONOMIE UND STATISTIK. Књ. 151, св. 1, јануар, 1940. I — Constantin v. Dietze: *Max Sering †*. Некролог Максу Серингу, оснивачу Института за питања аграра и унутрашњу колонизацију. II — Otto v. Zwiedineck-Südenhorst: *Entwicklung und Fortschritt in der nationalökonomischen Theorie Frankreichs*. У овом, по предмету занимљивом, чланку покушава писац да подвуче разлику између старије школе француске народне економије (до првог Светског рата) и новије. Одлика старије је у томе што она није дала ниједног значајнијег синтетичара и што у њој све надмашује аналитичар Жид, који се од својих учитеља класичара разликује јачом вером у „природни ред“. Друга одлика ове школе је потпуна одвојеност од немачког утицаја. Међутим код новије видимо да су познавање немачке науке и њен утицај много снажнији, на пр. код Симиана, Афталиона, Пируа, и друго, да се проблеми метода живље расправљају. Притом треба истаћи да многи од савремених француских теоретичара припадају психологистима (Афталион, Ландри, Пиру итд.) али да је најистакнутија личност данашње Француске, Симиан, позитивиста. У закључку

каже ф. Цвидинек да је најважнија одлика новије школе ублажење радикализма и тежња ка синтези. Цео овај рад је, као и остали Цвидинекови, еkleктичан и он овуда истиче „средњу линију“ која је у савременој француској теорији обележена именом Пируа. Занимљиво је да је цео рад писан са великом благонаклоношћу према Французима. III — G. Albrecht: *Die Unterstützung der Familien Einberufener*. Излаже развој законодавства о помоћи породицама лица позваних у војску до 1914 и за време Светског рата 1914—1918 и најзад показује одлике најновијег законодавства. Разлике према оном ранијем су у томе да је круг лица која имају права на ову помоћ одређен самим законом а не прописима о извршењу и друго да држава учествује само са $\frac{4}{5}$ у трошковима док остатак сноси самоуправни тела. Најзад далекосежна новина је и установа привредне помоћи која се даје лицима која имају привредна предузећа чије вођство не може да преузме породица већ у томе циљу мора да се ангажује нов помоћник. Њу уживају и лица слободних занимања. IV — R. Wilbrant: *Die Bedeutung des Gartenbaues für die Nahrungsfreiheit*. Доказује да би вртарство (у малим градским баштама) могло знатно да допринесе самодовољности немачке производње намирница али да би држава требало да га помогне субвенцијама и евентуално употребом радне службе. V — Nemut Vollweiler: *Die Produktions- und Exportkraft der sowjetrussischen Wirtschaft*. Приказује развој совјетске привреде и обим њене производње и испитује могућност трговинске размене између ње и Немачке не дајући изреча нарочитом оптимизму.

Књ. 151, св. 2, фебр. 1940: I — Friedrich Vöchting: *Italienische Siedlung in Libyen*. Расправа о развоју и проблемима италијанске колонијације у Либији која и поред свих тежњи досада није дала знатне резултате. II — Edgar Schorer: *Das Sensibilitätsprinzip*: Расправа о односу количине и каквоће и о њиховом значају за економску теорију. Типичан је за њега пример да промена у понуди извесних добара изазива несразмерне промене у ценама при чему он изгледа уопште не зна да је та појава већ одавно позната у економској науци под именом Кинговог закона и да ју је и Гитон ту скоро добро разрадио, већ замишља да пружа оригиналне закључке. По њему је проблем количина проблем привредне динамике, реакција појединача или група на извесна привредна стања, док појаву коју овде изучава назива „проблемом осетљивости“ и сматра је за економско-социално-политички проблем који нема непосредне везе са појединцем. Међутим он то није успео да докаже и на примерима чак истиче углавном психолошке моменте. III — Fritz Huhle: *Ist Frankreichs Nationalwirtschaft durch den Geburtenrückgang bedroht?* Испитујући утицај опадања становништва у Француској на њену привреду доказује да оно у догледно време неће имати неповољних последица јер су могућности изједначења у њој још врло велике. Ипак то не говори против француске популационе политике која ће физички да ојача француски народ. Али ипак писац добро закључује: „У грубој физичкој борби може један милион људских бића да буде одлучујући али у племенитој духовној препирци одлучују унутрашње вредности“. IV — Friedrich Lütge: *Die Lohnpolitik in der Kriegszeit 1939*. Излаже политику надница у ратној години 1939 и показује да се она одликује смањењем надница али и ограничењем цена. V — Anton Maier: *Die Ordnung des Eisenmarktes in der Kriegswirtschaft*. Описује организовање тржишта гвожђа у Немачкој.

Љубомир С. Дуканац

НОВЕ КЊИГЕ

Dr. h. c. Živojin M. Perić, profesor Univerziteta u Beogradu u p. i član komisije za izradu Nacrta Grad. zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju pri Ministarstvu Pravde, *Obrazloženje §§ 1—319 Predosnove Građanskoga zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju*. Beograd, 1939, str. XX + 346. Izdanje Ministarstva Pravde.

Dr. h. c. Živojin M. Perić, prof. Beogr. Univerz. u pens., *Životni prostor*. Beograd, 1940, str. 15. Preštampano iz „Pravne misli“ (1940).

Prof. dr. Eugen Spektorskiĭ, *Comte in Hegel*. Ljubljana, 1940, str. 32. Posebni otisak iz „Zbornika znanstvenih razprav“ (XVI).

Ђорђо Дел Векио, *Право, правда и држава*. Расправе из филозофије права. Превели са италијанског Миодраг Ристић и др Ђорђе Тасић. С предговором о идеализму Ђ. Дел Векиа од др-ра Ђорђа Тасића. (Св. XVIII „Библиотеке јавног права“, уредник др-р Михаило Илић). Београд, 1940, стр. XV+374. Издавачко предузеће Геца Кон а. д.

Univ. prof. dr. Aleksander Bilimović, *Jugoslavanske železnice v preteklem dvajsetletju*. Ljubljana, 1940, str. 43. Posebni otisak iz „Zbornika znanstvenih razprav“ (XVI).

Red. prof. dr. Stanko Lapajne, *Načrt pooblastilno - in poverilno-pravnih določb za jugoslovanski državljanski (obligacijski) zakonik*. Ljubljana, 1940, str. 29. Posebni otisak iz „Zbornika znanstvenih razprav“ (XVI).

Д-р Радомир Ј. Живковић, асистент Универзитета, *Проблем правне природе уговора о раду (у светлости историје и савременог друштвеног и привредног поретка)*. Београд, 1940, стр. 311.

С. Троицки, проф. Универзитета, *Сродство по браку као брачна сметња*. Београд, 1940, стр. 24. Прештампано из „Богословља“ (1939).

Heinrich Felix Schmid, С. Троицки: *Ктиторско право у Византији и Немањинској Србији*. Скопље, 1939, стр. 8. Прештампано из „Хришћанског дела“ (1939).

Dr. Rudolf Sajovic, *Usoda zakona o sodnikih*. Beograd, 1940, str. 8. Posebni otisak iz „Pravosuda“ (1939).

Dr. Ivo Milić, prof. Pravnog fakulteta u Subotici, *O stvarnoj legitimaciji, imenovanju prethodnika i povezanim pitanjima*. Beograd, 1940, str. 8. Posebni otisak iz „Pravosuda“ (1939).

Univ. prof. dr. Ivan Tomšič, *Izseljevanje in vseljevanje z vidika mednarodnega javnega prava*. Ljubljana, 1940, str. 30. Posebni otisak iz „Zbornika znanstvenih razprav“ (XVI).

Dr. Gorazd Kušej, profesor Univerz. u Ljubljani, *Ustavnopravna pitanja koja se nameću u vezi sa izdanjem uredbe o postavljanju sudija redovnih sudova i Uredbe o odgovornosti redovnih sudija*. Beograd, 1939, str. 11. Posebni otisak iz „Pravosuda“ (1939).

Д-р Данило Ј. Данић, судија Касац. суда, *Поводом нових судских уредаба*. Београд, 1939, стр. 7. Посебни отисак из „Правосуђа“ (1939).

Dr. Ivo Politeo, advokat, *Povodom novih sudskih uredaba*. Beograd, 1939, str. 6. Posebni otisak iz „Pravosuda“ (1939).

Д-р Вој. М. Вујанац, адвокат, *Адвокатски рад у односу на Уредбу о судијама*. Београд, 1939, стр. 8. Посебни отисак из „Правосуђа“ (1939).

Д-р Борислав Т. Благојевић, доцент Универз. у Суботици, *Изједначење мушке и женске деце у погледу нужног наследног дела*. Београд, 1940, стр. 10. Посебни отисак из „Правосуђа“ (1939).

Загорка Мићић, *Наша културна политика (II књ.)*. Београд, 1940, стр. 56, цена 8.— дин. Издавачка задруга „Политика и друштво“ с. о. ј. (Драшковићева, 14/1).

Гајеве институције. (Књига I—II). Превео др-р Радивој Ђисаловић. Предговор написао др-р Емилио Алберторио, проф. Универз. у Риму. Београд, 1939, стр. 115, цена 30.— дин. Издање „Библиотеке упоредног права“ (св. 4).

Dr. Prvislav Vajsenberger, *Nove smernice španske trgovinske politike*. Predgovor napisao Luis Garcia Guijarro, prof. Univerz. u Madridu. Beograd, 1940, str. 44.

Славољуб Б. Поповић, писар Држ. савета, и др-р Јанко Ј. Таховић, чин. Гл. контроле, *Одлуке опште седнице Државног савета (у 1937, 1938 и 1939 год.)*. Београд, 1940, стр. 180, цена 50.— дин. Издавачка књижарница „Скрелић“.

**ФОНД МАРКА СТОЈАНОВИЋА ЗА ПРИВАТНО ПРАВО
ПОМАЖЕ ИЗДАВАЊЕ ОВОГ ЧАСОПИСА**

Уредник

Власник у име Правног факултета

Д-р ЂОРЂЕ ТАСИЋ

Д-р МИХАИЛО ИЛИЋ

47, Кнез Михаилова, тел. 28372

44, Немањина, тел. 27173